

MAGYAR ALKOTMÁNY- ÉS JOGTÖRTÉNET

TEKINTETTEL
A NYUGATI ÁLLAMOK JOGFEJLŐDÉSÉRE

II. BŐVÍTETT KIADÁS

ÍRTA
TIMON ÁKOS

BUDAPEST
HORNÝÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
1903.

ELŐSZÓ.

A magyar nemzeti tudomány a magyar nemzet állami és társadalmi önállóságának szükségképpeni követelménye és feltétele. Ha már e tétel igazsága egész általánosságban kétségbe nem vonható, még inkább meg áll az, ha a jogtudománnyal különleges vonatkozásba hozzuk, mert éppen ez az a tér, a melyen a nemzet egyénisége érvényre emelendő.

A jogélet és a jogrend az államalkotó népek közéletének nyilvánulata. Innen, hogy a történelem tanúsága szerint bármely önálló államot és társadalmat alkotott nép jogélete minden időben sajátos nemzeti jelleget viselt magán. Ebből következik az is, hogy a nemzeti önállóság megszilárdulásának és fokozatos előhaladásának szükségképpeni feltétele a külső jogrend nemzeti alapokra helyezése, mert csak ott lehet szó egészséges nemzeti fejlődésről, hol a társadalom belső elemei és tényezői az azokat szabályozó külső jogrenddel szoros kapcsolatban állanak. Mindez azután maga után vonja azt is, hogy míg egyrészt bármelyik államalkotó nép jogrendjének továbbfejlesztése csak úgy történhetik sikeresen, ha az újítások eszközésénél a nemzeti egyéniséget és sajátosságot kellőképpen figyelembe veszik; addig másrészt úgy a jogtudomány irodalmi művelésénél, mint a jogi oktatás terén az önálló nemzeti iránynak kell uralkodni.

Vajjon ki ne érezné, hogy e tekintetben még nagyon sok a tennivalónk? Állami és társadalmi életünk benső elemeinek gyors átalakulása egész jogi szervezetünk újjáalkotását elkerülhetlenné tette. Úgy közjogi, mint magánjogi szervezetünk minden ága már is nevezetes újításokon ment keresztül a nélkül, hogy az újítások után való törekvés bármit is veszített volna erejéből. A nyugati műveltségnek az a rohamos behatolása, a mely

önálló állami életünk visszanyerése óta minden irányban tapasztalható régibb jogintézményeinket eddigi formájukban nagy részt elavultakká tette. Ebben keresendő annak oka, hogy az idegen jogintézmények befogadása a XIX. század közepe óta sokkal nagyobb mérveket öltött, mint azt jogéletünk bármely fejlődési állapotában tapasztaljuk és mint a milyen mérvű recepczió az egészséges fejlődéshez szükséges volna.

Az idegen jogintézményeknek ez az öntudatlan és a nemzet egyéniségét figyelembe nem vevő befogadása végeredményében csak káros hatású lehet, mert míg egyrészt veszélyezteteti jogfejlődésünk sajátos nemzeti jellegét és megbénítja a nemzeti szellem jogalkotó képességét, addig másrészt ingadozóvá, bizonytalanná teszi egész jogrendszerünket.

Ezt a veszélyt csak úgy kerülhetjük el, ha figyelmünket első sorban saját régibb jogintézményeink megismerésére fordítjuk. Saját nemzeti jogintézményeink multját kell felkutatnunk, úgy a mint az a nemzeti társadalommal együtt fejlődött, mert csak az, a ki ismeri hazai jogintézményeink multját és jelenét, lehet kellőképpen tájékozva az újabb fejlemények által igényelt újítások iránt és csak azok az újítások számíthatnak maradandóságra, csak azok képezhetik jogi szervezetünk biztos talpköveit, a melyek a hazai jogfejlődés és az abban nyilvánuló nemzeti egyéniség és sajátosság alapos ismerete és felhasználása mellett létesülnek. A nemzeties jogtörténeti iránynak nálunk is éppen úgy uralomra kell jutnia az idegen jogot recepiálni törekvő ú. n. raczionalisztikus irány felett, mint a hogy érvényre jutott Németországban már a XIX. század első felében és legújabban Franciaországban is.

Aligha tévedünk, hogy ezeknek az igazságoknak megfontolása és a magyar jogtudomány igaz érdekeinek felismerése következtében tette Csáky Albin gróf, akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1890. év ápril havában ő cs. és apostoli királyi Felségének azt az előterjesztést, miszerint a magyar alkotmány- és jogtörténet számára a budapesti egyetemen külön tanszék rendszerezéssé, a mi által a magyar jogtudomány nemzeties irányú művelésének alapját megvetette és lehetővé tette, hogy a magyar jogászfijúság a hazai jogintézmények multjának tanulmányozásával behatóan foglalkozhassék.

A jelen munka a magyar alkotmány- és jogtörténet, mint önálló jogi tanszak megalkotásának szerény kísérlete, mely a

magyar jogintézmények fejlődését a legrégebb időktől kezdve, a XVII. század közepéig adja elő és így a magyar nemzet jogéletének, különösen pedig alkotmányjogi intézményeinek őskorát és középkorát foglalja magában. Ez a tananyag az, a melyen a magyar alkotmány- és jogtörténet súlypontja nyugszik, mert a későbbi jogfejlődés már az egyes tételes jogi tanszakok keretében kell, hogy figyelembe vétessék.

Bár e munka tankönyvnek készült, mert tanári állásomból kifolyólag első sorban azt tartottam szem előtt, hogy a jogot hallgató ifjúságnak módjában legyen alkotmányunk és jogintézményeink multjával, eredetével és fejlődési menetével megismerkedni; mindazonáltal a tárgy jó részének újdonsága és első rendszeres fejtegetése irodalmunkban szükségessé tette, hogy a forrásokat állításaim igazolására gyakran idézzem. Ebben találja magyarázatát a jegyzeteknek az a bősége, a mely nálunk a tankönyveknél szokatlan; de azt hiszem, hogy e forrásidézeteknek nem csak a jogot hallgató ifjúság, hanem mindazok hasznát fogják venni, a kik a magyar alkotmány- és jogtörténet művelésével ezentúl behatóan foglalkozni akarnak.

A harmadik korszak tárgyalásánál egyes jogintézmények (a minő pl. a hadszervezet) tüzetesebb kifejtését mellőznöm kellett, nehogy egyfelől a munka megjelenését késleltessem, másfelől a tananyagot túlnagyra növeljem. Ennek pótlása egy későbbi kiadásnak lesz feladata.

Alkotmányunk és jogéletünk multja: önálló nemzeti létünk legnevezetesebb megnyilatkozása, mert ebben tükröződik vissza a magyar népnek államalkotó ereje, kulturképessége és így világtörténeti jelentősége. E mult teljes mértékben megköveteli figyelmünket. Vajha sikerülne e munkával, mely több mint huszonöt évi forrástanulmányok eredménye, a magyar alkotmány- és jogtörténetnek, mint önálló jogi tanszagnak művelését előmozdítani és jogéletünk multja iránt a nagyobb művelt közönség érdeklődését is felkölteni.

Budapest, 1902. szeptember havában.

Timon Ákos.

ELŐSZÓ A MÁSODIK KIADÁSHOZ.

Azon körülmény, hogy könyvem első kiadása hat hónap alatt teljesen elfogyott, örvendetes bizonyságul szolgál arra nézve, hogy alkotmányunk és jogéletünk multja iránt nemcsak a jogot hallgató ifjúság, de a nagyobb művelt közönség is élénk érdeklődéssel viseltetik. Mindez fokozottabb mértékben kötelességemmé tette, hogy a megkezdett úton haladva tanulmányaimat mélyítsem és kiegészítsem.

Az első kiadásban megalkotott rendszert a maga egészében változtatlanul hagytam; ellenben szükségesnek találtam a harmadik korszak tárgyalásánál az erdélyi részek, valamint Szlavónia, Horvátország és Dalmácia kormányzati szervezetét tüzetesebben kifejezni.

Budapest, 1903. augusztus havában.

A szerző.

TARTALOM.

BEVEZETÉS.

Alapfogalmak :

	Lap
1. §. Egyetemes és különös jogtörténet	1
2. §. A magyar alkotmány- és jogtörténet fogalma, tárgya s feladata	2
3. §. A magyar alkotmány- és jogtörténet tárgyalási módszere és korszakai	5

I. KÖNYV.

Az ősi államszervezet kora.

(A legrégebb időtől az 1000-ik évig.)

I. FEJEZET.

Magyarország területét érintő államalakulatok és népmozgalmak a honalapítás előtt	9
---	---

II. FEJEZET.

Az ősi államszervezet és birtokrend.

1. §. Az ősi állami és jogi szervezet ismeretének fontossága és forrásai	17
2. §. A magyarok eredete, őshazája és történelmi fellépése	24
3. §. A törzsszervezet és a törzsek nemzetté egyesülése	32
4. §. A honalapítás	45
5. §. A nemzeti kötelék jelentősége és a nemzetgyűlés	48
6. §. A vezér és a nemzetbírák jogállása az ősi államszervezetben	53
7. §. A törzsi és nemzeti kötelék jelentősége az ősi államban	60
8. §. Az ősi birtokrend	62
9. §. A szövethozott és meghódított népek jogállása az ősi államszervezetben. A székek eredete	68

II. KÖNYV.

A Szent István létesítette államszervezet kora.

(1000-től 1308-ig.)

I. FEJEZET.

Történeti és jogtörténeti előzmények.

	Lap
1. §. A harczias nemzeti szellem átalakulása. A keresztény vallás felvétele	79
2. §. A nyugati állameszmék és a magyar nemzet közéleté. A hűbéri királyság alakulása és lényege	84

II. FEJEZET.

A királyság intézménye.

1. §. Az egyeduralmi elv érvényre emelkedése, a királyi hatalom alakulása és lényege	93
2. §. A királyi trón betöltése és a koronázás	100
3. §. A királyi hatalom gyöngülése a hűbéri állameszmék behatása következtében. Az alkotmányos irányú fejlődés kezdete . . .	105
4. §. A királyi herczegek és az ifjabb királyok	113

III. FEJEZET.

A rendi szervezet.

1. §. Az ország lakóinak rendi osztályozása	118
2. §. A közjogilag szabadok vagy nemesek rendje	120
3. §. A magánjogilag szabadok rendje. A királyi vármegyei szervezettel összefüggő népek	127
4. §. A rabszolgák rendje	132
5. §. A rendi szervezet újabb irányú fejlődése. A nemesi rend kettéválása a birtokarisztokraczia kifejlődése következtében . . .	137
6. §. A nem-nemes szabadok rendjének felbomlása és újabb irányú alakulása. A rabszolga-rend jelentőségének csökkenése . . .	144
7. §. A városok és a polgári rend eredete	147

IV. FEJEZET.

A királyi kormányzat és törvénykezés.

1. §. A központi királyi kormányzat és törvénykezés. A királyi tanács	155
2. §. A király személyes részvétele a birói hatalom gyakorlásában .	161
3. §. A központi királyi kormányzat és törvénykezés közegei: a nádor, az udvarbiró, a tárnokmester és a kancellár	165
4. §. A székesfehérvári törvénykezési napok és egyéb országos gyűlések. A törvényhozó hatalom gyakorlása	177

V. FEJEZET.

A vidéki kormányzat és törvénykezés.

	Lap
1. §. A királyi vármegyei szervezet alakulása és lényege	183
2. §. A királyi vármegyei szervezet felbomlása. Az autonom vármegyei szervezet első alakulása	192
3. §. A városok és a városi önkormányzat	198
4. §. Az immunitások és a földesúri hatóság	207
5. §. Külön kormányzati és törvénykezési kerületek. A kúnok és a szepesi szászok kormányzata	213
6. §. Az erdélyi részek kormányzata	216
7. §. Szlavónia-, Horvát- és Dalmátország kormányzata	222

VI. FEJEZET.

A pénzügy és a hadügy.

1. §. A királyi pénzügyi jogai és a királyi kincstár jövedelmi forrásai	228
2. §. A hadkötelesség és a hadszervezet	247

VII. FEJEZET.

A királyság és az egyház.

1. §. Az egyház első szervezése és jogállása. A király egyházi hatalma	254
2. §. A király egyházi hatalmának korlátozása. Az investitúra-harcz és a kánonszerű választás (electio canonica)	262
3. §. A káptalanok jogállása. A király egyetemes kegyúri joga (ius patronatus universale)	267
4. §. A nem keresztény hitfelekezetűek jogállása. A zsidók és a mohammedánok	270

III. KÖNYV.

A jogintézmények a középkorban.

I. FEJEZET.

A jogforrások.

1. §. A jogforrásokról általában. A jogszokás	279
2. §. A királyi decretumok	285
3. §. Kiváltságok. Helyhatósági szabályok. Birói ítéletek. Okiratok és formulák	293
4. §. Az idegen jogok behatása a magyar jogéletre. A jogi oktatás kezdete	297

II. FEJEZET.

A magánjog.

1. §. A nemzeti kötelék és a családai hatalom	304
2. §. A jogképesség és a cselekvési képesség. Szabadok, rabszolgák és idegenek	311

VIII

	Lap
3. §. A házasságkötési jog	316
4. §. A házasság jogi hatása. A házassági vagyonyjog	324
5. §. A szabadbirtok eredete. A szállásbirtok és az adománybirtok	331
6. §. Az adományrendszer alapelvei	338
7. §. A szabad vagy nemesi birtokjog tartalma és átruházása. A bevallás (fassio)	346
8. §. A nem-nemesi birtok eredete. A községi földközösség. A jobbágyi és a városi birtokjog	353
9. §. A birtokvédelem	358
10. §. A nemesi öröklési jog	362
11. §. A nem-nemesi öröklési jog	370
12. §. A szerződési jog és a zálogjog	375

III. FEJEZET.

A büntetőjog.

1. §. A büntetőjog alapelvei és rendszere	387
2. §. A büntetések	402
3. §. A büntettek	415

IV. FEJEZET.

A perjog.

1. §. A birói hatalom és a bírósági szervezet	437
2. §. A peres eljárás általános jellemzése. A perben álló felek és az idézés	444
3. §. A bizonyítási jog és a bizonyítási eljárás	451
4. §. A birói ítélet. A végrehajtás. A peregyezés és a perorvoslatok	463

IV. KÖNYV.

A szent korona államszervezet kora.

(1308—1608.)

I. FEJEZET.

Jogtörténeti előzmények.

Az új államszervezet alapelvei	474
--	-----

II. FEJEZET.

A királyság és a szent korona intézménye.

1. §. A királyi hatalom és a szent korona elmélete	479
2. §. A királyi trón betöltése. A trónöröklés és a választás	491
3. §. A koronázás alkotmányjogi jelentősége. A koronázási eskü és a hitlevél. A koronázás szertartásai	498
4. §. A szent korona és a koronázási jelvények őrizete. A koronaöri tisztség eredete	507
5. §. A király székhelye. A királyi udvartartás szervezete. A lovagrendek	512

III. FEJEZET.

A rendi szervezet.

	Lap
1. §. Az ősiségen és a szent korona közjogi fogalmán felépülő új birtokrend, mint a rendi szervezet alapja	521
2. §. A nemesi rend. A főpapok és az igazi bárók. Az örökös főrendiség (főnemesség) eredete	527
3. §. A nemesi rend. (Folytatás.) Jómódú és egytelkes nemesek. Praedialisták. Jászok és kúnok. Székelyek	539
4. §. A nemesi rendbe való felvétel. A nemesek előjogai. A czímer	545
5. §. A városi rend. A városi polgárok jogállása	559
6. §. A jobbágyság vagy a parasztrend. A földesúri hatalom	564

IV. FEJEZET.

A törvényhozó hatalom és az országgyűlések.

1. §. A törvényhozó hatalom megosztottsága a király és a nemzet között. A törvény fogalmának kifejlődése. Az országgyűlés hatásköre	574
2. §. Az országgyűlésen való részvétel. A rendi képviselőlet kifejlődése	586
3. §. Az országgyűlés összehívása, helye, ideje és tartama. A mentelmi jog	594
4. §. Az országgyűlés alkatelemei és tárgyalási rendje. A törvények formája	600
5. §. A magyar jog kodifikációjának első kísérletei. (A Decretum Majus, a Tripartitum és a Corpus Juris Hungarici.)	609

V. FEJEZET.

A végrehajtó hatalom szervezete. A kormányzat és a törvénykezés.

1. §. A központi vagy országos kormányzat és törvénykezés általában. A királyi tanács szervezete. A tanácsosok felelőssége, mint a parlamentáris kormányzat előzménye	617
2. §. A központi kormányzat és a törvénykezés egyes közegei. A nádor	628
3. §. Az országbíró. A királyi bíróságok szervezete. Az ország rendes birái (Judices regni ordinarii)	641
4. §. A tárnokmester és a főkincstartó. A kamara-rendszer életbe léptetése	649
5. §. A főkancellár és a titkos kancellár. A kisebb királyi kancellária eredete	657
6. §. A vidéki kormányzat és törvénykezés. A megyék. A megyei önkormányzat és autonomia kifejlődése	660
7. §. A megyei önkormányzat szervezete. A tisztikar	673
8. §. A városok jogállása. A városi önkormányzat	684
9. §. Az erdélyi részek kormányzata. A fejedelemség kifejlődése	690
10. §. Szlavónia. Horvátország és Dalmácia kormányzata. — A tartományi gyűlések	711

Rövidítések.

- Anj. okm.* = Anjoukori új okmánytár.
Art. J. T. = Articuli Juris Tavernicalis.
Bartal, Commentaria = Commentariorum ad historiam status jurisque publici regni Hungariae aevi medii libri XV.
Endlicher = Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana.
Fejér C. D. = Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.
HK = Hármaskönyv.
H. O. = Hazai okmánytár (Codex Patrius).
Knauz, Mon. Strig. = Monumenta ecclesiae Strigoniensis.
K. O. = gróf Károlyi család oklevéltára.
Kolosvári-Óvári = A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye.
Kukuljevič = Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.
Kovachich, Sylloge = Sylloge decretorum comitialium inclyti Regni Hungariae.
MHK. = A magyar honfoglalás kútfői.
Szt. O. = gróf Sztáray-család oklevéltára.
Teleki = gróf Teleki József, Hunyadiak kora Magyarországon.
T. O. = gróf Teleki-család oklevéltára.
Theiner, Vet. Mon. Hist. = Vetera Monumenta Historica Hungarum sacram Illustrantia.
Tkalčič Mon. Hist. = Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis.
Wagner An. Scep. = Analecta Scepusii sacri et profani.
Wenzel = Árpádkori új okmánytár.
Z. O. = gróf Zichy-család oklevéltára.
-

Értelemzavaró sajtóhibák.

60. lapon nemzetiségi helyett olvasd *nemzetségi*.
320. lapon hitelbérre helyett olvasd *hitbérre*.
-

BEVEZETÉS.

ALAPFOGALMAK.

1. §. Egyetemes és különös jogtörténet.

Ha az emberiség fejlődésének történetét vizsgáljuk, azt találjuk, hogy az emberiség a legrégebb időtől fogva napjainkig egy egységes társaságot soha sem alkotott, hanem több egymástól függetlenül szervezett társaságban, államban él. Ezen történelmi tény magyarázatát abban találjuk, hogy az ember physikai léténél fogva a természet uralma alatt áll és attól magát teljesen függetleníteni nem képes. Valamint a földgömb egyes részein különbözők az éghajlati, a talaj s egyéb természeti viszonyok, úgy különbözők azon erők, elemek és tényezők, melyek a társas együttlét, az állami és társadalmi élet alapfeltételeit képezik. Messze vezetne mindazon okok felsorolása, a melyek útját állják annak, hogy az egész emberiség egy egységes államban egyesülhessen; elég e tekintetben azon nagy eltérésekre utalnunk, a melyek az egyes népeknél a vallás, a nyelv, a szokások és erkölcsök tekintetében mutatkoznak.

A mint már most az emberiség a szellemi és anyagi művelődés terén folyton előrehalad s a mint ennek folytán tökéletesebbek lesznek a társas együttlés alapelemei, erői és tényezői, úgy folyton tökéletesebb lesz az azokat szabályozó s a társas együttlést vagy állami létet biztosító külső rend, a köz- s magánjogi szervezet.

Annak kutatása pedig, hogy az emberiség művelődésével, az emberi műveltség fejlődésével miként fejlődött az emberiség

jogélete, köz- és magánjogi szervezete, az egyetemes jogtörténet feladata.

Egyetemes jogtörténet alatt értjük az emberiség jogéletének fejlődési történetét, vagy mint tudomány alatt: ezen fejlődési történetnek rendszeres előadását.

Az egyetemes jogtörténet ugyanazon alapokon épül fel, mint a világtörténet, mert a művelődéstörténet tanúsága szerint, a mely népeknél legtökéletesebbek a társas együttlét alapelemei és tényezői, ugyanazoknál legtökéletesebb lesz az azokat szabályozó jogélet. Az emberiség szellemi és anyagi fejlődésének nagy korszakai összeesnek az emberiség jogélete fejlődésének korszakaival; itt is, mint amott megkülönböztetve három korszakot: ó-, közép- és újkort.

Az egyetemes jogtörténettel szemben áll a különös jogtörténet.

Az emberiség azon csoportjait, a melyek bizonyos helyen és időben önálló államot és társadalmat létesítettek, államalkotó népeknek vagy nemzeteknek nevezzük.

A történelem tanúsága szerint minden egyes államalkotó népnek vagy nemzetnek megvan a maga nemzeti sajátossága és egyénisége által jellemzett társadalmi élete és azzal kapcsolatosan fejlődött jogélete, köz- és magánjogi szervezete. Ehhez képest minden egyes államalkotó nép jogéletének fejlődése, mint különálló egész fogható fel és tárgyalható.

Mindezek alapján különös jogtörténet alatt értjük valamely államalkotó nép jogéletének, köz- és magánjogi intézményeinek fejlődési történetét, mint tudomány alatt pedig ezen fejlődésnek rendszeres előadását.

2. §. A magyar alkotmány- és jogtörténet fogalma, tárgya s feladata.

A magyar jogtörténet különös jogtörténet, mely csak egy államalkotó nép, a magyar nép jogéletének fejlődésével foglalkozik.

Őseink Árpád vezetése alatt a négy folyam partjain helyt foglalván, az itt talált különböző eredetű népelemeket meghódításuk után egy állami egészbe egyesítik, a magyar államot és társadalmat megalkotják. Ezt az államot és társadalmat éppen azért nevezzük magyarnak, mert a magyar népnek nemzeti saját-

tosságát, egyéniségét tükrözi vissza, habár tagjainak jó része más népfajokhoz tartozik.

De a magyar nép nemcsak befelé a benső állami és társadalmi élet terén őrizte meg nemzeti egyéniségét, sajátosságát a honalapítástól kezdve napjainkig, hanem megtartotta önállóságát, függetlenségét s szuverénitását a többi államokkal szemben is.

Mindez kétségtelenné teszi, hogy a magyar nép a honalapítás óta napjainkig önálló állami és társadalmi életet s ezzel kapcsolatosan fejlődött jogéletet élt, a melynek a többi államalkotó népektől különálló fejlődési története van.

Magyar alkotmány- és jogtörténet alatt ehhez képest a magyar nép jogéletének, köz- és magánjogi intézményeinek fejlődési történetét értjük; mint tudomány alatt pedig értjük ezen fejlődésnek rendszeres fejtegetését.

E fogalomhatározásból következik, hogy a magyar alkotmány- és jogtörténet tárgyát a magyar nemzet jogéletének, köz- és magánjogi szervezetének fejlődése képezi; feladata pedig e fejlődés menetének, az abban mutatkozó lényegesebb átalakulásokhoz képest, a ránk maradt források alapján lehetőleg hű előadása.

E feladat sikeres megoldása végett mindenekelőtt kutatnunk kell azon elemeket és tényezőket, a melyekből az önálló magyar nemzeti lét, a sajátos jellegű magyar állami és társadalmi élet megalakult, valamint kutatnunk kell azt, hogy ezzel a sajátos magyar állami és társadalmi étellel kapcsolatosan minő jogélet, köz- és magánjogi szervezet létesült. Majd ezután fel kell tüntetnünk a magyar jogélet, köz- és magánjogi szervezet fejlődési menetében időnkint mutatkozó átalakulásokat és változásokat, valamint azon okokat és tényezőket, a melyek e változásokat és átalakulásokat előidézték mindaddig, a míg a tényleg fennálló jogintézmények létrejöttek.

A magyar alkotmány- és jogtörténet tárgyalásánál tehát nem szorítkozhatunk a korszakokonként Magyarországon fennállott jogintézmények egyszerű felsorolására, hanem folytonosan figyelemmel kell lennünk az állami és társadalmi élet tényleges létviszonyaira, mint azon alapokra, a melyekre a jogintézmények támaszkodnak és mint azon forrásokra, a melyekből azok fakadnak. Ehhez képest a köz- és magánjogi intézmények fejlődését és átalakulását azon szerves kapcsolatban kell feltüntetnünk és fejtegetnünk a tényleges létviszonyokkal, a melyben azok korszakokonként mutatkoznak.

A magyar jogtörténetírónak továbbá még egy tényezőre kell különös figyelmet fordítani és ez a nyugateurópai műveltségnek, a nyugati államokban uralkodó jogeszmék- és intézményeknek behatása a magyar nép jogéletének, köz- és magánjogi intézményeinek fejlődésére.

A római világalom bukása után a nyugatrómai birodalom területén a germán népek alkottak államokat. A germán népelem veszi át a vezetését úgy a kultur-, mint a jogélet terén és a legyőzött római népelemmel egyesülve létrehozza a középkori állami és társadalmi életet s az annak kapcsán kifejlődött középkori jogéletet, köz- és magánjogi szervezetet.

Őseink a honalapítás után már egy század mulva beléptek a keresztény egyház kebelébe s ez által a magyar állam helyet foglalt a nyugati államok sorában. A magyar nemzet a nyugateurópai államalkotó népek egyik életképes tagjává lett, mi szükségszerűleg vonta maga után a Nyugat-Európában uralkodó eszmék és intézmények bizonyos mérvű befogadását, maga után vonta azt, hogy a magyar nép saját jól felfogott érdekében törekedett saját régebbi jogintézményeit, köz- és magánjogi szervezetét átalakítani s azoknak a szomszédos népek jogintézményeivel megegyező, összhangban levő jelleget kölcsönözni. És habár a magyar nemzet úgy állami és társadalmi életében, mint jogintézményeiben napjainkig megtartotta nemzeti sajátosságát, egyéniségét; mindazáltal a többi európai népekkel való kölcsönös és folytonos érintkezés következtében, az ezen népeknél koronkint uralkodott jogeszmék és intézmények mindenkor behatással voltak a magyar nép jogéletének fejlődésére és újabb irányú alakulására.

Mindebből szükségképen következik, hogy a magyar alkotmány és jogtörténet tárgyalásánál, a magyar nép jogélete fejlődésének rendszeres előadásánál ismernünk kell a Nyugat-Európában koronkint uralkodó fontosabb jogeszméket és intézményeket, mert egyrészt csak így leszünk képesek a magyar nép jogéletének fejlődését kellő világításba helyezni, csak így állapíthatjuk meg, hogy az egy bizonyos korszakban fennállott magyar jogintézmények mennyiben tekinthetők a magyar nemzet jogalkotó szellemének önálló eredményei gyanánt; másrészt csak így határozhatjuk meg azon kapcsolatot, mely a magyar nemzet és a nyugati népek jogéletének fejlődése között a legrégibb időtől kezdve napjainkig fennállott.

3. §. A magyar alkotmány- és jogtörténet tárgyalási módszere és korszakai.

A jogtörténet fejtegetésénél általában véve kétféle módszer alkalmazása ismeretes: a chronologikus vagy synchronistikus, melynél felosztási alapul az idő szolgál; és a systematikus vagy ethnographikus, melynél a felosztási alapot a rendszer adja.

A synchronistikus módszer alkalmazásánál a jogélet fejlődési menetét az abban beállott átalakulási phasisokhoz képest bizonyos korszakokra osztjuk, a melyeken belül a jogéletet, az összes köz- és magánjogi intézményeket, mint egységes, egymással szerves összeköttetésben álló egészet fogjuk fel és adjuk elő; ellenben a systematikus módszernél a jogéletet belső tartalmi szétágazásaihoz képest bizonyos részekre szakítjuk és az egyes jogintézményeket, mint a jogélet alkotó tényezőit külön-külön, egymástól önállóan, minden időbeli megszakítás nélkül adjuk elő.

Így elkülönítjük mindenekelőtt az állampolgároknak a közre irányuló jogéletét szabályozó államjogot vagy alkotmányt az állampolgárok egyéni céljainak megvalósítására irányuló jogéletét szabályozó magánjogtól. Az előbbi fejlődésének rendszeres előadása adja az alkotmánytörténetet, az utóbbié pedig a szorosabb értelemben vett jogtörténetet. Ezen főosztályozáson belül mindkét körben további osztályozások foglalhatnak helyet. Így például az államjog- vagy alkotmánytörténetben külön fejtegetés tárgya lehet a királyság, a törvényhozási, a kormányzati, a bírói, a hadi stb. szervezet; a szorosabb értelemben vett jogtörténetben pedig a magánjogtól elkülönítve tárgyaljuk a büntetőjogot és a perjogot. A magánjog körén belül pedig külön adhatjuk elő a családjog, örökjog, dologi jog és kötelmi jog történetét.

Ha már most ezen tárgyalási módszereket egymással összehasonlítva azok előnyeit és hátrányait vizsgáljuk: azt találjuk, hogy a rendszeres módszer csak a jogélet egyes ágainak, az egyes jogintézményeknek történetét adja elő, de nem adja történetét, igazi hű képét az egész jogélet fejlődésének, mert a jogélet szerves egészet képez, melynek egyes ágai, mint alkatrészei a legszorosabb összefüggésben állanak egymással. Ehhez képest a jogélet fejlődésének alapos megismerése, kellő világításba helyezése csak úgy történhetik sikeresen, ha a jogélet terén mutatkozó összes jelenségeket és alakulásokat együttesen vesszük figyelembe. A rendszeres módszernél, az egyes jogintézmé-

nyeket történeti környezetükből kiszakítva, minden kölcsönhatás nélkül adjuk elő, miért is azok nem jelennek meg egy-egy korszak képének alkotó vonásai, összefüggő részei gyanánt, hanem árván, egyedül, minden kapcsolat nélkül és így összességükben sem adják a jogélet fejlődésének tiszta világos képét.

Mindezt figyelembe véve a jogtörténet tárgyalásánál sokkal célfelelőbb az időbeli felosztásból kiindulni és a jogélet fejlődési menetét bizonyos korszakokra felosztván, az egyes korszakokon belül a jogélet összes jelenségeit, mint egy szerves egésznek összefüggő alkatrészeit felfogni és fejtegetni.

A synchronistikus módszer azonban nem zárja ki a systemát, nem zárja ki azt, hogy a jogélet egyes ágait külön-külön ne tárgyalhassuk. Minden synchronistikus módszernél alkalmaznunk kell bizonyos rendszert is.

A magyar alkotmány- és jogtörténet tárgyalásánál a synchronistikus módszert alkalmazzuk s minthogy a magyar nemzet jogéletének, különösen közjogi életének fejlődésében három nagy átalakulási fázist találunk, ennek megfelelően négy korszakot különböztethetünk meg, a mely korszakokon belül a jogéletet, annak összes intézményeivel együtt, mint szervesen összefüggő egészet fejtegetjük.

A magyar alkotmány- és jogtörténet korszakai a következők:

I. Az ősi államszervezet kora, mely tart a legrégibb időktől a királyság létrejöttéig, 1000-ik évig.

II. Sz. István létesítette államszervezet kora 1000-tól—1308-ig, mely előadja, miként létesült a királyság s miként létesültek az államélet fejlődését előmozdító intézmények.

III. A szent korona közjogi fogalmához fűződő államszervezet kora 1308-tól—1608-ig, mely előadja a szent korona fogalmának létrejöttét s az ehhez fűződő jogintézményeket.

IV. A rendi alkotmány kora 1608-tól—1848-ig, mely előadja a rendiség elvén nyugvó alkotmányt és jogi szervezetet.

I. KÖNYV.

AZ ŐSI ÁLLAMSZERVEZET KORA.

(A legrégebb időtől az 1000-ik évig.)

I. FEJEZET.

Magyarország területét érintő államalakulatok és népmozgalmak a honalapítás előtt.*

A magyar ősalkotmány fejtegetésénél első sorban azokat a tényezőket kell felderitenünk, a melyekből a magyar állami s társadalmi élet megalakult. E tényezők közé tartozik az állam területe és népessége. Szükséges tehát, hogy röviden foglalkozzunk a Magyarország területére vonatkozó, honfoglalás előtti államalakulásokkal s népmozgalmakkal és azok maradványaival.

Európa kulturnépei faj- és nyelvrokonság szempontjából négy csoportra oszlanak: hellén-italok, kelták, germánok és szlávok.

E népcsoportok az összehasonlító nyelvészet eredményei szerint mindannyian a nagy *árja* vagy indogermán népcsalád egyes ágai,¹ melyek egykoron Elő-Ázsia belsejéből vándoroltak Európába. A bevándorlás irányát, idejét s általában részleteit

* *Irodalom*: PRAY, *Annales veterum Hunnorum, Avarum et Hungarorum*. 1761. FEJÉR, *Regni per Hungaros in Europa stabiliti relationes disquisitae*. 1845. DÜMLER, *Geschichte des Ostfränkischen Reichs*. SAFARIK P., *Slavische Alterthümer* 1844. PICTET, *Les origines indoeuropéennes*. BRANDES, *Das ethnographische Verhältniss der Kelten und Germanen*. THIERRY, *Histoire d'Attila, de ses fils et de ses successeurs* 1865. JIREČEK, *Geschichte der Bulgaren* 1876.; *Das Recht der Böhmen und Mähren* 1865. KÄMMEL, *Die Anfänge deutschen Lebens in Österreich* 1879. SALAMON F., *A rómaiság enyészete Pannoniában s különösen Aquincum vidékén*. Századok 1881. évf.; *Alsó-Pannonia a góth és longobard megszállás alatt*. Századok. 1882. évf. Magyarország története a honfoglalásig. Írták: FRÖHLICH RÓBERT, KUZSINSZKY BALINT és NAGY GÉZA (Magyar nemzet története, szerk. SZILÁGYI SÁNDOR, I. k. I—CCCLII. l.).

¹ L. MÜLLER MIKSA, *Felolvasások a nyelvtudományról*. Fordította SIMONYI ZSIGMOND.

biztos történeti adatok hiányában nem ismerjük. Az egyes népek földrajzi elhelyezkedése arról tanuskodik, hogy legkorábban a hellén-italok, utóbb a kelták, majd a germánok s végül a szlávok foglaltak helyet Európában.

A római világhatalom fénykorában, a császárság első századának végén az árja népek következő elhelyezkedését találjuk. A hellén-italok foglalják el Európa déli részeit: a Földközi-tenger alkotta félszigeteket s szigeteket. A kelták (iberek, gallok, brittek, pannonok stb.) a mai Spanyol-, Franciaország, Anglia, Déli-Németország, Felső-Olaszország s Magyarország területén laknak. A germánok a Rajnától s a Duna felső folyásától a Balti-tengerig s a Visztuláig terjednek, tőlük keletre és északra a szláv népek lakhelyei terülnek el. Rajtuk túl a Volga mellékén le a Fekete-tenger partjáig, a Sarmatiának nevezett nagy orosz síkságon más fajú népek tanyáznak: az ú. n. sarmaták és skythák,² valamint egyéb ural-altáji népek, melyek faj- és nyelvrokonság szerint két nagy csoportra oszlanak: a finn-ugor és a török-tatár népek csoportjára.

A mi különösen Magyarország néprajzi képét illeti, erre vonatkozólag a római hódítás előtti korból csak annyit mondhatunk, hogy a dunántúli részen már a IV. században Kr. e. különböző nevű kelta népek: japodok, bojok, skordiskok, avariskok tartózkodtak, kik itt a nagyszámú kelta leletek tanúsága szerint bizonyos fokú műveltséget létesítettek. A Dunától északra germán törzsek laknak: markomannok, quádok; a Duna és Tisza között és a Tiszántúl a sarmata nomád jazygok, tőlük keletre, Erdélyben és a mai Románia területén a dákok.

Az itteni állami és társadalmi állapotokra vonatkozó biztosabb tudomásunk a római hódítással kezdődik.

Már Julius Caesar tervbe vette a dunántúli vidéknek, Pannoniának meghódítását. Tervét azonban csak Augustus császár valósította meg, a ki végrendeletében egyik legnevezetesebb hadi ténye gyanánt említi fel Pannoniának a római birodalomhoz csatolását. Több mint száz évvel később került római uralom alá Magyarország délkeleti vidéke: Traianus császár az Alsó-Dunánál vívott kemény harcokban tönkretette a dákok hatalmas orszá-

² A szkythák és szarmaták ethnikumát illetőleg lásd FIÖK KÁROLY, Az árjak és ugorok érintkezései. NAGY GÉZA, A magyarok őskora. Századok 1897. évf. ZEUSS Gy., Die Deutschen und die Nachbarstämme.

gát s uralma alá hajtotta Erdélyt, továbbá a Maros, Tisza és Duna szögét, mely meghódított területnek ő róla Dacia Traiana lett a neve.

A római hódítást nyomon követte a meghódított területek romanizálása, a provinciális szervezet életbeléptetése útján. A katonai telepek és várak mellett kolóniák és municipiumok, városok keletkeznek.

A II. század végén már a két római tartomány között lakó jazygok és a többi népek, valamint az északmagyarországi germán törzsek is békés terjeszkedés útján egyre jobban bevonatnak a római uralom körébe. De a nagy császárok korszakának végével a világbirodalom hanyatlani kezd Magyarországon is. A szomszédos barbár népek nemcsak, hogy meg nem hódolnak, hanem ellenkezőleg egyre tömegesebben be-betörnek a római tartományokba. Egy részüket a császárok betelepítik magukba a tartományokba; de már nem tudják meggátolni a bomlást, mert a nagy népvándorlás hullámai feltartóztathatatlanul ellepik a római birodalom széleit. Daciát Aurelianus császár 275-ben teljesen s végleg átengedni kénytelen a nyugati góthoknak és seregeit az Alsó-Duna jobb partjáig vonja vissza. Pannonia egy század mulva hasonló sorsra jut. Névleg megmarad római provinciának; de eltávoznak a római legiók és teljesen eltűnik a római lakosság, eltűnik a római kultúra, mely Magyarország területén soha sem tudott állandó erős gyökeret verni. A városoknak még nevök is feledésbe ment,³ mert nem maradt itt olyan népelem, mely emléküket fentartotta volna.

A római uralom után következő első barbár államalakulás, mely hazánk területét érintette, a nyugati góthoké volt, kiknek birodalma a III-ik század második felében már a Dnyesztortól a Tiszáig terjedt és az északi részeken tanyázó rokon származású gepidákon kívül számos bizonytalan fajú népeket foglalt magában. Még több s felette eltérő ethnikai jellegű népet találunk a keleti góthoknak a Dnyesztortól a Donig s északra a Balti-tengerig terjedő óriási birodalmában, melyet Hermanarich király tett ily nagygyá a IV. század első felében.⁴

³ Néhány kivételével, mint pl.: Scarabantia—Sopron, Siscia—Sziszek

⁴ A góthok történetére nézve lásd: *Jordanes*, de Getarum seu Gothorum origine et rebus gestis. Legjobb kiadás MOMMSEN-től MG. Auctores antiquissimi.

Mind e birodalmakat s a góthoknak több mint százesztendőös uralmát Magyarország keleti részeiben felváltotta a hunok uralma.

A húnok az Ural- és Volga-folyók között elterülő síkságon Kr. u. a II. század folyamán tűnnek fel először. Eredetüket az eddigi tudományos kutatásoknak nem sikerült teljes bizonyossággal megállapítani, mert az eredet bizonyításának főeszközét, a hunok nyelvét nem ismerjük.⁵ Az egykorú és közel egykorú írók, mint Ammianus Marcellinus, Sidonius Apollinaris, Priscus Rhetor és Jordanes úgy írják le a hunokat, hogy leírásaik nyomán leginkább hasonlítanak a később szereplő mongolokhoz.

Az óriási hunbirodalomnak, mely a Rajnától a Kaspi-tengerig s az Uralig, valamint az Adriától s a Duna alsó folyásától a Balti-tengerig terjedt és a mely magába foglalta a germán, szláv, finn-ugor és török-tatár törzsek roppant tömegét, földrajzi középpontja éppen Magyarország volt. Attila, a hunok legnagyobb királya, kinek uralkodása alatt a birodalom nagysága és hatalma tetőpontját érte el, Magyarországon ültette fel székhelyét, alkalmasint valahol Szeged tájékán és midőn 453-ban döntő támadásra készült a keletrómai birodalom ellen, hirtelen halállal mult ki. Halálával a hun világbirodalom csakhamar összeomlott. A germán népek fellázadván Attila fiai ellen, a Netad melletti csatában legyőzték őket, maguk között megosztzkodva Magyarország területén, kivonulásra kényszerítették a hunokat, kik a déloroszországi síkságon folytatták megfogyatkozott uralmukat szláv és turáni törzsek fölött.

Attila birodalmának fel kellett bomolnia, mivel a leigázott népeket csak laza kapcsolat kötötte össze. Az állami szervezet a népszövetség eszméjén nyugodott. Az egyes népek megtartották saját fejedelmeiket és belső politikai szervezetüket; az uralkodó hun nép iránt csak hűséggel és hadi szolgálatokkal tartoztak. Egyeséges állami szervezet hiányában a hun birodalom összekötő kapcsát Attila hatalmas egyénisége, genialitása képezte; e nagy egyéniség eltűntével el kellett tűnni az általa alkotott világbirodalomnak is.

⁵ A fenmaradt néhány hun tulajdonnévből többen a török-tatár eredetet következtetik. Lásd VÁMBÉRY, A hunnok és avarok nemzetsége 1881.; A magyarok eredete 36—47., 415—427. I. MUNKÁCSI BERNÁT, Az ugor népnevezetről. Ethnographia VI. évf. 349. s köv. I. THURY JÓZSEF, Századok 1896. évf. A húnok mongol eredetére nézve lásd HIRTH F., Über Wolgahunnen und Hiungnu 1899.; Hún tanulmányok. Ethnographia XII. évf. MUNKÁCSI B., Ethnographia VI. k. 349. és köv. I.

A hunok államalkotása volt az első, mely a Magyarország területén lakó népeket egy állami egészbe foglalta össze, miként utána az avarok és a magyarok államalkotása. A hunok vetették meg a turáni (ural-altáji) népek hatalmának alapját a Kárpátok alján és az ő itteni szereplésük, politikai és katonai szervezetük hagyományai alighanem nevezetes tényezők voltak a későbbi avar és magyar uralom létesülése tekintetében.⁶

A hunok legyőzetésével és kivonulásával Magyarország dunántúli részét a keleti góthok szállják meg a három testvérkirály: Valamir, Theodemir és Videmir vezérlete alatt. Az északnyugati részekben suéveket, rugiokat, herulokat találunk; a Tisza és Duna közét a régi lakosok, sarmaták lakják, míg a Tiszától keletre eső terület, az egykori Datia Gepidia néven a góthokkal rokon gepidák országa lett. E germán népek szüntelenül harczban állanak egymással. A keleti góthok, noha 489-ben Nagy-Theodorik vezetése alatt, Itáliába vonulnak s Odoakert megbuktatva, önálló királyságot alapítanak, tovább is megtartják Pannoniát, de erélyes ellentállás hiányában a gepidáknak egyre jobban sikerül magukat ott megfészkelniök. 535 táján azonban innen kiszorítják őket a *longobardok*,⁷ egy erőteljes, hódító germán törzs és csakhamar életre-halálra szóló háború támad a két szomszédos nép között, melynek végül 567-ben a longobardoknak az Alsó-Dunánál ekkortájt feltűnt avarokkal való szövetezése és a gepidák teljes megtörése vet véget. A gepida nép nagy részét kiirtották, a kik életben maradtak, az avarok szolgásgába kerültek, országuk — Magyarország keleti nagyobbik része — az avaroké lett. Már a következő évben a longobardok Alboin királyuk alatt elhagyták Pannoniát s Itáliát hódították meg; országuk, a szövetség értelmében, az avarok birtokába ment át.

Ezzel Magyarország területén újra turáni nép alkotott egységes államot. Lett volna idő és alkalom időközben — a hunok kiköltözése és az avarok megtelepedése közti 115 év leforgása alatt — hogy Magyarország területén germán állam alakuljon: ez időben a germán faj volt itt az uralkodó népelem; azonban

⁶ L. erre nézve: THIERRY, Histoire d'Attila et de ses successeurs II. köt. Les légendes et traditions hongroises.

⁷ A longobardok történetírója *Paulus Diaconus*, Historia gentis Longobardorum. Legjobb kiadás WAITZ-től MG. Auctores antiquissimi. A longobardok úgy szerinte, mint TACITUS szerint kevés számú, de vitéz nép voltak: Germania cap. 40: Longobardos paucitas commendat.

az egymás ellen folytatott harcok erőteljes és maradandó állam alkotását lehetetlenné tették, sőt ők maguk hívták segítségül hajdani uraik, a hunok rokonait és készítették elő a második turáni állam megalapítását, a mely teljesen megváltoztatta a terület ethnographiai viszonyait, végleg megszüntetvén a germán népelem hegemoniáját.⁸

Az avarok származását éppen úgy nem tudjuk biztosan megállapítani, mint nem a hunokét. Nevüket Priscus Rhetor említi először a Don és Volga közén. A VI. század közepén az Aldunáig húzódnak le és azóta úgy emlegetik őket a byzanci írók, mint a kik vitézségre, hatalomra és kegyetlenségre a hunok utódai. Nyelvük is annyira egyezett a hunokéval, hogy midőn az avar követség először megjelent Konstantinápolyban, a rendes hun tolmács teljesíthette a tolmácsi tisztet. A byzanci írók szerint az „avar“ név tulajdonképpen nem is az ő nevük, hanem azé a hatalmas népé, melynek uralma Kinától Európáig terjedt és a melynek valamikor ezek az „ál-avarok“ is alá voltak vetve; valójában az ogor népből szakadtak ki, melynek két törzset alkották, a vár és khun törzset.⁹

Az avaroknak, midőn sorra legyőzték a déloroszországi hun maradványokat, sarmatákat és szlávokat és elfoglalták Magyarországot, Baján¹⁰ volt a nagy khágánjuk, azaz fejedelmük. Ő is Magyarország területén, a Duna és Tisza között tartotta székhelyét. Birodalmának déli határa az Al-Duna volt. Az avarok ezen közvetlen szomszédsága és hatalmuk növekedése állandó veszélyt képezett a keletrómai birodalomra nézve, miért is Heraklius császár az avaroknak 626-ban Konstantinápoly ellen intézett sikertelen támadása után szláv népeket telepített őrsgül birodalmának északi határára, az Adriától a Fekete-tengerig. Dalmáciát (ide értve a mai Bosznia és Hercegovina területét) a Felső-Visztula és Odera-melléki horvátok szállották meg, keletre — a mai Szerbia és Bulgária területén — az elbementi szorbek vagy szerbek telepedtek meg.

Mindez ideig a szlávok, Európa keleti részének legősibb

⁸ NAGY GÉZA, Magyar nemzet története I. CCCXXXVIII.

⁹ Az avarok eredetéről tüzetesen szól THEOPHILACTUS SIMOCOTTA, Historiarum VII. 7. és 8. bonni kiadás 283—284. l. A hunok és avarok azonosságát vitatja FEJÉR GY., Regni per Hungaros in Europa stabiliti relationes disquisitiones. 54. l.

¹⁰ Török szó, jelentése annyi mint: hatalmas, gazdag.

lakói, önálló szerepet soha nem játszottak; békességben túrték a különböző fajú hódítók változó uralmát, szinte észrevétlenül mindinkább nyugatra és délre húzódnak s elfoglalják mindazon területeket, melyeket a római birodalomba özönlő germán törzsek odahagytak, elárasztják Magyarország területét, sőt a Balkán-félszigetet is. A byzanci császárok biztatására a horvátok és szerbek fellázadnak az avarok ellen és a keletrómai birodalom északi határán szereznek új hazát.

Az avarok uralma alatt álló Magyarország és a keletrómai birodalom a VII. század végén új népelemmel, a bolgárokkal gyarapodott. A bolgárok őshazáját a Volga mellékére teszik és a hunokkal igen közeli rokonságban állhattak. Ezt bizonyítja az is, hogy az egykorú források volgai hunoknak (Hunni Volgaes) nevezik őket.¹¹ Ama nagy birodalom, a melyet a bolgárok 630 körül a Volga és a Don között alkottak, Kuvrát király halálával felbomlott, mert fiai felosztották maguk között a bolgár uralmat. Egyikük megalapította a kazarak országát, a másik pedig a Volga és a Káma folyók között fentartotta a tulajdonképeni Nagy-Bolgárországot; végül hárman a bolgár nép jelentékeny részével nyugat felé indultak. Ezek közül az egyik, Asparukk, 678-ban átkelt az Alsó-Dunán s meghódítva az ott lakó szláv törzseket, a dunamelléki Bolgárországnak vetette meg alapját; a másik kettő pedig Pannoniában és Magyarország keleti részeiben az avarok közé telepedett.

Az avaroknak egyre hanyatló uralmát Nagy Károly döntötte meg a IX. század elején. Legnagyobb részük elveszett a hosszú véres harcok alatt és váraik — az ú. n. gyűrűk — tömegtelen kincsekkel a hódítók kezére jutottak. Nagy Károly a régi Pannoniát frank uralomnak vetette alá; a Dunántúlt Ausztriával együtt Lauriacum székhellyel keleti örgrófsággá alakította, a Száva és Dráva közét pedig a friauli markhoz csatolta.

Az avarok által elhagyott területeket a nyugatról jövő németek (bajorok) és még nagyobb számmal az északról jövő szláv népek (szlovének) szállották meg. Ez utóbbiak 850 táján Privina fejedelmük alatt a keleti frank király fenhatóságának elismerése mellett hercegséget alapítottak.¹²

¹¹ A bolgárok őshazájáról és vándorlásáról I. JIREČEK, *Geschichte der Bulgaren*, 126. és köv. l.

¹² *Conversio Bagvariorum et Carantanorum* Cap. XI: (PAULER és

Ugyancsak a IX. század folyamán a Közép-Dunától északra nagy szláv birodalom alakult: *Moravia*, mely a mai Csehországot, Morvaországot, Felső-Magyarország nyugati részét, sőt a Duna és Tisza között is magában foglalta, s mely a magyarok honalapítása idején érte el fejlődésének tetőpontját Szvatopluk fejedelem alatt.

Noha az avar uralom bukásával az ural-altaji népelem megszűnt uralkodó népelem lenni Magyarországon, mindazáltal még sem enyészett el teljesen. Egyes avar telepek megmaradtak, kivált a Fertő-tó körül, mely vidéket a IX. és X. században Hunnalant, Hunnenland-nak nevezték. Hasonlóképen kiterjedt bolgár telepek maradhattak fenn a Duna és Tisza között és a tiszántúli részeken, a hová későbbi hagyományaink a kazar és bolgár fejedelmek uralmát helyezik. Sőt valószínű, hogy az avarokkal, majd a bolgárokkal más turáni néptörzsek is jöttek az országba, talán éppen magyarok is. Mindezen néptörzsek lényeges segítségükre lehettek a magyaroknak, midőn a Kárpátok alján, a négy folyam partján maradandó lakhelyet, államot készültek alapítani.

A bolgárok és magyarok közeli összeköttetését látszik különben igazolni a görök írók azon tudósítása is, hogy Kuvrát bolgár fejedelem egyik népét unugur-nak, unugundur-nak hívták.

SZILÁGYI, A magyar honfoglalás kútfői, 310. és köv. l.) Annales Fuldenses ad a. 892. Ugyanott 316. l.

II. FEJEZET.

Az ősi államszervezet és birtokrend.

1. §. Az ősi állami és jogi szervezet ismeretének fontossága és forrásai.

A magyar jogtörténet fejtegetésénél kiváló jelentőséggel bír a magyarok ősi jogrendjének, köz- és magánjogi szervezetének ismerete. A kezdetleges jogrend, az első állami szervezkedés kiinduló pontja a későbbi fejlődésnek; ezért a későbbi fejlemények kulcsát az ősi jogállapotokban kell keresnünk.

De kiváló fontossággal bír az ősi államszervezet és jogrend ismerete azért is, mert ebben tükröződik vissza leghívebben a magyar nép jogalkotó szelleme, nemzeti egyénisége. Az ősi államszervezet korszaka „az ősmagyar szellem önálló működési kora“, mondja találón SZABÓ KÁROLY.¹ A királyság megalakulásával ugyanis nemzetünk szorosabb érintkezésbe lépett a magasabb kulturában részes nyugati népekkel; befogadni törekedett az amott kifejlett jogeszméket és intézményeket, minek következtében a magyar köz- és magánjog terén nevezetes átalakulások mentek véghez, úgy, hogy a későbbi jogintézményeket nem tekinthetjük kizárólag és egyenesen a magyar nemzet jogalkotó szellemének eredményei, a magyar jogélet természetszerű fejleményei gyanánt.

Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy ezeknek az idegen befolyásoknak következtében a magyar köz- és magánjogi szervezet teljesen elvesztette volna eredeti jellegét, nemzeti sajátosságát. A magyar nép, midőn saját léte fentartása érdekében meghonosította a magasabb kulturát képviselő nyugateurópai

¹ A vezérek kora 6. l.

jogeszméket és intézményeket, egyszersmind a maga viszonyainak és gondolkozásmódjának megfelelően iparkodott azokat átalakítani. A kezdetleges jogállapotok ismerete tehát különösen fontos ránk nézve azért is, mert csak ennek alapján tudjuk megítélni, hogy a későbbi fejlemények mennyiben eredetiek és mennyiben eredményei a nyugati befolyásoknak.

Az ősi államszervezetre és jogrendre vonatkozó források azonban igen hiányosak. De még ezeket a hiányos forrásokat sem értékesítették eddig kellőképpen a magyar jogtörténetírás szempontjából. A kik e korszak forrásait feldolgozták, leginkább köztörténetírók voltak, kik a jogtörténeti szempontokat nem emelték eléggé érvényre. Mindazonáltal idevágólag is rendelkezünk egyes kiváló művekkel. E helyütt csak az általános vonatkozású, legfontosabb munkákat említjük, a minők: BARTAL GYÖRGY: *Commentariorum ad historiam status iuris publici regni Hungariae aevi medii libri XV.* SZABÓ KÁROLY: *A magyar vezérek kora.* PAULER GYULA: *A magyar nemzet története Szent Istvánig.* MARCZALI HENRIK: *A magyar történet kútfői az Árpádok korában; ugyanannak jelentése: A magyar honfoglalás egykorú kútfőinek gyűjtése és kiadása érdekében tett külföldi utamról.*² MÁTVÁS FLÓRIÁN gyűjteményes munkája: *Historiae Hungaricae fontes domestici* és KUUN GÉZA grófnak a keleti kútfőket részben egybegyűjtő, részben feldolgozó műve: „*Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima.* Legnevezetesebb pedig a M. T. AKADÉMIÁNAK „A magyar Honfoglalás Kútfői” címmel PAULER GYULA és SZILÁGYI SÁNDOR szerkesztésében 1900-ban megjelent millennáris kiadványa, mely megbízható eredeti szövegét nyújtja a magyar nemzet ősi hazájára, vándorlásaira és a honalapításra, valamint a magyar állam történetének első századára vonatkozó összes ismert forrásoknak, azok fordításával (kivéve a latin nyelvű szövegeket) és az egyes kútfőket irodalomtörténeti s szövegkritikai szempontokból megvilágító ismertetésekkel együtt.

Az ősi államszervezet korára vonatkozó forrásokat leghelyesebben két csoportra oszthatjuk: 1. külföldi eredetű, egykorú forrásokra; 2. belföldi eredetű későbbi tudósításokra, melyek leginkább a nemzeti hagyományra támaszkodnak.

² Akad. Értes. 1893. évf. 689. s. köv. 1.

1. Egykorú, külföldi források.

Jóformán legfontosabbak ezek közül a byzanci kútfők, névszerint két császárnak, VI. vagy Bölcs Leónak (886—911) és VII. vagy Biborban született Konstantinusnak, K. Porphyrogennitosnak (911—959) gyakorlati czélokra szánt, tehát pártatlan és megbízható tudósításai, a melyek ránk nézve körülbelül ugyanolyan jelentőségűek, mint Tacitus Germaniája a német jogtörténetírókra.

Bölcs Leónak A hadi taktikáról szóló munkája³ a XVIII. fejezetben (mely „a különféle idegen nemzetek és a rómaiak csatarendjeit“ tárgyalja) részletesen szól a turkoknak nevezett magyarok harczolási módjáról és hadszervezetéről.⁴ Leó császár műve katonai használatra írott munka, milyent előtte is többen írtak. Legnevezetesebb e taktikák közül *Urbikios* vagy *Maurikios* munkája, a mely valószínűleg a VIII. század elejéről való s a melyet Bölcs Leó nagy mértékben felhasznált.⁵ Leó császár tudósításainak, melyek nagy elismeréssel szólnak a magyarok harczy erényeiről, teljes megbízhatósága önként következik abból, hogy azoknak gyakorlati rendeltetésénél fogva, minden hiba vagy tévedés kegyetlenül megboszulta volna magát és hogy a császári író, mint a magyarok szövetségese jól ismerhette hadi szervezetüket.

Leó fiának *Konstantinos Porphyrogennitosnak* számos munkái⁶ közül kivált a *De administrando imperio* címűnek van nagy fontossága ránk magyarokra nézve. Politikai, szorosabban diplomáciai utasítás, melyet követeknek és diplomatáinak jelen-

³ Tüzetesen ismertette irodalmunkban dr. VÁRI REZSŐ ily című akadémiai értekezésében. Akad. Értek. a tört. tud. köréből XVII. k. 10. sz.

⁴ Részletes feldolgozása e fejezetnek SALAMON FERENCZ-től való: A magyar hadi történethez a vezérek korában 1877. Legújabbban GYOMLAY Gy., „Bölcs Leó taktikája mint magyar kútfő“ című értekezésében tagadásba vette Bölcs Leó azon adatainak megbízhatóságát, a melyek a magyarokra (turkokra) vonatkoznak. Akad. Értek. a nyelv- és széptudományok köréből XVIII. k. 1. sz. PAULER Gy. azonban meggyőzően kimutatta e támadások tarthatatlan voltát. Századok 1903. évf. 57—63. l.

⁵ Az „avarok és turkok és a rokon hún népek“ harczmódjáról Maurikios munkájának XI. fejezete szól. Közölte VÁRI: MHK 5—8. l.

⁶ L. ezekről SZABÓ KÁROLY dolgozatát: Biborban született Konstantin császár munkáit magyar történeti szempontból ismertetve. Akad. Értesítő 1860. folyam.

tései alapján⁷ fia részére készített, hogy majdan sikeresen kormányozhassa a birodalmát. Egyenkint felsorolja a birodalom szomszédait, szövetségeseit és ellenségeit, szól földrajzi elhelyezkedésükről, s fővonásokban ismerteti állami szervezetüket. Tüzetesen megemlékezik a magyarokról is a 38—40. fejezetben; neki köszönhetjük, hogy egykorú és megbízható adataink vannak a magyarok ősi államszervezetéről, Árpádnak fejedelemmé megválasztásáról s a honfoglalásról. Konstantinosnak másik nagyobb munkája, *De ceremoniis aulae Byzantiae* a magyar jogtörténet szempontjából csekély jelentőségű.

Az egykorú görög krónikások is szolgáltatnak becses adatokat, így kivált *Georgios Monachos*, *Theophanes*, *Leo Grammaticus*, *Symeon magister* és *Cedrenus*.⁸

Éppen jogtörténeti szempontból igen becsesek a keleti, névszerint arab és perzsa kútfők. *Ibn Roszteh*, vagy mint régebben mondták, *Ibn Dastah* nyitja meg a sort „A nemes drágaságok könyvé”-vel. A perzsa *Gurdêzi* művét, melynek a magyarokról szóló része emennél részletesebb és bővebb, KUUN GÉZA gróf ismertette először a magyar tudományban.⁹ Mindkét tudósításnak, nemkülönben az arab *El-Bekri* munkájának közös forrása *Dsaihâninak*, a khorasani Szamanidák vezírének (892—943) földrajzi munkája, melynek adatai mohamedán hittérítők és kereskedelmi utazók elbeszéléseiből merítvék. Becses részleteket tartalmaz még a X. századbeli *Maszûdi* „Arany mezők” című munkája is.

A keleti kútfőkhöz csatlakozik a *Nestor* kiewi szerzetesnek tulajdonított krónika, az orosz történetírásnak a XII. század elejéről való¹⁰ legrégebb emléke.

A nyugati kútfők — legnagyobbbrészt kolostorokban vezetett évkönyvek és krónikák — főleg a magyarok külföldi kalandozásaira vonatkozó adatokat foglalnak magukban. Általában nem egészen megbízhatók, mivel a magyarokat ellenséges szemmel nézik és róluk gyűlölettel beszélnek.

⁷ Fenmaradt egy munkácskája, mely régi követi jelentések kivonata: Ἐκλογαὶ περὶ προφητειῶν.

⁸ L. MARCZALI bevezetését: A magyar honfoglalás kútfői, 90—95. l.

⁹ GURDÊZI tudósítása a magyarokról. Akad. Ért. 1894. évf.

¹⁰ L. JAGICS V. és THALLÓCZY LAJOS bevezetését MHK. 362. s köv. l.

Legrégibb magyar vonatkozást¹¹ tartalmaz a Szt.-Bertinről nevezett sithini zárdában írott évkönyv, az ú. n. *Annales Bertiniani* vagy *Sithienses*, a melynek szerzője valószínűleg Hinkmár rheimsi érsek volt, a melyet ő róla Hinkmár Krónikájának szokás nevezni. Pannoniának állapotára nézve a honfoglalást közvetlenül megelőző időkben nagyjelentőségű forrás a 871-ben a salzburgi érsek udvarában készült *Conversio Bagvariorum et Carantanorum* című emlékirat. A honfoglalásra vonatkozólag értékes kútfő a *fuldai évkönyvek* és *Regino* prümi apát *krónikája*, mely utóbbinak folytatása a portyázások korára tartalmaz fontos adatokat, szintűgy *Liutprand* cremonai püspököknek *Antapodosis*, „Megtorlás könyve” című világkrónikája, *Widukind* corveyi szerzetesnek, Nagy Ottó historiographusának munkája és a híres *szent-galleni évkönyvek*.¹²

2. Belföldi eredetű későbbi források.

A külföldi források természetüknél s feladatuknál fogva, a két byzanci császár munkáinak kivételével, a magyarok alkotmányát tüzetesen nem tárgyalják. A magyar ősalkotmány behatóbb megismerése végett tehát a kútfők másik, későbbi eredetüknél fogva természetesen csekélyebb hitelességű csoportjához: a belföldi krónikákhoz és legendákhoz kell fordulnunk, melyek főképpen a nemzeti hagyományokon alapulnak.

A krónikák közül legfontosabb Béla király névtelen jegyzőjének, vagy mint rendesen mondani szoktuk, *Anonymus*-nak „*Gesta Hungarorum*” című munkája. Krónikaszerű nyelven és modorban előadja a magyarok eredetének mythosát, a hét törzs egyesülését, Álmosnak vezérré választását, a vérszerződést és igen részletesen a honfoglalást. A műnek eredeti kézírata elveszett, egyetlen másolata maradt fenn, melyről a legújabb kutatások kiderítették, hogy a XIII. század második feléből való és ezt

¹¹ Említi a magyaroknak 862-ben Német Lajos országába való betörését. 863-ban (?) történt támadásról emlékezik meg általánosságban: a hely megjelölése nélkül a weingarteni, szent-galleni és alemanni évkönyvek azonos szövege. MÁTYÁS FLÓRIÁN tagadja mind a két bejegyzés hitelességét és egy 915-iki támadás anachronistikus emlékének tartja. Akad. Értek. a tört. tud. köréből XVII. k. 8. sz.

¹² Mindezekről és az egyéb nyugati forrásokról lásd MARCZALI bevezetését MHK. 287—300.

1655 óta a bécsi udvari könyvtárban őrzik.¹³ Első ízben SCHWANDTNER tette közzé 1746-ban; azóta több kiadást ért, melyek közül legjobb a FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ-é.¹⁴

A fennmaradt másolat nem nevezi meg a szerzőt. Csak annyit mond róla, hogy „Magyarország néhai jó emlékezetű dicsőséges királyának, Bélának jegyzője“. A legszorgosabb kutatások dacára sem sikerült eddig a szerző személyét megállapítani. Még *Anonymus* kora tekintetében sincsen megegyezés tudósaink között az iránt: vajjon melyik Béla királyunknak volt a jegyzője? Pedig a munka keletkezésének ideje igen nagyjelentőségű adatainak hitelessége tekintetében. Számos hazai s külföldi történetíró foglalkozott ezzel a fontos kérdéssel.¹⁵ A legnagyobb diplomatikai és történeti okok, mint PAULER GYULA és MÁTVÁS FLÓRIÁN kimutatták, a mellett szólnak, hogy e krónikát III. Béla idejében írták s ezt a nézetet ma uralkodónak mondhatjuk.

A névtelen jegyző adatai sokban eltérnek az egyéb krónikák elbeszéléseitől, a mi világosan tanúsítja, hogy a közös forrásokon kívül — a minő különösen Regino munkájának valamelyik ismeretlen átdolgozása¹⁶ — más forrásokból is merített. Így pl. egyedül ő említi a vérszerződést. A mennyiben ezeket a forrásokat kinyomozni nem lehet, fel kell tennünk, hogy *Anonymus* a nemzeti hagyományokat használta fel.

A többi krónikák, nevezetesen *Kézai Simon* mester krónikája, továbbá a *budai, pozsonyi, dubniczi, a bécsi képes krónika* és a német *Muglen Henrik verses krónikája* különböző korban írt, de csaknem változatlanul összeszőtt alkatrészekből áll.¹⁷

¹³ MHK. 381. és köv. l.

¹⁴ 1892-ben és újra a MHK.-nek lapjain 1900-ban.

¹⁵ L. SEBESTYÉN GYULA két kötetes munkáját: *Ki volt Anonymus?*

¹⁶ PAULER GYULA bevezetése MHK. 388. s köv. l.

¹⁷ PAULER, A magyar nemzet története Szent Istvánig 197. és köv. l.; Magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt II. 600. s köv. l. MARCZALI feltevése szerint a nemzeti krónikák közös forrását képező királyi krónikát II. Géza korában (1150. év körül) készítették dömösrendi szerzetesek. L. erre nézve tüzetesebben: „A magyar történet kútfői az Árpádok korában“ című munkáját. A legújabb fimerítő tanulmány a magyar krónikák egymásiránti viszonyára nézve: KAINDL R. FR., Studien in den ungarischen Geschichtsquellen I—XII. füzet. Bécs, 1894—1900. L. még RADEMACHER, Die ungarische Chronik als Quelle deutscher Geschichte (Programm d. Domgymnasiums zu Merseburg 1887) és HEINEMANN, Neues Archiv für ältere

Jogtörténeti szempontból legfontosabb ezek között *Kézai Simon* mester munkája: „Gesta Hunnorum et Hungarorum“. Ezen krónika a magyarokat a hunok közvetlen utódainak tartja. Valamennyi krónika között a legrövidebb, mert a többiek jelen formájukban mind Róbert Károlyig nyulnak, holott a Kézaié, a ki IV. Lászlónak volt udvari papja, csak 1280-ig terjed.

Kézai a hunok dolgait igen részletesen tárgyalja, ellenben a magyarok történetét csak röviden és hézagosan adja elő. Szól a Hunor és Magor mondáról, a hunok viselt dolgairól, különösen Attiláról és birodalma feloszlásáról, azután a magyarok honfoglalásáról, mely szerint nem egyéb, mint a hunok visszatérése, a kik örökségüket foglalták vissza, midőn Magyarországot meghódították. A munka fő becse a két függelékben (appendix) rejlik, melyek közül az első a bevándorolt nemes nemzetségekről, a második az udvarnokokról, a várjobbágyok-várnépek- és szolgákról szól.

Említést kell tennünk még egy hamisítványról is, mely sokáig hiteles forrásként szerepelt. Ez a *csiki székely krónika*, melynek eredetije állítólag 1533-ból, egy átirata 1695-ből való, de a mely csupán a XVIII. század vége felé készült kéziratban maradt ránk, melynek alapján SZÉKELY MIHÁLY adta ki „A nemes székely nemzet constitutioji“ című oklevélgyűjteményében 1818-ban. Előadja a székely nemzet viszontagságait, a honalapítás történetét, szól a magyarok régi közszervezetéről, említi a vérszerződést is, melyet megtold egy hatodik ponttal. Hamisított voltát SZABÓ KÁROLY védelme daczára¹⁸ kétségen kívül helyezték BARTAL GYÖRGY, PAULER ÉS MARCZALI bírálatai. A krónika említi pl. a gyulákat és karchasokat, a kikről egyéb krónikáink nem tudnak semmit; a mi azt mutatja, hogy oly időben készült, mikor már Konstantinos munkája nálunk ismeretes volt.

deutsche Geschichte XIII. 63. és kv. l.; Ugyanennek, Einleitung zu der Textausgabe Kézais MG. S. XXIX.

¹⁸ Új Magyar Múzeum 1859. évf. II. k. E krónika hitelességét elfogadta HAJNIK is: Magy. alkotmány és jog az Árpádok korában 59. l.

2. §. A magyarok eredete, őshazája és történelmi fellépése.*

A magyar népnek sem eredetét, sem őshazáját az eddigi tudományos kutatások kellőképpen nem tisztázták. Teljesen megbízható adataink csak abból a korból vannak, midőn a magyarok őshazájuktól távol a kazarak szomszédságában, Lebedia síkságain, majd később Etelközben ütötték fel sátraikat és úgy a keleti császársággal, mint a nyugati népekkel közelebbi érintkezésbe léptek.

A tudomány világánál eldöntöttek csak azt vehetjük, hogy a magyar nép azon nagy népcsaládnak tagja, melyet az összehasonlító nyelvtudomány és ethnologia ural-altáji vagy turá-ninak nevez, szemben az árja és sémi népekkel.

Nehezebben eldönthető és sokat vitatott kérdés, vajjon a magyar nép ennek az ural-altáji népcsaládnak urali vagy pedig altáji ágához sorolandó-e, más szóval : finn-ugor vagy török-tatár eredetűnek kell-e tekintenünk. E kérdést megoldani mind-ezideig nem sikerült. Megbízható történeti adatoknak jóformán híjjával vagyunk; maga a nyelv alkata pedig teljesen elegendő alapot nem szolgáltathat. Hozzájárul, hogy a magyarokkal együtt szereplő és velük hason eredetűeknek tartott népek: a hunok, avarok, kazarak, bolgárok és bessenyők nyelvét nem ismerjük, az idevágó szórványos nyelvmaradványok csak többé-kevésbé valószínű feltevéseknek szolgálhatván alapul.¹

* *Irodalom:* HUNFALVY PÁL, *Reguly Antal hagyományai* 1864.; Magyarország ethnographiája 1876.; Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? LUKÁCSY KRISTÓF, *A magyarok őselei* 1870. VÁMBÉRY ÁRMIN, *A magyarok eredete* 1882.; *A magyarság keletkezése és gyarapodása* 1893. THURY JÓZSEF, *Az ugor-magyar theoria. Egyet. Philol. Köz-löny* 1884. évf. KUUN GÉZA gróf, *Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima* 1893. és 1895. RÖSSLER RÓBERT, *Römische Studien* 1871., 140. s köv. I. NAGY GÉZA, *Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyéhez* 1886., 107—135. I.; *A magyarság őskora, Századok* 1897. évf. 626. s köv. I. PAULER GYULA, *A magyar nemzet története Szent-Istvánig* 1900., különösen a II. és III. függelék (Némely rokon nép ethnikumáról, A baskir-magyar rokonságról).

¹ L. VÁMBÉRY fejtegetéseit, a ki mind e népeknek török-tatár eredetét tanítja. A magyarok eredete 24—103. I. A bolgárok és kazarak finn-ugor eredete mellett legújabbán PAULER szállott síkra: *A magyar nemzet története Szent Istvánig*, 238. I. E helyütt kell felemlitenünk PAULER-nek a magyar nemzet eredete kérdésében való állásfoglalását. Szerinte „a magyar

Az összehasonlító nyelvtudomány bebizonyította a magyar nyelv ugorságát.² Kétségtelen immár, hogy a magyar nyelv alkatára nézve az uraltáji nyelvcsalád finn-ugor, nem pedig török-tatár ágához áll közelebb; elismerik ezt azok is, kik a magyarság török-tatár eredetét vitatják.³

A nyelv ugor jellegével azonban a magyar népnek finn-ugor eredete nincsen bebizonyítva. Fenmarad az a lehetőség, hogy a származásuknál fogva a török-tatár népcsaládhoz tartozó magyaroknak eredetileg török-tatár jellegű nyelve finn-ugor népekkel való huzamosabb érintkezés és keveredés következtében vette fel jelenlegi alkatát; az ilyen alakulás tudvalevőleg korántsem példátlan a történelemben.⁴ Sőt nincsen kizárva az sem, hogy a magyar nép egy mind a török-tatár, mind a finn-ugor törzsektől különálló, bár mindkettőjükkel rokon, azaz hasonlóképpen turáni népcsoportnak volt egyik eleme, melynek alkalmasint a hunok, avarok, kazarok, bolgárok, bessenyők és kunok is tagjai, kirajzásai: mind oly törzsek, melyek a Duna mellé telepedett, s rövid időn elszlávosodott bolgárokon kívül teljesen eltűntek. Ezt a feltevést tartjuk a legvalószínűbbnek. Támogatja ezt az a körülmény, hogy találkozzunk nyelvünkben oly törzsszavakkal, melyek mind a finn-ugor, mind a török-tatár törzsszavakhoz hasonlítanak s melyeket tehát a szétválás előtti közös nyelv maradványainak tekinthetünk.⁵

és a baskir egy és ugyanaz a nemzet; a magyarok első ismert hazája a mai baskir földön, az ufai és részben talán orenburgi kormányzóság (Oroszország keleti részében, a Kama s Bjelaja közén) területén volt: s ennél fogva a magyarok nemcsak a baskirok szomszédjai, hanem maguk a baskirok voltak, a kik, mióta a történelemben feltűnnek, mindig ugyanazon a néven, ugyanazon a földön laknak“, u. o. 241. s köv. l.

² HUNFALVY PÁLnak fent idézett s egyéb munkáin kívül utalunk BUDENZ JÓZSEF, SIMONYI ZSIGMOND, ifj. SZINNYEI JÓZSEF és MUNKÁCSI BERNÁT számos nyelvészeti munkáira s dolgozataira.

³ „A magyar nyelvnek alapépülete“, mondja VÁMBÉRY, a magyar nép török-tatár származásának egyik elsőrangú védője, „egész határozottan túlnyomóan finn-ugor jelleget tüntet fel.“ A magyarság keletkezése és gyarapodása. 88. l.

⁴ V. Ö. KUUN GÉZA GRÓF id. m. l. k. 6. l.

⁵ E feltevésnek már HUNFALVY adott kifejezést, midőn mondja: „A finn-ugor és török nyelvek valaha egy köznyelvet tettek, melynek népe hasonlóképen egy közös, magában meg nem osztott nép vala.“ Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? 38. l.

Úgy a hazai, mint a külföldi hagyomány a magyarokat a hunok utódainak tekinti. Biztos történeti adatok e mélyen gyökerező hagyományt,⁶ a hunok és magyarok közvetlen kapcsolatát és azonosságát nem támogatják: és minthogy a hunok nyelvét nem ismerjük, a kapcsolat mibenlétét s fokát megállapítani nem tudjuk. Mindazonáltal vannak adataink, melyek világosan a hunoknak és magyaroknak valamelyes kapcsolata, egy közös népcsaládból való leszármazása mellett bizonyítanak. *Theophanes* szerint a Bosporus mellett lakó húnok 520-ban fellázadtak királyuk Gordas (Korda?) ellen a király öccsének, Muagernek (Magyernek vagy Magyarinak) vezetése alatt s a királyt megölvén, Muagert tették fejedelemmé.⁷ Figyelemre méltó, hogy ugyanezen a vidéken, melynek az egykorú ravennai geographus szerint Onogoria a neve,⁸ a húnoknak onogur vagy unnugur nevű törzséről szól az V. századbéli *Priskos Rhetor*⁹ s a VI. századbéli *Theophylaktos Simokatta*,¹⁰ míg *Agathias*, utóbbinak kortársa, a Fekete-tenger délkeleti partvidékén szerepelteti győztesen az „onogur nevezetű“ hunokat.¹¹ *Jordanes*, viszont a gótok híres történetírója ugyancsak a VI. század derekán a húnokkal rokon népnek láttatja — az erdős vidéken, kétségtávon az Ural felé lakó azokat a hunugurokat, kik nevezetesen arról, hogy felőlük jön a nyestbőrök kereskedése¹² — a magyarokat.¹³

⁶ Mint a megelőző szakaszban említettük, a krónikák (ide értve *Kézai Simon* munkáját is) egynek, azonosnak tekintik a magyar népet a hunokkal. *Anonymus* a hun-magyar rokonságról nem tesz kifejezett említést; de figyelemreméltó, hogy Attila nemzetségéből származtatja Álmost és Árpádot. MHK. 394. l.

⁷ Bonni kiadás 269. l.

⁸ Idézve KUUN GÉZA id. m. I. k. 262. l.

⁹ Bonni kiadás 158. l.

¹⁰ Idézve KUUN GÉZA grófnál id. m. I. k. 16.

¹¹ U. o. 262. l.

¹² „Hunuguri autem hic sunt noti, quia ab ipsis pellium murinarum venit commercium“. De origine actibusque Getarum V. fej. Holder kiad. 8. l.

¹³ PAULER id. m. 239. l. tagadja a *Jordanes* említette hunuguroknak a magyarokkal való azonosságát és egynek veszi őket a Fekete-tenger tájékán szereplő unugurokkal (l. a megelőző jegyzeteket), a kik a szavirok elől „visszaszorultak észak felé“, a Volga balpartjára (3. l.), a hol szerinte a IX–XI. századbéli burtassok, a mai csuvasok az utódjaik (8. és 120. l.). L. azonban a Volga-melléki hunugurok és a magyarok azonosságát illetőleg KUUN GÉZA gróf munkáját, különösen I. k. 17. s köv. l. (a ki maga a Fekete-tengermelléki unuguroknak a Volga s Ural-köziakkal, azaz a magya-

A magyaroknak ez a hunugur, unugur, unugor neve a hun kapcsolatot kifejező, pontosabb jelölése a magyar nép ugor voltának, azaz az ugor gyűjtőnévvel — mely a korai középkorban éppen nem ellentéte, hanem mása és egyenértéke a török népnevezetnek¹⁴ — jelölt nagy népcsoporthoz való tartozásának. Találkozunk csakugyan, úgy keleti, mint nyugati kútfőkben a magyar népnek ezzel a kevésbé szabatos „ugorok“, „ugrok“,¹⁵ továbbá igen gyakran a körülbelül egyenértékű „törökök, turkok“¹⁶ jelölésével. Rendes s utóbb Európaszerte Nyugaton, úgy miként Keleten egyedül használatos elnevezéssé mégis ama bővebb, teljesebb *unugor* név vált, valószínűleg egy eredeti szláv *ongru* alak közvetítésével összevont *ungri*, „οὔγγροι“ alakjában. *Ungri* név alatt jelennek meg már 862-ben Hinkmár évkönyveiben,¹⁷ és egyéb nevezetek mellett „Οὔγγροι“ névvel is illeti őket *Georgios Monachos*, ki 866 körül fejezte be művét,¹⁸ egy 839-iki esemény elbeszélésében.¹⁹ A németek nyelvén *Ungar*, *Unger*-ré lett ez a név, mely azután a középkori latinságban *Hungarus* alakban állapodott meg.

Sokáig a nyugati források, olykor a byzancziak is²⁰ hunoknak és avaroknak nevezik a magyarokat,²¹ a mi tanúsítja, hogy

rokkal való azonosítása tekintetében nem foglal határozott állást) és MUNKÁCSI BERNÁT dolgozatát (a ki világosan azonosítja a kétféle unugurokat) „Az ugor népnevezet eredete“, Akad. Értes. 1896. évf. 202. l. Szerintünk a déloroszországi, világosan hunoknak mondott unugurok s az unugur-magyarok azonosítására nincsen elég okunk; a mint a magyaroknak ez a hunugur neve kifejezője s emléke a hun rokonságnak, úgy viszont a hunoknál a *Muager*, *Magyar* nevet tekintjük a magyar rokonság megszólalásának.

¹⁴ L. MUNKÁCSI BERNÁT-nak a megelőző jegyzetben idézett tanulmányát.

¹⁵ „Ugri“ névvel nevezi őket a X. századbeli ó-szláv Cyrill (Konstantin) legenda MHK. 353. l., a XII. századbeli Nestor-féle krónika u. o. 366. l.; sőt még egy XIV. századbeli szláv tudósítás is „ugroknak nevezett“ népről szól, mely magát „mager“-nek mondja, idézve THALLÓCZY-nál: Adalék az ó-hit történetéhez Magyarországon, Századok 1896. évf. 200. l.

¹⁶ Kivált byzanczi íróknál p. o. MHK. 32., 110. l.

¹⁷ MHK. 301. l.

¹⁸ KRUMBACHER KARL, Geschichte der byzantinischen Literatur 352. l.

¹⁹ MHK. 102. l. Ugyanígy *Leo Grammatikus* bonni kiadás 232. l.: „Οἱ δὲ μὴ δοκηθέντες περᾶσαι Βούλγαροι περιερρώησαν τοῖς Οὔγγροις“.

²⁰ A megelőző jegyzetben idézett görög írók a mondott Οὔγγροι néven kívül hol Οὔννοι, hol Τοῦρκοι névvel nevezik a magyarokat.

²¹ L. p. o. az alemann évkönyveknek 863-iki bejegyzését: „Gens

a nyugati népek őket, csak úgy mint az avarokat,²² a hunok utódainak tartották. Alig lehet feltételezni, hogy a közel rokonságnak s közös származásnak ez a gondolata minden ethnikai alapot nélkülözött s egyesegyedül a külső megjelenés és a harcmód hasonlóságán alapult volna.

Krónikáink szerint a hunok és a magyarok Menrót (Nimrod) két fiától Hunortól és Magortól (Magyar) származnak. Igen elszaporodván, elhagyták a Maeotis-tó környékét s Scythiában alkottak új hazát,²³ a Névtelen jegyző Dentumogerjét,²⁴ a magyarok őshazáját. A nemzeti hagyományok emlegette Scythia azonban nagyon is tág és bizonytalan földrajzi fogalom, mely alatt az ókori és középkori írók Európának északkeleti részét, sőt Ázsiának határos vidékeit is értették, „hun-szittyá“ vagy „szarmata“ gyűjtőnevek alá foglalt különböző fajú, nagyobbára ismeretlen eredetű népek óriási tanyáját. Ma már alig lehet kétség, hogy a magyarok őshazája, Jugria, e nagy területnek melyik részében feküdt. A Volga középfolyásától az Ural-hegység felé elterülő vidéken kell azt keresnünk. Itt említi őket először a leghitelesebb forrás, *Konstantinos Porphyrogennitos*, midőn mondja: „Tudni kell, hogy a bessenyők kezdetől fogva az Atil (Volga) valamint a Jaik (Ural) folyó mellett laktak, határosak lévén velök a mazarok és az úgynevezett uzok.“²⁵ S erre a vidékre utal a Nagy-Magyarországra vonatkozó elbeszélés, mely IV. Béla korából *Julián* domokosrendi szerzetesnek útját írja le,²⁶ továbbá a XIII. század derekán utazó *Joannes de Plano Carpini*²⁷ és *Rubruk*

Hunorum Christianitatis nomen aggressa est.“ MHK. 301. l. és a fuldai évkönyvek számos helyét: „Avari, qui dicuntur Hungari“. U. o. 316—317. l.

²² V. ö. *Annales Sangallenses maiores* Mon. Germ. Scriptores I. k. 75. l. TOURS-I GERGELY (VI. sz.) az avarokat Chuni-nak mondja. VITERBOI GODOFRÉD meg, Anonymus kortársa, ezt írja róluk: „Avares, qui et Huni sive Ungari“.

²³ *Kézai* I. k. 1. feje. MHK. 478. s. köv. l.; *Képes Krónika* 2. feje. u. o. 491. l.

²⁴ MHK. 394. l.

²⁵ „Ἰστέον ὅτι οἱ Πατρίνακται τὸ ἀπ' ἀρχῆς εἰς τὸν ποταμὸν Ἀττὴλ τὴν αὐτῶν εἶχον κατοικῆσιν, ὁμοίως δὲ εἰς τὸν ποταμὸν Γεήχ, ἔχοντες τοὺς τε Μαζάρους συνοροῦντας καὶ τοὺς ἐπονομαζομένους Οὐζ“.*De administrando imperio* 37. feje. MHK. 115. l.

²⁶ „De facto Ungariae Magnae a fratre Ricardo invento tempore domini Gregorii papae noni“. Legújabbán kiadta FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ MHK. 466—472. l.

²⁷ *Fejér* C. D. IV. 1. 421—438. l.

*Vilmos*²⁸ tudósításai Pascaturról, a baskirok földjéről, mely, úgy tudják, a magyarok őshazája.

A korábbi időkre vonatkozó tűzetes meghatározása a magyarok hazájának, az igazi őshazának, megbízható adatok híjában, szükségszerűen ingatag, bizonytalan alapokon nyugszik. KUUN GÉZA GRÓFNAK nagy szorgalommal eszközölt kutatásai sem oszlatták el az e tekintetben uralkodó homályt. Szerinte a magyarok őshazája az Altáj-hegység nyugati kiágazásainak tövében terült el, a mely vidéknek egyik folyója, a *Mazar*, valamint egyik hegyláncolata, az Altáj-hegység előrésze, a *Mazar-tagh* máig megőrizték a magyar név emlékét. Itt éltek a magyarok időszámításunk kezdetén a hunokkal s más rokon népekkel egyetemben; kelet felé szomszédjaik voltak a mongolok, nyugatra és délre iráni népek. KUUN GÉZA szerint ebből az ősrégi időből való az iráni kultúra befolyása, melynek emléke s nyoma egyrészt máig fenmaradt fontos fogalmakatjelölő nagyszámú perzsa eredetű kölcsönszóban,²⁹ míg annak a magyar nép vallására gyakorolt nagy hatását csak szétszórt történeti adatokból lehet megismernünk.³⁰ A Krisztus utáni I. században a hunokkal együtt kivándoroltak az Ural és Volga közére, a hol mintegy hétszáz évig laktak Jugriában, majd Baskiriában.³¹

Mikor és miért hagyták el őseink ezt az uralmelléki hazájukat, kétséges. Valószínű, hogy a szomszéd bessenyők és uzok (a későbbi kunok) támadásai elől vonultak el délre, még pedig a IX. század első negyedében. Annyi bizonyos, hogy már 830³² táján találkozunk velük az új hazában a Don és Dnyeper alsó folyásai között elterülő síkságon, a Fekete-tenger északi partvidékeinek ama részében, melyet a történelem Lebedia néven ismer.

Konstantinos tartotta fenn legvilágosabban ennek a hazának emlékét. „A turkok népe — úgymond — régente Chaza-

²⁸ U. o. IV. 2. 261—282. l.

²⁹ V. ö. VÁMBÉRY, A magyarok eredete 351—356. l.

³⁰ Néhány elsőrangú vallásos fogalmat perzsa eredetű szóval jelöl a magyar nyelv: Isten a. m. a perzsa izdan, bálvány a. m. pahlvan, sárkány = čarkan. VÁMBÉRY id. m. 354. l. A perzsáktól a tűzimádást is átvették a magyarok, kik, hogy tűzimádók voltak, *Ibn Rosteh* és *Gurdēzi* tudósításai bizonyítják MHK. 169. és 172. l.

³¹ KUUN GÉZA: Id. m. I. k. 19—28. l.

³² L. PAULER meggyőző fejtegetéseit id. m. 132. l. 30. jegyz.

riához közel lakott, a Lebedia nevű tartományban, melyet első vajdájuk után neveztek el. Ennek tulajdon neve Lebedias vala, méltóságára pedig vajda volt, úgy mint a többi utána való.³³ E föld a kazarok birodalmához tartozott. A kazarok azt nem is engedték át nekik harcz nélkül; de a magyaroknak magának az ellenségnek táborából érkezett segítségük: az otthon fellázadt, de legyőzött kazarok képében, kik „kabarok“ (lázadók) néven a magyaroknak külön törzsévé lettek s „a kik a magyarokat megtanították a kazarok nyelvére.“³⁴ Nemsokára különben a kazarok is belenyugodtak a magyarok birtokszerzésébe, megbékültek velük és jóformán szövetségesekké lőnek. Lebediába költözésük után a magyarok csakhamar megkezdik zsákmányszerzésre irányuló kalandozásait a nyugat felé a szlávok lakta vidékekre.

Európai szereplésük első biztos adata 839-ből való, midőn a bolgárok felszólítására a Duna torkolatánál megjelennek, hogy a makedonok ellen harcoljanak.³⁵ Ezen időtől kezdve többször történik róluk említés.³⁶ Sőt nemsokára a szláv népek gyűrűjén át Németországba (akkor még keleti Frankhon-ba) hatolnak, a hol 862-ben látják őket először.³⁷

Az uzok elől menekülő bessenyőknek³⁸ a magyarok földjére, Lebediába özönlése, körülbelül egy félszázad mulva újra felszedette a magyarokkal sátorfáikat. „Egy részük — mondja

³³ „... τῶν Τούρκων ἔθνος πλησίον τῆς Χαζαρίας τὸ παλαιὸν τὴν κατοικήσιν ἐποιεῖτο εἰς τὸν τόπον τὸν ἐπωνομαζόμενον Λεβεδιά ἀπὸ τῆς τοῦ πρώτου βοεβόδου αὐτῶν ἐπωνυμίας, ὅστις βοεβόδος τὸ μὲν τῆς κλήσεως Λεβεδίας ὄνομα προσαγορεύετο, ὃ τὸ δὲ τῆς ἀξίας. ὡς καὶ οἱ λοιποὶ μετ' αὐτόν, βοεβόδος ἐκαλεῖτο“. Id. m. 38. fej. MHK. 119. l. Vannak, a kik Konstantinos tudósításával szemben a Lebedia elnevezést a szláv „lebeda“ szótól származtatják, mely növénynek neve (*chenopodium vulvaria*). KUUN GÉZA id. m. T. k. 118. l.

³⁴ *Konstantinos* id. m. 39. fej. Περὶ τοῦ ἔθνους τῶν Καβάρων. MHK. 124. l.

³⁵ *Georgios Monachos* és *Leo Grammaticus* elbeszélései. MHK. 100—103. l.

³⁶ L. a Szt. Cyrill legenda 860-ból való adatát, mely a kazarokhoz utazó hittérítőnek magyarok által való megtámadtatását őrizte meg számkra. MHK. 352—353. l.

³⁷ HINKMÁR évkönyveinek többször említett helyét l. MHK. 301. l. A Lebediában lakó magyarokról részletes tudósítások maradtak ránk *lbn Rosteh* és *Gurdēzi* munkáiban.

³⁸ Tüzetesen szól a bessenyőkről *Konstantinos Porphyrogennitos*, id. m. 37. fej. MHK. 115—119. l.

Konstantinos Porphyrogennitos — keletre ment lakni, a perzsa részek felé és ezeket mai napig a turkok régi nevén Szabartoiasz-faloi-nak nevezik.³⁹ A másik rész ellenben a sok évszázad óta véghezmenő nagy népvándorlás főirányában, nyugatnak vette útját. Átkeltek a Dnyeperen s elfoglalták az ettől a folyótól a moldvai halmokig, a Dunáig és a Feketetengerig terjedő nagy területet, melyet, minthogy öt folyó öntözi: a Dnyeperen kívül a Bug, a Dnyeszter, a Pruth és a Szereth, a folyónak régi nyelvünkben általános Atel, Etel névével Etelköznek (Atelkuzu),⁴⁰ folyóköznek nevezték.⁴¹

889-ben történhetett Etelköz meghódítása, de ez sem lett a magyarok állandó hazája. Etelközi tartózkodásuk ellenkezőleg alig tartott néhány esztendeig.⁴² Mégis nagyfontosságú, mert itt történt az addig laza összeköttetésben élő törzseknek egy valószínűségi nemzeti egészbe egyesülése.⁴³ Etelköz a magyar ősalam születéshelye, bölcsője.

Az Etelközben letelepedett magyarok csakhamar érintkezésbe léptek a közel szomszédos byzanci császársággal, mely nem késett a „turkok“-at is, miként alkalomadtán a többi barbár népet a birodalom ellenségei ellen felhasználni.

894-ben háború ütött ki a byzanci császárság és a bolgárok⁴³ között, kiknek fejedelme akkor Simeon volt. Leó császárnak sikerült a magyarokat megnyerni. Fegyveres erejüknek egy tekintélyes része Árpád fejedelmük fiának a vezérlete alatt átkelt a Dunán, le is győzte a bolgárokat két ízben. Simeon sietve békét kötött a császárral és a magyarok ellen fordulva győzelmet aratott rajtuk. Ugyanakkor az otthon maradtakat megtámadták a bessenyők, kiket a bosszút forraló bolgárok felbujtogattak

³⁹ MHK. 121. l. PECZ VILMOS szerint a Σαβαρτοιάσφαλοι összetétele a Σάβαρτος, szabart népnévnek és az ὄσφαλος, biztos, melléknévnek, Philol. Közlöny XX. k. 385. s köv. l. PAULER ezt elfogadja és a szabart névben a basgurt, baskir elferdítését látva, Konstantinos-nak a magyar tábor kettéoszlásáról szóló elbeszélését tévesnek tartja az időpont tekintetében, minthogy a magyar-baskir népnek ez a kettészakadása szerinte már az őshazából, Baskiriából való kivándorlás alkalmával történt. Id. m. 143. és 245. s köv. l.

⁴⁰ „Ἀτελκοῦζος“ és „Ἐτελ καὶ Κοῦζος“ mondja KONSTANTINOS. MHK. 121. és 126. l.

⁴¹ Konstantinos, MHK. 121. és 123. l.

⁴² Erről tüzetesebben szólunk majd a következő szakaszban.

⁴³ L. JIRECEK KONSTANTIN művét: Geschichte der Bulgaren.

és elpusztították a szekeres táborokban hagyott aggok, nők és gyermekek nevezetes részét.⁴⁴ A magyar népnek nagyobbik része⁴⁵ azonban, mely „nagy területen, szerte-széjjel lakva a közelgő veszély hírét idejében vehette“, látván, hogy megfogytakozva a bessenyőkkel szemben helyt állani nem tud, Árpád vezérlete alatt ismét útnak indult (895-ben) új és állandó hazát szerzendő a korábbi kalandokról jól ismert négy folyam partjain.

3. §. A törzsszervezet és a törzsek nemzetté egyesülése.

Az összerződés.*

A volgamenti őshazában, valamint később Lebediában a magyar nép a patriarchalismus alapján kifejlődött törzsszervezet korát éli. A törzs a legmagasabb politikai vagy közjogi egység, a mely felett más magasabb politikai egész nem létezik. E számra nézve különböző terjedelmű, de bizonyára nem nagy népcsoportokban találjuk fel a magyar nép közéletének első formáját.

A legmagasabb politikai kötelék, a törzskötélék. A törzseket összetartó közös főhatalom és az annak alapját képező állami kötelék nem létezett. Azon népelem összességét, melyből utóbb a magyar nemzet alakult, az etelközi egyesülés előtt nem jogi, nem állami, hanem csupán ethikai kötelék fűzte össze, mely nyilvánult a közös nyelvben, a közös vallásban, a közös erkölcsökben és szokásokban.

⁴⁴ *Georgios Monachos*, MHK. 106—108. l. *Symeon Magister*, u. o. 109. l. *Konstantinos Porphyrogennitos*, id. m. 40. fej., u. o. 125—126. l.

⁴⁵ „Οἱ Πατρινακίται τὰς αὐτῶν (t. i. τῶν Τούρκων) φαιλίας παντελῶς ἐξηφάνισαν“, mondja *Konstantinos* MHK. 125. l., azonban kétségt kívül túlozva. V. ö. PAULER fejtegetéseit id. m. 153. l.

* *Irodalom*: SZABÓ KÁROLY, *Hét magyar nemzetségek*. Új Magyar Múzeum 1851. évf. I. köt.; *A magyar vezérek kora* 1869. SALAMON FERENCZ, *A magyar hadi történethez az Árpádok korában* 1877. V. és VI. fej. (31—65. l.) VÁMBÉRY ÁRMIN, *A magyarok eredete* 104—181. és 269—279. l. KUUN GÉZA gróf, *Relationum Hungarorum cum oriente etc.* VII., VIII. és X. fejezet (I. k. 137—181. és 203—224. l.) HERMAN OTTO, *A magyar nép arcza és jelleme* 1902. 143. s köv. l. — HERMAN jeles munkájában a „Függelékben“ (195—200. l.) könyvemnek az ősi államszervezet és birtokrendre vonatkozó fejezetét tömör kivonatban közli és kijelenti, hogy az ő ethnologiai alapon eszközölt kutatásainak eredményei és következtetései jogtörténeti kutatásaimmal teljesen megegyeznek és azokat megerősítik.

Az állami vagy nemzeti egység hiányát, a törzsek felett álló politikai szervezetnek nemlétezését tanúsítja első sorban azon történelmi tény, hogy igen soká hiányzott az egész népelemet összefoglaló közös elnevezés. A keleti írók részéről használt *türk*, nemkülönben a szlávoknál, görögöknél s németeknél egyaránt dívó *ugri*, *ungri*, *hungari* nevek ugyanis nem erednek maguktól a magyaroktól, nem is lehet bebizonyítani, hogy a magyar nép magát valamikor így nevezte volna. A közös nemzeti név a „magyar“;¹ vagy egykorú a törzsek állandó egyesülésével, vagy alig előzi azt meg, a szerint, a mint *Dsaihâni* munkáját, mely *Ibn Rostehnek* és a többi keleti íróknak közös forrása; a lebediai vagy az etelközi magyarokra vonatkoztatjuk, miután ezen íróknál találjuk először a „magyar“ névvel azonosnak vehető *madsgari*, *mazgar* elnevezést. Hogy pedig a „Magyar“ törzs neve lett az egész nép, a nemzet nevévé, az vagy előjele, vagy következménye annak, hogy a nemzetté egyesülés súlypontja a Magyar törzsben feküdt, abból lett a nemzet örökös vezére.²

A magyarok törzsszervezetéről *Konstantinos Porphyrogenitosnak* „De administrando imperio“ című munkája szolgáltat tüzetesebb és megbízhatóbb adatokat. *Konstantinos* szerint a magyarok kezdetben „hét törzsből állottak és soha sem tettek meg fejedelmeknek (ἄρχων) sem közülök valót, sem idegent“, hanem „voltak vajdáik“ (βοέβοδοι),³ mindenik törzsnek külön főnöke vagy vezére. Alább, midőn Árpádnak vezérré választását előadja, újból kiemeli, hogy „ezen Árpád előtt soha sem választottak fejedelmet a turkok“.⁴ A császár a hét törzsnek nevét is felsorolja, ú. m.: Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Traján, Jenő,

¹ A „magyar“ név ROESSLER szerint összetétele a *ma* szónak, mely a finn--ugor nyelvekben földet jelent, és a *ger*-nek, mely a vogulban *kär* alakban fordul elő ember jelentéssel, a minek kicsinyítője a magyar „gyermek“. Ehhez képest *magyer*, *magyar* a. m. a vidék, a föld szülöttje: γηγενής. VÁMBÉRY szerint „magyar“, „majar“ nem egyéb a török *bajar* szónál és hatalmast, uralkodót jelent, a minek nyoma, hogy a hagyomány még Anonymus korában *Hetumoger*-nek, hét magyarnak nevezte a hét törzsfőnököket, azaz hétfejedelmeket, id. m. 195—196. l.

² A *madsgari*, *mašgar* elnevezés MHK. 167. és 195. l. Tüzetesen értekezik erről PAULER, A magyar nemzet története Szent Istvánig, 141—142. l.

³ „καὶ οἱ μὲν Τουρκοὶ γενεαὶ ὑπάρχον ἐπτά, ἄρχοντα δὲ εἰς αὐτοὺς εἴτε ἰδιον εἴτε ἀλλοτρίον ποτε οὐκ ἐκτίσαντο, ἀλλ' ὑπάρχον ἐν αὐτοῖς βοέβοδοι τινες“ MHK. 120. l.

⁴ MHK. 122. l.

Kara és Kaza,⁵ melyekhez nyolczadiknak járult a Konstantinostól első helyen megnevezett kabarok törzse.⁶

Konstantinos tudósításának hitelességét a hazai források kétségen kívül helyezik. Úgy *Anonymus*,⁷ miként az összes hazai krónikák⁸ hét törzsfőnököt (*capitani*, *principales personae*) említene és névszerint is felsorolják őket, bár nem is mindenben egyezően. És habár a magyar törzsnevek görögös leírása sok nehézségbe ütközhetett, minazonáltal azok magyar jellege és hangzása minden erőltetett magyarázat nélkül megállapítható, tanuságul a császári író alapos értesültségének.

A keleti írók nevezetesen: *Ibn Rosteh*, *Gurdézi* és *El-Bekri* azonban *Konstantinos* tudósításaitól sokban eltérő módon írják le a magyarok kezdetleges államszervezetét. Mitsem tudnak a magyarok törzsszervezetéről, a hét törzsnek politikai különállásáról. Szerintök a magyarok mondarchikus államban élnek. Az egész nép élén áll az uralkodó, a főkirály, a kit *kendeh*-nek mondanak, a ki azonban csak névleges birtokosa az állami hatalomnak; tényleg „más intézi az ügyeket“, más gyakorolja a főhatalmat: a *dsila*, ez kormányoz, ez parancsol és minden magyar a dsila szavára hallgat a támadást és védelmet, valamint más közügyeket illetően.⁹

E keleti írók tudósításait, bármily érdekesek, *Konstantinos* ellenkező és sokkal megbízhatóbb adataival szemben kiindulási alapul elfogadnunk nem lehet. A hazai krónikákban fentartott nemzeti hagyományok, valamint egyéb nevezetes körülmények nem a keleti írók, hanem *Konstantinos* mellett bizonyítanak. A mennyiben a gyéren ránk maradt adatokból visszafelé következtethetünk, a magyaroknak sem ősi hazájukban, sem Lebediában, sem Etelközben nem volt oly állami szervezetük, hogy a király vagy fejedelem csupán uralkodott, de nem kormányozott volna.

⁵ „Πρώτη ἡ παρὰ τῶν Χαζάρων ἀποσπασθεῖσα αὐτῇ ἡ προρρηθεῖσα τῶν Καβάρων γενεά, δευτέρα τοῦ Νέκη, τρίτη τοῦ Μεγέρη, τετάρτη τοῦ Κοορτιγερμάτου, πέμπτη τοῦ Ταριάνου, ἕκτη Γένου, ἑβδόμη Καρή, ὀγδόη Κασή“...“ 40. fej. MHK. 124. I. E törzsnevek fent közölt olvasása SZABÓ KÁROLY-tól ered. Tüzetes fejtegetésüket lásd KUUN GÉZA id. m. 139—162. I.

⁶ Részletesebben szól erről a 39. fej. Περὶ τοῦ ἔθνους τῶν Καβάρων. MHK. 124. I.

⁷ MHK. 400. I.

⁸ MHK. 485—486., 500—505. I.

⁹ MHK. 167. és 195. I.

Nem találunk ilyen állami szervezetet a magyarokkal rokon többi népeknél sem. Egyedül a kazaroKnál. És azt hisszük, nem tévedünk, midőn a kazar alkotmányban látjuk az idézett keleti írók tudósításainak megfejtését.

A kazar birodalom állami szervezetét *Ibn Rosteh*¹⁰ ekképpen írja le: „A kazarok királyát isának czímezik, a főkirály azonban khazar-khákán czímet visel, ennek csakis czíme van meg, de népe nem engedelmeskedik neki; a kormányzat az isánál van, azért, mert úgy a kormányzat, mint a hadsereg dolgában senki felette nem áll. Isának címzett királyuk tehetős és gazdag alattvalóira rárója a lovagok eltartását vagyonuk és körülményeik bőségéhez mérten. Az isâ személyesen vezeti a hadjáratot. A mikor zsákmányt ejtenek, azt a táborhelyen összegyűjtik, aztán az isâ kiválasztja magának mindazt, a mit bírni óhajt, a többi katonáinak hagyja, hogy maguk között megosztanak.“¹¹

Világos ebből a leírásból, hogy az idézett keleti írók, a magyarok ősi államszervezetét kazar mintára szabták és azt a kazarok alkotmányának merő utánzata gyanánt adták elő.

Ámde a kazarok abban az időben, a melyről az arabs írók tudósításai szólnak, úgy műveltség, mint az állami élet tekintetében a velük szomszédos és rokon népekhez képest, a minők voltak: a bolgárok, a magyarok, a bessenyők és a kunok, a fejlettség magas fokán állottak. A kazarok erőteljes központi államszervezetének, a mint éppen Konstantinos művéből tudjuk,¹² lényeges befolyása volt ugyan a velük szövetséges magyarok törzsi közszervezetének továbbfejlődésére, az egységes nemzeti vagy állami szervezet létesülésére; de ezt a befolyást olyan formában, mint azt a keleti írók feltüntetni akarják, elfogadni nem lehet. Tudósításaikból valónak elfogadhatunk annyit, hogy a magyaroknál fennállott egy köztiszttség, melynek viselőjét

¹⁰ MHK. 153., 155—156. l. *Gurdēzi* előadása majdnem szóról-szóra megegyezik *Ibn Rosteh* tudósításával, de bővebb emennél, minthogy egyedül *Gurdēzi* említi, hogy „az isâ az adót maga kapja és azt a katonaság közt kiosztja“.

¹¹ Megegyező *Ibn Fadhlân* előadása (azzal az eltéréssel, hogy az alkirályt khakán-bhunak s kender-khakánnak nevezi) MHK. 217—218. l. és a lényegben *IsztaKhri* és *Ibn Haukal* jelentése a kazár állam alkotmányáról: „Legfőbb uralkodójukat a ‚kazarok khakánjának‘ nevezik, ez a ‚kazar király‘ felett áll, azt az egyet kivéve, hogy előbbi utóbbi iktatja be uralkodói állásába.“ MHK. 236. l.

¹² MHK. 121—122. l.

kendének nevezték; alkalmasint a törzsfőnökök által egy-egy háború tartamára, ideiglenesen választott vezért kell ezen értenünk, és valószínű, hogy így nevezték utóbb az örökös vezért; azonban sem ennek, sem amannak jogállása soha sem volt olyan, a milyen a kazar khákáné. Épp úgy tudomásuk lehetett a keleti íróknak a magyaroknál szereplő olyan tisztségről, melynek viselőjét *dsilának*, helyesebben *gyulának*¹³ hívták, és hallhatták azt is, hogy e tisztség viselője méltóságra és hatalomra a vezér után következik; de azt már hibásan következtették, hogy a magyar nép *dsilájának* ugyanaz a hatásköre s hatalma, mint a kazarok isájának.

A magyar nép kezdetleges közszervezetének hasonmásait nem a magas fejlettségű kazarok, hanem a szomszédos és rokon népek közül a volgamelléki hazájukban visszamaradt bolgárok, nemkülönben a bessenyők körében kell keresnünk.

Ibn Rosteh szerint az Itil (Volga) mellett lakó bolgárok¹⁴ három törzssre oszlanak: a Barssûlâ, Eszegel és Bulgar törzsekre, melyek foglalkozás s műveltség tekintetében ugyanazon a fokon állanak. A nép földet művel, búzát, árpat, kölest vet. A törzsek egy közös fő, a király alatt állanak, a kít *almusnak* hívnak s a kinek saját népe lovat vagy más állatot szolgáltat adó fejében, idegen kereskedők pedig vámot fizetnek, áruik tizedét.¹⁵ Látni való, hogy e nép a magyarokénál már fejlettebb gazdasági életet él s ennek megfelelően állami szervezetük is fejlettebb. A törzsek, noha még fennállanak politikai egésszékként, teljes függetlenségüket s önállóságukat már elvesztették, közös fejedelem alatt állanak, ámbár viszont még nem találjuk az *almusnak* azt a despotikus hatalmát, melyről később *Ibn Fadhlân* értesít.¹⁶

Felette becsesek a bessenyők közszervezetének első alaku-

¹³ Az újabb történetírók és nyelvészek az arabs írók *dsila*-ját egynek veszik Konstantinos γυλάς-ával, melyben lehetetlen fel nem ismerni a magyar *gyulát*. HUNFALVY, Magyarország ethnographiája 218. l. SALAMON id. m. 38. l. VÁMBÉRY id. m. 134. l. A régibb nézetek czáfolatát l. SZABÓ KÁROLY, Bíborban született Konstantin munkái, Akad. Értes. I. k. 142—144.

¹⁴ Az ezekről szóló irodalomból említjük: FRÄHN CH. M., Die ältesten Nachrichten über die Wolga-Bulgaren. JIREČEK KONSTANTIN, Geschichte der Bulgaren. ROESSLER id. m. 233—260. l. VÁMBÉRY id. m. 48—62. l.

¹⁵ MHK. 163. l.

¹⁶ MHK. 203. s. köv. l.

latairól ránk maradt adatok, minthogy életmód és műveltség tekintetében ők állanak legközelebb a magyarokhoz. „Az egész bessenyőség“ — írja róluk *Konstantinos* császár, — „nyolcz törzsre (kerületre, *θέματα*)¹⁷ oszlik s mindegyiknek külön nagyfejedelme van.“ Fel is sorolja mind a nyolcz törzset és az abban az időben, midőn a bessenyők ősi lakóhelyeikből kiűzettek, élt nyolcz fejedelem neveit. „Ezeknek halála után unokatestvéreik követték őket az uralomban. Náluk t. i. az a régi törvény a szokás, hogy a méltóság nem száll a fiúkra vagy a testvérekre, hanem elég, ha a fejedelmek addig uralkodnak, a míg élnek, haláluk után pedig unokabátyáik vagy azok fiai következnek, hogy az oldalágak is részesedjenek (az uralomban). Más nemzetségből való azonban sohasem lesz fejedelem. A nyolcz törzs negyven részre (ágra) oszlik és mindegyiknek van kisebb fejedelme.“¹⁸ Ebből világosan látjuk, hogy a rokon és azonos műveltségű bessenyők még a X. század derekán épp úgy törzsszervezetben élnek, mint a magyarok Etelközben való megtelepedésükkor. Nincs közös fejedelem vagy vezér, mely az egész bessenyő népet állandóan kormányozná; az egyes törzsek egymástól függetlenül, szuverén módon önálló politikai életet élnek.

Lássuk ezen analogiák után a magyarok törzsi szervezetét tüzetesebben.

Habár a törzsnek, mint a közélet első formájának, keletkezése a leszármazásra, a rokonságra támaszkodik; mindazáltal a magyar törzseket már olyan magasabb közjogi jellegű alaku-
latoknak kell tekintenünk, a melyeket nem egyedül a közös őstől való leszármazás tudata s az ebből eredő rokoni érzés köt össze, hanem a hosszú, szoros együttélés következtében kifejlődött közössége az erkölcsöknek, szokásoknak, műveltségi állapotoknak s első sorban a vallásnak, a kultusznak, mely a kezdetleges korban mindenütt fontos tényezője nagyobb szervezetek s egészek létrejöttének.¹⁹

¹⁷ A *θέματα* területi felosztást, azaz kerületet, tartományt jelent ugyan, de semmi kétség, hogy e területi felosztás a törzsekre oszlásnak kifejezője, azok külön telepei s szállásai nyomán. Bizonyosságul szolgál, hogy ugyanez a nyolcz „tartomány“ fennállott már a bessenyőknek volgamelléki hazájában.

¹⁸ MHK. 115. l.

¹⁹ A ghúzokra — a későbbi kunokra — HOUTSMA M. PH. helyesen jegyzi meg Die Guzenstämme 231. l.: „Bei den alten Stammverhältnissen gilt die Abstammung zwar als ein sehr bedeutender Moment, allein bei

A magyarok vallására vonatkozó egymásnak ellentmondó adatokból (*Ibn Rosteh és Gurdēzi* tűzimádóknak mondják őket,²⁰ *El-Bekri* bálványimádóknak)²¹ talán lehet következtetnünk azt, hogy az egész nép nem volt egy valláson; de kétségtelennek vehetjük, hogy mindegyik törzsnek megvolt, miként a germánoknál,²² a többi törzsekkel — többé-kevésbé — közös isteneken kívül, a maga külön törzsisztensége, törzsszentsége a melynek tiszteletére a törzshöz tartozók időnkint bizonyos helyen összejöttek és közös táltosok vezetése alatt közös áldozatokat hoztak.²³ Valamint a törzseknek vallás dolgában való sajátosságait, úgy az életmód, erkölcsök s szokások tekintetében való különbségeiket illetőleg is adatok teljes híján jóformán feltevésekkel sem állhatunk elő. Nagyon valószínű, hogy voltak különbségek s eltérések; és hogy az egyes törzseknek megvolt a maguk különös története, különböző okok és körülmények, első sorban a szomszéd népekkel való harcias és békés érintkezés sokféle eseményei egy-egy törzsnek elszakadását, felbomlását avagy viszont jelentékeny gyarapodását idézhetvén elő. Tudjuk hiteles forrásból, hogy a magyar népelemnek egy része az őshazában maradt vissza,²⁴ egy másik része a Lebediából Etelközbe költözés alkalmával szakadt el a nép többségétől és vándorolt „Persis felé”.²⁵

Épp oly meddő annak kutatása, vajjon ethnikaileg milyen viszonyban állottak egymáshoz a magyar törzsek.²⁶ Tudvalevőleg egyedül a kabar törzs ethnikumáról van határozott adatunk, hogy a kazar népnek volt elszakadt része s nyelvjárásra a

der weiteren Ausbildung dieser Verhältnisse spielten religiöse Vorstellungen eine überaus wichtige Rolle. Diese haben die Familien zu Clans, Stämmen und Völkern herangebildet.“

²⁰ L. a megelőző szakasz 30. jegyzetét.

²¹ MHK. 195. 1.

²² V. ö. *Tacitus*, *Germania* 39., 40. és 43.; *Annales* I. k. 51. *Huchaldus*, *Vita Sancti Lebuini* Mon. Germ. Scriptores II. k. 361—362. 1. L. még TIMON: A germán őskotmány 4—6. 1.

²³ V. ö. Szent László I. törvénykönyvének 22. fejezetét, mely tanúsítja, hogy a magyarok egykoron vizek mellett, fáknak, forrásoknak, köveknek áldoztak. A magyarok ősvallásáról I. IPOLYI ARNOLD, *Magyar mythologia* 1854. HUNFALVY PÁL id. m. 239. s köv. I. KUUN GÉZA id. m. I. k. 174. s k. I. KANDRA KABOS, *Magyar mythologia* 1896.

²⁴ Tanúsítják ezt *Julianus*, *Plan Carpin* és *Rubruk* fentebb idézett tudósításai.

²⁵ MHK. 121. 1.

²⁶ KUUN GÉZA foglalkozott tüzetesen e kérdéssel id. m. I. k. 137—162. 1.

többi magyar törzsektől különbözött.²⁷ A nemzeti egység gyors kifejlődése és szilárdsága azonban hatalmas érvet szolgáltat ama felfogás mellett, hogy a hét törzs ethnikai tekintetben is igen közel állott egymáshoz.²⁸

A hét, illetve nyolcz törzs — a mint már fentebb kifejtettük — külön-külön politikai egység volt, külön közjogi alakulat. A mily téves volna hinnünk, hogy a magyar vagy a bessenyő törzsek valamely központi hatalom által alkotott taktikai és kormányzati egységek voltak,²⁹ épp úgy nem szabad a törzset egyszerű nemzetségnek venni és a vérségi kapcsolaton kívül pusztán gazdasági egységnek és szervezetnek tekinteni. Még jelesebb történetíróink és jogtörténetíróink is ezen hibába estek.³⁰ Ennek okát talán Konstantinos művében kell keresnünk, a ki a törzseket és az ezeken belül fennálló nemzetségeket egyaránt γένος névvel jelöli,³¹ holott már *Bölcs Leó* talált volt a kettőnek jelölésére más-más szót: a φυλή és γένος kifejezéseket.³²

Ha a krónikáinkban fenmaradt nemzeti hagyományoknak hitelt adhatunk, a (hét, illetve) nyolcz törzs száznyolcz nemzetséget foglalt magában,³³ mely számból — Konstantinos szerint — mindössze három esett a kabarok törzsére.³⁴ Mily arányban oszlott meg a többi százöt a hét törzs között, nem tudjuk; aligha egyenletesen, mert valamint a törzsek sem voltak mesterséges taktikai és kormányzati egységek, úgy még kevésbbé a szorosabban (bár szintén nem kizárólag) vérségen alapuló nemzetségek.

Bármily kevésre tegyük is a lebediai és etelközi magyarok számát,³⁵ egy-egy nemzetség átlagban 1000—2000 embert foglalt

²⁷ MHK. 124. l.

²⁸ *Bölcs Leó* közlése szerint, MHK. 40. l., a turkok népe sok törzsből verődött össze és ezért nem sokat adnak a rokonságra és a kölcsönös egyetértésre. Ebből azonban az összeverődött törzsek rokonságának fokára nézve semmi következtetést nem vonhatunk.

²⁹ Ezt a nézetet vallotta SALAMON id. m. 51—52. l.

³⁰ PI. SZABÓ KÁROLY, *Vezérek kora* 20—21. l. HAJNIK, *Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt* 72. s kv. l.

³¹ L. a 3., 5. és 6. jegyzetet.

³² MHK. 35. l.

³³ MHK. 480., 501. l.

³⁴ MHK. 124. l.

³⁵ *Ibn Rosteh* közlése alapján, a ki a kendehek 20,000 lovas katonáját említi, szerintünk legalább 120,000 személyre tehető a magyar népnek (nőknek, gyermekeknek és aggoknak is) száma. PAULER 80,000-re teszi

magában, tehát oly tekintélyes sokaságot, a mely nemcsak gazdasági vezetést, hanem hadi és birói szervezetet is igényelt.

Mindenik törzs élén külön főnök állott, Konstantinos ezeket hol vajdáknak (βασιβοδός), hol határozatlanabb szóval (a mely nála egyszersmind a közös, örökös vezérnek, továbbá a birói tisztelet viselő gyulának és karchasznak jelölésére is szolgál)³⁶ *archonoknak* nevezi.³⁷ Az ősi magyar elnevezés, melyből esetleg következtetést vonhatnánk a törzsfőnök jogállására nézve, nem maradt ránk.³⁸ Konstantinos lehet, nem ismerte, lehet, hogy csak leírni nem tudta, de annyi kétségtelen, hogy a görög nyelvben nem talált a magyar törzsfőnökök jogállásának, hatalmi körének jelölésére alkalmas kifejezést és éppen azért a szláv *vajda* (βοέβοδος) szót használta.

A törzsfőnök, a vajda, jogállását tekintve, nem volt uralkodó, nem szuverén, hanem csak a törzsnek első tisztviselője, háborúban úgy, mint békében főkormányzója, a ki hatalmát a törzsgyűlés megbízásából bírja és gyakorolja. Konstantinos eme szavai: „A turkok az a nyolcz törzse nem engedelmeskedik saját fejedelmeinek“,³⁹ úgy értelmezendő, hogy a törzsfőnök hatalma korlátolt hatalom, a törzsfőnök azt a köztől, a törzsgyűléstől nyeri s a közért, a köz érdekében tartozik gyakorolni. E főnöki hatalom súlypontja a törzs haderejének vezetésében nyugodott, mivel a törzsi közszervezet a félnomád népek szükségleteinek megfelelően, első sorban hadi szervezet. A vajdát, miként később a vezért, minden valószínűség szerint a törzsnek bizonyos nemzetségéből választották.

A nemzetségek élén a nemzetségfőnökök állottak, — alkalmasint hadnagyoknak mondták őket magyarul,⁴⁰ — a nemzet-

a lebediai magyarok legcsekélyebb számát (A magyar nemzet története Szent Istvánig 129—130. l.), de ezt a kabarok nélkül is kevésnek tartjuk. Krónikáink túlzó adatai (MHK. 485. és 500. l.) hitelt nem érdemelnek és biztos támpontot nem nyújtanak.

³⁶ Ἐχουσι δὲ κεφαλὴν πρῶτην τὸν ἄρχοντα ἀπὸ τῆς γενεᾶς τοῦ Ἀρπαδὴ κατ' ἀκολουθίαν, καὶ δύο ἐτέρους, τὸν τε γυλᾶν καὶ τὸν καρχᾶν“. MHK. 127. l.

³⁷ „Ἐχει δὲ ἐκάστη γενεὰ ἄρχοντα“ MHK. 128. l.

³⁸ A *hadnagy* (*dux exercitus*) szó, melylyel a krónikák a törzsek fejeit jelölik, inkább a nemzetségfőnököknek lehetett a neve. L. alább.

³⁹ „Αἱ δὲ ὅκτω γενεαὶ τῶν Τούρκων αἰτᾶται πρὸς τοὺς οἰκιστοὺς ἄρχοντας οὕχ ὁπηροῦσιν“. MHK. 127. l.

⁴⁰ *Had* a középkori magyarságban és egyes vidékeken újabb időkben is nemzetséget jelent. JÁSZAY PÁL, A magyar nemzet napjai a legrégibb időtől a mohácsi vészig 57. l. PINTÉR S., A palócokról 1880. 19. l.

ség fegyverképes népének a törzsfőnök parancsnoksága alatt vezetői és belső ügyeinek, kivált a gazdasági ügyeknek intézői. Valószínűleg ők is örökösödésre alapított választás útján nyerték tisztüket, miként későbbi időben a székely és a kún nemzetségek fejei.

Vajjon a törzsfőnökök és a hadnagyok gyakoroltak-e birói hatalmat is a maguk körében, nem tudjuk. Későbbi fejlemények, valamint a kunok és székelyek törzsszervezete azt bizonyítja, hogy a bíraskodást külön törzsi és nemzetségi bírák végezték.

A közel rokon, egymás szomszédságában lakó független törzsek gyakran érezhették idegen támadások alkalmával a közös védelem szükségességét. Midőn a támadás erősebb volt, semhogy egyik vagy másik törzs magában sikerrel ellenállhatott volna, a többiek védelmére siettek. Ilyenkor a törzsek haderejének eredményes működése egységes vezetést igényelt, a miért is egyet a törzsfőnökök közül, a legtapasztaltabbat, a legvitézebbet fővezérül választottak. Szintúgy tettek, ha valamelyik ellenséges nép ellen közös egyetértéssel támadó háborút indítottak és valahányszor felkerekedett az egész nép, hogy új hazát keressen. Biztosan tudjuk, hogy Lebediát egységes vezetés alatt hagyták el;⁴¹ alig kételkedhetünk, hogy a volgamelléki őshazából is így vándoroltak Lebediába.

A közös támadás vagy védelem céljából választott vezér hatalma csak az illető hadi vállalat tartamára szólt; annak bevégeztével mindegyik törzs visszanyerte politikai függetlenségét. De a kipróbált hadvezér tekintélye tovább is éreztette hatását; ha újból veszély fenyegetett, a többi törzsfőnökök ő hozzá fordultak tanácsért és mi sem természetesebb, minthogy új háború esetén őt állították az egyesült törzshadak élére.

Ebben találja magyarázatát, hogy már *Konstantinos* első törzsfőnököt, első vajdát emleget⁴² még a nemzetté egyesülést megelőzőleg. Lebediás, akit ő a Lebediából elköltöző magyarok első vajdájának mond, első volt a vajdák között, nem születésére, hanem érdemeire, hadi dicsőségére. Ezért választották a magyar törzsek őt, a legérdemesebbet, közös fővezérül, midőn Etelközbe indultak; és ezért utasította vissza utóbb az állandó

⁴¹ „Τὸ δὲ τὸ ἑτερον μέρος εἰς τὸ δουτικὸν κατήκτισε μέρος, ἅμα καὶ τῷ βασιλεὺς αὐτῶν καὶ ἀρχηγῷ Λεβεδία, εἰς τόπον τοῦ ἐπονομαζομένου Ἀτελκούζου“. MHK. 121. l.

⁴² MHK. 119. l. Idézve a megelőző szakasz 34. jegyzetében.

vezérséget, mint agg korban lévő és így alkalmatlan erre a nagy tisztre.⁴³ Ugyanaz az elv ez, a melylyel a kulturai és politikai fejlődés hasonló fokán álló más népeknél is találkozunk s a melyet *Tacitus*, a germánokról szólva, ekkép fejez ki: *Duces ex virtute sumunt*.⁴⁴

Az ismételt ideiglenes egyesülés, az együttes harcz, a dicsőségben és veszteségben való osztozkodás mind közelebb hozta a magyar törzseket egymáshoz s mindinkább megértelte bennök azt a tudatot, hogy az ellenséges népek közepette csupán egyesült erővel és egységes szervezet mellett tarthatják fenn magukat. Másrészt a kazar barátságnak és szövetségnek is volt része az állandó egyesülés eszméjének megkedveltetésében: valószínű, hogy a kazarok khagánja azért adott Lebediásnak — még a lebediai tartózkodás idején — kazar nőt feleségül, hogy ily módon megszilárdítsa a kazar befolyást s előbbre vigye a magyar törzsek állandó egyesülésének ügyét.

A hét, illetve a nyolcz törzs között fennálló ethnikai köteléknek szoros közjogi, politikai kötelékké átváltozása, a törzseknek egységes nemzetté válása, a mely Etelközben 890 táján következett be, a császári írónak teljes hitelt érdemlő elbeszélése szerint, csakugyan kazar beavatkozásra és befolyásra vezetendő vissza. A kazar khagán, a ki a maga országára nézve is felette üdvösnek találhatta, hogy szövetségesei bár messze költöztek, ne nélkülözzék az egységben rejlő erőt, Konstantinos tudósítása szerint követeket küldött a magyarokhoz, magához hívatta első vajdájukat, Lebediást és felajánlotta neki, hogy archonná, népe fejedelmévé fogja őt tenni, ő pedig engedelmeskedjék rendeleteinek. Lebediás maga helyett mint alkalmasabbat, az utána következő vajdát, Álmost (Salmutzes), ajánlotta a khagánnak, avagy Álmos fiát, Árpádot. A khagán erre elbocsátván Lebediást, embereket adott melléje, a kik a magyarokkal tanácskozzanak. Ezek meg is választották Árpádot fejedelmüknek, „mert méltóbb volt arra, bölcs tanácsú és gondolkodású, kiválóan vitéz és az uralkodásra alkalmas“⁴⁵ és a kazarok szokása és törvénye szerint pajzsukra emelték.⁴⁶

⁴³ U. o. Lásd alább.

⁴⁴ Germania 7. fejr. V. ö. TIMON, Germán ősalkotmány 52. s k. l.

⁴⁵ MHK. 121—122. l.

⁴⁶ A pajzsra emelés, mint ünnepélyes beiktatás szertartása, más népeknél is szokásos volt. A germán törzsek: a frankok, góthok, longo-

Az eddig önálló magyar törzsek egy állami egészbe egyesülésének, a melyet Árpád vezérré választása jelez, módozatairól, a közös hatalmi szervezet felállításának részleteiről Konstantinos nem tudósít bennünket. A nemzeti hagyomány azonban, melyet Béla király névtelen jegyzője tartott fenn számunkra, úgy tudja, hogy ez az egyesülés szerződés formájában ment véghez. A „hét magyar“, azaz a hét törzsfőnök belátván azt, hogy a megkezdett utat, a honalapítás nagy munkáját be nem fejezhetik, hacsak vezért és parancsolót nem választanak, közegyetértéssel Álmost, Ügek fiát, tették meg vezérré, maguknak és fiaik fiainak mind utolsó izziglen és hűséget esküdtek neki, pogány szokás szerint egy edénybe csurogtatván vérüket. A vérontással erősített eskü tartalmát, a mely nem egyéb szerződésnél, Anonymus a következő öt pontban adja elő: „*Először*: a míg életük tart, mind nekik, mind utódaiknak vezérük mindig Álmos nemzetségéből való legyen. *Másodszor*: bármi vagyont szerezniének fáradozásukkal, abból senki közülök ki ne zárassék. *Harmadszor*: azok a törzsfőnökök (principales personae), kik szabad akaratjukból Álmost urukká választották, sem maguk, sem fiaik a vezér tanácsából és az ország tisztségeiből ki ne rekesztessenek. *Negyedszer*: ha utódaik közül valaki hűtlenné lenne a vezér személye iránt és meghasonlást támasztana a vezér és atyafiai között, a vétkesnek vére ontassék, miként az ő vérök ömlött az Álmos vezérnek tett eskü alkalmával. *Ötödször*: ha valaki Álmos vezér vagy a többi törzsfőnökök utódjai közül esküjök rendeleteit megszegni akarná, átok alatt legyen mindörökké.⁴⁷

Anonymus tudósítását a vérivással megpecsételt esküről megerősítik az ó- és középkori írók, kik a szerződéskötésnek ezt a formáját mint a scythiai, azaz a turáni népek ősrégi szokását tüntetik fel,⁴⁸ mely a szerződésben foglalt ígéretnek vallási

bardok királyválasztáskor alkalmazták, sőt előfordul az már a római császárok választásánál is. MÁTYÁS FLÓRIÁN, Történeti tévedések és egyezések. Akad. Értes. 1896. évf. 593. l.

⁴⁷ MHK. 398—399. l.

⁴⁸ *Herodotos* IV. k. 70. fej. *Pomponius Mela*, De situ orbis lib. II. cap. 2. Az árja médeknek hasonló szokását említi a IV. századbéli *Julius Solinus*, mondván: „Haustu mutui sanguinis (Scythae) foedus sanciunt, non suo tantum more, sed Medorum quoque usurpata disciplina.“ IV. k. 20. fej. A parthus királyoknál divó szokásról lásd *Tacitus* elbeszélését *Annales* XII. könyv, 47. fej.

sanctiót biztosított.⁴⁹ Ehhez képest az összerződés formájára vonatkozó tudósítást hitelesnek tekinthetjük.⁵⁰ Jóval nehezebb annak megállapítása, vajjon tartalmilag mennyiben hiteles Anonymus tudósítása?

Konstantinos elbeszélése nyomán bizonyos, hogy a törzseknek nemzetté egyesülése békés módon, önkéntes megállapodás útján jött létre, nem valamely belső háború vagy legyőztetés következtében. Alig lehet kétség, hogy a törzsfőnökök e megállapodás alkalmával a törzseik nevében részletesebb „szerződést” kötöttek, valamelyes megegyezésre jutottak az együtt- és fennmaradás, a nemzeti lét legszükségesebb, legnélkülözhetetlenebb feltételei iránt. Ily részletesebb megegyezésekre utal Konstantinosnak az a mondata, hogy a magyarok (törzsek) kölcsönösen védelmezni tartoznak egymást,⁵¹ nemkülönben a Kézai Simon említette „lex Scythia”, a szittyia törvény, mely a kereszténység felvételéig uralkodott⁵² és a mely az ősi államszervezet korában csakis kölcsönös megállapodás, szerződés alapján állhatott fenn.

Vita tárgya csak az lehet, vajjon Anonymus a nemzeti hagyománynak megfelelően adja-e elő az összerződést, avagy önkényesen állapította-e meg annak tartamát saját korának felfogása szerint és érdekeihez képest? Szerintünk úgy az egykorú, mint a későbbi források azt igazolják, hogy az Anonymus által előadottak az ősi államszervezet korában fennállott alkotmányjogi viszonyoknak megfelelnek. Ezt még azok is kénytelenek elismerni, a kik különben Anonymus hitelét kevésre becsülik.

⁴⁹ A szerződéskötésnek a vérivással rokon, hasonlóan vallásos jellegű formája volt régente az *áldomás*, a mit bizonyít ennek a szónak az *áldani*, *áldozni* igékkel való kapcsolata. Idővel vallásos jellegét elvesztvén, a szerződő feleknek együttes ivását (mercipotus) jelentette, mely később, miként a foglaltó, a szerződés megkötésének bizonyításául szolgált (HK. III. R. 34. cz. 1. alább). Erről tanuskodik az erdélyi szászoknál használt „Almesch“, „Aldomasch“ kifejezés, mely a magyar áldomás szóból ered. (Korrespondenzblatt d. Vereins für siebenbürgische Landeskunde XV. k. 42. l.) V. ö. SCHILLER BODOG *Áldomás* cikkét, M. Jogi Lexikon I. k.

⁵⁰ Annál is inkább, minthogy vérivással erősített szerződések nálunk még a XVI. században is fordulnak elő. CORNIDES DÁNIEL, *Vindiciae Anonymi* 300. l. És I. PEČEVI török történetírónak 1541-ből szóló tudósítását, VÁMBÉRY id. m. 323. l. jegyzet.

⁵¹ „Αἱ δὲ ὁκτὼ γενεαὶ . . . ὁμόνοισιν ἔχουσιν εἰς τοὺς πολέμους, εἰς οἷον μέρος προβάλλει πόλεμος, συναγωνίζεσθαι μετὰ πάσης φροντίδος τε καὶ σπουδῆς”. MHK. 127. l.

⁵² MHK. 481. l.

Az első pont mellett tanuskodik Konstantinos tudósítása. Mindössze annyiban tévedett Anonymus, hogy Álmöst nevezi meg első fővezér gyanánt. A második pont gyakorlati alkalmazását a honfoglalás után történt osztozkodásnál, a szállások kiosztásánál látjuk. Igazolást nyer a harmadik pont is az által, hogy a vezérek korában a vezér mellett nevezetes szerepet játszottak a törzsfőnökök és mint a nemzet előkelői utóbb is helyet foglaltak a király tanácsában.

A negyedik és ötödik pont az előbbi pontok büntetőjogi sanctióját, biztosítékát képezi és azon felfogást juttatja kifejezésre, hogy az ősi államszervezet a vezér és a nemzet kötötte szerződésen alapuló kölcsönös kötelezettségeken nyugszik. Az ezen pontokban felsorolt büntetések, a mint később látni fogjuk, szintén az összszződés tartalmának hitelessége mellett bizonyítanak.

Anonymusnak az összszződésre vonatkozó előadása a magyar ősalkotmány legsajátosabb jellemvonásait tükrözi vissza. Anonymus korában a nyugati államokban a hűbéri államszervezet uralkodott és így ő a hűbérjogi eszmékkel és intézményekkel annyira ellenkező közjogi felfogást és közjogi elveket, a miket az összszződés és különösen annak második czikke tartalmaz, más-honnan, mint a magyar nemzeti hagyományból, nem meríthette.

4. §. A honalapítás.*

Az etelközi nemzetté egyesülést csakhamar követte a honalapítás, az új nemzeti vagy állami létnek állandó helyhez kötése. A honalapítás alkotmánytörténeti szempontból csak annyiban bír jelentőséggel, a mennyiben a magyar nemzet állami életét maradandóan bizonyos területhez kötötte és pedig olyan területhez, mely éghajlati és talajviszonyainál, valamint a természeti határok biztosította védelemnél fogva kiválóan alkalmas volt erőtéljes kulturképes állam létesülésére.

* *Irodalom*: SZABÓ KÁROLY, Vezérek kora 1869. HUNFALVY PÁL Magyarország ethnographiája 1876. PAULER GYULA, A magyarok megtelepedéséről. Századok 1877. évf. 373. s k., 481. s k. I. M. T. Akadémia jelentése a honfoglalás időpontjának meghatározása tárgyában 1893. KARÁCSONYI JÁNOS, A honfoglalás és Erdély. Katholikus Szemle 1896. évf. BOROVSKY SAMU, A honfoglalás története 1894. ROHONYI GYULA, A honfoglalás története 1897.

A krónikák, ősi nemzeti hagyományaink fentartói, úgy tüntetik fel a magyarok bejövetelét, mint Attila örökségének elfoglalását,¹ mint a hunok visszatérését.² E nemzeti hagyomány fennállását kétségbe vonni nem lehet; de annak valódi értékét és jelentőségét a honalapítás tényére nézve megállapítani nem tudjuk, minthogy nem ismerjük sem a hun-magyar rokonságnak, sem a hunok és magyarok történeti együttes szereplésének mivoltát. Bizonyos, hogy a magyarok nem is csak hagyományaikból ismerték Magyarország területét, hanem közvetlen tapasztalatból is. Kalandjaik alkalmával gyakran fordultak meg e földön. Talán már 862-ben is erre vették útjokat, midőn mint „eddig ismeretlen ellenség” támadják meg Keleti Frankhont.³ 892-ben Arnulf király felszólítására jelentékeny haderővel csatlakoznak hozzá Szvatopluk morva birodalmának megdöntésére;⁴ két évvel utóbb, viszont ezeknek a morva-szlávoknak hívására jelennek meg Pannoniában és fosztogatják a német birodalom keleti határvidékeit.⁵ Tudhatták ilyképpen, hogy a Kárpátok alján dús mezőség terül el, mely nekik mindent nyújthatott, a mire fél-nomád népnek szüksége volt: termékeny legelőt, vadakban dús erdőt, halakban gazdag vizeket.

A honalapítás fegyvertényeit részletesen adják elő a krónikák, legrészletesebben *Anonymus*; de előadásainak teljes hitelt nem adhatunk, mert forrásuk, a népmondák, nem egészen megbízható és a mi különösen *Anonymust* illeti, valószínű, hogy ő a maga felfogása szerint formálta át a hagyomány összefüggés nélküli adatait.⁶ Nem tudjuk biztosan, merre vették útjukat a honfoglaló magyarok, mily hadi terv szerint foglalta el Árpád az országot és minő küzdelmek árán. A honfoglalás megkezdésének és befejezésének éve tekintetében sincsen megegyezés történetíróink között. Valószínű mégis, hogy ősünk 895. év végével hatoltak át a Kárpátok hegylánczatán és hogy majdnem öt év telt el, míg megszállották ennek a földnek utolsó még meg nem hódított részét: Pannoniát és a Száva-Dráva közét.⁷

¹ *Anonymus* 5 fejelet. MHK. 398. l.

² *Kézai Simon* MHK. 485. l. Képes Krónika u. o. 499. l.

³ MHK. 301. l.

⁴ Fuldai évkönyvek adata. MHK. 416. l.

⁵ U. o. 417. l.

⁶ PAULER fentidézett dolgozata Századok 1877. évf. 381. l.

⁷ PAULER, A magyar nemzet története Szent Istvánig 34. 41. 149—154. l. A törvényhozás is (1892: II.t.-cz.) a 895. esztendő mellett döntött,

A jogtörténet szempontjából csak a végeredmény bír ránk nézve fontossággal, az a történeti tény, hogy a magyar nemzet Árpád vezetése alatt Magyarország mai területét meghódította és az itt lakó, különböző fajú, nevezetesen germán, szláv és uralaltáji⁸ néptörzseket uralmának alávetette.

Fontossággal bír továbbá az a történeti tény, hogy a honalapítás nem volt valamely kalandor csapatnak, melyet pusztán személyes hűség köteléke csatol a vezérhez, hadi vállalata, hanem a közjogi egészszé, nemzetté szerveződött magyar nép hódító hadjárata. A mint a nemzetté egyesülés, úgy az azt követő honalapítás és első rendezés is a nemzet közös elhatározása alapján történt. Ezt jelenti Anonymusnak kétségtelenül a nemzeti hagyományból merített tudósítása a pusztaszeri gyűlésről. Harmincznégy napi tanácskozás folyamán „elrendezték az országot“, közös elhatározással, mintegy szerződés alakjában, megállapították, miként helyezkedjék el a magyar nép az ország területén. Azért magát a helyet is, a hol ezek a megállapodások létrejöttek, „szer“-nek nevezték, a mi kölcsönös meg egyezés alapján megállapított szabályt, rendet jelent.⁹ Ez az újabb nemzeti szerződés, miként a későbbi tudósítások igazolják, alig egyéb, mint az összerződésben foglalt alapelvek gyakorlati alkalmazása és tüzetesebb kifejtése.

A hagyomány emlegette pusztaszeri gyűlés egyúttal világos bizonyossága annak, hogy honfoglaló őseink nemcsak letelepedtek e hazában, hanem új állami és társadalmi rendet létesítettek, a melynek alapeszméit és intézményeit még a z ő s h a z á b ó l h o z t á k m a g u k k a l.¹⁰

midőn 1895-re határozta a millennium megünneplését. SALAMON 897-re tette a magyarok bejövetelét (Századok 1883. évf. 192. l.), úgyszintén KUUN GÉZA gróf (id. m. II. k. 66. l.), MARCZALI 896-ra (Magyar nemzet története a vezérek korában [Athenaeum millennaris kiadványa I. köt.] 113. l.)

⁸ Az ország déli és délnyugati részét bolgárok lakták és a Dunán túl kétségkívül akadtak még akkortájt avar telepek.

⁹ 40. fej. MHK. 436—437. l.

¹⁰ Helyesen mondja VÁMBÉRY: „A magyarság csekély számban jött ide be; de műveltsége nagyobb volt az itt talált népek kulturájánál, a mint-hogy akkoron egyáltalában nagyobb volt ez Ázsiában, mint Európában, és így nem csoda, hogy ez nagy, irányító befolyással volt az itt talált, alantasabb műveltségű népekre. De ebből az is folyik, hogy a honalapító magyarok nem voltak barbárok“. Idézve HERMAN OTTO-nál A magyar nép arcza és jelleme 174. l.

Ez az új rend lényegesen különbözött attól az állami és jogi szervezettől, melyet a hódító germán népek által a római birodalom romjain alkotott államokban találunk. A magyar nemzet új hazájában nem voltak a lakosságnak oly elemei, melyek, mint azelőtt uralkodó nemzet, igénynyel bírtak volna kitünő jogi helyzetre. Hazánk új rendezésében nem volt alkalom, sem nem ok arra, hogy a honfoglaló magyarok az új ország régi alattvalói érdekében a jognak és rendnek azt a dualismusát létesítsék, a mely a germán államoknak egyik lényeges jellemvonása.¹¹

A honalapító magyarok egységes nemzeti jogrendet alkottak, melybe az itt talált népelemeket is befoglalták. Az egyes néptörzsedékeknek ebbe az új állami és társadalmi rendbe miként való befoglalására irányadó volt, hogyan viselkedtek a honfoglaló magyarokkal szemben. A kik fegyveres kézzel ellenállottak és legyőzettek, rabszolgasorba kerültek; viszont a kik hozzájuk csatlakoztak és segítségükre voltak, megtartották területeiket és teljes szabadságukat; végül a kik semlegesek maradtak, nem lettek ugyan a hódítókkal egyenjogúak, azaz politikailag, közjogilag jogozottak, azonban személyes szabadságukat és birtokukat ők is megtartották. Ezekből kerültek ki a későbbi kor magánjogilag szabadjai.¹²

5. §. A nemzeti kötelék jelentősége és a nemzetgyűlés.*

A törzsek egyesülése következtében keletkezett ősrégi állam fennállásának alapját a nemzeti kötelék képezte, melyet az összerződés hozott létre.

A nemzeti kötelék közkötelék és nem magánkötelék, minő a hűbérúr és hűbéres viszonya. A nemzeti kötelék az egyént nem más egyénhez, hanem a nemzeti egészhez, az összességhez,

¹¹ V. Ö. SAVIGNY, Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter I. és II. k. BRUNNER H., Deutsche Rechtsgeschichte I. k. 11. §. HARTMANN, Das italienische Königreich.

¹² V. Ö. WENZEL GUSZTÁV, Mezőgazdaság története Magyarországon 63—64. l.

* *Irodalom*: SALAMON FERENCZ, A magyar hadi történethez a vezérek korában 1877. 31—65. l. KUUN, GÉZA GRÓF. Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima 1893. I. k. 163—181., 205—224. l. TIMON ÁKOS, A germán ősköztudomány 1881.

az államhoz fűzi; nem alapul az egyén akaratán, magánjellegű szerződésen, hanem fennáll szükségképpen magasabb jogtételnél fogva, mely a nemzet minden egyes tagjára kötelező.

A nemzeti köteléknek ebben a közjogi jellegében nyilvánul a nemzeté egyesülés közjogi természete. E közkötelék fennállásánál fogva az őállamot államnak, közjogi alakulatnak kell tekintenünk modern fogalmaink szerint, holott e nélkül pusztán hadi vállalatokra egyesült sokaságról szólhatnánk, melyet a vezér személyéhez fűződő különös hűségi és szolgálati viszony tart együtt, egyetemes, közjogi alap nélkül. A nemzeti kötelék fennállásánál fogva a magyar őállam határozottan közjogibb jelleget tüntet fel a középkori hűbérállamoknál, melyek fennállásának alapját a hűbéri magánkötelék képezte, oly kötelék, a mely az egyént nem az összességhez, hanem külön-külön egy hatalmasabb egyénhez kapcsolta.¹

A nemzeti kötelék megfelel a mai modern államban fennálló állampolgári köteléknek, a mely egyrészt alapja az állami főhatalom létezésének, a mennyiben a polgárokat közös főhatalomnak alá rendeli, másrészt az állam létének magának, a mennyiben ennek érdekében bizonyos köteleességeket ró az állam tagjaira.

Az ősi államszervezetben, mint az államnak kezdetleges formájában a nemzeti kötelék mindössze két közköteleességet szül a nemzet szabad, teljes jogú tagjaira nézve: az általános hadi és törvénykezési köteleességet. A nemzetnek minden fegyverképes tagja köteles a nemzetgyűlésen megjelenni, mely egyrészt hadi, másrészt törvénykezési gyűlés. Egyfelől nem egyéb, mint maga a nép fegyverben, mely határoz háború s béke felett, a nemzetgyűlésről történik a hadba indulás, a nemzetgyűlésen megy véghez a közös szerzeménynek, a hadizsákmánynak a vérszerződés rendelte felosztása. Másfelől törvénykezési

¹ V. ö. TIMON, Germán őalkotmány, 96—98. I. SOHM RUDOLF, a kiváló német jogtörténítíró idevonatkozólag a következőket írta szerzőnek dd. Strassburg, 1881. júl. 13.: „Mit der Idee . . . haben Sie zweifellos den Kern der westeuropäischen Verfassungsgeschichte im Mittelalter getroffen. Ich bin sehr geneigt, Ihnen auch in der Wendung, welche Sie dieser Idee für die Auffassung des Königtums (als einer wesentlich privatrechtlich gedachten Gewalt) gegeben haben, Recht zu geben, und bin ich schon seit längerer Zeit von der zu sehr modern gedachten Auffassung, welche ich früher gehabt habe, allmählig zurückgekommen. Ich glaube jetzt, dass das Königtum geschichtlich an das Häuptlingthum anknüpfte, also an eine private Schutzgewalt des Mächtigen über den mindermächtigen Freien.“

gyűlés: itt osztottak igazságot a nemzetbírák a nemzet nevében és a nemzet ellenőrzése mellett, mely ilyenkor maga gyakorolt bíráskodást.² E közkötelességek megszegését úgy tekintették, mint támadást a nemzetegész ellen, mint veszélyeztetését a nemzeti közlétnek. Ezért a nemzeti jogközösségből való kizárással, kiközösítéssel, kiátkozással büntették, a mely magába foglalta az átok alá vetett egyén személyiségének megsemmisítését, a halálbüntetést vagy szolgaságba vetést. „Mielőtt a magyarok megkeresztelkedtek és keresztényekké lettek volna” — úgymond Kézai — „hírnökök ily szózáttal szokták bejárni a magyarok táborait, hogy őket egy seregbe egyesítsék: „Isten és a magyar nép szava, hogy mindenki ezen meg azon a napon fegyveresen. ezen s azon helyen megjelenjen a község tanácsát és parancsát meghallgatandó.” A ki ezt a rendeletet megvetette s elmaradásának okát adni nem tudta, azt a szittya törvény értelmében pallossal kettéhasították, vagy veszett ügyeknek tették ki, avagy rabszolgaságba taszították.³

A nemzeti köteléken épül fel a nemzeti közhatalom, mint ma mondjuk, az állami főhatalom, a mely az ősi államszervezetben az államot alkotó népet, a nemzetet magát illette. Az állami főhatalom birtokosa a politikailag szervezett nép, a nemzet; a szuverénitás tehát nép- vagy nemzetszuverénitás, miként a germán ősalkotmányban.⁴

A főhatalomnak, a szuverénításban foglalt jogosítványoknak gyakorlására hivatott közeg a nemzetgyűlés — mint Kézai mondja — a „község”, a *communitas*, mely ma úgynevezett ős választógyűlés, a mennyiben azon a nemzetnek minden szabad, fegyverképes tagja jelen van. A nemzetgyűlésen való részvétel természetszerű folyamánya a nemzethez való tartozásnak, a nemzeti köteléknek, mely nem csak jog, de kötelesség egyszersmind. A jogok és kötelességek az ősi államszervezetben fedik egymást. Mindenki, a ki a közkötelekből folyó kötelességeinek eleget tenni képes, egyszersmind résztvesz a közhatalomban, a nemzetet, illetve a nemzetgyűlést megillető felségjogok gyakorlásában: az egész nemzetet érdeklő közügyek intézésében.

Az ősi államszervezetben az állam elvont fogalma még

² Kézai, I. k. 2. fej., MHK. 481. i.

³ U. o.

⁴ TIMON, id. m. 9. s. köv. l.

nincsen kifejlődve: Az állam mint az összességtől különálló eszméleti egész, mint organismus, nem létezett még a magyarok képzetében; hanem az állam a népben immanens fogalomként jelentkezik, mely csak akkor van jelen, ha a nemzet valamennyi szabad, fegyverképes tagja egybegyűlt a közügyek intézése végett.

Az államforma-tan kifejezéseivel élve, az ősi államszervezet demokratikus államszervezet, minthogy a szuverénitás, a főhatalom sem nem egy személyt, sem nem többeket illet, hanem az összeseket, a politikailag jogozott népet a maga összességében. Bizonyítják ezt az egykorú byzanci tudósítások. „Szabad ez a nép,” mondja Bölcs Leó a magyarokról,⁵ a mely nyilatkozatnak igazi értelme csak az lehet, hogy a nép a nemzetgyűlésen önmaga intézkedik a közügyekről. Konstantinos pedig előadja, hogy „a magyarok nyolcz törzse nem engedelmeskedik fejedelmeinek.”⁶ Teljesen egybe vág ez a hazai források, kivált Kézai Simon fenti bővebb adataival, melyek alapján már Werbőczy következőképpen jellemezte a királyság alapítása előtti magyar államszervezetet: „Hajdan, midőn a magyar nép még pogány erkölcsökkel élt, s királya nem, csak vezére és kapitányai voltak kormányzók gyanánt, a törvény- s szabályalkotás teljes joga náluk (a népnél) volt.”⁷

Az ősi államszervezet korában a szuverénitásnak következő ágait, a következő felségjogokat különböztetjük meg, melyek megilletik a nemzetgyűlést, mint a főhatalom birtokosát:

1. A hadfelségjog. Fentebb már elöadtuk, hogy a nemzetgyűlés határoz háború és béke felett, valamint intézkedik a közösen szerzett zsákmány felosztásáról.

2. A törvénykezési felségjog. A közbéke ebben az időben népbéke: a jogszabályok a nemzeti akaratból merítik erejüket. A nemzetgyűlés biztosítja a jogrend, a béke fennállását. Az igazságszolgáltatás a nemzet nevében, nemzet választotta közegek segítségével történt. Ezek Konstantinos szerint a

⁵ „Ἔστιν ἐλευθερον τοῦτο τὸ ἔθνος”, MHK. 33. l.

⁶ „Αἱ δὲ ὁκτὼ γενεαὶ τῶν Τούρκων αὐταὶ πρὸς τοὺς οἰκτίους ἀρχοντας οὐχ ὑποτασσουσιν”. MHK. 127. l. L. a 3. §. 51. jegyzetét.

⁷ „Quod quamvis olim populus iste Hungarorum dum adhuc ritu viveret gentilium et non regem, sed duces ac capitaneos haberet sicut directores, omnis potestas condendae legis et constitutionis apud eos fuerit . . .” II. R. 3. cz. 1. §.

gyulas, helyesen valószínűleg gyula és a karchas, kinek igazi helyes hangzása nevét eddig megállapítani nem sikerült.⁸ A nemzetgyűlés azonban nemcsak birtokosa, kútfeje a törvénykezési felségjognak, hanem egyszersmind bíróság, legfőbb törvényszék. A nemzetbíráknak igazságtalan ítélete ellenében ugyanis a „községhez,” a nemzetgyűléshez lehet felebbezni. Világosan tanúsítja ezt a nemzeti hagyomány, melyet Kézai őrzött meg számunkra. „Egy rektort is rendelték maguknak — t. i. a húnok vagy magyarok — Kádár nevűt a Turda nemből, hogy az egész sereg felett ítéljen, a viszálykodók pereit elintézzze, a gonosztevőket, tolvajokat és rablókat megbüntesse, úgy azonban, hogy ha a rektor helytelen ítéletet hozna, a község azt megsemmisíthesse és a hibázó kapitányt, avagy rektort letehesse, a mikor neki tetszik. Ez a törvényes szokás a húnoknál, azaz a magyaroknál sértetlenül fennállott Taksony fia, Géza vezér koráig”.⁹

3. A hivatali felségjog, vagyis a hivatalnokok kirendelésének joga. A mint Kézai most idézett tudósítása is tanúsítja, a nemzetgyűlés választotta a nemzeti köztisztviselőket, — kikről részletesen szólunk a következő szakaszban, — a vezért egy határozott nemzetségből, Árpád ivadékaik közül, továbbá a gyulát és a karchast. Úgyszintén a nemzetgyűlés jogát képezte a nemzeti tisztviselők működésének ellenőrzése és az alkotmányértő nemzeti tisztviselőnek megbüntetése, letétele.

4. A szabályalkotási felségjog. Az iránt nem lehet kétség, hogy ezen ősi korban még a törvényhozó hatalom a mai fogalmaink szerint nincsen kifejlődve. A jogot nem a nemzetgyűlés alkotja törvényhozás útján, hanem alkotja maga a nép szervezetlenül szokás útján. Mindazonáltal bizonyos jogszabályokat alkothattak a nemzetgyűlésen is kölcsönös megállapodás alapján. Erről tanúságot tesz a nemzeti hagyomány. Így jött létre az összerződés és így keletkeztek utóbb a pusztaszeri határozatok, a melyekre nézve bizonyára túlozva mondja Anonymus, hogy „itt állapították meg az ország szokásos törvényeit és összes jogát”.¹⁰

⁸ VÁMBÉRY a gyulát a török-tatár *jilao*-ra vezeti vissza és összegyűjtőnek, t. i. a sereg egybegyűjtőjének, gyűlésbe egyesítőjének fordítja. A karchas szerinte a *khar* — látni, tekinteni törzstagtól származtatva annyit jelentene, mint felügyelő, felvigyázó. Id. m. 133—135. l.

⁹ MHK. 481. l.

¹⁰ „Et in illo loco dux et sui nobiles ordinauerunt omnes consuetu-

6. §. A vezér és a nemzetbirák jogállása az ősi államszervezetben.*

A törzsek egyesülése szükségképpen maga után vonta bizonyos állami szervezetnek: a törzsek felett álló és azokat összefoglaló államkormányzati szerveknek létesítését.

E szervezetről a két byzanci császár, *Bölcs Leó* és *Konstantinos Porphyrogennitos* munkái őriztek meg számunkra becses adatokat, a melyek azonban lényegesen eltérnek az arabs és a perzsa írók műveiben foglalt tudósításoktól.

Ibn Rosteh és *Gurdézi* szerint, — a mint már fentebb említettük — a magyaroknak volt egy főkirályuk, kit kendehek neveztek, a ki azonban csak névleg uralkodott; tényleges uralkodójuk, helyesebben kormányzójuk a dsila volt, az alkirály, a ki intézkedik a támadást és védelmet illető ügyekben és a kinek szavára hallgat minden magyar.¹ E keleti írók tudósításaiból erőteljes monarchikus szervezet képe tűnik elénk.

Bölcs Leó tudósítása a magyarok államszervezetéről egy helyütt azt mondja, hogy „egy fejedelem alatt állanak“;² másutt pedig említést tesz még arról, hogy főnökeik súlyos és kegyetlen büntetéssel sújtják a vétkeket.³ Részletesebb Konstantinos tudósítása. Szerinte a nemzet élén áll a nagyfejedelem, a μέγας ἄρχων,⁴ a ki Árpád nemzetségéből való következés szerint; ezen főtisztviselő mellett van a nemzetnek két más tisztviselője, a gylas és karchas, a kik birói tisztet viselnek, továbbá minden törzsnek van külön-külön archonja, azaz vajdája.⁵

dinarias leges regni et omnia iura eius, qualiter servirent duci et primatibus suis vel qualiter iudicium facerent pro quolibet crimine commissio.“ 40. fejr. MHK. 436. l.

* *Irodalom*: SALAMON FERENCZ, A magyar hadi történethez a vezérek korában. 1877. 31—65. l. KUUN GÉZA gróf, *Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima* 1893. I. k. 163—181., 205—224. l.

¹ MHK. 167. és 195. l. L. a 3. §-t.

² MHK. 32. l. L. alább a 16. jegyzetet.

³ MHK. 33. l. L. alább a 14. jegyzetet.

⁴ „Ο Ἀρχηγὸς ὁ μέγας Τουρκίας ἄρχων... úgymond nyomban a következő jegyzetben idézendők után. MHK. 128. l.

⁵ „Ἐχουσι δὲ κεφαλὴν πρῶτην τὸν ἄρχοντα ἀπὸ τῆς γενεᾶς τοῦ Ἀρπαδὴ κατ' ἀκολουθίαν, καὶ δύο ἑτέρους τόντε γυλᾶν καὶ τὸν καρχᾶν, οἵτινες ἔχουσι τάξιν κριτοῦ, ἔχει δὲ ἑκάστη γενεὰ ἄρχοντα. Ἰστέον ὅτι ὁ γυλᾶς καὶ ὁ καρχᾶν οὐκ εἰσιν ἐνόματα κόρια, ἀλλὰ ἀξιώματα.“ MHK. 127—128. l.

Konstantinos és a keleti írók tudósításai főleg abban térnek el egymástól, hogy ez utóbbiak semmit sem tudnak a nép szuverénitásáról; szerintük a király, a kendei bírja a hatalmat és gyakoroltatja azt helyettesével, a dsilával. Konstantinos előadásából ellenben világosan kitűnik, hogy a szuverénitás alanya nem a vezér, hanem a nemzet, illetve a nemzetgyűlés; mi hogy úgy volt, bőven kifejtettük a megelőző szakaszban. Előadtuk a harmadik szakaszban az okokat is, a melyek miatt a keleti írók devágó tudósításait kételyvel kell fogadnunk. Ők a kazar államszervezet mintájára gondolták leírhatni a magyarok közszervezetét és a kendeinek tulajdonították a kazar khagán, a dsilának a khagán helyettese, az isá jogállását.

Alkotmányjogi szempontból nagyjelentőségű másik eltérés, hogy a keleti írók tudósításai az összes kormányzati teendőknek, úgy a hadi, mint a törvénykezési intézkedéseknek egy kézben, a kendei, illetve dsila kezében egyesítését, centralisatióját láttatják, holott Konstantinos adataiból ellenkezőleg a hadügyeknek és a mi ezekkel összefügg, a törvénykezéstől éles különválása következik; a vezér a had- és külügyekkel foglalkozik és a mi egyéb közügy e kezdetleges állami szervezetben még akad a törvénykezésen kívül, melynek teendőit a gylas és a karchas végzik.

Bármennyire különösnek tetszik ily kezdetleges korban a hatalmi körök illetén elválasztása,⁶ *Konstantinos* e tudósításának megbízhatóságához kétség nem férhet. Munkája tanúsítja, hogy ő jól ismerte a magyaroknál szereplő köztisztviségeket; jól-értesültségét mutatja többi között, hogy meg tudja állapítani a tisztségek rangsorozatát: első a megas archon, második a gylas, harmadik a karchas.⁷ Volt is alkalma, hogy mindezekről értesüljön; maga említi Árpád családjának számos tagját és más előkelő magyarokat, a kik Konstantinápolyban jártak kevéssel műve megírása előtt, s ezek között Bulcsút, a magyarok akkori karchasát, Kál volt karchasnak fiát.⁸ *Konstantinos* mellett bizonyít a nemzeti hagyomány is; *Kézai* tudósítása a Turda nemzetiségből való Kádár nevű rektorról, a kit a hunok (azaz magyarok)

⁶ SALAMON id. m. 39. l.

⁷ „... Βουλευτοῦ τοῦ τρίτου ἄρχοντος καὶ κερχᾶ Τουρκίας ... Τὸ δὲ κερχᾶς ἐστὶν ἀξιωμα, ὡπερ καὶ τὸ γυλᾶς, ὃ ἐστὶ μετῖζον τοῦ κερχᾶ“. MHK. 128. l.

⁸ MHH. 128. l.

megválasztottak Scythiából kivonultukban, hogy a pereket eldöntse és a gonosztevőket megbüntesse. Külön tisztviselő választatván a törvénykezési teendők végzésére; e tudósítás világosan mutatja a bírói tisztségnek a fővezéri tiszttól való elválasztását.⁹ Megerősíti ezt *Anonymus* azon tudósítása, mely Zsolt vezér kiskorúságára vonatkozik s a mely szerint szintén a jogszolgáltatás céljából külön bírakat (*rectores regni*) választottak.¹⁰ Végül ugyanezt tanúsítja a székelyek és kunok törzsszervezetének analógiája. Középkori hiteles források alapján tudjuk, hogy a kunoknál is, a székelyeknél is külön hadnagy volt s külön bíró.¹¹

Mind a szuverénitás birtokosának, mind a hatalmi ágak elválasztásának¹² kérdésében Konstantinos tudósításait véve alapul, részleteiben ezt a képet adhatjuk az ősi államszervezetben fennálló köztisztviselőknek.

A nemzet élén áll a vezér vagy főkormányzó, a *megas archon*, mint *Konstantinos* mondja, vagy a keleti tudósítások szerint a *kendeh*. Nem birtokosa a felségjogoknak: a hadi felségjognak sem, mert mint Konstantinosból, valamint a nemzeti

⁹ „Constituerunt quoque inter se rectorem unum, nomine Kadar, de genere Turda oriundum, qui communem exercitum iudicaret, dissidentium lites sopiret, castigaret malefactores, fures et latrones.“ MHK. 481. l.

¹⁰ *Anonymus* cap. 53. „Transactis quibusdam temporibus, dux Zulta, cum esset tredecim annorum, omnes primates regni sui, communi consilio et pari voluntate, quosdam rectores regni sub duce praefecerunt, qui moderamine iuris consuetudinis, dissidentium lites contentionesque sopirent. Alios autem constituerunt ductores exercitus, cum quibus diversa regna vastarent.“ MHK. 455. l.

¹¹ „... capitaneo exercitus et iudici terrestri nec non senioribus sedis Odwarhel“ 1459: Székely Okt. I. k. 177. l.; „... ut iudem per se inter ipsos belliductorem et iudicem eligere . . .“ 1462: U. o. 194. l. Lásd még különösen gr. LÁZÁR MIKLÓS, A Marosszékből 1491—1515 közötti hadnagyságot és bíróságot nemek és ágak rendje szerint viseltek lajstroma. Századok 1868. évf. 673. és k. l.

¹² PAULER GYULA, A magyar nemzet története Szent Istvánig című munkájában 12., 19., 139—140. l. összegegyeztetni kívánja a keleti írók és Konstantinos adatait olyképpen, hogy a gylasról és a karchasról mondott „ἐξουσι: τάξις κριτοῦ“ szavakat csupán a hatáskör részleges leírásának tekinti. Ehhez képest elvetvén a hadügy és a törvénykezés elválasztásának általunk felállított tanát, a gylasban és karchasban egyaránt hadvezért és bírót lát, még pedig a gylast azonosítva a dsilával, a karchast a kendéhvel, minek következtében a keleti írók világos szavai ellenében a dsilát kénytelen a kendéhnél régebbnek, főbbnek feltüntetni.

hagyományból tudjuk, a háború és béke felett való határozás, a hadseregnek harczba szólítása, a hadi zsákmány felosztása a nemzetgyűlést illeti; a törvénykezési felségjognak sem, mert a közbéke ez időben népbéke, melyet a nemzetgyűlés biztosít és a jogszolgáltatás a nemzet nevében történik, a nemzet választotta külön tisztviselők által. A vezér tehát nem szuverén; csupán első tisztviselője a nemzetnek és mint ilyen a nemzeti egység kifejezője, a magyar nemzet önállóságának, szuverénitásának képviselője kifelé, más népekkel szemben. Szóval a vezér jogállása nagyjában megegyezik a germán népek ősi államszervezetében a király jogállásával. A germán népek ősallamaiban a király szintén nem szuverén; imperiuma, rendelkezési joga csak a népgyűlés (*concilium*) kifejezte szuverén akarat végrehajtásában van. Ennek a népgyűlésnek van alárendelve, mint a nép (a *civitas*) első tisztviselője és kifejezője a népegység, a népszuverénitás eszméjének.¹³

A nemzet közléte ebben a korban, midőn a magyar még félig nomád nép volt, első sorban a hadi életre irányult; ebből kifolyólag a vezérnek vagy főkormányzónak hatalma, leginkább hadügyi természetű, ezt jól fejezi ki a magyar vezér szó és a hazai krónikák latin *dux* jelölése. A nemzeti közszervezet ez időben első sorban hadi szervezet és ennek éltető eleme a vezér, a ki mint ilyen korlátlan parancsolási joggal rendelkezik¹⁴ s a kinek hadban s hadviselés idején a nemzet valamennyi szabad tagja engedelmeskedni tartozik. *Bölcs Leó* Taktikájából jól ismerjük a magyarok hadakozását és kitűnő hadrendszerét. E kitűnőség nagyrészt azon alapult, hogy a magyar hadsereg a vezérnek erőteljes központi vezetése alatt állott és katonai tekintetben a nemzetnek egyes tagozatai, a törzsek és nemzetségek feltétlenül alá voltak rendelve a vezérnek. Világos kifejezésre juttatja a vezéri hatalomnak ezt a nagy erejét *Bölcs Leó*, midőn mondja: „Ezt a népet, mely egyetlen egy fejedelem uralma alatt áll, nem szeretettel, hanem retteggetéssel tartják féken, bűnöseiket a főnökök szigorú és súlyos büntetéseknek vetik alá.”¹⁵

¹³ L. ezt bővebben TIMON id. 58—80. l.

¹⁴ Éppen úgy, miként a germán népkirály. V. ö. *Gregorius Turonensis* elbeszélését Klodwigról, a ki a hadigyűlés alkalmával csekély rendetlenségért fejével lakoltatta azt a frank embert, a ki régebben — béke idején — ellene szegült volt egy kivánságának. TIMON id. m. 72. l., 1. jegyzet.

¹⁵ „Τούτο τοῖνον ὡς μοναρχούμενον, καὶ ἀπηγεῖς καὶ βαρεῖας τὰς ποινὰς

A vezér feltétlen parancsolási és büntetési joggal bír, úgy, hogy „az atyafiságos szereteten kívül“ — melyről a császári író bizonyára túlozva mondja, hogy teljesen hiányzott¹⁶ — a szigorú fegyelem és félelem tartja össze a törzseket. Ugyanily értelemben magyarázható Konstantinosnak ama nem egészen hibátlanul fogalmazott helye: „A turkoknak az a nyolcz törzse nem engedelmeskedik saját fejedelmeinek, hanem szövetségek van a háborúkra nézve és a mely részt megtámadják, azt teljes tanácscsal és törekvéssel támogatják“.¹⁷ Ez is azt jelenti, hogy a törzsekből alakult nemzet csupán hadi tekintetben van a vezér parancsának s teljes hatalmának alávetve, egyéb — mondjuk polgári — ügyekben nem; béke idején a nemzet szabad tagjai törzsek és nemzetiségek szerint élnek külön főnökeik alatt. A vezérnek ebben a jogállásában, az erőteljes központi hatalomban, a melyet a vezér hadi hatalma jelképezett, látja *Bölcs Leó* a magyarok állami szervezetének legfőbb jellemvonását, mely azt megkülönbözteti a többi szittya népek közszervezetétől: „A szittyanépek“ . . . úgymond, . . . „sok fő alatt álló népek. Csupán a bolgárok nemzetének s azonfelül még a turkoknak van hasonló nemű harczrendük, mely erősebb egyéb szittya népekénél. Szoktak harcolni . . . egy fő vezérlete alatt.“¹⁸

A vezérnek ezen nagyterjedelmű katonai hatalma, melyhez képest ő háború esetén élet és halál ura, nem szünteti meg, nem esik rovására a nemzeti közszabadságnak, mert a vezér a szuverén nemzetgyűlés ellenőrzése alatt áll, mint a melytől hatalmát nyerte. A vezér a nemzetgyűlés által felelősségre vonható és ha hatalmával visszaélt volna, ha alkotmány sértést követne el, büntetéssel sújtható. Világosan tanúsítja ezt az összszövedésnek fentebb idézett ötödik pontja, mely a szerződésszegő vezért átokkal sújtja; a mi a régi magyar büntetőjog szerint annyit jelent, hogy a nemzetgyűlés a vezért hatalmától megfosztván a jogközségből kizárhatja.

ἐπὶ τοῖς ἀμαρτανομένοις παρ' αὐτῶν ἐκ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν ὑφιστάμενον, οὐκ ἀγίαρχ, ἀλλὰ φρόβη κεκρατημένον . . .“ MHK. 33. 1.

¹⁶ SALAMON id. m. 34. 1.

¹⁷ MHK. 127. 1. Idéztük a 3. §. 51. jegyzetében.

¹⁸ „Τὰ Σκυθικὰ ἔθνη . . . πολὺάρχαι τε καὶ ἀπράχμονα . . . μόνα δὲ τὰ τῶν Βουλγάρων, προσέτι δὲ καὶ τὰ τῶν Τούρκων τῆς ὁμοίας τάξεως ἰσχυροτέρας τῶν ἄλλων Σκυθικῶν ἔθνων τὰς κατὰ σύστασιν μάχας ποιοῦμένα τε καὶ μοναρχοῦμενα.“ MHK. 32. 1.

Az összszerveződésnek a vezér, valamint általában a nemzeti tisztviselők felelősségére vonatkozó tételét hitelességében megerősíti *Kézai* azon tudósítása is, hogy a nemzetgyűlés a rektor ítéletét megsemmisítheti és a hibázó rektort állásától megfoszthatja.¹⁹

A vezéri vagy főkormányzói tisztség úgy *Konstantinos* tudósítása,²⁰ valamint a nemzeti hagyomány tanúsága szerint²¹ Árpádnak vezérré választatása óta örökletes. A vezéri vagy főnöki tisztségnek egy bizonyos családhoz kötése a népek törzsszervezeti korában általános. Nem meglepő tehát, hogy a vezér a magyar ősalamban is csupán egy nemzetségből választható. Az öröklés sorrendje azonban nem volt meghatározva: a nemzet szabadon választott Árpád ivadékaik közül, teljesen szabadon szemelhetette ki ezek közül azt, kit arra a tisztségre legalkalmasabbnak tartott. A vezéri tisztség betöltésénél az öröklésen kívül a választásnak is nagy jelentősége volt. A betöltés módja u. n. örökléssel korlátozott választás, a mennyiben a vezérnek bizonyos nemzetségből kell lennie, de a nemzetség tagjai közül a nemzet szabadon választ.

A vezérré választás szertartása, *Konstantinos* szerint, a pajzsra emelés, a mit ő kazar szokásnak mond.²² Említettük, hogy ez korántsem egyedül szittyá, illetve keleti szokás, hanem előfordul más népeknél is, így pl.: a rómaiaknál és a germánoknál.²³

Krónikáink szerint Árpád a Turul nemzetségből²⁴ származott.²⁵ A turul madár képe díszítette már Attila király zászlaját

¹⁹ „Ita quidem, ut si rector idem immoderatam sententiam definiret, communitas in irritum revocaret, errantem capitaneum et rectorem deponeret quando vellet.“ MHK. 481. l.

²⁰ „... ἀπὸ τῆς γενεᾶς τοῦ Ἀρπαδὴ κατ’ ἀκολουθίαν...“ MHK. 127. l.

²¹ Lásd egyfelől a vérszerződés első cikkelyét; másfelől a vezérek genealogiáját: „Arpad genuit Zoltan, Zoltan genuit Toxun“ Képes Krónika MHK. 500. l. „Dux vero Thocsun genuit filium nomine Geysam... Sancti regis Stephani nepotis ducis Tocsun.“ Anonymus 57. fejezet, MHK. 463. l.

²² „Ἀρχοντα κατὰ τὸ τῶν Χαζάρων ἔθος καὶ ζάκανον πεποιήκασι, σηκώσαντες αὐτὸν εἰς σκουτάριον.“ MHK. 122. l.

²³ L. a 3. §. 46. jegyzetét.

²⁴ SZABÓ KÁROLY szerint a turul nem egyéb, mint hibás olvasása a curul, karoly, karvaly szónak, turul madár tehát soha nem is létezett. VÁMBÉRY szerint „turul“ a magyar nyelvből a XIV. század óta kiveszett madárnév, melynek rokonai a csagataj, „turgul“, fekete sólyom és „torgaj“, seregély, valamint az altaji törökség „turuj“, seregély szava. Magyarok eredete 170–171. l. L. még KUUN GÉZA gróf id. m. I. k. 180–181. l.

²⁵ MHK. 485. l.

is.²⁶ Ezt az adatot megerősíti a kétségkívül igen régi, mert Anonymusnál is fellelhető monda Álmos anyjának, Emesének álmáról.²⁷ A törzset, melyből e Turul-nemzetség való, krónikáink nem említik; de alig lehet kétség, hogy a Megyer vagy Magyar őrzhöz tartozott, minthogy ennek a törzsnek neve vált a nemzet nevévé.²⁸

A vezéren kívül volt a nemzetnek még két tisztviselője, a *gylas* és a *karchas*. Mindakettőről tudjuk, hogy bírói tiszteket viseltek; hatáskörükről, teendőikről részletesebb adataink nincsenek, csak annyit látunk, hogy feladatuk volt a nemzetgyűlésen igazságot szolgáltatni és a közbűntetteket megtorolni, s hogy működésükért a nemzetgyűlés által felelősségre vonhatók. Nem valószínűtlen, hogy tulajdonképpen bírói teendők mellett kivételesen más teendőket is végeztek: Bulcsu karchas p. o. mint követ járt Konstantinápolyban;²⁹ katonai hatáskörüik is lehetett, akár mint törzs- vagy nemzetségfőknek, akár különös kirendelésnél fogva. Arról, miképpen nyerték el tisztségüket, adataink nem szólnak. Alkalmassint választás — még pedig örökléssel korlátolt választás — volt ezeknek a bírói tisztségeknek is elnyerési módja, miként a fővezéri tiszté és a törzs- s nemzetiségi főnökségé. E mellett látszik szólni Konstantinos azon adata, hogy Bulcsu karchasnak apja, Kál, szintén karchas volt.³⁰

Bizonyos, hogy a vezér mellett mint annak tanácsadói a törzsfők, a vajdák is résztvettek a központi kormányzatban, a mint ezt a vérszerződés harmadik pontja követelte. Valószínűleg ebben leli magyarázatát, hogy, a mint *Konstantinos Porphyrogennitosnak De cerimoniis aulae Byzantinae* című munkájában olvassuk, a X. század derekán Byzáncból a magyarokhoz küldött követek „a turkok fejedelmeinek” szóló levelet vittek magukkal.³¹

²⁶ „Bannerium ... regis Ethelae ... similitudinem avis habebat quae hungarice turul dicitur in capite cum corona.” MHK. 483. l.

²⁷ MHK. 397. és 499. l.

²⁸ L. a 3. §. 1. jegyzetét.

²⁹ MHK. 128. l.

³⁰ U. o.

³¹ II. k. 48. fej. idézve MHK. 112. l. 2. jegyzetben.

7. §. A törzsi és a nemzetiségi kötelék jelentősége az ősállamban.*

A nemzeti kötelék, mint állami kötelék mellett az ősállamban két másik közjogi jelentőségű kötelékre is találunk. Ez a törzsi és a nemzetiségi kötelék, mely az ősi államnak állami jellegét elhomályosítja és annak a kezdetleges törzsállam minőségét kölcsönzi.

A nemzeti vagy állami lét, az ősállam, több törzs egyesüléséből keletkezvén, nem fejlődött azonnal tökéletes, igazi állammá modern felfogásunk szerint, azaz oly állammá, mely az alattvalói vagy állampolgári köteléken kívül más önálló közjogi köteléket nem ismer. A törzskötélék, mely ezt az állami alakulatot megelőzőleg a törzsekben fennállott és az együttélézést biztosította, nem szűnt meg azonnal; csupán háttérbe szorult, jelentőségében csökkent, a mennyiben az új nemzeti közérdekek s közszervezet azt megkivánták. Az egyes törzsek önálló működésének köre és az erre vonatkozó törzsi és nemzeti szervezete tovább is fenmaradt, csak korlátozást szenvedett a nemzeti közérdekek szempontjából, az ezekért fennálló nemzeti közszervezet részéről. A nemzet szabad, fegyverképes tagjai nemcsak a nemzeti egésznek alkotó részei a nemzeti kötelék alapján, hanem egyszersmind a törzskötélék alapján tagjai a nyolcz törzs valamelyikének és e minőségükben szintén bizonyos jogok és kötelezettségek részesei.

A vezér mellett, a ki a nemzeti akarat végrehajtója, a nemzet főkormányzója, magas archona, ott találjuk az ősállamban mint a törzsi érdekek védőit és a törzsgyűlés végrehajtó szervét, a törzsfőnököket, a kiket Konstantinos szintén kormányzóknak, archonoknak nevez.¹ Úgyszintén a nemzeti bírák mellett ott látjuk a törzsi bírakat, a törzsbeli gyulákat és harkákat, a kik a törzshöz tartozók között felmerült jogvitákban ítélnék és a törzsbéke fentartására ügyelnek.

* *Irodalom*: BARTAL Gy., *Commentariorum ad Historiam Status Iurisque Publici Hungariae aevi mediij libri XV.* 1847. PAULER Gy., *A magyarok megtelepedéséről.* Századok 1877. évf. KUUN Géza gróf, *Relationum Hungarorum etc.* 1893—1895.

¹ „...”Εχει δὲ ἐκαστὴ γυνεὴ ἄρχοντα...” MHK. 128. l.

A törzsek önálló hatásköre megmaradt mindazokra az ügyekre, melyeket nem tekintettek nemzeti, állami közügyeknek és a melyek ehhez képest nem tartoztak a nemzetgyűlés elé. A törzsek hatáskörében megmaradt, mint fentebb említettük az egy-egy törzs tagjai között keletkezett peresügyek elintézése. Megmaradtak továbbá a gazdasági ügyek. A magyarok ősi államszervezetében ugyanis létezett egy nagykörű gazdasági szervezet, mely azonban nem volt nemzeti közszervezet, hanem törzsi és nemzetségi berendezés. Megmaradt végül a törzseknek bizonyos mérvű önálló hatásköre a hadügyekre nézve. A ránk maradt adatok szerint az ország egyes területrészeinek birtokba vétele törzsenkint történvén,² a megszállott terület védelme első sorban az illető törzsnek volt feladata. Ehhez képest a honalapítás alkalmával itt talált, valamint a később épült várakat, mint a védelemnek fontos eszközeit, az egyes törzsek gondjaira bízta. A parancsnokság és az intézkedés joga a várak felett az egyes törzsfőket illette³ és minthogy a várak őrzete és épentartása jórészt nem a honfoglaló magyarokat terhelte, hanem az itt lakó, meghódított népeknek tétetett köteletségévé, a vár népe feletti felügyelet és parancsolás is. A törzseknek ebből a hadügyi hatásköréből, hatalmából magyarázható meg, hogy a krónikák tudósítása szerint az egyes törzsek gyakran önállóan bocsátkoztak hadi vállalatokba és kötöttek békét. Ez azonban nem volt jog szerint való, csupán tényleges állapot, mert az ősi államszervezet korában a hadi felségjog, a háború és béke feletti határozás a jog szerint a nemzet egészét képviselő nemzetgyűlést illette és így az egyes törzsek önállóan sem háborút nem indíthattak, sem békét nem köthettek.

A törzsi kötelék ehhez képest állandó veszélyt képezett a nemzeti vagy állami kötelékre; veszélylyel fenyegette a magyar nép állami életét. A törzsköték szilárdulása csak a nemzetinek rovására történhetett és a törzsérdekek ápolása, a törzseknek nagyobb önállóságra törekvése a nemzeti közérdekek gyen-

² „... μέχρι μὲν τῆς τοῦ πολέμου ἡμέρας διασπαρμένον κατὰ γέννη καὶ φύλιν...“ mondja Bölsz Leó Taktikája 52. §-ában. MHK. 35. l. És v. ö. Kézai Simon előadását, MHK. 486. l.: „Isti... capitanei loca descensusque, ut superius est dictum sibi elegerunt, similiter et generationes aliae...“

³ V. ö. pl., hogy *Anonymus* Hubát „comitem Nitriensem et aliorum castrorum“, nyitrai ispánná és egyéb várak várnagyjává téteti. 37. fejezet. MHK. 434. l.

gülését, háttérbe szorulását vonta maga után. Az ősi államszervezetben ekként folyton fel volt vetve a kérdés: vajjon melyik kötelék lesz az erősebb: a törzskötélké-e, a mely felbomlasztja az új nemzeti egységet; avagy a nemzeti kötelék-e, a melynek megszilárdulása lassankint megszünteti majd a törzsi kapcsolat közjogi jelentőségét és a törzseknek politikai egység jellegét? Már Géza vezér és még inkább Szent István belátta a törzskötélékben rejlő veszélyt. Ezért mindketten, de kivált Szent István, arra törekedtek, hogy a törzskötéléket megszüntessék, jelentőségét csökkentsék és ezáltal a nemzeti egységet mélyítsék és biztosítsák, szóval hogy erőteljes nemzeti, állami szervezetet hozzanak létre.

8. §. Az ősi birtokrend.*

Az ősi birtokviszonyok alakulására nézve irányadó volt, hogy az ősi államszervezet magánköteléket, azaz olyat, mely egyént egyénhez fűz, nem ismert, hanem csupán közkötéléket, a mely az egyént az összességhez: a törzshöz vagy az államhoz fűzi.

A magyar népet történeti fellépésétől kezdve napjainkig erőteljesebb közjogi irányú felfogás jellemzi és különböztette meg a germán népektől. A magyar nép nem lelkesedett egyénért vagy egyénekért, hanem lelkesedett eszmékért, a közért. Ennek

* *Irodalom*: PAULER GYULA, A magyarok megtelepedéséről. Századok 1877. évf. 373. s köv. I., 481. s köv. I. WENZEL GUSZTÁV, Magyarország mezőgazdaságának története 1887. TAGÁNYI KÁROLY, A földközösség története Magyarországon. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1894. évf. 199—238. I. HERMAN OTTO, A magyar halászat könyve. — A birtokjog egyetemes fejlődését tárgyaló irodalomból felemlítjük: LAVELEYE E., De la propriété et de ses formes primitives 4. kiad. 1891. LABOULAYE E., Histoire du droit de la propriété foncière en Occident 1839. MAURER K., Geschichte der Frohnhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland 1862—63.; Geschichte der Dorfverfassung 1865—1866. KOVALEVSZKY M., Tableau des origines et de l'évolution de la propriété et de la famille 1890. MEITZEN A., Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slaven 1895. (A magyarokról szól II. k. 160. s köv. I. 194. s köv. I.); Zur Agrargeschichte Ungarns und Siebenbürgens. Correspondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 1896. évf. 138. s köv. I.

természeteszerű következése, hogy nemzetünknel az egyéniség elve sohasem emelkedett az államiság elve fölé, hogy közéletünkben a magánjogi irány soha nem győzött a közjogi irány felett.

Már maga az első állami vagy nemzeti szervezkedés határozottan közjogi formákban történik; a szervezet, melyet létrehoz, tisztán közjogi jellegű. A magyar hadsereg nemzeti hadsereg és nem magánhadsereg. Nem olyan, a melynek tagjai személyes hűségi és szolgálati viszonyban vannak a vezérrel. Árpád és utódai a vezéri méltóságban nem magánhadurak, hanem nemzeti köztisztviselők a nemzet választotta vezérek, kik mint ilyenek, parancsolnak s rendelkeznek a nemzeti hadsereggel. A nemzet minden fegyverképes tagja azon alapon engedelmeskedik Árpádnak, mert ő a nemzet megválasztott vezére, a kinek hadi hatalma ilyképpen nem magánjogi, hanem egész terjedelmében közjogi alapokon nyugszik. Ez képezi a leglényegesebb különbséget a magyar és a germán őskotmány között.

A germán népeknél is létezett közkötélék és ezen alapuló népies hadsereg; de e mellett találunk magánköteléket is: az ú. n. kíséreti köteléket és az ezen alapuló magánhaderőt. A kíséreti kötelék lényege, hogy szabad egyének teljesen szabadon csatlakoznak más hatalmasabb szabad emberhez, különösen a nép választott fejedelméhez, a princepshez, avagy a királyhoz, annak kísérőivé, alárendeltjeivé lesznek és így személyes függőség s alávetettség viszonyába kerülnek vele. Az ilyképpen alakult magánhaderő, a kíséreti hadsereg, mindinkább előtérbe lép a néphadsereg mellett; a fejedelmek s királyok magánhatalma egyre jobban félreszorítja a népben gyökerező közhatalmat.¹

A magánhűségi viszonyban álló germán harcos a királytól, mint magánhadúrtól, várja jutalmát, mivel érette küzd, neki szolgál.² A szabad magyar ember ellenben, a ki senki másnak érdekében nem szolgál, a ki csupán az összességgel együtt harcol az összességért, nem is nyer jutalmat egy egyéntől, hanem az összességtől, a melyhez a nemzeti kötelék fűzi, a

¹ L. TIMON, Germán őskotmány, különösen 81—98. l. (Közkötélék és magánkötelék).

² TACITUS, Germania cap. 4., 14. V, ö. TIMON id. m. 89. s. köv. l.

nemzeti egéستől. Ez az elv, ez a felfogás világos kifejezésre jut a nemzeti hagyomány által fentartott összerződés második pontjában, mely szerint: „bármit szerezzenek munkájukkal, senki abból ki ne zárassék“.³

A germán és a magyar ősalkotmány között ilyképpen a birtok forrásának, a birtokszervezetnek mélyreható, fontos különbsége áll elő. A magyar őállamban a birtokjognak forrása és gyökere a nemzeti akarat. A nemzetegészet jelenítő nemzetgyűlés rendezi első sorban és általánosságban a birtokviszonyokat. A nemzetgyűlés osztotta fel az országnak területét a törzsek között és a törzsek ezen felosztás, ezen nemzeti rendelkezés alapján a részükre kiutalt területeket nemzetségek szerint megszállották.⁴

A nemzetgyűlés adta felhatalmazás általánosságban valamely nagyobb területrésze szolt. E nagyobb vidéknek részletes birtokba vétele, kiosztása és a gazdasági szervezkedés a törzseknek lön a feladatává. A törzsek a részükre kiutalt területet nemzetségek szerint szállották meg.⁵ A honfoglalás alkai-

³ „Secundus status iuramenti sic fuit: ut quicquid boni per labores eorum acquirere possent, nemo eorum expers fieret.“ Anonymus 6. fej. MHK. 399. l. — SALAMON FERENCZ (és az ő nyomán NAGY GÉZA, Adatok a székelyek eredetéhez stb. 169. s köv. l.) már az ősi államszervezet korára nézve tanítja egy magánkötelékben álló, hűbéres osztály létezését, mely szerinte a fejedelemnek (és más gazdagoknak) zsoldjába szegődött szegénysorsú magyarokból állott volna és a mely utóbb várjobbágysággá alakult. A magyar hadi történethez 57. s köv. l. Azonban ez a feltevés minden alapot nélkülöző, önkényes átvitele a kazar intézményeknek. (MHK. 155—156. l.)

⁴ V. ő. a képes krónika adatát a székelyek letelepedéséről: „... ut tamen Hungari voluerunt non in plano Pannoniae sed cum Vlachis in montibus confinii sortem habuerunt . . .“ MHK. 497. l., avagy Anonymus elbeszélését Erdélynek meghódításáról és megszállásáról: „Tuhutum misit legatos suos ad ducem Arpad, ut sibi licentiam daret ultra silvas eundi contra Gelou ducem pugnare. Dux vero Arpad inilo consilio voluntatem Tuhutum laudavit et ei licentiam ultra silvas eundi et contra Gelou pugnare concessit.“ 26. fej. MHK. 423. l. Igaz ugyan, hogy maga Anonymus több helyütt egyedül Árpáddal jelöltet ki s adományoztat várakat, birtokokat, pl. 37. fej., u. o. 434. l., 46. fej. 447. l. L. erre az anachronistikus hűbéri felfogásra nézve MARCZALI észrevételeit: Magyar nemzet története I. k. 133. l.

⁵ V. ő. BölcS Leo idézett adatát: „... διαπαρμένον κατά γέννη και φυλάς . . .“ 52. §. MHK. 35. l. Kézai előadván Árpád és a törzsfőnökök letelepedését, mondja: „Isti quidem capitanei loca, descensusque ut superius est dictum sibi elegerunt, similiter et generationes aliae, ubi eis placuit

mával ekként minden nemzetségnek külön területrészt jutott, melyet a források *descensus*-nak, szállásnak neveztek.⁶

A nemzetség által elfoglalt „szállás”, *descensus* a nemzetség közös tulajdona volt.⁷ Minden egyes nemzetség gazdaságilag külön egységet, külön szervezetet képezett. A nemzetség tagjai földközösségben élnek, a minnek lényege abban áll, hogy egyéni földtulajdon nincs, s hogy a nemzetségnek valamennyi teljes korú tagja a közös nemzetségi birtokot szabadon élvezheti s használhatja. A magyarok ugyanis első megtelepedésük alkalmával még félnomád gazdasági életet élnek, a midőn az emberek többsége vadászatból, halászatból és baromtenyésztésből él; ehhez képest a földközösség azt a nemét hozták magukkal, a melyet nomád földközösségnek nevezünk, a midőn a kezdetleges földművelés és a virágzó állattenyésztés az óriási határokon egyre helyet cserél, egyik vidékről a másikra költözködik, a még ki nem merült termékeny területekre. Ennek nyomait tanúsítják még Szent László és Kálmán azon rendelkezései, a melyek megtiltják, hogy a faluk messze távozzanak templomaiktól.⁸

A nemzetségi nomád földközösségen belül idővel, a mint a földművelés egyre fontosabb tényezője lesz a gazdasági életnek s a megtelepedés jobban állandósul és szorosabban helyhez köttetik, a nemzetség egyes ágai, az egyes családok mindinkább elkülönülnek egymástól, kiterjedt nagy területrészeket külön művelés alá fognak; így lassanként a közös táborok feloszlanak s a mai tanyák hasonlatosságára külön táborok, külön állandó háztartások keletkeznek. Szóval kifejlődik a családi házközösség intézménye, melyből további osztozkodás útján utóbb előáll az egyéni birtok, a magán földtulajdon.⁹

eligentes.“ MHK. 486. 1. Képes krónika: „Alie vero generationes, que genere sunt istis pares et consimiles, acceperunt sibi locum et descensum ad eorum beneplacitum.“ MHK. 504.

⁶ L. a legutóbb idézett forráshelyeket.

⁷ BARTAL a nemzetségi szállásokat a germán *allodium*-mal, a frankok „terra salica“-jával és a római jogi *dominium ex iure Quiritium*-mal azonosítja *Commentaria* I. k. 80. 1. Ezen felfogás azonban az ősi államszervezet korát illetőleg téves. L. SZALAY, Magyarország története I. k. 104. 1. WENZEL, Magyarország mezőgazdaságának története 71. 1.

⁸ Szent László I. k. 19. fej.: „Si derelicta ecclesia suam villam ad alias transierint, pontificali iure et regali mandato, unde transierint, eodem redire cogantur.“ V. ö. Kálmán II. k. 12. fej.

⁹ L. ezen fejlődés igazolását a különböző népeknél LAVALLEYE, LABOULAYE, KOVALEVSKY és MEITZEN idézett munkáiban.

Szent István decretumaiban világosan látjuk az egyéni földtulajdon biztosítását,¹⁰ de ennek fokozatos kifejlődéséről az ősi államszervezet korában alig tudunk valamit. A dolog természete hozza magával, hogy a földművelés elterjedésével előtérbe lép az egyéni birtok jelentősége és czélszerűsége. A nomád és fél-nomád gazdasági élet: a halászat, vadászat, baromtenyésztés nagy területekre kiterjeszkedő közös birtokrendszert tételeznek fel, holott a földművelés intensivitásának egyik legfontosabb eleme az egyéni birtoklás. Minél inkább halad előre a földművelés, annál nagyobb mértékben fejlődik ki az egyéni földtulajdon, a nélkül, hogy a közös birtoklási rendszert teljesen kiszoríthatná. Utóbbi bizonyos mértékig és korlátok között igen soká maradt fenn az egyéni földtulajdon mellett is. Kezdetben ugyanis az egyéni földtulajdon csak a művelés alá vett területeken, a szántóföldeken fejlődik ki, ellenben az egyéb földterületek: a nádasok, erdők, rétek, legelők tovább is közös birtoklás tárgyai maradnak.

A viszonyok úgy hozták magukkal, hogy az ország területének jelentékeny része a nemzetségi földosztásba bele nem vonatott, semmiféle szálláshoz nem tartozott. Ennek oka magának az illető területnek természeti, földrajzi sajátosságaiban rejlett. A rengeteg erdőségeket egyfelől, a kiterjedt mocsaras vidékeket másfelől, miknek hasznát nem vehették, szabadon hagyták. Ezek a szabadon maradt területrészek a törzsnek közös vagyonát, közös birtokát képezték.

Az egyéni birtoklás felé haladó nemzetségi szállásokon és a meg nem szállott területeken kívül voltak még olyan földek, melyek a várak őrzésére és fentartására rendelt népek ellátására szolgáltak: a várföldek. Vítás, vajjon ezek a várföldek, miként az imént említett szabadon maradt erdős, mocsaras stb. területrészek, egy-egy törzsnek közös tulajdonai voltak-e, avagy magának a legnagyobb politikai egységnek, a nemzetnek, az államnak képezték-e közvagyonát? A kérdés megoldása nagy nehézségekbe ütközik. Kétségtelen ugyanis, hogy a hadügyet az ősi államszervezet korában már nemzeti közügynek tekintették, hogy a háború és béke felett a nemzetgyűlés határozott és hogy a nemzet megválasztott tisztviselője, a vezér, a hadban minden

¹⁰ II. k. 35. fejt. (ENDLICHER II. 2): „Consensus igitur petitioni totius senatus, ut unusquisque dominetur priorum similiter et donorum regis, dum vivit . . . ac post eius vitam filii simili dominio succedant.“

fegyverfogható magyar ember felett rendelkezett; már pedig világos, hogy a várföldek, miként a várak maguk, mint a hadviselés eszközei, hadi célú szolgáltak. Azonban másrészt kétségtelen az is, hogy a várak gondozása, valamint a várföldeken tartózkodó népek felett való parancsolás az egyes törzsek, illetve főnökeik hatáskörébe tartozott.

Szerintünk ezen kérdés eldöntésénél főleg azon szempont irányadó, hogy a törzsköteléket sokkal erősebbnek kell tartanunk, semhogy azzal szemben a nemzeti köztulajdon fogalmának ezekre a földbirtokokra nézve kifejlődését összeegyeztetni tudnánk és így helyesebb ezeket a várterületeket, valamint a nemzetségek által meg nem szállott területrészeket egyáltalában ama törzs köztulajdonának tekinteni, a melynek székén belül feküdtek. E törzsi közös tulajdon csak akkor változott át nemzeti vagy állami közvagyonná, midőn a monarchikus elv győzelemre jutásával a király ráteszi kezét a törzsek rendelkezése alatt állott, a szállásokon kívül lévő földbirtokokra, azokat közvetlenül a királyi hatalomnak veti alá és ez alapon a vármegyei szervezetet létesíti.

A várföldeknek nemzeti törzsvagyon gyanánt felfogásával függ össze számos régibb írónak az a téves állítása, hogy a vármegyei szervezet már a vezérek korában létezett. Ezzel szemben, szerintünk, alig szenvedhet kétséget, hogy az ősi államszervezet korában, csak egyféle szervezete állott fenn a vidéki kormányzatnak: a törzsi és nemzetségi szervezet, s ehhez képest az ország területe csak egyféleképpen volt felosztva: törzsek és nemzetségek szerint. Az országnak ettől a régi felosztásától független, újabb felosztása a várak és várföldek szempontjából a királlysággal egyidejű, Szent István király műve és az ő újítása.

9. §. A szövetkezett és a meghódított népek jogállása az ősi államszervezetben. A székelyek eredete.*

A külföldi és a hazai kútfők eltérő, de talán összeegyeztethető tudósításai tanúsítják, hogy a magyar nemzet már a mai ezredéves hazában való letelepedés előtt is foglalt magában a, hét törzsen kívül eső szövetkezett népelemet.

Már *Konstantinos* említést tesz a hét magyar törzshöz csatlakozott nyolczadik törzsről, a kazar nemzetből kivált kabarokról.¹ „A kabarok — úgymond — pártot ütöttek az uralom ellen s a polgárháborúban az uralom kerekedett felül és némelyek közülök levágtak, a többi pedig, a ki megmenekült, elment s a magyarokkal együtt lakott a bessenyők országában (azaz Etelközben).”² Megtanulták a magyarok nyelvét és a magyarok az övéké; társadalmilag és politikailag a magyar nemzet testébe olvadtak, annak nyolczadik törzse gyanánt, melynek az élén külön főnök *archon* állott, miként a többi törzseknek, s miként ezek, nemzetségekre, nemekre oszlott, számszerint háromra.³

* *Irodalom*: KOVACHICH, *Scriptores rerum Hungaricarum minores*. KÁLLAY FERENCZ, A nemes székely nemzet eredete 1829. HUNFALVY PÁL, Magyarország ethnographiája 1876. 299—305., 477. s k. l.; A régi székelyek 1890.; A magyar nemzeti krónikák. Századok 1890. évf.; Az oláhok története 1894. NAGY JÁNOS, A székelyek scythá-hún eredetűsége és az ellenvélemények 1879. SZABÓ KÁROLY, A régi székelység 1890. RÉTHY LÁSZLÓ, A székely kérdésben. Hon 1881. évf. 75. sz.; Anonymus az erdélyi oláhokról. Századok 1880. évf. 30. s k., 59. s k. l. CSETNEKI ELEK, A székely kérdésről Egyet. Philol. Közlöny 1881. évf. 37. s köv. l. NAGY GÉZA, Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyéhez 1886. PAULER GYULA, A magyarok megtelepedéséről. Századok 1877. évf. 373. s k., 481. s k. l.; Néhány szó hadi viszonyainkról a XI—XIII. században. Hadtört. Közl. 1889. évf. 509. s k. l. TAGÁNYI KÁROLY, A honfoglalás és Erdély Ethnographia. 1890. évf., 5. füzet. SEBESTYÉN GYULA, A székelyek neve és eredete 1897. THURY JÓZSEF, A székelyek eredete 1898. THALLÓCZY LAJOS, A vlach, illetőleg rumun kérdés elmélete. Budapesti Szemle 1901. évf.

¹ A 38. fejezet elején, a lebediai állapotokról szólva, hét törzset említ: „Οἱ μὲν Τοῦρκοι γενεαὶ ὀπῆρχον ἐπτά.” MHK. 120, l. Már a 39. és 40. fejezetben a saját korabeli állapotokat adva elő, nyolcz törzsről beszél, elsőnek mondván a kabar törzset. MHK. 124. és 125. l.

² Etelköz, midőn Konstantinos művét megírta, már ötvenöt éve volt a bessenyőké: „Καὶ δεσποζουσι [t. i. οἱ Πατζινακῖται] τῆς τοιαύτης χώρας, ὡς εἴρηται, μέχρι τῆς σήμερον ἔτη πεντήκοντα πέντε.” 37. fej. MHK. 115. l.

³ 39. fej. Περὶ τοῦ ἔθνους τῶν Καβάρων. MHK. 124. l.

A kabarok idegen származásának jogkövetkezményei azonban még Konstantinos korában sem enyésztek el teljesen, a mennyiben szerinte ők jártak elől a csatában. Tudjuk, hogy a hunszittya népeknél szokás volt, miszerint a meghódított vagy önként csatlakozott népeket alkalmazták erre a harczmodoruknál fogva csupán előkészítő és csatározó szerepre.⁴ Konstantinos a byzanci harczai rend szempontjából ítélvén meg a dolgot, a kabaroknak előcsapatként való alkalmaztatásában, tévesen, különös vitézségük és ügyességük jelét látta.⁵

Anonymus szintén beszél egy új népelemnek a honfoglalást megelőző csatlakozásáról, azonban egészen más vonatkozásban. Szerinte a magyarok, midőn Scythiából Ruténiába vették útjokat, Kiew ostroma közben legyőzték a szövetkezett oroszokat és kunokat, mire az utóbbiak átpártoltak a magyarokhoz s hét vezérük személyében pogány mód szerint hűséget fogadtak Álmossal és a többi fejedelemnek. Követték a magyarokat új hazájukba és megtelepedtek középük e hazának különböző részeiben.⁶

Történetíróink SZABÓ KÁROLY óta⁷ nagyobbára megegyeznek abban a felfogásban, hogy *Anonymus* elbeszélésében a kabarok csatlakozásának a hagyomány által megváltoztatott emléke lappang, és így a kabarok nem mások, mint a névtelen jegyző kúnjai.⁸ Annyi kétségtelen, hogy a későbbi alkotmányfejlődés nem tud sem a kabarok, sem a kúnok külön jogállásáról; a mi arra enged következtetnünk, hogy a csatlakozott népelemek idővel teljesen egybeolvadtak a magyar népelemmel és különös jogállásuk, ha volt is, teljesen elenyészett.

Hazai kútfőink azonban még egy másik szövetkezett népelemről tesznek említést: a székelyekről.

A székelyek⁹ a krónikák előadása szerint a húnok mara-

⁴ BARTAL GYÖRGY id. m. I. k. 77—78., 95—98., 111—124. l.

⁵ Id. helyen. V. Ö. SALAMON FERENCZ, A magyarok hadi történetéhez a vezérek korában 59. l.

⁶ 8—10. fejt. MHK. 402—406. l.

⁷ A magyar vezérek kora. 57. l. 1. jegyz.

⁸ Lásd pl. PAULER, A magyarok megtelepedéséről. Századok 1877. évf. 385. l.; A magyar nemzet története Szent Istvánig. 42. l.

⁹ A „székely“ nevet a váradi registrumban Scecul (208. sz. Endlicher Mon. Arp. 692. l.), KÉZAI-nál Zacul (MHK. 483. l.), a bécsi képes és a pozsonyi krónikában Zecul (u. o. 497. l.), THURÓCZY-nál Sekel (XXIV. fejt.),

dékai, kik Attila birodalmának felbomlása után Erdély ama részeiben vonták meg magukat, a hol jelenleg is találjuk őket: a Maros, Olt és a két Küküllő partján. Értesülvén a magyarok közeledéséről, elébük mentek Ruténiába és felajánlották nekik a szövetséget. A magyarok készségesen befogadták őket.¹⁰

A székelyek hún leszármazását a XVIII. század első fele óta egyre számosabb tudósunk fogadta kételylyel. FASCHING FERENCZ jezsuita volt az első, a ki királyi telepítvényeseknek mondotta a székelyeket,¹¹ mit TIMON SÁMUEL azzal toldott meg, hogy ők valóságos határőrök és hogy a „székely“ név sem jelent egyebet határőrnél.¹² Legrendszerebb és legélesebb kritikában és támadásban azonban HUNFALVY PÁL részesítette krónikáink elbeszélését és a székelyek hún eredetét. A mesék országába utalta azt minden következtetésével egyetemben.

HUNFALVY és iskolája a hún mondát, melynek a székelyek eredetéről szóló hagyomány egyik összefüggő részlete, egyáltalán nem tekinti honi, nemzeti eredetűnek, hanem idegenből, a németektől a magyarokhoz átszármazottnak.¹³ Ehhez azután hazai szerkesztők önkényesen hozzáfűzték a Hunor és Magor meséjét és a székelyek hún leszármazását. Ha a székelyek a húnoknak Erdélyben visszamaradt töredéke, teljesen érthetetlen, — mondja Hunfalvy — hogy említés nem történik róluk sem akkor, midőn a gepidák és a longobardok véres harcokat vívnak egymással (VI. sz.), sem a rokon avaroknak magyarországi birodalma idején. De leginkább döntő bizonyíték arra nézve, hogy a székelyek nem hún maradványok, maga a székelyek nyelve, mely teljesen azonos a magyarral. Ebből következik, hogy a székelyek kiválása a magyar nemzet testéből csakis „a magyar nyelvnek teljes történeti fejlettsége után“, (azaz miután már átment

ANONYMUS-nál (MHK. 451. l.), a *budai krónikában* (u. o. 497. l.) és *okleveleinkben* általában Siculus alakban találjuk.

¹⁰ KÉZAI MHK. 483—484. l., *képes krónika* stb. u. o. 497. lap. ANONYMUS csak annyit mond róluk, hogy: „primo erant populi Athyle regis“ és Biharban csatlakoztatja őket a Ménmarót ellen induló Usubun seregéhez, melynek azontúl előhadát képezik. 50. fejt. MHK. 451—452. l.

¹¹ Vitus Dacia ex probatis scriptoribus deprompta 1725. 78. s. k. l.

¹² *Imago antiquae Hungariae* 1754. 109. l.

¹³ HUNFALVY mellé csatlakozott ebben a kérdésben RIEDL FRIGYES *A magyar hun-mondák*. Budapesti Szemle 1881. évf. 321—340. l. HEINRICH GUSZTÁV, *Etselburg és a magyar húnmonda* 1882. Érték. a nyelv- és széptudományok köréből X. k. 2. sz.

a török és szláv hatáson) történhetett, vagyis jóval a honfoglalás után. Maga a „székely“ szó sem nemzeti név, hanem foglalkozást jelent; szó szerinti értelme határőr. A „székely“, székelyi a székelyéből származik, a mint „Erdély“ Erdőelő, Erdőelve alakban fordul elő legrégebb emlékeinkben. Erdőelve pedig nem egyéb, mint fordítása a latin *Transsilvaniának*, a mely erdőn túli vidéket jelent; Havasalföld, régebben Havaselföld és Havaselve szintén annyi, mint *partes Transalpinæ*, havasokon túli föld, „elve“ tehát a régi magyarságban valamin túl fekvő területet jelölt; a „székely“ szó következésképpen a „széken“, a nemzet szállásain túli földet, azaz az ország határát jelentette és egyszersmind — melléknévként használva — határszéli lakót, határőrsőt. Magyarország különböző részeiben, kivált a nyugati és északnyugati határ mentén sűrűn találkozunk székely nevű — de alighanem bessenyőfajú — örök telepeivel. Mindezek alapján Hunfalvy és követői, a krónikák előadásait megelőzve, királyi telepítvényeseknek tartják a székelyeket, kiket Szent László, Erdély patronusa, vagy valamelyik utóda telepített Magyarországon különböző részeiből Erdély határszéli vidékeire, hogy a határokat a moldvai kúnok s mások ellen őrizték.

HUNFALVY-nak és követőinek nézete azonban nincsen kellőleg igazolva; sőt valószínűvé sincs téve, a mint ezt kivált a krónikákban foglalt hagyomány hitelességét és a székelyek hűn eredetét vitató SZABÓ KÁROLY és mások kimutatták.

Sajátságos mindenek előtt, hogy hazai kútfőink a székelyeknek Szent László vagy valamely utódja által a XI. század végével vagy a XII. század elején történt kitelepítéséről nemcsak semmit nem tudnak, hanem a Magyarországból a királyok alatt véghezment telepítés tényével egyenest össze nem egyeztethető eredetet tulajdonítanak a székelyeknek. Már pedig Anonymus egyfelől, legfeljebb nyolczvan—száz esztendővel írtatott ez után az állítólagos kitelepítés után;¹⁴ és másfelől bizonyosnak mondható, hogy a székelyek hűn leszármazását előadó hűn krónikát a XIII. század első felében csatolták a nemzeti krónikához,¹⁵ mely forrása mind Kézainak, mind a Képes- s a többi krónikának vagyis szintén legfeljebb száz—százhusz—

¹⁴ Az 1. §-ban kifejtettük, hogy Anonymust minden valószínűség szerint III. Béla jegyzőjének kell tekintenünk.

¹⁵ Lásd MARCZALI bevezetését MHK. 475. l.

százharmincz évvel a kérdéses telepítés után. Érthetetlen dolog, hogy ily aránylag rövid idő alatt teljesen elenyészett volna a királyi telepítés emléke, úgy hogy kútfőink a valóságtól annyira eltérő elbeszélést szőhettek be előadásukba.

A HUNFALVY feltevése ellen szóló legfontosabb érvet azonban a jogtörténet szolgáltatja, a melyet eddig még a székelyek eredetét kutatók figyelmen kívül hagytak. A székelyek ősi törzsi és nemzetségi szervezetüket — teljes hitelt érdemlő tudósítások szerint — még a XVI. század első felében is megtartották, úgy a birtokjog, mint a kormányzat, valamint a hadi és törvénykezési szervezet tekintetében.¹⁶ Már pedig, ha a székelyek királyi telepések, akkor e törzsi és nemzetségi szervezetnek náluk fennállása egyáltalában meg nem fejthető. A törzsi és nemzetségi szervezet, mint kormányzati és törvénykezési közszervezet Magyarországon a Szent István létesítette államszervezetben a XI. század folyamán teljesen megsemmisült. Honnan vették volna tehát a székelyek, kiket állítólag királyaink a XI. század végével vagy a XII. századnak elején telepítettek ki Magyarországból, ezt a törzsi és nemzetségi szervezetet, mikor az Magyarországon már teljesen megszűnt volt és helyet adott a királyi kormányzati szervezetnek, a vármegyei szervezetnek? Elképzelhetetlen, hogy a királyok, a kik Magyarországon megsemmisítették a törzsi és nemzetségi közszervezetet, az általuk kitelepített határőröknél ugyanezt a törzsi és nemzetségi szervezeteket léptették volna életbe. Az ilyen visszafejlődés nem fordul elő a jogtörténelemben.

De különben sem egyeztethető össze ama törzsi és nemzetségi szervezet fennállása az ország különböző vidékeiről történő telepítéssel; mert a törzsi és nemzetségi szervezet a közös leszármazáson, a patriarchalismuson alapuló közszervezet, mely lassankint szervesen fejlődik. Ily fejlődést nem lehet feltételezni olyan néptömegnél, mely az ország különböző részeiből verődött össze. Hunfalvy feltevése alapján tehát mindenképpen lehetetlen okát adni annak, miért s mi módon maradt fenn a székelyeknél a régi törzsi és nemzetségi rend, mint kormányzati és birtokszervezet.

¹⁶ „Per tribus et generationes atque lineas generationum (antiquorum more) hereditates ac officia inter sese partiuntur et dividunt“, mondja róluk WERBŐCZI a III. R. 4. címében. És lásd a SZABÓ KÁROLY, „A székelyek régi törvényei és szokásai“ cz. dolgozatában (A régi székelység 157—200. l.) felhozott adatokat.

A székelyeket királyi telepéseknek tekintenünk semmi esetre nem lehet. Viszont súlyos érvek csakugyan ellentmondanak annak is, hogy a húnoknak volnának Erdély bércei között visszamaradt töredéke. A székelyek eredetének kérdése ez idő szerint még nyílt kérdés. Mégis azt a jogtörténeti jelenséget, hogy a széke-lyeknél az ősi törzsi és nemzetségi szervezet századokon át fennmaradt akkor is, midőn Magyarország többi területrészeiben megszűnt, szerintünk csak azzal lehet megmagyarázni, hogy a székelyek vagy a magyaroknak egyik törzse, vagy a mi még valószínűbb, a magyarokkal közel rokon és szövetkezett nép volt, mely mint ilyen, az ország határszélén foglalván helyet, elszigeteltebb helyzeténél fogva törzsi és nemzetségi szervezetét megtarthatta akkor is, midőn ez az ország többi részeiben a királyi vármegyei szervezettel szemben elbukott.

Ehhez képest a krónikáknak e rokon nép csatlakozásáról megemlékező tudósításait korántsem lehet egészen érték nélküli adatoknak tekintenünk, ha nem is sikerült eddig ennek a hagyománynak történeti magvát biztosan megállapítani. Igen valószínű és egyre jobban elfogadott nézet, hogy a székelyek a kabarok ivadékai. „Székely“ nevük, lehet, csakugyan határlakót, határőrt jelent, mert „szék“ régi nyelvünkben annyi is, mint határ, vég.¹⁷ De még inkább elfogadhatónak látszik azon felfogás, hogy az a „székely“ szó a volgamelléki bolgárok egyik törzsének, az „eszegel“¹⁸ törzsnek tartja fenn emlékét, melynek egyes rajaiból állhatott a bolgárokkal rokon kazarokból kivált kabar népnek egyik neme.¹⁹

A székelység hat törzsre (*tribus*) oszlott, melyek nevei: Adorján, Ábrán, Halom, Jenő, Medgyes, Őrlec. Mindegyik törzs négy-négy nemre (*generatio*),²⁰ s mindenik nem több-kevesebb

¹⁷ V. ö. a szóképzést illetőleg MUNKÁCSI BERNÁT dolgozatát, Magyar-szláv ethnikai érintkezés kezdetei. Ethnographia 1897. évf. 19. l.

¹⁸ L. Ibn Roszeh és Gurdēzi tudósítását. MHK. 163., 164. l.

¹⁹ Ezt tanítja legújabb művében PAULER GYULA 14., 240. l. s. egyéb helyütt. Az eszegel bolgárokat és székelyeket már Ibn Roszeh első kiadója, az orosz CHWOLSON hozta egymással kapcsolatba, de történeti megokolás nélkül. GYOROKY (Edlspacher) ANTAL: Ibn Daszta tudósítása a magyarokról. Századok 1871. évf. 465—478. l.

²⁰ Felsorolja a generációk neveit az 1557-iki jegyzék, mely a főhadnagyi és főbírói tisztségeknek Marosszéken 1491—1514 közt évről-évre mely törzs s mely nemből való betöltését adja elő. Székely Oklevéltár II. k. 139—143. l. Századok 1868. évf. 673—692. l.

ágra (*linea*) oszlott. Kik voltak az egész székelység legrégibb közös főtisztviselői, nem tudjuk, mivel az ős államszervezet korát illetően csupán a hamis csíki krónika szolgál idevonatkozó kétes értékű adatokkal. E szerint a székelység élén egy választott főtisztviselő állott, a főrabonbán, volt továbbá két birói hatósággal felruházott tisztviselő, a gyula és a horkáz.²¹

Annyi kétségtelen és, a mint már kifejtettük, nagyérdekű jogtörténeti jelenség, hogy miként a magyaroknál, úgy a székeleyeknél is a hadi tisztség el volt választva a birói tiszttől; az egyes székekben még a XV. és XVI. században is külön hadnagyot és külön birót találunk. A közös, nemzeti tisztviselőkön kívül voltak az egyes törzseknek is tisztviselői, kikről azonban semmi részletes dolgot nem tudunk; csak következtetjük, hogy már ebben az ősi korban is nemek és ágak szerint foglalták el tisztszüket.

A székeleyeknél továbbá ugyanazt a birtokszervezetet találjuk, mely a magyaroknál fennállott. A nemzetségi földközösség a székeleyföld egyes pontjain egészen a XIX. század eleéig feltehető.²²

Mindez sejteti, hogy a székelység könnyen illeszkedett a magyar nemzet testébe és igazolja, hogy a többi magyar törzsszel közel rokonságban állónak kell tekintenünk.

A honfoglaló magyarok három különböző fajú népelemet találtak a meghódított ország területén: szlávokat, germánokat és az ural-altáji népcsalád néhány elszórt töredékét: avar és bolgár telepeket. E legyőzött népek jogi helyzetéről tüzetes adataink nincsenek. Mint a 4. §-ban érintettük, a későbbi állapotokból és idegen analógiákból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magyarok a legyőzött népek egyrészét rabszolgaként alkalmazták, a másik részét ellenben meghagyták nemcsak személyes szabadsága, hanem birtoka élvezetében is, mely után mindössze bizonyos adózásokat teljesített a hódító magyarok részére. Az itt talált népek jelentékeny része elődjai az Árpádok korabeli szabad parasztoknak, kiknek a szolgarenddel egybe-

²¹ Figyelemreméltó dolog, hogy az Erdélyt meghódított törzsfő, Tuhutum családjában, ismételtelen találkozunk Gyula és Horka nevű tagokkal. „Tuhutum vero genuit Horcam. Horca genuit Geulam et Zubor . . . Zumbor vero genuit minorem Geulam.“ 27. fej. MHK. 424. l.

²² TAGÁNYI KÁROLY, A földközösség története Magyarországon. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1894. évf. 216—217. l.

olvadása útján fejlődött ki a XIV. században a későbbi egységes jobbágyi rend.

Újabb időig egy negyedik fajhoz tartozó népelemről is vélték, hogy a magyarok megtelepedésekor már az országban lakott: az oláhokról vagy románokról. E tan Anonymus előadására támaszkodott, a ki Gelsut, az oláhok vezérét Tuhutummal legyőzeti.²³ Újabban azonban ROESLER RÓBERT, HUNFALVY PÁL, RÉTHY LÁSZLÓ és mások kutatásai kétséget kizáró módon megállapították, hogy a névtelen jegyző elbeszélése tévedésen alapszik és hogy az oláhok jóval a honfoglalás befejezte után szivárogtak be lassan-lassan Erdély különböző részeibe.

Az oláhok a római uralom korában romanizált dák-illyr-thrák népelem utódjai. A Balkán-félsziget hegyes vidékein tartották fenn magukat, mint nomád pásztorok és erről az életmódról idővel a vándorló pásztor népek általános elnevezésévé lőn a blak, vlak, oláh név, mely eredetileg ezeket a romanizált parasztokat illette csupán, éppen romanizált voltuknál fogva. Sőt legújabban RÉTHY és THALLÓCZY az oláhozat az appenini hegység pásztorlakói utódainak tartják, a kik — talán császári telepítés következtében — a dalmát partvidékekre és az illyr hegységekbe jutván, csak évszázadok múltán vegyültek illyr-thrák, majd szláv népelemekkel. Annyi kétségtelen, hogy a XI. és XII. században lassankint átkelnek az Alsó-Dunán és megtelepednek Havasalföldön, majd Erdélyben, a hol hiteles forrás, oklevél 1222-ben említi őket legkorábban, majd említést tesz róluk az 1224-iki híres diploma Andreanum, a királyföldre telepített szászok kiváltságlevele.²⁴

²³ 26. fej. MHK. 423. l. „Blak“ segélycsapatok támogatják Glad vezért is. 44. fej. MHK. 442. l.

²⁴ 9. pont. ENDLICHER Mon. Arp. 422. l.

II. KÖNYV.

A SZENT ISTVÁN LÉTESÍTETTE ÁLLAMSZERVEZET KORA.

(1000-től 1308-ig.)

I. FEJEZET.

Történeti és jogtörténeti előzmények.

1. §. A harczias nemzeti szellem átalakulása. A keresztény vallás felvétele.

A honalapítás után létrejött magyar állam és társadalom éltető elemét továbbra is a harczias nemzeti szellem képezte. Ezen történeti jelenség okszerű magyarázata a magyar népnek multjában rejlik. A magyar, mint félnomád harczias nép, melynek harczolási módjáról Bölcs Leó oly nagy elismeréssel nyilatkozik, nem szakíthatott azonnal történeti multjával. A honalapítás után nem elégedett meg azokkal a véráldozatokkal, melyeket a honalapítás kívánt, hanem újabb harczy dicsőségre és zsákmányokra vágyott. A letelepedés, a föld művelés alá vétele és az abból fejlődő kulturélet, a rendezett állami és társadalmi viszonyok mindenütt csak lassú és fokozatos fejlődés eredményei. Ennek következtében nem lephet meg bennünket, hogy a magyarok mindjárt Zsolt vezérsége idején bekalandozták Európának keleti és nyugati részeit és a szomszédos népek ellen leginkább törzsenként rablóhadjáratokat indítottak.

Mindezek a hadjáratok, a mennyiben a magyar nép harczias szellemének ébrentartását eredményezték s a mennyiben a magyar nép nevét Európában félelmessé tették, azon áldozatok daczára, melyekkel azok összekapcsolva voltak, jelentékeny előnyt is biztosítottak, sőt azt lehet mondani, hogy a magyar állam fen-

maradásának és tovább fejlődésének egyik szükségszerű előfeltételül szolgáltak.

Géza vezér ideje alatt azonban határozottan békés irányú fejlődést vett a magyar nemzet közéleté. Az ő vezérsége kettős szempontból jelent nevezetes fordulatot. Először is ő már felismerte a Nyugat-Európában uralkodó korszellemet és ehhez képest Magyarországot a kereszténységnek megnyitotta; másodszor, hogy a nemzet közéletének békésebb irányú fejlődése következtében az ő vezérsége idején kezd megszűnni a törzseknek önálló államszervezeti jelentősége; a törzsek elvesztik politikai jelentőségüket és ennek következtében azután a vezéri hatalom mindinkább egyeduralkodó jellegű hatalommá válik.

Géza nejének, Saroltának, pártolása következtében csakhamar úgy nyugatról, mint keletről hittérítők özönlik el Magyarországot, kik itt a kereszténységet terjeszteni iparkodnak és ezáltal előkészítik a talajt Szent István későbbi apostoli működéséhez. Géza maga is felvette a keresztiséget és fiát, Istvánt, a keresztény vallásban neveltette.

Az első lépések voltak ezek arra nézve, hogy a magyar nemzet a nyugati keresztény művelt világgal közelebbi érintkezésbe léphessen, s ezáltal állami és társadalmi élete, köz- és magánjogi szervezete a Nyugat-Európában uralkodó eszmék és intézmények szerint alakuljon.

A magyar nemzet szellemében beállott ennek a változásnak első következménye az volt, hogy azoknak utódai, kiket a magyarok itt találtak és a kik a honfoglalás alkalmával szabadságukat megtartották, mind nagyobb jelentőségre jutottak a magyar nemzet társadalmában. Ezekhez járultak az idegen bevándorlók, a kik szintén lényegesen közrehatottak arra, hogy Magyarországon egy új társadalmi elem képződjék, mely a vezérnek az újabb irányú fejlődésben támaszul szolgáljon¹ és a mely elem-

¹ Erről tanuskodik különösen Szent István intelmeinek (Institutio morum) 6-ik fejezete: „In hospitibus et adventiis viris tanta inest utilitas, ut digne sexto in regalis dignitatis loco possit haberi . . . Sicut enim ex diversis partibus provinciarum veniunt hospites, ita diversas linguas et consuetudines, diversaque documenta et arma secum ducunt, quae omnia regiam ornant et magnificant aulam, et perterritant exterorum arrogantiam. Nam unius linguae uniusque moris regnum, imbecile et fragile est . . .” (Decr. St. Steph. I. 6. Corp. Juris.)

nek politikai szereplése rohamosan előidézte a törzsi szervezetnek, mint állami szervezetnek megszűnését.

A törzsszervezet bomlásának jelei különösen abban mutatkoznak, hogy a törzs részéről indított hadjáratok megszűnése következtében a törzskötélék elvesztette hadi jelentőségét. A törzsfőnökök az új iránynak ellen nem állhatván, mintegy maguk is bukni engedték hatalmukat és oda törekedtek, hogy az újjáalakuló állami és társadalmi életben, mint a vezéri hatalom támaszai, első tanácsadói biztosítsák politikai befolyásukat. A törzsszervezet felbomlását követte a nemzetségi szervezetnek, mint állami szervezetnek megszűnése. A nemzetségi kötelék a későbbi időben már csak a birtokszervezet terén tartotta meg jelentőségét és pedig megtartotta ezt azért, mert a nemzetségi jellegű birtokszervezet összhangban állott a nyugoteurópai állameszmékkel, ahol a birtokszervezet szintén a nemzetségi köteléken alapult.

Az ősi államszervezetnek tényezői ilyképpen bomlásnak indulván, új államszervezetre volt szükség és pedig olyanra, mely a magyar népnek fennmaradását, önállóságát és függetlenségét a többi európai államok sorában biztosítsa.

A nyugoti államok sorába való belépésnek első feltétele volt a keresztény vallás felvétele. A kereszténység és annak külső szervezete, az egyház, szolgáltatta ebben az időben azt a benső köteleket, mely az európai művelt népeket bizonyos nagyobb egységbe foglalta össze. A kereszténység adott egységes irányt és jelleget az európai művelt népek államának és társadalmának. A keresztény vallás és az egyház az egyedüli életképes elem, mely a barbárok rombolásai közt magát teljes épségben fentartotta, az egyedüli hatalom, melylyel a barbár népek nem tudtak megküzdeni, melyet meg nem hódítottak, hanem maguk hódoltak meg neki.

A keresztény egyház kebelébe fogadja a barbár népeket, iparkodik a klasszikus kulturvilág maradványait részükre közvetíteni, iparkodik a hódítók és meghódítottak közt bizonyos kibékítést létesíteni. Ennek következtében az egyház jelentékeny részt vesz a középkori új állami és társadalmi élet alakításában. A kereszténység ebben a korban nemcsak valláserkölcsei, hanem kiváló jelentőségű államszervezeti tényező is.

Szent István teljes mértékben ismerte a keresztény vallás nagy jelentőségét az európai népek állami és társadalmi életében; éppen azért, a mint a vezéri tisztséget elfoglalta, először is oda törekedett, hogy a magyar népet a kereszténységnek megnyerje,

hogy a nemzet zömét a keresztény egyház kebelébe terelje. Csak így várhatta azt, hogy a magyar nép szakítván pogány multjával, eléggé fogékony lesz arra, hogy a Nyugat-Európában uralkodó eszméket és intézményeket befogadva, ez által majd olyan állami és társadalmi szervezetet létesít, mely a magyar nemzetnek állami létét, s annak fenmaradását biztosítani fogja.²

Szent István hittérítői buzgalmát négy évi küzdelem után teljes siker koronázta. Az ősvalláshoz ragaszkodók Koppány vezetése alatt fellázadtak ugyan, de ő ezt az akadályt is megsemmisítette. A lázadók teljes vereséget szenvedtek s ezzel a kereszténység felvételét a nemzet zöme részéről már maga Szent István biztosította.

A keresztény egyházba való belépésnél azonban a magyar nemzetnek állami önállóságát, függetlenségét kettős irányban fenyegette veszély. Az egyik csekélyebb jelentőségű volt és inkább az egyházi szervezetre vonatkozott. Ugyanis Magyarország területének dunántúli részében a kereszténység már a honalapítás előtt terjedt el az ott lakó népelemek közt és így egyházkormányzati szempontból Magyarországnak dunántúli része a salzburgi érsek és a passai püspök megyéjéhez tartozott.³ A magyarok áttérése következtében ezen egyháznagyok egyházkormányzati szempontból újból feléledni látták hatalmukat, s úgy a salzburgi érsek, mint a passai püspök Magyarország ezen terület részén főpapi hatalmat akart gyakorolni. Ha ez bekövetkezik, Magyarország területének ez a része idegen állam főpapjainak egyházkormányzata alá kerül.

Sokkal nagyobb jelentőségű volt azonban az a veszély, mely a magyar nemzet politikai önállóságát, függetlenségét a keresztény egyház kebelébe való belépésnél a római vagy már ekkor német-római császárság részéről fenyegette.

Az egykori római császárságnak eszméjét keresztény alapon Nagy Károly újította fel. 800-ban felvette a császári címet és ezzel a frank birodalmat világbirodalomná tette. Ő volt az, ki azt az új eszmét hozta létre, hogy valamint a kereszténységnek

² „Abban semmi kétség — mondja VÁMBÉRY — hogy Szent Istvánnak és a nemzetnek a keresztény hitre való megtérése és ennek révén a keresztény műveltség mentette meg a magyar nemzetet az elpusztulástól.“ V. ö. HERMAN O., A magyar nép arcza és jelleme 174. és kv. l.

³ V. ö. *Conversio Bagvariorum et Carantanorum* MHK. 303. és kv. l.

egy egyházi feje van: a római pápa, úgy egy legyen a világi feje is: a római császár.

A Nagy Károly részéről alkotott frank világbirodalom azonban nemsokára az alkotó császár halála után darabokra szét-esett és így a keresztény világbirodalom is megszűnt tényleg létezni, mert a kereszténységet egy világi fő alatt sokáig összetartani nem sikerült. A keresztény római császárság, mint tényleg fennálló világuralom Szent István korában már nem létezett, de fenmaradt a keresztény római császárság eszméje vagy elmélete.

A császárok, mint az összes kereszténységnek fejei, magukat a többi fejedelmekkel szemben úgy tekintették, mint azoknak főhűbérurai és ennek alapján a többi fejedelmektől hűbéri hűséget és szolgálatokat követeltek, valamint azt, hogy a királyi címet csak ők adományozhassák.

E követeléseknek ugyan nagyobb jelentőségük nem volt oly uralkodókkal szemben, kik valamely hatalmas nemzet élén álltak, de veszélyt foglaltak magukban azon fejedelmekre nézve, kik csekélyebb haderővel rendelkeztek. Szent István éppen azért, mert e veszélyt, mely Magyarország függetlenségét is fenyegetné, jól látta, midőn a hittérítés munkáját bevégezte, nem a német-római császárhoz fordult a királyi címért és koronáért, — daczára, hogy vele jó viszonyban állott, — hanem annak adományozását II. Sylveszter pápatól kérte.

Szent István Asztrikot (Asztrikot) kettős kérelemmel küldte a pápához: egyrészt, hogy eszközölje ki számára a királyi címet és a koronát; másrészt, hogy kérjen teljes jogú felhatalmazást arra nézve, miszerint Magyarország területén a kereszténynyé lett magyar nemzet részére önálló egyházkormányzati szervezetet létesíthessen.

Szent István mindazt, a mit kért, megkapta és így teljes siker koronázta Asztriknak küldetését. Megkapta a királyi koronát és vele együtt az apostoli követségi jogot.

Az apostoli követségi jog következtében Szent István felhatalmazást nyert arra, hogy Magyarország területén az egyházi hivatalokat teljesen szabadon szervezhesse és betölthesse. A kereszténység felvétele alkalmával így Szent István teljes mértékben biztosította Magyarország politikai függetlenségét a német-római császársággal szemben és biztosította annak egyházkormányzati függetlenségét a német egyházmegyei szervezettel szemben is, mert miután ő az apostoli követségi jogot megnyerte,

nem lehetett többé szó arról, hogy a német főpapok Magyarországon egyházkormányzati ügyeibe beavatkozzanak.

Szent István hosszas és békés uralkodásának ideje alatt a kereszténység annyira megszilárdult, s az egyház oly hatalmas, erőteljes szervezetet nyert, hogy az utóbb bekövetkezett támadásoknak is képes volt ellenállni. És már maga Szent István a nyugati eszmék és intézmények iránt a fogékonyságot annyira beoltotta a nemzetbe, hogy az általa újonnan létesített állami és jogi intézmények az ő gyenge utódai alatt is fennmaradtak és biztos kiindulási alapjául szolgáltak a magyar nemzet állami fejlődésének.

2. §. A nyugati állameszmék és a magyar nemzet közéleté. A hűbéri királyság alakulása és lényege.

Midőn Szent István a X. század végén és a XI. század elején hozzáfogott az újjáalakítás nagy munkájához, s midőn oda törekedett, hogy Magyarország közéletének nyugat-európai jellegét kölcsönözzön, akkor már a nyugati államokban az új állami és jogi szervezet, az úgynevezett középkori vagy hűbéri állam-szervezet, fejlődésének virágkorához jutott.

A római világbirodalom Kr. u. a III. század közepe óta rohamosan halad végső bukása felé, a mely a 476-ik évben be is következett, s ezzel a nyugatrómai birodalom nemcsak tényleg, hanem névleg is megszűnt. A római légiók nem voltak képesek többé a barbár népek beözönlésének ellenállni, nem voltak képesek a barbár népeket megfékezni és így kezdetét veszi a nyugatrómai birodalom teljes felbomlása, a barbár népek államalkotása.

A római birodalom területén a germán fajú népek alkottak államokat, a germán népelem vette át a vezetést úgy a kultúrában, mint a jogélet terén. Vizsgálunk kell tehát, hogy a germán népek hódítása után minő újabb alakulatok és fejlemények jöttek létre, a melyek a középkori állami- és társadalmi életet létrehozták és annak alkotó tényezőiként szolgáltak. E vizsgálódás során azon eredményre jutunk, hogy a barbár népek hódítása következtében a római és germán népelem közt első sorban bizonyos kibékülés jött létre, a mely kibékülés következtében e két nép-

elem mintegy kölcsönösen kicserélte egymással azokat az erkölcsi javakat, a melyek egy újabb állami és társadalmi élet megalakításánál felhasználhatók voltak.

Mindenekelőtt a római népelemnek volt magas kulturája annak mindenféle kinövésével. A barbár népek a rómaiaktól tanulták ismerni az egyéni birtokot, a földtulajdont, s azon hatalmas gazdasági erőt, mely az egyéni földbirtokban rejlik; de másrészt azon gazdasági hátrányokat is, a melyek az egyéni földbirtokkal járnak, a melynek következtében csakhamar előáll a szociális kérdés: egyfelől a proletariátus, másfelől a nagy vagyonú birtokaristokratia.

A legnevezetesebb intézmény azonban, melyet a hódító barbár népek a rómaiaktól kaptak: a kereszténység és annak külső szervezete az egyház. A kereszténység a római birodalomban vette eredetét, annak keletén élte le gyermekkorát és ott erősödött meg. Mindazonáltal a kereszténység a görög-római műveltség fejlődésére teljesen hatás nélkül maradt, nem volt képes abba új életerőt önteni, nem volt képes a klasszikus műveltségnek új egészséges irányt adni és azt a végső bukástól megmenteni.

Úgy látszik, hogy a kereszténységnek teljesen ép, romlatlan alapokra volt szüksége, hogy világtörténeti küldetésének megfeleljen. Ennek következtében a kereszténység igazi korszaka, a keresztény eszmék uralmának korszaka csak a római világirodalom bukása után következett be. A kereszténység volt az, mely az általános rombolás és elvadulás közt a kölcsönös szeretetet, békét hirdette és ennek következtében az újonnan alakuló középkori állami és társadalmi életben, mint a legfontosabb rendező és művelő tényező szerepelt.

Ezzel szemben — miként GUIZOT találóan mondja¹ — a germán népek őserdeikből különösen egy jót hoztak magukkal és ez: az egyéni szabadság eszméje, a mely, azt lehet mondani, az ókori világban teljesen ismeretlen volt. A görög-római fel fogás szerint az egyén nem önmagáért van, hanem az összes-

¹ Histoire de la civilisation en France I. 230.: „Les Germains nous ont donné l'esprit de liberté, de la liberté telle que nous la concevons, et la connaissons aujourd'hui, comme le droit et le bien de chaque individu, maître de lui-même et de ses actions et de son sort tant qu'il ne nuit à aucun autre.“

ségért. Az egyénnek nem mint ilyennek vannak jogai, hanem csak mint az összesség egyik tagjának. Az egyén mintegy teljesen felolvad az összességben, s teljesen alá van rendelve az összesség, az állam érdekeinek. Az egyéni szabadság hiánya vezetett a klasszikus államokban az állami omnipotentiához s ez viszont előidézte a klasszikus kultúrvilág végleges bukását.

Hogy az újonnan alakult állami és társadalmi élet hasonló sorsra ne jusson, csak úgy volt elkerülhető, ha a vezetést olyan népelem veszi át, mely az egyéni szabadság eszméjétől teljes mértékben át van hatva, s melynek közéletében az egyéni szabadság eszméje teljes erejében nyilvánul, a hol az állam mérsékeltebb igényekkel lép fel az egyénnel szemben, s az egyént a közérdekek szempontjából nem semmisíti meg. E feladat megoldására a gondviselés alkalmasabb népelemet mint a germán népet nem szemelhetett volna ki, mert nem ismerünk a világtörténelemben egy másik népelemet, melynél már kezdettől fogva olyan erősen ki lett volna fejlődve az egyéni szabadság eszméje, mint éppen ő náluk.

Mindez kétségtelen történeti tény, de téves volna ez alapon azt hinni, mintha a germán népek ősi államszervezete korábban az államiságnak, a köznek eszméje egyáltalában nem létezett volna, hanem merőben csak a magán függőségi viszony, magán alárendeltségi kötelék szolgált volna a közélet kezdetleges alapjául.² Az ellenkező felfogás magából Tacitusból bebizonyítható. Az ő tudósításaiból kiderül, hogy a germán népek ősi államszervezetében létezett bizonyos közkötélék, azaz oly kötélék, mely az egyént nem más egyénhez, hanem az összességhez fűzte, a mely közkötélék következtében az egyén a köz, az összesség iránt bizonyos kötelezettséggel volt terhelve. *Tacitus* tudósításai szerint a germán népek ősi államszervezetében már két ily kötelezettség állott fenn: az általános hadi és az általános törvénykezési kötelezettség. Azonban kétségtelen az is, hogy a

² Legélesebben formulázza ezt GUIZOT, *Histoire de la civilisation en France* 214. l.: „Il n'y a point de puissance publique, point de gouvernement, point d'État“; *Essais sur l'histoire de France* 82. l.: „Le public, l'État n'existaient pas dans la pensée des Francs, qui ne connaissent que les rapports d'homme à homme.“ Őt követik a német írók közül különösen EICHORN, *Rechtsgeschichte* 16. és 17. §§. PHILIPPS, *Deutsche Geschichte* I. 392. s. kv. l. — L. az ellenkező felfogás igazolását TIMON, *Germán ősalkotmány* 81. s. kv. l.

közköteléken kívül kezdettől fogva találunk magánkötelékre, azaz oly kötelékre is, mely az egyént már nem az államegészhöz, hanem más hatalmasabb egyénhez fűzi.

E kötelék — mint fentebb említettük — az úgynevezett „kisérleti kötelék“, melynek következtében a szabad egyének teljesen szabadon csatlakoznak más hatalmasabb egyénhez, a főnökhöz vagy a királyhoz, annak alattvalóivá lesznek, annak kíséretét képezik. E magánköteléken nyugszik a kíséreti intézmény, a mely kiindulási alapja a középkort jellemző hűbéri intézménynek. A kíséreti intézmény következtében a germán népek ősi államszervezetében már ott találjuk a gyenge közkötelék mellett a hatalmasabb magánköteléket, a kíséreti köteléket is, úgy, hogy a germán népek államszervezetében kezdettől fogva fel van vetve azon kérdés, vajjon melyik eszme lesz hatalmasabb: az államiság, a köz, vagy pedig az egyéniség eszméje? — és ehhez képest melyik kötelék győz a másikon: a köz vagyis az állami kötelék a magánköteléken avagy fordítva? A történelem tanúsága szerint a továbbfejlődésben hatalmasabb lett az egyéniség eszméje, mely félreszorította a közköteléket és az államiság eszméje fölött teljes győzelmet aratván, nemsokára a hűbéri államszervezet kifejlődésére vezetett.

A római birodalom területén a barbár hódítás következtében alkotott germán államok már mindannyian királyságok. A megelőzőleg létezett demokratikus köztársaságokat és népkirályságokat a monarchikus jellegű királyságok, törzs-királyságok váltják fel, a mely királyságokban már a király az állami felségjogoknak birtokosa, a szuverén jogokat teljes mértékben bírja és gyakorolja. A király azonban a germánoknál a szuverén jogokat nem a nép akaratából, nem annak átruházása alapján szerezte meg, hanem megszerezte azokat a népakarattal szemben a magánfüggőségi viszony, a kíséreti intézmény segítségével, megszerezte olyképpen, hogy a király nemcsak a néphadseregnek volt vezetője, hanem a magánkötelék alapján egyszersmind bizonyos magánhaderővel is rendelkezett s ezen magánhaderő következtében a továbbfejlődés során a király mindinkább nagyobb hatalomhoz jutván, az ősi államszervezetben fennálló népszuverénitással szemben állást foglal, végre pedig magához ragadja a szuverén jogokat és a népet a közélet teréről leszorítja. Az újonnan keletkezett szuverén jellegű királyi hatalom ehhez képest a germán államok-

ban már keletkezésénél fogva, mint magánjogi és személyes jellegű hatalom jelentkezik.³

A királyi hatalom megszilárdulásával továbbá karöltve járt az is, hogy az előbbi népies tisztviselőket, a népbírákat királyi tisztviselők váltják fel, oly tisztviselők, kik a királylyal magánfüggőségi viszonyban állanak, a királynak magántisztjei, később pedig annak hűbéresei.

Nevezetes átalakulásokat tapasztalunk továbbá a birtokjog terén is, a mennyiben a germán őállamokban a *civitas*-okban azelőtt fennállott birtokegyenlőség megszűnt s annak helyébe a birtokegyenlőtlenység lépett. Kifejlődik nemsokára a birtokaristokratia, a mivel karöltve jár a kisebb birtokokkal rendelkező szabadoknak elszegényedése. A királyi birtokadományozások következtében a királyi kíséret tagjai nagy vagyonhoz jutottak és ennek alapján arra törekedtek, hogy valamint a király, úgy ők is szerezzenek személyes függőségi viszonyban állókat. Másrészt a kisbirtokú szabad egyének nem voltak többé képesek a közkötelékből folyó általános hadi és törvénykezési köteleességeknek eleget tenni, önként felajánlották magukat és birtokaikat a hatalmasabb egyházi és világi főuraknak s velük magánfüggőségi viszonyba léptek, azoknak hűbéreseivé vagy jobbágyaivá váltak. Ezzel kezdetét vette a szabad kisebb birtokok függővé tétele, hűbéri vagy jobbágyi birtokokká alakulása, a mi szükségképpen előidézte, hogy a közkötelék jelentősége mindinkább csökkent, a magánköteléké pedig mindinkább emelkedett.

Kezdetben ugyan a személyes függőségi viszony, a magánkötelék mellett egy ideig még fennállott a közkötelék is, mely az államnak valamennyi tagját közvetlen összeköttetésbe hozta a királylyal; de a fejlődés azon irányban haladt, hogy a személyes jellegű magánkötelék, az úgynevezett kíséreti vagy most már hűbéri kötelék mindinkább erősebb lett és a közköteléket félreszorította. Az egyén nem mint állampolgár s nem a közkötelék alapján kereste boldogulását, vagyoni létének biztosítását, hanem kereste azt a személyes jellegű magánkötelék alapján.

E fejlődés további folyamatában azt idézte elő, hogy a király kénytelen volt a magánfüggőségi viszonyokat tekintetbe venni és úgy az egyházi, valamint a világi főurak, a hatalmas

³ L. ezen fejlődést tüzetesebben: TIMON, Germán ősaikotmány 76. és kv. l.

birtokarisztokraták magánhatalmát a velük függőségi viszonyban állók felett elismerni. A királyt a viszonyok alakulása arra kényszerítette, hogy az egyházi és világi főurakkal szerződésre lépjen, még pedig oly irányban, hogy a szuverén jogok egy részét a főurakra ruházza át.

Így jön létre részint az immunitási kiváltságok, részint a királyi tisztségek örökletessé válása következtében az a fejlődés, hogy egyes állami alattvalók, különösen az előkelőbb királyi főtisztok a közhatalomban foglalt jogoknak önálló részeseivé, alanyaivá lesznek, a közhatalomban foglalt jogokat, nevezetesen a hadi, törvénykezési és pénzügyi jogokat, mint saját magánjogukat bírják és gyakorolják; és pedig nem az összesség, hanem saját magánérdekeik előmozdítására.

Nagy Károly tette az utolsó kísérletet az államiség, a közhatalom eszméjének megmentésére; ő tette az utolsó kísérletet arra nézve, hogy az állami köteleket megszilárdítsa és a magánfüggőségi viszonyt háttérbe szorítván, a királyi hatalomnak közjogi alapját fentartsa és tovább fejlessze.

Nagy Károly e cél elérése végett több nevezetes újítást hozott létre: iparkodott a kisebb birtokú szabadok hadi és törvénykezési kötelezettségén könnyíteni, létesítette az úgynevezett missusi intézményt, melynek tulajdonképpeni célja az volt, hogy a vidéki kormányzatnak közegei, nevezetesen a gaugrófok, a királyi hatalom érdekében ellenőriztessenek, nehogy a rájuk bízott hatalmat a saját érdekükben gyakorolván, azt magánhatalommá alakítsák.

Mindazon újítások azonban, melyeket Nagy Károly létesített, nem voltak képesek a magánjogi irányú fejlődést végleg megakadályozni, hanem csak ideiglenesen vetettek gátat a hűbéri intézmény kifejlődésének. Nagy Károly halála után, valamint az általa alkotott hatalmas frank birodalom, úgy azok az intézmények is csakhamar megsemmisültek, melyeket ő a fenti cél elérésére létesített, minek az lett a következménye, hogy a királyi hatalom az utána következő korszakban merőben magánjogi jellegű hatalommá, főhűbéri hatalommá változott át.

A hűbéri királyságnak, mely a nyugati államokban Nagy Károly birodalmának feloszlása után kifejlődött, az az alapjellemtvonása, hogy nem közjogi, hanem magánjogi alapokon

nyugszik;⁴ úgy hogy abban a király szuverén hatalmát nem közjogi, hanem magánjogi alapon, az úgynevezett hűbéri szerződés alapján bírja és gyakorolja.

A hűbéri államokban az összes állami alattvalók a királylyal nem állanak közvetlen alávetettségi viszonyban, hanem csakis azok, kik a hűbéri kötelék alapján vele személyes függőségi viszonyban vannak. Közvetlen alattvalói a királynak csak az egyházi és világi főurak. A kisebb birtokú szabadok a tulajdonképpeni államalkotó nép zöme kisiklott teljesen a királyi hatalom alól; az állampolgárok zöme és a királyság közt a közvetlen kapcsolat teljesen megszakadt, mert az állampolgárok nagyobb része az egyházi és világi főurak magánhatalma alá került. A király csak saját családi birtokain gyakorol közvetlen hatalmat, az állam többi területrészei fölött közvetlen hatalommal nem, hanem csak közvetett hatalommal rendelkezik, azon hűbéri kapcsolat alapján, melyben az egyházi és világi főurak a királylyal szemben állottak.

Ez a fejlődés végfolyamatban arra vezetett, hogy a király nem egyéb, mint „első“ a hűbéri főurak közt: *primus inter pares*. A hűbéri főurak saját területeiken teljes szuverénitáshoz jutnak s ugyanazon hatalmi körrel rendelkeznek, mint maga a király. Mindaz, a mi az előbbi germán államszervezetben közjogi jellegű volt, magánjogi jelleget öltött. A királyi tisztviselők nem köztisztviselők többé, s a vidéki kormányzatot is most már nem királyi tisztviselők intézik, hanem hűbéri főurak. Az egykori királyi főtisztekből hűbéri főurak lettek, kik hatalmukat saját nevükben, mint magánjogukat bírják és gyakorolják.

Midőn a hűbéri államszervezet kifejlődése a nyugati államokban, különösen Franciaországban a tetőpontjához ért, akkor lépett Szent István az újonnan létesült magyar királyi trónra.*

A magyar népet — a mint már az ősi államszervezet fejtegetésénél láttuk — történeti fellépésétől kezdve a germán népekkel szemben erőteljesebb közjogi érzület, fejlettebb közjogi felfogás jellemzi. Ennek következménye, hogy a magyar nép sohasem lelkesedett az egyéniségért vagy egyénekért úgy,

⁴ A köz- és a magánhatalom közötti ellentétet az újabb német jogirodalomban legélesebben domborítja ki MAYER E., *Deutsche und französische Verfassungsgeschichte* 1899. I. és II. k.

mint a germán, hanem lelkesedett a közért, az államiság eszméjéért.

E mellett azonban a magyar nép is ragaszkodott az egyéni szabadsághoz, mert a magyar népben is erősen ki volt fejlődve az egyéni szabadság érzete. Már *Bölcs Leó* mondja, hogy a magyar nép szabadságszerető.⁵ De ezért az egyéniség elve a közélet terén oly mértékben nem érvényesült, mint azt a germán népek alkotta államokban tapasztaljuk és így nem is emelkedett az államiság elve fölé. A magyarok ősi államszervezetében az úgynevezett kíséreti köteléket nem találjuk. Az állami kötelék mellett van ugyan más kötelék is, a törzsi kötelék, de ez sem magánkötelék, hanem alsóbb rendű közkötelék, mely a törzsérdekeknek, bizonyos közérdekeknek szolgál és a mely kötelék alkalmas kiindulási alapot adott egy erőteljes állami szervezet létesítésére.

Minthogy a magyar nép gondolkodásmódjával a nyugati népeknél uralkodó hűbéri állameszmék nem egyeztek meg, midőn Szent István az ősi államszervezet újjáalakítását tervbe vette s az ősi államszervezetnek nyugateurópai jelleget akart kölcsönözni, az ott uralkodó intézményeket nem vehette egyszerűen át, különösen nem a már teljes kifejlődéshez jutott hűbéri államszervezetet, mert az a magyar nép felfogásával ellentétben állván, annak alkalmazása nagyon erős rázkódásokat idézett volna elő a magyar nép közéletében.

Szent Istvánnak olyan államszervezetre kellett gondolnia, mely a magyar nép gondolkozásmódjának jobban megfelelt, mely a magyar nép közjogi érzéséhez közelebb állott. Ilyen államszervezet volt a Nagy Károly létesítette államszervezet, mely szintén a nyugati államéletnek és műveltségnek volt eredménye és a mely e mellett azon nymbusznál fogva, mely Nagy Károly emlékét környezte, szintén különös tekintélyben álló államszervezet volt, melyet az egyház is pártolt. Ezen államszervezet mellett lehetséges volt erőteljes királyi hatalmat létesíteni, lehetséges volt a helyi és különösen a törzsi hatalmakat megszüntetni és azok helyébe valóságos állami jellegű kormányzati szervezetet felállítani.

Szent István az újjáalakítás munkáját ennél fogva úgy esz-

⁵ „Ἔστιν . . . ἐλευθερον τοῦτο τὸ ἔθνος“ MHK. 33. 1.

közölte, hogy egyrészt iparkodott a nyugati állami intézményeknek alkalmas elemeit befogadni, másrészt a magyar nép ősi államszervezetének életképes elemeit is felhasználni. Mindezek alapján mondhatjuk, hogy Szent István a magyar nép gondolkozási irányának megfelelően, egyrészt az ősi államszervezetben mutatkozott életképes tényezők érvényesítésével, másrészt a nyugati intézmények befogadásával létesítette az új állami szervezetet.⁶

---

⁶ L. ennek igazolását a következő II. fejezetben. Nagy Károly államszervezetére nézve v. ö. GLASSON E., *Historie du droit et des institutions de la France* III. k. — *Epoque franque*. 1888.

II. FEJEZET.

A királyság intézménye.

1. §. Az egyeduralkodó elv érvényre emelkedése, a királyi hatalom alakulása és lényege.*

Midőn Szent István atyja után a vezéri tisztséget elfoglalta, a nyugati államokban uralkodó államforma a királyság volt. Szent István hittérítői tevékenységének sikeres befejezése után arra törekedett, hogy e nyugati királyságot nálunk meghonosítsa és szilárd alapokra fektesse. Ez a törekvés jut kifejezésre akkor, midőn Szent István 1001. év augusztus havában a Sylveszter pápától kapott koronával magát megkoronáztatta.¹ Ezzel tette nyilvánvalóvá, hogy a nemzet véréből a nemzet szuverén fejévé, az állami főhatalom birtokosává lett.

A monarchikus elv érvényre emelése nevezetes változásokat idézett elő a magyarok ősi államszervezetében. E változások különösen kettős irányban mutatkoznak: egyfelől, hogy a törzsi és nemzetségi kötelék közjogi jelentősége háttérbe szorul, majd

* *Irodalom*: BARTAL GY., *Commentariorum ad Hist. Status Jurisque publici Hungariae* I. 177. és kv. l. HAJNIK J., *Magyarország és a hűbéri Európa 1867*; *Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt 1872*. PAULER GY., *Szent István és alkotmánya. Századok 1879. évf.* HUBER A., *Über die älteste ungarische Verfassung. Mitteil. des Instituts für österr. Geschichtsforschung.* VI. 384. és kv. l. ANDRÁSSY GY., *A magyar állam főmaradásának és alkotmányos szabadságának okai 1901.*

¹ Újabban KARÁCSONYI JÁNOS meggyőzően kimutatta, hogy Astrik küldetése és a koronázás 1001. évben történt. — Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla 1891. 160—164. l.

végkép elenyészik; másfelől pedig, hogy a nemzetgyűlést azelőtt az ősi államszervezetben megillető főhatalom, a szuverén jogok átszállanak a királyra. A nemzeti közhatalom helyébe a királyi hatalom lépett.

A törzskötelék és ehhez képest a törzsek önálló politikai jelentősége már Géza vezér korában jelentékenyen háttérbe szorult, mindinkább szűnni kezdett, azonban csak Szent István és az ő utódai alatt mondhatjuk, hogy a törzskötelék államszervezeti jelentőségét teljesen elvesztette. A törzsek közjogi önállósága és a törzsfőnököknek azon alapuló politikai szereplése a magyar nemzeti létet azon állandó veszélylyel fenyegette, hogy az ismét az alkatrészeire bomlik, ismét törzsekre fog szakadni. Másrészt a törzskötelék fennállása akadály volt arra nézve, hogy a magyar államban egy erőteljes központi hatalom létesüljön. Ennek következtében Szent István mindjárt uralkodása kezdetén oda törekedett, hogy a törzsköteléknek államszervezeti jelentőségét mindinkább háttérbe szorítsa, majd teljesen megsemmisítse és ezáltal egyrészt az ország összes szabad lakóit a királyi hatalommal közvetlen kapcsolatba hozza, másrészt egy erőteljes központi hatalmat létesítsen.

A törzsnek hadi és gazdasági önállósága az ősi államszervezetben maga után vonta azt, hogy a honalapítás alkalmával az ország területének megszállása törzsenkint történvén, mindazon földterületek, melyek a nemzetségi szállásokba be nem vonattak, törzsfőnökök rendelkezése alá jutottak, valamint azon szabad egyének is, a kik egyéni szabadságukat és birtokaikat megtartván, a várak fentartására voltak rendelve. Szent István midőn a koronát fejére tette, az állami főhatalomra támaszkodva, a törzsek egykori közös birtokait, valamint a törzsek rendelkezése alatt álló várföldeket és az azon lakó népeket a királyi hatalom alatt állóknak nyilvánította ki, s a várak élére a várnépek kormányzása végett királyi főtiszteket nevezett ki.

Így lépett életbe a királyi vármegyei szervezet, mint vidéki kormányzati szervezet, mely míg egyrészt jelentékenyen csökkentette a törzsi és nemzetségi szervezet államszervezeti, közjogi jelentőségét, addig másrészt a királyi hatalomnak állandó haderőt és gazdasági erőt, azaz kellő jövedelmet biztosított. Továbbá ugyancsak a királyi vármegyei szervezet életbeléptetésével mindazon szabad egyének, kik a honfoglaló nemzetségek keretébe nem tartoztak, a királynak közvetlen rendelkezése alá jutván, a

királynak hadi, törvénykezési és gazdasági hatalma alatt állottak. A törzsi és nemzetségi szervezet a királyi vármegyei szervezet életbeléptetése után már csakis a honfoglaló nemzetségekre vonatkozó közszervezet gyanánt maradt fenn egyideig; de hogy meddig és mily korlátok között tartotta meg ezen jelentőségét, azt az adatok hiányossága következtében biztosan megállapítani nem tudjuk.

A krónikák tudósításai szerint a törzseknek jelentősége megmaradt a hadszervezet terén annyiban, a mennyiben a honfoglaló nemzetségek utódai a királyság létesítése után törzsek és nemzetségek szerint vonultak hadba mindaddig, míg a királyi hatalom megszilárdulása következtében a király zászlója alatt való harczolás a közszabadság egyik általános ismervévé vált. Hasonlóképp megtartotta a törzsi és nemzetségi szervezet jelentőségét a bíraskodás terén is, a mennyiben a régi nemzetségek utódai még egy ideig jogszolgáltatás végett a törzsi és nemzetségi bírákhoz fordultak, de már csak inkább mint választott bírósághoz, mert a királyság létrejötte után hova-tovább általános jogelvvé vált a magyar alkotmányban, hogy a nemzet közjogilag szabad tagjai, a nemzetségek utódai, közvetlenül a király személyes birói hatalma alatt állanak, a királynak birói hatóságát közvetlenül igénybe vehetik.

Végül a nemzetségi birtokszervezet, habár az egyéni földbirtok előállása következtében, melyet már Szent István dekrétuma biztosított, veszített is egykori jelentőségéből, továbbra is fenmaradt mindaddig, a míg a királyi adományrendszernek kifejlődése következtében új jogelvek érvényre jutásával a birtokszervezet más alakzatot öltött.

A királyi hatalom a birtokviszonyok terén a királyi adományrendszer életbe léptetésével nevezetes újítást hozott létre. A királyság létrejötte előtt az ország területe, — mint már említettük — a nemzet főhatalma alatt állott, a főtulajdon magát a nemzetegészet illette. A királyság létesülése után a főtulajdonjog a többi felségjogokkal, az állami főhatalommal együtt átszállt a nemzetről a királyra. A király ennek következtében az ország területének főtulajdonosa, a mi gyakorlatilag annyit jelent, hogy mindazon területek, a melyeket a nemzetségek meg nem szállottak, a melyek nemzetségi vagy egyéni tulajdonban nem állnak, a királynak rendelkezése alá tartoznak, a királyi jog: a *ius regium* alatt állanak.

Ezen főtulajdonjognál fogva biztosítja nálunk már Szent István az egyéni birtokjogot a nemzeti szállásokban² és az egyéni birtokjog alapján biztosítja az öröklési és az özvegyi jogot,³ másrészt a nemzeti szállásokban biztosítja a királyi jogot, a királynak háromlasi jogát hűtlenség és megszakadás esetére;⁴ úgy, hogy már Szent István rendelkezéseiben teljes mértékben érvényesül a királynak főtulajdonjoga: a *ius regium*. A király e *ius regium* alapján rendelkezik a várföldek, az urahagyott birtokok, a megszakadás következtében visszaháramlott javak és a hűtlenség miatt elkobzott jószágok felett.

Ez a nagy vagyoni hatalom, a királynak rendelkezési joga az ország területének nagyobb része felett kiindulási alapja a királyi adományrendszernek, a donationális rendszernek.

A királyi adományozási rendszer kezdetben egyik leghatalmasabb tényezője a királyi hatalom megszilárdulásának. A király nálunk is épp úgy, mint a nyugati államokban híveit, kik neki szolgálatokat tesznek, földbirtokokkal és pedig nagy földbirtokokkal jutalmazza s ezáltal növeli azok számát, kik vele személyes függőségi viszonyban állnak, a nélkül azonban, hogy nálunk a megadományozottak hűbéri viszonyba jutnának. Ehhez képest az adományrendszer jelentékeny biztosíték volt arra nézve, hogy a királyi hatalom megszilárduljon. Az adományrendszer tette lehetségessé, hogy az ősi államszervezetben szereplő nemzetségek vagy szállásbirtokosok mellett a király által megadományozottakban a szabad birtokosoknak új osztálya támadjon, a királyi adománybirtokosok, kik mint új birtokarisztokratia, a királyi hatalomnak nemcsak támaszát képezték, hanem annak növelése érdekében is felhasználhatók voltak.

A magyar királyság már Szent István korában valóságos monarchia. A király éppen úgy, mint a nyugati államokban, az állami főhatalomnak és az ezen főhatalomban foglalt jogoknak kizárólagos birtokosa.

A királyi hatalom nálunk részint a nemzetgyűlés által már előbb gyakorolt közhatalomból, részint a nyugati államok királyságából meríti tartalmát. Ehhez képest a király a főhatalmi jogok egy részét hallgatag átruházás alapján a nemzetgyűléstől

² Decr. St. Stephani II. 35.

³ Decr. St. Stephani II. 24. és 35.

⁴ U. o.

vette át és ennyiben a királyi hatalom kezdettől fogva közjogi alapon nyugvó hatalom; ellenben a főhatalmi jogok másik részét a nyugati királyság példájára veszi igénybe, mint annak lényeges alkatrészeit és ennyiben a királyi hatalom már szorosabban magánjogi természetű hatalom.

A királyt, mint a nemzetgyűlés örökösét, a következő felségjogok illették meg:

1. A hadfelségjog. Az egyeduralmi elv érvényre jutása következtében a háború és békekötés joga a királyra szállott át. A király szólítja hadba a nemzet szabad fegyverképes tagjait, ő sújtja a büntetéssel azokat, a kik a hadkötelezettségnek eleget nem tesznek, csak ő rendelkezhetik haderővel, csak ő építhet várakat és tarthat katonákat.

A királynak hadi hatalma azonban nem teljesen korlátlan hatalom és pedig azért, mert a nemzet szabad tagjainak hadi kötelessége korlátolt kötelesség, csak honvédelmi kötelesség. A nemzet szabad tagjai csak az ország védelmére vannak kötelezve, de nincsenek kötelezve az ország határain kívül vezetett támadó háborúra,⁵ sőt a honvédelmi kötelesség még annyiban is korlátolt kötelesség, hogy az a király személyes vezérletéhez van kötve.

2. A birói felségjog. A jogszolgáltatás a királyság létrejötte után már királyi jogszolgáltatás, az egykori népbékét és az egykori népbirákat a királyi béke és a királyi bírák váltják fel. A jogvédelem a király feladata, ő a jogrend őre, ő az igazságszolgáltatás kútfeje⁶ és ezen igazságszolgáltatást részint ő maga személyesen gyakorolja, részint gyakoroltatja a részéről kirendelt közegek által, úgy hogy már korán kifejlődik az a jogelv, miszerint a régi nemzetségek utódai, a közjogilag szabadok felett csak a király bíraskodhatik, vagy azok, kik a király birói személyiségének közvetlen helyettesei.⁷ A magyar alkotmányunk később is egyik alaptétele, hogy nemesek fontosabb ügyeikben csakis a király személyes birói hatósága alatt állnak.⁸

3. A hivatali felségjog. A hadi és birói felségjoggal

⁵ L. az aranybulla 7. cikkét.

⁶ Decr. St. Steph. II. 43.

⁷ Decr. St. Ladislai III. 3.

⁸ 1222: 8. t.-cz.

kapcsolatosan a királyt illeti meg a hivatalnok kinevezési jog. A királyság létesítése után a közhivatalok királyi hivatalok, úgy a katonai, mint a polgárhivatalok, nevezetesen bírói tisztségeket a király tölti be saját tetszése szerint. A nemzeti köztisztségek, a minő volt a gylas és karchas tisztsége, megszűnnek, valamint később a törzsi- és nemzetségi tisztségek is.

4. A szabályalkotási jog. A törvényhozói hatalom mai fogalma a törvényhozás, mint a főhatalom külön ága, a királyság létesítésével még nem lép azonnal előtérbe. A király azonban, mint a jogrend őre s mint főkormányzó jogosítva van szabályokat alkotni s azok végrehajtását parancsolási joga, imperiuma alapján biztosítani. Ilyen jogszabályokra már Szent István óta találunk s azok foglalatát királyi decretumnak nevezzük.

A magyar királyok ezen felségjogokon kívül, a melyeknek gyökerei az ősi államszervezetbe nyulnak vissza, a nyugati uralkodók példájára már kezdettől fogva igénybe vették a pénzverési jogot, a vámjogot és az azzal kapcsolatos vásártartási jogot, valamint a bányászati jogot. Ezek a szorosabb értelemben vett királyi pénzügyi jogok vagy regáljogok (*iura regalia*), mint a király pénzügyi felségjogának kiváló alkatrészei, mint olyan hasznos hajtó jogok, a melyeket a király magának tart fenn.

Az általános adóztatási jog azonban a magyar királyt nem illette, mint nem illette a nyugati uralkodókat sem. A középkori felfogás szerint a közjogilag szabadok meg nem adóztathatók, mert az adófizetés nem fért össze a valódi szabadsággal. Ennek következtében nálunk is a közjogilag szabadok vagy nemesek adót nem fizetnek, ellenben a magánjogilag szabadok, a nem nemesek, a királyi kincstár részére különféle vagyoni szolgáltatásokat teljesítenek. Ezek a domaniális vagy földesúri jellegű királyi adók.

A magyar királynak volt még nagy terjedelmű egyházi hatalma is, az apostoli követtség (*legatio sedis apostolicae, ius legationis*), melyet Szent István II. Sylvester pápától kapott, mely azonban utána mind szűkebb körre szorult; habár bizonyos egyházi hatalmat, mint az apostoli követtség maradványát, a későbbi királyok is bírtak és gyakoroltak.⁹

A királyi hatalom gyakorlási módjára nézve általános elv gyanánt lehet felállítani, hogy a királyi hatalom alakilag korlát-

⁹ L. erről tüzetesebben a VII. fej. 1. és 2. §-át.

lan hatalom. A királyi hatalom gyakorlásának semminemű alkotmányyszerű korlátjai nincsenek. A források ugyan már Szent István óta említést tesznek a királyi tanácsról (*senatus regalis, consilium regale*), de a királyi tanács a király bizalmas embereiből, az egyházi és világi főtisztokból összeállított testület, melynek nincs határozott szervezete, megállapított hatásköre. A király teljesen szabadon állítja össze a tanácsot azokból, kiket meghívni akar, rendszeren azon egyházi és világi főtisztokból, kik a királyi udvarban tartózkodnak. A királyi tanácsnak a királylyal szemben nincs határozási joga, hanem csak tanácsadói kötelessége.

A helyes kormányzati politika megkövetelte, hogy a király a fontosabb államügyek intézésénél főtisztjeivel értekezék, az egyházi és világi főtisztok tanácsát kikérje; de ez azért nem jelenti a királyi hatalomnak alkotmányyszerű korlátozását, mert a király a megkérdezésnél teljesen szabadon, tetszésszerűen jár el és nincs kötve tanácsosainak határozatához, hanem azt teszi, a mit akar. Az ellenkező fejlődés, a királyi tanácsnak alkotmány-szerűleg korlátozó jellege csak a XIII. század végével mutatkozik.

Épp így nem tekinthetők a királyi hatalom alkotmányyszerű korlátjai gyanánt az országos jellegű gyűlekezetek sem. A királyi decretumokban gyakrabban olvassuk, hogy az illető decretum az előkelők vagy a clerus és a nép meghallgatása mellett vagy jelenlétében (*cum testimonio cleri et populi*) adattak ki; mindennek daczára nem lehet állítani, hogy már e korszakban az országgyűlések a törvényhozó hatalomnak alkotmány-szerűen megállapított tényezői lettek volna; nem lehet állítani, hogy, mint mai nap-ság, törvényt csakis a király és az országgyűlés együttesen alkothat, szóval a törvényhozó hatalom nem jelentkezik, mint később, a király és a nemzet közt megosztott hatalom gyanánt. A királyi decretumok ezen időben még a királyi hatalomra támaszkodnak, a királyi hatalom alapján adatnak ki, kötelező erejüket a király parancsolási joga képezi. A népnek a decretumok kibocsájtásánál inkább csak passiv szerepe van; a népet összehívják azért, hogy a végrehajtás előtt a néppel a királyi decretumok tartalmát megismertessék, a népnek tudtúl adják.

A rendszeren tartott országgyűlések — a mint alább látni fogjuk — még nem szabályalkotó, nem törvényhozó, hanem inkább törvénykezési gyűlések, melyeken a király vagy helyettese magának a nemzetnek jelenlétében szolgáltatja az igazságot, intézi el a sérelmeket, a panaszokat. Az ezzel ellenkező fejlődést, a

tulajdonképpen törvényhozó országgyűlések kezdetét, csak az 1298. évi decretum tanúsítja.

Mindezek alapján mondhatjuk, hogy a Szent István létesítette királyság alakilag korlátlan királyság, ilyen értelemben absolut monarchia, tartalmilag azonban korlátozott királyság, mert a királyi hatalom nem foglal magában absolut rendelkezési jogot a nemzet szabad tagjai felett. A király sem hadi, sem törvénykezési tekintetben nem rendelkezhetik korlátlanul a nemesek felett, sem vagyoni erejüket adóztatás formájában igénybe nem veheti.

Az ősi államszervezet emlékei, a nemzeti közszabadság eszméje és érzete, a királyság korában is fennmaradnak. A nemzetben élő azon tudat, hogy a király a nemzetgyűléstől nyerte hatalmát, s hogy a királyság tulajdonképpen a vezéri tisztség örököse, míg egyrészt fentartotta és továbbfejlesztette a királyi hatalom közjogi alapját és természetét, addig másrészt biztos korlátját képezte, ha nem is jogilag, de tényleg a királyi hatalomnak, s lehetetlenné tette annak önkényszerű gyakorlását.

Ezt a felfogást tükrözi vissza Szent István, midőn Imre fiának mondja: „Ha békességtűrő leszesz, királynak mondatol és király fiának és szeretni fognak minden vitézeid; ha haragos, kevély, gyűlölködő, békétlen, ispánok és főemberek felett fenhéjázó, bizony a vitézek ereje királyságod romlására válik és idegen nemzetnek árulják el a te országodat”.¹⁰ Ugyancsak erről tesz tanuságot Kálmán, midőn a velencei *doge*-zal 1103. évben kötött szerződés hatályát a nemzeti akarattól teszi függővé: *Rati namque sumus, hoc minus firmum fore, si sine totius regni consilio factum esset*.¹¹

2. §. A királyi trón betöltése és a koronázás.*

A királyi trón betöltése ugyanazon közjogi elvek szerint történt, mint a vezéri tisztségé. Az összerződés első pontja a királyság megalakulása után is teljes épségben maradt.

¹⁰ Decr. St. Stephani I. 4. fej. 4. §. (Institutio-morum).

¹¹ FEJÉR C. D. VII. 4. 56.

* *Irodalom*: CZIRÁKY M. Á. GRÓF, Disquisitio historica de modo consequendi summum imperium in Hungaria 1820. BARTAL GY. id. m. I. 179—195.

A királyi hatalom elnyerésének kettős alapja van, az egyik az örökösödés, másik a választás. A királyi méltóság egy bizonyos családhoz vagy nemzetséghez, az Árpád-nemzetséghez van kötve, de e királyi család körén belül az öröklési rend megállapítva nincs; a nemzet szabadon választhat Árpád nemzetségének fitagjai közül, választhatja azt, a kit a királyi méltóság viselésére legméltóbbnak tart. Ebben áll e korszakban a választási jog lényege és közjogi jelentősége.

A királyság első századában még azt sem lehet mondani, hogy az elsőszülöttségi fiági öröklési elvet tényleg figyelembe vették, alkalmazták volna; nem lehet mondani, hogy szabály szerint a fiú követte az apát, mert — eltekintve Péter és Aba megválasztásától — I. Endre után nem fia, Salamon következett, hanem testvére Béla, majd I. Gézá után nem fia Kálmán, hanem öccse László követte. Később azonban az elsőszülöttségi fiági öröklési elv mindinkább előtérbe nyomul. II. Gézá és III. Istvánt atyjuk halála után közvetlenül koronázzák meg. Ez utóbbit nagybátyjai: II. László és IV. István egy időre bár félreszorították a trónról, de nem a nemzet akaratából, hanem Mánuel görög császár cselszövései következtében.

Kinnamos byzanci író iparkodott Mánuel görög császár eljárását igazolni. Azt állítja, hogy a magyaroknál az a törvény, hogy a királyi trón nem apáról fiúra, hanem az atyafiakra, az életben levő testvérré száll, mint a bessenyőknél a fejedelemség vagy a vezéri tisztség.¹ Állítja továbbá, hogy a trónörökös „Uram”-nak címezték,² a mi egyező volna azzal, hogy a Bourbonoknál a király öccsét *monsieur*-nek szólították. De ezen tudósításoknak nem lehet hitelt adni egyrészt azért, mert a történelmi tények azoknak ellentmondanak, különösen a későbbi időben, midőn a szabály az volt, hogy az apát a fiú követi, másrészt mert semmiféle jogtörténeti emlék nem maradt ránk, mely *Kinnamos* azon állítását igazolná, hogy ilyen trónöröklési törvény Magyarországon érvényben lett volna. Már pedig a trónöröklési törvénynek oly

DEÁK FERENCZ, Észrevételek Lustkundi Venczel munkájára (Budapesti Szemle I. k.) 1865. SALAMON F. A magyar királyi szék betöltése 1866.

¹ *Konstantinos Porphyrogenitos*, De administrando imperio cap. 37. MHK. 115. l.

² Lib. V. cap. 1. . . νόμος γὰρ οὗτος παρὰ τοῖς Ὀθωνοῖς ἐστὶν ἐπὶ τοῖς περιόντας αἱ τῶν ἀδελφῶν τὸ στέφος διαβαίνειν . . . Τῷ . . . Στεφάνῳ . . . τῇν Ὀδρόμῳ ἀπεκληρώσαν τὴν . . . Bonni kiadás 203. l.

nagy jelentősége van a közjog terén, hogy nem lehet feltenni, miszerint ha lett volna ily törvényünk, erről a hazai források még csak valami vonatkozásban se tegyenek említést. Minthogy továbbá, a hol trónöröklési rend nincs, trónörökös sem lehet, *Kinnamos* azon állítását sem fogadhatjuk el, hogy a magyar trónörököst valami külön cím, az „Uram“ megszólítás illette.

A későbbi történeti tények azt bizonyítják, hogy habár az öröklési rend nem is volt megállapítva, mindazonáltal az öröklési elvet a királyi trón betöltésénél és pedig az elsőszülöttségi fiági öröklési elvet mindinkább figyelembe vették, úgy, hogy az öröklési elv mindinkább előtérbe nyomulván, a királyok már a XIII. században az ő hatalmukat rendszerint s leginkább az öröklési jogukból származtatják.³ IV. Béla és V. István még atyjuk életében megkoronáztatván, az elsőszülöttségi vagy a hercezségi jogra hivatkoznak (*ius ducatus, ius primogeniturae*), de nem mint a királyi hatalom elnyerésének, hanem mint a királyi hatalomban való részesedésnek jögalapjára.⁴ Az öröklési jogalap, habár így nagy mértékben tört is előtérbe, mindazáltal a nemzet királyválasztási jogát e korszak végéig megtartotta. Igazolja ezt az 1290. évi dekretum bevezetése, melyben a két jogalapot: az öröklést és választást egymás mellett találjuk s a mely szerint III. Endre királyi hatalmát mindkét jogalapból származtatta.⁵

A királyi hatalomba lépés, a királyi trónnak ünnepélyes birtokba vétele nálunk is úgy, mint nyugaton a koronázás által történt.

A koronázás az egyháztól veszi eredetét s ehhez képest kezdetben merőben egyházi, nem pedig politikai, közjogi jellegű intézmény. Az egyháznak nagy jelentősége tette ezt az intézményt jelentőségteljessé. Az egyház a középkorban uralkodó felfogás szerint az állami s társadalmi rendnek Istentől kirendelt őre, védője s mint ilyen teszi a koronát az egyház valamely főpapja a király fejére s keni fel őt a szentelt olajjal. Ez által a királyi

³ IV. Béla 1237. év: Quod cum nos dispositione divina regni regimine per successionem ad nos devoluto . . . decrevissemus. FEJÉR C. D. IV. 1. 71.

⁴ V. István 1271. év: Ius ducatus a primogenitoribus nostris regum primogenitis institutum requirere voluissimus. FEJÉR C. D. V. 1. 164. l.

⁵ . . . cum consensu venerabilium patrum archiepiscoporum, episcoporum, baronum, procerum et nobilium regni nostri apud Albam . . . fuissimus coronati et in regni gubernaculum successemus iure et ordine gentiturae. ENDLICHER 615. l.

hatalom is új alapot, vallási alapot nyer, isteni rendelésen nyugvó hatalomként jelentkezik és maga a király a jogrendnek Istentől kirendelt védője lesz. E felfogás jut kifejezésre a *Dei gratia rex* czimezésben, melyet Kálmán király kezd használni, de már Szent Istvánnál találjuk *Regnante divina clementia*. E felfogás következtében a király köteles az egyház érdekeit védelmezni, annak parancsait megtartani, a keresztény béke és szeretet szellemében uralkodni. Ez a kötelesség jut külső kifejezésre s nyer megerősítést azon esküben, melyet a királyok trónralépésük alkalmával az egyház kezébe tettek le, a mely esküt *iuramentum iustitiae et pacis*-nak nevezték. Ha a király ezt az esküt megszegte, akkor az egyház saját hatalmi fegyvereivel, egyházi büntetésekkel sújtotta az esküszegőt.

A koronázásnak kezdetben nálunk is csak egyházi jelentősége volt, mert a királyok csak egyházi jellegű koronázási esküt tettek. Később azonban már a koronázás közjogi jelentőséget nyer, nagyfontosságú közjogi intézménnyé válik annak következtében, hogy a királyok nemcsak az egyház részére az egyházi jellegű koronázási esküt teszik le, hanem megesküsznek az alkotmányra, megesküsznek arra, hogy a nemzet jogait, szabadságát, kiváltságait és törvényeit sértetlenül meg fogják tartani. II. Endréről tudjuk biztosan, hogy ő ilyen alkotmánybiztosító koronázási esküt tett.⁶ Ettől számíthatjuk a koronázásnak alkotmányyszerű jelentőségét s ezen időtől kezdve tapasztaljuk, hogy lassankint az a közjogi elv emelkedik érvényre, miszerint csak az tekinthető törvényesen uralkodó királynak, a kit Szent István koronájával megkoronáztak.

III. Endre koronázása alkalmával már nemcsak az alkotmánybiztosító esküt tette le, hanem a nemzet szabadságát és jogait írásban, oklevélben is biztosította.⁷ Ezen alkotmánybiztosító oklevél kiadása még inkább emelte a koronázás közjogi jelentőségét, a mely oklevelet felavatási oklevélnek (*diploma inaugurale*) vagy hitlevélnek nevezték.

⁶ IX. Gergely pápa levele 1235. évben KOVACHICH, *Vestigia Comitiorum* 82. l.: „et in coronatione sua iuraverit etiam jura regni sui, et honorem coronae illibata servare.“ IV. László 1279. évben mondja: „nec non omnia alia et singula quae nostri progenitores in sua consveverunt coronatione iurare.“ FEJÉR C. D. V. 2. 508—509.

⁷ 1298: 41. t. cz. „praeter haec etiam alia, quae in literis domini regis tempore coronationis suae datis continentur, plenius attendantur e firmiter observentur“. KOVACHICH, *Suppl. ad vest. Com. I.* 136. l.

A koronázás egyházi szertartások mellett, nagy ünnepélyességgel, a nép jelenlétében történt. Szent Istvánt, az első magyar királyt, Esztergomban koronázták meg; ő azonban erre a célra Székesfehérvárott külön templomot építtetett, úgy hogy az ő utódait már nem Esztergomban, hanem állandóan Székesfehérvárott koronázták. Ugyancsak itt őrizték a királyi hatalom jelvényeit, a koronát, a királyi pálczát, almát, kardot, palástot, királyi trónt és az apostoli keresztet. A korona őrizete a székesfehérvári örkanonoksággal (*dignitas quae custodia dicitur*) volt egybekötve, a mely méltóságot a székesfehérvári prépost szabadon adományozhatta a királynak: „nehogy az ország becsülete a korona miatt kárt szenvedjen“.⁸

A koronázást kezdettől fogva az esztergomi érsek teljesítette, mint Magyarország első főpapja. Az esztergomi érsek ezen előjoga pápai felhatalmazáson nyugszik, mert a koronázás kezdetben merőben egyházi jellegű cselekvény lévén, az esztergomi érsek az egyház nevében teszi a király fejére a koronát. És midőn az esztergomi érsek III. Bélát megkoronázni nem akarta, a király és a nemzet a pápához fordult, hogy a kalocsai érseket erre felhatalmazza, de ugyanakkor III. Béla oklevelet adott ki, melyben kimondotta, hogy ez az esztergomi érsek jogának sérelmére nem szolgálhat, s hogy ezentúl is utódait az esztergomi érsek koronázza.

Ha a királynak neje volt, őt is megkoronázták; még pedig kezdetben a királynét is az esztergomi érsek koronázta meg, később azonban a koronázási jog részben a veszprémi püspökre szállt, mint a királyné kancellárjára. A királyné koronázása is az ország koronájával, a szent koronával történt, sőt később a királyné is koronáztatása alkalmával alkotmánybiztosító esküt tett.

A királyt kezdetben *serenissimus rex*, később *Excellentia Regalis* és *Maiestas* címmel illették. A hódításokkal kapcsolatosan a magyar királyok mind több és több ország címeit vették fel. II. Endréig használták a *Hungariae*, *Dalmatiae*, *Croatiae*, *Ramae*, *Serviae rex* címet; II. Endre csatolta hozzá a *Galitiae et Lodomeriae*; IV. Béla a *Cumaniae*, és V. István a *Bulgariae rex* címet.

Mindezen országokra nézve külön koronázás szokásban nem volt, a koronázás a magyar államhoz tartozó valamennyi

⁸ Mon. Rom. Episc. Vesprimiensis I. 7. FEJÉR C. D. VI. 1. 137.

országára nézve egy aktussal Szent István koronájával ment végbe. Csak Kálmánról említik nem egészen megbízható források, hogy magát külön Dalmácia királyává koronáztatta, de azóta ilyen külön koronázásnak nyomát nem találjuk.

3. §. A királyi hatalom gyöngülése a hűbéri állam- eszmék behatása következtében. Az alkotmányos irányú fejlődés kezdete.

A Szent István létesítette erőteljes királyi hatalom, melynek egyedüli korlátja volt a nemzet szabadságérzete és az állampolgári kötelességek korlátolt volta, megalakulása után már körülbelül egy század múlva előbb lassú, majd II. Endre óta gyors hanyatlást mutat. E hanyatlásnak okát nem szabad keresnünk sem az egyes királyok személyiségének gyengeségében, sem a királyság választási jellegében, de az ifjabb királyság intézményében sem.

Kétségtelen, hogy az állami élet kevésbé fejlett korában, midőn még a királynak köz- és magánjogi személyisége közt éles különbséget nem tesznek, sokkal nagyobb jelentősége van annak, hogy a királyi hatalom kinek a kezébe kerül, mint az állami élet magasabb fejlődési fokán, midőn a királyi hatalom nem magánjogi személyes jellegű, hanem közjogi alapokon nyugvó, jellegében közjogi hatalom. Ezen tétel igazságának elismerése mellett sem lehet azonban a királyi hatalomnak mint szerves intézménynek hanyatlását a királyság választási jellegében keresnünk, különösen azért nem, mert a választási elv fentartása a mi állami életünkben nagyobb mérvű zavarokat soha sem idézett elő s mert a királyi hatalom gyengülésével kapcsolatban azt látjuk, hogy a királyságnak örökletes jellege mindinkább megszilárdul.

A királyi hatalom gyengülésének és újabb irányú fejlődésének okát a hűbéri állameszmék behatásában kell keresnünk. Visszavezethetjük arra, hogy nálunk is hatalmas birtokaristokratia fejlődött ki, melynek tagjai, az egyházi és világi főurak hatalommal, közjogi természetű jogosítványokkal lettek felruházva s ez által a királyi hatalom mellett más magános hatalmak keletkeztek.

Fentebb már kifejtettük, hogy a magyar nép erőteljesebb

közszellemének, közjogi gondolkozásmódjának megfelelően kezdetben a magyar királyságnak közjogi jellege sokkal erősebb volt, mint a nyugati államok hűbéri királyságáé. De nem szabad feledni, hogy a királyság intézménye a magyarok ősi államszervezetének nem természetszerű fejleménye. A királyság intézménye kétségtől a nyugati állameszmék és intézmények behatása következtében jött létre. A királyság ehhez képest csak részben bírta gyökerét a magyarok ősi államszervezetében.¹ A magyar királyság sajátos nemzeti jellegén kívül már kezdettől fogva nyugati jelleget is viselt magán. A királyi hatalom nem tisztán közjogi, hanem mint a nyugati államokban, magánjogi alapon nyugvó hatalom is. Igazolja ezt a királyi kormányzati és törvénykezési szervezet, mely jellegére nézve magánhatalmi szervezet, igazolja a hadszervezet, a mennyiben a nemzeti haderő mellett a király nálunk is úgy, mint a nyugati államokban, magánhaderővel rendelkezett, olyan haderővel, mely az ő korlátlan rendelkezése alatt állott. E haderő felett a király nem annyira, mint államfő rendelkezik, hanem mint magán hadúr, mert e haderő nem a közkötelék, hanem bizonyos szerződéses jellegű, magánjogi természetű kötelék alapján áll fenn.

A királyságnak magánjogi irányú fejlődését úgy nálunk, mint a nyugati államokban különösen az állam eszméjének fejletlensége idézte elő. Az állam elvont felfogása hiányzik a középkori népek közéletében, az állam tulajdonképpen fogalmához a középkori népek később is csak a római államjogi elvek behatása következtében jutottak. Az állam, mint az összességtől különálló eszméleti egység, mint az összesség érdekében működő organismus, a középkori népek képzetében még hiányzott és ennek következtében nem létezik olyan hatalom sem, mely valóságos, az összesség érdekében működő, abszolút létjoggal bíró hatalom lett volna. Valamint a kezdetleges államéletben az állam fogalma összeesik magával a népösszességgel és ettől megkülönböztethető külön léte nincs, úgy az államhatalom is a népben mintegy immanens hatalom, mely csak a népnek

¹ Találón mondja erre nézve HERMAN OTTÓ: „Mindig abban a meggyőződésben élek, hogy a sátorban, a tanyán és az ősfoglalások alkalmosságában a főnek abszolút rendelkezési hatalma, nagy tekintélye gyökerezett meg oly mélyen a monarchikus szervezethez ragaszkodást, mint congruens intézményt. Id. m. 150—151. l.

közös akaratában nyilvánulhat s a melynek attól különálló létet nem tulajdonítanak.

Ha az államélet fejletlenségének e korszakában az összességnél levő közhatalom egy személyre, a királyra száll át, akkor ez a hatalom szükségkép személyes jellegű hatalommá, magánjogi természetű hatalommá válik. A királyra átszállott hatalmat már nem tisztán úgy fogják fel, mint egyetemes közjogi alapon nyugvó közhatalmat, melyet a király az összesség érdekében gyakorol, mely a királyra az összesség érdekében ruházott át, hanem inkább mint a király személyes hatalmát, mint az ő magánhatalmát. Nálunk is az átruházott közhatalom fogalma csak a szent korona államszervezetben emelkedik teljesen érvényre, csak akkor, a midőn a szent korona közjogi fogalma kifejlőd-
vén, ezáltal a magyar nemzet az állam, az államiság valódi fogalmához jutott és azt a szent koronában látta megtestesítve.

A magánjogi irányú felfogás következtében a hűbéri államokban a király a közjogi jogosítványokat: a hadi és törvénykezési hatalmat, a pénzügyi jogokat, mint magánjogokat, egyes állami alattvalókra, az egyházi és világi főurakra ruházta át, kik e jogosítványokat, mint saját magánjogukat bírják és gyakorolják. És a nyugati népekkel való intensivebb érintkezés természetesen vonta maga után, hogy nálunk is mindinkább a királyi hatalomnak magánjogi és nem közjogi jellege erősödött.

Az adományrendszer, mely kezdetben a királyi hatalom megszilárdulására szolgált, szintén a magánjogi felfogásban gyökeredzik és így később a királyi hatalom gyengülésére, sőt bukására vezetett annyiban, a mennyiben az adományrendszer alapján hatalmas birtokaristokratia fejlőd-
vén ki, a király kényszerül e hatalmas birtokaristokrátiának engedményeket tenni s az állami főhatalomban foglalt jogoknak egy részét reájuk átruházni. A királyi hatalom ennek következtében már a XII. és XIII. századokban nem az egyedül létező hatalom az országban, mert a közhatalmi jogok az államfő és az állami alattvalók között megoszolván, a királyi hatalom mellett más magánhatalmak keletkeznek.

A magánhatalmak keletkezése nálunk az államéletre még nagyobb veszéllyel járt, mint a nyugati hűbéri államokban, mert nem fejlődött ki a hűbéri kötelék, mely az egyházi és világi főurakat a királylyal, mint hűbérúrral szemben bizonyos kötelezettségekre szorította volna. Nálunk az egyházi és világi főurak

csak jogokat nyertek megfelelő kötelezettségek nélkül. A vár-földek eladományozása következtében a király elvesztette azt a hadi és gazdasági erőt, a mely a királyi hatalomnak biztos támaszát képezte s a mely felett a király szabadon rendelkezett, s elvesztette azt a nélkül, hogy gondoskodás történt volna az iránt, miszerint azon egyházi és világi főurak, kik e haderő és pénzerő birtokába jutottak, a királyi hatalom érdekében bizonyos különös szolgáltatás teljesítésére szoríttassanak.

A királyi hatalom gyengülése és újabb irányú fejlődése mindaddig tart, míg a jogok és kötelezettségek között bizonyos egyensúly jön létre, a mi azonban csak a következő korszakban, a szent korona államszervezet korában következik be.

E fejlemények következtében a királynak jogállása, hatalmi köre az állami szervezetben nevezetes változást szenvedett. A hadi hatalom csak általános elvi szempontból illeti már meg a királyt, mert egyes állami alattvalók — különösen IV. Béla óta — várépítési és azzal kapcsolatosan katonatartási jogot nyernek, és így magánhaderő felett önhatálmilag rendelkeznek, de azon megszorítással, hogy a háborúüzénés és a békekötés joga továbbra is kizárólag a királyt illeti s csak a király rendelkezése szerint volt szabad az egyes állami alattvalóknak a magánhatalmuk alatt álló haderőt érvényesíteni. Ámde ennek daczára a történeti tények mutatják, hogy a főurak a rendelkezésük alatt álló haderőt nem egyszer a király akarata ellenére saját magáncéljaikra is felhasználták.

A birói hatalom kútfeje szintén a király marad, a közbéke biztosítása és a jogrend fentartása továbbra is a király feladata, a politikailag jogozottak, a nemesek mindannyian főben járó ügyekben a király birói hatósága alatt állanak, de az immunitások osztogatása következtében az egyházi és világi főurak jobbagyaik felett törvénykezési hatalomhoz jutnak s ezáltal a nem nemes szabadok mindinkább a földesurak birói hatalma alá kerülnek. A városokban pedig az autonóm biráskodás kifejlődése következtében a polgárok már maguk választják biráikat; majd az autonóm vármegyei szervezet fejlődésével a király által kinevezett bírák működése a vármegyékben is megszűnik.

Végül nevezetes megszorítást szenvedett a királyi hatalom a pénzügyi jogok tekintetében is. Királyi kiváltságok következtében egyes állami alattvalók pénzügyi jogosítványok birtokába jutnak: megszerzik a vámjogot, a vásártartási jogot, bányászati jogot stb.

A királyi hatalom ezen gyengülésével s megosztásával karöltve járt a királyi hatalom gyakorlásának alkotmányos irányú korlátozása. A meggyöngyült királyi hatalom részéről mutakozó visszaélések megakadályozása végett a nemzet zöme, a nemesség különféle alkotmánybiztosítékok életbeléptetésére törekedett. Védelmi állást foglalt el a birtokaristokráciával szemben úgy a nemzeti közszabadság, mint a királyi hatalom érdekében.

Ilyen alkotmánybiztosíték volt első sorban az ellenállási jog, a *ius resistendi*, melyet az aranybulla 31. cikke biztosított először a nemeseknek.²

E jogot az aranybulla záradéka konkrét vonatkozásban olyképpen biztosította, hogy a nemesek az ellenállási joggal csak akkor élhetnek, ha a király az aranybullában foglalt rendelkezéseket megszegné;³ a mi arról tanuskodik, hogy az aranybullát már megalkotásakor úgy tekintették, mint olyan okmányt, melyben a magyar alkotmány alapelvei, a magyar nemzet sarkalatos jogai összefoglalva és biztosítva vannak.

Az ellenállási jog a középkori államszervezet alkotmányos irányú fejlődésének szabályszerű jelenségét képezi s így megtaláljuk azt minden olyan államban, a hol a királyság alkotmányos irányú fejlődést vett, nevezetesen: Aragoniában, Castiliában és Angolországban. Az ellenállási jog utólag ható alkotmánybiztosíték, mert nem előzetesen igyekszik megakadályozni az alkotmány megsértését, hanem a már bekövetkezett sérelmeket torolja meg. A király teljesen szabadon fejti ki hatalmát és gyakorolja az őt megillető felségjogokat; e tekintetben alkotmányszerű korlátnak alávétve nincs; de ha a nemzet szabad tagjainak politikai szabadságát, jogait, kiváltságait sérti, akkor azok ellene feltámadhatnak, és az alattvalói hűségéből folyó engedelmességi kötelesség alul magukat feloldottaknak tekinthetik.

² Ezen jog lényege egész általánosságban abban áll, hogy ha a király az alkotmányt, a nemzet szabadságát és jogait sértené, akkor a nemzet szabad tagjai, a nemesek úgy összességükben, mint egyenkint az alkotmány-sértő király ellen feltámadhatnak, fegyveresen ellenállhatnak a nélkül, hogy a hűtlenség büntetettét követnék el.

³ 1222 : 31. „Quod si vero nos, vel aliquis successorum nostrorum aliquo unquam tempore *huic dispositioni nostrae* contraire voluerit, liberam habeant harum auctoritate, sine nota alicujus infidelitatis, tam episcopi quam alii jobbagiones ac nobiles regni, universi et singuli, praesentes et futuri, posterique, resistendi et contradicendi nobis et nostris successoribus in perpetuum facultatem.“

Ehhez képest az ellenállási jog nem tökéletes alkotmánybiztosító eszköz, mert az államélet felforgatása nélkül igénybe nem vehető és így forradalmi természetű. Ez volt oka annak, hogy ezen alkotmánybiztosíték a középkori állami élet továbbfejlődésével mindenképp megszűnik, a nemzetek önkéntes lemondása alapján. Még legtovább tartotta fenn magát Magyarországon 1687-ig, holott a többi államokban már előbb megszűnt. Különben a történelem tanúsága szerint a *ius resistendi*-nek addig sem volt gyakorlati jelentősége, a míg fennállott; és pedig azért nem, mert az egyeseken elkövetett sérelmet ezzel a joggal nem lehetett megtorolni, minthogy az egyes állampolgárnak rendszerint nem volt annyi hatalma, fegyveres ereje, hogy a rajta elkövetett sérelmet a királylyal szemben megtorolhatta volna; ha pedig az összesség, maga a nemzetegész veszi igénybe az ellenállási jogot, akkor ez már lényegében nem más, mint forradalom, mely alkotmányválságra, esetleg a királyi trón megbuktatására vezet.

Sokkal tökéletesebb alkotmánybiztosító eszköz az, melyet III. Endrének tanács törvénye, az 1298. évi decretum 23. cikke foglal magában.

Ebben az ú. n. tanács törvényben két nagyfontosságú alkotmányjogi elv jut kifejezésre. Az egyik az, hogy a király nem választhatja teljesen szabadon tanácsosait, hanem a királyi tanácsosok egy része meg van törvényileg, az alkotmány szerint állapítva olyképpen, hogy az esztergomi és kalocsai érsekség egy-egy püspöke és az országgyűlés által választott két nemes szükségképpen helyet foglal a királyi tanácsban. A másik nagyfontosságú közjogi elv az, hogy a király minden fontosabb államügy intézésénél a királyi tanácsot meghallgatni köteles, mert ha nem teszi, rendelkezéseinek alkotmányszerű érvénye nincs.⁴

A királyi tanács ezáltal már megszűnt a királyi hatalomnak egyszerű kormányzati eszköze lenni s a királyi hatalmat korlátozó tényezővé vált.

A fejlődésnek ezt az irányzatát megtaláljuk a nyugati államokban is ott, hol a királyi hatalomnak fejlődése alkotmányos irányban haladt, de sehol sem oly határozott formában, mint a III. Endre-féle tanács törvényben. Angliának ebben a korban hozott tanács törvényei messze mögötte maradnak a III. Endre-féle tanács törvénynek, mert a királyi tények érvényét nem kötik a tanács hozzájárulásához.

⁴ Erről bővebben szólunk a IV. fej. 1. §-ában.

Ugyancsak a királyi hatalom alkotmányos irányú fejlődéséről tanuskodnak a XIII. századból ránk maradt királyi decretumok azon rendelkezései, a melyek a királyi tisztviselőknek az országgyűlésen való megszámoltatásáról, felelősségre vonásáról intézkednek; a minők: az aranybulla 14-ik, az 1231. évi decretum 3-ik és az 1290. évi decretum 14. és 25-ik (Endlichernél) cikkei. És még inkább erről tanuskodik az 1290. évi decretum 9-ik cikke, mely azt kívánja, hogy a központi királyi kormányzat tisztségei: a nádori, tárnokmesteri, alkanczellári és udvarbirói tisztség az országgyűlés hozzájárulásával (*ex consilio nobilium*) töltsék be.

Végül a királyi hatalom alkotmányos irányú fejlődésének eredménye gyanánt kell tekintenünk az alkotmánybiztosító koronázási esküt és a hitlevelet, melyekről az előző szakaszban tettünk említést.

A koronázás alkotmányjogi jelentőségének előtérbe lépése következtében, már a XIII. század második felében szokás útján mindinkább uralomra jut azon közjogi tétel, hogy a koronázás a királyi hatalom alkotmányszerű megszerzésének szükségképpen feltétele s hogy ehhez képest csak az tekinthető a királyi hatalom jogszerű birtokosának, a ki a nemzet akaratából a szent koronával megkoronáztatott.⁵

A koronázás alkotmánybiztosító jelentősége továbbá létrehozza, kifejleszti nálunk a szent korona közjogi fogalmát s mindinkább uralkodóvá teszi azt a közjogi felfogást, hogy a főhatalomnak tulajdonképpeni birtokosa a szent korona, s hogy a nemzetben gyökeredző főhatalom a koronázás által a szent koronáról száll át a királyra.

Mikor a koronának közjogi fogalma érvényre emelkedik, akkor nyeri a korona a „szent“ melléknevet. A szent megjelölés magához Szent István koronájához van kötve s ehhez képest a koronázásnak a nemzetben uralkodó közfelfogás szerint ezzel a koronával kell történnie, a mint azt Róbert Károly királylyá koronázása bizonyítja.

A szent korona közjogi fogalmának kifejlődése uralomra

⁵ Ezen felfogásról tanuskodik már az 1290. decretum bevezetése: „ . . . et *consensu* venerabilium patrum archiepiscoporum, . . . et omnium nobilium regni nostri apud Albam, in loco nostro cathedrali, annuente domino fuisset coronati“ . . . (Endlicher 615. 1.)

jutása kiindulási alapját képezi azon új államszervezetnek, mely a Szent István létesítette államszervezet helyébe lépett, mint annak természetszerű továbbfejlődése, s a mely államszervezetet kiindulási alapjához képest a szent korona államszervezetnek nevezzük.

Úgy az aranybulla, mint az annak alapján kiadott királyi decretumok tulajdonképpen kettős czélt tartanak szem előtt, biztosítani a birtokaristokratia hatalmi törekvéseivel szemben egyrészt a királyi hatalmat, másrészt a politikai értelemben vett nemzet zömének, a köznemességnek szabadságát és függetlenségét. E kettős czélt tartja szem előtt különösen az aranybulla 16-ik czikke, midőn a királyi tisztségek örökletes adományozását tilalmazza;⁶ úgyszintén a 17-ik cikk is, mely megengedi, hogy a király a jogtalanul tett adományokat visszaszerezhesse.⁷ E kettős cél szem előtt tartása akadályozta meg, hogy a tartományurasság nálunk kifejlődjék s ez által a magyar királyság hűbéri jelleget öltön.

A nemesség míg egyrészt alkotmány biztosítékokat állít fel a királyi hatalommal szemben, addig másrészt állást foglal a királyi hatalom mellett a birtokaristokrátiával szemben, s arra törekszik, hogy a királyi hatalmat előbbi erejében fentartsa és megszilárdítsa s a birtokaristokratia túlkapásait lehetetlenné tegye. Midőn az aranybulla visszaállítja a régi jogot, a régi nemzeti szabadságot, akkor egyszersmind vissza akarja állítani a királyság előbbi uralkodó állását az állami életben és szervezetben. Még inkább mutatkozik ez a törekvés az 1290. és 1298. évi decretumok rendelkezéseiben, a melyeket a királyság és nemesség szövetségének eredménye gyanánt tekinthetünk.

⁶ „Integros comitatus vel dignitates quascunque in predia seu possessiones non conferemus perpetuo.“

⁷ „Possessionibus etiam quas quis iusto servitio obtinuerit aliquo tempore non privetur.“

4. §. A királyi hercegek és az ifjabb királyok.

A királyi hatalom magánjogi felfogása, személyes természete hozta létre a királyi hercezség és az ifjabb királyság intézményét.

Királyaink már Szent István óta az ország egyes terület-részeit vagy gyermeküknek vagy a királyi család más fitagjainak kormányzás végett átengedték. Így már Szent István fia, Imre, kormányzás végett kapta a szlavoniai részeket és viselte a *dux Slavoniae* címet. Majd I. Endre korában öccse, Béla kapta az ország egyharmadát, a tiszai részeket.¹ I. Béla halála után gyermekei: Géza, László és Lambert Salamonnal olyan egyezsége léptek, hogy megtarthassák az ország azon területrészeit, melyeket atyjuk bírt.² Ezen időtől fogva állandó gyakorlattá vált, hogy a királyok az ország egyik vagy másik részét a kormányzásra képes királyi hercegeknek engedik át. Így jön létre a gyakorlat útján a királyi hercezség intézménye.

A kormányzó herceget, a királyi családnak kormányzó tagját az okmányok *dux*-nak nevezik és pedig azon terület után, a melyet kormányzás végett kapott, például *dux Slavoniae*, *dux Transsylvaniae*. Kormányzás végett rendszeren a szlavoniai, erdélyi vagy tiszai részeket engedték át.

A királyi hercegnek jogállására nézve csak hiányos adatok maradtak ránk, de azokból is látunk annyit, hogy már Béla herceg gyakorolta a katonai és a törvénykezési hatalmat, pénzeket veretett, birtokokat adományozott, habár a birtokadományozásnál a királynak hozzájárulását megkivánták.³ Kálmán decretumai tanuskodnak arról, hogy a királynak és a királyi hercegnek tisztviselői ugyanegy bíróság alatt állanak, a mi azon közjogi felfogást juttatja kifejezésre, hogy a királyi hercezség intézményének daczára az állami egység továbbra is fenmaradt,

¹ Chronicon Pictum cap. 49. (M. FLORIANUS Hist. Hung. font. dom. II. 159. l.).

² U. o. cap. 53.

³ Béla herceg pénzeiről lásd RUPP J., Magyarország pénzei 13. és kv. l. — A „licencia regis“-t említi a zazty-i apátság alapító-levele 1067. év körül. WENZEL I. 24.

hogy az állami főhatalom tulajdonképpeni birtokosa gyanánt a királyt tekintették. Különösen az egyház törekedett arra, hogy az állami egységet fentartsa azáltal, hogy saját ügyeiben csakis a király rendelkezési jogát ismerte el, de nem a királyi hercegeét.⁴

A királyi hercezség intézményéből fejlődött ki az ifjabb királyság intézménye. Már II. Endre elsőszülött fiát, Bélát, még életében megkoronáztatá, majd ezt tette IV. Béla is fiával, Istvánnal. Az ilykép megkoronázott trónörökös az ország bizonyos részét kapta kormányzás végett épp úgy, mint azelőtt a királyi hercegek. A megkoronázott trónörököst már nem királyi hercegnek, hanem ifjabb királynak, *iunior rex* nevezték és így az ország tényleg két egymástól független, szuverén hatalom alá került.

Az ifjabb király, úgy mint az öregebb, teljes mértékben gyakorolja az állami főhatalomban foglalt jogokat, a hadi és törvénykezési hatalmat, a pénzügyi jogokat, adományozza a birtokokat stb. Az öregebb és az ifjabb király, mint két különálló szuverén uralkodó, egymással háborút viselnek, békét kötnek; mindkét királynak egészen külön, önálló udvartartása, sőt külön központi kormányzata van.⁵ Az ifjabb királynak van nádora, udvarbirája, tárnokmestere, kancellárja.

Míg azelőtt a királyi hercezség intézményénél az állami főhatalom birtokosa a király maradt és a királyi herceg csak mintegy kormánytársa a királynak, a nélkül, hogy az állami főhatalmat teljes mértékben bírná és gyakorolná; addig az ifjabb királyság intézménye már a királyi hatalom tényleges megosztására vezet. Az ifjabb királyok saját területükről úgy beszélnek, mint külön országról (*regnum*), az öregebb és ifjabb király szerződésileg biztosítják egymást, hogy egymásnak alattvalóit nem fogják elcsábítani, szerződésileg engedik meg, hogy az állam lakói, különösen a nemesek, királyi engedély mellett az egyiknek területéről a másikéra átmehetnek, szerződésileg

⁴ L. a zaty-i apátság alapítólevelét 1067 körül. FOLTIN J., A zaty-i apátság 24. I. WENZEL I. 27.

⁵ A békekötéseket és egyezségeket lásd BÉL M., *Notitia Hungariae* I. 118. és 124. l.

biztosítják egymást, hogy az egyik király által megkezdett peres ügybe a másik nem fog beleavatkozni.

Az ifjabb királyok a királyi hatalomban való részesedésüket az elsőszülöttségi jogra vagy a hercegségi jogra (*ius primogeniturae, ius ducatus*) alapítják.⁶ Ezt a jogot azonban a királyi decretumok nem biztosítják, sőt ellenkezőleg azt látjuk, hogy az öregebb, a tulajdonképpeni király, csak engedménynek tekinti az ifjabb király gyakorolta hatalmat és az öregebb király az ifjabb királyt egyenjogúnak el nem ismeri. Világosan mutatja e felfogást az aranybulla 18. cikke, mely azt mondja: „A nemesek tőlünk nyert szabadságuknál fogva szabadon mehetnek fiúinkhoz, mint a nagyobbtól a kisebbhez.”⁷ E rendelkezésből eléggé kitűnik, hogy a király magát nagyobbnak, a főhatalom tulajdonképpeni birtokosának tekinti és a nemesek csak az ő engedélye alapján mehetnek az ifjabb királyhoz, mint kisebbhez, a ki hatalmát az öregebb király engedélye alapján bírja és gyakorolja.

A külföld előtt is ilyenformán volt a viszony ismeretes, mely a tulajdonképpeni és az ifjabb király közt fennállott. Erről tanuskodik IX. Gergely pápának egyik levele, melyet Béla, ifjabb királyhoz írt és melyben mondja, hogy Béla az ország azon részeiben, melyet atyja rendelkezése (*ex ordinatione*) alapján bírt, az elidegenített birtokokat visszaszerezni igyekezzék.⁸ Az ifjabb király tehát az atyja engedélye következtében bírja az általa kormányzott területet, nem pedig jog szerint, nem mintha az az alkotmányban számára biztosítva volna.⁹

⁶ Így pl. V. István egyik oklevelében olvassuk 1271. évből: „Quum ius ducatus a genitoribus nostris regum progenitis institutum requirere voluissemus“. FEJÉR C. D. V. 1. 104.

⁷ 1222: 18. Item servientes, accepta licentia a nobis, possint libere ire ad filium nostrum, ut a maiore ad minorem, nec ideo possessiones eorum destruantur. PAULER a nagyobb és kisebb alatt Béla és Kálmán hercegeket érti. A magyar nemzet tört. az árpád-házi királyok alatt. II. 104. l.

⁸ Quocirca Serenitatem Tuam monemus, et hortamur attente, quatenus in ea regni parte, quam ex *ordinatione* patris tui habes, alienationes easdem revocare procures . . . KOVACHICH, Vest. Comitiorum 82. l.

⁹ E felfogásról tesz tanuságot Béla az ifjabb király pecsétjének körirata: „Béla dei gratia et *voluntate patris* rex Hungariae. SZILÁGYI: Magyar Nemzet története II. 420. l.; valamint az 1267. évi decretum bevezetése is: „Nos Béla dei gracia rex Hungariae, et Stephanus per *eundem* iunior rex Hungariae.“ ENDLICHER: 512. l.

Az osztozkodás továbbá az ifjabb és öregebb király közt nem volt állandó jellegű, nem volt bizonyos meghatározott területhez kötve, mint annak idején a merovingi család kebelében. Ez az osztozkodás nem is vezetett az ország egyik vagy másik részének teljes különállására, mint a frank birodalomban. Mindenkör a konkrét viszonyoktól függött, hogy egyik vagy másik királyi herczeg az államnak melyik területrészt kapja kormányzás végett. Annyi azonban kétségtelen, hogy a királyi herczegség és az ifjabb királyság intézménye legjobban bizonyítja a királyi hatalomnak magánjogi irányú fejlődését, mert a királyi hatalom közjogi irányú felfogása, tiszta közjogi alapon állása ilyen osztozkodást meg nem tűr.

Az idősebb, a tulajdonképpeni és az ifjabb király gyakran mint ellenfelek állnak egymással szemben, mindegyik iparkodik hatalmát szilárdítani, magának híveket szerezni, a mi csakis a királyi adományozási jognak minél nagyobb mértékben való kihasználásával volt lehetséges. Úgy az idősebb, mint az ifjabb király pazarul adományozzák a királyi hatalom alatt álló területeket, különösen a várföldeket s ezzel mindinkább növelik a birtokarisztokracziát, mindinkább előidézik azon fejlődést, hogy nálunk egy erőteljes birtokarisztokracia jöjjön létre. A közjogi jogositványokkal: hadi, törvénykezési hatalommal, pénzügyi jogokkal felruházott birtokarisztokracia tagjai, egymással szövetkezve, hovatovább állást foglalnak a királyi hatalommal szemben, sőt szövetkeznek külföldi fejedelmekkel is, mint azt a Németujváriak szövetsége Albert osztrák herczeggel tanúsítja. Az a birtokarisztokracia, mely a királyi hatalomnak egykoron a legerősebb támasza volt, később, különösen a XIII. század második felében, már annak ellenségévé lesz és megbuktatására tör, a minek egyik jelensége: Kun László erőszakos halála.

Az ifjabb királyság mellett a királyi herczegség intézménye továbbra is fennmaradt. Nemcsak a megkoronázott trónörökös, hanem a király többi fiai is kaptak kormányzás végett az ország területrészeiből. Ezt látjuk különösen IV. Béla korában, midőn fia István viseli a *iunior rex Hungariae et dux Transsylvaniae*, míg öccse Béla az ifjabb királyfi viseli a *dux Sclavoniae* címet.¹⁰ István kormányozza Erdélyt, mint ifjabb király, Szlavóniát

¹⁰ L. az 1267. évi decretum bevezetését ... „et Béla (iunior) dux

pedig a második királyfi Béla. Ez is azt tanúsítja, hogy az ifjabb királyság és a királyi hercegség intézménye ugyanazon egy töből fakad, a közjog, az alkotmány szempontjából mindkét intézményt ugyanazon jogelvek szerint kell megbirálni. Mindkét intézmény a királyi hatalom magánjogi irányú felfogásában találja megfejtését és midőn ez a magánjogi irányú felfogás szünőfélben van, akkor az ifjabb királyság intézménye is eltűnik a magyar alkotmányból. A szent korona közjogi fogalmának kifejlődése, mely a magyar királyság közjogi jellegét kifejlesztette és szilárd alapokra fektette, ótját állotta annak is, hogy az ifjabb királyság nálunk állandó gyökeret verjen. Az Árpádok kihaltával nem is találkoztunk többé ifjabb királyokkal, sőt a kormányzó királyi hercegek intézménye sem tudott többé nagyobb jelentőségre emelkedni, habár Magyarországon a hercegi cím eredetileg a királyi család tagjaira szorítkozott.¹¹

tocius Sclavonie“ és az 1269. évi kiváltságlevelét ENDLICHER 519. l.: „Béla dei gracia dux tocius Sclavonie, Dalmacie, Croacie“.

¹¹ V. ö. A IV. Könyv III. fej. 2. §-át.

III. FEJEZET.

A rendi szervezet.

1. §. Az ország lakóinak rendi osztályozása.

A gazdasági élet szempontjából a vagyonosság, foglalkozás és más külső mozzanatok szerint az állampolgárok minden időben bizonyos csoportokra oszlanak és ezen csoportokat osztályoknak nevezzük. Beszélünk földbirtokos, kereskedő, iparos, földművelő, hivatalnok stb. osztályról.

Ezzel szemben a jog részéről is történhetik bizonyos osztályozása az állampolgároknak. A jog és különösen a közjog szintén különbséget tehet állampolgár és állampolgár közt, a mely különbségtétel következtében az ugyanazon jogállással, jogokkal bírók egy-egy külön csoportját képezik az állampolgároknak, a mely külön jogállással bíró csoportokat rendeknek nevezzük. Az állampolgároknak jogi osztályozása hozza létre azoknak bizonyos rendekbe sorakozását.

Jogi értelemben vett rendekről ehhez képest csak ott lehet szó, hol az állampolgárok nem egyenlő, hanem különböző jogokkal bírnak. Az ugyanazon jogállású állampolgárok összesége egy-egy rendet alkot, a mely rendi csoport különbözik azon állampolgárok csoportjától, a kik kevesebb vagy a kik több joggal bírnak.

Már a Szent István létesítette államszervezet korában találunk rendi osztályozásra, az állampolgároknak a jog szempontjából való megkülönböztetésére. E megkülönböztetés szerint az állampolgárok három rendi csoportba oszlanak. Az első csoportba tartoznak a honfoglaló nemzetségek utódai: a politikailag

jogozottak vagy a tulajdonképpeni szabadok. A második csoportot alkotják azok, a kik személyes szabadságukat ugyan megtartották, de politikai jogokban nem részesülnek s így a közjog szempontjából jogaik nincsenek; ezeket magánjogilag szabadoknak, nem nemes szabadoknak nevezhetjük. A harmadik csoport pedig azokból alakul, a kik személyes szabadsággal sem bírnak, kik nem is személyek, hanem csak dolgok: ezek a rabszolgák.

A rendiségnek alapja az ősi államszervezetben kizárólag a születés, a származás. A régi nemzetségek utódai szintén szabadok, a politikailag jogozott nemzethez tartoznak, ellenben a rabszolgák gyermekei rabszolgák lesznek. Az ősi államszervezetben a földbirtok még nem állván egyéni tulajdonban, nem is szolgálhat a rendi osztályozás alapjául. A mint azonban a földbirtokra nézve az egyéni tulajdonjog kifejlődik, nálunk is úgy, mint a nyugati államokban mindinkább az lesz a rendi osztályozás alapja. A rendi szervezet a földbirtokon nyugvó szervezetté alakul át. Kinek-kinek rendi állására nézve nem a származás lesz irányadó, hanem a földbirtok.

Ez a fejlődés megfigyeltetését találja a földbirtok azon nagy jelentőségében, a melylyel az a középkori népek gazdasági életében bírt. A földbirtok a középkorban az egyedül uralkodó termelési tényező, a gazdagságnak egyedüli forrása, annak egyedüli alapja. Kinek-kinek vagyonossága kizárólag a földbirtokon nyugszik. Másfelől a Szent István létesítette államszervezetben a közkötelek ingyenese, ellenszolgáltatás nélküliek; a szabad embernek hadba kell mennie, bizonyos kötelezéseket teljesítenie saját költségén. E kötelezéseknek megfelelni csak azok képesek, kiknek bizonyos szabad földbirtok áll a rendelkezésükre. Ilykép a rendi állásra nézve irányadók a földbirtokviszonyok lesznek. Azok, a kiknek szabad birtokuk van, a politikailag jogozottak, — vagy mint később mondották — a nemesek rendjét alkotják. Azok, a kiknek nincsen szabad birtokuk, kik birtokukért bizonyos szolgáltatásra is vannak kötelezve, a magánjogilag szabadok rendjéhez tartoznak. Végül azok, a kiknek egyáltalában nincs birtokuk, kik mint szolgák más földjét művelik, a harmadik rendbe, a rabszolgák rendjébe sorakoznak.

A későbbi fejlődésben még egy tényezőt találunk, a mely a rendi szervezet fejlődésére szintén befolyással volt és ez a hivatás, a foglalkozás. Ennek alapján fejlődik ki egy újabb rend:

a városi vagy a polgári rend, mely keletkezésére nézve kizárólag foglalkozási, hivatási rend, értvén alatta az iparral és kereskedéssel foglalkozókat. Később ezen rend is a földbirtokhoz fűződik annyiban, a mennyiben a városi vagy polgári teljes szabadság részesei csak azok lehetnek, a kik a város területén ingatlannal bírnak.

2. §. A közjogilag szabadok vagy nemesek rendje.*

A honalapítás után a közjog, az alkotmány szempontjából szabadok, politikailag jogozottak voltak a honfoglaló nemzetségek utódai, azok, a kik a honalapító nemzetségekből származtak. Ily értelemben véve a nemességnek eredetét a honalapításra lehet visszavezetni. Maga a nemes szó sem jelent egyebet, mint nemzetségest, bizonyos nemzetséghez tartozót, bizonyos nemből valót. Nemes tulajdonkép annyit jelent, hogy az illető bizonyos nemzetséghez, a honalapító nemzetségek valamelyikéhez tartozik.

E nemességet azonban, melyet a honalapító nemzetségektől származtatunk, nem lehet azonosítani a későbbi középkori nemességgel, miután a régibb nemesség kizárólag a születésen, a származáson nyugszik, holott a középkori nemességnek alapjául a földbirtok szolgál. A középkorban a politikai jogozottságnak, nevezetesen nálunk a nemzeti közszabadságnak alapja a földbirtok lévén, azokat kell a nemesek alatt értenünk, kiknek szabad birtokuk van és ezen birtokuk alapján részesei a közjogoknak, a politikai szabadságnak.

Az egyéni földtulajdon már Szent István alatt életbe lépett. Az ő rendelkezéseiből látjuk, hogy a nemzetségi táborokból az egyéni földbirtok már kifejlődött, ehhez képest már Szent István korában a szabadságnak újabb alapja jön létre, a szabad birtok. A szállásbirtokok tulajdonosai azonban a királyság irányában az egyéni földbirtok életbelépése után sem voltak más kötelességekkel terhelve, mint azelőtt. Az egyéni földtulajdon előállása nálunk a tulajdonképpen szabadok, a nemesek rendjéhez tartozók jog-

* *Irodalom* : HORVÁTH ISTVÁN, Magyarország régi gyökeres nemzetségeiről 1820. ENDLICHER J., Die Gesetze d. Heiligen Stephan 1849. BARTAL GY., Id. m. I. 234—245. I. PAULER GY., Szent István és alkotmánya. Századok 1879. évf. ; A magyar nemzet története. I. és II. 1893.

állásában semminemű változást elő nem idézett, azt e tekintetben meg nem változtatta, át nem alakította.

Szent István és utódai a földbirtokok adományozása által a közjogilag szabadok rendjét egy újabb elemmel gyarapították és ezek az adománybirtokosok. Szent István a nyugati királyok példájára magát az ország főtulajdonosának tekintvén, egyfelől életbelépteti a nemzetségi szállásokban az egyéni földtulajdont, másrészt mindazon birtokokat, az ország mindazon területrészeit, melyek a nemzetségi szállásokba bevonva nem lettek, a királyi hatalom alá tartozóknak nyilvánítván, biztosítja azokra nézve a király rendelkezési jogát.

A király a rendelkezése alatt álló birtokokból adományoz egyeseknek, kik a király iránt különös hűséget tanúsítottak, a kik a királynak vagy az országnak tett szolgálataik által különös érdemeket szereztek. Ez alapon lép életbe a királyi adományozási jog és az arra támaszkodó adományrendszer, melynek alapján fejlődik ki a nyugati államokban a hűbériség. Nálunk azonban a királyság közjogibb irányú felfogása megakadályozta azt, hogy az adományozási jog a hűbéri államszervezet kifejlődésére vezessen, mert nálunk azon felfogás volt uralkodó, hogy a megadományozottak az adománybirtokokat nem a király magán személye, hanem az ország, a nemzet érdekében tett szolgálatokért kapják. Az adománybirtokosok ezen felfogás alapján birtokaikat teljesen egyenlőnek tekintették a régi nemzetségek utódainak birtokaival, azon birtokokkal, a melyek még a nemzetségi táborokból eredtek. Úgy fogták fel, hogy az adománybirtokok ugyanazon jogelvek alatt állanak, mint a nemzetségi táborok felosztásából származott szállásbirtokok, miért is az adománybirtokosok birtokaik felett ugyanazon szabadsággal rendelkeznek, mint a régi nemzetségek utódai, s azokat ugyanolyan módon örökíthetik át.

E felfogást előmozdította az is, hogy az egyéni földtulajdon a szállásbirtokokban szintén királyi rendelkezés alapján lépett életbe, úgy, hogy nálunk tulajdonképpen minden egyéni földtulajdon a királyi hatalomra támaszkodik. Továbbá már Szent István a szállásbirtokokban is biztosítván a királyi jogot hűtlenség és magszakadás esetén,¹ ez is közelebb hozta az adománybirtokokat a szállásbirtokokhoz.

Szent István nem is tesz különbséget a szállásbirtok és

¹ Decr. St. Stephani II. 24. és 35.

adománybirtok közt. Világosan kitűnik ez decretumának II. könyv 35. fejezetéből, midőn mondja: *Consensimus igitur petitioni totius senatus, ut unusquisque dominetur priorum, similiter et donorum regis dum vivit. Ac post eius vitam filii simili dominio succedant.* Ez annyit jelent, hogy Szent István úgy a szállás- (*proprium*), mint az adománybirtokokban (*donum*) biztosította az egyéni földtulajdont, a dominiumot és azt, hogy ezen jog a fiutódokra is átszálljon.

Mindennek a közjog szempontjából azon nevezetes következménye volt, hogy nálunk a királyi adománybirtokosokat is ugyanazon köteleességek terhelték a királyi hatalom irányában, mint az ősfoglalási vagy szállásbirtokosokat.

A királyok azonban iparkodtak azt a felfogást érvényesíteni, hogy az általuk megadományozottak velük szorosabb alárendeltségi, hűségi viszonyban vannak és ehhez képest az adománybirtokok úgy, mint az ősfoglalási birtokok, sem a nemzetségnek, sem az egyének rendelkezése alatt nem állanak. E felfogás alapján már Kálmán az öröklési jog szempontjából megteszi a különbséget a szállás- és az adománybirtok közt, midőn kimondja, hogy csak a Szent István által adományozott birtokok szállanak át a nemzetség valamennyi tagjára, ellenben a későbbi királyi adományokból eredő birtokok ági birtokok olyképpen, hogy csak apáról fiúra szállanak és ha fiutód nincs, még a testvérré és gyermekeire mennek át, de ha ilyenek sincsenek, a királyra szállanak vissza.²

Azonban az öröklési jog megszorítása daczára sem sikerült a királyi hatalomnak az adománybirtokosokat különös kötelezettségek teljesítésére szorítani, nem sikerült kivinni azt, hogy az adománybirtokok nálunk hűbéri jelleget öltsenek, melyekkel — mint a hűbéri birtokokkal — a különös hűség mellett különös szolgáltatások is járnak. Úgy hogy nálunk később is azon jogtétel maradt uralkodó, miszerint az adománybirtokosok, épp úgy, mint a szállásbirtokosok, csak a közkötelékből folyó köteles-

² Decretum I. 20: Possessiones, quelibet a sancto Stephano date, humane successionis quoslibet contingat successores vel heredes. Possessio vero ab aliis regibus data de patre descendat ad filium, qui si defuerint succedat germanus, cuius filii etiam post mortem illius non exheredentur, germanus autem predictus si non inveniatur, regi hereditas deputetur. — ENDLICHER, Mon. Arp. 362—363. 1.

ségekkel vannak terhelve: az általános hadi, törvénykezési és hűségi kötelességgel.

Az általános hadi kötelesség, mely minden szabad birtokost, minden nemest tekintet nélkül birtokának nagyságára egyformán terhel, személyes honvédelmi kötelesség, olyképpen, hogy az ország védelmére minden nemesnek, közjogilag szabad egyénnek kötelessége fegyvert fogni és saját költségén katonáskodni. Először szabályozza ezt az aranybulla 7-ik cikke.

Az általános törvénykezési kötelesség pedig abban áll, hogy minden szabad birtokosnak kötelessége a királyi törvénykezést előmozdítani, mint bírótárs az ítékezésben résztvenni, a királyt és kíséretét, valamint a király küldötteit élelemmel, szállással és elfogatokkal ellátni. Ezen alapszik a királynak megszállási joga a nemesekkel szemben: a *ius descensus regii*, melyet már az aranybulla 3-ik és 15-ik, majd az 1231. évi decretum 7. és 8-ik cikkei korlátoznak.

A harmadik kötelesség az általános hűségi kötelesség, mely a király, mint az állami főhatalom birtokosa irányában áll fenn, mely tulajdonképp csak negatív irányú kötelesség, nem sérteni a királyt személyében és jogaiban. Ez is általános jellegű, az ország minden szabad lakójára nézve egyformán fennálló, és megsértése: az állam szuverén feje iránt elkövetett hűtlenség, infidelitas, melynek büntetése fej- és jószágvesztés.

Ugyancsak a királyi birtokadományozás közjogi irányú felfogását tanúsítják az adománybirtokok visszavonásának esetei, a melyek különösen II. Endre óta fordultak elő. A birtokadományozást csak akkor tekintették jogszerűnek, jogos alapon nyugvónak és így visszavonhatatlannak, ha az a király vagy az ország érdekében tett igaz szolgálatok fejében történt. Világosan mutatja ezt az aranybulla 17. cikke,³ mely szerint senki azon birtokától, melyet *iusto servitio*, „igaz szolgálat“ alapján bír, meg ne fosztassék; a miből önként következik, hogy a nem *iusto servitio* alapján bírt birtokok visszavehetők. Ugyanerről tanuskodik az 1298. évi decretum 23-ik cikke, mely a birtokadományozások érvényességét a királyi tanács meghallgatásához köti.⁴

³ 1222: 17. Possessionibus etiam, quas quis iusto servitio obtinuerit, aliquo tempore non privetur. — V. ö. 1290: 6., 7. és 8.

⁴ 1298: 23. „Et si idem dominus rex hoc facere obmiserit, quidquid praeter consilium praedictorum sibi applicandorum in *donationibus arduis* . . . fecerit, non teneant. KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. 119. l.

Szent István decretumaiban a nemesi rendhez tartozókat, a közjogilag szabadokat, nem találjuk külön mejelölve, mert ő csak *comes*, *miles* és *vulgaris homo*-ról vagy pedig a *valens* (tehetős) és *vulgaris* (közrendű) emberről⁵ intézkedik. E kifejezések egyikét sem alkalmazhatjuk a közjogilag szabadokra, a későbbi nemesekre. Még leginkább a *miles* szót lehetne a nemesekre vonatkoztatni, mert a *miles* szó a középkori nyelvjárásban nemest, katonát egyaránt jelent, de rendszerint mégis az utóbbi értelemben szokott használni.

Ez vezette újabban Paulert, — ki a *miles*-ekben a nemeseket, a régi nemzetségek utódait látja — azon feltevésre, hogy a nemesek, a honalapításban részt vett nemzetségek utódai, kezdetben bent voltak a királyi vármegyei szervezetben és a vármegyei ispán hatósága alatt állottak; csak később, valószínűleg a XII. század vége felé III. Béla uralkodása idején függetlenítették attól magukat.

E felfogás azonban — a mint azt alább bővebben kifejtjük — a forrásokban kellő támogatásra nem talál s egyáltalán ellenkezik az alkotmányfejlődés természetes rendjével. És habár Szent István decretumaiban a *nobilis* szó elő nem fordul, de előfordul a pécsváradi apátság alapítólevelében, még pedig egyenesen szembeállítva az *ignobilis* szóval,⁶ a mi világosan tanúsítja, hogy a *nobilis* kifejezés már Szent István korában az *ignobilisnél* magasabb rendi állású egyént jelent.

A későbbi decretumok már a közjogilag szabadokra a *nobilis* szót alkalmazzák. Szent László decretumában a *nobilis* és *miles* váltakozik, de már Kálmán decretumában csak a *nobilis* kifejezés fordul elő.

A XIII. század első felében az okmányok a nemes embert, a ki most már túlnyomó nagy részben adománybirtokos, a király szolgájának *serviens regis*-nek nevezik. Így nevezi a nemest az aranybulla is. Majd később ismét a *nobilis* elnevezés lép előtérbe és pedig egy ideig váltakozva a *serviens regis* vagy *serviens regalis* elnevezéssel, a mint azt az 1267. évi decretum tanúsítja, a melynek bevezetésében olvassuk: *nobiles Hungariae universi qui servientes regales dicuntur*. A XIII. század vége felé azonban és innentől kezdve későbbben is, a midőn már

⁵ L. Decr. St. Stephani II. 14. és 15.

⁶ KARÁCSONYI JÁNOS, Szent István oklevelei 83. l.

Magyarországon a középkori értelemben vett nemesség teljes kifejlődéshez jutott, a nemest mindenkor a *nobilis* szóval jelölik. A *serviens regis* vagy *serviens regalis* kifejezés, a mely a XIII. század elején uralkodóvá lett, azon függőségi viszonyt tükrözi vissza, a melybe a nemesség a királyi adományrendszer kifejlődése következtében jutott.

A nemesi jogok, melyek egyszersmind a nemesi szabadságnak ismervét képezik, már a Szent István létesítette állam-szervezet korában az aranybulla szerint a következők voltak:

1. A személyes szabadság joga, mely abban állott, hogy a nemest szabályszerű idézés és birói ítélet nélkül letartóztatni nem szabad. Ezt a jogot az aranybulla 2. cikke biztosítja.⁷

2. Adómentesség, mely szerint a nemes csakis hadi kötelezettséggel tartozik, birtoka után adót nem fizet. Az adómentességet biztosítja az aranybulla 3. cikke.⁸

3. Királyi tisztségeket, nevezetesen kamaraispánságot, vám- és sőtisztiségeket csak nemesek viselhetnek, mint az aranybulla 24. cikkéből tudjuk.⁹

4. A nemesek a király személyes birói hatósága, a szent korona hatósága alatt állanak; ennek következtében a nemesek felett csak a király és kivüle még a nádor bíraskodik, de a nádor csakis oly ügyekben hozhat ítéletet, melyek fej- és jószágvesztésre nem irányulnak. Ez utóbbi ügyekben csak a király tudtával ítéltet, mint az aranybulla 8. cikke rendeli. Ugyanannak 5. cikke pedig mentesíti a nemeseket a vármegyei ispán hatósága alól, kivéve a pénzbeváltást és a tizedszedést.¹⁰

5. Az ellenállás joga (*ius resistendi*), melyet az aranybullának 31. cikke biztosít.

Ezek a legfontosabb jogok, a melyek a nemesi rend tagjait megillették és a nemesi szabadságnak leglényegesebb alkatelemeit képezték.

⁷ „Volumus etiam, quod nec nos nec posteri nostri aliquo tempore servientes capiant vel destruant favore alicuius potentis, nisi primo citati fuerint et ordine iudiciario convicti.“

⁸ „Item nullam collectam nec libras denariorum colligi faciemus super praedia servientium.“

⁹ „Comites camerarii monetarum, salinarii et tributarii, nobiles regni nostri sint.“

¹⁰ „Comites parochiani praedia servientium non discutiant, nisi causas monetarum et decimarum.“

A nemesi rend tagjai kezdetben nemcsak jogilag, de gazdaságilag is egyenlők voltak. A nemesi rend tagjainak társadalmi egyenlősége szolgált alapjául a nemesek jogegyenlőségének. De később, az osztozkodások következtében, a szabad birtokok eldarabolódnak és ehhez képest mindinkább kisebb és nagyobb birtokok keletkeznek, másrészt a királyi adományok folytán egyesek jelentékeny földbirtokhoz, nagyobb vagyonhoz jutnak, úgy hogy — a mint alább látni fogjuk — a nemesi rend kebelében egy előkelőbb vagyonos osztály fejlődik ki, a birtokarisztokrácia.¹¹

Ez a birtokarisztokrácia még nem születésileg elzárt rend, nem kaszt, a melyben a nagyobb jog apáról fiúra száll, hanem csakis előkelőbb, vagyonosabb társadalmi osztály, melynek tagjai a közélet terén, a közügyek intézésében nagyobb befolyást gyakorolnak. Ezen előkelőbb osztálynak tagjai közé tartoznak első sorban a főpapok, az egyházi méltóságok viselői, a kik valamint a nyugati államokban, úgy nálunk is az állami élet terén fontos szerepet játszottak és a királyi tanácsban is kezdettől fogva résztvettek; másodsorban pedig a királyi főtiszségek viselői, a kik a királylyal közvetlen szolgálati viszonyban állván, a magyar állami és társadalmi életnek legfontosabb tényezői voltak. De az arisztokrácia tagjai közé számíthatók a királyság kezdetén az egykori törzsfőnökök utódai is, kik a királytól hűségük fejében nagyobb földbirtokokat kaptak.

Ezen előkelőbb társadalmi osztály tagjait a források ekként jelölik: *primates, maiores natu* vagy *jobbagiones regis*.¹²

¹¹ L. ennek fejtegetését tüzetesebben e fejezet 5. §-ában.

¹² Decr. St. Steph. I. 7. II. 23. 1222 : 10. és 30. t.-cz.

3. §. A magánjogilag szabadok rendje. A királyi vármegyei szervezettel összefüggő népek.*

A közjogilag szabadok rendje mellett az ország lakóinak második nagy csoportját a magánjogilag szabadok, a nem nemes szabadok alkotják, kik a közjog szempontjából a politikai nemzethez nem tartoznak, közjogi jogosítványokkal nem bírnak, mert nincsen szabad birtokuk; mindazáltal személyükre nézve szabadok, jogalanyiságuk minden tekintetben el van ismervé, önálló családi és vagyoni joggal bírnak.

Eredetüket tekintve a magánjogilag szabadok azon népelemek utódai, a melyeket őseink a honalapítás alkalmával Magyarország területén meghódítván, birtokaikat bizonyos fel tételek mellett meghagyták, valamint meghagyták személyes szabadságukat is. Ezek nem voltak teljesen szabadok, mert birtokaik után bizonyos magánjogi jellegű, szerződéses természetű szolgáltatásokat teljesítettek, holott a közjogilag szabadok ilyen szolgáltatásokra kötelezhetők nem voltak.

Az ősi államszervezet korában a nemnemes szabadok a törzsek, illetve a törzsfőnökök rendelkezése alatt állottak. De midőn Szent István a várföldeket és a nemzetségi szállásokba be nem vont egyéb területeket a királyi hatalomhoz csatolta, akkor ezen nem nemes szabadok is a királyi hatalom alá kerülnek.

Ilykép jött létre részint germán, részint szláv intézmények behatása mellett a királyi vármegyei szervezet, mely a királyi hatalom részére hadi és gazdasági erőt biztosított. Szent István és utódai egyeseknek a várföldekből birtokokat adományoztak katonai szolgálatok fejében, másoknak pedig egyéb vagyoni szolgáltatások ellenértéke gyanánt; úgy, hogy a várföldeken tartózkodók részint katonai, részint egyéb szolgáltatásokat teljesítenek. Ez utóbbiak az iparosok és a földművelők.

Azonban nemcsak a várföldeken tartózkodók, hanem mindazon szabadok, a kiknek nem volt szabad birtokuk, a kik

* *Irodalom*: BARTAL, Id. m. I. 210—223, 293—298. ENDLICHER, Id. m. 60. és kv. I. VILLÁNYI SZANISZLÓ, Győrmegye és város anyagi műveltség-története. 1881. PESTY, A magyarországi várispánságok története. 1882. L. még az V. fej. 1. §-ánál felsorolt munkákat.

bizonyos szolgáltatások mellett másnak: a királynak vagy az egyházi és világi főuraknak földjét művelték, a vármegyei ispán hatósága alatt állottak és ez alapon a királyi vármegyei szervezetbe többé-kevésbé befoglalva voltak; úgy, hogy a nem nemes szabadok rendjét a királyi vármegyei szervezethez tartozókkal azonosíthatjuk.

A nem nemes szabadok, a királyi vármegyei szervezethez tartozók részint jogi, részint gazdasági helyzetükhöz képest, négy főcsoportra oszthatók: 1. várjobbágyok, 2. várnépek, 3. királyi udvarnokok és szabad földművelők, 4. hospesek vagy telepések.

I. Várjobbágyok (*jobbationes castri*).

A várjobbágyok alatt értjük a várkatonákat, a kik földjeiket hadi szolgálatok fejében bírják, a kik az általuk bírt földekért a király irányában különös hadi szolgálatot vállaltak. Ezekből alakul a várkatonaság olyképpen, hogy minden királyi vármegye egy-egy zászlóaljzat képez.

A várkatonaság a király szabad, feltétlen rendelkezése alatt álló haderő; ellentétben a nemességből alakult haderővel, a mely felett a király szabadon nem rendelkezhetik.

A várjobbágyok birtoka nem nemesi, nem teljesen szabad birtok, mert az azzal járó hadszolgálat különös természetű, szerződésen alapuló hadszolgálat, holott a nemesi birtokkal csakis az általános közkötelékből folyó hadszolgálat járhat. A várjobbágyi birtok jogi természetére nézve legközelebb áll a hűbéri birtokhoz és ez alapon a várjobbágyokat leginkább lehet hasonlítani a nyugati államok királyi kisebb hűbéreseihez. A főkülönbség abban mutatkozik, hogy a hűbériség személyes jelleget kifejezésre juttató hűbéri formák, mint a hűségi eskü, a *commendatio* és az *investitura*, nálunk nem nyertek alkalmazást; és így habár a várjobbágyok viszonya a király iránt lényegében olyan volt, mint a nyugati államokban a kisebb királyi hűbéreseké, mindazáltal külső formájában hűbéri jelleget nem öltött.

A nem nemesi rend sorában a várjobbágyok a legelőkelőbb társadalmi és jogi állást foglalták el. Ezt juttatja kifejezésre az elnevezés is, mert a „jobbágy“ szó bizonyos rend kebelében az előkelőbbeket, a jobbakat, a jobb helyzetben levőket jelzi.¹

¹ A „jobbágy“ szót régibb írók a jobb és ágy — melior thorus (CORNIDES) vagy a jobb és ág — melior ramus-tól (KOVACHICH) származtatták. HUNFALVY

A várjobbágyok ezen előkelőségének, kedvezőbb társadalmi és jogi helyzetének alapját szolgálatuk minősége képezi. A fegyveres szolgálat, a középkori felfogás szerint, az egyedüli szolgálat, mely szabad emberhez illik. A fegyveres szolgálat felemel, nemesít. A várjobbágyok szolgálatuk minőségénél fogva természet-szerűleg legközelebb állnak a közjogilag szabadok, vagy nemesekhez.

Kézai a várjobbágyokról a következőket mondja:² *Jobagiones vero castris sunt pauperes nobiles, qui ad regem venientes, terram eis tribuit de castris terris, ut pheuda castris et castrum guerre tempore custodirent.* A várjobbágyok tehát *Kézai* szerint olyan szegény nemesek, kik a királyhoz jövének, a király nekik földbirtokokat adott a várföldekből, hogy a vár birtokait és a várat háború idején védelmezzék. E tudósítás szerintünk akként értelmezendő, hogy *Kézai* korában már a várjobbágyok egy része azon szegényebb nemesekből állott, a kik a királytól katonai szolgálatok fejében várföldeket kaptak. Míg egyrészt a várjobbágyok kiváló szolgálataik következtében királyi kiváltság útján a nemesi rend kebelébe emelkednek; addig másrészt a nemesek közül azok, kik elszegényednek, viszont a várjobbágyok sorába süllyednek azáltal, hogy a királytól olyan földeket fogadnak el, melyekért különös hadi szolgálatot tartoznak teljesíteni.³

A várjobbágyok jogállásukra nézve nem voltak teljesen egyenlők, közöttük volt bizonyos előkelőbb osztály, s ezt azok utódai alkották, kik birtokaikat a vármegyei szervezet létesítése alkalmával még Szent Istvántól kapták. Ezeket a források a szent

(Ethnographia 345—348. l.) a jou, jó és bágy összetételből eredőnek tartja, a melynek értelmét már nem tudjuk, de a „bágy“ szó többször előfordul: Hortobágy, Szaldó-bágy. VÁMBÉRY (Magyarok eredete 245—246. l.) azt tartja, hogy a jou, jau = háború és bag, baj = fő, fejedelem, hadvezér törökszók összetételéből származott. BARTAL szerint (Akad. Ért. 1895. évf. 643. l.) a jubagio = subagio, a sub és ago-ból keletkezett és annyit jelent, mint „subditus“ ad analogiam corbagio = robotos. A „jobagio“ szó okmányainkban már a XI. századtól kezdve előfordul és pedig először a veszprémi egyház kiváltságlevelében 1082-ből, FEJÉR C. D. I. 488. l. Kezdetben a királyi főtisztokat, a bárókat nevezik a király jobbágyainak, később egyfelől a szolgálati, másfelől a személyes vagy dologi függőségi viszonyban állókat és pedig ezek között az előkelőbbeket, a jobb helyzetben levőket.

² De udwornicis. ENDLICHER Mon. Arp. 129. l.

³ *Kézai* tudósítását úgy BARTAL Gy. Id. m. I. 279. l., mint PESTY Fr. Várispánságok története 67. l. félreértette és tévesen magyarázza.

király jobbágynak vagy szabadjainak (*jobagiones sancti regis, liberi sancti regis, filii sancti Stephani, filii jobagionum sancti regis*), majd törzsökös jobbágyoknak (*jobagiones naturales*), tisztességesebb jobbágyoknak (*jobagiones honestiores, nobiles*) nevezik.³

Az előkelőbb vagy törzsökös várjobbágyok már nagyobb függetlenséget élveztek a királyi hatalommal szemben, annyiban, hogy a király az ő birtokaikat szabadon el nem idegenítheti, hogy ők birtokaikat nemcsak utódaikra örökíthették át szabadon, hanem nemzetségük tagjaira is; holott az újabb eredetű várjobbágyok birtokai felett a király szabadon rendelkezhetett és mint a vármegyei szervezethez tartozók, a királyi vármegyei hatóság főtisztjei részére szállásadási kötelezettséggel voltak terhelve,⁴ míg a régibb eredetű várjobbágyok már ezen kötelezettség alól mentesültek.

Teljesen pontosan meghatározni azon jogi különbségeket, melyek a régibb eredetű vagy magasabb, előkelőbb jogállással bíró és az újabb eredetű várjobbágyok közt fennállottak, nem vagyunk képesek; de hogy ilyen különbségek voltak, azt azon nagyszámú kiváltságlevél bizonyítja, a melyekben a király az egyszerű várjobbágyokat az előkelőbb várjobbágyok sorába emeli.

II. Várnépek (*castrenses civiles*).

A várnépek azon nem nemes szabadok és félszabadok, kik a várföldeken tartózkodnak, de a várhatóság részére nem katonai, hanem egyéb szolgáltatásokat teljesítenek.

A királyi vármegyei szervezet nemcsak katonai, hanem gazdasági szervezet is volt, nemcsak katonai, hanem pénzerőt is biztosított a királyi hatalom részére. A várnépek gazdasági szolgáltatásai különfélék voltak s azok szerint maguk a várnépek is különböző csoportokra oszlottak, valamint különböző volt társadalmi vagy gazdasági helyzetük. Jogállásukra nézve azt mondhatjuk, hogy a várnépek általában személyükre nézve szabadok, de nincs szabad birtokjuk, földjük felett szabadon nem rendelkezhetnek, sőt azt szabadon át sem örökíthetik,

³ L. az adatokat úgy erre, mint a királyi vármegyei szervezethez tartozó egyéb néposztályokra nézve PESTI FRIGYES, Id. m. 57—117. l.

⁴ Az okmányokban gyakran olvassuk: „*filii jobagionum qui vulgo zalasadov dicuntur*“. V. Ö. FEJÉR C. D. V. 2. 498. H. O. VI. 40. Váradi Regestr. 248.

örökösödési joguk korlátozt, birtokaikat csak apáról fiúra szállíthatták. Ha lemenő örököseik nincsenek, vagyonuk felett rendszerint a vármegyei ispán rendelkezik. A várnépeknek várjobbágyokká emelésével az okmányokban gyakrabban találkozunk.⁵

III. A királyi uradalmakon tartózkodó udvarnokok és a szabad földművelők.

Az udvarnokok⁶ személyükre nézve szintén szabadok, de önálló birtokjoguk nincsen s az általuk művelt földekért bizonyos szolgáltatásokat teljesítenek és pedig közvetlen a királyi udvartartás részére. A királyi udvarnokokból kerülnek ki az udvari szolgák, a kik személyes szolgáltatásokat teljesítenek, valamint a királyi udvartartás részére dolgozó mesteremberek, kik ipari czikkeket szolgáltatnak, nem különben azok is, kik a királyi udvartartást terményekkel ellátják, az udvartartás részére földművelést űznek, gazdasági terményeket szolgáltatnak. A királyi udvarnokok kezdetben külön ispánok, külön comesek alatt állottak,⁷ de később mindinkább a vármegyei ispánok hatósága alá kerülnek.

Azon különbség, mely kezdetben a királyi uradalmi kormányzat és a vármegyei szervezet közt fennállott, lassankint elmosódott és a két szervezet szorosabban kapcsolódik egymáshoz; a királyi uradalmi szervezet mindinkább beékelődött a királyi vármegyei szervezetbe.

Valamint a királynak voltak udvarnokai, épp úgy bírtak ilyenekkel az előkelő egyházi és világi főurak is, kiknek birtokain kezdettől fogva találunk szabad földművelőket, olyan szabad egyéneket, kik bizonyos szolgáltatások mellett a földet művelik. A szabad földművelők kezdetben nem állottak a földesúr hatósága alatt, hanem közvetlenül a királyi hatóság, a vármegyei ispán hatósága alá tartoztak és szabadságuk fejében denárokat fizettek.⁸ Később, midőn a földesúri hatóság kifejlődik, a szabad földművelők földesúri hatalom alá kerülnek és mindinkább összeolvadnak a nem szabad földművelőkkel.

⁵ WENZEL I. 78. 1185. év. FEJÉR C. D. II. 171—172. 1165. év.

⁶ Az „udvornik“ kifejezés már Szent István decretumában előfordul. I. 21. „qui vulgo udvornich dicuntur“. ENDLICHER 314. I.

⁷ „Auctore quodam comite udvornicorum Opus nomine“. WENZEL I. 38. 1092. év.

⁸ Colomani decretum I. 80. Liber quoque hospes; sicut slavi vel caeteri extranei, qui in terris laborant aliorum, pro libertate tantum denarios dent.

IV. Hospesek vagy telepések.

Úgy a király, mint az egyházi és világi főurak birtokaik értékesítése végett kezdettől fogva eszközöltek telepítéseket községek formájában.⁹ A források említést tesznek magyar, német, olasz és szláv telepésekről, de legtöbbször a német telepéseket (*hospites theutonici*) említik. Az ilyképpen megtelepítettek nemcsak földműveléssel foglalkoztak, hanem iparral és kereskedelemmel is. A későbbi időkben főleg a külföldről bevándorolt telepések azok, a kik a községi életet fejlesztik, az iparnak és a kereskedelemnek fókuszait, a városokat megalkotják, miért is ezen néposztály jogállásáról és jelentőségéről a városok és a polgári rend eredetének fejtegetésénél fogunk tüzetesebben szólni.

4. §. A rabszolgák rendje.

A rabszolga rendhez tartozóknak általános jogi ismervét képezi, hogy személyükre nézve nem szabadok, nem jogalanyok, a jogi forgalomnak nem alanyai, hanem tárgyai.

A rabszolgaságnak ezt a legridegebb formáját megtaláljuk már a görögöknél és a rómaiaknál. Az antik felfogás szerint a rabszolgaság egyenes megtagadása az ember személyiségének. A római jog szerint a rabszolga nem jogalany, hanem ingó dolog, melyet szabadon lehet elajándékozni, adni-venni, zálogosítani és kölcsönbe adni.

A jog szempontjából a középkori és az antik rabszolgaság közt különbség nem lévén, nálunk is a rabszolgaság legridegebb formáját találjuk.

Hogy őseinknek már a honalapítás előtt nagyobb számú rabszolgaik voltak, bizonyítják a keleti írók, *Ibn Rosteh* és *Gurdêzi* tudósításai. A honalapítás alkalmával ezen rabszolgák száma itt még inkább szaporodott.¹

A magyaroknál is a rabszolgaság eredetét a hadban való legyőzetésre lehet visszavezetni. Ez a rabszolgaság keletkezésének általános oka. Fentartja a rabszolgaságot a születés, azon

⁹ Hogy magánosoknak is voltak *hospesek*, azt Kálmán fentebb idézett decretumán kívül okmányok is igazolják. L. WENZEL I. 56. l. 1146. év.

¹ L. *Kézai*, De udwornicis ENDLICHER 128. és MHK. 169—170., 172. l.

jogelv, hogy a rabszolgának gyermekei is rabszolgák lesznek. Ezenkívül előállott a rabszolgaság más okokból is,² így különösen büntetés gyanánt.

Az ősi államszervezet korában a nemzeti hagyomány szerint, melyet *Kézai* tartott fenn krónikájában, a kik a köz-kötelékből folyó kötelességeiknek eleget nem tettek, rabszolgákká lettek. Később más büntettek következménye gyanánt is előáll a rabszolgaság mint büntetés. Különösen alkalmazták a rabszolgaságot mint olyan büntetést, mely a halálbüntetés *aequivalente*; így ha valaki *asylumba* menekült, az által életét megmentette, de rabszolga gyanánt eladták, sőt eladták családját is.³ A családai hatalom szigorúsága következtében a családai is jogosítva volt nejét, gyermekeit rabszolga gyanánt eladni.

Habár az ókori rabszolgaság jogilag azonos a középkori rabszolgasággal, mégis a kettő közt nagy különbség van a gazdasági élet szempontjából. Az ókorban dívó ültetvényes gazdasági rendszer következtében a rabszolga semmi gazdasági önállósággal nem bír, ura háztartásának önállótlan tagja, a földesúr teljesen kiaknázza a rabszolga munkáját; ellenben a középkorban a termelés nem együttesen, nem az ültetvényes-rendszer formájában történvén, hanem egyénileg olyképpen, hogy a rabszolga bizonyos földrészeket kap megművelés végett. Az egyéni termelési rendszer következtében a rabszolga bizonyos gazdasági önállósághoz jut, önálló háztartással bír, a mint azt már a germának ősi államszervezetének megírója, *Tacitus*,⁴ kiemeli. A gazdasági önállóság volt azon hatalmas tényező, mely a középkorban lassankint a rabszolgák jogi önállóságára vezetett és őket fokról-fokra kedvezőbb jogi helyzetbe juttatja.⁵

A földművelő rabszolga ugyanis gazdaságilag nem különbözött a szabad földművelőtől, mert a rabszolga-földművelőnek éppen úgy volt külön birtokrésze, parcellája, a melyet művelt,

² Így pl. ki rabnővel házasságra lépett, rabszolgává lett. *Decr. St. Stephani* II. 27.

³ L. ennek igazolását a büntetőjog fejtegetésénél.

⁴ A római és germán rabszolgaság közti fontos különbséget találóan jellemzi *Tacitus*, *Germ. c. 25.*: *ceteris servis non in nostrum morem descriptis per familiam ministeriis utuntur: suam quisque sedem, suos penates regit.*

⁵ V. Ö. TIMON, *Germán őssalkotmány* 35—39. l.

mint a szabad földművelőnek. De jogi helyzetük közt eleintén nagy különbség volt. A szabad földművelő személyére szabad lévén, csak meghatározott szolgáltatásokat tartozott teljesíteni és bármikor szabadon elhagyhatta a birtokot. A rabszolga földművelő ellenben kezdetben teljesen ura hatalma alatt állott, minden a földesúré, a mit termelt. Lassankint azonban a földesúr megállapítja a jogviszonyt közte és rabszolgája között; megállapítja azt, hogy a földművelő rabszolga milyen szolgáltatásokat tartozik teljesíteni. Ez által a rabszolga kötelezettsége ura irányában mindinkább korlátozottá válik és a mit a rabszolga azon felül termel, saját hasznára fordíthatja, vagyonra tehet szert.⁶ A későbbi időben már csak azon különbség marad fenn a szabad és nem szabad földművelő közt, hogy az előbbi szabadon költözködhetik, az utóbbi földhöz van kötve.

A második fontos tényező volt a középkorban, mely a rabszolgaság fokozatos megszűnését előidézte: a kereszténység.

A kereszténység vallási és erkölcsi tanai szerint a rabszolga Isten képeire teremtett lény, felebaráti szeretetre tarthat igényt, Isten előtt urával egyenlő. E keresztény felfogás mindinkább megszüntette azon nagy úrt, mely a szabad és nem szabad emberek közt fennállott. Az egyház különösen előmozdította a rabszolgaság megszűnését az által is, hogy azt hirdette, miszerint a rabszolgák felszabadítása Isten előtt kedves cselekmény, melylyel a bűnök bocsánatát könnyebben el lehet érni. Igen sokan rabszolgáikat éppen a lelki üdvösség okából bocsátották szabadon.⁷

Királyaink Szent István óta hódoltak a nyugati keresztény felfogásnak. Már Szent István a maga szolgálait részint a királyi uradalmakra telepítette, mi által azok királyi udvarnokokká lettek, részint a várföldekre, mi által a várnépek sorába lépnek.⁸ Példáját követték a későbbi királyok is és korlátozó intézkedéseket hoztak a rabszolgaságra nézve. Szent László kimondta, hogy

⁶ Erre vonatkozólag mondja már *Tacitus*, Germ. c. 25.: *frumenti modum dominus aut pecoris aut vestis ut colono iniungit, et servus hactenus parat: cetera domus officia uxor ac liberi exequuntur.*

⁷ L. pl. FEJÉR C. D. III. 2. 486. l. 1229. év: *... quod Beke servum suum nomine Buz... pro remedio animae suae, eum a iugo servitutis excepit et perpetuam ei contulit libertatem.* WENZEL, I. 110., IV. 330–331. H. O. VIII. 269. Már Szent László említést tesz ezekről I. 30.

⁸ L. *Kézai* tudósítását. De udwornicis. ENDLICHER 129. l.

zsidók keresztény rabszolgát nem tarthatnak. Ugyanezt kimondta Kálmán is és a rabszolgakereskedést a külföldről behozott rabszolgákra szorította.⁹ Mindezen intézkedések dacára a rabszolgaság nálunk a XI—XIII. századokban mint uralkodó intézmény jelentkezik. Maga Szent István biztosította az uraknak a rabszolgák feletti hatalmat, büntetéssel sújtván azokat, kik másnak rabszolgáját szabadon bocsátának, de épp úgy biztosította a jogosan szabadon bocsátott rabszolgák szabadságát is.¹⁰

Szent László és Kálmán decretumai szintén azt mutatják, hogy a rabszolgaság nálunk teljes erejében fennállott, a mennyiben büntetésképpen nálunk is el lehetett a szabadságot veszteni. Sőt, hogy a rabszolgaság még a XIII. század végén is elterjedt volt, látjuk a *váradí regestrum* adataiból, a XIII. század végéről ránk maradt esztergomi vámszabályzatból, *Kézai* krónikájából, valamint a rabszolgák szabadonbocsátására vonatkozó okmányokból.

A földműveléssel foglalkozó rabszolgák azonban lassankint kedvező gazdasági helyzetüknél fogva mindinkább kedvezőbb jogi helyzetbe jutnak, jogalanyiságuk, személyiségük mindinkább elismerést nyer. A földművelő rabszolgák már nem tekinthetők tulajdonképpen rabszolgáknak, olyanoknak, kik felett az úr teljesen szabadon rendelkezhetik. Ezek már csak munkaerejük szerinti rabszolgák, a kik felett a földesúrnak csakis arra van joga, hogy a nekik átengedett föld művelését követelheti és e célból munkaerejüket igénybe veheti.¹¹

A rabszolgaság fejlődési történetében kiváló fontossággal bír a földesúri hatalomnak, az úri hatóságnak kifejlődése, a minek következtében a szabad földművelők földesúri hatalom alá kerülván, a rabszolga földművelők törvénykezési társaivá lesznek. Ezáltal a különbség a szabad és nem szabad földművelők között nemcsak gazdaságilag, hanem hovatovább jogilag is elenyészik. A földesúri hatalom a rendi szervezetre nivellírozó hatással lesz.

Míg a szabad földművelők jogállásukban alácsúlyednek annak következtében, hogy most már nem a közhatóság, nem

⁹ Decr. St. Ladisl. I. 10. Decr. Colom. I. 77. II. 1.

¹⁰ Decr. St. Steph. II. 17., 19., 20., 23.

¹¹ Ezeket nevezik az okmányok földhöz kötött ősi szabadosoknak (libertini). 1274. év: libertinis ascripticiis seu originariis glebe adherentibus in eadem. KNAUZ Mon. Strig. II. 29. V. Ö. WENZEL, II. 228. I. 1252. év alább idézve.

a vármegyei ispán hatósága, hanem magánhatóság alá tartoznak; addig a nem szabad földművelők jogállásukban emelkednek, minthogy a szabad földművelőkkel ugyanazon bíróság, a földesúri bíróság alatt állván, a szabad földművelőknek törvénykezési társai válnak. A szabad és nem szabad földművelőkből lassankint egy új rend keletkezik, a jobbágyi rend, a földműveléssel foglalkozók rendje. A jobbágyság azonban, mint teljesen kifejlődött intézmény, csak a következő korszakban állott elő, a mikor nálunk a földesúri hatalom általános jelleget öltött.

A rabszolgaság azonnali megszűnése szabadonbocsátás által történt, melynek módzatai, mint mindenütt, nálunk is meg voltak állapítva. Már Szent István meg kívánja, hogy a szabadonbocsátás bizonyosság mellett (*cum testimonio*), tanu jelenlétében történjék;¹² későbbi formája az, hogy a szabadonbocsátás bevallása hiteles hely, káptalan vagy konvent előtt vitessék végbe.¹³ Továbbá már Szent István megengedte, hogy ha valaki rabszolgái szabadonbocsátását életében megígérte, de ígéretét végre nem hajtotta, akkor ezt özvegye és fiai bizonyíthassák.¹⁴

A szabadonbocsátás kétféleképpen történhetett: vagy feltétlenül, azaz úgy, hogy a rabszolga a szabadonbocsátás következtében teljesen szabaddá lett, a nem nemes szabadok sorába lépett és előbbi ura birtokát szabadon elhagyhatta; vagy feltételes, hogy a szabadonbocsátott előbbi ura irányában bizonyos szolgáltatásokra kötelezve maradt és a földbirtokot el nem hagyhatta. Az ilyen feltételes szabadonbocsátás leginkább a lelki üdvösség okából (*pro remedio animae*) szokott előfordulni olyképpen, hogy a szabadonbocsátottat előbbi ura arra kötelezi, miszerint az egyház részére bizonyos szolgáltatásokat teljesítsen, éppen azért ezeket az okmányok a szláv *dusa* (lélek) szó után *dusnikok*-nak (*dusnici exequiales*), magyarul torlók-nak nevezték.¹⁵

A feltételes, a nem teljes joggal szabadonbocsátottak és azok utódai egy külön osztályt, a félszabadok vagy szabadosok (*libertini*) osztályát alkotják. A szabados éppen úgy, mint a rabszolga, urának hatalma alatt marad. A szabadost is

¹² Decr. St. Stephani II. 17.

¹³ L. pl. WENZEL. IV. 330.

¹⁴ Decr. St. Steph. II. 17.

¹⁵ Váradi regestrum 142. 244. és 350. pont. — Tüzetesen szól ezekről BÉKEFI R., A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt 12—17. I.

lehet adni-venni, elcserélni, végrendeletileg hagyományozni és ha megszökik, visszakövetelni, valamint hogy teljes szabadsághoz jusson, újból szabadon bocsátani.¹⁶

5. §. A rendi szervezet újabb irányú fejlődése. A nemesirend kettéválása a birtokarisztokraczia kifejlődése következtében.

A Szent István létesítette államszervezet alapintézményei a XIII. század folyamán egyrészt hanyatlást, felbomlást, másrészt újabb irányú fejlődést mutatnak; ugyanezt tapasztaljuk a rendi szervezetnél is.

Általános tapasztalat, hogy a tényleges fejlemények megelőzik a jogi fejleményeket. A rendi szervezetnél is először átalakulnak, megváltoznak a rendi szervezet alapját képező birtokviszonyok, majd ezen változásoknak és átalakulásoknak megfelelően áll elő egy újabb szervezet. A XIII. század folyamán még csak az átalakulás kezdetei mutatkoznak olyképpen, hogy az eddigi hármas tagozatú rendi szervezet keretei a Szent István létesítette államszervezet korszakának végéig fenmaradtak ugyan, de már újabb irányú rendi csoportok kezdenek kiképződni; előáll a városi vagy polgári és a jobbágyi rend. Az újabb rendi fejlődés, mint jogintézmény, mint szervezet, csak a következő korszakban jön létre.

A királyság kezdetén, a midőn még a közszabadságban való részesedés alapját a születés, a származás képezte, a közjogilag szabadok, a régi nemek utódai nemcsak jogilag, a közszabadság szempontjából, hanem társadalmilag is egyenlők voltak. A közjogilag jogozottak jogegyenlőségének megfelelt azok társadalmi vagy gazdasági egyenlősége. A jogi és társadalmi egyenlőség egyező volta a Szent István-féle államszervezetnek egyik jellemvonása. A nemzetségi szállások felosztása és a királyi

¹⁶ A libertinus-nak szokásos ára egy márka volt. WENZEL, II. 228. l. 1252. évből: et eiusdem terre incole sui essent libertini et semper fuissent ex iure hereditario . . . de incolis autem super eadem terra existentibus pro singulis *singulas marcas* idem Abbas dicto Martino persolveret *more libertinorum*. V. ő. Z. O. I. 11. FEJÉR C. D. VII. 667—668. Váradí regestrum 344. pont.

adománybirtokok keletkezése azonban a közszabadságot nálunk is a földbirtokhoz kötven, a nyugati felfogásnak megfelelőleg előállott a tulajdonképeni középkori, a földbirtokhoz kötött nemesség.

E fejlődést nyomon követi a nemesi rend kettéválása a társadalmi vagy gazdasági élet szempontjából; nyomon követi azon fejlődés, hogy a nemesi rend kebelében hatalmas, erőteljes birtokarisztokraczia képződik. Előidézte ezt egyrészt a folyton megújuló családi osztozkodás az ősi birtokokban, de másrészt a királyi adományrendszer megszilárdulása, mely a XIII. század folyamán Magyarország birtokviszonyaiban lényeges változásokat idézett elő.

A közjog szempontjából Magyarországon három birtok-nemet különböztetünk meg: a várföldeket, a nemzetiségi szállások felosztásából eredő szállásbirtokokat és a királyi adománybirtokokat. A királyság kezdetén a várföldek és általán a király rendelkezése alatt álló földterületek az ország területének nagyobb részét foglalták el, a többi területrészekben pedig szállásbirtokokat találunk. A királyi adománybirtokok még csekély jelentőséggel bírtak. A XIII. század folyamán mindez lényegesen megváltozik, különösen II. Endre uralkodása óta, a mikor azt látjuk, hogy a várföldek nagy része adománybirtokká válik. Továbbá a jószágkobzások és magszakadások következtében az ősfoglalási birtokok jelentékeny része a király rendelkezése alá kerülven, újabb adományozások alapján az egykori szállásbirtokok is mindinkább adománybirtokokká lesznek, szóval a királyi adományrendszer kifejlődése a várbirtokokat és az ősfoglalási birtokokat adománybirtokokká alakítja át, úgy hogy a XIII. század vége felé már az ország területének nagyobb része királyi adományból eredő magánbirtok.¹

A birtokviszonyok terén mutatkozó változásokkal kapcsolatosan látjuk, hogy a közjogilag szabadok vagy nemesek társadalmi, gazdasági egyenlősége lassankint megszűnik és mindinkább előáll bizonyos nagyobbfokú vagyoni vagy társadalmi különbség azáltal, hogy a királyi adományok következtében az egyházi és világi főurak nagy birtokokhoz jutnak. Az ilyképpen kifejlődött birtokarisztokraczia csakhamar hadi, törvénykezési és pénzügyi

¹ Ezt a fokozatos átalakulást az Árpád-kori okmánytárakban közölt adománylevelek kétségtelenné teszik.

hatalommal ruháztatván fel, az átruházott jogokat közhatalmi természetüktől megfosztva, mint saját magánjogait bírja és gyakorolja.

Ezt a fejlődést, a közhatalmi természetű jogokkal felruházott birtokarisztokracziának előállítását különösen három tényezőre lehet visszavezetni: *a)* a mentességi kiváltságokra; *b)* a királyi tisztségek örökletes adományozására és *c)* a várépítési engedélyekre.

a) A mentességi kiváltság (*immunitas*) kezdetben nem egyéb, mint bizonyos földterület, bizonyos uradalom mentesítése a király hatósági közegeinek behatolása ellen olyképpen, hogy azok az illető területen semmiféle közhatalmági funkciót nem gyakorolhatnak, végrehajtást nem eszközölhetnek. E kiváltság továbbfejlődésében arra vezetett, hogy az immunitással ellátott területen annak tulajdonosa kezdi gyakorolni a királyt megillető közhatalmi jogokat, nevezetesen a törvénykezési hatalmat, a mi által a mentességi területen tartózkodó szabad emberek, a szabad földművelők az ő birói hatalma alá kerülnek.²

b) A királyi főtisztségek örökletes adományozása a nyugati államokban a középkori vagy hűbéri államszervezet általános jelenségét képezi. Ennek lényege abban állott, hogy egyes családok átörökíthető joggal a királyi főtisztségek birtokába jutván, a tisztséggel járó hatalmi kört és az abban foglalt jogokat, mint saját magánjogukat bírják és gyakorolják.

A királyi tisztségek ilyenén adományozása kivételképpen nálunk is előfordult, a mi egyik bizonyítékát képezi annak, hogy a hűbéri állameszmék mennyire gyökeret vertek, mert az öröklés jogára támaszkodó vármegyei ispán a hivatali hatalma alá tartozó népelemeket lassankint saját magánhatalma alá vonja, saját embereivé, jobbágyaivá teszi.

A magyar nemzetnek erőteljesebb közszelleme, közjogi érzéke azonban határozottan tiltakozik a királyi főtisztségek magánjogi irányú felfogása, örökletes adományozása ellen, a minek az a nevezetes következménye lett, hogy nálunk a királyi tisztségeknek átörökíthető joggal való adományozása soha általános jelleget nem öltött, rendszerre nem válhatott és így a királyi tisztségek magánjogi, hűbéri alapokra helyezkedése be nem következhetett. Végso folyamatban pedig ezen tiltakozásnak és az annak alapját

² L. ezt tüzetesebben az V. fejj. 4. §-ában.

képező közjogias felfogásnak eredményeként kell tekintenünk, hogy a tartományuraság vagy tartományi fenség soha ki nem fejlődhetett, gyökeret nem verhetett.

Már az aranybulla 16-ik cikkében igéri a király, hogy egész megyét vagy bárminemű méltóságot magánjogi alapon, örökletes joggal, mint praediumokat vagy birtokokat adományozni nem fog;³ valamint később igéri azt is, hogy a főtiszteknek tisztségük bérbeadását meg nem engedi.⁴

Ezen ígéretek azonban arról is tanuskodnak, hogy egyes esetek mégis előfordultak, a mi azután arra vezetett, hogy az öröklés jogán álló főtiszt a királyi tisztségénél fogva hatalma alatt álló várjobbágyokat, várnépeket és másokat magán hatalma alá hajtani, saját jobbágyaivá tenni törekedett. Éppen ezért mondja ki az aranybulla 19-ik cikke, hogy úgy a várjobbágyok, mint a hospesek, eddigi szabadságukban és jogállásukban megtartandók.⁵

Aziránt nem lehet kétség, hogy a királyi tisztségeket, valamint egész vármegyéket, mint kormányzati területeket örökletes joggal magántulajdonul a hűbéri államszervezet példájára adományozni nem volt megengedve; de vitás napjainkban is még azon másik kérdés, vajjon a királynak szabad volt-e a várbirtokokat adományozni?

Erre nézve az aranybullában nincsen egyenes rendelkezés, habár ide lehetne vonatkoztatni a fentebb idézett 19-ik cikket, mert a várföldek eladományozása az azon tartózkodók jogállásának szükségképpen csorbitására vezetett, miután azok magánhatalom alá kerültek. A várföldek elidegeníthetlensége mellett látszik továbbá szólani III. Honorius pápa egyik levele, a melynek értelmében a király az eladományozott várbirtokokat még akkor is visszaveheti, ha adományozását esküvel erősítette, mert ezen eskü érvénytelen, miután a király koronázása alkalmával megesküdött az ország jogainak és a korona tekintélyének sért-

³ „Integros comitatus vel dignitates quascunque in predia seu possessiones non conferemus perpetuo. L. még 1231 : 26 ; 1290 : 2.

⁴ 1290 : 4. Nec etiam barones suas dignitates in certa quantitate pecunie, locare permittimus.

⁵ 1222 : 19. Jobbagiones castrorum teneantur secundum libertatem a sancto rege Stephano institutam. Similiter, et hospites cuiuscunque nationis, secundum libertatem ab initio eis concessam teneantur.

hetlenül megtartására.⁶ Ehhez képest a várföldek az ország jogainak, a szent korona tekintélyének integráló részét képezvén, elidegeníthetlen állami vagy koronajavak. Ugyanígy magyarázzák Szent István azon rendelkezéseit, a melyek a királyi és az egyházi javak sérthetlenségéről intézkednek.⁷ Sőt külföldi írók is III. Honorius fentebb említett levelére, mint olyan jelenségre hivatkoznak, mely azt bizonyítja, hogy a XIII. században már a római jog behatása következtében kifejlődik az állami birtok, mint a koronához kötött elidegeníthetlen birtok fogalma, mely a király szabad adományozási jogát korlátozza.⁸

Mindezek dacára a várföldek elidegeníthetlenségi elméletének forrásainkban nincs biztos gyökere, mert az oklevelek tanúsága szerint már II. Béla, II. Géza és innentől kezdve királyaink folyton adományozták a várföldeket; a XIII. században pedig már a várföldek adományozása kormányzati rendszerré vált. E rendszer tette naggyá, hatalmassá nálunk a birtokarisztokracziát, és így a történelmi tények és adatok alapján a várföldeket a szent koronához kötött elidegeníthetlen állami javaknak tekintenünk nem lehet. A király adományozási jogának egyedüli korlátja az aranybulla 17-ik pontjában kifejezett azon közjogi felfogás, hogy az adományozásnak a köz, az állam érdekében, a közszolgálatok alapján *iusto servitio* kell történnie.

c) a várépítési és vártartási jog, mint a hadfelségjognak kiegészítő alkatrésze, kezdettől fogva királyi jog. Eleinte csak a király bírhatott várral, csak ő lakhatott megerősített helyen. Ilyen királyi várakról a források gyakran tesznek említést.

Későbbi királyaink egyházi és világi főuraknak várakat adományoznak vagy pedig várépítési engedélyt adnak. Különösen látjuk ezt IV. Béla óta. Ő a tatárok elvonulása után belátta, hogy az országnak védelmi szempontból várakra van szüksége. Egyrészt ő maga újabb várakat építtetett, másrészt egyes főuraknak megengedte, hogy várakat építsenek.⁹

⁶ FEJÉR C. D. III. 1. 294. cap. 33. X. de jure iurando. II. 24. V. ö. KOVACHICH, Vest. Com. 81—82.

⁷ II. 6. 35.

⁸ ESMEIN A. Cour élémentaire d'histoire du droit français 321—322. I.

⁹ IV. Béla 1260-ban Szigligetet a pannonhalmi apátságnak adományozván, hogy ott várat építsen, elmondja általában, mi a célja a várépítési engedélynek. WENZEL II. 320—322. Más várépítési engedélyekre példa: WENZEL II. 194. FEJÉR C. D. IV. 1. 19.. 50. IV. 2. 124. A pozsonyi torony építése C. D. IV. 1. 380.; a soproni védelme C. D. IV. 2. 63.

A vártartási joggal karöltve járt a katonatartási jog, mert a várnak békében való fentartásáról és háború idején való védelméről gondoskodni kellett. A várépítési jog következtében a főurak hadi hatalomhoz jutnak, a jobbágyok felett nemcsak törvénykezési, hanem egyszersmind hadi hatalmat is gyakorolnak, magán haderőt tarthatnak, a melyet nemcsak az ország, a köz érdekében, hanem saját egyéni érdekükben, saját hatalmuknak növelésére is felhasználhatnak.

A püspökségek, apátságok régen, úgylátszik már Szent István óta tartottak saját védelmükre katonákat, harczoló jobbágyokat, (*jobbationes exercitantes*). Ez az intézmény a XIII. század folyamán egészen más jelleget ölt és a magánosok által tartott fegyveres erő az országos haderőnek alkotó részévé vált. A szegényebb nemesek a hatalmasabb egyházi és világi urakkal szolgálati viszonyba lépnek, azoknak katonáivá lesznek. Míg azelőtt egyes egyházi főurak, így pl. az esztergomi érsek különös kiváltság alapján kapta azon jogot, hogy a nemesek vele szolgálati viszonyba léphetnek; addig az 1298: XXXIII. cikk már általán megengedi a nemességnek, hogy másokkal szolgálati viszonyba lépjenek, csak azt tiltja meg, hogy az egyházi és világi főurak a nemességet erre kényszerítsék.¹⁰

A várépítési jog azonban továbbra is királyi jog marad, várat építeni csak királyi engedély mellett lehet, tanúsítja ezt az 1298: 10. cikke, mely elrendeli, hogy a királyi engedély nélkül épített várak lerombolandók.¹¹

A most kifejtett három tényező alapján a Szent István létesítette államszervezettel ellentétben a magyar állami és társadalmi életnek egy új eleme támadt, a birtokarisztokraczia, mely azután az államszervezetet felbontja és a királyi hatalomban foglalt jogokat mindinkább magához vonja.

¹⁰ Item statuimus, quod nobiles servire valeant, quibuscunque voluerint sua spontanea voluntate. Et si qui potentum hujusmodi nobiles, ad sibi serviendum vi, vel potentia artaverint . . . excommunicationem ex nunc latam incurrant ipso facto. Et si hujusmodi de pressione nobilium domino regi constiterit, tales depressores persequi teneatur digna ultione feriendos. KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. 129. I.; Sylloge 38. I.

¹¹ Item munitiones et castella de novo *absque licentia domini regis*, vel quae fuerint tales, de quibus detrimenta inferuntur vel imposterum inferri praesumerentur . . . sine dilectione omni deleantur . . . KOVACHICH Suppl. ad Vest. Com. 111. I.; Sylloge 31. I.

A magánhatalommal felruházott birtokarisztokraczia nálunk — a mint azt a királyság fejtegetésénél előadtuk — annál nagyobb veszélyt képezett az államszervezetben, mert nem történt gondoskodás az iránt, hogy azon egyházi és világi főurak, a kik a hadi és gazdasági erő birtokába jutottak, a kisbirtokú nemeseknél nagyobb kötelességekkel legyenek terhelve a közérdeket képviselő királyi hatalom iránt. Az egyenlő közkötelesség elvének fentartása a XIII. század folyamán szükségképp arra vezetett, hogy a főurak azon hatalmat, melynek birtokába jutottak, saját egyéni céljaikra és nem a köz érdekében használták fel.

A birtokarisztokraczia hatalmi törekvése végveszéllyel fenyegette úgy a királyi hatalmat, mint a kisebb birtokú nemességet. A birtokarisztokracziának ez a kettős irányú küzdelme élénken tükröződik vissza az aranybullából, valamint az 1231., 1267., 1290. és 1298. évi decretumokból. Látjuk ezekből, hogy az előbbi egységes nemesi rend a XIII. század folyamán felbomlik, kebelében külön érdekekkel bíró birtokarisztokraczia fejlődik, mely egyrészt állást foglal a királyi hatalommal, másrészt a kisebb birtokú nemesekkel szemben és azokat maga irányában személyes függőségi, hűbéri viszonyba hozni törekszik.

A magánvárakból rablóvárak lesznek. A hatalmas egyházi és világi főurak a kisebb birtokú nemeseket különféle szolgáltatásokra kötelezik, valamint kényszerítik arra, hogy birtokukat nekik eladják vagy hagyományozzák, sőt a királyi decretumok rendelkezései ellenére bírói ítélet nélkül fogságba vetik.

A birtokarisztokraczia ezen visszaélései hozták létre a szövetséget a nemesség zöme és a királyság között, mely először az aranybullában nyert megvalósulást. Már az aranybulla síkra száll a beállott társadalmi egyenlőtlenséggel szemben a nemesi rend egységének biztosítása végett. A régi jogra támaszkodva, kimondja azt, hogy minden nemes egyformán katonáskodik, csak a király és a nádor bírói hatósága alatt áll, egyenlően részt vesz a székesfehérvári törvénykezési napokon, egyenlő joggal bírja földjét, egyenlő öröklési jog uralma alatt áll, egyenlően adómentességet élvez, a királyi tisztségekre képes és a királynak fegyveresen ellenállhat.

6. §. A nem nemes szabadok rendjének felbomlása és újabb irányú alakulása. A rabszolga-rend jelentőségének csökkenése.

Ugyanazon tényezők, a melyek nálunk a birtokarisztokraczia kifejlődését előidézték, általán felbontólag és átalakítólag hatottak a rendi szervezetre, de különösen felbontólag hatottak a nem nemes szabadok vagy a várszerkezettel összefüggő néposztályok rendjére. E rend felbomlása következtében egyrészt újabb rendi csoportok fejlődnek ki, a városi és a jobbágyi rend; másrészt ezzel kapcsolatosan a rabszolga-rend a XIII. század végével és még inkább a XIX. század folyamán elveszti előbbi jelentőségét.

A királyi vármegyei szervezet a XIII. század folyamán, a várföldek eladományozása következtében megszűnt a királyi hatalom támasza lenni, megszűnt a királyi hatalom részére elegendő hadi és gazdasági erőt szolgáltatni. IV. Béla és utódai már belátták azt, hogy a királyi vármegyei szervezet eddigi alapjain többé fenn nem tartható,¹ miért is ők maguk közreműködtek azon irányban, hogy a nem nemes szabadok rendjének eddigi elemei helyett új elemek keletkezzenek. Maguk sietteték a felbomlást és az újabb irányú fejlődést azon célból, hogy a királyi hatalomnak újabb védelmet biztosítsanak. Általán azt mondhatjuk, hogy a királyi vármegyei szervezet hadi és gazdasági jelentőségének megszűnésével kapcsolatban bomlik fel nálunk a nem nemes szabadok rendje és kezd fejlődésnek indulni két újabb rend: a városi és jobbágyi rend.

Lássuk, ezen felbomlás és újabb irányú alakulás miként vette kezdetét?

A vá r j o b b á g y o k túlnyomó része a nemesi rend sorába emelkedik fel² és pedig az által, hogy a királyi kiváltságok

¹ V. Ö. BARTAL, Id. m. II. 146. és kv. l.

² A nemesítés legrégibb példája, midőn III. István szolgáját, Dekét, nemességgel és az udvarnokok földjéből szabad birtokkal adományozza meg, a mi azt tanúsítja, hogy Deke királyi udvarnok volt: quod Dekem famulum nobilitate dotavi, et in aula nostre Majestatis assiduitate famulari constitui. Cui eciam regali et dono possessionem condonavi, particulam terre udvornicorum meorum in superiorem partem ville Sceuleus vocate, quam ab udvornicis meis excepi, eidem Deke contuli perpetue possidendam, filiis suis et filiis filiorum eius irrevocabiliter habendam. WENZEL XI. 37. l. 1161—1173. év.

következtében azon földbirtokokat, melyeket a várjobbágyok eddig különös hadi kötelesség fejében birtak, szabad tulajdonul kapják. Az egykori várbirtokok nemesi birtokokká lesznek. Azon különös hadkötelesség, melylyel a várjobbágyok birtokuk után terhelve voltak, megszűnik, a különös hadi kötelesség helyébe a közkötelékből folyó általános hadi kötelesség lép, ugyanolyan, mint a minő a nemeseket terhelte. Az ide vonatkozó királyi kiváltságlevelek úgy hangzanak, hogy a király az illető várjobbágyokat azok sorából kiveszi, a nemesi rend kebelébe helyezi és megengedi, hogy ezentúl közvetlenül a király zászlója alatt harcoljanak.³

A várjobbágyoknak másik kisebb része vagy az újonnan fejlődő városi vagy pedig az újonnan fejlődő jobbágyi rendben foglalt helyet. Az előbbi fejlődés akkor állott elő, midőn valamely megerősített hely, mely azelőtt várat képezett, királyi kiváltság alapján várossá lett. Ily esetekben az ott lakó várjobbágyok is nagyrészen városi polgárokká lettek. A második fejlődés különösen a várföldek adományozása következtében állhatott elő, midőn az eladományozott területen lakó várjobbágyok is a megadományozott földesúrnak magánhatalma alá kerültek, a megadományozott földesúrnak harcoló jobbágyaivá lettek.⁴

A várjobbágyság, mely a XI. és XII. században oly nagy szerepet játszott s oly hatalmas néposztály volt, a XIII. század második felében politikai jelentőségét teljesen elvesztette. Bizonyítja ezt azon körülmény is, hogy az 1298. évi decretum már

³ A várjobbágyok nemesítésének legrégibb példája gyanánt lehet tekinteni Zerzowoy pozsonyi várjobbágy kiváltságát 1197. évből. FEJÉR C. D. II. 308—309. és Uruz zalai várjobbágyét 1217. évből. (Jobagio S. regis de Zala). III. 1. 197—199. A XIII. században a várjobbágyok nemesítésének rendes formája: „eosdem, cum omnibus terris ipsorum, quas in jobagationatu dicti castri existentes, sine alieni iuris preiudicio pacifice possederunt, a jobagationatu dicti castri pure et sincere eximentes, in cetum et numerum servientium nostrorum regaliū duximus transferendos; volentes et instituentes, ut de cetero non inter jobagiones castri, sed inter servientes regales computentur, exercitantes sub nostro vexillo more nobilium eorundem. WENZEL IV. 49—50. l.

⁴ Bizonyítja ezt az 1222 : 19-ik és 1231 : 27-ik cikkben foglalt biztosítás a várjobbágyok eddigi jogállásának fentartására nézve. A várjobbágyok olykor királyi engedély mellett magánosok szolgálatába léptek. WENZEL VIII. 143. XI. 606.

nem is tesz említést róluk. A várjobbágyság utolsó maradványa azonban csak a XIV. század folyamán enyészik el.⁵ Ezzel megszűnt a magyar királynak hűbéres katonasága is; azon katonaság, mely leginkább hasonlítható a nyugateurópai kisebb királyi hűbéresekhez.

A magánjogilag szabadok rendjének másik csoportját a várnépek (*castrenses, civiles*) alkották, kik közül csak kevesen emelkedtek fel a nemesi rendbe.⁶ A várnépek egyik része a városi szabadság kifejlődése következtében a városi vagy polgári elemet gyarapította. A későbbi időben, midőn nálunk a városi élet és szervezet nagyobb jelentőséghez jutott, különösen IV. Béla óta, látják, hogy a városok elemének a polgárságnak szaporodása főleg a várnépekből került ki. A másik rész a várföldek eladományozása következtében földesúri hatalom alá jutott.

A magánjogilag szabadoknak harmadik csoportjába a királyi udvarnokok és a szabad parasztok, a negyedikbe pedig a telepések (*hospesek*) tartoztak. A királyi udvarnokok a királyi birtokok egy részének eladományozásával, valamint a szabad parasztok a földesúri hatóság kifejlődése következtében a földesurak magánhatalma alá kerülnek és az újonnan fejlődő jobbágyi rendnek alapelemeiként jelentkeznek. A *hospesek* pedig az újonnan fejlődő polgári rendnek alkotják alapelemét.

A földesúri hatalom általános jellegűvé válása következtében a szabad parasztok és mindazon nem nemes szabadok, a kik valamely földesúr hatalma alá kerültek, mindinkább összeolvadnak a nem szabad földművelőkkel, az előbbi rabszolga földművelőkkel.

Már előbb láttuk, hogy míg a szabad parasztoknak közjogi állása alásüllyed, annak következtében, hogy a szabad parasz-

⁵ L. KOVACHICH J. M., Tentamen, quo jobagiones castri coeteris regni nobilibus per Ludovicum I. regem non esse adaequatos adstruitur. 1814.

⁶ A várnéphez tartozónak megnevesítésére példa WENZEL III. 158—159.: ipsum et suos heredes cum terra eundem Sebastianum et non alios fratres suos contingente de numero ipsorum castrensium solven-
cium quinque pondera, ad numerum et libertatem serviencium regali-
um duximus transferendum Volentes quod nullus S. vel suos heredes ratione
pristine servitutis impetere audeat... sed libere in numero serviencium
more regali commoretur.

tok megszűnnek a királyi hatalom alatt állani; addig a nem szabad földművelők jogállása emelkedik, mert a szabad parasztok törvénykezési társaivá lesznek, ugyanazon hatóság alá kerülnek.

A földművelő jogállására nézve már nem az az irányadó, hogy a vármegyei vagy a földesúri hatóság alá tartozik-e, hanem az, hogy milyen kiváltsága, milyen szabadsága van a földesúrával szemben. A nem szabad földművelők és egyáltalán a rabszolga-rendhez tartozók lassankint jobbágyokká lesznek. A személyes rabszolgaság a XIII. század végével szűnőfélben van és azt lehet mondani, hogy a XIV. században a mi közéletünkben a rabszolgaság intézménye elenyészettnek tekinthető; de a XIII. század végéig még jogilag fennállott.

Az 1298: 70. t.-cikk⁷ biztosította először a földesúr birtokán tartózkodó földművelőknek, a fejlődő jobbágyi rend tagjainak a költözködési jogot. De ezen jog már nem teljesen szabad, hanem bizonyos feltételekhez kötött költözködési jog. A jobbágy csak bizonyos feltételek mellett hagyhatja el ura területét és mehet át más területre.

7. §. A városok és a polgári rend eredete.*

Polgárság alatt azon társadalmi osztályt értjük, melynek tagjai iparral és kereskedelemmel foglalkoznak; városok alatt pedig gazdasági értelemben, a társadalmi élet szempontjából azon községeket értjük, melyeknek lakói túlnyomólag iparosok és kereskedők. Városok ehhez képest gazdasági értelemben véve a gazdasági élet által előnyözött községek, a melyek a kedvezőbb gazdasági viszonyok következtében kiválnak a többi községek, a földművelő községek közül és ezekkel szemben nagyobb vagyonra, előkelőbb társadalmi helyzetre tesznek szert.

⁷ Item quilibet rusticus, seu jobagio alicujus nobilis si voluerit de possessione domini sui habita licentia, et iusta, ac consveto suo terragio persoluto, ad possessionem alterius nobilis, vel alias, quo ei placuerit, cum omnibus suis rebus libere se causa commorandi transfere valeat. KOVACHICH, Suppl. ad. Vest. Com. 181. I.

* *Irodalom*: BARTAL, Id. m. I. 299—306. I. SZALAY JÓZSEF, Városaink a XIII. században 1878. JAKAB ELEK, Kolozsvár története 1870. I. k. ORTVAY TIVADAR, Pozsony város története 1892. I. k. KIRÁLY JÁNOS, Pozsony város joga 1894.

Jogi értelemben véve városok alatt értjük a jog, különösen a közjog részéről kiváltságokban részesített községeket, a melyeket jogi előnyök tüntetnek ki a földművelő községek közül.

A fejlődés természetes rendje az, hogy előbb keletkeznek városok gazdasági értelemben véve: azaz keletkeznek olyan községek, melyeknek lakói túlnyomó részben iparral és kereskedelemmel foglalkozván, a gazdasági élet szempontjából a többi községekkel szemben előnyösebb helyzetbe jutnak. Majd midőn ez a fejlődés előáll, akkor azt a jogrend is figyelembe veszi és a gazdaságilag kedvezőbb helyzetben levő községek a jogrend részéről is bizonyos előnyökben, kiváltságokban részesülván, létrejönnek a tulajdonképpeni vagy jogi értelemben vett kiváltságos községek: a városok.

A jogi értelemben vett városok keletkezése, a városi szabadság kifejlődése következtében válik ki nálunk a polgárság, mint az iparral és kereskedelemmel foglalkozók osztálya, a társadalom többi elemeiből és alakul különálló, előjogozott néposztályá, majd később külön renddé.

A mint az ipar és kereskedelem felvirágzása, az iparcikkek, az ingó dolgok előállítására és forgalomba hozatala mind nagyobb jelentőségre jut a földműveléssel, az őstermeléssel szemben, úgy az iparos és kereskedő községek is mindinkább jogi értelemben vett városokká fejlődnek. Ezzel kapcsolatosan a társadalom egy újabb eleme támad, egy gazdag, művelt osztály: a polgárság, mely gazdagságának, műveltségének megfelelően, nagyobb mértékben kíván résztvenni a közügyek intézésében. A városi szabadságnak, a jogi értelemben vett városoknak kifejlődésével kapcsolatosan fejlődik ki a polgárság is, mint közjogi értelemben vett rend. A városi szabadság fejlődése összeesik a polgári rend keletkezésével és kifejlődésével.

A mult század közepéig azon téves nézet uralkodott, hogy a középkori városi élet és szervezet az ókori, a római városi életből és szervezetből fejlődött ki. E nézetet vallották a legnevesebb külföldi írók, mint EICHORN és SAVIGNY, nálunk pedig a jeles történetíró SZALAY.¹

¹ EICHORN: Über den Ursprung d. städtisch. Verfassung in Deutschland. Zeitsch. f. gesch. Rechtswissenschaft II. 193., 216. I. Staats und Rechtsgeschichte I. 176. I. SAVIGNY, Geschichte d. röm. Rechts in Mittelalter I. 311—321. SZALAY, Magyarország története I. 115. I.

HEGEL² és utána mások, még pedig úgy a német, mint a francia és az angol írók, újabb időben már meggyőzően kimutatták, hogy a középkori városi élet és szervezet keletkezése és fejlődése a római municipiumokkal szerves kapcsolatba nem hozható s hogy a középkori városi élet és szervezet a középkori gazdasági és államjogi viszonyokban bírja gyökerét, kiindulási alapjait.

Még inkább áll ez hazánkra nézve, hol a népvándorlás idejében a római municipiumok teljesen megsemmisültek, a római városi élet és szervezet teljesen eltűnt, csak a falak maradtak meg, a melyek itt az egykori római kulturát jelezték. Nálunk a római műveltség behatásáról a városok keletkezése tekintetében csak annyiban lehet szó, a mennyiben egyes megerősített helyek romjain újabb település következte, később városok emelkedtek.³

A középkori városi élet és szervezet eredete jelenleg is nevezetes vita tárgyát képezi a jogtörténeti írók közt.⁴ Vannak, a kik a városi szabadság és a városi szervezet kifejlődését a községi életre és szervezetre, ellenben mások a *Gilde*-nek nevezett szövetkezetekre vezetik vissza. Majd ismét mások a városi önkormányzat és autonomia eredetét a tanács-kormányzat létesítésében keresik. Legújabbán a német írók a városi szabadság és a városi önkormányzat eredetét a vásártartási joggal és a vásári bíraskodással hozzák kapcsolatba. Ezt a nézetet jelenleg Németországban uralkodónak lehet tekinteni.

A hazai források arról tesznek tanuságot, hogy Magyarországon a középkori városi élet és szervezet csiráját a községi élet és szervezetben kell keresnünk.

Vajjon a honfoglalás alkalmával a honalapító magyarok

² Geschichte der Städteverfassung von Italien. 1847.

³ Pl.: Győr, Sopron, Székesfehérvár, Szombathely, Veszprém, Pécs Buda.

⁴ L. erre nézve ARNOLD, Verfassungs-Geschichte d. deutsch. Freistädte 1854. NITSCH, Ministerialität und Bürgertum 1859. MAURER, Geschichte d. Städteverfassung in Deutschland 1869—71. GIERKE, Das deutsche Genossenschaftsrecht 1868. THIERRY, Essai sur l'histoire du tiers état 1867. STUBBS, The constitutional history of England 1874. HEUSLER, Der Ursprung d. deutsch. Stadtverfassung 1872. SOHM, Die Entstehung d. deutsch. Städtewesens 1890. BELOW, Der Ursprung d. deutsch. Stadtverfassung 1892. KENTGEN, Untersuchungen über den Ursprung der deutsch. Stadtverfassung 1895. RIETSCHEL, Markt und Stadt in ihrem rechtlichen Verhältniss 1897.

mennyiben járultak a községi élet és szervezet fejlesztéséhez vagy egyáltalán ilyen szervezet létesítéséhez, azt az adatok hiányossága következtében eldönteni nem vagyunk képesek; de annyi kétségtelen, hogy már a honalapítás alkalmával itt voltak bizonyos községi letelepülések és hogy a megelőzőleg itt lakott népelemeknek már volt bizonyos községi szervezetük.⁵ Midőn azonban a királyság korában a törzsi szervezet helyét a királyi vármegyei szervezet váltja fel, akkor már világosan látjuk, hogy a várjobbágyok, a várnépek és különösen a vendégek vagy telepesek (*hospesek*) községekben laknak, bizonyos községi szervezettel bíró településeket alkotnak. Ezeket a településeket a források „villák”-nak nevezik szemben a rabszolgatelepülésekkel, a *praedium*-okkal.

Maga a vár, mint a vidéki kormányzatnak középpontja, mint több embernek állandó lakhelye, szükségkép előmozdította a községi élet és szervezet fejlődését, valamint előmozdította az ipar és kereskedelem fejlődését is, mert a vármegyék középpontjain a várakban vagy a várak közelében az iparcikkek kelendőségre találtak. A várkatonáknak élelmiszerekre és ruházatra van szükségük, a mi bizonyos ipari foglalkozást feltételez. Az iparosok és kereskedők örömet foglalnak helyet a várak közelében egyrészt azért, mert ott az ipar és kereskedelem felvirágzik: másrészt azért, mert a vár védelmet nyújt az iparral és kereskedéssel foglalkozóknak.

A város szónak a „vár” szótól származása eléggé utal bennünket arra, hogy nálunk is úgy, mint a nyugati államokban, a községi élet fölvirágzásának egyik alapfeltétele volt, hogy az ilyen községi települések megerősített helyek legyenek. A királyság első századában a várat és várost egyaránt *civitas*-nak nevezik. A *civitas* és a *castrum* jóformán azonos fogalom, éppen úgy, mint Németországban, a hol a *Burg* szó várat és várost jelent egyaránt. Ennek megfelelően *civis* nálunk kezdetben várkatonát, várjobbágyot jelent és csak később alkalmazzák ezen kifejezést a városok lakóira, a polgárookra. A *burgensis* a mi forrásainkban is városi polgárt jelent.⁶

⁵ Bizonyítja ezt a pécsváradi apátság alapítólevele, a melyben már 41 faluról van szó: „que simul adunate faciunt villas XLI.” KARÁCSONYI, Szent István oklevelei 80. l. és a veszprémvölgyi zárda alapítólevele, mely 9 falut említ. Akad. ért. 1900. évf. 538. l.

⁶ Szent László decretumában (III. 13.) a „civitas” várat jelent: „ad civitatem eiusdem provinciae congregat”; hasonlóképpen Kálmán decre-

A jogi értelemben vett városok alkotó elemei nálunk a *hospes*-eknek, „vendégek“-nek nevezett telepések voltak. Kétségtelenné teszük ezt a ránk maradt adatok, a mennyiben a városi kiváltságlevelek kezdetben kivétel nélkül a *hospes*ek részére adattak ki. Királyaink, kezdettől fogva telepítések útján iparkodtak a községi életet fejleszteni és különösen külföldről behívott telepésekkel az ipart és kereskedelmet előmozdítani. Úgy látszik már Szent István erre célzott, midőn Imre fiának adott utasításaiiban az idegenek pártfogását hangsúlyozta.⁷

Az okmányokban különböző nemzetiségű: magyar, német, olasz és szláv vendégekről van szó. A későbbi kiváltságlevelekből látjuk, hogy ezek a telepések nagyjából Német- és Olaszországból bevándorolt idegenek. A XII. század második felében az ország minden részében találunk ilyen idegen országból származott telepeket, a mi azt mutatja, hogy ekkor már a községi élet fejlődése nagyobb mérvet öltött.⁸

A telepések (*hospes*-ek) jogállásáról a XIII. század előtt nincsenek biztos adataink és így nem vagyunk képesek a városi élet és szervezet csiráját kellőképpen felderíteni. Csak annyit tudunk, hogy már Kálmán alatt az idegenek nagyobb szabadságot, függetlenséget élveztek, kevesebb kötelezettséggel voltak terhelve a királyi hatalom irányában, mint a többi várnépek.⁹ Ezt a nagyobb szabadságot biztosította az aranybulla 19. cikke is, mely csak a *hospes*-ekről és a várjobbágyokról tesz említést, ellenben a többi nem nemes szabadok jogállását külön nem biztosítja.

A vendégtelepek kezdetben a vármegyei ispán joghatósága

tumában I. 37. és a zabori apátság birtokainak összeírásában. FEJÉRPATAKY, Kálmán király oklevelei 60. I. — Ugyancsak Kálmán decretuma bizonyítja, hogy a „civis“ még várkatona (I. 38.), a kivel szemben a várnéphez tartozót „civilis“-nek nevezik (I. 39.). A „burgensis“ elnevezésre nézve: ROGERIUS, Carmen miserabile 28. (ENDLICHER 275—276.) és Varasd kiváltságlevele 1209. év FEJÉR C. D. III. 1. 87. V. ö. PAULER id. m. I. 75-ik jegyzet.

⁷ Decr. I. 6. L. még *Kézai*, De nobilibus advenis. ENDLICHER 124. és kv. I.; Chronicon Posoniense cap. 30., 31. M. FLORIANUS, Hist. Hung. font. dom. IV. 27—28. I. A szatmárnémetiek szintén Gizella korában jöttek az országra: ENDLICHER, 426. I. és még WENZEL I. 22—23.

⁸ Hogy a „hospes“ alatt főleg bevándorolt idegent kell értenünk, ezt az aranybulla 11. cikke is bizonyítja: Si *hospites* videlicet boni homines, ad regnum venerint, sine consilio regni ad dignitates non promoveantur.

⁹ Decr. Colomani I. 35., 80., 81.

alatt állanak. A községi szervezet, melynek alapját a községi földközösség képezi, kezdetben csak gazdasági és nem közkormányzati szervezet, nem kiegészítő része a királyi kormányzatnak.

Nálunk Szent István alatt és közvetlenül utána a vármegyei szervezet az egyedüli közkormányzati szervezet. Később azonban a községi szervezet, mely kezdetben csak gazdasági szervezet volt, mindinkább közjogi jellegű szervezetté válik és a városok a közkormányzatnak önálló tényezőivé lesznek az által, hogy a községi hatóság nemcsak gazdasági, hanem államhatalmi teendőköt is végez és a város élén álló tanács közjogi jellegű bírói hatóságot gyakorol.

A községi ügyeket kezdetben a falu bírása, az úgynevezett „falunagy“ *maior villae* vagy *villicus* intézi az esküdt községbeli tagokkal együttesen. Alaposnak látszik az a feltevés, hogy a *hospes*-telepek kezdetől fogva maguk választották bírójukat. Igazolja ezt azon körülmény, hogy az idegen országból jött telepesek a középkori felfogásnak megfelelően saját jogukat magukkal hozták, saját idegen joguk szerint élhettek, már pedig ezen idegen jog szerint csakis valamely közölök való bíró ítéltetett és így meg kellett nekik engedni, hogy a bírót maguk közül válaszzák. A későbbi forrásokban gyakran történik hivatkozás, az idegen jogra a *ius theutonicum*-ra, a mi szintén azt bizonyítja, hogy az idegen országból jött telepesek saját jogukkal éltek, sőt a szolgáltatásokat is saját joguk szerint (*more theutonico*) teljesítették. Ugyancsak a *hospes*-telepek már korán vámmmentességet vagy vámkedvezményeket és vártartási jogot kapnak, valamint végrendelkezési, szabad költözködési és lelkészválasztási joggal bírnak,¹⁰ és letelepedés céljából kapott területet bizonyos szolgáltatások mellett szabadon használják és birtokolják.

Így indul fejlődésnek nálunk a városi szabadság és azzal kapcsolatosan a városi önkormányzat, mely csak akkor tekinthető befejezettnek, midőn a városi bíróság a város területén kizárólagos hatóságot nyervén kivétetik a vármegyei ispán hatósága alól és közvetlen a király bírói hatósága alá helyeztetik. A városi szabadság további fejlődésének súlypontja abban fekszik, hogy a város területével együtt kiválik a vármegyéből és a városi szervezet a vármegyei szervezettől függetlenül, közkor-

¹⁰ L. ennek igazolását V. fej. 35.

mányzati szervezetté, a királyi kormányzat önálló tényezőjévé válik.

A városi bíró ettől fogva a mellette működő esküdtekkel vagy mint később nevezték, a városi tanácscsal együtt teljesen önállóan intézkedik a város kormányzati és törvénykezési ügyeiben. A város területén mindennemű ügyekben a városi tanács ítélt, a melylyel szemben közvetlenül a királyi bírósághoz ténik a fellebbezés.

Ezen fejlődést megelőzőleg a városok lakói rendi állásuk szerint különböző joghatóság alatt állottak, a szerint, a mint nemesek, várjobbágyok, vendégek, várnépek vagy szabad parasztok voltak. A városi szabadság kifejlődésével azonban a különböző népelemek mindannyian egységes polgári elemmé tömörülnek és a városi bíróságnak hatósága a város területén tartózkodó valamennyi népelemre kiterjeszkedik.¹¹ Míg azelőtt a községi szervezetben a városi bírónak hatásköre csak a gazdasági és az azzal kapcsolatos rendészeti ügyekre vonatkozott; addig most a községi szervezet, mint városi szervezet, közjogi jellegű, államkormányzati jelentőségű, mely a városi tanács bíraskodásában nyer kifejezést.

A királyi kiváltságlevelek egyik állandó pontját és ehhez képest a városi szabadságnak kiegészítő, integráló alkatrészét képezte az is, hogy a város bárkit kebelébe befogadhat és ezáltal a városi szabadságnak részesévé tehet. A király azért adta e fontos jogot a városoknak, hogy azáltal a polgári elem szaporodását előmozdítsa, az ipar és kereskedelem felvirágzását biztosítsa.

A városi szabadság kifejlődésével egy áramlat áll elő: a vidékről a városokba való beköltözés. A várnépek, a szabad parasztok és egyáltalán a nem nemesek, a magánjogilag szabadok, a város felé húzódnak, a városban telepednek meg, szaporítják a városi elemet és mind nagyobb jelentőséghez juttatják

¹¹ A városi kiváltságlevelek általán tanusítják, hogy a területiség elvének kifejlődése és ez alapon a városban lakó népelemek egybeolvadása csak lassan és fokozatosan következett be. L. pl. Nyitra kiváltságlevelét (FEJÉR C. D. IV. 2. 256. és kv. l.), mely szerint úgy a kiváltságokat, mint a birtokokat a hospesek (= cives castri Nitriensis) kapják; ellenben a várjobbágyoknak külön birtokuk van, valamint a királynénak, a várnak és az egyháznak is. L. még Győr kiváltságlevelének 5-ik pontját. ENDLICHER 527. l. Soprony 11-ik pont. U. o. 548. l. Pozsony 16. pont. U. o. 626. l.

a polgárságot, az iparral és kereskedelemmel foglalkozók osztályát.

A királyok éppen azért vették ki a városokat a vármegyei ispánok hatósága alól, hogy függetlenségüket a mindinkább előtérbe nyomuló földesúri hatalommal szemben biztosítsák. A királyi vármegyei szervezet fölbomlásával és az autonóm megyei szervezet fejlődésének megindulásával kapcsolatosan fejlődik ki nálunk a városi önkormányzat, mint a közhatalomnak egyik önálló tényezője. A városi szabadság teljes kifejlődése azonban csak lassan és fokozatosan állott elő és még e korszakban befejezettnek nem tekinthető.

A városok ugyan már a XIII. század folyamán kiválnak a vármegyei szervezetről, de területük még nem szabad tulajdon, még nincsen szabad birtokjoguk; ehhez csak a következő korszakban jutnak, midőn a szent korona tanának kifejlődése következtében a városok, mint testületek, nemeseknek tekintetnek és azokhoz hasonló jogokban részesülnek. A városi terület még a király tulajdona és a városi polgárok a nekik átengedett földterületért kezdetben külön-külön, később együttesen, a királyi kincstár részére adót fizetnek. A király még a XIII. században a városokat szabadon adományozhatta,¹² holott a következő korszakban már a szent korona elidegeníthetlen javaivá lesznek.

¹² Érdekes példája ennek Nyitra adományozása a nyitrai püspök részére 1288. évben, FEJÉR C. D. V. 3. 417—419.; a midőn a hospesek előbbi kiváltságuk ellenére a püspök joghatósága alá kerülnek. — V. ö. FEJÉR C. D. IV. 2. 256. és kv. I.

IV. FEJEZET.

A királyi kormányzat és törvénykezés.

1. §. A központi királyi kormányzat és törvénykezés.

A királyi tanács.*

A Szent István létesítette államszervezetben a központi kormányzat és törvénykezés a király személyén nyugodott. Az országos kormányzat, királyi kormányzat, mely sajátos magyar jellegén kívül nyugati jelleget is viselt.

A középkori államszervezet egyik fő jellemvonását képezi, hogy az állami élet fejletlensége következtében nem ismer más közügyet, mint a hadügyet és a törvénykezést: a külső és belső béke biztosítását. Tulajdonképpen közigazgatási ügyek nincsenek, mert az állam nem tekinti feladatának a szellemi és anyagi jólét előmozdítását. A pénzügyeket merőben mint a király magán háztartási, magán gazdasági ügyeit tekintették és a király pénzügyi jogait, mint magánjogokat kezelték.

A két államhatalmi kör a hadügy és a törvénykezés, *Konstantinos* tudósítása szerint az ősi államszervezetben el volt különítve egymástól. A vezér nem gyakorolt bírói hatalmat, mert ez külön közegeknek, a nemzetbíráknak volt feladata. Az ősi államszervezet ez az alapelve a királyság megalakulásával lényegesen megváltozik. A király nemcsak fővezér, hanem legfőbb bíró is és mint ilyen, a nemzetbírák örököse, ki egyedül van jogosítva

* *Irodalom*: BÉL, Comment. de archiofficiis regum Hungariae 1729. BARTAL, Id. m. I. 306—317. SCHWARCZ GYULA, A miniszteri felelősség eredete 1882; A király tanácsosainak felelőssége Aragoniában és Magyarországon III. András óta. 1889; Montesquieu und die Verantwortlichkeit der Räte d. Monarchen in England, Aragonien, Ungarn, Siebenbürgen und Schweden 1901.

a nemzet szabad tagjai felett biráskodni. A királyi főtisztek szintén együttesen gyakorolják a hadi, törvénykezési és pénzügyi hatalmat. A kormányzat egyes ágai nincsenek többé egymástól elválasztva, a királyi főtisztek katonai és polgári tisztviselők. Ez utóbbi szempontból feladatuk főképpen a jogszolgáltatás, a bírászkodás és az ezzel járó rendészet, mert — a mint fentebb említettük, — az államélet fejletlensége következtében az állam egyéb kormányzati ügyet nem ismer.

További jellemző ismérve a királyi kormányzatnak, hogy az nem tisztán közjogi, hanem bizonyos mértékig magánjogi természetű kormányzat. Következménye ez a hűbéri állameszmék behatásának, a melyek akkor, midőn nálunk a királyság megalakult, a nyugati államokban már teljes kifejlődéshez jutottak. A hűbéri állam nem közjogi, hanem magánjogi formák szerint él, a királyi hatalom magánhatalom, mely a király személyéhez fűződik, mely nem az összesség, nem a köz érdekében áll fenn, hanem a király személye érdekében. A királyi kormányzat is nem állami, nem közkormányzat, hanem inkább személyes jellegű magánkormányzat.

E felfogás a királyság létrejöttével nálunk is mindinkább gyökeret ver. A királyi hatalom ugyan közjogi alapon nyugvó hatalom, a mennyiben a király a hadi és a birói hatalmat a nemzet átruházása alapján bírja és gyakorolja, de miután a nemzetről levő főhatalom egy személy kezébe jutott, a főhatalom, mint királyi hatalom, bizonyos mértékig személyes jelleget, magánjogi természetet öltött.

Ebben kell szerintünk keresni annak magyarázatát, hogy kezdetben a nemzet csak a király személyiségét ismerte el közjogi személyiségnek, csak az ő legszemélyesebb hatóságát tekintette közjogi jellegű hatóságnak; ellenben a királyi hatalom közegei már nem tulajdonképpen állami vagy köztisztviselők, hanem a király magántisztjei, kik hatalmukat nem a köz, nem az állam, hanem a király személyes érdekében gyakorolják. Ebből kifolyólag nálunk a nemesek úgy hadi, mint törvénykezési tekintetben csak a király személyes hatósága alatt állanak. Sem a központi, sem a vidéki tisztviselők hatalma a nemesekre ki nem terjedt.

A fő különbség a magyar királyság és a hűbérállamok kormányzati szervezete között abban állott, hogy nálunk a tisztségek nem öltöttek hűbéri jelleget, a kormányzat közegei nem

lettek királyi hűbéresekké és később tartományurakká, hanem megmaradtak királyi tisztviselőknek, kiknek hatalma nem magánjogi alapon, nem a hűbéri jogon nyugodott, hanem közjogi alapon: a királyi megbízáson. A tartományúri kormányzat nálunk nem fejlődik ki, valamint a tartományuraság, a tartományi fenség sem, mely az országot hűbéres tartományokra osztaná. A király minden hatalom és jog kútforrása maradt és a királyi hatalomban foglalt jogokat királyi tisztviselők gyakorolják, kik a királynak föltétlen rendelkezése alatt állanak. A közhatalmi jogok, a hadi, bírói és pénzügyi hatalom átruházása Magyarországon csak bizonyos korlátok között történt és azon átruházott hatalom, melyet magánosok gyakoroltak, soha sem vonatkozott a nemzet szabad tagjaira, a nemesekre, hanem csakis a nem nemes, a nem tulajdonképpeni szabadokra.

Az országos kormányzatnak súlypontja a király személyiségén nyugodott. A király ezen időben legszemélyesebben gyakorolja a kormányzati jogokat, nemcsak uralkodik, hanem valóságban kormányoz is, minden fontosabb állami ügyet személyesen intéz. A központi kormányzatnak nincsen a király személyétől különálló szervezete, nincsen állandó székhelye, hanem az a király lakhelyével együtt vándorolt. A központi királyi kormányzat székhelye ott van, a hol a király az idő szerint tartózkodik. A királynak állandó lakhelye kezdetben Esztergom, később Buda. A király lakhelyét, mint általán a középkorban a hatósággal bíró személy lakhelyét, *curia*-nak: *curia regia*-nak nevezték, de előfordul a *regale palatium* (Pfalz) elnevezés is.

A központi királyi kormányzat külső berendezése kétségkívül nyugati eredetű és így a központi királyi kormányzat közegei is jobbra ugyanazok, mint a kikkel a nyugati államokban találkozunk; a kik nálunk is kezdetben nem mások, mint udvari tisztek, a királyi udvartartás egyes ágainak vezetői. Az udvari tisztek, eredetüket tekintve, nem állami, nem köztisztviselők, hanem a király magántisztjei, ispánjai, de mint ilyenek, segítségére vannak a királynak az országos ügyek intézésében is. Az udvari tisztségek egy része mindinkább közjogi jelentőséghez jut, állandóan bizonyos közhatalmi teendők végzésével lesz egybekötve, a mi által ezen udvari tisztségek előbi jellege, feladatköre

¹ Decr. St. Ladislai I. 41 Decr. Colom. I. 15.

hátterbe szorulván, köztisztségekké, az állami kormányzat szerveivé, önálló tényezőivé fejlődnek.

E fokozatos fejlődés elég világosan áll előttünk, habár a királyság két első századából kevés olyan adattal rendelkezünk, amely a királyi udvari tisztségek feladatát, működési körét részletesebben megvilágítaná. Azt is látjuk a ránk maradt adatokból, hogy a nyugatról átvett udvari tisztségek a magyar nép erőteljesebb közjogi irányú felfogása és Magyarország különleges viszonyaihoz képest a nyugati államokétól több tekintetben eltérő fejlődést mutatnak.

Az udvari tisztek között kezdettől fogva első helyen állott a nádor vagy nádorispán (*comes palatinus*). Ennek helyettese volt a kisebb udvari ispán (*comes curialis minor*), a későbbi udvar- vagy országbíró, ki a nádornak helyébe lépett. A harmadik közjogi jelentőségű udvari tisztség volt a tárnokmesteri vagy kamarási tisztség, melynek viselőjét *supremus camerarius*- vagy *magister tavernicorum*-nak nevezték, a ki a királyi kincsek őrzője, a királyi pénzügyek kezelője volt. Negyedik a nótárius, a későbbi kanczellár, a királyi iroda feje.

Ezekén kívül volt még négy más udvari főtitzt, a kik azonban közjogi jellegű funkciókhoz, közkormányzati hatáskörhöz nem jutottak, de mint a királyi tanács tagjai, szintén részt vettek az országos ügyek intézésében, ú. m.: a főasztalnok (*dapi-ferorum regalium magister*),² a főpohárnok (*pincernarum regalium magister*),³ a főlovászmester (*agasonum regalium magister*)⁴ és a főkamarás (*cubiculariorum regalium magister*).⁵

A nemzet azon törekvése a XIII. században, hogy a királyi hatalmat alkotmányos korlátok közé szorítsa és annak gyakorlását ellenőrizze, a királyi udvari tisztségeket is mindinkább köztisztségekké, országos jellegű hivatalokká fejlesztette. E törekvésnek tulajdonítható, hogy már az aranybulla megállapítja a nádor és az udvarbíró hatáskörét, az 1231. évi decretum 3-ik cikke pedig kimondja, hogy az ország ügyeit rosszul intéző nádor az országgyűlés kérelmére elmozdítottassék. Még tovább megy ennél az 1290. évi decretum 9. cikke, a mely azt kívánja, hogy

² WENZEL I. 51. 1135. év.

³ FEJÉR C. D. II. 294. 1148. év.

⁴

⁵ FEJÉR C. D. II. 295. 1140. év.

a király a nádori, tárnokmesteri, udvarbirói és kancellári tisztséget az országgyűlés hozzájárulásával töltsé be.⁶

A királyi udvar főtisztjein, mint a központi királyi kormányzat és törvénykezés tulajdonképpeni végrehajtó szervein kívül a királyi kormányzatnak és törvénykezésnek legfontosabb tényezője volt Szent István óta a királyi tanács. Értjük ezalatt a főemberek, később a főpapok és a királyi főtisztok gyűlékezését, a kiket a források általában praelatusoknak és báróknak (*praelati et barones*) neveznek, de Szent István intelmeiben még úgy beszél róluk, mint „öregebbek- és jobbak-, feljebbvalók- és nagytiszteletű vének“-ről.⁷

A királyi tanácsnak a XIII. század végéig nincsen semmiféle szervezete, sem tagjainak száma, sem hatásköre nincsen megállapítva. A király a főpapok és a főtisztok közül teljesen szabadon, tetszése szerint állítja össze a tanácsot, esetről esetre azok közül, a kik a királyi udvarban az idő szerint jelen vannak. A királyi tanács a királyi kormányzatnak egyik eszköze, tényezője minden alkotmányszerű jelentőség nélkül, mert a királylyal szemben nem bír határozási joggal, hanem csak kötelessége a királyt tanácsokkal ellátni, az ország érdekében előterjesztéseket tenni, kérelmezni; a mely előterjesztések és kérelmek alapján a király tetszése szerint hoz határozatokat vagy a jogvítás ügyekben ítéleteket.

A királyi kormányzat ellenőrzésére irányuló nemzeti törekvés azonban az Árpád-korszak végével nevezetes változást idézett elő a királyi tanács jogállásában, a mely az 1298. évi decretum 23. cikkében az ú. n. III. Endre-féle tanács törvényben nyert kifejezést. E nevezetes rendelkezés a következőképpen hangzik:⁸

„Hogy a király úr udvara minél méltóságosabb legyen és Magyarországot minél helyesebben lehessen kormányozni, elhatároztuk, miszerint király urunk három hónaponként váltakozva, sorrend szerint 2—2 püspököt vegyen maga mellé, egyiket a kalocsai, másikat az esztergomi érsekség suffraga-

⁶ „Item palatinum, magistrum tavernicorum nostrorum, vicecancellarium, iudicem curiae ex consilio nobilium regni nostri ex antiqua consuetudine regni nostri faciemus“ KOVACHICH, Sylloge 18. l. ENDLICHER 617. l.

⁷ Decr. St. Stephani I. 7.

⁸ KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. 119. l. Sylloge 35. l. ENDLICHER-nél 636. l. a 20. cikk.

neusai közül és ugyanennyi nemeset, mintegy az összes nemeség helyett, a kiket magunk választunk, a kik a kir. kincstárból illő díjazással ellátandók. Ha a király úr ezt tenni elmulasztaná, tanácsosainak meghallgatása nélkül tett adományai, valamint az általa osztogatott méltóságok és fontosabb intézkedései érvénytelenek legyenek.“

A tanácstörvény nagyfontosságú alkotmányfejlődést jelez és benne különösen két közjogi elv nyer határozott kifejezést: először, hogy a tanács szervezetét a törvény állapítja meg, a mennyiben a tanácsosok egyrésze a törvény szerint és az országgyűlés választása alapján foglal helyet a királyi tanácsban; másodsor, hogy a király rendelkezéseinek érvényesége, alkotmányszerű jogereje, a királyi tanács meghallgatásához van kötve.

Ehhez hasonlókéréseket látunk a XIII. század folyamán a választott tanácsosok intézményének életbeléptetése végett mindazon államokban, a melyekben a királyi hatalom alkotmányos irányú fejlődést vett, nevezetesen: Angliában, Aragoniában és Castiliában. De azért a III. Endre-féle tanácstörvényt korántsem lehet a nyugati államokban létrejött tanácstörvények egyszerű utánzása gyanánt tekinteni, sőt e törvény sokkal tökéletesebb és közelebb jár a miniszteri felelősség intézményéhez, mint a nyugati államok hasonló intézkedései, mert azok egyikében sem találjuk érvényre emelve azon alkotmányjogi elvet, mely a királyi rendelkezések érvényét a tanács meghallgatásához köti.⁹ A királyi hatalom ezen ellenőrzési módját, mely később a felelős miniszteri kormányzat alapját képezi, a magyar nemzet találta meg először.

A miniszteri felelős kormányzatnak két főtétele van: az egyik, hogy a király rendelkezései csak úgy bírnak érvénnyel, ha a felelős tanácsosok azokhoz hozzájárulnak; a másik, hogy a király tanácsosai hivatali működésükért felelősségre vonhatók és pedig nemcsak büntetőjogilag a törvénysértés esetén, hanem politikailag is, ha az ország java ellen vétének.

Az első alapelvet az 1298. évi decretum 23. cikke már teljes mértékben érvényre juttatja, midőn kimondja azt, hogy a királynak a tanács meghallgatása nélkül tett intézkedései érvénytelenek; ellenben a második alapelv még nincsen benne egye-

⁹ L. ennek igazolását SCHWARCZ GYULA fentebb idézett munkáiban.

nesen kimondva, ezt csak indirekte lehetne következtetni abból, hogy a tanácsosok három hónaponként váltakozva rendeltetvéni ki, az országgyűlésnek módjában volt a rossz tanácsadókat eltávolítani.

E nagyjelentőségű alkotmányfejlődés, a mint azt okmányilag bizonyítani lehet,¹⁰ tényleg életbe is lépett, gyakorlati alkalmazást nyert; de minden valószínűség szerint csak rövid időre, mert a III. Endre halála után beállott trónviszályok és az Anjou-királyok abszolutisztikus törekvései megakadályozták e törvénynek állandó érvényre emelkedését. Ámde az abban lefektetett jogelvek továbbra is fennmaradtak a nemzeti közmeggyőződésben és a nemzetnek azok megvalósítására irányzott törekvései később eredményre is vezettek.

2. §. A király személyes részvétele a birói hatalom gyakorlásában.

Királyaink Szent István óta személyesen gyakorolták birói hatalmukat, béke idején a király legfontosabb foglalkozása a jogszolgáltatás volt. A király legszemélyesebb biráskodása részint az ősi államszervezetben, részint a nyugati intézményekben bírja gyökerét, kiindulási alapját.

A királyság létesítése után a nemzeti közfelfogás szerint a király lett a nemzetbirák örököse. A nemzet szabad tagjai, a nemesek, az ő személyes birói hatósága alatt állanak. Kezdetben, még a királyság első századában a nemzetségek fiai a törzsi és nemzetiségi birák elé vitték ügyeiket; ha azonban ott nem nyertek igazságot, közvetlen a királyhoz fordultak.

A nyugati államokban is a király személyesen biráskodik s a míg a hűbéri államszervezet teljes mértékben ki nem fejlődött, a király személyes birói hatósága mindenkire és minden ügyre kiterjedt. Az egyházi és világi főurak peres ügyei ott is a királyi kúriában nyertek elintéztést, de ezenkívül a királynak jogában állott bármely ügyet saját személyes birósága elé vonni és bárkinek megengedni, hogy panaszát a királyi kúriában elő-

¹⁰ „... praesentibus comite Th. et H. consiliarjis nostris per regnum deputatis“. — WENZEL V. 202. 1299. év.

adhassa. Ez történt különösen, hogy ha az alsóbb bíróság igazságtalanul járt el, ha megtagadta vagy halogatta az igazság kiszolgáltatását. Továbbá a király, mint a birói hatalom kútfeje, nem volt a szigorú joghoz kötve. A király személyes bírósága méltányossági bíróság (*iudicium aequitatis*), mely ítéleteiben nem a szigorú jogot, hanem a méltányosságot tarthatja szem előtt.¹

Ilyen jellegű volt a magyar király személyes biráskodása is, de azon különbséggel, hogy a nemek fiai, a nemesek valamennyien a király személyes birói hatósága alá tartoznak és a királyi főtisztek birói hatalma rájuk ki nem terjedt. A király továbbá kedvezményként bárkinek ügyét saját ítélőszéke elé vonhatta. Világosan tanúsítják ezt a városi kiváltságlevelek, a melyekben ki van mondva, hogy ha a városi bíróság igazságtalanul járna el, megtagadná a jogszolgáltatást, a királynál lehet panaszt emelni. Ugyanígy történt az később, midőn a földesúri hatalom mindinkább kifejlődik, a főpapok jobbgyaival és kivételesen a világi főurakéval is. Sőt már az 1290. évi decretum 15. cikkelye szabályként mondta ki, hogy a főpapok népei felett világi ügyekben a földesúri hatóságon kívül csak a király ítéltet.

A király birói hatalmát állandóan a saját lakóhelyén gyakorolja és az ő személyesen vezetett bíróságát a források *audientia regis*, *auditorium nostrae majestatis*, *nostrum culminis*, *consistorium regis*-nek nevezik. A közvetlen királyi bíróság az Árpádok korában még nem bírt határozott szervezettel; alakult rendszerint a főpapokból és a királyi főtisztekből, azokból, a kik a királyi tanácsnak is tagjai voltak és a kiket a források *praelatusok*- és báróknak (*praelati et barones*) neveznek.² De álhatott másokból is, azon főurakból, a kik éppen a királyi udvarban tartózkodtak. Az okmányokban gyakran olvassuk, hogy a király *cum suis principibus* vagy pedig *cum multis regni nostri magnatibus* hozza az ítéleteket.³

A peresügy felvétele és elintézése, úgy látszik, kezdetben egészen szóbeli volt. Az írásbeli eljárást csak III. Béla hono-

¹ BRUNNER, Die Entstehung der Schwurgerichte 70—76. lap; ESMEIN, Cours élémentaire d'histoire du droit français 69—70. l.

² FEJÉR III. 2. 142. l. „iuxta consilium episcoporum et baronum.“

³ KNAUZ, Mon. Strig. I. 131. WENZEL VI. 162., 506. FEJÉR IV. 1. 442.

sította meg, de a nemesség ezen újítást visszatetszéssel fogadta és pedig *Rogierius* tudósítása szerint azért, mert most már a kancellártól függött, hogy mely ügyek kerüljenek a király által személyesen vezetett ítélőszék elé és a kancellárok ezen diszkrecionális hatalmukkal visszaéltek, a mi arra vezetett, hogy az 1267. évi decretum 10. cikkelye megszüntette a folyamodvány útján való eljárás szükségességét.⁴

A király azonban nemcsak saját lakhelyén szolgáltatja az igazságot, hanem a nyugati fejedelmek példájára a jogszolgáltatás gyakorlása végett időnkint beutazza az országot, a mint azt Kálmán király decretumából látjuk.⁵ És habár később a nádor önálló bírói hatóságának kifejlődésével a király körutazása az országban, mint kormányzati rendszer, mindinkább megszűnik, mindazáltal annak nyomát még az 1298. évi decretum 10. cikkelyében is megtaláljuk, a mely elrendeli, hogy a királyi engedély nélkül épült várakat a király, midőn körutazást tesz, romboltassa le.⁶

Általános elv gyanánt áll az egész középkorban, hogy a király bárhol az országban, hol éppen az idő szerint tartózkodik, bíraskodhatik;⁷ sőt e célból gyakran még a XIII. század folyamán is az ország egyik vagy másik vidékén részleges törvénykező gyűlést tart, a hol a vele együtt levő egyházi és világi főurakkal ítélkezik.

Nagyon valószínű az is, habár biztos történeti adatokkal igazolni nem lehet, hogy a király már kezdettől fogva az ősi államszervezet nemzetgyűlésének hagyománya gyanánt évenként országos jellegű törvénykező gyűlést tartott, a hol minden nemesnek alkalmá nyílt panaszával közvetlenül a király elé járulni. Ebből fejlődtek ki a székesfehérvári törvénykezési napok, a melyeknek nyomát a XII. század második felében találjuk,⁸ s a melyeknek

⁴ Item cause nobilium sine petitionibus debeant expediri.

⁵ Decr. Colom. I. 37.

⁶ „... per dominium regem ubi idem processerit in regno, vel per palatinum huiusmodi municiones delcantur.“ — KOVACHICH, Sylloge 31. I.

⁷ Erről tanuskodik, midőn III. Béla Kaba rendelkezését, melylyel vagyonát a pannonhalmi apátságnak hagyta, egy tölgyfa alatt ülve (*sub quadam quercu sedebat*), megerősíti. WENZEL I. 69.

⁸ „Quum Albae Sancti Regis Stephani solennes agerem dies.“ FEJÉR C. C. II. 188.

évenkénti megtartását az aranybulla első cikkelye kötelezőleg előírja.⁹

A királyi hatalom megszilárdulásával, valamint a törzsi és nemzeti birák megszűntével a király mindinkább képtelenné válik személyes birói hatóságát saját személyében gyakorolni, mindinkább helyettesekre szorul. Már Kálmán, hogy a közvetlen királyi biráskodás terhein könnyítsen, felállította a zsinati törvényszékeket és elrendelte, hogy mindenik megyés püspök az egyházmegye ispánjaival és egyéb főtisztjeivel évenként kétszer, Fülöp és Jakab apostolok napján és Szent Mihály nyolczadán ítélőszéket tartson, a mely előtt mindenki, pecsét nélkül idézve is, tartozik megjelenni. E bíróság hatáskörébe tartozott az ispánok, apátok s egyáltalán mindazok peres ügyeinek intézése, kiknek méltóságával ellenkezett, hogy alantasabb bíróság előtt megjelenjenek.¹⁰

A zsinati törvényszékek azonban nem bírtak gyökeret verni a magyar nemzet közéletében, valószínűleg azért, mert a nemzet szabad tagjai, a nemesek, a király személyes biráskodásától elállani hajlandók nem voltak. Már II. Géza alatt a zsinati bíróságok nyomát nem találjuk, hanem helyettük mindinkább előtérbe lép a király személyes biráskodására fektetett királyi kiküldött birák intézménye.

A király az ő személyes birói hatóságának nemcsak a kuriában, hanem a vidéken való gyakorlásával is megbíz egyeket, rendszerint a nádort vagy más királyi főtisztet, a kiket a források *iudices a domino rege missi vel constituti*, *Barones vel comites de regio latere missi*, kiküldött biráknak neveznek s a kik a király meghatalmazása alapján a király nevében és helyett járnak el és hoznak ítéletet (*praecepto et auctoritate regis discutens, vice regia discutientes, iudex a rege delegatus*).¹¹ Ez által a királynak személyes biráskodása a vidéken mindinkább háttérbe szorul. A király körutazása, mint kormányzati intézmény, mindinkább kivételes jelleget nyer, a mi szoros kapcsolatban van a nádori tisztség jelentőségének emelkedésével és a nádori biráskodásnak a vidékre való kiterjesztésével is.

⁹ Statuimus ut annuatim in festo sancti regis . . . Albae teneamur, solennisare.“ — Éppen így az 1231 : I. t.-cz. KOVACHICH, Sylloge 2. I.

¹⁰ Decr. Colomani I. 2., 6., 7., 8., 9., 10. 13., 23., 24.

¹¹ WENZEL II. 90—91., 92—93., 256—257., 261—264. III. 190—191. VII. 26—27. FEJÉR C. D. X. 3. 252.

A király azonban saját udvarában a bíraskodást továbbra is sok esetben személyesen gyakorolja. Szükségessé tette ezt első sorban az aranybulla 8-ik cikke, mely a nemesek fej- és vagyonvesztésre irányuló pereit a király személyes bírósága elé utalta, valamint azon mind gyakrabban osztogatott kiváltság, mely a főurak peres ügyeit a király legszemélyesebb bíróságának tartja fenn.¹²

A király személyes bíraskodását már a XIII. század második felében királyi különös jelenlét bíróságának (*specialis praesentia regia*) kezdik nevezni, a midőn már az ügyek előterjesztése és a hozott határozatok kiadása, nem az udvarbíró, hanem a kancellár vagy alkancellár feladata, a mi által a kancellárok mind nagyobb befolyáshoz jutnak a királyi bíraskodás terén.

3. §. A központi királyi kormányzat és törvénykezés közegei: a nádor, az udvarbíró, a tárnokmester és a kancellár.*

I. A nádor. Az udvari tisztek között kezdettől fogva első helyen állott, a nádor vagy nádorispán, a latin nyelvű források szerint *comes palatinus regis*, olykor *comes curialis maior* vagy a XIII. század második felében már egyszerűen *palatinus*. A magyar elnevezés minden valószínűség szerint a szláv *na dvor span*-tól ered, mely szószerint „udvari ispánt” az „udvarnál levő ispánt” jelent és megegyezik a latin *comes palatinus*, *comes palatii*, valamint a német *Pfalzgraf* elnevezéssel.

A régiebb írók sokat vitatkoztak úgy a magyar elnevezés, mint maga a tisztség eredete felett. BÉL és PRAY bizanci, BARTAL és FRAKNÓI (régibb munkájában) hun-scytha eredetűnek és az ősi államszervezetből átszármazott nagybírói tisztség utódjának tartják. Mindaz, a mit a nádori tisztség kezdetleges jelen-

¹² L. pl. FEJÉR C. D. III. 1. 247.; IV. 3. 110.

* *Irodalom*: BÉL K. A., ld. m. 1749; BARTAL, ld. m. I. 324—333 l. FRAKNÓI (Frankl) VILMOS, A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti fejlődése 1863. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, A királyi kancellária az Árpádok korában 1885.; Kálmán király oklevelei 1892.; Oklevelek II. István korából 1895.

tőségéről és hatásköréről tudunk, arról tanuskodik, hogy az nyugati eredetű és hasonmása a pfalzgrófi (*comes palatii*) tisztségnek.¹

A nádor kezdetben nem más, mint a tulajdonképpeni udvari ispán, a ki állandóan a királyi udvarban tartózkodik és mint ilyen vezetője a királyi udvartartásnak, főnöke az udvartartást ellátó udvarnokoknak, a kik az ő birói hatalma alatt állanak.

A nádori tisztség azonban csakhamar közjogi jelentőséghez jutott és elvesztette a szoros udvari tisztségi jellegét az által, hogy a nádor, mint a királyi udvar első tisztviselője, főnöke, helyettesíti a királyt akadályoztatása esetén a kormányzati, nevezetesen a birói teendők végzésében. Már Szent László decretuma arról tanuskodik, hogy a nádor a királyi udvarban a király birói személyiségének helyettesítője és mint ilyen, a királyi pecsét őre. A III. könyv 3-ik fejezete akként állapítja meg a nádor hatáskörét: „mikor a nádorispán haza megyen, a király és udvara pecsétjét annál hagyja, a ki helyette ott marad, hogy valamint egy a király kúriája, azonképpen pecsétje is egy legyen. Valamíg pedig azon ispán otthon időzik, senkire pecsétjét ne küldje, hanem csak azokra, kiket udvarnokoknak hívnak és a kik szabad akaratjukból járulnak eleibe, azokon legyen hatalma ítélkeznie.“²

Ebből világosan látunk annyit, hogy már Szent László korában a királyi kúria bizonyos birói szervezettel bírt és ott a királyt állandóan a nádor helyettesítette, a ki ez alapon, tehát királyi megbízás alapján a nemesek felett is ítélhetett. A mint azonban a királyi udvart elhagyja, helyettesi minősége is megszűnik és a királyi pecsétet másnak átadni tartozik. Ilyenkor már saját birói hatóságánál fogva csak az udvarnokok felett bíraskodhatnak, mert csak ezek állanak az ő birói hatalma alatt; ellenben a nemesek felett csak akkor, ha azok jogvitás ügyeiket

¹ Lásd a régibb téves nézetek összeállítását FRANKÓI (Frankl), Id. m. 18—31. l.

² „Placuit etiam, ut si aliquando palatinus comes domum iverit, regis et curiae sigillum, qui in vice ejus remanserit, illi dimittat, ut sicut regis una est curia, et ita unum sigillum persistat. Domi vero comes idem quamdiu permanserit, super neminem sigillum mittat, nisi super eos, qui vocantur udvarnok; et qui spontanea voluntate iverint ad eum, illos ei liceat iudicare.“

önként elébe viszik és az ő birói hatóságát mintegy választott bíróságot, maguk felett elismerik.

Majd Kálmán decretuma arról tanuskodik, hogy midőn a király megyéről-megyére járva körutat tesz az országban, a nádor kíséri őt és ha a nép a két megyei bíró ítéletével nem volna megelégedve, az ellenük emelt panaszokat a nádor hallgatja meg és bírálja el.³ Ehhez képest a nádor a királyt nemcsak kúriájában helyettesíti, hanem akkor is, midőn a panaszok, a jogsérelmek meghallgatása végett beutazza az országot.

Ezen előzmények után természetes fejlődés gyanánt jelentkezik, hogy midőn a Kálmán felállította zsinati törvényszékek eltűnnek, azok helyébe a nádorispán vidéki bíráskodása lépett. Ő most már a rendesen kiküldött bíró, a ki állandóan utazik az országban és kezdetben vidékenkint, majd később megyénkint törvénykező gyűléseket (*proclamata congregatio*) tartva, szolgáltatja az igazságot. III. Béla óta már a nádor bíráskodásának súlypontja nem a királyi kúriában, hanem a vidéken van, a mi által a nádori tisztség országos jelentősége mindinkább emelkedvén, a nemesség lassankint hozzászokott azon felfogáshoz, hogy a királyon kívül a nádorban is saját bíráját lássa és annak birói hatóságát maga felett elismerje.⁴

Ezen felfogás következtében fejlődött ki a nádornak a királyétól önálló birói hatósága, mely az aranybulla 8-ik czikében nyert végleges elismerést és biztosítást a következőképpen: „A nádor országunk minden lakója felett különbség nélkül ítéljen, de a nemeseknek fej- és vagyonvesztésre irányuló pereit a király tudta nélkül nem végezheti. Helyettesbírákat pedig ne tartson, hanem csak egyet a maga udvarában“.⁵

Az aranybulla ezen rendelkezéséből világosan látjuk, hogy

³ Decr. Colomani I. 37.: In quacunq[ue] comitis mega rex digrediat[ur], ibi iudices duo megales cum eo conjungentur, qui et dissensiones populi illius discreto examine dirimant, et ipsi, cum clamor populi ingravescit, a comite palatino dijudicentur.

⁴ Már Imre királynak 1204. évben *Johannes Latinus* részére adott nemesítő kiváltságlevele a nádor joghatóságát elismeri: „Concessimus etiam ei, ut ante alium iudicem praeter nos vel illum, qui iudicet filios jobagionum nostrum, nullatenus cogatur in aliquo respondere.“ WENZEL I. 91.

⁵ 1222: 8. Palatinus omnes homines regni nostri indifferenter discutiat. Sed causas nobilium, quae ad perditionem capitis vel ad destructionem possessionum pertinent, sine conscientia regis terminare non possit. Iudices vero vicarios non habeat, nisi unum in curia sua.

a nádor már a nemesek felett önálló birói hatósághoz jutott és mint önálló hatósággal felruházott bíró, saját lakhelyén, saját kúriájában szolgáltatja az igazságot; másrészt azonban látjuk azt is, hogy az ő önálló birói hatósága korlátolt jellegű kettős irányban: egyrészt, mert a fej- és vagyonvesztésre irányuló perekben önállóan nem ítélezhet; másrészt, mert a vidékeken helyettes-birákat nem alkalmazhat.

Az aranybulla még egyéb fontos rendelkezéseket is tartalmaz, a melyek arról tanuskodnak, hogy a nádori tisztség már elvesztette egykori udvari jellegét, országos köztisztvisléggé vált. A nemzet szabad tagjai, a nemesek, nem úgy tekintik többé a nádort, mint a királyi hatalom alattas közegét, mint egyszerű udvari tisztet, a ki a király parancsait föltétlenül követni tartozik, hanem inkább mint nemzeti, mint országos köztisztviselőt, a ki már eljárásában, a királyi hatalomtól függetlenül, nemcsak a királynak, hanem az országnak közjavát, a nemesek szabadságát is szem előtt tartani köteles. Azért mondja az aranybulla első czikke, hogy ha a király az évenként tartandó törvénykező-gyűlésen jelen nem lehetne, a nádor kétség nélkül ott lesz helyette, hogy a felmerült sérelmeket orvosolja.

De még inkább előtűnik a nádori tisztség alkotmányjogi jelentősége az aranybulla záradékából, midőn mondja, hogy a hetedik példányt a nádor őrizze oly módon, hogy az írást mindenkor szem előtt tartván, se ő maga meg ne tévedjen valamikép a mondott dolgokban, se a királyt vagy a nemeseket, avagy másokat megtévedni ne engedjen.⁶ A nádor ehhez képest nemcsak maga tartozik az aranybullában foglalt alkotmánybiztosító rendelkezéseket megtartani, de köteles arra is felügyelni, hogy a király és a nemesek, különösen az egyházi és világi főurak ezen rendelkezések ellen ne vétessenek.

A nádor ezen alkotmány-ellenőrző feladatában, nagyjelentőségű közjogi állásában találja megfejtését az 1231. évi decretum 3-ik cikkének ama rendelkezése, hogy ha a nádor rosszul kezelné a király és az ország ügyeit, a nemesek az ő elmozdítását kérelmezhetik.⁷

⁶ 1222 : 31. . . . septimum apud palatinum qui pro tempore fuerit, reservetur. Ita quod ipsam scripturam prae oculis semper habens, nec ipse deviet in aliquo praedictorum, nec regem vel nobiles seu alios consentiat deviare.

⁷ 1231 : 3. Si palatinus interim male administraverit negocia regis et

Midőn a nádor ekként a király mellett az ország nagy-bírójává lett és kivált a királyi kúriából, nem a királylyal együtt utazik többé az országban, mint Kálmán király idejében; hanem egyedül tartja a nádori ítélőszékeket, a melyek már a XIII. század második felében állandó jelleget öltenek.

A megyei önkormányzat fejlődésével kapcsolatosan, a nádor megyénként hívja össze a *proclamata congregatio*-kat és a megyei közönség által választott bírák segélyével hozza ítéleteit. A megyei önkormányzat kifejlődése szoros összefüggésben áll a nádor vidéki bíráskodásával. Az 1290. évi decretum 14-ik czikke már ezen fejlődés befejezését mutatja, a mely szerint a nádor ítélőszékét a vármegyei bíróság képezi, mely áll a vármegyei ispánból és a négy választott nemesből, a szolgabírákból, a kik azon nagy hatalommal bírtak, hogy az igaztalanul eljáró nádor ellen a királynál panaszt emelhettek: *Si vero palatinus simitre procedere intenderet, iudem quatuor homines cum comite ipsorum prohibere, et nobis intimare teneantur.*

A nádor az Árpádok korának végéig a nemesek rendes bírója maradt és az 1298. évi decretum 35-ik czikke szerint⁸ a vármegyékben, a téli évszakot kivéve, nem falvakban vagy városokban, zárt helyen, hanem szabad helyen, gyakran az e célra készített dombokon törvénykező gyűléseket tart, a melyeken még a nem nemes szabadok is részt vettek. Ugyancsak a nádor az 1279. évi kúnprivilegium szerint már a kúnok bírója is annyiban, a mennyiben a kún és nem kún között felmerült peres ügyekben ő ítél és V. István óta állandóan a kúnok bírójának (*iudex cumanorum*) címét viseli.⁹

A nádornak már az aranybulla 8-ik czikke szerint is lehetett helyettese az ő udvarában. A XIII. század folyamán többször találkozzunk az alnádorral (*vicepalatinus*), a ki, úgy látszik, IV. Béla óta állandóan Pesten bíráskodott.¹⁰ Továbbá az írásbeliség elterjedése következtében a nádor kúriájában is találko-

regni, supplicabunt nobis ut utiliore loco eius constituamus, quem volumus, et nos precibus eorum annuemus. ENDLICHER 429. I.

⁸ Statuimus etiam, quod Palatinus castra tenendo in campis, et conventibus, et non in villis, vel civitatibus judicare debeat, vernali, aestivali, et autumnali et non hyemali . . . . etur. KOVACHICH, Sylloge 39. I.

⁹ L. a kiváltságlevél 11. pontját. V. Ö. GYÁRFÁS ISTVÁN, A jászkúnok története II. k.

¹⁰ WENZEL VIII. 394.

zunk főjegyzővel (*protonotarius*)¹¹ és jegyzőkkel, valamint a törvénykezéshez szükséges segédszemélyekkel, a poroszlókkal.¹²

A nádor azonban nemcsak nagyterjedelmű és jelentőségű birói tevékenységet fejt ki, hanem részt vesz a legfontosabb állami ügyek intézésében is: ő a király helyett a nemesi haderőnek fővezére, ő helyettesíti a királyt a legfontosabb állami ügyek intézésében, a hová tartozott az országos gyűlekezetek vezetése és az idegen államok követének fogadása is. Sőt királyi megbízás alapján (*per mandatum domini regis*), már a XIII. század közepe óta gyakorolja a birtokadományozási jogot.¹³

A nádori tisztség nagy jelentőségét és önállóságát bizonyítják azon okmányok, a melyek szerint a nádor éppen úgy, mint a király, az ő hatalmát Isten kegyelméből származtatja és magát *Dei gratia Palatinus*-nak írja.¹⁴

A nádoréhoz hasonló jogállást foglaltak el az erdőntúli megyékben a vajda és a drávántúli részeken, a Tótföldön, Horvát- és Dalmátországban a bán. Ezekről azonban alább külön fogunk szólni.

II. Az udvarbiró. Az udvarbirói tisztség keletkezése és fejlődése szoros összefüggésben áll a nádori tisztséggel. A nádornak már korán, talán kezdettől fogva a királyi kúriában szüksége volt helyettesre. Erről tanuskodik Szent Lászlónak a nádorra vonatkozó, fentebb idézett rendelkezése, mely szerint, ha a nádor távozik a királyi udvarból, a királyi pecsétet annak tartozik átadni, a ki helyette ott marad. II. Béla egyik oklevele pedig Kujárról mondja: *qui fuerit curialis comes Sancti Stephani regis*.¹⁵

A nádor ezen helyettesét a latin okmányok *comes curialis*-nak, udvarbirónak nevezik, sőt a mennyiben a nádort olykor *comes curialis maior*-nak is nevezték, vele szemben mint *comes curialis minor*-t, mint a kisebb udvari ispánt említik.¹⁶ Később

¹¹ WENZEL III. 184.

¹² MILLER F., *Pristaldus ex antiquitatibus iuris hungarici restitutus* 1805.

¹³ WENZEL II. 205—207. Hogy az ország biztonságára való felügyelet is a nádor feladata, azt következtetni lehet Kálmán decretumából I. 36. Si magna fama marchiam instravit, comes nuncios duos, equis exercitibus quatuor, ad regem dirigat, qui cum proprio cibo illuc pervenientes, pretium, viatici sui a palatino comite exigant, et tantundem ad reditum suum.

¹⁴ WENZEL II. 90—91.; VI. 437., 457., 506.

¹⁵ WENZEL I. 50. 1135. év.

¹⁶ Lásd II. Géza 1158. évi oklevelét FEJÉR C. D. II. 152. l.

a XIII. század második felében már állandóan *iudex curiae*, magyarul országbíró a neve.¹⁷

A midőn a nádor önálló bírói hatóságot nyer a nemesek felett és mint ilyen kiválik a királyi kúriából, saját kúriájában ítél, akkor a nádor helyébe az udvarbíró lépett, ő lesz a királyi kúriában a király bírói személyiségének helyettesítője és mint egykoron a nádor, úgy most az udvarbíró bárki felett, a nemesek felett is ítélhet.

Ezen fejlődést tünteti elénk az aranybulla 9-ik czikke, midőn mondja: „Udvarbírónk, míg a kúriában leend, mindeneket ítélhet és a kúrián megkezdett pert akárhol elvégezheti, de a midőn az ő jószágán időzik, poroszlót ki nem rendelhet és peres feleket meg nem idézhet.”¹⁸ A mint látjuk, az aranybulla rendelkezése lényegében hasonló Szent László azon fentebb idézett rendelkezéséhez, melyben a nádor jogkörét megállapította.

Az udvarbíró most már a király állandó helyettese, ő vezeti a királyi törvénykezést és midőn a XIII. század második felében a királyi udvarban a jogszolgáltatás határozottabb szervezetet nyert, ő tartja a rendes időközökben, az ünnepek nyolczadán az oktavás ítélőszékeket (*iudicia octavalia*). Ő képviseli ott a király bírósági jelenlétét (*praesentia regia*), hatásköre a királyi kúriába vitt minden ügyre kiterjedt, kivéve a kiváltságolt községek (városok) ügyeit, a melyek a tárnokmester elé, és a zsidókét, a melyek a kancellár elé tartoztak. Az udvarbíró elé idézést már e korszak végével egynek vették a király személye elé való idézéssel.¹⁹

A királyi bíráskodás erőteljes központi és egységes jellege, melyhez képest minden fontosabb ügy a királyi kúriában nyert elintéztet, az udvarbírói tisztséget is országos jellegű tisztséggé fejlesztette. Erről tanuskodik az 1290. évi decretum 9-ik czikke, mely az udvarbíró kinevezését is az országgyűlés meghallgatásához köti.

Minthogy az adományrendszer kifejlődése és a bírósági exentiók gyakori osztogatása az udvarbíró teendőit is nagyon megszorították, az udvarbíró helyettesre szorult. Már az arany-

¹⁷ L. az 1290. évi decr. 9-ik és az 1298. évi decr. 34-ik czikkét.

¹⁸ 1222:9. Curialis comes noster, donec in curia manserit, omnes possit judicare, et causam in curia inchoatam ubique terminare. Sed manens in predio suo, pristaldum dare non possit, nec partes facere citari.

¹⁹ FEJÉR C. D. VI. 1. 384. WENZEL X. 382.

bullával egyidejűleg találkozunk aludvarbíróval, később *viceiudex curiae*-val vagy alországbíróval; úgyszintén az udvarbíró főjegyzőjével (*protonotarius*), a ki a birói parancsokat és ítéleteket szerkesztette és kiadta.²⁰

III. A tárnokmester. A tárnokmesteri tisztség azon udvari tisztségből fejlődött ki, a melylyel a királyi kincsek őrzése és felügyelete volt egybekötve.

Valamint a nyugati államokban, úgy nálunk is bizonyára a királyság megalapítása óta volt a királyi udvarban olyan udvari tiszt, a ki a király ruháira és a nagy értéket képviselő ékszereire, kincseire felügyelt. Ezen udvari tisztet nyugaton *camerarius*-nak, kamarásnak, nálunk pedig a szláv *tovor* szó után *tavernicus*-nak, tárnoknak nevezték.

A királyság első századából a tárnoki tisztség létezésére és hatáskörére nézve nincsenek okmányszerű adataink, a mi első sorban arról tanuskodik, hogy e tisztség még szorosan udvari jellegű, a király magán háztartása körébe tartozó volt. A XII. század első felében már annak viselőjét váltakozva *supremus camerarius*-nak és *magister tavernicorum*-nak nevezik, mígnem később az utóbb említett elnevezés lett az uralkodó.²¹

A tárnokmester, mint a királyi kincstár őre, egyszersmind a királyi jövedelmek és kiadások kezelője, e korszak pénzügyminisztere: őt illeti meg a királyi jövedelmek beszedése és az ő feladata ezen jövedelmekből az udvartartás fedezése. A tárnokmester képviseli a királyi udvarban a király földesúri hatóságát (*dominium naturale*) és ez alapon egyrészt az ő felügyelete és kezelése alatt állanak a királyi birtokok, másrészt gyakorolja a király nevében és helyett a király legfőbb földesúri hatóságára támaszkodó adókimetési és beszedési jogot.

Már ezen nagy terjedelmű hatáskörnél fogva a tárnokmester mind nagyobb jelentőségre tesz szert az udvari tisztek sorában. De a tárnokmesteri tisztség csak akkor válik tulajdonképpen

²⁰ H. O. I. 9. WENZEL VII. 3. FEJÉR C. D. IV. 1. 142. WAGNER Analecta Scepi. I. 115. Sopron várm. okl. I. 27.

²¹ Legelőször említi a tárnokmestert II. Béla 1135. évben kelt oklevele: „Pausa Musuniensi (comite) et Magistro Tavernicorum“ WENZEL I. 51. I. Ezután 1145-ben Bikach „Supremus camerarius noster sive magister tavernicorum.“ FEJÉR C. D. II. 120. L. még u. o. II. 130. ROGERIUS cap. 10. ENDLICHER 262. I. A tárnokok sorrendje 1135. évtől FEJÉR C. D. VII. 2. 290.

országos jelentőségű tisztséggé, a midőn a városi szabadság kifejlődik, a melynek egyik sarkpontját az képezte, hogy a király a *hospes*-ek lakta községeket, a vendégtelepeket kiveszi a vármegyei ispánok hatósága alól és a közvetlen királyi hatóság alá helyezi.

E közvetlen királyi hatóságot a városok felett a tárnokmester gyakorolja, ő bíraskodik a városi bíróság ellen a királyi kúriában emelt panaszok felett, mert a királyi városok a király természetszerű uralma (*dominium naturale*), földesúri hatósága alatt állván s ez alapon a királyi kincstár részére adókat fizetvén, annak dús jövedelmi forrását képezik. A királyi városok úgy a szűkebb értelemben vett Magyarország területén, mint az erdélyi és a szlavoniai részeken kivétel nélkül a tárnokmester birói hatalma alatt állanak és sem a vajda, sem a bán hatósága alá nem tartoztak.

Minél inkább emelkedett a XIII. század folyamán a királyi városok politikai, államkormányzati jelentősége, annál inkább emelkedik a tárnokmesteri tisztségé is. Világosan tanuskodik erről az 1290. évi decretum 9. cikke, mely már a tárnokmestert második helyen közvetlenül a nádor után sorozza és ezen tisztség betöltésénél is az országgyűlés meghallgatását kívánja.

A királyi jövedelmek kezelésére vonatkozó pénzügyi szervezet fejlődése és központosítása szintén fokozta ezen tisztség jelentőségét. A királyi vármegyei szervezet felbomlásával a királyi jövedelmek kezelése attól mindinkább elválik, önálló szervezetet nyer és a királyi jövedelmeket kezelő kamaraispánok, sőtisztek, vámszedők, adószedők és pénzbeváltók szintén a tárnokmester közvetlen hatósága alá kerültek, az ő rendelkezése alatt állottak, a kikre nézve az aranybulla 24-ik cikke előírta, hogy nemesek legyenek, ismaeliták és zsidók pedig ne lehessenek.²²

IV. A kancellár. A királyi udvarban kezdettől fogva szükség volt oly egyénre, a ki a királyi okiratokat kiállítja és megpecsételi. Ezen szükséglet képezi természetszerű kiindulási alapját a kancellári tisztség keletkezésének.

Az adatok hiányosságai következtében nem vagyunk képesek a királyság első századában a kancellári tisztség mibenlétét biztosan megállapítani, de valószínű, hogy Szent István

²² 1222: 23. Comites camerarii monetarum, salinarii et tributarii, nobiles regni nostri sint. Ismaelitae et judaei fieri non possint.

és közvetlen utódai még nem létesítettek olyan kancellári szervezetet, mint a minő már a XI. században, a nyugati államok királyi udvaraiban található, hanem a királyi udvarban az isteni tisztelet ellátása végett alkalmazott egyházi személyek egyikét vagy másikat bízta meg a király az okmányok kiállításával és megpecsételésével. Ez alapon a királyi kancellária eredete és kezdetleges fejlődése szoros összefüggésben áll a királyi kápolnával. A királyi kápolna főnöke a *comes capellae* és a neki alárendelt egyháziak a *kapellanus*-ok, a kiket ezen tevékenységükben jegyzőknek *notariusok*-nak neveznek, állítják ki és pecsételik meg a királyi okmányokat olyképpen, hogy majd a *notarius* állítja ki az okiratot és a *comes capellae* megpecsételi, majd megfordítva a *comes capellae* írja az okmányt és a *notarius* végezi a pecsételést.²³

II. Béla korában 1138 óta már a notárius *cancellarius* címet kap a nélkül, hogy ez a szervezetben lényegesebb változást idézett volna elő, mert a kancellária III. Béla uralkodásáig a királyi capellával egy hivatal volt.

III. Béla uralkodásával a kancellária új korszaka nyílik meg. Ő volt az, a ki először elrendelte, hogy a királyi udvarban tárgyalt minden ügy írásba foglaltassék, nehogy feledésbe menjen.²⁴ E rendelkezésének megvalósíthatása végett külön kancelláriai hivatalt létesített, elválasztotta azt a királyi kápolnától és ezen elválasztás következtében a kancellária külön szervezetet nyert, a melyben csakhamar bizonyos, következetes gyakorlat, oklevélstílus, fejlődött ki.

A kancellária, mint külön szervezettel bíró hivatal élén álló udvari tiszt már magát az ország kancellárjának *Hungariae cancellarius*-nak nevezi. Az első ilyen kancellár Kathapán mester fehérvári prépost volt,²⁵ valamint utána is legtöbbször a székesfehérvári prépostok viselték e tisztséget.

A kancellár, mint hivatali főnök alatt állanak a notariusok, a kik tulajdonképpen az okmányok kiállításával foglalkoznak. A kancellár most már csak az irányt adja, csak az okmányok tartalmát állapítja meg, csak a szellemi részhez van köze és ellen-

²³ FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, A királyi kancellária az Árpádok korában 22—23., 27—28. l.

²⁴ FEJÉR C. D. II. 198—199.

²⁵ WENZEL XI. 52.

őrzi az alája rendelt notariusok munkáját, az okmányok megírását.

A kancellárság még III. Béla alatt és utána hivatal és nem országos méltóság. Erről tanuskodik azon körülmény, hogy ha a kancellárt püspökké nevezték ki, akkor hivatalát oda kellett hagynia, mert a kancellárságot még olyan hivatalnak tekintették, a melylyel a püspöki méltóság össze nem fér.

II. Endre óta mindinkább emelkedik a kancellári tisztség jelentősége és pedig két okból: egyrészt, mert az írásbeliség a királyi kúriában mind nagyobb mérveket öltött; másrészt mert a királyi adományrendszer valóságos kormányzati rendszerré vált. A kancellári tisztség hovatovább nagyjelentőségű politikai, államkormányzati állássá válik, mert egyrészt a kancellár diszkrecionális hatalmától függött, hogy mely ügyek kerüljenek — mint különösen fontosak — a király legszemélyesebb elintézése elé; másrészt mert tőle függött leginkább, hogy a királyi adománylevelek és egyéb kiváltságok milyen tartalmat nyerjenek, milyen terjedelmű jogokat adjanak és biztosítsanak.

A kancellári teendők illetén felszaporodása következtében a kancellár helyettesre szorult. Már II. Endre korában találkozunk a kancellárral (*vicecancellarius*). Ezen fejlődés beálltával a kancellárság csakhamar kezdi szoros hivatali jellegét veszíteni és mindinkább méltóságként jelentkezik. De még II. Endre alatt a kancellár nemcsak névleges, hanem valóságos feje a kancelláriának, minden fontosabb okmány tartalmát ő állapítja meg és helyettese, az alkancellár csak kivételesen végzi a kancellár teendőit.²⁶

Az újabb fordulat IV. Béla korában állott be, a midőn már a kancellár helyébe az alkancellár lépett, ő vezeti tényleg a királyi kancelláriát, ő a hivatal tulajdonképpeni főnöke; ellenben a kancellárság inkább címme, méltósággá válik, melyet most már az ország legmagasabb egyházi méltóságai, az érsekek és a püspökök viselik. A kancellár csak névleg feje a hivatalnak, csak kivételesen, a legnagyobb fontossággal bíró okmányok kiállításánál vesz részt.

Ezen fejlődésben találjuk magyarázatát annak, hogy az 1290. évi decretum 9. cikke nem a kancellári, hanem az alkancellári tisztségre nézve kívánja, hogy az az országgyűlés

²⁶ FEJÉRPATAKY id. m. 36. és kv. I.

meghallgatásával töltsék be, mert az ország lakóira nézve csak az volt fontos, hogy ki viseli az alkancellári tisztséget. Ugyanezen törvényczikk a székesfehérvári prépostság előjogát az alkancellárságra fentartotta ugyan, de a királyok azt gyakran figyelmen kívül hagyták.²⁷

A kancellár a XIII. század második felében a királyi kormányzatnak egyik legfontosabb tényezője lett. Mint a király legközvetlenebb tanácsadója, bizalmi embere, gyakran részt vesz külföldi követségekben, állandó tagja a királyi tanácsnak, valamint ő az, a ki a nádor mellett vagy egyedül, vagy másokkal együtt, mint kiküldött bíró, mint a király bírói személyiségének helyettesítője, a vidéken utazik és a nemesek ügyeiben bíraskodik.²⁸ Úgyszintén, ha a király személyesen bíraskodik, a kancellár készíti elő az ügyeket, formulázza és kiadja az ítéleteket, miért is ő képviseli a királyi különös jelenlétet, a specialis praesentiát. Végül az 1251. évi zsidóprivilegium szerint a zsidóknak a királyi kúriába vitt ügyeiben a kancellár vagy a király ítél.²⁹

A kancelláriai hivatal hiteles hely gyanánt működik és mint ilyen, közhitelű okmányokat állít ki. Az okmányok hitelességének bizonyító eszközét a pecsét képezte. Már ezen korszakban a kancelláriában háromféle pecsét volt: *a)* az aranybulla vagy az arany pecsét, melyet a kancellár, *b)* a lefüggő kettős pecsét, melyet az alkancellár és *c)* a gyűrűs pecsét, melyet a notarius specialis vagy secretarius őrzött. A királyi kancellár az arany pecsét használatáért 10 ezüst vagy 1 arany márkát, az alkancellár a kettős pecsétért 1 ezüst márkát és a notarius 1 fertót kapott.³⁰

A királynénak és a királyi hercegeknek szintén volt kancellárja, mert a királyné, sőt a királyi hercegek is osztogattak kiváltságokat, adományoztak birtokokat és gyakoroltak törvény-

²⁷ 1290:9. „salvo tamen iure Albensis ecclesie, et privilegio, quod Albensis ecclesia nostra in ipsa vice-cancellaria habet et habere dignoscitur ab antiquo.“ V. ö. FEJÉR C. D. V. 2. 182.

²⁸ L. pl. WENZEL II. 90—91.

²⁹ 8. pont. ENDLICHER, 474. l.

³⁰ 1290:22. Item privilegium quod cum Bulla aurea consignatum fuerit, a cancellario decem marcis argenti redimi debeat, aut marca auri, si vero sub pendentis sigillo cereo fuerit, a vicecancellario marca argenti, et notario fertone redimatur. A királyi kancellária díjait részletesen szabályozzák az 1298. évi decretum 78—80-ik cikkei. KOVACHICH, Suppl. ad. Vest. Com. 190—192. l.

kezési hatalmat. A királyné kancellárjával először II. Endre korában találkozunk. IV. László 1276. évben kiadott megerősítő oklevele szerint a királyné kancellársága kezdettől fogva a veszprémi püspököt illette, a ki ezért 500 márka fizetést kapott.³¹

4. §. A székesfehérvári törvénykezési napok és egyéb országos gyülekezetek.

A törvényhozó hatalom gyakorlása.*

Az egyeduralmi elv érvényre emelkedése az ősi államszervezet nemzetgyűlésének egykori jelentőségét megszüntette, mert az általa gyakorolt főhatalmi jogok a királyra szállottak át. Szent István és utódai, a nyugati államok példájára, királyi hatalmuk kifejtésénél első sorban a főbbekre, különösen a főpapokra és a királyi főtisztekre, valamint általában azokra támaszkodnak, kik a királysággal szorosabb összeköttetésben állanak; ezeket hallgatják meg a fontosabb országos ügyek intézésénél és így a szabályalkotási jog gyakorlásánál is, ezekből alkotják a szűkebb-körű gyűlést, a királyi tanácsot, a *senatus regalis*-t vagy *consilium regale*-t, mint az egykorú latin okmányok mondják.

Már Szent István decretumaiban többször említi, hogy egyik-másik rendelkezést, jogszabályt, a királyi tanács kérelmére vagy megállapodása alapján léptette életbe: „*Consensimus petitioni totius senatus*,” „*decernimus nostrorum primatum conventu*.”¹ Ugyanerről tanuskodik Szent László decretuma is, midőn mondja, hogy Pannónia országának előkelői mindnyájan egybegyűltek a szent helyen a nemzet ügyének előmozdítása végett;² valamint a Kálmán királyé is, a melyben olvassuk, hogy ő „gyűlésbe hívta az ország főembereit és Szent István

³¹ FEJÉR C. D. V. 2. 337. V. Ö. KOLLÁNYI FERENCZ, A veszprémi püspök királyné koronázási jogának története. 1901.

* *Irodalom*: KOVACHICH, Vestigia Comitiorum 1790. 30. és kv. I. BARTAL, ld. m. I. 306. és kv. I. CZIRÁKY M. A. gróf, Conspectus iuris publici regni Hung. ad annum 1848. II. k. 28. és kv. I. KÉRÉSZY, A magyar országgyűlések eredete és szervezetük fejlődése a rendi országgyűlések alakulásának kezdetéig 1898.

¹ Decr. St. Steph. I. 4. II. 14., 16., 23., 27., 29., 32., 35.

² Decr. St. Ladisl. I. és II. k. Bevezetés.

király törvényét az egész tanács hozzájárulásával rendre átvizsgálta.³ Minden valószínűség szerint a királyi tanácsra, a szűkebbkörű gyűlés intézményére vonatkozik *Freisingeni Otto* azon tudósítása is, hogy „a főemberek mind elmennek a király udvarába, mindenki elviszi oda székét s ott nem szűnnek meg a közügyeket tárgyalni és megvitatni; télvíz idején pedig ugyanezt teszik szállásaikon.”⁴

Mindezek dacára a királyság létesülésével az egykori nemzetgyűlés intézménye nem tűnt el a magyar nép közéletéből, mert a nemzeti öntudat, valamint az ősi államszervezet korában a vezér hatalmát, úgy most a királyét, a nemzetgyűlés elhatározásából eredőnek tartotta. Biztos történeti nyomok igazolják, hogy az Árpádok korában a nemzetgyűlés intézménye fennmaradt és a magyar nemzetgyűlés sokkal szélesebb, demokratikusabb alapon nyugodott, mint akár Anglia, akár más nyugati állam országgyűlése, mert nemcsak a koronahűbéreseket, hanem a nemzet összes szabad tagjait magában foglalta.

Már maga a királyi trón betöltési módozata, az öröklési jogra alapított választás, mely megengedte, hogy a nemzet Árpád családjának fitagjai közül szabadon válaszszon, maga után vonta azt, hogy trónválkozás alkalmával a nemzet szabad tagjai, a nemesek összejöjjenek, országos jellegű gyülekezetet tartsanak. De ugyanezt kívánatosnak tartották a királyok akkor is, midőn az ország ügyeinek rendezéséről, midőn fontosabb királyi decretum alkotásáról, illetőleg kihirdetéséről kellett gondoskodni.

A Szent László alatt tartott szabolcsi és a Kálmán által tartott kartali vagy tarczali zsinatok már kétségtől országgyűlés számba mennek, habár azon kor felfogásának megfelelően a kereszténység megszilárdulásának tetőpontján ezen országos gyülekezeteket zsinatoknak nevezik. Nem szabad azonban sem ezeket, sem a későbbi időben tartott országos gyülekezeteket olyan országgyűlésnek tekintenünk, a melyen maga a nép tanácskozik és határoz, hanem inkább olyannak, a melyen a király az ő tanácsadóival az egyházi és világi főtisztékkel megállapított

³ Decr. Colomani 1. Bevezetés.

⁴ Mon. Germ. SS. XX. 368. és kv. 1.

szabályokat az egybegyűlt népnek, a nemzet szabad tagjainak tudomására hozza és ez által a végrehajtást megkönnyíti.

Azon alkotmányjogi elv, hogy a főhatalom a királynál van, hogy a királyi hatalom alakilag korlátlan hatalom, az Árpád-korszak végéig uralkodó marad. És habár az aranybulla, valamint az annak alapján kibocsátott az 1231., 1267. és 1290. évi decretumok tartalma már arról tanuskodik, hogy azokat a király a nemzet egyenes óhajására a nemzeti közszabadság biztosítására adta ki, mindazáltal ezen körülményből sem lehet azt következtetni, hogy ezen decretumok kibocsátása idején már a nemzet részvétele a törvényhozó hatalom gyakorlásában formailag megállapodott, hogy ehhez képest a törvény és a rendelet között fenforgó fogalmi különbség előállott. Úgy a királyi decretumok külső formája, mint rendelkezéseinek fogalmazása arról tanuskodik, hogy a szabályalkotási jog, vagy mint ma mondanók, a törvényhozó hatalom, királyi jog volt. A király saját hatalmára támaszkodva bocsátja ki decretumait, a melyek külső formájukra nézve sem különböznek az egyeseknek vagy testületeknek adott kiváltságlevelektől és azok kötelező ereje a király parancsolási jogán nyugodott.

Az ősi államszervezet nemzetgyűlésének, mely a nemzeti köztudatban régibb volt a koronánál, folytatása gyanánt kell tekintenünk a székesfehérvári törvényező gyűléseket, a melyek a XIII. század folyamán a nemzeti akarat megnyilatkozásának és a királyi kormányzat ellenőrzésének fontos tényezőivé lettek.

A források hiányossága következtében nem lehet megállapítani, vajjon ezek a törvényező gyűlések a királyság megalakulása óta szokásban voltak-e?⁵ Annyi azonban kétségtelen, hogy a királyok a XII. század második felében Székesfehérvárott, a koronázási helyen, a szent király napján, országos jellegű gyűléseket tartanak, hogy a nemzet jelenlétében bírói hatalmukat gyakorolják és a királyi kormányzat ellenében felmerült sérelmeket orvosolják, a mint azt III. Béla egyik oklevelében világosan

⁵ A krónikák szerint már I. Béla országgyűlést tartott Székesfehérvárott: *Misit eciam rex clementissimus per totam Hungariam preconos, ut de singulis villis vocarentur duo seniores facundiam habentes, ad regis consilium. Quo audito non tantum hy qui vocati fuerant, sed eciam omnes rustici et servi cum universa plebe Hungariae venerunt ad regem in Albam. Képes Krónika (M. FLORIANUS, Font. dom.) II. 167. I.*

mondja: *quum Albae S. regis Stephani solennes agerem dies*,⁶ és az aranybulla első cikke, bizonyára a régi jog alapján, ezen gyűlések évenkénti tartását kötelezőleg előírta: *Statuimus ut annuatim in festo sancti regis, nisi arduo negotio ingruente vel infirmitate fuerimus prohibiti, Albae teneamur solennizare. Et si nos interesse non poterimus, palatinus procul dubio ibi erit pro nobis, et vice nostra causas audiet. Et omnes servientes qui voluerint libere illic convenient.*

A székesfehérvári országgyűlések célját, feladatát ehhez képest nem a jogalkotás, nem a törvényhozás képezte, hanem olyanformán, mint a régi nemzetgyűlésekét, a törvénykezés, a király birói hatalmának gyakorlása, érvényre juttatása. Ámde ezzel kapcsolatosan érvényre emelkedik a királynak kormányzati hatalma is, mert ezen gyűléseken nemcsak a szorosan vett peresügyeket intézik el, hanem a kormányzat terén mutatkozó sérelmek is orvoslást nyernek. Világosan tanúsítja ezt az aranybulla 14-ik és az 1290. decretum 25. cikke, mely a királyi főtisztek, különösen a vármegyei ispánok felelősségre vonását megállapítja és az országgyűlés feladatává teszi.⁷ Ugyanerről tanuskodik az 1231. évi decretum 3-ik cikke, mely kimondja, hogy ha a nádor a király és az ország ügyeit rosszul kezelné, annak elmozdítása kérelmezhető.

A székesfehérvári törvénykezési napok politikai jelentőségének fokozatos emelkedése mindinkább érvényre emeli az ősi államszervezet azon alapelvét, hogy az országgyűlésen való megjelenés nemcsak jog, hanem kötelesség. Úgy látszik, maga a királyi hatalom erőt, támogatást kíván meríteni az évenként tartott országgyűlésekből a birtokarisztokracia visszaélései ellenében. Az 1231. decretum 2-ik cikke még csak a főpapokra nézve írja elő a megjelenési kötelezettséget a szegényebb nép érdekében, de már az 1267. évi decretum 8-ik cikke minden vármegyéből két-három nemes megjele-

⁶ FEJÉR C. D. II. 188.

⁷ 1222 : 14. Si quis comes honorifice se iuxta comitatus sui qualitatem non habuerit, vel destruxerit populos castri sui convictus super hoc coram omni regno dignitate sua turpiter spoliatur, cum restitutione ablatorum. 1290 : 25 . . . et inquirentes de factis baronum qualiter quilibet ipsorum in suis comitatibus processerint et conservaverint iura regni.

nését kívánja, a kiknek jelenlétében a bárki által okozott károk-
és jogtalanságokért elégtétel adassék.⁸

Egyes történetírók a megjelenési kötelesség ezen előírását olyképpen magyarázzák, mintha az a megyei követküldés intézményének kiindulási alapja volna és így nálunk már ezen decretum következtében az országgyűlés képviseleti alapra helyezkednék úgy, miként azt Angliában 1265. január 28-ika óta látjuk, a midőn a grófságok és a városok két-két követet küldenek, hogy a bárókkal tanácskozzanak. E felfogás azonban téves, mert a fentebb idézett rendelkezés korántsem szünteti meg a nemzet szabad tagjainak, a nemeseknek, megjelenési jogát, nem helyezi képviseleti alapra az országgyűlést; hanem csakis könnyíteni akar a megjelenési kötelességen, megelégedvén azzal, ha a nemesek közül vármegyénként legalább kettő-három megjelenik. Világosan tanúsítja ezt az 1290. évi decretum 25-ik czikke, mely már valamennyi nemesnek személyes megjelenését előírja.⁹

A székesfehérvári törvénykezési napok mellett a XIII. század második felében különösen Kún László óta mind gyakrabban olvasunk másutt tartott országgyűlésekről is, a mely országos jellegű gyülekezeteket az okmányok *parlamentum publicum*, *parlamentum generale* vagy pedig *congregatio generalis* vagy *totius regni*-nek nevezik.¹⁰

A helyváltoztatás egyszersmind rendszerváltoztatást, újabb alkotmányjogi fejlődést jelez az országgyűlések történetében, mert ezen másutt tartott országgyűlések célja, feladata már nem annyira a jogszolgáltatás, a király birói hatalmának érvényre juttatása, mint inkább a szabályalkotás az ország rendezetlen ügyeinek szabályozása és reformálása. Ilyen országgyűlés volt a többek között az is, melyet Kún László 1279-ben Tétény körül a kúnok ügyének rendezése végett tartott, a melynek eredménye volt a kún-privilegium kibocsájtása. A nem Székesfehérvárott tartott országgyűlések már mindinkább úgy jelentkeznek, mint szabályalkotó, törvényhozó országgyűlések, megfelelően a követ-

⁸ 1267 : 8. et de quolibet comitatu duo vel tres nobiles debeant convenire, ut in eorum presencia de omnibus damnis et iniuriis per quoscunque datis et illatis omnibus satis fiat.

⁹ Item in quolibet anno semel omnes barones et nobiles regni Albani ad congregacionem debeant convenire.

¹⁰ L. az erre vonatkozó adatokat КОВАЧИЧ : Vestigia comitiorum és Supplementum ad vestigia comitiorum című munkáiban.

kező korszak rendi országgyűléseinek. Bennök azon közjogi fel-fogás jut kifejezésre, hogy a törvényhozó hatalomnak az országgyűlés is egyik tényezője és törvényeknek csakis azon jogszabályok tekintendők, a melyeket a király az országgyűlés formászerű hozzájárulása mellett alkot.

Ezen alkotmányjogi fejlődés az 1298. évi decretum megalkotásánál jut először kifejezésre, mert e decretum már nemcsak tartalmára, de külső alakjára, megalkotási módjára nézve is határozottan eltér a XIII. századbéli egyéb decretumoktól. A decretum bevezetése és 44-ik cikke világosan mondja, hogy az abban foglalt jogszabályokat a főpapok, papok és nemesek a bárók kizárásával, de a király és a bárók hozzájárulása mellett alkották és az ilyképpen megalkotott jogszabályokat a király, a főpapok és a bárók pecsétükkel megerősítették.¹¹

Ez alapon mondhatjuk, hogy az 1298. évben Pesten a minoriták temploma mellett tartott országgyűlés képezi a magyar alkotmány fejlődési történetében az első biztos nyomát a tulajdonképpen törvényhozó országgyűléseknek, a melyeken már az ott megjelent nemesség maga tanácskozik és határoz, a király pedig a meghozott határozatokat jóváhagyja. Az 1298. évi decretum arról is tanuskodik, hogy a nemzet ezen alkotmányfejlődést állandósítani, intézményes jellegűvé tenni akarta, mert elrendeli, hogy a főpapok, bárók és nemesek mindannyian a következő év Szent György nap utáni 15-ik napon törvények alkotása végett Rákoson gyűljenek össze: *ut omnibus ibidem recensitis, quae in litteris domini regis expressa continentur, institutis, quae necessaria fuerint — statuentur.*¹²

¹¹ A bevezetésben 2. pont: Congregationem indixit generalem: ad haec ut praelatos et viros ecclesiasticos, nec non et nobiles hujus regni, exclusis quibuscunque baronibus, prout moris est huic regno casuro, et per nimios vastus diminuto salubriori consilio, quo posset, subveniatur, iniquitatibus perversorum studio solertiori obvians. 44. t.-cz. de legali consensu domini regis et baronum processerunt prout in superioribus est expressum pro — concessa debitam reperiant firmitatem, dominus rex, et regni barones sigilla sua adinstar sigilli praelatorum huic chartae statutorum apposuerunt. — KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. 91. és 138. l. Sylloge 27. és 41. l.

¹² KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. 137. l.

V. FEJEZET.

A vidéki kormányzat és törvénykezés.

A királyi vármegyei szervezet alakulása és lényege.*

Szent István a monarchia megalkotásával kapcsolatosan első sorban arra törekedett, hogy a királyi hatalomnak biztos támaszt nyújtó vidéki kormánysszervezetet létesítsen; oly szervezetet, mely egyfelől a királyság részére elegendő hadi és gazdasági erőt (jövödelmet) biztosít, másfelől a királyi hatalmat az ország minden részében érvényre emeli. Így jött létre a királyi vármegyei szervezet, mint vidéki kormánysszervezet.

A vármegyék első alakulásáról nincsenek biztos adataink, mert Szent Istvánnak ide vonatkozó rendelkezései nem maradtak ránk. A vármegyék első alakulását és kezdetleges fejlődését jó részben csak a későbbi források és az azokból vont következtetések nyomán tudjuk meghatározni. Innen erednek azon vitás kérdések, a melyek a vármegyék első alakulása és fejlődése tekintetében nég jelenleg is fennállanak.

* *Irodalom*. KOLLÁR F. A. *Amoenitales Hist. Jurisque Publ. Regni Hung.* 1783. KOVÁCHICH M. G., *Notio Comitatum* 1814. FEJÉR C. D. X. 7. 1 és kv. l. BOTKA TIVADAR, *Jogtörténeti tanulmányok a magyar vármegyék szervezetről.* Budapesti Szemle 1865. évf. A vármegyék első alakulásáról és ősi szervezetéről. Századok 1870—1872. évf. PESTY FRIGYES, *Az eltűnt régi vármegyék 1880.*; A magyarországi várispánságok története 1882. PAULER, Szent István és alkotmánya. Századok 1879. évf. Megye? Várispánság? u. o. Találunk-e egy időben külön polgári és katonai ispánt? u. o. A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I. II. KERÉKGYÁRTÓ ÁRPÁD, A műveltség fejlődése Magyarországon 1880. VILLÁNYI SZANISZLÓ, Győr-megye és város anyagi műveltségtörténete 1881. BALÁSSY FERENCZ, A megye és a várispánság 1893.

A vármegyei szervezetet, mint királyi kormányzati szervezetet, Szent István szerintünk akként létesítette, hogy mindazon területeket, a melyeket a nemzetségek meg nem szállottak, a királyi hatalom, a királyi jog alá vonván, az egész ország területét a várak és az ezekhez tartozó birtokok és népek szerint a frank gaugrőfságok mintájára kerületekre, vármegyékre osztotta és az ilyképpen alakított kormányzati kerületek, a vármegyék élére királyi tisztviselőket, ispánokat állított, hogy ott a királyi hatalom végrehajtó közegei gyanánt működjenek.

Az első vitás kérdés, mely a vármegyék alakulásánál felmerül, az: vajjon Szent István belevonta-e a királyi vármegyei szervezetbe a nemeseket is?

PAULER — a mint már fentebb a rendi szervezetnél érintettük — újabban azt vitatja,¹ hogy Szent István a megye valamennyi lakosát egy királyi tisztviselő kormánya alatt akarta egyesíteni. Következteti ezt abból, hogy a német comitatusokban is így volt, valamint abból, hogy Szent István decretumaiban szó van comesokról, milesekről és ezek között fennálló kapcsolatról, de nincs külön említés olyan közjogilag szabad emberekről, nemesekről, kik a comestól függetlenek. Ehhez képest a *milese*-ek alatt nemcsak a későbbi várjobbágyokat, hanem a nemeseket is kell értenünk, kiket mintegy a király mileseinek tekintettek, mert nem tehetjük fel azt, hogy Szent István az ő országos jellegű decretumában a honfoglaló nemzetségek utódairól, a nemesekről ne intézkedett volna, hanem csupán a várjobbágyokról. Minthogy pedig Szent István decretumából az tűnik ki, hogy a milesek alárendelt viszonyban, függésben voltak a comes-sze¹ és a vármegyei ispán vitézei, emberei gyanánt szerepelnek;² nem marad más hátra, mint az a feltevés, hogy a nemesek kezdetben a vármegyei ispán hatósága alatt állottak és csak később — III. Béla korában — mentesítették magukat az alól. De még az Aranybulla idejében is tart a küzdelem, míg végre annak 5 pontja döntötte el a kérdést a nemesség javára és a vármegyei ispánok hatóságát a nemesek felett megszüntette.

E felfogásnak azonban ellentmondanak Szent István azon

¹ A magyar nemzet története az Árpád-ház királyok alatt I. 32—33. l. 432—433. l. és 47. számú jegyzet. L. PAULER későbbi álláspontjára nézve: Szent István alkotmánya. Századok 1879. évf. 11. l.

² L. különösen Decr. St. Stephani II. 4., 44. és 50. fej.

rendelkezései, a melyek a *mílese*k szoros alárendeltségi viszonyáról tanuskodnak,³ valamint ellentmondanak a későbbi korból ránk maradt okmányok is, a melyekből világosan látjuk, hogy Szent István míleseit alatt a várjobbágyokat értették és nem a nemeseket. A várjobbágyokat nevezik a későbbi okmányok a Szent király szabadjainak, katonáinak: *liberi Sancti Regis, filii jobagionum St. Stephani* stb.⁴

Szerintünk sokkal valószínűbb az a feltevés, hogy a régi nemzetségek utódai a nemesek éppen kezdetben viseltettek nagyobb idegenkedéssel a királyi vármegyei szervezet iránt, mint később, a midőn már a királyság létesítette új intézményekkel, tehát a vármegyei szervezettel is, mindjobban megbarátkoztak s a midőn már a kifejlődött adományrendszer következtében a nemesek birtokjoguk alapján a királyi hatalommal szorosabb függőségi viszonyba jutottak.

Úgyszintén nagyon valószínű, hogy Szent István idejében, sőt még utána is egy ideig a nemesek pőrös ügyeiket a törzsi és nemzetségi bírák elé vitték, és csak ha ezen az úton nem nyertek volna igazságot, akkor vették igénybe a királyi hatalom támogatását. De ilyenkor nem a vármegyei ispánokhoz, hanem magához a királyhoz, mint a nemzetbírák utódjához, fordultak panaszaikkal. Ez alapon vert gyökeret azon felfogás, hogy a nemesek csakis a király személyes birói hatósága alatt állanak, mint a hogy csakis az ő zászlaja alatt kötelesek harcolni.

Kétségtelen történelmi tény az is, hogy minél előbbre haladt ezen korszak, annál nagyobb függőségbe jut a nemesség a királyi hatalomtól, a mit a kifejlődött adományrendszer természetesen vont maga után. Már pedig azt feltételezni alig lehet, hogy a nemesség akkor függetlenítette volna magát a királyi hatalom vidéki közegei, a vármegyei ispánok hatósága alól, mikor a királylyal szemben függőségi viszonya nőttön nőtt.

³ Ezen alárendeltségi viszony szigorúságáról legjobban tanuskodik Szent István decretumának azon rendelkezése, mely a szökevény mílesről szól. Decr. St. Steph. II. 23.: Si cujus miles vel servus ad alium fugerit, et is, cujus miles vel servus fuga est elapsus, suum miserit legatum ad *reducendum suum*, et is legatus ibidem a quocunque percussus ac flagellatus exstiterit: decrevimus nostrorum primatum conventu, ut ille percussor decem solvat juvencos. Szerintünk ezen rendelkezés *kizárja* azt, hogy a mílesek alatt a valódi szabadokat, a nemeseket is értsük.

⁴ L. a III. fej. 3. §-át.

Mindezeket figyelembe véve, szerintünk a helyes álláspont csak az lehet, hogy a Szent István létesítette vármegyei szervezetben a nemesek még befoglalva nem voltak, miért is a királyi vármegyei szervezet csak a nem nemes szabadokra: a várjobbágyok-, hospesek-, várnépek- és szabad földművelőkre vonatkozó kormánysszervezet volt.⁶ Ez képezi a legfontosabb különbséget a nyugati gaugrófsági és a magyar vármegyei szervezet között, ebben mutatkozik ez utóbbinak sajátos magyar jellemvonása.

A királyi hatalom megszilárdulása és a királyi kormányzat életbeléptetése mellett a régi törzsi és nemzetségi szervezet nem szűnt meg azonnal. Ez okból maradhattak ki a régi nemzetségek utódai, a nemesek, a vármegyei szervezetből. A királyi vármegyék nem is a régi nemzetségek szerint alakultak, hanem a király rendelkezése alatt álló népelemek és földbirtokok szerint.⁶ A földrajzi viszonyok, hegyek és folyók fekvése szintén bizonyos befolyást gyakorolhatott a vármegyék kikerekítésére, területük meghatározására.

A Szent István létesítette kormányzati egységeket (kerületeket), a latin okmányok *comitatus*-nak majd *parochia*-nak avagy *provincia*-nak nevezik. Úgy látszik azonban, hogy a magyar kezdettől fogva „megyé“-nek nevezte, mert a „mega“ „megye“ kifejezés már Kálmán decretumában előfordul,⁷ a mely elnevezés nem a latin *comitatus* fordítása, hanem a szláv *mezda* „mesgye“ szóból származik, mely eredetileg határt jelentett.

Hogy Szent István hány vármegyét alakított, azt az okmányokból nem tudjuk megállapítani. PAULER azon helyes feltevéséből indulva ki, hogy minden királyi vármegye egy zászlóaljat állított, miután a mogyoródi csatánál Salamonnak 30, Gézának pedig, a ki mint királyi herczeg, az ország egy harmadrészét kormányozta, 15 zászlóalja volt, a vármegyék kezdetleges számát 45-re teszi.

Alig szenved kétséget, hogy a királyi hatalom megszilárdulása és a népesedés gyarapodása következtében a vármegyék száma

⁶ L. ezen álláspont bővebb kifejtését: BOTKA TIVADAR: A vármegyék első alakulásáról és ősi szervezetéről. Századok 1870—72. évf.

⁶ Egyes kivételek voltak, a minő Somogy megye, mely a lázadó Koppány nemzetségének területét képezte. PAULER id. m. I. 49. jegyzet.

⁷ Decretum Colomani I. 37. In quacunq[ue] comitis *mega* rex digreditur, ibi iudices duo *megales* cum eo conjungentur.

is szaporodott; és midőn ezen intézmény a XII. század második felében teljes kifejlődéshez jutott, a vármegyék száma 72-re ment. *Freisingeni Ottó*⁸ szerint 70 vagy több, *Rogerius*⁹ szerint 72 vármegye volt. Ezen szám azután századokon át lényegesen nem változott.

A másik nevezetes vitakérdés az, hogy Szent István egy egységes vidéki kormánysszervezetet létesített-e, vagy pedig két-félét, t. i. egy katonai jellegű várszervezetet és egy politikai jellegű vármegyei szervezetet?¹⁰

A kettős rendszer védői elméletüket különösen a forrásokban előforduló különböző kifejezésekre fektetik és azt mondják, hogy a *comitatus* a kisebb katonai várkerületet jelenti, a *parochia* vagy *provincia* alatt pedig a nagyobb, a politikai jellegű vármegyét kell érteni. Ám pusztán az elnevezések többféleségéből még a kétféle vidéki kormányzati szervezetet levezetni és bizonyítani nem lehet, mert a középkori latinság terminológiája nagyon bizonytalan, a nyugati gaugrófságokat is többféleképpen nevezik a latin források.

A másik főérv, hogy bizonyos vár jobbágysai gyakran más megyében bírtak földeket, a mi csak úgy magyarázható meg, hogy ha a kisebb várkerületek mellett nagyobb politikai jellegű vármegyék voltak. Ámde ezt a történelmi tényt az egységes kormányzati szervezet mellett is könnyen meg lehet magyarázni, mert könnyen feltehető, hogy kezdetben még a vármegyék kikerekítése nem történt egész pontossággal, egyes területrészek a vármegyei kapcsolaton kívül maradtak. De különösen előfordulhatott az is, hogy királyi adományozás, telepítés vagy birtokszerzés következtében bizonyos vár jobbágysai és népei más vármegye területén birtokhoz jutottak.

Végül nem lehet a két különböző kormányzati szervezet mellett érvül felhozni azt sem, hogy az okmányok ugyanazon évben ugyanazon vármegyében két ispánt említenek, mert jól tudjuk, hogy a királyi főtisztek gyakran váltakoztak állásukban, ugyan-

⁸ M. G. SS. XX. 368. l.

⁹ Cap. 10. ENDLICHER 262. l.

¹⁰ Az egységes rendszer hívei: KOLLÁR ÁDÁM, FEJÉR GYÖRGY, BARTAL GYÖRGY, VILLÁNYI SZANISZLÓ, KERÉKGYÁRTÓ ÁRPÁD, PAULER GYULA. — A kettős rendszer hívei: KOVACHICH M. Gy., HORVÁTH MIHÁLY, (Magyarország történelme I. 119—121. l.) BOTKA TIVADAR, PESTY FRIGYES, BALÁSSY FERENCZ.

azon ispánságot egy év leforgása alatt ketten, sőt többen is viselhették.

A legerősebb bizonyíték a kettős kormányzati rendszer ellen azon körülmény, hogy az egykorú tudósítók mind csak egyféle vármegyét ismernek. Így *Freisingeni Ottó* püspök, valamint III. Béla udvartartásának leírása és *Rogeri*us a katonai várkerületek és a politikai vármegyék között fennálló különbségről mit sem tudnak.

Továbbá ellentmond a kettős vidéki kormánysszervezetnek az is, hogy a nemesek nem állván a vármegyei ispán hatósága alatt, a politikai jellegű vármegyéknek külön rendeltetését, célját. feladatát meghatározni nem lehet, mert a nem nemes szabadok nemcsak a katonai ügyek tekintetében állottak a vármegyei ispánok alatt, hanem a politikai kormányzat, nevezetesen a törvénykezés és a pénzügyek tekintetében is.

Mindezek alapján szerintünk Szent István csak egyféle vidéki kormánysszervezetet létesített, a melybe a nemesek kezdetben közvetlenül és teljesen befoglalva nem voltak.

A vármegyéknek középpontját, valamely megerősített hely, a *castrum* vagy *civitas* képezte, a mi arról tanuskodik, hogy a királyi vármegyei szervezetnek főcélja a hadügy, a királyi haderő biztosítása volt.

A vármegyéknek várak szerint való kikerekítését, alakulását a szláv behatásra szokták visszavezetni, mert a szlávoknál volt szokásos a vidéki kormányzati egységeket vagy kerületeket várak szerint alakítani. Ilyen alakulatokat találunk Németország azon területrészein, melyeket egykoron szlávok laktak.¹¹

Minden vármegye élén egy-egy királyi főtitst állott, kit az okmányok általában *comes*-nek neveznek. Eleinte a *comes castri*, *comes comitatus* megjelölés dívik, majd később *comes provinciae*, *parochiae*, vagy azon vármegye nevének megjelölésével, a melyben a főtitst működik, mint pl. *Comes Soproniensis*, *Bihariensis* stb. Csakhogy e királyi főtitst neve nem lett a magyar szájában gróf, hanem a szláv *span* szó után ispán.¹²

¹¹ WAITZ, Verfassungsgeschichte V. 183. I. JIREČEK, Das Recht in Böhmen und Mähren 14. I.

¹² Kézainál még az „ispán“ szót „span“ alakjában találjuk: *Ex his etiam Hunis plures fuerant in exercitu capitanei constituti, qui Hunorum lingua Spani vocabantur.* ENDLICHER 95. I.

A vármegyék élén állott királyi főtiszt, a vármegyei ispán, a királyi hatalomnak alattas közege, kit a király teljesen szabadon rendel ki és mozdít el állásától. Okmányok tanúsítják, hogy a királyok gyakran változtatták ispánjaikat. Minthogy a nem nemes szabadok között a várjobbágyok voltak a legelőkelőbbek, a király rendszerint ezek közül veszi a vármegyei ispánokat, vagy pedig régi nemesek utódai közül, bár választásában semminemű korláthoz kötve nincsen.

A vármegyei ispánok — mint a nyugati államokban a gaugrófok — katonai és polgári tisztviselők. A vármegyei ispán első sorban gyakorolja a hadi hatalmat, a mennyiben ő a vármegye hadi erejének vezetője és parancsnoka. Minden vármegye egy-egy zászlóaljra képez, a melyet a vármegyei ispán vezet a királyi táborba; ő tartja számon a hadköteleseket, büntetéssel sújtja azokat, a kik hadi kötelezettségüknek eleget nem tennének.

A vármegyei ispán gyakorolja továbbá a birói hatalmat; a vármegyében lakó nem nemes szabadok az ő birói hatósága alatt állanak, sőt később a nádori törvényszékeken a nemesek feletti bíraskodásban is részt vesz. A nem nemes szabadok alsóbb fokú bíróságaival szemben a vármegyei ispán bíraskodása felebbviteli hatóságot képez. Viszont az ő bíróságától a királyhoz lehetett igazságért folyamodni; de ha valaki a *comes* igazságos ítéletében meg nem nyugszik és a *comes*-t a király előtt hamisan vádolja, bírságot fizet neki.¹³

A királyi jövedelmek beszédése szintén a vármegyei ispánok feladata. A nem nemes szabadok által fizetett adókat, a vámokból befolyó jövedelmet, valamint a pénzverésből és beváltásból eredőket a vármegyei ispán szedi be. Már Kálmán decretumának 78. és 79. pontja szerint tartozik azokat évenként Szent Mihály napján Esztergomba a királyi udvarba beszállítani. A vármegyei ispánokat a királyi jövedelmek egyharmada illeti, de a ki a meghatározott időben a királyi jövedelmeket be nem szállítja, a kétszeresét tartozik megfizetni.¹⁴

¹³ Decr. St. Stephani II. 43. Si quis militum, iudicium a suo comite recte iudicatum spernens, ad regem appellaverit, cupiens comitem, suum reddere injustum: sit debitor decem pensarum auri suo comiti.

¹⁴ Decr. Colomani I. 78: Quisque comitum in comitatu suo tertiam ubique partem habeat de tributo; rex vero ad plenum de tributo omnium similiter duas partes habeat. — 79: Si quis autem usque ad tempus praesignatum nummos illos cum pleno illuc numero non attulerit, dupliciter reddat.

A vármegyei ispánok továbbá a várhoz tartozó birtokokból nagyobb birtokokat, uradalmakat kaptak, ha nem is mindenütt, de a legtöbb vármegyében. Ezen használatul kapott birtokokon kívül az adományrendszer kifejlődésével rendszerint nagyobb terjedelmű saját birtokok felett is rendelkeznek, gazdag és hatalmas urak,¹⁵ a kik mind nagyobb önállóságra, függetlenségre törekszenek a királyi hatalommal szemben.

A vármegyei ispánokat részint maga a király, részint a királyi kiküldöttek, különösen a nádor, ellenőrzik törvénykezési és kormányzati működésükben. A vármegyei ispánok szorosan alá vannak rendelve a központi királyi kormánynak és minden mulasztásuk szigorú megtorlásban részesül. Már Szent István büntetéssel sújtja a vármegyei ispánt, ha a rá bízott jövedelmet elsikkasztja vagy pedig milesétől valamit erőszakosan elvesz.¹⁶ Szent László a végvidéki ispánokat hivatalvesztéssel bünteti, ha megengedik, hogy lovakat és ökröket a király engedélye nélkül idegen országba adjanak el.¹⁷ Az aranybulla 14-ik és az 1290. évi decretum 25-ik cikkelye pedig arról tanuskodik, hogy a vármegyei ispánokat a székesfehérvári törvénykezési napokon is felelősségre lehetett vonni és ezáltal már a vármegyei kormányzat magának a nemzetnek, a nemeseknek ellenőrzése alá jutott.

A vármegyei ispánon kívül voltak a megyékben még más királyi tisztviselők is, nevezetesen a királyi bírák (*iudices regis*), a kiktől a királyi decretumok Szent László óta többször említést tesznek. Ezeket a későbbi latin források *bilotus*-ok vagy *bilochus*-oknak nevezik.¹⁸ Leginkább a büntető bíráskodással foglalkoztak, de ítéleztek polgári ügyekben is. Szent László decretumaiból látjuk, hogy a billogok illetékessége a vármegye területének csak egy részére, egyes vidékére (*terminus*) vonatkozott, tehát egy megyében többen voltak és mindenkit maguk elé idézhettek, kivéve az egyháziakat és az ispánokat.¹⁹ Kezdet-

¹⁵ Bizonyítja ezt Decr. Colomani I. 40.

¹⁶ Decr. St. Stephani II. 42. és 44.

¹⁷ Decr. St. Ladisl. II. 15.

¹⁸ Ezen elnevezést a „billeg“, „bélyeg“, „billog“ szótól származtatják, és jelentené a bíró által használt idézési jelvényt, pecsétet, vagy pedig a büntetéseknel alkalmazott bélyegzőt. Lásd BARTAL, Id. m. I. 288–289., PAULER id. m. I. 184. I. és 288. jegyzet. VÁMBÉRY szerint a *bilochus* szó rokon a török *bil* gyökkel „tudni“ és annyit jelenthet mint „tudó“ *biliži*. Magyarok eredete 246. I. L. még SCHILLER B. Magyar Jogi Lexicon I. 786–787.

¹⁹ Decr. St. Ladislai III. 16. és 20.

ben a vármegyei ispántól függetlenül jártak el, de már Kálmán óta mind szorosabb függőségi viszonyba jutnak és az aranybulla 5. pontja szerint a *bilochus*-ok ítéletüket a vármegyei ispán jelenlétében, ellenőrzése mellett hozzák: *fures et latrones bilochi regales discutiant ad pedes tamen ipsius comitis*.

Ugyancsak már Szent László szigorú intézkedéseket tett a lopás és rablás, mint a leggyakrabban előforduló büntett megakadályozása végett. Királyi bíró járt be a vármegyéket, összehívta a századosokat és tizedeseket és felhívta őket, hogy a tolvajokat jelentsék fel.

A tolvajjá kikiáltottnak istenítélettel kellett magát tisztáznia, sőt ha az egész falu népét tolvajsággal vádolták, ilyenkor tizenkint csoportra osztva tisztázták magukat.²⁰ A tolvajjá kikiáltást az aranybulla 6. cikke szüntette meg: *Item populi coniurati in unum fures nominare non possint, sicut consueverunt*.

A vármegyékben állandóan működő többi tisztviselők már nem királyi tisztviselők; tisztségüket nem a királytól, hanem a vármegyei ispántól bírják.

A vármegyei ispánnak két helyettese volt: az egyik a *comes curialis castri*, az udvarbíró, a ki a vármegyei ispánt a birói teendőkben helyettesítette; a másik a hadnagy (*hodnogio*), a *maior vel dux exercitus*.²¹ Úgy látszik, ez volt a vidéki haderő felügyelője és vezetője, mert a vár közvetlen környezetével katonai és kormányzati szempontból külön kerületet képezett, melynek élén a várnagy (*varnog*), a *castellanus* állott, mint a vár feje és gondviselője.²²

A vármegyék területe fel volt osztva századkerületekre (*centurionatus*) és ezek ismét tizedkerületekre (*decanatus*). Az előbbiek élén állottak a századosok, a *száz nagyk* (*centuriones*), az utóbbiak élén pedig a tizedesek, a *tíz nagyk* (*decuriones*, *decani*).²³

²⁰ Decr. St. Ladislai III. 1.

²¹ Várad regestrum 128. pont: Bagha, filius *hodnogionis* Luce. V. ö. u. o. 110. és 133. pontokat.

²² Várad regestrum 110. pont: Ruben maior exercitus Echilleus *varnog*. 157. pont: Beda *varnog*. Igeben *hodnog*. 24. pont: Chepanus praefectus castri.

²³ Decr. St. Ladislai III. 1.: ut nuncius regis per omnes civitates dirigatur, qui congreget *centuriones et decuriones eorum*, qui vulgo *ewrii* vocantur. — L. még u. o. III. 15. Decr. Colomani I. 79. Várad regestrum:

Már ez a felosztás is a vármegyék katonai, hadi jelentőségéről tanuskodik. De a katonai teendők a polgári kormányzati teendőktől nincsenek elválasztva, mert a századosok és tizedesek politikai, kormányzati, nevezetesen törvénykezési teendőket is végeznek.²⁴

Ezen kívül találjuk a vármegyei *pristaldus*-okat, vagy poroszlókat, a kik a csekélyebb jelentőségű birói teendőket végezték, az idézéseket és a végrehajtásokat teljesítették. Továbbá a bakókat, vagy mint akkor nevezték, a „börtönöket,” deákul *preco*-kat,²⁵ élükön állott a börtönnagy, az *archipreco*. Feladatuk a bűnügyi végrehajtások teljesítése, de a börtönnagy feladatahoz tartozott az adószedés is.

Voltak még a vármegyékben örök, kik az utakra, hidakra, várfalakra, sánczokra vigyáztak és a kiknek fejük az örnagy volt.²⁶

Végül a királyi vámszedők, (*tributarii*), pénzbeváltók (*numularii*) és végrehajtók (*exactores*) szintén a vármegyei ispán alatt állottak.

2. §. A királyi vármegyei szervezet felbomlása. Az autonóm vármegyei szervezet első alakulása.

A Szent István létesítette államszervezet kezdetén a vidéki kormányzat kizárólag a vármegyei szervezeten nyugodott. Az ország területe a vidéki kormányzat szempontjából vármegyékre volt felosztva és a vármegyéken kívül más kormányzati egységek, területek nem léteztek. A vármegyei ispánok hatósága képezi azon kormányzati hatóságokat, a melyeknek hatásköre bizonyos meghatározott területhez van kötve.

Ezen egységes vidéki kormánysszervezet, a királyi vármegyei szervezet lassankint bomlásnak indul és a bomlás, illetve újabb alakulás következtében három egymástól lényegesen különböző vidéki kormányzati szervezet fejlődik ki ú. m.: az autonóm

24., 44., 110., 147., 150., 158., 183., 206., 208., 254., 300., 329. pontjait és H. O. VII. 16. FEJÉR II. 103.

²⁴ Váradi regestrum 264. pont.

²⁵ V. Ö. PAULER, id. m. I. 119. jegyzet. A comes praeconum előkelő állásáról tanuskodik III. István 1165. évben kiadott oklevele. FEJÉR II. 170.

²⁶ L. SCHILLER, Eurii. Magy. Jogi Lexicon III.

jellegű vármegyei szervezet, a szintén ilyen jellegű városi szervezet és az autokratikus jellegű földesúri szervezet, vagy az úri hatóság.

A királyi adományrendszer kifejlődése következtében a király rendelkezése alatt álló népek és birtokok mindinkább csökkennek, az egyházi és világi főurak hatalma alá kerülnek. Ezzel kapcsolatosan egyes községek az ipar és kereskedelem fellendülése következtében nagyobb jelentőséghez jutnak; a telepések vagy hospesek királyi kiváltságok alapján a vármegyei ispán hatósága alól mentesülnek és a városokká fejlődött községek lassankint a vidéki kormányzatnak önálló tényezőivé lesznek. Hasonlóképpen mindnagyobb jelentőséghez jutnak az immunitási területek az által, hogy az egyházi és világi főurak uradalmai a vármegyei ispán hatósága alól kivett külön kormányzati területké alakulnak.

A királyi vármegyei szervezet hadi és gazdasági jelentősége mindinkább elenyészik. IV. Béla több ízben tett kísérletet a várföldek visszaszerzésére és a királyi vármegyei szervezet előbbi jelentőségének visszaállítására. De kísérletei sikertelenek maradtak, sőt a tatárok elvonulása után a városi kiváltságok osztogatása és a várjobbágyok tömeges nemesítése által maga is nagy mértékben előmozdította az egykori királyi vármegyei szervezet végleges felbomlását és az autonóm megyei szervezet fejlődésnek indulását.

Ezen újabb irányú fejlődés részletei a forrásokból meg nem állapíthatók, de annyi kétségtelen, hogy az autonóm megyei szervezet fejlődése már IV. Béla korában kezdetét vette.

Bár a nemesek sem hadi, sem törvénykezési tekintetben nem tartoztak a vármegyei ispán hatósága alá, azért mégis bizonyos kapcsolat már kezdettől fogva fennállott a vármegyei hatóság és a nemesség között. Így látjuk, hogy a tizedszedés és a pénzbeváltás tekintetében a vármegyei ispánok hatósága a nemesekre, illetve a nemesi birtokokra is kiterjedt, valamint a nemesi birtokokon tartózkodó szabad földművelők az úri hatóság kifejlődéséig szintén a vármegyei ispánok törvénykezési hatalma alatt állottak.

Továbbá látjuk azt is, hogy a király már régi időtől, talán már kezdettől fogva vármegyéről-vármegyére járva utazta be az országot. A nemeseket is érintő királyi jogszolgáltatás megénkint

történt, a mint ezt Kálmán decretumának 37-ik pontja tanúsítja,¹ a hol a két megyei bíróról (*duo iudices megales*) van szó, a kik a királyt körútja alkalmával kísérik.

Még inkább kifejlesztette a megyei autonóm biráskodást a kiküldött bírák intézménye. A nádor részint királyi kiküldetés, részint később saját bírói hatalmánál fogva a vidéken törvénykező gyűléseket tart, bírói functiókat végez és királyi megbízás alapján ugyanazt teszik más királyi főtisztek is.

A királyi kiküldött bírák (*iudices missi vel constituti*), hovatovább megyénként járnak el, megyénként alakítják a mellettök működő bíróságot és pedig a megyei közönség választotta bírákból.

A nádori biráskodás, valamint a bírói kiküldöttség intézménye mindinkább a vármegyei szervezethez fűződik, a mi mind szorosabbá teszi a kapcsolatot a vármegyék és a nemesek közt.

Még csak egy nagy lépés volt hátra, hogy az autonóm megyei biráskodás létrejöjjön és ez az, hogy a megyei közönség alakította bíróság a nádor vagy a kiküldött királyi bírák nélkül is eljárhasson.

Ennek első nyomát 1232-ben találjuk, midőn a zalamegyei nemesek (*Universi servientes regis citra et ultra Zalam constituti*) királyi engedély alapján ítéletet hoznak az Oguz bán és Bertalan veszprémi püspök közt folyt birtokperben.²

IV. Béla nem ellenezte, sőt előmozdította a megyékben mutatkozó autonóm törekvést. Megengedte, hogy a megyék által választott nemes bírák csekélyebb fontosságú ügyekben, különösen büntető ügyekben eljárjanak. Szükségessé tette ezt már az

¹ Decretum Colomani I. 37: In quacunq[ue] comitis mega rex digreditur, ibi iudices megales cum eo conjungentur.

² Érdekes azon indokolás, a melylyel a zalamegyei nemesek a királyi engedélyt az autonóm biráskodásra kérik és megkapják, a melyből kitűnik, hogy egyfelől a birtokarisztokraczia hatalmaskodása, másfelől a közvetlen királyi bíróságok távolsága tette szükségessé az autonóm vármegyei biráskodás kifejlődését: „quod cum in nostris partibus multa mala, iniurie dampna et gravamina peccatis exigentibus per malignos homines perpetrabantur, et multi potentiores inique opprimebantur, qui ius suum nequaquam prosequi poterant propter distantiam iudicium et multa alia impedimenta; a domino nostro rege petivimus humiliter et devote, ut nobis daret licentiam iudicandi et faciendi iusticiam plenam oppressis et patientibus iniurias infinitas de omnibus hys, per quos indebite paciuntur.“ WENZEL XI. 249. I.

is, hogy ő a királyi bilochusokat megszüntette.³ Ezeket lassankint a választott megyei nemes birák váltják fel, a *iudices nobilium*, kiket nálunk szolgabiráknak, a királyi szolgák biráinak (*iudices servientium regalium*) neveztek.

A nemesség az autonóm irányú fejlődés következtében mind szorosabb összeköttetésbe lép a vármegyei szervezettel. Erről tanuskodik az 1267. évi decretum 8. pontja, mely már azt rendeli, hogy a székesfehérvári gyűlésen minden megyéből legalább 2—3 nemes megjelenjék. Másfelől a városokká fejlődött községek, valamint a földesúri hatalom alá került nem nemes szabadok mindinkább kilépnek a régi vármegyei kötelékből és a vármegyei ispánok hatósága ezek felett mindinkább megszűnik.

A választott nemesek, a szolgabírák bíráskodása mellett, megmaradt még egy ideig a vármegyei ispán külön birói hatósága is, valamint a nádor és a királyi kiküldöttek bíráskodása. Csak midőn a vármegyei autonóm bíráskodás megszilárdul, olvad össze a vármegyei ispán előbbi birói hatósága az újonnan kifejlesztett megyei törvényszék birói hatóságával, miután a megyei törvényszék elnöke a vármegyei ispán lett.

Az újabb irányú fejlődés gyökeresen átalakította a királyi vármegyei szervezetnek úgy rendeltetését, mint közegeit.

A hadi és gazdasági célok mindinkább háttérbe szorulván, előtérbe lép a politikai kormányzat és törvénykezés. Ez képezte most már a vármegyei ispán fő teendőjét, ő elnököl a megyei gyűléseken, az újonnan fejlődő megyei törvényszékeken. Míg az előbbi időkben két helyettese volt, az egyik a hadnagy, a ki a katonai teendőket végezte (*dux vel major exercitus*), a másik az udvarbíró (*comes curialis castri*), a ki a vármegyei ispánt a törvénykezési teendőkben helyettesítette: addig most már csak egy van, a *vicecomes*, vagy mint később nevezték, a *vicipán*.

Az 1290. évi decretum 5. cikkében még a *curialis comes* és a *vicecomes* elnevezés együtt fordul elő, a mi az átfejlődést jelzi.⁴ Később a *vicecomes* lesz az egyedül használt kifejezés, melyből aztán a magyar vicipánt csinált.

³ Bilotum omnino abolemus. FEJÉR C. D. IV. 1. 196. 1240. év.

⁴ 1290:5. t.-cz. Item nullus sine testimonio capitulorum vel conventuum, ad praesenciam *curialium comitum vel vicecomitum* citari possit nec comes iudicium recipere aut iudicare presumat, absque quatuor nobilibus nominatis. ENDLICHER Mon. Arp. 616. l.

A *vicecomes* a vármegyei ispán nevezte ki éppen úgy, mint előbb az udvarbíró. Minthogy azonban most már a *vicecomes* a megyei törvényszéken a vármegyei ispánt helyettesítvén, a nemesek felett is bíraskodik, az idézett 1290. évi decretum 3. és 4. cikke megkívánta, hogy nemcsak a vármegyei ispán, hanem a vicspán is a nemesek közül való legyen, valamint megkívánta azt is, hogy a király a vármegyei ispánságot idegeneknek — s a mi ezzel egyértelmű volt — nem keresztényeknek ne adományozza és az ispáni tisztségnek bérbeadását meg ne engedje.⁵ A nemesség ezen kívánságai azonban nem nyertek megvalósulást, mert okleveles adatok igazolják, hogy még Károly király korában is nem nemesek vicspáni tisztséget viseltek.⁶

Nevezetes átalakulást tapasztalunk a vármegyei hatóság alsóbbrendű közegeinél is. A vármegyei szervezet katonai jelentőségének csökkenése következtében a század- és tizedkerületekre való felosztás elenyészik, valamint megszűnnek a száznagyi és tíznagyi tisztségek, csak a törvénykezéssel összefüggő alsóbbrendű tisztek maradnak meg, ú. m.: a poroszlók, bakók stb.

Az autonóm irányú fejlődés következtében, mint új tisztség, a szolgabírói tisztség jön létre és ez képezi a vármegyei szervezet újabb irányú fejlődésének legnevezetesebb intézményét.

A szolgabírák (*iudices nobilium seu servientium*), a kikkel ezen név alatt a XIII. század közepétől találkozunk,⁷ a jogtörténeti fejlődés szempontjából utódai azon választott megyei bírának, kik a nádor, vagy a királyi kiküldött bírák mellett,

⁵ 1290:3. Promittimus eciam, quod dignitates seu comitatus regni nostri, seu castra, advenis vel hospitibus, aut paganis vel ignobilibus, et his, qui in regno nostro nocumenta frequenter intulerunt, nullatenus conferemus. 4. Nec eciam barones suas dignitates in certa quantitate pecunie, locare permittemus nec vices suas, sive iudicatus in parochia conferri ignobilibus paciemur. ENDLICHER Mon. Arp. 616.

⁶ Így pl. De Senis Péter aranyműves és pecsétmetsző 1331-ben Szepesmegye vicspánja volt. FEJÉR C. D. VIII. 5. 17. WAGNER Analecta Scepusii I. 131.

⁷ Legelőször említi őket világosan a fehérvári egyház kiváltságlevele 1254. évből. FEJÉR C. D. IV. 2. 232. és kv. I. ENDLICHER Mon. Arp. 485. I. Egyik 1264. évbéli okmány már „magistratus Zaladiensis“-t említ: „quod Johannes . . . exhibuit nobis litteras magistri Laurencii iudicis nobilium Magistratus Zaladiensis.“ WENZEL III. 116.

mint bírótársak működtek. Ezen bírótársak száma nem volt megállapítva, de szokás útján rendszeren négy választott bírót alkalmaztak, ehhez képest a megyékben mindenütt négy szolgabíró található.

A szolgabírák sem nem királyi, sem nem ispáni tisztviselők, hanem választott megyei tisztek és a vármegyei ispánnal, mint a királyi kormányzat közegével szemben, a megyei autonómiát képviselik.

Az újonnan alakult megyei kormányzat már dualisztikus jellegű: részint királyi, részint autonóm jellegű kormányzat. A vármegye élén királyi főtitst áll, de az alárendelt közegeket már nem ő nevezi ki, hanem a vármegye közönsége választja. A vármegyei szervezet ezen dualisztikus jellege a következő korszakban az autonóm irányzat megszilárdítására, a megyei önkormányzat teljes kifejlődésére vezetett.

A szolgabírói tisztséggel kapcsolatosan fejlődik ki a megyei közönség és a megyei terület fogalma. Eddig vármegyék alatt inkább csak bizonyos várhoz tartozó területet értettek, mely ugyanazon királyi főtitst kormányzása alatt áll, most azonban már a súlypont a megyei közönségre és a megyei területre helyezkedik. A vármegyék olyan kormányzati egységek vagy területek, a melyeknek lakói maguk választják tisztviselőiket. A vármegyei területen lakó szabadok — és pedig később már csak a nemesek — képezik a vármegyei közönséget, mely mindinkább és inkább nagyobb önállósággal intézi törvénykezési és egyéb közügyeit, éppen úgy, mint Angliában a grófságok, a *county*-k közönsége.

A vármegyei közönséget jeleníti meg a vármegyei gyűlés, a *congregatio*, melyet kezdetben csak a király engedélye mellett lehetett tartani. A vármegyei gyűlés, mint a vármegyei közönség autonóm szerve, a nádor és a királyi kiküldöttek által tartott törvénykezési gyűlésekből fejlődik ki. E korban még a megyei gyűlésen, a melynek főteendőjét a szolgabírák választása és a törvénykezés képezte, megjelentek a nem nemes szabadok is.

A megyei gyűléseken az 1290. évi decretum 14-ik cikke szerint, a törvénykezést a nádor vezeti az ispán és a négy szolgabíró, mint bírótársak, közreműködése mellett. Ha azonban a nádor nem tart gyűlést, akkor már az 1298. évi decretum 32. cikke szerint a vármegyei ispán elnöklete alatt a szolga-

birák ítélnék. „Elrendeljük, hogy egy hatalmas úr se ítéljen se maga, se megbízottja által a megyékben, hanem minden ügy, mi a megyében felmerül, a nádor által, vagy ha ő nem tartana ítélőszéket, a megyei birák által ítéltessek és ha bármely hatalmas úr ítélni merészkedik, egyházi átokkal sújtassék.“⁸ E rendelkezés már a megyei bíróságot a nádor birói hatalmától bizonyos mértékig függetleníti, önálló bírósággá teszi. Másrészt látjuk ebből azt is, hogy a vármegyei ispánok és mások a megyékben hatalmas urakká lettek, a kik a nemeseket is birói hatalmuk alá vonni törekedtek.

A szolgabírói intézmény életbeléptetésével egyidejűleg a vármegyének újabb területi felosztása állott elő. A vármegye, a négy szolgabírónak megfelelőleg, négy járásra oszlik és pedig minden megye tekintet nélkül terjedelmére.

3. §. A városok és a városi önkormányzat.*

A jogi értelemben vett városok, a szabad királyi városok alatt, értjük a vármegyei hatóság alól kivett, a közvetlen királyi hatóság alá tartozó, immunitással és testületi önkormányzattal bíró községeket.

E korszakban még a „szabad királyi városok“ elnevezése határozott megállapodáshoz nem jutott. Okmányaink a királyi városokat *civitas*, *regalis civitas*, *villa*, *libera villa*, *burgum*, *castrum*, *suburbium* kifejezésekkel jelölik. Még leggyakrabban a *libera villa* kifejezést találjuk, minden esetre gyakrabban, mint a *civitas*-t mely csak a következő korszakban lesz a szabad királyi városokat jelző kifejezéssé. A királyi városoknak még nem volt közös elnevezésük, mely őket a többi községektől megkülönböztette volna.

A városi szabadság kifejlődése és a jogi értelemben vett városok előállása Magyarországon sajátos magyar jogintézmény, melynek hasonmását egyik európai állam jog-

⁸ KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. 128. l.

* *Irodalom*: WENZEL G., Magyarország városai és városjogai 1877. SZALAY JÓZSEF, Városaink a XIII. században 1878; Városaink nemzetiségi viszonyai a XIII. században. Századok 1881. évf. KIRÁLY JÁNOS, Pozsony város joga a középkorban. 1894.

fejlődésében sem találjuk meg teljesen, mert nálunk a városi szabadság kifejlődését nem előzte meg úgy, mint a nyugati államokban, a hűbéri államszervezet. Nálunk a városok ura kezdettől fogva a király és nem a tartományurak, vagy földesurak és így a városoknak nem kell küzdeniök, úgy, mint a nyugati államokban, a tartományúri és földesúri hatalommal. hogy az alól magukat függetlenítsék.

A mint már fentebb kifejtettük,¹ a városi élet és szervezet a *hospes*-ek lakta községekben indult először fejlődésnek. Ezekben fejlődik ki és jut önálló jelentőségre az ipar és a kereskedelem, a mi a királyok részéről vámmentesség és vásártartási jog adását vonja maga után.

A vásártartási jog mind nagyobb jelentőségre emelte a községi bíraskodást, melynek hatásköre a vásárok alkalmával nemcsak a község lakóira, nemcsak a kiváltságolt telepésekre, hanem mindenkire egyaránt kiterjedt, a ki a vásáron megjelent. A vásári bíraskodás a községi bíraskodást területi jellegűvé és ez által közjogi jelentőségű bíraskodássá teszi.²

Királyaink, hogy a vásári bíraskodás szabad mozgását biztosítsák, a városi területet kiveszik a vármegyei ispán hatósága alól és elrendelik, hogy a város területén, úgy a polgárok, mint az idegenek kizárólag a városi bíróság hatósága alatt állanak és ha ez a bíróság megtagadná a jogszolgáltatást, akkor a király előtt lehet panaszt emelni.³

¹ L. a III. fej. 7. §-át.

² A legnyomósabb bizonyíték arra nézve, hogy a városi autonóm bíraskodás területi jellegűvé válása a vásártartási joggal függött össze, Győr kiváltságlevele 1271. évből: 4. *preterea concessimus eisdem liberum forum, tam in castro, quam exterius celebrandum, ubi comes Jauriensis et eius officiales nullam penitus iurisdictionem poterunt exercere.* ENDLICHER Mon. Arp. 527. I. L. még Buda 1287. évben kelt vásártartási kiváltságának 1. pontját. U. o. 604. l.

³ Világosan kimondja ezt Pozsony kiváltságlevele 1291. évből: 1. *Quod villicum seu iudicem inter se, a festo sancti Georgii martiris usque ad anni revolucionem duraturum, eligant de communi, qui omnes causas ipsorum, et etiam extraneorum exortas inter ipsos, vel intra metas civitatis, more hospitum aliorum cum decem iuratis concivibus suis possit iudicare.* — 10. *Si vero iudex ipsorum, iurati vel cives in reddenda iusticia defecerint, non partes, sed iudex et iurati, si inter se ad faciendam iusticiam partibus convenire non poterunt, ad nostram presenciam evocetur.* ENDLICHER 623—625. I. L. a vásári bíraskodás jelentőségéről a városi szervezet fejlődése tekintetében: KIRÁLY JÁNOS, Id. m. 60—61. l.

A városok ez által területükkel együtt kiválnak a vármegyéből, külön törvénykezési területekké és ez alapon az állami kormányzatnak önálló tényezőivé lesznek. A területi kiválás teljesen függetlenítette a városokat a vármegyéktől, a melyek mindinkább a nemesek önkormányzati joggal felruházott közönségeivé alakulnak. A nemesi szabadság mellett kifejlődik a városi vagy polgári szabadság, melynek mindazok részesei, kik a város területén laknak.

A városi szabadságnak kettős értelme van, egyrészt községi, másrészt egyéni szabadság. A városok községi szabadsága képezte alapját a polgárok egyéni szabadságának, az ország többi lakóival szemben jogilag előnyösebb helyzetének. A polgárok, mint a kiváltsággal bíró községek lakói, mint ezen községek részére adott privilegium részesei, bizonyos jogok birtokába jutnak és bizonyos kötelezettségek alól mentesülnek.

A városi szabadságot megalapító királyi kiváltságlevelek egyik állandó pontja, hogy mindazok, kik a város területére költöztek, a városi szabadság részeseivé lesznek, valamint ismételtén kimondva találjuk azt is, hogy a földesurak nem akadályozhatják meg jobbágyaikat, hogy a földbér (*terrarium*) lefizetése után, a városba költözzenek; habár viszont egyik-másik kiváltságlevél azt is kimondja, hogy csak szabad állapotú emberek foglalhatnak helyet a városi polgárok között, a mi a rabszolgák kizárására mutat.⁴ A királyi hatalom védi a rabszolgák feletti jogot, mert annak megszorítása támadás a földesúri hatalom ellen.

A községi élet előbbi fejlődésének megfelelően — a mint a városok eredetének fejtegetésénél előadtuk — ugyanazon város területén különböző jogállású egyéneket találunk, ú. m.: nemeseket, várjobbágyokat, telepeseket, várnépeket, udvarnokokat, rabszolgákat. A közösen élvezett kiváltság alapján a városok különböző jogállású lakói lassankint egyenlő jogállású városi polgárokká lesznek és a városi közönséget alkotják. A királyi kiváltságlevelek eléggé visszatükrözik azt a törekvést, hogy a városok különböző jogállású elemei egy egészszé forrad-

⁴ Nagyszombat kiváltságlevele 1238. évből: 10. *Libere vero conditionis homines, undecunque inter eos habitare volentes venire voluerint . . . habeant potestatem.* ENDLICHER 446. l. L. még Nagy-Szóllős 1262. év WENZEL VIII. 31. Körös 1252. évi kiváltságlevele szerint a nyestböradót (marturina) fizetők fel nem vehetők. FEJÉR C. D. IV. 2. 165.

janak össze.⁵ Az előbbi különböző jogállás maradványai is hovatovább elenyésznek, hogy helyt adjanak a polgárok teljes jogi egyenlőségének. Még legtovább tartotta fenn magát a nemesek kivételes jogállása, a mennyiben ők büntető ügyekben a király közvetlen birói hatósága alatt maradnak.⁶

A városi szabadsággal együtt járt a teljes immunitas, a mentesség. Ehhez képest sem a nádor, sem a királyi bírák, sem a többi királyi tisztviselők a város területén közhatósági funkciókat nem végezhetnek, a városi tanács közbejötté nélkül el nem járhatnak. Erről tanuskodik a kiváltságlevelek azon pontja, mely elrendeli, hogy a pénzbeváltást csak a városi hatóság eszközölheti, vagy pedig a pénzbeváltók eljárását a városi hatóság közreműködéséhez köti. Valamint ezt tanúsítja az is, hogy a selmeczbányai jogkönyv szerint a kamaragrófnak nem volt szabad a város területén a hamis pénzverőket üldözni.⁷

Ugyancsak az immunitásnak következménye, hogy a nádor és a királyi főtisztek a városokban nem élhetnek a megszállás jogával, a városoktól lakást és ellátást, vagy e címen költségeket nem követelhetnek.

A városok azonban nemcsak az állami, hanem az egyházi kormányzat szempontjából is nagyobb önállósághoz jutnak. A király nálunk kezdetben egyetemes kegyúri jogánál fogva (*ius patronatus universale*) valamennyi egyháznak kegyura. A kegyuraság a földesúri hatalom kifejlődésével a kisebb egyházak felett a földesurakra száll át; a városok ellenben a királyi kiváltság következtében saját egyházuknak kegyuraivá lesznek. A királyi kiváltságlevelek egyik állandó pontját képezi, hogy a városok lelkészüket maguk választják. A városi kegyuraság szintén sajátos magyar jogintézmény, melynek hasonmását a többi európai államban nem találjuk.⁸

A városi kegyuraság a legújabb időkig a városi szabad-

⁵ L. Luprechtháza kiváltságlevele 6. pont ENDLICHER 472. l., Győr 5. és 9. pont. U. o. 527—28. l., Sopron 11. pont. U. o. 548. l., Pozsony 12. pont. U. o. 625. l.

⁶ Nagyszombat kiváltságlevele 1238. év 8. pont: „nisi *nobilis* exstiterit, cuius iudicium maiestati regie reservatur“. ENDLICHER 446. l.

⁷ Nagyszombat 1238. év 7. pont. ENDLICHER 445—446. l.; Pest, 1244. év 18. pont. U. o. 468. l.; Vasvár 1279. év 10. pont, u. o. 553. l.; Pozsony 1291. év 13. pont. U. o. 625. l. — Selmeczi jogkönyv 6. pont. WENZEL III. 209.

⁸ L. ennek igazolását TIMON: A városi kegyuraság Magyarországon 1889.

ság kiegészítő alkatrésze maradt. Minden szabad királyi városnak kegyurasággal kellett bírnia. De egyes városok egyházi önállósága ennél még tovább terjedt. A városi plébániák kivételnek a főesperes, az *archidiaconus* joghatósága alól és közvetlenül a püspök joghatósága alatt állanak.⁹ Sőt a városok egyházi önállóságra való törekvése arra vezetett, hogy a püspöki székhelyet nem képező városok plébániái még a püspöki joghatóság alól is mentesülnek és közvetlenül az esztergomi érsek joghatósága alá helyeztetnek. Ebben találja magyarázatát, hogy Buda és Pest egyházi szempontból az esztergomi érsekmegyéhez tartozott és jelenleg is az esztergomi érsek joghatósága alatt áll.

A vámmentesség és a vásártartási jog a városi szabadságnak kezdetleges alkotó elemét és továbbfejlődésének egyik főtenyezőjét képezte. A vámmentesség mindig a királyi vámhelyekre szólt és a városok fekvése és jelentősége szerint különböző lehetett. A vásártartási jog két különböző jogot foglalt magában: egyik a vásártartás, másik a királyi vámszedés joga.

A városi közönséget a város területén megillető önkormányzati és törvénykezési jogot a városi tanács (*magistratus*) gyakorolja, mely áll a városbiróból és rendszerint 10—12 esküdt polgárból (*iurati cives*). A városbirót ezen kornak okmányai *villicus*-nak, *maior villae*-nek, falunagynak és csak kivételesen nevezik *iudex civitatis*-nak.¹⁰

A tanácskormányzat testületi kormányzat, mely a községi kormányzathoz fejlődik ki és csak a városi szabadság létrejöttével nyer közjogi jelentőséget, mert a községi szervezet még nem volt az állami kormányzatnak kiegészítő alkatrésze.

A városi szabadság kifejlődésével a városok teljesen szabad biróválasztási jogot nyernek. A királyi kiváltságleveleknek egyik állandó pontja volt az is, hogy a városi polgárok szabadon választathatják bírójukat. A szabad biróválasztási jog nagy jelentőségét igazolja az, hogy egyes kiváltságlevelekben a király nemcsak biztosítja a szabad biróválasztást, hanem egyúttal azon

⁹ L. Szatmár-Németi 1230. évi kiváltságlevelének 6. pontját. ENDLICHER 427. l. Az egri püspök 1290. évi kiváltságlevele Kassa részére. WENZEL, V. 14.

¹⁰ Nicolaus filius Niolai *Folunog* dicti. FEJÉR C. D. VIII. 1. 486. L. Szatmár-Németi 1230. év 2. pont, Nagy-Szombart 1238. év 4. pont, Sopron 1277. év 1. pont, Pozsony 1291. év 1. pont.

jogot adja a polgárságnak, hogy a király által kirendelt bírót elfogadni nem tartoznak.¹¹

Úgy a városbíró, mint a városi tanács tagjait, az esküdt polgárokat a városi polgárság évenként és pedig rendszerint Szent György-napján választotta. A városi magistratus nagy hatalommal rendelkezett, mely esetleg veszélyes lehetett magára a városi közönségre; ebből magyarázható a kiváltságlevelek azon rendelkezése, hogy a városbíró egy év leforgása után tartozik tisztét letenni és a városi közönség rendelkezésére bocsátani.

Kezdetben a városbíró választását a király is megerősítette, de a későbbi kiváltságlevelek már hallgatnak erről, a mi jogsulttá teszi azon feltevést, hogy e jogáról a király a városi önkormányzat érdekében lemondott. Ha azonban a városbíró és a városi közönség között viszályok merültek fel, nevezetesen, ha a városi közönség időközben a bírót tisztétől megfosztani akarta, a végleges eldöntés a királyt illette, miután a városok közvetlen a király felügyelete alatt állottak.¹²

A városi szabadság teljes kifejlődésével a városbíró a városi tanácscsal együtt kizárólagos bírói hatalmat gyakorol a város területén úgy polgári, mint büntető ügyekben. A városok azonban csak fokozatosan jutottak a teljes törvénykezési hatalom birtokába. Erről tanuskodnak azon kiváltságlevelek, a melyek szerint a fontosabb bűnügyekben a büntető bíraskodást a városbíró még a királyi bíróval együtt gyakorolja.¹³

A bíraskodás mellett a tanács gyakorolja az ipari- és piaczi rendészetet, mely a vásártartási jog következtében fejlődött ki; nevezetesen felügyel az értékek és mértékek helyes kezelésére. Ugyancsak a tanács eszközli a pénzbeváltást s egyáltalán kezeli a város területén a pénzügyeket: beszedi az egyházi tizedet és a királyi kincstár illető jövedelmeket.

A városi tanács előtt történik a városi ingatlanok elidege-
nitése és a fontosabb jogügyletek kötése. Ezekről később könyvet

¹¹ *Libertas hospitum de castro Budensi 1276. évből: 3. Ad hoc concessimus eisdem, ut non cogantur recipere aliquem iudicem per nos datum, sed ex electione sua libera assumant in villicum, quem volent.* ENDLICHER 543. l. V. ö. Zágráb 1266. évi kiváltságlevelét. FEJÉR C. D. IV. 3. 337., 338.

¹² L. pl. Korpona kiváltságlevelét 1244. év. FEJÉR C. D. IV. 1. 330.

¹³ Luprechtháza kiváltságlevele 1247. évből 3. pont ENDLICHER 471. l. Késmárk 1267. évből 1. pont U. o. 518. l. Kolozsvár 1260—1270. évből WENZEL VIII. 2672.

vezettek, a városi könyvet, mely mind nagyobb jelentőséghez jutott. Az okmányok kiállítása, valamint a városi könyv vezetése külön tisztség keletkezését idézte elő, ez a jegyzői tisztség. A városi jegyző egy vagy több tanácsos jelenlétében állítja ki az előtte kötött jogügyletekről az okmányokat és vezeti az ezekre vonatkozó rövid jegyzéket. A jegyzői tisztség a tanács mellett mind fontosabb tényezőjévé vált a városi kormányzatnak.¹⁴

Továbbá a városi törvénykezéssel kapcsolatosan találunk olyan közegekre is, kik a csekélyebb fontosságú törvénykezési teendőket végezték; ilyenek a *pristaldusok* (poroszlók) és a *precók* (bakók).

A városi közönséget képviselő és a városi tanácsot ellenőrző nagy tanácsról vagy választott közönségről — *electa communitas* — e korszak forrásai nem tesznek említést. Ez a fejlődés nálunk csak a következő korszakban állott elő. Úgy látszik, az ellenőrzést, valamint a bíró- és tanácsválasztást e korszakban még maga a polgárság egyeteme, a városi közgyűlés eszközölte. A városi közgyűlésnek pedig tagja minden városi polgár, ki a város területén ingatlannal bír.¹⁵

A városi önkormányzat teljes demokratikus alapokon nyugszik. Minden birtokos városi polgár egyenlően jogosított a városi közönséget megillető jogok gyakorlásában részt venni, valamint jogosított arra is, hogy a tanácsnak tagja legyen. Különös előjogokkal bíró rendre vagy osztályra a városokban nem találunk. A polgári jogokban való részesedésnek egyedüli feltétele a város területén fekvő ingatlan birtoklása, mely mind nagyobb jelentőséget nyer. Innen magyarázható a kiváltságleveleknek az a tilalma, hogy idegenek, nem a városban lakók részére városi ingatlant elidegeníteni nem szabad.

Később azonban nem a rendiség, hanem a nemzetiségi különbség kezd mindinkább előtérbe lépni a polgári jogok megszerzésénél és gyakorlásánál. Egyes városok nemzetiségi szempontból exclusiv jelleget öltenek, különösen a német eredetű lakossággal bíró városok kimondják, hogy városi ingatlant csak németek szerezhetnek.

¹⁴ A városi jegyzői tisztséget már mint állandó és általános jellegűt említik az Anjou-kori formulák. KOVACHICH, *Formulae solennes* styli 55. pont 34—35. l.

¹⁵ V. Ö. KIRÁLY JÁNOS, *Id. m.* 68. l.

A városi közönséget saját területén szabályalkotási jog (*ius statuendi*) illeti meg.¹⁶ A városok saját területükön érvényes jogszabályokat, jogot alkothatnak, önállóan rendezhetik jogviszonyaikat. Ez alapon keletkeznek a városi partikuláris jogok, melynek legrégibb írott emléke a selmeczi jogkönyv. A városi jogok kezdetben szokás útján képződnek és pedig nagyobbbrészt azon szokásjogok alapján, melyeket a külföldről bevándorolt telepések magukkal hoztak, de az idegen jogok csak akkor válnak városi jogokká, midőn már a hospesekből lassankint városi polgárok lesznek és a midőn már az idegen jogok a királyi kiváltságok valamint az országos jogszokás behatása alatt lassankint magyar jelleget öltenek.¹⁷ Az első városi jogok, a minő volt: a székesfehérvári, budai, selmeczbányai, nagyszőlősi és zágrábi, a szabályalkotási jog alapján önállóan magyar talajon fejlődtek ki.¹⁸

Mindezen kiváltságok dacára a városok e korszakban még országos rendiségre, a nemesekéhez hasonló országos közjogi állásra szert nem tettek, a királylyal szorosabb alárendeltségi, függőségi viszonyban állanak, közvetlen királyi hatalom alatt álló jobbágy-községeknek tekinthetők.

A városok jogállása és ezzel kapcsolatosan a polgárság szabadsága nem volt országos jellegű decretumokban szabályozva és biztosítva, mint a nemeseké, hanem csakis az egyes községeknek adott kiváltságlevelekben. A városi szabadság kiváltsági jellegű. A városok testületi nemessége és ahhoz fűződő szabad birtokjoga a város területén csak a következő korszakban a szent korona jogelvek alapján fejlődött ki.

A városok szoros alárendeltségi viszonya a királyi hatalom irányában kifejezésre jut abban, hogy az általuk élvezett kiváltságokért bizonyos kötelezettségekkel vannak terhelve a királyi hatalom irányában. E kötelezettségek kétfélek: adózási és katonaillesztési kötelezettség.

¹⁶ Ennek első nyomát találjuk Zágráb 1242. évi alapítólevelében, a melynek bevezetése szerint a kiváltságlevél tartalmát maguk a hospesek állapították meg: *conditiones itaque et libertates hospitum predictorum, in predicto monte habitancium et conveniencium, quas ipsi inter se fecerunt et nos approbamus.* ENDLICHER 452. I. V. ö. FEJÉR C. D. IV. 3. 332.

¹⁷ WENZEL, Magyarország városai és vámjogai 1877. 44. l.

¹⁸ L. erről bővebben a VIII. fej. 3. §-át.

A városi kiváltságlevelek pontosan megállapították a városi polgárok vagyoni szolgáltatásait. E szolgáltatások az előbbi függőségi, jobbágyi viszonyból erednek s kezdetben egyéni jellegűek. Ilyen volt a *terragium* és a *census*. Ezek nem is vesztek el azonnal egyéni jellegüket, hanem csak szorosabb meghatározást nyernek, majd később egyéni jellegüket mindinkább elveszítvén, a városi közönséget terhelő általános jellegű szolgáltatásokká válnak. A városi közönség, mint olyan, bizonyos általános összeget fizet földbér vagy *census* címén a királyi kincstárnak, melyet aztán a város maga szed be a polgáraitól.

A hadkötelezettség megállapításánál már a városok azon törekvése, hogy a nemesekéhez hasonló jogállással bírjanak, mindinkább kifejezésre jut. A kiváltságlevelek egyrészében már ki van mondva, hogy a városok éppen úgy, mint a nemesek, csak akkor tartoznak katonai kötelezettséget teljesíteni, ha a király személyesen vezérel,¹⁹ valamint ki van mondva az is, hogy az általuk állított katonaság csak a király zászlaja alatt harcol.²⁰

A városok hadkötelezettsége azonban még a helyi körülményekhez képest különféleképpen van megállapítva. Kezdetben a katonák számát a házhelyek szerint állapították meg, később általános szabály az, hogy a város bizonyos meghatározott számú katonát, 8, 10, 12-t tartozik kiállítani. Némely kiváltságlevél pedig csak annyit mond, hogy a hospesek tehetségük szerint állítsanak ki katonát. Azt is szabálynak lehet tekinteni, hogy a városok nehéz fegyverzetű katonaságot állítanak ki, a mi jelentékenyen nagyobb költségbe került, mint a könnyű fegyverzetű katonaság.

A hadi kötelezettségek alól egyes esetekben általános mentességet adtak a királyok, mint pl. Győr és Körös város polgárainak. Győr mentességéből az is kitűnik, hogy az erődített helyek is — mint pl. Székesfehérvár — tartoztak katonát állítani és

¹⁹ Nagyszombat kiváltságlevele 1238. évből: 2. *Nec in exercitum, cui rex personaliter non interfuerit, venire compellantur.* ENDLICHER 445. I. L. még Szatmár-Németi 1230. évből 1. pont. U. o. 427. I. Korpona 1244. évből FEJÉR C. D. IV. 1. 3311. Dobroya és Babaszék 1254. évtől 8. pont. ENDLICHER 483. I.

²⁰ Nyitra kiváltságlevele 1258. évből: 2. *Et quocienscunque expedierit contra inimicos regni nostri, datis ex eis duodecim armatis, sub vexillo regis militabunt.* ENDLICHER 499. I. L. még Karako és Chrapundorf kiváltságlevelét 1238. évből. ENDLICHER 448. I.

hogy ezen hadkötelezettség a városi szabadságnak, nevezetesen a *libertas Albensis*-nek egyik alkatrésze volt.²¹ Időleges mentességet is nyerhettek a városok a hadkötelezettségek alól, mint pl. Korpona 1244-ben.

A városok egyrésze kezdettől fogva megerősített helyet, várat képezett, máshol a városok a várak közelében feküdtek. Királyaink később is arra törekedtek, hogy a városok megerősített helyekké alakuljanak.

A várrendszerhez tartozó városokra azon teher is hárult, hogy a város polgárai tartoztak a vár védelméről és fentartásáról gondoskodni, a mi jelentékeny áldozatot igényelt, miért is pl. Sopronra nézve kimondja a király, hogy a városi szabadságnak csak az lehet részese, a ki a várban lakik és a ki a várba vissza nem tér, javait veszti.²² Pozsony kiváltságlevele szerint a polgároknak szintén jogában állott azokat kebelükből kizárni, a kik kötelezettségeiknek eleget nem tesznek.²³

4. §. Az immunitások és a földesúri hatóság.

A földesúri hatalom a nyugati államokban az immunitási kiváltságok alapján fejlődik ki. *Immunitas* (mentesség) alatt értették a rómaiaknál a közteher alól való mentességet, melyet valamely személy vagy dolog élvezett; ellenben a germánoknál, a középkori államokban értették azt a kiváltságot, melynek következtében bizonyos terület mentesül a király közegeinek behatolása ellen olyképpen, hogy királyi bírák és egyéb tisztviselők az illető területen közhatósági funkciókat nem végezhettek, nem bíraskodhattak, adót nem szedhettek, valamint nem szedhették a törvénykezési és hadi birságokat és nem eszközölhették a pénzbeváltást.

Ezen mentesség következtében az immunitással ellátott területen a közhatósági funkciókat hovatovább az illető terület

²¹ Székesfehérvár kiváltságlevele, mely az okmányok hivatkozása szerint még Szt.-Istvántól eredt, nem maradt ránk, sem annak 1237. évi átirata. Egy csekély részét, mely a vámentességről szól, Zápolya István nádor itélőlevele tartotta fenn. WENZEL IX. 9—13.

²² WENZEL IV. 254. H. O. II. 25.

²³ 1291. évből 15. pont. ENDLICHER 626. I.

tulajdonosa gyakorolja, ő szedi be az adót, a birságokat, ő váltja be a pénzeket.

A nyugati államokban, nevezetesen a Frank birodalomban, az immunitási kiváltságokra nézve mintául, kiindulási alapul szolgáltak a királyi uradalmak, mert a gaugrófoknak nem volt szabad a királyi birtokokon végrehajtást eszközölni, különösen az adókat, birságpénzeket stb. behajtani, hanem e célból meg kellett keresniök a királyi jószágigazgatókat, a királyi *aktorokat*. A királyi uradalmakhoz hasonló mentességet kaptak később az egyházi birtokok és még később a világi főurak uradalmai.¹

Ezen immunitásból, a királyi hatalom közegeinek behatása ellen adott mentességből fejlődött ki az egyházi és világi főurak törvénykezési hatalma jobbágyaik felett: a földesúri hatalom, vagy az úri hatóság. A szabad birtokosok most már nemcsak tulajdonosai az általuk bírt területnek, hanem urai is annak olyképpen, hogy a birtokaikon tartózkodó szabad emberek felett közhatalmi jogosítványokat gyakorolnak, nevezetesen azon jogot nyerik, hogy jobbágyaik felett a birói hatalmat, mint saját magánhatalmukat, bírják és gyakorolják, valamint a királyt megillető pénzügyi jogosítványokat is.

Ennek megfelelő fejlődést találunk Magyarországon is. Már Szent István korában a pannonhalmi és a pécsváradi apátság alapítóleveleiben találjuk első nyomát az immunitásnak.

A pannonhalmi alapítólevél még csak a királyi hatalom közegeinek behatolása ellen ad mentességet, még csak olyan rendelkezéseket tartalmaz, hogy az illető egyház birtokaira a királyi főtiszték be nem hatolhatnak és ott közhatósági funkciókat nem végezhetnek, szóval mentességet ad: *ab introitu iudicum*.²

A pécsváradi apátság alapítólevelében azonban már látjuk az immunitas következtében kifejlődő földesúri hatalom, az úri hatóság kezdetét. Ezen alapítólevél szerint már az apátság birtokain tartózkodók a polgári törvénykezés tekintetében *in causa civili*, az apát birói hatalma alatt állanak és csak büntető perekben tartoznak a királyi tisztviselők birói hatalma alá.³

¹ SYBEL: Die Entstehung des deutschen Königthums 474. és kv. 1. VIOLLET P., Histoire du droit civil français 1893. 328. és kv. 1.

² FEJÉR C. D. I. 281. — V. Ö. KARÁCSONYI, Szent István oklevelei.

³ „In civili autem causa nulli liceat iudicare, quam Abbati, nisi forte pro sanguinis effundi debeat“. FEJÉR C. D. I. 300.

A királyság első századaiban az immunitási kiváltságok még leginkább az egyházi birtokokra szorítkoznak. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy ezen időben még csak az egyház bírt nagy birtokokkal, uradalmakkal. De a nemesek birói hatalma a birtokon tartózkodó szabad parasztok felett már a királyság első századában kezd kifejlődni⁴ és a XII. század folyamán már a nemesek jobbágyaik ügyeiben általán biráskodnak,⁵ kivéve a súlyosabb büntetteket, valamint a tized- és pénzügyeket.

Az eddig ismert legrégebbi okmány a pécsi egyház kiváltságlevele 1190—1191-ből, mely már a teljes mértékben kifejlődött földesúri hatalmat tünteti fel. Ennek hitelességét azonban kétségbe vonják⁶ és pedig méltán, mert a külső okoktól eltekintve, az okmány tartalma is arra vall, hogy később készült, miután nálunk a földesúri hatalom csak a XIII. században fejlődött ki teljesen. Az aranybulla 5-ik cikkelye szerint még a tized- és pénzügyekben a vármegyei ispánok ítélnek, valamint az immunitást adó kiváltságlevelek szerint a súlyosabb büntettek eseteiben is.

A székesfehérvári egyháznak, az egri püspökségnek és az esztergomi érsekségnek adott kiváltságlevelek, valamint egyéb okmányok arról tanuskodnak, hogy a XIII. század második felében az immunitással ellátott területen és az azon lakók felett a teljes törvénykezési hatalom, úgyszintén a király pénzügyi jogai a földesúrra szállottak át. A földesúr szedi be a királyi kollektákat és a tizedet, gyakorolja a vámszedési és vásártartási jogot; ellenben a király részére semminemű hadi vagy törvénykezési birság be nem szedhető.⁷

⁴ A nemesek birói hatalmának, az *úri hatóságnak* első nyomát, Szent László decretumában találom, III. 12. §: Si quis in curia nobilium furtum fecerit, nuncietur vel ejusdem domino curiae vel pristaldo ejus. Et si forte contigerit, quod neuter domi sit, exspectetur per decem dies; si in undecimo neuter illorum venerit, ante judicem statuatur et secundum legem tractetur.

⁵ Erről tanuskodik a *váradí regestrum*, mely a földesúri biráskodást már kifejezett állapotában tünteti fel. L. a 123., 281., 299., 308. stb. pontokat. Már 1181. évben olvassuk, hogy Froa úrnőnek, Marcell prépost nejének, udvarbirája van: „Elelis curialis comes Froue, qui terminum terre in circuitu demonstravit.“ FEJÉR C. D. II. 200. l.

⁶ V. ö. PAULER, id. m. I. 756. és kv. I.

⁷ L. a fehérvári egyház kiváltságlevelét 1254. év ENDLICHER 484—486. l. Az egri püspökségét 1261. év FEJÉR C. D. IV. 33—44. és ENDLICHER 429—434. Az esztergomi érsekségét ENDLICHER 500—503. Régebbi immunitások 1137.

Csak a király részére fennálló megszállási jog, a *ius de-scensus regii*, maradt fenn, tehát azon jog, hogy midőn utazik, szállást és ellátást követelhet. De már a nádor és a többi királyi főtiszték erre igényt nem tarthatnak és az immunitási területen sem büntető, sem polgári perekben törvénykezési gyűléseket össze nem hívhatnak, valamint a királyi pénzváltók sem eszközölhetik a pénzek beváltását.

A földesúri hatalomnak közjogi jelentősége abban nyilvánul, hogy egyes állami alattvalók — ezen korszakban még csak az egyházi és világi főurak — más állami alattvalók, az ő uradalmaikon tartózkodók felett közhatalmi jogosítványokat gyakorolnak. Ennek következtében a szabad földművelők a földesurak magánhatalma alá kerülnek, a közvetlen kapcsolat ezek és a királyi hatalom között megszakad. A szabad földművelők és a királyi hatalom közé a földesúri hatalom ékelődik, ez védi és képviseli őket a közhatalommal szemben, miért is a szabad földművelők vagy jobbágyság a közjog, az alkotmány szempontjából nem léteznek, politikai jogokkal nem bírhatnak.

A földesúri immunitások következtében hovatovább a földesúr minden hatalom és jog birtokosa az ő területén; úgy a hadi, mint különösen a törvénykezési hatalmat, mint saját jogát gyakorolja és pedig vagy személyesen vagy tisztjei által.

A földesúr szólítja hadba az immunitási területen tartózkodó hadköteleseket, bírói széket tart jobbágyság felett, gyakorolja a királyi pénzügyi jogosítványokat.

A földesúrnak azonban sem hadi, sem törvénykezési hatalma nem korlátlan. A földesúri hatalom abban különbözik a tartományúri hatalomtól, a tartományi fenségtől, hogy a földesúri hatalom kútforrását a királyi hatalom képezi és azzal szemben a királyhoz lehet fellebbezni, a visszaélések ellen nála lehet orvoslást keresni, a mint azt az 1290. évi XV. t.-cz. is bizonyítja, mely az immunitással bíró egyházak népei felett a király személyes bírói hatóságát fentartja.⁸

év FEJÉR C. D. VII. 5. 108—110.; 1217. év KNAUZ Mon. Strig. I. 212.; 1239. év u. o. 329. A kalocsai érsekét I. Károly megerősítő levele szintén Szent Istvánra vezeti vissza. H. O. IV. 119—120.

⁸ „Item statuimus, quod populos archiepiscoporum, episcoporum et ecclesiarum privilegiatarum in causis temporalibus nullus iudicum praeter personam nostram possit iudicare“. Világosan kimondja ezt az egri püspökség kiváltságlevele 1271. évből: 16. „qui si iusticie complementum

A földesúr az őt megillető jogokat átruházhatja másokra is, nevezetesen az ő tisztjeire, vagy az ő községeire. A földesúr egyik-másik jobbágyságának a többiekénél előnyösebb jogállást biztosít, külön kiváltságokkal ruházza fel, s ezen előnyösebb helyzetben levő községekből fejlődnek ki a földesúri városok.

Minthogy a földesúr királyi kiváltság alapján mindazon jogokat bírhatja, a melyekkel a szabad királyi városok bírnak, ő azokat jobbágyságaira át is ruházhatja. Így a földesúr adhat szabad bíróválasztási jogot és a községi bíró részére átengedheti az őt megillető törvénykezési hatalmat.⁹ A földesúr rendszerint csak a fontosabb ügyek, a súlyosabb büntettek feletti bíraskodást tartja fenn magának.

Továbbá a földesúr kegyura az ő uradalmain létező egyházaknak; ennél fogva a lelkészválasztási, illetve bemutatási jogot (*ius praesentandi*) átruházhatja az ő jobbágyaira. A jobbágyságok is bírhatnak lelkészválasztási joggal éppen úgy, mint a szabad királyi városok.

A király pénzügyi jogosítványai lassankint szintén a földesúrra szálltak át, miért is a földesúr engedélyezhet vásárokat, adományozhatja a vásártartási jogot és a földesúri vámok alól mentességet. Sőt a mennyiben a királyi kollektákat is ő szedi, ez alól is mentességet adhat.¹⁰

A földesúri kiváltságolt községek vagy városok csak azon kiváltságokat nem élvezhetik, a melyek a földesurat sem illetik. Így az ország egész területén a vámjog a királyt illetván, a

reddere recusaret, idem episcopus et non alius ad presenciam regiam citabitur, de sua negligencia et de non reddita iusticia rationem redditurus“. ENDLICHER 533. l. L. még a fehérvári egyház kiváltságlevelét 1254. évből. U. o. 485—486. l.

⁹ Érdekes példái ennek Jászó község kiváltságlevele (Libertas civium de Jaszo) 1243. évből. ENDLICHER 462—464. l. Kereszturé 1246. évből U. O. 469—470. l. még Moys nádor kiváltságlevelét 1270. évből. FEJÉR C. D. V. 1., 79—81. Ez utóbbi már büntetőjogi szabályokat is tartalmaz.

¹⁰ A fiscalis jogok átszállását a földesúrra már a Garam melletti Szent-Benedek község részére 1204—1235. évben adott kiváltságlevél tanúsítja: „sub his videlicet exemptionibus, quod de omnibus proventibus et commoditatibus, quae ad regiam jurisdictionem pertinent, tam in tributis et in descensibus in liberis et ponderibus seu aliis quibuscunque debitis, quae in regno (isto) solent vel possent emergere, nec fisco, nec cuiquam hominum respondere teneantur: sed ad ecclesiae memoratae jurisdictionem, tam in iudiciis faciendis, quam in aliis supradictis libertatibus sint exempti. WENZEL VI. 572. l.

földesúri területen kívül eső vámok alól csak a király adhat felmentést.

Gyakran megtörtént, hogy a földesúri községeknek adott kiváltságokat a király is megerősítette, sőt egyik-másik jobbágyszélség lakóinak teljes mentességet adott valamennyi királyi vám alól. Az ilyen földesúri városok az általuk élvezett kiváltságok tekintetében alig különböztek a szabad királyi városoktól. Mindazáltal nagy különbség volt közöttük annyiban, a mennyiben a szabad királyi városok közvetlenül a királyi hatalom alatt állottak és ez által a királyi kormányzatnak is önálló tényezőit képezték; holott a jobbágyszélségek földesúri hatalom alatt állván, nem önálló alkatrészei a közkormányzatot helyettesítő királyi kormányzatnak, hanem csak a földesúri kormányzatnak.

A földesurak törvénykezési hatalmukat, a mennyiben ezt a községekre át nem ruházták, részint személyesen, részint tisztjeik által gyakorolták. Az egyházi intézetek, valamint a nők e célból külön tisztet tartottak, a kit szintén udvari ispánnak, udvarbirónak, *comes curialis*-nak vagy egyszerűen *comes*-nek, ispánnak, majd később a földesúr várához tartozó népek bíráját várnagynak, *castellanus*-nak nevezték. Ezek ítélték közvetlenül a tanyákon (*praedium*-okon) lakó jobbágységek mindennemű ügyeiben és a községekben (*villae*) lakók azon ügyeiben, a melyek nem tartoztak a községi bíró hatáskörébe.

Az immunitással ellátott uradalmak e korszak végével már külön kormányzati területeket alkottak és a vármegyei szervezettel még összeköttetésben nem állottak. Az úri hatóság ehhez képest a jobbágységek vonatkozó külön kormányzati szervezetté fejlődött.

Az immunitással bíró földesurak nagy hatalmát mutatja az esztergomi érsekség kiváltságlevele, mely szerint az esztergomi érseknek van nádora, udvarbirája és területi bírája.¹¹

¹¹ 1263. év 1. pont: *sed eiusdem ecclesie Strigoniensis iudices, videlicet palatinus suus vel iudex curie sue, aut terrestres comes per archiepiscopum deputati, in omnibus causis et earum articulis iudicabunt.* És u. o. 9-ik pont. ENDLICHER 501—502. I. V. ö. KNAUZ Mon. Strig. I. 474.

5. §. Külön kormányzati és törvénykezési kerületek.

A kúnok és a szepesi szászok kormánya.

A XIII. században már a vármegyék, a városok és az immunitással bíró uradalmak alkották a vidéki kormányzat egységeit; a vármegyei, városi és földesúri hatóságok pedig a vidéki kormányzatnak rendes közegeit.

Ezen szabályszerű és hovatovább az országos jogban gyökeredző rendes kormányzati szervezeteken kívül voltak kivételes jellegű kormányzati szervezetek is. Ilyen kormányzati szervezet állott fenn az erdélyi részekben a magyar föld, a székelység és a szászág kormányzati szervezetében, valamint Szlavóniában, Horvát- és Dalmátországban. Ezekről eltekintve, benn az anyaország területén is két sajátos jellegű kormányzati szervezet létesült: egyik a kúnok, másik a szepesi szászok részére.

I. A kúnok kormánya.

A kúnok IV. Béla korában a tatárok elől menekülve jöttek az országba. A Duna és Tisza, a Körös és Maros, a Maros és Temes folyók között ültöztek fel sátraikat, valószínűleg azért, mert ez a vidék látszott a legalkalmasabbnak a baromtenyésztéssel, halászáttal és vadászattal foglalkozó félnomád nép eltartására. IV. Béla azon föltétel mellett fogadta be őket, hogy megkeresztelkednek és a magyar király hatalmának magukat alávetik.

A kúnok azonban nem olvadtak be egykönnyen a magyar nemzet testébe. Ragaszkodtak ősi vallásukhoz, nem alapítottak maradandó tűzhelyet, nem művelték a földeket, hanem sátorban laktak, marhatenyésztésből éltek és ide-oda barangolván fosztogatták, rabolták a magyarokat.¹

Már V. István meg akarta őket rendszabályozni, de ezt a tervét nem valósíthatta meg, mígnem IV. vagy Kún László idejében az egyház lépett közbe. Fülöp fermói püspök, pápai követ rábírta IV. Lászlót, hogy 1279-ben Tétény körül a Duna mellett gyűlést tartott a kún ügy rendezésére, melyen a kúnok is részt vettek. Az ugyanakkor kiadott királyi privilegium tekinthető a kúnok kivételes jogállásának kiindulási alapja gyanánt.²

A kiváltságlevél értelmében a kúnok hét nemzetsége ugyan-

¹ V. Ö. GYÁRFÁS ISTVÁN, A jászkúnok története. I. k.

² L. magát a privilegiumot, ENDLICHER 559—565. I.

azon helyeken telepedjék le, a melyeket már IV. Béla idejében elfoglaltak. De a már megszállott területen kívül a király a kúnoknak adományozza a királyné udvarnokainak, a félszabadoknak (*condicionarii*), valamint a magszakadás következtében kihalt nemesi családoknak birtokait. Sőt ezen felül nekik adományozza a király a nemesek és várjobbágyok által bírt azon területeket is, melyek a tatárdúlás következtében üresen maradtak, úgy, hogy ezekért a király teljes kárpótlást ad előbbi tulajdonosainak.

A kiváltságlevél ismételten kimondja, hogy a kúnok a nemesekkel teljesen egyenlő jogállással bírnak, a nemesek sorába tartoznak és nemesi jogon bírják az általuk megszállott területet. Sőt a kiváltságlevél kíváncsúnak mondja, hogy a kúnok a nemesekkel, mint egyenlő jogállásúakkal minél inkább egybeolvadjanak, azért meghagyja köztük a nemesek és a várjobbágyok el nem pusztult birtokait.

Továbbá a nemesi szabadságnak megfelelően a kúnok is minden adózás alól mentesek; sem a király, sem a királyné, sem a királyi főtiszték tőlük szállásadást nem követelhetnek. A nemesek módjára csak akkor tartoznak táborba szállani, ha a király maga vezeti a sereget; és a ki ilyenkor elmarad, ugyanolyan bírságot fizet, mint a nemesek.

A kúnok letelepítésük után sem vonattak be a vármegyei szervezetbe, hanem megtartották nemzetségi szervezetüket. Mindenik nemzetség külön kormányzati és törvénykezési egészet alkotott, melynek élén állott a *iudex* vagy *princeps*, a ki mint a nemzetség bírja kezdetben tisztségét a nemzetségi jogon fiágról-fiágra szállva örökletesen bírja.

A kún és nem kún között fenforgó peres ügyekben a nádor mindenkor a kún peres fél nemzetségbírájával együttesen ítél és ennyiben a nádor már e korszakban a kúnok főbírája. Ellenben a kúnok egymásközi pereiben nem a nádor, hanem az alperes nemzetségbírája (*iudex generationis*) ítél. Ha ilyenkor valamelyik peres fél a nemzetségbíró ítéletével meg nem elégednék, akkor közvetlenül a királyhoz fellebbezhet, a ki a nemzetségbíróval együtt fog véglegesen ítélni.

II. A szepesi szászok kormánya.

A szepesi szászok II. Géza idejében vándoroltak be Magyarország északi részeibe. Kezdetben az egyes telepek külön kiváltságokat kapván, összefüggő kormányzati egészlet nem képeztek. A szász telepek egyesítése először egyházkormányzati szempont-

ból történt a szepesi prépostság alapítása következtében a XII. század végével, a midőn a szász telepek plébániái a szepesi prépost hatósága alá kerülnek.³

Az egyházkormányzati egyesítést csak jóval később a XIII. század vége felé követi a politikai egyesítés V. István 1271. évi kiváltságlevele alapján,⁴ melynek értelmében a Szepességben levő szásztelepek, nevezetesen a 24 szepesi város, az ezekhez tartozó községekkel külön kormányzati területet (*provincia*) képeznek. A *provincia* élén áll a szászok által választott gróf vagy bíró — *comes vel iudex provinciae* — a ki azonban csak a kisebb ügyekben, csak a pénzkövetelési és örökösödési perekben járhatott el egyedül; minden nagyobb peres ügyben a biráskodást a szepesmegyei ispánnal együttesen gyakorolja Lőcsén, a kerület fővárosában, a szász birótársak közreműködése mellett, a kerület helybenhagyott joga és szokásai szerint. A megítélt birságok kétharmada a megyei ispánt, egyharmada a szászok grófját illeti.

Ezen bíróságon kívül a szepesi szászokat más bíróság, még a közvetlen királyi bíróság elé sem lehetett idézni. A kiváltságlevél ezt a különös kiváltságot, mely páratlanul áll a mi jogemlékeinkben, azzal indokolja, hogy a szászok földműveléssel és iparral foglalkozó egyszerű emberek, kik a nemesek jogaiban járhatlanok, miért is saját külön jogukkal élnek.⁵

A szepesi provinciához tartozó városok szabadon választják birájukat, a ki az esküdt polgárokkal együtt alkotja az elsőfokú birói hatóságot, valamint szabadon választják lelkészeiket, irthatják az erdőket és az ilyképpen nyert szántókat szabadon használhatják, végül szabad halászati, vadászati és — a királyi jog fentartása mellett — bányászati joggal bírnak.

E jogok élvezete mellett a szászok is, úgy mint a szabad királyi városok lakói, a királyi hatalom irányában hadi és adó-

³ WAGNER, *Analecta Scep.* I. 24. V. ö. PIRHALLA MÁRTON, A szepesi prépostság vázlatos története. (A szepesmegyei tört. társulat millenniumi kiadásai IV. k. 1899.)

⁴ L. a kiváltságlevelet ENDLICHER 522—525. l.

⁵ *Libertas Saxonum de Scepusio* 8. *Insuper de prerogativa speciali*, hanc ipsis dedimus libertatem, quod nullius conditionis, status, aut ordinis hominem possint *ad nostri presenciam* extra provinciam evocari vel citari, maxime, quid homines sunt simplices, et in iure nobilium nequeunt conversari, agriculturis et laboribus intenti, proprio iure et lege speciali perfruuntur. ENDLICHER 524. l.

zási kötelezettséget teljesítenek. Háború esetén úgy az ország határán belül, mint azon kívül tartoznak 50 lándzsást állítani a király zászlaja alá (*sub vexillo regis*). Továbbá tartoznak földbér (*terragium*) czímen évenként 300 marka finom ezüstöt fizetni, valamint, ha a király a szászok területébe megy, tartoznak őt a királyi méltósághoz illő fényvel fogadni és távoztakor is megvendégelni.

Ez képezi kiindulási alapját a szászok által alapított 24 város különleges jogállásának, mígnem azok nagyobb részét — t. i. tizenhármát — Zsigmond király 1412. évben Lengyelországnak elzalogosított, a mi a grófi tisztség megszűnésére és arra vezetett, hogy a magyar uralom alatt megmaradt szepesi városok a szepesi várnagy hatósága alá jutottak.⁶

6. §. Az erdélyi részek kormányzata.

Erdély e korszakban, valamint később is a mohácsi vészig, nem közjogi, hanem földrajzi fogalom, éppen úgy, mint jelenleg az 1848. évi unio következtében.

Erdély a közjog, az alkotmány szempontjából különálló egész, külön kormányzati területet nem képezett. Erdély a magyar állam területének bizonyos része volt, mely az erdőségen a Meszesen¹ túl feküdt. A XII. és XIII. század elején a helyesen másolt és hibátlan okiratok ezt az országrészt *Ultrasylvania*-nak, annak vajdáját és püspökét *ultrasylvanus*-nak nevezik. A későbbi okiratokban az *Ultrasylvania* és *Transylvania* elnevezés váltakozik, mindkét elnevezés erdöntúli részt jelent. A magyar Erdély szót az „erdő” és az „elv” „eleu” szótól származtatják, a mi szintén erdöntúli részt jelent.² Erdély e szerint annyit

⁶ WAGNER, *Analecta Scep.* I. 212—216. V. Ö. SVÁBY FRIGYES. A XIII szepesi város története (Millenniumi kiadványok II. k. 1895.)

¹ Hogy az erdélyi vajda hatásköre később is a Meszesig terjedt, arról okleveles bizonyosságunk van: „Ipse autem D. Wayvoda dixisset, quod cause huic semet immittere nequeat, quum iste possessiones extra *portam Mezesinam*, adeoque extra *authoritatis suae* Wayvodalis ambitum sita esse comperiantur. FEJÉR C. D. VII. 4. 100. 1. 1248. év.

² Dicitur autem regnum illud hungarice *Erdeelw* quod irrigatur plurimis fluviis. Képes krónika 37. M. FLORIANUS, *Hist. Hung. font. dom.* II. 140. u. o. 38. vulgariter sic dici solet: ERDEELUI ZOLTAN.

jelentett, mint midőn ma azt mondjuk: Tiszántúl vagy Dunántúl.

A földrajzi különállás azonban lassankint politikai különállásra vezetett olyképpen, hogy az erdélyi részeken külön kormányzati szervezetek keletkeztek és később már Erdélylyel szemben Magyarországot szűkebb értelemben *Regnum Hungariae*-nek nevezik.

Az erdélyi részeken a XIII. században három különálló kormányzati területet és ehhez képest három különálló kormányzati szervezetet találunk.

I. A magyar föld Erdélynek azon része, melyet a magyarok a honalapítás alkalmával vagy után birtokba vettek.³ *Anonymus* előadása szerint Töhötöm törzse telepedett le az erdélyi részeken. Itt a királyság létrejötte után ugyanazon kormányzati és birtokszervezet állott elő, mint az anyaország területén. Szent István Gyula vajdát, az utolsó törzsfőnököt — ki nem akart az új rendhez alkalmazkodni, visszautasítá a keresztény vallást és megtagadta a király iránti engedelmességet — 1003-ban legyőzte. Országát az erdőntúli részeket meghódította, Gyula vajda várában, a régi római Apulumban, püspökséget alapított és Erdélyben is létesítette a vármegyei szervezetet minden következményeivel együtt.⁴

Az erdélyi részekben fekvő vármegyék nagy távolsága a központi királyi kormányzat székhelyétől lassankint arra vezetett, hogy azok részére külön királyi főtisztviség létesült: a vajdai tisztviség, melylyel azonban, mint állandó tisztviséggel csak a XII. század vége óta találkozunk.

A vajdai tisztviség eredete és kezdetleges fejlődésére nézve nincsenek biztos adataink. A források emlitenek ugyan egy Zsolt nevű kormányzót (képes krónika), kire Szent István Gyula vajda legyőztetése után Erdély kormányzatát bízta; majd 1111-ben és 1113-ban Kálmán királynak a zobori apátság részére kiadott oklevelei említik *Mercurius princeps ultrasyvanust*.⁵ Innentől kezdve Erdély kormányzója, majd *dux*, majd vajda (*Wayvoda*)

³ Már a veszprémi zárda alapító-levelében olvassuk, hogy Szent István egész Magyarország királyának nevezi magát, a mi arra vall, hogy az erdélyi részeket is bírta: „ἐγὼ Στέφανος χριστιανὸς ὁ καὶ κρᾶν πάσης Ὀδυνρίας“ WENZEL I. 347. l.

⁴ V. ö. PAULER, id. m. I. 53—54. l. és 88-ik jegyzet.

⁵ FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ, Kálmán király oklevelei 44. és 62. ll.

nevet visel, míg nem a XII-ik század végével a vajda elnevezés állandóvá lesz és a *dux Transylvaniae* címet csak akkor alkalmazták, ha királyi herceg áll az erdélyi részek élén.

Mindezekből azon következtetéseket vonhatjuk le, hogy a vajdai tisztség kezdetben nem volt állandó, hanem a király vagy királyi hercegre bízta az erdélyi megyék kormányzását, vagy valamelyik megyei ispánt bízta meg azzal, hogy ott a királyi teljhatalmat képviselje és a király birói személyiségét helyettesítse. Az ilyen megbízottat az egykori törzsfőnökök neve után vajdának nevezték.

Lassankint ezen helyettesítés éppen talán az erdélyi részek távolsága miatt állandósul. Majd egy lépéssel tovább menve, a vajda éppen úgy, mint a nádor, önálló hatóságot nyer.

A vajda ezen időtől kezdve az erdélyi részeken a központi királyi kormányzatot és törvénykezést gyakorolja és mint önálló hatósággal bíró királyi főtitzt, éppen úgy, mint a nádor, külön kúriával bír.⁶

A vajdát a király tetszése szerint nevezi ki, viszont ő is szabadon nevezi ki helyettesét, az alvajdát. A vajda majd a dobokai, majd a szolnoki vármegyének ispánja, míg később állandóan a szolnoki ispánságot viseli.

A vajda az ő kúriájában törvénykezési hatalmat gyakorol a nemesek felett; csak a magasabb egyházi méltóságok viselői voltak úgy személyükre, mint birtokukra nézve kivéve a vajda hatósága alól, valamint azok, a kiket a király külön kiváltság által mentesített. Mindezen mentességeket azonban már Róbert Károly 1324-ben megszüntette.⁷

A vajda továbbá az erdélyi részeken a királyi haderő parancsnoka, ő vezeti táborba az erdélyi részek haderejét. Ő volt a királyi jövedelmek kezelője és ezért a király jogosítványából befolyt jövedelem (pl. a Maroson szállított só utáni vám) egyharmada őt illette. Ezenkívül még külön vajdai adóról is említést tesznek az okmányok. Mint királyi főtitzt, megszállási joggal bírt mindazokkal szemben, a kikre hatósága kiterjedt, sőt

⁶ Világosan tanúsítja ezt az erdélyi káptalan (*capitulum ecclesie Albensis Transylvaniensis*) 1176. évben kiállított oklevele, a mely szerint a határjárást a káptalan kiküldöttje Miklós vajda főjegyzőjével együttesen eszközözi WENZEL I. 73—75.

⁷ HAJNIK IMRE, A magyar bírósági szervezet és perjog 1899. 122. l.

a midőn a király ügyében járt el, akkor a szászoktól is igényelhetette azt, habár azok nem tartoztak az ő birói hatósága alá.⁸

A magyarföldön különben ugyanazon kormány szervezetre találunk, mint Magyarország többi részeiben, a mi azt bizonyítja, hogy a királyi vármegyei szervezet itt is már Szent István óta életbe lépett. Majd midőn ez felbomlik, akkor az erdélyi részen is létrejön az autonóm megyei szervezet, valamint kifejlődik a városi szabadság is; keletkeznek a szabad királyi városok, a minők voltak: Kolozsvár, Deés, Torda stb., a melyek szintén olyan jogállással bírnak, mint a többi magyarországi városok. Úgyszintén találunk az erdélyi részen is immunitással bíró területeket.

II. Az erdöntúli részen a magyarföldtől különálló kormányzati területet képezett a székelyföld, a székelység.

Az Árpádok korából a székelyföld kormányzatáról csak néhány adat maradt ránk, de ezekből is látunk annyit, hogy a székelyföldön a királyi vármegyei szervezet nem nyert alkalmazást, mert a székelység megtartotta az ősi törzsi és nemzetségi szervezetét, mint kormányzati és birtokszervezetet.

A régi nemzetségek szerint a székelyföld eredetileg hét székre oszlott; ezen hét legrégebbi szék: Maros-, Udvarhely-, Sepsi-, Kézdi-, Orbai-, Csik-, Gyergyó-szék. Ezekhez járult még az Árpádok korában Aranyosszék, mely úgy keletkezett, hogy V. István és fia, IV. László, a tordai várhoz tartozó Aranyos földjét a székelyeknek adományozta. Később is több új szék keletkezett, melyeket az ősi székekkel szemben fiúszékeknek neveztek.⁹

A királyi hatalom a székelyek törzsi és nemzetségi szervezetét épségben hagyván, a királyi kormányzat érdekében királyi főtitkaret állított élükre, a székely ispánt (*comes siculorum*), a ki ott a vajdától függetlenül képviselte a királyi hatalmat.¹⁰

Az egyes székekben a nemzetségi szervezeten nyugvó kormányzatot és törvénykezést találunk. Mindegyik szék élén a hadnagy és a bíró állott, a kik nemek és ágak szerint évente váltakozva, választás útján foglalják el tisztségüket, a mint azt a

⁸ Lásd az 1224. évi kiváltságlevél 15-ik pontját, ENDLICHER 423. l.

⁹ V. Ö. SZABÓ KÁROLY, A régi székelység 1890. 131—132. l.

¹⁰ A legrégebbi okleveles adat 1235. évből Bogomért, Szoboszló fiát említi, mint székely ispánt. Székely oklevéltár I. 7. L. még a XIII. századból: U. o. I. 28., 29. WENZEL XII. 557. 657.

későbbi korra nézve a XV. századból visszamaradt emlék igazolja, mely szerint a Marosszéken 6 nem és 24 ág volt, a melyekben a hadnagyi és birói tisztség váltakozott. A megválasztott hadnagynak vagy birónak ősi birtokán levő lakására zöldágot (*frondes*) vagy lombos fát (*arborem frondosam*) vittek, mint a nemzetségi tisztség jelvényét.¹¹

A székelyek ősi közszervezetében ezek szerint a hadnagyi tisztség el volt választva a birói tisztségtől éppen úgy, mint azt már a magyar nemzet ősi állami szervezetében láttuk.

A székelyek jogállásukra, rendiségükre nézve a honalapító magyarok közé tartoznak. Ezt azok is elismerik, a kik azt vitatják, hogy a székelyek csak későbbben, Magyarországból telepedtek le az erdélyi részekben. Ennek következtében a székelyek is úgy, mint a honalapítók utódai, mindannyian nemesek, nemesi szabadságot élveznek, csakis hadi kötelezettséget teljesítenek, de semminemű adózási kötelezettség őket nem terheli,¹² mert az ökörsütés (*signatura boum*), azaz a székelyek azon kötelezettsége, hogy a királynak a koronázás alkalmával ökröket ajándékoztak, nem adózási, hanem ajándékozási kötelezettség, mely nem érinti a nemesi szabadságot.¹³ Csakis a harczolási módban volt a székelyek között különbség és ehhez képest lovas vagy lófő és gyalog vagy darabant székelyekre oszlanak.

Továbbá a székelyeknél még a régi nemzetségi birtokszervezetet találjuk, melynek alapja a nemzetségi földközösség. Az egyéni földtulajdon csak igen későn kezd a székelyföldön kifejlődni, ezen korszakban még a földbirtok nemek és ágak szerint időről-időre a családfők között osztatott fel.

A nemzetségi földközösségnek természetyszerű következménye, hogy a székelyföldön nincsen királyi jog (*ius regium*). A székely birtok sem magszakadás, sem hűtlenség következtében a királyra át nem szállhat és így újabb adományozás alá nem kerülhet. A királyi adománybirtok a székelyföldön ismeretlen.

III. A szászok bevándorlása az erdélyi részekre, úgy látszik, már a királyság megállapításakor vette kezdetét. Nagyobb

¹¹ Székely Oklevéltár II. 139—143. l. Századok 1868. évf. 673—692. l.

¹² Kiténik ez az Oláhfalú lakosainak adott kiváltságlevélből: „sintque ab omni dicacione *more Siculorum*, inter quos vivunt, in perpetuum exempti.“ Székely Oklevéltár I. 30—32. l. 1301. év.

¹³ Hogy csak koronázáskor adták, azt okmányok igazolják: „et bubus *tempore coronationis* a Siculis dare debendis.“ FEJÉR C. D. X. 2. 510.

települések azonban csak II. Géza korában történtek, 1143—1150 között, midőn a flamandok a szászokkal vegvest Flandriából Erdély északkeleti részeibe vándorolnak és ott községeket alapítanak.

Az egyes szász telepek vagy községek kezdetben külön kiváltságokat kaptak, a magyarországi hospes-telepekhez hasonló autonómiát élveztek, bíráikat és lelkészeiket szabadon választották, sőt egyházaik egy része ki volt véve a püspök joghatósága alól és közvetlen az érseki joghatóság alatt állott. Ezen kivett egyházak könnyebb igazgatása végett III. Béla Nagyszébenben prépostságot és káptalant alapított.¹⁴ Ez az egyházi egyesítés képezte magvát és kiindulási alapját a flamand és szász telepek politikai egyesítésének, mely II. Endre alatt következett be az általa 1224-ben kiadott kiváltságlevél, a *diploma Andreanum*, következtében.¹⁵

A kiváltságlevél szerint a szászok által lakott terület külön kormányzati egészet képez, melynek élén áll a szebeni gróf, *comes cibiniensis*, mint királyi főtiszt. A szászok csak ennek és a közvetlen királyi hatóságnak vannak alávetve, felettük csak a szebeni gróf, vagy a királytól kiküldött bíró (*iudex regius*) mondhat ítéletet. Az egyes városok továbbra is autonómiát élveznek, olyanformát, mint a szabad királyi városok: bíráikat és lelkészeiket szabadon választják. Továbbá az általuk bírt területeken teljes használati jogot nyertek; halászati, vadászati és bányászati jogot kaptak. Sőt más, mint szász, köztük földbirtokot nem szerezhet és ha valaki a királyt arra bírná, hogy neki itt birtokot adományozzon, annak a szászok ellentmondhatnak, a mi fontos kiváltság volt a szászok nemzetiségi különállásának biztosítása és épenmaradása szempontjából.

A szászok az egész országban szabadon, vámmentesen szállítják áruikat, a királyi vámok alól teljes mentességet élveznek, vásártartási joggal bírnak és régi szabadságukhoz képest bizonyos napokon maguknak sőt szabadon szállíthatnak.

E kiváltságok mellett az egyesített szász telepek kötelezettségei a királyi hatalom irányában a következők voltak: a) ha a király személyesen vezeti a hadsereget, az ország határain belül 500, a határokon kívül 100 katonát tartoznak állítani, ha vala-

¹⁴ FEJÉR C. D. II. 250., 276., 348. WENZEL VI. 182.

¹⁵ L. e. kiváltságlevelet ENDLICHER 420—423. I.

mely főurat küld, akkor 50-et; *b*) a királyi kincstár részére évenként 500 kölni márka finom ezüstöt fizetnek, a melyet a kiváltságlevél általában *lucrum camerae*-nek nevez, de a mely alatt földbért (*terrarium*) kell érteni; *c*) ha a király hadviselés közben hozzájuk megy, három szállásköltséget adnak; ha pedig a vajda a király érdekében utazik hozzájuk vagy területükön keresztül, akkor kettőt: egyet menet, egyet jövet.

7. §. Szlavónia, Horvát- és Dalmátország kormányzata.*

A régi Szlavónia vagy Tótföld alatt sokkal nagyobb területet kell értenünk, mint a mai Szlavónia, mert a régi Szlavónia a Dráva és Száva folyók között egészen a Kapelláig terjedt, a melyen nagyobbára szláv népek tartózkodtak és a mely terület a római uralom alatt Pannoniához, holott a horvátok lakta föld Dalmáciához tartozott.

Szlavónia már a honalapítás óta Magyarország kiegészítő részét képezte. Ezt igazolja *Konstantinos* azon tudósítása, hogy a magyarok a Száváig laknak,¹ valamint a pécsi püspökség alapítólevele, mely szerint a Szerémtől nyugatra terjedő Valkó és Pozsega vármegyék a pécsi püspökmegye alkatrészét képezték.² Az ezen vármegyéktől nyugatra eső részt, a Kapella alját és völgyét, úgy látszik, csak Szent László vonta be a magyar uralom körébe.³ Ugyancsak ő alapította a zágrábi püspökséget,

* *Irodalom*: BÉL K. A., De archiofficiis regni Hungariae 1749. FEJÉR Gy., Croatiae ac Slavoniae cum regno Hungariae nexus et relationes 1839. GYURKOVITS Gy., De situ et ambitu Slavoniae et Croatiae 1844. KUKULJEVICH, Iura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae 1861. KORBULY IMRE, A báni méltóság 1868. PESTY FR., Száz levél Horvátországról 1885. PAULER, Horvát-Dalmátország elfoglalásáról. Századok 1888. évf. THALLÓCZY, Tanulmányok a Blagay-család történetéből 1897.

¹ MHK. 131. I.: καὶ κατοικοῦσι μὲν οἱ Τοῦρκοι πέραθεν τοῦ Δανούβεως ποταμοῦ εἰς τὴν τῆς Μοραβίας γῆν ἀλλὰ καὶ ἔνθεν μέσον τοῦ Λανούβεως καὶ τοῦ Σάβα ποταμοῦ . . .

² KARÁCSONYI, Szent István oklevelei 40–41 I.

³ II. Endre egyik okmánya mondja Szent Lászlóról: „qui terram Slavonie sive banatum ab errore Ydolatrie ad christianitatem convertem corone Hungarie subiugavit.” TKALČIČ, Mon. Eccl. Zagr. I. 45. V. ö. PAULER Századok 1888. évf. 200. és k. I.

mely egészen Szlavóniára, sőt a Dráván innen, Somogy- és Zala-megyékre is kiterjedt. Majd Kálmán Horvátország és Dalmácia meghódítása után Szlavónia többi részeiben is vármegyéket létesített; így Zágráb, Kőrös és Varasd vármegyéket.

Horvátország a Tótföldtől délre és nyugatra terjedt Fiuméig és a mai Dalmácia közepéig. A szláv népeknél dívó törzsi és nemzeti szervezethez megfelelően zsupánságokra oszlott és pedig *Konstantinos* tudósítása szerint 14 napi zsupánságra. De már a IX. században közös fő alatt állott, bizonyos nemzeti egységre fejlődött. A biznanci írók Horvátország fejét *archidux*-nak czímezik, de már Drzisláv azon időben, midőn a magyar királyság alakult, felvette a királyi czímet.

Dalmácia alatt a honalapítás idejében a tengerparti városok, ú. m. Spalató, Trau, Sebenico, Jadra, Nona, Zára és a szigeteket, ú. m. Veglia, Arbe, Oseró stb. kell értenünk. A dalmát városok a római uralom idejében kifejlődött municipális szervezetüket megtartották és megannyi városi respublikák. Névleg a biznanci császárság fenhatósága alatt állottak, de a horvát fejedelmeknek is adóztak, hogy tőlük békén maradjanak. Ugyanakkor, midőn a magyar királyság megalakult, Velence megkezdi támadását a dalmát tengerpart ellen és a velencei doge felveszi a *dux Dalmatiae* czímet.

Horvátországnak Magyarországhoz csatolása Szent László korában 1091-ben történt. Zvoimir nőül vette Szent László nővérét, Ilonát és ez által a horvát királyság a magyarral közelebbi összeköttetésbe lépett. Zvoimir halála után belzavarok támadván, az özvegy királyné testvéréhez, Lászlóhoz fordult, aki 1091. tavaszán Horvátországot meghódította és ezen új szerzemény kormányzását I. Géza kisebbik fiára, Álmosra bízta.

Ez volt a horvátok lakta föld első meghódítása, mely nem volt maradandó, mert Szent László halála után Péter király felázadt a magyar uralom ellen és függetleníteni akarta Horvátországot. Kálmán hadai azonban legyőzván a lázadót és életétől megfosztván, országát újból meghódították.

Ugyancsak Kálmán volt az, aki 1105-ben a dalmát városokat meghódította és a horvát, valamint a dalmát királyság czímét felvette.⁴

⁴ L. PAULER, Horvát-Dalmátország elfoglalásáról (Századok, 1888. évf. 320. és kv. 1.)

Horvátországban a magyar királyi kormányzat megalapítása és szervezése Kálmán alatt veszi kezdetét. Ő állított először királyi főtisztet Horvátország élére, a kit a magyarok és horvátok egyaránt „bán“-nak neveztek. A források először Ugra duxot említik, mint horvát bánt.⁵

A horvátok lakta föld nem volt nagy terjedelmű, éppen ezért Kálmán Szlavóniának, a Tótföldnek kormányzását is a bánra bízta, mely a központi királyi kormányzat székhelyétől szintén távol feküdt és földrajzilag különálló terület volt. A földrajzi fekvés, mely Erdélynél érvényesült, itt is döntött olyannyira, hogy még a Dráván inneni megyéknek, Zalának, Somogynak és Baranyának a Dráván túl eső részei is a bán hatósága alá tartoztak és a Dráván túl fekvő tót vidékeket, — melyek számára Szent László a zágrábi püspökséget alapította — minden különböztetés nélkül a bán földjének nevezték.⁶

A báni tisztség már a magyar hódítás előtt is fennállott Horvátországban. A *Konstantinos* által emlegetett zsupánságok élén zsupánok, majd több zsupánság élén egy-egy bán állott. Később a több bánság megszűnt és a XI. században már csak egy bán volt, a magyarországi nádornak megfelelő hatáskörrel. Ilyen volt Zvoimir is, mielőtt király lett.

Kálmán meghagyta a horvátok régi kormányzati szervezetét, a zsupánságokat és nem alkalmazta a vármegyei szervezetet, miért is ott a magyarországi birtokjogi és rendi szervezettől sokban eltérő fejlődést találunk. A zsupánságok nagy része királyi adományozás következtében az egyházi és világi főurak magán hatalma alá kerülván, mindinkább elveszítik a közkormányzati jellegüket.

Horvátország egyházi tekintetben a spalatói és nem az esztergomi érsek joghatósága alatt állott és ott a szláv liturgia dívott.

A dalmát városok szabadságát és kormányzati önállóságát már Kálmán biztosította. Megerősíti előbbi kiváltságait, a melyek szerint grófjaikat szabadon választják, semmiféle adót nem fizetnek, csak a vámok kétharmad része illeti a királyi kincstárt. Ugyancsak ő biztosította a dalmát egyház szabadságát és előjogait is. Megígérte, hogy az investitúrát nem veszi igénybe sem

⁵ „Ungrorum rex, ducem suum nomine Ugram, quem sclavorum vulgus *Banum* vocat“ Hist. S. *Cristofori* (*Farlatius*, III. Sac. V. 233. 1.)

⁶ PAULER, id. m. I. 283—284. 1.

az apátoknál, sem a püspököknél, valamint kimondotta, hogy a dalmát papság ugyanazon előjogokkal, szabadsággal éljen, mint a magyar egyháziak és csak az egyházi bíróságok: a püspökök és archidiakonok ítélnének felettük. A dézsmaadás is magyar módra történjék a püspöki és királyi poroszlók együttműködése mellett, kik ezért a dézsma $\frac{1}{10}$ -ed részét kapják.⁷

Kezdetben csak egy bán volt, a horvát bán, a ki kormányozta a Tótföldet is és felügyelt a dalmát városokra. Később, és pedig először II. Géza korában már két bánnal találkozunk. Belos — Géza nagybátyja — már szlavóniai bánnak címezi magát, ki egyszersmind az ország nádora volt.⁸ III. Béla óta, miután Dalmácia és Horvátország egy része kikerült a magyar uralom alól, ismét egy bánnal találkozunk, a kit már az egész Tótföld bánjának, *banus totius Slavoniae* neveznek. Az egy bántól intézményt elősegítette a királyi hercegség intézménye is. A kormányzással megbízott királyi hercegeknek volt bántjuk és pedig egy bántjuk.⁹

A rendes bánokon kívül találunk tenger melléki bánokat is, *banus maritimus*. Ez azonban nem állandó, hanem rendkívüli tisztség. A tengerpart kormányzóját nevezték így, hogy tekintélyét emeljék. A tulajdonképpeni bánnak alárendelve volt és csak hadügyi tekintetben bírt rendelkezési joggal, míg megbízatása tartott. A tenger melléki bántól méltóságot III. Endre 1293. évben Brebiri Pálnak és testvéreinek örökletes joggal eladományozta.¹⁰

A bánnak, illetve a bánoknak jogállása olyan volt, mint a nádoré, illetve az erdélyi vajdáé.¹¹ Az aranybulla 30. cikke a nádoron, az országbírón és a királynő udvarnokán kívül csak a bánnak engedi meg, hogy két tisztséget viselhessen. A bántól

⁷ L. Colomani regis constitutio pro clero ecclesiae Arbenensis. ENDLICHER 377—378. I. L. még: Sacramentum pro civibus Spalatensibus. U. o. 379—380; Sacramentum pro civibus Sabinicensibus. U. o. 381—382; Sacramentum pro civibus Tragurinis. U. o. 376—377. I.

⁸ FEJÉR C. D. II. 129., 144. WENZEL I. 57., 58., 60., 62. KNAUZ Mon. Strig. I. 108., 110. V. ö. PAULER, id. m. 323. I. és 447-ik jegyzet.

⁹ KORBULY IMRE, Id. m. 48. és kv. I. A „banus totius Slavoniae“ 1205. évben fordul elő először, majd 1225. évben FEJÉR C. D. III. 2. 75. Innentől gyakran.

¹⁰ FEJÉR C. D. VII. 4. 225—227. I.

¹¹ A bánok hatáskörére nézve I. KORBULY, Id. m. 59. és kv. I. GYURKOVITS GYÖRGY: Id. m. KUKULJEVICH: Id. m.

tiszttség nagy jelentőségét bizonyítja, hogy az ünnepélyes formában kiadott kiváltságlevelek záradékaiban a bán felemlítése rendszerint a nádoré után következett.

A bán az általa kormányzott területen a királyi hatalmat képviseli, a központi kormányzatot helyettesíti. Birói hatalma kiterjedt mindenkre, kivéve azokat, kik külön kiváltság alapján mentesültek.¹² Őt illeti a hadi hatalom, a királyi haderő összeállítása és vezetése. E tekintetben a dalmát városok is a bánnak, mint a király külön megbízottjának engedelmeskedni tartoznak, habár egyébként teljes függetlenséget élveznek a báni hatalommal szemben. A bán a királyi pénzügyek kezelője, ő szedi be a királyi kincstár jövedelmeit, nevezetesen a tengerparti városok vámjövedelmét és a nyestbőradót, a marturinát.

Maga a bán jövedelmet húzott a birságokból, valamint a nem nemes szabadok által fizetett adókból. Továbbá mint királyi főtiszt, igénybe vette a megszállási jogot, illetve e címen bizonyos adót követelt, melyet szintén báni adónak neveztek.¹³

A bánnak helyettesei voltak az al-bánok. Midőn Szlavóniát és Horvátországot egy bán kormányozta, akkor a bánnak két helyettese, két al-bánja is volt: a zágrábi ispán Szlavónia és a kőrösi ispán Horvátország részére.¹⁴

A bánok földjét gyakran királyi hercegek kormányozták, a mi nagy mértékben előmozdította, hogy Szlavónia Magyarország többi részeitől különválva, Horvátországgal és Dalmáciával szorosabb összeköttetésbe lépjen, külön kormányzati területté alakuljon. Béla ifjabb királyt 1226-ban öcscse, Kálmán követi a kormányzásban, ki először viseli a *dux totius Slavoniae* címet.¹⁵

A Tótföldön ugyanazon kormányzati, rendi és birtokszervezetet találjuk, mint Magyarország egyéb részeiben. A királyi vármegyei szervezet felbomlásával kifejlődik az autonóm megyei szervezet, valamint kifejlődik a városi szabadság, a mint ezt Zágráb kiváltságlevele tanúsítja. Ellenben Horvátországban a

¹² II. Endre 1218. évben kiadott ilyen kiváltságlevelét (FEJÉR, III. 1. 247—249. l.) PAULER és THALLÓCZY hamisítványnak tartják. Id. m. II. 760—761. THALLÓCZY, Tanulmányok a Blagay-család történetéből 1897. 35—39. l.

¹³ L. Máté bán statútumának 17-ik pontját, ENDLICHER 540. l.

¹⁴ KORBULY, id. m. 64. l.

¹⁵ FEJÉR C. D. III. 2. 237.

zsupánsági szervezet az immunitások osztogatása következtében a földesúri szervezetbe megy át.

II. Béla korában a magyar uralom a Száván túl, a Boszna mentében és annak völgyeiben lakó szerb törzsek között is terjedni kezdett. A király 1137-ben öt éves fiát, Lászlót, az ország közakaratóból boszniai herceggé nevezte ki. Ezen új szerzemény, mely, úgy látszik, belhoni bán kormányzása alatt állott, nemsokára a Narenta folyó mellékvölgyével, a Rámával gyarapodott és II. Béla már 1138-ban felvette a *Rex Ramae* címet, melyet utódai napjainkig megtartották.¹⁶ Ráma pedig hosszú időn át a boszniai bánságnak kiegészítő alkatrésze maradt.

A XIII. század folyamán úgy a Tótföldön, mint Horvátországban hatalmas birtokarisztokraczia fejlődött ki. A nagyhatalmú urak versengtek a báni tisztség elnyeréseért, hogy az azzal járó kormányzati hatalmat saját magánhatalmuk növelésére fordíthassák, a mi gyakran az egyes főurak közti pártoskodásra, sőt a királyi hatalom ellen nyílt lázadásra vezetett.

¹⁶ PAULER, id. m. I. 317—319. l.

VI. FEJEZET.

A pénzügy és a hadügy.

1. §. A király pénzügyi jogai és a királyi kincstár jövedelmi forrásai.

A középkori népek fejletlen államélete nem ismeri az állami háztartás, az állami pénzügyek mai fogalmát, mert a kezdetleges állami élet szükségletei nem pénzben, nem adóban, hanem természetben nyújtott szolgáltatások által nyernek fedezetet.

Úgy a germán, mint a magyar ősalam csak kétféle közügyet és ehhez képest csak kétféle közszükségletet ismer: a hadi és a törvénykezési szükségletet. Az első az által nyer kielégítést, hogy a nemzet minden szabad tagja, később minden szabad birtokos, hadkötelezett, köteles az ország védelmére saját költségén katonáskodni; a másik pedig az által, hogy minden szabad egyén köteles a népies, majd később a királyi törvénykezést támogatni, köteles a társak felett hozott ítéletben részt venni és a népbirákat, majd később a királyt és az általa kiküldött bírakat szállással és élelemmel ellátni.

A források ez utóbbi kötelezettséget, mely a középkori államokban a közszolgáltatásnak legrégibb formája, szorosabb értelemben vett *servitium regis*-nek és a királynak erre való jogát megszállási jognak *ius descensus regii*-nek nevezik. Minél nagyobb jelentőséghez jutott a királyi törvénykezés, annál nagyobb teher volt ez a közjogilag szabadok, vagy nemesekre nézve, miért is már az aranybulla 3-ik cikke, valamint a későbbi decretumok a megszállási jogot korlátozni töreksenek.¹

¹ 1222:3. „nec in domus nec in villas descendemus nisi vocati“. L. még 1222:15; 1231:7–8; 1267:1; 1290:11; 1298:25 ENDLICHE-NÉL

Minthogy az állami élet szükségletei természetben nyújtott szolgáltatások által nyernek kielégítést, a középkori népek nem ismerik az adózási kötelezettséget, nem ismerik az adónak, mint köztehernek fogalmát, nem ismerik a közkötelékből folyó vagyoni szolgáltatásokat, mert nem tudnak különbséget tenni az adó és a bér fogalma között.

Minden vagyoni szolgáltatás a középkor kezdetén, mint magánjogi jellegű, szerződéses természetű szolgáltatás jelentkezik, a mely ehhez képest a valódi szabadsággal össze nem egyeztethető. Minthogy az adó és bér között, azaz a közjogi és a magánjogi alapon nyugvó vagyoni szolgáltatás között nincs különbség, a közjogilag szabadok sem személyük, sem vagyonuk után adózási kötelezettséggel nem terhelhetők, mert ez a közszabadság csökkentésével járna. Az adómentesség a középkorban a közszabadság egyik ismervét képezi.

Csak a nem teljes jogú szabadok, csak azok szoríthatók adózásra, a kik mással személyes vagy dologi függőségi viszonyban állanak, a kiknek nincsen szabad birtokjoguk, a királynak vagy másnak birtokán tartózkodnak. Ehhez képest a középkori adók kiindulási alapjukra nézve nem közjogi alapon nyugvó szolgáltatások, nem tulajdonképpeni adók, hanem inkább magánjogi alapon nyugvó bérszolgáltatások, földesúri természetű, dominialis jellegű adók.

Ebben találja magyarázatát, hogy a népvándorlás után alkotott germán államokban a valódi szabadok csak önkéntes adományozásra, ajándékozásra kötelezettek, de nem adózásra;² valamint, hogy a germán királyságokban, nevezetesen a frank birodalomban, a rómaiaktól örökölt tökéletes adórendszer a királyok minden erőlködése dacára nyomtalanul eltűnik.³

Továbbá, miután hiányzik az adónak, mint közjogi alapon nyugvó, mint a közkötelékből folyó szolgáltatásnak fogalma,

SCHRÖDER a középkori servitium regist római berendezése akarja visszavezetni (Rechtsgeschichte 190. l.) a minek azonban semmi elfogadható alapja nincs.

² V. ö. TIMON: Germán őssalkotmány 86—88. l.

³ L. erre nézve: MONTESQUIEN, Esprit des Lois XXX. 12. GUIZOT, Essais sur l'histoire de France 97. és kv. l. GIRAUD, Origines du droit français I. 93. l. CLAMAGERAN, Histoire de l'impôt en France. SAVIGNY, Ueber die römische Steuerverfassung unter den Kaisern. (Zeitschrift f. geschichtl. Rechtswiss. VI. k. 2-ik rész.)

nem létezik az állami háztartás, az állami kincstár tulajdonképpen fogalma sem, a melynek feladatát képezné az állami közszükségletek fedezéséről gondoskodni, a nép szellemi és anyagi jólétét előmozdítani. Ennek helyét a királyi kincstár pótolja.

A királyi kincstár a *fiscus regius* nem közkincstár, hanem inkább a király magánkincstára és az abba folyó jövedelmek nem közjövedelmek, hanem a király magánjövedelmei, miért is azokat az okmányok általában a királyi kamara hasznának (*lucrum camerae nostrae vel regiae*) nevezik és főrendeltetésük nem az állami célok megvalósítása, hanem a királyi udvartartás költségeinek fedezése.

A királyi kincstár (*fiscus regius, camera regia*) nálunk is úgy, mint a nyugati államokban, igen különböző forrásokból meríti jövedelmeit, miért is azok mivoltáról és jogi természetéről külön-külön kell szólnunk.

1. A királyi család uradalmai, a királyi domini-
niumok.

A királyi uradalmak eredetét még a honalapításra lehet visszavezetni, a midőn Árpád nemzetsége nagyobb terjedelmű birtokokat foglalt el. A királyság létrejöttével a király az ország területének főtulajdonosa, a nemzetségi szállásokat kivéve, a többi birtokok felett szabadon rendelkezik, adományoz azokból egyháziaknak és magánosoknak, létesíti a királyi vármegyei szervezetet, de egy jó részt, nagyterjedelmű birtokokat megtart magának és családjának. A király nálunk is, úgy mint a nyugati államokban, az első, a legnagyobb földesúr. Az ország minden részében található királyi uradalmak a királyság tekintélyét emelik, a királyi méltósághoz tartoznak.

Ezen uradalmakon laknak a király magánszolgái, cselédei, a kik a királyi udvartartás személyi és dologi szükségleteit ellátják. Ezek már Szent István óta személyükre nézve szabadok,⁴ de a földbirtokhoz kötvek és általában a király, vagy királyné udvarnokainak nevezetnek. Az udvartartás szükségletei szerint különböző csoportokra oszlanak. Ilyen csoportok voltak: a király lovászai, peczérei, solymárai, kovácsai, erdőőrei stb.

Habár a királyi hatalom magánjogi irányú felfogása követ-

⁴ Decr. St. Steph. II. 55.: Si quis illorum qui vulgo udvornic vocantur, furtum commiserit, lege liberorum, dijudicetur.

keztében nem is tettek éles különbséget a várbirtokok és a király uradalmai között, de mégis bizonyos különbség kezdettől fogva fönnállott. Ezt bizonyítja, hogy már Szent István *propria hereditas*-ról beszél, a mi szorosán magánbirtokot jelent; valamint ezt bizonyítja az is, hogy a királyi uradalmakat a vármegyei ispánoktól különböző uradalmi tisztek kormányozták, kiket az okmányok szintén ispánnak, *comes*-nek vagy *magister*-nek neveznek. A királyi uradalmak is század és tized kerületekre voltak felosztva, a melyeknek élén a száznagyok és tíznagyok állottak.⁵ Az udvarnokok feje és főbirája kezdetben a nádor, a ki később is jövedelmet húzott tőlük. Midőn azonban egyfelől a királyi vármegyei szervezet teljesen felbomlott és helyébe az autonóm vármegyei szervezet lépett, másfelől a szent korona közjogi fogalma kifejlődött; akkor úgy a megmaradt várföldekből, mint a királyi uradalmakból koronabirtokok lesznek.

2. A királyi regáljogok (*iura regalia*).

A királynak fentartott hasznohajtó jogokat regáljogoknak (*iura regalia*) nevezzük, a minők voltak: a pénzverési jog, a bányászati jog és a vámjog. E jogokat a magyar királyok a nyugati uralkodók példájára vették igénybe, mint a királyi kincstárnak egykoron legdúsabb jövedelmi forrásait, a melyek felett a királyok teljesen szabadon rendelkeztek és a melyek kezelése czéljából a tárnokmester alatt külön hivatalnokok voltak. Később e jogok adományozás útján részben az egyházi és világi főurakra szállanak át, a mi által a királyi kincstár jövedelmei jelentékenyen megapadtak.

a) A pénzverési jog (*ius monetarium*). A magyar királyok már Szent István óta a nyugati fejedelmek példájára pénzt veretnek és a pénzverési jogot felhasználják arra, hogy a királyi kincstárnak jövedelmet szerezzenek. A pénzverési jog kezdetől fogva kizárólagos királyi jogot képezett és később is az maradt.⁶ A királyi pénzverésre, melynek főhelye Esztergom volt,

⁵ L. WENZEL II. 216. U. O. IV. 30. FEJÉR C. D. II. 103. 219. III. 2. 150. Várad regest. 330. pont. Az udvarnokoknak az egész országban való elterjedtségükről tanuskodik FEJÉR C. D. X. 3. 252. Nos Nicolaus magister Dapiferorum . . . pro discutiendis et restituendis terris udvornicorum per omnes comitatus regni Hungariae existentes (sic!) iudex missus et constitutus fuisse.

⁶ Erről tanuskodik *Freisingeni Ottó* tudósítása 1147. évből: „nullus in tam spacioso ambitu rege excepto monetam vel theloneum habeat“

az esztergomi érsek ügyelt fel és ezért ő a *pisetumot* kapta, mely az 1256. és 1263. évi kiváltságlevél szerint márkánként egy nehezéket (*pondus*) tett ki. A hamis pénzverés, mint a királyi jog súlyos megsértése, a hűtlenség esetei közé tartozott: büntetése fej- és jószágvesztés.⁷

A pénzláb Szent István korában és utána olyképpen volt megállapítva, hogy a m a g y a r m á r k a, a későbbi budai márka, egyezett a Bajorországban dívó regensburgi, illetve a troyesi márkával, mely 245—246 grammot tett ki.⁸ Ebből vertek 240 dénárt és így egy dénár valamivel nehezebb volt egy grammnál. Az arany *pensa* csak névleges, ideális pénzegység gyanánt szerepel. Minthogy pedig egy márkára nyolcz arany *pensát* számítottak, az arany *pensa* 30 dénárból állott. Az okmányok szerint számítottak még fertókban avagy fertályokban és *pondusok*ban vagy nehezékekben. A fertó a márkának negyedrésze, a mi 60 dénárnak felel meg; a fertó 12 nehezékre oszlott s így egy nehezék vagy *pondus* 5 dénárt foglalt magában.

A bajor pénzláb szerint képezett ideális arany *pensa* vagy arany *solidus* mellett találjuk a karolingi 12 dénáros ezüst *solidust* is, melyből két és fél esett egy arany *solidusra*. Továbbá a XI. században forgalomba jött a byzanczi arany is, melynek súlya egy negyedrésszel nagyobb a magyar arany pensánál, miután a byzanczi font ugyancsak egy negyedrésszel több a troyesi márkánál. Ehhez képest a byzanczi arany 40 magyar dénárral egyenértékű.⁹

Mon. Germ. SS. XX. 368. és kv. I. II. Endre a német lovagrend részére 1222. évben kiadott kiváltságlevélben mondja: „nullam potestatem habeant cudendi monetam sine regis licentia speciali“.

⁷ L. Folkus esetét FEJÉR C. D. IV. 1. 401. és kv. I. és 1298: 40 t.-cz. Et si quae persona ausu termerario monetam in sua possessione vel domo cudi fecerit, illa possessione vel domo privetur, poenam legis susceptura. KOVACHICH, Suppl. ad. Vest. Com. 135—136. I. Az esztergomi érsek felügyeleti jogára nézve I. KOLLÁNYI FERENCZ. Az esztergomi érsek *pisetum* joga 1889.

⁸ L. PAULER id. m. 435—436. I. 124. és 547. jegyzet.

⁹ A mai aranyértéket az előbbi osztrák értékkel összevetve olyképpen, hogy az osztrák értékű forintot az aranyértékű két koronával egyenlőnek vesszük (1892: XVII. t.-cz. 10. §.), a következő eredményekre jutunk. Az osztrák érték szerint 500 gramm ezüsből vertek 45 forintot azaz 90 koronát. Ennek fele 250 gramm, a mi körülbelül megfelel a régi magyar márkának, a melyre 8 arany pensát számítottak; és így 8 arany *pensa* mai

A pénzbevéltásból a királyi kincstár nálunk is jelentékeny jövedelmet húzott, melyet különös értelemben *lucrum camerae*-nek neveztek. E jövedelem kétféle módon volt szerezhető: vagy úgy, hogy a régi jó pénz helyett rosszabb, csekélyebb nemesércz tartalmú pénzt vertek és a régi jó pénz helyett ugyanolyan mennyiségű rosszabb pénzt adtak; vagy pedig úgy, hogy a régi pénz kopása és az új pénz verési költségei fejében bizonyos nyereséget vettek.¹⁰

A pénzbevéltást a tárnokmester emberei, a pénzbevéltők eszközölték a vármegyei ispán közreműködése mellett. A gyakori pénzbevéltés az ország lakóinak nagy zaklatásával és anyagi kárával járt, miért is már az aranybulla 23. cikke kimondja, hogy a pénz husvétól husvéig járjon, a mi azt jelenti, hogy a király csak évente egyszer veressen új pénzt.

Ha a király nem élt pénzbevéltési jogával, akkor ezen a címen adót szedett, melyet a nemeseken kívül mindenki fizetett, hacsak különös kiváltságot nem kapott. Az 1298: 39. t.-cikk pedig már a nemeseket kötelezi arra, hogy minden *mansio* után e címen fél fertót (30 dénárt) beszedjenek.¹¹

b) A bányászati jog (*ius regale minerale*). A pénzverési joggal szoros összefüggésben állott a nemes érczek kiaknázására való jog, a bányászati jog, minthogy a pénzveréshez nemes ércz volt szükséges.

A nemesek birtokjoga csak a föld felszínének használatára vonatkozott, de a föld belsejében rejlő ércztelepek értékesítése már a királynak fentartott jog, regáljog. A királynak e pénzügyi joga alapján keletkeznek a királyi bányatelepek, és ezekből fejlődnek ki később a királyi bányavárosok.¹²

A bányászok a királyi kincstárnak bányabért *urburát* fizettek, mely a kiaknázott nemes érczek értékének egynolczad

értékét 45 koronára téve, egy arany pensa 5 korona 40 fillért és egy magyar dénár 18 fillért érte.

¹⁰ V. Ö. THALLÓCZY LAJOS, A kamara haszna története 1879.

¹¹ 1298:39. Et nichilonimus si qui eandem non assumpserint moneant, ad collectam dimidii fertonis per singulas mansiones suae possessionis teneantur. — Lásd a korábbi időre nézve FEJÉR C. D. III. 1. 132. 1212. év; IV. 1. 68. 1237. év. Az esztergomi érsekség kiváltságlevelének 7. pontja. ENDLICHER 502. l. „ut etiam lucrum camere, quod super populos omnium regnicolarum quandocunque dicare et exigere consueverunt“.

¹² WENZEL, Magyarország bányászatának kritikai története 1880. 19. és kv. l.

részt tette ki, a minek tizedrésze az 1256. évi kiváltságlevél értelmében az esztergomi érseket illette. A király adhatott engedélyt másoknak is a bányászat üzemére vagy olyképpen, hogy a bányabért is elengedte, vagy pedig a bányabér fentartásával.

A sóbányák értékesítése szintén regáljogot képezett. A sónak, mint elsőrendű élelmi cikknek, előállítását és forgalomba hozását, úgy látszik, kezdettől fogva a király eszközölte, valamint gondoskodott arról, hogy az ország minden részében legyen elegendő só.¹³

c) A vámjog (*ius tributi*). A vámjogot a nyugati államok fejedelmek a római birodalomtól örökölték, de a középkori államokban a hadfelség-joggal is összefüggött. A közutak azon időben hadi utak: a király hadi célokra tartja fenn az utakat, de ezen utakon szállítják árúikat a kereskedők is és azok használatáért árúik után bizonyos díjat fizetnek, a mit vámnak (*tributum, theloneum, telonium*) neveznek. A király felhasználja az ingó javak forgalmát, hogy abból kincstára részére jövedelmet szerezzen.

Megkülönböztetünk határvámo^t és belföldi vámo^t;¹⁴ az előbbi az ország határán kimenő és bejövő árúk után szedték és miután az árú értékének harminczadrészét ($3\frac{1}{3}\%$) tette ki, harminczadnak (*tricesima*) nevezték.¹⁵ De az ország határán belül is szedtek vámo^t úgy a szárazföldi, mint a vízi út használatáért. A belföldi vámok szárazváмок és víziváмок, illetőleg út-, híd- és révváмок.

A vámjoggal szoros összefüggésben áll a vásártartási jog. A vásárhelyek ezen időben királyi vámhelyek. A vásárra hozott árúkért a vásárhelyen a királyi kincstár részére váموkat szedtek. A vásári váмок nálunk is már Szent István óta szerepelnek. Az ingó javak árúbabocsátása, adásvétele kezdetben csak a vásárokon volt megengedve, egyrészt azért, hogy ezáltal a királyi

¹³ 1222: 25. Item sales in medio regni non teneantur, nisi tantum in Zabolch et Regecz et confiniis.

¹⁴ Ezt az osztályozást már a zágrábi polgároknak 1267-ben adott vámmentességi kiváltságban megtaláljuk: quod ipsi cives nostri infra terminos regni nostri aliquod tributum, tam in aquis, quam in terris, nec aliquam tricesimam in ullo loco solvere teneantur. FEJÉR C. D. IV. 3. 397.

¹⁵ A harminczadot (*tricesima*) már III. Béla udvartartásának leírása említi (ENDLICHER 246. l.), úgyszintén Varasd kiváltságlevele 1209. évből. FEJÉR C. D. III. 1. 87.

kincstár vámjövödelme gyarapodjék: másrészt, hogy a lopott dolog értékesítése, továbbadása megakadályozható legyen. Kálmán azokra, kik nyereszkedésből, hogy meggazdagodjanak, folytatják a kereskedést, kétszeres vásári vámot szabott.¹⁶

A vásártartási jogot a királyok adományozták a földesuraknak és községeknek. Ezen jog azonban csak arra vonatkozott, hogy bizonyos helyen és bizonyos napokon vásár tartható legyen, mert a vásárra hozott árúk utáni vám a királyt illette, hacsak azt el nem engedte, a midőn a vásárt szabadnak (*liberum forum*) nevezték, vagy pedig a vámszedési jogot a földesúrra, illetve a községre át nem ruházta.

Az árpádkori okmányok hetenkint tartott vásárokról szólnak, csak kivételesen fordulnak elő napi vásárok. E korszakból csak egy olyan kiváltságlevél maradt fenn, mely évenként tartott vásárra (*forum annuale*) szól. E kiváltságot IV. László adta a budai polgároknak, valamint teljes vámmmentességet is biztosított az ország bármely részéből jövő kereskedőknek oda- és visszamenet oly célból, hogy így Budát az ország kereskedelmi középontjává tegye.¹⁷

A vásárokon, mint királyi vámhelyeken, a király által megállapított vámtarifák voltak érvényben. Az Árpád-korból fenmaradt vámtarifák közül legnevezetesebbek az esztergomi és a budai, mert e két város volt akkor az országos kereskedelem középontja. Az esztergomi vámtarifa már 1198-ban érvényben volt, midőn még Esztergom a királyi vámhelyek közé tartozott;¹⁸ a budai vámtarifa 1255-ből való, midőn IV. Béla ezen vámhely jövedelmét a margitszigeti apáczáknak adományozta.¹⁹

A vám- és vásártartási joggal állott kapcsolatban az áruk lerakatasi jog (*ius stapulae*) a melynél fogva egyes városok azon kiváltságot kapták, hogy a városba érkező, vagy a város mellett elvonuló árúkat lerakathatják és azokra nézve elővételi jogot gyakorolhatnak.

E kiváltságnak már azon nagy közgazdasági jelentősége

¹⁶ Decr. Colomani I. 33. Mercatores, ad id solum ut ditiescant, venalium rerum dediti studiis, pristina duplicent tributa.

¹⁷ ENDLICHER 602—604. I.

¹⁸ FEJÉR C. D. VII. 5. 143—146. A szabályzat 1288. évből ENDLICHER-nél 609—612. I.

¹⁹ ENDLICHER 493—496. I. Érdekes még a győri vámszabályzat is a bécsi kereskedőkre nézve. U. o. 490—492. I.

van, hogy az idegen országból jövő kereskedők áruikkal az országot el ne áraszhassák, hanem kényszerítve legyenek az árukat a lerakatasi joggal bíró város kereskedőinek nagyban eladni és ezáltal a kiskereskedésből eredő hasznót azoknak átengedni, a mint ezt a vasvári hospesek kiváltságlevele világosan tanúsítja.²⁰

Ilyen árúlerakatasi joggal bírtak Buda és Pest a Dunán fel- és lefelé vonuló, Győr az Ausztriából jövő vagy oda menő, Pozsony a bárhonnan jövő, de már csak bizonyos árúkra nézve.²¹ Később több más város is nyert árúlerakatasi jogot, a mi az illető városok kereskedelmének felvirágzását jelentékeny mértékben előmozdítván, azokat az ország bizonyos vidékének kereskedelmi központjává tette.

A vámjog adományozása különösen nagyobb mérveket öltött a XIII. század második felében, az immunitási kiváltság elterjedése következtében, mert az immunitási területen a vámszedési jog is a földesúrra szállott. Ezen átruházás számos visszaélésnek lett kútforrása és felette bénítólag hatott az ingó javak forgalmára, mert most már az egyházi és világi főurak, valamint a városok, a királyi kincstárral versenyezve iparkodtak maguknak a vámjog kihasználása által minél nagyobb jövedelmet biztosítani.

A vámjoggal való visszaélés ellenében már III. Endre szigorú rendszabályokat hozott. A Kún László korában keletkezett vámokat és vámhelyeket megszüntette és megtiltotta a megzálogolást.²² Továbbá szigorúan megtiltotta, hogy a vámszedők igaztalan váموkkal zaklassák a kereskedőket, mert ha ezt tennék, személyükben és vagyonukban büntetéssel sújtatnak. Úgyszintén elrendelte, hogy azon földesúr, ki önhatalmúlag, királyi engedély nélkül vámot szed, vagyonát veszti; ha pedig ezt királyi főtiszt tenné, hivatalától is fosztassék meg.²³

²⁰ 1279. év 8. pont: Item statuimus quod mercatores extranei ad forum ipsorum venientes *pannum incisum* vendere non praesumant, sed pecias integras vendere teneantur. ENDLICHER 553. l.

²¹ Pesth 1244. év 16. p. ENDLICHER 468. l. Győr 1271. év 10. p. U. o. 528. l. Pozsony 1291. év 19. p. U. o. 626. l.

²² 1290: 16. Item impignorationes super transeuntes incolarum regni nostri, penitus volumus et fecimus aboleri. — 17. Omnia tributa, tempore Ladislai regis facta, omnino exstirpentur.

²³ L. III. Endre 1297. évi rendeletét a jogtalanul felállított vámhelyek eltörléséről: Abolitio tributorum. ENDLICHER 629—630. l.

A királyi vámok alól csak a király adhat mentességet. Ilyen mentességet kaptak különösen az egyházak népei és a városok polgárai és pedig vagy az országban létező minden vámhelyre, vagy csak bizonyos vidék vámhelyeire nézve. III. Endre az egyházak és nemesek jobbágyait minden királyi vám alól mentesítette és a vámfizetést kizárólag a kereskedőkre szorította.²⁴ Vajjon ez az általános vámmentesítés tényleg életbe lépett-e, azt nehéz eldönteni, mert a királyok később is osztogatnak vámmentességet egyházak és nemesek jobbágynak, a mire nem lett volna szükség az általános vámmentesítés mellett.

3. A királyi adók.

A királyi adókat a források *census regalis*-, *collecta regalis*-nak nevezik. E kifejezések általában „adót” a királynak járó vagyoni szolgáltatást jelentenek, de éppen úgy mindenféle királyi adó érthető a *talía*, *exactio*, *pensio* és *servitium regis* elnevezések alatt.

A királyi adók rendesek és rendkívüliek. Az előbbieknél alatt értjük a királyi kincstár részére évenként visszatérőleg teljesített vagyoni szolgáltatásokat; az utóbbiak alatt pedig azokat, a melyeket a király csak kivételesen a rendes adókon kívül követel vagy az egész ország, vagy csak bizonyos vidék adóköteles lakóitól.

A király adóztatási jogának kiindulási alapját nálunk is, úgy, mint a nyugati államokban nem az állami főhatalomban, nem a nemzettől átruházott szuverénitásban, hanem inkább a legfőbb földesúri hatalomban (*dominium naturale*) kell keresnünk. A király kezdetben az egyedüli földesúr az országban, ehhez képest a nem nemes szabadok vagyis mindazok, a kiknek nincsen szabad birtokjoguk, a királynak földesúri hatalma alatt állanak, a mely hatalmat a források *ius regium*-nak, *iurisdictio regia*-nak nevezik.²⁵

A *dominium* jogára támaszkodó királyi adókat általános elvi szempontból úgy a várföldeken, mint a királyi uradalmakon, valamint a magánosok birtokain tartózkodó szabadok fizetni

²⁴ 1290:18. Volumus eciam quod in locis antiquorum tributorum populi nobilium et ecclesiarum tributa non persolvant. Sed tantummodo mercatores de aliis regnis ad alia regna transeuntes.

²⁵ L. pl. FEJÉR C. D. III. 177. és 196.

tartoznak; ellenben nem fizetik azt a rabszolgák, a kik teljesen uruknak magánhatalma alatt állanak.²⁶

Ezen alaptételnek a királyi adók továbbfejlődésében két fontos következménye mutatkozik; az egyik, hogy az eredetében földesúri természetű adót úgy tekintették, mint a királyi hatalom, a közhatalom alá tartozásnak és így a szabadságnak ismérvét. Azért nevezték a király részére fizetett fejadót szabad pénzároknak (*liberi, libertini denarii*), mert a ki ezt fizeti, nem áll úgy, mint a rabszolga, a földesúr magánhatalma alatt. Ezen jogi felfogás már Kálmán decretumában világosan kifejezésre jut, midőn mondja, hogy a szabad hospesek és várnépek szabadságuk elismerése gyanánt (*pro libertate*) pénzárokat fizetnek.²⁷

A másik fontos következmény, hogy a földesúri jellegű királyi adók az úri hatóság kifejlődésével kapcsolatosan és fokozatosan a földesurakra szállanak át. A domaniális királyi adók átruházása a földesúri hatalom keletkezésével egyidejű. Már Szent István a pécsváradi apátság alapító levelében az apátot *in causa civili* birói hatalommal ruházván fel, egyszersmind a királynak járó szabad pénzárok egyharmadát a szerzeteseknek engedi át.²⁸

És innentől kezdve az okmányok tanúsága szerint királyi kiváltságok alapján a *collecta* vagy *census regalis* nevezetek alatt egybefoglalt rendes királyi adók lassankint a földesurakra ruházattván át,²⁹ tulajdonképpeni földesúri adókká, jobbágyi szolgálatásokká lesznek vagy pedig a király, illetőleg a földesúr

²⁶ Ezért mondják még a későbbi okmányok is: Quia et udvornici et servi a solutione collectae per *conditionem suam* excusantur. FEJÉR C. D. V. 1. 45. lap 1270. évből. L. még WENZEL VII. 27–31.

²⁷ Decr. Colomani I. 80 fentebb már idézve és 81: De castellanis autem tam pro opere quam pro *libertate* denarii accipiantur. L. még a 35. és 45. cikket, valamint az 1222. évi decr. 3. cikkét.

²⁸ „Insuper et liberorum denariorum tertiam partem, qui ex advenis in terra ecclesie habitantibus debentur, ad calciamenta fratrum concessimus“. KARÁCSONYI JÁNOS, Szent István király oklevelei 82. l.

²⁹ A királyi adók átruházására vonatkozó példaként álljon itten az 1221. évből: „omnes redditus supradicte ville Martini ad fiscum pertinentes, scilicet liberos denarios et pondera, et chybriones etiam de eadem ville nobis pertinentes, supra dicte domine perpetuo iure obtinendas donavimus“. FEJÉR III. 1. 319. Lásd még WENZEL I. 183. 262. és 270. FEJÉR C. D. III. 2. 89. IV. 1. 70., IV. 2. 466.

által adott mentességek következtében megszűnnek. Már az aranybulla 3-ik pontja, valamint a többi királyi decretumok³⁰ úgy az egyháziak, mint a nemesek birtokain tartózkodó szabadsokat általán mentesítik a királyi adók alól és az 1231. évi decretum 6-ik pontja csak azokra szorítja az adózást, a kik erre a kincstár irányában kötelezve vannak: *qui fisco regio in censu debito tenentur*.

Úgy a dénáradó, mint a nyestbérnek (*marturina*-nak) nevezett földadó története azt tanúsítja, hogy kezdetben csak a királyi adók egyharmad része száll át a földtulajdonosokra (*dominus fundi*), ellenben kétharmad rész a királyt illeti meg, mint legfőbb földesurat (*dominus terrae*). Ezt e fejlődési állapotot tükrözi vissza az 1231. évi decretum 33. cikke a marturinára nézve: *Item pro singulis marturinis quatuor pondera persolvantur, quantumunque in ea provenierit, tertia pars domino fundi, et due partes domino terres persolvantur*.³¹

A továbbfejlődésben pedig azt látjuk, hogy midőn a földesúri hatalom a XIII. század végével és a XIV. század elején általános jelleget öltött, a rendes királyi adókat már csak azok fizették, a kik a király földesúri hatalma alatt megmaradtak, a minők voltak a városok lakói és a magánosok földesúri hatalma alól kivett népelemek; ellenben a földesúri hatalom alatt állók vagy egyáltalán nem fizetnek királyi adót, vagy a mennyiben mentességet nem kaptak, a földesúr részére fizetik azt.

Az ilyképpen átruházott királyi jogot a földesúr tovább adományozhatta, a mint azt a váci püspök a leleszi monostorral tette;³² vagy pedig jobbágyságot az alól egészben vagy részben felmenthette.³³

³⁰ 1222: 3. *Item nullam collectam nec libras denariorum colligi faciemus supra praedia servientium . . . Super populos etiam ecclesiarum ipsarum nullam penitus collectam faciemus*. V. ö. az 1231: 6.; 1267: 1.; 1290: 11.; 1298: 25. és 35. t.-cikkekét ENDLICHER-nél.

³¹ Ennek magyarázatául szolgál a goriczai várjobbágyság részére Béla ifjabb király által 1224. évben kiadott adománylevél: „Porro hospites, quos praedicti liberi homines habuerint infra metas praescriptas decem denarios debent annuatim pro marturinis. Unde quilibet de praefatis liberis hominibus, *tertiam partem marturinam* habet de suis hominibus, *duae vero partes marturinarum totius terrae illius*, quae ad *ius nostrum* pertinebant, Radus, et haeredibus eius dedimus in perpetuum“. FEJÉR C. D. III. 1. 447.

³² L. FEJÉR C. D. III. 1. 160.

³³ L. pl. Libertas civium de Jaszo 9. pont. ENDLICHER 463. 1.

Egyfelől a rendes királyi adók alól adott mentességek, másfelől az adóztatási jog átruházása a földesurakra természet-szerűen vonta maga után, hogy a királyi kincstárnak az adókból befolyó jövedelme mindinkább elapadt. E bajon királyaink már II. Endre óta egyrészt a rendkívüli, másrészt a pénzbevéltási adó (*lucrum camerae*) kivetése által kívántak segíteni.

A rendkívüli adókat a források szintén *collecta*, *census*, *pensio*, *talia*, és *servitium* szavakkal jelölik, de mégis leggyakrabban használják a *collecta* elnevezést.

Kétféle rendkívüli adót különböztethetünk meg: általánosat és részlegeset, a szerint, a mint az ország minden részében vagy csak bizonyos vidéken fizették. Ez utóbbi leginkább akkor fordult elő, midőn bizonyos vár építésére szedtek rendkívüli adót.³⁴

Királyaink kezdetben a rendkívüli adót csak valamely különös célra szedték, a minő volt pl. a királyi hercegek kiházásítása vagy a hadviselés.³⁵ De később, midőn a rendes adókból befolyó jövedelem a fentebb kifejtett okokból mindinkább megapad, a királyok a rendkívüli adók kivetésére lettek utalva, mert a királyi decretumokban biztosított adómentesség a rendkívüli adókra nem vonatkozott.

A rendkívüli adók kivetését a király korlátlanul gyakorolja, mert az adóztatási jog a nem nemes szabadokkal szemben korlátlan királyi jog. Ezen adóztatási jog ellen főleg az egyház veszi fel a küzdelmet, mert az egyház volt a király után a legnagyobb birtokos. II. Endre már a beregi egyezségben megígérte, hogy a pápa megkérdezése nélkül semmiféle collectát nem fog szedetni.³⁶

Az adott ígéret daczára úgy II. Endre, mint utódai alatt a rendkívüli adók kivetése szokásban maradt és azok alól szintén gyakran mentességet adtak.

A földesúri jellegű királyi adók megszűnésével és átruházásával kapcsolatosan lép életbe egy újabb királyi adó, a pénzbevéltási adó,³⁷ a melynek jogalapját már nem a földesúri hatalom, hanem a király pénzverési joga, a *ius monetarium*

³⁴ WENZEL III. 129. FEJÉR C. D. VIII. 4. 54.

³⁵ L. pl. FEJÉR IV. 3. 503. IX. 5. 632.

³⁶ 16. pont: *super collectis vero per regnum nostrum aliis imponendis, per nos et legatum consuletur dominus papa.* — ENDLICHER, 441. l.

³⁷ „Verum si collectam rex in regno indixerit, sive pro *redemptione monete*, que recepta non fuerit“. WENZEL VII. 30. 1237. év.

képezi s a melyből Károly király alatt az első országos jellegű királyi adó fejlődött ki.

Az Árpádok korában dívó rendes királyi adók egyenkint a következők voltak:

a) A dénáradó vagy füstpénz (*liberi, libertini, denarii, fumarii*). A legrégebb fejadó, mely a királyság keletkezésével egykorú, s melyet minden nem nemes szabad egyén, a ki családfő, a kinek külön háztűzhelye van, fizetni tartozott, hacsak az alól mentességet nem kapott.

Ez az adó is a király legfőbb földesúri hatalmára támaszkodik, de mégis annyiban közjogi természetű és jelentőségű, hogy ez a nem nemes szabadok közhatalom alá tartozásának jelét képezte s éppen azért „szabad dénárok”-nak nevezték. A füstpénz (*fumarii*) elnevezés³⁸ pedig azt jelenti, hogy csak az önálló háztűzhellyel bíró szabad egyének fizették.

A dénáradót az okmányok tanúsága szerint bizonyos ünnepnapon szedték. Az Árpád-korszak végével részint mentességek adása, részint a földesúri hatalom teljes kifejlődése következtében mint külön név alatt szereplő királyi adó mindinkább megszűnik.

b) A földbér vagy földadó (*terragium*). A nyugati államokban a *terragium* (*tiérage*, német földön *Medem*) egyik neve a földadónak, mely az egész középkoron át dívott s melynek eredete Franciaországban, Belgiumban és a frankok lakta vidékeken a VIII-ik századig vihető vissza. Eleinte a beltelek, a *mansio* vagy házhely után fizetett adó volt, később terményadóvá változott át és főleg az irtások után fizették.³⁹

A *terragium* nálunk is egy neme az általános jellegű földadónak, a melyet a nem nemes szabadok a királyi kincstár részére fizettek, de különösen gyakran fordul elő a városi kiváltságlevelekben, a mi annak nyugati eredetét bizonyítja.⁴⁰

³⁸ „et libertinos denarios, qui vulgo fumarii vocantur“ WENZEL 270. L. még FEJÉR C. D. IV. 1. 195.

³⁹ SCHROEDER, Rechtsgeschichte 187. I. BRUNNER Rechtsgeschichte II. 236. I.

⁴⁰ Hogy a *terragium* a városokban általános jellegű adó volt, mutatja azon formula, mely a városba telepedőknek nyújtott kedvezményeket sorolja fel. Forma Libertatis: „quod dum hospites a die adventus ipsorum usque ad tot annos nullam collectam, nullumve *terragium* nobis ad communitatem pro censu regali dare teneantur“ KOVACHICH: Formulae solennes styli 43. I.

A *terrarium* azonos a forrásokban szintén gyakran emlegetett *pondus* adóval, a *p o n d e r á v a l*.⁴¹ A *pondus pondera* kifejezések ehhez képest nem külön adót jeleznek, hanem a pénzegységet, a nehezéket, a melylyel a *terrarium* mértékét megállapították.

A *terrarium*-ot kezdetben a házhelyek, *mansio*-k vagy *porta*-k szerint fizették, később a hospeslepek és az ezekből fejlődő városok ezen adó fejében bizonyos átalányösszeget fizettek. A városok példájára az erdélyi és a szepesi szászok földbére is átalányösszegben lett megállapítva, az előbbieké 500, az utóbbiaké 300 márka finom ezüstben.

A földesúri hatalom kifejlődésével a *terrarium* általános jellegű földesúri adóvá, jobbágyi szolgáltatássá válik. A földesúr birtokán tartózkodó szabad parasztok a földbér (*terrarium*) lefizetése mellett, mely szokás útján 12 dénárban volt megállapítva, szabadon költözhetnek.⁴²

c) A nyestbőradó (*marturina*) jogi természetére nézve nem egyéb, mint földadó (*terrarium*), sőt valószínűleg nálunk a földadónak ősalakja, a melyet a szláv eredetű népek által lakott erdős vidékeken, a hol a nyestbőrök gyűjtése a lakosság fő jövedelmi forrását képezhette, eleinte természetben róttak le. A későbbi korból származó adatok is azt tanúsítják, hogy ezen adó a bánok földjén, Szlavóniában, de azonkívül Baranyában, Liptóban és Turóczban, szóval Magyarország erdős vidékein dívott.⁴³

Az aranybulla 27-ik cikke szerint a nyestbőradó pénzértékét még Kálmán király állapította meg⁴⁴ és pedig az 1231. évi

⁴¹ L. Lipche kiváltságlevelét 1260. évből: „de mansione qualibet unum pondus auri ratione terragii nobis dare et solvere teneantur. FEJÉR C. D. IV. 3. 9. V. ö. Weröcze 1234. év 3. pont. ENDLICHER 443. l. Luprecht-háza 1247. év 5. pont. U. o. 472. l. Berény 1265. év 1. pont. U. o. 506. l.

⁴² L. pl. Kamar kiváltságlevelét, a hol már a költözködés a *terrarium* lefizetéséhez (*terrario persoluto*) van kötve és a *terrarium* 12 dénárban van megállapítva. 1243. év 5. pont. „ut mansio quelibet duodecim denarios in octavis s. Georgii pro censu seu *terrario* solvere teneatur“. ENDLICHER 504. l. V. ö. FEJÉR C. D. IV. 1. 441. „Item si quisquam recedere, voluerit, datis *duodecim denariis*, liber recedet“. 1298:70. t.-cz. „ac consveto suo terrario persoluto“. KOVACHICH Suppl. ad Vest. Com. 181. l.

⁴³ FEJÉR C. D. IV. 1. 173. WENZEL XI. 500. V. ö. PAULER id. m. l. 407. jegyzet és ACSÁDY IGNÁZ *Adó-története* cikkét M. Közgazd. Lexikon I. k.

⁴⁴ 1222:27. „Marturinae juxta consvetudinem a Colomano rege constitutam solvantur“.

decretum 33-ik cikke szerint valószínűleg 4 pondusban, a mi 20—24 dénárnak felelne meg, habár más adatok szerint⁴⁵ a nyestbőradó 10—12 dénárt tett ki, éppen úgy, mint a *terragium*.

A nyestbőradót a hospes telepek később átalányösszegben fizették.⁴⁶ Ezen adó egyharmadrésze — a mint fentebb említettük — már az 1231: 33. t.-cikk szerint a földesurakra szállott át és a királyi kincstárt csak kétharmad rész illette. Nagy Lajos pedig a nyestbőradóról, a melyet az ő korában már *bansul mora*-nak neveztek, a szlavóniai nemesek javára lemondott.⁴⁷

A nyestbőradóval együtt említik a források a *sertésadót* (*tributum porcorum*), mely mint terményadó szintén a szlávok lakta erdős vidékeken volt szokásos.⁴⁸

d) Az *ököradó* szintén egy neme a földadónak, melyet az okmányok a székelek és az oláhok adója gyanánt említenek, de hogy ez általános jellegű királyi adó volt, az kitűnik az aranybulla 29-ik cikkéből, mely az ököradót a rendes királyi jövedelmek között sorolja fel.⁴⁹

A székelekénél ezen adó, az ökörsütés (*signatura boum*), ajándékozás számba ment, csakis koronázás alkalmával adták.⁵⁰

e) A *bóradó* (*cibriones, acones*), a melyet forrásaink *csőbör-* vagy *akóadónak* neveztek azon mérték után, a melylyel ezen adót kirótták és beszolgáltatták.

⁴⁵ L. pl. FEJÉR C. D. III. 1. 447. 1224. év: Porro hospites . . . *decem denarios* debent annuatim pro marturinis. — H. O. VII. 50. 1255. év . . . *iobagiones eorum* tenentur dare pro marturinibus *decem denarios*.

⁴⁶ Libertas Hospitum de S. Ambrosio 1269. év: „quod sepedicti hospites, singulis annis in festo beati Stephani *ratione marturinarum* . . . triginta et quatuor marcas solvent nobis in denariis banalibus“ ENDLICHER 519. l.

⁴⁷ 1351: 12. Nec *ratione collectae marturinarum, bansul mora* vocatarum, amodo, et imposterum molestentur.

⁴⁸ Sancimus etiam ut tam de marturinibus nostris, vel proventibus, qui loco marturinarum exhibentur, *quam etiam de porcis*, qui in episcopatu Zagradiensi colliguntur . . . episcopi decimas percipiant. FEJÉR C. D. II. 364. L. még H. O. VII. 50.

⁴⁹ 1222: 29. Comites jure sui comitatus tantum fruuntur; caetera ad regem pertinentia, scilicet *cibriones, tributa, boves*, et duas partes castrorum rex obtineat.

⁵⁰ FEJÉR C. D. X. 2. 511. l. „et a bubus tempore coronationis a Siculis dari debendis“. Ellenben Oláh falu lakóit a király ezen szolgáltatás alól felmenti, mert ők nem szabad székelek: Non omisso eo, quod a *signatura boum* exempti sint. Székely oklevéltár I. 31. l.

Jogi természetére nézve ez az adó éppen úgy, mint a nyestbőr- vagy az ököradó, nem egyéb, mint földadó, a mely a szőlőművelőket terhelte. Általános jellegéről és elterjedtségéről tanuskodnak úgy az aranybulla 29-ik czikke, valamint a ránk maradt okmányok, a melyekből látjuk, hogy nemcsak a várnépek, hanem más szabadok, nevezetesen a hospesek is fizették, hacsak mentességet nem kaptak.⁵¹

4 Ajándékok. (*munera*.)

Az ajándékozás a vagyoni szolgáltatásnak azon módja, mely a középkori felfogás szerint szabadhoz illő, mely a közszabadságot nem érinti.⁵² Ilyennek lehet tekinteni a székelyek ajándékozási kötelezettségét, mely koronázás alkalmával bizonyos számú ökör szolgáltatásában állott.⁵³

Ugyanilyen ajándékozási kötelezettség terhelte a vármegyei ispánokat. III. Béla korában Magyarország állapotáról készült feljegyzés azt mondja,⁵⁴ hogy a 72 vármegye ispánja évenként egyszer megvendégeli a királyt, s mielőtt az asztaltól felkelne, mindenik 100 márká ajándékot ad neki, sőt némelyek 200 márkát is adnak, s ebből a király hozzávetőleg 10,000 márká évi jövedelmet húz. Ugyanezen feljegyzés mondja azt is, hogy ezenkívül a királyné és a király fiai is nagy ajándékokat kapnak ezüstben, selyemben, posztóban és lovakban. Kik szolgáltatták ez utóbbi ajándékokat, azt a forrásokból megállapítani nem lehet.

Egyes adatokból azt látjuk, hogy ajándékozási kötelezettség terhelte a jobbágyokat a földesúr, a várnépeket a várhatóság irányában. Később pedig ajándékot fizettek a jobbágyok a földesúr tulajdonjogának, a földesúri hatalomnak elismerése fejében. Ugyanezen alapon adtak ajándékot a hospes telepek, valamint az erdélyi szászok is a királyi kincstár javára, rendszerint évenként háromszor.⁵⁵ Ebből fejlődött ki a következő korszakban a szabad királyi városok ajándékozási kötelezettsége, melyet *in signum domínii naturalis* teljesítettek.

⁵¹ Libertas hospitum de Pesth 1244. év 3. pont: Item de vineis eorum cibiones nulla tenus exigantur. ENDLICHER 467. I. V. ö. Pozsony 1291. év 2. pont. ENDLICHER 624. I.

⁵² V. ö. TIMON, Germán őssalkotmány 86—88. I.

⁵³ Székely nemzeti constitutio 1499. évből. KOLOZSVÁRI-ÓVÁRI, Magyar Jogtörténeti Emlékek I. 7. és kv. I.

⁵⁴ Status regni Hungariae. ENDLICHER 246. I.

⁵⁵ Lásd FEJÉR C. D. II. 100., VIII. 1. 154. VIII. 2. 516., VIII. 7. 159. IX. 3. 147—148. IX. 5. 464. X. 6. 744—5. XI. 179—180.

5. Az egyházi tized huszadrésze (*vigesima*).

Az egyháznak járó tizedből (*decima*, dézsma) a királyi kincstár egy huszadrész illetve azért, mert a tized behajtásánál a királyi emberek, a poroszlók is közreműködtek.⁵⁶

Az aranybulla 21-ik cikke⁵⁷ szól a püspököktől a nemesek birtokai után járó azon tized elengedéséről, a melyet a király lovai számára adtak. Az 1231. évi decretum 29. cikke pedig megígéri, hogy a király a huszadon (*vigesima*) kívül, a mely őt régóta megilleti, tizedet nem fog követelni.

6. A gazdátlanná vált rabszolgák és állatok. A talált kincs.

A királyi kincstár jelentékeny jövedelmi forrását képezték a bitangságba került állatok és a szökevény rabszolgák.

A gazdálkodás nagyrészen még baromtenyésztésből állott. Gyakran megtörtént, hogy a szabad legelőkön tartózkodó állatok elszabadulva bitangságba kerültek, valamint a rabszolgák mint szökevények kóboroltak. Ezeknek összegyűjtéséről és értékesítéséről már Szent László, majd Kálmán intézkedtek. A gazdátlan állatokat és a szökevény rabszolgákat a „jók-szedők” gyűjtötték össze és a vármegye székhelyére terelték, a hol a király lovásza ezek számára istállót tartott. Szent Mihály napjáig itten őrizték és ha gazdája akad, bizonyos díj lefizetése ellenében kiadták, ha pedig nem akad, akkor Szent Mihály napja után a király és a vármegyei ispán megosztottak rajta. A királyé lett kétharmada, a vármegyei ispánnak maradt az egyharmada.⁵⁸

A talált kincs szintén a királyt illette, s ha valaki azt be nem jelentette, mint tolvaj bűnhődött.⁵⁹

7. A bírói díjak (birságok) és az elkobzott vagyon.

A királyi bírák eljárásukért a peres felektől díjat szedtek s azok egy részét tartoztak a királyi kincstárba beszolgáltatni.

⁵⁶ L. az arbei egyház kiváltságlevelének 3. pontját. ENDLICHER 378. l.

⁵⁷ *Episcopi super praedia servientium equis nostris decimas non dent, nec ad praedia regalia populi eorundem decimas suas apportare teneantur.*

⁵⁸ L. Decr. St. Ladislai III. 13. 20. 21. és 29. Decr. Colomani I. 39. 41–44. A „jókszedők” elnevezésre nézve l. PAULER id. m. I. 291. jegyzet. SCHILLER B., Bitang jószág. Jogi Lexikon II. 156–157. l.

⁵⁹ Váradi regestrum 348. Pangracious . . . traxit in causam quosdam convillanos suos . . . dicens, quod *fures essent regis*, eo quod thesaurum inventum cum deberent, regi non indicassent. KANDRA K. 472. l.

Már Szent László decretuma szerint a békéltető bíró annak, a mit a felektől kap, kétharmad részét a királynak adja.⁶⁰ A büntető-jogban uralkodó compositionális rendszer következtében a magán-harcz megváltásáért, illetőleg a sértett fél kiengeszteléséért fizetett összeg egy része és pedig mind nagyobb része a királyt illette. Így pl. Szent István decretuma szerint a szándékos emberölésért 110 penza fizetendő; ebből 50 a megölt rokonaié, 50 a királyé, 10 a közbenjáróké.

De a compositionális pénzbüntetésekön kívül nagy számmal fordulnak elő a királyi hatalom által kirótt valóságos vagyoni büntetések, bírságok, a melyek már egészen a királyt illették.

A király által kirótt bírságok közé tartozott a hadi bírság is (*iudicium exercitus*), melyet a nemesek a hadkötelezettség megsértése esetén fizettek, valamint a kúnok és a birtokos szászok, a kik a nemesek módjára tartoztak harcolni.

Ugyanide kell sorolnunk a súlyosabb büntetésekre szabott vagyonkobzást is, a midőn az elkobzott vagyon egészben, vagy bizonyos részben a királyi kincstárra szállott.

8. Az ingyenes köz munkák (*gratuitus labor*).

Az eddig elősorolt adózásokon kívül a nem nemes szabadok, valamint a várnépek különféle ingyenes munkát tartoztak teljesíteni a király részére. Az okmányok számos ilyen ingyenes munkáról tesznek tanúságot, a minő pl. a sószállítás, várépítés, előfogatadás a király szekereihez, a dézsmabehordás, utak vagy árkok készítése stb.

A köz munkák teljesítése nem volt tüzetesen szabályozva, hanem a felmerülő szükséghez képest a királyi hatalom közegei azokat vették igénybe, a kiket legközelebb értek; sőt valószínű, hogy bizonyos esetekben a nemesek sem voltak az alól mentesek, mert a közvetlen királyi bíráskodást a nemesek is tartoztak előmozdítani.

Az ingyenes szolgáltatások terhén már Szent László, majd Kálmán is bizonyos könnyítéseket tett.⁶¹ Így ha a király utazása alkalmával a vármegye részéről állított hadi mén elpusztult, a tulajdonos teljes kárpótlást 15 penzát kapott, ha megsérült, félannyit.

⁶⁰ Decr. St. Ladislai 27: quod si concordati aliquid iudici inde dederint, tertiam sibi, duas partes regi reservet.

⁶¹ Decr. St. Ladislai III. 14. 28. Decr. Colomani I. 36.

Később a királyok az ingyenes munkák alól is felmentést adtak éppen úgy, mint más, a királyt megillető szolgáltatások alól. Az 1231. évi decretum 28.⁶² pontja már általános mentességet ad az egyháziak és nemesek jobbágynak az útkészítés, árkolás, a királyi kertek, épületek és műhelyek körül teljesítendő munka alól. Viszont némely kiváltságlevelek megállapítják a király részére teljesítendő ingyenes munkákat.

2. §. A hadkötelesség és a hadszervezet.

A Szent István létesítette államszervezet korában kétféle hadkötelességet s ehhez képest két egymástól lényegesen különböző haderőt, hadszervezetet találunk, ú. m. a nemzeti és a királyi haderőt. Ezekről külön-külön kell szólnunk.

I. A nemzeti haderő.

Már az ősi államszervezet fejtegetésénél láttuk, hogy a nemzeti kötelék alapján a nemzet minden szabad, fegyverképes tagja hadköteles. Köteles a hírnökök hadba hívására a nemzetgyűlésen megjelenni és a nemzetgyűlés által elhatározott háborúban részt venni.

Ezen általános és egyenlő hadkötelesség a királyság létrejötté, a monarchikus alkotmányjogi elv befogadása és uralomra jutása után is fenmaradt.

A első századbeli királyok decretumaiban nem találjuk a nemzeti közkötelékből folyó hadkötelesség szabályozását. Szent István decretumának ezen tétele:¹ *Volumus, ut unusquisque senior, seu dominus, suum habeat militem, id est servientem, nec aliquis alter illum svadeat antiquum deserere seniore et ad se venire.* — nem tudjuk, miként értelmezendő; de annyi a későbbi források egybevetéséből szükségképpen következik, hogy Szent István ez által a nemzet szabad tagjainak egyenlő hadkötelességét meg nem változtatta és az úgynevezett banderiális hadszervezet alapjait meg nem vetette.

⁶² Ad secundas indagines et fossata facienda, ad hortos et quacunque regia edificia vel officinas, serviencium et ecclesiarum populos non cogemus.

¹ Decr. St. Steph. II. 21.

A közjogilag szabadok vagy nemesek általános egyenlő hadkötelessége sem a szállásbirtokok egyéni tulajdonba jutása, sem a királyi adománybirtokok keletkezése és elterjedése által nem szenvedett változást. Minden szabad birtok, vagy mint később nevezték, nemesi birtok tulajdonosa tekintet nélkül birtokának nagyságára, egyenlően hadköteles. Semmi nyomát nem találjuk annak, hogy a szabad birtokosok úgy, miként a következő korokban, birtokuk arányában katonákat tartoztak volna állítani a királyi táborba. A közjogilag szabadok hadkötelessége még személyes és nem a földbirtokon nyugvó kötelesség. A földbirtokviszonyok figyelembevételének első nyomát az 1298. évi decretum 22-ik cikkében találjuk, mely elrendeli, hogy az örökbirtokon osztatlan állapotban levő testvérek közül csak egy, az ügyesebb és vitézebb tartozik táborba szállani.²

A közjogilag szabadok hadkötelessége, továbbá ingyenes, ellenszolgáltatás nélküli hadkötelesség. Minden nemes saját költségén tartozik katonáskodni, a háború tartama alatt magát fegyverzettel és élelemmel ellátni. Ennyiben a nemzeti kötelékből folyó hadkötelesség, a szabad földbirtokon nyugvó teher, mert csak az, a kinek szabad földbirtoka volt, lehetett olyan vagyoni helyzetben, hogy saját költségén katonáskodhassék.

A közkötélékből folyó hadkötelesség, úgy az aranybulla 7. cikke, mint a többi decretumok rendelkezései szerint, korlátozott hadkötelesség, csak honvédelmi kötelesség.³ A nemzet szabad tagjai csak az országot tartoznak a kültámadások ellen megvédeni, de nincsenek kötelezve a király által indított támadó háborúban részt venni. Világosan kimondja ezt az aranybulla 7. cikke: *Si autem rex extra regnum exercitum ducere voluerit, servientes cum ipso ire non teneantur, nisi pro pecunia ipsius. Et post reversionem iudicium exercitus super eos non recipiat. Si vero ex adversa parte exercitus veniret super regnum, omnes universaliter ire teneantur. Item si extra regnum exercitum ducere voluerimus et cum exercitu ierimus, omnes qui comitatus habent, pro pecunia nostra nobiscum ire teneantur.*

E rendelkezés még értelmezhető akként is, hogy a nemesiség a király pénzén, illetőleg költségén (*nisi pro pecunia ipsius*) köteles az ország határán túl is menni, azaz támadó háborúban

² КОВАЧИЧ, Suppl. ad. Vest. Com. 118—119. l.

³ L. az 1231 : 15. 16.; 1267 : 7.; 1290 : 10. cikkeket.

is részt venni; de már az 1231. évi decretumban ezen kivétel sem fordul elő, hanem világosan meg van állapítva, hogy a nemesek csak arra kötelezhetők, miszerint az ország ellen intézett támadást visszaverjék és a visszavonuló ellenséget megtorlás végett üldözzék.⁴ Ugyanígy rendelkeznek a későbbi decretumok is.

Végül a nemesek hadköteleessége a király személyes vezetéséhez kötött hadköteleesség. A nemzeti hadsereg vezetője a király, a közjogilag szabadok csak a király személyes vezetése mellett tartoznak harcolni. Következik ez már az idézett decretumok szövegéből, mely mindig azon föltevésből indul ki, hogy a király vezeti a hadsereget. De világosan ki van ez mondva a kúnok részére 1279-ben kiadott privilegiumban,⁵ valamint az 1290. évi decretum 10-ik cikkében: *cum nullo baronum nostrorum coacti vel invitati . . . absque nobis sine pecunia ire teneantur*.

Innen, hogy a király zászlaja alatti harcolás a közjogilag szabadok rendjének egyik lényeges ismervét, a nemesi szabadság kiegészítő alkatrészét képezi. A XIII. századból ránk maradt nemesítő okmányokban gyakran olvassuk, hogy a megadományozottat a király azon kitűnő szabadsággal ruházta fel, miszerint a király zászlaja alatt: *sub vexillo nostro vel regio* vitézkedjék.⁶

A nemesi hadsereg felszereléséről nincsenek adataink, csak annyit tudunk, hogy a nemesek a király zászlaja alatt harcoltak, s hogy a királyon kívül a főtisztok, mint katonai parancsnokok, szintén bírtak külön zászlóval, a mely alatt a rájuk bízott haderőt vezették. Ezt bizonyítja az 1273-iki szlavóniai statutum, mely

⁴ 1231: 15. Nobis facientibus exercitum extra regnum nobiles nobiscum ire non teneantur, nisi comites et stipendarii, et iobagiones castri et qui ex officio debito tenentur, et quibus amplas concessimus possessiones. 16. Si vero exercitus super regnum venerit, universi et singuli ad defensionem patrie contra inimicos se opponere teneantur, regresso superveniente hoste pro vindicta ipsos tenentur persequi.

⁵ Constitutio de Cumanis 8. pont. Precise expressimus, quod domini et nobiles Comanorum universi et singuli ad nostram exercitum, *ad quem nos personaliter accesserimus*, venire teneantur, *sicut ceteri nobiles regales servientes*. ENDLICHER 562. L. még 1273. évi szlavóniai statutum 16. pontját. ENDLICHER 539.

⁶ L. pl. WENZEL IV. 49—50.: „sed inter servientes regales computati exercituantur sub nostro vexillo more nobilium eorundem“. U. o. 217. „et eadem gaudeant libertate, qua ceteri nobiles regni perfruuntur sub vexillo regio militantes“.

a szlavóniai nemeseknek megengedi, hogy valamely királyi főtiszt-tel táborozzanak. A nemesi haderő lovas haderő és pedig könnyű lovasság. Ez volt a magyar nemzeti haderőnek jellemző ismérve.

A nemzeti kötelékből folyó hadkötelesség megsértése, a mint az aranybulla idézett 7-ik és az 1298. évi decretum 22-ik cikkéből látjuk, pénzbüntetést, vagy mint nálunk nevezték, bírságot, birságot (*iudicium exercitus*) vont maga után, de hogy ez mily összegben volt megállapítva, arra nézve egyetlen adatunk sincsen.

Végül meg kell említenünk, hogy a kúnokat az 1279-iki privilegium ugyanolyan hadkötelességgel terheli, mint a nemeseket és annak megszegése esetén ugyanolyan bírsággal sújtja őket. Hasonló kötelesség terhelte később a birtokos szászokat, kik nemesek módjára élnek és szabad birtokkal bírnak.⁷

II. A királyi haderő.

A magyar állam haderejének másik alkatrésze a királyi hadsereg, a király szabad rendelkezése alatt álló haderő, mely azokból alakul, a kiket a király iránt korlátlan hadkötelesség terhel.

Míg a nemzeti közkötélből folyó hadkötelesség korlátozt, csak honvédelmi kötelesség, addig a király iránti hadkötelesség korlátlan, a mely nemcsak az ország területének megvédésére irányul. A király iránt különös hadkötelességgel tartozók a király parancsát feltétlenül követni tartoznak. Kötelesek egyfelől a király által elhatározott támadó háborúban is részt venni, másfelől tartoznak harcolni akkor is, ha a király nem vesz részt a táborozásban.

Míg azonban a nemzeti kötelékből folyó hadkötelesség ingyenes, ellenszolgáltatás nélküli: addig a király iránti különös hadkötelesség ellenszolgálattal, jutalommal jár éppen úgy, miként a hűbéri államszervezetben a hűbéresekre hadkötelessége, a kik a hűbért hadi szolgálatok fejében kapták. Ehhez képest a királyi haderő jogi természetére nézve egyezik a hűbéri kötelék alapján álló haderővel.

A királyi haderő alkatrészei a következők voltak: 1. a királyi tisztviselők az általuk állított katonasággal; 2. a várjobbágyok;

⁷ Saxones Transylvani, predia tenentes, et more nobilium se gerentes 1290: 10.

3. a városok és a kiváltságolt népek által állított katonaság; 4. a harczoló jobbágysok; 5. a zsoldosok; 6. a hűbéres katonák.

1. A királyi tisztviselők ezen minőségüknel fogva *ex officio debito*⁸ a király iránt korlátlan szolgálatra, tehát korlátlan hadszolgálatra vannak kötelezve. A királyi főtisztek nemcsak a kormányzati, nevezetesen a bíraskodási teendőket végezik; hanem úgy, mint Európa nyugatán, katonai szolgálatokat is teljesítenek, a királyi hadseregnek főtisztjei.

Kétségtelenül áll ez nálunk a vármegyei ispánokra nézve, kik mindaddig, míg a királyi vármegyei szervezet, mint hadügyi szervezet fennállott, a várhoz tartozó katonaságnak vezérei. Úgy ezek, sőt valószínűleg a központi főtisztek is: a nádor, az udvarbíró, a tárnokmester, a bán és a vajda már Kálmán decretuma szerint⁹ nemcsak személyesen tartoznak a király parancsára bármikor táborba szállani, hanem kötelesek a hivataluk után haszonélvezett birtokok és egyéb jövedelmek után katonákat is kiállítani. E rendelkezésben találjuk a következő korszak tiszti banderiumainak (*banderia officiosa*) első csiráját.

2. A várjobbágyok képezték a királyi haderő főalkatrészét. A királyi vármegyei szervezet, a mint már kifejtettük, első sorban hadi intézmény volt, mely a királyi hatalom részére állandó és a király szabad rendelkezése alatt álló haderőt biztosított. A várjobbágyok az általuk bírt várföldekért hadi és pedig korlátlan hadi szolgálatra lévén kötelezve, a király állandó katonaságát alkotják, a királyt külföldi hadjárat esetén is követni tartoznak. A várjobbágyok hadkötelessége legközelebb áll a nyugati hűbéresekre hadkötelességéhez úgy, a mint az kezdetben fennállott s ehhez képest a várjobbágyok által bírt földbirtokok a hűbéri birtokok hasonmását képeznék, ámde — a mint már fentebb megjegyeztük — semmi nyomát nem találjuk annak, hogy ezen birtok adományozásánál és az utódokra való átszállásánál a hűbéri megadományozás formái: a hűségi eskü, a *commendatio* és *investitura* alkalmazást nyertek volna.

3. A várjobbágyokon kívül a többi nem nemes szabadok: a hospesek, várnépek és szabad parasztok személyes hadköteles-

⁸ 1231. évi decr. 15. czikke.

⁹ l. 40. Comites, si proprios in villis suis liberos habuerint, de quibus equos accipere et centum pensas possint colligere, loriatum unum regi de sumptu illo procurent; si vero quadraginta pensas, militem absque lorica educant; at si minus, suis hoc propriis usibus reservent.

séggel nem tartoztak, hanem *Freisingeni Ottó* tudósítása szerint¹⁰ nyolczan vagy tizen állítottak egy katonát. Ezt a tudósítást megerősítik a városi kiváltságlevelek, a melyekben a hospesek hadkötelessége kezdetben szintén mansiók szerint volt megállapítva.¹¹

Majd később a városok a városi szabadság kifejlődésével bizonyos meghatározott számú, 8, 10, 12 nehéz fegyverzetű katonát állítanak s ezenkívül tartoznak a várfalakat is a védelem szempontjából katonasággal ellátni.

Ugyancsak meghatározott számú katonát tartoznak kiállítani az erdélyi és a szepesi szászok: az előbbiek az ország határán belül 500-at, azon kívül 100-at, ha a király vezérel, és 50-et, ha valamelyik főúr; az utóbbiak minden esetben 50 lándzsást.

4. A XIII. századból ránk maradt okmányokban már gyakran olvassuk, hogy a király, a királyné, valamint az egyházi és világi főurak harczoló jobbágyokat, (*jobagiones exercitantes*) tartanak.¹² Eredetét ennek még Szent Istvánra lehet visszavezetni, a mennyiben már a pécsváradai apátság alapítólevele az apátság védelmére szolgáló kétszáz katonáról, a veszprémvölgyi zárdá alapítólevele pedig hatvan lovas szolgáról tesz említést.¹³ Nagyobb jelentőséget azonban ezen intézmény csak a XIII. század folyamán vett, a midőn az egyházi és világi főurak várépítési engedélyt nyervén, a várak őrizete végett katonákat tartottak s e katonaság szükség esetén a királyi hadseregben is tartozott harczolni.¹⁴ Később már a nemesek közül is mind többen léptek,

¹⁰ Gesta Friderici I. Lib. I. c. 31. Mon. Germ. SS. XX. 368. és kv. l.

¹¹ Nagyszombat 1238. év 2. pont: „... de centum mansionibus unum militem omnibus necessariis militaribus honestissime preparatum mittere teneantur. ENDLICHER, 445. l. Körmend 1244. év „quindecim mansiones ex eisdem dabunt nobis unum panceratum“ H. O. VI. 43. L. még Kolozsvár 1260—1279. WENZEL VIII. 267.

¹² L. pl. FEJÉR IV. 2. 293. IV. 3. 346. 492. V. 3. 126. WENZEL IV. 343. Váradai regestrum 88. pont.

¹³ Liberis scilicet ducentis militibus, quos sub talem redigimus militiam, ut, si forte aliqua in regione suboriatur seditio, ad monasterii armata manu concurrant custodiam, et abbati, regalem visitandi (sic) presenciam, duodecim equites servitium studeant exhibere. KARÁCSONYI, Szent István király oklevelei 80. l. A veszprémi zárdára nézve. U. o. 26—27. l.

¹⁴ L. WENZEL I. 56. 1146. év. FEJÉR C. D. II. 228—229. 1186. év. V. 1. 321. 1258. év. V. 2. 591. 1279. év. KNAUZ Mon. Strig. II. 298. l. 1291. év.; 334. l. 1292. év.

mint katonák, az egyházi és világi főurakkal szolgálati viszonyba a nélkül, hogy ez nemesi szabadságukat érintette volna.¹⁵

A harczoló jobbágyság és a magánosakat szolgáló nemes katonák, a *familiaris*-ek intézménye szintén egyik előzményét képezi a következő korszakban életbelépő banderialis hadszervezetnek.

5. Zsoldosok (*stipendarii*) alatt értjük a pénzért szolgáló katonákat. A források arról tanuskodnak, hogy nemcsak a királynak, de az egyházi és világi főuraknak is voltak pénzért szolgáló katonáik.

Az 1231. évi decretum 15. pontja szerint a zsoldosok éppen úgy, mint a királyi főtisztek és a várjobbágyság, valamint azok, kiknek a király terjedelmesebb birtokot adományozott, külföldi hadjáratban is tartoztak a királyt követni.

Annai azonban az okmányok tanúsága szerint kétségtelennek látszik, hogy a pénzért, zsoldért szolgáló katonaság ezen korszakban még a hadszervezet terén jelentékeny szerepet nem játszott.

6. A királyi adománylevelekben olykor találkozunk valóságos hűbéri hadkötelességgel, midőn a megadományozottak a nyert adomány fejében a királyi haderő részére bizonyos számú katonát tartoznak állítani. Ezeket érti az 1231. évi decretum 15-ik cikke, midőn mondja, hogy a királylyal az ország határán túl menni tartoznak azok is, kiknek nagyobb birtokot adományoztunk: *quibus amplas concessimus possessiones*. A Frangepánok öse, Bertalan, Modrus vármegyét 1193-ban oly feltétel mellett kapta, hogy belföldi hadjáratban 10, külföldi hadjáratban 4 pánccélos katonát állítson,¹⁶ a goriczai várjobbágyság pedig 1224-ben Klokoche földjét oly feltétel mellett, hogy 15 pánccélos és 100 gyalog katonát küldjenek a királyi hadseregbe.¹⁷

A hűbéres jellegű katonaság, mint kivételes intézmény, szintén nem bírt nagyobb jelentőséggel a királyi hadszervezetben.

¹⁵ Bizonyítja ezt az 1298. évi decr. 33. cikke: *Item statuimus, quod nobiles servire valeant, quibuscunque voluerint sua spontanea voluntate*. KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. 129. l. — A zágrábi püspök 1293. évben praedialista birtokot adományoz: „more et consuetudine predialium nostrorum aliorum, serviciis debitis et consuetis nobis et nostris successoribus in eadem consuetis“. FEJÉR C. D. VII. 5. 515—516.

¹⁶ FEJÉR C. D. II. 292. WENZEL XI. 53.

¹⁷ FEJÉR C. D. III. 1. 447.

VII. FEJEZET.

A királyság és az egyház.

1. §. Az egyház első szervezése és jogállása. A király egyházi hatalma.*

A keresztény egyház nagy jelentősége a középkor állami és társadalmi életében könnyen megérthető, ha figyelembe vesszük egyrészt az állami élet fejletlenségét, másrészt azon kor vallásos irányát.

A kereszténység és annak külső szervezete, az egyház, képezi a középkori társadalom összetartó kapcsát, azon hatalmas művelő erőt és tényezőt, mely a klasszikus kultúrvilág maradványait a középkori barbár népek részére közvetíti.

A középkori államok nem kulturállamok, hanem csak jogállamok. Az állam magasabb ethikai feladatai, a szellemi és az anyagi művelődés előmozdítása ismeretlenek, sőt az állam a jogrend biztosítására irányuló feladatának sem képes kellőképpen megfelelni, ezen irányban is az egyház támogatására szorul.

* *Irodalom*: KOLLÁR J. A., *Historia diplomatica iuris patronatus apostolicorum regum Hungariae* 1762; *De originibus et non perpetuo potestatis legislativae circa sacra apostolorum regum Hungariae* 1764. SZVORÉNYI M., *Amoenitates historiae ecclesiasticae regni Hungariae* 1796. SCHÖNVITZKY B., II. Szilveszter bullája 1884. TIMON A., A párbér Magyarországon 1885. BALICS LAJOS, A római kath. egyház története 1888. KARÁCSONYI JÁNOS, Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla 1891. FRANKÓI, A magyar királyi kegyúri jog 1895.; Magyarország viszonya a szentszékhez. 1901.

Innen, hogy az egyház nemcsak valláserkölcsi, hanem fontos államszervezeti és jogi intézmény, az állami szervezetnek kiegészítő alkatrésze.

Az egyház és az állam működésének, feladatának tárgyi körei nincsenek szétválasztva, hanem inkább sokszorosán összefonódnak. Míg egyrészt az állam védelmezi, támogatja az egyházat valláserkölcsi működésében; addig másrészt az egyház mindinkább kiterjeszti tevékenységét, hatalmi körét oly ügyekre is, a melyek benső természetüknél fogva az államhatalom körébe tartoznak.

Ily viszonyok között lépett a magyar nemzet Szent István apostoli buzgalma következtében a keresztény egyház kebelébe.

Nagyjelentőségű esemény volt ez az egész kereszténység szempontjából is, mert a keleti egyház elszakadása az ú. n. keleti schizma küszöbön állott és Rómában méltán tarthattak attól, hogy Európa keleti része teljesen elszakad a pápaságtól és a byzanci császárok által támogatott keleti egyházhoz csatlakozik.

A keleti és nyugati Európa közé ékelt magyar nemzet, midőn választani kellett, a nyugati egyházhoz, a pápasághoz hű egyházhoz csatlakozott s ez által a keleti szakadás ellenében annak védőbástyája lett.

Ez adja részben magyarázatát azon kitüntető fogadtatásnak,¹ melyben a pápa Szent István követét, Asztrikot részesítette, midőn a kereszténynyé lett magyar nemzet részére koronát, Szent István részére pedig az egyházi szervezet létesíthetése végett apostoli felhatalmazást kért.

II. Szilveszter nemcsak a koronát, mint a királyság jelvényét, küldötte meg Szent Istvánnak, hanem felruházta őt a pápai követséggel, az apostoli szék követeit megillető egyház-hatalmi körrel.

A pápai követségnek és az azzal járó hatalmi körnek, világi fejedelemre való átruházása egyedül áll a történelemben, mert azon kiváltság, melyet II. Orbán pápa Roger szicíliai

¹ KARÁCSONYI JÁNOS ennek okát II. Szilveszter és III. Ottó szorult helyzetében találja, miután az 1001. évi február havi lázadás következtében kénytelenek voltak az örökvárost elhagyni; másrészt bizonyítékot lát a római lázadásban, hogy a korona adományozása 1001. évben történt. — V. ö. Szent István megkoronázása. (Századok 1901. évf. 876. és kv. 1.)

fejedelemnek adott, a pápai követséggel járó hatalmi kört nem foglalta magában.²

A II. Szilveszter adományozta pápai követség volt alapja a magyar királyok egyházi hatalmának, melyet később a magyar közjog főkegyúri jognak (*ius supremi patronatus*) nevezett, s a mely egyházi hatalom ugyan az idők folyamán többféle átalakulást és változást szenvedett, de azért mindenkor a szent korona egyik legszebb gyöngyét, ékességét képezte.

A pápai követségi jog, vagy mint később nevezték, a királyi főkegyúri jog a magyar királyság szuverénitását nem kisebbitette, hanem inkább emelte, kibővítette; a korona fényét nem homályosította el, hanem ragyogóbbá tette, midőn a királyoknak nagyterjedelmű egyházhatalmi kört biztosított.

A német-római császárok és más világi fejedelmek szintén gyakoroltak egykoron a magyar királyokéhoz hasonló egyházi hatalmat, de nem jogszerűen, nem a pápa felhatalmazása alapján, hanem önkényesen, saját világi hatalmukra támaszkodva;³ miért is azok egyházi hatalma később a pápaság javára teljesen elveszett, holott a magyar királynak bizonyos egyházi hatalma napjainkig megmaradt.

Azon pápai bulla, melyben II. Szilveszter Szent Istvánnak a szentszéki követséget adományozta és az azzal járó hatalmi kört szabályozta, nem maradt ránk. Azon irat, mely jelenleg II. Szilveszter bullája gyanánt ismeretes, a XVII. század közepéről eredő hamisítvány.⁴ Mindazáltal részint az egykorú adatok, részint a későbbi tudósítások alapján kétségen kívül állónak kell tekintenünk, hogy Szent István a pápai követséget (*officium legationis, legatio sedis apostolicae*) megkapta és az azzal járó hatalmi kört gyakorolta.

A szentszék követeinek joghatósága nem volt e korszakban tüzetesen megállapítva, de az egyes esetekben adott felhatalmazásokból kitűnik, hogy a pápai követek, a hatáskörük alá tartozott területen, mint a pápa helytartói, teljhatalmú küldöttei, önállóan rendezik az egyházi viszonyokat: érsekségeket, püspökségeket, monostorokat alapítanak, rendezik azok joghatósági,

² V. Ö. SENTIS, De Monarchia Sicula. 1869.

³ L. ennek bizonyítását FRANKÓI: A magyar királyi kegyúri jog 1895.

⁴ Bebizonyította ezt KARÁCSONYI JÁNOS, Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla 1891.

területi és jövedelmi viszonyait, szabadon betöltik az egyházi javadalmakat, egyházi kiváltságokat, méltóságokat adományoznak, megszabják úgy az egyháziak, mint a hívek kötelmeit és az apostoli keresztet ünnepélyes alkalmakkor maguk előtt vi-tethetik.

Mindezen jogokat Szent István, sőt utódai Szent László és Kálmán is gyakorolták és pedig a mint Szent István okmányai-ban maga említi,⁵ pápai felhatalmazás alapján, a melyre támasz-kodva már ő létesítette Magyarországon úgy a püspökmegyei, mint a parochiális szervezetet. A Szent Gellért-féle nagy legenda szerint 12 püspökséget akart alapítani, de tényleg csak 10 püspöki megyére osztotta az ország területét, ú. m.: az esztergomi, győri, veszprémi, váci, pécsi, kalocsai, csanádi, egri, bihari (vagy nagy-váradi) és gyulafehérvári püspöki megyékre. Utódai egészítették ki a püspökmegyéket tizenkettőre, a mennyiben Szent László a zágrábi, Kálmán a nyitrai püspökséget létesítette. Ezen egyház-megyei felosztás megmaradt II. Endréig, a ki alatt a szerémi püspökség keletkezett.

Szent István a magyar egyház első főpapjának, a primás-nak székhelyévé Esztergomot tette, mely azon időben a király lakhelye volt. Az ország első főpapja, a primás azon kor egy-házi szervezete szerint középső forum a pápa és a püspökök között. De már Asztrik (Ascrik), mint kalocsai püspök, palliumot kapott, érsekké lön s ezáltal a magyar egyház két metropolita alatt állott, habár az esztergomi érsek elsősege, primatusa továbbra is megmaradt, sőt később külön pápai megerősítést is nyert.

Hasonlóképpen már Szent István létesítette az első paro-chiális szervezetet; elrendelte, hogy minden tíz község templomot építsen és adjon annak fentartására illő dotacziót. Az egyházi felszerelésekről a király gondoskodott, papról és könyvekről a püspök.⁶

Ezenkívül Szent István, majd az ő utódai számos monos-tort alapítottak s azokat, valamint a püspökségeket gazdag ado-mányokkal látták el. Szent István alatt még csak a benczésrend

⁵ L. pl. KARÁCSONYI id. m. 40. és 49. l.

⁶ Decr. St. Stephani II. 34. (Corp. Jur.): Decem villae ecclesiam aedificent, quam duabus mansionibus totidemque mancipiis dotent, equo et jumento, sex bobus et duabus vaccis, triginta quatuor minutis bestiis. Vestimenta vero et corporalia et coopertoria rex provideat: presbyterum et libros episcopi.

monostoraival találkozunk; később a ciszterciek, premontreiek, karthauziak, majd a Szent Domonkos, Szent Ágoston, Szent Ferenczrendi szerzetesek, a János, templomos és német vitézek telepedtek le.⁷

A pápai követség elnyerése az egyházi és világi hatalmi kört nálunk is szorosan egybeforrasztotta. Úgy Szent István, mint Szent László és Kálmán decretumaiban számos oly intézkedést találunk, a melyek az egyházi élet és fegyelem szabályozására irányulnak, megállapítják a papi rend tagjainak és a híveknek vallási kötelességeit, nevezetesen az utóbbiakra nézve a templombajárási, bűjtölési, gyónási kötelességet, az egyház iránti engedelmisséget stb.

Továbbá a papi rend tagjai és az egyházi vagyon nálunk is úgy, mint a nyugati államokban a király különös védelme alatt állanak, miért is az egyházi személyeknek és az egyházi vagyonnak megsértését tulajdonkép a királyi jogkör megsértése gyanánt fogták fel. Az egyház e kiváltságos helyzetének tulajdonítandó, hogy nálunk is az egyházi intézetek kapják legelőször az immunitásokat, a mentességi kiváltságokat.

Mi sem mutatja jobban az egyházi és világi hatalom szoros egybeforradását, mint az, hogy Szent László és Kálmán úgy, mint egykoron Nagy Károly, a főpapokkal és a főemberekkel a klérus és a nép jelenlétében zsinatokat tartanak, a melyeken tüzetesen szabályozni törekcszenek az egyházi viszonyokat, biztosítani kívánják az egyházi törvények megtartását.

A papi rend tekintélyének és az egyházi fegyelemnek fenntartása is a király gondja volt. Látjuk ezt különösen VII. Gergely fellépése következtében a papok nőstülésére vonatkozó tilalom érvényre emelésénél.

Szent László decretuma még csak a másodszori nőstülést, az özvegy vagy elvált nővel való házasságkötést tiltja meg a papi rend tagjainak;⁸ ugyanezen álláspontot foglalja el a Kálmán alatt tartott első esztergomi zsinat.⁹ Ellenben a második zsinat határozatai szerint senkinek a diakoni vagy más magasabb egyházi rend fel nem adható, hacsak nőtlenségi fogadalmat nem tesz; nőst pap az oltárnál nem szolgálhat, hacsak neje tisztasági

⁷ V. ö. BALICS LAJOS, Id. m. II. 2. 147. és kv. 1.

⁸ Decr. St. Ladislai I. 1.

⁹ 53. és 54. pont. V. ö. 11., 31., 32. és 33. pontokat.

fogadalmat nem tesz és külön helyre nem költözik.¹⁰ Kálmán decretumának 67. pontja azonban még az első zsinat enyhébb álláspontjára helyezkedik és az 1279. évi budai zsinat határozatai is arról tanuskodnak, hogy a nős papok még a XIII. század második felében is gyakoriak voltak Magyarországon.¹¹

A papi rend tagjai nálunk is élvezik mindazon előjogokat, a melyekre a nyugati államokban szert tettek, a melyek összességükben a *libertas clericorumot* alkotják.¹²

A főpapok éppen úgy, mint király főtisztjei, a királyi tanácsban állandóan részt vesznek, sőt azokat rangban megelőzik, az okmányok záradékában előbb említetnek.

A papi rend kiváltságai között a középkorban a legfontosabb volt a törvénykezési kiváltság (*privilegium fori*), melyhez képest egyházi személyek világi bíróságok előtt, mint alperesek, törvényt állani nem tartoztak. Már Kálmán decretuma kimondja, hogy semmiféle világi bíró egyházi személyt perbe nem idézhet, ellenben, ha a papi rend valamelyik tagja akar pert indítani világi ellen, azt csak a világi bíróság előtt teheti. Ugyanezen álláspontot foglalja el II. Endrének 1222. évben a papi rend részére kiadott szabadságlevele. Kálmán a zsinati törvényszékekben vegyes bíróságokat létesített, a melyek előtt egyháziak ügyei is tárgyalhatók voltak. Ugyancsak ő bizonyos büntettek elbírálását egyháziak- és világiakból alakult vegyes bíróságra bízta.

Másrészt egyháziaknak szigorúan tiltva volt egyházi ügyekben saját püspökük bírói hatóságát mellőzni és bármely világi bírósághoz, még a közvetlen királyi bírósághoz is fordulni.

Az egyházi bíróságok már Szent István óta nevezetes szerepet játszanak a büntetőjog és a perjog terén. Úgy ő, mint Szent László és Kálmán több büntett megtorlását az egyházi bíróságra bízta és a perbeli bizonyítékok szolgáltatásánál, nevezetesen az istenítéletek (próbák) végrehajtásánál az egyházi személyek közreműködését előírta.¹³

A papi rend egyik fontos kiváltsága az a d o m e n t e s s é g. A papi rend tagjai, noha nem is nemesek, a királyi kincstár részére

¹⁰ Decr. Colomani II. 9. 10.

¹¹ 9., 10. és 12. pont. ENDLICHER 569—570. l.

¹² L. II. Endre kiváltságlevelét 1222. évből. ENDLICHER 417—419. l.

¹³ L. erről bővebben a III. könyv III. és IV. fejezeit.

adót nem fizetnek és éppen úgy, mint a nemesek, teljes adómentességet élveznek. Szolgát különben az egyház általános tilalmánál fogva nálunk sem volt szabad a papi rendbe felvenni, hacsak a szolga ura bele nem egyezik. II. Endre szabadságlevelében szigorúan megtiltja, hogy a főpapok a király udvarnokait vagy egyéb szolgálait tonsura alá bocsássák.¹⁴

Az egyház legdúsabb jövedelmét ezen korban a tized (*decima*, dézsma) szolgáltatta.

A tizedre való jogát az egyház még az ó-szövetségből vette át és az isteni rendelkezésre alapítja.¹⁵ Nálunk már Szent István biztosította az egyháznak tizedjogát. A tized kizárólag az egyházat illette. Sem a király, sem más világi saját jogánál fogva tizedet nem szedhetett, hanem csak az egyház átruházása: örökberlet, csere vagy más jogügylet alapján.

A tized szedésére kezdetben csak a püspök volt jogosítva. Első királyaink decretumai is ezen jogelvet tartják szem előtt.¹⁶ De már Szent István a pannonhalmi és a pécsváradi apátságnak tizedszedési jogot adományozott. Később számos monostor jutott királyi kiváltság, illetve adományozás alapján tizedszedési jog birtokába, a mi arról tanuskodik, hogy királyaink a tizedjog adományozására igényt tartottak.

Az egyetemes egyházjog szerint a parochiális szervezet kifejlődésével a helybeli tized a lelkészre szállott. Pápai határozatok és a partikuláris zsinatok egyképpen hangoztatják ezt és a püspököknek csak egynegyed részre adnak igényt. Mindazáltal a tized lassankint egészen elvonatott a lelkészi jövedelmek köréből és a lelkészeknek a tized egynegyed részével, majd később a negyed negyedével, azaz tizenhatod részével (*sedecima*) kellett megelégedniük. Hazánkban is ugyanezt a fejlődést találjuk.¹⁷ Szent László és Kálmán idejében még a tized egynegyed része járt a lelkésznek, de már IV. Béla korában csak a tizenhatod része. Később a helyi szokás vagy külön egyesség szerint a tizednek majd negyede, majd nyolczada, majd csak tizenhatoda

¹⁴ 4. pont.

¹⁵ A tizedről: Mózes I. 28. r. 22. II. 22. r. 29. III. 27. r. 30—33. IV. 18. r. 21. és 24. REIFFENSTUEL, *Ius canonicum* III. 435—436. l.

¹⁶ Decr. St. Stephani II. 52. St. Ladislai I. 33. Colomani I. 25.

¹⁷ V. ö. TIMON, A párbér Magyarországon jogtörténeti fejlődése és jelen állása szerint 7—8. l.

illette a lelkészt. A teljes tizedet a lelkészek csak kivételesen, külön kiváltság alapján bírhatták.

Tizedet mindenki tartozott fizetni. A király, a papok és a világiak rendi különbség nélkül, a kiváltsággal nem bíró monostorok és mindezek jobbágjai.

Kálmán decretuma szerint a vármegyei ispánok által beszedett királyi jövedelmek után tized járt a püspököknek. Később az esztergomi érseknek van joga a királyi kincstár jövedelmének tizedére, viszont a királynak a tizedből jár egy huszadrész (*vigesima*), melynek eladományozásával többször találkozunk.¹⁸

Tized járt a legkülönbözőbb termények: búza, árpa, zab, bor, kender, gyümölcs és állatok, sőt a malmok jövedelme után is.

A tizedfizetés háromféle módját ismerték nálunk. Volt magyar, tót és német tized. A két előbbi közt fenforgó különbség nem derül ki az okmányokból. A német módra fizetés alatt azt értették, hogy csak a 12-ik részt fizették és a gabona tizednél a képeket künn hagyták a szántón. Az aranybulla 20. pontja szerint is a tizedet természetben kellett fizetni.¹⁹

A tized biztosítására nézve már Szent István, majd Szent László, szigorú intézkedéseket tettek.²⁰ A ki a tizedet meg nem fizette, kilencz tizedet tartozott fizetni. A tized beszedésére az egyháziak külön tizedszedőket (*decimatores*) alkalmaztak, de a királyi tisztviselők is közreműködtek és a vármegyei ispánnak ezért a tizedből századrész járt vagy szállásonként 2 dénár.²¹

¹⁸ 1231 : 29. t.-cz. KNAUZ, Mon. Strig. I. 97. WENZEL II. 103.

¹⁹ 1222 : 20. Decimae argento non redimantur, sed sicut terra protulerit vinum vel segetes persolvantur. Et si episcopi contradixerint, non iuvabimus ipsos. — FEJÉR C. D. V. 3. 41.

²⁰ Decr. St. Steph. II. 52. Decr. St. Ladislai I. 41.

²¹ FEJÉR C. D. II. 56—57. V. 1. 40. VII. 2. 79. H. O. III. 6.

2. §. A király egyházi hatalmának korlátozása. Az investitura-harcz és a kánonszerű választás (*electio canonica*).*

A magyar király egyházi hatalmának, az apostoli követségnek egyik legfontosabb alkatrészét képezte a nagyobb egyházi javadalmak betöltése. Szent István ezen jogot kétségtől gyakorolta, vajjon közvetlen utódai gyakorolták-e, erre nézve a pozitív adatok Szent Lászlóig hiányzanak. De semmi okunk sincs feltételezni az ellenkezőt, mert azon időben, a XI-ik században a császárok és fejedelmek általán igénybe vették és gyakorolták a nagyobb egyházi javadalmak szabad, az egyházi hatóságoktól független betöltését, adományozását.¹

Még kevésbé lehet a nagyobb egyházi javadalmak betöltésére vonatkozó adatok hiányából azt következtetni, hogy Szent István az apostoli követséget saját személyére kapta, ellenben utódaira csak ennek jelvényét, az apostoli kettős keresztet szállította át.

E feltevésnek biztos alapja nincs, mert már Szent Lászlóról tudjuk, hogy gyakorolta az apostoli követségi jogokat, nevezetesen a nagyobb egyházi javadalmak adományozását, valamint gyakorolta Kálmán is, a kit II. Orbán pápa is késznek nyilatkozott a Szent István által kiérdemelt tisztségben és méltóságban, vagyis az apostoli követségben, megerősíteni.²

Valamint az apostoli követség jelvényét, a kettős keresztet, úgy az azzal járó jogokat is átszállította Szent István az ő utódaira, csak hogy később ezen jogok egy része a pápaság javára veszendőbe ment és a magyar királyok ilyképpen megcsorbitott

* *Irodalom*: DEDEK CR. LAJOS, A magyarországi főpapnevezések 1885. RAJNER LAJOS, A püspöki székek betöltésének története 1901. I.

¹ Igazolja ezt FRANKÓI, Királyi kegyúri jog 15. és kv. I.

² FEJÉR C. D. II. 15.: ... „ut quidquid honoris, quidquid dignitatis praedecessor tuus Stephanus ab apostolica nostra Ecclesia promeruisse dignoscitur, certa devotione exquiras, plena libertatis benignitate percipias“. FRANKÓI (Királyi kegyúri jog 11. I.) ebből éppen az ellenkezőt következteti. Szerintünk tévesen, mert valamely jog újabb adományozása vagy megerősítése a középkori jogrendben nem jelenti azt, hogy a megadományozott, vagy megerősített egyén azon jogot már előbb nem bírta; sőt ellenkezőleg.

egyházi hatalmát már nem nevezték apostoli követségnek, hanem főkegyúri jognak (*iūs supremi patronatus*).³

A hűbériség kifejlődésével a nyugati államokban a királyok és a hűbéri főurak mindinkább magukhoz ragadták a nagyobb egyházi javadalmak betöltését úgy, hogy a klérus és a nép részvétele az érsekek és püspökök kijelölésénél egészen háttérbe szorult. A világi fejedelmek a főpapokat teljesen szabadon nevezték ki, pástorbót és gyűrű átadása által bevezették az egyházi javadalomba, rájuk bízván az egyházi megerősítés és fölszentelés kieszközlését.

A XI. század közepén indult meg azon nagy mozgalom az egyház kebelében, mely az egyházi hatalmat a világi hatalomtól függetleníteni törekedett. E mozgalom, melynek élére később VII. Gergely állott, állást foglalt az ellen, hogy a fejedelmek szabadon töltsék be a főpapi székeket és különösen az ellen, hogy a világi fejedelmek a gyűrű és a pástorbót átnyújtása által igtéssák be a főpapokat az egyházi javadalmakba, a mi által azon fölfogás nyert külső kifejezést, mintha az egyházi hatalom a világi hatalom kifolyása volna.

Ez az ú. n. *investitura*-viszály, mely Németországban 1122-ben a wormszi concordatummal ért véget olyképpen, hogy a császár lemondott a gyűrű és a pástorbót által való investitúráról, megengedte, hogy a főpapi székek kánonszerű választás útján töltsenek be a császár vagy helyettesének jelenlétében.

Az egyháznak ez a törekvése a kánonszerű választás életbeléptetése végett nálunk is éreztette hatását. Kálmán már 1106-ban a gvastallai zsinaton lemondott az *investitura*-ról és kötelezte magát, hogy az egyházi törvények rendelkezéseihez fog alkalmazkodni.⁴ Milyen terjedelmű volt e lemondás, azt a források

³ RAJNER LAJOS alapos tanulmányában egyáltalán kétségbe látszik vonni Szent István apostoli követségét; és kezdettől fogva az *electio canonica* érvényben lételetét vitatja. V. ö. id. m. I. k. 413. és. kv. I.

⁴ FEJÉR C. D. II. 45.: *Denunciamus vobis pater reverende nos legi divine subditos ac secundum eam vobis servire paratos. Unde et investituram episcoporum, hactenus a maioribus habitam, iuxta admonitionem vestram, dimisimus: et, si quem (al. si quid) in electione huiusmodi minus canonice retro actum est, de cetero, Deo volente, cavebimus.*

alapján eldönteni nem lehet: vajjon csak az *investitura*-ra vonatkozott-e, vagy egyúttal a főpapi székek betöltésére is? ⁵

De annyi kétségtelen, hogy királyaink később is gyakorolták a nagyobb egyházi javadalmak adományozását. II. Géza volt az, a ki Bánffy Lukács esztergomi érsek tanácsára megigéri, hogy a pápa tanácsa vagy hozzájárulása nélkül a püspököket sem letenni, sem áthelyezni nem fogja. III. István 1169-ben kiadott oklevelében megújítja ezt az ígérését, ⁶ hozzátéve még azt is, hogy a királyi monostorok prépostjait és apátjait sem fogja ezentúl kénye-kedve szerint letenni, hanem csak kánonszerű eljárás alapján.

Ez az első pozitív adat, mely a magyar királyok szabad javadalombetöltési jogának korlátozásáról tanuskodik, habár még III. István ezen okmányából sem lehet következtetni, hogy ő a nagyobb egyházi javadalmak adományozásáról teljesen lemondott volna, mert ezen lemondás csakis a püspökök, a királyi apátok és prépostok áthelyezésére, illetve letételére vonatkozik.

Valószínűleg innen kezdődött nálunk a küzdelem a pápák és a királyok között. A pápák követelték, hogy az érsekségek és püspökségek a közönséges kánonjog szabályainak megfelelően a káptalanok által eszközölt kánonszerű választás alapján töltsenek be, viszont a királyok iparkodtak érvényre emelni a szabad kinevezési jogukat.

E küzdelemnek az eredménye a XIII. század adatai szerint az volt, hogy a kánonszerű választás Magyarországon is alkalmazást nyert. ⁷ Ennek és a király szabad kinevezési jogának bizonyos összeegyeztetése jött létre, mely a királyoknak továbbra is jelentékeny befolyást biztosított a nagyobb egyházi javadalmak betöltésénél. A kánonszerű választás és a kinevezési jog összeegyeztetéséből kifejlődött jogelvek a következők voltak:

a) A káptalan vagy monostor a kánonszerű választást csak a király engedélye alapján ejthette meg. ⁸

⁵ Újabbán RAJNER (id. m. 329. és kv. l.) Kálmán király lemondását és az ahhoz fűzött következtetéseket a mesék világába utalja. Sem állításait, sem bizonyítékait nem tartjuk teljesen meggyőzőeknek.

⁶ FEJÉR C. D. II. 181—182.

⁷ A kánonszerű választás első ismert esete az 1204. évi esztergomi érsekválasztás. KATONA, Hist. Krit. IV. 783. és kv. l. V. ö. DEDEK CR. LAJOS, d. m. 54. és kv. l.

⁸ FEJÉR C. D. II. 451. IV. 1. 215. THEINER, Vet. Mon. Hist. I. 232. 233. 193.

b) A megválasztott még az egyházi megerősítés előtt tartozott magát a királynak bemutatni és megválasztásához a király hozzájárulását kieszközölni (*assensus regalis*).⁹

c) Ha a káptalan vagy a királyi monostor a király előtt nem kedves egyént (*ingrata persona*) választott, akkor az a javadalmat el nem foglalhatta.¹⁰

Vajjon a királyok általában gyakorolták-e a kijelölési jogot olyképpen, hogy a káptalan vagy a királyi monostor csak a király által kijelöltek sorából választhatott? Ezt a forrásokból eldönteni nem lehet, de hogy a királynak jogában állott a kijelölési jogot fentartani és a megválasztandóban bizonyos, a kánonokban elő nem írt kellékeket is megkívánni, azt az egri püspökség kiváltságlevele bizonyítja, mely szerint egri püspökké a királyi hármass kijelölés alapján csak nemes származású jogutódos egyén volt választható.¹¹

A kánonszerű választás életbeléptetése nálunk nem szüntette meg a király kinevezési jogát, hanem csak korlátozta azt, és úgy lépett életbe, mint a királytól adott jogi kedvezmény, nem pedig mint általános egyházzogi követelmény. Kitűnik ez abból, hogy úgy a választás megejtéséhez, mint a választandó személyére nézve a király hozzájárulását ki kellett kérni, valamint abból is, hogy a káptalanoknak adott kiváltságlevelekben a főpapválasztási jogot a király külön adományozza, a mire nem lett volna szükség a közönséges egyházjog szabályai szerint.

A megválasztott és a királyilag megerősített püspök azonnal átvette a megye kormányzását és a püspökség javait; *electus episcopus*-nak nevezte magát mindaddig, míg Rómából a megerősítés megérkezett.

A királyi monostorok apátjainak és prépostjainak megerősítését a XII. század végéig az esztergomi érsekek gyakorolták, a mikor ezen jogot III. Incze pápa Imre király kérelmére a szentszéknak tartotta fenn,¹² de már ő részben visszabocsájtotta a megerősítési jogot az esztergomi érsekre. Ezen idő óta a királyi monostorok prépostjainak és apátjainak egyrésze közvet-

⁹ FEJÉR C. D. II. 404.

¹⁰ FEJÉR II. 447. IV. 3. 497.

¹¹ FEJÉR C. D. V. 1. 156. „nullus alius possit eligi in episcopum, nisi nobilis genere et juris peritus . . . de tribus praesentatis per dominum regem“.

¹² FEJÉR C. D. II. 404.

lenül a pápa, másik nagyobb része pedig az esztergomi érsek alatt állott.

A pápáknak ilyképpen sikerült bizonyos korlátok között a kánonszerű választást Magyarországon is érvényre emelni és ezáltal a királynak az apostoli követségéből folyó jogait mindinkább megszorítani. A pápák a XIII. század folyamán már mind-sűrűbben avatkoznak be Magyarország egyházi ügyeibe. Míg azelőtt az egyházi és világi hatalom a király apostoli követsége következtében egy kézben összpontosult, addig most ezen két hatalom nálunk is mindinkább elválik és harcra kél egymással. A pápák nem veszik többé figyelembe a magyar király apostoli követségi jogát, rendkívüli követeket küldenek nemcsak azért, hogy itt az egyházi érdekeket megóvják, hanem hogy általán a visszaélésre hajló királyi hatalommal és a birtokarisztokracziával szemben az ország lakóit védelmezzék.

Az egyház befolyásának, politikai szereplésének fokozatos emelkedése, a mi különösen II. Endre, IV. László és III. Endre korában mutatkozik, maga után vonta, hogy az egyház hatalmi köre tágult, az általa élvezett kiváltságok is mindinkább szaporodtak és mind terjedtebb magyarázatot nyertek.

De nemcsak az egyház hatalmi köre tágult általában, hanem egyes főpapok is újabb, különös kiváltságok birtokába jutottak. Így leginkább az esztergomi érsek, a ki kezdettől fogva a magyar egyház első főpapja volt, s az maradt későbbben is, midőn a kalocsai érsekek erős támadásokat intéztek az esztergomi érseki szék primátusa ellen. Királyaink ismételten kijelentik, hogy az esztergomi egyház a többiek anyja, tanító mestere és mint ilyennek különös előjogokkal kell bírnia.¹³ A pápák szintén hozzájárultak ezen felfogáshoz.

Az esztergomi érsek előjogához tartozott a király koronázása és a királyi család részére a szentségek kiszolgáltatása. Az esztergomi érsek joghatósága alatt állanak a királyi prépostságok és apátságok, valamint a püspöki joghatóság alól kivett plébániák és az új telepítések.

A királytól nyert és többször megerősített kiváltságlevelek szerint a pénzveréshez tartozó formák és műszerek az esztergomi

¹³ FEJÉR C. D. 274—276. 324. 416. III. 1. 31. III. 2. 224. IV. 1. 151. 161. V. 2. 150. 367. V. 3. 158. WENZEL IV. 310. KNAUZ, Mon. Strig. I. 186. 277. 328. 406—7. 436. 487. THEINER, Mon. Hist. I. 93. 139. 232.

érsek felügyelete alatt állanak s ezért ő minden kiverlt márka ezüst után egy *pondus*-t ($\frac{1}{48}$ részt) kapott. Továbbá míg neki a királyt illető bányabérből (*urbura*) tized járt, addig a birtokain lelhető nemes érczelepek után a bányabér egészen őt illette.

Az esztergomi érsek uradalmi egyrészt teljes immunitást élveznek, másrészt a nemesek birtokaikat akár élők között, akár halálesetre, szabadon adományozhatják királyi engedelem nélkül az egyháznak, valamint annak szolgálatába állhatnak.

3. §. A káptalanok jogállása. A király egyetemes kegyúri joga (*ius patronatus universale*).*

A káptalanok jogállásában és gazdasági helyzetében a XII. század folyamán nevezetes változás állott be. Kezdetben nálunk is úgy, mint a nyugati államokban, a püspöki székhelyen lakó papság, a káptalan tagjai, a püspökkel közös háztartásban éltek, monostori életet folytattak. A püspök volt kizárólag a székesegyházi vagyonnak ura és kezelője, ő látta el ezen vagyon jövedelméből az egyház és a papság szükségleteit.

A XII. század közepe táján a káptalanok közös életmódja, a monostori élet megszűnik. A püspökök, majd később a káptalan tagjai, külön háztartást vezetnek. Ezzel kapcsolatosan a székesegyház vagyonát felosztják a püspök és a káptalan között. A káptalanok, mint testületek külön vagyonjogra tesznek szert, a püspököktől vagyoniilag önálló testületekké lesznek.¹

A vagyoni önállóság kivívása a káptalanokat szabad birtokjoguk alapján közjogi önállósághoz, politikai szerepléshez juttatja. A káptalanok ettől az időtől kezdve mind nagyobb szerepet játszanak közéletünkben és a beléjük helyezett bizalom következtében a jogrendnek hatalmas támaszaivá lesznek. A birtokjogi önállóság kivívásával egyidejűleg a káptalanok királyi kiváltság alapján közhitelű pecsétet kapnak s ez alapon hiteles helyekké lesznek. Egyrészt a magánosok között kötött jogügyletekről köz-

* *Irodalom*: TIMON Á., A városi kegyuraság Magyarországon 1889. KOLLÁNYI FERENCZ, A magyar kath. alsó papság végrendelkezési joga 1890; A magyar kath. főpapság végrendelkezési jogának története 1896. BÉKEFI REMIG, A magyarországi káptalanok megalakulása 1901.

¹ BÉKEFI REMIG, Id. m. Kath. Szemle 1901. évf. I. II. és III. füzet.

hitelű pecsét alatt okmányokat állítanak ki, másrészt bizonyos birói cselekmények végzésénél, mint az idézés, birtokbaiktatás, próbák végrehajtása stb. szükségképpen közreműködnek, a mint azt már az 1231: 21. t.-cz. előírta.²

A káptalanok kétfélék: székes- és társaskáptalanok. Az előbbieket a püspöki székhelyen, a székesegyház mellett működő papi testületek; az utóbbiak valamely vidéki városban — hol állandóan több egyházi személy tartózkodott — alakult papi testületek a prépost vezetése alatt. Habár ilyen társaskáptalan a püspöki székhelyen is alakulhatott, t. i. azon papokból, kik nem a székesegyháznál (*ecclesia cathedralis*), hanem valamely más egyháznál voltak elfoglalva, a mint ezt Esztergom példája tanúsítja.

A káptalani *stallum*-okat az illető érsek, püspök vagy világi prépost töltötte be, de nem saját jogánál fogva, hanem, a mint későbbi adatok bizonyítják, királyi felhatalmazás alapján. Mert a magyar király akkor is, midőn az apostoli követségéből folyó jogainak egy részét már elvesztette, valamennyi egyháznak és egyházi intézetnek kegyura maradt (*Universarum ecclesiarum regni Hungariae patronus*).³

Ezen egyetemes kegyuraságot (*ius patronatus universale*) a pápai követség kifolyása gyanánt kell tekintenünk,⁴ mert a közönséges egyházi jog szerint ilyen általános, illetve egyetemes kegyúri jog nem illeti meg a királyt, miután a kegyuraság alapját merőben az egyházalapítás képezi és pedig a királyi hatalomtól teljesen függetlenül. Sőt a székesegyházaknál, érsekségek- és püspökségeknél még alapítás esetén sem igényelhető a kegyúri jog, nevezetesen annak legfontosabb alkatrésze, a kijelölési jog, hacsak azt külön pápai kiváltság nem biztosítja.

Nálunk azonban a királyok úgy a székes,⁵ mint a többi

² „Et quia multi in regno leduntur per falsos prestaldos, citationes vel testimonia eorum non valeant, nisi per testimonium diecesani episcopi vel capituli, nec falsificatus prestaldus possit se iustificare nisi eorumdem testimoniis, in causis vero minorum, vicinorum conventuum vel claustrorum testimonis.“ ENDLICHER 432. l. 1290: 5. Item nullus sine testimonio, capitulorum vel conventuum, ad presenciam curialium vel vicecomitum citari possit. Hogy a káptalanok már előbb is közreműködtek l. pl. az erdélyi káptalan jelentő levelét határjárásról 1176. évből. WENZEL I. 73—75.

³ FEJÉR C. D. IV. 3. 145. 1263. év. Lásd még WENZEL VII. 70.

⁴ L. az egyetemes kegyuraság elméletének kifejtését TIMON, A városi kegyuraság Magyarországon. 6. és kv. l.

⁵ A veszprémi püspök egyik birtokát 1239-ben a király, mint kegyúr,

egyházak fölött kegyuraságot, illetve főkegyuraságot gyakorolnak olyképpen, hogy a magánkegyuraság is a király egyetemes kegyúri vagy főkegyúri jogával szoros alárendeltségi viszonyban áll, a mely függőségi viszony nem is magyarázható másként, mint csak úgy, hogy a magánkegyuraságot a királyi főkegyuraságból eredőnek tekintették.

Ez is olyan jogfejlődés, melynek hasonmását a többi államokban nem találjuk, mert az általános egyházjog szerint az alapító, illetve kegyúr az ő jogait a királytól teljesen függetlenül szerzi meg és gyakorolja; ránézve csakis a kánonok irányadók.

A király, mint egyetemes kegyúr, Magyarországon felügyeleti jogot gyakorolván a magánkegyurak felett, mulasztás esetén a magánkegyurakat megfoszthatja kegyúri joguktól és az ilykép elvett kegyuraságot újból másoknak adományozhatja. A monostorok részére kegyurakat rendel, valamint egyáltalán a magánkegyuraság alatt álló egyházakon kívül bármely egyház fölött a kegyuraságot szabadon adományozza. Felügyel arra, hogy a kegyurak kellő időben gyakorolják a kijelölési jogot, mert ha nem teszik, ezen jog a *devolutio* jog alapján a királyra száll.

Ha a kegyúri jog vitássá vált, a király előtt kellett azt igazolni, mert az ítékezés joga kegyúri perekben a királyt illeti. Magánosok kegyuraságot csak királyi engedély mellett szerezhetnek és a már megszerzett kegyuraságot csak királyi megerősítés mellett bocsáthatták át másokra.⁶

A király ezen egyetemes kegyúri joga képezi alapját nálunk a városi kegyuraságnak. A városi közösségeknek ezen időben még nincs szabad földtulajdonuk és így nem a szabad birtokjog alapján tett alapítás útján szerezték meg a kegyuraságot, hanem királyi kiváltság alapján. A városi kegyuraság hazánkban eredetere nézve a királyi főkegyúri joggal közvetlen kapcsolatban áll, arra támaszkodik.

A középkorban általában szokássá vált, hogy a kegyurak az elhunyt javadalmasok hagyatékát lefoglalták, különösen a fejedelemek birtokba vették a nagyobb egyházi javadalmak uradal-

engedélye mellett adja el: „impetrata a nobis licencia, *tamquam a patrono*“. WENZEL VII. 70. — Mátyás 1458. évben a nyitrai püspökség feletti kegyuraságot az Országh családra ruházta. Orsz. levélt. D. O. 15245.

⁶ L. pl. FEJÉR C. D. IV. 1. 294. IV. 2. 461.

mait. E szokásból fejlődött ki a *ius spoli*, mely ellen az egyház erős és hosszas küzdelmet folytatott.⁷

Nálunk már a Kálmán alatt tartott első esztergomi zsinat 12-ik pontja⁸ szerint a püspökök szerzett vagyonuk egynegyed részéről intézkedhetnek, háromnegyed részt pedig az egyházza tartoznak hagyni.

Ennek daczára a *ius spoli*-t a királyok nálunk is gyakorolták, mutatja ezt III. István fentebb idézett 1169. évi okmánya, melyben azt is megígéri, hogy a megüresedett egyházi javadalmak kezelését egyházi férfiakra bízza, kik a jövedelmeket egyházi és kegyes czélokra fordítják; ő pedig nem fogja ezen jövedelmeket lefoglalni, csak ellenséges támadás vagy a leg-sürgősebb szükség esetén.

Valószínű, hogy a XIII. század folyamán ismét dívott a *ius spoli*, a mit bizonyít az 1298. évi decretum következő tilalma:⁹ „Régtől fogva megállapítottnak nyilváníjuk, hogy üresedés esetén az egyházak javait és birtokait sem a király, sem küldöttei, sem azok, kik magukat a püspök emberének mondják, el ne foglalják, ki ne foszszák, meg ne károsítsák; hanem, ha valamely főpap végrendelet nélkül halna el, javai az ő egyházának jussanak.“

4. §. A nem keresztény hitfelekezetűek jogállása.

A zsidók és a mohammedánok.

I. A zsidók a nyugati államokban származásuk- és való-lási minőségüknél fogva sehol sem élvezték a közönséges jog védelmét; mint idegenek sem a törzsi, sem később a területi jogok védelmében nem részesültek. Ez képezi kiindulási alapját a királyok védelmezési jogának.

Kezdetben a zsidók közül csak egyesek kaptak a királytól védelmi kiváltságot, majd később az összes zsidóság. Az általános zsidóvédelem, mint különös királyi jog, a frank

⁷ KOLLÁNYI F. Id. m.

⁸ Episcopus si tres partes de aquisitis ad utilitatem ecclesie contulisse videtur, liceat ei agere de quarta quod voluerit. — ENDLICHER 352. l.

⁹ 1298 : 26. és 27. t.-cz. KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. 122—123. l.

birodalom bukása után fejlődik ki. Németországban IV. Henrik 1103. évben kelt békebiztosító levele (*Landfriede*) mondotta ki először, hogy a birodalom területén lakó zsidók a királyi béke védelme alatt állanak.¹

A király védelmébe fogadott zsidók a királyi kincstár részére adót fizettek s ez alapon már I. és II. Frigyes császárok zsidó-privilegiumai őket a királyi kamara szolgálóinak (*servi camerae regiae*) nevezik és a zsidóvédelmezési jog hasznóhajtó királyi joggá, régáljoggá változott át, mely szintén adományozás tárgyát képezhette.

Nálunk először Szent László, majd Kálmán intézkedik a zsidók jogállásáról. Az előbbinek intézkedései negatív természetűek, csakis az egyház által követelt megszorítások biztosítására vonatkoznak, de a zsidók jogállását pozitív irányban nem szabályozzák. Az 1092. évben tartott szabolcsi zsinat csak annyit mond, hogy a zsidók keresztény nőt házastársul nem vehetnek, keresztény rabszolgákat nem tarthatnak és a keresztény ünnepeken a munkától tartózkodni kötelesek.²

Kálmán nemcsak megújította a keresztény rabszolgák tartására vonatkozó tilalmat, hanem kiterjesztette azt olyképpen, hogy a zsidók egyrészt keresztény cselédséget sem tarthatnak, másrészt keresztény rabszolgákkal kereskedést nem üzhetnek; ellenben birtokokat szerezhetnek ugyan, de ők maguk csak püspöki székhelyen lakhatnak.³

Ezenkívül Kálmán külön kiváltságlevelet is adott ki részükre, a melynek, úgy látszik, csak egy töredéke maradt ránk s a mely mint az ő zsidótörvénye (*lex de Judeis*) ismeretes.⁴ A zsidók jogállásáról azonban e töredék nem intézkedik tüzetesebben, hanem csak a keresztény és zsidó között kötött kölcsön és adásvételi szerződésekre vonatkozó szabályokat tartalmazza. Annyiban e szabályok mégis nagyobb jelentőséggel bírnak, mert belőlük azt látjuk, miszerint ekkor már nálunk is

¹ V. ö. STOBBE: Die Juden in Deutschland während d. Mittelalters 1866.

² Decr. St. Ladislai I. 10. és 26.

³ Decr. Colomani I. 74. 75. II. 1. — Synodus Strig. prior 60. ENDLICHER 356. I. Ezen tilalmak jelentőségéről PAULER, id. m. I. 217—218. I. és 331-ik jegyzet.

⁴ ENDLICHER-nél 270—271. I. — L. e törvény fordítását és magyarázatár HELMÁR Á., A magyar zsidótörvények az Árpád-korszakban 8—9. I. KOHN S., A zsidók története Magyarországon 72—76. I.

érvényre emelkedett azon jogelv, hogy zsidó ellenében egyedül keresztény tanukkal bizonyítani nem lehetett, hanem zsidó tanukra is volt szükség, valamint megfordítva keresztény ellen sem lehetett egyedül zsidó tanukkal bizonyítani; ezért a jogügyletek megkötésénél mindkét hitvallású tanuk alkalmazandók.⁵

II. Endre korában a zsidók és a szerecsenek (izmaeliták), mint a királyi kincstár kezelői és bérlői ellenszenvesek voltak a nemesség előtt; miért is az aranybulla 24-ik czikke, valamint a későbbi decretumok kizárták őket a királyi tisztségekből. Továbbá II. Endre a beregi egyezségben megújítván a keresztény rabszolgák tartására vonatkozó tilalmat, megígérte azt is, hogy az egyház kívánalmához képest gondoskodni fog arról, miszerint a zsidókat és a szerecseneket bizonyos jelvény különböztesse meg.⁶

E tilalmaknak azonban nem volt kellő foganatjuk, habár az egyház azok megtartását folyton sürgette és az 1279. évi budai zsinaton újból szigorúan előírta.⁷

IV. Béla ellenfelének, Frigyes osztrák hercegnek, példáját követve 1251. évben nevezetes kiváltságlevelet adott ki a zsidók részére, mely a mohácsi vészig a zsidók jogállásának alapját képezte, s a mely méltán a zsidók aranybullájának nevezhető.⁸

Az alapelv, a melyből a kiváltságlevél rendelkezései kiindulnak, az, hogy a zsidók nem a közönséges jog, hanem a király különös védelme alatt állanak. Ehhez képest a zsidó személye és vagyona ellen intézett támadás a király jogkörének megsértése, mely a rendesnél súlyosabb büntetést von maga után, mert a tettes nemcsak a sértett félnek, hanem a királynak is elégtételt adni tartozik.⁹

A zsidók azonban a király e különös védelme követke-

⁵ A frank birodalomban ezt a jogelvet már I. Lajos zsidóprivilegiumai emelték érvényre. BRUNNER, *Rechtsgeschichte* I. 275—276. l. A későbbi korra nézve STOBBE id. m. 151—153. és 259—262. l. — Ezen jogelv a kánonokkal ellentétben állott: *Decr. Gratiani* C. 2. 3. qu. 7. cap. 25. és 26.

⁶ 3. pont. *Item faciemus, quod Iudei, Sarraceni seu Ismaélite, de cetero certis signis distinguantur et discernantur a Christianis.* ENDLICHER 437. l.

⁷ Az egyház panaszai és sürgetéseire nézve lásd pl. FEJÉR C. D. III. 2. 49. 50. 242. 243. 295. 349. 368. 375. A megkülönböztető jelvényről a budai zsinat 125-ik pontja intézkedik. *Történelmi tár* 1881. évf. 543. és kv. l.

⁸ L. a kiváltságlevelet ENDLICHER 473—477. l.

⁹ Bizonyítják ezt az 1251. évi kiváltságlevél 9. 10. 11. és 20-ik pontjai.

tében a királyi kamara szolgálai lettek. Személyük és vagyonuk a királyi kincstár tulajdona. Míg egyrészt a királyi kincstár részére adót fizetnek, addig másrészt vagyonuk megtámadását a kincstár fosztogatása gyanánt tekintették: *ut violator camerae nostrae graviter puniatur*.¹⁰

A zsidók kiváltságos jogállásuk következtében úgy büntető, mint polgári peres ügyekben külön bíróságok alatt állottak. Az egymás közötti kisebb ügyeiket, valamint a keresztények által ellenük indított pereket nem a városbíró, hanem a király által kinevezett zsidó bíró (*iudex iudeorum*) intézte, a ki azonban csak akkor járhatott el, ha a sértett fél nála panaszt emelt¹¹ és akkor sem egyedül ítelt, hanem a zsidók egymás közötti pereiben a vallásos jellegű bíróság a „zsidó-iskola“ meghallgatása mellett,¹² ha pedig keresztény perelt zsidó ellen, akkor keresztények- és zsidókból választott esküdttbírák meghallgatásával.

Minden fontosabb ügyük, nevezetesen a súlyosabb bűntettek, a közvetlen királyi bíróság elé tartoztak, a midőn felettük rendszerint a kancellár, ha pedig a zsidót főbenjáró bűntettel vádolták, maga a király ítelt;¹³ és a zsidók csak ilyen esetekben csakis akkor, midőn ügyükben a király döntött, tartoztak a Mózes törvénye szerinti nagy esküt (*rodale*) letenni.¹⁴

A királyi hatalom a zsidók vallási kultuszát is különös védelemben részesíti. Halottjukat szokásuk szerint szabadon szállíthatják egyik városból a másikba s ezért vámot nem fizetnek. Ha pedig valaki a zsidó iskolát (zsinagógát) meghajigálja, a zsidó bírónak egy és fél márkát fizet.¹⁵

Az 1251. évi kiváltságlevél a kölcsönszerződéseknel a Kálmán által előírt szigorú formákat, tanuk és okirat alkalmazását többé

¹⁰ L. a kiváltságlevél 29-ik pontját.

¹¹ 21. pont. Item iudex ludeorum nullam causam ortam inter ludeos in iudicium deducat, nisi per querimoniam fuerit invitatus.

¹² L. e kiváltságlevél 30-ik pontját és a zsidó iskoláról az ú. n. béthdin-ről KOHN S. id. m. 109. és 148. l.

¹³ 8. Item si ludei de facto inter se discordiam moverint aut guerram, iudex civitatis nostre nullam sibi iurisdictionem vendicet in eosdem, sed nos aut summus noster cancellarius iudicium exercebit, si autem reatus vergit in personam, soli nostre persone hic casus reservabitur iudicandus.

¹⁴ L. a kiváltságlevél 18. pontját.

¹⁵ L. a kiváltságlevél 13. és 14-ik pontját.

nem kívánta; ellenben azon jogelvet, hogy keresztény zsidó ellenében csak úgy tanuskodhatik, ha zsidó tanu is van, fentartotta.¹⁶ Továbbá biztosította azt is, hogy az országban mindenütt szabadon kereskedhetnek, senki őket jöttükben, mentükben nem háboríthatja és árúikért ugyanolyan vámot fizetnek, mint azon város polgárai, melyben tartózkodnak. A kamatvételt a kiváltságlevél megengedi és biztosítja; de a kamatmaximumot nem állapította meg, nem vette át a Frigyes-féle kiváltságlevél idevágó pontját, mely igen magas kamatlábat állapított meg.¹⁷

A zsidók úgy Kálmán decretuma, mint az okmányok tanúsága szerint ingatlant szerezhettek.¹⁸ IV. Béla kiváltságlevele azonban csak arról szól, hogy nemesi ingatlan zsidónak zálogul lekötethető, a midőn a király a zálogul lekötött ingatlan birtokát és használatát biztosítja, de csak addig, a míg keresztény akad, a ki azt magához váltja. A zsidó hitelező azonban a birtokon lakó keresztények felett joghatóságot nem gyakorolhat.

Az utolsó pont, mely a városbirót (*iudex civitatis*) elmozdítással fenyegeti, ha nem a kiváltságlevél értelmében járna el, eléggé tanuskodik arról, hogy a zsidók városokban és nem elszórtan falukban laktak. A városi polgárokkal egyenlő szabadságot élveztek, ellenben a terhek viseléséhez eleinte nem járultak, de már Nagy Lajos a pozsonyi zsidókat erre is kötelezte.¹⁹

Végül a IV. Béla és V. István korabeli pénzek zsidó felírásai, valamint az okmányok arról tanuskodnak, hogy az aranybulla tilalma daczára a zsidók királyi tisztséget viseltek és a pénzverés körül jelentékeny szerepet játszottak.²⁰

II. A m o h a m m e d á n hitvallásúakat a források izmaelitáknak vagy szerencseneknek (*ismaëlitae, sarraceni*) nevezik.

A honfoglalás alkalmával és után a kabarok és a később beköltözött bolgárok lehettek azok, kik a mohammedán hitet

¹⁶ L. 1—7. pontokat.

¹⁷ L. a 22. és 26-ik pontokat. A kiváltságlevél a kamatot mindig *pena*-nak és nem *uzura*-nak nevezi. Az osztrák kiváltságlevél szerint az évi kamat körülbelül 190%. V. ö. PAULER id. m. II. 250. l.

¹⁸ FEJÉR C. D. III. 2. 140. 271.; IV. 1. 272.; IV. 2. 283—284.

¹⁹ FEJÉR C. D. IX. 1. 363. A jogegyenlőségről Pozsony 1291. évi kiváltságlevelének 12. pontja tanuskodik: Item ludei in ipsa civitate constituti habeant eandem libertatem quam et ipsi cives.

²⁰ FEJÉR C. D. IV. 1. 174.; IV. 3. 86. KNAUZ, Mon. Strig. I. 550.

vallották, mert a kazarok és a bolgárok már a IX-ik században részint zsidók, részint mohammedánok voltak.²¹

Az általános hittérítés alkalmával Szent István ezeket is meg akarta téríteni, de úgy látszik makacsul ragaszkodtak vallásukhoz, mely már sokkal fejlettebb volt, mint a magyarok sámán vallása; és ha felvették is a keresztséget, újból visszatértek előbbi pogány szertartásaikhoz.

Szent László és Kálmán rendelkezései azt tanúsítják, hogy a királyi hatalom bizonyos fokú erőszak használása mellett is iparkodott a mohammedánokat a keresztény hitben megtartani, illetőleg visszatéríteni s ezáltal a rokon népelemek egybeolvadását előmozdítani.

Ezen törekvésre vall Szent László az a rendelkezése,²² hogy a visszaeső izmaelitákat el kell távolítani lakhelyükről és más falukba telepíteni. Majd Kálmán meghagyja, hogy minden izmaelita falu templomot építsen s midőn az készen van, a falu fele vándoroljon ki és máshová telepedjen, „hogy a kik az életben velünk úgyis egyfajta, Krisztus egyházában is velünk egyek legyenek”.²³ Továbbá izmaelita csak magyarhoz, azaz keresztényhez adhatja nőül leányát. Ha pedig valakit rajta kapnak, hogy a mohammedán szertartásokhoz ragaszkodik, jelentsék fel a királynak és a feljelentő bizonyos részt kapjon a bűnös vagyonából.²⁴

Mindennek daczára az izmaeliták teljes megtérítése nem sikerült, mert a XIII. század forrásai igazolják,²⁵ hogy még akkor is jelentékeny számmal lehettek. Az aranybulla 24-ik cikke éppen úgy kizárja őket a királyi pénzügyi tisztségekből, mint a zsidókat.

²¹ PAULER a kabarokban a székelyeket látván, szerinte kabar, székely és izmaelita azonos. Id. m. I. 215—216. l. és Néhány szó hadi viszonyainkról a XI—XIII. században. Hadtud. Közl. 1888. évf. 509—513. l.

²² Decr. St. Ladislai I. 9.

²³ Decr. Colomani I. 47. PAULER fordítása id. m. I. 239. l.

²⁴ Decr. Colomani 46—49.

²⁵ L. JAKUT arab geographus tudósítását. (HUNFALVY, Ethnographia 335—336. l.) és FEJÉR C. D. III. 1. 312—313.

III. KÖNYV.

A JOGINTÉZMÉNYEK A KÖZÉPKORBAN.

I. FEJEZET.

A jogforrások.

1. §. A jogforrásokról általában. A jogszokás.*

A jog fogalma és létezése a társaság fogalmából következik: *ubi societas, ibi ius*. Jog mindenütt van, a hol emberek együtt élnek. A társas együttlét következtében az együttlélők között bizonyos viszonyok, vonatkozások keletkeznek, a melyek szabályozást igényelnek, hogy kiki tudja, mit szabad és mit nem szabad tennie.

A jog kezdetben az erkölcsnek szoros kiegészítő alkatrésze, melynek elismerése csak a gyakorlat útján történhetik. A jognak teljes elválasztása a szokásban nyilvánuló erkölcsöktől csak akkor következik be, a midőn törvények formájában határozott jogszabályok jönnek létre, a melyeknek érvénye már nem függ a gyakorlattól és az annak alapját képező közös jogmeggyőződéstől, a midőn már a jog alkotására és fejlesztésére a törvényhozó hatalom áll elő, mint a társas együttlét külön tényezője.¹

A jog tehát kezdetben szokásjog, mely a nyugati népeknél az egyes törzsekben él és ehhez képest törzsszokásjog.

* *Irodalom* : L. a. jogforrások történetére nézve: JONY JÁNOS, *Commentatio historico-juridica de origine et progressu hunno-hungarici* 1727. FLEISCHHACKER JÁNOS, *Hist. Juris Hung.* 1791. CZIRÁKY A. M., *Ordo hist. juris civilis hung.* 1794. HAJNIK PÁL, *Hist. juris hung. privati* 1808. KELEMEN IMRE, *Hist. juris Hung. privati* 1818. MARKOVITS JÁNOS, *Adumbratio hist. juris privati Hung.* 1829. BARTAL GYÖRGY, *Comm. ad hist. Status Jurisque publici Hung. aevi medii libr. XV.* 1847. WENZEL GUSZTÁV, *Magyarország jogtörténetének rövid vázlata* 1872; *A magyar magánjog rendszere* I. K. 1872.

¹ BERNHÖFT, *Zeitsch. f. vergleich. Rechtswissenschaft* II. 264.

Ez hozta létre a középkor elején a személyszerű jogok rendszerét, mely szerint a jog kinek-kinek születése, származása szerint irányul és nem a terület szerint, a melyen tartózkodik. A germán népeknél a letelepedés után is a jog törzsjog maradt és nem változott át területi joggá.²

A jogra születni kell. Valamely törzs jogának csak az lehet részese, a ki származásánál fogva a törzshöz tartozik. A frank frankjog, a bajor bajorjog, a szász szászszerint él, bárhol tartózkodik. A jog a személyben lakik, a személyhez van kötve, azzal együtt vándorol és nem bizonyos területen uralkodik.³

A törzsjogok rendszerével szemben a területi jogok rendszere a nyugati államokban — eltekintve a frank királyok kapituláraitól — csak a tizedik századtól kezdve emelkedik mindinkább érvényre; a nélkül azonban, hogy a törzsjogok rendszerét teljesen félreszorítani képes lett volna.

De a területi jogrendszer uralma sem hozott létre a nyugati államokban egy egységes jogrendet, egységes jogot, sőt ellenkezőleg a hűbéri államszervezet kifejlődése a jogrend még nagyobb szakadozottságára vezetett.

A középkori hűbéri államokban a királyi hatalom árnyék-hatalommá süllyed. A hűbéri főurak az ő tartományukban területi fenséghez jutván, ez által az állam területe számos magánhatalmi területre oszlik fel. Minden ilyen területen a tartományuraság, a tartományfenség külön jogrendnek, jogéletnek lesz alapja, kútforrása.

Majd a városi szabadság kifejlődésével a tartományúri és földesúri hatalom alul felszabadult városok saját autonómiájukra támaszkodva szintén külön jogéletet élnek.

Mindezek következtében a középkori államokban egységes, az állam egész területén érvénnyel bíró országos vagy nemzeti jogokra nem találunk. A jogéletet túlnyomóan mindenütt a részleges, a partikuláris jogfejlődés uralja. A törzsi, tartományi, városi és földesúri jogokkal szemben országos jog vagy egyáltalában nem létezik, vagy csak alárendelt jelentőséggel bír.

Ennek okát abban kell keresnünk, hogy a középkori álla-

² DAVOUD-OGHLOU, Histoire de la législation des anciens Germains 1845. STOBBE, Geschichte d. deutsch. Rechtsquellen I. köt. 1860.

³ SOHM, Die altdeutsche Reichs- und Geschichtsverfassung I. 173. és kv. I. 187. I. HEUSLER, Institutionen d. deutsch. Privatrecht. I. 144. és kv. I. 188. és kv. I.

mokban hiányzott egyrészt az országos jogfejlődés alapját képező nemzeti közszellem, közérzület, mely országos jellegű szokásjogot teremtett volna; másrészt hiányzott az erőteljes központi hatalom, mely az országos jellegű törvényhozás és törvénykezés alapján országos vagy nemzeti jogot hozott volna létre. A jogszokás, mint a középkorban a jogfejlődés leghatékonyabb tényezője — Angolországot kivéve — szintén nem az országos, hanem a partikuláris jogok fejlesztésére irányul, a törzsi, vidéki, városi és földesúri jogok kifejlődését idézi elő.

A nyugati államok jogéletének ezen partikuláris irányával szemben Magyarország jogéletét az egységes irány jellemzi.⁴

A magyar nép erőteljesebb közszelleme, közjogi érzéke megakadályozta, hogy nálunk a hűbéri államszervezet teljes kifejlődéshez jusson, hogy ehhez képest egyrészt a királyi hatalom magánhatalommá, főhűbéri hatalommá alakuljon, másrészt az ország területe számos magánhatalmi területekre, hűbéres tartományokra szakadjon. Miért is nálunk a jogélet terén kezdettől fogva az országos, az egységes irány volt az uralkodó, mely mellett a partikuláris jogfejlődés csak alárendelt jelentőséggel bírt.

Magyarországon kezdettől fogva létezett országos jog, mely az ország egész területén érvénynyel bírt, melynek éltető elemét és fejlesztő közegét a nemzeti közszellem, a közös jogmeggyőződés képezte.

A magyar országos jognak első alakulása a honalapítással veszi kezdetét. A honalapító magyarok, a mint annak idején fejtegettük, nemcsak letelepedtek a négy folyam partjain, hanem itt egy új állami és társadalmi életet alkottak s ehhez képest saját nemzeti szellemüknek megfelelő új jogrendet létesítettek.

Valamint a honalapító magyar nemzet, mely a hét vagy nyolcz egymással közeli rokonságban álló törzs egyesüléséből keletkezett, közjogilag egy egységes egészet képezett; úgy a magyar jog már a honalapítás óta mint egységes, mint országos jog tűnik elő.

A hét vagy nyolcz törzsnek a nemzetté egyesülést megelőző politikai különállása a honalapítás után előállott jogfejlődésben nem éreztette hatását. Az egykori törzskötélék, ellentétben a germán népekkel, a partikuláris jogfejlődés további alapját már nem képezte.

⁴ V. ö. WENZEL, Az országos és a partikuláris jogok 1875.

Ugyanez áll az itt talált római és egyéb népelemre nézve is. Míg a germán népek által alkotott államokban a római jog, mint a meghódított terület régibb lakóinak személyszerű joga, továbbra is megtartotta érvényét, melylyel szemben a hódító germánok joga is csak mint személyszerű jog, mint törzs jog jelentkezett: addig Magyarországon semmi nyomát sem találjuk a jog ezen dualizmusának; semmi nyomát nem találjuk annak, hogy akár a római, akár a germán, akár a szláv eredetű meghódított népek a hódító magyarokkal szemben külön törzs joguk uralma alatt állottak volna.⁵

A honalapítás után a magyar államalkotó nép jogmeggyőződéséből fakadó egységes jog uralkodott a magyar állam területén.

A jog kezdetben nálunk sem az államhatalom alkotása, hanem a népben élő jogmeggyőződésé, mely csak a gyakorlat útján ismerhető föl és nyer megállapítást.

Igazolja ezt a „jog” szónak eredete, mely a jónak, helyesnek, igaznak fogalmából indul ki. A jog a jóból származik éppen úgy, mint a balból a balog. Jog régenten annyit jelentett, mint jobb. Nekem jogom van, annyi, mint az én részem van az igazság.⁶

Igaz, jó és helyes az, a mi a velünk együttélők helyeslésével találkozik. A ki tetteiben úgy jár el, hogy mások helyeslését érdemli ki, az igazságosan, a jobb vagy a jog szerint cselekedett.⁷

A magyar népnél a jog fogalma egyenesen az igaz, az igazság fogalmával azonosult, sőt azonosul jelenleg is. A köznép

⁵ WENZEL, Magyarország mezőgazdaságának története 1885. 62—64. l.

⁶ Régi nyelvemlékeinkben a „jog” szó a „jobbát”, a jobb oldalt jelenti: „Menj szent Ferencz *jogjához*, hogy áldjon meg tégedet.” „Hogy ha te *jog* szemed meg gonoszbitand tégedet.” „Ülj én *jogom* felől.” — Magyar nyelvtörténeti szótár II. k. V. ö. Simonyi Zs., A jogász nyelvről. (Nyelvőr, 1896. évf. 51—52. l.)

⁷ A többi népek nyelvében is a jog, a *ius*, *recht*, *rätt*, *ret*, *droit*, *diritto*, *derecho*, *direito*, *right*, *prawo* stb. a jobb, a helyes, az egyenes irányt jelenti, ehhez képest eredeti jelentésében a jónak, helyesnek, igaznak fogalmából indult ki. E fogalomhatározás első sorban az alanyi jót, igazat jelenti, de másodsorban jelenti a jó, a helyes eljárást, a jó szokás alapján kifejlődött jogszabályt, vagy a mint a középkori latinság mondotta, a „*laudabilis consuetudo*”-t. — V. ö. ESTERHÁZY SÁNDOR, A bölcséleti jogtudomány kézikönyve I. 106 és kv. l. PIKLER GYULA, A „*jus*” szó eredete 1898. A „*laudabilis consuetudo*”-ra nézve: TIMON, A párbér Magyarországon 1885.

nem azt szokta mondani, „nekem jogom van“, hanem: „nekem igazam van“. A magyar nép nem jogát, hanem igazát keresi, nem azt mondja: „ne hagyd a magad jogát“, hanem: „ne hagyd a magad igazát“.

A magyar nép ősi szokásjogát azonban nem ismerjük, mert az úgy, mint a germán népeknél,⁸ a honalapítás után nem lett írásba foglalva. De hogy a szokás nálunk is úgy, mint egyáltalán a középkori népeknél, a jogalkotás lefontosabb tényezőjét képezte, azt az okmányok azon kitételei bizonyítják, a melyek az ország régi szokására, az *«antiqua regni consuetudo»*-ra hivatkoznak.

A magyar szokásjogot a királyság létrejötte után is csak a ránk maradt okmányok alapján és így nagyon hiányosan ismerjük, mert az Árpádok korából az országos jellegű szokásjog semminemű írásbafoglalása nem maradt fenn. Így különösen nélkülözzük a nyugati államokban nagy jelentőséggel bíró jogkönyveket.

A királyság létrejötte után már Szent István idejében a régibb magyar jog nevezetes átalakuláson ment keresztül. Magyarország Szent István idejében lépett a nyugati államok sorába. Ennek szükségképpen föltétele és következménye volt, hogy a tényleges létviszonyok, a társadalmi rend, a nyugati műveltség kívánalmaihoz képest alakult, a minek hatása a magyar jog továbbfejlődésében is mutatkozott. A magyar jog nem zárkózhatott el többé az európai jogeszmék és intézmények behatása elől, sőt ellenkezőleg saját nemzeti jellegének és sajátságainak fentartása mellett folyton hódolt azon eszméknek, a melyek az európai művelődés fejlődését előidéztek.

A újjáalakítás nagy munkáját úgy a társadalmi, mint a jogélet terén az egyeduralkodó elv érvényre jutása következtében főleg a királyság eszközölte. A király, mint a jogszolgáltatás kútfeje, a belső béke fentartója, a nyugati fejedelemnek példájára igénybe veszi a szabályalkotás jogát s ezáltal az előbb kizárólag uralkodó szokásjog mellé a törvényjog, a királyi decretumok által alkotott jog lép, mint az országos jognak kiegészítő alkatrésze.

⁸ A germán népjogok (*Leges barbarorum*) legjobb kiadása található: „*Monumenta Germaniae Historica*“ című forrásgyűjtemény „*Leges*“ osztályában.

A királyi törvényhozás előállása dacára az országos jognak főforrása a szokás, a *consuetudo* marad.

Nemcsak az Árpádok korában, hanem később is az egész középkoron át a magyar nép fölfogása szerint jogot, azaz marandó jellegű jogszabályt, csak a szokás alkothat. A királyi törvényhozás által alkotott jogszabályok, a királyi decretumok csak a nemzeti jogmeggyőződés, az országos jogszokás alapján ölthettek marandó jelleget, válhattak joggá, azaz a királyi hatalomtól független, marandó rendszabálylá, mely a bíróságokat eljárásukban kötelezi.⁹

Nálunk az egész középkoron át uralkodó axiomát képez, hogy a jog nem alkotható a hatalom, hanem csak a nép meggyőződése, illetve az ezen meggyőződést tanúsító gyakorlat által; azért a király rendelkezése alapján létesült jogszabályt is *consuetudo*-nak nevezik.¹⁰

A király ugyan jogosítva van szabályokat alkotni s ez által a jog hiányait pótolni, a jogrend fentartásáról, biztosításáról gondoskodni, de a király által kiadott decretumok csak az ő uralkodási idejére kötelezők, az utód nem köteles azokat megtartani. A királyi decretumokban foglalt jogszabályok csak úgy nyerhetnek marandó jelleget, csak úgy válhatnak joggá, örökérvényű szabálylá, ha a nemzeti jogmeggyőződés azokat elfogadja és hosszas gyakorlat által szentesíti, a midőn a kötelező erőt nem a királyi hatalom szolgáltatja, hanem az állandó gyakorlat.¹¹

E jogi axiomát kifejtve találjuk már a középkori magyar jog nagynevű kodifikátoránál: *Werbőczynél*.

Werbőczy Hármaskönyvében a középkor, különösen az ő kora felfogásának megfelelően mondja:¹² hogy Magyarországnak

⁹ Ugyanezen felfogás volt uralkodó Lengyelországban is. L. HÜPPE SIEGFRIED A lengyel alkotmány története (magyar fordításban) 46. és kv. l.

¹⁰ Kiténik ez az aranybulla 27-ik cikkéből: *Marturinae iuxta consuetudinem a Colomano rege constitutam solvantur*.

¹¹ Bizonyítják ezt az Árpádok korából ránk maradt okmányok, a melyekben valamely jogtétel igazolása végett nem az előbbi királyi decretumokra, hanem az országos jogszokásra: „antiqua regni consuetudo”-ra történik hivatkozás.

¹² H. K. II. 6.: *Sciendum secundo, quod quanquam omnia fere jura regni hujus originaliter ex pontificii caesareique juris fontibus progressum habeant; municipalis tamen haec nostra consuetudo, qua in judiciis modo generaliter utimur, ex tribus fundamentis constat. Primo ex constitutionibus et decretis publicis. Secundo autem, ex principum privilegiis. Tertio vero ex iudicium ordinariorum regni sententiis.*

csaknem összes joga eredetileg a pápai és császári jogból fejlődött. Ezen egyetemes jellegű jogokkal, mint valamennyi keresztény állam közös jogával szemben áll a h a z a i j o g, a *municipalis consuetudo*, a mi alatt nem mást, mint az országos szokásjogot kell értenünk.

A hazai jog tehát a szokásjog, melynek *Werböczy* szerint három konstitutív eleme, kiindulási alapja lehet: 1. a köztörvények, vagy helyesebben a királyi decretumok; 2. a királyi privilegiumok; 3. az ország rendes biráinak ítéletei.

Majd *Werböczy* maga megmagyarázza és kifejti, hogy úgy a törvények, mint a privilegiumok és a birói ítéletek csak a gyakorlat, a *consuetudo* által válnak az országos jognak alkotórészeivé.¹³

Werböczy fejtegetéseiből világosan látjuk, hogy a királyi decretumoknak vagy törvényeknek, továbbá a privilegiumok és birói ítéleteknek azon része, melyet a gyakorlat nem recipiált, érvényét veszti és nem képezi az országos jognak kiegészítő alkatrészét, mert a jog nem alkotható a hatalom útján, hanem csak a közmegegyezés által. A jogot nálunk is úgy, mint a germán népeknél, nem lehet csinálni, hanem csak bizonyítani.

2. §. A királyi decretumok.*

A királyok a szabályalkotási jogot kezdetben a jogbiztonság, a jogrend fentartása érdekében gyakorolják. Ennek szükségérzete hozta létre az első királyi decretumokat. Szent István, Szent László és Kálmán decretumai főleg büntetőjogi és törvénykezési szabályokat tartalmaznak.¹

Szent István mindjárt királysága kezdetén biztosítani törekedett az egyén életét, testi épségét, személyes szabadságát,

¹³ Lásd u. o. a II. r. 6. cím folytatását, valamint az Előbeszéd 9—12. címét. V. ö. SCHILLER B., A hármaskönyv forrástana. 1902. 33—36. l.

* *Irodalom*: BARTAL, Id. m. II. k. ENDLICHER ISTVÁN, Die Gesetze d. heil. Stephan. 1849. SZLEMEINITS PÁL, Törvényeink története az Árpádok alatt. Akad. évk. VI. k. KNAUZ NÁNDOR, II. Endre szabadságlevelei 1869. FERDINANDY GÉZA, Az aranybulla 1899.

¹ V. ö. SZLEMEINITS PÁL, Id. m. Akad. évk. VI. k. 72—227. l.

becsületét, vagyonát, nevezetesen az egyéni főtulajdont, a lakhely sérthetetlenségét, a rabszolgák fölötti uralmat; védelmébe vette az özvegyeket, árvákat és hűtlenül elhagyott nőket. Másrészt ugyan ő szilárd alapokra fektette a királyságot, biztosította annak gazdasági és hadi erejét, szigorú büntetéssel sújtotta a király iránt elkövetett hűtlenséget.

Ugyanezen nyomon halad Szent László és Kálmán törvényhozása azon különbséggel, hogy a perjogi és büntetőjogi szabályok még inkább előtérbe nyomulnak.

II. Endre óta azonban a királyi törvényhozás iránya és tartalma lényegesen megváltozott. Feladatát nem a jogbiztonság fentartása, a büntetőjog és a törvénykezés szabályozása képezi többé, hanem az állampolgárok, különösen a nemesek jogainak, szabadságának biztosítása a királyi kormányzattal és a birtokarisztokraczia túlkapásaival szemben.

Az aranybulla és az annak alapján kibocsátott decretumok túlnyomóan közjogi tartalmúak. Magánjogi szabályok csak kivételesen fordulnak elő és csak annyiban, a mennyiben bizonyos magánjogi intézmények (birtokjog, öröklés) a nemesek közjogi állását, szabadságát közelebbről érintik.

A király által kibocsátott jogszabályok foglatatát decretumnak nevezzük. A decretumok csak részben maradtak ránk. Az első századbéli királyok decretumai nem eredeti formájukban jelennek meg előttünk, hanem csak mint decretumgyűjtemények. E XIII. századból eredő decretumok külső formájukra nézve privilegiumok, szabadságlevelek, a melyek a többi privilegiumtól csak tartalmukra nézve különböznek.

A királyi decretumok alkotási módjára általános jogelveket megállapítani felette nehéz. Szent István decretumait az egyházi és világi főurakból alkotott királyi tanács közreműködése mellett bocsátotta ki. Világosan utalnak erre az ő decretumgyűjteményének azon helyei, a melyek a királyi tanácsra hivatkoznak.²

Szent László és Kálmán korában már a királyi decretumokat országgyűlés alkalmából bocsátják ki, a midőn a főpapokon és a királyi főtiszteken kívül a nép is jelen van; de nem azért, hogy formaszerűen elfogadjá, megszavazza a király által kibocsátandó jogszabályokat, hanem hogy azokat tudomásul vegye és így a végrehajtást megkönnyítse, lehetségessé tegye.

² Decr. St. Stephani II. 14. 16. 19. 27. 29. 32.

Kétségtelen továbbá az is, hogy a XIII. század decretumaiban már a közjogilag jogozott nép, a nemesség kívánalmi nyernek kielégítést, sőt az 1298. évi decretumot már a főpapok és a nemesek a bárók kizárásával hozták, de a király és a bárók hozzájárulását, mintegy szentesítését, kikérték.

A királyi decretumok alkotásának alkotmányos formája s azzal kapcsolatban a törvényhozás hatalmának megosztása a király és a nemzet között csak a következő korszakban áll elő.

A király által alkotott jogszabályok kötelező erejét és biztosítékát a királyi hatalom képezi. Az utód az elődje által alkotott jogszabályokat csak annyiban köteles megtartani, a mennyiben erre külön ígéretet tett, vagy a mennyiben az országos jogszokás a királyi hatalom által alkotott jogot elfogadta, maradandó jellegűvé tette. Kiténik ez a ránk maradt okmányokból, sőt a későbbi decretumokból is, a melyek nem az előbbi királyi decretumokra, hanem az országos jogszokásra hivatkoznak.

Lássuk ezek után a ránk maradt decretumokat egyenkint: 1. Szent István decretumai a kéziratok szerint két könyvbe összefoglalva állanak előttünk. A legrégebb és leghitelesebb, de egyszersmind legrövidebb szöveg az, melyet WATTENBACH VILMOS 1846-ban fedezett fel a steyerországi admonti kolostorban. E szöveg beosztására és tartalmára nézve lényegesen eltér azon másolat szövegétől, a melyet a *Corpus Juris Hungarici* kiadói használtak; minthogy pedig az admonti kódex szövege a XII. századból való, hitelessége a későbbi másolatokkal szemben kétségen kívül áll.³

Az admonti kódex szerint Szent István decretumgyűjteményének I. könyve 35, II. könyve 15 fejezetet foglal magában. Az első könyv valószínűleg mindjárt Szent István megkoronázása után készült, midőn ő — a mint az előszó mondja — „a régi és a mostani fejedelmek példájokra“ törvényt adott népének és

³ A *Corpus Juris Hungarici* szövege a XVI-ik századból származó *Ilosvay Codex* nyomán készült, mely jelenleg a bécsi császári udvari könyvtárban található 8496. szám alatt. ENDLICHER ISTVÁN az admonti kódexnek nagy gondnal szerkesztett hasonmását (fac-simile) a M. T. Akadémiának ajándékozta, a hol azt cod. lat. 4° nr. 5. jegy alatt őrzik. Ugyanő tette először közzé *Rerum Hungaricarum Mon. Arp.* című gyűjteményes munkájában 1849. 312—324. l. Majd WENCZEL GUSZTÁV, Árpádkori új okmánytár 1860. I. 3—14. l. Legújabbban Mr. FLORIANUS, *Hist. Hung. fontes domestici* 1881. I. 111—129. l.

pedig olyképpen, hogy az egyházi és világi főurakat összehívta és ezekből tanácsot alkotott.

A második könyv, mely az elsőnek rendelkezéseit több tekintetben módosítja, későbbi eredetű decretumot tartalmaz. Vajjon mikor kelt ezen későbbi decretum, azt megállapítani nem lehet, de annyi kétségtelen, hogy jelentékeny haladást jelez, sokkal célszerűbb és igazságosabb intézkedéseket tartalmaz.⁴

Ezekhez járul még az Imre herceghez intézett intelmek könyve: *De morum institutione ad Emericum ducem liber*, mely tíz fejezetből áll és a *Corpus Juris* szövege szerint Szent István decretumainak első könyvét képezi, holott az admonti kódex két könyve egybefoglalva a második könyvet alkotja.

Szent István intelmei az admonti kódexben nem foglaltatnak, de azért hitelességükhöz kétség alig férhet. És habár nem tekinthetők tulajdonképpen királyi decretumnak, mindazáltal a Szent István korában uralkodó jogelvek és jogintézmények megismerésének fontos forrását képezik.⁵

2. Szent László decretumai a kéziratokban három részre vagy könyvre osztva maradtak ránk. A *Corpus Juris Hungarici* szövege szerint az első könyve 42, a második 18, a harmadik 29 fejezetre oszlik.⁶

Az első könyv a szabolcsi zsinat határozatait tartalmazza, melyet Szent László az ország püspökeivel, apátjaival, főembereivel, nagyszámú papságnak és népnek jelenlétében 1092-ben május 24-én Szabolcson, a Tisza mellett tartott.

A második és harmadik könyv a fennmaradt és valószínűleg nagyon megrontott másolatok szerint több hézagot, ellenmondást

⁴ V. Ö. PAULER, Szent István alkotmánya. Századok 1879. évfolyam. 119—120 l.

⁵ INCHOFER nyomán (Ann. Eccl. 1796. I. 2. 264—265. l.) Szent István intelmeinek forrásául a legújabb időkig *Makedoniai Vazul* görög császár intelmeit tartották. (L. pl. Corpus Juris Hung. millenniumi kiadás XXIX l.) E felfogás azonban téves, mert kétségtelen, hogy valamint Szent István decretumainak, úgy az intelmeknek tartalma is nyugati és nem keleti eredetű. Legújában BÉKEFI REMIG, „Szent István király intelmei“ című tanulmányában (Századok 1901. évf. 922—990. l.) meggyőzően kimutatta, hogy az „Intelmek“ forrásaiul a Szentírás, a frank kapitulárék és a Sevillai Izidor-féle „Etymologiae“ szolgáltak, és valószínűvé tette azt is, hogy azokat Szent Gellért püspök szerkesztette.

⁶ ENDLICHER (Mon. Arp. 326—348.) némileg eltérő szöveget ad, mely szerint az I. k. 43, a II. k. 16 és a III. k. 30 fejezetből áll.

és össze nem függő tételt tartalmaz. Nagyon valószínű, hogy a második könyv mindjárt Szent László uralkodása kezdetén keletkezett és pedig, a mint a bevezetés mondja, a Szent hegyen (Pannonhalmán) tartott országgyűlésen. Tartalmazza a különböző vétségekre kiszabott büntetéseket; valóságos büntetőjogi kódex. A harmadik könyv, a mely a másodiknál későbbi eredetű, nem egységes törvényhozási mű, nem egy decretum, úgy, a mint a király kiadta, hanem valamely magánszerző által készített kivonat vagy több decretumból készített gyűjtemény. Részben enyhébb, részben szigorúbb büntetéseket tartalmaz, mint a második könyv.⁷

3. Kálmán decretumai a *Corpus Juris* szövege szerint, mely az Ilosvay kódex nyomán készült, két könyvre vannak osztva. Az első könyv 84 fejezetből, a második 15-ből áll.

Az első könyv a bevezetés szerint a Kartalon (Pest vm.) vagy Tarczalon (Hegyalja) talán 1096 tavaszán tartott országgyűlés határozatait tartalmazza,⁸ a melyeket Alberich német származású szerzetes foglalt írásba Szerafin esztergomi érsek számára. Alberich előszavából azt lehet következtetni, hogy több gyűlésnek, vagy legalább több tanácskozásnak határozatait foglalta össze. Annyi bizonyos, hogy itt nem a király által kibocsájtott decretum vagy decretumok szó szerinti szövege áll előttünk, hanem csak egy magánszerző feljegyzése vagy kompilációja, ki, mint jelentéktelen ember, az országgyűlést az ajtóból hallgatta és a tanácskozás nyelvét, a magyart, tökéletesen nem is értette.⁹

A második könyv az ENDLICHER által használt kéziratok szerint két lényegesen különböző alkatrészből áll. Az első három fejezet azon privilegiumot tartalmazza, melyet Kálmán a zsidóknak adott és ez ENDLICHER-nél 7 pontból áll. A 4—15. fejeze-

⁷ Már ENGEL a II. és III. könyv keletkezését az I. könyv előtti időre tette. (Geschichte v. Ungarn I. 178. l.) A III. könyv BÜDINGER szerint (Ein Buch ung. Geschichte 1866. 18. és kv. l.) Salamon korában, 1063. évben keletkezett, a mely feltevés általános elfogadásra talált, de a melynek — a mint PAULER kimutatta — semmi alapja nincs, mert a III-ik könyv a II-iknél későbbi eredetű. — L. id. m. I. 284. jegyzet.

⁸ A Thuróczy kódex nyomán ENDLICHER-nél (359. l.) „concilium cursollinum“ és az Ilosvay kódex kéziratában „concilium tursollinum“ olvasható, ennek dacára az Ilosvay kódex alapján készült Corpus Jurisban „Vercellinum“ áll, a mi PAULER helyes megjegyzése szerint csak olvasási vagy okoskodási hiba lehet. L. id. m. I. 351. jegyzet.

⁹ L. Decr. Colomani Bevezetés.

tek a Kálmán alatt tartott második zsinat határozatait tartalmazták.¹⁰

4. A XIII. század decretumainak sorozatát az 1222. évi decretum, az ú. n. aranybulla nyitja meg, mely a magyar alkotmány fejlődésének legnevezetesebb emlékét, alaptörvényét képezi és ennyiben méltán hasonlítható az 1215. évben kiadott angol *magna chartához*, habár több tekintetben van köztük eltérés.

Az utóbbi inkább szerződésformával bír, holott az aranybulla kiváltságformájában kiadott királyi decretum. Továbbá az is kétségtelen, hogy a *magna charta* fejlettebb állami életről tanuskodik, jóval részletesebb és bővebb, mint az aranybulla. De abban egyeznek, hogy az egyik is, a másik is, az alkotmány alaptételeit foglalja magába és mindenik biztosítani törekszik a nemzet szabadságát, a nemesek politikai jogait a királyi hatalommal szemben.

Az aranybulla éppen úgy, mint a *magna charta*, nem új jogokat adott, hanem csak a régieket biztosította, írásba foglalta, mintegy kodifikálta s ezáltal azoknak nagyobb biztosítékot adott. És habár a részletekbe nem bocsátkozik, mégis ügyet vet az ország valamennyi szabad lakójára. Szükség volt erre a hatalomban növekedő birtokarisztokracziával és a hanyatlásnak induló királyi hatalommal szemben. Ehhez képest míg a *magna charta* csak egy czélt követ, a királyi hatalom korlátozását és a rendek jogainak megvédését; addig az aranybulla a nemesek szabadságának s jogainak biztosítása mellett a királyi hatalmat is megszilárdítani törekszik, hogy ez a birtokarisztokraczia hatalmi túlkapásainak ellenállhasson és a köz-, az állami érdekeket megvédhesse. Ennyiben az aranybulla méltán a *magna charta* fölé helyezhető.¹¹

E nevezetes királyi decretumot hét eredeti példányban

¹⁰ ENDLICHER (371—375. l.) a 4. és 5. pontot külön és a 6—15. pontokat 16 pontban szövegezve közli.

¹¹ Az aranybullát az angol *magna chartával* ANDRÁSSY GYULA GRÓF hasonlította össze kiváló elmeéllé és alkotmánytörténeti érzékkel. V. ö. A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai 1901. 138—153. l. — Beható tanulmányt írt az aranybulla alkotmánytörténeti jelentőségéről: FERDINANDY GÉZA, Az aranybulla 1899. — L. még BEÖTHY ÁKOS, A magyar államiság fejlődése, küzdelmei (I. 40. és kv. l.), a hol FERDINANDY munkájával szemben több helyes megjegyzést találunk.

állították ki, de közülök egy sem maradt fenn. Hitelességét azonban a későbbi átiratok kétségtelenné teszik. Legrégibb ismert átirata 1318 körül készült és jelenleg a primási levéltárban van.¹²

6. Az 1231. évi decretum, II. Endre második decretuma. Az aranybulla kiadása nem orvosolta a II. Endre rossz kormányzása következtében előállott bajokat. A pápa és az egyháziak sürgetésére II. Endre és két fia — Béla és Kálmán — az aranybulla kiadása után 9 év múlva újra összeültek a főpapokkal és főurakkal, hogy a bajokat orvosolják. E végett újabb decretumot adtak ki, mely jobbára az aranybullára támaszkodott, annak legnagyobb részét szóról-szóra átirta. De van mégis a két decretum között sok és lényeges különbség. A második decretum már nem a köznemesség nyomása alatt készült, hanem a főpapok és főurak egyezkedtek egymással; mindenhová belevették a keresztény és az egyházi felfogást. Szankciója sem az ellenállási jog, hanem az egyházi átok, melynek kimondására az esztergomi érsek lón jogosítva, ha a király vagy fiai a szabadságlevelet megsértenék.¹³

6. Az 1267. évi decretum 10 czikkből áll, melyet IV. Béla, István ifjabb király és Béla (királyfi) Szlavónia hercege az Esztergomban tartott gyűlésen a nemesek kérelmére adtak ki. Ez is nagyobbrészt az aranybullára támaszkodik, annak kivonatát képezi, csak a leginkább szükségesnek mutakozó jogtétéleket újítja meg. De vannak a decretumban új rendelkezések is, a minő pl. az írásbeliség megszüntetése a nemesek ügyeiben, vagy annak kimondása, hogy a csatában elhalt nemesek birtokai fiutódok hijján ne háramoljanak a királyra, hanem maradjanak az elhunytak nemzetségénél.¹⁴

7. Az 1290. évi decretumot III. Endre a koronázása után Ó-Budán tartott országgyűlésen adta ki, a melyen az összes

¹² Az aranybulla hitelességét több ízben megtámadták, de a támadások alaptalanságát meggyőzően kimutatta KNAUZ NÁNDOR: II. Endre szabadságlevelei 1869. Ért. a tört. tud. köréből. — Királyaink az aranybullát többször átitrták és pedig először Nagy Lajos egy eredeti példány után, a mely átiratból kilencz példány maradt fenn. U. o. 8—12. l.

¹³ E decretumot, valamint a XIII. századból eredő többi decretumokat a Corpus Juris Hungarici-ban nem találjuk. — Kiadta már KOVACHICH M. Gy., Vest. Com. 98. és kv. l.; majd ENDLICHER 428—433. l. Legjobb kiadás THEINER ÁGOST, Vet. Mon. Hist. 1859. 107 és kv. l.

¹⁴ Kiadta először KOVACHICH, Vest. Com. 134. és kv. l. Majd ENDLICHER 512—514. l.

főpapok, főurak és nemesek részt vettek. 34 czikkből áll és szintén az aranybullára támaszkodik, de több új rendelkezést tartalmaz, a melyekben az aranybulla óta beállott alkotmányfejlődés tükröződik vissza.¹⁵

8. III. Endre 1298 augusztus havában Pesten a minoriták — ma ferenczrendiek — temploma mellett országgyűlést tartott. Ezen országgyűlésen — a mint már említettük — a főpapok, papok és nemesek, a bárók kizárásával hoztak határozatokat és jóváhagyás végett a király elé terjesztették. Az ilyképpen keletkezett 1298. évi decretumot a király és a bárók pecsétjeivel látták el.

A decretum szövege csak I. Ulászló 1440. évi átiratában maradt ránk, mely szerint 80 cikk- vagy fejezetből áll, de tulajdonképp csak a 44 első cikk országgyűlési határozat; a 45. cikktől kezdve a király és a főtisztek (bárók) végrehajtó rendelete.¹⁶

E decretum már nem támaszkodik többé az aranybullára, hanem nevezetes újításokat tartalmaz.

¹⁵ Először kiadta KOVACHICH I. M., Mon., vet. legislationis Hung. 1815. 13—29. I. Utána FEJÉR C. D. VII. 2. 139—147. és ENDLICHER 615—621. I. — Mindezen kiadásokban a decretum *1291. évvel* van jelezve; azonban SZABÓ KÁROLY meggyőzően kimutatta, hogy azt III. Endre a 1290-ben Ó-Budán tartott gyűlés alkalmával adta ki. Ehhez képest az *1291. év* használata *hibás* és onnan keletkezett, hogy III. Endre 1291. évben Erdélyben időzván, az ottani nemesség részére az 1290. évi decretumát kiváltság formájában újból kiadta. V. ö. Századok 1884. évf. 473—482. I. és KNAUZ, Mon. Strig. II. 267. I.

¹⁶ KOVACHICH, Sylloge I. 27. és kv. I. és Suppl. ad Vest. Com. I. 66. és kv. I. FEJÉR C. D. VI. 2. 130. és kv. I. — BARTAL azt vélte, hogy e decretum a 45-ik cikktől kezdve Károly Róbert idejében keletkezett (Id. m. II. 208. I.); de e feltevésnek megállható alapja nincs. V. ö. PAULER id. m. II. 360-ik jegyzet.

3. §. Kiváltságok. Helyhatósági szabályok. Birói ítéletek. Okiratok és formulák.

I. Az országos jognak már *Werbőczy* tanítása szerint a második alkotó elemét a királyi kiváltságok képezték, a mennyiben a királyi kiváltságlevelekben foglalt jogtételeket az országos jogszokás (*municipalis consuetudo*) általános érvényre emelte.

A kiváltságnak, mint jogforrásnak jelentősége, a középkorban a hűbéri államszervezetben találja megfejtését, melyet az egyéniség elvének uralma jellemez a köz, az államiság elvének uralmával szemben. Az ország lakóinak egyenlő alávetettsége a közös főhatalom irányában a középkori államokban ismeretlen. Az állampolgárokat az általános alattvalói kötelék helyett az egyéni jellegű, szerződéses természetű hűbéri kötelék fűzi egymáshoz. Innen az egyéni különállás, az egyesek jogállásának sokfélesége, mely privilegiumok útján nyert szabályozást. Királyi privilegiumok (*chartae, chartes, charters, Freibriefe*) állapították meg az egyházi és világi főurak jogait és kötelességeit a királylyal, mint főhűbérúrral szemben.

Ugyancsak kiváltságok által történt az egyes vidékeken testületet képező közönségeknek, nevezetesen a városoknak felszabadítása a hűbérúri vagy a földesúri hatalom alól. Majd később az egyházi és világi főurak is az ő hatalmuk alatt álló területen egyeseknek úgy, mint testületeknek privilegiumokat osztogattak, a melyekben megállapították alattvalóik szabadságát és kötelességeit; sőt önállóan rendezték a törvénykezési szervezetet, a magánjogot és a büntetőjogot.

Ilyképpen a kiváltságok behálózzák az egész jogételeket s annak leghatalmasabb fejlesztő tényezőjévé lesznek.

A kiváltság egyrészt azonos a szabadság (*libertas*) fogalmával, a melyet a hatalmasabb úr a kevésbbé hatalmasok részére biztosít; másrészt azon forma, a melyben úgy a király, mint az egyházi és világi főurak a szabályalkotási jogot gyakorolják. Hovatovább minden oly jogszabályt, mely nem a szokásban bírt kötelező erejét, kiváltságnak tekintettek s minden oly okmányt, mely jogot adott vagy biztosított, kiváltságnak neveztek.

Igy különösen Magyarországon a XIII. századbéli királyi decretumok is kiváltságlevél formájában kelnek. De azonkívül a

legfontosabb jogintézmények részint királyi, részint földesúri kiváltságok által nyernek szabályozást, sőt a helyhatósági jogszabályok, a statutumok keletkezésének kiindulási alapját is a kiváltságok képezik.¹

II. A testületi élet erőteljesebb kifejlődése következtében a kiváltság által szabaddá tett területek közönségei hovatovább önállóan rendezik saját jogéletüket, igénybe veszik a szabályalkotási jogot (*ius statuendi*). Az ilyképpen létrejött jogszabályokat, a melyeket valamely szabadterület közönségének közgyűlése vagy hatósága alkot, nevezzük helyhatósági jognak, statutumnak.

Magyarországon a helyhatósági jogok hozzák létre az országos joggal szemben a partikuláris jogokat.

Ilyen partikuláris jogfejlődés mutatkozik első sorban a városokban. Újabb nyomozások mindinkább bizonyossá teszik, hogy az Árpádházi királyok a nyugati államokétól sok tekintetben eltérő városi rendszert létesítettek. Általános jogelvek és feltételek szerint rendezték a városi szabadságot és ezáltal a városoknak a többi községtől eltérő jogállást biztosítottak.

Ezen rendezés még az Árpádok korában nem történt országos jellegű királyi decretumban, mint a nemességé az aranybullában, hanem külön-külön kiadott privilegiumok útján. Mindazáltal a különleges intézkedések lassankint a gyakorlati élet hatása alatt általános rendezéssé fejlődtek, a városok jogállására nézve bizonyos általános jogelveket létesítettek.²

A városi jogok alapelemei nagyrészen külföldről jutottak hozzánk, mert a városi életet megalapító és fejlesztő hospesek saját jogukat magukkal hozták, de ezen idegen szokásjogok csak itt Magyarországon a városi szabadság kifejlődésével kapcsolatosan alakulnak át városi jogokká és a királyi privilegiumok, valamint az országos jogszokás hatása alatt lassankint magyar jelleget nyernek.

Az első városi jogok, a minő volt a székesfehérvári, budai, selmecbányai, nagyszőlősi és zágrábi, a szabályalkotási jog alapján önállóan magyar talajon fejlődtek ki. A később kelet-

¹ A városok és testületek részére kiadott kiváltságlevelek nagy részét összegyűjtötte. ENDLICHER: *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana* 1849.

² WENZEL, Magyarország városai és városjogai 1877. év 45. és kv. l.

kezett városok azonban már vagy kiváltság, vagy jogközlés útján a régibb városok jogát kapják s ezáltal keletkeznek a városi jogcsaládok, élükön az anyavárossal, a melytől jogukat kapták. Különösen a budai anyajog volt az, a mely később Magyarország legtöbb városának jogává lett.³ A külföldi városi jogok átkölcsönzése csak később mutatkozik, de városaink jogéletének fejlődésében nagyobb jelentőséghez soha sem jutott.

A szabályalkotási jog alapján fejlődött városi jogoknak e korszakból csak egy nevezetes emléke maradt fenn: a selmeczbányai városi és bányajogkönyv, mely német nyelven IV. Béla király korában készült s mely csaknem szószerint megegyezik Iglau morvaországi város jogkönyvével.⁴

A városi jogokon kívül azonban más partikuláris jogokkal is találkozunk, a melyek a nemzetiségi vagy területi különállás következtében biztosított *ius statuendi* alapján fejlődtek ki. Ide sorolhatók a székelyek, a kúnok, az erdélyi és a szepesi szászok jogai, valamint a szlapon és a horvát jogok.

A székelyek partikuláris jogfejlődésének alapját, törzsi különállásuk képezte, melyhez képest a régi törzsi és nemzetiségi szervezetüket a királyi vármegyei szervezet életbeléptetése után is megtartották. E korszakból azonban — néhány jelentéktelen okmánytól eltekintve⁵ — a székelyek partikuláris jogáról semmi-féle jogemlék sem maradt ránk.

Az erdélyi szászok partikuláris jogfejlődésének kiindulási alapját az 1224. évben kiadott *diploma Andreanum*, a szepesi szászokét az 1271. évi kiváltságlevél és a kúnokét az 1279. évi kúnprivilegium képezi.⁶

Szlavónia kormányzati különállása, az országos jogtól eltérő partikuláris jogfejlődésnek lőn kiindulási alapja, melynek leg-

³ DEMKÓ KÁLMÁN, A felsőmagyarországi városok életéről 1890. 11. és kv. 1. WENZEL id. m. 43. 1.

⁴ Közzétette WENZEL GUSZTÁV (III. 206—228. 1.) és ugyanő több ízben foglalkozott annak jogtörténeti méltatásával, nevezetesen TOMASCHEK bécsi tanárral szemben igazolni törekedett, hogy a selmeczi jogkönyv az eredeti és az igloui annak csak fordítása. V. ö. id. m. 56—59. 1.

⁵ L. ezeket SZABÓ KÁROLY, Székely oklevéltár 1872. I—IV. — SZÉKELY MIHÁLY, A nemes székely nemzet constitutioja, privilegiumai stb. 1818.

⁶ Mindezekről már fentebb szóltunk. L. a kiváltságleveleket: ENDLICHER, 420—423. 522—525, 559—565. I. V. ö. LIBLOY SCHULER FRIGYES, Statuta Jurium Municipium Saxonum in Transsilvania 1853. WENZEL, Az országos és a partikuláris jogok 1876.

nevezetesebb emléke a Máté bán által 1273. évben tartott gyűlésen készített szlavóniai *statutum*.⁷

Végül Horvátország területéről szintén maradt fenn egy érdekes partikuláris jogemlék: Vinodol (*Vallis vinearia*) kerületének statútuma, mely 1288. január 6-án készült ó-horvát nyelven. E statútumot a horvátországi zsupánságok partikuláris jogának egyik emléke gyanánt kell tekintenünk.⁸

III. A birói ítéletek *Werbóczy* szerint szintén az országos jognak alkotó elemét képezték. Értjük itt az Árpádok korában a közvetlen királyi bíróságok által hozott ítéleteket, a midőn a királyi kúriában vagy azonkívül tartott ítélőszékeken a király, a nádor, az udvarbíró, a tárnokmester vagy a kancellár elnökölt.

Ilyen birói ítéletek csak a XIII-ik századból maradtak fenn nagyobb számmal, mert III. Béla koráig még a királyi kúriában hozott ítéleteket nem foglalták írásba.⁹

A magyar jogszolgáltatás erősen központosított jellegénél fogva, a melyhez képest minden fontosabb jogvitás ügy vagy maga a király vagy az ő birói személyiségének helyettesítői által nyert elintéztést, a királyi kúriában kifejlődött törvénykezési gyakorlat egyik fontos tényezőjét képezte az országos jog fejlesztésének.

IV. Az okiratokban a jogtételek gyakorlati alkalmazást nyernek és így az uralkodó jognak, nevezetesen a szokásjognak, megismerési forrását képezik. Minél több okiratban találjuk valamely jogszabály alkalmazását, annál biztosabban következtethetjük annak érvényben voltát.

Az okmányok kiállításánál mintákat, formulákat használtak, a melyeket nálunk *ars notarialis*-eknek neveztek. A formulák annyiban becsebb forrásanyagot képeznek mint az okiratok, mert a már megállapodott jognézeteket tükrözik vissza.

Valószínűleg már e korszakban is léteztek formula-gyűj-

⁷ ENDLICHER 536—541. l.

⁸ Az eredeti szöveget magyar fordítással együtt kiadta WENZEL IV. 384. és kv. l. Legutóbb kiadta RAČKI: Mon. hist. iur. Slavonorum meridionalium IV. k. 1890. V. ö. PREUX J., La loi du Vinodol. (Nouvelle revue hist. de droit français et étranger. 1896. évf. 5. és 6. füz.)

⁹ HAJNIK, Okirati bizonyítás 1886. 4. l.

temények, de azok nem maradtak ránk. A legrégibb formula-gyűjtemény Nagy Lajos korából való.^{10*}

4. §. Az idegen jogok behatása a magyar jogéletre. A jogi oktatás kezdete.

A nyugati államokban az egész középkoron át három olyan jogrendszer található, amelyek bizonyos mértékig valamennyi keresztény állam közös jogrendjét alkották. E jogrendszerek: I. a germán jog, amelyből később a hűbéri jog fejlődött ki; II. a római jog; és III. a kánonjog.

I. A germán jog alatt azon népek jogát értjük, amelyek a nyugatrómai birodalom területén államokat alkottak: az egykori frankok, alemannok, longobardok, góthok, szászok stb. jogát.¹

¹⁰ A legrégibb *ars notarialis*-eket összegyűjtve kiadta KOVACHICH, *Formulae Solennes Styli* 1799.

* A legrégibb okmányok összegyűjtésének és közzétételének alapját FEJÉR GYÖRGY vetette meg: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* I—XLIII. 1829—1844. — Ezenkívül fel kell említenünk még a következő általánosabb jelentőségű okmánytárakat: WAGNER, *Analecta Scepusii sacri et profani* I—IV. k. 1774—1778. WENZEL GUSZTÁV, *Árpádkori új okmánytár* I—XII. k. 1860—1874. Hazai okmánytár (*Codex Patrius*) I—VIII. k. 1865—1891. THEINER, *Vetera Monumenta historica Hungarum sacram illustrantia* I—II. k. 1859—1860. Székely [oklevéltár I—VI. k. 1872—1900. IFJ. KUBINYI FERENCZ, *Árpádkori oklevelek (codex diplomaticus Arpadianus)* 1867. Hazai oklevéltár I. k. 1879. KNAUZ, *Monumenta ecclesiae Strigoniensis* I—II. k. 1874—1882. gróf Zichy-család oklevéltára I—IX. k. 1871—1899. gróf Károlyi-család oklevéltára I—V. k. 1882—1897. gróf Sztáray-család oklevéltára I—II. k. 1887—1889. gróf Teleki-család oklevéltára I—II. k. 1895. Sopronvármegye oklevéltára I—II. k. 1889—1891. A veszprémi püspökség római oklevéltára I—II. k. 1896—1899. *Monumenta vaticana historiam regni Hungariae illustrantia* I. sorozat 1—6. k., II. sorozat 1—2. k. 1884—1891. TKALČIČ, *Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis saec. XII. et XIII.* I—II. k. 1873; *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabienensis metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* I—VI. k. 1889—1900. RAČKI, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium.* I—V. k. 1868—1897. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye (*corpus statutorum*) I—IV. k. 1885—1897.

¹ L. a germán törzsjogok történetére nézve: STOBBE O., *Geschichte d. deutschen Rechtsquellen* 1860—64. BRUNNER H., *Geschichte u. Quellen d. deutsch. Rechts; Ueberblick über d. Geschichte d. französischen,*

A germán népek a római világalom rombadöntése után nyugati Európában átvették a vezetést úgy a kulturélet, mint a jogélet terén és a római népelemmel egybeolvadva új kulturéletet s azzal kapcsolatosan új jogrendet létesítettek, a mely később a középkori állami és jogi szervezet kifejlődésére vezetett.

A királyság létesítése után a magyar állam is belépett a nyugati államok sorába, minek következtében az érintkezés mind intenzívebb lett Magyarország és a nyugati népek között. Ennek viszont szükségszerű következménye lőn, hogy a magyar nemzet mindinkább utalva volt arra, miszerint a nyugati államokban uralkodó jogeszméket és intézményeket, mint a nyugati műveltség eredményeit, bizonyos mértékig átvegye, saját jogintézményeit azoknak megfelelően átalakítsa.

A nyugati jogrendszereknek, különösen a germán jognak ilyen értelemben vett behatása a magyar jogélet fejlődésére, kétségtelen. Maga a királyság létesítése is a nyugati állam-eszmék befogadását juttatja kifejezésre. Az első századbéli királyok decretumai eléggé tanúsítják a nyugaton uralkodó jogintézmények behatását a magyar jogélet egyes ágazataira.²

A germánjog azonban közvetlenül is érvényhez jutott Magyarországon a Nyugatról történt bevándorlások útján. A bevándorolt szászok, bajorok, flamandok és olaszok községi telepeket létesítettek s azon kiváltságot kapták, hogy saját jogukkal, a mint a források mondják, a *ius theutonicum*-mal élhettek. Ilyen úton jutott érvényre a germán jog az erdélyi és a szepesi szászok földjén, valamint a városok egy részében.

Ebből azonban nem szabad azt következtetnünk, hogy a városi jogok merőben a germán jog alapján fejlődtek, mert a királyi hatalom — a mint azt már kifejtettük — a városi kiváltságok által hovátozva önálló városi jogrendszert fejlesztett.

Ha összehasonlítjuk példaképpen Lengyelország jogfejlődését, azt látjuk, hogy a német városi jogok befolyása ott sokkal nagyobb mértékben érvényesült, mint Magyarországon.

normannischen u. englischen Rechtsquellen (HOLTZENDORFF, Encyclopädie d. Rechtswissensch. 1891.) SOHM R., Fränkisches Recht u. römisches Recht 1880 (Zeitsch. f. Rechtsgeschichte XIV. k. 1—84. l.). BRISSAUD I., Manuel d'histoire du droit français I—IV. füz. 1899—1900.

² A frankjog uralmáról és nagy elterjedtségéről a nyugati államokban. Lásd SOHM id. m. (Zeitsch. f. Rechtsgeschichte XIV. k.)

A lengyel városok jogrendje a német városok jogának recipiálása alapján fejlődött³; holott nálunk csakis azon városok egy részében lehet az idegen jog nagyobb mérvű uralmát kimutatni, a melyeket a bevándorolt *hospesek* alapítottak.

A germánjog közvetlen behatása Magyarországon minden időben alárendelt jelentőségű, partikuláris jellegű volt. Az országos jog a nemzeti jog meggyőződésből fakadó országos jogszokás szerint igazodott, a mely a germán jog alapján fejlődő hűbéri jogot⁴ soha sem recipiálta.

II. A római jog a germán joggal egyenesen ellentétben álló jogrendszer, mely a klasszikus kultúrálag örökét képezi.⁵

A római jog a római birodalom bukása után is megtartotta érvényét, mint a legyőzött népelemnek személyszerű joga. De ez már nem az igazi, nem a klasszikus római jog többé, hanem egy aláhanyatlott, elbarbárosodott római jog, megfelelően azon aláhanyatlott kultúrának, mely a római világbirodalom bukását követte.

Ezzel szemben az igazi, a klasszikus római jog felfedezése a bolognai glossatorok érdeme, kik a XII. században kezdték meg nagyszabású működésüket, midőn felismervén a római jog belső becsét, azt magyarázni és annak a nyugati államokban általános érvényt szerezni törekedtek. A bolognai glossatorok működése, hatalmas szelleme derítette fel a középkorban a római jog nagy fejlettségét, kitűnőségét, melyhez képest az alkalmas volt, hogy a magasabb műveltséggel bíró népek közös jogát képezze.

Minthogy a középkori jogászok a bolognai glossatorok nagyhatású működése következtében a jogi iskolákban különösen a római jogból nyertek oktatást, ennek természetszerű következménye az lett, hogy a tudományosan képzett jogászok, midőn

³ HÜPPE, A lengyel alkotmány története. 233 és kv. l.

⁴ L. a hűbéri jogra nézve: ROTH P., Geschichte d. Beneficialwesens 1850.; Feudalität und Unterthanenverband 1863. SECRETAN E., Essai sur la féodalité 1858. BELL A., A History of feudalism. 1863. FUSTEL DE COULANGES, Histoire d. institutions politiques, de l'ancienne France 1888. WAITZ G., Deutsche Verfassungsgeschichte I—VIII. k. BRUNNER H., Forschungen zur Geschichte d. deutsch. u. französich. Rechts, 1894. 1—84. l.

⁵ SAVIGNY, Geschichte d. röm. Rechts im Mittelalter 1834—51. BRUNS E. G., Geschichte und Quellen d. römisch. Rechts (Holtzendorff, Encyclopädie d. Rechtswissenschaft). SCHMIDT C. A., Die Reception des römisch. Rechts. 1868.

alkalmazást nyertek, a római jog elveit a gyakorlati életben is megvalósítani törekedtek.

Ez volt a középkorban a római jog befogadásának (*receptio*) első stádiuma, melyet elméleti befogadásnak nevezünk. A római jog ilyen értelmű behatása a XIII. század folyamán valamint a következő századokban nálunk is észlelhető. A ránk maradt okmányokból látjuk, hogy azok szerkesztői a római jogot ismerték s annak elveit alkalmazni is törekedtek.⁶

Ezen elméleti recepcziót követte később egyes államokban, különösen Németországban a római jog gyakorlati recepcziója, azaz a római jog egész rendszerének érvényre emelése a hazai jog félreszorításával, mellőzésével.

Ilyen értelemben a római jog recepcziója Magyarországon sohasem következett be, mert nálunk kezdettől fogva egységebb volt a jogfejlődés, a mi feleslegessé tette, hogy úgy, mint Németországban az egységes jog alapjául valamely idegen jog, a római fogadtassék el.

A római jog tudományos művelése alapján beállott recepcziót előmozdította a középkorban különösen azon körülmény is, hogy a XIII. században mind nagyobb jelentőséghez jut az ipar és a kereskedelem. Előáll egy magasabb fejlettségű gazdasági élet, mely a terménygazdaságból a pénzgazdaságba megy át s a mely fejlődés tökéletesebb jogi és kötelmi jogot igényelt. Ezt megtalálták a középkori népek a római jogban, miért is a gazdasági fejlődéssel kapcsolatosan a római jog elveit alkalmazták; úgy, hogy minél inkább tökéletesedett a középkor gazdasági élete, annál inkább érezhető a római jog befogadása.

III. A kánon jog a római és a germán jog között közép helyen áll, mert mindkettőből meríti tartalmát.⁷

Kezdetben az egyház a római jogot ismeri el saját jogának, a papi rend tagjai a római joggal élnek. Innen azon ismeretes jogtétel: *ecclesia vivit lege romana*.

Később az egyház mindinkább figyelembe veszi a germán jogi intézményeket és midőn az egyház hatalmi fejlődésének

⁶ L. BARTAL, Id. m. III. 13. l. 6. jegyzet.

⁷ MAASSEN, Geschichte d. Quellen und Litteratur d. Kanonisch. Rechts I. k. 1870. HINSCHIUS, Geschichte u. Quellen d. Kanonisch. Rechts (HOLZENDORFF. Encyclopädie). LÖNING E., Geschichte d. deutsch. Kirchenrechts, 1878. D' ESPINAY, De l'influence du droit canonique sur la législation Française, 1856.

tetőpontja felé közeledik, a római és a germán jog alapján sajátos külön jogrendszert létesít, mint az egyháznak külön jogát, a kánonjogot.

Az egyház hivatásánál fogva nem jogi, hanem vallás-erkölcsi intézmény és mint ilyennek csak annyiban van szüksége jogi szervezetre, a mennyiben az államtól külön álló vallási társulatot képez. De a középkori népek államéletének fejletlensége következtében az egyház mind nagyobb jelentőséget nyert a jogi szervezet terén, kiterjeszti hatáskörét számos oly ügyekre, a melyek intézése a fejlettebb államéletben az államhatalom feladata. Az egyház versenyre kel az állammal a jogi rendezés terén, a pápai törvényhozás alapján hatalmas jogrendszer fejlődik ki, mely éppen e korszakban, nevezetesen a XIII. században éri el fejlődésének tetőpontját.⁸

Azon alaptételből indulva ki, hogy a házasság szentség, az egyház igényli az eljegyzési és házassági ügyekben úgy a törvényhozást, mint a törvénykezést és létrehozza az egyházi házassági jogot, mely uralmát korunkig megtartotta. De nemcsak a házassági kötelékből közvetlenül folyó jogviszonyokat szabályozza, hanem egyéb azzal összefüggő jogviszonyokat is, a minő a gyermekek törvényessége, a hozomány, a hitbér kérdése stb.

Majd a végrendelkezést olyan cselekvénynek tekinti, mely iránt az örökösök kegyelettel viseltetni tartoznak, miért is arra felügyelni szintén az egyház feladata. Ezenkívül a patronatus, a tizedjog oly vagyoni jogi intézmények, a melyekre nézve az egyház úgy a törvénykezést, mint a törvényhozást saját hatáskörébe tartozónak tekintette.

Hasonlóképpen nagymérvű befolyást gyakorolt az egyház a büntetőjog fejlődésére. Itt is versenyezve lép fel minden oly büntett megtorlásánál, a melyek a vallás és erkölcsiséggel közelebbi összefüggésben állottak.

Az egyházi törvénykezés nagy jelentősége úgy a polgári, mint a büntető ügyekben maga után vonta azt is, hogy az egy-

⁸ A pápai törvényhozás eredményei a következő gyűjteményekben vannak egybefoglalva: IX. Gergely Decretalesi, VIII. Bonifác Liber Sextusa és V. Kelemen Klementinában, a melyek együttesen a klasszikus egyház jogot alkotják. Ezekhez járult később a XXII. János-féle és az „extravagantes communes“ gyűjtemény, valamint GRATIAN Decretuma, mint a kánoni törvénytárnak (Corpus Juris Canonici) alkotórészei.

házi bíróságok előtt sajátos perjogi szabályok nyernek alkalmazást, a világi perjogtól több tekintetben eltérő kánoni perjog fejlődik ki.

A kánonjog keretén belül fejlődött magánjogi, büntetőjogi és perjogi intézmények mindenütt és így nálunk is nevezetes befolyást gyakoroltak a világi jog, az országos jog továbbfejlődésére. És midőn az államhatalom megszilárdulván, az egyház által gyakorolt hatalmi kört mindinkább magához vonja, az általa fejlesztett intézményeket is nagy részben átveszi és azokat saját jogrendszerébe beilleszti.

Az egyház egyetemes jellegű, egységes szervezettel bírván, mindenütt ugyanazon jogelveket és intézményeket alkalmazta s ezáltal hazánkban a római és a germán jog befolyását lényegesen előmozdította.

IV. A jogi oktatás a középkorban a bolognai glossatorok működése következtében jutott nagyobb jelentőséghez, midőn a jogi, valamint a székesegyházi iskolákból a XII. és XIII. század folyamán a szabadtársulás eszméje alapján egyetemek (*studium generale*) fejlődtek.⁹

Magyarországon az első olyan székesegyházi iskola, a melyben a jogot is tanították, a veszprémi volt. Vajjon mikor vette itt kezdetét a jogi oktatás, azt biztos történeti adatok alapján eldönteni nem lehet, valamint azt sem, hogy a veszprémi iskola mikor emelkedett egyetemi rangra.¹⁰

Az első biztos nyom arra nézve, hogy Magyarországon a jogot és pedig nemcsak a kánonjogot, hanem a római jogot is tanították, IV. Incze pápa 1254. évi oklevele,¹¹ melyet Francia-, Angol-, Skót-, Spanyol- és Magyarország, valamint Wales főpapjaihoz intézett s a melyben elrendeli, hogy a római jog doktorainak sem nagyobb, sem kisebb egyházi javadalom nem adományozható.

⁹ DENIFLE H., Die Universitäten d. Mittelalters 1885. I. k.

¹⁰ VASS JÓZSEF, (Hazai és külföldi iskolázás az Árpád-korszak alatt 48–49. l.) azt véli, hogy a veszprémi iskola III. Béla korában emelkedett egyetemi rangra. Ezen nézetet vallja ABEL JENŐ is (Egyetemeink a középkorban 1881. 3–4. l.) Ellenben BÉKEFI REMIG tagadásba veszi, hogy a veszprémi iskola egyetem (*studium generale*) lett volna: Árpád-kori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése (Századok 1896. évf. 321. és kv. l.).

¹¹ FEJÉR C. D. IV. 2. 254–256.

E nevezetes tilalmát a pápa azzal is indokolja, hogy az említett országokban a világi ügyeket nem a császári törvények (római jog), hanem a szokás jog (*consuetudo*) alapján intézik és így a római jog tanítására nincsen szükség. De ha az uralkodó akaratából mégis tanítanák, azért a római jog doktorait kizáró tilalom érvényben marad.

Azon iskola, a melyben Magyarországon a jogot tanították s a melyre ehhez képest IV. Incze pápa tilalma vonatkozott, a veszprémi székesegyházi iskola volt.

Tudjuk ezt IV. László okleveleiből,¹² a melyeket azon alkalomból adott ki, a midőn a veszprémi székesegyházat és a mellette működő egyetemet a tűzvész 1276. évben teljesen elpusztította.

A király maga a veszprémi iskolát a párisi egyetemhez hasonlítja és azt mondja róla, hogy ott a törvénytudomány az ország jogainak fentartására főrangot foglalt el.¹³ Továbbá a tűzvész pusztításának leírásából látjuk, hogy a veszprémi egyetem oly gazdag könyvtárral rendelkezett, a minővel a középkorban rendszerint csak a tudományok művelésének központjait képező egyetemek rendelkezettek; valamint látjuk azt is, hogy a káptalannak tizenöt olyan tagja volt, a kik úgy a római, mint a kánoni jognak doktorai voltak s a kik ott bizonyára a jogi oktatással foglalkoztak.¹⁴

Úgy látszik a tűzvész a veszprémi egyetemet virágzásának tetőpontján érte és valószínű, hogy az akkor ért súlyos veszteségek következtében működését még IV. László korában megszüntette.

¹² FEJÉR C. D. V. 2. 347.; VII. 2. 46—50.; IX. 7. 692—96.

¹³ Prout Parisiis in Francia . . . . et cultus iusticie ad regni iura conservanda inibi obtinuit principatum. FEJÉR C. D. V. 2. 347.

¹⁴ Exceptis libris iuris canonici et civilis quindecim personarum de capitulo doctorum iuris utriusque. FEJÉR C. D. VII. 2. 47.

II. FEJEZET.

A magánjog.

1. §. A nemzetségi kötelék és a családhatalom.

A régi magyar jogban úgy, mint a germán jogban¹ is a családnak két különböző körét, fogalmát ismerjük: az egyik, a tágabb értelemben vett család, a „nem“ vagy „nemzetség“ (*genus, generatio*); a másik, a szűkebb, a tulajdonképpeni értelemben vett „család“ (*familia, domus*).

A családnak e két köréről s azok jelentőségéről a jogélet terén külön-külön fogunk szólni.

I. Az archaismus alapján álló ősi államszervezet korában a nemzetségi kötelék nem csak vérségi, hanem politikai, közjogi jelentőségű kötelék. A nem, nemzetség (*genus, generatio*) a közélet első formája, a melyben az ugyanazon nemből, nemzetségből valók politikai és gazdasági egységet alkotnak. A nemzetség az ősi államszervezetben még határozott közjogi szervezettel bír s erre való tekintetből egykoron a nemzetséget „had“-nak és annak fejét hadnagynak nevezték, a mely elnevezés ma is él még a magyar nép nyelvén. A nemzetségfők egyrészt a nemzetség tagjainak bírái, másrészt a hadban vezetői. Az egyénnek jogállása, léte és fenmaradása a nemzetségi kötelék alapján igazodik, mert egyrészt ez nyújt az egyénnek védelmet

¹ BRUNNER H. Rechtsgeschichte I. 81. és kv. l.; Sippe und Wergeld (Zeitsch. f. Rechtsgeschichte III. 1. és kv. l.). GIERKE O., Das deutsche Genossenschaftsrecht I. 15. és kv. l. A szláv népekre vonatkozólag: TURNER P., Slavisches Familienrecht 1874. JIREČEK, Das Recht in Böhmen und Mähren 1865.

a megtámadások ellenében, másrészt ez biztosítja részére a nemzeti közös birtokokban, a szállásokban való részesedést.

A királyság létrejötte után a nemzeti kötelek közjogi, államszervezeti jelentősége megszűnik. A nemzetségek éppen úgy, mint a törzsek jogi szervezete veszendőbe megy, de azért a nemzeti kötelek nagy jelentősége a jogélet terén továbbra is megmarad és érezteti hatását az egész középkoron át.

A honalapítás alkalmával szereplő nemzetségek később úgy, miként azt a székelyeknél is látjuk, a leszármazás közelebbi kapcsolata szerint nemekre, ágakra oszlanak. Kifejlődik a nemzetségnek újabb és kizárólag a leszármazáson alapuló fogalma, mely nem azonos többé a honalapító nemzetségek fogalmával. A királyság korában már nemzetség alatt azon családok összességét értik, a melyekben még a közös leszármazás tudata él, a melyek magukat egy közös őstől származtatják, vagy mint az okmányok mondják: *ab uno avo descendentes*.²

A nemzetség tagjai a nemzeti szervezetnek, mint politikai szervezetnek, megszűnése után is védelmi- és béke szövetséget alkotnak, egymás iránt kölcsönös védelemre és támadásra vannak kötelezve.³ A nemzetség tagjai védelmezik az egyént a jogtalan megtámadások ellenében. Az, a ki sérelmet szenvedett, a nemzetség tagjainak támogatása mellett vesz magának elégtételt, kényszeríti a sértőt elégtételadásra, gyakorolja a nálunk is dívó magánharcz jogát. A megölt nemzeti tagért a többiek vesznek elégtételt és kapják a vérdíjat.⁴ Továbbá per esetén a nemzetség tagjai szolgáltatják az eskütársakat, tesznek bizonyosságot a perben álló nemzeti tag esküjének hitelessége, megbízhatósága mellett s ezáltal mellette mintegy esküdtszék állást foglalnak, elmarasztalhatásának gátat vetnek.⁵ Úgyisint, ha valakinek szabadságát megtámadták, a nemzetség tagjai igazolják, hogy szabad ember, mert az ő nemzetiiségükből való.⁶

Az ország területének megszállása — mint az ősi állam-

² V. ö. KARÁCSONYI JÁNOS, A magyar nemzetségek 1900. I. k. VI. 1.

³ Erről az okmányok eléggé tanuskodnak. L. pl. FEJÉR C. D. IV. 3. 290. és 548.

⁴ Decr. St. Steph. II. 16.

⁵ L. a III. fejezetet.

⁶ L. Várad regst. 351. pont. KANDRA K. 476. 1. *Dixerunt eundem B. servum esse eorum et filiam ancille sue: Choma respondit suum esse cognatum et de genere suo.* Erre Choma másodmagával esküt tett.

szervezet fejtegetésénél előadtuk — nemzetségek szerint történt. A nemzetségek kezdetben különálló gazdasági egészet képeznek, földközösségben élnek. Minden nemzetségnek külön földterülete, szállása (*descensus*) van, mely a nemzetség közös tulajdonát képezi. A nemzetségi szállások felosztásából fejlődik ki a családi, majd később az egyéni szabad birtok, a nemesi birtok. A honalapító nemzetségek által megszállott területrészek az egyes nemzetségek kebelén belül először ágak, majd családfők szerint felosztatnak és lassankint életbe lép az egyéni birtok.

A nemzetségi kötelék azonban az egyéni birtok kifejlődése után is megtartja jelentőségét a birtokjog terén, mert a nemzetségi szállás felosztásából eredő birtokrészeket továbbra is összetartozandó egésznek tekintették, mely a nemzetséghez tartozik és ha a nemzetség valamelyik ága kihal, ismét a nemzetséghez tér vissza.⁷ A nemzetség kebelén belül történő birtokosztzkodásokról még a XIII. század okmányai is gyakran emlékeznek.⁸

A nemzetségi szállások felosztása következtében a nemzetség tagjai egymás mellett foglalnak helyet; határosak, szomszédok lesznek. A szomszéd és rokon kezdetben mindig, sőt még később is gyakran azonos fogalom.⁹

Míg a nemzetségi kötelék teljes erejében fennállott, az ősi vagyont, mint a nemzetséghez tartozót egyáltalán nem lehetett elidegeníteni és később is a nemzetség tagjai elővételi és visszavásárlási joggal bírnak, nehogy idegenek, a nemzetséghez nem tartozók, az ősi birtokba jussanak.¹⁰ Ugyanezen jog illette a nemzetség tagjait akkor is, ha valamelyikük büntett miatt vesztette el ősi vagyonát, valamint akkor is, ha az ősi birtok egy részét hitbér gyanánt lekötötték, vagy pedig leánynegyed (*quartalitium*) gyanánt kiadták.¹¹

⁷ FEJÉR C. D. IX. 6. 205—234.

⁸ Dénes nádor ítélőlevele 1237. évből: *ipsa terra sibi cedente ex divisione, que fieri consuevit per singulas generationes in Hungaria*. KNAUZ Mon. Strig. I. 324.

⁹ L. pl. FEJÉR C. D. III. 2. 149, V. 1. 267; WENZEL VII. 260. XII. 498.

¹⁰ 1298.: 67. t.-cz. KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. 175. 1. A nemzetségbeliek elővételi és visszavásárlási jogáról az okmányok nagy számban tanuskodnak. L. pl. FEJÉR C. D, III. 2. 415, IV. 1. 167.: WENZEL VIII. 225. IX. 481. 530.

¹¹ 1290.: 30. és 33. t.-cz. ENDLICHER-nél.— A. O. II. 18.

A nemzetségi kötelék nagy jelentőségéről tanuskodik az aranybulla 10. cikke is, midőn kimondja, hogy ha valamely nemes, a ki királyi tisztséget visel, a csatában halna el, annak fiát vagy testvérét, a király megfelelő tisztséggel ajándékozta meg, ha pedig tisztséget nem visel, adományyal lássa el.

A nemzetséget az atyafiak, a férfiak útján leszármazott firokonok alkotják. Ezeket kell értenünk az okmányok által használt *propinqui, cognati*¹² és *proximi* kifejezések alatt, mert a nő férjhezmenetele következtében elhagyja atyjának nemzetségét és férjének nemzetségébe lép át. Ebben találja magyarázatát, hogy a nők kezdetben teljesen ki voltak zárva a nemzetségi kötelékre támaszkodó ősi vagyontól, és midőn később fiutódok nemlétében az ősi vagyont negyedére jogot nyertek, akkor is a nemzetség fitagjai azt igaz becsű áron magukhoz válthatták és ez által az ősi vagyonnak idegen kézre jutását megakadályozhatták.

A gyámsági jog eredetében szintén a nemzetségi kötelékre támaszkodik. Kinek-kinek gyámja legközelebbi atyafia,¹³ mert első sorban a nemzetségnek állott érdekében a még nem törvényes korú gyermeknek neveltetéséről és vagyoni viszonyainak rendezéséről gondoskodni.

A királyi adományrendszer kifejlődésével a nemzetségi jog elve — a mint később látni fogjuk — a birtokjog terén kemény harcztól vívott a királyi jog elvével, a mely küzdelem a következő korszakban a nemzetségi jog elvének győzelmével végződött.

II. A szűkebb családi kör, a *familia*,¹⁴ *domus*¹⁵ alatt azok összességét kell értenünk, a kik ugyanazon család-

¹² L. pl. a Váradi regestrum fentebb idézett 351. pontját.

¹³ L. pl. *Acilles* . . . de genere Zydyo tutor pueri nomine Macha ex eodem genere. WENZEL VII. 47. 1237. év.

¹⁴ Decr. St. Ladislai II. I. „et omnis familia eius depereat“ mondja a templomba menekült tolvajról. ENDLICHER 335. I. A „familia“ jelenti az alárendeltségi, szolgálati viszonyban állókat, különösen az egyházzal szemben. Budai zsinat 9. pont: Filii autem sive filie predictorum in familia sive famulatu, seu pro familiis maioris ecclesie, cui sunt immediate subiecti redigantur, ac etiam teneantur. ENDLICHER 569. I. A bakonybéli apátság jószágainak összeírásában az apátság népéről olvassuk: „ubicumque sunt familie Sancti Mauricii“. WENZEL I. 34. 1086. év.

¹⁵ A „domus“ elnevezés a háztűzhelyet s ázzal kapcsolatosan a családot jelenti. Decr. St. Ladisl. II. 11.

atya hatalma alatt állanak vagy állottak, ú. m.: a feleség, a gyermekek és a gyámgyermek.

A szűkebb családi kör összekötő kapcsát, az ahhoz tartozók jogi összetartozásának alapját a családatyai hatalom képezi, mely kezdetben nálunk is éppen úgy, mint a germán népeknél¹⁶ vagy a rómaiaknál, korlátlan hatalom, teljes szuverénitás volt mindazok felett, a kik ezen hatalom alatt állottak. Bizonyítják ezt első sorban a családi kötelékre vonatkozó elnevezések. Maga a „család“ szó hangmásoló kiejtése a „cseléd“ szónak, a mely szolgát, hatalom alatt állót jelent.¹⁷ A magyar nép nyelvén a családapa az ő gyermekeit ma is még cselédjeinek, az asszonyt és a leányt pedig fehér cselédnek nevezi. Másrészt a feleség férjét urának, a férj atyját vagy bátyját nagyobbik, öcscsét kisebbik urának nevezi, mert egykoron, özvegysege esetén, ezek hatalma alatt állott. Már pedig az „úr“ szó egyenesen hatalommal bíró egyént jelent.

De a források is arról tanuskodnak, hogy a családatyai hatalom egykoron korlátlan volt, úgy a feleség, mint a gyermekek felett és csak később alakult át mindinkább korlátozott hatalommá, védelmi természetű hatalommá, a melynek feladata már nem a családanya uralmi érdekeit szolgálni, hanem a hatalom alatt állók védelmét biztosítani. A családatyai hatalom az ősi jogban uralmi, a későbbi jogban védelmi természetű hatalom, a mely már nem a hatalom birtokosának, hanem a védelemre szorulóknak érdekében áll fenn.

A családanya egykoron korlátlan fenytési joggal bírt s e tekintetben élet és halál ura. E régi jog maradványát megtaláljuk Szent László azon rendelkezésében, mely szerint a férj hűtlenségen ért nejét megölhette.¹⁸ Ugyancsak a családanya

¹⁶ KOENIGSWARTER L., Histoire de l'organisation de la famille en France 1851. GIDE, Étude sur la condition privée de la femme 1867. STOBBE O., die Aufhebung d. väterl. Gewalt nach dem Rechte d. Mittelalters 1865. HEUSLER A., Institutionen d. deutsch. Privatrechts 1886. II. 271. és kv. I. VIOLETTE P., Histoire du droit civil Français 1893. KOVALEVSKY M., Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété 1890. POST, Studien zur Entwicklungsgeschichte des Familienrechts 1890.

¹⁷ „Nem egy cseléd vagyok, a melyben gyermekek nincsenek.“ „Egész cselédeket kereszteltek az apostolok.“ „Éjjel megyen be, midőn az egész cseléd aluszik.“ Nyelvtörténeti szótár I. k.

¹⁸ Decr. St. Ladisl. I. 13.

kezdetben nejét és gyermekeit szükség esetén eladhatta vagy elzálogosíthatta,¹⁹ sőt az okmányok tanúsága szerint a fitestvér még a későbbi jogban is a családi hatalom alatt álló nővérét zálogul rabszolgaként lekötötte.²⁰

A családanya eladási jogában bírja kiindulási alapját a régi magyar házasságkötési jog, mely szerint a családanyai hatalom birtokosától a hatalma alatt álló nőt meg kellett vásárolni. E jog azonban már Szent István korában korlátozást szenvedett annyiban, hogy a családanya az özvegyen maradt vagy pedig hűtlenül elhagyott nőt újból házasságra nem kényszeríthette, el nem adhatta.²¹

A szűkebb családi kör tagjai, a kik ugyanazon családanya hatalma alatt állanak, kezdetben vagyonszövetségben élnek, a mely fenmaradhat a családanya halálával is, ha a testvérek az ősi vagyonban meg nem osztozkodnak.

A családi vagyonszövetséget kifelé a családanya képviseli,²² de a nőnek és a gyermekeknek igénye van a családi vagyonra, a mely még a családanya életében is védelemben részesül. Tanúsítják ezt azon büntetőjogi intézkedések, a melyek a családanyának büntette esetén a vagyon elkobzására vonatkoznak. A nőt és a gyermekeket ilyenkor a családi vagyonnak egyharmadrésze illette meg²³ és ha a nő követett el büntetett, a családanya az őt megillető vagyont kiadni tartozott.²⁴ Ha a családanya elhalt, a nő és a gyermekek kezdetben nem az öröklés, hanem a vagyonszövetség jogán lépnek a családi vagyonba. Ez adja magyarázatát Szent István azon rendelkezésének, mely az özvegyen maradt és a hűtlenül elhagyott nőt férje vagyonának hasznélvezetében biztosítja éltetfogytáig vagy újból való férjhezmeneteléig.²⁵

¹⁹ Tanuskodnak arról, hogy a XIII. századbéli pápai levelek THEINER A., Vet. Mon. Hung. I. 94.

²⁰ Várad regestr. 190. pont.

²¹ Decr. St. Steph. II. 24. 28.

²² WENZEL VIII. 403. A hol az atya törvényes korú, de még önálló háztartással nem bíró gyermekét és nem törvényes korú gyermekeit képviseli: tam pro se et pro tribus filiis suis, quos *iuvēnes* esse dixit ac pro aliis duobus filiis suis . . . quos adhuc *parvulos* fore asseruit. L. még WENZEL VII. 260.

²³ Decr. St. Ladisl. II. 8. Unde duae partes dentur cognatis jugulati, tertia vero filiis et uxori jugulatoris. L. még decr. St. Steph. II. 35.

²⁴ Decr. St. Ladisl. III. 6.

²⁵ Decr. St. Steph. II. 26. és 28.

A családátya hatalma alatt állanak a nem törvényes korú gyermekeken kívül azon törvényes korúak is, a kik a családi közös vagyonban maradnak. Az önjogúság, a családátyai hatalom alól való felszabadulás, csak az önálló háztartás alapítása, a családi vagyonban való osztozkodás alapján következik be. Míg ez be nem állott, egyfelől a családátya rendelkezik a vagyonban és másfelől úgy magánjogi, mint büntetőjogi tekintetben kölcsönös felelősség áll fenn az osztatlan állapotban élő családátya és a családtagok, valamint a testvérek között.²⁶

A családi hatalom különösen érezteti hatását a büntetőjog terén. Kezdetben a jogközösségből való kizárás, a kiközösítés a családtagokra, a feleség- és a gyermekekre is vonatkozott. Szent László már a régi jogot annyiban enyhítette,²⁷ hogy a lopásnál, mint legsúlyosabb büntettnél is, a családtagok büntetőjogi felelősségét a 10 éven felüli gyermekekre szorította. Majd Kálmán kimondotta,²⁸ hogy a tolvaj apának csak 15 éven felüli gyermekei adhatók el. Míg nem az 1231. évi decretum 25. cikke²⁹ a családtagok büntetőjogi felelősségét a lopás bünteténél megszüntette, kimondván, hogy a tolvajnak neje és gyermekei el nem adhatók. A szlavónai statutum pedig a büntető ítélet vagyoni következményeire (jóságbobzás, birságfizetés) rendeli, hogy az apa az emancipált fiúért és viszont, valamint a megosztott testvérek egymásért el nem ítéltetők; a miből önkényt következik, hogy a vagyonközösségben élők egymásért büntetőjogilag felelősek.³⁰

A rég jog egyes maradványai daczára azt látjuk, hogy a családátyai hatalom mindinkább veszít egykori erejéből. Úgy a feleség, mint a gyermekek, mind nagyobb vagyoni önállósághoz, önjogúsághoz jutnak. A családi vagyonközösség elve mellett mindinkább uralomra jut az egyéni tulajdon, valamint az ősi vagyon mellett mind nagyobb jelentőséget nyer a szerzett vagyon, a mely felett már a családátya minden tekintetben szabadon rendelkezik.

²⁶ Bizonyítja ezt az 1273. évi szlavóniai statutum alább idézendő pontja.

²⁷ Decr. St. Ladisl. II. 12.

²⁸ Decr. Colom. I. 56.

²⁹ L. erről bővebben a III. fej. 1. §-át.

³⁰ 1273. év 14. pont. Item alter pro alterius delicto, sicut pater pro filio emancipato, vel e converso, aut frater pro fratre divisionis titulo separato, non debeat condemnari, nisi fuerint conscii vel participes criminis perpetrati. ENDLICHER 539. l. V. ö. VÁRADI regest. 141. pont.

A nem törvényes korú gyermekek atyjuk halála után a nemzetség legközelebb álló férfitagjának hatalma alá jutnak. A nemzetségi gyámság nálunk a gyámi hatalom legrégibb formája, a mely már a későbbi jogban csak a nem törvényes korú árvák képviselőjére és védelmére szorítkozik. A nemzetségi gyám a hatalma alatt álló gyermek vagyona felett nem rendelkezhetik szabadon és ha annak ősi birtokát indokoltan oly célból idegenítette is el, hogy a hitbért kifizesse, a gyámgyermek törvényes korának elérével az elidegenítést érvényteleníthette.³¹

2. §. A jogképesség és a cselekvési képesség. Szabadok, rabszolgák és idegenek.

Személyes jogképességgel, jогalanyisággal csak a szabadok bírtak. A szabadság szükségképpen feltétele a jogképességnek, mert a rabszolgák nem jогalanyok, hanem uruk hatalmában lévő dolgok; jogokat nem szerezhetnek, jогügyleteket nem köthetnek.¹ A feltételelesen szabadon bocsájtottak (*liberti, libertini*), a torlók már jogképességgel bírnak, de cselekvési képességük mindenkor korlátolt, hasonlóan azon szabadokhoz, a kik családai hatalma alatt állanak.

A cselekvési képesség szempontjából a régi magyar jog csak két kort különböztet meg: a cselekvőképesség és a cselekvőképtelenség korát. A cselekvőképesség korát a források törvényes kornak (*legitima aetas*) vagy férfikornak (*virilis aetas*) nevezik,² a nélkül azonban, hogy megjelenék, hányadik év betöltésével veszi az kezdetét. Alig lehet azonban kétség az iránt, hogy a büntetőjogi felelősség a cselekvőképesség korával vette kezdetét és ha ezt figyelembe vesszük, akkor a cselekvőképesség kora Szent László idejében a betöltött 10. évvel, Kálmán korában pedig a betöltött 15. évvel vette

³¹ Si predictus puer in virilem perveniens etatem... volens hanc emcionem revocare — posse fuerit revocata. Pretaxatus... Acilles duplicem summam solvere teneatur. WENZEL, VII. 47. 1237. év.

¹ L. a III. fej. 4. §-át.

² L. pl. „non iudicentur usque dum in etate *legitima* fuerint constituti“. WENZEL VIII. 30, „si predictus puer in *virilem* perveniens etatem“. WENZEL VII. 47. L. még a nőkre nézve FEJÉR C. D. X. 3. 282.

kezdetét.³ E meghatározás egyezik a nyugati népeknél dívó jogszabályokkal, a mennyiben a germán népeknél is a cselekvőképesség kora a 12-, 14- vagy 15-ik évvel vette kezdetét.⁴

A cselekvőképesség korának elérése csak azon fiúgyermekekenél idézi elő a teljes önjogúságot, a kiknek atyjuk elhalálozván, a nemzetség valamelyik tagjának gyámi hatalma alatt állanak, mert ezek, a mint a törvényes kort elérik, a családi hatalom alul azonnal felszabadulnak, teljesen önjogúakká lesznek, sőt esetleg a gyámjuk által kötött jogügyleteket megtámadhatják. Ellenben az atyai hatalom alatt állók a családi vagyonközösség elvénél fogva csak akkor lesznek teljesen önjogúakká, ha az atyai házból kiválván, önálló háztűzhelyet, családi kört alapítanak.⁵

A nők kezdetben törvényes koruk elérése után is családi hatalom alatt állanak, a melyet vagy az atya, vagy a legközelebbi firokon gyakorol felettük. Sőt még *Werböczy* tanítása szerint is, a nők csak akkor tekinthetők teljesen önjogúaknak, önhatalmukban levőknek, ha férjhez mentek, a midőn a kikényszerített bevallást visszavonhatják.⁶

A nőkre vonatkozó nemi gyámság lassankint mindinkább gyengül és a nők mindinkább önálló cselekvési képességhez jutnak. Mutatkozik ez főképpen a házasságkötési jog és a házassági vagyonjog terén. A családi hatalom birtokosa a nőt akarata ellenére házasságra már nem kényszerítheti, el nem adhatja, mert a nő saját elhatározása alapján maga köti a házasságot. A családi hatalom birtokosát csak az ellenmondási jog illeti meg. Továbbá a nő a férjétől kapott hitbére felett a

³ Decr. St. Ladisl. II. 12. Decr. Colomani I. 56.

⁴ A cselekvőképesség kora a legtöbb germán törzsnél a 12-ik évvel kezdődik; ellenben a ripuari frankoknál (*Lex Ribuariorum* c. 81.) és a burgundoknál (*Lex Burgundionum* c. 87.) a betöltött 15-ik évvel. V. ö. SCHRÖDER, *Rechtsgeschichte* 253. l.

⁵ Szükségképpen következik ez a családi vagyonközösség elvéből valamint abból, hogy az atyai házban maradt törvényes korú gyermekek atyjuk büntetteiért felelősek. (Decr. St. Ladisl. II. 12. Decr. Colomani I. 56., Szlavóniai statutum 15. pont). A régi germán jog szintén nem ismerte a törvényes nagykorúságot. Bizonyos kor elérése nem szerzi meg az emancipációt, hanem az önálló háztűzhely alapítása, a mi a családi vagyon felszámolását feltételezi. V. ö. STOBBE O., *Die Aufhebung d. väterl. Gewalt nach d. Rechte d. Mittelalters* 1865.

H. K. I. r. 111. cz. 8. §. *Werböczy* azonban már a törvényes koron kívül ismeri a nagykorúságot, melyet szerinte a férfiak 24, a nők 16 évvel vagy férjhezmenetelükkel érnek el.

házasság megszűnésével szabadon rendelkezik, valamint a leány-negyed és mindazon vagyon felett, a melyet mint külön vagyont, bármely czimen szerzett. A nők adománybirtokot is szerezhetnek és a felett királyi kiváltság alapján teljesen szabadon rendelkezhetnek;⁷ valamint a földesúri hatalom kifejlődésével az uradalmukon tartózkodó jobbágyaik felett, udvarbirájuk útján, joghatóságot gyakorolnak.⁸

A rabszolgaságot, mint a személyes jogképesség, a jogalanyiség egyenes tagadását, a születés tartja fenn. A rabszolgának gyermekei rabszolgákká lesznek. E szigorú jogelv következtében a szabadoknak tiltva volt rabnőt feleségül venni, mert a ki ezt tette, szintén rabszolgává lett és jogképességét elvesztette.⁹ Ellenben, ha szabad nő ment rabszolgához, személyes szabadságát megtartotta, de gyermekei szintén rabszolgákká lettek.¹⁰ És ha valamely rabszolga magát csalárdul szabadnak állítva kötött szabad nővel házasságot, a nő atyja vagy firokonai megtámadhatták azt, mint érvénytelen házasságot (*indignum matrimonium*).¹¹

Előállhat a rabszolgaság büntetésképpen, a midőn a rabszolgaságra ítélt rendszerint családját és vagyonát is elveszti örökre, mert nejét és gyermekeit rabszolgaként eladják, vagyonát pedig a királyi kincstár részére foglalják le.¹²

Az örökös rabszolgaság mellett azonban a későbbi jog ismer már ideiglenes rabszolgaságot is, mint a jogképesség ideiglenes elvonását, a szabadságnak zálogul lekötését. Előállott ez akkor, ha valaki a rá szabott birságot megfizetni nem

⁷ II. Endre király Ahalyzt, Botez nejét, a királyné mellett tett szolgálatokért Widhor földjével adományozza meg és rendeli: „*quod maritus eius nullam iurisdictionem in terra illa habere debeat, eandem A. cuicunque voluerit, sive suo marito, sive pro remedio anime sue plenam conferendi habeat potestatem*.” FEJÉR C. D. III. 1. 285. 1220. év.

⁸ FEJÉR C. D. II. 200.

⁹ Decr. St. Steph. II. 27.

¹⁰ FEJÉR C. D. II. 92. 1137. év: „*ordinavimus cum duobus aratris, et novem mansionibus, quarum nomina haec sunt: Hartnigic cum filiis suis, absque uxore, quae libera est*“.

WENZEL VI. 194. Chuda cum filiis et filiabus quia uxor libera est. U. o. VII. 142. Mindezen okmányok arról tanuskodnak, hogy mindkét nemű gyermekek rabszolgákká lettek. Van azonban okmány, mely arról tanuskodik, hogy a szabad nő gyermekei félig szabadok. H. O. VIII. 71—72. V. ö. BÉKEFI, A rabszolgaság Magyarországon 20 - 21. l.

¹¹ V. ö. Váradi registr. 162.

¹² L. a III. fejezetet.

tudta, a midőn a bíró az elítéltet és családját zálogul (*vadium*) a nyertes félnek hatalmába adta mindaddig, a míg valaki helyette a birságot meg nem fizette.¹³ Úgyszintén a családfő családjának valamelyik tagját adóssága fejében ideiglenesen rabszolgaságba adhatta.¹⁴

A rabszolgák jogképességük hiányából, uruk akarata nélkül házasságot nem köthetnek, sem tanuk nem lehetnek. A földesúr azonban megengedheti, hogy rabszolgája bárkivel, bármely szabadval is házasságra lépjen, vagy pedig megtilthatja, hogy mással, mint saját rabszolgájával kössön házasságot.¹⁵

A rabszolgaságot a szabadonbocsájtás szüntette meg, de teljes jogképességet csak akkor adott, ha a szabadonbocsájtás feltétlenül történt olyképpen, hogy a rabszolga ura birtokát szabadon elhagyhatja. Ellenkező esetben a feltételesen szabadon bocsájtott (*libertus, libertinus*) csak korlátozott jogképességgel bír és továbbra is urának hatalma alatt marad.

Az idegenek, a máshonnan származók a középkorban uralkodó jogi felfogás szerint jogvédelemben nem részesülnek és így jogképességgel sem bírnak, jogokat nem szerezhetnek.

Valamint a nyugati államokban,¹⁶ úgy nálunk is kezdetől fogva a királyi hatalom részesíti védelemben az idegeneket. E felfogást már Szent István intelmeiben megtaláljuk, melyeket Imre fiához intézett.¹⁷ Majd később, különösen Kálmán rendelkezései arról tanuskodnak, hogy a királyi hatalom különös gondot fordított az idegenek védelmezésére és kedvezmények nyújtása által iparkodott az idegeneknek, a kiket a források általán *hospes*-eknek neveznek, letelepedését előmozdítani.¹⁸

¹³ Váradi registr. 141.

¹⁴ U. o. 190.

¹⁵ FEJÉR C. D. II. 90. 1137. év: Sed si abbati placuerit, dent filias liberis, et ducant de liberis. — WENZEL I. 35. 1086. év: Ut non possint nubere aliunde, neque tradere filias suas alienis, sed intra ipsos nubant.

¹⁶ DEMANGEAT, Histoire de la condition civile des étrangers en France 1844. GRIMM J., Deutsche Rechtsalterthümer 1854. 396. és kv. I. KLIMRATH, Travaux sur l'histoire du droit français I. k. HEUSLER, Institutionen d. deutsch. Privatrechts I. 144. és kv. I.

¹⁷ Decr. St. Stephani I. 6.

¹⁸ Decr. Colomani I. 35. 80. 81. Az I. k. 4. cikke szerint: „Item nullus advena sine fideiussore recipiatur“ — idegent kezes nélkül befogadni nem szabad. E rendelkezés azonban az előző cikkel összevetve, valószínűleg csak a papi rend tagjaira vonatkozott.

A mint már láttuk, a városi élet fejlődése éppen ezáltal nyert nálunk nagyobb lendületet.

Az állampolgárság mai fogalma a középkorban még nincsen kifejlődve. Az állampolgárság megszerzésének és elvesztésének feltételei, valamint az állampolgári minőséghez fűződő jogi következmények nincsenek megállapítva. Az, a ki az országba jött és itt megtelepedett, háztűzhelyet alapított, állampolgárrá lett.

A bevándorlás és a letelepedés rendszerint nem egyenkint, hanem együttesen, tömegesen történt, a midőn az együtt letelepedők külön kiváltságot kaptak, mely jogállásukat szabályozta.

A bevándorlók között voltak magasabb rendi állásúak, lovagok vagy nemesek is, a mint azt *Kézai* tudósítása tanúsítja.¹⁹ Az ilyen idegenek rendszerint a királytól adománybirtokot kaptak s ez alapon a régi magyar nemzetségek utódaival egyenlő jogokban részesültek, nemesekké lettek.²⁰

Habár a magyarok kedvezően fogadták is az idegeneket, mindazáltal rájuk nézve bizonyos korlátozó intézkedések állottak fenn, a melyek inkább közjogi jelentőségűek, de a magánjogi jogképességet is érintik.

Már az aranybulla 11. cikke kimondja, hogy idegenek királyi főtiszságre az országgyűlés meghallgatása nélkül ki nem nevezhetők.²¹ A 26. cikk pedig megtiltja, hogy a király idegeneknek birtokot adományozzon; és ha mégis adományozott volna, vagy ha az idegen vétel útján birtokot szerzett, az ilyen birtokokat az ország lakói magukhoz válthatták.²²

Ez már határozott korlátozása az idegeneknek a birtokjog védelme szempontjából, a mely korlátozás azonban megszűnt, a mint az idegen kijelentette, hogy az ország lakója akar lenni és itt megtelepedik,²³ mert a honosításnak ezen korból semmi különös feltételeit nem ismerjük.

¹⁹ De nobilibus advenis. ENDLICHER 124. és kv. 1.

²⁰ Érdekes példája ennek II. Endre adománylevele Aragoniai Simon részére 1223-ban, FEJÉR C. D. III. 1. 393—396.

²¹ „Si hospites, videlicet boni homines, ad regnum venerint, sine consilio regni ad dignitates non promoveantur.”

²² „Item, possessiones extra regnum non conferantur. Si sunt aliquae collatae vel venditae, populo regni ad redimendum reddantur.”

²³ Világosan kimondja ezt az 1231 : 23. t.-cz. : Hospites nobiles ad regnum venientes, nisi incole esse velint, ad dignitates non promoveantur, per tales enim divicie regni extrahuntur.

Hasonló törekvést látunk a városokban is. A városi kiváltságglevelek egyik állandó pontját képezi, hogy az ingatlant, földbirtokot vagy házat, idegenre átruházni nem szabad, ha csak a városban megtelepedni nem akar.²⁴ Sőt a várföldeken, királyi uradalmakon vagy magánosok birtokain földközösségben élő nem nemes szabadok később már tiltakozó állást foglalnak el az ellen, hogy idegenek közöttük helyt foglalván, a közös földbirtokokban részesedjenek és az ilyeneket, mint jött-menteket (*extorres*), kizárni törekcsenek.²⁵

A nemesi jogra való honosításnak a szabad birtokjoggal való megadományozáson kívül egyik módja volt még az is, ha az idegent valamely nemes nemzetség királyi engedély mellett kebelébe befogadta,²⁶ a mi által az illető nemessé és így teljes jogú állampolgárrá lett.

3. §. A házasságkötési jog.*

Az összehasonlító jogtörténet tanúsága szerint a házasságkötés két legrégibb formája a nőrablás és a nővétel volt. Hogy az ősidőkben a házasságkötés e két formája milyen viszonyban állott egymással és az egyes néptörzseknél miképpen fejlődött, azt biztos történeti adatok híján eldönteni nem lehet.¹

Ma már kétségen kívül áll előttünk, hogy az ősi magyar

²⁴ Pesth kiváltságglevele 1244. év 5. pont. Item, quod nullus hospes ex ipsis possessiones suas vel domos vendere valeat alicui extraneo, nisi in eadem villa volente amodo habitare. ENDLICHER 467. l. — L. még Nagyszombat 1238. év 13. pont. U. o. 446. l.

²⁵ Váradi Registr. 7. 11. 17. 79. 157. 291. 323. 340. 358.

²⁶ FEJÉR C. D. VI. 2. 249—252.

* *Irodalom*: FRIEDBERG E., Das Recht der Eheschliessung in seiner geschichtl. Entwicklung 1865.; Verlobung und Trauung 1876. SOHM R., Das Recht der Eheschliessung 1875.; Trauung und Verlobung 1876. DARGUN, Mutterrecht u. Raubehe 1883. POST, Entwicklungsgeschichte d. Familienrechts 1890. ESMEIN, Le mariage en droit canonique 1891. FREISEN J., Geschichte d. Canonischen Eherechts 1893. BRISSAUD, Mariage par achat 1900. KOVÁTS Gy., A házasságkötés Magyarországon 1883. ROSZNER E. BÁRÓ, Régi magyar házassági jog 1887.

¹ L. e sokat vitatott kérdésre nézve az idézett munkákat.

jog szerint a házasságkötés adás-vétel formájában történt.² Erre vonatkozólag újabb időben nagyérdekű tudósítás birtokába jutottunk, a mely *Gurdēzi* perzsa írótól ered, a ki a magyar házasságkötési jognak elég világos és tüzetes leírását adja, minden-
esetre világosabbat és tüzetesebbet, mint *Tacitus* a germán népekre vonatkozólag.³

Gurdēzi tudósítása, a melyet először 1894. évben KUUN GÉZA GRÓF fordítása alapján ismertünk meg, ekként hangzik:⁴ „A magyaroknak egy olyan házassági szokásuk van, mely szerint, midőn házasodnak, árút (vételárt) hoznak. A nő minősége s marhákból álló vagyona szerint az árú (vételár) majd több, majd kevesebb lehet; az árút (vételárt) elhozván, a sátor előtt letelepednek. A leány atyja a vőlegény atyját házába vezeti, s a miye van menyétbőrökben, nyusztprémekben, evetbőrökben, czobolyprémekben, rókabőrben, kamuka selyemszövetben, neki megmutatja: tíz prémes ruha értékben, melyeket azután egy szőnyegbe göngyöl s a vőlegény atyjának lovára köti s őt emígyen házába elkiséri. Ezután az árúhoz (vételárhoz) tartozó tárgyat számba kell venni, a mely árú (vételár) marhából, pénzből és bútorokból áll. Mindezt neki a vőlegénynek küldik. Ezek befejeztével a leányt a házba hozzák“ (t. i. a vőlegénynek vagy atyjának házába).

Íme előttünk áll a régi magyar házasságkötési jog úgy, a mint azt a jogszokás megállapította. E szerint a nőért a nő atyjának vagy annak, a kinek családai hatalma alatt áll, vételárt kínálnak. A vételárt rendszerint a vőlegény atyja kínálja, mert

² *Kézai* ugyan krónikájában (M. FLORIANUS, Hist. Hung. font. dom. II. 105.) a Hunor és Magor mondával kapcsolatosan említi a nőrablást, de ennek jogtörténeti szempontból nagyobb jelentőség nem tulajdonítható.

³ *Germania* cap. 18.: Dotem non uxor marito, sed uxori maritus offert; intersunt parentes et propinqui ac probant munera, non ad delicias muliebres quaesita nec quibus nova nupta comatur, sed boves et frenatum equum et scutum cum framea gladioque in haec munera uxor accipitur, atque in vicem ipsa armorum aliquid viro adfert: hoc maximum vinculum haec arcana sacra, hos coniugales deos arbitrantur.

⁴ „A Magyar Honfoglalás Kútfői“ című forrásmunkában (172—173. l.) olvasható fordítás szövege az általam közölttől némileg eltér; de ezt a perzsa eredeti fordítója, kiváló tudósunk, KUUN GÉZA gróf, hozzám intézett levelében az eredetivel megegyezőnek jelentette ki. — Az eddigi írók nem ismervén *Gurdēzi* tudósítását, a régi magyar házasságkötési jogról csak hiányos képet adhattak.

a családi vagyonközösség elvénél fogva a vőlegény még rendszerint önjogúsággal nem bír, saját vagyonnal nem rendelkezik. Erre csak a külön háztűzhely, a családalapítás útján tesz szert, ha atyjával megosztozik. A vételár nagysága még a jog részéről nincsen megállapítva, hanem a nő minőségéhez és vagyonosságához képest különböző lehet, a szerint igazodik. Ha a nő atyja a vételárt elegendőnek találta, megmutatja az ő vagyonát a vőlegény atyjának, különösen azt, a mit kiházásításképpen leányával adni akar, a mely vagyon, úgy látszik, az előkelő magyar embernél tíz prêmes ruha értéket képviselt s a melyet a férfi atyja azonnal magával vitt.

Majd ezután a vételárt képező tárgyakat, a pénzt, a bútort és marhákat számba veszik és azokat a leánynyal együtt a vőlegény házába viszik.

Ehhez képest a régi magyar jog szerint a férfi a nőt a családai hatalom birtokosától megvásárolta, de már *Gurdêzi* tudósítása szerint a vételárt a családai a nővel együtt a vőlegénynek visszaadja, hogy az a nőnek vagyoni biztosítására szolgáljon, a mit *Gurdêzi* akként jelez, hogy a vételárhoz tartozó tárgyakat számba kell venni.

Gurdêzi teljes hitelt érdemlő tudósítását⁵ a magyar nyelvjárás is megerősíti, a mely eddig jóformán az egyedüli támpontot nyújtotta arra nézve, hogy a régi magyar jog szerint a házasságot egykoron adás-vétel formájában kötötték. Ebből magyarázták eddig is, hogy a házasulandó férfit a magyar „vevő legénynek“, „vőlegénynek“; azt, vagy azokat, a kik a házasság megkötésénél a férfi részéről közreműködtek „vevő feleknek“ (vőfeleknek),⁶ viszont a férjhez menendő leányt, a ki már korához jutott, „eladó leánynak“, azt pedig, a kiért már a vételárt megfizették, „arának“ (árúnak) nevezi.⁷

A házasságot létesítő adás-vételi szerződés, *Gurdêzi* elő-

⁵ *Gurdêzi* tudósítását annál megbízhatóbbnak lehet tekintenünk, mert ő a *burdászok* és a *szlávok* házasságkötését a magyarokétól egészen eltérőleg írja le. L. MHK. 160. és 178–180. l.

⁶ Lásd Magyar Nyelvtörténeti Szótár III. k. — A házasságkötésnél közbenjárókat: *paralympus*, *mediator*, *nuntius*-okat említi a Várad regestrum 29. 262. pont.

⁷ A magyarok egykoron a „menyet“ „arának“ nevezték. L. PARIZ-PAPAI, Dictionarium latino-hungaricum Lőcse, 1708: Nurus, *menyem*, *menyed*, *antique aram*.

adása szerint, még készértékbeli szerződés, a melynél a vevő szolgáltatását, a vételár lefizetését vagy átadását nyomon követi a megvásárolt leánynak, az árúnak átadása, a vőlegény házába kísérése.

De már *Gurdêzi* tudósítása is sejteti, a mi a későbbi jogfejlődésben nálunk is úgy, mint a germán népeknél bekövetkezett, hogy a házasságkötés két jogügyletből állott: az egyik a tulajdonképpeni házasságkötés, a házasságnak, mint adás-vételi szerződésnek megkötése, a nő vételárának lefizetése által; a másik a már megkötött szerződésnek teljesítése, a megvásárolt nőnek a férfi kezére adása, a vőlegény házába kísérése (*traditio puellae*). [Ezért mondja *Gurdêzi*: „Ezek befejeztével (t. i. az adás-vételi szerződés megkötése után) a leányt a házba hozzák.“⁸

A kereszténység felvétele után az egyháznak a házasságkötésre vonatkozó tanai nálunk is mindinkább gyökeret vertek és félreszorították a régi magyar házasságkötési jogot. Annál könnyebben történhetett ez, mert a házasság a magyaroknál úgy *Gurdêzi* tudósítása, mint a hazai krónikák szerint monogam természetű volt.⁹

Az egyház tanítása szerint a házasság szentség, a férfi és a nő isteni rendelésen nyugvó legbensőbb egyesülése, mely csak a házasulandó felek kölcsönös megegyezése alapján jöhet létre: *consensus facit nuptias*.

E tanítás éles ellentétben állott a régi magyar és a germán házasságkötési jog adás-vételi jellegével, mert a házasságot e tanítás következtében már nem a családatya köti többé a vőlegénynyel, hanem maga az eladó leány. A házasság consensuális szerződés, a melynek érvényéhez nem kívántak mást, mint a házasulandó felek kölcsönös akaratmegegyezését.

Az egyháznak azonban sem nálunk, sem a nyugati álla-

⁸ A „*traditio puellae*“-t okmányaink még a XIII. században is többször említik: *pridem cum eadem domina filia sua, cum eam nuptui tradidit . . . tradita filia . . .* KNAUZ, Mon Strig. I. 526. 1265. év. — „*Regina Yoles quamdam puellam nomine et . . . cuidam ex regni nostri nobilibus, B. nomine, tradidit in uxorem.* FEJÉR C. D. III. 1. 285. L. még WENZEL I. 35. 1086. év XII. 629—630. 1298. év; H. O. V. 30. 1258. év.

⁹ *Anonymus*, *Gesta Hungarorum*: *Non erant enim fornicatores, sed solummodo unus quisque suam habeat uxorem.* M. FLORIANUS, *Hist. Hung. font. dom.* II. 3. 1.

mokban nem sikerült azonnal a régi jogot és az azon alapuló házassági szokásokat félreszorítani. Útját állotta ennek a családi jog ereje, mely a családtyának továbbra is lényeges befolyást, részvételt biztosított a házasság megkötésénél.

A házasságkötés elveszti ugyan adás-vételi jellegét. A család- atya nem adhatja el többé szabadon a hatalma alatt álló nőt, mint tulajdonában levő dolgot, mert a házasságkötés lényege, súlypontja a nő beleegyezésében fekszik; de azért a nőt a családtyától kell kérni, az ő szava szintén döntő jelentőségű a házasság megkötésénél, az ő hozzájárulását mellőzni nem szabad.

Világosan tanúsítják ezt a felfogást Szent István rendelkezései. Míg egyrésről az özvegyen maradt vagy elhagyott nőt már nem lehet újabb házasságkötésre kényszeríteni,¹⁰ addig másrészt nőrablás esetén a nőrabló még akkor is büntetést fizet, ha utóbb a leány szülőivel megbékült.¹¹ A királyi hatalom tehát erőteljes védelemben részesíti a családtyai hatalmat és az abból folyó beleegyezési jogot.

A vevő legény nem fizet többé vételárt, mert az a nő részére kirendelt vagyonná, hitelbérre alakul át, miután a család- atya, már *Gurdèzi* tudósítása szerint, a vételárt a férjnek kezére visszaszabcsátja, hogy az a nőnek a házasság megszűnése esetén vagyoni biztosítéku szolgáljon. A vételár helyébe lép az *arrha*, a felpénz vagy foglaló, mint az egykori vételár jelvénye,¹² mely később jeggyűrűvé, jegyajándékká változik át, a mely szintén a nőt illeti meg.

A régi jog erejét tanusítja, hogy habár az egyház a házasság megkötéséhez semmiféle formát nem kívánt, mégis

¹⁰ Decr. St. Stephani II. 24. „et a nemine iterum cogatur in coniugium“ II. 28. „et nemo in aliud coniugium eam cogere praesumat“.

¹¹ U. o. II. 25. „et raptor decem solvat juvenos pro raptu, licet postea reconcilietur parentibus puellae.“ — Kálmán már a nőrablás megbüntetését az egyházi bíróságokra bízta. (I. 59.)

¹² A Kálmán alatt hozott házasságkötési törvény még az *arrha* adását megkivánta, és ugyancsak az ő házasságkötésére vonatkozó tudósítás mondja: „Et lo giorno ordinato et determinato, in presentia multi episcopi . . . , li doti dilla citella in publico foru assignati“. WENZEL XI. 35. — Az *arrha*-ról a későbbi okmányok is többször tesznek említést. L. pl. WENZEL II. 210. FEJÉR C. D. VIII. 7. 280.

a népszokás ilyeneket alkalmaz, a minő: a gyűrűváltás, a kézfogás és az esküvés.¹³

A házasságnak az egész életre kiható nagy jelentőségénél és szentségi jellegénél fogva az egyház megkívánta, hogy a házasfelek, mielőtt az együttélést megkezdik, Isten áldását kikérjék, templomba menjenek. Az egyházi áldás (*benedictio*) az egyház legrégebbi közreműködése a házasság megkötésénél, mely kezdetben a nő átadása, a *traditio puellae*, alkalmával foglalt helyet.

Később, midőn a házasság consensuális szerződéssé válik, midőn már a házasságot maguk a felek akaratmegegyezésük által kötik, akkor az egyház arra is törekedett, hogy a házassági akaratnyilvánítás (*consensus nuptialis*) az egyház színe előtt (*in facie vel conspectu ecclesiae*) történjék. Követelte pedig ezt azért, hogy az együttélés házassági jellege, törvényessége könnyebben bizonyítható és az ágyasságtól megkülönböztethető legyen.

Az egyház azonban ezen törekvését az egész középkoron át nem tudta megvalósítani és a házasságkötés egyházi formáját (az illetékes lelkész és két tanu előtti házasságkötést) csak a tridenti zsinat (1545—1563. év) tette kötelezővé. Mindaddig az egyház megelégedett azzal, ha a házassági akarat (*consensus nuptialis*) bármiképpen bizonyítható, de azt folyton sürgette, hogy a felek együttélésük megkezdése előtt templomba menjenek, misét hallgassanak és papi áldásban részesüljenek.

Az egyház e törekvésének eredménye a Kálmán király korában tartott második zsinat azon rendelkezése, mely a házasságkötés egyházi formáját előírta, habár nem is azon jogi hatással, mint azt jóval később a tridenti zsinat tette.

Maga a Kálmán alatti második zsinat rendelkezése a következő:¹⁴ „Tetszett a szent zsinatnak, hogy minden házasságkötés

¹³ A gyűrűváltásról lásd HOFMANN, Ueber d. Verlobungs u. den Trauring (Sitzungsberichte d. philosophisch-historischen Klasse d. Kais. Akad. d. Wissenschaften 1870. évf.) — A kézfogás és az eskü alkalmazására nézve: FEJÉR C. D. III. 1. 356. 414.; V. 2. 389. WENZEL IV. 285.; V. 93. 265.

¹⁴ E rendelkezés a Corpus Juris szövege szerint, mint Kálmán decretumainak II. k. 15-ik czikke, az ENDLICHER által használt kézirat szerint pedig, mint a Kálmán korában tartott ú. n. második zsinat 16-ik pontja fordul elő és ekként hangzik: Placuit sancte synodo, ut omnis coniugalis desponsacio in conspectu ecclesie, presente sacerdote, coram idoneis testi-

az egyház színe előtt, a lelkész jelenlétében, alkalmas tanuk előtt, a foglalodásnak valami jelével és mind a két félnek meg-egyeztésével történjék; máskülönben az nem házasságnak, hanem paráznaságnak tekintessék.“

E rendelkezésben a régi magyar házasságkötési jognak az egyházi tanok behatása alapján előállott továbbfejlődése tükröződik vissza. A házasságkötés lényegét már a házasulandó felek akaratmeg egyezése képezi, a melynek az egyház kívánalmához képest a könnyebb bizonyítás kedvéért a lelkész és alkalmas tanuk jelenlétében kell történnie.¹⁵ De ez magában véve még nem elégséges, hanem szükséges az egykori vételárt helyettesítő foglalo jelvényének (*signum subarrhationis*) átadása is. A házasság még nem tisztán consensualis szerződés. A *signum subarrhationis* a foglaloadás jelvénye, a gyűrű a régibb jog maradványa, mely arra emlékeztet, hogy a házasságkötés egykoron adásvételi szerződés volt, mely az által jött létre, hogy a vőlegény a vételárt a nő atyjának lefizette. Ennek helyébe lépett a foglalo (*arrha*), a melynek jelvénye a gyűrű, mint a házasság megkötését külső kifejezésre juttató dolog.

Kálmán idejében márt a régi magyar jog ereje megtörött. A házasságkötés nem adásvételi szerződés többé, nem reális szerződés, mely a vételár lefizetése alapján jön létre, hanem consensualis szerződés, melyet maguk a felek kötnek. De a *signum subarrhationis* (gyűrű) alkalmazásának előírása a régi jog maradványa, mely *Gurdêzi* tudósítására emlékeztet bennünket.

Az egyház azon alaptételből indulva ki, hogy a házasság szentség, nálunk is úgy, mint a nyugati államokban a házassági jogra vonatkozó törvényhozást és törvénykezést lassankint egészen hatalmi körébe vonta.¹⁶

bus aliquo signo subarracionis ex consensu utriusque fieret, aliter non coniugium, sed opus fornicarium reputetur. — ENDLICHER 374. I.

¹⁵ A törvény magyarázatára nézve PÉTERFFY (Sacr. Conc. I. 51.) a következőket mondja: „Multi ex hoc capite coniiciunt, matrimonia claudestina in Hungaria iam ante S. Concilium Trident. prohibita fuisse; alii de ea causa canonem insertum dicunt, ut coniugia christianorum cum paganis, quorum non pauci in Hungaria, vivente Colomano supererant, rescinduntur.

¹⁶ L. KNAUZ, Mon. Strig. I. 295. WENZEL VII. 179. THEINER, Vet. Mor. Hung. I. 115.

Az egyház állapítja meg a házasságra lépés feltételeit, felállítja és szabályozza a házassági akadályokat, a minő a fejletlen kor, az erőszak és kényszer, a közeli vérrokonság és sógor-ság, a lelkirokonság, a papi rend, a büntett és a vallási különbség. Mindezekre nézve a királyi decretumokban csak egyes szabályokat találunk, a melyek az egyház kívánalmainak érvényre emelését czélozzák.

A házasság az egyház tanítása szerint felbonthatlan élet-szövetség. De a felbonthatlanság elve csak lassan tudott nálunk gyökeret verni. Szent István még megengedi,¹⁷ hogy a nő, a kit férje hűtlenül elhagyott, újból házasságra lépjen, ellenben a férj, ha elhagyott nejének házassága után tér vissza, csak püspöki engedély mellett nősülhet. Kálmán korában is még az első esztergomi zsinat azon álláspontot foglalja el, hogy a házasság hűtlen elhagyás és házasságtörés alapján felbontható, sőt ha a férfi nejét alaptalanul házasságtöréssel vádolta, a nőnek jogában állott mással házasságra lépni.¹⁸ De már a második zsinat a felbonthatlanság elvét mondja ki és azt szigorúan keresztül vinni törekszik: *quod deus coniunxit homo non separet*.¹⁹

Végül az érvénytelen házasságok kötésének megakadályozása céljából az egyház a házasságok kihirdetését kötelezőleg előírta a nélkül azonban, hogy annak mellőzése a házasságot érvénytelenné tette volna.²⁰

¹⁷ I. 28.

¹⁸ Synodus Strig. Prior. 52. pont. ENDLICHER 355—356. I.

¹⁹ Synodus altera 4. pont. — L. még az 5., 6. és 7. pontokat. ENDLICHER 373. I.

²⁰ Az 1215. évben tartott IV. lateráni zsinat tette a kihirdetést általán kötelezővé: 3. X. (IV. 2.). Ismétli nálunk az 1279. évben tartott budai zsinat 120. fej.

4. §. A házasság jogi hatása. A házassági vagyoni jog.

A házasság jogi hatása — a mint már fentebb előadtuk — első sorban abban nyilvánult, hogy a nő férjének családi hatalma alá került, mely egykoron éppen oly korlátlan volt, mint a család- atya hatalma gyermekei felett.¹ E régi jog maradványa, hogy a férfi még Szent László rendelkezése szerint nejét, ha házasságtörésen érte, megölhette. De viszont, ha ártatlanul ölte meg, a nő atyafiainak compositiót fizetett, a mi már a férj fenytési jogának korlátoltságáról tanuskodik.²

Továbbá egykoron a feleséget éppen úgy, mint a gyermeket a család- atya büntetéseért rabszolgaként eladták, a mely büntetőjogi felelősség mindinkább enyhült ugyan, de még a XIII. században sem szűnt meg teljesen.³ Ha a nő férje háztűzhelyét elhagyja, a férjnek jogában állott nejét annyszor, a mennyiszer visszakövetelni.⁴ Másrészt azonban a férfi sem bonthatta fel szabadon a házastársi életközösséget, mert ha ezt tette, ha külföldre szökött, vagy magát rabszolgaságba adta, összes vagyona feleségének birtokában és haszonélvezetében maradt midaddig, a míg újból férjhez nem ment,⁵ a mi neki még a Kálmán korában tartott első esztergomi zsinat szerint is meg volt engedve.⁶

Idők folyamán a nő mind nagyobb önállóság- hoz jut férjével szemben. A férj hatalma mindinkább elvesztvén uralmi jellegét, védelmi természetű hatalommá alakul át, melynek feladata a nő érdekeit megvédeni. A férj nejének a perben törvényes képviselője és ha a nő büntettet követett el, a férj köteles érte a birságot megfizetni, lopás esetén pedig nejét a rabszolgaságból kiváltani.⁷

A házasságnak kezdettől fogva nevezetes hatása volt a

¹ Az asszony az ő férjét a latin okmányok szerint is „urának“ nevezi: „dominus meus Martinus“. FEJÉR C. D. II. 92—94.

² Decr. St. Stephani II. 14.

³ Várad- i regest. 141.

⁴ Synodus altera 4. pont: ut si qua mulier a viro suo fugerit, reddatur ei et quociens fugerit, restitatur ei. ENDLICHER 373. I.

⁵ Decr. St. Stephani 28.

⁶ Synodus prior 52. pont. ENDLICHER 356. I.

⁷ Decr. St. Stephani 29.

házasfelek vagyoni viszonyaira és az ilyképpen kifejlődött jogintézmények összességükben a házassági vagyoni jogot alkotják.

Már *Gurdêzi* tudósítása szerint a nőért egykoron fizetett vételár, a nő részére kirendelt vagyonná, a középkori értelemben vett *dos*-sá változik át,⁸ mely ezen fejlődésében egyzersmind ellenértéke azon vagyoni értéknek, a mit a nő kiházásaképpen magával hozott.

A régi magyar jogban uralkodó nemzeti vagyoni rendszer és a családi vagyoni közösség elvénél fogva, a melyhez képest egyrészt az ingatlan, a földbirtok csak a nemzetség fitagjait illetheti, másrészt a családi vagyoni közösségben kizárólag a családtagok rendelkeznek, a nőnek dotálása a férj részéről azon jelentőséggel bír, hogy a nő ennek alapján lép be a családi vagyoni közösségbe, a mely neki vagyoni biztosítékul, ellátásul szolgál nemcsak a férj életében, hanem özvegyisége esetére is. Ennélfogva *Gurdêzi* azon tudósítása, hogy a vételár gyanánt felajánlott dolgokat: a marhát, pénzt és bútöröket számba kell venni, nem úgy értelmezendő, hogy a nőnek csak ezen ingó dolgokra van joga a házasság megszűnése esetén, mert ezek a házasság hosszabb tartama alatt elenyészhetnek; hanem akképp, hogy a nő ezen vagyoni biztosíték, a férj dotációjára alapján lesz a családi vagyoni közösség részesévé, a mely neki biztosítja a közös vagyoni élvezetét úgy a férj életében, mint halála esetén mindaddig, a míg újból férjhez nem megy, a midőn részére a családi közös vagyoni közösségből a rangszerű kiházás, mint a férj dotációjára, kiadandó.⁹

A házassági vagyoni jognak ezen fejlődési állapotát tükrözi vissza Szent István decretumának azon nevezetes rendelkezése, a mely csak most, *Gurdêzi* tudósítása alapján, válik előtünk megérthetővé s a melynek alapját még a családi vagyoni közösség képezi.

A férfi által dotált nő a családi vagyoni közösségbe lépve,

⁸ A germán jogi *dos* eredete- és fejlődésére nézve: GINOULHIAC, Histoire du régime dotal et la communauté en France. SCHROEDER, Geschichte d. ehelich. Güterrechts in Deutschland 1863—1874. BOISSONADE G., Histoire des droits de l'époux survivants. 1874. DARGUN, Mutterrecht und Raubehe 1883. HEUSLER, Institutionen d. deutsch. Privatrechts 1886. II. 292. és kv. I.

⁹ Ehhez hasonló jogfejlődést találunk egyes germán törzseknél is. Lásd HEUSLER, id. m. II. 295. és kv. I.

a férj elhalálózása esetén — a mint Szent István rendeli¹⁰ — gyermekeivel együtt a családi vagyonban marad és ott nem kegyelemkenyeret élvez, hanem gyermekeivel együttes birtoklás és haszonélvezeti jog illeti meg, a melytől őt senki meg nem foszthatja, újabb házasság kötéseire nem kényszerítheti. De ha férjhez akarna menni, akkor a családi közös vagyonból, a mely a gyermekek tulajdona, csak a rangjához illő kiházasítást igényelheti. Sőt még akkor is, ha a nő gyermekek nélkül jutott özvegyiségre, férje összes vagyonának, a családi közös vagyonnak haszonélvezetében és birtokában marad élete fogytáig és ha elhalt, e családi közös vagyon, a melyben a nő kiházasítása is bennfoglaltatik, a férj nemzetségének tagjaira száll át, ilyenek nem létében a királyra.

Nem lehet kétség az iránt, hogy Szent István az ő rendelkezésében még a családi vagyonszösség elvét tartja szem előtt, a melyhez képest a nőnek külön vagyona nincs; mind az, mit kiházasításképpen magával hozott s a mit a férj neki ellenértékül felajánlott, a férj vagyonának alkatrészévé lesz, halála után a gyermekeire, ha ilyenek nincsenek, a férjre, vagy annak nemzetségtagjaira száll át, de a nő a felett nem rendelkezhetik.

Szent László decretuma már a családi vagyonszösség gyöngüléséről és a feleségre néző vagyonnak a családi vagyonszösségben való elkülönítéséről tanuskodik. Ha a férjes nő lopás büntetésebe esik, a férj nem válthatja őt meg többé, mint Szent István korában, hanem eladják rabszolga gyanánt és a férj a feleségét megillető azon vagyont, amelylyel újból házasságra léphetett volna, tartozik kiadni, ha pedig az özvegy-

¹⁰ Decr. St. Stephani II. 24.: Volumus quidem, ut viduae et orphani sint nostrae legis participes, tali tenore: ut quae vidua cum filiis et filiabus remanserit, atque nutrire eos, manere cum illis, quamdiu vixerit, promiserit, habeat potestatem a nobis sibi concessam id faciendi, et a nemine iterum cogatur in conjugium.

§. 1. Si enim mutato voto, iterum nubere voluerit et orphanos deserere, de rebus orphanorum nihil omnino sibi vendicet, nisi tantum sibi congrua vestimenta accipiat.

§. 2. Si autem vidua, sine prole remanserit et se innuptam in sua viduitate permanere promiserit, volumus, ut potestatem habeat omnium bonorum suorum, et quicquid inde facere velit, faciat et post obitum ejus eadem bona, ad sui redeant parentes mariti, si parentes habet; sin autem non, rex sit haeres.

asszony lopott, akkor az ő részét a fiait megillető résztől elkülönítik és elkobozzák.¹¹

Mindez már arról tanuskodik, hogy a családi vagyonszövetség ereje lassankint megtörik s azzal kapcsolatosan a nő a házasság megszűnése esetén úgy azt, a mit kiházásításul magával hozott, mint a férj dotációját, saját vagyona gyanánt követelheti. Az özvegyen maradt nőt most már nemcsak a családi közös vagyonszövetség együttes birtoklása és hasznélvezete illeti meg többé, hanem igénye támad, hogy az egykori vételár erejéig a férj vagyonából kielégítést, külön vagyoni ellátást nyerjen, mely az ő tulajdonát képezi.

Azon vagyonszövetség, a mely ilyképpen a férj vagyonából a nőt a szokásjog szerint megilleti, a középkori értelemben vett *dos*, a mit a magyar nyelvjárás később éppen nem megfelelően „hitbér“-nek nevezett, habár annak eredetét tekintve, a házassági hűséghez semmi köze.

A nő a hitbért (*dos*) törvényes házassága alapján az országos jogszokás szerint követelheti akkor is, ha erre nézve előzetes megállapodás nem történt.¹² Azt a hitbért, a mely a nőt ilyképpen a szokásjog szerint megilleti, törvényes hitbérnek (*dos legitima*) nevezzük szemben az írott hitbérrel (*dos scripta*), melyet a férj feleségének élők között vagy halál-esetre szóló rendelkezés alapján biztosított.¹³

A törvényes hitbér nagysága — úgy, mint egykoron a nő vételára — a házasfelek vagyoni állapota szerint különböző, mert sem az országos jogszokás, sem a királyi decretumok erre nézve bizonyos normatívumot fel nem állítanak s azért az okmányokban a legkülönbözőbb nagyságú hitbért találjuk.¹⁴ Úgy az arany-

¹¹ Decr. St. Ladisl. III. 6.: Si quae mulier habens maritum, furtum fecerit, nasum perdat et venundetur, et cum tota subsistentia sua, cum qua post viri sui mortem maritari alio posset, pereat. Et si vidua idem fecerit, alterum perdat oculum, et exceptis partibus filiorum suorum, cum parte sua annihilatur.

¹² Z. O. I. 3. 1238. év „eciam dotem in qua sibi maritus iuxta consuetudinem regni generalem fuit obnoxius et obligatus . . . plenarie remisit eidem. — L. még WENZEL VII. 271. 535. FEJÉR V. 3. 362.; H. O. VIII. 400.

¹³ Lásd pl. FEJÉR C. D. III. 2. 227. 230. IV. 2. 418. WENZEL III. 115. VII. 300. 538.

¹⁴ FEJÉR III. 2. 376. 490., IV. 1. 358. 470. IV. 2. 519., VII. 3. 69. WENZEL II. 312., III. 115., IV. 90. 204. 260., VII. 517. 535.; H. O. VII. 28. 119. 182. VIII. 400. 409. stb.

bullá, mint az 1231. évi decretum csak általánosságban biztosítja a feleségnek hitbér-igényét még az esetben is, ha férjét halálra ítélték vagy perdöntő bajvívásnál legyőzték.¹⁵

A hitbér a férj összes, úgy ősi, mint szerzeményi vagyonát terheli, de csak a házasság megszűnése esetén követelhető a feleség vagy annak örökösei részéről, a férjtől vagy annak örököseitől,¹⁶ ha csak a feleség azt a férjnek vagy az örököseinek el nem engedte.¹⁷

A nő hitbérigényének kielégítése gyanánt úgy ingó, mint ingatlan dolgot lehet átengedni. Ez utóbbi esetben a férj nemzetségtagjainak jogában állott a hitbér fejében átengedett ősi ingatlant igaz becsű áron visszaváltani.¹⁸

Mindaddig, a míg az özvegyen maradt nő hitbére és egyéb vagyoni jogi igényeire nézve kielégítést nem nyert, elhalt férje vagyonában marad. E megtartási jognak jogtörténeti alapja abban keresendő, hogy a hitbér és a kiházásítás csak egyenértéke azon birtoklási és haszonélvezeti jognak, a melylyel az özvegy nő a családi vagyonszövetség elvénél fogva, egykoron férje összes vagyonán bírt.¹⁹

Már *Gurdézi* tudósítása szerint is, a nő férjhezmenetele alkalmával bizonyos vagyoni értéket — átlag tíz prémes ruha értékben — visz magával férje házához. Ez a kiházásítás, a melyet Szent István decretuma *congrua vestimenta*, a későbbi

¹⁵ 1222: 12. t.-cz. *Uxores decedentium vel damnatorum ad mortem per sentiam, vel in duello succumbentium, vel ex quacunque alia causa, non frandentur dote sua.* V. ö. 1231: 24. t.-cz.

¹⁶ A hitbér követelésére való jogról és annak kiszolgáltatására irányuló kötelezettségről számos okmány tanúskodik. L. pl. FEJÉR C. D. III. 2. 490. IV. 1. 358., IV. 2. 70., V. 2. 364., VI. 2. 148. WENZEL II. 312., II. 281., IV. 90. 346., VII. 180. VIII. 408. H. O. I. 73. III. 1. 33. VI. 80. VII. 182. VIII. 243. Z. O. I. 86. Váradi Regest. 139. 147.

¹⁷ L. pl. Z. O. I. 3. WENZEL V. 134. VII. 271. 514. 541. FEJÉR VI. 1. 209. VI. 2. 148. VII. 5. 396.

¹⁸ 1290: 30. t.-cz. Éppen ezért az ősi birtoknak hitbér fejében való átruházásánál a nemzetségtagok beleegyezését ki kellett kérni. L. pl. FEJÉR C. D. IV. 1. 471—472.: *quandam villam suam haereditariam . . . in aestimationem 50 marcarum pro dote sua cum consensu omnium cognatorum contulerunt perpetuo possidendam . . . quia nihil se posse dare de rebus mobilibus asserebant.*

¹⁹ Erről tanúskodik, midőn a nő elengedi a hitbért férje fivérének azon feltétel mellett, hogy elhalt férje házában és birtokaiban maradjon. WENZEL VIII. 359. L. még WENZEL VIII. 73. 363.

források *res allatae, res deductae, res secum adductae* stb. kifejezésekkel jeleznek.

A kiházásítás (*allatura uxorea*) rendszerint a női ruházatból és a háztartáshoz szükséges ingó dolgokból állott, de állhatott egyéb ingóságokból is, a nő vagyonosságához képest.

A kiházásítást a leány atyja tartozik adni vagy ha ő nem élne, helyette az, a ki a leány felett a családtyai hatalmat gyakorolja, a kinek egykoron a vőlegény a vételárt felajánlotta.

Míg a nemzetségi kötelék a birtokjog terén teljes erejében fennállott, a nők öröklési igénynyel a családi vagyonban egyáltalán nem bírtak. A leánygyermekeket, ha férjhez nem mennek, a családi közös vagyon együttes élvezete illeti meg, a mit a későbbi jogfejlődés *haja doni jognak* (*ius capillare*) nevez;²⁰ ha pedig házasságra lépnek, az ősi vagyonból rangszerű kiházásítást igényelhetnek.²¹

A kiházásítás (*allatura uxorea*) már eredetében az ősi vagyon terhe, melyet a nemzetség nőtagja atyafiaitól, atyja ősi vagyonának örököseitől igényelhet. Ebben keresendő szerintünk a leánynegyed (*quartalitium*) eredete, melyet az ősi vagyonban már az aranybulla 4-ik cikke biztosított fiutódok nem léteben a leánygyermekeknek s a melyet a későbbi jog átvitt az adománybirtokra is.²² Azért mondják a későbbi források, hogy a *quarta* a természetjog alapján jár a nőknek: *iure naturali debita*.²³

Felfogásunk helyességéről tanuskodnak azon rendelkezések, a melyek arról szólnak, hogy ha a leányok atyjuk elhunytával negyedét nem kapnak, annak örököseitől tartást és kiházásítást követelhetnek.²⁴ Ugyanezen jogelv uralmát bizonyítja Zsigmond törvényhozása, midőn elrendeli, hogy az országos jogszokás szerint a leányok részére kiházásításukig az apai ház és az apai birtokok negyedrésze elkülönítendő; férjhezmenetelük és kiházásításuk alkalmával pedig negyedjoguk pénzül megváltandó.²⁵

²⁰ Werbőczy HK. I. r. 92. cz.: „puellae quae capillos adhuc velamine nudatos gestant“. FRANK, A közigazság törvénye. I. k. 95. l. WENZEL, Magyar magánjog II. k. 431—432. l.

²¹ H. O. I. 21. VIII. 331.

²² 1298: 75. t.-cz.

²³ FEJÉR C. D. VIII. 132. WENZEL XII. 628.

²⁴ FEJÉR C. D. IV. 1. 162.

²⁵ 1435. év. II. decr. 19. és 20. t.-cz. V. ő. Werbőczy HK. I. r. 67. t.-cz.

A házasság tartama alatt a kiházasításhoz tartozó dolgok, a mennyiben azok nem a nő kizárólagos használatára szolgálnak, a férj vagyonával egybeolvadnak, annak kezelése alatt állanak. A házasság megszűnése esetén pedig a férj vagy annak örökösei a feleségnek vagy örököseinek a kiházasításhoz tartozó vagyontárgyakat kiadni tartoznak és pedig a mi még van, természetben, a mi pedig már elhasználódott, megfelelő értékben, mert a férj vagyonát a kiházasítás tekintetében a megtérítés kötelezettsége terheli.²⁶

A nő a kiházasításához tartozó dolgokról, mint saját vagyonáról, szabadon végrendelkezhetik, miután ahhoz a férjnek semmi joga nincs; ha pedig nem végrendelkezett, törvényes örököseire szállanak.²⁷

Ugyancsak szokás volt az is, hogy a házasságkötés alkalmával a nőt a vőlegény, a szülők, az atyafiak vagy mások megajándékozták. Ezen ajándékokat, a melyek rendszerint a nő használatára szolgáló tárgyakból állottak, a források *res paraphernales*-nek nevezik, magyarul nászajándéknak vagy egyajándéknak nevezhetjük.

A nászajándék jogi természetére nézve megegyezik a kiházasítással, éppen azért a források gyakran a nászajándékhoz tartozó dolgokat éppen úgy, mint az *allatura uxorea*-t, *res secum delatae*, *res adductae* stb. kifejezésekkel jelölik, és viszont a *res paraphernales*, *sponsalia* és *dotatitium* alatt nemcsak a nászajándékokat, hanem az *allatura*-t is kell érteni is egyáltalán mindazon vagyoni tárgyakat, a melyeket a nő házasságra lépése alkalmából férjének házába hozott.²⁸

A kiházasításon és a nászajándékokon kívül lehetett a nőnek olyan külön vagyona is, a melyet a házasság tartama alatt, de a házasságra való tekintet nélkül, királyi adomány, öröklés, adás-vétel, csere vagy más jogügylet alapján szerzett, a mely felett a nő már a házasság tartama alatt sza-

²⁶ „Rebus mobilibus a domo mariti sibi...competentibus“ FEJÉR C. D. VII. 5. 340. L. még Z. O. I. 38. WENZEL IV. 204. V. 134. VII. 403.

²⁷ Uxor privarci comitis de Hung. ... de omnibus rebus propriis sibi a parentibus suis traditis, que maritum suum *nullo iure* contingebant, condidit testamentum“. Z. O. I. 3. L. még FEJÉR IV. 333. 395. WENZEL VI. 229. IV. 493.

²⁸ Z. O. I. 12. WENZEL IV. 90. 273. IX. 102. 217. FEJÉR IV. 3. 428.

badon rendelkezhetett²⁹ s a melyet a házasság megszűnésével a férj vagy örökösei, a nőnek vagy örököseinek szintén kiadni tartoztak.

5. §. A szabadbirtok eredete. A szállásbirtok és az adománybirtok.*

Az ősi államszervezet korában a magyar birtokrend a nemzeti köteléken nyugodott. Őseink a honalapítás alkalmával a nemzeti nomád földközösség intézményét hozták magukkal. A törzsek részére kiutalt területek megszállása nemzetségek szerint történt. Minden egyes nemzetségnek külön területe, szállása (*descensus*) volt, mely a nemzetség közös tulajdonát képezvén, a családfők közös használatára szolgált és pedig nemcsak a rétek, legelők, erdők, hanem kezdetben a művelés alá vett szántóföldek is, mert a nemzetségi földközösség, míg az teljes erejében uralkodik, az egyéni földtulajdont kizárja.

Később a föld eke alá vétele, a földművelés intenzívebbé válása mindinkább közrehatott arra, hogy a nemzetségi táborok lassankint a családfők által képezett ágak szerint az állandó használat, művelés és bekerítés alapján feloszlanak és a mai tanyák mintájára családi, majd később egyéni birtokok keletkeznek.¹

²⁹ A csatári monostor alapítólevelében olvassuk, hogy a férj nejétől vett szőlőről rendelkezik: „quam emit ab uxore supra”. — FEJÉR C. D. II. 88–92. Ezen kívül számos okmány tanuskodik a házasságban élő nő külön vagyonáról.

* *Irodalom*: VILLÁNYI SZANISZLÓ, Győrmege és város anyagi műveltség-története 1881. WENZEL, Magyarország mezőgazdaságának története 1887. TAGÁNYI KÁROLY, A földközösség története Magyarországon (Magyar Közgazdaságtörténelmi Szemle 1894. évf.). LABOULAYE E., Histoire du droit de la propriété foncière en Occident. LAVALLEYE E., De la propriété et de ses formes primitives 4. kiad. 1891. MAURER K. Geschichte der Fronhöfe der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland 1862–63.; Geschichte der Dorfverfassung 1865–66. INAMA-STERNEGG, Deutsche Wirtschaftsgeschichte 1879–1901. KOVALEVSKY M., Tableau des origines et de l'évolution de la propriété et de la famille 1890. MEITZEN A., Siedlung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slaven 1895.

¹ V. ö. WENZEL, Id. m.

Ezen tényleges fejlődést a királyság létrejöttével már Szent István jogilag szentesítette, midőn a nemzetségi szállásokban, valamint az adománybirtokokban az egyéni földtulajdont biztosította.

Az egyéni birtoknak a közös nemzetségi szállásokból való kiválása kezdetben csak a szántóföldekre (*terra araturae*, *terra arabilis*) vonatkozott,² a melyeket a régi nemzetségek utódai részint saját rabszolgáik, részint az itt talált és meghódított népek által műveltettek. Az ilyképpen keletkezett községek (*villae*) és tanyák (*praedia*) a nemzetségek közös birtokát képezvén, az azon tartózkodók is kezdetben földközösségben éltek.³

Valamint az egyéni földtulajdon keletkezésének alapja a föld művelés alá vétele, úgy viszont a föld művelésének leg-hatalmasabb eszköze volt az eke (*aratrum*). Ebben találja magyarázatát, hogy midőn nálunk az egyéni földbirtok előállott, annak mértéke gyanánt az ekét vették, a mely alatt eredetileg olyan nagyságú földterületet kell értenünk, amelyet az őszi és a tavaszi gabonafélék alá egy ekével meg lehet művelni: *quantum potest laborare unum aratrum*.⁴ Később az *aratrum* síkmértékké változott át, mely az ország egyes vidékei szerint különböző, több-kevesebb, a XIII. században már 100—120—130—150

² A művelés alá vett föld „aratura“ WENZEL I. 49—50. 1135. „terram autem araturae habet ad unum aratrum et dimidium“. Úgyszintén „agricultura“, „terra arabilis“, „terra arata“ vagy pedig egyszerűen csak „terra“. FEJÉR C. D. I. 388—395. 428. 433. 449. II. 83—85. WENZEL I. 54. 58. 75—76. 92—93. 428—439. H. O. IV. 3.

³ Erről tüzetesebben a nem nemesi birtok fejtegetésénél fogunk szólni.

⁴ Az „aratrum“-nak, mint a művelés alá vett föld mértékének, eredeti értelmét a zabori apátság 1113. évi alapítólevelében találjuk. In villa Zumboe est terre, *quantum potest laborare unum aratrum*. FEJÉRPATAKY, Kálmán király oklevelei 57. l. — WENZEL (Mezőgazdaság története 169—170 l.) szerint az „aratrum“ eredetileg nálunk oly földterületet jelentett, melyet — mint látszik — egy nap alatt négy igászökörrel fel lehetett szántani. Ezen állítás téves volta nyilvánvaló, mert WENZEL maga is bizonyítja, hogy az aratrum, mint síkmérték, kezdetben 50—100, majd később még több jügerumot vagy holdat foglalt magában, már pedig egy négyökrös ekével egy nap alatt csak 1—2 holdat lehet megszántani. Az „aratrum“ szerintünk nem egy napi szántásra való földet, hanem olyan nagyságú földterületet jelentett, a melyet egy év alatt egy ekével, melyet négy ökör vontat, a hármasforgású vagy ugaros művelési rendszer szerint kellőképpen megművelni lehetett.

iugerumot vagy holdat foglalt magában, mígnem *Werbőczy* szerint a királyi ekét (*aratrum regale*), mint a nemesi birtokok mértékét, 150 holddal számították.⁵

A ránk maradt okmányok tanúsága szerint úgy a nemzeti szállításokból, mint a királyi adományokból eredő szabad birtokok nagyságát az egész középkoron át az ekék szerint határozták meg: *terra ad unum aratrum, ad duo, tria, quatuor aratra*. Ebből önkényt következik, hogy az egyéni földbirtoknak főalkatelemét az eke alá vett föld alkotja; csak ez az, a mit egyéni tulajdonban állónak tekintenek, ellenben a földbirtok egyéb alkatelemei, az erdők, legelők, rétek, nádasok, még rendszerint bőségben vannak, a szántóföld függelékét s ehhez képest az ugyanazon községhez vagy tanyához tartozók közös birtokát képezik. Az okmányok, megjelölve a birtok nagyságát *aratrum*-ok szerint, hozzá teszik, hogy ahhoz tartozik még rét, legelő, erdő, s mindaz, ami az emberi használathoz szükséges: *alia necessaria ad humanum usum pertinentia*.⁶ Később azonban már úgy a szállítás-, mint az adománybirtokok területén lassankint a nemzeti ágak közös birtokát képező erdő, rét, legelő, nádas, halastó és malmokra is a határszabályozás bekövetkezett és a közös birtoklás csak a kisebb birtokosok körében maradt meg állandóan.⁷

Az egyéni földbirtokkal kapcsolatosan keletkeznek annak határai. Már a királyság első századából eredő okmányok említik a „határ“ szót a latin *meta*-val azonos értelemben.⁸ Határok

⁵ V. Ö. WENZEL I. 269. III. 178. VI. 356. FEJÉR C. D. 3. 255. IX. 1. 701. IX. 7. 270. Az aratrummal függ össze a későbbi „telek“ fogalmának kifejlődése, a melylyel már 1086. évben találkozunk. WENZEL I. 31. L. még u. a. I. 197.

⁶ WENZEL I. 49–50. 1135. év: „et habet predium illud arbores fructiferas, silvam, fenum et alia necessaria ad humanum usum pertinentia satis“ „habet autem predium illud omnia necessaria ad humanum usum pertinentia mixtim cum villanis“. — L. még 1055. év FEJÉR C. D. I. 388–395.: „habet eadem ecclesia terram arabilem, quae concluditur his terminis. — Éppen azért mondják az adománylevelek: „cum omnibus suis utilitatibus, et pertinentiis universis; signanter piscinis, nemoribus, pratis, et sylvis eidem St. . . . dedimus“. FEJÉR C. D. III. 1. 21.

⁷ L. pl. körülhatárolt erdőre és rétre nézve FEJÉR C. D. I. 428–439. 1075. év.

⁸ A bakonybéli apátság jószágösszeírásában 1086. évből: „ibi est cumulus hoc est *hatar*“ WENZEL I. 31. — L. még FEJÉR C. D. III. 1. 207. VII. 5. 193.; Z. O. I. 1.

gyanánt a természetadta viszonyok szerint folyók, hegyek, utak, mocsarak, tavak és erdők szolgáltak. De ezenkívül voltak emberi kéz által készített határok, nevezetesen felhányt dombok, árkok, kövek és bizonyos jellel (rendszerint kereszttel) ellátott fák.⁹ Pontosan eszközölt mérésekről még nem volt szó, a földbirtoknak *aratum*-ok szerinti nagyságát is gyakran csak szemmérték vagy a nyíllövés távolsága szerint állapították meg, habár már használtak hosszmértékeket.¹⁰

A határok megállapítása királyi adományozás, avagy a későbbi határsértés esetén királyi tekintély alapján történt a király vagy később a nádor kiküldöttje, a poroszló által, a hiteles hely emberének részvételével.¹¹

A nemzetségi szállások felosztásából eredő egyéni birtok a szállásbirtok, melynek alapját a népjog szerint az ország területének birtokbavétele képezi. A szállás (*descensus*) ehhez képest jelenti nálunk egyrészt az ősi államszervezet korában a nemzetségek közös birtokát, másrészt ezen közös birtokból kialakult egyéni birtokot, a melyet a régi nemzetségek utódai, a nemek fiai, a nemzetségi közös birtokban való részesedés jogán (*iure descensuali*) bírnak. A mely jog viszont a nemzeti közszabadságban való részesedésre támaszkodva, később is az egyéni földbirtoknak legerősebb alapja.¹² A nemzetségi szállásjog biztosítja az egyéni birtok szabadságát, minden más, a nemzetségen kívül álló harmadik személytől való függetlenségét; és maga után vonta azt, hogy nálunk a szabad vagy nemesi birtok hűbéri jelleget soha sem ölthetett.

⁹ A határok különböző neveire nézve érdekes adatokat tartalmaz a zabori apátság 1113. évi oklevele: FEJÉRPATAKY L., Kálmán király oklevelei 55—59. l.

¹⁰ „terra usui 20 aratorum, sicut ex *visu oculorum* datur considerare sufficiens“. WENZEL III. 173. „fere ad iactum duarum sagittarum“. WENZEL VII. 73. A mértékegységekre nézve lásd WENZEL id. m. 171. és kv. l. TAGÁNYI id. m. 223. és kv. l.

¹¹ „Terram circumquaque signatum *regalibus signis*. FEJÉR C. D. I. 450.

¹² Világosan tanúsítja ezen jogelv uralmát a Moholfia Detrik részére 1248. évben kiadott adománylevél, FEJÉR C. D. IV. 2. 11.: „non ut *donationes a regia benignitate concessas*, sed ut *descensum haereditarium* praedicto Detrico, filio Mohol . . . contulimus, dedimus, donavimus, atque tradidimus iure haereditario ac irrevocabiliter possidendum. — L. még FEJÉR C. D. V. 1. 130. 1271. év.

A nemzetségi szállások felosztása alapján előállott szabad egyéni birtokkal egyidejűleg keletkezett annak másik neme, az adománybirtok, a melynek alapját képezte a királyi jog (*ius regium*).

A királyi hatalom létesülésével kapcsolatosan — a mint már fentebb elöadtuk — az ország területének főtulajdonjoga a nemzetgyűlésről a királyra szállott át és a király az ország területének mindazon részei felett rendelkezett, a melyek a nemzetségi szállásokba befoglalva nem voltak.

A király rendelkezési jogának, a *ius regium*-nak alapja részint közjogi, részint magánjogi természetű. Közjogi alapon tartoznak a királyi jog alá a várbirtokok, az uratlan vagy urafogyott birtokok és a büntetésül elkobzott jószágok; magánjogi alapon a királyi család magánbirtokai. Mindezen birtokokról, mint a királyi jog alá tartozókról, már Szent István megemlékezik decretumaiban. Minthogy azonban a királynak köz- és magánjogi személye között különbséget nem tettek, a királyi jognak két különböző alapja sem jut érvényre a birtokok adományozásánál. A király éppen úgy adományozza a várbirtokokat, az urafogyott jószágokat, mint családi birtokait a nélkül, hogy akár a forma, akár a lényeg tekintetében bármily különbség előállott volna.¹³

A királyi jog alapján álló adományozási jogot már Szent István gyakorolta és az általa adományozott birtokokat a nemzetségi szállásokból eredő szabad birtokokkal minden tekintetben azonosította. A miből következik, hogy már ő a király adományozási jogát a közhatalomból kifolyónak tekintette, melyet a király a nemzet, az ország érdekében gyakorolván, a megadományozottaktól semmi különös hűséget és szolgálatoakat nem követelhet, sem a megadományozottaknak a birtokaik felett való rendelkezésben különös korlátokat nem szabhat. Másfelől ugyanő biztosítván a nemzetség kihaltával és hűtlenség esetén a királyi jogot, ezáltal is a szállásbirtokot az adománybirtokkal egyenlő szabályok alá vonta. Mindezek alapján Szent Istvánt tekinthetjük a nemeseket megillető szabad birtokjog megállapítója gyanánt.¹⁴

¹³ L. pl. FEJÉR C. D. II. 345—346. 395. III. 2. 194. IV. 1. 24—26. 68. IV. 2. 94. WENZEL IV. 34. 97. 237.

¹⁴ Ide vonatkozó legnevezetesebb rendelkezése II. 35.: Consensus igitur petitioni totius senatus ut unusquisque dominetur *propriorum*, simi-

Szent István azon rendelkezése, mely a szállásbirtokokat az adománybirtokokkal azonosította, Kálmán koráig maradt érvényben, a ki már az adománybirtokokban, a német hűbéri jog példájára, az ági öröklés elvét léptette életbe és az oldalágiakat, a nemzetségtagokat az öröklésből kizárva, az öröklési jogot a szűkebb családi kör tagjaira: a filemenőkre, ilyenek nem léteben a testvérré és ennek képviselőjében figyelve szorította. Kivételt csak a Szent István által adományozott birtokokra nézve tett, a melyekben a nemzetségi tagok öröklését továbbra is sértetlenül fentartotta.¹⁵ •

Kálmán király óta az adománybirtokok a magánjog szempontjából a szállásbirtokoktól eltérő jogi természetet öltenek, mert a királyi jog az adománybirtokokban hatályosabban érvényesül. Innentől kezdve küzdelem áll elő a szállásbirtokban uralkodó nemzetségi jog és az adománybirtokban érvényesülő királyi jog között, a melyről az öröklési jog fejtegetésénél fogunk tüzetesebben szólni.

Habár az ági öröklés elvének életbeléptetése az adománybirtokokat a királyi hatalommal szorosabb függőségi viszonyba hozta, mindazáltal a birtokadományozás közjogi alapját meg nem szüntetvén, azokat hűbéri birtokokká át nem alakította.

A nemzetben élő azon köztudat, hogy a szabadbirtokjog a közérdeknek, a honfoglalásban való részvételnek jutalma, Kálmán után is uralkodó maradt, sőt a XIII. században még inkább megszilárdult. A király adományozási jogát úgy fogták

liter et *donorum* regis, dum vivit. Ac post ejus vitam filii simili dominio succedant. Itt a „*proprium*“ a szállás-, a „*donum*“ az adománybirtokot jelzi. — Majd folytatólag mondja Szent István: Nec pro nullius causa reatus detrimentum honorum suorum patiar quis, nisi consiliatus mortem regis aut traditionem regni fecerit, vel aliam fugerit provinciam. Tunc vero bona illius in regiam veniant potestatem, ipse vero subiaceat sententiae, filiis innocentibus remanentibus. — Hogy a vagyon a nemzetség kihalásával a királyra száll II.: Et post obitum ejus eadem bona ad sui redeant parentes mariti, si parentes habet; sin autem non, *rex sit haeres*.

¹⁵ Decr. Colomani I. 20.: Possessio quaelibet a sancto Stephano donata humane successionis quoslibet contingat haeredes. Possessio vero ab aliis regibus, de patre descendat ad filium, qui si defuerit, succedat germanus, cujus filii etiam post mortem illius non exhaeredentur. Germanus autem praedictus si non inveniatur, *regi haereditas deputetur*. A Szent István által Deodatnak tett adományról. FEJÉR C. D. IV. 3. 103—105. 1263. év.

fel, hogy az a királyt nem mint hűbéri főurat magánhatalma, hanem mint az állam szuverén fejét, közhatalma alapján illeti meg. Ebből kifolyólag az adománybirtok is éppen úgy, mint a szállásbirtok, közérdeknek jutalma (*laurea virtutis*), mely csak a közkötelékből folyó kötelességek teljesítésével jár, de magánfüggőségi, hűbéri viszonyt a király és a megadományozott között nem létesít.

Az adományozási jog közjogi irányú felfogása következtében a király azt csak a közjó, az ország érdekében gyakorolhatta. Már a XIII. század elején uralkodóvá lett azon jogtétel, hogy csak azon adomány tekinthető jogerősnek, visszavonhatatlannak, a mely a köz érdekében tett szolgálatok jutalmául adatott, a melyet a megadományozott — a mint már az aranybulla 17. cikke mondja — „*iusto servitio*“ alapján kapott. Ellenben míg egyrészt a királynak nem volt szabad idegeneknek birtokokat adományozni és az ilyen birtokokat az ország lakói magukhoz válthatták;¹⁶ addig másrészt a nem igaz szolgálatok fejében, a fölöslegesen és az ország kárára tett adományokat vissza lehetett vonni bármikor.

Világosan tanúsítja ezt IV. Bélának egyik 1237. évi oklevele,¹⁷ melyben mondja: *Quod cum nos . . . superfluas et inutiles quorundam antecessorum nostrorum donationes de communi baronum nostrorum ac totius regni nostri consilio decrevimus revocandas.* Ugyanezen közjogi elv uralmát bizonyítja III. Endre 1290. évi decretuma, mely IV. László adományai közül azokat, a melyeket a tatárok beütései következtében elesettek érdemeik jutalmazásául kaptak, sértetlenül fentartja, ellenben a fölöslegesen, az ország érdeke ellen tett adományokat (*collationes indebitas et iniustas*) visszavonja.¹⁸

Ugyancsak az adományozási jog közjogi irányú felfogásának

¹⁶ 1222:26. t.-cz.: *Item possessiones extra regnum conferantur. Si sunt aliquae collatae vel venditae, populo regni ad redimendum redantur.* V. ö. 1231 : 32. t.-cz.

¹⁷ FEJÉR C. D. IV. 1. 71.

¹⁸ 1290: 7. t.-cz.: „*et quorundam nobilium regni nostri patres et fratres, in defensione regni sunt interempti, donaciones pro eorum 'servitiis meritoriis' per eundem Ladislaum iuste et legitime factas, iuxta consilium archiepiscoporum, episcoporum et consiliariorum nostrorum per regnum deputatorum, conservari faciemus.* 8. t.-cz. *Collaciones vero indebitas et iniustas, tempore ipsius Ladislai regis factas revocabimus consilio eorumdem.*“

volt következménye, hogy a nagyobb adományozásoknál az adománylevelek a királyi tanácsban részt vett egyházi és világi főurakat felemlítik s hogy az 1298. évi decretum 23. czikke az adományozási jog gyakorlását a királyi tanács részvételéhez kötötte.¹⁹

Végül a birtokokra vonatkozó királyi jogot az okmányok már a XIII. században koronajognak, a magyar államot jelképező szent korona jogának mondják, a melytől azt az ország kárára és hátrányára elvonni nem szabad.²⁰ A szent korona államszervezet korában pedig már a birtokadományozási jog a szent koronában gyökeredző jog, mely a szabad birtoknak két különböző jogalapját, a népjogot és a királyi jogot egyesítette.

6 §. Az adományrendszer alapelvei.*

A királyság első századából ránk maradt adománylevelek az egyházak részére tett királyi adományokról szólnak, bizonyítván, hogy Szent István és utódai az egyházi intézeteket gazdag adományokkal látták el.¹ Ezen adományozások a tulajdonjog teljes átruházásával, a szállásjog erejével történtek. Erről tanuskodik nemcsak Szent István decretuma, hanem az oklevelek

¹⁹ 1298: 23. t.-cz.: *quidquid praeter consilium praedictorum sibi applicandorum in donationibus arduis, et dignitatibus conferendis, vel in aliis majoribus fecerit, non teneant*. KOVACHICH, Suppl. ad. Vest. Com. I. 119. A királyi tanács meghallgatásáról számos okmány tanuskodik. Lásd pl. FEJÉR C. D. III. 1. 393—396. IV. 1. 71.; H. O. II. 8—12.

²⁰ FEJÉR C. D. III. 2. 254.: „*ea quae contra utilitatem et honorem regni Hungariae fuerant de jure coronae alienata . . . dignum duximus revocare*“. IV. 1. 105. „*superfluas et inutiles donationes . . . per quas ius coronae regiae pene penitus erat annullatum*“.

* *Irodalom*: HIRSCH MIHÁLY, De donatione regia 1780. BÄRENKOPF IGNÁ CZ, De dominio nobilium Hungariae 1790. HORVÁTH ISTVÁN, Magyarország gyökere régi németsegeiről 1820. KRAJNER IMRE, A magyar nemes jószág természete 1843. FRANK IGNÁ CZ, De donatione regia 1823.; A közigazság törvénye Magyarhonban 1845. WENZEL GUSZTÁV, „Adomány“ című czikke Magyar Encyclopedia I. k.

¹ L. a legrégibb alapítóleveleket FEJÉR C. D. I. II. WENZEL I. KNAUZ, Mon. Strig. I. Továbbá KARÁCSONYI, Szent István király oklevelei 1891. FEJÉRPATAKY, Kálmán király oklevelei 1892.

is, a melyek a tulajdonjognak a *proprietas*-nak, *dominium*-nak átruházását világosan kimondják.²

Mindezen adományok, a melyeket királyaink, mint az egyháznak főkegyurai tettek, az egyházi alapítványok jogi természetét öltvén magukra, egyházi javakká lettek és a többi adománybirtoktól több tekintetben eltérő jogszabályok uralma alatt állottak.³

A szállásbirtokoktól eltérő jogi természetű adománybirtokok — mint már említettük — Kálmán királylyal vették kezdetüket. Innen számíthatjuk az adományrendszer keletkezését, mely a XII. század végével és a XIII. század elején már kormányzati rendszerre vált és a szabadbirtokjog alapjává mindinkább a királyi jogot tette.⁴

A királyi adomány (*donatio regia*) alatt értették a király, mint a közhatalom birtokosa, által közérdeknek fejében, a királyi jog alá tartozó birtoknak, vagy azzal kapcsolatos jogoknak örökletes és visszavonhatlan joggal való adományozását.⁵

E fogalomhatározás szerint az adománybirtok különbözik a hűbéri birtoktól (*feudum*) első sorban azért, hogy az adományozás közjogi alapon nyugvó, másodsorban azért, hogy örökletes és visszavonhatlan jellegű. Ebből kifolyólag az adománybirtok egyfelől szabály szerint semminemű különös kötelezettséget nem von maga után, mint a hűbéri birtok; másfelől sem az adományozó király, sem a megadományozott halála az

² Decr. St. Steph. II. 1. az egyházi vagyonról mondja: „Itaque sub defensione regis sit, et sicuti suae *propriae haereditati*, magisque advertat, quia quanto Deus excellentior est homine, tanto praestantior est divina causa mortalium possessione. Lásd még II. 35. Decr. St. Ladislai I. 5. 6. 23. BARTAL, id. m. III. 76. 1.: Bona per d. Stephanum collata ecclesiis, praedia vulgo vocabantur. Neque solo tantum nomine, sed etiam bonitate iuris, primorum, verorum et naturalium nobilium terris aequabantur descensualibus. Haec itaque illis perpetua esse voluit.

³ V. Ö. TÖRÖK KÁLMÁN, A magyarországi katolikus egyházi vagyon tulajdonjoga 1897.

⁴ Hogy az adományozás már II. Endre korában mily nagy mérveket öltött, arra nézve lásd FEJÉR III. 1. 255.: „castra, comitatus, terras et ceteros opulentis Hungariae proventus in perpetuas hereditates nostris baronibus, et militibus distribuimus“. — Majd IV. Béla a tatárdúlás után mondja: venientibus itaque ad vocationem nostram causa habitandi regnum nostrum, dedimus et assignavimus terras et possessiones, et aliquibus redditus, unicuique prout status sui exigentia requirebat FEJÉR C. D. IV. 3. 439.

⁵ WENZEL, Id. m.

adomány jogi hatását meg nem szünteti, hanem az adománybirtok szükségképpen átszáll a megadományozott fiutódaira.

Az adományozás történhetett vagy egyesek kérelmére,⁶ vagy a király saját, közvetlen elhatározása alapján. Az adományozás tárgyát azonban mindenkor csak olyan birtokok és birtokkal kapcsolatos jogok képezhették, a melyek a királyi jog alá tartoztak. Ehhez képest az adományozást megelőzőleg mindenkor tisztába kellett hozni, hogy az adományozás tárgyát képező birtok királyi jog alá tartozik-e, valamint azt is, hogy minő határok között fekszik, mik képezik alkotó részeit? Ha ez iránt kétség merült fel, akkor királyi embert (*homo regius*) küldöttek a helyszínére, a ki ott nyomozást eszközölt, a szomszédok és a határosok (*vicini et comitanei*) kihallgatásával és jelenlétében megállapította a birtoknak határait és a birtokra vonatkozó királyi jogot.⁷ Sőt ha már mindez tisztázva volt, a nagyobb biztonság kedvéért, nehogy utóbb az adományozás tárgyát képező birtokra bárki igényt támaszson, mindinkább szokássá vált, hogy a megadományozandót a birtokba ünnepelesen bevezették, a mit az okmányok iktatásnak (*statutio, introductio*) neveznek.

Az iktatást kezdetben maga a király kiküldöttje és pedig rendszerint egyik főtisztje, később már, az 1231. évi 21. t.-cz. következtében, azon hiteles helynek kiküldöttjével együttesen eszközölte, a melyik erre megbízást kapott. Az iktatás a legnagyobb nyilvánossággal, a határosok és szomszédok jelenlétében történt. Az ellenmondások elfogadása végett a királyi és a káptalani ember bizonyos ideig, később rendszerint 15 napig, a birtokon maradt, s annak elteltével a káptalan, a kiküldöttek bemondása alapján, a királynak a történekről jelentést tett.⁸

A szabadbirtokjog adományozásának egyik és pedig mind gyakrabban alkalmazott módját képezte az is, hogy a király a

⁶ L. ennek érdekes példáit FEJÉR C. D. III. 1. 77. 79. IV. 3. 112—113.

⁷ L. pl. WENZEL IV. 237. VI. 412—414. FEJÉR C. D. III. 1. 358.

⁸ FEJÉR C. D. IV. 2. 125. „et ipsum G. per fidelem nostrum M., comitem de Sarus in possessionem earumdem terrarum introduci fecimus corporalem“. Továbbá Z. O. I. 36. a hol mondja a király. „et ad majorem cautelam in corporalem possessionem dicte terre per N. comitem de Wgocha fidelem nostrum fecimus introduci“. L. még FEJÉR C. D. III. 2. 130—131. IV. 1. 446. IV. 2. 499. Az iktatásnak újabb módja „sub testimonio capituli“. WENZEL VIII. 197. V. 233. Z. O. I. 46.

nem nemes szabadot, a ki azelőtt várjobbágy, várnép, vagy királyi udvarnok volt, úgy mindennemű öröklött, mint szerzett birtokaival együtt az előbbi függőségi viszonyból kiveszi és az országos nemesek sorába emeli.⁹ Ilyen esetekben a nemesítés az eddigi birtok szabaddátétele által történik. A király nem adományoz új birtokot, hanem az eddigit, a melylyel bizonyos köteleességek jártak, szabaddá tevén, ezáltal azt adománybirtokká alakítja át, mely mint olyan száll tovább az utódokra.

Az adományozás királyi kiváltságlevél formájában és pedig szabály szerint a királyi kettős pecsét (*sigillum duplex*) alatt történt, mely az adomány jogszerű megszerzését, a *ius regium* átszállását bizonyítja és annak sértetlenül való fentartását biztosítja.

Az adománylevelek kezdetben nagyobb eltérést mutatnak s leginkább csak az adományozás tényének megállapítására szorítkoznak. Lassankint azonban mindinkább bizonyos jogelvek uralmát tüntetik fel, a melyek idők folyamán a király adományozási jogának gyakorlásánál a királyi kancelláriában kifejlődtek. Teljes kifejlődéshez az adományrendszer az Anjouk korában jutott, a midőn Nagy Lajos ősiségi törvénye következtében az ősiségen és a szent korona közjogi fogalmán felépülő birtokrend minden jogi következményével életbelépett.

A fentebb adott fogalomhatározásnak megfelelően, a XIII. században már az adománylevelek szabály szerint öt, jogilag lényeges alkatrészt tartalmaznak.

1. Az adományozás címe (*iustum servitium*). Az adományozás jogszerű címét a király és az ország érdekében tett szolgálatok képezték, mert az adományozásnak mindenkor a tett szolgálatok jutalmazása gyanánt kellett történnie. Ebből kifolyólag úgy a birtokok adományozásánál, mint a nem nemes szabadoknak a nemesi rendbe emelésénél, a kiváltságlevél

⁹ FEJÉR IV. 3. 469. 1268. év: iobbagiones Castriferrei, de generatione Churnug... a iobbagionatu castri praedicti pure et simpliciter eximentes in numerum servientium nostrorum nobilium transtulimus; cum omnibus possessionibus eorum hereditariis, emittis, et quocumque iusto titulo acquisitis; quarum omnium proprietatem apud eosdem et suos posteros duximus perpetualiter relinquendam. — Ugyanígy hangzik a csallóközi udvarnokok nemesítése: „cum terris eorum haereditariis eximimus“. FEJÉR C. D. IV. 1. 333. Nemkülönb a pozsonyi várnépek nemesítése: „cum ipsorum terris haereditariis“. FEJÉR C. D. VII. 2. 113. L. még WENZEL III. 256. 1271. év.

bevezetése, első lényeges alkatrésze a szerzett érdemeknek fel-
említése.¹⁰ Annál inkább szükséges volt ez, mert a királyok,
már II. Endre óta az adományozási joggal visszaélván, mind-
inkább szokássá vált az érdem nélkül szerzett adományok
visszavonása, a mit az aranybulla 17. cikke is szentesített,
jogosnak jelentett ki.

2. A királyi jog (*ius regium*) meghatározása. Azon alapelvből kiindulva, hogy a király csak olyan birtokot
adományozhat, a mely magánosok tulajdonát nem képezi, minden
kétség elhárítása végett az adománylevelek felemlítik, hogy az
adományozott birtok minő jogalapon tartozik a király rendel-
kezése (*ad manus regias, ad collationem regiam*) alá: vajjon
az várbirtok, elkobzott, magszakadás következtében háramlott,
vett, avagy eredetileg a királyi család birtoka-e?¹¹

3. A birtok határainak leírása. A birtok határait,
különösen nagyobb adományoknál és akkor, midőn a birtokot
először adományozták, vagy midőn annak határait először álla-
pították meg, szokásos volt az adománylevelekben pontosan
feltüntetni. Nem volt erre szükség, ha a birtokot megállapított
határok mellett előbb már más bírta,¹² vagy ha valamely nem
nemesnek eddigi birtokát a király nemesítés alapján sza-
baddá tette.

4. A megtörtént iktatásnak felemlítése. Az
okmányok tanúsága szerint az iktatásnak (*introductio in corpo-
ralem possessionem*) az adománylevél kiállítása előtt meg kellett
történnie. Az adománylevelek nemcsak az iktatás megtörténtét
említik fel, hanem megmondják azt is, hogy az iktatást ki
végezte és hogy annak megtörténténél senki ellent nem mondott
(*nullo penitus contradicente atque prohibente*).

5. A záradék (*clausula*) kezdettől fogva legfontosabb
alkatrészét képezte az adománylevélnek. Értjük ezalatt annak

¹⁰ Az érdemek részletes felsorolásának példája gyanánt lásd H. O.
II. 8–12. FEJÉR C. D. V. 1. 106. V. 2. 430–431. V. 3. 165. 259. VI. 1.
247–250.

¹¹ L. pl. C. D. II. 345–346. 395. IV. 1. 24–26. 68. 71. IV. 2. 94.
125. 501. V. 1. 105–106. V. 2. 38. V. 3. 260. WENZEL IV. 34. 97. 237.

¹² L. pl. FEJÉR C. D. IV. 3. 113. „sub eisdem antiquis metis et ter-
minis, quibus dictum castrum dignoscitur possedisse“. — V. 2. 431. „sub
antiquis metis et terminis, quibus ab olim per priores suos possessores
habite et possessae extiterunt.“

megállapítását, hogy a király milyen joggal és minő feltételek mellett adományozza a birtokot.

A záradék tekintetében nemcsak kezdetben, de később is nevezetes eltérések mutatkoznak. A szabályszerű záradék szerint a király adományozza a birtokot a megadományozottnak s általa örököseinek és örökösei utódainak örök és visszavonhatlan birtoklásra: *dictam terram dedimus, donavimus et contulimus eidem M., et per eum suis haeredibus, haeredumque suorum successoribus iure perpetuo et irrevocabiliter possidendam*.¹³

E szabályszerű záradék átörököthető és visszavonhatlan jogot biztosított, de csak a megadományozott fiutódainak. Ha a megadományozottnak fiutóda nincsen, akkor a birtok szükségképpen visszaszáll a királyra.¹⁴ Ebben mutatkozott a nagy különbség a szállásbirtokra és az adománybirtokra vonatkozó jog között és ebben találja magyarázatát, hogy a király kivételesen birtokot adományoz úgy, mintha az nem adománybirtok, hanem szállásbirtok volna.¹⁵ A szállásjoggal való adományozás tehát annyit jelentett, hogy az adománybirtok a megadományozott egész nemzetségét illeti meg s abban a nemzetségi tagok fiutódok nem léteiben úgy örökölnek, mintha szállásbirtok (*descensus*) volna.

Ugyanezen jogot azonban lehetett biztosítani a szállásjog adományozása nélkül is, ha a király kimondja, hogy a birtok fiutódok nem léteiben a megadományozott nemzetségére száll, mint annak öröklött birtoka.¹⁶

Gyakrabban találkozunk olyan záradékkal is, mely a megadományozottnak fiutódok nem léteiben, szabad rendelkezési jogot biztosít,¹⁷ valamint olyannal is, mely szerint fiutódok nem léteiben a birtok a leányokra, vagy azok utódaira száll. Ennek

¹³ L. FEJÉR C. D. VI. 1. 250.

¹⁴ A régiebb adománylevelek még csak a fiúkat említik. FEJÉR C. D. II. 81—82. 1130. év: „dedimus, donavimus, contulimus ipsi et filiis ipsius B. et E. perpetuae donationis titulo possidendam.”

¹⁵ FEJÉR C. D. IV. 2. 11. V. 1. 130.

¹⁶ FEJÉR C. D. IV. 2. 501. „quod dictum Cheh absque solatio heredum prius, quam dictam uxorem suam mori contingat, ex tunc ipsa consors eius dictam terram possideat, quoad vivit, post obitum vero eiusdem, *ad generationem dicti Cheh, tamquam ipsorum hereditaria pleno iure devolvatur perpetuo possidenda*.”

¹⁷ FEJÉR C. D. III. 1. 185. IV. 2. 33.

szabályszerű formája később, hogy a birtokot a király mindkét nemű utódok javára adományozza (*posteritatibus utriusque sexus universis*),¹⁸

Az [adományozás szabály szerint minden különös hűbéri jellegű kötelezettség nélkül történt. Az ellenkező, a hűbéri jellegű kötelezettség kikötése (*donatio in feudum*) csak ritka kivételként jelentkezik adományleveleinkben és mint ilyen az adományozási jog gyakorlására, az adományrendszer kifejlődésére lényeges befolyást nem gyakorolt.¹⁹

A Kálmán törvénye alapján életbelépett ágiság elve az adománybirtokokban éles ellentétben állott a régi joggal, a szabadbirtok jog népjogi alapjával, mely szerint a szabadbirtok a nemzetséghez volt kötve és fiutódok nem léteben a nemzetség távolabbi tagjaira, az oldalági rokonokra szállott át. Míg egyrészt a királyok az ágiság elvét minden szabadbirtokra ki akarták terjeszteni olyképpen, hogy fiutódok nem léteben úgy a szállásbirtok, mint az adománybirtok a királyra szálljon; addig másrészt a nemzetben élő tudata és ereje a nemzetségi birtokjognak azt követelte, hogy az adománybirtokokban a nemzetség tagjai is örökösdhessenek. E küzdelemnek első eredménye az aranybulla 4. cikke, mely már a szállásbirtokokban a nemzetség tagjainak, az oldalágiaknak öröklési igényét a királyi joggal szemben újból biztosította. Ezt követi az 1267. évi decretum 9. cikke, mely már ugyanezt a csatában elhalt nemesnek adománybirtokára nézve is kimondja, valamint az 1290. évi decretum 26. cikke, mely már a szállás- és az adománybirtokot a végrendelkezési jog szempontjából azonosítván, előkészítette a szabad- vagy nemesi birtok e két különböző nemének egybeolvadását az ösiségi törvény életbeléptetése által.

Az átmenetet a szállásjoggal és az adományjoggal bírt birtokok között az öröklött birtokjog (*ius haereditarium*) fogalmának kifejlődése közvetítette. Az adománybirtok öröklés

¹⁸ FEJÉR V. 2. 431.

¹⁹ FEJÉR C. D. II. 292. III. 1. 447. IV. 2. 499—500.: „sibi in feudum, et in perpetuum contulimus“. VII. 2. 68. „secundum ius theotonicum et secundum quod per alios dominos in Austria aliis bonis est infendatus, praedicta bona seu redditus titulo contulimus feudali.“. — Látjuk e két okmányból, hogy az ilyen adományozások nyugati befolyás alapján nyugati mintára történtek, de hogy minő kikötéssel, azt egyik okmány sem mondja meg. — L. még V. 2. 406.

útján tovább szállva, öröklött birtokká (*possessio haereditaria*) válik,²⁰ mely a nemzeti közfelfogás szerint elvesztvén adománybirtok jellegét, éppen úgy, mint a szállásbirtok, a nemzeti jogi természetét ölti fel, melyben már a királyi jog veszendőbe megy, mert egyfelől az oldalrokonok is örökléshez jutnak, másfelől az egyén a nemzetség tagjainak hozzájárulása mellett birtoka felett rendelkezhetik. azt átörökökíthető joggal másra átruházhatja.²¹

A szabadbirtokjog átruházása (adásvétel, csere, ajándékozás) alapján jön létre az öröklött birtoknak egy harmadik neme, melynek jogalapja sem nem a szállásban, sem nem az adományban való öröklés, hanem az örökbevallás (*fassio perennalis*). A jogszerű módon, a nemzeti tagok hozzájárulása vagy adománybirtoknál a király engedélye mellett eszközölt örökbevallás szintén maradandó és vissza nem vonható birtokjogot szerzett, mely egyszer átörököltve az öröklött birtok jogi természetét²² öltvén fel, a nemzetség tagjaira is átszállott és a királyi jog benne csak akkor érvényesülhetett, ha öröklésre jogosult nemzeti tag nem létezik és az utolsó birtokos halála esetére nem intézkedett.

Mindezekből látjuk, hogy daczára Kálmán szigorú törvényének, a királyi jog elve a nemzeti jog erejénél fogva általános érvényre nem emelkedhetett és a szabad birtokjog általános alapjává nem válhatott, mert a magyar nemzet ősi birtokjogi felfogásával éles ellentétben állott.

²⁰ Az 1299. évi budai országgyűlés alkalmából kiállított oklevél mondja: „cum possessiones ab antiquo collatae pro haereditatibus habentur“. KOVACHICH, Suppl. ad vest. Com. I. 235.

²¹ Világosan feltünteti az adománybirtok és az adomány alapján öröklött birtok között fennálló különbséget azon okmány, melyben IV. László Chepánnak birtokait visszaadja H. O. II. 11.: „ymo restituimus tanquam ius suum hereditarium. Ut tam ipse Chepanus quam eius successores, memoratam possessionem totam, in metis antiquis tanquam suam hereditariam . . . possidere valeant et habere.

²² Az öröklött és a szerzett birtok között fenforgó különbséget jelzi Erzsébet királynénak Podgoria elcserélésére vonatkozó oklevele; „in cambium predictae possessionis sue hereditarie, Podgoria nomine, que licet empticia sit, de iure tamen et regni consuetudine approbata, hereditaria reputatur“. FEJÉR V. 3. 128.

7. §. A szabad vagy nemesi birtokjog tartalma és átruházása. A bevallás (fassio).

Már Szent István úgy a szállás-, mint az adománybirtokra vonatkozó jogot tulajdonnak, *dominium*-nak, *propria haereditas*-nak nevezi.¹ Mindazáltal a középkori jog, sem nálunk, sem a nyugati államokban, nem ismerte a tulajdonnak római jogi fogalmát, mely teljes és kizárólagos jogi uralmat jelentett a dolog felett. A középkori források a nyugati államokban is csak az ingatlant, a földbirtokot nevezik tulajdonnak (*dominium*, *Eigen*), csak az ingatlanok védhetők tulajdoni keresettel, de a tulajdon nem foglalt magában szabad rendelkezési jogot sem élők között, sem halálesetre.² Útját állotta ennek egyrészt a nemzetségi, másrészt a királyi jog.

A nemzetségi jog következtében a szállásbirtokot és később az öröklött birtokot a nemzetséghez tartozónak tekintették, mely felett az egyén a nemzetségi tagok hozzájárulása nélkül nem rendelkezhetik, azt másra át nem ruházhatja. Az adománybirtokban pedig a királyi jog érvényesül, a mennyiben az, fiutódok nem létében, a királyra száll vissza és így annak elidegenítése csakis királyi jóváhagyás mellett történhetik.

E szabad birtokra vonatkozó jog tartalmát ehhez képest a szabad birtoklás és használat képezte. Csak a szabad vagy nemesi birtok tulajdonosa bírt korlátlan birtoklási és használati joggal, a melybe bele volt foglalva a halászati, vadászati és malomtartási jog. Ezt értették az okmányokban gyakran előforduló *illibata* és *perpetua possessio* alatt.³

¹ Decr. St. Stephani II. 35. „dominetur priorum simul et donorum regis“ „filii simili dominio succedant“; II. 1. „sicuti suae propriae haereditati“.

² A nyugati államokban a birtokjog tartalmára és átruházására nézve lásd: BRUNS, Das Recht d. Besitzes 1848. GUÉRARD, Polyptique de l'abbé Irminon I. k. HEUSSLER, Die Gewere 1872. SOHM, Zur Geschichte d. Auflassung. BEWER, Sala, traditio, vestitura 1880. HAISS, Traditio und Investitura. INAMA-STERNEGG, Deutsche Wirtschaftsgeschichte I. 123. és kv. I. CHÉNON, Étude sur l'histoire des alleux en France 1888. FUSTEL DE COULAGES, L'alleu et le domaine rural pendent l'époque mérovingienne 1889. VIOLLET, Histoire du droit civil Français 1893.

³ Kezdetben az okmányok szabályszerű kifejezése: a „perpetuo et irrevocabiler possidendum“ és annak megfelelően a „possessio perpetua“

A szabad birtokjoggal később bizonyos jogosítványok, hasznóhajtó jogok voltak összekötve, a melyeket kezdetben a szabad birtokosok királyi kiváltság útján kaptak, jeléül annak, hogy ezen jogok egykoron a királynak, mint legfőbb földesúrnak, voltak fentartva. Ilyenek: a vámjog, vásártartási jog, bányászati jog.

Egyrészt az ingatlanok, a földbirtokok nagy jelentősége a középkor gazdasági életében, másrészt a nemzetségi és a királyi jog ereje természetesen vonta maga után, hogy a szabad birtokjog átruházása, elidegenítése szigorúan meghatározott formákhoz volt kötve.

A szabad birtokjog átruházásának legrégebbi formáit a ránk maradt okmányok alapján nem vagyunk képesek biztosan megállapítani. Csak sejtenünk lehet annyit, hogy ezen átruházás nálunk is úgy, mint a nyugati államokban, bizonyos jelképes cselekmények véghezvitele mellett a helyszínén, tanúk jelenlétében történt, a midőn a tanuknak emlékezés végett pénzdarabokat vagy valami más jelvényt adtak.⁴ Később szokássá vált, hogy az ingatlanok átruházásáról okmányt állítottak ki, a midőn annak átadása által: *traditio cartae* vált az elidegenítés befejezetté.

Az adásvételi és a kölcsön-szerződéseknél a pecsétes „karták” vagy „kartulák” használatát már Kálmán zsidó-törvénye elrendelte.⁵ A XII. századból ránk maradt oklevelek peddig eléggé bizonyítják, hogy a régi magyar jog is ismerte a jogátruházó

„*proprietas illibata*“. L. pl. FEJÉR C. D. III. 2. 464. IV. 3. 60. 112. II. 391. Később már a „*dominium*” kifejezés mind általánosabb alkalmazást nyer, úgy az adományozások-, mint az örökbevallásoknál: „*totum ius et universale dominium dictae possessionis transfunderunt, nihil iuris atque proprietatis retinendo vel reservando in eadem*“. FEJÉR C. D. VII. 2. 202. L. még V. 1. 130. „*infundendo in eos totum ius domini eiusdem terrae*“. WENZEL VIII. 243. X. 319. A malomtartási és a halászati jog már a pécsváradai apátság alapítólevele szerint földesúri jog: „*In fontibus vero infra terminos dicti monasterii existentibus, molendina sive piscinas absque abbatis permissione nulli liceat facere*“. KARÁCSONYI, Szent István oklevelei 83. 1.

⁴ FEJÉR C. D. II. 90. „*Istis dati sunt numi in recordationem*“.

⁵ Decr. Colomani II. 2. „*ac nomina testium in chartulam scribere et sigillo utriusque, mutuatoris scilicet et mutuantis, sigillari faciant*“. II. 3. „*eamque rem et nomina testium in chartula scribere faciat, et chartulam illam cum sigillo utriusque, venditoris scilicet et emptoris insignitam, apud se custodiat*“.

kartát, melynek formája dispositív jellegű. A jogátruházó fél (az ajándékozó, végrendelkező vagy eladó) saját személyében beszél, ő állíttatja ki a kartát tanuk jelenlétében s annak átadásával a jogügylet végleges befejezést nyert.⁶

A pecsét eredetileg nem tartozott a karták lényegéhez, a mit eléggé bizonyít, hogy daczára Kálmán rendelkezésének, még a XII. században is pecsét nélküli kartákra akadunk.⁷ Mindazáltal a karta hitelességét a pecsét nagy mértékben emelte, főleg ha az a király pecsétje volt, miért is szokássá vált a kartát pecséttel megerősíteni.⁸ Kezdetben az, a ki jogügyletét közhitelű pecséttel ellátott kartával akarta erősíteni, a királyi kúriába fordult, hogy a kartát a királyi jegyző állítsa ki és pecsételje meg.⁹ Később már, a XIII. század elejétől kezdve, a királyi udvar helyett valamely káptalanhoz vagy monostorhoz fordultak.

Ez alapon jön létre a földbirtok elidegenítésének újabb formája, a hiteles hely vagy személy előtti bevallás, a *fassio*.

A hiteles helyek, a káptalanok és monostorok által kiállított okiratok alakjukra nézve nem karták többé, hanem „noticiák“, bizonyoságlevelek, a melyek az előttük bevallott jogügyletről bizonyoságot tesznek.¹⁰ Nem a jogátruházó fél rendelkezését tartalmazzák többé, hanem annak bevallását, hogy a meg-

⁶ A legrégebbi karták egyike Acha veszprémi jobbágy adománylevele Ielkiüdvéért. A karta írója, Anania, győri kanonok, az okmányt privilegiumnak nevezi: „qui et huius *privilegii* scriptor est“. WENZEL I. 48. A többi kartákat már rendszerint maga az oklevél kartának mondja: WENZEL I. 56—57. 58—59. 62—63. 63—64. 65. 69—70. 76—77. 214. VI. 104—105. FEJÉR C. D. II. 140—143. 185—186. KNAUZ I. 118—119.

⁷ WENZEL I. 48. 63—64. 76—77. 214.

⁸ Magán pecséttel való megerősítés. WENZEL I. 65. 1168. év „presentem paginam sigillo communivimus“.

⁹ WENZEL I. 58. 1146. év: „Notarius regis Barnabas, hujus cartule scriptor, et sigillator“. — Hogy a királyi pecsétnek mily nagy ereje volt, mutatja ugyanezen karta következő záradéka: „Siquis autem temeritate, vel aliqua presumptione *huic regali edicto* voluerit contradicere, divino totius ecclesie subiaceat anathemate, et auri libras quinquaginta persolvat Majestati Regie. L. még WENZEL I. 62—63. 69—70. FEJÉR II. 143. 186.

¹⁰ A karták és noticiákról lásd: BRUNNER, Carta und Notitia 1877; „Die Fränkisch-romanische Urkunde als Wertpapier“ 1877; Zur Rechtsgeschichte der Urkunde. FICKER, Beiträge der Urkundenlehre I. HAJNIK, Okirati bizonyítás 1886.

jelent felek között a jogügylet az adásvétel, csere, ajándékozás, leánynegyed kielégítés stb. jogérvényesen létrejött.¹¹

Az előbbi jogátruházó kartákat a jogátruházást bizonyító levelek (*litterae testimoniales*) váltják fel.¹² A bevalló levelek ugyan külső formájukra nézve mindvégig noticiák, bizonyosságlevelek maradnak, de a hiteles pecsét következtében ugyanazon jogi értékkel, jogi hatással bírnak, mint az előbbi dispozitív karták, azaz a jogügyletről nemcsak bizonytságot tesznek, hanem azt befejezik és a felek részéről megtámadhatlanná teszik.¹³

A *traditio cartae*-t, mint az ingatlanok elidegenítési formáját, a XIII. század elején a hiteles helyek vagy hiteles pecséttel bíró személyek előtti bevallás váltja fel és a közhitelű pecsét alatt kiállított bevalló-leveél az elidegenítés érvényessé tételének, perficiálásának szükségképpen kellékévé vált.

Az, a ki birtokát valamely jogügylet (ajándékozás, adásvétel, csere) alapján elidegeníteni, átörököthető joggal másra átruházni akarta, azzal, a kinek javára az átruházás történt, megjelent a hiteles hely előtt és átruházási szándékát bevallotta (*confessus est*). Adásvétel esetén ugyanakkor történt annak bevallása is, hogy az eladó a vételárt már egészben vagy részben megkapta, valamint annak megállapítása, hogy vevő a vételárt milyen módozatok mellett tartozik fizetni. Minthogy pedig a hiteles hely előtti bevallás átörököthető jogot adott és biztosított, azt örök bevallásnak, *fassio perennalis*-nak nevezték.

¹¹ A kartákról a bizonyosságlevelekre való átmenetet számos oklevél tanúsítja. L. pl. WENZEL I. 100. 105. 257. 291.

¹² WENZEL VI. 501. 1231. év: „litteras eidem S. comiti concessimus testimoniales sigilli nostri munimine roboratas“, A „carta“ elnevezés lassankint eltűnik és a XIII. században már csak szórványosan fordul elő. FEJÉR C. D. IV. 1. 191. 1240. év. V. 216. 1299. év.

¹³ A bevalló-levelek (*litterae fassionales*) alakja már a XIII. század elején kifejlődésben áll előttünk és később sem változott. Úgy a bevezetés, mely szabály szerint ekként hangzik: „Ad universorum notitiam tenore praesentium volumus pervenire“, valamint a záradék „In cuius rei testimonium (vel memoriam) praesentes litteras contulimus (dedimus, duximus) sigilli nostri munimine roboratas“ arról tanuskodik, hogy a bevalló levelek formájukra nézve bizonyosságlevelek voltak. V. ö. pl. FEJÉR C. D. III. 2. 115–116. 1227. év. WENZEL X. 166. 1294. év XII. 473. 1288. év; H. O. VIII. 342–343. 1294. év; U. o. 414–415. 1300. év. A szepesi ispán előtti bevallás H. O. VIII. 400–401. 1299. év.

Ha az átruházás tárgyát öröklött birtok képezte, az elidegenítési szándék bevallása a rokonok és a szomszédok jelenlétében történt, a kik a hiteles hely előtt beleegyezésüket (*consensus, assensus*) kinyilvánították.¹⁴ Szükséges volt ez azért, mert a nemzetségi jog erejénél fogva az egyén sem a szállásbirtokban és sem az öröklött birtokban szabadon nem rendelkezhetett, hanem csakis legközelebbi örököseinek hozzájárulása, beleegyezése mellett. Ennek alapján fejlődik ki a rokonoknak és a szomszédoknak elővételi joga. Úgy a rokonok, mint a szomszédok elővételi joggal bírnak, a birtokot igaz becsű áron magukhoz válthatják, miért is őket a vétellel meg kellett kínálni és ennek alapján beleegyezésüket az elidegenítéshez kieszközölni, mert ha az elidegenítő fél ezt tenni elmulasztotta, akkor a rokonok, sőt a szomszédok is elővételi jogukkal élve, az elidegenítést megtámadhatták, a birtokot igaz becsű áron magukhoz válthatták.¹⁵

Úgyszintén szokásos volt, hogy az elidegenítő fél a jogügylet megkötése alkalmával szavatosságot (*evictio*) vállalt a birtokszerző féllal szemben, hogy őt és utódait a birtokban minden megtámadással szemben saját költségén és fáradságán (*propriis laboribus et expensis*) megvédeni fogja. E kötelezettség elvállalását szintén a hiteles hely előtt szokták bevallani, miért is a szavatosság vállalása a bevalló-levelek állandó alkatrészét képezi és az utódokra is átszálló kötelezettséget állapít meg.¹⁶

¹⁴ Ezt a bevalló-levelek kivétel nélkül bizonyítják.

¹⁵ 1298: 67. t.-cz. Item si quis nobilium possessionem, seu possessiones aut particulas suas possessionarias necessitate praepeditus vendere vel impignorare, aut se alienare intenderet, tunc primo, et principaliter eisdem, vel ipsorum fratribus et hominibus suae Generationis, vel condicionalibus, vel cometaneis, aut vicinis suis tali modo vendere possit, ut talem possessionem, ... cujus fructus, proventus, et utilitates, ad unam marcam se extendunt, per anni circulum facere possunt, pro decem, cujus vero ad duas, pro viginti marcis, et successive emere debeant, et ipsam venditionem primitus coram dictis juratis ipsis fratribus, hominibus generationalibus, cometaneis, aut vicinis suis notificare teneantur, et sic ipsam proprio cum praescitu vendere vellent, bene quidem, alioquin eam quibuscunque aliis voluerint, vendendi habeant facultatem. KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. 175. l.

¹⁶ 1298: 69. t.-cz.: Item quicunque nobilis possessionem, vel possessiones, seu portiones suas possessionarias alicui homini vendidisset, et ipsum in suum verum successorem in ordine, assumpsisset, et tandem talis possessio ab ipso emptore per formam juris per quemcunque requireretur,

Továbbá számos okmány tanúsítja, hogy a nem nemesi ingatlanok, várjobbágyok, várnépek, hospesek és községbeliek birtokainak elidegenítése szintén hiteles helyek előtti bevallás által történt, amidőn a rokonok és a szomszédok, sőt a mennyiben várföldről volt szó, a király beleegyezését ki kellett kérni.¹⁷ Különösen a várjobbágyok, valamint rendi állásukra, úgy földbirtokuk szabadságára nézve is legközelebb állottak a nemesekhez és a várhoz nem tartozó birtokaikat szabadon elidegeníthették.¹⁸

Az örökbevallás (*fassio perennalis*) alapján szerzett birtokot a források általában vett birtoknak (*possessio emptitia*) nevezik, szemben az ősi vagy öröklött birtokkal (*possessio haereditaria*) és szemben az adománybirtokkal (*possessio aquisita*).¹⁹ A vett birtok az egyén teljesen szabad rendelkezése alatt állott, benne sem a nemzetségi, sem a királyi jog nem érvényesül, mert azt úgy tekintették, mint az érte adott pénz és egyéb ingó dolog ellenértékét, a mely felett a birtokszerző szabadon rendelkezhetett. Magánjogi szempontból a vett birtok az egyéni földtulajdonnak legtisztább formája, mely a római jog szerinti tulajdonhoz legközelebb áll, mert a tulajdonos vett birtokát úgy élők között, mint halálesetre, teljesen szabadon elidegeníthette.

A vett birtok azonban öröklés útján tovább szállva — a mint már fentebb említettük — öröklött birtokká (*possessio haereditaria, haereditas*) válik, a melyben a nemzetségi

tunc talis expedit. et sui successores modis omnibus emptorem, et suos successores secundum suum assumptum in perpetuum expedire tenebitur, in facto possessionario praenotato. — A szavatosság rendes formája: „cum modis omnibus expedire“ „propriis laboribus et expensis expedire“. L. pl. FEJÉR C. D. IV. 2. 516. VI. 2. 286. VII. 5. 403.

¹⁷ L. pl. FEJÉR C. D. III. 1. 150. III. 2. 220. 225. IV. 1. 75. 76. 165. 191. 195. IV. 2. 363. IV. 3. 301. VII. 1. 525. VII. 2. 70. 72. 250. VIII. 4. 397. WENZEL I. 257.

¹⁸ Három várjobbágy atyai örökföldjüket „terram patrimoniale“ eladván, két mosonyi várjobbágy bizonyítja, hogy velök egyenlő állapotú emberek, a kik földjüket szabadon elidegeníthetik „quod eiusdem conditionis sint, cuius et ipsi sunt, qui libere terram suam possunt vendere“. FEJÉR C. D. III. 2. 220—221. 1230. év. Másrészt a várföldet királyi engedély nélkül nem volt szabad elidegeníteni. L. pl.: WENZEL XII. 172. I. 257. FEJÉR IV. 3. 301. III. 2. 225.

¹⁹ Decr. Colomani I. 21, Haereditas *emptitia* nulli haeredi auferatur. V. ö. 1267: 9.; 1290: 26. t.-cz.

jog szintén érvényesül. A hiteles hely előtti bevallásnak nagy jelentőségét a középkorban éppen abban látták, hogy az a földbirtokban átörökhethető jogot adott, azért nevezték azt — mint már fentebb megjegyeztük — örökbevallásnak (*fassio perennalis*).²⁰

Ezen erőt hovatovább a közhitelű pecsétben látták, mert a közhitelű pecsét alatt kiállított bevalló levél teljes bizonyítékot szolgáltatott; annak tartalmát, az abban foglalt tények igazságát megtámadni nem lehetett. Ennek alapján fejlődött ki azon felfogás, hogy a földbirtokot magánpecsét alatt elidegeníteni, átörökhethető tulajdonnal átruházni nem lehet. Ehhez képest az adásvétel, a mely magánpecsét alatt történt, csak ideiglenesen, csak zálogul való átruházásnak tekintendő, mert a magánpecsét örökiséget, átörökhethető szabad birtokjogot nem biztosíthat.²¹ Ilyenkor az adásvétel zálogra fordul: *emptio-venditio ad pignus reducitur*.²²

A bevallás érvényességéhez megkivánták, hogy az szabadakaratból, kényszer és félelem nélkül történjék, mert ellenkező esetben a bevallás semmis és érvénytelen.²³ Az okmányok gyakran kiemelik, hogy a bevallás élıszóval önkényt, szabadon (*spontanea voluntate*) történt.

Végül az örökbevallásnak iktatással (*introductio, statutio*) való megerősítéséről az okmányok már a XIII. században gyakrabban említést tesznek. Majd később szokás útján az iktatás a bevallásnak szükségszerű kiegészítő részévé vált, melyet egy év leforgása alatt kellett eszközölni.²⁴

²⁰ A „perhenniter“ „perenniter“ kifejezésekkel a bevalló levelekben már korán találkozunk: „sigilli nostri munimine perenniter roborari“. FEJÉR C. D. IV. 1. 191. 1240. év. WENZEL I. 69. VII. 140. Z. O. I. 64.

²¹ *Werbőczy* HK. II. r. 13. cz. 4. §. Non authentica vero sunt privatorum personarum sigilla, et talia *nihil perpetuitatis* sub se continere possunt.

²² FRANK IGNÁZ, Közigazság törvénye I. 345—346. l.

²³ 1290:29. t.-cz. Preterea si aliqui ex ipsis regnicolis nostris *vi vel metu* possessiones suas vendiderunt, aut non vendentes instrumenta vendicionis contra se prepotentibus confici coacti fecerunt, si huiusmodi violencia sive metus legitime et rationabiliter constiterit, instrumenta taliter confecta sint viribus vacuata, et penitus red . . .

²⁴ *Werbőczy* HK. I. r. 63. cz. A hiteles helyek közreműködéséről a bevallások- és az iktatásoknál. V. ö. JERNEY I., A magyarországi káptalanok története, Magy. tört. tár II. k. ÉRDUJHELYI M.. A közjegyzőség és hiteles helyek története 1899. — Osztály alapján történt iktatást tanúsító magyar oklevél példája 1339. évből FEJÉR C. D. VIII. 423—425.

8. §. A nem nemesi birtok eredete. A községi földközösség. A jobbágyi és a városi birtokjog.

Valamint a nemesi vagy szabadbirtok, mint egyéni birtok a nemzetségi földközösségből, úgy a nem nemesi, a későbbi jobbágyi és városi birtok a községi földközösségből fejlődik ki.

A községi földközösség intézményének megfejtését a középkori gazdasági viszonyokban kell keresnünk, a midőn még művelésre alkalmas föld van bőven, de értékesíteni csak az tudja, a kinek munkaereje, embere van.

Úgy a várbirtokokon, mint a királyi uradalmakon, valamint az egyháziak és a magánosok birtokain, úgy a szabad, mint a nem szabad földművelők kezdetben földközösségben élnek. Nem a földbirtokon van a súlypont, nem a földbirtok terjedelmében rejlik a gazdaság, hanem a munkáskezekben. Bizonyítják ezt a legrégibb adománylevelek, a melyekben még a munkásokat, a különféle szolgáltatásra kötelezetteket nemcsak számszerint, hanem névszerint is felsorolják.¹

A letelepedés kezdetén csak a házhelyet, a belsőséget (*mansio*, *mansus*, *sessio*) különítik el, csak ez képez egyéni birtokot; ellenben a külsőségeket: szántókat, szőlőket, halastavakat, erdőket, réteket, legelőket, nádasokat és ugyanazon tanyához (*praedium*) vagy községhez (*villa*) tartozók közösen bírják és hasznélvezik.²

Forrásainkban a földközösséggel járó osztozkodást, a közösen bírt területek időnkinti felosztását a fűvönosztás és a fűköttél kifejezések jelölik.³ A közösen bírt területek felosz-

¹ L. pl. WENZEL I. 24—27. 31—38. 66—69. 76—77. 105—106. 107—126. FEJÉR C. D. I. 428—439. 448—458. II. 83—85. 158—159.

² L. pl. a veszprémvölgyi zárda 1109. évi oklevelét (FEJÉRPATÁKY Kálmán király oklevelei 33—35.): „Villa Z. cum LIII.-or mansionibus; sed terra ad ipsam villam pertinens est *communis* et silva ipsius ville habitatoribus“. „Dedit etiam insulam in S. et preter ipsam insulam dedit predium in ipso portu S. ad. opus pecudum; sed terra est *communis*“. „Septima villa est S., sed terra *communis* est cum populo Quinclesiensis episcopi. Octava villa est P., in qua villa habet filius P. *communem* terram cum populo abbatisse.“

³ L. erre nézve TAGÁNYI KÁROLY alapos értekezését: A földközösség története Magyarországon (Magyar gazdaságtört. szemle 1894. évf. 223. és kv. I.).

tásánál törvényesen megállapított mértéket, bizonyos nagyságú kötelet (*funiculus*) használtak, a melylyel az egyeseknek járó parcellákat kimérték⁴ és a parcellák között egy-két lépés szélességű gypszalagot mesgye gyanánt felszántatlanul hagytak. Innen aztán a felosztásnál használt kötelet fűkötélnek, magát a parcellázást pedig fűvönosztásnak (*fyunwztas*) nevezték.⁵ A fűkötél azonban átvitt értelemben jelentette a közös birtokokban való részesedési jogot (*ius funiculi*), melynek alapján a jogosított az osztáskor elszórtan bizonyos számú holdat kapott, a mely az ő nyilát, nyilasát képezte.⁶

Mindaddig, míg a földközösség teljes erejében fennállott, a községnek minden önálló tagja a község határához tartozó földbirtokokban részesedési joggal bírt, a mit akként jeleztek, hogy a részesedésre jogosított *conterraneus*. Ezzel ellentétben az idegenre, a kinek a részesedési joga nem volt, azt mondták, hogy földnélküli: *extorris*.⁷

Az okmányok tanúsága szerint a földbirtokviszonyok különféle alakulásához képest, nevezetesen a birtokadományozások és a kiváltságok következtében, a különböző rendi és társadalmi állású emberek: nemesek, várjobbágyok, hospesek, udvarnokok, szabad és nem szabad földművelők egymással ugyanazon község

⁴ Elhuru és a karcsai várnépek között folyt határpererről szóló ítéletlevél mondja: „ut omnia prata illa et aquas cum *funiculis mensurando iuridicis* in tres partes divisissent“. WENZEL II. 243. — A *funiculus* nagyságára nézve olvassuk: „terramque fimosam cum *funiculo decem ulnarum* numero nonaginta sex, ubi contineri dicuntur centumquadraginta iugera“. WENZEL VII. 80.

⁵ A fűkötéllal való felosztást világosan feltünteti H. O. IV. 147.: „Cursus autem metarum ideo nobis scribere non valemus, quia tota terra nobilium de Ayka mixta habentur, et divisa sunt vulgariter *fjuketel* nuncupatis“. A miből következik, hogy a gypszalag, mint határ, nem állandó. L. még Zalamegyei Oklv. I. 217. „(possessio) sit divisa cum divisione vulgariter *fjuketel* dicta“. — H. O. V. 86.: „quod si qui de ecclesie nostre familys mixtim quod vulgo *Fyunwztas* dicitur, agros, vine, seu aliqua iura ab antiquo possederunt usque modo sic infuturum possideant duximus aprobandam“. A fűvönosztásra vonatkozó kifejezések az okmányokban: „erbaliter divisa“ „per herbas divisa“ „cum herbis dividitur“ „distinctam cum herbis“. H. O. II. 96. 270. WENZEL VIII. 396. IX. 91. KNAUZ, Mon. Strig. I. 561.

⁶ Váradi Registr. 330. pont: De terra autem eadem habet J. *ius unius funiculi* ad dimidium aratrum. V. ö. TAGÁNYI id. m. 227. I.

⁷ L. pl. Váradi Registr. 7. 11. 17. 157. 340. pontokat.

határában földközösségben élnek.⁸ Mindazáltal, főleg a paraszt vagy jobbágyi birtok és a városi vagy polgári birtok az, a mely mint egyéni birtok a községi földközösség alapján fejlődik ki.

Minthogy kezdetben a szabad és a nem szabad földművelők egyéni földbirtokkal nem bírtak, a teljesített szolgáltatások nem a földbirtokokhoz, hanem inkább a jobbágyi állapothoz, a szabadbirtok tulajdonosa irányában fennálló függőségi viszonyhoz voltak kötve olyképpen, hogy míg egyrészt mindaz, a ki valamely községben lakott, a mint önálló háztűzhelyet (*mansio, mansus*) alapított, jogot nyert arra, hogy a községi közös birtokokban részesedjék; addig másrészt köteles volt a földtulajdonos, a földesúr részére bizonyos szolgáltatásokat teljesíteni.

A nem nemesi birtokkal járó szolgáltatások Nagy Lajos koráig az országos jog szempontjából királyi decretummal szabályozva nem voltak, hanem azokat a földesúr háztartásának, gazdasági szükségleteinek megfelelően a jogszokás és a földesúrral kötött egyezségek vagy a földesúr részéről adott kiváltságok állapították meg, miért is az ország egyes vidékein, a gazdasági viszonyokhoz képest, igen különbözők lehettek.⁹ Ha azonban a szolgáltatások iránt vita támadt, ha a jobbágyközségek a szolgáltatások teljesítését megtagadták, akkor a király által kiküldött bíró döntött.¹⁰

Általában azt mondhatjuk, hogy a parasztbirtokkal pénzbeli, terménybeli és munkabeli szolgáltatások jártak. Azok, a kik szabad birtokjoggal nem bírtak, a várjobbágyok kivételével, a király vagy a földesúr részére tartoztak bizonyos — rendszerint csekély — pénzösszeget fizetni. Ilyen pénzbeli szolgáltatás volt a füstpénz vagy a szabad-denár és a *terragium*, a melyek, mint a királyt egykoron megillető földesúri jellegű adók, mindinkább a földesurakra szállottak át.¹¹

⁸ L. pl. WENZEL I. 169. 315. II. 2—22. 55. IV. 231. VII. 79. 178. H. O. I. 38. III. 14. FEJÉR V. 3. 231. VII. 2. 129.

⁹ L. a szolgáltatások különböző neveire nézve az 1. jegyzetben idézett okmányokat.

¹⁰ Ilyképpen rendezi Miklós nádor a pannonhalmi apátság népeinek szolgáltatásait 1226 körül. WENZEL VI. 437—439. L. még a király által megállapított szolgáltatásokra nézve WENZEL II. 280. FEJÉR C. D. IV. 3. 201.

¹¹ L. a VI. fej. 1. §-át. A pénzbeli szolgáltatásokra nézve lásd pl.

Továbbá a nem szabad birtokosok, a jobbágyok rendszerint bizonyos terménybeli szolgáltatásokat teljesítenek, a mely szolgáltatások földbirtokuk gazdasági minőségétől függött. A szántás-vetéssel foglalkozók gabonaneműeket (búzát, rozsot, árpát, zabot, kölest) vagy vedig a kisebb terményekből mézet, viaszkot stb., majd az állatokból, úgy a nagyobbakból mint a kisebbekből, bizonyos számú darabot, a szőlőművelők bizonyos mennyiségű mustot, a halászok halat tartoztak szolgáltatni.

Ugyancsak a nem nemesi birtokkal járó terhek közé tartoztak a munkabeli szolgáltatások. A földesúr tulajdonát képező jobbágyi birtokok mellett voltak a majorsági birtokok, a melyeknek megművelését hovatovább szintén a jobbágyi kötelekbe tartozóknak kellett elvégezni.¹³ Az, a ki másnak tulajdonát képező birtokon tartózkodik, nemcsak az általa bírt és használt földterület terményeinek egy részét tartozik a földesúrnak átengedni, hanem azonkívül tartozik még a földesúr részére szántani, vetni, aratni, terményt behordani, fát vágni, hajót húzni stb.

Végül a mesteremberi szolgáltatások is a nem szabad birtokon nyugodtak. Az iparczikkek előállítása ezen időben még önállósághoz nem jutott, hanem az egész középkoron át a földbirtokkal szoros alárendeltségi viszonyban jelentkezik. Nincsenek még elegendő számmal iparosok, a kik az iparczikkek előállítását élethivatásul tekintenék. A földesúrnak saját emberei által kell magát a háztartáshoz és a gazdálkodáshoz szükséges iparczikkekkel ellátnia. A jobbágyok egy része az általa bírt földért mesteremberi szolgáltatásokat teljesít, mint ácsok, kovácsok, kerékgyártók, szücsök stb. dolgoznak a földesúr részére és ilyképpen rójják le a földesúr irányában tartozásukat.¹³

FEJÉR V. 2. 591.: Quod pro lylyno integro solvent unciam fini argenti; et pro dimidio tria pondera in festo sancti Michaelis; et in quolibet lylyno sexaginta jugera continentur.

¹³ Ilyen majorsági birtokról van szó az 1181. évi oklevélben: „Prelibatus vero conventus... in villa Kezu, non ex cultura agrorum eiusdem populi, sed ex jure ecclesie, quod ecclesie sibi habet proprium et ad suum arathrum pertinens, viginti scilicet et octo jugera concessit“. WENZEL I. 75.

¹³ Lásd pl. a bakonybéli apátság birtokmegerősítő levelét, a mely 5 szücsöt, 5 kovácsot, 4 asztalost, 5 esztergályost, 4 szakácsot említ. WENZEL I. 35–38. L. még pl. a szolgáltatások különböző neveire nézve FEJÉR C. D. II. 94–97. 104. IV. 1. 305.

Míg egyrésről a szabad vagy nemesi birtokjoggal kapcsolatosan a földesúri hatalom mindinkább kifejlődik; addig másrészt mindazok, a kik nemesi birtokjoggal, szabad földtulajdonnal nem bírnak, mind szorosabb alárendeltségi, függőségi viszonyba jutnak a földesurakkal. Mindinkább uralomra jut azon jogtétel, hogy a ki földjét nem szabad birtokjoggal bírja, azt el nem idegenítheti. A jobbágy urának földjén csak korlátolt használati és birtoklási joggal bír, és a mennyiben szabad állapotú, kötelezettségeinek lerovása mellett a birtokot odahagyhatja, valamint az általa tett beruházásokat, nevezetesen az általa épített házat eladhatja, de sem le nem rombolhatja, sem magával nem viheti.¹⁴

A városi szabadság kifejlődése hozta létre a nem nemesi birtoknak másik nemét, a városi vagy polgári birtokot. Egykoron a városokban is, mint a községi településekben, a földközösség dívott, sőt a királyok a városoknak később is, a letelepedés előmozdítása végett, közös birtoklásra adnak területeket, a melyeket azután a város egyeseknek művelése végett kiosztván, lassankint az egyéni használat és megművelés alapján a városokban is kifejlődik az egyéni földbirtok.¹⁵

A városi vagy polgári birtok eredetéhez képest nem szabad, nem nemesi birtok, mert rajta bizonyos, a várost megillető szolgáltatások nyugsznak és ha a városi polgár örökösök nélkül hal el, egyéb vagyonával együtt a város tulajdonába jut.

A városi polgár, ha lemenő örökösei nincsenek, föld-

¹⁴ L. pl. a jászóiak kiváltságlevelét 11. pont. Item clara luce venient, et venditis universis edificiis suis clara luce recedent libere et secure. ENDLICHER 463. I. A keresztúriak kiváltságlevelét 9. pont. Item si quispiam recedere voluerit, datis duodecim denariis libere recedet, et poterit domos suas et alia bona, que habebit, hominibus de eadem villa vendere, sed destruere non audeat nec transferre. ENDLICHER 470. I.

¹⁵ A városi területen egykoron dívó földközösségről tanuskodik Pesth 1244. évi kiváltságlevelének 15. pontja: Item tam terram Kuer, quam alias, quas prius habuerunt, dividant in communi, habite contemplacione facultatum cuiuslibet, quantum possit facere araturam, ne terre supra dicte inculte maneant et inanes. ENDLICHER 467. I. A város részére közös használatul átengedett területről szól II. Béla 1137. évi adománylevele: „terram, que est in Roz et Taryan cum pratis et agricultura et sylva nulli hereditariam, sed a civibus de civitate Mussun pro tempore possessam“. WENZEL I. 54. L. még FEJÉR C. D V. 3. 480—481. VI. 2. 122—124.

birtokát elidegeníthette ugyan, de rendszerint csak a város polgárai vagy olyanok részére, a kik a városban megtelepedni akarnak, amely korlátozásnak azon jelentősége volt, hogy az új birtokos is viselje a városi terheket.¹⁶

A városi ingatlanok elidegenítése, az adásvétel, csere- és zálog-szerződések kötése kezdetben a káptalanok vagy konventek, később azonban a városi magistratus előtt történt, rendszerint a legközelebbi rokonok jelenlétében és beleegyezésük (*consensus*) kijelentése, valamint a szavatosság vállalása mellett.¹⁷

Az elidegenítést a legközelebbi örökösök, vagy általán azok, a kik erre jogosítva voltak, csak egy év és egy nap alatt támadhatták meg, mert a városokban szabályként állott, hogy az egy év és egy napig tartó jogszerű birtoklás tulajdont szerez, mely többé meg nem támadható.¹⁸

9. §. A birtokvédelem.

Az ingatlanoknál a birtokjog védelmére első sorban az ellenállás, az erőszak szolgált. Minden birtokosnak, még annak is, akinek birtokjoga ideiglenes természetű, mint a zálogos hitelezőé, jogában állott birtokát önhatalmával megvédeni, az erőszakos támadást nyomban erőszakkal visszaverni.¹

Már Kálmán rendelkezése szerint, ha valaki másnak birtokát jogtalanul elfoglalta (*iniuste usurpaverit*) és pervesztessé

¹⁶ Világosan kifejezi ezt Nagyszombat 1238. évi kiváltságlevelének 13. pontja: Item nullus ipsorum hereditas et possessiones suas immobiles in ipsorum terminis constitutas cuicunque vendere possit vel conferre, nisi ei qui nobis consimile servitium cum ipsis civibus ipsius ville exhibebit. ENDLICHER 454. I. L. még Pesth 5. és 12. pont.

¹⁷ Káptalanok előtti elidegenítésre nézve lásd pl.: KUBINYI ÁRP. okl. 128. WENZEL IX. 324. X. 11.; H. O. VI. 340. A városi magistratus előtt: WENZEL VII. 415. VIII. 352. FEJÉR C. D. VI. 2. 300—301. és különösen a selmeczi jogkönyv 11. pont. WENZEL III. 212.

¹⁸ Pesth 7. pont: Item quicunque ex eis possessiones emerit si per annum et diem nullus ipsum super hoc impetierit, de cetero eos sine contradictione aliqua possidet pacifice et quiete. ENDLICHER 467. I. L. még LICHNER-MICHNAI Ofner Stadtrecht 379. §.

¹ Werbőczy HK. I. r. 68. cz.

lett, nemcsak az elfoglalt birtokot tartozik visszabocsájtani, hanem ugyanannyit veszít a saját birtokából, mint a mennyit elfoglalt és azonfelül még tíz pénz birságot fizet.² Majd az okmányok azt tanúsítják, hogy ha valaki másnak birtokát alattomosan vagy erőszakosan elfoglalta, nemcsak a birtokot tartozott minden hasznával együtt visszaadni, hanem az általa tett beruházásokat a király parancsára megsemmisítették, az épületeket lerombolták vagy felgyújtották.³

E pusztító eljárást ugyan az 1231. évi decretum 35. cikke megszüntette,⁴ másrészt azonban a XIII. század folyamán már az erőszakos birtokháborítást más birtokának vagy a birtokkal járó hasznoknak lefoglalását a hatalmaskodás (*factum potentiae*) büntetnének fogalma alá vonták és mint illet, kezdetben az elfoglalt birtok értékének tízszeresével, később mint a nagyobb hatalmaskodás öt esetének egyikét, vagylagosan fejvagy jószágvesztéssel büntették.⁵

A váradi regestrum tanúsága szerint egykoron a birtokháborítási perekben az eskü vagy az istenfílet, majd később közhitelű pecséttel ellátott okirat vagy ennek hiányából a nyomozó tanubizonyítás alapján döntöttek.⁶

Az ingó dolgok a régi magyar jogban éppen úgy, mint

² Decr. Colomani I. 32.: Si quis terram alterius ad possidendam sibi *usurpaverit injuste*, cum in iudicio reus fuerit, tantundem de propria terra perdat, insuper decem pensas persolvat.

³ WENZEL I. 68.: „facta est inquisicio de terra Sancti Mauricii in predio Quiar, quam Sciscienses dicebant suam esse, sed falsitas semper subicitur veritati . . . Eodem tempore prestaldus veniens, iussu regis terram et metas cum privilegio circuivit; molendinum Martini combussit, ostia domus Petri perforatim securibus confregit, atque Scisciensis destructionis domibus, contractisque hostiis de terra eiecit.”

⁴ Item quandocunque aliquos ordine iudiciario contingerit, in voluntate nostra erit bona ipsorum penes nos retinere, vel aliis pro velle nostro distribuere, *incendium tamen mitti nolumus super villas eorundem.*

⁵ 1298: 56. t.-cikk: Item si quis nobiles ulterius potentialiter in campis, vel extra villam receperit, et ratione huius in facto potentiae convictus extiterit, tunc talis reus res in decuplo seu decies se ad praedictas res ablatas extendentes, solvere tenetur. KOVACHICH, Suppl. ad. Vest. Com. I. 157—158. A nagyobb hatalmaskodás eseteit lásd Mátyás 1486. évi decr. 15. t.-cz.

⁶ Váradi Regestr. 97. 110. 133. 330. FEJÉR III. 2. 97. WENZEL V. 181. A későbbi fogfejlődésre nézve HAJNIK, A magyar bírósági szervezet és perjog 293. és kv. l.

a régi germán jogban, tulajdonjogi védelemben nem részesülnek, tulajdonjogi keresettel nem védhetők. Az ingó dolgokat azok csekély jelentőségénél fogva az ingatlanok tartozéka gyanánt tekintették, miért is az ingó dolgoknál *rei vindicatio*-nak helye nincs; a mi annyit jelent, hogy míg egyrésről a jogszerű birtokos, a ki jogszerű szerzésmóddal valamely ingó dolog birtokába jutott, teljes védelemben részesült; addig másrészt a jogszerű birtokos (tulajdonos) az ingó dolgot úgy, mint a római jogban, bármely harmadik személytől vissza nem követelheti, hanem csak attól, a kinek a dolgot kezére bízta, mert az ingóknál csak személyes keresetnek van helye. Ha pl. valaki az ingó dolgot: fegyverzetet, bútorokat, vagy más effélét valakinek megőrzés végett átadott és ez azokat bármi módon elvesztette, akkor az, a ki a dolgát másra bízta, bármely harmadik személytől, mint tulajdonát vissza nem követelheti, hanem csakis az ellen fordulhat, a kinek a dolgot kezére bízta; és ha valaki az ilyen dolgot jogszerű módon megszerezte, azt kiadni nem volt köteles, sem kártérítéssel nem tartozott.⁷

Az ingó dolgoknál ehhez képest csak birtokvédelemnek volt helye. A birtokos, ha a dolog birtokától jogtalanul megfosztották, birtokháborítási keresettel élhetett, a melynek alapját a vétség (*delictum*) képezi. E vétség a tágabb értelemben vett lopás (*furtum*), a mely fogalom alá vonták az ingó dolog erőszakos elvételét, a rablást is. Ha valakinek dolgát ellopták vagy elrabolták, szóval az, a ki a dolog birtokában megháborított, nyomozhatta azt a rokonok és szomszédok támogatásával, és a kinél megtalálta, a dolog megérintése mellett igazolásra szólíthatta fel, hogy miképpen jutott a dolog birtokába. Ha a tényleges birtokos, sem az eredeti szerzésmódot igazolni, sem elődjét, a kitől a dolog ő rá átszármazott, előállítani képes nem volt, akkor nem csak a dolgot tartozott kiadni, hanem mint tolvajt büntették. Ezt a keresetet, mert az az elveszett dolog érintésével, magához vonásával és nyomon való üldözésével járt, *droit de suite*-nek, *intertatio*-nak vagy németül *Klage mit Anefang*-nak,⁸ nálunk pedig a latin okmányok *investigatio furtivae rei*-nek nevezték.

⁷ Ezt a germán jogban úgy fejezték ki: „Hand muss Hand wahren“. SCHRÖDER, Rechtsgeschichte 663. és kv. l.

⁸ ARNOLD, Zur Geschichte d. Eigentums in den deutsch. Städten 1861. LABAND, Die Vermögensrechtlichen Klagen 1869. JOBBÉ-DUVAL, Étude

Már Szent László a lopás büntetnének megakadályozása végett hathatós védelemben részesítette azokat, a kik elveszett dolgukat keresték. Így ha valaki nyomon követi elveszett jószágát és annak nyoma valamely faluba vezet, hírnököket küldhet a faluba, hogy a barmokat ki ne hajtsák és ezáltal a nyomozást meg ne nehezítsék; a kik ez ellen tesznek, az elveszett dolog értékét megtéríteni tartoznak. Ha pedig a nyomozó már marhahajtás után érkezett, akkor minden házat szabadon átkutathatott és a kik ilyenkor a nyomozást akadályozták, istenítélet alá estek és ha ártatlanoknak bizonyultak is, a nyomozás akadályozása miatt felvérdíjat, ötvenöt pénzt fizettek.⁹

Szent László ezen rendelkezése kétségtelenné teszi, hogy a birtokháborítási kereset (*investigatio furtivae rei*) az ingó dolgok birtokának védelmére nálunk is fennállott. Ugyanezt bizonyítja Szent Lászlónak az ingó dolgok adásvételére, valamint Kálmánnak a keresztények és zsidók között kötött adásvételi szerződésére vonatkozó rendelkezései.¹⁰

Mindezen rendelkezésekből azt látjuk, hogy ha valakinek ingó dolgát ellopták vagy elrabolták, tanuk kíséretében annak keresésére indult és a kinél a dolgot megtalálta, a jogszerű szerzősmód igazolására szólíthatta fel. Ezen igazolás első sorban az előd, az eladó megnevezése és előállítása alapján történt. Ha ez nem volt lehetséges, akkor az adásvételről szóló okirat felmutatása és az adásvételnél jelenlevő tanuk esküje által igazolta, hogy jogszerűen jutott a dolog birtokába és ilyenkor minden további felelősség alul megszabadult.¹¹ Ellenben, ha sem

historique sur la revendication des meubles en droit français 1881. HEUSLER, Institutionen d. deutsch. Privatrechts II. 215. és kv. I.

⁹ Decr. St. Ladisl. II. 5. Si quis vestigia furtivae rei, nuncium prae-mittat in villam, in quam diriguntur vestigia, ne excutiendo bestias suas, perturbent villani vestigia sequenda: quod si contumaciam fecerint, perditas res persolvant. Si autem priusquam nuncius venerit villam excusserint bestias suas, tunc investigatores perscrutentur singulas domos, ut ipsis placuerit. Si cui perierit res, *eat cum testibus idoneis investigare rem, ubi putaverit esse*; et si prohibitus fuerit, prohibitores probentur iudicio, et si culpabiles effecti fuerint, pereant ut fures; si vero mundati, *propter prohibitionem* quinquaginta quinque pensas persolvant. L. még III. 11. 16. 29. Decr. Colomani I. 76. Már Szent István (II. 23.) tíz tinó adásával bünteti azt, a ki a megszökött katonáját vagy szolgáját keresőnek küldöttjét megveri.

¹⁰ Decr. St. Ladisl. II. 7. Decr. Colomani II. 3.

¹¹ Decr. Colomani II. 3. Si autem dominium furtivae rei et recognitae

elődjét megnevezni, sem pecsétetes okiratot felmutatni és tanukat állítani képes nem volt, akkor nemcsak a dolgot kiadni tartozott, hanem mint tolvaj bűnhődött.

10. §. A nemesi öröklési jog.*

A régi magyar jogban az öröklési jognak egyedüli alapját a nemzetségi kötelék képezte. Kinek-kinek legközelebbi firokna, atyafia szükségképpen örököse, a kit öröklési igényétől végakarati intézkedés által megfosztani nem lehet. A magyar jog kezdetben éppen úgy, mint a germán jog, végrendelkezést és azon alapuló végrendeleti öröklést nem ismer. Ennek okát egyrészt a nemzetségi birtokszervezetben, másrészt a szűkebb családi körhöz, a házhoz tartozók vagyonszövetségében találjuk.¹

A földbirtok eredetében a nemzetségek közös tulajdonát képezvén, midőn abból a családfők egyéni birtoka kifejlődik, az ilyképpen elvált birtokrészeket továbbra is a nemzetségi szállás alkatrészei gyanánt tekintették, a melyben csak a nemzetség tagjai részesedhetnek s a mely, ha a családfő örökös nélkül

producere non poterit, chartulam vero sigillatam ostenderit, juramento testium inscriptorum purgatus evadat.

* *Irodalom*: NÁNÁSSY BENJAMIN, Testamentom a magyarországi törvények szerint 1798. ZALAY ALAJOS, Nehány szó az örökség s a körülötte teendők felől. 1847. TÓTH LÖRINCZ, A magyar örökösödési jog szelleme (Akadémiai értesítő I—III. 1860—62.). SZLEMEICS, Az örökségi jószágokról (Akad. évkönyv. V. k.). ZLINSZKY IMRE, A magyar örökösödési jog és az európai jogfejlődés. 1877. ZSÖGÖD BENŐ, Öröklött és szerzett vagyon. II. kiad. 1897. SCHWARZ GUSZTÁV, Ági öröklés és özvegyi jog. (Újabb magánjogi fejtegetések 1901. év 153. és kv. 1.) — A nyugati jogfejlődésre nézve: GANS ED., Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwicklung. 1824. BESELER G., Die Lehre von den Erbverträgen. 1835—37. SIMONNET J., Histoire et théorie de la saisine héréditaire dans les transmissions de biens 1852. SIEGEL H., Das deutsche Erbrecht nach den Rechtsquellen des Mittelalters. 1853. BRUNNER H., Das anglonormann. Erbfolgesystem. 1869. WASSERSCHLEBEN, Princip d. Erbfolge nach d. ältern deutsch. und verwand. Recht. 1870. GLASSON, Le droit de succession dans les lois barbares. (Nouv. Revue hist. de droit franç. et étr. IX. 585. és kv. 1.) KÖNIGSWARTER, Organisation de la famille. AMIRA K., Erbenfolge und verwandtschaftsgliederung nach den alt-nieder-deutschen Rechten. 1874.

L. erre nézve a megelőző §§-okat.

halna el, a nemzetséghez tér vissza, a nemzetség legközelebbi tagjaira háromlik.

Másrészt a vagyont, nevezetesen az ősi birtokot, úgy fogták fel, mint családi vagyont, mely nem magát az egyént, hanem a családot, tehát együttesen azokat illeti meg, a kik ugyanazon családatya hatalma alatt állanak. Ehhez képest kezdetben a család-fiú a családatya elhaltával, mint annak képviselője lép a családi vagyonba nem az öröklési jog, hanem a vagyonközösség alapján.³

Az ősi vagyonnak eme szoros kapcsolata a nemzetségi kötélekkel vonta maga után, hogy midőn az egyéni öröklési jog kifejlődik, az merőben a nemzetség fitagjaira, az atyafiakra szorítkozik a nők teljes kizárásával. Ugyancsak ez idézte elő azt is, hogy az öröklési jog továbbfejlődésében már különbséget tettek ősi vagy öröklött és szerzeményi vagyon között, a mely utóbbi felett az egyén, az öröklési jog kezdete óta, szabadon rendelkezhetett.

A nemesi öröklésre vonatkozó biztos adataink Szent István korából valók. Ő biztosította először az egyéni földtulajdont úgy a nemzetségi szállásokban, mint az adománybirtokokban és azzal kapcsolatosan szabályozta az öröklési jogot, kimondván, hogy a fiutódok hasonló uralommal örököljék atyjuk birtokait: ³ *Consensimus igitur petitioni totius senatus ut unusquisque dominetur priorum similiter et donorum regis dum vivit. Ac post ejus vitam filii simili dominio succedant.*

E rendelkezésében Szent István csak a fiutódokat említi, de az özvegyekről szóló rendelkezéséből látjuk, hogy ilyenek nem létében a vagyont a nemzetség legközelebbi tagjai, az atyafiak öröklék.⁴

Továbbá már Szent István megengedte, hogy a családatya még életében a szűkebb családi kör tagjai között, a hová az egyházat is számították, ingó vagyonát feloszthassa és az általa tett osztályt halála után senki meg ne támadhassa.⁵

² L. erre nézve a IX. fejezet 1. és 4. §§-ait.

³ Decr. St. Steph. II. 35.

⁴ Decr. St. Steph. II. 24. Et post obitum ejus eadem bona ad sui redeant parentes mariti, si parentes habet: sin autem non, rex sit haeres.

⁵ Decr. St. Steph. II. 5. Decrevimus nostra regali potentia, ut unusquisque habeat facultatem sua dividendi, tribuendi uxori, filiis, filiabusque atque parentibus sive ecclesiae. Nec post ejus obitum quis hoc destruere audeat. — Már HAJNIK IMRE (Magyar alkotmány és jog az Árpádok korában

Szent István az öröklési jog szempontjából nem tett különbséget szállásbirtok és adománybirtok között. E különbség Kálmán korában állott elő, a ki elrendelte, hogy a Szent István által adományozott birtokban az emberi öröklés rendje szerint mindenki örökösödjék. A többi királyok adománya azonban csak apáról fiúra szálljon és ha fiú nincsen, következék a testvér, a kinek holta után az ő fiait sem kell kirekeszteni az örökségből. De ha testvér nincsen, legyen a birtok a királyé.⁶

Világosan látjuk ebből, hogy Kálmán az adománybirtokokban való öröklést a szűkebb családi kör tagjaira, azokra szorította, a kik ugyanazon családapá hatalma alatt állottak, a családi vagyonközösségbe tartoztak. A királyi hatalom csak a szűkebb családi kört részesíti öröklésben, ellenben a tágabb családi kör, a nemzetség tagjaival szemben a királyi jogot emeli érvényre.

Kálmán e törvénye léptette életbe a magyar öröklési jogban az ágiság elvét, azon jogtételt, hogy az adománybirtok csak apáról fiúra száll, ellenben az oldalrokonok, a megosztott atyafiak öröklési igényével nem bírnak. Az osztály a kölcsönös öröklési igényt megszünteti; ha fiutódok nincsenek, a királyi jog lép előtérbe és a birtok visszaszáll a királyra.

Az ágiság elve, a melyet Kálmán a német hűbéri jogból vett át, éles ellentétben állott a régi magyar jog nemzetségi elvével, mely a nemzetségi tagok szükségképpen öröklését kívánta. A királyi hatalom azon törekvése, hogy a nemzetségi joggal szemben a királyi jogot a szállásbirtokokban is érvényre emelje és fiutódok nem létében a háromlási jogot biztosítsa, azt eredményezte, hogy hovatovább csak a fiutódokat tekintik szükségképpen örökösöknek, csak ilyenek létében nincsen helye sem élők között, sem halálesetre szóló rendelkezésnek, miért is a XIII. század decretumai és oklevelei már csak a fiutódokat nevezik *haeres*-nek.⁷

320. 1.) helyesen emeli ki, hogy Szent István e törvénye nem foglal magában végrendekezési szabadságot, hanem élők közötti rendelkezhetést. Szerintünk az is kétségtelen, hogy itt csak ingókról és szerzeményi vagyonról lehet szó, mert az egyén az ősi vagyonról még élők között sem rendelkezhetett szabadon.

⁶ Decr. Colomani I. 20.

⁷ L. az 1267: 6. és 9.; 1290: 26. t.-cikkeket.

Kálmán óta a nemzetségi és a királyi jog elve harcban áll egymással, a mely harc csak a Nagy Lajos-féle ősiségi törvény által nyert befejezést s amely harcnak következménye azon ingadozás, a mely az öröklési jog terén az Árpádok korában mutatkozik s a melynél fogva egy egységes öröklési rendszer még ki nem fejlődhetett.

A küzdelem első eredménye az aranybulla 4-ik cikke, mely a nemesi öröklést először szabályozta és a királyi jog, az ágiság elvével szemben, a nemzetségi jogot a szállásbirtokokban biztosította. Az aranybulla öröklési szabálya ekként hangzik: *Si quis serviens sine filio decesserit, quartam partem possessionis filia obtineat: de residuo, sicut ipse voluerit, disponat. Et si morte praeventus disponere non poterit, propinqui sui qui eum magis contingunt, obtineant; et si nullam penitus generationem habuerit, rex obtinebit.*

Az első szabály itt is, mint már Szent István decretumában, hogy az apát a fiú követi. De már csak a fiutódok szükségképpen örökösök, akiket öröklési igényüktől végakarati intézkedés által megfosztani nem lehet. Ehhez képest a második szabály, hogy a nemes ember fiutódok nem léteben a leánynegyed (*quarta puellae*) levonásával birtokáról szabadon végrendelkezhetnek. A harmadik szabály, hogy ha azonban nem végrendelkezett, akkor a nemzetségi tagok, az atyafiak (*propinqui sui*) a közelség rendje szerint örökölnek és ha teljességgel semmi nemzetsége nincs, akkor a birtok a királyra száll.

Az öröklési jog alapja — a mint látjuk — a nemzetségi kötelékhez tartozás maradt s ehhez képest a férfiakra, az atyafiakra szorítkozott. De, hogy az atyafiak milyen sorrendben következnek, azt biztosan megállapítanunk nem lehet. Annyit azonban a nemzetségi kötelék természetéből és a más népeknél dívó nemzetségi öröklésből következtethetünk, hogy fiutódok nem léteben a felszálló öröklés megállapításánál az ágközelség és nem a fokközelség irányadó. A fiági ősi vagyon fiutódok nem léteben az atyától leszármazott férfiakra, a fitesztvérré vagy annak gyermekeire;⁸ ilyeneknek nem léteben pedig a nagyatyától leszármazó férfiakra szállott vissza.

⁸ Ezt Kálmán törvénye (I. 20.) is bizonyítja, valamint az okmányok nagy számmal.

Nem lehet kétség az iránt, hogy az aranybulla idézett cikke a nemzetségi jog győzelmét hirdeti a királyi jog felett, mert a birtok csak akkor szállhat a királyra, ha a nemesnek egész nemzetsége kihalt: *et si nullam penitus habuerit generationem*. De éppen e rendelkezés bizonyítja, hogy az aranybulla 4. cikke csak az ősi vagyonban való öröklést szabályozta és nem vonatkozott az adománybirtokra, mert a nemzetség tagjai, az atyafiak sem az aranybulla előtt, sem az aranybulla után az adománybirtokban öröklési joggal nem bírtak. Világosan kiténik ez az 1267. évi decretum 9. cikkéből, mely a csatában elhalt nemesre nézve kivételes kedvezmény gyanánt állapítja meg, hogy adománybirtokait a nemzetség tagjai örököljék.⁹ Sőt ugyanezen decretum 6. cikke is ezt látszik igazolni, midőn kimondja, hogy a fiutódok nélkül elhalt nemesnek birtokait addig fel ne osszák, el ne adományozzák, a míg a nemzetség tagjai a király elé idéztetvén, az ő jelenlétükben meg nem állapítják, hogy mit kíván a jog rendje.¹⁰ Ennek magyarázata csak az lehet, hogy gyakran megtörtént, miszerint a fiutódok nélkül elhalt nemesnek szállásbirtokát is a király részére lefoglalták és eladományozták, holott az már az aranybulla 4. cikke szerint is a nemzetség tagjait illette meg.¹¹

A nemzetség tagjai, az atyafiak a szállásbirtokban kezdettől fogva öröklési joggal bírtak, de ezen öröklési jog már később,

⁹ 1267: 9. t.-cz.: *Item si aliquis ex nobilibus non habens heredem in exercitu mortuus fuerit, possessiones istius quocunque modo aquisite ad manus regis non devoluantur, sed cognatis vel generationi sue remaneant, emtie vero cuicunque in vita sua conferre voluerint relinquuntur.* Az öröklött vagyonban a nemzetségi jog győzelmét tanúsítja az 1273. évi szlavóniai statutum 15. pontja is: *Item porcio hereditaria sine herede decedentis cognacioni sue debeat remanere, uti et pertinencie.*

¹⁰ 1267: 6. t.-cz.: *Item volumus, quod si aliquem de nobilibus sine herede mori contigerit, possessiones eius non distrahantur, nulli donentur, nulli conferantur, nulli perpetuentur, donec cognati et generationes eius ad presenciam nostram evocentur, et ipsis ac baronibus nostris presentibus de iis ordinetur sicut dictaverit ordo iuris.*

¹¹ Hogy fiutódok nem létében csak az adománybirtok háramlott a királyra, de nem az ősi birtok is, azt világosan kimondja IV. Béla egyik okmánylevele. FEJÉR C. D. IV. 1. 24. 1235. év: „*Memorata siquidem possessio decedente Turda, filio M., absque herede ad nostras manus, secundum approbatam regni nostri consuetudinem, devoluta, cum non esset hereditaria ipsi, sed a felicis memorie Bela Rege avo nostro per antecessores ipsi Turde, S. videlicet et M. aquisita.* — L. még FEJÉR C. D. IV. 1. 289. IV. 2. 31—34. 47—48. V. 3. 274—278. 398—399.

már az aranybulla szerint is, nem volt szükségképpen, mert a nemes fiutódok nem létében végrendelkezhetett. Az atyafiak azonban ilyenkor, még ha királyi engedély mellett történt is a végrendelkezés, az ősi vagyont igaz becsű áron magukhoz válthatták.¹² Ugyanezen visszaváltási jog illette meg az atyafiakat akkor is, ha az ősi vagyont büntett miatt elkobozták.¹³ Sőt IV. Béla az atyafiak ezen jogát akkor is biztosította, midőn megengedte, hogy a nemesek birtokaikat az esztergomi érsek-ségnek szabadon eladhassák vagy hagyományozhassák.¹⁴

A végrendelkezési jog kezdetben a királyi hatalomra támaszkodik, végrendelkezni csak királyi kiváltság alapján lehetett.¹⁵ A királyi hatalom a nemzetség távolabbi tagjaival szemben a szűkebb családi kört különös védelemben részesíti s azért megengedi, hogy a nemes fiutódok nem létében leányai, felesége vagy az egyház javára végrendelkezheessenek. Ezt a király a szállás- vagy az öröklött birtoknál a nemzetségi kötelék, az adománybirtoknál a királyi jog rovására teszi.

Az aranybulla 4. cikke már általános érvényű szabályként állította fel, hogy a nemes fiutódok nem létében végrendelkezhetik, de csak a szállás- vagy az azzal ugyanazon jogi természetű öröklött birtokai felett; ellenben az adománybirtokosnak az aranybulla után is királyi engedélyt kellett kérni mindaddig, a míg az 1290. évi decretum 26. cikke ki nem mondotta, hogy a nemes ember öröklött, szerzett és adománybirtokairól rokonai, felesége és az egyház javára úgy életében, mint halála esetére szabadon rendelkezhetik.¹⁶ Sőt még azután

¹² FEJÉR C. D. IV. 1. 146. 1239. év: *quod omnia, quae cognatus ipsorum N. ecclesiae contulerat non fuerunt ipsius emittia, sed haereditario iure possessa; allegantes aprobatam regni consuetudinem, quod eadem cum essent hereditaria, pecunia possent et vellent remutare.* L. még U. o. V. 1. 129.

¹³ 1290 : 33. t-cz.

¹⁴ 1263. év 5. pont : „sine preiudicio tamen proximorum suorum possessionum“. ENDLICHER 502.

¹⁵ Bizonyítják ezt a legrégibb végrendeletek. L. pl. WENZEL I. 58. 62. 63—64. 69. 105. FEJÉR C. D. III. 1. 325. V. ö. SZLEMENICS P., A királyi consensus szüksége, viszontagságai. (A m. t. társaság évkönyvei III. k. 1838.)

¹⁶ Item concessimus, quod si quis nobilium sive Saxonum predicatorum sine herede decesserit, possessiones sic decedentis *hereditarie, emittie* et eciam *aquisite*, nullatenus debeant confiscari, sed idem decedens propinquis suis, aut alicui propinquorum, seu uxori, vel eciam ecclesiis pro remedio anime sue legare in morte, et conferre in vita cuicunque voluerit liberam habeat facultatem.

is többször látjuk, hogy a végrendekezés királyi engedély mellett történik.¹⁷

A végrendeleteket kezdetben a karta formájában szerkesztették és a kartát rendszerint királyi pecséttel erősítették. Később valamint a nemesi birtok elidegenítését, úgy a végakarati intézkedést is hiteles hely előtt vallották be és a XIII. század második felében már a végrendelet érvényességéhez megkívánt forma a hiteles hely előtti bevallás volt.¹⁸

Az öröklési jog tekintetében kezdettől fogva külön szabályok alatt állott a szerzett birtok (*possessio emptitia*), a mely felett az egyén úgy életében, mint halála esetére szabadon rendelkezett. Valószínű, hogy egykoron, a midőn még a családi vagyontársaság teljes erejében fennállott, a szerzeményi javakban való öröklés is a nemzetségi jog elve szerint irányult, mely a nőket az öröklésből kizárta.¹⁹ Később azonban már a szerzett vagyonban, valamint a női vagyonban, a hová tartozott: a kiházásítás, a hitbér és a leánynegyed, az öröklésnél a nemi különbség nem jön tekintetbe. A fiú- és a leánygyermekek fejenként egyenlően örököltek, az unokák törzsenként, vagyis elhalt szülőjük örökrészét kapták. Ha gyermekek nem voltak, a szülők örököltek, ilyenek nem létében a testvérek, szintén nemi különbség nélkül. A felfelé szálló öröklésnél már a női vagyonra nézve az ágiság elve irányadó, csak azon szülő és annak leszármazói örökölnek, a melynek ágától a vagyon származott.²⁰

A nők kezdetben a nemzetségi vagyonban öröklési igény-

¹⁷ L. pl. Anjoukori Okmt. I. 312. 638. II. 7.

¹⁸ L. pl. FEJÉR C. D. VI. 1. 169. 228. VI. 2. 106. WENZEL V. 72. 157. X. 312.

¹⁹ Következik ez a vagyontársaság azon elvéből, hogy a vagyontársaságban élők szerzeménye is közös vagyonná lesz és a később bekövetkező osztálynál felosztás tárgyát képezi. Erről tanuskodik V. István egyik oklevele 1270. évből, melyben jóváhagyja, hogy az idegenbe menő öregebb testvérek szerzeménye az ősi vagyonban való osztozkodással az atya és az ifjabb testvérek részéről betudható ne legyen: „quod si quid in possessionibus, seu rebus alicuius acquirere possent, pater et fratres eorum iuniores nullam exinde vindicare possent portionem, nec in ius computarent divisionis, salvis tamen possessionibus eorum paternis. FEJÉR C. D. V. 1. 48. 1270. év.

²⁰ L. pl. FEJÉR C. D. IV. 2. 518—520. V. 2. 365. VI. 1. 209. WENZEL II. 312. III. 281. IV. 90. 260. ³/_{in} VIII. 363. XII. 627—628. H. O. I. 85. VI. 202. VIII. 101. 333. Z. O. I. 6.

nyel egyáltalán nem bírtak, hanem csak illendő eltartást és férjhezmenetelük esetén kiházásitást igényelhettek. A nők ellátása és kiházásítása az ősi vagyon terhe, a melynek alapján később a nők az ősi vagyon negyedrésszére öröklési igényt nyertek. Ezen öröklési igényt fiutódok nem létében az aranybulla 4-ik cikke biztosította először. Később hasonló jogot nyertek az adománybirtokban is. Az 1298. évi decretum 75-ik cikke szerint ha a birtok magszakadás következtében a királyi fiskusra szállott, az utolsó birtokos leányainak vagy nővéreinek a negyed kiadandó és pedig, ha a birtok több részből állott, a negyed nem külön-külön, hanem egy tagban hasítandó ki.²¹

A szerzeményi birtokban azonban nincsen leánynegyed, mert egyrészt abban a nők a férfiakkal egyenlően örökölnek, másrészt az egyénnek szabad rendelkezési joga semmiképpen nem volt korlátozható.²² A leánynegyedet kezdetben, sőt olykor későbbben is, természetben adták ki, de már az 1290. évi decretum 30. cikke szerint a nemzetség tagjai, az atyafiak azt igaz becsű áron magukhoz válthatták.²³

Végül az egyház öröklési jogát illetőleg azt látjuk, hogy már Szent István rendelkezése az egyházat a szűkebb családi körhöz számította, feljogosítván a családatyát, hogy a szabad rendelkezése alatt álló vagyonból bizonyos részt az egyháznak juttathasson. Ennek alapján fejlődött ki a királyi hatalom támogatása mellett azon felfogás, hogy az egyház a családfiú

²¹ 1298: 75. t.-cz. Item si quis nobilis sine haerede masculino ab hac luce decesserit, cuius possessiones de iure ad manus regias sunt devolvendae, tunc ius ratione filialis filiae, vel sororis eiusdem decessi, eisdem filiabus, et sororibus cum possessione in uno loco, et uno ambitu debent extradere perpetuo possidendas. Hogy fiutódok nem létében az öröklött vagyonból a nővérnek is ki kellett adni a quartát, lásd FEJÉR C. D. V. 2. 222.

²² FEJÉR C. D. IV. 1. 148.: „quorum causam baronibus nostris exposuimus intelligendam. Qui habita communi deliberatione decreverunt: quod cum illa fuerint *emptitia et non haereditaria patris ipsius*, et pater filiae nihil expresse relinquerit de eisdem, nullam inde eius filia deberet de iure habere portionem“.

²³ Item possessiones nobilium seu saxonum praedictorum non possit introire extraneus ratione dotis, aut ratione quarte filiabus debite, sed heredes decedencium, vel proximiores de generatione sua, redimant eas secundum extimacionem iustam, regni nostri consuetam.

helyét foglalja el, hogy az egyház részére, még fiutódok létezése esetén is, a lélek üdvére (*pro remedio animae*) egy gyermekrészt hagyományozni lehet.²⁴ Az egyház ezen jogát az 1290. évi decretum 26. cikke is biztosította. Minthogy pedig az egyház öröklési igényét mindenkor csak végrendeletre alapíthatta, a végrendeletek készítését s ezáltal a végrendeleti öröklés kifejlődését előmozdította.

11. §. A nem nemesi öröklési jog.

I. A nem-nemesek rendjéhez tartozók öröklési jogára nézve csak a városi kiváltságlevelekben találunk bővebben tájékoztató adatokat, a melyeket a selmeczi jogkönyvvel, a régi szepesi joggal (*Zipser Willkühr*) és a későbbi tárnoki joggal összevetve, a városi polgároknak a nemesekétől eltérő öröklési jogának alapelveit megállapíthatjuk.

A városi vagy polgári és a nemesi öröklés között mutatkozó eltérés kiindulási alapját abban kell keresnünk, hogy a *hospes*-telepekből kifejlődő városokban a nemzetségi kötelékre támaszkodó birtokszervezet hiányzik s hogy az ipar és a kereskedelem fejlődése következtében a városokban a vagyonosság súlypontja hovatovább nem a földbirtokon nyugszik. Ennek következménye első sorban, hogy az öröklés nem kizárólag az atyafiságra, a nemzetségi kötelékre támaszkodik, hogy az öröklési jog szempontjából a férfiak és a nők között különbséget nem tesznek, úgy a leszálló, mint a felszálló öröklésnél férfiak és nők egyenlő öröklési igénynyel bírnak.¹ Ez viszont azon

²⁴ FEJÉR C. D. IV. 1. 98. 1237. év. Chák soproni ispán ősi és egyéb javairól intézkedvén, mondja: „et etiam inter filios meos sex, septimum filium ecclesiam praedictam auctoritate paternali, tanquam primogenitum constituam haereditate legitima“. — Erről tanuskodik Adalbert végrendelete is 1150—1154. évből, melyben ő a király, a főurak és a rokonok hozzájárulásával intézkedik: „Quod si Deus misericorditer heredem, quem exspecto mihi tribuerit, duas partes omnium meorum ipse habeat, *terciam ecclesia Beati Martini*“. WENZEL I. 63—64.

¹ Világosan kimondja ezt Nagy Lajosnak 1382. évben Pozsonyváros részére kiadott privilegiuma. FEJÉR C. D. IX. 5. 583.: „bona et haereditates quorumlibet civium nostrorum de dicto Posonio absque haeredum

további következménnyel járt, hogy a nők, nem úgy, mint a nemesi jogban, csak a háztartáshoz szükséges kiházásítást kaptak, hanem öröklési joguk alapján külön vagyonhoz jutnak; rendszerint már férjhezmenetelük alkalmával vagy később, a házasság tartama alatt, vagyont hoznak férjük házához.

Az a vagyon, a mit a nő férje házához visz, egyesülvén a férj vagyonával, a germán jogi elvek behatása mellett a városokban nálunk is kifejlődik a házastársi vagy on k ö z ö s s é g intézménye.² A férfi és a nő vagyona egy egységes vagyonná válik, mely a házastársak közös tulajdona és a házasság tartama alatt a férj kezelése alatt áll.

A házastársi vagy on k ö z ö s s é g következtében, ha a házasság felek egyike — akár a férfi, akár a nő — gyermekek hátrahagyásával elhal, a túlélő házastárs a gyermekek gyámjává lesz és az egész vagyont osztatlanul megtartja. Ha újból házasságra lép, akkor gyermekei vagy azok rokonai osztályt követelhetnek, a midőn a közös vagyon vagy egyenlő arányban oszlik meg olyképpen, hogy fele a túlélő házastársé, másik fele a gyermekeket illeti meg,³ vagy pedig egyenlőtlen arányban olyképpen, hogy a túlélő atya a közös vagyonnak kétharmadát, a túlélő anya pedig csak egyharmadát kapja.⁴ Ha a házasság gyermektelen marad, akkor a túlélő házastárs a közös vagyon háromnegyedrészt megtartja és csak egynegyedrészt tartozik az elhalt házastárs rokonainak kiadni.⁵

Az általános szabály különben a városi polgárság öröklési

utriusque sexus solatio descenditum“. De következik ez úgy a selmeczi jogkönyv 1. pontjának, mint a szepesi jog 17. pontjának rendelkezéseiből.

² A szepesi jogban (Zipser Willkühr) uralkodó házassági vagy on k ö z ö s s é g e t érdekesen hasonlítja össze a német joggal, nevezetesen a sváb és a szász joggal DEMKÓ KÁLMÁN, A szepesi jog 21. és kv. 1.

³ L. a szepesi jog (Zipser Willkühr) 12. 13. 17. 65. pontjait. DEMKÓ KÁLMÁN (Lőcse története 1897. 16—86. lap) a szepes-szombati és a lőcsei kézirat szövegét párhuzamosan közli. Az egyenlő osztály elvét követi a tárnoki városok joga: KOVACHICH, Codex authenticus iuris tavernicalis 1803. 129—131. pont.

⁴ Selmeczi jogkönyv 1. pont. (WENZEL III. 207.): Wer wñnder uns sterbe vñd ein hawsfraw hinder sein lãst vñd erbñn, das weder der Richter noch kain anderer mon sol sich vnñsers guets vñderwindñn, sondern es sol inn der hawsfrawñn gewalt beleiben, vñd in irer erbñn. Ist oder das sich die hawsfraw vñderertt, so behellt sie *ein fraies drittail*.

⁵ Szepesi jog 4. pont.

jogában is, hogy a lemenők szükségképpen örökösök és pedig úgy a fiú-, mint a leányutódok. A végrendelkezés mindenkor csak lemenők nem létében van megengedve.⁶ A gyermekek fejenként, a távolabbi leszármazók törzsenként örököltek.

Ha valakinek lemenői nem voltak és nem végrendelkezett, akkor az ősi vagyonra nézve azon szabály állott, hogy az apai ágról származott vagyon az apai, az anyai ágról származott az anyai ágra szállott vissza (*paterna paternis, materna maternis*). Ellenben a szerzett vagyon mindkét ágat egyformán illette és a nemi különbség az oldalági öröklésnél sem jön tekintetbe.

A végrendelkezési jog a városokban szintén a királyi hatalomra támaszkodik. A városi kiváltságleveleknek kezdettől fogva egyik állandó pontját és így a városi szabadság kiegészítő alkatrészét képezte a polgárok végrendelkezési szabadsága, mely azonban lényegesen eltérő módon lehetett megállapítva.

A XIII. századból ránk maradt városi kiváltságlevelekben a végrendelkezési szabadságnak általán négy különböző típusát állapíthatjuk meg:

a) A legteljesebb végrendelkezési szabadság, midőn a városi polgár minden, úgy ingó, mint ingatlan vagyonáról, bárkinek javára szabadon végrendelkezhetik.⁷

b) Más városokban a polgár minden vagyonáról végrendelkezhetik ugyan, de csak a rokonok és az egyház javára.⁸

c) Vannak olyan kiváltságlevelek is, a melyek szerint az ingókról szabadon, bárkinek javára lehet végrendelkezni, ellenben az ingatlanokról csak a házastárs és a rokonok javára.⁹

⁶ Ezt a városi kiváltságlevelek kivétel nélkül bizonyítják. L. a 7—10 jegyzetben foglalt idézeteket.

⁷ Vasvár kiváltságlevele 1279. év 7. pont: Ad hec ordinavimus, quod si aliquis ex ipsis hospitibus sine herede decesserit, iidem decedentes de bonis suis ordinandi, legandi et conferendi tam universaliter, quam in parte cuicunque voluerit, liberam habeant facultatem. ENDLICHER 552—553. l. — Pesth 1244. évi kiváltságlevele 6. pont: Item quicunque ex ipsis sine herede decesserit, possessiones dimittendi habeat facultatem, cui volet. ENDLICHER 467. l. — L. még Szamobor 1242. év 4. pont. ENDLICHER 457. l. Jastrebarska 1257. év 5. pont. ENDLICHER 497. l.

⁸ Varasd 1209. évi kiváltságlevele 3. pont: Si quis autem herede carens decesserit, libere disponat possessionem suam, sive ecclesie sive cuilibet suorum cognatorum. ENDLICHER 406. l. — L. még Verőcze 1234. év 2. pont. ENDLICHER 443. l. Komárom 1277. év 3. pont. ENDLICHER 544. lap.

⁹ Zágráb 1242. évi kiváltságlevelének 16. pontja: Item si quis de civitate sine herede decesserit, de rebus suis mobilibus liberam habeat

d) Végül némely kiváltságlevél csak az ingókra nézve engedi meg a végrendelkezést, ellenben az ingatlanok lemenő örökösök nem létében szükségképpen átszállanak a felmenőkre, illetőleg az oldalrokonokra.¹⁰

A szepesi városokban, a hol a házastársi vagyonszövetség teljes erejében uralkodott, úgy az egyik, mint a másik házaspár, vagyonának csak egyharmadrészeről végrendelkezhetett szabadon, ellenben kétharmadrész szükségképpen a rokonokra szállott.¹¹

Ha a városi polgár sem nem végrendelkezett, sem vér szerinti örökösei nem voltak, akkor az örökséget a város foglalta le és azt három részre osztva, egyházi, jótékonyági és városi közczélokra fordította.¹² Ugyanez történt az idegenek hagyatékával is, ha egy év és egy nap alatt örökös nem jelentkezett.¹³

II. A városi polgárokon kívül a többi nem nemes szabadok, nevezetesen: a várjobbágyok, várnépek, udvarnokok és szabad parasztok öröklési jogára nézve csak gyér adataink vannak. A későbbben kifejlődött jobbágyi rend öröklési jogát csak *Werböczy* Hármaskönyvében találjuk rendszeresen egybefoglalva.¹⁴

A várjobbágyok, valamint jogállásuk és birtokjoguk tekin-

disponendi facultatem cuicunque voluerit, res vero immobiles, domus, curiam, vineas, terram et beneficia, suorum concivium habito consilio uxori sue vel alicui cognatorum suorum relinquat. ENDLICHER 454. l.

¹⁰ Nagy-Szombat 1238. évi kiváltságlevele 14. pont: Item quicunque ex ipsis sine herede decesserint, bona sua *mobilia* cuicunque voluerint conferendi habeant facultatem. ENDLICHER 446. l.

¹¹ Szepesi jog 2. pont. DEMKÓ, Lőcse története 19. l.

¹² Zágráb 1242. évi kiváltságlevelének 17. pontja: Item si quis intestatus decesserit, et nec uxorem, nec filios vel cognatos habuerit, due partes rerum suarum per vivos fide dignos, consilio civium ad hoc deputatos, pauperibus et ecclesie civitatis eiusdem distribuantur, tertia vero pars ad utilitatem civitatis reservetur. ENDLICHER 454. l. A selmeczi jogkönyv 1. pontja szerint szintén három részre osztották a hagyatékot: egyharmadrészt kapott az egyház az elhunyt lelkiüdvéért, egyharmadrészt hidak és utak építésére, egyharmadrészt városi közczélokra fordítottak. WENZEL III. 207. — L. még Pest-Ujvár (Castrum Budense) 1276. év 2. p. ENDLICHER 542. l.

¹³ Selmeczi jogkönyv 1. pont: Ist das ein frembder mensch stirbt vnd von seinem guet nichts schaff, die geswornen von der Stat sollen sich seines guets underwinden, vnd sollenn es behalttn vnder der Statt Insigll Jar und tag; . . . kombt oder niemant in Jares Frist, so sol man das guet in drey tail tailenn als obnn gesprochen ist.

¹⁴ HK. III. r. 29. és 30. cím.

tetésben legközelebb állottak a nemesekhez, úgy öröklési joguk is a nemesi rend öröklési joga szerint igazodik. A nemzetségi elv a várjobbágyi birtokok öröklésénél is irányadó; ehhez képest az ősi vagy öröklött birtokban csak a fiutódok örökölnek, ilyenek nem léteben pedig a nemzetség tagjai, az atyafiak.¹⁵ Végrendelkezési jog a várjobbágyot fiutódok nem léteben csak a saját öröklött birtokában illette meg; ellenben a várhoz tartozó birtokáról csak a király engedélye alapján végrendelkezhetett.

A várnépek, a mennyiben szintén bírhattak elidegeníthető örökbirtokkal, a mely nem képezett várföldet, a nemesi, az országos jog szerint örökölnek.¹⁶ Ellenben az általuk bírt várföldek öröklésére nézve külön szabályok állhattak fenn, a melyeket azonban nem ismerünk. Az egyedüli tájékozást IV. Bélának a győri várhoz tartozó szőlőműves várnépek részére 1240. évben kiadott kiváltságlevele nyújtja. E szerint, ha valaki e szőlőművesek közül fiutódok nélkül halna el, azok helyett testvére (*uterinus*) örököl; ha testvére nem volna, fele vagyon feleségére és leányaira, másik fele a vármegyei ispánra száll; ha pedig teljesen gyermektelenül halna el, javainak egyharmadrésze az özvegyé, kétharmadrésze pedig a jog és igazság szerint a vármegyei ispáné legyen.¹⁷

A szabad és nem szabad parasztokból, valamint a várnépekből kifejlődött jobbágyi rendnél első sorban szintén a szűkebb családi körhöz tartozók örökölnek, sőt úgy látszik, kezdetben csak ezek bírtak öröklési joggal. A földesúr azonban, fiutódok nem léteben, végrendelkezési szabadságot adhatott, a mely lehetett korlátlan, mely ingó és ingatlan vagyonra egyaránt, vagy korlátolt, mely csak az ingókra vonatkozott.¹⁸ E végren-

¹⁵ L. pl. FEJÉR C. D. IV. 1. 75., a hol Baka nevű várjobbágy birtokrészét, atyafiainak beleegyezésével eladományozza. L. még FEJÉR C. D. IV. 1. 470. IV. 3. 380. 541.

¹⁶ Ilyen birtokról, melyet szintén csak az atyafiak beleegyezésével lehetett elidegeníteni, az okmányok többször említést tesznek. L. pl. FEJÉR C. D. IV. 1. 99.

¹⁷ Ezen kiváltságlevelet először közölte FEJÉR C. D. IV. 1. 196. Utána ENDLICHER 448—451. I. Több tekintetben eltérő szöveggel a Hazai Okmánytár III. 5—7.; de ezen közlés sem teljes hibátlan. L. VILLÁNYI, Győrmege és város anyagi műveltségtörténete 63. I. 4. jegyzet.

¹⁸ Jászó 1243. évi kiváltságlevelének 10. pontja: Item sine herede decedentes universa bona sua tam in rebus mobilibus quam immobilibus,

delkezési szabadság azonban úgy értendő, hogy a jobbágy birtokát csak azon kötelezettségek mellett hagyhatta másra, a melylyel ő bírta. Továbbá a földesúr a végrendelkezési szabadság biztosítása fejében kiköthette, hogy a hagyatéknak egyik darabját megtarthassa.¹⁹ Végül a rabszolgák semminemű vagyonnal nem bírván, sem öröklési joggal, sem végrendelkezési szabadsággal nem bírhattak.

12. §. A szerződési jog és a zálogjog.*

Az újabb szerződési jog azon alapelvét, hogy az akaratmegegyezés, a *consensus* kötelező, sem a régi római jog, sem a germán jog, valamint általán a középkori jog a XIII. század előtt nem ismerte. A kezdetleges jogélet kerüli a finomabb megkülönböztetéseket, csak ott lát akaratmegegyezést, a hol az külső alakot ölt, a hol az akaratmegegyezés komolyságát, végleges voltát vagy az egyik fél részéről megtörtént szolgáltatás, vagy valamely forma, valamely jelvény alkalmazása által bizonyítani lehet. A szerződési jogban a bizonyítás kérdése főfontossággal

cuicunque vel quocunque voluerint, liberam habebunt legandi facultatem. ENDLICHER 463. l.

¹⁹ Keresztúr 1256. évi kiváltságlevelének 6. pontja: Item de rebus morientis sine herede *comes accipiet unam, quam voluerit*, de ceteris moriens disponet pro sua voluntate, si vero intestatus decedet, devolvantur bona sua ad uxorem vel ad filiam suam, si habet, salvo tamen iure comitis sui, ut predictum est, de ceteris disponat sicut voluerit.

* *Irodalom*: ILLÉS JÓZSEF, A magyar szerződési jog az Árpádok korában 1901. STOBBE O., Zur Geschichte des deutschen Vertragsrechtes 1855. ENDEMANN W., Die Nationalökonomischen Grundsätze d. kanonistischen Lehre, 1863.; Studien in der roman.-kanonist. Wirtschafts- und Rechtslehre 1874. MEIBOM V., Das deutsche Pfandrecht, 1867. SIEGEL H., Das Versprechen, als Verpflichtungsgrund, 1874. LÖNING R., Der Vertragsbruch im deutschen Recht, 1876. VAL DE LIÈVRE, Launegild und Wadia, 1877. MARCEL THÉVENIN, Contributions à l'histoire du droit germanique, 1879. FRANKEN, Das franz. Pfandrecht im Mittelalter, 1879. BRUNNER, Zur Rechtsgeschichte der röm. und german. Urkunde, 1880. ESMEIN, Études sur les contrats. (Nouv. Revue hist. de droit franç. et étr. IV. k.) AMIRA K., Nordgermanisches Obligationenrecht, 1882. BIERMANN, Traditio ficta, 1891. VIOLLET P. Histoire du droit civil français, 1893. HEUSSLER, Institutionen des deutsch. Privatrechts II. 225. és kv. I. SCHROEDER, Rechtsgeschichte 53. és kv. I., 277. és kv. I.

bír, mert a régi jog sokáig nem tesz különbséget azon kérdés között, hogy az akaratmegegyezés kötelező-e és bizonyítható-e? Ehhez képest kötelmi viszony, szerződés csak a szolgáltatás, vagy valamely forma alkalmazása alapján létesülhet.¹

A középkori szerződési jogban uralkodó első alapelv, hogy valamely szolgáltatást csak a már teljesített szolgáltatás alapján, mint ellenszolgáltatást, lehetett követelni, a mely lehetett valószínűsítő, vagy pedig később színleges, a minő a felpénz vagy a foglaló adása. A szerződést létesítő forma gyanánt pedig valamely jelvénynek, a pálczának (*festuca*), kalásznak (*stipula*), kardnak, keztyűnek vagy pedig az okmányoknak, a kartának átadását alkalmazták. Majd később a *festuca* átadását a kézfogás helyettesíti és az egyház befolyása következtében az egyszerű akaratmegegyezést az eskü által kötelezővé lehetett tenni.

A XIII. század folyamán mindinkább általános szabálylyá lesz azon jogtétel, hogy az akaratmegegyezés kötelező. Előidézte ezt egyrészt a római jog téves értelmezése, mely ilyen általános szabályt nem tartalmazott, másrészt az egyház, mely minden oly akaratmegegyezés kötelező voltát hirdette, a melynek tartalma megengedett.²

Az új jogelv érvényre emelkedése azonban korántsem törte meg azonnal a régi jog erejét. A foglaló vagy felpénz és az azzal kapcsolatos áldomásívás, valamint a kézfogás, az eskü és az okirat továbbra is fennmaradnak, csak hogy hovatovább nem a szerződést létesítő tényezőként szerepelnek, hanem a már létrejött szerződés bizonyítására és biztosítására szolgálnak.³

¹ Tüzetesen bizonyítja ezt ESMEIN (ld. m.)

² C. 1. X. 1. 35. Antigonus episcopus dixit: aut inita pacta suam obtineant firmitatem, aut conventus (si se non cohibuerit) Ecclesiae sentiat disciplinam. Dixerunt univēri: pax servetur, pacta custodiantur (Ex concilio Africano an. 348.) C. 3. X. 1. 35. . . . . studiose agendum est, ut quae promittuntur opere compleantur (Gregorius an. 600). L. ESMEIN A., Études sur les contract dans le très ancien droit français. (Nouvelle Revue hist. de droit franç. et étr. IV. 668. és kv. I.)

³ A szerződésnek esküvel erősítése nálunk még a XIII. században is szokásos volt. WENZEL IX. 248—249. „Et insuper predictus Ugrinus tactis corporaliter sacrosanctis evangeliis iureiurando promisit et firmavit solemniter omnia et singula supradicta per se et suos heredes firma et illibata servare, et in nullo alicuius rei pretextu cavillatione, malicia, seu ingenio contrafacere vel venire“. Fülöp fermói püspök és pápai követ ezen oklevele azért is érdekes, mert látjuk, hogy a római jog elveit nálunk

A kezdetleges jogfejlődésben alkalmazott szerződés a csere és az adásvétel. Mindkét szerződés úgy a régi magyar jogban, mint a germán jogban készértékbeli szerződés, azaz olyan, a melynél a szolgáltatást nyomon követi a viszontszolgáltatás, a melynél tulajdonképpen nincs egyébről szó, mint az értékek kölcsönös kicseréléséről. Ilyennek lehet tekinteni a *Gurdézi* által leírt házasságkötést és Szent László decretumában a vásáron kötött adásvételi szerződést.⁴

A szolgáltatásra irányuló kötelezettséget sem a régi magyar jog, sem a germán jog nem ismerte. Az adóssági szerződéseknek alapját kezdetben a zálogadás képezte. Az, a ki valamely szolgáltatásra akarta magát kötelezni, ezt az akarátát, a szolgáltatás elvállalását valamely dolog átadása által jelezte.

Ezen legrégibb zálogos szerződésnél az adós tulajdonképpen büntetésfizetési ígéretet tesz, azaz azt igéri, hogyha nem szolgáltatna, akkor azt a dolgot, a melyet zálogul adott, büntetés gyanánt veszítse el. A büntetésfizetési ígéretet kifejezésre juttató dolgot a nyugati népeknél *wadia*-nak, *wette*-nek, a latin okmányok *vadium*-nak, *vadimonium*-nak nevezték, mely a régi góth *vidan* (*binden*) szótól származik és annyit jelentett, mint megkötni, kötelezettséget vállalni.⁵

A középkori formális szerződések a perbeli biztosítékból (*cautio iudicatum solvi*) fejlődtek ki, melyet a vádló a vádlottól követelhetett, hogy a bizonyítás nem sikerülte esetén szolgáltatni és a bírói ítéletnek eleget tenni fog. Ezt a szerződést a középkori jogban *fides facta*-nak nevezték. Magát az elnevezést a magyar forrásokban nem találjuk, de hogy a perbeli *cautio* nálunk is szokásban volt, azt a források eléggé bizonyítják.⁶

is az egyház terjesztette, a római jogi exceptiók egész sorozatát említi: „*rununcians exceptioni non venditi et traditi, concessi seu cessi . . . doli mali, sine causa, et ob causam et sine justa causa, deceptionis ultra dimidium iusti precii, et lesionis enormis . . . etc.*” L. még WENZEL IX. 8.

⁴ *Gurdézi* tudósítására nézve lásd a IX. fej. 3. §-át. — Decr. St. Ladisl. II. 7.

⁵ GRIMM J., Deutsche Rechtsalterthümer 601. I. AMIRA Nordgermanisches Obligationsrecht. 193. és kv. l. — A zálogot a latin okmányok nálunk is „*vadium*” „*vadimonium*” nevezik. V. ö. Decr. Colomani II. 2. Várad Regestr. 8. 141. és 190. pont. WENZEL I. 66. 1171. év.

⁶ 1273. év 14. pont: In actione eciam furti sive violencie, vel cuiuslibet maleficii, homo possessionatus sine *caucione fideiussoria* iudicetur. ENDLICHER 539 l.

A büntetésfizetést ígérő szerződéssel áll kapcsolatban a középkori kezesség intézménye, mert a biztosítékadás rendszerint kezesek állítása által történt. Az, a kit valamely büntetett vádoltak, kezeseket tartozott állítani.⁷ Innen, hogy a perbeli biztosítékot később is *cautio fideiussoria*-nak, kezességi biztosítéknak nevezték.⁸

A kezes kezdetben saját személyével felelős. A kezes mintegy zálog gyanánt a hitelező hatalmába adták olyképpen, hogy ha az adós nem teljesítené kötelezettségét, a kezes a hitelező rabszolgájává lesz. Ezt a kezességet túszuladásnak, *tűszkezesességnek* nevezzük, melynek megkötése bizonyos jelvénynek átadása által történt. Azon jelvényt, a *festuca*-t, a melyet ilyenkor használtak, a nyugati források szintén *wadia*-nak vagy *wette*-nek és magát a kezességi szerződést *wadimonium*-nak nevezték.

A kezesek személyes felelősségét később a vagyoni felelősség váltja fel. De a kezes, éppen úgy mint a régi római jogban az *obsides praedes vades*, közvetlenül felelős és nem, mint a későbbi római *fideiussor*, csak járulékosan, csak az adós mellett. A kezes a hitelező irányában a főadós, a hitelező csak a kezes ellen fordulhat, csak őt kényszerítheti szolgáltatásra, ellenben a kezes az adós tartozik kielégíteni.⁹ Sőt a régi jog szerint a tanukat is kezeseknek tekintették, a kik, mint ilyenek, felelősségre vonhatók.¹⁰

⁷ Decr. St. Ladisl. II. 1. Si autem de manu fideiussoris evaserit, de patibulo quidem liberetur, verum tamen cum eodem fideiussore in aliam regionem venundetur, et bona ipsius regali fisco vendicentur. L. még az idegenekre és a kóborlókra nézve: Decr. Colomani I. 4. és 42.

⁸ L. a szlavóniai statutum idézett 14. pontját.

⁹ Tanusítja ezt a Várad Regestrum 117. pontja, melyből látjuk, hogy a hitelező közvetlenül a kezeseket perli és a bíró marasztalja: Fulcus de villa M. impeiit Vosoclum, Stephanum Nicolaum, Pec et alios de villa Qu. pro quatuor marcis in eorum fideiussione cuidam eorum convillano accomodatis. Homo predicti Fulcus portato ferro iustificatus est.

¹⁰ A tanuk felelősségéről tanuskodik Szt. László decretuma II. 7.: Nemo vendat vel emat, praeter mercatum. Si quis vero contra hoc, emerit de furtiva re, pereant omnes: et emptor et venditor et testes. Si vero propriam rem traxerint, perdant rem et pretium, et testes tantundem. A tanukat úgy a Várad Regestrum, valamint a későbbi okmányok kezeseknek, *fideiussores*, nevezik. 168. pont: Alperes tagadja, hogy felperes a lovat tőle vette, erre felperes „prefatus D. adduxit ut mos est fideiussorem adversarii sui, quo se fideiussorem perhibente, G. (alperes) vero constanter negante,

Az adásvételi szerződés éppen úgy, mint a csere-szerződés, a készértékbeli szerződésből reális szerződéssé fejlődik, mely még nem a felek megegyezése, hanem az egyik fél szolgáltatása alapján (*res*) jön létre. A vevő csak akkor követelheti a megvett dolgot, az árút, ha már ő maga előbb szolgáltatott, ha a vételárt egészen vagy részben lefizette. Ehhez képest a vevő csak a már szolgáltatott érték ellenértékét követeli akkor, midőn a megvett dolog átadását kéri.

A későbbi jogfejlődésben a valóságos fizetés helyébe, a színleges fizetés lépett. E színleges szolgáltatás a felpénz vagy foglaló (*arrha*), egy csekély összeg, melynek gazdasági értéke nincs, nem részletfizetés, de a mely jogilag a valóságos fizetést, a vételárt pótolja, a mennyiben a kötelező akaratot külsőleg kifejezésre juttatja, megtestesíti és ez által a szerződést létrehozza.¹¹

A foglalót nem számították be a vételárba és így azt el kellett költeni; vagy valamely jótékony célra kellett fordítani vagy pedig az adásvételnél jelenlevőket meg kellett vendégelni. E szokás hozta létre úgy nálunk, mint a nyugati népeknél, egyrészt az „Isten-fillér“ (*denarius Dei*, *denier à Dieu*, *Gottespfennig*, *Gottes Heller*) intézményét, másrészt az áldomásivást (*Weinkauf*, *Bierkauf*, *Leitkauf*, *Leikauf*, *mercipotus*), a mely utóbbit a magyar népszokás a vásáron való adásvételnél napjainkig fentartotta.¹²

A történetírók nálunk az áldomásivást nem a felpénzzel, vagy a foglalóval hozzák kapcsolatba, hanem régi vallási intézményt látnak benne. Az kétségtelen, hogy az áldomás szó származására nézve az „áldani“, „áldozni“ igékkel áll kapcsolatban és a vallásos jellegű áldomás pohár nyomait (*poculum Sancti Joannis*, „Ukkon pohár“) úgy nálunk, mint a velünk rokon népeknél megtaláljuk,¹³ mindazáltal szerintünk kétségtelennek

Martinus bilotus . . . per pristaldum nomine K. misit Uaradinum“. L. még u. o. 317. pont. FEJÉR C. D. IV. 1. 255. WENZEL VII. 19.

¹¹ Hogy a házasságot, mint adásvételi szerződést, egykoron nálunk is a foglalóadással (*arrha*) kötötték, azt a Kálmán alatt tartott második zsinat fentebb tárgyalt rendelkezése bizonyítja. Decr. Colomani II. 15.: „aliquo signo subarrhationis“.

¹² Az Istenfillérről mondja a budai városi jogkönyv 375. §-a: „Wer einen kauf thuet vmmb farund hab, der da pestetiget wirt mit einem gotes pfenning, der selbig kauff musz stetig seynn zu gewyn vnnd zu schaden“. MICHNAY és LICHNER, Ofner Stadtrecht 1845. 195. l.

¹³ Az Ukkon pohárról HUNFALVY, Ethnographia 242. és kv. l. A vérszerződésről KUUN GÉZA gróf, Relationum I. 220—222 l. V. ö. SCHILLER BÓDOG Áldomás cikkét a Magyar Lexiconban.

látszik, hogy a vásáron való vételeknél szokásos áldomásívás a foglalóval áll kapcsolatban és a foglalót vagy felpénzt nálunk kezdettől fogva erre fordították.¹⁴

A foglaló kezdetben a szerződés létrehozó tényezője volt és ha elmaradt, az adásvételi és a bérleti szerződést létrejötnék nem is tekintették; később azonban a szerződés megkötésének csak bizonyító és pedig leghatályosabban bizonyító eszközévé vált. Az adásvételi szerződést már a felek akaratmegegyezése hozza létre, de azért a népszokás a foglalót és azzal kapcsolatban az áldomásívást fentartja, mint a szerződés létrejöttének bizonyítására szükséges eszközt. Ilyen jelentőséggel bír a felpénz és azzal kapcsolatosan az áldomásívás *Werböczy* Hármaskönyvében, midőn mondja, hogy ha a lopással vádolt ember azt állítja, hogy a dolgot vásáron vagy másutt vette, de sem szavatost nem tud állítani, sem bárki mást, „a ki a vásárok áldomást ivott, vagyis ahhoz szokás szerint szerencsét kívánt volna“, mint tolvaj akasztó-fával bűnhődik.¹⁵

A foglalónak vagy felpénznek ugyanilyen jogi jelentősége és jogtörténeti fejlődése volt a bérleti szerződésekénél. A régi jog erejéről tanuskodik, hogy a foglalóadás a lakbér- és a munkabérszerződésekénél még napjainkban is szokásos úgy nálunk, mint a nyugati államokban.¹⁶

Nagyobb jelentőséggel bíró szerződés volt a középkori jogban a kölcsön, a mely azonban, mint adóssági szerződés csak később, a készértékbeli szerződések kora után fejlődik ki és pedig a zálogadás alapján. Ehhez képest a kölcsönszerződés már eredetében szoros összefüggésben áll a középkori zálogjog fejlődésével. A régi jog hosszú időn át nem is ismer más kölcsönszerződést, mint a mely a zálog alapján állván, zálogkölcsön-

¹⁴ Az áldomásívás legrégibb nyomát 1310. évben találjuk, a midőn azt már mint régi szokást említik: „... quibus ipse prior et fratres sui dederunt *mercipotum* et *aldamasium* ad bibendum secundum consuetudinem illius loci approbatam“. — L. még FEJÉR C. D. X. 6. 628. 1424. év: „huic venditioni seu victimae *bibitionis* interfuerunt“.

¹⁵ HK. III. r. 34. cz. 3. §. Verum fur ille si dixerit in forro libero, et communi, vel alibi se emisse, et evictorem (quem nos expeditorem appellamus) non potuerit statuere; neque hospitem, vel alium quempiam, qui *mercipotum*, hoc est, victimam emptionis, et venditionis, more solito benedixisset, producere: patibulo reus erit.

¹⁶ Párisban, ha valaki szállást fogad, még ma is a kapusnak Isten-filért (denier à Dieu) ad. ESMEIN id. m. IV. 695. l.

szerződésnek nevezhető, a melynél a zálog mint kötelemlétesítő tényező jelentkezik.¹⁷

A kölcsönvevő zálogadással vállalja el a fizetési kötelezettséget, a mely eredetileg éppen úgy, mint a perbeli *cautio* esetleges fizetést jelentett. Ha tehát az adós nem szolgáltatott, ha a zálogul adott dolgot nem váltotta ki, akkor az a hitelező tulajdonába ment át. Másrészt azonban az adós kötelezettségének alapját a zálog képezvén, közte és a hitelező között a zálog mellett külön személyes kötelmi viszony nem állott fenn. Ennek további fontos következménye, hogy ha a zálogul átadott dolog elvész vagy megrongálódik, az a hitelező kárára történik, mert a hitelező nem követelheti, hogy az adós neki a zálogon kívül bármit is szolgáltatson és ha a hitelező nem tudja követelését a zálogból kielégíteni, a hiányzó összeg kiegészítését nem követelheti. Viszont azonban, ha az adós a szolgáltatást elmulasztván, a zálog a hitelező tulajdonába megy át, ő az értékesebb zálogból eredő többletet nem tartozik az adósna visszafizetni. Ezt a régi zálogot háromlási zálognak nevezzük.

A XIII. századtól kezdve nálunk is úgy, mint a nyugati államokban a kötelemlétesítő háromlási zálogot, a biztosi vagy kielégítési zálog váltja fel, a melynek már egészen más jogi természete és jelentősége van, mint az előbbi háromlási zálognak. A biztosítási zálog már nem a kötelmi viszony megállapítására, a szolgáltatási kötelezettség létesítésére, hanem annak csak biztosítására szolgál. A hitelező és az adós között már külön kötelmi viszony áll fenn, a mely a kölcsön adott összeg átvételével keletkező, a zálogadástól függetlenül áll fenn, a melynek a zálogadás csak járulékát képezi és azon rendeltetése van, hogy ha az adós nem szolgáltatna, a hitelező a kielégítés iránt biztosítva legyen.

A biztosítási zálognál már egészen más jogelvek uralkodnak, mint az előbbi háromlási zálognál. Ha a hitelező birtokában levő zálog elvész vagy megrongálódik, a kár nem a hitelezőt, hanem az adóst éri, mert ha a hitelező a zálogból nem nyerne kielégítést, követelheti a ki nem elégített összeg megtérítését.

¹⁷ A zálog kötelemlétesítő jelentőségét okleveleink azáltal juttatják kifejezésre, hogy a zálogadást egyenesen kötelemnnek, kötelezettségvállalásnak mondják: *obligare, obligatio*. L. IV. Béla 1251. évi zsidóprivilegiumának alább idézett pontjait. Továbbá: FEJÉR C. D. IV. 1. 99. IV. 2. 364. IV. 3. 304. H. O. IV. 83. VI. 334. VII. 283. WENZEL VII. 515. XII. 374.

Másrészt, ha az adós nem szolgáltat, a biztosítási zálognál a hitelezőt csak a kielégítési jog illeti meg, de nem a tulajdonjog. A zálog nem megy át a hitelező tulajdonába, hanem csak jogot nyer arra, hogy a zálogot eladhassa, de a felesleget az adósnak kiadni tartozik.

A zálogos kölcsönszerződés most előadott jogtörténeti fejlődését tükrözi vissza Kálmánnak a zsidókra vonatkozó törvénye és IV. Bélának 1251. évi zsidóprivilegiuma, valamint a nagy számmal ránk maradt oklevelek. Kálmán decretumában látjuk az átfejlődés kezdetét a háromlási zálogból a biztosítási zálogba, a továbbfejlődést pedig IV. Béla privilegiuma tanúsítja.

Kálmán decretumában még a zálog eredeti formájában, mint kötelemlétesítő zálog, mint *vadimonium* jelentkezik.¹⁷ A kölcsönszerződés létesítéséhez a zálogadás okvetlenül megkívánatik, mert e nélkül a hitelező követelését nem érvényesítheti. Minden kölcsönszerződésnél zálogot kell adni, de ezenkívül a könnyebb bizonyítás kedvéért keresztény és zsidó tanukat is kell alkalmazni, sőt ha a kölcsönösszeg három arany pensát (pénzt) meghalad, a tanuk neveit tartalmazó és a felek pecsétjével ellátott kártyát kell alkalmazni.¹⁸ Nyilvánvaló, hogy a súlypont a zálogadáson nyugszik s hogy a zálog még lényegében háromlási zálog, a mely mellett a tanuk és az okirat, csak mint bizonyítási eszközök, szerepelnek.

IV. Béla kiváltságlevele már sem a tanuk, sem az okirat alkalmazását nem kívánja többé, hanem elégséges a zálogadás. Ez által a bizonyítás súlypontja a zálogra helyezkedik, a hitelező csak a zálogadással bizonyíthatja követelésének fennállását. A zálog IV. Béla privilegiumában nem háromlási zálog többé, hanem biztosítási zálog, nem *vadimonium*, hanem *pignus*, mely a hitelező és az adós között fennálló kötelmi viszony alapján, a

¹⁷ Decr. Colomani II. 2. Si christianus judaeo, aut judaeus christiano duarum vel trium personarum (pensarum) pretium accomodare voluerit, mutuator a mutuante *vadimonium* recipiat, et testes christiani ac judaei in testimonium assumantur, ut si forte alter alteri, quod mutuaverit, denegaverit, *vadimonio* tamen et testimonio utriusque comprobetur.

¹⁸ Decr. Colomani II. 2. Si autem ultra tres personas (helyesen pensas) alter alteri quidquam accomodaverit, *vadimonium* et testes, ut praedictum est, assumant, et quantitatem pecuniae ac nomina testium in chartulam scribere, ac sigillo utriusque, mutuatoris scilicet et mutantis, sigillari faciant; ut si quando alter alteri in hac re vim inferre, voluerit, scripto aut sigillo utriusque veritas comprobetur.

hitelező követelésének biztosítására szolgál. De, hogy egykoron a zálog háromlási zálog volt, azt eléggé tanúsítja, azon jogelv uralma, hogy a kölcsönszerződés fennállását csak a záloggal lehet bizonyítani.

Ha a zálogadást a hitelező kétségbe vonta, akkor azt tanukkal kellett bizonyítani, mert ellenkező esetben a hitelező esküjével menekült a zálog kiadása alól.¹⁹ Úgyszintén, ha a zálogadás nem kétséges, akkor a kölcsön adott összeg nagyságát a hitelező esküjével bizonyíthatta.²⁰ Minthogy most már a zálog a kölcsönszerződést biztosító jelleget nyert, ha a hitelező hibáján kívül tűzvész, lopás vagy rablás következtében elvesz, vagy pedig mint lopott dolgot a birtokháborítási kereset alapján visszakövetelik: az adós kötelezettségének teljesítése alól nem szabadul, s adósságát minden levonás nélkül megfizetni tartozik: *debitum pro quo obligatur sine diminutione persolvat*.²¹ Másrészt a hitelezőt csak kielégítési jog illeti meg, a zálogot a bíróság tudtával a visszaváltásra kitűzött határidő után eladhatja ugyan, de a többletet az adósnak kiadni tartozik.²² Ha azonban az ingó zálog a kitűzött határidőn túl, még egy évig maradt óvás nélkül a hitelező birtokában, akkor az a hitelező tulajdonába ment át.²³ E rendelkezés szintén a régi jog maradványa, a midőn még a zálog háromlási zálog volt.

Zálogul ingó és ingatlan dolgot lehetett átadni, a miből a későbbi középkorban a zálogjognak két különböző rendszerre fejlődött ki: az ingókra és az ingatlanokra vonatkozó zálog-

¹⁹ IV. Béla 1251. évi zsidóprivilegiuma 2. pont. Item si Christianus Judeum impetit, asserens quod ei sua pignora obligavit, et Judeus hoc diffidetur, si Christianus Judei simplici verbo fidem adhibere noluerit, Judeus iurando equivalenter sibi obligato suam intencionem probabit, et transiet absolutus. 4. pont: Item si Judeus Christianum testibus non assumtis dicat se pignus obligasse, et ille negaverit, super hoc Christianus sui solius iuramento se expurget. ENDLICHER 473—474. 1.

²⁰ 3. pont. Item si Christianus obligaverit pignus Judeo, affirmando quod Judeo minori obligaverit quam dicat, iurabit Judeus super pignore sibi obligato, et quod iurando probaverit, ei solvere non recuset.

²¹ U. o. 6. és 7. pont.

²² U. o. 26. pont: Item si Judeus receptum a Christiano pignus per spacium anni tenuit, si pignoris valor mutuatum pecuniam et penam non excesserit, Judeus iudici suo pignus demonstrabit, et prius ea vendendi habeat libertatem.

²³ U. o. 27. pont.

jog. A zálog tárgyát bármely ingó dolog képezhetette, kivéve a véres és nedves ruhákat, nehogy a büntett elpalástolható legyen és kivéve az egyházi ruhákat, a melyeket csak a praelátusoknak volt szabad zálogba adni.²⁴

A kamatvétel nem tartozik a kölcsönszerződés lényegéhez, mindazáltal azt látjuk, hogy már a rómaiaknál is korán szokásos volt. Már a XII. táblában meg volt állapítva a kamat nagysága és pedig a tőkének tizenkettedrészében, a mi körülbelül $8\frac{1}{4}\%$ -nak felel meg.

A kamatvételt a középkorban az egyház általán megtiltotta, a mely tilalomnak oka azon téves közgazdasági felfogás, hogy a kölcsön adott tőke nem gyümölcsözhet; a pénzből, a melyet a hitelező kölcsön adott, nem lehet több pénzdarab: *nummus non parit nummum*. Ehhez képest minden kamatvétel az adós vagyoni megrontására vezet, a mi a felebaráti szeretettel ellenkezően, a keresztényeknek nincsen megengedve.²⁵ A zsidók ellenben — királyi kiváltság alapján — úgy nálunk, mint a nyugati államokban kamatot és pedig igen magas kamatot szedhettek. Ha a keresztény zálogát a tőke lefizetése mellett váltotta ki, ellenben a kamattal adós maradt, akkor egy hónapi késedelem után a kamattól szintén kamat járt.²⁶

A kamatvételi tilalom következtében a középkorban az ingatlanokra nézve a római jogi *hypotheca*-tól egészen eltérő zálogjogi rendszer fejlődött ki. A római jog szerint a *hypotheca*-nál a zálogul lekötött ingatlan nem ment át a hitelező birtokába és használatába, a hitelező nem nyert dologi jogot, hanem csak dologi keresetet (*actio in rem*), olyképpen, hogy

²⁴ U. o. 5. pont.

²⁵ V. ö. ENDEMANN W. Die nationalökonomischen Grundsätze d. ka-nonist. Lehre 1863.

²⁶ U. o. 22. pont: Item si Christianus a Judeo pignus suum absol-verit ita, quod penam impositam non persolverit, si eidem penam infra mensam non solverit, illis penis incrementum pene. A kiváltságlevél úgy itt, mint másutt (26. pont), a kamatot nem *uzura*-nak, hanem *pena*-nak nevezi, a mi tulajdonképpen itt pénzbüntetést, bírságot jelent. A poena (pena) for-rásainkban általán büntetést jelent. A szlavóniai statutum 6. pontja a hamis vádemelőre nézve mondja: „penam pati debeat talionis“ (ENDLICHER 538. l.). A kamat nagyságát IV. Béla kiváltságlevele nem állapítja meg. Az osztrák kiváltságlevél szerint 190 perczentet lehetett követelni. Pozsonyban a kamat-láb nagyságát 1376. évben városi szabályrendelet állapította meg, később Zsigmond király. V. ö. KIRÁLY JÁNOS, Pozsonyváros joga 227—228. l.

követelését a dologra nézve bármely harmadik személylyel szemben érvényesítheti. Ellenben a középkori zálogjog szerint a zálogul lekötött ingatlan a hitelező birtokába és használatába megy át. A zálogos hitelező az ingatlanra dologi jogot nyer s ezen joga dologi, birtokjogi keresettel védhető; neki éppen úgy, mint a jogszerű birtokosnak vagy a tulajdonosnak, jogában áll birtokháborítási keresetet indítani s általán mindazon védelmi eszközzel élni, a mely a jogszerű birtokosnak rendelkezésére áll, valamint jogában áll az ingatlant, minden tartozékával együtt, szabadon használni²⁷ és miután a földesúri hatalom a szabad birtokjoggal együtt járt, annak gyakorlása is megilleti a zálogos hitelezőt.²⁸

Az ingatlannak, a földbirtoknak, zálogul lekötése a magyar jogban ugyanazon formák szerint történt, mint az örökletes joggal való átruházás, az elidegenítés. A XIII. században már az ingatlannak zálogul lekötését éppen úgy, mint az adásvételi, csere- vagy ajándékozási szerződést, valamely hiteles hely vagy hiteles személy előtt kellett bevallani. Ehhez képest a zálogszerződés szabályszerű formája, a hiteles hely előtti bevallás, a *fassio*. Ezen általános szabálylyal szemben IV. Béla zsidóprivilegiuma arról tanuskodik, hogy a nemesi vagy szabadbirtok a zsidó hitelező részére zálogképpen magánpecsét alatt is lekötethető, a midőn a nemesi ingatlan éppen úgy, mint más esetben, a zsidó hitelező birtokába és használatába ment át, a ki azonban a földbirtokon tartózkodó jobbágyság felett joghatóságot nem gyakorolhatott és ha keresztény akadt, a ki az ilyképpen elzálogosított birtokot magához váltani akarta, azt átengedni tartozott.²⁹

²⁷ Világosan kimondja ezt IV. Béla zsidóprivilegiumának 24. pontja: „nos Judeo possessionem assignabimus obligatum, et eos contra violentiam defensabimus, et faciemus eum percipere fructus provenientes“. Ugyanerről tanuskodnak az oklevelek. L. pl. FEJÉR C. D. IV. 1. 99. IV. 2. 363. VIII. 1. 72. WENZEL III. 71. VII. 441. X. 79. XII. 586. 652. H. O. V. 80. VI. 138. 398. Z. O. I. 41.

²⁸ Éppen ezért IV. Béla zsidóprivilegiuma a zsidó hitelezőt az úri hatóság gyakorlásából expressis verbis kizárja. 24. pont: „super Christianis tamen in eisdem possessionibus existentibus *Judeum aliquam iurisdictionem nolumus exercere*“.

²⁹ 24. pont: „Item si Judeus super possessionem aut literas magnatum regni pecuniam mutuaverit, et hoc per suas literas et sigillum probaverit, nos Judeo possessionem assignabimus obligatam“. Összefügg ez

Habár az ingatlanra vonatkozó zálogjog csak ideiglenes jellegű birtokjogot adott, mindazáltal egyes oklevelek tanúsága szerint szokásos volt a békés birtoklás és használat biztosítása czéljából az atyafiaknak, a nemzetség tagjainak, sőt a szomszédoknak hozzájárulását (*consensus, assensus*) kikérni, valamint a zálog békés birtokáért és használatáért szavatosságot vállalni.³⁰

A zálogul lekötés rendszerint bizonyos meghatározott időre szólt, a melynek elteltével az adós vagy jogutóda a birtokot visszaválthatta. Ha az adós tartozását megfizetni nem tudta, akkor a hitelezőnek jogában állott a hiteles hely előtt a zálogul lekötött ingatlan eladását vagy tulajdonjoggal való átruházását kérni, ez a bíróság általi átörökítés (*perpetuatio*). A zálog értékének többlete az adóst illeti és viszont, ha a zálogból az adósság ki nem került, az adós a hiányzó összeget megtéríteni köteles.³¹

A záloglevelek tanúsága szerint szokásos volt a zálogul lekötés alkalmával kikötni, hogy ha a zálogba adó a zálogot visszaváltani nem akarja vagy nem tudja, akkor az a hitelező tulajdonába megy át, a mit az oklevelek átörökítésnek (*perpetuatio*) neveznek.³² Úgyszintén szokásos volt kikötni azt is, hogy az adós a visszaváltási határidő elmulasztása esetén büntetést (*poena conventionalis*) tartozott fizetni. E büntetés rendszerint abban állott, hogy a kölcsönadott összeg kétszeresét (*poena dupli*) kellett visszafizetni.³³

azon később érvényre emelkedő tétellel, hogy a közhitelű pecsét csak az örökiség, a tulajdonjog megszerzéséhez szükséges, de nem az elzálogosításhoz. L. ezen fejezet 7. §-át.

³⁰ L. pl. FEJÉR C. D. V. 3. 98. VI. 2. 305—307. WENZEL VIII. 13. XII. 560—561. H. O. VI. 387. 397.

³¹ L. FEJÉR C. D. IV. 3. 98. VI. 2. 305. VII. 1. 360. VII. 2. 254. WENZEL V. 17. IX. 191. X. 405. XII. 560. H. O. VI. 397. VIII. 232.

³² Voluit eciam idem comes P. quod si in ipsis octavis ipsam solutionem ducentarum et quinquagintarum marcarum facere non posset super *perpetuacione* dicte possessionis U. sepedicto comiti M., contradiccionem quorumlibet non obstante, privilegium nostrum, nullo alio consensu super hoc requisito, dari faceremus. WENZEL XII. 586. L. még pl. WENZEL VIII. 110. IX. 132. X. 59. H. O. I. 58. VI. 378. VII. 91. K. O. I. 26.

³³ „post medium (sc. quadragesime) cum pena dupli tenebitur redimere“. WENZEL VIII. 250. „ex tunc pena dupli graveretur“. FEJÉR C. D. IV. 3. 98—99.

III. FEJEZET.

A büntetőjog.

1. §. A büntetőjog alapelvei és rendszere.

Az ősi államszervezet korában fennállott büntetőjog alapelveit nem ismerjük. Sajnálunk kell ezt annál inkább, mert az ide vonatkozó adatok nagy mértékben megkönnyítenék a későbbi fejlődés megvilágítását.

A krónikák hiányos és nem egészen megbízható adataiból csak azt látjuk, hogy a nemzetegész, az állam ellen irányuló büntetteket maga a nemzet torolta meg a nemzetgyűlésen választott birák által, és hogy e büntettek büntetése a közbékéből való kizárás, a kiközösítés volt, a minek következménye a kizárt egyén személyiségének megsemmisítése, megölése vagy rabszolgaként eladása.

Az összszövedés 4. és 5. pontja szól a nemzetegész ellen elkövetett büntettekről. A ki hűtlenné lesz a vezér személyéhez, viszálykodást támaszt a vezér és atyafiai között, a ki tehát a vezér, mint a nemzeti egység képviselője ellen vét, annak törvényes hatalmát megingatni törekszik, vére omlásával, azaz halállal bűnhődik.¹ A vezér, avagy a törzsek fejei, ha a véresküvel erősített összszövedés valamelyik rendelkezését megszegnek, átok alá kerülnek, kizáratnak a nemzet kebeléből, a mi a halálbüntetéssel szintén egyenlőnek tekintendő.²

¹ Quartus status iuramenti sic fuit: ut si quis de posteris eorum infidelis fieret contra personam ducalem et discordiam faceret inter ducem et cognatos suos sanguis nocentis funderetur . . . " *Anonymus* 6. fej.

² Quintus status iuramenti sic fuit: ut si quis de posteris ducis Almi et aliarum personarum principalium iuramenti statuta ipsorum infringere voluerit, anathemati subiacet in perpetuum". U. o.

A nemzetegész ellen elkövetett büntett volt továbbá a hadkötelesség megsértése. Ezt elkövette, a ki a hadbahívásra a nemzetgyűlésen meg nem jelent, vagy pedig a ki az ellenséghez szökött, valamint az is, a ki magát a hadban gyáván viselte. Az első esetre, *Kézai Simon* tanúsága szerint, a szittyia törvény azt rendelte, hogy a tettest karddal kettéhasítsák, vagy veszett ügyekben alkalmazzák, vagy szolgaságra vessék;³ a másodiknak büntetése, a krónikák szerint, a jogközösségből való kizárás volt, a mint azt az augsburgi ütközetből hazatért hét magyar-nak esete bizonyítja, a kiket a nemzet örökre kizárt kebeléből.⁴ Hogy a hadi szökevényeket ugyane büntetéssel sújtották, azt nem kell bizonyítani, mert az ellenséghez való átpártolás a leg-súlyosabb neme a gyávaságnak. Erre vonatkozatható *Bölcs Leó* azon tudósítása, hogy a magyarokat nagyon szomorítja, ha közülük némelyek a rómaiakhoz pártolnak.⁵

Ezen kívül, úgy látszik, voltak más büntettek is, a melyeket, noha nem közvetlenül a nemzetegész ellen irányultak, a közhatalom torolt meg. E közbüntetteket, valamint az azokra alkalmazott büntetéseket nem ismerjük. *Kézai* általában csak „gonosztevőket, tolvajokat és rablókat“ említ, mint a kik felett a Kádárnak nevezett bíró (*rector*) ítelt s a kinek igaztalan ítélete ellenében a nemzetgyűlés előtt lehetett panaszt tenni.⁶

A régi magyar büntetőjog alapelveire és rendszerére vonatkozó részletesebb tudósításaink a királyság korából valók, a midőn már a népbékét vagy nemzetbékét a királyi béke váltja fel. Szent István, Szent László és Kálmán decretumai nagy számú büntetőjogi rendelkezést tartalmaznak.

³ „Quicumque . . . edictum contempsisset praetendere non valens rationem lex Scitica per medium cultro huiusmodi detruncabat vel exponi in causas desperatas aut detrudi in communium servitutem.“ I. k. 2. fej.

⁴ Képes Krónika 19. M. FLORIANUS, Hist. Hung. font. dom. II. 128.: *communitas talem sententiam dedisse perhibetur: Omnia que habebant amiserunt, tam in re stabili, quam mobili, ab uxoribus et pueris illos separantes, pedites sine calceis, proprium nil habere permiserunt: Semper etiam insimul de thabernaculo in thabernaculum mendicando usque dum viverent ire compulerunt.* — L. a hét magyarra vonatkozó mondákról PAULER, A magyar nemzet története Szent Istvánig 180—182. I.

⁵ L. KERÉRGYÁRTÓ id. m. 41. I.

⁶ „ . . . constituerunt inter se rectorem . . . qui communem exercitum iudicaret, dissidentium lites sopiret, castigaret malefactores, fures ac latrones, ita quidem ut si rector idem immoderatam sententiam definiret, communitas in irritum revocaret.“ I. k. 2. fej.

Az ezen rendelkezésekben előttünk álló büntetőjog sok tekintetben megegyezik s ugyanazon alapelveken nyugszik, mint a nyugati államokban uralkodó büntetőjog.⁷ Ebből azt a következtetést vonhatjuk, hogy egyrészt nálunk már az ősi államszervezet korában hasonló büntetőjogi elvek uralkodtak; másrészt, hogy a királyság megalapítása és a kereszténység felvétele után a királyság és az egyház egyaránt, a nyugati államokban dívó büntetőjogi rendszert törekedett meghonosítani.

A kezdetleges társadalom büntetőjogának főjellemvonása, hogy az főleg magánjog és nem közjog, kiegészítő része a magánjognak és nem a közjognak. Azokon a büntettek kivül, a melyek közvetlenül az összesség ellen irányulnak, minők: a honárulás, a hűtlenség, a hadkötelezettség súlyos megsértései, a kezdetleges állam s társadalom más közbüntettet nem ismer. A magánosok ellen elkövetett büntettek: az egyén élete, testi épsége, vagyona és becsülete ellen irányuló cselekmények magánsértések, a melyek csak a sértettet és hozzátartozóit (nemzetségét) érintik, de nem az államot, a közhatalmat. A magánsértés megtorlása a sértett félnek és nemzetségének feladata. Természetes jelenség ez oly kezdetleges korban, midőn még a közhatalom, az összesség hatalma nem erősödött meg annyira, hogy maga tudta volna megbüntetni minden egyes tagjának sérelmét, hanem meg kellett elégednie azzal, hogy a közvetlenül s egyenesen a közt, az összességet támadó cselekmények ellen védekezzék. Ehhez képest a magánsértések büntetése sem mai értelemben vett büntetés, hanem csak kiengesztelése és kártalanítása a sértett félnek vagy nemzetségnek.

A középkorban nálunk is uralkodó *compositionalis* (kiengesztelési, kártalanítási) büntetőjogi rendszernek alapelve, hogy valamint az összesség, az állam ellen elkövetett büntetteket a közhatalom maga torolja meg azáltal, hogy a büntettest a közbékéből kizárja, a jogvédelemtől megfosztja, kiközösíti; éppen

⁷ WILDA, Strafrecht der Germanen 1842. KÖSTLIN, Geschichte d. deutsch Strafrechts 1859. OSENBRÜGGEN, Das alamannische Strafrecht 1860.; Das Strafrecht d. Longobarden 1863. DU BOYS, Histoire du droit criminal des peuples modernes 1865. DAHN, Fehdegang und Rechtsgang 1877. GIUDIZI, La vendetta nel diritto Langobardo 1876. THONISSEN, L'organisation judiciaire, le droit penal et la procédure pénale de la Loi Salique 1882. BAR, Geschichte d. deutsch. Strafrechts 1882. — BRUNNER, Rechtsgeschichte I. 156. és kv. I. II. 536. és kv. I.

úgy az egyén is, az ő nemzetségének segélyével, maga torolja meg az ellene elkövetett bűntetteket. Az egyes ellen elkövetett sérelemnek következése a sértőre nézve a sértett fél részéről beálló békevesztés. A sértett és a sértő között *ipso facto* ellenségeskedés (*inimicitia*) áll elő s ezt követi a magánharcz (*pugna* vagy *fehde*), melynek célja, hogy a sértett kielégítést nyerjen. Bármely szabad egyénnek, a ki testében, javaiban vagy becsületében sérelmet szenvedett, jogában áll, atyafiainak támogatása mellett, az ellenfélen boszút állani, az okozott sérelemért elégtételt követelni.

A magánharcznak kezdetben semminemű korlátja nem volt. A sértett fél és nemzetsége, bármily sérelem esett rajta, olyan elégtételt vesz magának, a milyent képes.⁸ A nemzetség tagjainak szigorú kötelessége volt a megsértettet a magánharcban támogatni, s a midőn a nemzetség valamelyik tagját megölték, érte boszút állani, a vérboszút gyakorolni. A magánharcz a jog elismerte ellenségeskedés lévén, az ellenséges viszony tartama alatt bármely gonosztett elkövetése jogosult. A sértett ellenfelét meg is ölheti, a mint azt Szent István törvényének a jogos védelemre vonatkozó rendelkezéséből következtethetjük.⁹

A sértő, hogy a magánharcz elől meneküljön, a sértettet vagy nemzetségét kiengeszteli, bizonyos pénzösszeget fizet, mely nem egyéb, mint a magánharcz megváltása s egyúttal kártalanítás a sérelmet szenvedett fél javára. A középkori latin források ezt az összeget *compositio*-nak mondják, magyarul kien-gesztelési díjnak nevezhetjük.

Kezdetben a felek teljesen szabadon, szabad egyezkedés útján állapították meg a kibékülés, a kiengesztelés díját. Később maga a jog szabja azt meg, az okozott sérelem nagyságához képest. Továbbá eleinte a sértett fél tetszésétől függött, vajjon gyakorolni kívánja-e a magánharcz jogát, vagy megelégszik a *compositio*-val. Utóbb azonban már, ha a sértő fél felajánlotta a törvényes *compositio*-t, a sértett fél tartozott azt közbékevesztés terhe alatt elfogadni; és midőn a közhatalom segélyét vette igénybe, csak a jog részéről megállapított összeget követelhetette.

Minthogy kezdetben a magánharcz megindítását és foly-

⁸ V. ö. Decr. St. Stephani II. 32.

⁹ „Si comes [a támadó] ibidem occubuerit, sine compositione iaceat.“ II. 33.

tatását merőben magánügynek tekintették, ennek természetszerű következése, hogy a kiengesztelési díj, a *compositio*, kizárólag a sértett felet, emberölés esetén pedig a megöltnek nemzetségét illette. Később, midőn a közhatalom beavatkozik a kiengesztelési díj megállapításába és a sértettet annak elfogadására szorítja, a *compositio*-nak két lényegesen különböző alkateleme támad. Az egyik a tulajdonképpeni *compositio*, a mely a sértett félnek vagy nemzetségnek jár „kiengesztelésül“ — a germán népjogok ezt *faidus*-nak vagy *fehde*-nek nevezik; — a másik a közbékeltetés díja, a mely a közhatalmat, a bírót illeti, a germán jogforrások *fredus*-nak (*Friedensgeld*) mondják, nálunk birság (*birsagium*, *iudicium*) a neve.

A birság a *compositio* közjogi alkateleme. Közjogi jellegű fizetés, valóságos pénzbüntetés mai értelemben, azaz olyan büntetés, melyet a tettes a közbéke, ma úgy mondjuk, a jogrend megsértéseért tartozik fizetni a közhatalom részére. A büntetőjognak közjogi irányú fejlődését jelzi tehát, hogy a *compositio*-nak egyre nagyobb része illeti a közhatalmat képviselő bírót. E közjogi irányú fejlődésnek másik nevezetes nyilvánulása, hogy a régi compositionális díjakon kívül, a melyek kártalanítási eleműknél fogva nem tulajdonképpeni büntetések, valóságos büntetési díjak keletkeznek, melyek egészen a közhatalmat, a bírót illetik.

E kezdetleges büntetőjognak, a magánharcznak és az abból folyó kiengesztelési rendszernek uralmát nálunk legvilágosabban tanúsítja Szent László azon rendelkezése,¹⁰ mely kimondja, hogy a bírónak nem áll jogában a magánharczot megakadályozni: *Si qui domi pugnauerint et ad iudicem non venerint, nil quaerat iudex. Si venerint ad ius eius, fiat libitum. Quod si concordati aliquid iudici inde dederint, tertiam sibi, duas partes regi reservet.* A magánboszúra tartozó büntettek esetében a bíró egyedül a felek kívánatára léphet közbe és akkor sem ítélő gyanánt, hanem csupán, mint békéltető. A felek között felmerült bűnügy, teljesen az ő ügyük, melylyel szabadon rendelkeznek: nemcsak, hogy hivatalból való eljárásnak nincsen helye, de a jogvitának a bíró elé vitele sem ad neki a felek rendelkezésétől független hatóságot. A bíró nem is követelhet békédíjat; de ha a felek — az ő közbenjárása következtében — kiegyezvén, adnak

¹⁰ Decr. St. Ladislai III. 27.

neki valamit, akkor a kapott békedíj kétharmada a királynak jár, egyharmadát pedig megtarthatja.

A királyi hatalom megszilárdulása és kapcsolatosan az egyház befolyása, azonban mindjobban előmozdították a büntetőjog közjogi irányú fejlődését. Erről tanuskodik, hogy már a köztudomású büntetések, a rablók, gyűjtogatók stb. hivatalból nyomozandók, s hogy ilyen esetekben *compositio* helyett, tulajdonképpen fenyítő büntetések nyernek alkalmazást és ezen büntetések megváltása nincsen megengedve. Mind több és több bűncselekményt tekintettek idetartozónak, azaz közbüntettnak.

A közbüntettek büntetése kezdetben, — a mint már kifejtettük — nálunk is éppen úgy, mint a nyugati államokban a kiközösítés, a közbékéből, a jogközösségből való kizárás volt, a mely a tettes személyiségének teljes megsemmisítését, az egyénnek törvényen s jogon kívül helyezését jelentette. A közbékéből kirekesztett egyént bárki megölhette; senki őt házába be nem fogadhatta; vagyona és családja ránézve elveszett. Később azonban már a halálbüntetést és vagyonkobzást, mint a kiközösítés természetzerű következményét csak a legsúlyosabb büntettek, nevezetesen hazaárulás és felségsértés esetén alkalmazták, a mikor éppen úgy, mint a régi jog szerint, megváltásnak nem volt helye. Ez az értelme Szent István azon rendelkezésének,¹¹ hogy ha valaki a király vagy az ország ellen fondorkodik, ne menekülhessen az egyházba, mert az *asylumba* menekülésnek éppen a halálbüntetéstől való szabadulás volt a következése. Ellenben a többi közbüntettek esetén fej- és vagyonvesztés helyett, közjogi jellegű, fenyítő büntetesképpen, más egyenértékű büntetést is alkalmaztak, nevezetesen: a szolgaként való eladást, a számkivetést, testcsonkítást, megbélyegzést, testfenyítést és bebörtönzést. Majd a büntetőjog továbbfejlődésében a fenyítő büntetések bizonyos esetekben pénzen megválthatókká lesznek, sőt a kevésbé súlyos bűncselekményekre a közhatalom közvetlenül pénzbüntetést, bírságot szabott.

A közjogi jellegű büntetőjog kialakulásának érdekes mozzanata a rontás és mérgezés bűncselekményének Szent István által való szabályozása.¹² E büntett a közbüntettek és a magánsérté-

¹¹ II. 51.: „Si quis in regem aut in regnum conspiraverit, refugium nullam habeat ad ecclesiam.“

¹² II. 32. „Ast si quis vel quae, posthac haec praesumpserit, tradatur

sek határán áll. A közhatalom, a törvény ugyanis csak a büntetés szükségességét mondja ki, megelégszik annak elrendelésével, hogy a rontót és mérgezőt a sértettnek avagy nemzetségének ki kell szolgáltatni; de a büntetésnek vagy inkább elégtételvezésnek módját és mérvét a sértettre bízta.

A királyi törvényhozásban a büntetés céljának meghatározásánál a megtorlás elmélete csak a *talio* elvének alkalmazásában jut kifejezésre. Uralkodó a meggátolás (*praeventio*) és elrettentés rokon elmélete. Szent István egyik másik törvénye biztosíték-nak (*cautio*) mondja a büntetést, biztosíték-nak arra nézve, hogy hasonló bűncselekményt a jövőben el ne kövessenek.¹³ Ugyancsak ő a büntetés célja gyanánt tekinti, hogy a gonoszok támadásától mindenki megóvassék; valamint azt is, hogy a hatalmasok és gyengék között szilárd legyen a béke s egyetértés; az apostol szavai szerint: „Egyetértők legyetek“ és hogy senki mást megtámadni ne merjen.¹⁴ Ellenben a javítás elméletének nyomát még nem találjuk.

A meggátolás és elrettentés elméleteinek hatását látjuk azon törekvésben, hogy a testi büntetés módjában, valamint a halálbüntetés mikénti végrehajtásában külsőleg is kifejezésre jusson az elkövetett büntett, hogy a büntetés maga látassa s megmondja, miért szabták azt ki. Az ilyen büntetést, mivel abban, mint valami tükörben, megismerjük magát a büntettet, visszatükröző büntetésnek szoktuk mondani. Ide tartozó példák, hogy a rágalmozónak nyelvét kivágták, hogy a hamis esküvő, nemkülönben a kalandos társaságnak az oltárra gyűlt adományokat jogtalanul elsajátító tagja jobbját vesztette, hogy a gyújtogatót máglyán elégették.¹⁵

A visszatükröző büntetéssel rokon természetű a megbélyegző büntetés. Alkalmazták ezt azért, hogy a tettest hasonló

in manus maleficio laesi aut in manus parentum ejus, secundum eorum velle, ad iudicandum.“

¹³ Decr. St. Stephani II. 26. Ut liberi suam custodiant libertatem incontaminatam, volumus illis *ponere cautionem*, ne cum alienis fornicentur ancillis. L. még II. 32.

¹⁴ Decr. St. Steph. II. 32.: Ut creatura Dei ab omnium laesione malignorum remota et a nullo detrimentum sui passura maneat. II. 33. Volumus ut firma pax et unanimitas sit inter maiores et minores, secundum apostolum. Omnes Unanimes estote; nec alium aliquis invadere audeat.

¹⁵ Decr. St. Stephani II. 54. II. 15. Decr St. Ladisl. I. 14. Selmeczi jogkönyv 19. pont. WENZEL III.

büntett elkövetésében megakadályozzák; különbözik az előbbtől abban, hogy nem mindig azt a szervet vagy tagot sújtja, mely a büntett elkövetésében különösen tevékeny volt. A megbélyegző büntetés rendszerint egyben visszatükröző büntetés is, mint pl. a hamis esküvésre és a rágalmazásra szabott büntetésnél, de lehet tisztán megbélyegző is, midőn pl. a hamis tanunak arcára bélyeget sütöttek.¹⁶ Különben úgy a halálbüntetés végrehajtásának módjára, mint a testi büntetésnek mikéntjére nézve olykor a *talio* szempontja volt irányadó, melyet a középkori jog a zsidójogból vett át. Szent István törvénye szerint, a ki kardot húzva embert ölt, karddal ölessék meg; a ki karddal mást megcsönkít, ugyan úgy csonkíttassék meg.¹⁷

Bizonyos esetekben a közbüntettekre szabott fenyítő büntetést pénzzel vagy más vagyonnal meg lehetett váltani. A források ezt is *compositio*-nak nevezik,¹⁸ habár jogilag nagy különbség van e váltságösszeg és a régi, a tulajdonképpeni *compositio* között. A régi jog nem ismer tulajdonképpeni büntetést, hanem a sértett fél kiengesztelését, a *compositio*-t írja elő. A későbbi fejlődésben pedig már a fenyítő büntetés van első sorban megállapítva, a büntetőjog szabálya a fenyítő büntetést rendeli el, a melyet azonban a tettes megválthat: *Perdat manum aut redimat*.

A középkori magyar büntetőjog büntett vagy gonosz-tett (*malum factum, crimen, scelus, culpa, reatus*)¹⁹ alatt értette valamely rossznak jogtalan előidézését. Ehhez képest a káros hatáshoz, a jogellenes eredmény bekövetkezéséhez köti a büntett fogalmát, a mit a régi francia és német jogi közmondás akként formulázott: *Le fait juge l'homme*, «*Die That tödtet den Mann*». A szubjektív körülményeket, az alanyi bűnösség fokát kezdetben nem vették tekintetbe. A tettes lelki világának vizsgá-

¹⁶ Decr. Colomani I. 83.: „ad modum crucis ferro in genis excoquatur, ut amplius testimoniam ejus refutetur.“

¹⁷ Decr. St. Steph. II. 46.: „Si quis hominem gladio occiderit, eodem iuguletur gladio“. II. 47.: „Si quis autem gladio evaginato alium quemlibet debilitaverit, vel in oculis vel in pede vel in manu, consimile sui corporis damnum patiatur.“

¹⁸ Decr. St. Steph. II. 6. ENDLICHER-nél 322. l.): „Componat nasum quinque iuvencis“ . . . „componat aures quinque iuvencis“.

¹⁹ A „maleficium“ szó hazai jogemlékeinkben a rontás, bűbájosság jelölésére szolgál: Decr. St. Steph. II. 32. A többi elnevezésekre nézve lásd Decr. St. Steph. II. 14. 31. 54. Decr. St. Ladisl. II. 9. Decr. Colomani I. 56.

lata helyett megelégedtek azzal, hogy szigorú következetességgel magából a tettből, az okozott rosszból ismerjék s bírálják meg a tettes szándékát, akaratát és a hol a káros hatás elő nem állott nem volt szó büntetésről.

E kiindulási ponthoz képest a régi büntetőjog továbbfejlődésének egyik nevezetes eredménye, hogy az alanyi bűnösség fokát: a szándékosságot, gondatlanságot és véletlenséget, a büntetések kiszabásánál mindinkább figyelembe vették.

Nálunk már Szent István különbséget tesz szándékos és nem szándékos bűncselekmények között. A szándékot, a *dolust* különféleképpen írja körül: «*ira accensus aut superbia elatus*», «*obduratus corde neglectusque anima*», «*fide commaculatus, corde pollutus*».²⁰ A szándéknak hiánya a *casus* a véletlenség, melybe belefoglalták a gondatlanságot is.²¹ Továbbá a régi magyar büntetőjog fejlődésének érdekes jelenségét képezi az is, hogy míg egyrészt az uralkodó kompozicionális rendszer következtében a büntetések kiszabásánál az alanyi bűnösség fokát egyáltalán figyelembe nem veszi; addig másrészt egyes büntetteknel a szándékosságot, azok fogalmi alkatrészévé, tényálladási elemévé teszi olyképpen, hogy ha a káros hatású eredmény gonosz szándék nélkül jön létre, semmi büntetést nem von maga után. Legérdekesebb példája ennek a gyujtogatás, mely csak akkor büntethető, ha ellenséges indulattal: *per inimicitias* történt.²² Ugyanezen elv az uralkodó a hamis eskünél, a hitvesgyilkosságnál és a személyes szabadság megsértésénél.²³ Sőt Szent István rendelkezése szerint csak a szándékos emberölést tekinti tulajdonképpen emberölésnek a melynek alapján vérdíj követelhető; ellenben a véletlenből (*casus*) előidézett halál esetén 10—12 pénz kiengesztelési díj fizetendő.²⁴

Azon elvből kifolyólag, hogy csak a már okozott rossz képezheti a kiengesztelés, a *compositio*, tárgyát, kezdetben a bűnkísérletet egyáltalán nem büntették. Ezzel kapcsolatosan azon büntetőjogi fejlődés állott elő, hogy bizonyos esetekben a legközvetlenebb kísérleti cselekményt (*proximus conatus*) ugyanúgy büntették, mint magát a befejezett büntettet. A közvetlen

²⁰ Decr. Steph. II. 16. 14. 15.

²¹ Decr. St. Steph. II. 13.

²² Decr. St. Stephani II. 30.

²³ Decr. St. Steph. II. 15. 14. és 20.

²⁴ Decr. St. Steph. II. 13. és 16.

kísérleti cselekményt tehát *sui generis delictum*-má, külön kísérleti bűntetté, minősítették. Érdekes példáját tartalmazza ennek Szent István I. törvénykönyvének 16. fejezete, midőn elrendeli, hogy a ki azzal a szándékkal, hogy mást megsértsen, kardot ránt, karddal ölessék meg.²⁵ Lassanként a szubjektív tényálladási elemeknek egyre nagyobb figyelembe vétele folytán a kísérletet is büntetik, még pedig többé nem kivételesen és mint külön *delictum*-ot, hanem általánosan, elvileg és mint ugyanegy büntettné a befejezettnél enyhébb — és így csekélyebb büntetés alá eső — formáját. E fejlődés világos nyomával találkozunk Szent István II. törvénykönyvének 15. cikkében: a ki kardot ránt, ha nem is sértett senkit, *pro sola evagatione* fél vérdíjat fizet.²⁶ A legsúlyosabb büntetteknel, a felségsértésnél és hazaárulásnál azonban az egész Árpád-korszakon végig fenmarad ama kivételes jellegű szabályozás, hogy a kísérletet, sőt a beleegyezést és az arról való tudomást is a befejezett büntetettel egyenlően sújtották.²⁷

Ellentétben a bűnkísérlettel, a bűnpártolást már a régi magyar büntetőjog szigorúan büntette, a mi magyarázatát részint abban találja, hogy az ősi büntetőjog szerint már maga a tett marasztal, a büntett a tettest *ipso facto* kizárja a jogközösségből, úgy hogy őt többé befogadni és védeni nem szabad; részint abban, hogy a bűnügyi rendészet hiánya következtében maguknak az egyeseknek kötelessége, hogy rendőri szolgáltatásokat teljesítsenek s a büntettesek kézrekerítésében közreműködjenek.

²⁵ Decr. St. Steph. I. 16. (ENDLICHER-nél 315. l.): „interdiximus omnino, ut nullus ad laedendum aliquem evaginet gladium. Quod si quis posthac stimulis audaciae suae tactus temptaverit, eodem iuguletur gladio.“ E rendelkezés a Corpus Juris szövegéből, mely Szent István törvényeit egy könyvben egyesíti, hiányzik.

²⁶ Decr. St. Steph. II. 15. (ENDLICHER-nél 323. l.): „Si quis furore repletus evaginaverit gladium, et tamen non leserit, pro sola evagatione mediam homicidii compositionem absolvat.“ E rendelkezés a Corpus Juris szövegében csekély eltéréssel ugyanígy hangzik. Lásd II. k. 49. cikkét. — Ha az ENDLICHER által közölt admonti kódex szövegének ezen két rendelkezését összehasonlítjuk, azon következtetésre kell jutnunk, miszerint a II-ik decretum *későbbi eredetű*.

²⁷ Decr. St. Steph. II. 51. „Si quis contra regis salutem aut dignitatem quolibet modo aliquid conspiraverit aut conspirare aliquid tentaverit seu tentari scienter consenserit, anathematisetur, et omnium fidelium communione privetur.“

Már Szent László törvénye a községbelieknek teszi köteleességévé, hogy a tolvajok nyomozásában a királyi hatalmat támogassák, nevezetesen, hogy eskü alatt a tolvajokat feljelentsék nyelvváltásul fizetendő tíz pénz (*pensa*) terhe mellett.²⁸ A községbeliek ezen büntetőjogi felelőssége hozta létre a tolvajjá kikiáltás intézményét. A kit a falu népe tolvajnak hirdetett, istenítélettel tartozott magát tisztázni a lopás vádja alól; ha bűnösnek bizonyult, összes vagyonát a királyi kincstár javára elkobozták, a melyből egy negyedrészt a községbelieket illette; de csak akkor, ha a tolvajnak pártját nem fogták.²⁹ Valószínűleg e vagyoni jutalomban rejlettek ama visszaélések forrásai, melyek miatt az aranybulla 6. cikke a tolvajjá kikiáltást megszüntette.³⁰

A bűnpártolás nagy jelentőségéről tanuskodik, hogy annak egyes eseteit a királyi decretumok külön szabályozás tárgyává tették. Általános elv gyanánt lehet tekinteni, hogy a magánosok részéről elkövetett bűnpártolás, mint a királyi béke elleni támadás, Szent László törvényhozása szerint 55 pénz (félvérdíj) birságot vont maga után, de csak akkor, ha a bűnpártoló a részességnek vagy a bűnösség tudásának gyanuja alól magát esküvel vagy istenítélettel tisztázhatta; ha ez nem sikerült, akkor úgy büntették, mint magát a tettest;³¹ sőt az, a ki a tolvajt megkötni nem engedte, a ki a bűnösség tudása daczára a tettesnek pártjára kelt, nemcsak tolvajként bűnhődött, hanem azonfelül félvérdíjat (55 pénzt) is fizetett.³²

Ha a büntető eljárásban szereplő hivatalos egyének közül valamelyik a lopás büntette esetén bűnpártolást követ el, azt úgy büntették, mint az *asylum*-ba menekült tolvajt, rabszolgaként eladták. E büntetés érte a bírót, ha a tolvajt nem bünteti, azon papot, a ki az *asylum*-ba menekült tolvajt futni engedi, valamint a kezes, a kinek felelősségére a tolvajt kiadták, ha azt elszasztotta.³³

Az egyeseket terhelő rendészeti közkötelesség következtében a bűnpártolás fogalmát kiterjesztették azokra is, a kik a lopott

²⁸ Decr. St. Ladisl. III. 1.

²⁹ Decr. St. Ladisl. II. 4.

³⁰ 1222: 6. t.-cz.: Item, populi coniurati in unum, fures nominare non possint, sicut consueverunt.

³¹ Decr. St. Ladisl. II. 5. III. 21. Decr. Colomani I. 42.

³² Decr. St. Ladisl. II. 3.

³³ Decr. St. Ladisl. II. 6. III. 4.

jószág eladásánál tanúként közreműködtek. A tanúk a lopás tudásának vádjá alól istenítélettel tartoztak tisztázni magukat és ha elbuktak, mint tolvajok bűnhődtek.³⁴

Bizonyos értelemben a bűnpártolás körébe tartozónak lehet tekinteni a tettessel való kiegyezést is, a melynek tilalma csak a lopásra nézve van kimondva, de valószínű, hogy a többi közbűntetteknel is alkalmazást nyert.³⁵ Végül úgy az aranybulla, mint az 1290. évi decretum tiltja, a büntető ítéletben marasztaltak pártolását s ezáltal az ítélet végrehajtásának meggátlását.³⁶

A kompozicionális rendszer természetszerű következménye, hogy csak a közvetlen tettetest vonják felelősségre, mert ha a kiengesztelés megtörtént, ha a tettes a *compositio*-t lefizette, a közreműködőkkel nem törődtek. A sértett félre teljesen közömbös volt, hogy valaki egyedül, vagy mások közreműködésével követte-e el a sérelmet. Fődolog a kiengesztelés, az elégtétel megadása. Ehhez képest a legrégebb büntetőjog nem ismer részességet, nem ismer segítséget. A mint azonban a büntetőjog közjogi irányú fejlődést vett, a súlyosabb bűncselekményeknél a segítségre külön büntetőjogi szabályok fejlődnek ki. Ily szabályokat tartalmaz Szent László decretumának a *domus invasio*-ról szóló fejezete.³⁷ A bűnsegedek, ha szabad emberek, ötvenöt byzanci arannyal (pénzzel) váltsák meg bűnüket; ha rabszolgák, ugyanazt a büntetést szenvedik, mint uruk; ha pedig idegen rabszolgák, saját uruk tudta nélkül vettek részt a támadásban, eladatnak és a vételár fele urukat, fele a sértettet illeti.

A nemzeti köteleknek, mint a védelmi és békeszövetségnek jelentőségéről már szólottunk annyiban, hogy a sértett fél a nemzetség tagjainak segítségével szerzett magának elégtételt a jogtalan támadásokért; de nyilvánul ez abban is, hogy a sértőért a nemzetség tagjai tartoznak elégtételt szolgáltatni. — A felelősség terjedelmét és mértékét azonban a ránk maradt adatokból nem vagyunk képesek megállapítani, mert azok

³⁴ Decr. St. Ladisl. III. 11.

³⁵ Decr. St. Ladisl. III. 18.

³⁶ 1222 : 28. t.-cz. : „Si quis ordine iudiciario fuerit condemnatus, nullus potentum possit eum defendere“. — 1290 : 34. t.-cz. : „Si quis malefactorum coram aliquo iudice convictus auffugerit, nullatenus ipsum recipimus, nec etiam defensamus. Et similiter per barones nolumus nec patiemur defensari“.

³⁷ Decr. St. Ladisl. II. 11.

csakis a szűkebb családi kör tagjaira, azokra vonatkoznak, a kik ugyanazon családapá hatalma alatt állanak vagy állottak.

Nem lehet kétség az iránt, hogy kezdetben a régi jog szerint a jogközösségből való kizárás, a kiközösítés a tettes egész családját érte, a minek következménye, hogy később is a legsúlyosabb büntetteknel a tettes feleségét és gyermekeit rabszolgaként eladták.³⁸ Szent László decretumainak II. könyv I. fejezete szerint: a ki nagyobb lopást követ el, hacsak egyházba nem menekül, felakasztassék és egész családjá veszszen el. De már ugyanő a II. k. 12. fejezetében az egyházba menekült tolvajnak csupán 10 évnél idősebb gyermekeit rendeli eladatni; a mi már a büntetőjogi felelősség enyhítéséről tanuskodik. Majd Kálmán csak a 15 éven felüli gyermekeket sújtja rabszolgasággal és a feleséget csak akkor, ha részes volt férje gonoszottében.³⁹

A szűkebb családi kör tagjainak büntetőjogi felelőssége ilyképpen fokozatosan enyhül, de azért az Árpádorkszak végéig sem enyészett el teljesen. A feleség felelősségének megszűntéről látszik tanuskodni az aranybulla azon rendelkezése, hogy a halálra ítélt nejének hitbére kiadandó, de másrészt még az aranybulla korából is vannak adataink, a melyek azt bizonyítják, hogy a családtagja büntetettéért a feleséget és a gyermekeket rabszolgá gyanánt eladták.⁴⁰

A családtagok büntetőjogi felelősségét a lopás bünteténél az 1231. évi decretum 25. cikke teljesen megszűn-

³⁸ Egyik-másik törvény a büntettes gyermekeit kiveszi a szolgaként való eladás büntetése alól, a mi mutatja, hogy a gyermekek eladását szabályul tekintették. Szent László II. k. 6. cikke szerint a tolvaj megbüntetésében hanyag bíró veszszen el mindenestül „*praeter filios suos*”; a 17. cikk ugyanezt rendeli a kiviteli tilalmakat nem foganatosító őrnagyokra: „*illis . . . custodibus qui praesunt, . . . cum omnibus quae habuerint pereant; soli filii et filiae in libertate permaneant*“.

³⁹ Decr. St. Ladisl. II. 12.: „*Liber in furto captus, si ad ecclesiam fugerit . . . filii sui et filiae suae, si decem annorum aut minoris aetatis fuerint, in libertate permaneant*“. Decr. Colomani I. 56.: „*Uxor furis, quae particeps est sceleris mariti, merito mancipetur servituti. Filii quoque eorum quindecim annorum et ultra matris poenam sortiantur. Qui vero infra quindecim annos fuerint impune dimittantur*“.

⁴⁰ 1228. évben a királyi bíróság Achilles hűtlen bajnokot családjával együtt örökös szolgaságra ítéli: „*ut ipse, et uxor ipsius, nec non liberi, tam masculini, quam feminei sexus, tam nati, quam in posterum nascituri, in perpetuum servitutem redacti*“. FEJÉR C. D. III. 2. 148. L. még Váradi Registr. 150. pont.

tette, kimondván, hogy a tolvajnak neje és gyermekei el nem adhatók. Úgyszintén a szlavóniai statutum 14. pontja a büntető ítélet vagyoni következményeit, a vagyonkobzást és a birságfizetést olyképpen korlátozza, hogy az emancipált fiú az atyáért és megfordítva, valamint a megosztozott testvér testvéreért csak akkor felelős, ha a büntettről tudott, vagy abban részes volt.⁴¹

Az ősi büntetőjog azon alaptétele, mely közbüntetett esetén a tettest a jogközösségből kizárta, a jogképességtől teljesen megfosztotta, a későbbi fejlődésben is érezte hatását azáltal, hogy a halál- vagy testcsonkító büntetés kiszabása a jogképesség megszorítását vonta maga után. Az ilyképpen elítélt esküt nem tehetett, nem tanuskodhatott, pert nem indíthatott, vádat nem emelhetett, bírói tisztséget vagy olyan hivatalt, a melyben a fedhetlen becsületet megkivánták, nem viselhetett.⁴² A jogképesség ezen részleges elvesztését, az egyén erkölcsi értékének csorbulását szemben a régi békevesztéssel, vagy teljes jogvesztéssel, becsületvesztésnek, vagy szűkebb értelemben vett jogvesztésnek nevezték.

A rendi állás a büntetőjog terén kettős szempontból jött tekintetbe: egyrészt az uralkodó kompozicionális rendszer következtében a sértett fél rendi állásához képest nagyobb vagy kisebb mennyiségű kiengesztelési összegre tarthatott igényt; másrészt a tettest rendi állása szerint majd enyhébb, majd súlyosbb büntetés éri.

A nyugati államokban az előkelőbb rendi állással magasabb kiengesztelési díj, nevezetesen vérdíj járt.⁴³ Nálunk azonban az

⁴¹ 1231:25.: *Uxores furum vel latronum ac eorum liberi pro delictis patrum non vendantur.* Lásd 1273. évi szlavóniai statutum 14. pontját ENDLICHER-nél 539. l. Hogyha a büntetett a birságot megfizetni nem tudta, akkor a bíró úgy ítélte, mint nejét és gyermekeit a nyertes félnek ideiglenesen rabszolgaságba adhatta. Váradi registr. 141. pont.

⁴² Már Szent István kimondja, hogy a becsületükben megfogyatkozottak (infames) sem tanuk, sem vádlók nem lehetnek. II. 3.: „*Testes autem et accusatores sine aliqua sint infamia*“. Ugyanő tiltja a tolvaj udvarnokok tanuskodásának elfogadását: II. 55. Kálmán pedig általános-ságban kimondja, hogy a ki hamisan tanuskodott, azt többé tanuként elfogadni nem szabad (I. 27.), valamint elrendeli, hogy poroszló (pristaldus) csak az lehet, a ki tanunak alkalmas (I. 23.). — Az actoratus elvesztésére vonatkozólag v. ö. HAJNIK, A magyar bírósági szervezet és perjog 164—165. l.

⁴³ V. ö. BRUNNER, *Rechtsgeschichte* I. 86. 224. és kv. I.; II. 613. l.

Árpádok korában még minden szabad ember vérdíja egyformán 110 arany pénz (*pensa*). Ehhez képest a *compositio* tekintetében csak a szabad és a rabszolga között fennálló rendi különbség jut kifejezésre, a mennyiben a rabszolgának személyi értéke, vérdíja nincsen, megölése esetén az úr csak kárpótlást követelhet vagy pénzben vagy hasonló értékű rabszolga átengedésével.⁴⁴

A tettes szempontjából a rendi állás szintén nevezetes behatással volt a büntett következményeire és pedig olyképpen, hogy az előkelőbb rendi vagy helyesebben társadalmi állás a kompozicionális jellegű vagyoni büntetéseknel súlyosbító, ellenben a fenytő büntetések kiszabásánál enyhítő körülmény. Úgy Szent István, mint Szent László a kompozicionális jellegű büntetések kiszabásánál majd három, majd két társadalmi fokozatot különböztet meg; nevezetesen Szent István a hitvesgyilkosságnál *comest*, *milest* és *vulgarist*, a hamis eskü és a nőrablás bünteténél *valenst* (tehetős), illetőleg *milest* és *vulgarist* említ; Szent László pedig a bűnpártolásnál *comest*, *ministert* és *plebeiuist*, majd csak *comest* és *plebeiuist*.⁴⁵ A fenytő büntetések kiszabásánál csak a szabad és rabszolga között fennálló rendi különbséget vették figyelembe, így különösen a lopásra kiszabott büntetéseknél.⁴⁶

Fontos szerepet játszik a középkori büntetőjogban az *asylum*, a menedékhely intézménye, melyet az egyház hozott létre a büntetőjog kegyetlenségének enyhítése végett. Szent László decretuma a templomot, a királyi udvart és a püspök lakását említi, mint asylumot.⁴⁷ A kinek sikerült *asylum*-ba menekülnie, életét mentette. A halálbüntetést többé rajta végre nem hajthatták; magánharcz esetén pedig az üldözőnek ki nem adták. Teljes büntetlenséget azonban a menedékhely nem szerzett. Az egy-

⁴⁴ Decr. St. Steph. I. 14. (ENDLICHER-nél): Si alicuius servus servum alterius occiderit, reddatur servus pro servo aut redimatur. — Si vero liber alicuius occiderit servum, reddat alium servum, vel pretium componat. V. ö. Decr. St. Steph. II. 3. u. o.

⁴⁵ V. ö. Decr. St. Steph. II. 16. 14. 15. Decr. St. Ladisl. III. 21.

⁴⁶ L. részletesen a következő §-ban.

⁴⁷ II. 1. 2. Hogy a király udvara még a XIII. század végén is asylum-ként szerepelt, arról IV. Lászlónak a kúnok részére adott kiváltságlevelé tanuskodik. 11. pont: quod si alterum . . . duorum Comanorum effusio sanguinis immineret, et idem pertinens ad mortem ad nos confugere posset incidenter, ex tunc huiusmodi effusionem sanguinis, ex hoc, quod ad nos pervenit, evadet. ENDLICHER 563. l.

házba menekültet Istenítélet alá vetették és ha bűnösnek bizonyult, megbüntették, „mintha be sem lépett volna a templomba“, ⁴⁸ azonban mégis a halálnál enyhébb büntetéssel. ⁴⁹

Habár a menedékjogot a világi hatalom is elismerte, mégis tilalmazta azt, hogy a hivatalos közegek vagy akár mások az *asylum*-ba menekülést előmozdítsák. A ki a bűnöst üldözés közben vigyázatlanságból menedékhelyre szalasztotta, elesik a lopás folytán szenvedett kára megtérítésétől. ⁵⁰ Ugyancsak „részétől“ esik el, a kinek tanácsára a szabad állapotú tolvaj a templomba menekült. ⁵¹ A ki a szolgasorsú tolvajnak azt tanácsolta, hogy templomba meneküljön, két penzát fizet az illető egyháznak. ⁵² Mindez eléggé tanúsítja, hogy a királyi hatalom korlátozni törekszik a menedékjogot, sőt felségsértés és hazaárulás esetében kifejezetten kizárta annak igénybevételét. ⁵³ Viszont az egyház rajta volt, hogy a menedékjog hatásait mindjobban kiterjeszse.

2. §. A büntetések.

A büntettek megtorlása részint a közhatalom, részint az egyesek: a sértett fél és a nemzetsége által történt. Ehhez képest a büntetések is két főcsoportra oszlanak: a köz- és magánbüntetésekre.

Csak a közbüntetések, tulajdonképpeni büntetések mai fogalmaink szerint, csak ezek szolgáltatnak elégtételt a sértett jogrendért; ellenben a magánbüntetés nem tulajdonképpeni büntetés, hanem csak kiengesztelése, kártalanítása a sértett félnek. A kiengesztelési díj, a *compositio*, azonban mindinkább elveszti magánjogi jellegét és a közbüntetés jellegét ölti fel. E továbbfejlődés többféleképpen mutatkozik. Így első sorban a *compositio* egy része, és pedig mind tekintélyesebb része, a köz-

⁴⁸ Decr. St. Ladisl. III. 17.

⁴⁹ V. ö. Decr. St. Ladisl. II. 12. III. 4.

⁵⁰ Decr. St. Ladisl. II. 1.: careat, qui non cavit, vendicatione furti.

⁵¹ Decr. St. Ladisl. III. 4.: Ille autem cujus svacione evasit, parte sua careat.

⁵² Decr. St. Ladisl. III. 5.

⁵³ Decr. St. Stephani II. 51.

hatalmat képviselő bírónak jut. Továbbá kiengesztelési díj, *compositio*, jár akkor is, a mikor még sértés nem történt, tehát kiengesztelésről, de kivált kártalanításról, szó nem lehet. Bizonyítja ezt a kardkihúzás büntetése; a ki kardot ránt, de senkit nem sért, félvérdíjat fizet: *mediam homicidii compositionem solvat*.¹ Végül a *compositio* olykor messze túlhaladja a kártérítés természetes mérvét, egyenértékét, úgy hogy azt már kiengesztelésnek, kártalanításnak nem lehet tekinteni, hanem valószínű büntetésnek, mint például midőn a szabad ember, a ki tíz denár értékű dolgot lopott, annak tizenkétszeres értékét tartozott megtéríteni s azonkívül egy ökröt adni.²

Mindezekből látjuk, hogy a kiengesztelési díj, a *compositio* közjogi és magánjogi elemei mindjobban összefolynak, a minek következtében a szétválasztás és megkülönböztetés igen nehéz. Mindazonáltal a vagyoni büntetések jogi természetének megállapításánál a *compositio* e két, lényegesen különböző alkatelemét folytonosan szem előtt kell tartanunk.

Habár a régi magyar büntetőjog a büntetések kiszabásánál és a büntetésnemek alkalmazásánál több tekintetben megegyezett a nyugati államokban uralkodó büntetőjoggal: mindazáltal a királyi törvényhozás alapján az országos jogszokás sajátos magyar büntetési rendszert létesített, a mint ezt Keresztúr kiváltságlevele tanúsítja, midőn elrendeli, hogy a kriminalitások eseteiben a magyar jogszokás szerint kell büntetni: *In criminalibus causis puniuntur more hungarico*.³

A büntetési nemeket a részletes tárgyalás megkönnyítése végett a következőképpen csoportosíthatjuk: 1. halálbüntetés, 2. testi büntetések, 3. szabadságvesztési büntetések, 4. vagyoni büntetések, 5. szégyenítő büntetések.

1. A halálbüntetés. A halálbüntetés egykoron következése volt a jogközösségből kizárásnak, a kiközösítésnek, mert a közbékéből kizárt egyént bárki joggal megölhette. A közbékevesztés azonban a halálbüntetésnél többet foglalt magában, mert a békevesztett életén kívül családját és vagyonát is elvesztette.

Az ősi büntetőjog ezen tétele később is érezteti hatását annyiban, hogy e korszak elején még a halálbüntetés nem

¹ Decr. St. Steph. II. 49.

² Decr. St. Ladisl. I. 14.

³ 1246. év 5. pont. ENDLICHER 469. I.

önállósult, hanem együtt járt a vagyonvesztéssel és a család megsemmisítésével. Általános elv gyanánt alkalmazták ezt a honárulás, hűtlenség és felségsértés esetén,⁴ sőt Szent László decretuma szerint a tettenért és a nagyobb lopás eseteiben a tolvaj, még ha *asylum*-ba menekült is, családját és vagyonát veszítette.⁵

A büntetőjog továbbfejlődése itt abban mutatkozik, hogy a halálbüntetés és a jószágvesztés kapcsolata mindinkább megszűnik és egyedül a hűtlenség és felségsértés eseteire szorítkozik. Míg egyrésről a halálbüntetést már a vagyonkobzás nélkül alkalmazzák, addig másrészt a vagyonkobzás a halálbüntetéstől önálló, sőt később azzal egyenértékű, büntetéssé válik.⁶

Világosan mutatkozik a halálbüntetés önállósága a városi jogokban, különösen a selmeczi jogkönyvben, mely kimondja, hogy akár emberölés, akár más súlyos gonosztett esetén, a polgár vagyonától meg nem fosztható, hanem a büntetett vagyona nejeinek és gyermekeinek békés birtokában marad.⁷ Ezzel ellentétes fejlődést mutat Pozsony városa joga, mely szerint lopás vagy a városi béke megsértése esetén a tettes életét és vagyonát veszítette.⁸

A halálbüntetés és a vagyonkobzás különválásáról tanuskodik továbbá az 1298. évi decretum, melyben már a későbbi kornak hatalmaskodás esetén kiszabott *capitalis sententia*-ja első kifejlődésében mutatkozik, mely szerint az ítélet ugyan mindig fej- és vagyonvesztésre szól, de a végrehajtás csak

⁴ Decr. St. Steph. II. 35.: „Nec pro ullius causa reatus detrimentum bonorum suorum patiaturs quis, nisi consiliatus mortem regis aut traditionem regni fuerit.“ V. ö. Decr. St. Steph. II. 51. és Decr. Colomani II. 6.

⁵ Decr. St. Ladisl. II. 1. 12.

⁶ Decr. St. Ladisl. II. 8. 11. Decr. Colomani I. 77.

⁷ WENZEL III. 207.: So wellen wir auch und gebietnn vestiglich zu behallttnn, ob ein mon einen todslaag beginng, oder also grose missetatt, so soll kein Lannt Richtter, noch keiner vnser ambttlewtt keinen Gewalt on seinen guett, farund oder vnfarunde begeenn, noch der Richtter noch die gesworen von der Statt, wie wol er doch schuldig und vorfluchtig worden say, sondern sein hawsfraw und ire erbnn sollen es besitznn mit frid und mit gemach.

⁸ V. ö. KIRÁLY JÁNOS, Pozsonyváros joga 323. l.

vagylagos, azaz vagy a fejvesztést vagy a jószágkobzást vonja maga után.⁹

Valamint a hűtlenséget és a felségsértést fej- és vagyonszétessel büntették, éppen úgy a hamis vádemelést is, a mely ezen büntetésekre irányult. Az 1273. évi szlavóniai statutum rendelkezése szerint, a ki mást felségsértéssel vagy hamispénzveréssel vádol és azt beigazolni nem tudja, a forbátolás büntetését szenvedje, azaz ugyanazon büntetés éri, mint a mely a vádlottat érte volna, ha a vád igaznak bizonyul.¹⁰ Minthogy pedig régi jogunk a hamis vádaskodást általában a *talio* elve szerint büntette, nem lehet kétség az iránt, hogy az országos jognak is ugyanaz volt az álláspontja, mint a szlavóniai statutumé.¹¹

Szent István rendelkezése szerint a *talio* elve alapján halállal bűnhődött, a ki kardot húzva embert ölt. Szent László enyhítette a karddal való emberölés büntetését. Bebörtönzést és vagyonszételést rendelt, de ha az elkobzott vagyon nem tett ki 110 penzát, akkor a tettest szolgaként eladták.¹²

Halálbüntetéssel sújtja Szent István azt, a ki harmadízben lop, akár szabad, akár rabszolga. Szent László ezt szigorította és a tolvaj a nagyobb (tíz denáron felüli) lopás, nemkülönböztetetlenül, ha akár csak egy tyúk értékét haladta is meg a lopott dolog értéke, halállal bűnhődött.¹³ Kálmán ismét enyhítést hozott be és a lopás rendes büntetése gyanánt halál-

⁹ 1298:52. t.-cz.: Item si quis aliquem non casualiter, sed potentialiter ex concepta malitia interfecerit tunc per dominum regem eidem gratia non fieri debet, nisi ex voluntate fratrum et proximorum ipsius interfecti, sed talis reus plecti debet vindicta capitis si apprehendi poterit. Si autem tunc possessionariae portiones suae occupari debent. KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. 154. l. — Alapjában ugyanezt rendeli az 53. t.-cz. a véletlen emberölés esetére azzal a különbséggel, hogy a megölt rokonainak járó elégtétel nem szabad egyezség tárgya, hanem az országnagyok által állapítandó meg. Az 54. t.-cz. ugyanezen szabályt kiterjeszti „in factis potentiae, calumniae et aliis his similibus.“ U. o. 155—156. A vegyesházbeli királyok korára nézve v. ö. HAJNÍK, Perjog 390—393. l.

¹⁰ 1273:6. pont. Item si quis alteri crimen obiecerit lese maiestatis vel dixerit cudi faciat monetam, si convincere non possit, *penam pati debeat talionis*. ENDLICHER 538. l.

¹¹ L. a következő szakaszt.

¹² Decr. St. Steph. II. 46. Decr. St. Ladisl. II. 8.

¹³ Decr. St. Steph. II. 40. 41. Decr. St. Ladisl. III. 8. II. 1.

büntetés helyett a megvakítást rendelt el.¹⁴ Utóbb újból a halál-büntetés nyer alkalmazást és a középkorban általános szabály, hogy a ki bizonyos csekély értéken felül lop, halállal lakol.

Az Árpád-korszak végével már a halálbüntetést gyakran alkalmazzák a hatalmaskodás (*factum potentiae*) fogalma alá vont és azzal rokon bűncselekmények eseteiben. A városi jogok is számos büntettet halállal sújtottak.¹⁵

A halálbüntetés végrehajtásának az országos jog csak két módját ismerte: a karddal vagy bárdal való kivégzést, a fejevételt és az akasztást (*patibulum*).¹⁶ A halálbüntetés minősített módjával, a minő: a nyársra húzás, keréketörés, vízbefulladás, máglyán való megégetés, csak a városi jogokban találkozunk.¹⁷

A halálbüntetést egykoron, a midőn még az a jogközségből való kizárásnak következménye volt, bárki végrehajthatta. Később azonban már, a midőn a halálbüntetés külön büntetésnemmé fejlődött, a végrehajtás elvileg a közhatalmat illeti. A régi jog maradványát megtaláljuk Szent Istvánnak a mérgezőkre és rontókra vonatkozó azon rendelkezésében, mely ezeknek megbüntetését, esetleg kivégzését a sértett félre vagy nemzetségére bízta, a midőn a halálbüntetés végrehajtása a magánfél joga és kötelessége.¹⁸

2. A testi büntetéseknek két főcsoportját kell megkülönböztetnünk: a testcsonkító és testfenyítő büntetéseket.

a) Testcsonkító büntetés (*mutilatio, detruncatio membrorum*)¹⁹ a test valamely önálló rendeltetéssel bíró tagjának megsemmisítése. Ilyen volt a szemkiszúrás, a nyelvkivágás, a kéz, láb, fül és orr levágása.

A testcsonkító büntetést első sorban a halálbüntetés enyhítése, helyettesítője gyanánt alkalmazták, mint azzal egyenértékűnek tekintett fenyítőbüntetést. Világosan kitűnik ez Szent László

¹⁴ Decr. Colomani I. 56.: Fur inventus in iudicis culpabilis, aboculetur.

¹⁵ L. a következő szakaszt az egyes büntettek fejtegetéséről.

¹⁶ Decr. St. Steph. II. 46.: Si quis hominem gladio occiderit, eodem juguletur gladio. Decr. St. Ladisl. II. 1.: „ut ipse fur . . . suspendatur“. „Si autem de manu fideiussoris evaserit de patibulo quidem liberetur.“ V. ö. II. 12.

¹⁷ Selmeczi jogkönyv 19. pont. WENZEL III. 213.

¹⁸ Decr. St. Steph. II. 32.

¹⁹ Decr. Colomani I. 54. ENDLICHER 370. I.

azon törvényéből, mely szerint a tolvaj, ha *asylum*-ba menekült, a halálbüntetést, mely őt különben érte volna, elkerülte ugyan, azonban megcsonkították: megvakították.²⁰ De mutatja ugyanezt a lopás szabályozásának számos egyéb mozzanata is. Így Szent István a szolga által első- s másodízben elkövetett lopásra orr-, illetve füllelvágást szabott.²¹ Kálmán király pedig a tolvaj halálbüntetése helyett általánosságban a megvakítást alkalmazta.

A testcsonkító büntetés továbbá részint mint visszatükröző, részben mint megbélyegző büntetés nyer alkalmazást; a hamis eskünél, rágalmazásnál, hamis mérték használatánál, és a hamis (koczká) játéknál. A *talio* elve alapján a karddal elkövetett súlyos testi sértéseknél.²²

Mellékbüntetésül jelentkezik a testcsonkítás Szent László törvénykönyvében a férjes vagy özvegy nő elkövette lopás esetén; előbbi orrát, utóbbi fél szemét vesztí, és azonfelül rab-szolgaként eladták.²³

A testcsonkító büntetéseket némely esetben meglehetett váltani. Ide tartozó példák, hogy Szent István decretuma szerint lopás esetén az orr- és füllelvágást, hamis eskünél pedig a kézlevágást megválthatták.

b) Testfenyítő büntetések: a hajlenyírás, az ostromozás, vesszőzés, és megbélyegzés.

A hajlenyírást rendszerint az ostromozással és vesszőzéssel kapcsolatosan alkalmazták a vallás és erkölcs ellen elkövetett bűntetteknel, a minő az isteni tisztelet megzavarása vagy elmulasztása, valamint a rabnővel való fajtalankodás.²⁴ Mint

²⁰ Decr. St. Ladisl. II. 12.

²¹ Decr. St. Steph. II. 39. 40.

²² Decr. St. Steph. II. 15. 54. Selmeczi jogkönyv 5. pont és 28. pont: „Man sol den felscher die würffil durch die hannt slaggn“. WENZEL III 209. 215. Decr. St. Steph. II. 47.

²³ Decr. St. Ladisl. III. 6.

²⁴ Decr. St. Steph. II. 8. (ENDLICHER-nél I. 9.) II. 18. (ENDLICHER-nél I. 19.) A rabnővel való fajtalanságra nézve Szent István decretuma (I. 28. ENDLICHER-nél) mondja: Si quis autem improvidus . . . fornicatur cum ancilla alterius, sciat se reum criminis, et pro eodem crimine imprimis decorari. Si vero secundo cum eadem fornicatus fuerit, iterum decorietur et depiletur. — A „decoratio“-t a legújabb időig a fejbőr lenyúzásának (skalpirozásnak) magyarázták. MÁTYÁS FLÓRIÁN figyelmeztetett arra, hogy az nem nyúzást hanem verést, ütlegetést, ostromozást jelent. Ezen felfogás helyességét eléggé bizonyítja az éppen most idézett tétel, mely szerint a „decoratio“-t ismé-

mellékbüntetést alkalmazták a hajlenyírást (ugyancsak a korbácsolással együtt) a rabszolgaként eladásnál, mint ennek súlyosbított nemét.²⁵

Az ostorozást, vesszőzést, korbácsolást gyakran alkalmazták mint önálló büntetést is. Így a hanyag bírót, a vasárnapi isteni tisztelet elmulasztókat, a jövődőt jósoló bűbájosokat és a rabnővel fajtalankodókat megvesszőzték.²⁶

E büntetést, mint meggyalázót, rendszeren vásáron, ünnepnapon, a templom körül hajtották végre. Különösen a városi jogok tartalmaznak erre részletes szabályokat.²⁷

A megbélyegzést (tüzes bélyeggel való jelzést) a királyi decretumok két büntett esetén alkalmazzák. Szent István elrendeli, hogy a másodízben bűnösnek talált boszorkány homlokára, mellére és lapoczkái közé a templom kulcsával keresztforma bélyeget süssenek; Kálmán rendelete szerint a hamis tanu orczáira süssenek bélyeget.²⁸ Utóbb az okmányhamisítót is megbélyegzéssel büntették.²⁹

3. A szabadságbüntetés nemei: a) a rabszolgaként való eladás, b) a számkivetés és c) a bebörtönzés.

a) A rabszolgaként való eladás a szabadságbüntetésnek legsúlyosabb és egyszersmind leggyakrabban alkalmazott neme. Első sorban szintén a halálbüntetés helyettesítője gyanánt szerepel. Általános szabály volt, hogy a tettest, a ki főbenjáró bünt követett el, ha menedékhelyre jutott, rabszolgaként eladták.³⁰ Alkalmazták továbbá kisegítő büntetésül olyankor, midőn a tettes a kiengesztelési díjat, a *compositio*-t megfizetni nem tudta. Szent István törvénye szerint a szabad embert, a ki

telték, a mit a fejbőr lenyúzással tenni nem lehet. V. ö. Történeti egyezések és tévedések. Akad. Ért. 1896. évf. 595. 1.

²⁵ Decr. St. Ladisl. II. 11.

²⁶ Decr. St. Ladisl. III. 24. I. 11. Decr. St. Steph. II. 32. és I. 28. (ENDLICHER-nél). A vasárnapi munkaszünet megszegésénél a munkaeszközök elkobzása helyett alkalmazták az ostorozást: „cum cute redimat“, a melyről MÁTYÁS FLÓRIÁN kimutatta, hogy annyi, mint a „decoratio“. Decr. St. Steph. II. 7. (ENDLICHER-nél I. 8.)

²⁷ Decr. St. Steph. II. 18. Decr. St. Ladisl. II. 11. Selmeczi jogkönyv. 16. pont. (WENZEL III. 213.)

²⁸ Decr. St. Steph. II. 31. Decr. Colomani I. 83.

²⁹ FEJÉR C. D. III. 2. 364.

³⁰ Decr. St. Ladisl. III. 4.

első- vagy másodízben lopott, ha magát meg nem válthatta, szolgaként eladták.³¹

Szent László törvénye szerint, a ki karddal embert ölt, ha száztíz pénznél csekélyebb vagyona van, „ezenfelül szabadságát vesztí“, ugyancsak az, a ki másnak házára rontott, ha nincsen elégséges vagyona, mely kártérítésül szolgáljon.³² Rabszolgaként való eladással sújtják a királyi decretumok az említetteken kívül a tolvaj megbüntetésében hanyag bírót; a nem nemes házitolvajt, a tolvajnőt, a jókszedőt, a ki a beszolgáltatás és közszemlére tétel előtt titkol el vagy ajándékoz el bitang jószágot, nemkülönben azt, a ki tőle ilyet elfogad.³³

A rabszolgaként való eladásnak minősített módja, midőn azt hajlenyírással, ostorozással vagy testcsonkítással kapcsolták össze, valamint ha az elítéltet külföldre adták el.³⁴

Kezdetben a rabszolgaként való eladás, mint fenyítő büntetés, örökre szólt. Később azonban a rabszolgaságot alkalmazzák mint ideiglenes büntetést vétségi perekben, ha a bírságban marasztalt fizetni nem képes, úgy őt és családját a nyertes fél hatalmába adták, míg a bírságot valaki le nem fizette.³⁵

b) A számkivetést kezdetben, mint a rabszolgaként való eladással kapcsolatos büntetést, mint annak súlyosbított módját alkalmazták, mely ehhez képest mindig életfogytig tartó büntetés volt. Később azonban önálló büntetéssé és pedig határozott időre szóló büntetéssé válik és különösen a városi jogokban nyer alkalmazást a csekélyebb gonosztettek büntetéseül.³⁶ Olykor azonban még itt is mint életfogytiglan tartó büntetést alkalmazzák a jószágvesztéssel kapcsolatban.³⁷

c) Az időleges szabadságvesztés a bebörtönzés,

³¹ Decr. St. Steph. II. 41.

³² Decr. St. Ladisl. II. 8. 11.

³³ Decr. St. Ladisl. II. 6. 9. Decr. St. Steph. II. 29. Decr. St. Ladisl. III. 13. V. ö. SCHILLER BÓDOG, „Bitang jószág“ című cikkét (Jogi Lexikon II. k.).

³⁴ Decr. St. Ladisl. III. 4.: *Venumdetur in aliam patriam*. II. 9.: *Ut exul venumeat*. L. még Decr. Colomani I. 77.

³⁵ L. a bizonyítékokat a jelen fejezet 1. §-ában.

³⁶ Selmeczi jogkönyv. 3. és 39. pont.

³⁷ Zágráb városának 1242. évi kiváltságlevelének 3. pontja értelmében az, a kit becsületsértésért s rágalmazásért háromízben megbüntettek, ha meg nem javul: „*rebus omnibus in commune applicatis tanquam infamis de civitate turpiter expellatur*“. ENDLICHER 452. l.

a melyet napjainkban a leggyakrabban alkalmaznak, ezen kor-szakban a legritkábban alkalmazott büntetés. Szent László decre-tuma bebörtönzést rendel azon nemesekre, a kik a család körében lopást követnek el.³⁸ Nem tulajdonképpeni szabadságbüntetést, hanem előzetes, a személy ellen folytatott végrehajtást biztosító letartóztatást rendel Szent László a karddal való emberölés és a lakókiviteli tilalom megszegése esetén.³⁹

Az időleges szabadságvesztésnek különös neme volt a kalodába zárás (*cippus*), melyet kenyéren és vízen való börtön-szigorítva, tizenkét napi tartamban állapít meg Szent László decre-tuma azokra nézve, a kik a vasárnapot, vagy a kántorbörtönt meg nem tartják, avagy halottaikat nem a templom mellé temetik.⁴⁰

4. Vagyoni büntetések. Az uralkodó kompozicionális rendszer következtében a leggyakrabban alkalmazott büntetés a vagyoni büntetés. A magánosok ellen elkövetett büntettek esetében a magánharcot bizonyos pénzösszeggel kellett megváltani, a sértett felet vagy nemzetségét kiengesztelni. Ezt a pénzösszeget, a *compositio*-t, kezdetben a felek egyezsége, majd később mind több esetben a jogszokás vagy a törvény állapította meg, kötelező módon és ilyenkor a *compositio*-nak egyik része már a köz-hatalom képviselőjét, a királyt vagy a bírót illette. Növekedett a vagyoni büntetések köre azzal, hogy a tulajdonképpeni fenyítő-büntetéseket, pl. a halálbüntetést vagy a testi büntetéseket gyakran meg lehetett váltani. Ezt a váltságösszeget is *compositio*-nak mondják forrásaink, noha, a mint kifejtettük, lényegesen más természetű. Utóbb a közhatalom, bizonyos esetekben, közvetlenül vagyoni büntetést szab ki azokra, a kik a király parancsát megsértik, vagy a felállított tilalmakat áthágják, a mely esetekben tehát a vagyoni büntetés kezdettől fogva közjogi jellegű, önálló büntetésként jelentkezik.

Ez alapokon lassankint három, jogilag lényegesen külön-

³⁸ Decr. St. Ladisl. II. 9. „ergastulorum custodiae mandetur“.

³⁹ Decr. St. Ladisl. II. 8. és 12. Hogy a várakban az előzetes letartóztatás és a börtönbüntetés céljából börtönök voltak, a melyeket a várnépek őriztek, ezt okmányok tanúsítják. V. ö. Várad Regestr. 10. pont.

⁴⁰ Decr. St. Ladisl. I. 25. A fejezet második bekezdése e büntetést szabja az úrra, a ki rabszolgáját és a községi bíróra, a ki a helybeli szegény vagy jövevény halottat a templomhoz nem viteti. L. még Decr. Colomani I. 73. — Szent István a pénteki börtön megszegése esetén egy heti bezárást rendel börtön szigorítva. II. 10.

bőző faja keletkezett a vagyoni büntetéseknek, a melyeket a következőképpen jellemezhetünk: *a)* kompozicionális jellegű, *b)* megváltásos jellegű és *c)* birságos jellegű vagyoni büntetések.

a) A kompozicionális jellegű vagyoni büntetések tulajdonképpen nem is büntetések, minthogy a *compositio* nem bűnhődés, nem helyreállítása a megsértett jogrendnek, hanem kiengesztelési díj, kártalanítás, mely eredetileg egyedül a sértettet vagy annak nemzetségét illette. Csak később támad annak közjogi eleme, annál fogva, hogy a közhatalom a *compositio* megállapításába és kikényszerítésébe beavatkozik.

Az ide tartozó vagyoni büntetések között első helyen áll az emberölés díja, az ember- vagy vérdíj (*homagium, compositio homicidii*), melyet Szent István decretuma a szabadokra általában 110 pénzben állapított meg.⁴¹ Ugyancsak már Szent István rendelkezése szerint, annak egyik része a közhatalmat illeti; 50 pénzt kap a király, 10-et a békéltető bíró és 50 pénz jut a rokonoknak. Vérdíjat csak szándékos emberölés esetén lehetett követelni; véletlen emberölésért jóval csekélyebb kiengesztelési díj: tíz (avagy tizenkét) pénz járt.⁴²

Hogy Szent István e rendelkezései meddig maradtak érvényben, nem tudjuk. Szent László csak a karddal való emberölésről, mint minősített emberölésről intézkedik és ez esetben a Szent István szabta forbátbüntetés helyett vagyonkobzást rendel.⁴³ A XIII. századból ránk maradt okmányok nagyon különböző nagyságú vérdíjról tesznek említést,⁴⁴ a mi azon következtetést engedi, hogy még rendszerint maguk a felek állapították azt meg, egyezség útján.⁴⁵ A következő korszakban már a vérdíj nagysága szorosan a rendi állás szerint igazodik.

⁴¹ Decr. St. Steph. II. 16.

⁴² U. o. II. 13.

⁴³ Decr. St. Ladisl. II. 8.

⁴⁴ Az 1273. évi szlavóniai statutum 7. pont szerint a vérdíj fele: „dimidii homagii iudicium“ hatvan pénz. ENDLICHER 538. l.

⁴⁵ Az ilyen egyezségről és az ilyképpen igen különböző összegben megállapított vérdíjról számos okmány tanuskodik. A vaskvárú káptalan előtt 1245. évben kötött egyezségről az tűnik ki, hogy a nádor ítéletében csak az elégtételadási kötelezettséget állapította meg: tam plenam satisfactionem exhibuisset ipsis ad sententiam Dionysii palatini super interfec-tione. Ech filii Gubez, quod nulla lis . . . sive inimicitiarum disceptatio remansisset de morte praedicti Ech.“ H. O. VIII. 46. Egy másik példa az egyezkedésre FEJÉR C. D. IV. 2. 84. 1251. év: sed antequam super hoc

A magánosok ellen irányuló egyéb bűncselekményekért járó *compositio* a büntett nagyságához képest hol kisebb, hol nagyobb. Néha határozott összegben, pénzben avagy egyéb értékben,⁴⁶ névszerint tinókban van megállapítva, néha határozatlanul, a midőn a törvény fajlagos kártérítést,⁴⁷ vagy a tettes egész vagyonának elkobzását rendeli.

Igen számos esetben a kár többszörös (kétszeres, háromszoros, egy ízben tizenkétszeres) megtérítésének van helye, sőt még ezen felül valamely dolgot (pl. egy ökröt) ráadásul kell adni. Mindez már a *compositio*-nak valóságos büntetéssé való átfelföldését jelzi.⁴⁸ Ugyanezen jelentősége van azon *compositio*-nak is, a melyet a veszélyeztető, de kárt nem okozó cselekményért kell fizetni, mint azt a kardkihúzás büntetése tanúsítja.

A *compositio* megosztásáról a közhatalom és a sértett fél között, valamint a megosztás arányáról csak ritkán tesznek említést forrásaink.

Szent István egyik rendelkezése szerint: a ki másnak szolgáját felszabadítja, ha tehetős ember, 50 tinót tartozik szolgáltatni; ebből 40 illeti a királyt és 10 a rabszolga urát. Ugyanő másutt azt rendeli, hogy ahány idegen rabszolgát igyekezett valaki szabaddá tenni, annyi „embert” szolgáltatson és azok kétharmada a királyé, egyharmada a rabszolgák uráé.⁴⁹

b) A megváltásos jellegű vagyonszünetések a fenyítő büntetések megváltásai. Szent István törvénye szerint 50, illetve 12 tinóval meg lehetett váltani hamis eskü esetén a kézlevágást, a tolvaj rabszolga 5—5 pénzen megválthatta orrát, majd füleit; a rágalmozó — meg nem határozott összeggel —

facto coram Rege lis fuisset inchoata, antedicti Janus et Mathias mediantibus communibus amicis, compositionem amicabilem habuerunt hoc modo: quod dictus Janus teneatur solvere duodecim marcas argenti pro homicidio antedicto. L. még FEJÉR C. D. V. 2. 604. WENZEL IV. 48. 329. V. 86. 101. X. 58. XI. 384.

⁴⁶ L. pl. Decr. St. Steph. II. 49. Decr. St. Ladisl. III. 21. Decr. St. Steph. II. 14. 25. 33. Decr. St. Ladisl. III. 29.

⁴⁷ Ily kártérítésnek van helye a rabszolgáknál. Decr. St. Steph. II. 26. 36. 38.

⁴⁸ Decr. St. Steph. II. 42. 45. Decr. St. Ladisl. I. 6. II. 14. Decr. St. Steph. II. 30. Decr. St. Ladisl. II. 14. III. 21.

⁴⁹ Decr. St. Steph. I. 21. (ENDLICHER-NÉL) II. 38.

nyelvét.⁵⁰ Szent László 10 pénzen váltatja meg a kalandos társaság tolvaj tagjával keze elvesztését.⁵¹

A megváltásos jellegű vagyoni büntetések úgy az országos jogban, mint a városi jogokban mind általánosabb jelleget öltenek. A későbbi büntetőjogi rendelkezések már úgy szólanak: érje őt halál, illetőleg valamely testi büntetés, vagy pedig váltsa meg magát.⁵²

c) A birságos jellegű vagyonbüntetések a tulajdonképpeni közjogi jellegű vagyonbüntetések. A közhatalom szabja ki azokat valamely királyi s általán hatósági parancs vagy tilalom megszegése esetén és kizárólag a maga részére hajtja be.⁵³

A királyi parancs megszegésének birságbüntetése a vérdíj fele, 55 pénz, mely összeget Szent László kifejezetten „a király és a fejedelmek rendeletének“, a „törvénynek“ megszegéseért járó általános büntetés gyanánt nevez meg.⁵⁴ Kálmán király is két helyütt egyenesen a *legis fractura* büntetésére hivatkozik, midőn közelebbi meghatározás nélkül, egy második helyen 50 pénzben állapítva meg azt, de alig lehet kétség, hogy 50 a másoló hibájából áll 55 helyett.⁵⁵ Kisebb büntetteknél 5, 6,

⁵⁰ Decr. St. Steph. II. 15. 39. 40. 54.

⁵¹ Decr. St. Ladisl. I. 14.

⁵² A kézváltságra nézve lásd a Selmeczi jogkönyv 5. pont.; a nyelv-váltságra nézve 1273. évi szlavóniai statutum 9. pont.

⁵³ Ezen szabály alól csak kevés kivétel van, a midőn egyházi vonatkozású szabály megsértéséért járó birság gyakran egyházi személyeknek vagy egyházi hatóságnak jut. Így, ha pap rabszolgaleányt ágyasul maga mellé vesz, a leányt el kell adni és árát a püspök kezéhez szolgáltatni (Szent László I. k. 2.): a ki vasárnapon vásárt tart, ötvenöt pénzt fizessen az „odaérkező“ papoknak. U. o. 16. fej. (ENDLICHER-nél).

⁵⁴ Decr. St. Ladisl. III. 15.: „Quicunque vero regis et principum decreta frerit, si episcopus est secundum voluntatem regis diiudicetur, si comes a comitatu degradetur, si centurio honore privetur et insuper quinquaginta quinque pensas solvat. Miles consimiliter quinquaginta quinque pensas solvat. L. még III. 2.

⁵⁵ Decr. Colomani I. 39.: at si quis tentaverit, quasi *legis fracturam* emendet. Az I. k. 82. cikkében ENDLICHER szövege szerint 50 penza, a Corpus Juris szövegében 1 penza áll. Mind a kettő hibás, mert kétségtelen magából a decretum egyéb tételeiből, hogy a királyi parancs megsértését Kálmán is 55 pénzzel sújtotta: így azt, a ki bitang rabszolgát befogad (I. 42.), valamint a szabálytalanul eljáró jókszedőt és orgazdját (I. 44. ENDLICHER-nél). Az 55 pénz rendes birságra nézve lásd még Decr. St. Ladisl. I. 29. II. 3. III. 20. 21.

10 pénznyi bírság fizetendő,⁵⁶ néha csak ennyit fizet ekkor is, ha a rendes 55 pénznyi bírság van előírva.⁵⁷

Részint kompozicionális, részint bírságos jellegű vagyoni büntetés a vagyonkobzás, mely lehet általános és részleges. Az általános vagyonkobzást a régi jog alapján kapcsolatban a halálbüntetéssel, alkalmazták honárulás, hűtlenség (felségsértés) és nagyobb lopás esetén;⁵⁸ kapcsolatban a rabszolgaként való eladással a tolvaj büntetésében hanyag bíró és a tolvajnő megbüntetésénél;⁵⁹ önállóan és mint első sorban kiszabott büntetést alkalmazták a karddal elkövetett emberölés, a háztűzhelyre törés (*invasio domus*) és a kiviteli tilalmakat megszegő ispánok megbüntetésénél.⁶⁰

A királyi kincstár javára történő vagyonkobzással egykoron együtt járt a tettes vagyonának felégetése és elpusztítása is, ezt azonban az 1231. évi decretum megszüntette.⁶¹

A részleges vagyonkobzásnál, mint egyes ingó dolgok elkobzásánál, már azon büntetőjogi felfogás jut kifejezésre, mint napjainkban, a midőn a bűncselekmény véghezvitelénél alkalmazott tárgyakat elkobozzák. Idetartozó rendelkezések, hogy a ki a vásárnapot munkájával megszentsegteleníti, ha ökrével dolgozott, ökrét, ha lovával, lovát, ha egyéb munkaeszközöket használt, azokat veszik el: a ki vásárnapon vadászik, szűkölködjék ló és kutyák nélkül. Ugyanilyen természetű büntetésnek lehet tekinteni, hogy ha valaki lovát királyi engedély nélkül akarja külföldre eladni, azt elveszti.⁶²

5. A megszégyenítő büntetéseket nálunk főleg a városi jogokban alkalmazták, mint fenyítő büntetéseket, kevésbé súlyos büntettek, illetőleg közbotrányt okozó kihágások esetében. Pozsony város joga szerint az éjjeli csendet zavarókat, vagy pedig a közbotrányt okozókat bitófa alá (pellengér, *pranger*) állították,

⁵⁶ Decr. St. Ladisl. I. 42. III. 26. 10. 23. Decr. Colomani I. 41.

⁵⁷ L. pl. Decr. St. Ladisl. III. 20. 21.

⁵⁸ Decr. St. Steph. II. 35. Decr. St. Ladisl. II. 1. III. 10.

⁵⁹ Decr. St. Ladisl. II. 6. III. 6.

⁶⁰ Decr. St. Ladisl. II. 8. 11. Decr. Colomani I. 77. Mindezen esetekben a vagyon egyharmada a családnak, a nőnek és a gyermekeknek marad.

⁶¹ 1231 : 35. t.-cz. : „Quandocunque aliquos ordine iudiciario convinci contigerit in voluntate nostra erit bona ipsorum penes nos retinere vel aliis pro velle nostro distribuere. Incendium tamen nolumus mittere super villas eorundem“.

⁶² Decr. St. Steph. II. 7. Decr. St. Ladisl. I. 12. II. 16.

vagy pedig e célra vasrudakból s faléczekből készített ketreczbe, kalodába (*Narrenköterl*) csukták.⁶³ A selmeczi jogkönyv szerint a városi hatóság, nemkülönben más polgárember, asszony vagy leány rágalmazóit állították bitófa alá.⁶⁴

Az országos jog a megszégyenítő büntetésnek csak egy módját ismerte: a szégyenítő megkövetést. A ki hatalmaskodásért a királytól fejére kegyelmet nyert s jószágaira nézve az ellenfelével kiegyezett, tartozott mégis a királyi kegyelemlevél megállapította számú nemessel együtt egy napra a börtönbe menni és másnap a sértett felet ünnepélyesen megkövetni.⁶⁵

3. §. A büntettek.

A nevezetesebb büntetteket könnyebb áttekinthetés végett belső rokonságukhoz képest öt csoportban összefoglalva tárgyaljuk.

1. Honárulás, hűtlenség és felségsértés. Az ősi büntetőjog szerint — a mint már kifejtettük, — csakis az összesség ellen irányuló büntetteket, csakis azon bűncselekményeket, a melyek ma a hazaárulás neve alatt ismereteseek, tekintették a közhatalom által megtorlandóknak, közbüntetteknek. Előadtuk, hogy a krónikákban fenmaradt hagyomány szerint az ősi államszervezet korában a nemzeti lét s nemzeti egység támadójául büntették azt, a ki viszálykodást támasztott a vezér és atyafiai között, a ki az összerződés pontjait megszegte, nemkülönben azt, a ki a hadbahívásra meg nem jelent, vagy a hadban magát gyáván viselte, avagy az ellenséghez szökött.

Midőn a királyság létrejöttével a közhatalom királyi hatalommá lesz és az államiság fogalma a király személyéhez fűződik, az összesség, az állam ellen elkövetett büntett fogalmilag azonosul a király személye ellen irányuló büntettel, a melyet, mint a király iránt fennálló hűség megszegését, hűtlenségnek neveztek.

Hova-tovább minden oly büntettet, mely akár az állam, akár a király és családja, akár a királynak bizonyos jogköre

⁶³ KIRÁLY JÁNOS, Pozsonyváros joga 318. 1.

⁶⁴ Selmeczi jogkönyv 18. pont. WENZEL III. 213.

⁶⁵ L. ennek egyik érdekes példáját 1267. évből FEJÉR C. D. IV. 3. 403—406.

ellen irányult, hűtlenség fogalma alá vonták. Így hűtlenséget követ el, a ki a királyt, vagy a királyi család valamelyik tagját megsérti. De éppen úgy hűtlenséget követ el az is, a ki visszavonást (*discordia*) támaszt a király s rokonai között,¹ a ki a király vagy az ország ellen fondorkodik s összeesküszik, a ki a királyt jólétében s méltóságában megtámadja, a ki a király ellen fegyveres erőt vezet s az ország megromlására (*dilapidatio regni*) tör.² Sőt hűtlenségnek minősítették a király pénzverési felségjogának megsértését, valamint az állevélköltést. Még gazdagabb kifejlést nyert a hűtlenség fogalma a vegyes házakbeli királyok korában.³

A római jog behatása következtében lassanként előtérbe lép a királyi személyes felség, a *maiestas* fogalma és ezzel kapcsolatosan a király és a királyi család tagjai ellen elkövetett személyes sértések elkülönülnek a hűtlenség egyéb eseteitől, külön büntették: felségsértéssé (*crimen laesae maiestatis*) fejlődnek.⁴

A hűtlenség büntetének kivételes szabályozásáról már fentebb említést tettünk. A hűtlenség kísérletét és az abban való legcsekélyebb részvételt, a pusztá beleegyezést is, épp úgy büntették, mint magát a véghezvitt büntettet. Sőt ugyanezt a büntetést szenvedti az is, a kinek a készülő büntetről tudomása volt és azt, noha bizonyítani tudta volna, idejében fel nem jelentette.⁵

¹ Érdekes példája ennek 1286. évből FEJÉR C. D. V. 3. 324.: „qui . . . talem commisit *infidelitatem*, quod inter dominum Ladislaum inclitum regem Hungariae carissimum filium nostrum et nos . . . *discordiam* seminavit et suscitavit non modicum“.

² Decr. St. Steph. II. 35.: „Si quis in consilio regiae mortis aut traditionis regni legaliter inventus fuerit, ipse vero capitali subiaceat sententiae, bona vero illius filiis innocentibus inremota sint remanentibus salvis.“ II. 51.: „Si quis in regem aut in regnum conspiraverit refugium nullum habeat in ecclesiam. Et si quis circa regis salutem aut dignitatem quolibet modo aliquid conspiraverit aut conspirare aliquid tentaverit seu tentari sciens consenserit, anathematizetur et omnium fidelium communione privetur. . .“ Az első mondat híján ugyanígy Decr. Colomani II. 6.

³ V. ö. az 1462:2. t.-czikket és a HK. 1. k. 14. címét.

⁴ Már az 1273-iki szlavóniai statutum 6. pontja említi a „laesae maiestatis crimen“-t. ENDLICHER 538. l.

⁵ Decr. St. Steph. II. 51.: „Vel si quis huiusmodi aliquem novent, et *probare valens non indicaverit* praedictae subiaceat damnationi.“ Az admonti codex szövege (ENDLICHER-nél II. 17.) ettől eltérőleg azt mondja: „et *post hec valens non edicaverit*“, a mi annyit jelent, hogy a hűtlenséget csak akkor kellett feljelenteni, ha az illető azt „tehetette“, azaz baj és veszelem nélkül feljelentette. Ugyanígy intézkedik a felségsértés feljelentéséről a magyar büntetőtörvénykönyv 1878:5. t.-cz. 133. §.

Végül a felségsértővel egyenlően büntették azt, a ki más hami-
san felségsértéssel vádolt.⁶

A hűtlenség és felségsértés büntetése mindenkor a fej- és
jóságvesztés, a melyet az egyházba menekült tettes sem kerül-
hetett ki.⁷ Csak a királyi kegyelem engedhette el vagy enyhíthette
ezt a büntetést.

2. Az élet és a testi épség elleni büntettek.

a) Az élet elleni büntett, az emberölés. Már Szent István
törvénye élesen megkülönbözteti a szándékos emberölést a vélet-
len öléstől; csupán az előbbit tekinti igazi emberölésnek
(*homicidium*),⁸ csupán azért fizetendő a vérboszu törvényes
váltságösszege, a vérdíj (*compositio homicidii, iudicium homagii,*
homagium)⁹ 110 pénz, míg a véletlen emberölés esetén csekély
compositio jár: mindössze 10 (avagy 12) pénz. A szándékos és
véletlen emberölés megkülönböztetését nem is ejti el többé a
magyar jogfejlődés, sem az országos, sem a városi jog; de a
büntetési tételek igen változók. A szándékos emberölés büntetése
az országos jogban a vérdíj marad igen sokáig, de ennek az
összege változó.

Az 1298. évi decretum tanúsága szerint már a hatalmas-
kodás esetén elkövetett véletlen emberölést is a *homicidium*
fogalma alá vonták; büntetése ennek is a vagylagos fej- és
jóságvesztés, csak hogy ilyenkor a jóságvesztést helyettesítő
váltságösszeg megállapítása nem a sértett feleket, hanem az
országnagyokat illette.¹⁰

A városi jogok a szándékos emberölésre általában halált
szabnak és pedig többnyire a *talio* elve alapján.¹¹ Ha a halál-
büntetés a tettes elhunytá vagy szökése következtében végre
nem hajtható, akkor vagyonát elkobozzák, melynek kétharmada

⁶ 1273. évi szlavóniai statutum 6. pontja.

⁷ Decr. St. Steph. II. 51.

⁸ Következik ez abból, hogy a szándékos emberölés díját Szent
István egyszerűen *homicidii compositio*-nak mondja a II. 48. 49.

⁹ V. ö. pl. 1273. évi szlavóniai statutum 7. pont. ENDLICHER 538. I.
HK. I. r. 2. cz. 2. §., II. r. 40. cz. 2. §., III. r. 3. cz. 1. §., 9. cz. princ.

¹⁰ 1298: 52. 53. t.-cz. KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. 154—156. I.

¹¹ L. pl. Göding 1228. évi kiváltságlevele 7. pont: Et si quis
aliquem interfecerit caput pro capite ponderetur (ENDLICHER 425. I.). Cosue
kiváltságlevele 1270. évből 13. pont: Si quis autem aliquem occiderit, ipse
eciam contra occidetur. V. ö. Selmeczy jogkönyv 19. pont. WENZEL III. 213.

a megölt rokonainak, egyharmada a városnak jut.¹² Ezzel kapcsolatos fejlődés, hogy a véletlenből elkövetett emberölésért az egykori vérdíj, a *compositio homicidii* jár 100—120 pénznyi összegben, a melynek egyik — a kisebbik — része a várost illeti, a másik a megölt rokonait.¹³

Minősített esete az emberölésnek, Szent István törvényei szerint, a karddal való emberölés, melynek büntetése a forbátolás elve alapján *compositio* helyett a meg nem váltható halálbüntetés, a karddal való fejevétel.¹⁴ De már Szent László a forbátolás helyébe a jószágkobzást rendelte.

Minősített emberölés továbbá a rokongyilkosság, a melyet Kálmán¹⁵ az egyházi bíróság elé utalt, szemben az egyszerű emberölésekkel (*homicidia simplicia*), a melyek felett a világi bíró a főesperessel egyetemben ítél. A rokongyilkosságot később is minősített emberölésnek tekintették, mely feltétlen jószágvesztést von maga után. Az 1298. évi decretum szerint a rokongyilkos birtokai s összes várandósága a megöltnek örökösire háramolnak.¹⁶

Ugyancsak minősített emberölés a zsidónak keresztény által való megölése, melynek feltétlen büntetése, hogy a tettes összes ingó és ingatlan vagyona, „méltó büntetésül“ a királyra száll.¹⁷

¹² Zágráb 1242. és 1266. évi kiváltságlevele 7., illetőleg 8. pont. ENDLICHER 453. és 510. l.

¹³ A zágrábi kiváltságlevél az emberölésnél a szándékosságot „*prae-meditata malitia*“-nak nevezi, ezzel szemben a véletlenségből elkövetett emberölést „*in ludo*“ játék, tréfa közben bekövetkezettnek mondja. — A véletlen emberölésért járó *compositio* megosztására nézve lásd Zágráb 1266. évi kiváltságlevelének 8. pontját és Körös kiváltságlevelének 6. pontját. ENDLICHER 480. l.

¹⁴ Decr. St. Steph. II. 46. Si quis hominem gladio occiderit, eodem iuguletur gladio.

¹⁵ Decr. Colomani I. 50.

¹⁶ 1298:55 t.-cz. „Si quis autem fratrem suum uterinum, patrualem vel generationalem seu condivisionalem interemerit, tunc possessionaria portio eiusdem interfectoris seu homicidae propria in portionem suam cessa vel cedenda heredibus vel posteris ipsius interfecti perpetuo devolvatur.“

¹⁷ 1251:10. pont: „Si Christianus Iudaeum interemerit, digno iudicio puniatur et omnia eius mobilia et immobilia in nostram transeant potestatem.“ ENDLICHER 474. l. — BÉKEFI REMIG (Vallásos és erkölcsi élet Magyarországon az Árpád-házi királyok korában, Kath. Szemle 1896. évf. 207. l.) ezen rendelkezést úgy magyarázza, hogy a vagyonesztés a méltó

Sokáig minősített esete volt az emberölésnek a feleség-gyilkosság (*uxoris homicidium*) is, még pedig a közönségesnél enyhébb esete. Szent István törvénye szerint, a ki „kemény szívvel, vásott lélekkel“ nejét megöli, ötven tinóval engesztelje ki a nő hozzátartozóit, ha ispán; tizzel, ha vitéz vagy más rendű vagyonos ember; öttel, ha közönséges ember. Szent László szerint a férj, ha nejét házasságtörésen érte, megölhette; de ha alap s ok nélkül tette, a nő rokonai perrel megtámadhatták és kiengesztelést követelhettek tőle.¹⁸ A városi jogok a feleséggyilkosságot éppen úgy fejevtellessel büntetik, mint más szándékos emberölést.¹⁹

Nem tekintették emberölésnek és nem sújtották vérdíj-fizetési kötelezettséggel a rabszolga megöletését. Ilyenkor érték-megtérítésnek pénzben, avagy fajlagos kártérítésnek: más rabszolga szolgáltatásának volt helye.²⁰

Voltak az emberölésnek megengedett, büntetlen esetei is, még pedig a következők: 1. a bíróság előtti bajvívás (*duellum*) közben elkövetett emberölés; 2. a magánbüntetésként végrehajtott emberölés;²¹ 3. Szent László imént idézett törvénye értelmében, a házasságtörő nő megölése; 4. a közbékevesztettnak megölése; 5. a jogos önvédelemben elkövetett emberölés; 6. a magánharcz folytatása közben véghez vitt emberölés.

b) A testi épség elleni büntettek, a testi sértések két csoportra oszlanak: a sebzésekre és ütésekre. Sebzések az olyan testi sértések, melyek vérömléssel (*effusio sanguinis*) járnak. Ezeket rendszerint súlyosabban büntetik, mint a vérzést elő nem idézett egyszerű ütések. Élesen jelentkezik e megkülönböztetés IV. Béla 1251. évi zsidóprivilegiumában, mely szerint, a ki zsidót sebez, a királynak járó szokás-szerinti birságon kívül, tizenkét márkát s gyógyítási költséget tartozik fizetni a sértettnak, a ki pedig zsidót üt, csupán négy márka birságot fizet a királynak. Az *effusio sanguinis* súlyosabb volta a perjogban is érezteti hatását. A birói hatáskör megosz-

büntetésen *felül* jár, a mely alatt a halálbüntetést kell érteni. Szerintünk IV. Béla a II. Frigyes-féle osztrák zsidóprivilegium *morte* szavát szándékosan hagyta ki.

¹⁸ Decr. St. Steph. II. 14. Decr. St. Ladisl. I. 13.

¹⁹ Selmeczi jogkönyv. 24. pont.

²⁰ V. ö. Decr. St. Steph. I. 14. II. 3. ENDLICHER-nél.

²¹ Midőn a mérgezöket és rontókat átadták. Decr. St. Steph. II. 32.

tottsága esetén, a magasabb rangú bíró hatáskörének fentartott kriminalítások: a *furtum*, a *homicidium* és az *effusio sanguinis* esetei.²²

A sebzések ismét kétfélék: α) csonkítások (*debilitatio* vagy *defectus membrorum*, *mutilatio*), a test valamely tagjának használhatatlanná tétele, megbénítása; β) egyszerű sebzések (*vulneratio*).

A testi sértésekért *compositio* járt, a mely kezdetben, úgy látszik, kizárólag a sértettet illette, később azonban megoszlott közötté és a közhatalom képviselője között. Bizonyára a testi sértéseknek magánjogi jellegével van összefüggésben, hogy a XI. századbeli királyi decretumok ezekről csak kivételesen, csak ott tesznek említést, a hol minősítő körülmények következtében közjogi jelleget öltenek. Szent István törvénye szerint, a ki karddal mást megcsonkít, „ugyanoly csonkulását szenvedje tulajdon testének“, ha pedig karddal megsebez valakit és a sértett sebéből felgyógyul, fizesse meg a vérdíjat.²³ Úgy Szent István, mint Szent László törvénye szerint 10 tinóval tartozik kiengesztelni a sértettet az, a ki a szökött vitézét vagy rabszolgáját avagy csatangoló barmát nyomozó egyént, illetőleg annak küldöttjét megveri.²⁴

A későbbi jogban, különösen a városi jogokban, a testi sértésnek rendkívül sokféle büntetésével találkozunk, annak különböző nemeihez és az elkövetés különös körülményeihez képest. A Selmeczi jogkönyv például külön büntetési tételt foglalt magában azon esetre, ha valaki vásár idején sebez meg valakit (kézlevágást), külön tételt (fogságbüntetést) ennek kísérletére, különös büntetést (fejvételt) tűzvész alkalmával elkövetett sebzésre.²⁵ Súlyos büntetéssel sújtották a becsületsértéssel járó testi sértéseket, ha magukban véve nem is voltak súlyosak. Zágráb kiváltságlevele értelmében pl. az, a ki mást pofon ütött vagy gonosz szándékkal hajánál rángatott, épp úgy, mint szóbeli gyalázás esetén, első-, másod- és harmadízben 10 pénzt tartozott fizetni a bántalmazottnak, 100 denárt meg a község pénztárának. Negyedízben

²² V. ö. Jászó 1243. évi kiváltsága 5. pont (ENDLICHER 463. l.), Keresztúr 1246. évi kiváltsága 13. pont (u. o. 470. l.), COSUE 1270. évi kiváltsága 14. pont (u. o. 522. l.); az 1279. évi kúnprivilegium 11. pont (u. o. 563. l.)

²³ II. 47. 48.

²⁴ Decr. St. Steph. II. 23. Decr. St. Ladisl. III. 29.

²⁵ L. a 19. és 34. pontokat.

mint becstelent a városból kiűzték s egész vagyonát a város céljaira fordították.²⁶

3. A vallást és az erkölcsiséget közelebb érintő büntettek.

A büntettek e csoportját főleg az jellemzi és különbözteti meg a többiektől, hogy az egyház különös feladatának tekintette azok megbüntetését részint szorgalmazni a világi hatalomnál, részint önállóan, saját hatáskörében eszközölni. Az egyház befolyása következtében az idetartozó cselekményeket már korán közbüntetteknek, hivatalból üldözendőknek minősítették, és azok megbüntetésénél az egyházi és világi bíróságok hol egymással versenyezve, hol együttesen mint vegyes bíróságok jártak el.

A vallás és közerkölcs elleni büntettek négy csoportba foglalhatók:

a) Bűbájosság, rontás, boszorkányság, méregkeverés, magzatelhajtás. A bűbájosság vagy boszorkányság, másképpen varázslás, rontás gyökerei a pogány hit korába nyulnak vissza. Őseinknél épp úgy, mint a többi akár keleti, akár nyugati népeknél, a műveltség alacsony foka következtében nagyon el volt terjedve az a hiedelem, hogy egyesek a rossz szellemekkel szövetkezve, természetfeletti erő birtokába jutnak és azt az emberek megrontására felhasználják. A keresztény egyház tanítja, hogy van rossz szellem, ördög, és elismeri annak befolyását az emberre,²⁷ de természetesen szigorúan kárhoztatja és bünteti, midőn a gonosz szellemekkel való szövetkezés mások veszedelmét és sérelmét okozza.

A bűbájosság vagy boszorkányság büntettének e kor felfogásában igen súlyos voltát semmi sem mutatja jobban, minthogy forrásaink a bűbájosokat egyenesen gonosztevőknek (*maleficus*) mondják, s a bűbájosságot gonosztettnek, *maleficium*-nak. A magyar nyelvjárás is a bűbájosságot „rontás”-nak nevezi, a mely elnevezés megfelel a latin *maleficium*-nak és általában rossz tettet, gonosz tettet jelent.

A bűbájosságnak egyik faja gyanánt szerepel a méregkeverés (*veneficium*), minthogy az a bűbájosoknak vagy ron-

²⁶ 1242. év 4. pont. ENDLICHER 451. l. V. ö. még Cosue 1270. évi kiváltságlevele 11. 12. 14. pont. ENDLICHER 521—522.; a szepesi százszok kiváltsága 1271. évből 5. pont. U. o. 523. l.; a selmeczi jogkönyv. 38. és 39. pont.

²⁷ BÉKEFI, id. m. 233. l.

tóknak volt a foglalkozása és eszköze. Szent István még a méregkeverőket (*venefici*) teljesen azonosítja a rontókkal.

Miként a nyugati népeknél igen sokáig, úgy a kereszténység első századában nálunk is uralkodott az a babonás hit, hogy vannak bűbájosok vagy rontók, a kik az embereket felemésztik. Az ilyen bűbájosokat a források különös értelmében *strigák*-nak (*strigae*) nevezik és egykoron a germán népeknél megégették őket. Az egyház azonban a rontóknak ezt a különös fajtát nem ismerte, képtelenségnek tartotta, a mit a babonás hit reájuk fogott, s ezért a longobardoknál már Rothari, a szászoknál Nagy Károly tiltotta meg a strigák megégetését.²⁸

Szent István külön rendelkezik a strigákról, s külön az egyéb bűbájosokról vagy rontókról. Úgy látszik, már ő is kételkedett a strigák létezésében. Erre vall, hogy nem tartotta azonnal, az első vádra, de sőt ismételt vád esetén sem, büntetendőnek. A strigát, a ki ellen először emeltek ily vádat, az egyházba s a paphoz kell vezetni, hogy ez őt a hitben oktassa s bőjtöltesse; hasonlóan bánnak vele másodízben, de azonfelül a templom izzó kulcsával kereszt formájában megbélyegzik; csak harmadszori vád esetén adják át „a bírának“ megbüntetés végett.²⁹ Szent László törvénye némi visszaesést jelez, mivel úgy látszik, a strigákat összefoglalja a többi rontókkal s mindnyájukat a „striga“ névvel jelöli, a püspökre ruházva megbüntetésüket.³⁰

Annál jelentékenyebb haladást tüntet fel Kálmán király decretuma: *De strigis vero quae non sunt, ne ulla quaestio fiat*.³¹ E rendelkezést a legújabb időkhöz tévesen úgy értelmezték, hogy Kálmán király általán megszüntette a boszorkánypereket; a mi azonban határozott tévedés és abban Kálmán király korát meghaladó rendkívüli felvilágosodottságot látnunk nem lehet, minthogy csupán a rontóknak egy csoportjára vonatkozik és csak azt tiltja, a mit már egyes nyugati államokban századokkal korábban megtiltottak. Hogy Kálmán király az idézett híres „boszorkánytörvénye“ által nem törölte el a boszorkánypereket, azt eléggé bizonyítja ugyanezen decretumának 60-ik cikke, mely arról szól, ki elé kell vinni a boszorkánypereket.³²

²⁸ V. Ö. BRUNNER id. m. II. k. 679. I.

²⁹ Decr. St. Steph. II. 31.

³⁰ I. 35.

³¹ I. 57.

³² „Maleficii per nuntium archidiaconi et comitis inventi iudicentur.“ Még a XIII. században is látjuk a főesperest és vármegyeispánt együtt

Szent István a bűbájosság legsúlyosabb esete gyanánt említi, ha a rontó és mérgekeverő valakit eszétől vagy életétől megfoszt, a midőn a tettest át kellett adni a sértettnek, illetve nemzetségének, hogy kénye-kedve szerint való elégtételt vegyen magának. Enyhébb esete a boszorkányságnak a jövőendőlés, jóslás (*sortilegio utentes*), a melyet Szent István a püspök által kiszabandó korbácsolással rendel büntettetni.³³ XIII. századbeli városi jogaink a boszorkányokat és varázslókat a máglyán való megégetéssel büntetik.³⁴

Mivel a mérgezés teljesen a rontás büntetébe olvadt bele s a magzatelhajtást rendszerint mérges szerek szedésével, illetve beadásával hajtották végre, a rontás fogalmának szükségképpen a magzatelhajtásra is kellett kiterjednie. A rontásnak erre a fajára nézve nem tartalmaznak törvényeink határozott büntetési szabályt. Kálmán király azt a nőt, ki magzatját elpusztítja, a főesperes bírósága elé utasítja.³⁵

b) Istentisztelet elmulasztása, zavarása, az ünnepek megszenteltségtelenítése, istenkáromlás. Hamis eskü, hamis tanuzás, hamis játék, hamis mértékek használása, hamis okmánykészítés és hamis pénzverés.

A kereszténység első századában, az ősi pogány hithez ragaszkodókkal szemben szükséges volt az új vallás parancsainak követését külső kényszereszközökkel is biztosítani és a népet az új hit szertartásaira s intézményeire erőhatalommal is rászoktatni. Ezt a célt szolgálják első királyainknak az isteni tisztelet látogatását, a bőjt és a vasárnapi munkaszünet megtartását büntető szankció mellett elrendelő törvényei. Szent István ostromozással és hajnyírással bünteti azokat a községi előljárókat, kiknek mulasztása folytán a községbeliek távol maradnak a vasárnapi misétől. Szent László megvesszőztatni rendeli azokat, kik vasár- vagy ünnepnapon nem mennek el plébániájuk templomába.³⁶

ítfélni a mérgezők és rontók fölött. Várad Regestr. 273. pont. De bíraskodik az ispán egyedül is. U. o. 2. pont.

³³ II. 32.

³⁴ Selmeczi jogkönyv 17. pont.

³⁵ I. 58.

³⁶ Decr. St. Steph. I. 9. ENDLICHER-nél. A Corpus Juris szövege szerint (II. 8.) a jogtalanul távolmaradtakat érte volna a mondott büntetés. Decr. St. Ladisl. I. 11.

Hasonlóképpen úgy Szent István, mint Szent László szigorú büntetéssel, nevezetesen bőjttel szigorított fogsággal sújtja a bőjt megszegőit, sőt Szent László rendelkezése szerint azok az olaszok, a kik „a magyarok törvényes szokása“ ellenére húshagyó hétfőn és kedden húst esznek, az országból kiutasítandók.³⁷

Végül büntetéssel sújtották a vásár- és ünnepnapok megszentelését, a minőnek tekintették a vadászatot és a munkaszünet megsértését.³⁸

A XI. századon túl, mindezekre vonatkozólag állami büntetőjogi szabályokra többé nem akadunk. A keresztény hit teljes megszilárdulásával, az egyház elég erős lett arra, hogy önállóan, a maga eszközeivel védekezzék az egyházi parancsok megszegése ellen és nem szorult többé a királyi hatalom támogatására.³⁹

Nem találkozunk a XI. századon túl az isteni tisztelet zavarásának büntetésével sem, a mi pedig mai nap is bűnvádi üldözés tárgya. Szent István rendelkezik erről olyképpen, hogy a rendzavarókat, ha előkelők, a templomból szégyenszemre kikergettetni rendeli, ha pedig alsórendűek, meg kell őket korbácsolni és hajukat lenyírni.⁴⁰

Szorosan a vallás ellen irányuló bűncselekmény az isteni káromlás (*blasphemia*) is: Istennek ragy a szenteknek becsmérő szavakkal illetése. A városi jogok szigorúan büntetik. A Selmeczi jogkönyv szerint például az istenkáromlót hét egymásután következő vasárnapon övig meztelenül és mezítláb a templom körül kellett kergetni és közben megkorbácsolni.⁴¹

A hamis eskü büntetteinek súlyos volta nem annyira az eskünek vallásos elemeivel, mint inkább annak nevezetes perjogi szerepével áll összefüggésben. Az eskü volt a középkor legfontosabb bizonyítási eszköze s ezért súlyos büntetéssel kellett elriasztani az azzal való visszaélést. Már Szent István bünteti a hamis esküt: visszatükröző büntetéssel, kézlevágással,

³⁷ Decr. St. Steph. II. 9. 10. Decr. St. Ladisl. I. 25. 31.

³⁸ Decr. St. Steph. II. 7. Decr. St. Ladisl. I. 12. 15. 16. 25. 26. Decr. Colomani II. 13. 14.

³⁹ Ilyen általános támogatást biztosít Szent István (II. 12.). Ha valaki az egyházi büntetésnek hetedízben is makacsul ellentáll, a királyi bírósodásnak adják át, mint a kereszténység védőjének.

⁴⁰ II. 18.

⁴¹ 16. pont. WENZEL III. 213. I.

melyet azonban meg lehetett váltani tehetős embernek 50, közönséges embernek 12 tinóval.⁴²

A hamis tanuzás mint külön, önálló büntetőjogi fogalom, ebben a korszakban még nem fejlődött ki, mivel a formai tanubizonyítás lényege nem a vallomásban, hanem az esküben rejtett. Hogy mégis Kálmán király rendelkezése szerint, a hamis tanukat megbélyegezték, annak oka, hogy, mint imént láttuk, a hamis esküre szabott kézlevágást meg lehetett váltani. Más szembevetendő módot kellett találni, hogy az ilyen embernek újra való tanuzását megghiúsítsák; bélyeget sütöttek az arczára, nehogy ismét mint tanu, hamis esküt tehessen.⁴³

Fogalmilag ide tartozik két súlyos büntett, melyet a tételes jog éppen súlyosságánál és annál fogva, hogy jobbadán a királyi jogkör bitorlását képezi, idővel a hűtlenség szabálya alá vont: a hamis okmánykészítés (*confectio falsarum literarum*), s a hamis pénzverés (*fabricatio falsae monetae*). Előbbinek rendes büntetése fej- és jószágvesztés, kevésbbé fontos esetekben vagyonkobzás és megbélyegzés. Utóbbié, az oklevelek tanúsága szerint, ugyancsak fej- s jószágvesztés.⁴⁴

A hamis mérték használata, hamis játék s egyéb hasonló csalási büntettek a városi jogokban nyertek részletesebb szabályozást. Előbbinek büntetése a Selmeczi jogkönyv szerint első- és másodízben egy márka, harmadízben kézlevágás, mely tíz márkán megváltható; utóbbié kézcsönkítés: a hamisjátékosnak kezét átdöfték a koczkákkal.⁴⁵

c) Becsületsértés, rágalmazás, hamis vád.

Becsületsértés, mint önálló büntett elkövethető, szóval: becsmérő, káromló vagy kisebbítő szavak ejtése által, továbbá tettel: megvetést kifejező vagy tanúsító cselekedetekkel. A büntetés tekintetében általános elvi különbséget a kettő között nem tettek. A zágrábi kiváltságlevelek egyenlően sújtják a szóbeli és

⁴² II. 15.

⁴³ Decr. Colomani I. 83.

⁴⁴ V. ö. FEJÉR C. D. III. 1. 364. IV. 1. 102. IV. 2. 171. WENZEL V. 239. Az 1273. évi szlavóniai statutum 6. pontja a hamis vádemelésnél a hamis-pénzverést együtt említi a felségsértéssel. — Az 1298: 40. t.-cz. rendelkezése homályos, midőn rendeli, hogy a ki saját házában vagy birtokán vakmerő módon pénzt mer veretni, meg kell fosztani attól a háztól vagy birtoktól, „hogy elvegye törvényes büntetését“.

⁴⁵ 5. és 28. pont.

a tetteges (például arczulütés, hajhúzás által elkövetett) becsületsértést,⁴⁶ a mint azt fentebb, a testi sértésekről szólva, előadtuk. Az országos jogban a becsületsértés szabályozásával nem találkozunk.

Egymással rokon bűncselekmények a rágalmazás és a hamis vád. Ha valaki másról, bíróságon kívül, alaptalanul büntett elkövetését állítja, mint hazug, rágalmazó (*mendax, adulator*) bűnhődik; ha pedig ugyanezt a bíróság előtt teszi, hamis vádaskodásért (*calumniator*) büntetik. Szent István decretumaiban e két fogalom még nincsen elválasztva. Ha valamely vitéz (*miles*) azt állítja, hogy ispánja erőszakkal vett el tőle valamit, a mit pedig önként odaajándékozott volt, és állítása valótlannak bizonyul, hazug létére nemcsak a dolgot nem kapja vissza, hanem ráadásul annak értékét köteles megfizetni.⁴⁷ Valószínű, hogy itt nem pusztá állításról — rágalmazásról — hanem rablásra avagy zsarolásra irányuló, hamis vádról van szó.

Kétségtelenül rágalmazás eseteiről szól Szent István törvényeinek két utolsó előtti fejezete. A ki valamely ispánnak vagy más hű embernek hamisan azt súgja be: „hallottam a királyt vesztetre szólni“, veszszen el. A ki pedig két embert hamis beszéddel és elbeszélésekkel egymástól elidegenít, és nehogy az ő hamissága kiderüljön, kölcsönösen hallgatásra kötelez, *pro reatu mendacii* „a hazugság büntetteért“ kétszeresen fizesse meg a „hamis nyelv“ váltságát; ha csupán egynek hazudozott, foszszak meg nyelvétől (avagy váltsa meg).⁴⁸

A vádemelés a középkori felfogás szerint általán veszélylyel jár. Ha a vádlottnak sikerül magát tisztáznia, a vádlót birsággal vagy esetleg súlyosabb büntetéssel sújtják. Az elbukott vádló megbüntetését elrendelő általános szabálylyal jogunkban ugyan nem találkozunk; azonban egyes különleges rendelkezésekből teljes biztonsággal következtethetjük, hogy a hamis vádat nálunk is általán büntették.

A hamis vád büntetése enyhébb esetekben (azaz csekélyebb

⁴⁶ 3. és 4. pont. ENDLICHER 452. és 509. l.

⁴⁷ II. 45. — Ezen czikk kétségkívül összefügg a megelőzővel (II. 44.), mely a vitézeit fosztogató ispán büntetését állapítja meg.

⁴⁸ II. 53. 54. — Nem lehet kétség, hogy ha a kettős irányban elkövetett hazugság esetén két nyelvváltságot kellett fizetni, akkor az egy irányban elkövetettnél a nyelvkivágást szintén meg lehetett váltani.

büntetetre irányuló vád esetén) pénzbírság, még pedig rendszerint a vérdíj, avagy annak fele vagy többszöröse. Szent László rendelkezése szerint a bíró, a ki két tanuval igazolja, hogy nem akasztatott fel ártatlant tolvaj gyanánt, 55 pénzt (félvérdíj) követelhet a vádlótól;⁴⁹ a szlavóniai statutum szerint,⁵⁰ az erőszakoskodás vádjáért, ha alaptalannak bizonyul, félvérdíjat, azaz 60 pénzt fizet a vádló; a lopás, nemkülönben az *invasio domus* hamis vádjáért kétszeres bírságot. Súlyosabb esetekben ellenben, a római jog hatása alatt, a *talio* elve nyert alkalmazást. A vádlót, ha elbukott, ugyanazzal a büntetéssel sújtották, a melyet az ő vádjá, ha igaznak bizonyul, a vádlottra nézve maga után vont volna. Már Szent László most említett törvénye a bíró ellen emelt vád esetén, ha istenítélettel nyert elintézés, a *talio* elvét mondja ki, de mégis kivételt tesz a bírónál tehetősebb vádlóra nézve, a kit rabszolgaként eladnak.

Kálmán decretuma csak akkor alkalmazza a *talio* elvét, ha valaki pusztá gyanuból (*sola suspicione*) fog el valakit tolvaj gyanánt; ellenben, a ki jóhiszeműleg járt el és a körülmények által félrevezetve, nem a valódi tolvajt állította a bíróság elé, annyit veszít vagyonából, mint az állítólagos tolvaj vagyona.⁵¹ A *talio* elvének legteljesebb alkalmazását a szlavóniai statutumban találjuk, a felségsértés és hamis pénzverés miatt emelt hamis vád esetén.

d) Szemérem ellen elkövetett büntettek. Az idetartozó bűncselekmények közül az Árpád-korszak bünteti a paráznaságot, a nemi erőszakot, a nőrablást és a házasságtörést.

A nők részéről üzőtt paráznaság megbüntetését Szent László decretuma, miként a boszorkányokét, az egyházi bíróság hatáskörébe utalja; a büntetés módjára és mérvére nézve azonban épp oly kevésbé tartalmaz szabályt, mint a boszorkányokéra.⁵²

⁴⁹ Decr. St. Ladisl. II. 6. A rágalmazás és a hamis vád büntettségével rokon a *patvarkodás* (calumnia), mely alatt első sorban a jogérvényesen befejezett per alaptalan megújítását, de ezenkívül főleg a peres eljárás terén elkövetett egyéb csalárd tetteket értettek. L. erre nézve a XI. fejt. 4. §-át.

⁵⁰ L. a 7. 8. és 10. pontokat. ENDLICHEB 538. l.

⁵¹ Decr. Colomani I. 52. 53. és 55.

⁵² Decr. St. Ladisl. I. 34.

A férfiak részéről üzött paráznaságot a királyi decretumok általán nem büntetik; csupán a minősített, a rabszolgánynyal elkövetett paráznaságról találunk rendelkezést. Szent István különbséget tesz a szerint, vajjon szabad ember-e a tettes, avagy rabszolga? A szabad embert első- és másodízben megvesszőzik és haját lenyírják; harmadízben a rableány urának rabszolgájává lesz, ha csak meg nem váltja magát. A rabszolgát, a ki másnak szolgájával paráználkodik, megvesszőzik s kopaszra nyírják.⁵³

Az erőszakos nemi közösülésről Szent László törvénye rendelkezik. A ki az egyik faluból a másik faluba menő lány vagy asszony ellen erőszakot követ el, ugyanúgy bűnhődjék, miként emberölésért. Még súlyosabb büntetéssel sújtották a nemi erőszakot a városi jogok: egyezőtleg a sváb tükörrel halált: fejtételt avagy akasztást szabnak ki.⁵⁴

Nőrablás alatt értjük valamely szabad nőnek házasságkötés céljából való elragadását. Mint a nemzeti jog s nevezetesen a családtyai hatalom ellen irányuló bűncselekményt kezdetben szigorúan büntették. Szent István rendelete értelmében a tettes tartozott az elrablott nőt családjának visszaadni és a nő rokonainak, vitéz vagy közember volta szerint, tíz vagy öt tinót fizetni még akkor is, ha utóbb kibékítette őket, a mi a büntettnék kiválóan közjogi jellegét tanúsítja. Kálmán király a nőrablás megbüntetését a püspökre avagy a főesperesre bízta, de a büntetés nemét és mennyiségét nem állapítja meg.⁵⁵ Az egyház álláspontjának megfelelően állapította meg a nőrablás fogalmát a Selmeczi jogkönyv. A szülők s általában a család beleegyezésének hiánya nem tényálladási eleme többé a nőrablásnak, hanem egyedül a nő ellenszegülése állapítja meg a nőrablás tényét. Ehhez képest ha panaszt emeltek, az elrablott nőt rokonai és a nőrabló közökhöz állították, hogy szabadon, kénye-kedve szerint menjen akár amazokhoz, akár ehhez; ha visszafutott rokonaihoz, a nőrablónak fejét vették.⁵⁶

⁵³ Decr. St. Steph. II. 26. Ha a rabnő teherbe esett és szülés közben meghalt, a szabad ember más szolgálóleányt tartozott érte adni; a rabszolgát pedig eladták, árának fele a rableány uráé lett, másik fele a rabszolga urának maradt.

⁵⁴ Decr. St. Ladisl. I. 32. Selmeczi jogkönyv 23. pont. WENZEL III. 214. Budai jogkönyv 157. pont. Pozsonyvárosi jog 82. pont (KIRÁLY JÁNOS id. m. 286. l.).

⁵⁵ Decr. St. Steph. II. 25.; Decr. Colomani I. 59.

⁵⁶ 26. pont WENZEL III. 215. l.

A házasságtörésről szóló első törvénykönyvünk egyedül a házasságtörő nő büntetéséről intézkedik. Szent László rendelkezése szerint a férj házasságtörésen kapott nejét büntetlenül megölhette; de ha alapos ok nélkül ölte meg, a nő rokonai kérdőre vonhatták és mint neje gyilkosától, vérdíjat követelhettek tőle. Ha a megcsalt férj nem maga vett magának elégtételt, hanem a bíróság elé vitte nejét, „a kánonok parancsa szerint” állapították meg bűnhődését s a büntetés kiállása után a férj tetszésére volt bízva, vissza akarja-e venni feleségét, avagy egyedül marad. Kálmán már általában házasságtörőkről (*adulteri*) intézkedik, a házasságtörő férfi megbüntetését is elrendeli és pedig az egyházi bíróság által.⁵⁷

A városi jogokban a házasságtörés büntetténél a nőt és a férfit teljesen egyenjogúnak tekintették és halállal büntették. A halálbüntetésnek minősített módját alkalmazták kettős házasságtörés esetén. Pozsony város joga szerint a házasságtörőket élőtesttel egy sírba temették, miután hegyesre faragott karót húztak volt rajtuk keresztül.⁵⁸

4. Vagyon elleni büntettek: lopás, rablás, orgazdaság, sikkasztás és gyújtogatás.

A királyság első századából ránk maradt decretumok legtöbbet a lopással foglalkoznak. Ez volt a leggyakoribb, a közbékét leginkább veszélyeztető s ugyanezért leginkább megálázó büntett. Azért mondja már Szent István, hogy a lopás „borzasztó és mindenki előtt útálatos”.⁵⁹

A királyi törvényhozás a lopást *furtum*-nak nevezi, de az alatt a mai lopásnál többet értettek, mert ezen korszakban még a rablást a lopástól fogalmilag el nem különítették. Az ingó dolog bármily módon való jogtalan elsajátítását lopásnak tekintették; ehhez képest az erőszakos elsajátítást (rablás) szintén a lopás fogalma alá vonták. Sőt egyenes ellentétben a mai felfogással, mely az erőszakosságban (rablás) súlyosbító körülményt lát; a kezdetleges középkor éppen a titokzatosságot

⁵⁷ Decr. St. Ladisl. I. 13. 20.; Decr. Colomani I. 61. — Már Szent László decretumából (I. 20.) következik, hogy a házasságtörés büntetése az egyházi bíróság elé tartozott.

⁵⁸ KIRÁLY id. m. 287—289.

⁵⁹ Decr. St. Steph. II. 29.: „Cum igitur cunctis horrendum et omnis abominabile sit virilem sexum repertum fecisse furtum, et magis magisque sexum femineum.”

tartotta veszedelmesnek és egyben a szabad emberhez nem méltó, gyáva viselkedésnek, mely szigorúbb büntetést érdemel. A XIII. század elejétől, nevezetesen az aranybullától kezdve az okmányok a tolvajokat és rablókat jóformán mindenkor együttesen említik.⁶⁰ A mi szintén arról tanuskodik, hogy a lopást és rablást igen sokáig egymástól meg nem különböztették.

Kézai tudósítása szerint a lopás már az ősi államszervezet korában a közbűntettek sorába tartozott. Büntetése, miként a többi közbűntetéké, a jogközösségből való kirekesztés lehetett, a minek következtése volt a halál és a vagyonvesztés. Valószínű azonban, hogy ezt a súlyos büntetést csak a nagyobb lopás esetén alkalmazták és hogy a magyar büntetőjog már korán különbséget tett a nagyobb, vagyis a tulajdonképpeni és a kisebb vagy a nem tulajdonképpeni lopás között. Csak az előbbit büntették halállal, vagy azt helyettesítendő más, fenyegető büntetéssel; az utóbbinak büntetése mindenkor kisebb-nagyobb vagyoni büntetés (*compositio*) lehetett.

Arra nézve, hogy valamely lopás kisebb vagy nagyobb, azaz tulajdonképpeni lopás-e, a dolog értéke volt irányadó. Az értékhatárt először Szent László állapította meg és pedig a II. könyvben szabad emberre és rabszolgára egyaránt tíz denárban, de a III. könyvben már a rabszolgára csak hat denárban. A nem tulajdonképpeni lopáson belül a lúd vagy tyúk értéke további határt képezett egyfelől az előkelők (*principes*) és a papok, másfelől a szabadok és szolgák megbüntetésénél.⁶¹ A viszonyok javulásának jele, hogy Kálmán a kisebb lopás értékhatárát 20 denárra felemeli, a mennyiben csak azt kívánja tolvajként büntetni (*ut fur iudicetur*), a ki négylábú állatot,

⁶⁰ 1222 : 5. t.-cz. ; 1231 : 25. t.cz.

⁶¹ Az értékhatár megállapítását, a melynél a nagyobb lopás kezdődik, Szt. László II. könyv 14. cikke tartalmazta : Si quis decem denarionum pretium furatus fuerit, suspendatur. Minus denariis decem si furatus fuerit, furtum duodecies reddat et bovem unum persolvat. Servus autem si tale furtum fecerit reddat duplum et nasum amittat. Ezen értékhatárt ugyanígy állapítja meg a III. könyv 8. cikke a szabad ember lopására nézve ; ellenben a rabszolgánál már hat denárra szállítja le. A II. könyv 1. cikkének intézkedése szerintünk *kivételes jellegű rendelkezés*, mely csak a főemberek elkövette lopásra, éppen úgy, mint a II. könyv 13. cikke, mely csak a papi rend tagjainak lopására vonatkozik. A II. könyv 12. cikke, ha akár szabad, akár rabszolga ludat vagy tyúkot lop, egyforma büntetést szab.

vagy annak értékét, vagy 20 denár értékű ruhát lopott.⁶² Később a városi jogokban szintén találkozunk a nagyobb lopást megállapító értékhatárokkal. A Selmeczi jogkönyv ezt nem mondja meg kifejezetten, de következik abból, hogy tűzvész idején elkövetett (minősített) lopásnak értékhatára hat fillér.⁶³

Az egyház befolyását láthatjuk abban, hogy a lopásra kiszabott súlyos büntetések időről-időre enyhülnek, nevezetesen, hogy a halálbüntetés háttérbe szorul. Az egyház ezen irányú törekvésének tulajdoníthatjuk, hogy Szent István úgy a szabadokra, mint a rabszolgákra csak a harmadízben elkövetett lopás esetén alkalmaz halálbüntetést.⁶⁴ Szent László a szabadokra nézve a régi jog szigorú büntetését: a halált s vagyonesztést és a családtagoknak rabszolgaként eladását állította helyre; míg a rabszolgának első ízben orrát vágták le, csak másodízben vették életét. Szabad ember kisebb lopás esetén a dolog tizenkétszeresét és ráadásul egy ökröt fizet; míg lúd vagy tyúk értékét meg nem haladó lopás esetén szabad ember és szolga egyaránt fél szemét veszti s a lopott dolgot visszaadni tartozik.⁶⁵ Szent László szigorú intézkedéseit enyhíti Kálmán király, a ki nagyobb lopás esetére a halálbüntetés helyébe megvakítást rendel, továbbá enyhíti a családtagok felelősségét, a mennyiben a tolvaj feleségét csak bűnrészesség esetén, és gyermekei közül csupán a tizenöt éven felülieket rendeli anyjukkal együtt eladatni.⁶⁶ Kálmán király után ismét a halálbüntetés lesz a nagyobb lopás rendes büntetése, míg viszont a családtagok felelőssége idővel mindinkább megszűnik.

Minősített, szigorúbban büntetett neme a lopásnak a tettenért lopás, a melyet Szent László tekintet nélkül a lopott dolog értékére, nagyobb lopás gyanánt halállal büntet. Minősített lopás továbbá a táborban elkövetett lopás, mely-

⁶² I. 54.: Si quis furatus fuerit quadrupes animal vel pretium eius, aut vestimentum pretii viginti denariorum furetur, *ut fur judicetur*.

⁶³ 19. pont. WENZEL III. 213. V. ö. KOVACHICH, Codex juris tavernicalis 1803. 198. és kv. l.

⁶⁴ Decr. St. Steph. II. 39. 40. 41.

⁶⁵ Decr. St. Ladisl. II. 1. 2. 14. és 12. A III. könyv 8. cikke részben eltérő rendelkezéseket tartalmaz.

⁶⁶ Decr. Colomani I. 54. 56. A II. könyv 3. cikkéből, mely a keresztények és zsidók között kötött adásvételről szól, azt következtethetjük, hogy a kisebb lopást olyanformán, mint Szent László korában (II. 14.) a lopott érték tizenkétszeresének megtérítésével büntették.

nél a lopott tárgy értékét szintén nem vették figyelembe, hanem a tolvajt „mindenestül kiirtották”.⁶⁷ Különös, még pedig enyhébb büntetés alá eső neme a lopásnak a családi lopás, melynek elkövetőjét, ha közrendű volt, szolgaként külföldre eladták, ha nemes ember volt, börtönbe vetették.⁶⁸ Különös büntetési tételeket állítanak fel a királyi decretumok a nő elkövetette lopásra is: Szent István decretuma szerint a férjes nőt két ízben férje megválthatja, harmadik ízben szolgaként eladták. Szent László a férjes nőre orrlévágást és szolgaként eladást, nemkülönben vagyonvesztést szab; az özvegy asszonyra ugyanazt azon különbséggel, hogy az orrlévágást a félszem kitolása helyettesítette. Ha valamely hajadon leány lopott, rabszolgaként eladták és ha valaki felszabadította, a váltságösszeget elveszíti, a leányt pedig a király udvarába kellett vinni.⁶⁹

Királyaink nem elégedtek meg azzal, hogy magát a lopást büntették. Büntetéssel sújtották mindazokat, kik a lopást bármi módon előmozdították, megkönnyítették, vagy a tolvaj és a lopott dolog kinyomozását célzó rendelkezéseket megszegtek. Kivált a lopásnak legszigorúbb üldözője, Szent László állított fel számos idevágó büntető szabályt, a mint azt a bűnpártolás tanának kifejtésénél előadtuk.⁷⁰

A sikkasztás, nevezetesen a hivatali sikkasztás (*defraudatio*) már Szent István decretumában külön bűncselekményként jelentkezik. Azon ispán, a ki a király részét elsikkasztja, tartozik az elsikkasztott vagyont visszaadni és azonfelül annak kétszeresét megfizetni. Ehhez hasonló rendelkezést tartalmaz

⁶⁷ PAULER (id. m. I. 565. I. 284. jegyzet) tagadja, hogy a tettenérés a büntetés kiszabásánál minősítő jelleggel bírhat. Ez azonban tévedés, mert az ellenkezőt a nyugati népek joga is bizonyítja. (V. ö. BRUNNER, *Rechtsgeschichte* II. 642—643. I.) Ha Szent László II. könyvének 12. és 14. cikkeiit egybevetjük, nyilvánvaló, hogy az előbbiben a tettenért lopás eseteiről van szó, mely mint minősített lopás, tekintet nélkül a lopott tárgy értékére, mindenkor nagyobb lopás és így halálbüntetést (akasztást) von maga után. Éppen úgy nem lehet kétség az iránt, hogy a táborban elkövetett lopás mindenkor minősített jellegű, tehát nagyobb lopás. Decr. St. Ladisl. III. 10.: *Item si quis in expeditione furtum fecerit, cum omnibus rebus suis exstirpetur.*

⁶⁸ Decr. St. Ladisl. II. 9.

⁶⁹ Decr. St. Steph. II. 29. Decr. St. Ladisl. III. 6. 7.

⁷⁰ A lopásnál elkövetett bűnpártolás büntetésére nézve lásd Decr. St. Ladisl. II. 1. 5—7. 15—18. 21. III. 4. 11. 13. 14. 20. 21. Decr. Colomani I. 41—44. 76. 82.

Kálmán decretuma.⁷¹ A jókszedőre nézve Szent László azt rendeli, hogy ha a haszonélvezetre neki átengedett bitang jószágokból valamit elad vagy eltitkol, a dolog értékének háromszorosát és azon felül tíz pénzt tartozik megfizetni, ha pedig a beszállítás és a közszemlére kitétel előtt ad el vagy titkol el valamit, úgy ő, mint orgazdája veszzen el.⁷²

A XI. század decretumaiban az orgazdaság külön bűncselekmény gyanánt nem jelentkezik, hanem azt a lopás vagy sikkasztás fogalma alá vonták. Bizonyítja ezt Szent László azon rendelkezése, mely szerint, a ki királyi engedély nélkül lovat akar eladni külföldre, ha bűnösnek bizonyul, ha nem igazolja jogos birtokát, tolvajként bűnhődik. Ugyanezen szabály áll arra, a ki lopott dolgot adott el; valamint azokra, a kik az eladásnál tanuk gyanánt közreműködtek, ha a lopásról való tudomásuk istenítélettel kitudódott.⁷³

A gyújtogatás (*incendium*) e korban sokkal csekélyebb jelentőségű bűntett a lopásnál. Egyike azoknak a bűntetteknek, a melyeknél a szándékosság fogalmát megkivánták; csak az büntethető mint gyújtogató, a ki „ellenséges indulatból“ (*per inimicitias*) gyújtja fel másnak épületét.

A királyi decretumok közül egyedül Szent István decretuma tartalmaz rendelkezést a gyújtogatásról. A gyújtogató tartozik az épületeket helyreállítani, a mi berendezés elhamvadt, annak értékét megtéríteni s azonfelül összesen 40 *solidus* értékű 16 tinót szolgáltatni.⁷⁴

A városi jogok már a gyújtogatást szigorúan büntetik. A Selmeczi jogkönyv szerint a gyújtogató büntetése a máglyán való megégetés, mint visszatükröző büntetés. Hogy e bűntettet a városokban — a mint ez természetszerű — mennyire közveszélyesnek tekintették, kitűnik abból, hogy nem csak a pusztá előkészületet, hanem a gyújtogatással való fenyegetést is ugyan úgy büntették, mint a véghezvitt cselekményt.⁷⁵

⁷¹ Decr. St. Steph. II. 42.: Si quis comitum partem regis *defraudavit* reddit fraudem et duplo componat. — Decr. Colomani I. 79.

⁷² Decr. St. Ladisl. III. 20. és 13.

⁷³ Decr. St. Ladisl. II. 16. III. 11.

⁷⁴ II. 30.

⁷⁵ Selmeczi jogkönyv 19. pont.

5. Személyes szabadság ellen elkövetett bűntettek; szabad egyének szolgaságra vetése, háztűzhely megrohanása, hatalmaskodás.

A meddig a rabszolgaság intézménye fennállott, külön bűncselekmény számba ment szabad embernek rabszolgaságba ejtése. Már Szent István rendelkezése szerint, a ki vakmerő göggel erre vetemedik, *compositio*-t és pedig minden valószínűség szerint a vérdíjnak megfelelő *compositio*-t fizet, a mely azonban nem a sértettnek jár, hanem a király és a vármegyei ispán között oszlik meg, a rendes arány szerint, kétharmad illetvén az előbbit és egyharmad az utóbbit.⁷⁶

Ez a rendelkezés magyarázatát abban találja, hogy a személyes szabadság megvédése kezdettől fogva a királyi hatalom feladata, a ki ez ellen vét, az a királyi békét sérti és fizeti a birságos jellegű *compositio*-t.

A későbbi jog már ismeri az egyszerű jogtalan letartóztatást, fogságra vetést, mely, mint igen súlyos bűntett, utóbb a nagyobb hatalmaskodás öt főesetének egyikét képezte. Az aranybulla szerint sem a királynak, sem hivatalnokainak nem állott jogában nemes embert szabályszerű idézés és bírói ítélet nélkül, letartóztatni.⁷⁷

A háztűzhely megrohanása (*invasio domus*) alatt értették más házának fegyveres erővel való megtámadását, a házi békének erőszakos megsértését, mely az egyén személy- és vagyonbiztonsága ellen irányul.

Az *invasio domus* fogalmához mind Szent István, mind Szent László megkívánják, hogy az a megtámadottnak háztűzhelyén történjék, oly szándékkal, hogy a támadó a ház urát vagy annak családját elveszítse és vagyonát feldúlja.⁷⁸ Eredetileg bűnbandaszerű jellege volt e bűntettnek. Rendszerint valamely hatalmasabb egyén követte el másokkal szövetkezve, egy kevésbé hatalmas egyénnel szemben. Éppen ezért annál súlyosabb beszámítás alá esik, minél magasabb társadalmi állású egyén követi el. Szent István decretuma szerint, ha az ispán maga vezeti embereit, a karddal való emberölés bűn-

⁷⁶ Decr. St. Seph. II. 20. Maga a rendelkezés hiányos és csak más rendelkezésekből, analogia útján, egészíthető ki.

⁷⁷ 1222: 2. t.-cz.

⁷⁸ Decr. St. Steph. II. 33.: Nam si quis comitum... tam contumax exstiterit, ut alium domi quaerat ad perdendum eum atque suas dissipare res.

tetése: a karddal való kivégzés nyer alkalmazást; ha ellenben csupán embereit küldi, 100 tinót fizet a megrohanásért; vitéz (*miles*), a ki más vitéznek házáat vagy kúriáját megrohanja, tíz tinót; a közrendű, ha magafajtájú ember kunyhóját megtámadja, öt tinót fizet. Szent László a háztűzhely megrohanásának büntetését egységesen, a karddal való emberölés szabálya szerint állapítja meg. A tettes összes vagyonát veszti, melynek kétharmada az elkövetett büntett fejében a sértett félnek jut, egyharmada a tettes feleségének s gyermekeinek marad; ha pedig az elkobzott vagyon nem éri el a 110 pénzt, öt magát szolgálként eladják, miután haját lenyírták s ostorral a vásáron körülhajtották. Ugyancsak Szent László már a bűnsegédek is büntette. A szabad emberek, kik a támadásban résztvettek, ötvenöt byzanci pénzzel váltsák meg tettüket; a rabszolgák uruk büntetésében részesüljenek; az idegen rabszolgákat meg, a kik uruk tudta nélkül csatlakoztak a támadókhoz, eladják s a vételárt megosztják a sértett fél és eddigi uruk között.⁷⁹

A mint volt az emberölésnek büntetlen esete, úgy kétségkívül az *invasio domus* cselekményének is volt a jog megengedte büntetlen neme. A magánharcz korában, ha a sértő nem akart elégtételt adni, bizonyára nálunk is jogában állott a sértettnek vagy nemzetségének, hogy fegyveres erővel, a sértő házára vezetett haddal kényszerítse ki az elégtételt.⁸⁰

A házr ar ontás (*invasio domus*) fogalmából fejlődött ki a XIII. század végével, mint új büntetőjogi fogalom, a hatalmaskodás (*factum vel actus potentiae*), a mely alá minden erőszakos tettet foglaltak, a melyet valaki másnak személye, szabadsága vagy vagyona ellen akár annak házában, akár azonkívül elkövetett.⁸¹

Kezdetben a hatalmaskodás esetei között különbséget nem tettek és az 1298. évi decretum már a hatalmaskodást azon büntettek között említi, a melyek fejvesztésre szóló ítéletet (*sententia capitalis*) vonnak maguk után,⁸² habár még bizonyos

⁷⁹ Decr. St. Ladisl. II. 11.

⁸⁰ Erről tanuskodik Szent László III. könyvének 27. cikke: Si quis domi pugnauerint et ad iudicem non venerint, nil quaerat iudex.

⁸¹ L. 1298: 45. 50. 54. 56. 59. és 79. t.-cikkeket.

⁸² 1298: 79. t.-cz. De literis autem mediantibus quibus per regiam maiestatem quibuscunque gratiae in factis potentiae, calumniae . . . vel aliis vindictam capitis tangentibus factae fuerint.

esetekben, midőn valaki másnak ingó dolgait a városon kívül, a mezőn erőszakosan elrabolta, nem fejkétre szóló ítéletnek van helye, hanem az elrabolt dolog tízszeres értékét tartozott megtéríteni.⁸³

Később, nevezetesen már Zsigmond korában, a hatalmaskodás súlyosabb (*actus potentiarii majores*) és kevésbé súlyos esetei között különbséget tettek, a nélkül azonban, hogy az eseteket egyenként megállapították volna.⁸⁴ Ez csak Mátyás alatt következett be, a ki a nagyobb hatalmaskodás öt esetét (*quinque casus*) megállapítván, a nagyobb és kisebb hatalmaskodás (*actus maioris et minoris potentiae*) büntetőjogi fogalma határozottan elvált egymástól.⁸⁵

A nagyobb hatalmaskodás mindenkor fej- és vagyonvesztést vont maga után, a melyet azonban csak vagylagosan hajtottak végre. A nagyobb hatalmaskodást ugyanis magánjogi bántalomnak (*delictum privatum*) tekintették, melyre nézve egyezkedésnek van helye és e célból a bírónak jogában állott az elítéltet három napig fogva tartani. Ha a felek kiegyeztek, ha az elítélt az ő vagyonára nézve a sértett félnek eleget tett, akkor a bíró csak az elítélt vérdíja (*homagium*) fejében 50 márkát és a megállapított váltságösszeg kilenczed- és tizedrészét követelhetette. Ha ellenben a sértett fél ellenfelének fejét vette, akkor annak minden ingó és ingatlan javai örökösire szállottak át.⁸⁶

A király a kegyelmezési jogot az 1298. évi decretum 54. cikkje szerint csak akkor gyakorolhatta, ha az elítélt előbb ellenfelét kielégítette.⁸⁷ Később a királyi kegyelemlevelek az egyezkedés eszközése végett az ország szokása szerint egy évi határidőt szabtak.⁸⁸

⁸³ 1298: 56. t.-cz.

⁸⁴ 1435 (II.) 4. t.-cz. és 1439: 29. t.-cz.

⁸⁵ 1486: 15. t.-cz. A nagyobb hatalmaskodás öt esete: a) A nemes ember lakóházába betörés (*invasio domorum nobilium*). b) A nemesi birtokoknak, ezek haszonvételeinek és tartozékainak elfoglalása. c) A nemes embernek igaz ok nélkül való letartóztatása. d) A nemes embernek megverése vagy megsebesítése. e) A nemes embernek megölése.

⁸⁶ *Werbőczy* HK. I. 16. II. 55. 56. 57. 58.

⁸⁷ *Insuper omnibus coram Iudice in factis potentiae . . . nulla gratia per dominum regem est fienda, nisi prius parti adversae satisfactio impendatur.*

⁸⁸ HAJNIK, Birósági szervezet és perjog 393. l.

IV. FEJEZET.

A per jog.

1. §. A birói hatalom és a birósági szervezet.

Az ősi államszervezet korában a birói hatalom birtokosa maga a nemzetgyűlés volt és az általa átruházott birói hatalmat a nemzetbirák, a *gylas* és a *karchas* gyakorolják, a kiknek ítéletét a nemzetgyűléshez lehetett fellebbezni. A jogrend biztosítója maga a nemzet lévén, a béke is nemzet- vagy népbéke volt.

A királyság létrejöttével a birói hatalom a nemzetgyűlésről a királyra száll át, ő lesz a jogrend biztosítója, minek következtében a nép- vagy nemzetbéke királyi békévé változik át. A király azonban nemcsak a birói hatalom kútfeje, hanem egyzersmind a legfőbb bíró is, a ki személyesen gyakorolja a birói hatalmat. A királyság létrejötte óta a magyar alkotmánynak egyik alaptétele, hogy a nemesek csak a király személyes birói hatósága alá tartoznak. A király azonban nem volt képes a törvénykezési hatalmat minden esetben személyesen gyakorolni, szükségképpen helyettesekre szorult, kik az ő személyes birói hatóságát az ő nevében és képviselésében gyakorolják. Ez alapon fejlődik ki a nádor, a tárnokmester, a kancellár, a bán, a vajda birói hatósága és a birói kiküldés intézménye.

A király továbbá az ő vidéki főtisztjeit már kezdettől bizonyos szűkebb vagy tágabb körű birói hatalommal ruházta fel. Majd a városi szabadság kifejlődésével a városok és az immunitási kiváltság alapján a földesurak szintén birói hatalomhoz jutnak; úgy, hogy a XIII. században már a rendes biróságoknak

következő nemeit különböztetjük meg: *a)* A király személyes birói hatóságán nyugvó közvetlen királyi bíróságokat; *b)* a vármegyei; *c)* a városi és *d)* a földesúri bíróságokat. Ezekkel szemben, mint kivételes jellegű bíróságok: *a)* az egyházi bíróságok; *b)* a kúnok; *c)* a szepesi szászok; *d)* a székelemek; *e)* az erdélyi szászok és *f)* a zsidók bíróságai szerepelnek.

a) A közvetlen királyi bíróság és annak elágazásai. A király a saját személyéhez kötött birói hatóságát, a mint már kifejtettük,¹ részint saját lakhelyén, a királyi kúriában, részint a vidéken, vagy közvetlenül maga, vagy helyettesei által gyakorolja. A *Curia regia* jelzi egyrészt a király lakhelyét, másrészt a király közvetlen bíróságát, a mely kezdetben nem állandóan szervezett testület, hanem a király vagy helyettese esetről-esetre alkotja azt a királyi udvarban tartózkodó főpapokból és királyi főtisztokból.

A király azonban nemcsak a királyi kúriában bíraskodott, hanem a vidéken is, sőt Kálmán korában még időnkint a nádor kíséretében beutazza az országot. De a király még így sem volt képes birói feladatának eleget tenni, hanem helyettesekre szorult, a mi a birói kiküldetés intézményének kifejlődésére vezetett.

A birói kiküldetés lehetett általános jellegű, midőn a királyi kiküldött bíró bizonyos vidéken mindennemű peres ügyben, mint a király birói személyiségének képviselője járhatott el, vagy különös jellegű, mely csak bizonyos meghatározott peres ügyre vonatkozott.²

Mint kiküldött bíró leggyakrabban a nádor szerepelt, s ez alapon a király birói személyiségétől független, önálló birói hatósághoz jutott a nemesek felett, a melyet részére az aranybulla 8. cikke biztosított. A nádori bíraskodás súlypontja a XIII. században még a vidéken volt. A nádor tartotta a vidéki törvénykező gyűléseket (*proclamata congregatio*) és ítélt a melléje választott nemes birótársakkal.

Az 1290. évi decretum 14. cikke szerint, midőn a nádor jogszolgáltatás végett a vidéken jár, mellette mint birótársak működnek a vármegyei ispán vagy helyettese, az alispán és

¹ L. a II. könyv IV. fejez. 2. §-át.

² L. pl. WENZEL II. 90—93. 256—257. III. 190—191. VII. 26—27. FEJÉR C. D. X. 3. 252.

négy szolgabíró, kik a nádor mellett egyrészt a birótársakat képezik, másrészt ellenőrzik, hogy a nádor a törvénykezést igazságosan vezesse. A nádoréhoz hasonló birói hatósággal bírtak a horvát-szlavon-dalmát bán és az erdélyi részekben a vajda.

A tárnokmester birói hatalma a városokra terjed ki. Szabad királyi városoktól a fellebbezés a királyi kúriába történt és ilyen ügyekben a biráskodás a tárnokmestert illette meg. A kancellár birói hatósága a zsidókra vonatkozott. IV. Béla 1251. évi zsidó-privilegiuma szerint a zsidók egymásközi fontosabb ügyeiben a király vagy a kancellár hozta az ítéletet.

b) A vármegyei bíróságok. A vármegyei ispán birói hatalma kiterjed a nem nemes szabadok mindennemű ügyeire, valamint az aranybulla 5. cikke értelmében a nemesek tized- és pénzügyeire. Helyettese volt az udvarbíró (*comes curialis castri*), a későbbi alispán (*vicecomes*). Továbbá voltak a vármegyében más királyi bírák is, a királyi *bilochus*-ok, a kiket IV. Béla szüntetett meg.³

Ezen bíróságokkal szemben a XIII. század második felében kifejlődik az autonóm vármegyei bíróság, mely a vármegyei ispán vagy helyettese, az alispán elnökleite alatt a négy szolgabíróból állott és a XIII. század vége felé már a nádor távollétében a biráskodást önállóan gyakorolja.

c) A városi bíróságok keletkezése a városi szabadság kifejlődésével áll összefüggésben. E bíróság állott a városbíró vagy polgármester és 10—12 esküdtből. Hatásköre kiterjed úgy polgári, mint büntető ügyekre. Voltak azonban ezen időben olyan kiváltságolt községek is, melyek nem voltak a törvénykezési hatalom teljes birtokában; a súlyosabb bűnügyek nem tartoztak a városi bíróság elé, ezeket királyi kiküldött bírák intézték el.

d) A földesúri bíróságok. Az immunitási kiváltságok következtében kezdetben az egyházak és a nagyobb világi birtokosok, majd később általán a nemesek az uradalmukon tartózkodó jobbágyság felett törvénykezési hatalomhoz jutnak. Ez lehetett teljes, mely mindennemű polgári és büntető ügyekre kiterjedt, vagy nem teljes, mely a fontosabb bűnügyekben való biráskodást nem foglalta magában. Ha a földesúr teljes törvény-

³ ENDLICHER 450. l.

kezési hatalommal bírt, halálra szóló ítéletet is hozhatott, azt vérbiróságnak (*jus gladii*) nevezték. Az egyházi intézetek, a királyi *fiscus* és a nők állandó bírót tartottak a jobbágyok felett való biráskodás gyakorlása végett. A kisebb ügyekben (*in causis minutis*) biráskodhattak maguk a jobbágyközségek, ha a földesúr a biráskodást kiváltság útján rájuk átruházta. A községi bíróság ítéletével szemben eleinte a földesúrhoz, majd később a megyei törvényszékhez lehetett fellebbezni.⁴

A most felsorolt rendes bíróságokon kívül a kivételes jellegű bíróságok között legnagyobb jelentőséggel bírtak az egyházi bíróságok, a szentszékek.

Nálunk is úgy, mint a nyugati államokban, az egyházi bíróságok nagy kiterjedésű hatáskörrel bírtak, nemcsak egyházi, hanem világi ügyekben is ítélték. Az egyházi biráskodás szoros kiegészítő része volt az állami biráskodásnak.

Az illetékességi kiváltság (*privilegium fori*) következtében papi személy ellen csak az egyházi bíróság előtt lehetett pert indítani, ellenben az egyháziak, mint felperesek, világiak ellenében a világi bíróságok előtt indíthatnak keresetet, vagy emelhetnek panaszt.⁵ A *privilegium fori* elve azonban az egyházi birtokokra nem terjedt ki. II. Endre beregi esküjében az egyház érdekében levőnek mondja, hogy az egyházi birtokokra vonatkozó perek (*iudicia terrarum ecclesiarum*) továbbra is a közvetlen királyi bíróság hatáskörében maradjanak.⁶ A szentszékek később

⁴ L. a II. könyv V. fejj. 4. §-át.

⁵ Ennek első nyomai szerintünk már Szent László decretumaiban találhatók. II. 13. A kisebb lopást az egyházi előljáró bünteti, nagyobb lopás esetén: Majus his si furatus fuerit, ab episco suo degradetur et iudicio vulgari damnetur. III. 25.: Possit iudex sigillum suum mittere super quoscunque, exceptis presbiteris et clericis nec non comitibus. Világosan kimondja Kálmán decretuma I. 6.: Si vero clericus causam habet cum laico per iudicis sigillum laicus cogatur; si vero laicus habet causam cum clerico, per sigillum episcopi vel archiepiscopi clericus cogatur, ab eisqu tanquam iudice suo examinentur. Ugyanerről tanuskodik az I. 5. és 14. Nullus praesumat saecularis iudex sigillum clerico dare. A törvénykezési kiváltságot véglegesen biztosította II. Endre a papi rend szabadságának biztosítása végett kiadott 1222. évi kiváltságlevelében. ENDLICHER 417—419.

⁶ 1233: 15. pont „quod iudicia terrarum ecclesiarum et terrarum clericorum semper consueverunt agitari et terminari per reges Ungarie, . . . et quod a prelatibus Ungarie percepistis, quod si iudicia terrarum ecclesiasticarum subtraherentur a nostro iudicio, damnosum esset ecclesiis pluri-

sem járhattak el oly perekben, a melyek ingatlanra vonatkozó jogot érintettek, még akkor sem, ha eskü alatti ígérettel vagy végakaratú intézkedéssel állottak kapcsolatban. Ehhez képest a hatalmaskodási és mindazon bűnvádi perek, a melyek vagyonvesztéssel voltak kapcsolatban, az egyházi bíróságok hatáskörén kívül estek.⁷

Ezen alapelvet szem előtt tartva kútfőink tanúsága szerint a szentszékek bíraskodása nem szorítkozott az egyházi kötelmek ellen elkövetett sértések elbírálására, hanem a világi bíraskodással versenyezve kiterjedt mindazon bűnügyekre, a melyekben a bűntettnek a vallási és az erkölcsi étellel szorosabb összefüggő mozzanata rejlett, nevezetesen a házasságtörés, kettős házasság, paráznaság, vérfertőzés, hamis eskü, hamis tanuskodás stb. eseteire. De éppen úgy nagy kiterjedésű hatáskört nyertek a szentszékek a polgári peres ügyekben is; így különösen ők jártak el a házassági köteléki perekben, a hitbér, jegyajándék, leánynegyed, valamint a tized, a kegyuraság és a végrendeleti, nemkülönben az esküvel erősített szerződések, az özvegyek és árvák ügyeiben, a mennyiben azok az ingatlanra vonatkozó birtokjoggal összefüggésben nem állottak.

Bizonyos esetekben, már Kálmán decretuma szerint, egyháziak- és világiakból álló vegyes bíróság ítelt. Ilyen vegyes bíróság volt a Kálmán által létesített zsinati bíróság is. De még a váradi regesztrumban is gyakran találjuk nyomát a vegyes bíróságnak.⁸

Kezdetben csak a püspök gyakorolhatott önállóan bírói hatóságot, de már Kálmán kora óta a főesperes is. Midőn ezen fejlődés előállott, azt látjuk, hogy bizonyos ügyekben az elsőfokú bíraskodás kizárólag a főesperest illette és a fellebbezés a püspökhöz történt, más ügyekben pedig a főesperes a püspökkel versenyezve bíraskodott.⁹

num et periculosum, quia per hec multa de iure ecclesiastico possent deperire. ENDLICHER 440 l.

⁷ HAJNIK, Bírósági szervezet és perjog 114. l.

⁸ Decr. Colomani I. 60. Malefici per nuncium archidiaconi et comitis inventi, judicentur. A zsinati bíróság tagjairól. U. o. I. 2. A későbbi szereplő vegyes bíróságokról Váradi Registr. 69. 80. 82. 248. 273. 275.

⁹ Decr. Colomani I. 58. Mulieres partum suum necantes, archidiacono allatae poenitentiam agant. I. 59. Raptus mulierum episcopus seu archidiaconus diiudicet. Ugyanigy I. 61.

A püspökmegyei szentszék ítélete ellen az érsekihez és onnan a római szentszékhez lehetett fellebbezni, de szigorúan tiltva volt valamely ügyet az alsóbb bíróság mellőzésével közvetlenül a magasabb bíróság elé vinni.¹⁰

A többi kivételes jellegű bíróságoknak, úgymint a széke-lyek, a jászkúnok, a szepesi és az erdélyi szászok, valamint a zsidók bíróságának szervezetéről és hatásköréről más-más helyen tüzetesebben szözlöttünk, miért is itt a bővebb fejtegetést mellőzhetőnek tartjuk.¹¹

Az egyén birói illetékessége első sorban a rendi állás szerint irányult. A nemesek illetékes bírása maga a király, majd később a király mellett még a nádor és a megyei autonóm jellegű bíróság. A nem nemes szabadok bírása volt kezdetben a vármegyei ispán, majd később, a városi szabadság és a földesúri hatalom kifejlődése következtében, a városi polgárok felett saját autonóm bíróságuk és a jobbágyság felett a földesúri bíróság ítélt.

Az illetékesség megállapításánál a lakhely, a hovávalóság elve csak másodsorban, csak akkor jön tekintetbe, midőn azt kellett eldönteni, hogy a rendi állás szerint illetékes bíróságok közül, valamely meghatározott esetben, melyik bíróság illetékes. Polgári perekben általános szabály, hogy mindig azon bíróság illetékes, a melynek területén alperes lakik és senkit illetékes bírása elől elvonni nem szabad. Később azonban az illetékesség megállapításánál a per tárgya is irányadó; a nemesi birtokok iránt a királyi, a városi ingatlanok iránt a városi bíróság előtt kellett a pert megindítani. Bünvádi pereknél az illetékesség megállapítására nézve a tett elkövetésének vagy a tettes elfogatásának helye irányadó.¹²

A király és a nádor birói hatósága az egész országra kiterjedt, míg a többi bíróságoké bizonyos területhez vagy bizonyos ügyekhez volt kötve. Ha valamely bíró hatáskörét átlépve illetéktelenül ítélt vagy valaki magának jogtalanul birói hatáskört

¹⁰ 1440 : 6. 1471 : 19. 1492 : 14. és 45. 1495 : 10. 1498 : 63. t.-cikkek.

¹¹ L. a II. könyv. V. fej. 5. és 6. §§-ait.

¹² Decr. St. Ladisl. III. 19. Volumus etiam, ut si quispiam furem ceperit, ante illum iudicem discutiatur causa, in cuius termino captus fuerit fur.

igényelt, a per értékének kétszeresét tartozott megfizetni és azonfelül 10 pénz büntetést.¹³

A bírónak kötelessége volt az ügyet gondosan mérlegelni és tiltva volt bárkit gyűlölségből elmarasztalni vagy kedvezésből felmenteni.¹⁴ Ha érdekeltség esete forgott fenn, ez kifogásul szolgált és a peres fél a királytól kérhette az érdekelt (*suspectus*) bíró helyett más bírónak kirendelését. A hanyagul vagy igazságtalanul eljáró bírót büntetés érte. Szent László rendelkezése szerint a bíró harmincz nap alatt tartozott a peres ügyet elintézni, mert ellenkező esetben megvesszőzték; az igazságtalanul ítélő bíró pedig polgári perekben a megítélt érték kétszeresét és azonkívül 5 pénz birságot fizet. Büntető pereknél a hanyagul vagy igazságtalanul eljáró bírót súlyos büntetésekkel sújtották. A bírói felelősség azonban csak egy évig tartott.¹⁵

A bíró rendszerint nem egyedül, hanem bírótársakkal (*cojudices*) együtt ítelt. A magasabb bíróságok, nevezetesen a közvetlen királyi, úgyszintén a vármegyei és a városi bíróságok, valamint a szentszékek, társasbíróságok. A bíró vagy maga jelölte ki társait, mint a király az udvarban tartózkodó főpapok és királyi főtiszték közül, vagy pedig választották, mint a vidéken a nádor mellett működő bírótársakat. Később már a bírótársak állandóan hivataluknál fogva viselik e tisztüket, mint a vármegyékben a szolgabírák, a városokban és a községekben az esküdt polgárok. A királyi kúriában csak később, csak a XV. század közepe táján nyer a bírótársi intézmény állandó szervezetet és lesz a bírótársi működés állandó hivatássá.

A bíró mellett működő segédszemélyek voltak a poroszlók (*pristaldus*), a kikről már Szent László és Kálmán decretumai tüzetesebben intézkednek.¹⁶ A poroszlók állandóan alkalmazott alsóbbrendű bírósági közegek voltak, a kiknek azonban, mint hiteles bírósági közegeknek, Kálmán rendelkezése szerint, a hiteles tanuk minősítésével kellett bírniok. Feladatukat képezte

¹³ Decr. St. Ladisl. III. 16. Unusquisque iudex in parochia sua iudicet; id est, nemo iudicium extra suum jurisdictionem iudicet. L. még III. 3. és 23.

¹⁴ Decr. Colom. I. 24.

¹⁵ Decr. St. Ladisl. II. 6. III. 24. 25.

¹⁶ Decr. St. Ladisl. II. 16. III. 13. Decr. Colomani I. 28--31. A poroszlókról lásd MILLER J. F., *Pristaldus ex antiquitatibus juris hungarici res titutus* 1805. ÉRDUJHELYI M., *A pristaldusokról*. Századok 1897. évf. és HAJNIK id. m. 154. és kv. I.

általában a bírói parancsok és ítéletek végrehajtása. A poroszló teljesítette az idézést, az ő jelenlétében történt az eskü letétele és a próba eszközzése. Ő volt megbízva az ítéletek végrehajtásával; ehhez képest eszközölte az iktatást, kitűzte a határidőt a birtok visszaváltására. Mindezekről a poroszló saját bírájának jelentést és bizonytságot tett, miért is őt az igazság bizonyítójának (*assertor veritatis*) nevezték és nevét az ítéletlevélbe is beiktatták.

A poroszlók azonban gyakran visszaéltek állásukkal, a beléjük helyezett bizalommal és ez okból az 1231. évi decretum 21. cikke elrendelte, hogy az általuk eszközölt idézések és bizonyságok érvényéhez a hiteles helyek, káptalanok és konventek közreműködése, bizonytsága szükséges.¹⁷ A hiteles helyek ezen rendelkezés alapján az írásbeliség meghonosodásával kapcsolatosan mindinkább tért foglaltak az igazságszolgáltatási teendők végzésénél és mellőzhetővé tették a poroszlókat, a kik a XIV. század elején eltűntek a magyar törvénykezési szervezetből.

2. §. A peres eljárás általános jellemzése.*

A perben álló felek és az idézés.

A régi magyar peres eljárást, úgy a mint az az ősi államszervezet korában fennállott, nem ismerjük. Erre vonatkozó

¹⁷ 1231:21.: Et quia multi in regno leduntur per falsos prestaldos, citationes vel testimona, eorum non valeant, nisi per testimonium diecesani episcopi vel capituli, nec falsificatus prestaldus possit se iustificare nisi eorumdem testimoniis, in causis vero minorum, vicinorum conventuum vel claustrorum testimoniis.

* *Irodalom:* KOSZTAJNICZAI KITONICH JÁNOS, Directio methodica processus iudiciarii juris consv. Incl. Regni Hung. 1619. HAJNIK IMRE, A magyar bírósági szervezet és a perjog 1899. SIEGEL H., Geschichte d. deutsch. Gerichtsverfahrens, 1857. BRUNNER H., Der Zeugen- und Inquisitionsbeweis der Karolingischen Zeit 1866.; Die Entstehung der Schwurgerichte 1871.; Deutsche Rechtsgeschichte. 327. és kv. l. SOHM R., Der Process der lex Salica 1867. BENTHAM-HOLLWEG, Der germ.-roman. Civilprocess im Mittelalter 1871. ZORN, Das Beweisverfahren nach langobard. Rechte. 1871. PLANCK J. W., Das deutsche Gerichtsverfahren im Mittelalter. 2. köt. 1878. LOENING R., Der Reinigungseid bei Ungerichtsklagen. 1880. SCHWALBACH TH., Der Civilprocess des Pariser Parlaments nach dem Stilus Du Beuils. 1881. ESMEIN, Histoire de procédure criminelle en France. 1882. BARRET, L'épreuve de

adataink csak a királyság korával kezdődnek és csak a XIII. századtól kezdve kimerítőbbek.¹

A régi magyar peres eljárást, úgy a mint ellőttünk áll, a forma uralma jellemzi, éppen úgy, mint a régi római és a régi germán peres eljárást,² mely a frank birodalomban kifejlődve, annak felbomlása után a nyugati államokban az Árpád-házi királyok korában uralkodó volt, mígnem a vegyesházbeli királyok alatt a Franciaország északi részében kifejlődött frank-normann jog behatása következtében a magyar peres eljárás nevezetes átalakulásokon ment keresztül, a melynek emléke *Werbőczy* tanúsága szerint a XVI. század elejéig fenmaradt.³

A régi magyar peres eljárás szóbeli és nyilvános volt és az egész eljárás a tárgyalási elv alapján nyugodott. Ehhez képest egyfelől a perben álló felek cselekményei: felperes panasza, alperes válasza, a tanúk esküje, valamint az egész bizonyítási eljárás szigorú formákhoz volt kötve, melynek elvétele pervesztést vont maga után; másfelől a felek maguk cselekednek, felperes nem a bíróhoz, hanem az alpereshez intézi panaszát, őt kényszeríti, hogy neki elégtételt adjon. A bíró csak passiv szemlélője a peres felek jogi küzdelmének, a melyet kezdetben *duellum*, *litigium* vagy *rex*-nak neveznek,⁴ ő csak arra ügyel fel, hogy a felek az előírt perbeli formákat szigorúan megtartsák. Később azonban már a bíró mindinkább részt vesz a per irányításában, a minek következtében a perbeli formák szigorúsága is mindinkább enyhült és az anyagi igazság érvényre emelésére irányuló törekvés mindinkább előtérbe lépett.

Perben álló felek: felperes (*actor*) és alperes (*incattus*), kik a bíróság előtt vagy személyesen vagy képviselőjük által jelennek meg. Felperes csak törvényes korú szabad egyén

l'eau froide en Normandie. 1886. PATETTA F., Le ordalie, Studio di storia del diritto e scienza del diritto comparato. 1890. OPET, Geschichte der Prozesseinleitungsformen I. 1891.

¹ Lásd a 297. lapon * alatt idézett okmánygyűjteményeket és HAJNIK, id. m.

² V. ö. SOHM R. id. m.

³ HK. II. r. 6. cz. 12. §.: Verum tamen iste processus iudiciarius et usus processuum, quam in causis inchoandis, prosequendis, discutiendis, et terminandis observamus, regnante ipso domino Carolo rege, praedicti Ludovici regis genitore, per eundem ex Galliarum finibus in hoc regnum inductus fuisse perhibetur. V. ö. HAJNIK id. m. 220. és kv. 1.

⁴ WENZEL I. 38. 283. II. 264. H. O. VIII. 183. Sopronm. Okl. I. 3.

lehetett. Nem törvényes korúak helyett a családtyai hatalom birtokosa léphetett fel mint felperes; a nőnek férje volt a törvényes képviselője. Minden szabad egyén, tekintet nélkül rendi állására, felperességgel (*actoratus*) bírt. A rabszolgák egyáltalán nem bírtak perbeli jogképességgel.⁵ Midőn a földesúri hatalom kifejlődött, azon jogelv is uralomra jutott, hogy a földesúri hatalom alatt álló jobbágyok földesuraikkal szemben aktorátussal nem bírtak. A nem nemes a nemes ellenében, ha jobbágy volt, a földesúr és ha városi polgár volt, városi hatóság által képviselve indíthatott keresetet.⁶

Később a felperesség (*actoratus*) tekintetében mind szigorúbb szabályok fejlődtek ki. Nem bírnak felperességgel azok, a kiket súlyos büntett, pl. hűtlenség miatt elítéltek, vagy becstelenségben marasztaltak, valamint azok sem, a kik egyházi átok vagy *interdictum* alatt állottak. Korlátozt felperesség származott a patvarkodásból, mert a patvarkodó csak 12 denárig perelhetett.⁷

Alperesnek szintén törvényes korúnak kellett lenni. Nem törvényes korú egyén ellen nem lehetett perelni, kivéve ha a nem törvényes korú egyén új birtokfoglalással birtokháborítást követett el, vagy ha a per öröklés útján szállott át. A nem törvényes korúság alperesi minőségben okul szolgált a per elhatalasztására. Halasztási időt, a melyre ilyenkor a kiskorúnak joga volt, a bíró határozta meg szemle alapján (*revisio aetatis*), mert születési anyakönyvek még nem voltak. Később a szemlét a hiteles helyek eszközölték, és a perhalasztást rendszerint királyi parancslevelek rendelték el.⁸ A főpapok hivatalbalépésük első évében *quasi iure pupillari* perhalasztást igényelhettek.

Peres feleknek a polgári perben rendszerint nem kellett személyesen megjelenni, hanem csak akkor, ha az idézőparancs

⁵ Decr. St. Steph. I. 20.

⁶ A nem nemes szabadok, várjobbágyok, várnépek, udvarnokok és szabad parasztok okleveleink tanúsága szerint még a XIII. században, sőt később is nemesekkel perben állhattak. A város, midőn a szent korona tagságának fogalma kifejlődött, mint a szent koronának tagja, a nemessel perbe szállhatott. A jobbágyokra nézve később *Werbőczy* H. K. III. 31. V. ö. HAJNIK id. m. 165—166. l.

⁷ Anjou Okm. I. 349.

⁸ L. pl. WENZEL VIII. 30. „non iudicentur usque dum in etate legitima fuerint constituti“. L. még KOVACHICH, *Formulae* 559. l. H. O. III. 102. Z. O. II. 451. Zalam. Okl. II. 479.

ezt határozottan kívánta. Bizonyos cselekményeket bárki végezhethetett a perben álló fél helyett, pl. perfelvételt, elmaradás igazolását.⁹ De a per érdemében csak a törvényes képviselő vagy a meghatalmazott szólalhatott fel.

Meghatalmazottat, prókátort (*procurator*) a törvényes korú férfi és nő egyaránt vallhatott. A meghatalmazásra vonatkozó okiratot *litterae procuratoriae*-nak nevezték, a melyet jogérvényesen csak közhitelű pecsét alatt lehetett kiállítani. A kik ilyennel bírtak, mint a király, az ország rendes birái, a hiteles helyek, a városok, az érsekek és püspökök, a vránai perjel, valamint később az örökös és szabad ispánok és Rácország despotája saját pecsétjük alatt vallhattak prókátort.¹⁰ Szükségképpen volt a képviselet a királyi kincstár, a nem törvényes korúak, az egyházi és a világi testületek részére.

A királynak kezdettől fogva szüksége volt meghatalmazottra, prókátorra, a ki a királyi kincstár érdekeit a bíróság előtt képviselje. Az oklevelek már a XIII. században említik¹¹ a királyi prókátorokat, a kik kezdetben esetről-esetre kapták megbízásukat a királyi gyűrűs pecsét alatt. Később Zsigmond korában már állandóan alkalmazzák őket a királyi udvarban a királyi ügyek igazgatójának vezetése alatt. A királyi ügyvédek, prókátorok védtek a király nevében azokat, a kik a királytól védelmi levelet kaptak (*litterae protectionales*), valamint azon adománybirtokosokat, a kiknek birtokaira nézve a király szavatosságot vállalt.¹²

A prókátortól különbözött a szószóló (*prolocutor, collocutor, Fürsprecher*), a ki nem a fél helyett, nem annak képviseletében, hanem a féllel együtt jelenik meg a bíróság előtt, hogy a peres felet támogassa és őt, a per formaságaira kioktatván, az azok ellen vétés hátrányától megóvja. Szószólókkal csak az alsóbb fokú bíróságoknál találkozunk. A városi jogok szerint a

⁹ L. pl. H. O. VII. 361. Z. O. III. 406.

¹⁰ *Werbőczy* HK. II. r. 13. cz. 6. §.: Superiores itaque praelati ut archiepiscopi, et episcopi: nec non prior auranæ: ad comites liberi, et perpetui, regni: etiam Rasciae Despotus: per literas eorum veris propriis et notoriis sigillis ipsorum roboratas, *procuratores constituendi facultatem habent.*

¹¹ Tévesen állítja HAJNIK (id. m. 182. l.), hogy királyi prókátorokkal a XIV. század elején találkozunk. — L. pl. WENZEL II. 217. 1250. év: P. plebanus de Papa et D. de Stergoa *procuratores domini regis.*

¹² HAJNIK id. m. 182. és kv. l.

városi bíróság tartozott a felek részére *prolocutor*-ról gondoskodni.¹³

Mellékszemélyek gyanánt jelentkeznek a perben az avatkozó (*ingerens*) és a szavatos (*evictor*). Az avatkozó felperes mellékszemélye, kinek felperessel közös jogi érdeke van. E közös jogi érdek, a mit igazolni kellett, alapulhatott rokonságon, szomszédságon vagy szerződésen. A királyi *fiscus* avatkozhatott a királyi jog alapján. Az avatkozás a végső ítélet meghozataláig történhetett (*usque ad difinitivam sententiam*), de a királyi *fiscus* még a végrehajtásnál is avatkozhatott. Avatkozásnak csak olyan perekben lehetett helye, a melyek valamely jog megszerzésére irányulnak, ellenben nem lehetett helye birtokháborítási és zálogperekben. Ha a bíróság avatkozó jogát megállapította és felperes alperessel kiegyezett, az avatkozó a pert saját felperesége alatt folytathatta.¹⁴

A szavatos (*evictor, expeditor*) alperes mellékszemélye, a ki alperest védelmezte és esetleg a szenvedett veszteségért kárpótolta. Szavatosságot a birtok elidegenítése (eladása, elcserélése vagy elajándékozása) vagy elzálogosítása alkalmával bevallás útján volt szokásos elvállalni és a bevalló levelekbe beiktatni. Ehhez képest a szavatosság csak szerződés alapján áll fenn, de rendszerint az utódokra is átszállott. Birtokadományozásnál a király is vállalhatott szavatosságot. A szavatos csak az ítélet meghozataláig szavatol, azután már nem köteles felelni. Ha szavatos a szavatosságot elvállalta, akkor alperes helyébe lépett, a pert ezentúl ő ellene folytatták, ha nem vállalta el és alperes a pert elvesztette, a birtok értékét megtéríteni tartozott.¹⁵

A peres eljárás szabály szerint felperes panasztételével veszi kezdetét, a midőn felperes a bíróság elé járulván, kéri, hogy ellenfelét, az alperest szabályszerű idézés által megjelenésre kényszerítse. Ha a király, a nádor vagy más királyi főtiszt törvénykező gyűlést tartott, akkor előzetes idézésnek nem volt helye, hanem bárki panaszával a gyűlésen jelen levő ellenfele ellenében

¹³ Z. O. II. 18—20. H. O. IV. 146. FEJÉR C. D. IX. 2. 237. KIRÁLY, Pozsonyváros joga 328—329.

¹⁴ HK. II. 84. 85. KITIONICH, Directio Methodica VII. 20. 1. §. SZEGEDI, Tripartitum Juris Hung. Tyrocinium II. 85.

¹⁵ L. a szavatosságra nézve FEJÉR C. D. IV. 1. 165. 192. IV. 2. 516. VI. 2. 286. IX. 4. 272. WENZEL VI. 510. VII. 91—92. 148. VIII. 155. XII. 268. SZTÁRAY Okl. I. 295. K. O. I. 147. Werbőczy HK. I. 31. 74.

felléphetett és a bíró a panasz és a védelem meghallgatása után az ügy tárgyalására határnapot tűzött.

Legrégibb módja az idézésnek a pecsétküldés (*missio sigilli*) volt, melyről már Szent László és Kálmán decretumai rendelkeznek. A pecsétküldéssel való idézésről részletesebb adataink azonban nincsenek, de bizonyosnak látszik, hogy az nem tisztán a fél általi idézés, mint a germán *mannitio*, hanem közelebb áll a bíróság általi idézéshez, a germán *bannitio*-hoz. Erről tanuskodnak a *sigillum mittere*, *sigillum dare* és *sigillum projicere* kifejezések. Pecsétküldéssel éltek úgy a magasabb, mint az alsóbb fokú, úgy az egyházi, mint a világi bíróságok. Az idézés mindig alperes bíróságának pecsétjével történt; ha tehát az alperes egyházi volt, az egyházi bíróság küldte a pecsétet.¹⁶ Az idéző pecsét alatt azonban nem az okmányon használt pecsétet kell értenünk, hanem bizonyos jelvényt, billogot, a melyet felperes a poroszlóval együtt vitt ellenfelére.¹⁷

A pecséttel való idézést később a poroszló maga végezte és ő tett arról bizonyosságot, de már az 1231. évi decretum 21. cikke elrendelte, hogy az idézést a poroszló csak a hiteles helyek közreműködése mellett eszközölheti, a midőn már a megtörtént idézésről a hiteles hely állított ki bizonyáglevelet. Ugyanezt a megyei bíróság elé idézésre nézve előírta az 1290. évi decretum 5. cikke.¹⁸

Az idézést eleinte általában *citacio*-nak nevezték. A XIII-ik század végével már ezen elnevezést csak az alsóbb bíróság elé való idézésre alkalmazták, ellenben a magasabb, a királyi bíróságok elé idézést *evocatio*-nak mondják, mely a magasabb bíró parancslevele (*mandatum evocatorium*) alapján történt és pedig megjelölésével azon királyi vagy nádori embernek, a ki azt a hiteles hely közbenjárása mellett eszközölni fogja.

Ha alperes a szabályszerű idézés daczára a kitűzött határ-

¹⁶ A pecséttel való idézésről: Decr. St. Ladisl. I. 42. III. 3. 23–27. Decr. Colomani I. 2. 5. 6. 14. A zsinati bíróság előtt mindenki pecsét nélkül idézve is tartozott megjelenni: Decr. Colom. I. 2. ad quam quicunque etiam *sine sigillo vocatus* non venerit, reus judicio erit. I. 23. Judex injuste causam discutens, ad curiam regis cum sigillo cogatur; sed *sine sigillo* ad synodum.

¹⁷ PRAY G., Syntagma hist. de sigillis 5. I. L. még HORNYIK JÁNOS, Az idéző pecsétről, Akad. Értek. IV. köt.

¹⁸ Item nullus sine testimonio capitulorum vel conventuum, ad presenciam curialium comitum vel vicecomitum citari possit.

napon meg nem jelent, nem lett azonnal pervesztes, hanem csak bírságot fizetett a bírói pecsét megsértéseért, a bírói tekintély megvetéseért. Szent László decretuma szerint háromszori idézésnek volt helye. A ki az első és a második idézésre meg nem jelenik, öt-öt pénzt fizet, a harmadik sikertelen idézés esetén pedig perét veszti és nyírt fejjel szolgaként eladják adósságáért.¹⁹

A későbbi források — így már a váradi regestrum — hétszeri idézést említene. ²⁰ Az eljárás rendszerint az volt, hogy a többszöri: háromszori, hatszori, sőt a szlavóniai statutum szerint hétszeri idézés után felperest alperes birtokába bevezették (*missio in possessionem*), a ki bizonyos ideig — 15 napig — a birtokon tartózkodott és ott ellátást nyert. E bevezetés után három megyebeli vásáron a pert kikiáltották (*trivia forensis proclamatio*) és ha alperes akkor sem jelentkezett, véglegesen marasztalták és felperest a birtokba iktatták.²¹

A bírósági határnapok a felsőbb bíróságoknál a XIII. század második felében már valamely ünnepnap nyolczadára szóltak (*octavae iudiciales*). A törvénykezési nyolczadok az illető ünnepnap nyolczadán vették kezdetüket, de a feleknek nem kellett szükségkép a nyolczad elején megjelenni, hanem elég volt, ha annak folyamán megjelenési kötelességüknek eleget tettek. A vidéki, nevezetesen a megyei és a városi bíróságoknál a nyolczadok nem voltak szokásosak. E bíróságok már a XIV-ik században kéthetenként, majd később ennél is gyakrabban tartottak ítélőszékeket.²²

Ha valaki a királyi kúriába idézve ellenfelével perbe szállani nem akart és onnan királyi engedély nélkül távozott, nemcsak pervesztessé lett, hanem büntetésül a felperes által igényelt összeg kétszeresét tartozott megfizetni.²³

¹⁹ Decr. St. Ladisl. III. 26. Si quis sigillum iudicis negligens, ad causam non venerit: primo quinque pensis puniatur; si secundo, totidem; si tertio, rationem perdat et tonsus reddatur pro debito. L. még I. 42.

²⁰ Váradi Regestr. 178. pont.] WENZEL VI. 445. H. O. VI. 148.

²¹ L. az 1273. évi szlavóniai statutum 3. pont. ENDLICHER 537. I. H. O. VI. 11. és 149.

²² HAJNIK id. m. 208—209. I.

²³ Decr. St. Ladisl. I. 41. Si quis vero nobilium seu militum aut comitum in curiam causa litium veniens, ad regale palatium cum suo litigatore non steterit, et regio nuncio vocatus sine regis licentia domum perrexerit, rationem perdat, et insuper, si quid ab eo abstulerit, dupliciter reddat.

3. §. A bizonyítási jog és a bizonyítási eljárás.*

Ha a peres felek a kitűzött határidőben a bíróság előtt megjelentek, felperes előadta panaszát vagy igényét, melyre következett alperes válasza, beismerése vagy tagadása. Felperes panaszának minden egyes tételét vagy el kellett ismerni, vagy vissza kellett utasítani. E szigorú formaságot Róbert Károly szüntette meg és elégségesnek jelentette ki, ha alperes magát felperes panaszában ártatlannak nyilvánítja.¹

Alperes érdemleges válasza következtében a per függővé lett, a minek azon fontos következménye volt, hogy a peres ellenfél más ügyben idézni nem lehetett.² Ha alperes tagadta felperes igényét, következett a bizonyítási eljárás, melyre a bíró újabb határidőt tűzött ki.

A középkori bizonyítási eljárás merőben alaki jellegű. A bizonyítási eszközök csak elégtételi formák az ellenfél részére, s nem arra valók, hogy a bíró a peres ügy tekintetében meggyőződjék az anyagi igazság mivoltjáról. A bizonyítékokat a bíró szabadon nem mérlegelhette, hanem csak felügyelt arra, hogy a peres felek a szokás vagy a törvény által megállapított perbeli formákat kellően alkalmazzák és azok sikerültéhez vagy nem sikerültéhez képest mentette fel vagy marasztalta el alperest. A bíró az ítéletet nem jogi meggyőződése szerint hozta, de a perbeli formák kimenetele szerint, tekintet nélkül az anyagi igazságra.

A régi magyar perjogban csak két perdöntő bizonyítási eszköz volt: az eskü és az istenítélet. A tanubizonyítás (*humanum testimonium*) csak előzetes bizonyítási eszköz gyanánt szolgált annak megállapítása végett, hogy

* *Irodalom*: K. KITIONICH JÁNOS, Id. m. (TORKOS JÓZSEF) *Dissertatio politico-antiquaria de ferri candentis ordalio aevo medio apud Hungaros usitato* 1747. BOTKA TIVADAR, *De duellis Hungarorum litis decisoriiis* 1829. PESTY FR., *A perdöntő bajvívások története Magyarországon* 1867. HAJNIK, *A perdöntő eskü és az előzetes tanubizonyítás a középkori perjogban* 1881.; Az okirati bizonyítás a középkori magyar perjogban 1886. és Id. m. 249—384. l.

¹ L. Róbert Károly 1324. évben kiadott rendeletét, HAJNIK id. m. 337—338. l. és Tamás vajda 1342. évi rendeletét, FEJÉR C. D. VIII. 4. 620.

² A „litis pendentia“-ra nézve lásd pl. WENZEL X. 194. 255. HAJNIK id. m. 218. l.

melyik peres fél szolgáltatassa a perdöntő bizonyítékot. Mint harmadik perdöntő bizonyítási eszköz az okirat jelentkezik, mely már anyagi természetű bizonyítási eszközt képezett és a XIII. század óta, a midőn már a királyon kívül mások is közhitelű pecséhez jutnak, mindegyre fokozódó jelentőséghez jutott a bizonyítási jog terén.

1. Az eskü és az eskütársak.

A középkori perjognak leggyakrabban alkalmazott bizonyítási eszköze, bizonyítási formája az eskü, mely lényegét tekintve, merően szubjektív és alaki bizonyítási eszköz, mely egyáltalában nem arra való, hogy a bíró meggyőződjék az anyagi igazságról, hanem hogy a perbenálló fél elégtételt adjon az ellenfélnek.

Az eskü nem más, mint az egyik vagy a másik perbenálló fél állításának vagy tagadásának megerősítése, az Istenre való hivatkozással. Az esküt a peres fél vagy maga teszi le, vagy pedig az eskütársakkal avagy tanukkal együttesen. Hogy melyik fél bizonyítson esküvel, az előzetes bizonyítási eljárás alapján, a midőn mindenik fél hivatkozhatott tanukra és okmányokra, a bíró állapította meg, kivéve azt az esetet, a midőn az esküt az egyik peres fél a másiknak önkényt felajánlotta.³ Egyforma körülmények között az a szabály, hogy alperes közelebb áll az eskühöz. Felperes egyszerű vádjával, vagy panaszával szemben alperes esküje által menekült. Adóssági perekben, ha felperes nem volt képes követelését tanukkal, okirattal vagy zálogadással bizonyítani, alperest illette az eskü arra nézve, hogy a kötelmi viszony nem áll fenn, ha pedig alperes elismerte a zálogadást s ezáltal a kötelmi viszony fennállását és csak a tartozás mennyisége volt kétséges, ezt viszont felperes esküje dönti el.⁴

Azon helyes jogelv: *affirmanti incumbit probatio* már a XIII. század folyamán feltalálható okleveleinkben, a mely szerint, ha felperes nem bizonyított, alperest minden bizonyítás nélkül fel kell menteni.⁵ De ezen jogelv a középkorban nem emelkedett

³ FEJÉR C. D. II. 228—229. WENZEL III. 31—32. XII. 638. H. O. VIII. 325.

⁴ L. IV. Béla 1251. évi zsidóprivilegiumával 2. 3. és 4. pontjait. ENDLICHER 473—474.

⁵ FEJÉR C. D. IV. 2. 173. 1253. év: et licet sufficere debuisset ad imponendum auctori silentium, cum auctore non probante, reus etsi nihil praestiterit, absolvi debeat.

teljesen érvényre, különösen nem a büntető perekben, a melyekben alperesnek esküvel kellett magát tisztáznia.

A perben álló fél rendszerint nem maga esküszik, hanem eskütársakkal. Az eskütársakkal való bizonyítás tisztán alaki bizonyítási eszközt szolgáltatott. A cél az volt, hogy az eskütársak a perbeli formának eleget tegyenek és így nekik a perbeli tényekről mit sem kellett tudniok, csak arra esküsznek, hogy az illető peres fél igaz, becsületes ember, tehát esküje nem lehet hamis. Az eskütársakat kezdetben a rokonság, a nemzetség tagjaiból vették, éppen azokból, kiktől elfogulatlan bizonyítást nem lehet várni, s a kiket az újabb perjog, mint aggályos tanukat kizár. Magyarozatát ez abban találja, hogy egyrészt a nemzetség tagjai leginkább ismerhették a peres felet, vajjon szavahihető ember-e; másrészt ha a peres fél nemzetsége fellépett mellette, ha védelmébe vette, akkor őt elítélni nem lehetett, ha ellenben a nemzetség tagjai nem esküsznek meg mellette, pervesztes lett. Később, midőn már a nemzeti kötelék ereje hanyatlani kezdett, arra fektették a fősúlyt, hogy az eskütársak a szomszédokból, a község- vagy megyebeliekből vétessenek.⁶

Az eskütársak száma polgári perben a per értékétől, büntető perben a büntett nagyságától függött és ezeket viszonyítva 3, 6, 12, 24, 36, 72, sőt gyakran 144 eskütársat is kívántak. Az eskü hitelessége és bizonyító ereje a rendi állás szerint különbözött, és határozott értékben meg volt állapítva. A vegyesházbeli királyok korában az igazi bárók, valamint a főpapok esküje 10 márkát (40 aranyforintot), a nemeseké 1 márkát (4 aranyforintot), a jobbágyoké $\frac{1}{4}$ márkát (1 forintot) ért. A városi polgárnak esküje a városon kívül a jobbágy esküjének értékével bírt. Minthogy a kívánt eskütársak száma gyakran igen nagyra emelkedhetett, egyes városok már a XIII. században azon kiváltságot kapták, hogy polgáraiktól bármily súlyos büntettnél több mint 12 eskütársat követelni nem lehet.⁷ A tárnoki jog szerint azonban 24, 48, sőt több eskütársat is alkalmaztak.⁸

Szabály volt az is, hogy a perben álló fél vele hason rendi állású eskütársakkal (*sibi similibus*) esküszik. Később

⁶ L. pl. FEJÉR C. D. IX. 2. 547. IX. 4. 270. Z. O. I. 611.

⁷ Werbőczy HK. II. r. 40. cz.

⁸ HAJNIK, A perdőntő eskü 1881. 49. és kv. 1.

azonban meg volt engedve, hogy a jobbágy adóssági perekben jobbágytársaival a nemes ellen esküt tehessen.⁹ Megkivántatott, hogy az eskütárs birtokos egyén, törvényes korú s tanuskodásra alkalmas legyen.

Az esküt rendszerint a templomban a kereszt vagy valamely ereklje érintése mellett tették le; de lehető volt másutt is, az esküt megítélő bíróság minősége vagy az esküttevő peres fél kiváltságolt jogállása szerint. Az eskü letévése szigorú formákhoz volt kötve, melynek elvétése, pl. a kéznek az oltárról való levétele vagy a szó elhibázása, pervesztést vont maga után. Ezt szintén Róbert Károly enyhítette, a mennyiben megengedte az elhibázott eskü háromszori ismétlését.

Sajátos esküforma volt a földre letett eskü (*iuramentum super terram*) birtokperekben. A peres fél és az eskütársak fedetlen fővel a vitás földterületre állva s fejükre göröngyöt téve mondták el az előírt esküformát, a melyet a legünnepélyesebb eskünek tartottak.¹⁰ A zsidó pedig az előírt öltözetben nap felé fordulva esküdött; ünnepélyes eskünél Mózes törvénykönyvét érintette (*iuramentum Rodale*), kisebb ügyekben pedig a zsinagóga gyűűfogantyúját.¹¹

2. A tanuk.

A tanukkal való bizonyítás kezdetben szintén csak alaki bizonyítási eszközt szolgáltatott. A bizonyítási erő nem a tanúk vallomásában, hanem esküjökben rejtett. A tanukat kezdetben nem vallatták, nem kérdezték ki a perbeli ténykörülményekre nézve az igazság kiderítése végett, hanem megeskették a tanut állító fél állításának erősítésére.

A középkori perjogban kétféle tanubizonyítást találunk: a régibb az alaki tanubizonyítás (*humanum testimonium*) és az újabb az anyagi, a nyomozó tanubizonyítás (*inquisitio*).

Az alaki tanubizonyítás lényegileg megegyezik az

⁹ Werbőczy HK. II. r. 33. cz.

¹⁰ WENZEL V. 230. „sicut moris est iurare super terram, recipiendo terram ad manus, et ponendo super capita iurabant eo, quod eodem quinque porciones terre contenciose sint et fuerint de hereditario iure filiorum B. predictorum. L. még WENZEL VIII. 206. Z. O. I. 80.

¹¹ IV. Béla 1251. évi zsidóprivilegium 18. pont: Item statuimus ut nullus iuret pro re modica super librum Moysis, qui rodale appellatur, nisi ad nostram vocatus fuerit maiestatem. L. még HK. III. r. 36. cz.

eskütársakkal való bizonyítással. Ez is csak perbeli forma volt és nem arra irányult, hogy a bíróban meggyőződést keltsen az anyagi igazság mivoltja iránt. Midőn a nemzetségi kötelék meglazult, a nemzetség tagjait, mint eskütársakat a tanuk váltották fel és pedig a szomszédos vagy községi tanuk, a kik, miként előbb a nemzetségi eskütársak, csak a peres fél szavahihetőségére esküdtek. Az alaki tanubizonyításnál az eskü éppen úgy, mint az eskütársak esküje, *assertorius*, megerősítő jellegű, mely csupán nagyobb erőt kölcsönöz a peres fél esküjének.

Kezdetben csakis ügyleti tanukat volt szabad alkalmazni, a kik bizonyos ügylet megkötésénél jelen voltak, és a kiknek neveit az ügyletről kiállított okmányban felemlítették, hogy az abban foglaltakra nézve utóbb tanuskodhassanak.¹² Később a szabad tanuskodás elve lépett életbe. Bárkit, a kinek az ügyről bármi módon tudomása volt, lehetett tanuként előállítani. Innét a hamis tanuskodás nagymérvű elterjedése, a melynek megakadályozása végett hozta létre a középkori perjog a tanuk megbízhatóságának igazolására vonatkozó intézkedéseket. A tanukban bizonyos kellékek voltak szükségesek, a melyek ha nem voltak meg, az ellenfél kifogást tehetett. Általánosan megkivánt kellékek: *a)* a törvényes kor; *b)* a tudomás lehetősége (ezért kivánták, hogy a tanu rokon vagy községbeli legyen); *c)* az ellenféllel hasonló rendi állás; *d)* jó hírnév; *e)* családos állapot és *f)* földbirtok.¹³ Már Szent István kimondta, hogy világi egyházi ellen, rabszolga szabad ellen nem tanuskodhatik. A kiváltságolt községek lakói azon kiváltságot élvezték, hogy ellenükben csak községbeliek vagy hasonló szabadsággal bírók tanuskodhatnak. Majd később általános elv, hogy nemes ellen csak nemes, szász ellen szász, kún ellen kún tanuskodhatik. Zsidó ellen keresztény csak úgy tanúskodhatott, ha zsidó tanu is volt.¹⁴

¹² Az ügyleti tanuk alkalmazását már Szent László elrendeli a vásáron való adásvételnél II. 7. Si vero in mercatu fit contractus, fiat coram iudice et teloniatore et *testibus*. Majd Kálmán a keresztény és zsidók közötti kölcsön és adásvételi szerződéseknél II. 2. „ac nomina *testium* in chartulam scribere faciant“. II. 3. „rem et nomina *testium* in chartula scribere faciat“. L. még pl. FEJÉR C. D. II. 90. WENZEL I. 54. 69. VI. 169. 557.

¹³ Decr. St. Steph. II. 3. Testes autem et accusatores sine aliqua infamia, uxores et filios habentes et omnino Christum praedicantes. L. még Decr. Colomani I. 26. és 27.

¹⁴ Decr. St. Steph. II. 19. 55. A városokra nézve Nagy-Szombat

A tanubizonyítás formai jellege idézte elő, hogy ha valamely fél tanukat állított, a másik fél ellentanukra hivatkozhatott, a mikor a bírónak volt feladata a perbeli körülmények, nevezetesen a tanuk száma vagy szavahihetőségének mérlegelésével megállapítani, hogy melyik fél tanuit bocsássa perdöntő esküre. Általános elv, hogy egyenlő körülmények között alperes áll közelebb a bizonyításhoz.¹⁵ Nem valamennyi tanu esküdött, hanem csak azok, kiket a bíró vagy az ellenfél kijelölt. A tanu esküjének tartalma teljesen azonos volt a fél esküjének tartalmával.

Az alaki tanubizonyítás (*humanum testimonium*) mellett azonban már az Árpád-korszak végével egy másik tanubizonyítást is találunk, az anyagi vagy nyomozó tanubizonyítást (*inquisitio*), a mely eredetében a szomszédokkal és községbeliekkel való tanubizonyításhoz kapcsolódott. A király a kincstárt érdeklő ügyekben, nevezetesen a várföldek hovatarozását, a várjobbágyságok, várnépek és udvarnokok *status*-át vitató perekben elrendelte a szomszédok és a községbeliek kihallgatását.¹⁶ A bíró, a ki ezt a parancsot kapta, a tanukat előzetesen megeskette az igazság kimondására (*ad veritatem dicere*) és azután vallomásaikat írásba foglalva, a királyi udvarba küldötte, a hol a nyomozás útján kivett vallomások alapján hozták meg az ítéletet. Majd később a tatárjárás után ilyen általános nyomozó eljárást tartottak a királyi jogok, valamint a hatalmaskodás, lopás, rablás és más súlyosabb bűntettek megállapítása végett; úgy, hogy az 1298. évi decretum szerint már a nyomozó tanubizonyítás, mint rendes és általános bizonyítási eszköz jelentkezik.¹⁷

A régebbi alaki és az újabb anyagi vagy nyomozó tanubizonyítás között a következő lényeges különbségek mutatkoznak:

a) Az alaki tanukat az egyik perben álló fél állítja elő, a nyomozó tanukat a bíró hívja fel tetszése szerint és pedig azok közül, a kikről tudja, hogy a szóban forgó perbeli körül-

1238. év 3. pont. Zágráb 1242. év 9. pont. Pesth. 1244. év. 14. pont. Vasvár 1279. év 5. pont. ENDLICHER-nél. A zsidókra nézve az 1251. évi kiváltságlevelél 1. pont. A szászokra nézve 1224. évi kiváltságlevelél 11. pont.

¹⁵ Ezzel ellenkező kiváltságot élveztek a szamobori (ENDLICHER 456—457.) és a petrinai hospesek (WENZEL XI. 182.) V. ö. HAJNIK id. m. 280. l.

¹⁶ L. pl. WENZEL I. 132. FEJÉR C. D. II. 111. IV. 1. 263. IV. 3. 520.

¹⁷ Lásd az 1298: 45. és 46. cikkkét.

ményekről tudomásuk van; *b*) az alaki tanubizonyításnál a tanuk esküje *assertorius*, megerősítő eskü, mely a tanuállító fél esküjét megerősíti, ellenben a nyomozási tanuk esküje, *promisorius* eskü, ígérő eskü az igazság kimondására; *c*) míg az alaki tanuknál a bizonyítás lényege az esküben rejlik, addig a nyomozó tanubizonyításnál a bizonyítékot a tanuk vallomása szolgáltatja; *d*) az alaki tanuk csak a tanuállító fél javára esküsznek, vagy egyáltalában nem esküsznek; éppen azért alaki tanubizonyítás merően egyoldalú, csak az egyik fél javára szolgáló bizonyítási eszköz, holott a nyomozási tanuk vallomása kétoldalú bizonyítási eszközt nyújt, mely éppen úgy az egyik, mint a másik fél javára szolgálhat.

A nyomozó tanubizonyításból, a frank *inquisitio per testes*-ből, a nyugati jogban, nevezetesen Angliában, az esküdtszéki intézmény fejlődött ki.¹⁸ Nálunk azonban ez a fejlődés nem állott elő. A nyomozó tanubizonyítás beékelődik az alaki bizonyítási eszközök közé; előzetes bizonyítási eszközzé lesz és csak arra szolgál, hogy a bíró megállapíthassa, melyik perben álló fél részére ítélje meg a perdöntő esküt vagy a bajvívást. Nem is volt általános jelentőségű bizonyítási eszköz, mert csak a *status*- és egynémely birtokjogi perekben, valamint bizonyos bűnesetekben alkalmazták. A későbbi perjog a tulajdonképpen jogviták eldöntésénél főleg az okirati bizonyításra támaszkodott.¹⁹

3. Az istenítéletek (*ordalia*).

A középkori perjogban a bizonyítási eszközök legerősebb neme volt az istenítélet, mely különösen a büntető perekben birt nagy jelentőséggel. Az istenítélet *iudicium*, *examen* lényegét tekintve hivatkozás Istenre, hogy ő, mint legfőbb bíró, döntsön a peres felek között. Azon vallásos meggyőződésen sarkallik, hogy a mindentudó Isten mindenkor az ártatlan védelmére kel és annak érdekében csodákat művel.

A nyugati népeknél az istenítélet még a pogánykorból veszi eredetét; valószínűleg nálunk is, habár ezt biztosan megállapítani nem tudjuk. A keresztény egyház az istenítéletet, mint isten-

¹⁸ Bebizonyította ezt BRUNNER, Die Entstehung d. Schwurgerichte 1871.

¹⁹ HAJNIK, id. m. 286. és kv. l. Ugyanő a nyomozó vagy az anyagi tanubizonyítást, az *inquisitiót* régi nyelvmelékekre támaszkodva „tudományvétel”-nek nevezi. Lásd 283. l. 39. jegyzet.

kisértést ellenezte, de nem volt képes a hívek téves felfogását megszüntetni és az istenítéleteket a peres eljárásból kiküszöbölni, azért iparkodott azokat keresztény vallási formákkal körülvenni. Ehhez képest az istenítélet nálunk is az egyház részvétele mellett foglalt helyet vallási szertartások kíséretében. Az istenítélet alá vetett félnek három napig kellett böjtölni, gyónni és megáldozni; minek az volt a célja, hogy a bűnöst vallomásra bírják. Az ítéletben ki kellett mondani, hogy melyik egyházban történjék az istenítélet, a próba megtartása. A próbát a *pristaldus* vezette a kijelölt egyház emberének közreműködésével. Ezeken kívül Szent László törvénye szerint még három tanúnak kellett jelen lenni. Kálmán a próbák megtartását a székesegyházakra szorította, s ezeken kívül a pozsonyi és nyitrai egyházakra.²⁰ Azon egyház vagy káptalan, a mely előtt a próba helyet foglalt, a bíróságnak bizonyító levelet (*litterae relatoriae*) küldött a próba kimeneteléről és az általa megtartott istenítéletekről jegyzéket, *registrumot* vezetett. Így keletkezett a *váradiregistrum*, mely a váradi káptalan előtt II. Endre korában tartott istenítéleteket tartalmazza.²¹ De ezen kívül hiteles adataink vannak az Esztergomban, Aradon, Budán, Egerben és Kalocsán tartott vaspróbákról is.

Az istenítéleteknek nyugaton dívó számos neve közül nálunk csak három volt szokásban: *a)* a víz- és *b)* a vaspróba, mint egyoldalú, valamint *c)* a bajvívás, mint kétoldalú istenítélet.

A víz- és a vaspróbát (*iudicium, examen, praeda*) már Szent László decretumai említik. A vízpróba végrehajtási módozataira nézve azonban adataink nincsenek; csak annyit tudunk, hogy kétféle vízpróbát alkalmaztak: forróvíz- és hidegvízpróbát és hogy a vízpróba a vaspróbánál enyhébb volt.

Tüzetesebb adataink csak a vaspróbáról vannak a váradi

²⁰ Decr. St. Ladisl. I. 28. Quoties vel aqua vel ferro iudicio factum fuerint, intersint ibi tres idonei testes, jurando jure probati, qui et innocentis innocentiam, et e contra culpabilis culpam perhibeant. Presbyter de ferro duas pensas, et de aqua unam pensam accipiat. — Decr. Colomani I. 22. Iudicium ferri et aquae in aliqua ecclesia fieri interdicimus, nisi in sede episcopi et majoribus praepositis, ut Posonii et Nitriae.

²¹ A Váradi Regestrum-ot először kiadta ENDLICHER, Monumenta Arpadiana 640—742. Legújabbán párhuzamos magyar szöveggel és magyarázatokkal KANDRA KABOS, A váradi regestrum 1898.

registrumban. Ezt akként hajtották végre, hogy 1—3 font súlyú vasat izzóvá tettek, a melyet bizonyos szertartások és szavak kíséretében meg kellett fogni és bizonyos helyre elvinni. Ezután a kezét begöngyölték és a göngy a következő vasárnapig lepecsételve rajta maradt, a midőn azt felbontván, a kezét megvizsgálták, hogy a próba kimenetele felett döntsének, vajjon az illető peresztes-e vagy sem? Ha a kéz épen maradt, akkor az illető peresfél tisztázta vagy igazolta magát (*mundatus vel justificatus est*), ha megperzselődött, akkor elbukottnak volt tekintendő (*combustus est*).²²

A próbákat alkalmazták nemcsak büntető, hanem polgári perekben is. A próbának alá voltak vetve nemcsak a nem-nemesek, hanem a nemesek is, férfiak éppen úgy, mint a nők. Megkivánták azonban, hogy az illető egészséges és teljes erőben legyen; ha beteg volt, időhalasztást nyert vagy pedig megengedték, hogy magát helyettesíthesse. Hasonlóképpen helyettesítésnek volt helye az előhaladott kor vagy a kéz hiánya esetén. Ilyenkor az atya helyett a fiú, anya helyett a leány, a testvér helyett a testvér vethette magát alá a próbának. Bizonyos esetekben csak helyettes útján lehetett a próbát alkalmazni: mint a királyi *fiscus* és egyházi intézetek pereiben. A pertársak közül rendszerint csak egy tartozott magát a próbának alávetni. Polgári perekben, úgy látszik, általán meg volt engedve a helyettesítés.²³

A próbák az Árpádkor végén eltűnnek a magyar perjogból és pedig azért, mert az 1279-iki budai zsinat 8-ik pontja az 1215. évben tartott IV. laterani közzsínat határozatára támaszkodva szigorúan megtiltotta, hogy a próbák megtartásánál egyháziak közreműködjenek.²⁴

A próbák megszűnése még inkább előtérbe helyezte a kétoldalú istenítéletet, a b a j v í v á s alkalmazását. A *duellum*-ot már a XIII. század egyik oklevele „baj“-nak nevezi,²⁵ innen a b a j-

²² Mindezekre nézve lásd a Váradi Regestrumot.

²³ V. ö. Váradi Registr. 2. 13. 29. 37. 71. 90. 91. 161. 303. 339. pontjait.

²⁴ „Nullus clericus . . . purgationi aque ferventis aut frigide, seu ferri candentis ritum cuiuslibet benedictionis aut consecrationis impendat, scientes quod si ex huiusmodi mors vel membri mutilatio fuerit subsequuta, irregularitatis laqueum non evadent.“ ENDLICHER 569. l.

²⁵ WENZEL I. 283. 1231. év: secundum vero juris rationem conscientia magistrorum nostrorum inter ipsos, quod vulgo dicitur boij adjudicavimus.

vívás elnevezés. Határozott említést tesz a bajvívásról, mint már szokásos intézményről az aranybulla 12. cikke.²⁶ Ez időtől kezdve a bajvívás folyton gyakorlatban volt mindaddig, mígnem Mátyás 1486. évi decretumának 18. cikke azt a rendes peres eljárásból kizárta, és annak alkalmazását csak a lovagi bíróság, a *curia militaris* előtt engedte meg.

A bajvívás a XIII—XV. századokban rendes bizonyítási eszköz volt és az egyházit kivéve minden bíróság alkalmazhatta, vagy a felek megegyezése, vagy bírói határozat alapján. Polgári perben csak akkor lehetett helye, ha mindkét fél abban megegyezett,²⁷ ha az előzetes bizonyítás hiányzott vagy egyenlő értékű volt.²⁸ Büntető perben a bíró bizonyos esetekben tartozott a bajvívást elrendelni, így hűtlenség, felségsértés, pénzhamisítás és más súlyosabb bűnügyeknél.²⁹

A városi kiváltságlevelek következtében a polgárság azon kiváltságot élvezte, hogy bűnvádi pereikben a bajvívást elrendelni nem lehetett, hanem mindennemű, még a legsúlyosabb bűnügyekben is előzetes tanúbizonyítás és eskü alapján kellett döntení.³⁰ Ez a királyi *hospeseknek* majdnem általános kiváltsága, mindazáltal az Anjou-korbeli *Ars notarialis* a bajvívásra

²⁶ Uxores . . . in *duello* succumbentium . . . non fraudulentur dote sua. L. még WENZEL II. 243. VII. 228—229. — A bajvívásról tüzetesen értekeznek BOTKA, PESTY és HAJNIK fentebb idézett munkáikban.

²⁷ Az 1273. évi szlavoniai statutum a bajvívással való bizonyítást csak a peres felek kölcsönös megegyezése alapján engedi meg, 11. pont: Item in una causa, sive actor reo deferat, sive reus actori referat sacramentum, iudex inter ipsos duellum non possit iudicare, sed per sacramentum causa debeat emanere, nisi *partes examen duelli assumpserint spontanea voluntate*.

²⁸ WENZEL VII. 229. KUBINYI, Monum. II. 71. V. ö. HAJNIK id. m. 262. és kv. I. A peresfél részéről a bajvívásra való kihívás a pálczának (signum duelli), átadása által történt. Régi forrásaink ezt „czüvek“-nek nevezik: „ubi tamen praetactus C. f. D. actor in legitimationem suae iusticiae in corroborationem dictae suae propositionis *lignum claviculum vulgo cemie dictum* amarifico porrexit E. f. F. praenotato,“ — „quendam lignum claviculum vulgo *chewk* vocatum.“ KOVACHICH, Form. Solen. Styli 8. és 36. I.

²⁹ A kit az előzetes nyomozás alapján a zsidó meggyilkolásának gyanúja terhelt, bajvívással tartozott magát tisztázni. 1251. évi kiváltságlevél 19. pont.

³⁰ L. pl. Valkó 1231. év 7. pont. Nagy-Szombat 1238. év 3. pont. Zágráb 1242. év 9. pont. Pesth 1244. év 13. pont. Vasvár 1279. év 6. pont. ENDLICHER-nél.

szóló városi ítélet mintáját közli, habár ilyen ítélet emléke nem maradt fenn.³¹

Az egyház a bajvívást is ellenezte és szigorúan megtiltotta, hogy abban egyháziak részt vegyenek. Ennek daczára a pápai levelek azt tanúsítják, hogy nálunk kényszerítették őket erre. Az 1486. évi decretum 18. pontja főleg azért szünteti meg a bajvívást, mint rendes bizonyítási eszközt, mert leginkább hatalmaskodási perekben van ennek helye, a melyekben a királyi személynök ítél; már pedig a személynök többnyire papi személy, és kívülre részt vesznek a bíraskodásban érsekek és püspökök is, kikhez nem illik, hogy bajvívásra ítéljenek.³²

A bajvívás módozatait a bíróság állapította meg. Történhetett a bajvívás személyesen vagy bajnok útján. Bizonyos esetekben a peres fél minősége hozta magával, hogy csak bajnok útján vívhatott, mert a papok, a nők és a zsidók személyesen nem vívhattak. A királyi *fiscus* és az egyházi intézetek szintén csak bajnok útján vívhattak s e célból állandó bajnokot (*pugil, duellator*) tartottak. A bajnoki hivatást nálunk nem tartották lealázónak és a királyi bajnokok szolgálatait gyakran birtokadományozással vagy nemesítéssel jutalmazták.³³

Fontos kérdés volt az is, hogy lovas vagy gyalog legyen-e a bajvívás és a felek minő fegyverzetet használjanak? A felsőbb bíróságok rendszerint lovas viadalt állapítottak meg, a gyalog bajvívás többnyire a vármegyei és városi bíróságok előtt fordult elő. A bíróság állapította meg a bajvívás helyét és idejét. A felsőbb bíróságok e célra elkerített alkalmas helyet tartottak. A királyi kúriában megítélt bajvívást Budán tartották. A nádornak és az erdélyi vajdának külön berendezett bajtere volt (*area certaminis vel duelli*).³⁴ A ki az esteli harangszóig meg nem jelent,

³¹ HAJNIK, id. m. 261. l.

³² Accedit; quod in judiciis personalis praesentiae regiae majestatis, semper interesse, literas etiam sigillare debet; is vero, ut plurimum spiritalis esse consuevit. Intererunt praeterea: archiepiscopi, episcopi, et plures alii spirituales, et idcirco non convenit, ut in sede judiciaria *duellum* decernatur.

³³ WENZEL III. 16. IV. 347. VII. 253. IX. 75. XI. 273. FEJÉR C. D. V. 2. 263. VI. 2. 191 THEINER, Vet. Mon. Hist. I. 677. A „bajnok“ elnevezésre nézve lásd KUBINYI F., Magy. tört. Emlékek II.

³⁴ FEJÉR C. D. III. 2. 146—149. IV. 1. 402. IV. 2. 262. VI. 2. 191. VII. 4. 183. Sopronm. Okl. I. 23—25. 155. H. O. III. 436. A vegyesházbeli királyok korára nézve KOVACHICH, Form. Solen. Styli 8—9. 35—36. l.

pervesztes lett. A bajvívás addig tartott, míg az egyik fél megadta magát, vagy a bajvívás teréről leszorult, vagy lefegyvereztetett. Élethalálra csak büntetőperben vívtak. Az elbukott nem csak perét vesztette, hanem azonkívül rendszerint örökös hallgatásra is ítélték.

4. Az okiratok.

Okiratokkal való bizonyítás szempontjából különbséget kell tenni közhitelű pecsét és magánpecsét alatt kiállított okiratok között. Csak a közhitelű pecséttel ellátott okiratoknak volt önálló bizonyító erejük, csak ezek szolgáltattak perdöntő bizonyítékot. A pecsét közhitelességének forrása a királyi tekintély volt, a mi maga után vonta azt, hogy a közhitelű pecsét alatt kiállított okirat tartalmát nem lehetett megkérdőjelezni; ha az okirat valódi volt, az abban foglalt tényeket is valóknak kellett elfogadni. A közhitelű pecsét alatt kiállított okiratnál csak a hitelességet, az alakit lehetett megkérdőjelezni, hogy az nem attól származik, a kinek pecsétjét viseli. Ellenben a magánokiratnak tartalmát, a benne foglalt tények valóságát is meg lehetett kérdőjelezni, a midőn azután további bizonyításnak volt helye. Ehhez képest a magánokiratok csak megkönnyítették a bizonyítást, mert az ügyleti tanúk neveit fentartották s ha tartalmukat megkérdőjelezték, az ügyleti tanúk perdöntő esküje döntött, a mint azt már Kálmán zsidótörvénye tanúsítja.³⁵

Kezdetben csak a királyi pecsétet tekintették közhitelű pecsétnek. A XI. és XII. században még csak a királyi okiratot tekintik közokiratnak, sőt még a királyi okiratok is többször hivatkoznak tanukra, a mi azt tanúsítja, hogy a királyi okiratban foglalt tény is meg lehet kérdőjelezni, a midőn tanubizonyításnak lehet helye.³⁶ A XIII. század második felében a káptalanok és konventek, mint hiteles helyek, közhitelű pecsétet, *sigillum authenticum*-hoz jutnak, a mely elnevezést már a XIII. század folyamán kezdik használni.³⁷ Továbbá azon királyi főtisztok, a kiknek birói hatás-

³⁵ Hogy a magánokiratok már Kálmán korában szokásosak voltak, azt a *lex de Judeis* kétségtelenné teszi (II. 2. 3.). A királyi kancellária hozzájárulása nélkül kiállított eddig ismert legrégebbi magánokirat 1079. évből való: FEJÉRPATAKY, Oklevelek II. István király korából (Akad. Ért. 1894. évf. 468. l.) Magánpecséttel megerősített adománylevél példája Gergely comesé 1168. évből WENZEL I. 65. — A királyi oklevelek bizonyító erejére nézve FEJÉR C. D. III. 1. 346.

³⁶ L. pl. WENZEL I. 54. 69. VI. 163. V. ö. HAJNIK, Okirati bizonyítás 1886.

³⁷ KNAUZ, Mon. Strig. I. 564.

körtük volt, mint a nádor, országbíró, tárnokmester, bán, vajda, sőt a XIII. század második felében már a városok is közhitelű pecséttel bírnak. A király, a királyi főtisztok, továbbá a hiteles helyek bármely előttük kötött ügyegyletről, ellenben a városok csak saját hatáskörükbe eső ügyekben állítottak ki közhitelű okiratokat.³⁸ A megyék csak jóval később jutottak a hiteles pecsét jogához. Legelőször Somogy megye, a melynek ezen jogot II. Ulászló 1490. évben adta. A többi megyék kiadványait az alispán és a szolgabírák nem hiteles pecsétjei alatt bocsájtották ki.³⁹

4. §. A birói ítélet. A végrehajtás. A peregyezség és a perorvoslatok.

A bizonyítási eszközök alaki természeténél fogva tulajdonképpen nem a bíró döntött a perben, a felek jogvitájában, hanem inkább a perben alkalmazott bizonyítási eszköznek, az eskünek vagy az istenítéletnek sikerülte vagy nem sikerülte.

A birói döntés tárgyát első sorban az képezte, hogy melyik fél szolgáltatassa a bizonyítékot és milyen bizonyítási forma nyerjen alkalmazást, majd ezt követte a bizonyítás kimeneteléhez képest a jogi kérdés rendezése. A birói ítélet e szerint két lényegesen különböző alkatrészből állott: egyrészt rendezte a bizonyítás kérdését, azaz megállapította, hogy melyik fél miképpen tartozik a perdöntő bizonyítékot szolgáltatni; másrészt rendezte ezzel kapcsolatban a jogi kérdést is, hogy mi történjék utána a felek között. E kettős ítéletet a bíró rendszerint külön hozza, a bizonyítási kérdést előzetes határozatban döntötte el, és azután a bizonyítás eredményéhez képest, külön hozta meg a végső ítéletet (*diffinita sententia*). A bizonyítás megállapítására vonatkozó határozatát a bíró élő szóval hirdette ki, a midőn egyszersmind utasítást adott a poroszlónak, később a bírósági kiküldöttnek a bizonyítás eszközzésére nézve; megállapította a

³⁸ WENZEL IX. 287. 1280. év. Unde cum nos (a jászói konvent) ad hoc ex consensu regis et scitu baronum sumus electi et constituti, ut in omnibus arduis negotiis teneamur appensione sigilli nostri testimonium praeberere. — A királyi főtisztok pecsétjére nézve WENZEL I. 166. 179. H. O. VII. 9—10. Városi pecsét KNAUZ, Mon. Strig. I. 431.

³⁹ 1486: 9. t.-cz.

bizonyítás helyét és idejét, elrendelte, hogy a poroszló, később a hiteles hely, a bizonyítás eredményéről jelentést tegyen. Ezen eljárás alól csak akkor volt kivételnek helye, ha a bíró a peres ügyet közhitelű okirat alapján dönti el, a midőn a felmutatott oklevélnek perdöntő hatása lévén, a bíró annak alapján hozza meg a végső ítéletet.¹

Kezdetben az ítéleteket nem foglalták írásba, a mi arra vezetett, hogy gyakran a bíróság tagjainak vagy a poroszlónak az ítélet tartalmát esküvel kellett bizonyítani.² Már a XII. századtól kezdve maguk a felek készítettek a maguk számára az ítéletekről feljegyzéseket (*notitiae, memoriales*) és ezeket hiteles pecséttel megerősítették, vagy pedig magát az ítéletet a poroszló jelenlétében a hiteles hely előtt bevallották.³ De már III. Béla elrendelte, hogy a királyi kúriában hozott ítéleteket maga a bíróság foglalja írásba.⁴ A XIII. században már a királyi bírói személyiségén nyugvó bíróságok, majd később a városi és vármegyei bíróságok is írásba foglalják ítéleteiket, habár egész a XV. század elejéig az ítéletek írásbafoglalását nem tartották a peres eljárás szabályszerű következményének, hanem csak a patvarkodás ellen alkalmazott védelemnek.⁵

A bírói ítélet jogerőre emelkedése után annak végrehajtása következett, a melynek eszközzéséről a per bírójának kellett gondoskodni, mert ellenkező esetben királyi parancscsal megintették, sőt büntetéssel sújtották.

Kezdetben az ítéletek végrehajtását a bírósági segédszemélyek, a poroszlók eszközölték, mígnem az 1231. évi decretum

¹ Ilyen oklevél alapján hozott ítéletre példa FEJÉR C. D. IV. 1. 163—164. — A bizonyításra vonatkozó bírói határozatot „iudiciumnak”-nak, „adjudicatio”-nak, ellenben a jogi kérdés rendezésére vonatkozót „sententia”, „diffinitiva sententia”-nak nevezték. L. pl. WENZEL I. 260. VIII. 386. XII. 134. FEJÉR C. D. IV. 3. 326. H. O. VIII. 286.

² L. pl. Várad Regestr. 323. pont. FEJÉR C. D. IV. 3. 285.

³ A legrégibb ilyen feljegyzés a zabori apátság 1111. évi oklevele. FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ, Kálmán király oklevelei 42—44. 1. Egyéb példák FEJÉR II. 219. III. 2. 413—415. KUBINYI. Monum. I. 30. WENZEL VI. 500. V. ő. HAJNIK id. m. 397. 1.

⁴ FEJÉR C. D. II. 198—199. : ne aliqua causa in mei presentia ventilata et definita in irritum redigatur, necessarium duxi, ut negotium quodlibet in audientia celsitudinis mee discussum, scripti testimonio confirmetur.

⁵ HAJNIK, id. m. 397. 1.

21. cikke a hiteles helyek közreműködését is megkívánta. A XIII. századtól kezdve mindinkább szokásba jött, hogy az ítéleteket nem a poroszlók, hanem esetről-esetre kiküldött megyebeli nemesek (*homo regius, homo palatinalis*) eszközölték. Midőn a megyék önálló bíraskodási joghoz jutnak, az ítéleteket az alispán valamelyik szolgabíróval, vagy pedig a szolgabíró maga hajtja végre, a vármegyei bíróságtól vett parancs alapján.⁶

A végrehajtás a per tárgyához képest különböző volt. Ha a per tárgyat valamely birtokjog képezte, akkor a végrehajtást a birtokba való beiktatással (*introductio, statutio*), határjárással vagy visszahelyezéssel eszközölték.

Az adóssági és vétségi perekben, a mennyiben nem fejvesztési ítéletről volt szó, a végrehajtás első sorban a pervesztes fél ingó javaira irányult, míg az ingatlanokra csak akkor került a sor, ha a követelés összege vagy a bírság az ingó javakból nem került ki. A végrehajtás abban állott, hogy a vesztes fél önként zálogot adott, vagy pedig, ha sikertelenül telt le a bíróság részéről a tartozás teljesítésére kitűzött határidő, akkor maga a bíróság eszközölte a zálogolást és bizonyos vagyontárgyakat a pernyertes fél birtokába adott át, a melyeket a városi jogok szerint bizonyos meghatározott ideig kellett mint zálogot őrizetben tartani, a melynek elteltével a bíróság tudtával eladattak. A többletet az adósnak ki kellett adni; viszont, ha a megítélt tartozás ki nem került, újabb zálogolásnak volt helye mindaddig, a míg a pernyertes fél teljes kielégítést nem nyert.⁷

Az adós fizetéseképtelensége vagy fejvesztési ítélet esetén a végrehajtás közvetlenül az adós személye ellen irányult. Ilyenkor azonban egyezkedésnek volt helye és e célból már Nagy Lajos rendelkezése szerint a bíró az adóst három napig, a későbbi jogszokás szerint tizenöt napig letartóztathatta.⁸

⁶ L. az 1495: 16. t.-cíkket.

⁷ Selmeczi jogkönyv 10. pont és 40. pont, a hol a zálogokra nézve a következő rendelkezés áll: Sylbereyne pfannt, hewser, hwttnn, Mwlen vnd ander erb, die gesecht werdnn, die sol man haltnn Jar vnd tag, noch gerechtlickeit der Statt. Oder andere pfannt, als Röck, Mennttil, Swert vnd dergleich, sol man haltnn drey vierzehntag, und darnoch schecznn, was die wert sein, und so ichtts vberblib, davon sol dem ein benwgnn geschehn, des dyc Pfannt gewesnn sein. Item all esswnde pfannt, die sol man haltnn on den drittnn tag. — Pozsonyváros jogára nézve lásd KIRÁLY id. m. 351. és kv. l.

⁸ 1351: 9. t.-cz.: Judex illius causae, talem convictum recaptivet, et

Ha ennek sem volt eredménye, akkor az adóst a hitelező hatalmába adták, a ki az adósság vagy bírság összegének letörlesztéseig, mint hitelezőjének házi szolgálja tartozott szolgálatokat teljesíteni.⁹

Ha az ingatlanra történt a végrehajtás, a mennyiben ősi javakról volt szó, mindenekelőtt elkülönítették a fiúknak, esetleg a leányoknak vagy pedig az osztatlan állapotban lévő testvéreknek járó részt és csak a pervesztes félt megillető birtokrész szolgálhatott a végrehajtás tárgyául. Az elidegenítést ősi javaknál csak zálogjogon ideiglenes jogra való átengedésnek tekintették, mert az ősi birtokot a legközelebbi atyafiak, sőt a szomszédosok és községbeliek is igazbecsű áron magukhoz válthatták.¹⁰

A per azonban nemcsak bírói ítélet útján nyerhetett befejezést, hanem a perben álló felek által kötött egyezség vagy a peres felek részéről választott bíróság ítélete alapján is.

A perbeszállás után a peres ügynek egyezség útján való rendezése kezdetben csakis a bíró engedélye alapján történhetett, mert a bírónak a peres ügy elintézéseért bírságok jártak.¹¹ A későbbi fejlődés azonban oda irányult, hogy a bíró a peregyezség létrejöttét ne akadályozhassa. Ezt már az 1298. évi decretum kimondotta, de a bíró ilyenkor békebíróságot (*iudicium pacis*) követelhetett, a mely azonban három márkát meg nem haladhatott, míg nem Zsigmond ezt is megszüntette.¹²

tribus diebus, causa reformationis pacis inter partes fiendae, et ordinandae, detineat.

⁹ *Werbőczy* HK. II. r. 68. cz. 6. §.: Quem si captum iudex ipse quindécim diebus (prout in facto debitorum fieri consuevit) apud manus suas concordiae causa conservare: et si hoc modo, atque infra illud tempus, in unionem cum adversa parte devenire non curavit, tunc idem iudex manibus dicti adversarii sui illum tradere et assignare tenetur. 9. §.: Attamen detentus ille, tanquam unus ex familia actoris, eidem servire tenebitur.

¹⁰ Ezt már az 1290 : 33. t.-cz. biztosította. L. még az 1298 : 68. t.-czikket. KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. 177. l.

¹¹ L. pl. WENZEL IX. 268. H. O. VII. 293. Szt. O. I. 284.

¹² 1298 : 65. t.-cz.: Medio autem tempore quaecunque pars voluerit, potest concordari. Hogy a bíró három márkánál többet nem követelhet, azt elrendeli az 1351 : 24. t.-czikk: Causantes enim, in quacunque maxima et ardua causa, si concordare voluerint, iudex prohibere non possit. Et de iudicio pacis ab ipsis non plus quam 3 marcas exigere valeat quocummodo. — Zsigmond ezt a békedíjat is megszüntette 1435 : 5. t.-cz.

Az egyezséget nem kellett szükségképpen a per bírāja előtt megkötöni, elegendő volt, ha a felek azt hiteles hely vagy hiteles személy előtt bevallották és az erről hiteles pecsét alatt kiállított tanusítólevéllel az egyezés megtörténtét a bíróság előtt igazolták.¹³

A szabályszerűen megkötött peregyezés érvényét a felek valamely büntetéssel, úgymint: bírságfizetéssel, a patvarkodás-vagy bajvívásban való elbukás büntetésével biztosíthatták, a mely büntetésnek végrehajtása a bíróságnak volt feladata.¹⁴

A peregyezséget a felek rendszerint nem maguk kötötték meg, hanem a békéltetők (*arbitri, boni viri, probi viri*), közreműködésével.¹⁵ Ebből fejlődött ki a békebírói intézmény, a midőn a peres felek részéről kijelölt békéltetők már nem mint közbenjárók szerepelnek, hanem mint választott bírák, a kik az eléjük terjesztett bizonyítékok alapján valóságos ítéletet hoznak, a melyben, hacsak valamely alaki szabálytalanság fel nem merült, a feleknek meg kellett nyugodniok. A per bírójának pedig kötelessége volt, hogy a választott bíróság ítéletét végrehajtsa.¹⁶

A régi magyar perjogban a bizonyítás alaki jellege elvileg kizárta a felebbezést. A középkorban egészen másképp fogták fel a felebbezést, mely nem is a mai értelemben vett felebbezés azon alapon, hogy a bíró jóhiszeműleg tévedhetett, hanem a bíró személyiségének megtámadása azért, mert megtagadta az igazság kiszolgáltatását (*denegata iustitia*). A bírónak ugyanis a régi peres eljárásban nincsen egyéb feladata, mint a perbeli formák alkalmazása mellett, a sérelmet szenvedett felet igazához juttatni. Ha tehát a bíró ezt megtagadta, ha tudva igazságtalanul (*injuste*) járt el, akkor a magasabb bírósághoz, Kálmán decretuma szerint a királyhoz vagy a zsinati törvényszékhez

¹³ L. pl. Z. O. I. 243—246. H. O. III. 2—3. V. 124—127. VI. 120. WENZEL X. 45. I.

¹⁴ L. pl. Z. O. I. 96. WENZEL I. 133. IV. 173. FEJÉR C. D. VII. 3. 126.

¹⁵ Ezekről már Szent István decretuma emlékezik II. 16. „decem (pensas) autem arbitris et mediatoribus condonentur“. Később is több okmány említi a községi vagy megyei békéltetőket. Lásd pl. Váradi Registr. 339. pont. FEJÉR C. D. V. 2. 410. V. ö. BOTKA T., A vármegyék első alakulásáról és ősi szervezetéről Századok 1872. évf. 74—81. I.

¹⁶ KOVACHICH, Formulae Solen. Styli 167—168. V. ö. HAJNIK, id. m. 408—410. I.

lehetett panaszszal fordulni.¹⁷ E felfogás további következménye, hogy a felebbezés veszélylyel járt, mert az alaptalanul felebbezőt megbüntették; de viszont büntetéssel sújtották azon bírót is, a kiról kiderült, hogy csakugyan visszaélt hatalmával és megtagadta az igazság kiszolgáltatását.

Már Szent István és Szent László decretumaiban találunk ezen felfogásnak megfelelő rendelkezéseket. A ki alaptalanul fordult a királyhoz a bíró ellen, perét veszítette és 10 pénzt fizetett, Szent László szerint öt pénzt. Ha ellenben kiderült, hogy a bíró igazságtalanul járt el, a per tárgyának kétszeresét és még öt pénzt fizetett.¹⁸ Ha a bíró a per elintézését halogatta, ezt is úgy fogták fel, mint az igazság kiszolgáltatásának megtagadását (*denegata justitia*) és büntetéssel sújtották. A bírót azonban ítéletéért és eljárásáért csak egy éven belül lehetett felelősségre vonni.¹⁹ A régi városi kiváltságlevelek sem biztosítanak szabad felebbezési jogot a peres feleknek, hanem panaszemelési jogot, a melynek alapján nem a perben álló ellenfelet, hanem a városi bíróságot idézték a király vagy a tárnokmester elé, hogy mulasztásáról számot adjon.²⁰

A tulajdonképpeni felebbezés legelőször a városi jogokban fejlődött ki és pedig azért, mert a később keletkezett városok már valamely régibb város jogát nyervén, azzal olyatén függőségi viszonyba jutottak, hogy az újabb város bíróságától az anyaváros bíróságához lehetett felebbezni a jog mibenlétének megállapítása iránt. A királyi városok felebbezési jogát Zsigmond király 1405. évi kisebbik decretuma szabályozta.²¹ Hasonlóképpen már az ő korában ki volt fejlődve a jobbágyok felebbezési

¹⁷ Decr. Colomani I. 23. *Judex injuste causas discutiens, ad curiam regis cum sigillo cogatur; sed sine sigillo ad synodum.*

¹⁸ Decr. St. Steph. II. 43.: *Si quis militum, judicium a suo comite recte judicatum spernens, ad regem appellaverit, cupiens comitem suum reddere injustum; sit debitor decem pensarum auri suo comiti.* Decr. St. Ladisl. III. 25.: *Si vero judex convictus fuerit, judicatum in duplo restituat et insuper quinque pensas persolvat.*

¹⁹ Decr. St. Ladisl. III. 24. és 25.

²⁰ Zágráb 1242. évi kiváltságlevele 12. pont: „de quorum (a bíró és omnes maiores civitatis) sententia si adhuc contingeret dubitari, et actor importunus eos ad regis citaverit presentiam, solus iudex pro aliis omnibus ire teneatur“. ENDLICHER 454. I. V. ö. Nagy-Szombat 5. pont; Pest 9. pont; Kőrös 4. pont (a hol a bán elé idézésről van szó) ENDLICHER-nél.

²¹ L. az 1405. (decr. minus): 4. és 12. t.-czikkei.

joga a földesúri bíróságtól a vármegyei bírósághoz. Legkésőbbben fejlődött ki a felebbezés a vármegyei bíróságtól a királyi kúriába. Ezt azonban pótolta a per áttételére (*transmissio causae*) vonatkozó kérelemnek jogorvoslattá fejlődése. A ki perét nem akarta a megyei bíróságra bízni, a királyhoz vagy valamelyik nagybíróhoz fordulhatott és az érdekeltség vagy az ügyben való illetéktelenség alapján perének a királyi kúriába való áttételét kérhette, a mit birói parancs útján eszközöltek.²²

Az újabb perjog nagy jelentőségű perorvoslata a perújítás (*novum*) az Árpádok korában egyáltalán ismeretlen. Kútfőink szerint ennek első nyomai csak Zsigmond korában mutatkoznak. Kezdetben csak különös királyi kegyelem alapján lehetett helye; majd később országos szokásjog alapján oly esetekben, midőn a peres fél utóbb olyan bizonyítékok pl. okmányok birtokába jutott, a melyek akár önmagukban, akár a peres eljárás folyamán felhozottakkal kapcsolatban a sérelmes birói határozat megdöntésére alkalmasaknak látszottak, a királytól perújítást kérhetett, a melyhez e szerint később is királyi engedély volt szükséges.²³

A perújítás megakadályozása végett volt szokásos már a XIII. században a birói ítélet kihirdetése vagy a peregyezség megkötése alkalmával az örökhallgatást (*perpetuum silentium*) kimondani; sőt kezdetben ez volt egyik főczélja a birói ítéletek írásbafoglalásának is. Az örökhallgatás megszegése és a már jogérvényesen befejezett pernek királyi kegyelem nélkül újból bíróság elé vitele külön vétséget, patvarkodást (*calumnia*) képezett, a melyet súlyosan megbélyegzéssel, becsületvesztéssel és vagyoni büntetéssel sújtottak.²⁴

²² HAJNIK, id. m. 422. és kv. l.

²³ A perújítás csak későn nyert szabályozást. L. 1492:51. 1504:11. t.-cz. és Werbőczy HK. II. r. 77. cz.

²⁴ L. erre nézve WENZEL I. 220. III. 157. VIII. 264. FEJÉR IV. 3. 352. VII. 1. 352. VII. 5. 352. És még az 1298:54. 1351:9. t.-czikkeket.

IV. KÖNYV.

A SZENT KORONA ÁLLAMSZERVEZET KORA.

1308—1608.

I. FEJEZET.

Jogtörténeti előzmények.

Az új államszervezet alapelvei.

Árpád nemzetségének, a nemzeti dynastiának kihalása fordulópontot jelez a magyar alkotmány fejlődésében. A történeti események úgy hozták magukkal, hogy az utolsó Árpádházi fiivadék sírbaszállta összeesik a Szent István létesítette államszervezet felbomlásával. Újabb társadalmi tényezők és alkotmányjogi irányelvek keletkeznek, a melyeknek érvényesülése mellett az új államszervezet kiépítése, megvalósítása első sorban az Árpádokat követő dynastiának, az Anjouknak lett feladata, a kik e feladatot — mint látni fogjuk — nagy sikerrel és a magyar nemzet erőteljes közszellemének, közjogi érzékének megfelelően oldották meg. Sem az államiságnak, sem a közszabadságnak eszméje, melynek gyökerei nálunk az ősi államszervezetbe nyulnak vissza, az idegen dynastia trónrajutásával nem ment veszendőbe és a magyar királyság a nyugati államok példájára, sem hűbéri, sem abszolút uralmi jelleget nem öltött. Sőt ellenkezőleg, mind nagyobb mértékben alkotmányos irányú fejlődést vett, úgy hogy az időnkint jelentkező abszolút uralmi törekvéseknek mindenkor sikeresen ellenállhatott.

Hogy az új állami szervezet a magyar nemzet hagyományainak és közjogi irányú felfogásának megfelelő kialakulást vett; lényegesen előmozdította azon körülmény is, miszerint az Anjouk trónrajutásuk alkalmával a sicíliai vagy nápolyi királyságból nem azon hűbéri államjogi elveket hozták magukkal, a melyek Németországban még a XIV. század elején teljes erejükben fennállottak,

hanem a hűbériség hanyatlásával kifejlődő közhatalmi jellegű királyi hatalom eszméit, a melyek már Franciaországban a XIII. század második felében, a római államjog behatása alatt, mindinkább érvényre emelkedtek.¹

A Szent István létesítette államszervezet fennállási alapját a közjogilag szabadok, a nemesek társadalmi és jogi egyenlősége képezte. A közjogi értelemben vett nemzetalkotó nemesek, a valódi szabadok, nemcsak a jog, nemcsak az alkotmány szempontjából voltak egyenlők, hanem a társadalmi vagy gazdasági élet szempontjából is. E társadalmi vagy gazdasági egyenlőség azonban már a XIII. század folyamán mindinkább szűnni kezd a birtokarisztokraczia kifejlődése következtében. A királyi adományrendszer előállása és az adományrendszernek kormányzati rendszerré tétele — a mint már másutt kifejtettük² — szükségképpen megszüntette a nemesi rend tagjainak gazdasági egyenlőségét s ez által romba döntötte azon alapokat, a melyeken a Szent István létesítette államszervezet nyugodott.

A birtokarisztokraczia megszilárdulása nálunk is úgy, mint a nyugati államokban, csakhamar maga után vonta a földbirtoknak hatalommal, uralommal, közjogi természetű jogosítványokkal való egybekapcsolását, létrehozta a földbirtokhoz kötött egyéni uralmat, magánhatalmat, a mely a hűbéri államszervezetnek alapjellemvonása és főintézménye.

A királyi hatalom alá tartozó földbirtokoknak, nevezetesen a királyi uradalmaknak, a várföldeknek, sőt kivételesen egész vármegyéknek eladományozása következtében mind nagyobb erőforrás, mind nagyobb hatalmi tényező került az egyházi és világi főurak kezébe, a kik ez alapon mindinkább kiterjesztették hatalmukat a nem-nemes szabadokra, ú. m.: a várjobbágyokra, a várnépekre, a királyi udvarnokokra és a szabad parasztokra, sőt később a kisbirtokú nemesekre is.

Róbert Károly uralkodása kezdetén megkísérelte ugyan a régi jogállapot fentartását, a várföldek visszafoglalását,³ de

¹ V. Ö. ESMEIN, Cours élémentaire d'histoire du droit français. 327. és kv. l.

² L. a II. könyv. III. fejt. 5. §-át.

³ FEJÉR C. D. VIII. 3. 271. 1327. év: quod cum nos universas terras castrorum nostrorum, ubique in nostro regno existentes, ab eisdem quomodolibet alienatas *generaliter* a quibuscunque *recaptivari* praecepissemus, et eisdem castris restitui.

csakhamar belátta eljárásának sikertelen voltát, belátta azt, hogy sem a vármegyei rendszert előbbi alapjaira visszahelyezni, sem ez úton a nem nemes szabadokat az olygarchiává fejlődött egyházi és világi főurakkal szemben megvédelmezni nem lehet.

A királyi hatalom megszűnik az egyedül fennálló hatalom lenni az országban, mellette számos magánhatalom keletkezik és e magánhatalmak: a nagybirtokú egyházi és világi főurak, egyrészt árnyékhatálommá süllyeszti a királyságot, másrészt elnyomással fenyegetik a kisbirtokú nemeseket.

A birtokarisztokraczia már a XIII. század második felében mint az államélet új tényezője lépett előtérbe, a melyet többé háttérbe szorítani, megtörni nem lehetett, hanem szükségképpen be kellett illeszteni az államszervezet keretébe, hogy annak életképes és az állami lét fenmaradását biztosító alkatrészévé legyen. Oly intézmények létesítéséről kellett gondoskodni, a melyek egyrészt az egyházi és a világi főurak kezén levő erőforrásokat biztosítják a közjó, az állam érdekében fennálló királyi hatalom javára; másrészt védelmet nyújtanak a magánhatalommal, uralommal felruházott birtokarisztokracziával szemben a kisbirtokú nemesiség részére.

A középkori társadalomban az egyedül uralkodó gazdasági tényező, az egyedüli gazdasági nagyhatalom a földbirtok volt és így természetesen azon nyugodott a politikai hatalom, a királyi hatalom is. Ámde a várbirtokok és a családi uradalmak eladományozása, valamint a pénzügyi jogosítványoknak kiváltság útján átruházása szükségképpen meggyöngyöztette, sőt csaknem teljesen megsemmisítette a királyságnak gazdasági és hadi erejét. A várkatonaság elenyészett és a király zsoldért szolgáló haderő tartására elegendő jövedelmi forrásokkal már nem rendelkezett.

Ily körülmények között a XIV. század elején előállott szüksége annak, hogy a királyi hatalomtól a birtokarisztokraczia által elvont haderő és pénzere új jogalapon pótolassék. E pótlás a középkor uralkodó szelleméhez, magánjogi irányú felfogáshoz képest nem volt másként eszközölhető, mint ha a birtokarisztokraczia tagjait, azon egyházi és világi főurakat, kik a várkatonaság fentartására rendelt várföldek tulajdonosaivá lettek és a várföldeken tartózkodókat magánhatalmuk alá hajtották, kiterjedt birtokaik és nagyszámú jobbágyaik arányában a közjót, az állami

érdekeket képviselő királyi hatalom javára szolgálatok, nevezetesen hadi szolgálatok teljesítésére kötelezik.

A Szent István létesítette államszervezet azon alapelve, hogy a nemzet szabad tagjai, a nemesek, tekintet nélkül vagyonosságukra, tekintet nélkül jobbágyaik számára vagy birtokuk nagyságára, egyenlő kötelezettséggel vannak terhelve⁴ a közérdekek, az állam javára, a megváltozott gazdasági viszonyok között nem volt többé fenttartható. Ennek helyébe nálunk is a hűbéri államszervezet azon fő elvének kellett lépni, hogy a nagyobb birtokkal, nagyobb közjogi jogosítványokkal ellátott birtokarisztokraták, birtokuk és hatalmuk arányában nagyobb szolgálatokat tartoznak teljesíteni az állam érdekében.

Ez alapelv érvényre emelése a magyar alkotmányban éppen úgy, mint a nyugati államokban, a jogok és a köteleességek bizonyos egyensúlyát hozta létre és ezzel biztosította a magyar nemzet állami létét, biztosította a királyság erejét, hatalmát a magánhatalmakkal a birtokarisztokracziából kifejlődött olygarchiával szemben. Ezen alapelven nyugszik a banderális hadszervezet, a legfontosabb politikai jog és kötelesség fokozása, a vagyonosság, a földbirtok és az azzal egybekötött magánhatalom arányában, a melyről külön fogunk tüzetesebben szólni.⁵

De nemcsak a királyság igényelt védelmet, biztosítékot a hatalommal, uralommal felruházott birtokarisztokracziával szemben, hanem a kisbirtokú nemesek, azok is, a kik előbbi társadalmi helyzetükben megmaradva a birtokarisztokracia tagjaival, az egyházi és világi főurakkal szemben a nemzet zömét, a köznemességet alkották.

Az egyházi és világi főurak, miután már a XIII. század végével a nem nemes szabadokat hatalmuk alá hajtották, iparkodnak kiterjeszteni azt a kisbirtokú nemesekre is és a nyugati államokban hatalmi túlsúlyra jutott birtokarisztokracia példájára oda törekszenek, hogy a kisbirtokú nemességet személyi és dologi függőségbe hozván, a közélet teréről mindinkább leszorítsák, a királyság és a köznemesség között fennálló közvetlen kapcsolatot megszüntessék.

A középkori társadalomban közjogi önállóságot, szabadságot, önálló részvételt az állami élet terén csak a szabad

⁴ L. az 1222 : 7., 1231 : 15. 16., 1267 : 7., 1290 : 10. t.-cikkeket.

⁵ L. e korszak VI. fejezetét.

birtokjog biztosított. Ehhez képest a köznemesek közjogi önállósága, közszabadsága és a királysággal közvetlen alárendeltségi viszonya, kapcsolata, csakis birtokjogi önállóságuk biztosítása mellett volt fenttartható.

A köznemesség vagy helyesebben a kisebb birtokú nemesek birtokállománya a XIII. század folyamán a birtokarisztokraczia kifejlődése következtében folyton csökkent. Csökkentették azt a jószágkobzások, a melyek a későbbi Árpád-korban, a pártharcok alatt gyakran előfordultak, mert a királyok az elkobzott jószágokat rendszerint nem a köznemeseknek, hanem az egyházi és világi főuraknak adományozták, hogy ez által azok támogatását biztosítsák.

Csökkentette továbbá a főurak hatalmaskodása, a kik hovatovább minden megtorlás nélkül kényszeríthették a köznemeseket, hogy birtokaikat nekik átengedjék és velök függőségi viszonyba lépjenek;⁶ a mi annál könnyebben történhetett, mert a nemes birtoka és pedig hovatovább mindennemű, úgy szállás- mint adománybirtoka felett fiutódok nem léteben szabadon rendelkezhetett.⁷

Mindezek következtében az Anjouk trónrajutása alkalmával már közelfekvő volt a veszély, hogy a kisbirtokú nemesek osztálya, mindinkább elveszítvén szabad birtokjogát, megszűnik az állami élet önálló tényezője gyanánt szerepelni, a birtokarisztokraczia magánhatalma alá kerül, annak hűbéresévé lesz, a mint az már jóval korábban a nyugati államokban bekövetkezett. A minek viszont azon további következménye lett volna, hogy az ország hűbéres tartományokra szakad és nálunk is gyökeret ver a tartományuraság, a tartományúri fenség.

E fenyegető veszélyt csak úgy lehetett elhárítani, ha sikerül a kisbirtokú nemesek birtokállományának további apadását meg-

⁶ Erről tanuskodnak általán az 1290. és 1298. évi decretum rendelkezései, de különösen az 1290 : 29. t.-cz., mely a nemesi birtoknak erőszak vagy félelem alapján történt elidegenítését semmisnek mondja ; valamint az 1298 : 3. 4. 5. és 10. t.-cikkek, a melyek a jogtalanul elfoglalt birtokok elfoglalásáról és az engedély nélkül épült várak lerombolásáról intézkednek. — KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. 108—112. l.

⁷ A magánfüggőségi viszonyba lépést már az 1298. évi decretum 33. cikke általán megengedi, csak az erre való kényszerítést tiltja meg : Item statuimus, quod nobiles servire valeant, quibuscunque voluerint sua spontanea voluntate. KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. 129. l.

szüntetni és pedig a földbirtok nagyobb mérvű megkötése által, mint azt az Árpád-kor végével tapasztaltuk. Szükséges volt első sorban a régi jogot helyreállítani és kimondani, hogy a nemesi birtok a nemzetséghez van kötve, annak rendeltetése a nemzetséghez tartozók és tartozandók közjogi önállóságát, politikai függetlenségét, szabadságát biztosítani. A nemesi birtokban, nemcsak a fiutódok, hanem a nemzetség távolabbi tagjai az oldalrokonok is szükségképpen öröklési joggal bírnak, az egyén sem életében, sem halála esetére birtokáról szabadon nem rendelkezhetik, mert az szükségképpen száll át a nemzetség tagjaira. Ezzel kapcsolatosan szükséges volt biztosítani azt is, hogy minden szabadbirtokjog forrása a szent korona, a melyhez a nemzetség kihalása esetén a birtok, mint gyökérhez tér vissza. Ehhez képest minden nemes birtokjoga alapján közvetlen kapcsolatban áll a közhatalmat jelképező szent koronával és senki mással alárendeltségi, függőségi viszonyban nincs, birtokát a szent koronától nyert gyökeres joggal — *ius radicale* — szabad tulajdonul bírja.

A nemesi birtoknak e kettős irányú megkötöttsége, egyrészt a nemzetség, másrészt a szent korona irányában már Nagy Lajos korában, 1351. évben bekövetkezett, az ú. n. ösiségi törvény életbeléptetése által, a melynek jelentőségéről a rendi szervezet fejtegetésénél fogunk tüzetesebben szólni.⁸

Az eddig kifejtett két alapelven épül fel az új államszervezet, már az Anjouk és részben Zsigmond korában. Az egyik alapelv: a nagyobb birtokkal, a nagyobb hatalommal járó nagyobb közkötelesség, nevezetesen hadkötelesség; a másik alapelv a szabad birtoknak megkötése, a nemzetség és a szent korona irányában.

Mindkét alapelv feltalálható a nyugati államok hűbéri államszervezetében is, de azon lényeges különbséggel, hogy nálunk ezek az alapelvek és az azokra épített intézmények életbeléptetése a magyar nemzet közjogi irányú felfogásának megfelelően az államiság eszméjének megszilárdítására szolgált és így a magyar állami szervezetet nem alakította át hűbéri államszervezetté, az egyéniség elvén nyugvó és a magánjog szerint konstituált állami szervezetté, hanem inkább közhatalmi alapon nyugvó s alkotmányos jellegű államszervezetté fejlesztette.

⁸ L. a III. fejr. 1. §-át.

II. FEJEZET.

A királyság és a szent korona intézménye.

1. §. A királyi hatalom és a szent korona elmélete.

A magyar állami élet és szervezet későbbi középkori fejlődésének sajátos jellemvonása, hogy az a hűbéri eszmék és intézmények behatása dacára sem veszítette el közjogi jellegét, a királyi hatalom nem alakult át magánjogi jellegű, személyes természetű főhűbérúri hatalommá; sőt ellenkezőleg, mindinkább közjogi alapra helyezkedő és alkotmányos jellegű közhatalommá fejlődött.

Ennek okát abban kell keresnünk, hogy a magyar nép erőteljesebb közszelleme, közjogi érzéke, melyet még az őshazából hozott magával, megakadályozta azt, miszerint az állami lét alapját képező közkötélék helyébe, mely az egyént, a nemzet szabad tagjait egy magasabb egészhez, az összességet, az államot képviselő királysághoz fűzte, az egyéniség elvén nyugvó hűbéri kötelék lépjen, mely az egyént nem az összességgel, nem az állammal, hanem egy nálánál hatalmasabb egyénnel kapcsolja össze és ennek szerződésszerűleg, magánjogi alapon alattvalójává teszi.

A nyugati hűbéri államszervezet alapelveinek és intézményeinek befogadása a XIV. század folyamán nem magánjogi, hanem közjogi formákban történik. Az egyéniség elve a birtokarisztokraczia kifejlődése következtében nálunk is előtérbe nyomul, de nem emelkedik a köz, az államiság elve fölé, nem szünteti meg annak uralmát. Az egyéni hatalmak korlátozása a köz, az állam érdekében nem magánjogi, nem hűbéri formákban történik,

mint a nyugati államokban, hanem közjogi formákban, a köz-hatalom eszméjének érvényre emelése mellett, a mely a szent korona közjogi fogalmában, személyesítésében nyer kifejezést.

A Szent István létesítette államszervezet fénykorában a királyi hatalom az egyedül létező hatalom az államban. Minden hatalom és jog a királyságban összpontosul és az ország mindenmű közügyei a királyi hatalom alapján nyernek elintézészt. A királyság szilárd támaszát képezi a király korlátlan rendelkezése alatt álló haderő, a várkatonaság, valamint a királyi uradalmakból, a várföldekből és a pénzügyi jogosítványokból befolyó pénz-erő. E kettős támasz a királyi hatalomnak tekintélyt és a királyi rendeleteknek végrehajthatóságot biztosít.

A magyar királyság ugyan, mint a nemzetgyűlést megillető főhatalmi jogok örököse, kezdettől fogva közhatalmi természetű, de — a mint már kifejtettük — alakilag korlátlan királyság volt. Sem a királyi tanács, sem a székesfehérvári törvénykezési napokat nem lehet úgy tekinteni, hogy az a királyi hatalom gyakorlásának formaszerű korlátozó tényezője lett volna. Csak a XIII. század végével vált azzá, a midőn már a Szent István létesítette államszervezet felbomlásnak indult.

Az iránt nem lehet kétség, hogy Szent István óta a királyság képezi azon intézményt, a mely a magyar népet egy állami egészbe kapcsolja össze, a melyben a magyar nép állami önállósága, szuverénitása kifejezésre jut; de az állami hatalmat helyettesítő királyi hatalom még nem a király és a nemzet között megosztott hatalom, hanem inkább a nemzet felett álló és bizonyos mértékig egyéni természetű hatalom, a mely korlátját csak a nemzet szabadságérzetében és a közkötelességek korlátolt voltában bírja.¹

Azon nagy átalakulás, a melyet a magyar nemzet közéletében a XIII. század folyamán tapasztalunk, a magyar királyságot mindinkább megfosztotta azon önálló alapoktól, azon hatalmi tényezőktől, a melyeken eddig nyugodott. A várbirtokok elfogyásával a királyi haderő is elfogy, valamint megcsökkennek a királyi kincstár jövedelmi forrásai. A városok hovatovább kibontakoznak azon jobbágyi viszonyból, a melyben a királyi hatalommal állottak, autonóm jellegű törvénykezést és kormány-

¹ L. erre nézve a II. könyv II. fejezetét.

zatot nyernek. Az egyházi és világi főurak az immunitási kiváltságok következtében jobbágyaik felett törvénykezési és később a banderialis hadszervezet kifejlődésével hadi hatalomhoz jutnak és a nem nemes szabadokat mindinkább elvonják a király közvetlen hatalma alól.

Mindezen fejlemények következtében már a királyság mellett más magánhatalmi tényezők keletkeznek, a melyek a közjogi jogok gyakorlásában mindnagyobb részvételt igényelnek. Úgy a törvénykezés, mint a hadügy, a kormányzat és a pénzügy mindinkább elveszti kizárólagos királyi jellegét.

Midőn ilyképpen a királyság régi erejében megfogyatkozott és azon uralkodó állást, a melyet egykoron az állami élet terén elfoglalt, hovatovább elveszítette, akkor a magyar nemzet közjogi irányú felfogása mindinkább kifejleszti és előtérbe lépteti a nemzetben gyökeredző, a királyt és a nemzetet együttesen megillető köz hatalom fogalmát.²

Az államiság, a közhatalom eszméje a személyes jellegű királyi hatalommal szemben a szent korona közjogi fogalmában, személyesítésében nyer konkrét megvalósulást és létrehozza a szent korona elméletét.

Az államnak élő organizmusként, személyként való felfogása az újabb közjogi tudomány egyik alaptételét képezi, a melyhez azonban az állambölcselek tudományos reflexiók útján jutottak. Az államnak ez a felfogása, valamint egyáltalán az állam absztrakt fogalma hiányzik a középkori és így a magyar nép,

² A közhatalom fogalmának kifejlődése nálunk kezdettől fogva a „koroná”-hoz fűződik. Már a XII. század végétől szólnak az okmányok a korona érdekében tett küzdelemről, a korona és a haza (patria) becsületéről, a korona iránti alávetettségről, a korona iránti hűtlenségről vagy a király és a korona iránti hűségről, a korona iránti hűségből és a haza megvédése érdekében való harczolásról. FEJÉR C. D. II. 309. 1197. év: viriliter pro corona nostra dimicavit II. 333. 1198. év: Aut honor patriae de corona aliquam laesionem sustineat II. 394. 1202. év: quandam partem populi christiani, tuae coronae subiecti. WENZEL VI. 419. 1223. év: quod cognita infidelitatem jobagionis nostri D. de Chroacia, quam contra regiam coronam perpetrarat VII. 135. 1243. év: nobis et coronae regiae se servituros VII. 41. 1256. év: desiderans impendere regali coronae fidelitatem. VIII. 163. 1267. év: pro corone nostre statu sereno, et regni nostri integritate ac felicitate servandis XII. 42: 1271. év. Lőrincz szőrényi bánról mondja V. István: Invenimus . . . promptissimum et attentum pro fidelitate corone debita, et conservacione patrie sue . . . gloriosam vitam reputans pro patria dimicare. L. még WENZEL II. 152. III. 253. VIII. 340. IX. 58. 204.

képzetében is. Ehhez azonban a magyar nép a szent korona közjogi fogalmának kifejlődése, a szent korona személyesítése által valamennyi nyugati népnél korábban eljutott. Ez képezi a magyar állami élet és szervezet fejlődésének sajátos jellemvonását, mely azt az egykorú nyugati állam-szervezetektől megkülönbözteti.³

A magyar nép az államot, mint az összesség érdekében szervezett társadalmat, mint szerves egységet a szent koronában látta megtestesítve. Ehhez képest a szent koronát úgy fogja fel, mint egyfelől a magyar állam jelképét, *symbolum*-át,⁴ másfelől személyesítve, mint a nemzetben gyökeredző, a királyt és a politikai értelemben vett népet, a nemeseket megillető közhatalom birtokosát. A szent korona *mysteriummal* bír, a főhatalom benne rejlik tekintik.

Midőn ilyképpen a szent korona közjogi fogalma, személyisége kifejlődik, ez képezi az állami szervezet talpkövét, kiindulási alapját. Az állami élet és szervezet minden egyes tényezője közvetlen kapcsolatba lép a szent koronával s attól nyeri létét erejét. Egyfelől minden jognak és hatalomnak kútforrása a szent korona, másfelől az összesség, az állam érdekében teljesítendő szolgálatok a szent korona felé irányulnak.⁵

³ A koronának *szent* elnevezése IV. Béla korában veszi kezdetét, a mint az a selmeczi jogkönyv bevezetéséből kétségtelenül kitűnik, a hol maga a király mondja: vnd geben In vnd verleihenn Recht und Freiheit, als hernoch geschribenn stet, die *der heilign kron*, vnd irem nwozt wol fuegnn vnd frwmmen. Ehhez képest tévesen mondja *Pesty Frigyes* (Százlevél Horvátországról 294. l.), hogy „e kifejezéssel csak Nagy Lajos király él először a trónról.“ L. még FEJÉR C. D. IV. 2. 386—387. 1256. év: infideles nostros, et *sacrae* coronae per censuram ecclesiasticam arcet et compellit ad nobis et *sacrae* coronae obediendum. A „*sanctae coronae*“ kifejezés legelőször Radó nádor 1057. évi levelében (FEJÉR C. D. I. 395.) fordul elő, a mely azonban hamisítvány. IV. Bélának most idézett 1256. évi oklevelében KNAUZ NÁNDOR közlése szerint a „*sacrae*“ kifejezés helyett a „*sanctae*“ áll. Mon. Strig. I. 437.

⁴ Világosan kifejezi ezt az 1381. évben kötött turini béke okmánya, melyben a velencei köztársaság kötelezi magát 7000 aranyat fizetni: *Domino regi et ejus successoribus in regno et corona, et ipsi corone representanti dictum regnum*. Magyar történelmi tár XI. k. 15—16. l.

⁵ Már V. István mondja, hogy a nemességgel jár a korona iránti hűség. WENZEL VIII. 340. 1271. év: *spondens fidelitatis sue fervorem, qua corone regie ex debito nobilitatis sue tenetur*, in facto eodem per evidenciam operum declarare.

Az állami főhatalom nem királyi hatalom többé, mint a Szent István létesítette államszervezet korában, hanem a szent korona hatalma (*jurisdictio Sacrae Regni Coronae*), az állami felségjogok nem királyi felségjogok, hanem a szent korona jogai (*jura Sacrae Regni Coronae*), a melyek nem a király személyét illetik többé, hanem a szent koronát és attól szállanak át a királyra.⁶

A szent korona közjogi fogalmának, személyiségének kifejlődése hozta létre nálunk a valódi közhatalomnak, az állami hatalomnak tiszta fogalmát, mely a nemzetben, az állammá szervezett népben bírja gyökerét és annak akarata alapján a koronázás útján száll át a királyra. Az átruházott közhatalom eszméjét és lényegét már *Werbőczy* oly világosan és határozottan formulázza, a mint azt egyik nyugati államnak, még Angolország-nak alkotmányában sem találjuk. *Werbőczy* idevonatkozó egyik főtétele ekként hangzik: „Miután a magyarok . . . őt (Szent Istvánt) önként királyukká választották és meg is koronázták: a nemesítésnek és következésképpen a nemeseket díszítő és a nem nemesektől megkülönböztető birtokadományozásnak joga és teljes hatalma az uralkodással és kormányzással együtt az összességtől (*communitas*) és az összesség hatalmából az ország szent koronájára és következésképpen fejedelmünkre és királyunkra átruházva lett.”⁷

Az Anjouk alatt létrejött új birtokrend és azon felépülő új rendi szervezet szintén a szent korona közjogi fogalmához, személyiségéhez fűződik. Az ország területe a szent korona területe, a királyi jövedelmek a szent korona jövedelmei (*peculia, bona sacrae regni coronae*) és minden szabad birtokjog a szent koronától, mint gyökértől veszi eredetét (*radix omnium*

⁶ A XV. század okmányaiban már a királyok első sorban a szent korona jogáról, a szent korona iránti hűségről beszélnek, a melyből saját jogukat és a király iránti hűséget származtatják. H. O. II. 351. 1468. év sed per defectum seminis eiusdem ad sacram dicti regni nostri Hungarie coronam *consequenterque* nostram majestatem . . . rite et legitime devoluta esse perhibetur. U. o. 378. 1497. év: attendentes merita . . . que ydem imprimis sacre dicti regni nostri Hungarie corone *ac deinde* majestati nostre . . . exhibuerunt. H. O. I. 345. 1444. év: ipsi sacrae regni Hungarie corone et exposit nobis. L. még WAGNER, *Analecta Scep.* III. 212. H. O. II. 380. 399. 411. 423. IV. 449. V. 425. 451. 456.

⁷ HK. I. r. 3. cz. 6. §. — V. ö. II. r. 3. cz. 2. §.

possessionum), miért is, ha a megadományozott nemzetsége kihal, a birtok a szent koronához visszatér.⁸

A szabad birtokjognak ez a közvetlen kapcsolata a szent koronával létrehozza a közszabadságban, a közjogi jogokban való részvételnek újabb alapját, a szent korona tagság fogalmát. Mindaz, a ki szabad birtokjogát a szent koronától származtatja s azzal ez alapon közvetlen összeköttetésben áll, tagja a szent koronának (*membrum sacrae regni coronae*),⁹ részt vesz a szent korona birtokában levő közhatalmi jogokban: a törvényhozási, bírói, kormányzati és hadi hatalom gyakorlásában. A szent korona tagjai a nemeseken kívül a birtokos egyházak és városok, mert ezek is gyökeres joggal a szent koronától bírnak birtokaikat. Mindezek együttesen a szent koronát fején viselő királylyal egyetemben alkotják azt az egységes közjogi egészet, élő szervezetet, a mit a középkori források a szent korona egész testének neveznek (*totum corpus sacrae regni coronae*), napjainkban pedig államnak nevezünk.¹⁰

A szent koronára vonatkozó jogelvek kifejlődése következtében a királyi hatalom határozott közjogi alapot nyert, közhatalommá és pedig alkotmányosan korlátolt közhatalommá válik. A magyar állam monarchia marad ugyan, a melyben a király szuverén, de az állami főhatalomban foglalt jogok gyakorlásuk tekintetében megoszlanak a király és a politikai értelemben vett nemzet, a szent korona tagjai között. A király, mint a szent korona viselője, alakilag a szent koronában foglalt

⁸ HK. I. r. 10. cz.: Quia dictum est superius, quod omnis nobilitatis, et possessionariae collationis plenaria potestas, in principem nostrum translata sit: ideo advertendum; quod princeps ipse noster universum dominorum, baronum, et magnatum, ac aliorum regni nobilium possessionatorumque hominum, in casu, quo quis eorum sine haeredibus, et posteris decesserit, verus, et legitimus successor sit. Omnia enim bona, et jura eorum possessionaria, ab ipsa sacra regni Hungariae corona, virtute translationis praenotatae, originaliter dependent, et ad eandem semper respiciunt, devolvunturque eorum possessore legitimo deficiente.

⁹ HK. I. r. 4. cz. Et huiusmodi nobiles, per quamdam participationem, et connexionem immediate praedecaratam, *membra sacrae coronae esse censentur*.

¹⁰ 1435. (II.) decr. bevezetés: Tandem ipsorum congregatione adunata, de eorundem praelatorum, et baronum nostrorum, nec non nobilium regni nostri, *totum corpus ejusdem regni*, cum plena facultate absentium repraesentantium, unanimi voto, consilio, deliberatione et consensu . . . . disposuimus, decrevimus, et duximus ordinandas, declarandas et firmandas.

közhatalmi jogok birtokosa, hatalma kiterjed a nemzet valamennyi szabad tagjára, a szent korona tagjaira, a kik vele közvetlen alárendeltségi viszonyban állanak.¹¹ De viszont a szent koronának tagjai, mint a szent korona egyes területrészeinek birtokosai, részt vesznek a szent koronát megillető közhatalmi jogok gyakorlásában.

Az állami hatalom gyakorlásának minden ága közjogi jellegű, alkotmányos formát nyer, alkotmányosan megosztott közhatalom gyanánt jelentkezik. A törvényhozó hatalom, mint a jogalkotás külön tényezője mindinkább előtérbe lép és alkotmányosan megosztott hatalommá válik. Már Zsigmond uralkodása alatt érvényre emelkedik azon jogelv, hogy a törvényhozó hatalom a szent korona egész testét (*totum corpus sacrae coronae*) illeti meg, tehát a szent koronát fején viselő királyt és a szent korona tagjait.¹² Törvényt csak az arra meghívott országgyűlésen lehet alkotni, a nemesek, a birtokostestületek és a szabad királyi városok részvétele mellett. Ezen alkotmányjogi elv uralmát már Werbőczy-nél világosan kifejezve találjuk, midőn mondja: *Et sic postea reges ipsi, convocato, interrogatoque populo, constitutiones facere coeperunt: Prout et temporibus nostris fieri consuevit.*¹³

Hasonló megosztottságot találunk a hadi, törvénykezési és kormányzati hatalom gyakorlása tekintetében.

A banderialis hadszervezet lényegében nem egyéb, mint a hadi hatalomnak megosztása a király és a szent korona tagjai között, az állami alattvalóknak hadi hatalommal való felruházása. A hadi hatalomnak fő alkatelemei: a hadüzenés és a békekötés joga, valamint a fegyverbehívás a fejedelmet illeti; mindazáltal a szent korona nevezetesebb tagjai, azok, a kik a szent koronától nagyobb területrészt bírván, nagyobb számú jobbágyság felett

¹¹ A szent korona egész testéhez tartozott Dalmácia, Horvát- és Tótország, valamint Erdély. Werbőczy HK. III. 1. Et consequenter, regnorum Dalmatiae, Croatiae, et Slavoniae, atque Transylvaniae, sacrae videlicet coronae regni hujus Hungariae dudum subjectorum, et incorporatorum consuetudinibus, a nostra lege parumper distantibus, atque discrepantibus . . . V. ö. Tkalcic, Mon. Hist. I. 7. és 45.: Horvátországról: Fidelitatem continuum corone nostre efficaciter exhibitum. Szlavoniáról: Terram Slavoniae sive banatum coronae Hungariae subjugavit. — És Spalato, Trau, Sebenico városokra nézve Anjoukori dipl. eml. III. 630—631. l.

¹² L. a 10. jegyzetet.

¹³ HK. II. r. 3. cz.

rendelkeznek, azon jogot nyerik, hogy az ország védelme szempontjából várakat építhetnek, haderőt tarthatnak és azt saját zászlajuk alatt vezethetik a háborúba.¹⁴

Ügyszintén a nemzeti haderőt képező derékhad, a *generalis exercitus*, a melyen e korszakban az állam haderejének súlypontja nyugodott, az ország határán kívül csak a szent korona tagjainak hozzájárulása mellett alkalmazható; valamint a hadiadó (*dica, contributio*) életbelépése következtében annak időről-időre való megajánlása s ezáltal az ország haderejéről való gondoskodás szintén a szent korona tagjainak, az országgyűlésnek hozzájárulását kívánta meg.

A törvénykezési és kormányzati hatalom is mindinkább elveszti kizárólagos királyi jellegét és a szent korona tagjai mind nagyobb mértékben és mind önállóbban vesznek részt annak gyakorlásában.

A kormányzó királyi tanács tagjai hovatovább nemcsak a király bizalmából, hanem az országgyűlés kirendelése alapján foglalnak helyet a királyi tanácsban és a királyi törvényszéken. Az előbbi korszak udvari tisztjei országos méltóságokká, az ország igazi bárói lesznek (*veri barones regni*). Különösen pedig a nádor, a ki a király és az országgyűlés együttes bizalmából nyervén állását, a szent korona tisztviselője lesz és mint ilyen, közbenjáró bíró a király és a nemzet között.

A vidéki kormányzat autonóm és önkormányzati jellege szintén a szent koronára vonatkozó jogelvek alapján fejlődött ki. A megyei közönségekbe sorakozott nemesség, valamint a városi közönségekbe sorakozott polgárság a szent korona tagságának alapján mind nagyobb mértékben vesz részt a törvénykezési és kormányzati ügyek intézésében és mind nagyobb korlátozó erőt fejt ki a királyi hatalommal szemben. Az állami végrehajtás hovatovább nálunk is úgy mint Angliában, a megyei és a városi közönségeket illeti meg. Előáll a magyar törvényhatósági intézmény.¹⁵

A mint az eddig előadottak tanúsítják, a szent korona államszervezetnek a nyugati hűbéri államszervezettől eltérő jellegét a szent korona közjogi fogalmának kifejlődésében, a szent korona személyesítésében kell keresnünk. A szent korona

¹⁴ L. ezen korszak VI. fejezetét.

¹⁵ L. ezen korszak V. fejezetét.

jogelvek kifejlődése állotta útját annak, hogy az állami lét fennállási alapját képező kötelék teljesen elveszítse közjogi jellegét és annak helyébe az egyéniség elvén nyugvó hűbéri kötelék lépjen; sőt ellenkezőleg előidézte azt, hogy az általános alattvalói kötelék közjogi jellege szilárdabb alapot nyert azáltal, hogy a nemzet szabad tagjai, a nemesek az államhatalom birtokosa gyanánt tekintett szent koronával léptek alattvalói viszonyba.

A királyi hatalom ugyan az új államszervezetben sokkal nagyobb mértékben közjogi jellegű, közjogi alapon nyugvó hatalom, mint a Szent István létesítette államszervezetben, mindazáltal a királyság nem foglalja el többé az állami élet terén azon uralkodó állást, mint az előbbi korszakban, mert a szent koronában foglalt jogok csak részben illetik a királyt, osztozik azok gyakorlásában a szent korona tagjaival. Az egyéniség elve a határozottabb közjogi formák daczára, sokkal jobban érvényesül most, mint az előbbi korszakban. Az egyes állami alattvalók, az egyházi és világi főurak vagyonosságuk arányában nagyobb mérvű köteleességeket, szolgáltatásokat teljesítenek ugyan a szent korona érdekében, de viszont nagyobb magánhatalmuk, hadi, törvénykezési és pénzügyi jogaik, valamint nagyobb függetlenségük és önállóságuk a királyi hatalommal szemben a szent korona jogelvek alapján alkotmányyszerű biztosítást, törvényes formát nyert. A nem nemes szabadok rendjéből kifejlődött jobbagság nem a királyi hatalomnak támaszát képezi többé, hanem az egyházi és világi főuraknak, a kiknek földesúri hatalma alá került.

Ha az államot és az azt jelképező szent koronát, mint emberi testet képzeljük, azt mondhatjuk, hogy a tagoknak, a részeknek megerősödése, hatalomhoz jutása a főnek, a királyságnak szükségképpen meggyengülését vonta maga után. Minél inkább kifejlődik a szent korona jogelvek alapján a közhatalmi jogok megosztottsága a király és a szent korona tagjai között, annál inkább aláhanyatlik a királyi hatalom, annál csekélyebb befolyást gyakorol a királyság az állami élet vezetésére és a közügyek intézésére.

A magyar király már a XV. század végével és a XVI. század elején éppen úgy, mint egykoron a nyugati hűbéri államokban, csak *primus inter pares*, csak első a szent korona tagjai között. Önálló hatalmának, nevezetesen hadi hatamának és így politikai

súlyának és befolyásának alapját a királyi birtokok képezik, mert — a mint már kifejtettük, — az új államszervezetben is a közhatalomban való részesedés és így a politikai befolyás a földbirtokon nyugodott. Eléggé tanúsítja ezt a felfogást azon közjogi tétel uralma, hogy a király éppen úgy, mint a főurak, köteles vagyonszága, birtokai és jövedelme arányában az ország védelmére haderőt tartani.¹⁶

A királyi birtokok és jövedelmek azonban a XV. század folyamán is folyton csökkentek és így csökkent a királyság tekintélye is, úgy hogy a szent korona tagjai már Albert korában szükségesnek látták törvényt alkotni a királyi birtokok és jövedelmek csökkenésének megakadályozása végett.¹⁷ Szükségesnek látták bizonyos birtokokat és jövedelmeket a királyság részére állandóan biztosítani s ezáltal a szent koronát fején viselő király tekintélyét a végleges bukástól megóvni. Ez alapon fejlődött ki nálunk az elidegeníthetlen koronajavak fogalma.¹⁸ Bizonyos javak és jövedelmek a szent koronát illetik és a király azok felett nem rendelkezhetik, sem zálogba nem adhatja, sem el nem idegenítheti, hanem azok a királyi udvartartásra és az országos védelemre fordítandók.¹⁹ A szent korona elidegeníthetlen birtokait és jövedelmeit részletesen megállapította az 1514. évi decretum 3. cikke.

Az új államszervezet alkotmánytörténeti szempontból mindenestre nevezetes haladást jelez a Szent István létesítette államszervezettel szemben, midőn a személyes jellegű királyi hatalom helyébe a nemzetben gyökeredző, a király és a nemzet között megosztott közhatalmat helyezte, a melynek tulajdonképpeni birtokosa a szent korona és arról száll át a királyra. Ámde ezen államszervezetben a szent korona nevezetesebb tagjainak, az egyházi és világi főuraknak hatalma annyira túl-

¹⁶ L. pl. az 1454:2. 1498:21. t.-cikkeket.

¹⁷ 1439:16. t.-cz.: *Perpetuas vero venditiones, vel impignorationes iurium regalium, et coronae; nec cum consilio, nec sine consilio quorumque, faciemus.*

¹⁸ E fogalom már az 1444. évi decretumban határozott kifejezésre jutott. 3. t.-cz.: *Et nec ab aliquo regium . . . iidem proventus, a corona regia, in toto, vel in parte, alienari debere potuissent.* L. még a 4. t.-cikket. KOVACHICH, *Sylloge Decr. Com.* 77—78. l.

¹⁹ L. az 1514:1. 2. 1546:25. 54. 1548:30. 1552:30. 1608. k. e. 22. t.-cikkeket.

súlyba helyezkedett, hogy ezáltal az államfőnek, a királynak hatalma csaknem teljesen megsemmisült, a mi azután a mohácsi vészhez vezetett.

A mohácsi vész után I. Ferdinánd és utódai alatt a nyugati államokkal, nevezetesen a német birodalommal fentartott szorosabb összeköttetés, a melyre a magyar nemzetet a törökhódítás kényszerítette, juttatja nálunk új erőhöz a királyságot az abszolút fejedelmi tanok alkalmazása következtében, a nélkül azonban, hogy e tanok behatása a szent korona jogelveket felszorítani és a királyság alkotmányos jellegét megszüntetni képes lett volna.²⁰

A szent korona államszervezet határozottabb közjogi alapjánál és formáinál fogva sokkal közelebb áll az újabb államszervezetekhez, mint a hűbéri államszervezet, a mely magánjogi alapon nyugvó és magánjogi formák szerint konstituált államszervezet. Éppen ezért a szent korona államszervezet sokkal tovább volt képes ellenállani az újabb állami eszmék behatásának, mint a nyugati hűbéri jellegű államszervezetek. A lényeges átalakulás nálunk csak 1848. évben következett be.

A királyság a szent korona államszervezetben sokkal nagyobb külső tekintélyt élvez, nagyobb külső fénynyel és díszszel van körülvéve, mint az Árpádok korában. Ennek okát egyrészt abban kell keresnünk, hogy a szent koronára vonatkozó jogelvek kifejlődése következtében emelkedik a szent korona tekintélye, melyben minden nemes saját közjogi állásának, politikai szereplésének biztosítékát látta és ezzel együtt emelkedett a szent koronát fején viselő királyé is;²¹ másrészt, mert az idegen származású magyar királyok többnyire más országok fejedelmei is voltak és így nagyobb hatalmuk alapján nagyobb nemzetközi súlylyal bírtak, nagyobb jövedelmi források felett rendelkeztek, mintha csak magyar királyok lettek volna.

A királyság külső fényének emelkedése kifejezésre jutott a címkezésben is. Míg egykoron a királyok a *Serenitas, Excellentia*

²⁰ Már I. Ferdinánd idevonatkozó törekvéseit különösen a kormányzat központosítása tekintetében, a melyek Magyarország állami függetlenségét is érintették, helyesen fejtegeti KÁROLYI ÁRPÁD, Bocskay szerepe a történetben, 1898.

²¹ Helyesen mondja erre nézve BEÖTHY ÁKOS (A magyar államiság fejlődése, 61. l.): „Kétségtelen tehát, hogy minden magyar emberre nézve élet és halálnak kérdése a koronának megvédése, hiszen egész existenciája tőle függött. Annak ereje az ő erőssége, annak hanyatlása az ő pusztulása.”

Regalis címzéssel éltek, addig IV. Béla óta a *Majestas* címzés lép előtérbe, mely már a vegyesházbeli királyok korában állandóvá válik, habár még a *Serenitas*, *Serenissimus Princeps* címzés is többször előfordul.²²

A király személyének szent és sérthetetlen volta törvények által nyert biztosítást és védelmet. Az Árpádok korában még a hűtlenség (*infidelitas*) és a felségsértés (*crimen laesae majestatis*) között éles különbséget nem tettek. Róbert Károly azonban a Zách Felicián esetéből kifolyólag a felségsértést, mint külön büntettet szabályozta, a midőn nemcsak a felségsértőt, hanem családját és rokonait is harmadízig a római felségsértési törvény példájára büntetéssel sújtotta.²³ Azonban Róbert Károly ez a rendelkezése, a *lex regalis* nem tarthatta fenn magát nálunk sokáig, mert már Nagy Lajos 1351. évi decretuma kimondotta, hogy az ártatlan gyermekeket és rokonokat az atya vagy rokon bünteteteiért büntetéssel sújtani nem lehet.²⁴

²² II. Endre az aranybullában még a „serenitas nostra” címzést használja; éppen úgy Albert 1439. évi decretumának bevezető részében; Mátyás 1478: 3. 9. 14. t.-cikkekben, a mely decretumban különben a „majestas” és „serenitas” váltakozva fordul elő. „Serenissimus princeps” címzésre nézve lásd pl. 1384. 1439. 1458. (Szilágyi); 1474. 1478. 1495. 1498. évi decretumokat.

²³ L. a Zách Felician esetére vonatkozó okmányokat, KOVACHICH Supl. ad. Vest. Com. I. 268—274. FEJÉR C. D. VIII. 2. 389. V. ö. Bartal Commentaria III. 17.

²⁴ 1351: 19. t. cz. Porro, pro excessibus patris filius, nec in personam, imo nec in possessionibus, aut in rebus damnificetur, aut condemnatur. És u. o. a 10. t.-cikk. A felségsértés büntetéről lásd *Werbőczy* HK. I. r. 14. cz. 1. §.

2. §. A királyi trón betöltése. A trónöröklés és a választás.*

Az Árpádház fiága III. Endrével sirba szállván, a nemzet teljesen szabad választási joghoz jutott, mert az összerződés első pontjára¹ támaszkodó államjogi alaptételünk szerint a királyi trónra csak a fiivadékok tarthattak igényt. Semmi olyan jogemlékünk nem maradt fenn, mely arról tanuskodnék, hogy az Árpádház leánymaradékai is trónöröklési joggal bírtak s hogy ehhez képest a nemzet köteles lett volna közülök választani.²

A trónöröklési elv a szabad választási jog mellett e korokban egész 1687. évig azon jelentőséggel bírt, hogy a nemzet a régi jog erejénél fogva a királylyá választottnak családját — miként az Árpádházat — királyi családnak tekintette és a tőle származó fiutódok trónöröklési jogát a választási jog fentartása mellett elismerte.

Az Árpádház fiágának kihaltával a nyugati államokban dívó felfogás következtében a leányági maradványok lépnek fel mint trónkövetelők és a nemzet ezek közül választ azon kegyeletnél fogva, melylyel az Árpádház iránt viseltetett, a mely három századon át adott királyokat a magyar nemzetnek.³

Mintfogya több leányági utód igényelte a királyi trónt, az ország pártokra szakadt és az egyház is beavatkozott a királyi trón betöltésének ügyébe. VIII. Bonifác, a középkori pápák utolsó nagy alakja, már III. Endre korában különös jogot formált a magyar királyság irányában és most, midőn III. Endre

* *Irodalom*: CZIRÁKY M. A. GRÖF, *Disquisitio historica de modo consequendi summum imperium in Hungaria* 1820. DEÁK FERENCZ, *Észrevételek Lustkandl Venczel munkájára* 1865. (Budapesti Szemle I. k.). SALAMON FERENCZ, *A magyar királyi szék betöltése* 1866. FRANKÓI V., *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkal* 1901.

¹ *Anonymus*, *Gest. Hung.* cap. 6.: *Primus status iuramenti sic fuit: ut quamdiu vita duraret, tam ipsis, quam etiam posteris suis semper ducem haberent de progenie Almi ducis.* MHK. 399. 1.

² Erre nézve nevesebb íróink egyetértének. Lásd a fentebb idézett munkákat.

³ Hogy a leányági utódoknak nálunk trónöröklési joguk soha sem volt, azt DEÁK FERENCZ fentebb idézett alapos jogtörténeti értekezésében meggyőzően kimutatta LUSTKANDL V. osztrák író ily című munkájával szemben: *Das ungarisch-österreichische Staatsrecht.* 1863.

sírba szállott, a trónkövetelők öröklési jogának eldöntését saját hatáskörébe tartozónak állítván, a trónkövetelőket maga elé idézte. Wenzel követei azonban nem akarták küldőjük jogának elbírálását a szentszék ítélete alá bocsátani, mindazáltal VIII. Bonifác a bibornokok tanácsára az öröklés joga alapján Károly Róbertnek ítélte oda a magyar királyi trónt.⁴ Ugyanezen nyomon haladtak VIII. Bonifác utódai.⁵ Előbb Boccasini, utóbb Gentilis bibornok jött Magyarországra, mint a szentszék teljhatalmú követe, hogy Károly Róbertet trónra segítse.

A magyar nemzet nem volt hajlandó a pápák döntési jogát elismerni; előbb Wenzel cseh királyfit, majd Ottó bajor herceget választotta meg⁶ és Károly Róbertre csak akkor került a sor, midőn már a két előbbinek alkalmatlan volta kétségtelenné vált.

A Károly Róbert megválasztására vonatkozó okmányokból két jogelv kidomborodását világosan látjuk: egyfelől, hogy őt a nemzet nem az öröklési jogra támaszkodó pápai ítéletek alapján ismerte el királynak; másfelől, hogy a nemzeti köztudatban élő öröklési elv, a melyet az összerződés első pontjában találunk, Károly Róbert megválasztásakor is érvényre jutott, a mennyiben a tőle származók igényét a királyi trónra éppen úgy elismerték, mint a nemzeti hagyomány szerint Árpád vezérre választása alkalmával a tőle leszármazóké.

Az 1307. évi választásról szóló okmány világosan mondja:⁷ „hogy Károly urunkat és a tőle származókat, úgy a mint azt a királyi öröklés kívánja, Magyarország királyává fogadtuk.” Majd ugyanilyen értelemben olvassuk az 1308. évben kiállított oklevélben,⁸ hogy: „Jövőben is örök időken át az igazi pápák

⁴ L. ezen ítéletet FEJÉR C. D. VIII. 1. 121—129. 1303. év.

⁵ V. Kelemen pápa Ottóra nézve hasonló ítéletet hozott. FEJÉR C. D. VIII. 1. 207—218. THEINER Mon. Hung. I. 419.

⁶ Hogy Wenzel cseh királyfi választás útján nyerte el a királyi trónt, arra nézve lásd Anj. okm. I. 26. 53. — Hasonlóképpen Ottó is, lásd BARTAL, Commentaria III. 6.

⁷ FEJÉR C. D. VIII. 1. 221.: Nos igitur eiusdem regni bonum statum et commodum ex animo intendentes, diligenti collatione praehabita dominum nostrum Carolum, ac *posteritatem eius*, prout regalis successio exigit, in regem Hungariae, ac naturalem dominum perpetuum suscipimus.

⁸ FEJÉR C. D. VIII. 1. 267—268. Vatikáni okirattár I. sor. II. k. 115. l. — A második választás színhelye Pesten a domokosok zárdája mellett

és a római egyház erősítsék és koronázzák meg Magyarország királyát, a kik az igazi királyi nemzetségből származnak és tőlünk egyértelműleg megválasztatnak.”

A trónöröklési jog azonban csak fiutódokra vonatkozott s azért már Nagy Lajos halálával elenyészett. Mindazáltal a nemzet Nagy Lajos érdemeit méltányolva leányát, Máriát, királynak választotta, a ki ugyan uralkodásának kezdetén kiállított okleveleiben királyi hatalmát az öröklés jogára alapítja,⁹ de később maga is elismeri, hogy a nemzet egyező akarattal választotta és koronázta meg királylányá.¹⁰

Zsigmond és Albert szintén választás útján jutottak a trónra¹¹ és mindkettőnek megválasztásánál nem a legitimitás elve, hanem az volt az irányadó motivum, hogy a mindinkább előrenyomuló törökökkel szemben az ország más állam támogatását, külföldi segítséget biztosítson magának.

A szabad választási jog elve a leghatályosabban érvényesült Albert elhalálózása alkalmával, a midőn az öröklési jog mellőzésével nem Albert fiát Lászlót, hanem I. Ulászlót választották meg. Ugyanakkor 1440. június 29-én a Budán nagy számmal összegyűlt nemesek manifestumot bocsátottak ki, a melyben a szabadválasztás jogát a leghatározottabban hangsúlyozván, kimondták, hogy a csecsemő László koronázása érvénytelen, mert „a királynak koronázása mindig a nemzet akaratától függ és a korona hatása és ereje az ő jóváhagyásukban rejlik.”¹² Valamint kimondták azt is, hogy a most használt korona a szent korona minden erejével és *mysteriumá*-val bírjon.

Kimondása ez azon jogelvnek, hogy a nemzet választása nélkül nincs király, hogy az öröklési jog magában véve nem elegendő, hanem csak akkor, ha ahhoz a nemzet akarata is

volt. (Most az angolkisasszonyok zárdája.) PÓR ANTAL, Századok 1893. évf. 423–424. l.

⁹ L. pl. az 1382–1383. évből FEJÉR C. D. X. 58–59. 60. 65–66. 70. 78. 84.

¹⁰ DEÁK F. id. m. 23–24. l.

¹¹ Zsigmondra nézve KATONA, Hist. Crit. XI. k. 235 l.; Albertre nézve u. a. XII. k. 821.

¹² „Considerantes etiam potissime, quod semper regum coronatio a regnicolarum voluntate dependet, ac efficacia, et virtus coronae in ipsorum approbatione consistit“ . . . L. ez oklevelet KOVACHICH, Vest. Com. 235–243. l.

hozzájárul; a mi azonban — egészen korlátlanul alkalmazva — az összerződés első pontjában, valamint Károly Róbert választási okmányában kimondott öröklési elvvel ellenkezik, mert ennek jogilag csak azon értelme lehet, hogy a nemzet csak a már királylányá választottnak fiutódai közül választhat.¹³

I. Ulászló négyévi uralkodás után a várnai csatában hősi halállal mult ki. A nemzet előtt ekkor már nyilvánvaló lett, hogy a külföldi támogatástól sok jót várni nem lehet és így az a jelszó, hogy az országnak szövetséget kell keresni, jelentőségét veszítette. A nemesek egy része azon volt, hogy belföldit, valamelyik magyar főurat, kell a trónra emelni; de győzött a Hunyadi János által vezetett párt, mely a régi jogot, a legitimitás elvét figyelembe véve Lászlót, Albert királynak fiát, választotta meg királylányá.

Ugyancsak I. Ulászló óta látjuk, hogy az egyházi és világi főuraknak döntő befolyása a királyválasztó országgyűlésen megszűnik. Azelőtt a királyok, így Nagy Lajos és Zsigmond, nem az országgyűléshez, hanem a főurakhoz fordultak, hogy kijelölt utódaik megválasztását biztosítsák. De a királyválasztó országgyűlésen is a főurak vitték az irányadó szerepet, mert a nemeség nem személyesen, hanem csak csekély számú küldöttei által jelent meg, miért is az 1447. évi decretum 30. cikke kimondta, hogy a királyválasztásnak szabályszerűen összehívott országgyűlésen a nemesek részvételével kell történnie.¹⁴

¹³ Ezt figyelembe véve, I. Ulászló megválasztását nem lehet törvényesnek tekintenünk. Ellenkező álláspontot látszik elfoglalni ANDRÁSSY GYULA GRÓF (A magyar állam fenmaradásának és alkotmányos szabadságának okai 273—274. l.) Érvelései kettős szempontból nem egészen megfelelőek: egyrészt, mert V. László nem Károly Róbert megválasztása jogán igényelhette a királyi trónt, miután ő Károly Róbertnek leányági utódja volt, már pedig a trónöröklési jog csak fiági utódokra vonatkozott, hanem atyjának, Albertnek megválasztása alapján; másrészt ez utóbbi alapon V. Lászlót kizárólagos trónöröklési jog illette meg, mert egyedüli fiutód volt. A nemzet kötelessége lett volna őt megválasztani, mert a királylányá megválasztottnak fiutódai a magyar jog szerint trónöröklési igénynyel bírtak. E felfogás mellett tanuskodik, hogy már az 1453. évi decretum 5. cikke I. Ulászló adományleveleit érvénytelennek nyilvánította.

¹⁴ Item : si dominum regem, quocunque tempore, decedere contingat, extunc domini praelati, et barones, in electione novi regis, inter se dispare esse non debent. Sed de singulis comitatibus certos nobiles convocare facientes, cum eisdem unanimiter faciant electionem. KOVACHICH, Sylloge Decr. Com. I. 128. l. V. ö. Suppl. ad Vest. Com. 88—89.

Mátyás megválasztásánál egyrészt a szabadválasztás elve, másrészt a köznemesség túlnyomó befolyása már teljes mértékben érvényesült. De azért az ő alatta hozott nádori cikkek a régi jogot, a mely szerint a király fiutódai trónöröklési joggal bírnak, teljes erejében helyreállítják és a nemzet részére a szabadválasztási jogot csakis fiutódok nemléte esetére biztosítják.¹⁵

Mátyás csak törvénytelen fiút (Corvin Jánost) hagyott maga után, a mi ismét előidézte a trón betöltése körüli bonyodalmakat. Sem Frigyes császár, sem fia, Miksa, a kik a trónt igényelték, nem voltak kedveltek a magyar nemzet előtt a Mátyással folytatott háborúik miatt és így a nemzet választása II. Ulászlóra esett.

II. Ulászló a szabad választás jogán jutott a trónra,¹⁶ de már 1491. évben kénytelen volt Miksával olyan szerződést kötni, a mely szerint, ha fiutódok nélkül halna el, a magyar királyi trón Miksára, vagy ha már nem élne, utódaira szálljon.¹⁷ Ki volt kötve, hogy Ulászló ezen szerződés elfogadása végett országgyűlést hívjon össze. Mi történt az 1492. évben február 2-ikára összehívott országgyűlésen, az mindeddig kellőképpen felderítve nincs. Annyi azonban kétségtelen, hogy az öröklési szerződés törvénybeiktatva nem lett; de azt az országgyűlésen megjelent főurak és nemesek úgy maguk, mint a távollevők nevében elfogadták és három oklevélben aláírásukkal és pecsétükkel megerősítették.¹⁸ Mindazáltal már az 1498. évi decretum 45. cikke kimondotta, hogy külföldi fejedelmek szószólóit a királyválasztó országgyűlésre nem szabad bebocsátani; majd az 1505. évi rákosi országgyűlés ezt azzal toldotta meg, hogy ha II. Ulászló fiutódok nélkül halna el, csak belföldit fognak királylyá választani.¹⁹ Ellenben Miksa újból megerősítette Ulászlóval az öröklési szerződést és a kettős házasság ennek újabb erőt adott: II. Lajos nőül vette Miksa leányát Máriát és II. Lajos nővére Anna, I. Ferdinánd nejévé lett.

¹⁵ 1485: 1. 2. és 3. t.-cikkek.

¹⁶ Világosan elismeri ezt II. Ulászló 1490. évben kiadott oklevelében. L. Corp. Juris Hungarici. — V. ö. FRANKÓI, II. Ulászló királylyá választása. Századok, 1885. évf.

¹⁷ L. e szerződést CZIRÁKY, id. m. 255. és kv. 1.

¹⁸ E három oklevelet közölte FIRNHABER FR., Archiv f. Kunde österr. Gerichtsquellen, 1849. II. k.

¹⁹ KOVACHICH, Vest. Com. 448. 1.

Ily viszonyok között sújtotta a magyar nemzetet a mohácsi vész, mely a trónviszályt és az ország kettészakadását elkerülhetlenné tette. Először Zápolya Jánost koronázták meg nov. 11-én Székesfehérvárott minden törvényes forma megtartása mellett azon egynek kivételével, hogy nem a nádor adta az első szavazatot, mert Báthory István nádor nem volt jelen. Utána Ferdinándot választották királylyá Pozsonyban december 17-én. E királyválasztó országgyűlés formája törvényesebb annyiban, mert nemcsak az özvegy királyné Mária, hanem a nádor is részt vett az összehívásban.²⁰

Melyik volt a jogszerinti király és melyik nem? E kérdést már a történelem eldöntötte olyképpen, hogy mindkettőt királynak ismerte el: egyiket az ország keleti, másikat nyugati részére nézve.²¹ Később a Zápolyák kihalása után 1571. évben Báthory István fejedelemmé választatván a keleti királyságból, török fenhatóság alatt az erdélyi fejedelemség alakult, mely csak 1687-ben került vissza a szent koronához az I. Lipót és Apaffy Mihály között kötött szerződés alapján.

Miután a magyar nemzet Ferdinándot királylyá választotta, a régi jog, a mely Árpád vezérré választása óta fennállott, az ő fiutódaira is alkalmazást nyert, a mint azt az 1547. évi decretum 5. cikke világosan kifejezésre juttatja, midőn mondja: *Nam cum sese ordines et status regni non solum majestati suae sed etiam suorum haeredum imperio et potestati, in omne tempus subdiderint.*

A törvény szavai szerint a nemzet I. Ferdinánd megválasztásával a Habsburgházat éppen úgy uralkodó dynastiának ismerte el, mint annak idején az Árpádházat és az Anjouházat, sőt a nádori cikkek tanúsága szerint a Hunyadyházat. De az öröklési rend nem lévén megállapítva, a nemzet korlátolt választási joga, mely abban állott, hogy a fiutódok s egyáltalán az uralkodóház fitagjai közül választhatott, éppen úgy fenmaradt, mint az Árpádok korában.

E korlátolt választási jog megszüntetésére és az elsőszülöttségi fiági öröklési rend érvényre emelésére a Habsburgházi ural-

²⁰ L. a székesfehérvári és a pozsonyi királyválasztó országgyűlések leírását, FRANKÓI, Magyar országgyűlési emlékek I. 13—22. és 33—55. l.

²¹ L. a két király politikai magatartását ACSÁDY I., A magyar nemzet története (Millenniumi kiadás) V. 27. és kv. l.

kodók I. Ferdinánd óta folyton törekedtek, de e törekvésüknek a nemzet 1687-ig ellenállott. Midőn I. Ferdinánd 1561. évben a Bécsbe összehívott magyar főuraknak fiát, Miksát ajánlotta a királyi trónra, Nádasdy Tamás nádor a király ajánlatára mély tisztelettel azt felelte, hogy nem feleselésből, mely távol áll tőle, hanem hivatalánál fogva a közszabadság védelmére megjegyzi, miszerint tagadhatatlan ugyan, hogy az öröklés ő felsége fiait illeti, de hogy a három közül, kik mind jelesek és kitűnők, ki emeltessék a trónra, az a nemesség választásától függ.²² Erre a király a további tanácskozást máskorra halasztván, az 1563. évi királyválasztó és koronázó országgyűlésen a király és a nemzet között fenforgó ellentét az által nyert megoldást, hogy a választásról szóló okmányban az *electus* helyett a *nominatus* kifejezést használták.²³ Ez azonban a választási jog lényegén mit sem változtatott és a királyi decretumok, különösen II. Mátyás óta, állandóan bizonyítják, hogy a nemzet a királyválasztási joghoz szigorúan ragaszkodott.²⁴

I. Lipót volt az, a kinek uralkodása alatt Magyarország a török uralom alól felszabadult. Ezt figyelembe véve, Buda visszavétele után az 1687. évi országgyűlés két nagyfontosságú közjogi engedményt tett: egyrészt lemondott az ellenállási jogról,²⁵ másrészt elfogadván az elsőszülöttségi fiági öröklési rendet, lemondott a királyválasztási jogról is.

Az 1687. évi decretum 2. cikke, hivatkozással Lipót erre meire, kimondotta, „hogy mostantól jövőre és örök időkre senkit mást, mint Ő császári és királyi felségének saját ágyékából származott fiörökösei közül az elsőszülöttet fogják törvényes királyuknak és uruknak ismerni“. A harmadik cikk kiterjeszti a trónöröklés jogát II. Károly fimaradékaira és azok magvaszakadtaival biztosítja a nemzet szabad választási jogának feléledését. Végül az 1723. évi *pragmatica sanctio* a nőágak öröklési jogát is biztosította és szabályozta.

²² CZIRÁKY id. m. 146—148. l.

²³ CZIRÁKY id. m. 150—151. l. — V. ö. FRANKÓI, Magy. országgy. eml. IV. k. 369. és kv. l.

²⁴ L. az 1572:2. t.-cz. 1608. k. e. decr. bevezetés. 1622:2. 1625:3. 1646:2. 1655:2. 1659:1. t.-cikkeket.

²⁵ L. az 1687:4. t.-cikket.

3. §. A koronázás alkotmányjogi jelentősége. A koronázási eskü és a hitlevél. A koronázás szertartásai.

A koronázás a királyság eredetével egykorú és — a mint már kifejtettük — II. Endre óta alkotmányjogi jelentősége mindinkább emelkedik, sőt e korszakban a magyar alkotmánynak egyik nagyfontosságú intézményévé válik. Összefüggésben áll ez egyrészt a szent korona közjogi fogalmának, személyiségének kifejlődésével, másrészt a koronázási esküvel és a hitlevéllel.

A mióta a magyar nemzet a szent koronában látta az állam jelképét és személyesítve a főhatalom birtokosát, szükségképpen érvényre kellett emelkedni azon jogtételnek, hogy a koronázás a királyi hatalom alkotmányyszerű birtoklásának és gyakorlásának nélkülözhetlen feltétele, mert a királyi hatalom a szent koronával száll át a királyra.¹

Nem is volt szükség a koronázás kötelezettségét törvényben előírni. Pótolta a törvényt a nemzetben élő azon köztudat, az a jogmeggyőződés, mely az állami hatalomban foglalt jogokat a szent koronában rejlték tekintvén, a királyi hatalom törvényességét is a koronázáshoz kötötte. Koronázás nélkül nincs király, nincs törvényes királyi hatalom, mert — a mint *Werbőczy* tanításából látjuk — nincs alattvalói kötelesség, minthogy a nemzet szabad tagjai, a nemesek, csak a törvényesen megkoronázott király hatalmának vannak alávetve.² Csak a megkoronázott király szentesíthet törvényeket és adományozhat a szent korona jogán birtokokat.³

¹ Világosan kimondja ezt maga Mátyás király Pozsony városához intézett 1464. évi meghívó levelében: „Intendamus ad suscipiendam coronam regni, in qua totius pene dignitatis regie virtus quedam et summa consistit“. TELEKI, Hunyadiak kora XI. 81. — A Károly Róbert koronázására vonatkozó 1309. évi oklevél mondja: quasi in eo sit *ius regium* constitutum. FEJÉR C. D. VIII. 1. 338.

² HK. I. r. 4. cz.: Et hujusmodi nobiles . . . membra sacrae coronae esse censentur; nulliusque, praeter principis legitime coronati, subsunt potestati. I. r. 9. cz. Secunda libertas, quod nobiles totius regni, nullius, praeterquam principis legitime coronati subsunt potestati.

³ HK. II. 3. és 14. — Minthogy I. Ulászló koronázását érvénytelennek tekintették, adományait is visszavonták. A későbbi korra nézve lásd az 1741 : 4. 1791 : 3. 12. 32. és 36. t.-cikkeket.

Ugyanezen közjogi tételből folyólag mondja *Werbőczy*, hogy Magyarország mindenik királyát a szent koronával megkoronázni szokták;⁴ valamint mondja az 1572. évi II. decretum 1. cikke, hogy „Rudolf fejedelmet Magyarország régi törvényei és intézményei értelmében a magyar szent koronával megkoronázták.” A régi törvények és intézmények alatt itt a régi szokásjogot, a nemzetben élő jogmeggyőződést kell értenünk, mert az 1687. évi decretum előtt nincsen törvényünk, mely a koronázást kötelezően előírná.

Mindaddig, míg az elsősülöttségi fiági öröklési rend törvénybe iktatva nem lett, a koronázás a királyválasztásnak szorosan kiegészítő alkatrésze. Valamint a királyválasztás, úgy a koronázás is a nemzetet képviselő országgyűlést illeti meg; miért is a koronázásnak a királyválasztás céljából összehívott országgyűlésen a kath. egyház részvétele mellett kell történnie. Az országgyűlésen egybegyűlt nemesek I. Ulászló megválasztása alkalmával kibocsájtott manifestumukban kétségkívül a jog alapján állva mondták, hogy „a királyok koronázása mindig a nemzet akaratától függ és a korona hatása és ereje a nemzet beleegyezésében rejlik.” Mindazáltal I. Ulászló megválasztását nem lehet törvényesnek tekinteni, mert, a mint már az előbbi szakaszban kimutattuk, a megválasztott és megkoronázott királynak törvényes fiutódait Árpád megválasztása óta uralkodó közjogi tételünknel fogva trónöröklési jog illeti meg, a melylyel szemben a nemzetnek csak azon joga van, hogy a fiutódok közül választhat, de azok trónöröklési jogát törvényes ok nélkül nem mellőzheti és így nem mellőzhette V. Lászlóét sem, a ki akkoron egyedül bírt trónöröklési igénynyel.

A trónöröklési rend elfogadásával a nemzet korlátolt választási jogáról is lemondott, de azért az öröklés jogán álló király is a szent koronától nyeri törvényes hatalmát. *Werbőczy* azon tétele, hogy a főhatalom a szent korona joghatóságától származik át a királyra, továbbra is érvényben marad. Az 1687. évi decretum előírta, hogy az öröklés jogán álló király tartozik magát a hitlevél kibocsájtása és az alkotmánybiztosító eskü letétele mellett megkoronáztatni.⁵

⁴ HK. II. 3.

⁵ 1687: 2. t.-cz.: et erga semper, totiesque, quoties ejusmodi inauguratio instauranda erit, praemittendam praeinsinuatorum articulorum diplo-

A koronázásnak Szent István koronájával, a szent koronával kellett történni, mert a nemzeti köztudat szerint a koronázás alkotmányjogi hatása, *mysterium*-a, mely a főhatalom átruházásában áll, a szent koronához van kötve. Erről tanuskodik már III. Endre oklevele, melyben felpanaszolja, hogy uralkodásának és megkoronáztatásának ellenségei azon mesterkedtek, miszerint a szent király koronájához ne juthasson, s ezáltal uralkodásának tekintélye csorbát szenvedjen.⁶ Még inkább bizonyítja ezt Károly Róbert és I. Ulászló koronázásának története.

Minthogy a szent korona Károly Róbert megválasztása alkalmával 1308. évben Apor László erdélyi vajdától nem volt visszaszerezhető, Gentilis bibornok, pápai követ, az új koronát megáldotta, ellenben a régít, a szent koronát megvetettnek, hatásától megfosztottnak nyilvánította.⁷ Mindennek dacára a nemzet csak akkor tekintette Károly Róbert koronázását érvényesnek, alkotmányszerű jogerővel bírónak, midőn az a szent koronával ment végbe, a mint azt a király egyik oklevelében maga is elismeri.⁸

I. Ulászlót a nemzet zöme, a nemesség, közakarattal választotta királylyá és ugyanakkor az országgyűlésen megjelent főpapok, főurak és nemesek kijelentették, hogy a szent korona *mysterium*-a és ereje a másik koronára száll át. Ámde a nemzeti köztudat ereje hatalmasabb volt ezen időleges nyilatkozatnál. I. Ulászlót nem tekintették alkotmányszerűen megkoronázott királynak. Már 1453. évben az országgyűlés maga kérte V. Lászlót, hogy I. Ulászló adományleveleit vonja vissza és erejüktől foszszá meg.⁹ — Végül a nemzeti közfelfogást tükrözi vissza Mátyás

maticorum acceptionem, seu regiam assecurationem, deponendumque superinde iuramentum, in ea, qua majoribus suis praestitum esset, forma: diaetaliter intra hoc regnum Hungariae rite coronaturi.

⁶ „et quidam regiminis et coronationis nostrae aemuli primitus insidias latenter, et demum in patulo, ne ipsa corona S. regis tempore coronationis nostrae dari nobis possit, ut nostri regiminis autoritas, et salutis exordium regnicolarum differretur, potuissent. — KOVACHICH, Vest. Com. 150—151. l.

⁷ FEJÉR C. D. VIII. 1. 276—280. KOVACHICH Vest. Com. 176—179. l. Károly Róbert koronázásáról. U. o. 170—175. l.

⁸ Et licet hujusmodi coronationis modus sufficiens exstitisset, ut *opinionem tamen gentis hungaricae satisfaceret*, et ut scandalum de medio vulgi tolleretur, . . . eadem s. corona de novo exstitimus coronati. — KOVACHICH Suppl. ad Vest. Com. I. 262—263. l. V. ö. FEJÉR C. D. VIII. 2. 66.

⁹ 1453 : 5. t.-cz.

eljárása is, a ki a nemzet kívánatára nagy áldozatokkal járó harcokat vívott a szent korona visszaszerzéséért és csak akkor koronáztatta meg magát, a midőn már a szent korona birtokába jutott.

A koronázással kapcsolatosan fejlődött ki, mint alkotmánybiztosító intézmény, a koronázási eskü és a hitlevél.

Jogemlékeink tanúsága szerint II. Endre volt az első királyunk, a ki koronázása alkalmával alkotmánybiztosító jellegű esküt tett le. A XIII. század folyamán pedig már többször történik hivatkozás, a nemzet jogainak, szabadságának fentartását ígérő koronázási esküre.¹⁰ Az első ilyen eskü, a melynek szövegét is ismerjük, III.endrétől és Károly Róberttől való.¹¹

A koronázási eskü alkotmányjogi jelentőségéről tanuskodik, hogy a 1453. évi országgyűlés megkívánta, miszerint a csecsemő korban megkoronázott V. László az alkotmánybiztosító koronázási esküt utólag tegye le és annak szövegét törvénybe iktatta.¹²

Valószínű, hogy az alkotmánybiztosító eskü ezóta vált el a korábbi eredetű egyházi eskütől, habár csak II. Ulászlóról tudjuk biztosan, hogy azt külön nem a templomban, hanem a szabad ég alatt tette le.¹³

A Habsburgházból származott királyok alkotmánybiztosító esküjének szövege még I. Ferdinánd korából való, a melyen I. József korában azon változás történt, hogy az 1687. évi decretum 4. cikke alapján az aranybulla ellenállási záradékát kivették a megtartandó törvények közül.¹⁴

¹⁰ L. KOVACHICH Vest. Com. 81. I. FEJÉR C. D. V. 1. 237. V. 2. 508.

¹¹ III. Endre koronázási esküjét HORNECKI OTTOKÁR krónikájában (Reimchronik) találjuk. Az eskü hét pontból áll; részint egyházi, részint alkotmánybiztosító tartalommal. Magyar fordításban közli CZEH JÁNOS, A magyar királyok felavatási esküjök (M. T. Társaság évkönyvei III. 235. l.) — Károly Róbert esküjét közli KOVACHICH, Vest. Com. 174. l.

¹² L. az 1453: 1. t.-cíziket.

¹³ In frequentissima concione hic ab omnibus postulatum, ut cuncta regni iura privilegiaque a divis concessa principibus, vel maxime ab Andrea rege cum caeteris conditionibus inviolata serventur. Stephanus Bathor reipublicae nomine id in pulpito postulavit, ut a legitimo et coronato rege cuncta magis rata firmaque haberentur . . . Cum ista (rex) dixisset, iure iurando, deosculata cruce promissa omnia confirmavit, ingens undique plausus attollitur. *Bonfini*, Rerum Ung. Decad. IV. 10.

¹⁴ I. Ferdinánd alkotmánybiztosító esküje a „Corpus Juris Hungarici”-ban olvasható és ekként hangzik: Nos Ferdinandus, Dei gratia rex Hungariae Bohemiae etc. iuramus per Deum vivum, per eius Sanctissimam

III. Endréről tudjuk, hogy ő nemcsak alkotmánybiztosító esküt tett, hanem az alkotmány biztosítására írást, oklevelet adott ki. Ilyen alkotmánybiztosító okmánynak kell tekintenünk az 1290. évi decretumot.¹⁵

A vegyesházbeli királyok korában I. Ulászlóig nem olvastunk alkotmánybiztosító oklevélről, a midőn a Krakkóba küldött követtség I. Ulászlóval valóságos választási szerződést (*pactum conventum, capitulatio*) íratott alá, a melyben megígérte, hogy koronáztatása alkalmával Magyarország eddig fennállott és megőrzött szabadságait és jó szokásait esküjével és királyi levelével megfogja erősíteni.¹⁶

E választási szerződésben I. Ulászló kettőt ígért, alkotmánybiztosító esküt és oklevelet. Mindkét ígérte megtartotta. Nevezetesen koronáztatása alkalmával (1440. év) alkotmánybiztosító decretumot adott ki, melyben megerősíti az aranybullát, az 1298. és 1351. évi decretumokat.¹⁷

Ez időtől kezdve állandóan találkozunk alkotmánybiztosító oklevéllel, majd választási alku, majd alkotmánybiztosító decretum (*decretum regni*) formájában, a melyekből a Habsburg-házbeli királyok alatt a hitlevél fejlődött ki.

Ilyen alkotmánybiztosító decretumot adott ki az országgyűlés kívánságára V. László 1453. évben, a melyben magát kötelezte arra, hogy Zsigmond és Albert decretumainak megtartását, valamint az ország területi épségét esküjével fogja biztosítani. Mátyás koronázásakor 1464. évben kiadott decre-

Genitricem Virginem Mariam, et omnes Sanctos: Quod nos ecclesias Dei, dominos praelatos barones, nobiles civitates liberas, et omnes regnicolas, in suis immunitatibus, et libertatibus, juribus, privilegiis, ac in antiquis bonis et approbatis consuetudinibus conservabimus: omnibusque iustitiam faciemus; *Serenissimi condam Andreae regis decreta observabimus*: fines regni nostri Hungariae, et quae ad illud quocunque jure, aut titulo pertinent, non alienabimus; nec minuemus; sed quoad poterimus, augebimus, et extendemus: omniaque alia faciemus: quaecunque pro bono publico, honore, et incremento omnium statuum, ac totius regni nostri Hungariae juste facere poterimus. Sic nos Deus adjuvet et omnes sancti.

¹⁵ 1298:41. t-cz.: ut dominus rex libertates regnicolarum suorum et ecclesiarum tempore coronationis suae *in literis* expressas ... et praeter haec etiam alia, quae *in literis* domini regis tempore coronationis suae *datis* continentur. KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. I. 136. l.

¹⁶ KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. I. 478. l.

¹⁷ KOVACHICH, Sylloge Decr. Com. 59. és kv. l.

tumában III. Endre, Nagy Lajos és Zsigmond törvényeinek megtartását ígérte. II. Ulászló pedig éppen úgy, mint I. Ulászló, Farkashidán valóságos választási szerződést írt alá, a melynek tartalmát 1492. évben törvénybe iktatták. Ugyanő fia, II. Lajos, helyett 1508. évben szerződésszerű alkotmánybiztosító okmányt adott ki.¹⁸

A Habsburgház korából I. Ferdinánd 1537. évi decretuma azt tanúsítja, hogy ő is adott ki alkotmánybiztosító oklevelet,¹⁹ majd pedig II. Mátyás a koronázás előtti cikkekben alkotmánybiztosító decretumot adott.

II. Ferdinánd óta állandó szokássá válik, hogy a koronázás alkalmával elfogadott alkotmánybiztosító oklevelet, a hitlevelet, koronázás után törvénybe iktatják, mígnem az 1687. évi decretum az öröklés jogán álló királyra nézve annak kiadását kötelezőleg előírta s ezzel a koronázás szükségképpen előfeltételévé tette.

Végül felemlítendőnek tartjuk még, hogy a hűbérjogi elvek behatása következtében Károly Róbert-tel vette kezdetét az a szokás, miszerint koronázás alkalmával az országgyűlésen megjelent nemesek is a királynak hűségi esküt tettek.²⁰ E szokásnak nyomát azonban a Habsburg-dynastia korában már csak Erdélyben találjuk.

A koronázás szertartásai napjainkig nincsenek törvényben megállapítva, hanem a koronázás intézményével kapcsolatosan szokás útján fejlődtek és nyertek szabályozást. Valamint maga a koronázás, úgy e szertartások is kezdetben tisztán egyházi jellegűek, később azonban mindinkább oly cselekményekkel bővülnek, a melyek már alkotmányjogi jelentőséggel bírtak. Sőt mondhatjuk, hogy mindenik új dynastiával újabb elem járult a koronázási szertartásokhoz.

A vegyesházbeli királyokat Székesfehérvárott koronázták. I. Ferdinándig nincs is ellenkező példa. A mohácsi vész után a koronázás rendszerint Pozsonyban történt.

A koronázás régi jogon e korszakban is elvitázhatlanul az

¹⁸ L. II. Ulászló választási feltételeit a Corp. Juris-ban. — A II. Lajos helyett kiadott alkotmánybiztosító okmányt közli KOVACHICH, Vest. Com. 455—462. l.

¹⁹ 1537: 29. t.-cz.: et superinde etiam *litteras* efficaces nobis dedisse, recenti memoria teneat.

²⁰ L. a Róbert Károly koronázásáról felvett okmányt KOVACHICH, Vest. Com. 474—475. l.; továbbá az 1453. évi decr. 2. cikkét.

esztergomi érseket illette.²¹ Más főpap csak kivételesen, csak az érseki szék üresedése, vagy az érsek akadályoztatása esetén teljesíthette e tisztet. Így Zsigmondot a veszprémi, II. Ulászlót a zágrábi, Zápolya Jánost és Ferdinándot a nyitrai püspök koronázta.²²

A koronázás mise közben és pedig I. Ferdinándig Székesfehérvárott, a Szent István által e célra épített templomban történt. A mise megkezdése előtt a megkoronázandó király térdén állva, kezét az evangéliumra téve, a római pontifikáléban előírt szöveg szerint leteszi az egyházi esküt (*iuramentum iustitiae et pacis*). Ezt követi a király fölkenetése és a koronázási öltöny felvétele, a melynek megtörténtével kezdetét veszi a koronázási mise.

A koronázási szertartások között legfontosabb a szent koronának a király fejére tétele. Ezt kezdetben az esztergomi érsek maga eszközölte; csak V. László után jött szokásba, hogy a nádor is, mint a nemzet képviselője, segédkezik a szent koronának a király fejére illesztésénél.²³ Ezzel kapcsolatosan vált szokássá az is, hogy mielőtt ez megtörténnék, a nádor az oltár lépcsőjéről a néphez fordulva, háromszor kérdezi: „Magyarok, akarjátok-e, hogy a jelenlevő N. N. a szent koronával az ország királyává koronáztassék?“; mire ezen válasz következik: „Akarjuk, éljen a király!“ E szokás azonban az 1687. évi 2. t.-cikk meghozatala következtében, mely az elsőszülöttségi öröklési rendet megállapította, megszűnt. Ellenben a római pontifikále alapján ma is szokásban van, hogy a kalocsai érsek a primást a koronázásra a következőképpen hívja fel: *Reverendissime Pater: Postulat sancta mater ecclesia catholica, ut presentem Serenissimum N. N. ad dignitatem Hungariae regis sublevetis*. Mire a primás a következő kérdést intézi hozzá: *Scitis illum dignum et utilem esse ad hanc dignitatem*. Erre a kalocsai érsek azt

²¹ III. Incze pápa már 1203. évben újból megerősítette az esztergomi érsek koronázási jogát. KNAUZ, Mon. Strig. I. 167.

²² Zsigmond koronázása alkalmával az esztergomi érseki szék üresedésben volt, de ő azért utóbb az esztergomi érseket a szokásos koronázási donációban részesítette. FEJÉR C. D. X. 1. 454—458. Diplomáciai emlékek az Anjou-korból III. 620. — II. Ulászló koronázásakor Hippolit, Beatrix öcscse, kiskorú volt. Zápolya János és I. Ferdinánd koronázásakor az érseki szék szintén üresedésben volt. ACSÁDY, Magy. nemzet tört. V. k. 29. I. (Millenniumi kiadás).

²³ BARTAL, Commentaria I. 184. I.

feleli: *Et novimus et credimus eum dignum esse ac utilem ecclesiae Dei et ad regimen regni.*

Mise után a király felékesítve a koronázási jelvényekkel egy másik templomba, Szent Péter templomába ment. Előtte vitték a tíz ország zászlóját és az apostoli keresztet;²⁴ utána II. Ulászló óta a királyi kincstartó lépdél, a ki arany- és ezüst-pénzt szórt a nép közé.

A másik templomban a király a számára elkészített királyi trónon helyet foglalván, Károly Róbert óta néhányat lovaggá ütött, Szent István kardjával érintvén jobb vállukat. E lovaggá ütés napjainkig szokásban maradt s az ilyképpen lovaggá ütötteket arany-sarkantyús vitézeknek nevezik. Ezenkívül, minthogy a középkori felfogás szerint béke idején a király legfontosabb teendője a jogszolgáltatás volt, a trónon ülve néhány ügyben személyesen igazságot szolgáltatott, a mint ezt a források még II. Ulászlóról, sőt Miksárol is említik.²⁵

Mindezt követi a koronázás utolsó fontos aktusa, az alkotmánybiztosító eskü letétele és pedig már II. Ulászló óta külön e célra elkészített emelvénnyel szabad ég alatt, a melyre a király a primás, a kalocsai érsek, a nádor és néhány igazi báró kíséretében felmegy és ott a primás előolvasása mellett jobbját ég felé emelve és baljában a feszületet tartva a nemzet szabadságának és jogainak biztosítására esküt tesz.

Régi szokás szerint az ország lakói a királynak koronázás alkalmával ajándékokkal kedveskedtek. Legrégebben említik a források a székelyek ajándékát. De e szokás törvénybe iktatásának első nyomát csak 1563. évben találjuk, midőn az országgyűlés Miksának minden jobbágytelek után egy forintot ajánlott meg.²⁶

Ha a királynak felesége volt, ezt is megkoronázták, vagy

²⁴ A tíz ország, a mely egykoron a szent korona hatalma alatt állott: Magyarország, Horvátország, Dalmácia, Szlavónia, Ráma (Bosznia), Szerbia, Bulgária, Kumánia, Galiczia és Lodomeria.

²⁵ II. Ulászlóról *Bonfini*, id. m. IV. 10. — Miksárol BÉL MÁTYÁS feljegyzését lásd BARTAL, *Commentaria* I. 186. l.

²⁶ 1563: 2. t.-cz. — L. még 1572: 3. 1613: 10. 1618: 38. 1625: 9. 1655: 14. 1681: 3. t.-cikkek. Később III. Károly óta az országgyűlés bizonyos meghatározott összeget ajánlott meg, mely 25,000—50,000 darab arany között váltakozik: 1715: 4. 1741: 3. 1791: 4. t.-cikkek. V. ö. Kiss ISTVÁN, *Magyar Közjog* (IV. kiad.) 276—277. l.

egyidejűleg, vagy külön és pedig a Habsburgok koráig az ország koronájával, a szent koronával, a mint ezt I. Mátyás nejének, Beatrixnak és II. Ulászló nejének Annának koronázása tanúsítja.²⁷ De ugyanezt bizonyítja már V. István feleségének Erzsébetnek egyik oklevele is, melyben azt mondja, hogy koronáztatása alkalmával esküt tett le, a mi egyszersmind arról is tanuskodik, hogy a királynék megkoronázásának egykoron alkotmányjogi jelentősége volt.²⁸

Több adatunk van azonban arról is, hogy a királynéknak kezdettől fogva külön házi koronájuk volt.²⁹ Hiteles tudósítás szerint Annát, I. Ferdinánd nejét, már nem a szent koronával, hanem más koronával koronázták meg.³⁰ Hasonlóképpen Miksa nejének, Máriának, fejére a veszprémi püspök a házi koronát tette, ellenben az esztergomi érsek a szent koronával a királynénak csak jobb vállát érintette.³¹ Innentől kezdve szokás útján a királyné koronázása olyképpen történik, hogy a házi koronát a veszprémi püspök teszi a királyné fejére; minden egyéb szertartást, nevezetesen a felkenést és a szent koronával való érintést az esztergomi érsek végzi.³²

²⁷ Beatrix koronázására nézve SCHWANDTNER, *Script. rerum Hung.* 1746. I. 523. és kv. l. — Anna koronázásáról a francia szövegű jelentést lásd *Történelmi Tár* XXIII. k. 106. és kv. l. és WENZEL, II. Ulászló, magyar és cseh király házassága (Századok 1877. évf.) V. ö. KOLLÁNYI, A veszprémi püspök királyné-koronázási jogának története. 81. és kv. l.

²⁸ „Cum die appositionis coronae capiti nostro, promissimus iuramento“. FEJÉR C. D. V. 1. 237.

²⁹ Így már Gizellának külön koronája volt, a melyet II. Endre 1217. évben magával vitt FEJÉR C. D. VII. 1. 209. — Gertrudnak, II. Endre nejének koronájáról DLUGOSS, *Hist. Polonicae Lib.* VI. 625. l. — Kottanner Ilona, a ki a szent koronát Visegrádról ellopta, szintén két koronát említ. (ENDLICHER), *Aus den Denkwürdigkeiten d. Helene Kottannerin* 1846.

³⁰ L. URSINUS VELIUS, *De bello Pannonico* 1762. év 188. és kv. l. KOVACHICH, *Solennia inaug. principum* 1790. 5. és kv. l.

³¹ BÉL, *Adparatus ad Hist. Hung.* 1735. év 314. l. — Magy. tört. emlékek. II. Írók XVI. k. 256. l.

³² Legutóbb így döntött I. Ferencz király 1792. évi április 23-án kelt legfelsőbb elhatározásával. Magy. udv. kancz. rendelet 4337. szám. A korábbi adatokat lásd KOLLÁNYI, *id. m.* 106. és kv. l.

4. §. A szent korona és a koronázási jelvények őrizete. A koronaőri tisztség eredete.*

A koronázásnál kezdettől fogva bizonyos jelvényeket alkalmaztak, mint a királyi hatalom, az uralkodás jelvényeit, a melyeket később a szent koronával együtt az ország kincseinek (*clenodia regni*) neveztek.

E jelvények a következők:¹ *a)* A királyi pálcza vagy kormánypálcza (*sceptrum*) aranyból készítve buzogányhoz hasonló jegecz golyóban végződik, mely nyolcz abroncsba van foglalva. A nyelének alsó részén szívalakú gömb van és e felett a nyelen virágok láthatók. Régi eredetűnek tartják. *b)* Az országalma vagy földteke (*pomum*) aranylemezből készült, belül üres gömb, tetején kettős kereszt van és az oldalán a magyar címerral egyesített Anjou-czímer látható, a mi arról tanuskodik, hogy az Anjouk korában készült. *c)* Szent István kardja hosszú, egyenes, kétélű palloshoz vagy törhöz hasonló; nem Szent István korából, hanem a XVI. századból való. *d)* Szent István palástja, melyet még Gizella királyné készíttetett és Szent István 1031. évben a székesfehérvári egyháznak adományozott. A rajta olvasható felírás szerint misemondó ruhának (*casula*) készült,² próféták, vértanúk és apostolok képeivel díszítve. *e)* A Szent Istvánnak tulajdonított öltözetek: keztyűk, harisnyák és a sárgabőrből készült saruk már teljesen hasznavehetetlenekké váltak.

* *Irodalom*: RÉVAY PÉTER, De sacrae coronae regni Hung. ortu, virtute, victoria, fortuna etc. 1613.; De monarchia et sacra corona regni Hung. centuriae septem 1659. HORÁNYI ELEK, De sacra corona Hung. 1790. KOVÁCHICH M. GY., Solennia inauguralia etc. 1790. DECSY SÁMUEL, A magyar szent koronának és az ahhoz tartozó tárgyaknak históriája 1792. KOLLER JÓZSEF, De sacra regni Ungariae corona commentarius. 1801. (ENDLICHER), Aus den Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin 1846. IPOLYI ARNOLD, A magyar szent korona 1886. RÁTVAY GÉZA, A koronaőri intézmény a magyar alkotmányban. Athenaeum 1897. évf.

¹ L. a szent korona és a koronázási jelvények legújabb leírását IPOLYI, id. m. II. rész. 133. és kv. l.

² A felírás így hangzik: Casula haec data et operata est ecclesiae S. Mariae sitae in civitate Alba anno incarnationis Christi MXXXI. indictione XIV. a Stephano rege et Gisela regina. — IPOLYI id. m. 182. l.

Kétségkívül az ország kincseit képező koronázási jelvények közé tartozott egykoron a Szilveszter pápától küldött apostoli kereszt, a mely azonban úgy látszik, a korona ellopása alkalmával elveszett.³ A jelenleg ilyképpen használt kereszt a XV. századból való és az esztergomi főegyház tulajdonát képezvén, annak kincstárában, Esztergomban őrzik. Jóval régibb a koronázásnál használt másik kisebb kereszt, melyre a király az ország primása kezébe az esküt leteszi, de a melyről a koronázási jelvények között nincsen említés téve. Szintén már régóta az esztergomi főegyház kincstárában őrzik.

Mindezen jelvények között a legnagyobb jelentőséggel bír az ország szent koronája (*sacra regni Hungariae corona*). Vajjon a mai korona, vagy annak egyik része Szent István korából való-e? azt biztos adatok hijján eldönteni nem lehet, mert az első részletes leírás csak azon időből való, midőn Albert özvegye, Erzsébet királyné, a koronát magával vitte és Frigyes császárnak zálogba adta. Az általán uralkodó vélemény, hogy a mostani korona két alkatrészből áll: a felső részből, mely maradványa a római eredetű koronának, melyet II. Szilveszter pápa küldött Szent Istvánnak és az alsó részből, mely görög eredetű és az a korona, a melyet Dukas Mihály, bizanczi császár, I. Gézának ajándékozott s a melylyel később Szent István koronáját egybeforrasztották.⁴

Mínthogy a koronázás kezdetben egyházi jellegű intézmény volt, a korona és a koronázási jelvények őrzete is az egyházra és pedig a székesfehérvári egyházra volt bízva, a hol e mind nagyobb jelentőségű tisztséget rendszerint az *örkanonok* (*custos Albensis*) látta el. Nagy Lajos uralkodása kezdetén azonban János örkanonok visszaélvén a beléje helyezett bizalommal, a Károly Róbert-tel együtt eltemetett arany koronát a sírboltból elrabolta, a mi miatt őt hűtlenség czímén örökös fogságra és

³ Kottanner Ilona még említést tesz róla emlékiratában, a melyet ENDLICHER névtelenül adott ki: *Aus den Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin* 1846.

⁴ IPOLYI, id. m. 65—70. l. Már KOLLER azt fejtegeti, hogy a római részt a görög koronához III. Béla idejében forrasztották (*De sacra regni Hungariae corona commentarius*. 1801. év. 180. és kv. l.) — PAULER szerint Szent István koronája III. Henrik kezébe került, a ki azt Rómába küldötte. A mai szent korona, a Dukas Mihály küldte korona, a melyet III. Béla fedetett be. V. ö. Magy. nemz. története I. 183-ik jegyzet.

összes birtokainak elkobzására ítélték.⁵ E körülmény következtében a székesfehérvári egyház a korona őrzésére való jogát elvesztette, mert Nagy Lajos a szent koronát a koronázási jelvényekkel együtt székhelyére, Visegrádra, vitette.

Ezóta a korona őrizetéről a királyok külön gondoskodtak, a mint erről Zsigmond egyik okmánya tanuskodik, a mely szerint ő a szent koronát saját pecsété alatt Budán a tárnoki házban Gara Miklós nádorral őriztette, majd ennek halála után az őrzéssel Palóczy György esztergomi érseket és Palóczy Mátyás országbíró bízta meg.⁶

Albert a koronát szintén Visegrádon őriztette, a honnan halála után azt Erzsébet királyné Kottanner Ilona udvarhölgyével ellopaván, külföldre magával vitte.⁷

I. Mátyás a nemzet támogatása mellett mindent elkövetett, hogy a szent koronát Frigyes császártól visszaszerezze, a mi elvégre sok vér- és pénzáldozat árán sikerülvén, 1464. évben a koronázó országgyűlésen a szent korona őrizetéről törvényt alkottak.

Ez képezi kiindulási alapját egy új országos tisztség, a koronaőri tisztség keletkezésének. Az 1464. évi decretumban még csak azon alapelv van kimondva, hogy a szent korona őrzése országos ügy és ehhez képest a király a szent korona kellő megőrzése és megtartása céljából a főpapok és a bárók, valamint a nemesek közös megegyezésével és akaratával egy

⁵ Anj. okm. V. 541—542.: „quasdam possessiones M. et B. vocatas . . . eodem Johanne custodis Albensis propter appercionem sepulchri condam Karoli regis nostri genitoris karissimi bone memorie, et furtivam ablacionem corone eiusdem patris nostri de capite eius, iuxta sentenciam omnium praelatorum nostrorum in manifestissimam notam infidelitatis contra nostram maiestatem incidente et in eadem labe infidelitatis vitam finiente, manibus nostris regiis devolutas.“ L. még FEJÉR C. D. IX. 1. 644.

⁶ „dudum ante egressum nostrum de regno nostro Hungariae praedicto sacram coronam ipsius regni nostri Hungariae cum omnibus ad se pertinentibus in tavernicali nostra domo circa cisternum, cis turrinam condam ducis Stephani, in castro nostro budensi situata, sub nostro sigillo reconditam, custodiam et conservationi condam Nicolai de Gara palatini commisseramus.“ FEJÉR C. D. X. 7. 535—536. KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. I. 460. I. — V. Ö. KOTTANNER ILONA, Denkwürdigkeiten 11. lap.

⁷ Érdekesen beszéli el a lopás történetét maga Kottanner Ilona: Aus den Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin.

különben megszokott helyről és alkalmas személyekről gondoskodni fog.⁸

II. Ulászló idejében már a koronaöri tisztség, mint teljesen kifejldött intézmény áll előttünk. Ő már választási szerződésében megígérte, hogy az ország koronáját a főpapok és bárók kezéből semmi szín és ürügy alatt kivenni nem fogja, hanem megengedi, hogy régi szokásuk és szabadságukhoz képest tartsák és őrizzék, a kiket e célra bizonyos számmal egyértelemmel megválasztanak és a régi időtől fogva a korona megőrzéséül kijelölt Visegrád várát a koronaöröknek (*conservatores coronae*) kezére adja. Ezt az ígéretet az 1492. évi decretum 3. cikke törvénybe foglalta. Majd az 1500. évi decretum megállapította úgy a koronaöri tisztség betöltési módját, mint a koronaörök számát kimondván: hogy koronaörül két világi egyén és nem több választandó a király és az országgyűlés által.⁹

A mohácsi vész után a szent korona 1551. évben került I. Ferdinánd kezébe,¹⁰ a ki azt Bécsbe, Rudolf pedig Prágába vitte, a honnan II. Mátyás alatt 1603. évben került ismét vissza az országba. Ugyanekkor a szent korona őrizetéről a régi jogot helyreállító törvényeket hoztak. A korona őrzési helye gyanánt a törvény a pozsonyi várat jelöli ki, a melynek kapui, erődítményei és katonái felett a két koronaör egyenlően rendelkezik. Továbbá kimondja a törvény azt is, hogy a rendes katonaság mellett kellő számú házi őrség is legyen.¹¹

A koronaöri tisztségeket ez alkalommal még úgy töltötték be, hogy az országgyűlésen megjelentek ajánlottak négy egyént, a

⁸ 1464:2. t.-cz.: Nos ergo volumus, ut debemus, de pari consensu, et voluntate dominorum praelatorum, et baronum, et regni nostri nobilium, hoc in loco providere: circa debitam custodiam, et conservationem ipsius coronae sacrae; locum alias consuetum, et personas ad id idoneas; ne (quod Deus avertat) ipsa corona, iterato ab hoc regno alienetur. — A korona visszaszerzéséről *Bonfini*, *Rer. Ung. Decad.* III. 10.

⁹ 1500:23. t.-cz. Ad conservationem sacrae coronae regni, dum necessarium, opportunumque fuerit; semper de *dominis saecularibus duo fideles*, et non plures, per regiam majestatem, ac universos dominos praelatos, barones caeterosque regnicolas, eligantur.

¹⁰ WAGNER, *Anal. Scep.* I. 43—45.

¹¹ 1608 k. e. 4. és k. u. 16. t.-czikk. A koronát a pozsonyi vár egyik tornyában őrizték. L. RÉVAY PÉTER, *De monarchia et sacra corona regni Hung.* 127. I.

kik közül a király kettőt, Révay Pétert és Pálffy Istvánt kinevezte.¹² E betöltési mód azonban csak 1625. évig volt gyakorlatban, a midőn már a király jelöl ki négy egyént és ezek közül az országgyűlés választ.¹³ A koronaöri tisztséget jelenleg is így töltik be.

Midőn így a korona őrizete a magyar alkotmányban intézményes jelleget öltött, II. Ferdinánd óta a szent korona őrizetéről és a koronaöri tisztség betöltéséről a hitlevél intézkedik és nyújt biztosítékot a nemzetnek.¹⁴ A koronaöri tisztség valóságos méltósággá, országos köztisztséggé fejlődött.

Abból az alkotmányjogi tételből kiindulva, hogy a szent korona a királyt és a nemzetet egybefoglaló államot képviseli s hogy a nemzetben gyökeredző főhatalom a szent koronában rejlik, a koronaörök nem a királynak, hanem a szent koronának tiszttviselői, tulajdonképpen országos méltóságok, a kik tisztségüket és hatáskörüket a király és a nemzet együttes megbízásából nyerik.

E felfogás a koronaöri tisztség eredetével egykorú. Már II. Ulászló választási szerződésében megígéri, hogy ha Morvaországot, Sziléziát és a két Lausiczt a szent koronától és az országtól visszaváltanák, akkor az egész váltságösszeget Visegrádon a koronaörök kezéhez fogja adni, hogy a korona mellett az ország szükségleteire őrizzék. Továbbá igéri azt is, hogy a német császárral, a főpapok és bárók tanácsa nélkül nem fog egyezkedni és ha az ő beleegyezésükkel egyezkednék, az ilyképpen kapott pénzösszeget szintén Visegrádon a koronaörök kezéhez fogja szolgáltatni.¹⁵

A magyar államot megillető vagyon a szent korona

¹² „Status et ordines . . . regiae majestati quatuor ex magnatibus mominarunt, quorum ex numero rex binos eligeret coronae asservatores“ RÉVAY PÉTER, id. m.

¹³ 1625 : 25. t.-cz. : lidem status et ordines ex quatuor personis per suum majestatem, ad praescriptum conservatorum coronae officium denominatis, unanimi voto, in locum dicti quidem Stephani Pálffy, magnificum dominum similiter Pálffy . . . elegerunt.

¹⁴ 1622 : 2. t.-cz. 16. §. L. még 1622 : 34. 1625 : 26. 1630 : 4. és 87. 1638 : 1. 1659 : 1. 1715 : 2. t.-czikkeket.

¹⁵ L. a választási szerződés 5. és 7. §§-ait (Corp. Juris Hung.); „extunc totam illam summam pecuniae, ad manus conservatorum coronae ad Wysegrad, penes coronam, pro regni necessitate conservandam assignemus“. V. ö. 1492 : 4. t.-czikk.

vagyona s annak megőrzése a koronaörök feladata, mert ők nem a királynak, hanem az államnak, a szent koronának tisztjei.

Ugyanezen alkotmányjogi felfogás jut kifejezésre az 1609. évi, valamint a későbbi országgyűlések azon határozatában, a mely szerint a korona őrzésének, az országház építésének és egyéb országos közczélokra költségeire külön adót szavaznak meg, az ú. n. korona-adót, a melyet nem a királyi kincstárba kellett beszolgáltatni, hanem a koronaöröknek kellett átadni, hogy azt, mint az ország közpénzét, számadáskötelesség mellett kezeljék.¹⁶

5. §. A király székhelye. A királyi udvartartás szervezete. A lovagrendek.*

A király székhelye ott van, a hol a király udvarával állandóan tartózkodik, a mely egyszersmind a központi kormányzat és törvénykezés székhelye, mert a középkorban mindkettő a király személyéhez fűződik, minthogy a király nemcsak uralkodik, hanem személyesen vezeti a királyi kormányzatot és gyakorolja a birói hatalmat.

E korszakban azonban már a központi királyi kormányzat és törvénykezés mindinkább közjogi jelleget nyer, lassankint kifejlődik az országos központi kormányzat fogalma és szervezete, mely nem igényli többé a király mindenkor személyes jelenlétét. A nádor az országos ügyek intézésében a király helyettesévé

¹⁶ 1609: 62. t.-cz. Ad exolutionem autem conservatorum et custodum coronae, legationumque, et coemptionem, ac aedificationem domus, pro conventu regnicolarum; a singulis portis, superaddatur *quartus florenus*, in manus magnifici domini Révay, qui ad dispositionem domini palatini; eos ad praefatos usus eroget. L. még 1613: 11. 1618: 39. 1622: 34. 1625: 28. 1635: 4. 1938: 8. 1647: 33. 1681: 36. t.-czikkeket. Horvát- és Tótország a koronaörzés költségeire 500 frt fix összeget fizetett (1647: 34. t.-cz.). V. ö. RÁTVAY GÉZA, id. m. (Athenaeum 1897. évf. 1. és kv. l.)

* *Irodalom*: CZIRÁKY, De ordine equitum auratorum 1792. VIKTORIN JÓZSEF, Visegrád egykor és most. 1872. KERÉKGYÁRTÓ BÉLA, A magyar királyi udvar a királyság fénykorában. 1881. FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ, A Csapcy czímer és a Sárkányrend (Turul 1883. évf. 116. és kv. l.). CSÁNKI DEZSŐ, I. Mátyás udvara. 1884. SALAMON FERENCZ, Budapest története 1885. II. k. BERZEVICZY GÉZA, Adalék a Sárkányrend ismertetéséhez. (Turul 1893. évf. 93. és kv. l.)

lesz és nagyterjedelmű hatáskört nyer, a mi összefüggésben áll azzal, hogy az idegen dynastiából származó uralkodók Zsigmond óta gyakran huzamosabb ideig távol voltak az országból.¹

A királyok rendes lakhelye IV. Béla óta Buda volt.² Károly Róbert azonban Temesvárt választotta székhelyül, majd 1323. évben Visegrádra helyezte át udvarát,³ a hol királyi palotát és templomokat építtetett.⁴ Utóda Nagy Lajos alatt ismét Buda lett a királyok rendes lakhelyévé egész a mohácsi vészig. Ő már 1352. évben kelt oklevelében mondja, hogy udvara állandóan Budán székelt,⁵ mindazáltal a ránk maradt okmányok arról tanuskodnak, hogy ő még többször időzött Visegrádon, mint állandó székhelyén Budán.⁶ Zsigmond, a midőn az országban tartózkodott, szintén Budán tartotta székhelyét. I. Mátyás korában a pápai követ Budát a király főszékhelyének mondja.⁷

Budának székhelyi minőségében találja magyarázatát a budai polgároknak az a joga, hogy a koronázási szertartáson Székesfehérvárott a templomban fegyveres díszben jelen lehettek és a koronázás folyama alatt az ország zászlaját tartották.⁸

Zsigmond idejében tapasztalta a nemzet először, hogy mennyire hátrányos az országra nézve, ha a király huzamosabb ideig külföldön tartózkodik, miért is már Albert királylyal megígértették, hogy állandóan az országban fog lakni. Ezt az ígéretet később — különösen a mohácsi vész után — számos törvény-cikk ismétli a nélkül, hogy annak foganatja lett volna.⁹

A király állandó székhelyén találjuk a királyi udvartartást, melynek szervezete az alkotmánytörténet szempontjából csak

¹ L. e korszak V. fej. 1. és 2. §§-ait.

² SALAMON FERENCZ, id. m. II. k.

³ Ettől az időtől kezdve Károly Róbert oklevelei rendszerint Visegrádon kelnek. Anj. Okm. II. 80. és kv. 1.

⁴ VIKTORIN JÓZSEF, Visegrád egykor és most. 1872.

⁵ FEJÉR C. D. IX. 2. 143. „ubi nostra residet curia“.

⁶ L. Anj. Okm. IV. és kv. kötetét.

⁷ Residentia principalis regis est civitas Budae. — KOVACHICH, Script. minores II. 18.

⁸ Civibus autem Budensibus admissis, qui ex veteri observantia in coronatione regum Ungariae habent ius in armis interesse, et banderium vetustum regni Ungariae, dum perficitur coronatio, gestare. DLUGOSS, Hist. Polonicae. Lib. XII. 742. 1.

⁹ L. az 1439:22. 1492:5. 1526:57. 1546:18. 1547:5. 1548:22. 1567:46. 1608. (k. e.): 18. t.-cikkeket.

annyiban érdekel bennünket, a mennyiben a királyi udvartartás egykori főtisztjei e korszakban országos méltóságokká lettek, s a mennyiben az udvartartás a közjogi aktusoknál a királyságnak külső fényt és díszet kölcsönöz.

A királyi udvartartás az Anjouk alatt a francia udvar mintájára nyert újabb szervezetet és ők a királyi udvart sokkal nagyobb fényvel rendezték be, mint az az Árpádok korában volt.¹⁰ Mindazáltal az udvartartás közjogi vonatkozásaiban eredeti magyar jellegét megtartotta, sőt továbbfejlesztette.

A királyi udvartartás élén azok állanak, a kik az előbbi korszakban a király udvari főtisztjei voltak s egykoron a királyi udvartartás egyes ágait, ügykörét tényleg vezették. Ilyenek voltak a nádor, az országbíró, a tárnokmester és a kanczelláron kívül, a kik már az előbbi korszakban közvetlenül országos ügyeket intéztek, a főasztalnok, főpohárnok, főlovászmester, főajtónálló, főkamarás és főudvarmester. Mindezek a királyi kisebb tanácsnak állandó tagjai, s mint ilyeneknek nagy és fontos szerepük van az országos ügyek intézésében is.

Ez alaptól kiindulva, a szent korona államszervezet korában, valamint maga a királyi hatalom közjogi alapra helyezkedik, valódi közhatalommá fejlődik, úgy a királyi udvartartás egykori főtisztjei is megszűnnek a király magántisztjei, az udvartartás egyes ágainak vezetői gyanánt szerepelni, tisztségük közjogi jelentőséget nyer, országos méltósággá fejlődik, és ez által maga a királyi udvartartás is elveszti szorosan magánháztartási jellegét, közjogi intézménynyé válik.

Az egykori udvari főtisztiek az ország igazi báróivá (*veri barones regni*), közjogi méltóságokká lesznek, s mint ilyenek a többi nemesekkel szemben, különös előjogok birtokába jutnak, a melyekről később tüzetesen fogunk szólni.¹¹ E korszakban már csak címét viselik azon udvari tisztségnek, melyet elődeik egykoron tényleg betöltöttek. Az udvartartás teendőit mások, az ő helyetteseik végelik. Az igazi bárók már csak országos jelentőségű aktusoknál, a minő: a koronázás, az országgyűlés megnyitása, külföldi fejedelmek fogadása, teljesítenek egykori tisztségükre emlékeztető szolgálatokat.¹²

¹⁰ V. Ö. KERÉKVÁRTÓ BÉLA, Id. m. és CSÁNKI DEZSŐ, Id. m.

¹¹ *Werbőczy* HK. I. r. 93. és 94. cz. II. r. 40. L. e korszak III. fejez. 2. §-át.

¹² CSÁNKI, id. m. 41. l.

Károly Róbert óta a tényleg működő udvari tisztek feje és az udvartartás vezetője a főudvarmester (*curiae regiae vel camerae regiae magister* vagy *mareschallus curiae*). Alatta állanak mindazok, a kik a királyi udvarnál akár udvartartási, akár egyéb a külső fényt emelő szolgálatokat teljesítenek, avagy a királyi parancsokat közvetlenül végrehajtják.

1. A királyi udvarhoz tartozók között a fentebb említett igazi bárókon kívül az első helyet foglalják el a királyi kamarások (*cubicularii vel camerarii regii*), kik, mint a királynak legmeghittőbb emberei, a királyi termekben szabadon ki- és bejárhatnak; a király az életét bízta rájuk.¹³ Az udvari rangfokozat szerint előkelő, magasrangú urak, az ország legelőkelőbb nemesei sorából, a kik egykoron a királyi udvartartás fényének emelésére szolgáltak.¹⁴

2. A második csoportot képezik az udvari katonák (*aulae regiae milites*), a kik azonban nem egyszerű fegyverhordók (*armigeri*), hanem szintén a nemesek sorából vett vitézek, testőrök, a kiknek feladata volt a király személyének védelme.¹⁵ Részint személyesen, részint bizonyos számú fegyveres kísérettel a király részére béke idején a díszőrséget, háborúban pedig a közvetlen védelmet szolgáltatják. Szolgálataik fejében a királyi kincstárból fizetést húztak vagy pedig értékes adományokban részesültek. Ilyen udvari vitéz, testőr volt Zsigmond király udvarában Hunyadi János atyja Vojk, a ki hűségéért és szolgálataiért a királyi birtokot képező Hunyadvárát kapta ajándékul; sőt maga Hunyadi János is kezdetben, mint testőr szolgált és mint ilyen kapja Alberttől szintén János nevű testvérével együtt a szörényi bánságot.¹⁶

¹³ II. Ulászló, midőn Podmaniczky János főkamarásmesternek az örökös báróságot adományozza, ezeket mondja róla: *eundem in nostrum domesticum contubernalem et cubicularium ascivimus nostri scilicet corporis curam suae fidei et probitati concedentes.*

¹⁴ L. Beatrix esküvőjének leírását ESCHENLOER, *Geschichten d. Stadt Breslau* II. 346. l.

¹⁵ Ilyen udvari katonákról az okmányok már a XIII. században említést tesznek. H. O. VI. 190.: „magister J. filius P., aulae nostrae miles.”

¹⁶ A Vojk részére 1409. évben kiállított adománylevelet lásd FEJÉR C. D. X. 8. 492—493. és FRANKÓI, Mátyás élete 7. l. — Zsigmond 1434. kelt oklevelében mondja Hunyadi Jánosról: *Egregius Johannes dictus Olah, filius condam Vojk de Hunyad aulae nostrae miles.* Majd 1453. évben

3. Rangban az udvari vitézekkel egyenlőknek tekinthetők az udvarnokok (*aulici regii, aulae regiae familiares*), a kik azonban szorosan megkülönböztetendők az Árpádok korában szereplő udvarnokoktól („udvornik“-októl), mert ezek származású udvari cselédek voltak; holott az anjoukori aulikusok a király környezetéhez tartozó és így a nemesek sorából vett udvari tisztek, a kik részint a királyi udvarban teljesítettek szolgálatokat, részint kiküldetéseikben jártak el; úgy a katonai, mint a polgári ügyekben a királyi parancsokat hajtották végre. A királyi kincstárból fizetést húztak, kiküldetésük alkalmával maguk és kíséretük számára elszállásolást és élelmezést igényelhettek, mindennemű vám alól mentesek voltak.¹⁷

Az aulikusok külön testületet (*coetus*) képeztek, a melybe a felvétel később királyi kinevezéssel történt. Külön főnök alatt állottak (*caput aulae familiarium, capitaneus aulicorum*) és megkülönböztető jelvényekkel bírtak (*insignibus*).¹⁸ Állásuk előkelőségéről tanuskodik különösen az 1500. évi decretum 21. cikke, mely szerint közülök tizenkettő azt a kiváltságot nyeri, hogy habár nincs is banderiumtartási joguk, mindazáltal nem tartoznak csapataikat a megyei banderiumokba állítani, hanem magukkal viszik a királyi táborba.¹⁹

A Habsburgok uralkodása idején a magyar királyi udvartartás tényleges megszűnése következtében az udvarnoki tisztség, mint valóságos udvari tisztség megszűnt; de még egy ideig, mint puszta címet adományozták.²⁰

V. László mondja róla: et genitore nostro primum *de milite* ad numerum baronum regni, banus videlicet Zeréniensis creatus sit. L. még I. Ulászló adománylevelét a két Hunyadi János részére TELEKI, Hunyadiak X. 89—92.

¹⁷ Az aulikusok fizetéséről és ellátásáról számos adatot tartalmaznak ERNST ZSIGMOND pécsi püspök, kincstartó 1494—1495. évi számadásai. A kiküldetésben levő aulikusok megszállási jogára nézve lásd Mátyás 1459. évben az erdélyi szászoknak adott kiváltságlevelét. TELEKI, Hunyadiak X. 612—613. L. még u. o. XI. 60. 153. XII. 77—78. 251.

¹⁸ Praun Henrik de Sancto Marco német lovag kinevezési decretuma fenmaradt (Orsz. Levéltár). Mátyás 1485. évben Egerváry Lászlót az udvarnokok kapitányának mondja (Orsz. Levélt.) V. ö. CsÁNKI id. m. 34—35.

¹⁹ Dempfis duntaxat egregiis . . . aulicis regiae majestatis, qui de bonis et possessionibus eorum, gentes pro regni defensione, per se modo infrascripto conservare debebunt.

²⁰ III. Ferdinánd korából ismerünk ilyen kinevezést: „super aulae regiae familiaratus honore.“

4. Mindezen udvari tisztségekre az előkészítő iskola az apródi szolgálat volt. A nyugati államokban mindenütt szokásos, hogy a nemes ifjak már korán a király vagy valamely hűbérúr udvarában, mint apródok (*Knappe, page*) nyernek alkalmazást, hogy a lovagi szolgálathoz szükséges ügyességet a fegyverforgatásban és a társadalmi érintkezésben elsajátítsák, mert a lovagi rendbe való felvételt a lovaggáütés előzte meg, a midőn a leendő lovagnak remekelni, igazolni kellett, hogy a harcolás és fegyverfogás művészetében jártas s általán képes a lovagi rend céljainak megfelelni, azokat előmozdítani.²¹

A lovagi intézményt nálunk az Anjouk honosították meg, udvartartásuk szervezetével kapcsolatosan; a nélkül azonban, hogy ezen intézmény Magyarországon általános jelentőséghez jutott volna. Nálunk egyrészt minden nemes lovag, alkalmas a lovagi szolgálatokra, másrészt a lovaggáütést csak a király gyakorolja, csak a királynak vannak lovagjai, a kik a király személyének védelmére alakított valamelyik lovagrendnek tagjai; holott a nyugati államokban a hűbérurak is gyakorolták a lovaggáütést. Már Károly Róbert óta gyakran történik említés a királyi udvarban tartózkodó ifjakról, a királyi apródokról²² (*iuvēnes vel parvuli aulae regiaē*), a kik a királyi udvarban csekélyebb fontosságú szolgálatokat teljesítenek, a lovagjátékoknál mint csatlósok szerepelnek.

5. Végül a királyi udvarhoz tartoztak még a királyi kancelláriában és a királyi kápolnánál alkalmazottak. Az előbbiek voltak a kancellár vezetése alatt működő udvari titkárok és jegyzők (*secretarii et notarii regii*), a kik között már nagyobb számmal világiak is voltak; az utóbbiak az udvari káplánok (*capellani*), a kiknek élén állott a kápolna főnöke (*magister capellae regiaē*).

A királynénak a királyétól teljesen különálló udvartartása volt. A királynék maguk választották és nevezték ki udvartartásuk személyzetét. A királyné udvarában a nádoron kívül mind-

²¹ V. Ö. BELL, A history of feudalism 1863. GAUTIER L., La chevalerie 1884. ROTH V. SCHRECKENSTEIN, Geschichte d. ehemaligen freien Reichsritterschaft 1857—1871.

²² Az *apród* régi magyar elnevezés, mely már 1333. évben, mint tulajdonnév fordul elő: *Aprowd*. Anj. Okm. III. 56. — Mátyás korában (1468. év): „Franciscum de Pok *aprodionem* nostrum.“ TELEKI, Hunyadiak XI. 318.

azon udvari főtisztekkel találkozunk, a kik egykoron a királyi udvartartás élén állottak. E jogtörténeti fejlődéshez képest a szent korona államszervezet korában a királyné udvartartása is közjogi jelentőséget nyert. A királyné udvartartásának főtisztjei is *Werbőczy* tanúsága szerint²³ országos méltóságokká, igazi bárókká lettek, nevezetesen: a királyné tárnokmestere, főasztalnoka, főpohárnoka, főlovászmestere és főajtónállója.

A királyné udvarában a kancellári tisztet kezdettől fogva a veszprémi püspök, mint a királyné székhelyének főpapja látta el.

A magyar királyi udvartartás I. Ferdinánd óta tényleg megszűnt, mert a királyok állandóan külföldön tartották székhelyüket, de nem szűnt meg jogilag, a magyar közjog szempontjából, mert a királyi udvartartás főtisztségeit, mint országos méltóságokat, mint igazi báróságokat mindenkor betöltötték. Ehhez képest a királyi udvartartás, a mennyiben annak közjogi vonatkozása és jelentősége volt, mindenkor fennállott, ellenben a királyné udvartartása nem csak tényleg, de közjogi vonatkozásában is megszűnt, mert a királyné udvartartásának méltóságait nem töltötték be.

A királyi udvarhoz tartoztak a lovagrendek, miután céljuk főképpen a király személyének és családjának megvédeése és a királyi udvar fényének emelése volt.

E korszakban az Anjouk és Zsigmond alatt három lovagrend alapításáról van tudomásunk: a Szent György, az arany-sarkantyús és a sárkánylovagok rendjéről.

A Szent György vitézek rendjét (*societas militiae Sancti Georgii*) Károly Róbert 1318-ban alapította, de alapszabályait csak 1326. évből bírjuk,²⁴ a melyek szerint a rend minden tagja térdig érő fekete köpenyt s e fölött csuklyát viselt, a köpeny belsejében ezzel a jelmonddal: *in veritate iustus sum huic fraternali societati*. A rendnek jelvénye ezüst mezőben vörös kereszt. Tagjai előkelő, magasrangú urak, a kik minden-hová, különösen harczjátékokban követik a királyt és különös

²³ HK. I. r. 94. cz.

²⁴ Ennek eredeti példánya a magyar nemzeti múzeumban van. Kiadta már FEJÉR C. D. VIII. 3. 163—170. Legújabbban fac-similéjét és fordítását közli SZILÁGYI S., A magyar nemzet története III. k. (Millenniumi kiadás.)

feladatuk a királyt minden veszedelemtől megóvni, az ellene szőtt összeesküvést nyíltan vagy titkon felfedezni.²⁵

Az aransarkantyús vitézek (*equites aurati*) rendjének alapításáról és szervezetéről keveset tudunk.²⁶ Általános a vélemény, hogy Károly Róbert alapította, mert nejét Erzsébetet, 1343-ban ötven aransarkantyús lovag kísérte olaszországi útjában.²⁷ Mária királyné uralkodása óta állandó szokássá vált, hogy a király koronázása alkalmával többeket aransarkantyús vitézekké avat, háromszor érintvén jobb vállukat Szent István kardjával. De az aransarkantyús vitézzé avatás történhetett koronázáson kívül is. Úgy látszik külön szervezett rendet nem alkottak, sem külön jelvénynyel, sem külön előjogokkal és szabályokkal nem bírtak. Feladatuk az volt, mint a többi lovagoké: a király személyének védelme és az udvar fényének emelése.²⁸

A sárkány-vitézek rendjét (*societas draconistarum*) Zsigmond alapította a XIV. század utolsó tizedében, de az alapítólevél csak 1408. évből maradt fenn, a midőn a rend újabb szervezetet nyert.²⁹ Az alapítólevél bevezetése arról tanuskodik, hogy a rend alapítása első sorban vallási okokból történt a keresztény hit terjesztésére és az eretnekség (különösen huszszíták) kiirtására; de e mellett a király és családjának védelmére is szolgált, miért is a rend tagjai különös hűségre kötelezték magukat a király és a királyi család iránt. Sőt a rend tagjainak feladata volt az ország alkotmányának, régi jogainak és szabadságának megvédése és azoknak újakkal való gyarapítása. E közjogi vonatkozásban tükröződik vissza a rend alapításának sajátos magyar jellege.³⁰

A sárkányrend tagjai két osztályt képeztek. A magasabb

²⁵ LINDNER e társulatot a „lovag kalandosok“ sorába tartozónak véli, mert szerinte, mint királyi testőrség semmi nyomát nem hagyta hátra. (A kolozsvári kalandos társulatok. Erd. Múz. XI. k. 68. l.) E felfogásnak az alapítólevél tartalma ellentmond.

²⁶ V. ö. CZIRÁKY, id. m. és Conspectus Jur. publ. I. 92. II. 24—25. BARTAL, id. m. I. 186. III. 23—24.

²⁷ MURATORI II. k.

²⁸ Az aransarkantyús vitéz okmányának kiállítási díjáról az 1609: 73. t.-cz. intézkedik.

²⁹ Közzétette FEJÉR C. D. X. 4. 682—693.

³⁰ „ut universos et singulos ditionis sacrae coronae regni Hungariae subiectos cuiuscunque status, gradus et praeminentiae existant, in antiquis bonis, veris, iustis et legitimis consvetudinibus conservabimus indemnes“.

osztályban csak huszonnégyen lehettek; jelvényük a keresztről lefüggő sárkány; a kereszt egyik szárán: „*O quam misericors est Deus*“, a másikon: „*Justus et pius*“. A másik rész csak a sárkányt viselte jelvényül és ezek száma korlátlan volt.³¹

A sárkányrend főlovagjai (bároi) alapítása alkalmával Magyarországnak legelőkelőbb urai, az igazi bárók (*veri barones regni*) voltak, a mi szintén a rend politikai jelentőségéről tanuskodik. Sőt később is a király magasrangú uraknak, nevezetesen külföldi fejedelmeknek osztogatja a sárkányrendet.^{32*}

³¹ FEJÉRPATAKY L., Id. m. (Turul 1883. évf. 116. és kv. I.). V. ö. BERZEVICZY GÉZA, Id. m. (Turul 1893. évf. 93. és kv. I.)

³² Albert király 1439. évben a norfolki herczegnek a barátságos viszony megerősítése céljából a sárkányrendet adományozza és felhatalmazza, hogy még hat más egyént e renddel kitüntethessen. TELEKI, Hunyadiak X. 60—61.

* I. Mátyás 1472. évben egy új rendet alapított *Jesus Kristus keserves kínszenvedésének emlékére* („zu gedechtnuss des pittern leydens vnsern lieben herren Jesu Christi“), a melynek célja volt a törökök ellen való védekezés. A rend alapítására vonatkozó érdekes oklevél német másolatát, mely a rend létezésének egyedüli emléke s mely a müncheni udvari és állami könyvtár kéziratgyűjteményében található, magyar fordítással együtt közölte SCHÖNHERR GYULA (Turul, 1898. évf. 105. és kv. I.). Az oklevél-másolathoz fűzött egykorú megjegyzés szerint a rend megalakulását a pápai szék megerősítése után kellett volna nyilvánosságra hozni. Valószínűnek tartjuk, hogy a pápai megerősítés elmaradása következtében a rend tényleg nem is lépett életbe, vagy ha életbelépett, csakhamar megszűnt.

III. FEJEZET.

A rendi szervezet.

1. §. Az ősiségen és a szent korona közjogi fogalmán felépülő új birtokrend, mint a rendi szervezet alapja.

A középkor gazdasági élete a földbirtokon nyugszik. Szükségszerű következése ennek a földbirtok nagy jelentősége a közélet, az állam szempontjából. Ezért van, hogy a középkorban a rendi szervezet úgy a nyugati államokban, mint hazánkban mindinkább a földbirtokhoz fűződik: a földbirtokon nyugvó és a szerint megszóló szervezetté válik.

E fejlődés megindul már az Árpádok alatt. Az Árpád-korszak első felében, a szabadság és a politikai jogok élvezete személyes jellegű, a nemzeti közkötelékbe tartozásnak következménye. A rendi állásnak alapja ehhez képest a születés, a származás. Ámde a közkötelékből folyó és a közjogoktól elválhatatlan köteleességeket csak az teljesíthette, a kinek szabad birtoka volt, miért is ennek elvesztése azonos volt a politikai jogozottság megszűntével. A földbirtok ilyen módon idővel a szabadságnak és a születésen alapuló rendi állásnak pusztá eszközéből annak szükségképpen feltételévé, a rendi állás kizárólagos alapjává lett. Kinek-kinek rendi állása, közjogi szabadsága földbirtokának minősége szerint irányult.

Az új birtokrend, mely az Anjouk alatt szilárdult meg és századokon át alapját képezte a magyar rendi szervezetnek, két alapelven nyugodott: az egyik az ősiség, a másik a szent korona elve. Az első kifejezésre juttatja a birtok megköttöttségét

a tágabb értelemben vett család, a nemzetség irányában; a másik a közhatalmat képviselő szent korona irányában.

Mindkét alapelv uralmát megtaláljuk már az Árpádok korában, csak hogy külön-külön: egyiket a szállás-, másikat az adománybirtokban.

A szállásbirtok, mint egyéni birtok, a nemzetségi szállások felosztásából vette eredetét. Noha egyéni birtok, még sem állott az egyénnek, a nemzetség illető birtokos tagjának szabad rendelkezése alatt, hanem az egész nemzetséghez volt kötve. Az öröklési rend szerint legközelebb álló nemzetségi tagoknak a birtokra várományi joguk volt; ugyanezért a legközelebbi örökösök beleegyezése nélkül véghez vitt elidegenítés kezdetben semmis, majd később megtámadható, mert az elidegenített birtokot a rokonok és (a mi egykoron azonos jelentőségű) a szomszédok visszaválthatják. A szállásbirtoknak ezt a szükségképpen átszállását az elődökről az ivadékokra, a nemzetség tagjaira értjük ősiségi elv alatt, a melyet minden kezdetleges társadalomban feltalálunk, a hol még a nemzetségi kötelék régi erejét a közélet terén megtartotta.

A királysággal egyidejűleg keletkezett a szabad birtoknak másik neve: az adománybirtok, a mely úgy eredetére, mint alapjára nézve különbözik a szállásbirtoktól. Eredete a királyi tény, nem az ősfoglalás; alapja pedig a királyi jog (*ius regium*), mely alatt kezdetben a nemzetségek által meg nem szállott területek feletti rendelkezést kell értenünk. Az adománybirtok azonban Szent István és közvetlen utódai korában még jogi természetére nézve a szállásbirtokoktól nem különbözött, külön birtok-nem gyanánt nem létezett. Következtethetjük ezt Szent István decretumának ama tételéből, hogy „kiki sajátjának és a királyi adománynak tulajdonosa legyen és utána fiai hasonló tulajdonnal örökösödjének”.¹ Világosan látjuk ugyanezt Kálmán királynak újító rendelkezéséből, mely a Szent István adományozta birtokokra nézve meghagyja, hogy azok a nemzetség minden tagjára átszálljanak az emberi öröklés rendje szerint, holott a többi királyok által adományozott birtokok csak a fituódokra s ilyenek nem létében a testvérre és annak gyermekeire.²

Kálmán e rendelkezése kiindulási alapja Magyarországon az

¹ Decr. St. Steph. II. 35.

² Decr. Colomani I. 20.

ági öröklésnek, szemben az ősiségi öröklési elvvel. Kálmán óta az öröklés az adománybirtokban az ágiság elvén nyugszik, még pedig kettős irányban. Ági természetű az öröklés először azért, mert az öröklési jog a megadományozott utódaira szorítkozik, szóval a megadományozott oldalrokonai az adománybirtokban nem örökösdnek; másodszor azért, mert mihelyt a fiutódok megosztoznak a birtokban, kinek-kinek osztályrésze önálló birtokká válik és egyedül az osztályos ágban száll tovább. Az osztálylally megszűnik az atyafiak kölcsönös öröklési igénye. Az ági öröklésnek ezt a szigorú elvét Kálmán a német hűbéri jogból vette át, a melynek egyik alapelve volt: *Theilung bricht Folge*.

A XIII. század folyamán az adománybirtok túlsúlyba helyezkedik a szállásbirtokok felett,³ a mi szükségkép szorosabb függőségi viszonyba hozta a szabad vagy nemesi birtokokat a királysággal. E függés azonban nem volt magánjogi, hűbéri természetű, mint a nyugati államokban, hanem közjogi jellegű. A királyi hatalmat nálunk kezdettől fogva nem egyéni, nem magánhatalom, hanem a nemzettől eredő közhatalom gyanánt fogták fel. Ehhez képest a király birtokadományozása is közhatalmi, s nem magánhatalmi tény. Az adománybirtok közérdekem jutalma; az adomány jogcíme a király és az ország érdekében tett szolgálatok, a mit világosan kifejezésre juttatnak a királyi adománylevelek, valamint a jogtalanul tett adományok visszavételéről szóló okiratok. Az adománybirtoknak közjogi irányú felfogása idézte elő, hogy midőn a XIII. század vége felé már a királyi hatalom alkotmányyszerű alapja és forrása gyanánt a szent koronát tekintették, a birtokadományozás jogának is a szent koronához kellett fűződnie és a szent korona a szabad vagy nemesi birtok egyetlen forrásává lett.

De mielőtt ez bekövetkezett, az ősiségi vagy nemzetségi elv és a királyi jog elve a szabad birtokjog terén kemény harcot vívott egymással.

A királyok ugyanis a szállásbirtokokban is iparkodtak a királyi jogot érvényesíteni, hogy azok minél hamarabb kerüljenek királyi rendelkezés alá. A nemesség viszont az adománybirtokban való öröklés kiterjesztését követelte. E küzdelemnek első eredménye az aranybulla IV. cikke, mely fiutódok nemlétében, a leánynegyed kivételével, szabad végrendelkezési jogot

³ L. a II. könyv III. fejj. 5. §-át.

biztosítván a nemeseknek, kimondotta, hogy ha valaki nem végrendelkezik, ősi birtoka az oldalági rokonokra száll és csak ilyenek nemlétében a királyra. Ezt követte az 1267. évi decretum 9. cikke, mely szerint, ha a birtokos nemes a csatában halt meg, oldalrokonai az adománybirtokban is öröklőnek és az 1290. évi decretum 26. t.-cikke, mely már az adománybirtokokban is biztosította a nemesek szabad rendelkezési jogát a rokonok, a hitvestárs és az egyház javára.

Mind e rendelkezések a nemzetségi elv győzelmét hirdetik a királyi jog elvével szemben és azt tanúsítják, hogy a szállás- és adománybirtok között az öröklés szempontjából fennálló különbség a királyi jog háttérbe szorításával mind jobban és jobban elenyészik. De ezzel kapcsolatosan a szabad- vagy nemesi birtok függőségi viszonya a királysággal mindinkább szűnni kezd, mert az egyén szabadon rendelkezhetvén birtokával, azt nemcsak nemzetségének tagjaira, hanem másokra is átszállíthatta s ezáltal a királyi jog alól kivonhatta, mely csak akkor érvényesülhetett, ha az örökös nélkül elhalt nemes birtokáról nem végrendelkezett.⁴

A visszahatás már Károly Róbert erőyes uralma alatt mutatkozik, a ki viszont úgy a szállás-, mint az adománybirtokokban a királyi jog érvényre emelésére törekedett s e célból elrendelte, hogy a nemes a királyi jóváhagyás nélkül öröklött birtokáról sem rendelkezhetik;⁵ valamint a királyi jogra támaszkodva, behozta a fiúsítás (*praeffectio*) intézményét, melynél fogva a király egyes esetekben „királyi hatalma teljességével“ megengedheti, hogy fiutódok nemlétében a leánygyermek tekintessék fiúnak s fiúként örökljön az apai vagyonban,⁶ mely ilyképpen az atyafiak kizárásával királyi intézkedés alapján idegen családra szállott.

⁴ Tanúsítja ezt Werbőczy HK. I. r. 64. cz. 2. §.: Ante enim ejus principis (Nagy Lajos) tempora, quilibet baro, magnas nobilisque, et possessionatus homo, super juribus suis possessionariis (si etiam haeredibus defecisset) prout voluit, sine omni consensu regio, liberam disponendi habuit facultatem. 3. §. Et in eo solummodo casu, si haeredibus, et omnibus propinquis destitutus, ac intestatus quispiam illorum decessisset: jurisdictio praenotata locum habuisse dignoscitur.

⁵ „et tamen nemo nobilium suas hereditarias possessiones absque regio consensu et assensu, vel filii sui, cuiquam conferendi, de iure et consuetudine regni nostri requirente, nequit habere facultatem“ FEJÉR C. D. VIII. 3. 619.

⁶ prefatam dominam Margaretham, filiam ipsius C. Ladislai . . . de speciali maiestatis nostra gracia, et plenitudine regie potestatis, ac magnifi-

Egyrészt a királyi jognak ez az önkényszerű gyakorlása, másrészt a birtokarisztokraczia hatalmának növekedése, mely elnyomással fenyegette a kisebb birtokú nemeseket, mindinkább fokozta a nemesség azon törekvését, hogy a királyi jog szorosan körülírassék és azzal szemben a nemzetségi elv biztosíttassék, valamint biztosíttassék minden szabadbirtoknak egyforma és közvetlen kapcsolata az államot személyesítő szent koronával. Ugyanezt követelte a királyság érdeke is, mert egyfelől a nemesek szabad rendelkezési joga következtében a királyi jog bizonytalanná vált, másfelől a hatalmas birtokarisztokraczia a királyi hatalmat is veszélylyel fenyegette, a melylyel szemben szintén csak a birtoknak kettős irányú megkötöttsége nyújthatott biztosítékot.

Az ősiség és a királyi jog elvének kiegyenlítése s ezzel együtt az új birtokrendnek megállapítása Nagy Lajos érdeme, a ki, midőn a nápolyi hadjáratból visszatérvén, az aranybullát megerősítette, a IV. cikk hatályát megszüntette és kimondotta, hogy a nemes ember birtoka felett nem rendelkezhetik sem élők között, sem halál esetére, hanem a nemesi- vagy szabadbirtok fiutódok nemlétében szükségképpen száll át az oldalrokonokra mindaddig, a míg a nemzetségnek egyetlen fitagja van; ha pedig a nemzetség kihalt, a birtok visszaháramlik a koronára, mert az utolsó birtokos sem tehet oly intézkedést, a mely a birtokot a koronától elvonná.⁷

Nagy Lajosnak ezt a rendelkezését ősiségi törvénynek nevezzük, mert első sorban a nemzetségi elvet juttatja érvényre. A míg az adományos nemzetségnek egyetlen fitagja él, a birtok a nemzetségnél marad. Az osztályos ágak között az ősiségi törvény szerint kölcsönös öröklés áll fenn, miként a longobard hűbéri jogban,⁸ a honnan Nagy Lajos ezt a törvényét vette.

centia principali, in verum constituimus heredem. FEJÉR C. D. VIII. 3. 595—96. 1332. év.

⁷ 1351. évi decret. bevezetés 11. §.: Excepto solummodo uno articulo, praenotato (aranybulla 4-ik cikke), de eodem privilegio excluso, eo videlicet: „Quod nobiles homines, sine haerede decedentes possint, et queant ecclesiis, vel aliis quibus volunt, in vita vel in morte dare, et legare, possessiones eorum vendere vel alienare.“ Imo ad ista facienda nullam penitus habeant facultatem, sed inter fratres proximos, et in generationes eorundem: ipsorum possessiones, de jure, et legitime, pure et simpliciter, absque contradictione aliquali devolvantur. V. ö. HK. I. r. 64. és 65. cz.

⁸ Libri feodorum. II. 50.

Az egyik osztályos ág kihaltával a birtok átszáll a másik osztályos ágra.⁹ A szent korona joga csak másodsorban, a nemzetség kihaltával érvényesül, a mikor is a birtok újabb adomány tárgya lesz. De míg előbb a királyi jog csak az adománybirtokban volt teljes, most a korona joga a szállásbirtokban is érvényesül egyformán, korlátolt mértékben.

E törvény következtében, mely alapja volt a magyar birtokrendnek és nemesi öröklésnek 1848-ig, „az ősiség eltörléséig“, a szállásbirtok és az adománybirtok között lévő különbség végleg elenyészett. A régi kettős birtokrend helyébe egységes birtokrend lépett. Minden szabad vagy nemesi birtok adománybirtokká lett, az ország területének a d o m á n y b a a d á s a (*infuedatio*) teljesen befejeződött és pedig a nyugati államok hűbéri birtokrendszerétől eltérőleg nem magánjogi, hanem közjogi alapon. Minden szabadbirtoknak egy és ugyanaz a forrása, a jogalapja: a szent korona. Az ország területe a magyar államot jelképező szent korona területe és annak egyes részeit szabad birtokjoggal csak azok bírhatják, kik azt közvetlenül a szent koronától származtatják, mint gyökértől. A szent korona gyökere minden birtokjognak (*radix omnium possessionum*). A megadományozottnak és nemzetségének — a tőle leszármazóknak — a szent koronától eredő gyökeres joga van mindaddig, míg a nemzetségnek egyetlen tagja él, a midőn a birtok ismét visszatér gyökeréhez, a szent koronához és a koronás király újólágos adományozása alá kerül.

Ebből az egységes birtokrendből a rendi szervezetre nézve szükségképpen következik mindazoknak, kik a szent korona területe egy-egy részének birtokosai, egyforma szabadsága és közvetlenül a szent korona, a közhatalom alá tartozása; következik továbbá azoknak, kik birtokukat nem egyenkint, hanem csak testületileg származtatják a koronától és még inkább azoknak, a kik egyáltalán nem közvetlenül a koronától nyerték birtokukat, alacsonyabb rendi állása és csekélyebb közjogi szabadsága.

Az új birtokrendnek a szent koronához kapcsolása biz-

⁹ HK. I. r. 47. cz. 4. §. Sola enim sanguinis propago et fraternalis mutua divisio, efficit ex se mutuum, et reciprocum bonorum in alterutrum condescensionem, atque devolutionem: allegatione cujusvis praescriptionis non obstante.

tosította a szabad birtokjognak egységes és közjogi természetét, valamint biztosította azt, hogy minden szabadbirtok tulajdonosa a megkoronázott király hatalma alatt maradt, magánosoknak, az egyházi és világi főuraknak hatalma alá nem került. Ez volt az alapvető különbség a magyar nemesi és a nyugati hűbéri birtok között, a minek következtében a nemesi birtokon csak a köz-kötelékből folyó kötelességek nyugszanak és nem magánjogi természetű, szerződéses jellegű kötelességek, mint a hűbéri birtokon. A szent korona elvének a birtokjog terén érvényre emelése véglegesen megszilárdította, uralkodóvá tette azt a felfogást, hogy a király nem magánhatalmánál, hanem alkotmányos közhatalmánál fogva gyakorolja birtokadományozási jogát.

A rendiségnek általános jogi fogalmából kiindulva, mely szerint valamely rend alatt összességét értjük azon állampolgárok-
nak, kik ugyanazon jogállással bírnak, a szent korona állam-szervezet korában a rendi szervezetnek három tagozatát találjuk: a nemesi, a városi és a jobbágyi rendet,¹⁰ a melyekről külön-külön fogunk szólni.

2. §. A nemesi rend. A főpapok és az igazi bárók. Az örökös főrendiség (főnemesség) eredete.

A nemesség jogi egysége szükségszerű következése volt az új birtokrendnek. A szabadbirtokjognak a szent koronától való leszármaztatása létrehozta a szent korona tagságának fogalmát. „A nemeseket“, úgymond *Werbőczy*, „az adományos jószágokban való részesedés s összeköttetés okából a szent korona tagjainak tekintik, a kik senki más hatalmának alávetve nincse-

¹⁰ A hármas rendi tagozásról Kolozsvár városának 1603. évi „Succesióról való Tractatus“ VII. titulus 1. §-ában olvassuk: „Az Reghi szent Királyok kik az országot három reszre osztottak, tudni illik Nemessegeben, Parasztságban es varosi Rendekben, mindeniket külömb külömb törvényekkel ugy rekesztettek el egymastol, hogy semmi elegyedes köztök ne lenne, es mind az Nemesseget, mind az Parasztsagot az varosi Rendektől elvalasztvan külömb rendtartast es törvent Privilegiumot attak azoknak kik köfal köze szorultanak, mely varosi rendet az benne valoknak Egyessegeröl neveztenek civitasnak, azert hogy egy aranyu törvennyel elnenek es egy aranyu meltosaggal birjak egymast.“ *Kolozvári—Óvári*, Magy. törvényhatóságok jogszabályai I. k. 262. l.

nek, csupán a törvényesen megkoronázott királynak¹. A szent korona minden tagja, úgy a nagyobb, mint a kisebb birtokú nemes, közvetlenül a szent korona hatósága alatt áll, egyformán szabad. A nemeseknek ezt az egyenlő szabadságát nem az új birtokrend, nem a szent korona fogalma teremtette, mert a szabadbirtokok tulajdonosainak egyenlő szabadsága fennállott már az Árpádok korában is. A szent korona tagságának kifejlődése ezt az egyenlőséget csak szilárdabb alapra helyezte. A nemesi szabadságnak általa újabb, határozottabb közjogi alapja támadt.

A nemesi rend egysége világosan visszatükröződik Nagy Lajos 1351. évi decretumának 11. cikkéből, a mely kijelenti: *ut universi viri nobiles sub una eademque libertate gratulentur*. Ezt a jogállapotot tükrözi vissza Werbőczy Hármaskönyve, midőn mondja, hogy „Magyarország összes főpapjai, nagyjai, előkelői s nemesei . . . a szabadságnak, kiváltságnak és mentességnek egy és ugyanazzal a jogával bírnak; és nincs sem az urak közül senkinek nagyobb, sem a nemesek közül senkinek kisebb szabadsága. Ugyanazért mindannyian egy s ugyanazzal a törvényvel s szokással és ugyanazzal a törvénykezési rendtartással élnek a törvényszékeken . . .”² Mindössze az a különbség közöttük, hogy a főpapoknak és az ország igazi báróinak a többi nemeseknél nagyobb vérdíjuk van, de „nem szabadságuk nagyobb voltára nézvést, hanem méltóságuknál és tisztüknél fogva”.

Mindezen rendelkezések az uralkodó téves nézetekkel szemben eléggé bizonyítják, hogy a szent korona államszervezet korában fennálló rendi szervezet a köznemesek felett álló, nagyobb közjogi szabadsággal bíró, születésileg elzárt főrendet, főnemességet még nem ismert. Az örökös főrendiség vagy főnemesség az egész korszakon át kifejlődőben volt az 1608. k. u. 1. t.-cz. meghozataláig, mely e kifejlődést befejezte és a köznemesi rendtől különböző főrendiség, főnemesség közjogi fogalmát és ismervét létrehozta.

Az új birtokszervezet a földbirtoknak a nemzetséghez kötése által nemcsak a kisebb birtokú nemeseknek nyújtott védelmet, hanem maradandó gazdasági és jogi alapot adott a XIII. század folyamán kifejlődött birtokarisztokracziának is. Minthogy a közkötelességek és a közjogi jogosítványok: a hadi és a törvény-

¹ HK. I. r. 4. cz. 1. §.

² HK. 2. cz. I. r. 1. §.

kezési hatalom mindinkább a földbirtokhoz fűződnek, a nagyobb birtokosok a nagyobb birtokokhoz kapcsolt hadi és törvénykezési hatalom következtében a szent koronának tényleg előkelőbb tagjaivá lesznek, nagyobb mértékben vesznek részt a szent korona életében, a szent korona által átruházott hatóság gyakorlásában.

Ennek az állandó nagyobb politikai szereplésnek, befolyásnak a közélet terén színhelye a nagyobb királyi tanács volt. A birtokarisztokracziának a nagyobb királyi tanácsban való részvételével függ össze, annak az országgyűlésen való külön szereplése, a nemesség zömétől külön tanácskozása, a mi a XVI. század folyamán a megyei követküldés intézményének végleges megszilárdulására és az 1608. k. u. 1. t.-cikk megalkotására vezetett. A köznemesség képviselőjének törvénybe iktatásával és a személyes megjelenési jognak az egyházi és világi főurakra szorításával kapcsolatosan lépett nálunk életbe a születesileg elzárt örökös főúri rend vagy főnemesség, mint közjogi intézmény, a mi egyszersmind a tulajdonképpeni rendi alkotmány korszakának kezdetét jelzi.

A szent korona államszervezet főrendisége, — a mint azt *Werbőczy* helyesen előadja, — kizárólag az egyházi méltóságon és a királyi főtiszttségen nyugvó, ehhez képest személyes és át nem ruházható előkelőség. A többi nemeseknél előkelőbbek, kiváltságosabbak csupán a főpapok (*praelati*) és az ország igazi bárói (*veri barones regni*) voltak.

Már az Árpádok korában a magasabb egyházi méltóságok birtokosait — az érsekeket és a püspököket, valamint kivételesen más főpapokat, apátokat és prépostokat — praelatusoknak, a királyi főtiszttségek viselőit pedig báróknak nevezték. Míg a nyugati államokban bárók alatt a szabad urakat (*freie Herren*), tehát azokat értették, a kiknek birtokai nem tartoztak a vidéki kormányzat rendes közegei, a gaugrófi hatóság alá; addig nálunk a báró szó első sorban azokat jelezte, a kik főtiszttséget nyertek a királytól és ennek alapján a királylyal személyes függőségi viszonyban állottak. A báróság ehhez képest eredetében a király iránti szolgálati viszonyon alapuló személyes előkelőség. Tágabb értelemben azonban bárók alatt értették a királyi főtiszttséget nem viselő egyéb főurakat is, a kik, mint említettük, előkelőségüknél fogva tagjai voltak a tágabb királyi tanácsnak akkor is, ha nem viseltek hivatalt. Ezeket az utóbbiakat *barones naturales*, született

bároknak³ vagy *barones solo nomine*, címzetes bároknak⁴ mondták. Ezek szerint a vegyesházakbeli királyok korában a báróságnak két csoportját kell megkülönböztetnünk: az egyik csoportot alkotják a hivataluknál fogva bárók, *barones ex officio*⁵ vagy *veri barones regni*;⁶ a másik csoportját a *barones naturales* vagy *barones solo nomine*.

Werbőczy az igazi bárókat az I. r. 94. címében következőképpen sorolja fel: a nádor, az országbíró, Dalmát-, Horvát-, Tótországok bánja, az erdélyi vajda, a székelyek ispánja, a szörényi bán, a király és a királyné tárnokmestere, főajtónállója, főpohárnoka, főasztalnoka és főlovászmestere, valamint a temesi és a pozsonyi főispán.

Az igazi bárók előjogai közül a legfontosabb és egyúttal — mint maga *Werbőczy* tanítja — az igazi báróság ismérve, hogy a királyi decretumok és az ünnepélyes formájú kiváltságsevelek záradékában névszerint felemlítettnek. Ezt figyelembe véve, az igazi bárók közé kell sorolnunk még a királyi főkamarmestert és a főudvarmestert, sőt a XV. s XVI. század egyes korszakaiban Rácország despotáját és a királyi kincstartót is. A temesi ispán, a ki a XV. század derekán foglalt helyet az igazi bárók között, a mohácsi vész után nemsokára megszűnt a bárók között említetni, minthogy az ispáni méltóságot a török hódítás folytán századokig be nem töltötték; ugyanebből az okból szűnt meg *Werbőczy* korában a macsói bánnak bárói méltósága. A pozsonyi főispánt az 1687: X. t.-cz. kifejezetten az igazi bárók után sorozza, de azért neve a legújabb korig előfordul a királyi kiváltságsevelek záradékában. Minthogy I. Ferdinánd óta a királyné udvartartásának főméltóságait többé be nem töltötték, ezekkel a tisztségekkel is csökkent az igazi báróságok száma.

Második előjoga az igazi bároknak a magasabb vérdíj, mely kétszerese a többi nemesek vérdíjának: 100 gira, azaz 400 aranyforint, holott a báróságot nem viselő nemeseké

³ A Frigyes császár és I. Mátyás által kötött békére vonatkozó okmány 1487. évből az igazi bárók felsorolása után mondja: Item *barones naturales* in Hungaria dominus dux Laurentius de Ujlak, domini comites Frangepanibus, dominus comes Scepusiensis etc. TELEKI, Hunyadiak XII. 375. l. — L. még KOVACHICH Script. minores II. 30.

⁴ HK. I. r. 93. cz. 4. §.

⁵ L. a 3. jegyzetben idézett oklevelet és HK. II. r. 40. cz.

⁶ HK. I. r. 94. cz. 1. §.

200 aranyforint, vagyis 50 gira.⁷ Az igazi bárók özvegyeinek hitbére szintén 400 aranyforint, míg a többi nemesek özvegyei csupán 200 aranyforintot vagy még ennél is kevesebbet kapnak törvényes hitbér címén.⁸

Harmadik előjoga az igazi báróknak, hogy esküjök tízszer annyit ér, mint más nemes esküje (*ius decem personarum*).⁹ Ez magyarázatát az eskütársi intézményben találja. Az eskü értéke pénzben volt megállapítva: a nemes esküjének értéke egy márka, azaz négy aranyforint, az igazi báróé ellenben tíz márka, vagyis negyven aranyforint.

Mindezek az előjogok megilletik azon főpapokat is, a kiket a források *praelati* névvel jelölnek. Közéjük tartoznak az érsekek és püspökök, azonkívül a püspöksüveges és gyűrűs apátok és prépostok. Mindezeknek vérdíja 400 aranyforint és esküjök, melyet „székesegyházakban a bírótól e végett kirendelt valamelyik káptalan vagy konvent hites bizonyossága előtt lelkiismeretük tisztaságára“ hivatkozással tesznek, felér tíz nemes esküjével.¹⁰ Az az előjog azonban, hogy a királyi kiváltságlevelek záradékában felemlíttessenek, csakis az érsekeket és püspököket illeti meg; miért is csak ezek tekinthetők a magyar közjog szempontjából igazi főpapoknak, csakis nekik és még az aurániai perjelnek volt meg az egyházi személyek közül az a kiváltságuk, hogy saját pecsétük alatt vallhattak ügyvédet.¹¹

Ámbár — a mint kifejtettük — a szent korona államszervezet korában még a nemesség zömetől különvált és különös előjogokkal bíró születésen nyugvó főrendet, főnemességet nem találunk: mindazáltal már e korszakban fejlődnek ki az előkelőbb rangot adó örökös főnemesi címek, a melyek később az örökös főrendűeknek, a főnemeseeknek a köznemesektől megkülönböztető jelzőivé lesznek, a minők: a herczegi, grófi és bárói címek.

A főnemesi címeknek s azokkal kapcsolatosan az örökös

⁷ HK. I. r. 2. cz. 2. §.: Nam domini praelati, et barones centum, nobiles vero quinquaginta marcas pro homagiis suis consequuntur.

⁸ HK. I. r. 93. cz. 4. és 5. §§.

⁹ HK. II. r. 40. cz. Sciendum est autem: quod quilibet praelatus et baro ex officio, abbasque, et praepositus infulatus, et annulatus, pro decem personis nobilium, ratione suae dignitatis, habet jurandi potestatem.

¹⁰ HK. I. r. 2. cz. II. r. 40. cz.

¹¹ HK. II. r. 13. cz. 6. §.

főrendiségnek eredete és kifejlődése Magyarországon egészen önálló alapokon és a nyugati államok jogfejlődésétől eltérő módon történt, a minek magyarázatát a magyar államszervezet sajátos, a hűbéri államszervezettől eltérő jellemvonásában kell keresnünk.

A nyugati államokban az örökös hercegi és grófi címmel bíró főurak, a tartományurak, az egykori királyi főtiszteknek, a *herzog*-oknak és *gaugraf*-oknak utódai, a kiknek sikerült tisztségüket, mint hűbért, családjukban örökletessé tenni. Ellenben szabad uraknak (Németországban *Freiherren*) vagy báróknak azokat nevezték, a kik az immunitási kiváltságok következtében saját uradalmukat teljesen függetlenítették a vidéki kormányzat közegeinek hatósága alól, közvetlenül a király hatósága alatt maradtak és később saját területükön tartományúri jogokat, hadi és teljes törvénykezési hatalmat gyakoroltak, senkivel szemben hűbéri viszonyban nem állottak. Ehhez képest az örökös hercegi és grófi cím, mint a főrendi állás, a főnemesség jelzője, a hűbér gyanánt adományozott királyi tisztségekből, a bárói cím pedig a szabadurasságból fejlődött ki.¹²

Magyarországon a nyugati gaugrófságoknak, mint vidéki kormányzati kerületeknek, a vármegyék felelnek meg. A vármegye élén álló királyi főtisztet, a *comes*-t, azonban a magyar nem nevezte a német *graf* szó után grófnak, hanem a szláv *span* után ispánnak és e korszakban már főispánnak (*supremus comes*). Majd midőn egyes egyházi és világi főurak a vármegyei ispánságot hivataluk- vagy családjukhoz kötve, örökletes joggal kapták, ezeket az öröklés jogán álló főispánokat sem nevezték „grófok“-nak, hanem ispánoknak vagy főispánoknak.

Nálunk „grófok“-nak nevezték azokat, a kik a vármegyei hatóság alól kivett, rendszerint várral összekötött immunitási területeken teljesen szabad földesúri hatalmat, vagy mint később a büntető joghatóság átruházása következtében mondták, szabad ispánságot gya-

¹² V. Ö. FICKER, Vom Reichsfürstenstande. 1861. ROTH VON SCHRECKENSTEIN, Geschichte d. ehem. freien Reichsritterschaft III. k.; Der Freiherrntitel einst und jetzt. WARNEKÖNIG UND STEIN, Französische Staats- und Rechtsgeschichte. I. k. GNEIST, Das engl. Verwaltungsrecht. I. k.

koroltak. Ezek magukat a XV. században már szabad és örökös grófoknak (*comes liber et perpetuus*) címezik s nevüket birtokuk, illetőleg váruk után veszik.¹³

A grófi címnek, mint főnemesi címnek kifejlődése, csak az ország déli részein, nevezetesen Horvátországban mutat bizonyos kapcsolatot a vármegyei ispánsággal,¹⁴ a hol legelőször találjuk, hogy a zsupánságokból alakult királyi kormányzati kerületeket, a *comitatus*-okat a királyok nem mint tisztséget, hanem mint uradalmat, *non in honorem, sed in possessionem*¹⁵ örökletesen adományozták, mint a Frangepánoknak Modrus, a Subich nemzetségnek Brebir *comitatus*-t, a kiknek utódai magukat később is grófoknak címezik.¹⁶ Csakhogy a horvátországi *comitatus*-ok soha sem bírtak a magyar vármegyék szervezetével és jellegével, hanem inkább hasonlítottak a magyarországi királyi uradalmakhoz, a melyeken nem volt közjogilag szabad vagy nemesi elem.¹⁷ Ehhez képest a horvátországi *comitatus*-nak örökletes adományozása nem jelentette a vármegyei ispánságnak, mint királyi főtisztségnek s az azzal

¹³ E meghatározásunkkal szemben a régebbi írók, különösen BARTAL és utána mások a „*liberi et perpetui comites*“ intézményét merőben *külföldi eredetűnek* tartják. Bartal szerint a magyar királyok már a XIII. század eleje óta a grófi címet Németország példájára („*usitato per Germaniam ritu*“), mint örökös családi címet osztogattak és hivatkozik e tekintetben a vodicsai Babonik és István részére 1218. évben kiállított hamis kiváltságlevéltre (Commentaria I. 233. l.) L. ezen nézet téves voltára nézve SCHILLER B., Az örökös főrendiség eredete 213. és kv. l.; az 1218. évi kiváltságlevéltre nézve u. o. 40-ik jegyzet és THALLÓCZY, A Blagay-család oklevéltára. Bevezetés XXXV–XXXIX. l.

¹⁴ A grófi cím fejlődésének összefüggéséről a horvátországi zsupánságokból kifejlődött „*comitatus*“-ok örökletes eladományozásával tüzetesen értekezik SCHILLER BÓDOG alapos tanulmányában: Az örökös főrendiség eredete 214. és kv. l.

¹⁵ IV. László a berzenczei ispánságot adományozza ily módon a zágrábi püspökségnek: *quum ipsum comitatum, non ut honorem, sed in possessionem perpetuam . . . contulerimus irrevocabiliter possidere*. V. ö. az aranybulla 16. cikkét.

¹⁶ A Frangepánok őseinek, Bertalannak, III. Béla 1193. évben adományozza: „*totam terram pertinentem ad comitatum Modrus . . . iure hereditario contulimus perpetuis temporibus possidendam*“. FEJÉR C. D. II. 292. Brebir *comitatus* adományozása FEJÉR C. D. IV. 2. 107. A többi ispánságokra nézve lásd PESTY, Az eltűnt régi vármegyék. 1880. II. k.

¹⁷ THALLÓCZY, A Blagay-család oklevéltára. (Bevezető tanulmány) XIX–XX. l.

járó hatalmi körnek örökletes átruházását, hanem csakis az eladományozott ispánságnak mint uradalomnak magánhatalom, földesúri hatalom alá jutását,¹⁸ a mi egyjelentőségű azzal, ha a király valamely más területet teljes földesúri hatalommal, immunitással adományoz, a minő volt a legrégebb magyarországi grófoknak, a Bazini és Szentgyörgyi grófoknak birtoka.¹⁹

Midőn később a XV. században a vármegyei ispánságot nem mint királyi uradalmat, mint birtokot, hanem mint királyi tisztséget (*honor, officium*) adományozták,²⁰ akkor már annak közhatósági jellege annyira megszilárdult, hogy magánhatalommá, tartományurasággá, úgy mint a nyugati államokban, át nem alakulhatott. Ehhez képest valamint nálunk az örökös vármegyei ispánok nem lettek tartományurak, úgy nem is nevezték őket grófoknak, hanem mint a többi királyi főtiszteket, ispánoknak. Magyarországon a grófi cím, mint örökös főrendi vagy főnemesi cím a vármegyei ispánsággal, mint királyi főtisztséggel nem áll kapcsolatban; a mi a németországi viszonyokat szem előtt tartva annyit jelent, hogy nálunk nem voltak tartományúri, hanem csak földesúri grófságok.²¹

¹⁸ Világosan feltűnteti e felfogást III. Endre 1290. évben kelt megerősítő levele Omede nádor részére, a melyben az ungi ispánságot „*possessio*“-nak nevezi: „*universas possessiones tempore regis Ladislai . . . acquisitas, videlicet possessionem seu comitatum Ung vocatum cum omnibus utilitatibus et pertinentiis.*“ WENZEL XII. 497. Ugyanílyképpen adományozza Venczel király 1302. évben Csák Máténak Trencsén várát és a trencsényi ispánságot. FEJÉR C. D. VIII. 1. 89—90. Károly Róbert 1313. évben a veszprémi püspöknek a veszprémi ispánságot. FEJÉR C. D. VIII. 5. 87. A legrégebbi példa lehetett az esztergomi ispánság adományozása. KNAUZ, Mon. Strig. I. 575—576. I. WENZEL III. 107. Úgy szintén Locsmánd adományozása 1263. évben. FEJÉR C. D. IV. 3. 148—150. Szempte adományozása 1261. év körül. WENZEL III. 1—2.

¹⁹ FEJÉR C. D. III. 1. 178. III. 2. 465—467. Ezek egyike már 1318. évben „Graf von Poezing“-nek írja magát. Anj. Okm. I. 475.; egy másik pedig 1384. évben „comes de Sancto Georgio.“ FEJÉR C. D. X. 8. 143. A grófi címet viselő legrégebbi családokra nézve lásd SCHILLER, id. m. 237. és kv. I.

²⁰ HAJNIK, Az örökös főispánság 6. I. és 39. és kv. I.

²¹ A német írók az újabb keletű, az immunitási kiváltság alapján kifejlődött grófságokat földesúri grófságoknak „*grundherrliche Grafschaften, Grafschaften privaten Rechtes*“ nevezik. SCHRÖDER, Rechtsgeschichte. 384. és kv. I.

Az örökös grófi cízzel élő családok már a XV. század elejétől kezdve a magyar birtokarisztokraczia legelőkelőbb elemét képezik, a banderium tartási joggal bíró főurak között mindenütt első helyen említetnek²² és a század közepén már az örökös grófság, mint teljesen kifejlődött intézmény áll előttünk, a midőn a király bizonyos nagyobb területet örökös grófsággá tesz (*in comitatum perpetuum*) és a megadományozottat, valamint annak családját a szabad és örökös grófok sorába emeli (*in perpetuos et liberos comites . . . nominavimus, preficimus et creamus*). Így nyerték a Hunyadiak V. Lászlótól a beszercei és a Zápolyák I. Mátyástól a szépesi grófságot.²³

Az örökös grófoknak legnevezetesebb kiváltsága volt, hogy kizárólag a király személyes birói hatósága alatt állottak és semmi más birói hatóságnak alávetve nem voltak. E kiváltságot, mely az örökös grófságnak tulajdonképpen eredője és jogalapja, az 1486. évi decretum az örökös grófokra nézve, mint egyedüli kivételt tartotta fenn,²⁴ de már az 1495. évi decretum azt megszüntette,²⁵ a mi által az örökös grófságnak, mint a vármegyei kormányzattól teljes független területnek, jelentősége is mindinkább csökkent. Megmaradt azonban továbbra is a vörösviaszszal való pecsételés joga, valamint azon joguk, hogy saját pecsétjük alatt ügyvédet vallhattak, holott mások ezt csak közhitelű pecsét alatt teheték.²⁶

A Habsburgok korában a XVI. század vége felé már szokásba jött az örökös grófságot egyes nagybirtokú családoknak birtok nélkül, mint pusztá főnemesi címet adományozni az addig bírt uradalmakra vonatkozó címezéssel.²⁷ Az örökös grófokat a *Spectabilis et Magnificus* címezés illette meg.

Magyarországon a herczegség (*ducatus*), mint a vidéki kor-

²² L. az 1433. évi Banderiale Regestrumot. KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. I. 42. és kv. I. és az 1492:21. 1498:22. t.-czikkeket.

²³ L. a Hunyadiak beszercei grófságára vonatkozó oklevelet 1453. évből. TELEKI, Hunyadiak X. 347—356. A Zápolyák szépesi grófságára vonatkozót. WAGNER, An. Scep. I. 145—147.

²⁴ 1486:21. t.-cz. Demptis dumtaxat perpetuis comitibus, qui ex vetustissima divorum regum ordinatione solius regiae Majestatis iudicio reservari intelliguntur.

²⁵ 1495:15. t.-cz. Újból megerősíti az 1526:23. t.-czikk. V. ö. Werbőczy, HK. I. r. 2. cz.

²⁶ HK. II. r. 13. cz. 6. §.

²⁷ L. az egyes adományozásokat. SCHILLER, id. m. 256. és kv. I.

mányzatnak területi egysége nem volt ismeretes és ehhez képest nem volt ismeretes a hercegi cím sem, mint olyan királyi főtiszt-ség jelzője, a mely a vármegyei ispánságtól különböző, nagyobb hatáskört foglalt volna magában. Nálunk hercegeknek *dux*-oknak az Árpádok korában csakis a királyi család tag-jait nevezték, és mivel gyakran előfordult, hogy a királyi család fitagjainak ellátásul az ország egyik vagy másik részét kormány-zás végett átengedték, az ilyképpen átengedett területrészt a kormányzó herceg után szintén *hercegségnek* (*ducatus*) nevezték. A királyi hercegség intézménye azonban az Árpádok korában nem nyert alkotmányszerű szabályozást, nem ékelődött be a magyar állam szervezetébe s nem kapcsolódott állandóan bizonyos meghatározott területekhez.²⁸ Még kevésbé történt ez a szent korona államszervezet korában. A királyi család tagjait a magyar ember most is a szent korona államszervezet korában hercegnek, *dux*-nak nevezte, s ez alapon az Árpádok királyi hercegség felújítása gyanánt írja magát Nagy Lajos öcscse, István, Szepes és Sáros, néha Erdély, majd Szlavónia, Horvát- és Dalmátország hercegének.²⁹ Valamint a királyi vérből származás bizonyítása gyanánt tette I. Mátyás természetes fiát, Corvin Jánost, liptói herceggé, midőn Liptómege főispánságát ráruházta³⁰ s ugyanezen alapon biztosította neki a farkashidai egyezmény a boszniai királyságot és a szlavóniai hercegséget.³¹ Ujlaki Lőrincz szintén azon okból, mert atyja, Miklós, Bosznia királya volt, viselte a hercegi címet (*Dux Bosnae*).³²

Az első eset, hogy a magyar király mást mint a királyi családból valót magyar terület után hercegi címmel ruház fel

²⁸ L. a II. könyv II. fejr. 4. §-át. — III. Endrének 1299. évi adomány-levelében anyai nagybátyja Morosini Albert részére olvassuk először, hogy a szlavóniai hercegség a királyi ivadék első méltósága: „*ducatum totius Sclavonie, qui est prima dignitas regie prolis.*“ FEJÉR C. D. VII. 5. 547.

²⁹ Anj. Okm. V. 548: „*dux Scepsiensis et de Sarus.*“ L. még KATONA, Hist. Crit. IX. 587. X. 66. — „*Dux Transylvanus.*“ FEJÉR C. D. IX. 2. 47. KATONA, X. 17. — „*Totius Slavoniae, Croatiae ac Dalmatiae dux.*“ FEJÉR, u. o. 242. l.

³⁰ SCHWARTNER, *Introductio in artem diplomaticam.* 246. l. V. ö. SCHÖNHERR, Corvin János.

³¹ KOVACHICH Suppl. ad Vest. Com. II. 273. l.

³² Blagay Oklt. 453. l. Ujlaki Lőrincz szerémi hercegségére, valamint e hercegi címnek, mint magyar hercegségnek 1697. évben történt felújítására nézve lásd SCHILLER, id. m. 294. és kv. l.

Nagy Lajos korában fordul elő, a ki kétségkívül az idegen jog behatása alapján 1369. évben László, havasalföldi vajdának, a magyar korona hűbéresének Fogaras földjét hercegi czímmel adományozza.³³ Majd hasonló alapon Zsigmond 1408. évben Hervoja bosnyák bánt a spalatói (*dux Spalatī*), ugyancsak ő vagy utóda Kendét, a Magyarország északkeleti részében letelepedett rutének vezérét, a munkácsi hercegi czímmel (*dux de Munkács*) tüntette ki.³⁴

Mindezek a hercegi címek csakhamar megszűntek, mert a magyar alkotmányfejlődésben nem volt szilárd talajuk, nem volt erős gyökerük. A Habsburg-házból származott királyaink a hercegi címet nem mint magyar főnemesi címet, hanem mint a római szent birodalom hercegének címét (*dux vel princeps Sacri Romani Imperii*) adományozzák.³⁵ A hercegeket *Illustrissimus*-nak „Méltóságos“-nak címezték.

A báróság mint örökös főrendi vagy főnemesi cím az igazi báróság, az udvari főtiszttség alapján fejlődik ki olyképpen, hogy már II. Ulászló egyeseket örökös bárósággal, az igazi bárók méltóságával és kiváltságaival örökletesen megadományoz a nélkül, hogy királyi főtisztiséget ruházna rájuk. A bárói cím átöröközhető; a családtagokra is átszálló adományozásának első, eddig ismert esete 1506. év körül való, a midőn II. Ulászló Podmaniczky János főkamarászmestert és utódait a bárók sorába emeli: *Johannem eiusque filium L . . . prolemque horum omnium . . . in barones nominamus, eligimus et creamus coetuique baronum ascribimus et annumeramus.*³⁶

³³ KATONA, Hist. Crit. X. 540. FEJÉR C. D. 2. 270. V. ö. SZÁDECZKY, Fogaras vára tört. emlékei.

³⁴ KATONA, Hist. Crit. XII. 155. l.: Civitatem nostram Spalatensem ipsi Hervojae ducalis dignitatis titulo eiusdem civitatis magistratu insigniundo. L. THALLÓCZY értékelését Hervoja czímeréről. Turul, 1892. évf. A munkácsi hercegség czímerére nézve. CSÁNKI, I. 428.

³⁵ A legrégibb példa, midőn idegen uralkodó I. Miksa császár 1517. évben Perényi Imre nádort és utódait siklósi birtoka után római szent birodalmi herceggé teszi. WAGNER, An. Scep. II. 135—137. A másik a Rákócziak sárosi hercegsége a XVII-ik századból. NAGY IVÁN, Magyarország családjai IX. 607. l. Személyükre nézve kapták a németbirodalmi hercegi címet az erdélyi fejedelmek. Az esztergomi érseki székhöz lett kötvé a hercegi cím 1714. évben. (TÖRÖK JÁNOS, Magyarország Primása. Oklevelek 180—182. l.) Örökletes joggal nyerték az Esterházy, Batthyány és Grassalkovich családok.

³⁶ A Jászóvári Codex-ban fenmaradt másolat alapján közölte. SCHILLER, id. m. 327—329. l. SCHÖNHERR GYULA mutatta ki, hogy ezen okmány

Az örökös bárói cízzel felruházottak azonban, a mint *Werbőczy* tanításából tudjuk, nem bírtak az igazi bárók, a hivataluknál fogva bárók minden kiváltságával s éppen azért e címzetes bárókat — szemben az igazi bárókkal — névleges báróknak, *barones solo nomine* nevezték.³⁷ De a vörösviaszszal pecsételés joga (*ius cerae rubrae*) őket is éppen úgy megillette, mint az igazi bárókat.

Minthogy a bárókat és pedig úgy az igazi bárókat, mint azokat, a kik birtokuk alapján vettek részt a királyi tanácsban, tehát a természetes bárókat, már Károly Róbert óta *Magnificus*-nak, „Nagyságos“-nak címézték,³⁸ ugyanezen cím illeti meg a bárósított családok tagjait, az örökös bárókat is. Sőt kezdetben jóideig a *Magnificus* cím pótolta a bárói címet és az örökös bárók éppen úgy, mint az igazi bárók, nevük előtt a „báró“ megjelölést, mint egyéni címet a XVII-ik század vége előtt nem használták.³⁹

A Habsburgok már a XVI-ik században gyakran osztogatták a magyar báróságot, mint örökös főrendi vagy főnemesi címet,⁴⁰ valamint nagyszámmal voltak Magyarországon olyanok, a kik német-római birodalmi bárósággal bírtak, s a kiket német mintára szabad báróknak, *liberi barones* (*Freiherren*, *liberi domini*) nevezték. Később a magyar bárókra is átvitték a *liber baro* címezést és a XVII-ik század végétől kezdve a magyar báróságot adományozó királyi oklevelekben is alkalmazták.⁴¹

A főuraknak külön előkelő csoportját képezték végül azok, a kik a banderialis hadszervezet életbeléptetésével azon jogot nyerték, hogy a birtokaik után kiállított katonaságot saját zászlajuk alatt vezethették hadba.⁴² Ezeket a főurakat a latin források *domini banderiatii* vagy *barones banderiatii* névvel

1502—1506. évben adatott ki. (Turul, 1891. évf. 58. l.) Ugyanilyen bárói oklevelet kaptak 1507. évben Drágffy György és János, valamint enyingi Török Imre. L. CZIRÁKY, *Consp. Jur. Publ.* I. 183. SCHILLER id. m. 329—330. l.

³⁷ HK. I. r. 93. cz. 38.: Si vero magnas vel baro solo nomine fuerit.

³⁸ HK. II. r. 54. cz. 3. §. Prior Auranae. Venerabilis *Magnificus* in suo titulo scribatur . . . ; *Magnificus tanquam baronum unum*.

³⁹ Innen van az, hogy magát az örökös báróságot gyakran „Magnificentia“-nak nevezik. L. pl. az 1609:73. t.-cikket.

⁴⁰ L. különösen *Liber Regius* I—IV. kötet.

⁴¹ L. ennek igazolását SCHILLER, id. m. 278. és kv. l.

⁴² L. ezen korszak VI. fejezetét.

jelölték, magyarul pedig zászlósurnak mondották. Már a Zsigmond korában készült *Banderia Regestrum*,⁴³ majd a későbbi törvények egyenként felsorolják azon egyházi és világi főurakat, a kik zászló tartási joggal bírtak.⁴⁴ A zászlós elnevezést később helytelenül az igazi bárókra, a királyi főtisztiségek vagy e korszakban már országos méltóságok viselőire vitték át és közjogi íróink jelenleg is eme téves elnevezést használják.⁴⁵ Az igazi báróság a jogtörténeti fejlődésben egyáltalán nem azonos a zászlóúrasággal, mert nem mindenik igazi báró tartozott hivatala alapján, tisztevel egybekötött jövedelme után banderiumot állítani.⁴⁶ Ehhez képest az igazi bárók a banderium-tartási jog, illetőleg kötelezettség szempontjából két csoportra oszlanak, olyanokra, a kik zászlóaljat állítani kötelesek, és olyanokra, a kiket ezen kötelezettség nem terhel (*barones banderia non habentes*),⁴⁷ a kik nem zászlósurnak. Viszont számosan voltak olyan világi főurak, a kik, ha nem is viseltek királyi főtisztiséget, ha nem is tartoztak az igazi bárók sorába, birtokaik után banderiumot tartoztak állítani⁴⁸ és így a zászlósúr (*baro banderiat*) címzésre igényt tarthattak.⁴⁹

3. §. A nemesi rend. (Folytatás.) Jómódú és egytelkes nemesek. Praedialisták. Jászok és kúnok. Székelyek.

A szent korona tagságán alapuló rendi szervezetnek alapelve az *una eademque nobilitas*, a nemeseknek egyenlő szabadsága. A nemesi rend kebelén belől a gazdasági élet szempontjából fennálló különbségek azonban a jogi életben is éreztették hatásukat. A gazdag nagybirtokosoknak kiváló szerepléséről az imént szólottunk. Különbség állott fenn továbbá lefelé is.

⁴³ KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. I. 426—429. l.

⁴⁴ 1498: 20. 21. és 22. t.-cikk.

⁴⁵ Hogy az igazi báróság és a liber báróság egykori mivoltját még e század első felében mennyire nem ismerték, tanúsítja VÁRADI, A régi magyar zászlóság. 1826. év. 227. l.

⁴⁶ Így pl. az 1498: 22. t.-cikk szerint csak az erdélyi vajda, a székelyek ispánja, a horvát bán és a temesi ispán tartoztak tiszti banderiumot állítani (*banderia officiosa*).

⁴⁷ 1498: 20. t.-cikk.

⁴⁸ V. ö. az 1498: 22. t.-cikket.

A nemesi szabadsággal bizonyos kötelezettségek jártak. A nemesek saját költségükön tartoztak táborba szállani, az országgyűlésen és a megye gyűlésein megjelenni, ingyen tartoztak — súlyos birság terhe alatt — megyei tisztséget viselni. Mind e kötelezettségeket csak azok teljesíthették, a kiknek elegendő birtokuk, illetőleg elegendő számú jobbágyaik voltak.

Az a különbség, a mely eleinte csupán a gazdasági élet szempontjából állott fenn a jómódú nemesek (*nobiles bene possessionati*) és nem jómódúak között, csakhamar a jog szempontjából is érvényesült. Jómódú nemeseknek mondották azokat, a kiknek elegendő birtokuk, azaz elégséges számú jobbágyuk volt arra, hogy nemesi életmódot folytathassanak és a nemesi szabadsággal járó minden kötelességüket teljesíthessék. Hovatovább kifejlődik az az elv, hogy csak a jómódú nemesek tartoznak az országgyűlésen megjelenni,¹ megyei tisztséget viselni.² A megyegyűléseken a jómódú nemesek szava dönt, miután ebben az időben az az általános elv, hogy a szavazatokat nem számlálják, hanem mérlegelik. Világosan kitűnik ez *Werbőczy* Hármaskönyvéből, mely szerint „ha a nép két pártra szakad, akkor a józanabb és előkelőbb résznek végzése áll meg. Józanabb és előkelőbb résznek pedig azt tekintjük, a melyhez a méltóságuknál és tudományuknál fogva kiválóbbak és nevezetesebbek tartoznak.“³

Hogy kik tekintessenek jómódú nemeseknek, annak megítélése az idők folyamán változik. Úgy látszik, hogy az egyes fontosabb kötelezettségek meghatározásánál más-más mértéket használtak. Az 1447. évi decretum 45. cikke csak azoktól a nemesektől követeli meg az országgyűlésen való személyes megjelenést, kiknek legalább húsz jobbágyuk van; az egytelkes nemesek pedig később tízen küldöttek maguk közül egyet.⁴

A legfontosabb volt az a különbség, a mely az egytelkes és a többi nemesek között fennállott. Egytelkes nemesek alatt (*nobiles unius sessionis, curialistae*) értendők a jobbágytalan nemesek (*nobiles jobbagiones non habentes*), kik maguk lévén kénytelenek földjüket művelni, nemesi életmódot nem foly-

¹ 1447: 45. t.-cz. (KOVACHICH, Sylloge. I. k. 128. l. mint 30. t.-czikk) 1498: 1. t.-cz.

² 1435: 1. 1486: 9. 1492: 34. t.-czikkek.

³ HK. III. r. 2. cz. 8. §.

⁴ 1498: 1. t.-czikk.

tathatnak. Ezeket sok tekintetben jobbágyszámba veszik: adót vetnek ki rájuk, jobbági terhekkal rójják meg.

Előidézte ezt az a körülmény, hogy a Károly Róbert óta állandó telekadóvá lett *lucrum camerae* és a XV. században jóformán szintén így állandósult hadi adó (*dica, subsidium*) a vagyonosság arányában terhelte a nemeseket olyképpen, hogy mind a kamara hasznát, mind a hadi adót a jobbágytelkek száma szerint vetették ki a nemesekre, a kik azt jobbágyaikra áthárították és az adóért csak annyiban feleltek, a mennyiben azt jobbágyaiktól be kellett szedniök és az adószedőknek át kellett szolgáltatniok.⁵ A jobbágytalan nemesek az adót senkire sem hárítván át, azt maguk fizették. Számos törvényczikk intézkedik az egytelkes nemesek megadóztatásáról, a kiket épp ezért *taksás-nemeseknek* (*nobiles taxati*) nevezték.⁶ Mivel azonban az adózást a nemesi szabadsággal összeférhetetlennek tartották, az egytelkes nemesek szabadsága, nemesi előjogai kérdésessé váltak és folyton küzdeniök kellett nemesi szabadságuk és jogaik megvédése érdekében. Az 1439. és az 1492. évi decretum miként „a jobbágyokkal bíró“ nemesekre, úgy kifejezetten a „jobbágytalanokra“ nézve is megállapította, hogy „régí szabad-ságuknál fogva“ a tized fizetése alól mentesek.⁷

Az egyházi és világi főuraknak hadi hatalommal felruházása hozta létre a praedialisták intézményét. A főurak már IV. Béla óta nyerték azt a jogot, hogy birtokaikon várakat építhetnek és e várak védelmére haderőt tarthatnak. A bandériális hadiszervezet kifejlődésével még inkább szükségessé vált, hogy az egyházi és világi főurak katonaságot fogadjanak szolgálatukba.

Az egyházi és világi főuraknak ez a fegyveres népe részben azokból a jobbágyaikból került ki, a kiket egyéb úrbéri

⁵ L. e korszak VII. fejezetét.

⁶ 1507: 3. t.-cz. 5. §. 1538: 25. 1542: (beszt. b.) 29. 1546: 6. 1548: 25. 1595: 5. 1596: 10. 1598: 15. 1599: 7. 1608 (k. u.) 14. 1622: 44. 1638: 15. t.-cikkek. L. a háziadó fizetésére nézve Zemplén-megye 1572. évi statutumának II. pontját (KOLOSVÁRI-ÓVÁRI, id. m. II. 31. l.) és Abaujmegye 1640. évi statutumát (u. o. 175. l.) Hogy kik tekintessenek taksás nemeseknek, megállapítja az 1696. évi tornamegyei statutum (u. o. 324. l.)

⁷ 1439: 28. és 1492: 50. t.-cz. A katonabeszállásolás alul is mentesek KOLOSVÁRI-ÓVÁRI, id. m. II. 401. l.

kötelezettségeik megszüntetésével kizárólag fegyveres szolgálatra alkalmaztak, és a kiket ezért a többi jobbágyoknál előkelőbbeknek tekintettek (*jobbationes exercituanes, nobiles jobbationes*);⁸ de a XIII. század vége óta mind gyakoribb eset az is, hogy elszegényedett nemesek más, hatalmasabb nemesnek, főpapnak vagy főúrnak szolgálatába léptek.

Ezt a magánszolgálati viszonyt nem tekintették lealázónak, mert a katonai fegyveres szolgálat nemeshez illő, a nemesi szabadsággal összeférő volt. Az ilyen szolgálati viszonyban állókat a források *familiares*-nek nevezik. A szolgálati viszony maga szerződéses jellegű volt. A familiáris hűséget és szolgálatot fogadott, az úr viszont a familiáris ellátására kötelezte magát. Ez az ellátás vagy olyan formán történt, hogy a familiáris évi fizetést húzott, vagy pedig úgy, hogy urának házában annak kenyerén élt; de leggyakrabban mégis a familiáris urától földbirtokot kapott. A birtoknak — melyet ebben a vonatkozásban *praedium*-nak neveztek⁹ — átengedése, adományozása eleinte a szolgálatba lépőnek élete tartamára szólt, majd bizonyos nemzedékre és idővel örökletes jellegűvé lett. Az ilyen *praedium*-ok fegyveres szolgálatra kötelezett örökös birtokosait *praedialis nemeseknek* vagy *praedialistáknak* mondták.

A praedialisták osztálya, a melyben az Árpádok korabeli „harcos jobbágyok“ utódjai a fegyveres szolgálatra elszegődött szegény nemesek utódjaival egyesültek, mintegy középosztályt képezett a nemesség és a jobbágyság között. Nem voltak országos nemesek, nem élvezték a nemesi rend összes előjogait, de a jobbágyi terhek nagy része alól mentesek voltak.

Kezdetben és sokáig úgy az egyházi, mint a világi főuraknak voltak praedialistái.¹⁰ A mohácsi vész után azonban a világi főurak részéről megszűnik a *praedium*-ok osztogatása; csupán a főpapok osztogatnak tovább is *praedium*-okat, de nem mindannyian. A XIX. század derekáig, a midőn a praedialisták intézménye végkép megszűnt, csupán egy néhány főpap tartotta meg erre vonatkozó jogát, nevezetesen az esztergomi érsek, a győri püspök és káptalan, a pannonhalmi főapát és a zágrábi püspök,

⁸ L. a II. könyv VI. fejj. 2. §-át.

⁹ Ilyen praedialista birtok adományozásának példáját lásd: FEJÉR C. D. V. 5. 515—516. 1293. évből.

¹⁰ L. az 1435. évi I. decretum 3. cikkét.

mint topuszkói apát.¹¹ Mivel az újkorban már csak az egyházi főurak tartottak praedialistákat, újabb közjogunk a praediális nemeseket egyházi nemeseknek (*praediales praelatorum*) nevezte el.¹² Vérdíjuk és esküjük értéke annyi, mint az országos nemeseké,¹³ azaz kétszáz aranyforint. Személyesen tartoztak felkelni, mint a nemesek;¹⁴ a hadi adó fizetése iránti kötelezettségük tekintetében azonban ingadozott a gyakorlat: hol felmentették őket a *dica* fizetése alól, hol meg adózásra szorították őket.¹⁵ A vármegye által kirótt adót (*taxa*) fizetni tartoztak.¹⁶

A nemességhez közelálló, kiváltságos népelem voltak a jászok és a kúnok. IV. Lászlónak 1279. évi kún privilegiuma a kúnokat az országos nemesek közé sorolja, felruháván őket a nemesi rend összes jogaival és kötelességeivel. A vegyesházakbeli királyok kora óta azonban a kúnoknak ez az előkelő jogállása mindinkább hanyatlik. Nemzetségek szerint székekben és szállásokban szervezkedve, a nemességtől elkülönült társadalmat alkotnak, a melynek tagjai a kúnáságnak és a kún területeknek a királytól való szorosabb függésnél fogva éppen nem egyenlőek az országos nemesekkel.¹⁷ Különösen az 1514. évi parasztlázadás után hanyatlott a kúnok jogállása, az ebben való részvételük következtében. Az 1514. évi decretum egyszerűen a királyi jobbagyok közé sorolja és ugyanazokkal a kötelezettségekkel terheli őket, miként a király többi jobbagyait.¹⁸ Az 1518. évi bácsi országgyűlés 14. cikke szerint a királyi konyha fentartására szolgálnak és mint ilyenek, a budai várnagy igazgatása alá kerül-

¹¹ V. Ö. KELEMEN, *Inst. jur. priv. Hung.* I. k. 271. I. FRANK, *Közigazság törvénye* I. 123—124. I. ÖZORAI JÓZSEF, *Az egyházi vagy praedialis nemesek.* 1887.

¹² Megszüntette a praedialisták intézményét az 1853. évi febr. 3.-án kiadott patens.

¹³ 1567: 14. t.-cz.

¹⁴ 1741: 63. t.-cz.

¹⁵ V. Ö. az 1567: 14. és az 1647: 26. t.-cikkeket.

¹⁶ 1467: 26. t.-cz. „*praediales etiam praelatorum per comitatus taxentur.*“ V. Ö. 1745: 63. t.-cikket.

¹⁷ 1467: 2. t.-cz. (KOVACHICH, *Sylloge.* I. 190. I.) *Werböczy*, HK. III. r. 25. cz. I. és 2. §§.

¹⁸ 1514: 23. t.-cz.: *Item quod philistei, et comani, ac caeteri jobagiones regiae majestatis; ubilibet residentes tam ad censuum, et munerum nonarumque solutionem; quam etiam servitiorum exhibitionem; instar aliorum colonorum, et rusticorum hujus regni de caetero teneantur et sint obligati.*

tek. Ehhez képest a kúnok országos nemességre, éppen úgy, miként az ország többi lakosai, királyi birtokadomány vagy kiváltságlevél (*armalis*) útján tehettek szert.¹⁹

A teljes nemesi szabadság birtokában maradtak a XVI-ik század derekáig a székel y e k, sőt egyrészük azon túl is. A székel y nemzet, melynek földje az erdélyi közigazgatásnak külön területe volt, három osztályra (*genera*) oszlott: a főemberek (*primores, potentiores, seniores*), a lófők vagy lőfőszékelyek (*primipili, equites*) és a gyalog- vagy közszékelyek (*pixidarii, pedites*) osztályára. Az egy-egy osztályba tartozásnak alapja a vagyonosságnak kisebb-nagyobb mérvé volt. A három osztály ekképpen nem is alkotott kasztszerű, zárt testületet, hanem mivel az osztályba tartozás a vagyonosságtól függött, az egyén vagyoni állapotának változásával hovatarozása is változott. Az időről-időre megtartott katonai szemléken ment végbe a hovatarozás meghatározása. Ha valamely főember vagyonában megfogyatkozott és a szemle alkalmával nem tudott többé kellő számú embert kiállítani, leszállott a főemberek sorából a lőfőszékelyek közé, a kik személyesen lovasszolgálatot teljesítettek; hasonlóképpen a lőfő, ha szegénysége miatt többé lovon nem szolgálhatott, a gyalogosok osztályába szállott alá. Viszont a gyalogos székel y, ha megvagyonosodott, a lófők sorába emelkedhetett, a lőfőszékely nemkülönben a főemberek sorába léphetett be. A vagyonosság mérvét részint a székel y nemzet szokásjoga, részint királyi rendeletek állapították meg.²⁰

A székel yek vérdíja különbözött a nemes ember vérdíjától. Emezé Erdélyben hatvanhat forint volt, a székel yé — és pedig főemberé, lőfőé, közszékelyé egyaránt — huszonöt frt.²¹ A székel yeknek sajátos nemzetségi birtokszervezetéről, mely még *Werbőczy* korában is épségben fennállott, valamint a székel y székel yek tisztségeinek — a hadnagyi és a birói tisztnak — nemek és ágak szerint való betöltéséről más helyen már említést tettünk.²² Miként az országos nemesek, ők is mentesek voltak mindennemű adótól.

¹⁹ Heves-külső-Szolnokmegye 1655. évi statutuma: Si quidem hactenus complures litterae armales ad instantiam cumanorum et phististaeorum publicatae extitissent, ac ex vi publicationis armalium in medium comitatus incorporati essent. KOLOSVÁRI-ÓVÁRI, id. m. II. 216. l.

²⁰ L. pl. I. Mátyás 1473. évi rendeletét. Székely Okl. I. 220. l.

²¹ H. K. III. r. 3. és 4. cz.

²² L. az I. könyv II. feje. 9. §-át.

Csupán az ökörsütéssel tartoztak: azaz minden telek után egy-egy ökör szolgáltatásával a király koronázásakor, lakodalma alkalmával, valamint első fia születésekor.²³

Werbőczy tanítása szerint a székelyek mindannyian igazi, sőt „kiváltságos nemesek”.²⁴ 1562. év óta azonban, a midőn János Zsigmond ellenében fellázkodtak, büntetésül ősi alkotmányuktól és jogaiktól megfosztatván, közülök csak a főembereket és a lófőszékelyeket vették igazi nemes számba.²⁵ De már előbb is székelység (*siculitas*) és a nemesség (*nobilitas*) között különbséget tettek, a mint azt II. Ulászlónak 1499. évben kiadott kiváltságlevele világosan tanúsítja.²⁶

4. §. A nemesi rendbe való felvétel. A nemesek előjogai. A czímer.

Középkori történetíróink, valamint *Werbőczy*, a magyar nemesség eredetét a honfoglalásra vezetik vissza.¹ Kétségtelen, hogy a későbbi nemesek jórészt azoknak utódjai, a kik a honalapító nemzetségekhez tartoztak, a kik összességükben a politikailag jogosított nemzetet alkotván, a honalapítás óta a közszabadság részesei voltak.

A nemesség kezdetben merően származáson alapult. Bizonyítja ezt maga a „nemes” szó, mely annyit jelent, hogy nemzetséges, azaz a honalapító nemzetségek valamelyikéhez tartozó.

²³ Székely okl. I. 220. I. KOLOSVÁRI-ÓVÁRI, id. m. I. 9—10. l.

²⁴ HK. III. r. 4. cz. A székelységet azonban nem kellett és nem is lehetett kiváltságlevéllel igazolni, hanem más bizonylatokkal, a mi ha megtörtént, a székely bárhol lakhatott és birtokot szerezhetett. L. Székely-Okl. I. 52. 1346. év.

²⁵ L. az 1562. évben tartott segesvári gyűlésen János Zsigmond által jóváhagyott czikkeket (Articuli) SZILÁGYI S., Erdélyi Orszgy. Eml. II. 202—208. — *Approbatæ Constitutiones*. III. r. 76. cz. *Compilatæ Const.* III. r. 8. cz.

²⁶ „Si aliquis Siculorum habens nobilitatem, aliquam notam infidelitatis incurrerit, et si nota illa inter ipsos Siculos duntaxat perpetrata fuerit: extunc talis solum Siculitatem amittat. Si vero contra regnum et regiam Majestatem, talis *Siculitatem atque etiam Nobilitatem*, resque et bona amittere debeat et in fiscum regium devolvantur.” KOLOSVÁRI-ÓVÁRI, id. m. I. 11. l.

¹ HK. I. r. 3. cz.

Ugyanezért a régi nemesség nem is azonos a királyság korának nemességével. Ez utóbbi már a szabad birtokjogon nyugszik, mert az egyéni földtulajdon életbelépése után a közszabadságnak csak azok lehetnek részesei, a kik szabad birtokkal bírnak, csak ők felelhetvén meg a közkötelekből folyó kötelességeknek, nevezetesen a hadi kötelességeknek; minélfogva, a kiknek nincsen szabad birtokuk, a nemesek sorában helyet nem foglalhatnak.

Viszont a királyság korában a nemességnek új eleme támad a királyi adományozási jog alapján. A királyság első századaiban a nemesség az ősi nemzetségek ivadékaiból, a honfoglaláskor szerzett szállások birtokosaiból áll és mindazokból, a kiket a király szabad birtokkal megadományozott.

Midőn kifejlődik a szent korona elmélete és a szent korona minden szabad birtokjognak alapjává és forrásává válik, nemesek csak azok, a kik a szent koronától származtatják birtokjogukat.

A nemesség már a szent korona államszervezetben születéssel elzárt rendet képez, a nemesség átöröklődő tulajdonság: nemes apának törvényes házasságból született gyermekei szintén nemesek lettek.²

A nemesség ehhez képest első sorban leszármazás útján volt szerezhető. De szerezhető másodsorban nemesítéssel, nemesi rendbe való fölvétellel is, a mely felvétel a szent koronának, a megkoronázott királynak felségjogához tartoznak.³

A vegyesházakbeli királyok korában még jó ideig a nemesi rendbe való felvétel egyedül birtokadományozás útján történhetett. Később azonban keletkezett a nemesítésnek egy másik módja is, a midőn a király valakit birtokadomány nélkül nemességre emel egyszerű kiváltságlevéllel, a melyben őt nemesnek nyilatkoztatja ki. Az ily módon nemesítetteteket kiváltsággle-

² HK. I. r. 6. cz. 2. §. E contra vero, ex nobili patre, et ignobili matre filii procreati; recti et veri nobiles censentur.

³ HK. I. r. 3. cz. 6. §. A meg nem koronázott király adományait a koronázás után meg kellett erősíteni (1463: 23. t.-cz.). I. Ulászló adományai, valószínűleg azért, mert koronázása nem a szent koronával történt, érvénytelenek (1453: 5. t.-cz.). Hunyadi Jánosnak, mint kormányzónak, adományai 32 telekig érvényesek (*Werbőczy* HK. II. r. 14. cz.). Az erdélyi fejedelmek is jogérvényesen adományoztak birtokokat Erdélyben és a partiumhoz tartozó megyékben (1595. évi prágai békekötés 2. cikké; 1609. évi decretum, 8. t.-cz.).

veles nemeseknek mondották. Ugyanezzel a fejlődéssel találkozunk a nyugati államokban is. Franciaországban az utolsó Capetingek óta (1320 körül) vannak kiváltságleveles nemesek (*noblesse de lettre*), Németországban a XIV. század dereka, IV. Károly uralkodása óta (*Briefadel, nobilitas codicillaris*). Nálunk különösen Zsigmond király idejében s ezután látjuk sűrűbben a kiváltságlevéllel való nemesítéseket.

Werbőczy a nemesítésnek már két rendes módját különbözteti meg. Az egyik mód, hogy a király valakit kiváló tettei és érdemeiért birtokkal megadományozván az illetőt ebbe ünneplésen beiktatják, a midőn „a fejedelemnek adománya által azonnal valóságos nemessé lesz és a parasztság állapotának igája alól egészen mentesül.“⁴ A második mód, ha a király valakit, a nélkül, hogy birtokot adományozna neki, kiváltságlevél útján a parasztság és nemtelenség szolgaságából kivesz és az ország valóságos nemeseinek gyülekezetébe, társaságába és sorába iktat és soroz.⁵

A királyi kiváltságlevél útján nemesítetteket — minthogy a nemeslevél rendszerint címeradományt is tartalmazott — nálunk később címerleveles nemeseknek, armalistáknak (*armalistae, nobiles armales*) nevezték. Ez az elnevezés azonban *Werbőczy* korát illetőleg és azt megelőzőleg nem helyes, mert a Hármaskönyvnek ugyanebből a címéből tudjuk, hogy a címer nem tartozik a nemesség lényegéhez, hanem annak csupán jobbvoltához. Viszont a címeradományozás nem elégséges bizonyítéka a nemességnek, minthogy „magában véve a címer adományozása nem nemesít“ és a király szokott polgároknak és parasztoknak is adományozni címmert a nélkül, hogy ezért őket nemeseknek tekintették volna.⁶ Később azonban már a nemesség adományozására vonatkozó kiváltságlevelet címereslevélnek (*armales litterae*) és az ilyképpen nemesítetteket

⁴ HK. I. r. 4. cz.

⁵ HK. I. r. 6. cz.

⁶ HK. u. o. 1. §.: Arma enim a principe cuipiam concessa, non sunt de necessitate; sed solum modo de bene esse nobilitatis. Nam armorum collatio simpliciter facta, non nobilitat quemquam; cum etiam civium, et plebeorum hominum multi habeant armorum insignia per principem donata, per haec tamen in numerum nobilium non computantur. V. ö. Quadripartitum I. r. 14. cz.

czímeres nemeseknek (*nobiles armati, armales*) nevezték és az ilyen nemesítésre nézve korlátozó intézkedéseket hoztak.⁷

Az armális nemesek, a mennyiben nem nemesi, hanem csak polgári, vagy parasztbirtokuk volt, egyedül személyükre nézve — *quoad personam* — nemesek: tartoznak részt venni a nemesi fölkelésben,⁸ mentesek a rendes adók, valamint a királyi tized fizetése alól; de tovább is viselik a nem nemesi birtokkal régtől fogva egybekötött terheket: a mennyiben kötelesek fizetni az adót, illetőleg a földesúri kilenczedet és az egyházi tizedet,⁹ valamint személyük után a vármegyei adót éppen úgy, mint a birtoktalan nemesek.¹⁰

A király azonban kiváltságlevéllel nemcsak országlakosokat, hanem idegeneket is emelhetett a nemesi rend sorába, a minnek következtében az idegen magyar nemessé és egyszersmind magyar honpolgárrá lett. Nemesi kiváltságlevélnek idegen részére való adományozása ehhez képest honosítás is volt. A honosításnak ezt a módját, a mely a legújabb időkig fennállott, ünnepélyes honosításnak mondták.¹¹ Először az 1550: 70. t.-cz. szabályozta tüzetesen az ünnepélyes honosítást. E törvény értelmében a király az ország körül szerzett érdemek jutalmául idegeneket nemességre emelhet és pedig az országgyűlés hozzájárulásával; országgyűlés idején kívül a főpapok és a bárók hozzájárulása mellett. A honosítottnak hűségi esküt kellett tennie, hogy az ország törvényeinek mindenben engedelmeskedni fog és

⁷ L. pl. 1622: 17. 1630: 30. 1649: 15. t.-czikkeket.

⁸ 1588: 19. t.-cz.: Et nobiles quoque, insignia et nobilitatem in cancellaria consecuti insurgere teneantur, in modum, et instar nobilium unius sessionis. L. még 1598: 22. 1622: 21. 1662: 5. 1681: 46. 1741: 63. t.-czikkeket.

⁹ 1595 (I.): 6. t.-cz.: Similiter armati nobiles, *quoad eorum personas*, hi enim, sicuti et alii nobiles omnes, in alienis, et civilibus fundis residentes, ratione fundi, instar aliorum colonorum et civium contribuere, et decimas etiam solvere debebant. V. ö. 1596: 10. 1598: 15. 1599: 7. 1609: 65. 1647: 26. t.-czikkeket.

¹⁰ 1649: 17. t.-cz.: ratione propriarum duntaxat personarum adinstar impositum nobilium . . . taxentur et juxta taxationem in medium comitatus contribuant. V. ö. 1630: 30. t.-cz. 6. §. 1647: 26. 1723: 6. t.-czikkeket. — Az 1751: 19. t.-cz. a felkelésben személyesen részt vett armalistákat életük tartamára minden taksa alól felmentette.

¹¹ Megszüntette az 1879: 50. t.-cz.

az ország szabadságát tehetségéhez képest megvédelmezi.¹² Későbbi törvények megkivánták azonfelül bizonyos díjnak lefizetését és a honosított egyén nevének az országgyűlési végzeménybe beiktatását, becikkelyezését. Az eskünek vagy a díjfizetésnek elmulasztása esetén a becikkelyezett kicikkelyezték és ezzel a megtörtént honosítás hatályát veszítette.¹³

A nemességnek idegenek részére való illetén adományozása nem csupán egyszerű nemességet adott, hanem a mennyiben a honosított abban az államban, a melynek polgára volt, főrendi azaz hercegi, grófi vagy bárói címet viselt, azt nemcsak megtartotta, hanem annak alapján a főnemesek között, (az 1608. k. u. I. t.-cz. következtében), a főrendi táblán helyet foglalt és ott, miként a született magyar főrendek ülésel és szavazattal bírt. A honosított főnemeseket szemben a született magyar főnemesekkel, *indigenáknak* nevezték.

A nemesítésnek e két rendes módján kívül volt még a nemesi rendbe való felvételnek két más módja is: a fiúsítás és az örökbefogadás. Mind a kettő lényegileg a birtokadományozás útján való nemesítésnek különös faja.

Fiúsítás¹⁴ (*praefectio in haerodem masculinum*) alatt értjük valamely nőnek királyi kiváltság alapján nemesi ingatlanokban fiúként, fiági joggal való örökössé tételét. A fiúsítást rendszerint az utolsó fiörökös kérte leánya, vagy valamely más nőrokona részére, de kérhette maga a leány vagy a nőrokon is.

Anjou-házbeli királyaink a nemzetség öröklési joga ellenére hozták be a fiúsítás intézményét. Fiutódok nemlétében a birtokos nemes leányát fiúsították és ezzel az öröklésre hivatott távolabbi atyafiakat az öröklésből kizárták.¹⁵ Eléggé bizonyítja ezt,

¹² V. ö. 1542 : 50. 1575 : 18. t.-cikkekét. — A honosítás már a XIV. században a királyi tanács hozzájárulása mellett történt és a honosított a király, valamint a szent korona iránt hűségi esküt tett. L. pl. Stibornak és testvéreinek honosítását 1389. évben. FEJÉR C. D. X. 1. 561—563.

¹³ 1687 : 26. 1715 : 23. 1723 : 105. t.-cz.

¹⁴ WERES BALÁZS, a ki *Werbőczy* Hármaskönyvét 1565. évben először fordította magyarra, vagy helyesebben magyar nyelven kivonatolta, a *praefectio*-t „fiággá-tétel“-nek (fyw agga teetel) mondja.

¹⁵ A fiúsítás első biztos nyoma 1332. évből való, a mely azt is bizonyítja, hogy Károly Róbert a fiúsítást a nemzetségi jog ellenére honosítja meg: *non obstantibus huiusmodi consuetudine, statuto, sive dispositiva ordinacione, de speciali maiestatis nostrae gracia et plenitudine regie potestatis, ac magnificencia principali, in verum constituimus heredem.* — FEJÉR

hogy már Nagy Lajos az atyafiakat oklevelekben biztosítja a fiúsítás ellen (*de non praeficiendo*).¹⁶ Idővel azonban a fiúsítás iránti kérelemnek csak akkor adtak helyet, midőn az illető nemesnek a negyedik vagy ötödik ágon belül (*infra quartam vel quintam lineam cognationis*) egyetlen firokona, atyafia sem volt.¹⁷ Werbőczy kifejezetten mondja, hogy a fiúsításnak a nemzetségi jognak, az atyafiaknak sérelme nélkül kell történnie¹⁸ és ha a birtokjogok mindkét ágra szólnak, a nemzetség nőtagjainak sérelme nélkül, mert ha valamely asszony vagy leány az apai jogokban, a melyek a leányágot is illetik, fiúsíttatja magát oly célból, hogy a nemzetség nőtagjait kizárja, vértagadást követ el.¹⁹

A fiúsításnak jogkövetkezménye, hogy a fiúsított leány (*praelecta*) a nemesi ingatlanban, (a mely lehetett apjának, fivérének vagy más firokonának birtoka) úgy örökölt, mintha fiú volna és mint fiági vagyont szállította a maga utódaira. A fiúsításnak további fontos jogi hatása, melynél fogva az a nemesi rendbe való felvételnek egyik módja gyanánt szerepel, hogy a fiúsított nő gyermekei, még ha nem nemeshez ment is nőül, nemesek lettek,²⁰ de csak a fiúsítás után született gyermekek, az előbb születettek csak akkor, ha a királyi kiváltság kifejezetten ezekre is kiterjedt. Ennek a nőágról nyert nemességnak megfelelően a Nyugaton, Németországban a *Kunkeladel* (orsóadta nemesség). Ha az utolsó adománybirtokosnak utóbb fia született, a fiúsítás a birtokjog tekintetében hatályát veszítette annyiban, hogy a fiúsított leány csak egy gyermekrészt kapott.²¹

A fiúsításnak volt még egy különös neve és ez a leány-negyed (*quarta*) természetben való kiadása általi fiúsítás, midőn valamely nemes leánya vagy nővére apja vagy fivére beleegyezésével nem-nemeshez ment nőül. Ilyenkor a

C. D. VIII. 3. 595—596. Ezzel lényegében egyezik Nagy Lajos fiúsítása 1353. évből. FEJÉR C. D. IX. 2. 206—212. A fiúsításnak legrégibb, de bizonytalan nyoma található FEJÉR C. D. V. 3. 147.

¹⁶ L. pl. FEJÉR C. D. IX. 7. 234. 1366. évből.

¹⁷ FEJÉR C. D. X. 3. 29—30. 1385. évből. Az 1397. évi temesvári országgyűlés az ötödik ágat szabja határvonal gyanánt. KNAUZ, Magy. tört. tár. III. 239. l.

¹⁸ HK. I. r. 7. cz. sine tamen praejudicio legitimorum successorum. I. 17. cz.: sine tamen praejudicio fratrum generationalium.

¹⁹ HK. I. r. 39. cz. 3. §.

²⁰ HK. I. r. 7. és 17. cz.

²¹ Anj. Okm. VI. 100.

negyedét természetben ki kellett adni, a mi által a nő fiúsított és nemességét utódaira is átörökölhette.²²

Az örökbefogadás (*adoptio*), mint a nemesítésnek egyik módja abban állott, hogy a nemes ember valamely nem-nemest királyi beleegyezés mellett fiává vagy testvérévé fogad és fekvő jószágaiban utódjává és örökösévé rendel.²³

Úgy a fiúsítás, mint az örökbefogadás, királyi adomány természetével bír és tulajdonképpen birtokadományozással való nemesítés, miért is mindkettőnél megkívánták a birtokba való beiktatást²⁴ éppen úgy, mint a közönséges adománynál.

Az örökletes nemességen kívül volt nálunk személyes (személyhez kötött) nemesség is. Ilyen személyes nemesség illette a katolikus papokat.²⁵ A protestáns felekezetek papjait Magyarországon csupán honoráczióknak minősítették, Erdélyben azonban mind a négy bevett egyháznak, a katolikus, a két protestáns és az unitárius vallásfelekezetnek papjai egyaránt élvezték a személyes nemességet.

Személyes jellegű nemessége volt továbbá annak a nem nemes asszonynak, a ki nemes emberhez ment feleségül. Közjogi íróink ezt közlött nemességnek (*nobilitas communicata*) mondták. Az ilyen nem-nemes nő nemcsak a házasság tartama alatt, hanem a férje halála után is a nemesi előjogokat élvezte mindaddig, a míg valamely nem-nemes férfival újból házasságra nem lépett.

Ha valamely nemes nő nem-nemeshez ment nőül, ő maga megtartotta ugyan nemességét, de az ilyen házasságból született gyermekek nem lehettek nemesek, hanem apjuk rendi állását osztozták. Mindazáltal a nemesi rendhez közelebb állóknak tekintették őket és *agilis*-eknek nevezték.

²² 1486: 26. t.-cz. 11. §.: „talis puella in quarta illa puellari, per ipsum patrem aut fratrem nobilitari et provideri debeat.“ V. ö. 1435. (II.) 20. t.-cz. HK. I. r. 29. cz. 7. és 8. §§. Valamint WENZEL, Tört. Tár. VI. 44. és 75. l.

²³ L. pl. Anj. Okm. I. 123. 1307. évből. — Monostornak fiúvá fogadása Z. O. I. 297–298.

²⁴ A fiúsításról mondja Werbőczy HK. I. r. 50. cz. 2. §.: „Praefectio autem vim, naturamque donationis repraesentare dignoscitur“. Az örökbefogadásról u. o. 8. és 66. cz.

²⁵ HK. I. r. 2. cz. 1. §.: „praelati et ecclesiarum rectores“. — 1647: 16. 1715: 27. t.-czikkek.

Voltak végül olyan nemesek, kik az országos nemesektől, hol egyik, hol másik tekintetben eltérő jogállással bírtak. Ilyenek a szepesi tíz lándzsásszék nemesei²⁶ (*nobiles sedis X lanceatorum*), a túrmezei (*Turopolye*) nemesek,²⁷ a székelyek, kik közül a XVI. századon túl csak a főemberek (*primores*) és a lófők (*primipili*) osztályába tartozókat tekintették valószínű birtokos nemeseknek. Az országos nemeseknél jóval alacsonyabb jogállásúak voltak az ú. n. helyi nemesek, a kik nemesi előjogukat csak a maguk körében és községében gyakorolhatták. Ilyenek voltak a szentgáli vadászok Veszprém vármegyében.

A nemesség alkotta, *Werbőczy* tanítása szerint, a politikai értelemben vett nemzetet a *populus*-t, a politikai jogokból kizárt néppel, a *plebs*-szel szemben. Ehhez képest a nemesek a nem-nemesekkel és kivált a jobbágyokkal szemben számos előjog birtokában voltak, a melyeknek egyenkénti tárgyalásába itt nem bocsátkozhatunk. Csak azokat vesszük szemügyre, a melyeket ebben a korszakban legfontosabbnak tartottak és a melyeket *Werbőczy* a nemesek sarkalatos jogainak nevez.²⁸ Ő a nemeseknek négy fő- vagy sarkalatos jogát ekként sorolja fel: 1. a személyes szabadság joga; 2. a közvetlenül a szent korona hatósága alá tartozás joga; 3. a vagyoni közszolgáltatások alól való mentesség joga és 4. az ellenállási jog (*ius resistendi*).

1. A személyes szabadság joga. A nemes ember személyes szabadságát már az aranybulla iparkodott biztosítani a királyi önkénnyel szemben, melynek 2. cikke mondja, hogy a király semmiféle hatalmas kedvéért nemes embert le nem tartóztathat, ha csak a nemest előbb szabályszerűen meg nem idézték és bírói ítélettel el nem marasztalták.²⁹ Később számos törvénycikk megújította ezt a rendelkezést, a melyek alapján formulázta *Werbőczy* a maga tételét, a mely tulajdonképpen sze-

²⁶ HRADSKY JÓZSEF, A szepesi „tíz lándzsások széke“ 1895. (Szepes-megyei tört. társulat millenniumi kiadv. III. k.)

²⁷ PALUGYAY J., Túrmező oklevelekkel kísért jogtört. ismertetése. (Megyerendszer hajdan és most. IV. k. 234. és kv. 1.)

²⁸ *Werbőczy* a nemesek sarkalatos jogait Hármaskönyvének I. rész 9. címében sorolja fel latinul: a „*primae partis titulus nonus*“-ban, a melyre a régiebb írók egyszerűen mint „*primae nonus*“-ra hivatkoznak.

²⁹ 1222:2. t.-cz. „*nisi primo citati fuerint et ordine iudicario convicti*“.

mélyes mentességet, immunitást foglalt magában az előzetes bírói letartóztatás ellenében.³⁰ De már *Werbőczy* kivételt állapított meg e mentesség elve alól, ha a nemest szándékos emberölés, gyújtogatás, lopás, rablás, útonállás vagy erőszakos paráznság esetén tettenérik. A tettenéretés e bűntettek esetén megszünteti a személyes immunitást. Ha azonban a nemes a tett színhelyéről elmenekült, letartóztatásnak többé nem volt helye, hanem ellene csak szabályszerű perbehívás és ítélet alapján lehetett eljárni. A kivételek a *Werbőczyt* követő századokban mindinkább szaporodtak, de azért egészen 1848. évig közjogunknak egyik alapelve maradt, hogy nemest jogerős ítélet nélkül letartóztatni nem szabad.

2. A nemeseknek második sarkalatos joga volt, hogy közvetlenül a szent korona hatósága alá tartoztak, egyedül a törvényesen megkoronázott király hatóságának vannak alávetve, csak a koronás király gyakorolhat felettük törvényes hatalmat. Ellenben semmiféle más köz- vagy magánhatóság alatt nem állanak.

A szent korona alá tartozás jogát már az aranybulla 5. cikke biztosította, midőn kimondotta, hogy a nemesek nem állanak a vármegyei ispánnak hatósága alatt és a vármegyeispánok a nemesek fölött nem ítélni, kivéve azok tized- és pénzügyeit. Ide lehet vonatkoztatni az aranybulla 8. cikkét is, mely szerint a nemesek általában a király vagy a nádor bírói hatósága alatt állanak, a nádor azonban a fő- vagy jószágvesztésre irányuló perekben nem ítélni, mert az ezekben való döntés a királynak van fentartva. Midőn később a megyei önkormányzat kifejlődött, e kiváltság nem akadályozhatta meg, hogy az autonóm jellegű megyei bíróság is ítéljen a nemesek ügyeiben. Ehhez képest ebben a korszakban már a szent korona közvetlen hatósága alá tartozás jogának csak azon jelentősége volt, hogy a nemesek nem állanak földesúri hatóság, hanem csak a királyi bíróság és saját autonóm bíróságuk alatt; ellenben a nem-nemesek, kivételével a városi polgároknak, földesúri hatalomnak voltak alávetve. Ugyancsak ez a jog biztosította általán a törvények uralmát; mert a király a koronázás alkalmával esküvel kötelezte magát, hogy az ország alkotmányát, törvényeit és régi elfogadott

³⁰ 1435 (II) : 6. 1439 : 27. 1462 : 2. 1464 : 18. 1492 : 11—13. 1608 : 16. 1613 : 34. t.-cikkek.

szokásait épségben tartja és hatóságát a nemesek felett azok szerint fogja gyakorolni.

3. A jobbágysági terhek és vagyoni közszolgáltatások alóli mentesség következtében a nemes ember teljesen szabadon használhatta földbirtokát, valamint az azzal kapcsolatos birtokjogokat; mentes volt mindennemű vagyoni szolgáltatás: adó, vám, harminczad fizetése alól; egyedül az ország védelmére tartozott katonáskodni.

A nemeseknek e sarkalatos joga szintén már az aranybullában foglaltatik.³¹ Miként a nyugati államokban, úgy nálunk is a szabadbirtoknak, a nemesi ingatlanoknak az a rendeltetése, hogy hadi erőt szolgáltatson az országnak. Valamint Nyugaton a hűbéri birtokkal, úgy hazánkban a nemesi ingatlannal csak hadkötelesség járt, azzal a különbséggel, hogy míg amott e kötelesség magánjogi természetű volt, magánember — hűbérúr — irányában állott fenn, addig nálunk közjogi alapon nyugodott: a szent korona iránti kötelesség volt. A magyar nemes hadkötelessége, egyúttal korlátolt kötelesség, mert egyedül a honvédelemre vonatkozott, támadó háborúra nem. Egyéb közteher e korlátolt hadkötelességen kívül a nemesi földbirtokra nem nehezedett.³²

Ez a mentesség csakis a nemesi birtokra nézve állott fenn, de nem vonatkozott a nemes embernek kezén levő nem szabad birtokokra. Ha valamely nemesnek polgári birtoka volt a város területén, a városi polgári terheket épp úgy tartozott viselni, mint a többi polgárok.³³ Hasonlóképpen a telekkel járó összes terheket kellett viselniök azoknak a nemeseknek, a kik is más nemes birtokán jobbágytelket vagy szőlőt bírtak.³⁴

Az egytelkes nemesek vagy kuriálisták adómentessége tekintetében, mint fent említettük, sokáig ingadozott a gyakorlat és a törvényhozás. Nem lévén nekik jobbágyaik, kikre az adót átháríthatták volna, személyes adómentességük folytán az ország kincstára teljesen elesett volna a birtokukban levő telek után járó adótól; ezért sokszor és ismételten adófizetésre kötelezték őket. Hasonlóképpen adót tartoztak fizetni a címerleveles neme-

³¹ 1222 : 3. és 7. t.-cz.

³² 1557 : 16. 1618 : 58. 1635 : 46. 1638 : 44. 1715 : 8. 1723 : 14. és 92. t.-czikkek.

³³ 1405 (I) : 10. 1563 : 62. 1608 : 13. t.-czikkek.

³⁴ L. pl. az 1563 : 69. t.-czikket.

sek is, kik jobbágyteleknek maradtak birtokában és nem szereztek nemesi birtokot.

Az 1715:8. t.-cikkkel, a mely behozta az állandó katonaságot és teljesen megszüntette a banderális hadszervezet, valamint a telekkatonaság jelentőségét, még jobban csökkentek a nemes ember közterhei. Csupán a nemesi felkelés (*insurrectio*) maradt fenn, mint a honvédelemnek rendkívüli eszköze és a nemesek egykori hadkötelességének maradványa.

4. A negyedik sarkalatos jog, az ellentállási jog (*ius resistendi*), a melyet az aranybulla utolsó cikke biztosított. Ha a király megszegné az arany bullában foglalt jogokat és szabadságokat, a nemeseknek szabadságukban áll külön vagy együttesen a törvényszegő királynak ellentmondani és ellentállni. Ezt a forradalmi jellegű alkotmánybiztosítékot, melyre nem történt hivatkozás még Zsigmond korában sem, az 1687. országgyűlés törülte el, a mely elfogadta a Habsburg-ház fiágának elsőszülöttségi öröklési rendjét.

E sarkalatos jogokhoz, a melyeket *Werbőczy* felsorol, csatlakozik a nemeseknek még egy nevezetes joga: a földesúri hatalom. Minden nemes nemcsak tulajdonosa, hanem egyúttal ura is földbirtokának. A szent korona elvéből folyt, hogy minden nemesnek joghatósága, úri hatalma, azaz törvénykezési joga volt a földjén lakó jobbágyok felett. A földesúr volt jobbágyainak bírója, nemcsak polgári ügyekben, hanem a kisebb bűnügyekben is. De a főbenjáró súlyos büntettekben való bíráskodás csak azokat a nemeseket illette, a kik erre vonatkozólag a királytól külön kiváltságot, úgynevezett pallosjogot (*ius gladii*) nyertek. Az ily nemeseket szabad ispánoknak (*liberi comites*) nevezték.³⁵

A nemességet és azzal együtt a nemesi előjogokat el lehetett veszteni olyan büntett következtében, a melynek büntetése volt a becsület és emberség (*honor et humanitas*) elvesztése, a minő: a hitszegés és hamis eskü. Az elvesztett nemességet azonban királyi kegyelem útján vissza lehetett szerezni.³⁶

³⁵ V. ö. 1405 (I) : 5. t.-cz. HK. III. r. 25., 26., 28. és 32. cz. és 1495 : 19. t.-cikket. — L. ezen fejezet 6. §-át.

³⁶ A nemesség visszaszerzésének formuláját közli KOVACHICH, Form. Solenn. Styli 490–491: *Gratia super facto nobilitatis per notam perjurii deperditae*. A visszahelyezésre nézve a király ezeket mondja: Nos eosdem T. et T. primo a praemissa labe perjurii, amissione honoris, et humanitatis

Az 1504. évi decretum hitszegés és hamis eskü büntetésében és így nemességük elvesztésében marasztaltaknak monddta ki azon vármegye nemeseit, a melyik a királynak országgyűlésen kívül adót ajánlana meg és szolgáltatna be; kivéve azokat, a kik az országgyűlésen ártatlanságukat igazolják.³⁷

A magyar czímer szó a francia *cimière* szóból veszi eredetét, mely bizonyos tárgy csúcsát vagy ormát jelenti. A czímer-tan szempontjából jelenti a sisakra tűzött dísz, mely a czímernek eredetileg leglényegesebb alkotórésze. A nyugati népeknél a czímer és fegyver teljesen azonos fogalmak, a mi kitűnik abból, hogy a középkori latinságban *arma*, épp úgy, mint az olasz *arma*, francia *armoire*, a német *Wappen* vagy *Waffen* czímert és fegyvert egyaránt jelent.³⁸

Mindez kétségtelenné teszi, hogy a czímer eredetét a középkori hadiszervezetben kell keresnünk. A czímer nem egyéb, mint hadi jelvény, melynek rendeltetése, hogy a vezér, kinek parancsa alatt állottak a táborban megjelent vazallusai, felismerhető legyen. Szükség volt ily külső, messziről látható jelre annál is inkább, minthogy a vezér felismerését nagyon megnehezítette a középkorban alkalmazott zárt sisak. S minthogy továbbá a fegyvertársakat is felismerhetővé kellett tenni egymás előtt, különös jeleknek és jelvényeknek a fegyverzetben alkalmazása mind közönségesebb és általánosabb lett.

Idővel a czímerek elvesztették kizárólagos hadi jelentőség-

ex gratia nostra speciali exonerandos; et per omnia sublevandos, eosdem in pristinam eorum et suorum ipsorum, aliorumque nobilium regni nostri puram, et sinceram, ac indelebilem nobilitatem rursus, et iterum reassumen.-(tes) reducimus, renovamus et reportamus.

³⁷ 1504: 1. t.-cz.: Extunc universitas nobilium hujusmodi comitatus, universaliter, in poena fidefragii, seu perjurii amissioneque honoris, et humanitatis, convicta et condemnata: et a consortio caeterorum nobilium regni relegata et segregata habeatur eo facto.

³⁸ A magyar czímer-tan újabb irodalmából felemlítendőnek tartjuk NYÁRY ALBERT báró, A heraldika vezérfonala 1886. BÁRCZAY OSZKÁR, A heraldika kézikönyve 1897. TAGÁNYI K., Magyarország czímertára 1880. NAGY IVÁN, Magyarország családai 1857—1866. I—XIII. k. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, Magyar czímeres emlékek 1901. — Számos becses értekezés jelent meg a magyar heraldikai és geneológiai társaság „Turul” című folyóiratában.

güket és egyre nagyobb szerepre tettek szert a közéletnek minden ágában, kivált a jogi életben: a pecséten és ezzel az okleveleken való alkalmazásuk következtében.

A legrégebbi címerek a XI. századból valók, de a címertannal foglalkozó tudósok többnyire kétségbe vonják azok valódiságát. Hazánkban Imre királynak 1202. évből ránk maradt pecsétjén fordul elő a legelső címér, a miből joggal következtetjük, hogy a címeres pecsét használata a királyoktól indult ki és terjedt el a társadalom többi köreiben. A magánosok részéről használt címeres pecsétnek legkoraibb ismert példája Jakab nyitrai esperesé 1217. évből. A címerek általános használata hazánkban a XIV. és a következő századokra esik: jelentőségük nálunk épp oly kevéssé szorítkozik a hadi életre, mint ugyanez időtájt a nyugati államokban.

Valamint Nyugat-Európában, úgy hazánkban is az ingatlanokban való örökösödés a vérségi kapcsolaton, a közös őstől való leszármazáson nyugodott. A szent korona államszervezetében győzelemre jutott ősiségi elv minden nemesi birtokra nézve biztosította a birtokos nemzetségének öröklési jogát. Azonban az egyugyanazon nemzetségből származóknak rokonságát, vérségi összeköttetését kimutatni szerfelett nehéz volt, mivel a középkorban anyakönyvek nem léteztek. Nálunk a keresztelési anyakönyvek rendszeres vezetését az 1515-ben tartott veszprémi egyházmegyei zsinat rendelte el első ízben; az anyakönyvek vezetése úgy nálunk, mint Nyugat-Európában általánossá csak a tridenti zsinat óta válik. A családi okmányok, végrendeletek és adománylevelek meg legtöbb esetben nem nyújtottak elegendő bizonyítékot a nemzetségi közös leszármazás igazolására.

Ezek a bajok voltak hivatott segíteni az állandó vezetékek, nemkülönben az állandó címerek használata. A vezetéknév használata nálunk szintén csak a XIV. században nyer nagyobb elterjedést. A XIII. században még rendszerint keresztnévén nevezték az egyént, hozzátéve az apja nevét, meg a régi, híres nemzetségekből származóknál a nemzetség nevét, p. o. de genere Aba, Csák, stb.

Ugyanazt a célt, mint a nemzetségi név, szolgálta a nemzetségi címér, melyet az ugyanabból a nemzetségből származó családok közösen használtak, úgy, hogy a címér közössége több családban legfontosabb bizonyítéka volt e családok egységes leszármazásának. Így a Héder (Heydrich) nemzetségnek közös

címere volt vörös mezőben három ezüst czölöp, a Rátolt nemzetség tagjainak a hársfalevél stb. Később azonban a nemzetiségből kisarjadt egyes családok változást, rendszerint bővítést eszközöltek a közös címeren — pl. hozzáadtak egy czölöppel többet. A családi címernek ezt az eltérését az ősi közös címertől címertörésnek mondják. A több ízben és különbözőképpen ismételt címertöréseknél fogva néha igen nehéz megállapítani több címernek ugyanabból az egy címerből való kiválását és egyszersmind több család közös leszármazását.

Kezdetben mindenki szabadon választhatott címert és tetszése szerint cserélhette fel újjal. Később azonban a már létező címerek védelemben részesültek, olyképpen, hogy azt a címeralakot, a mely valamely egyénnek vagy nemzetségnek vagy testületnek címerében előfordult, csak az illető címerbirtokos hozzájárulásával lehetett felvenni.³⁹ Midőn a címerbirtokos előkelő állású, p. o. fejedelmi egyén volt, az ily módon engedélyezett címert megtisztelő címernek mondták. Ennek egyik érdekes példája gyanánt lehet tekinteni Károly király kitüntető címeradományát Donch Zólyom vármegye főispánja részére, a melynek alapján úgy ő, mint utódai az Anjouk címeréből való liliomokat használták.⁴⁰

Idővel már csak királyi engedély mellett lehetett új címert felvenni, illetve a régit változtatni. A címeradományozás felségjoggá vált. E fejlődés nálunk is, miként a Nyugaton a XIV. század folyamán következett be.⁴¹ De még mielőtt a királyi címeradomány a címerfelvételnek egyedüli alapja lett volna, már gyakran találkozunk vele a király adta címer nagyobb erejénél és becsénél fogva. Az első ismert, hiteles címerado-

³⁹ A címer védelmet nálunk már az 1326. évi legrégibb címeradományozó oklevél biztosítja: ne quispiam falconem pro crista in quamnis avem, nomine falconis vulgo *Solyom* dicti, a modo pro crista portandi habeat facultatem. FEJÉR C. D. VIII. 3. 64. A címerbitorlás büntetésére nézve v. ö. NYÁRY A., id. m. 240. lap.

⁴⁰ Anj. Okm. II. 336—337.

⁴¹ Zsigmond 1418. évi címeradományozó oklevelében mondja: A claro lumine throni regii velut e sole radii nobilitates legitimo iure procedunt, et omnium nobilitatum insignia a regia dignitate sic dependent, ut non sit dare alicuius generositatis insigne quod e gremio non proveniat regie claritatis. Szt. O. II. 189. — L. még T. O. I. 345. 406.

mány 1326-ból való:⁴² Károly Róbert adománya Imre fia Miklós, az Enyerei (Eneruh) Herczeg-család védelmezett őse részére.⁴³

A királyi adományból eredő címernek különös faja a kegyúri címér, a mely úgy keletkezik, hogy a király a saját maga címérét adományozza valamely joghatósággal bíró testületnek. Ilyen kegyúri címere volt több szabad királyi városnak, p. o. Kassának, Budának, Pestnek.

A magyar nemes szabadon használhatta címérét „minden nemesi és katonai ügyben“, utóbbiak közül egyedül a zászlóra való feltűzés volt kivétel, a mennyiben ezzel a joggal csak a zászlósurak bírtak. Egyébként a címér használatában semmi különbség nem állott fenn a főúr és a köznemes között.

5. §. A városi rend. A városi polgárok jogállása.

A szent korona közjogi fogalmának és az ahhoz fűződő birtokszervezetnek kifejlődése juttatta nálunk országos rendiséghez a városokat.

A királyi vármegyei szervezet korában a polgárok, *cives*, a várnép előkelőbb osztályát képezték. E szervezetnek a XIII. században bekövetkezett felbomlásával a földesúri hatalom alól mentesített községek területükkel együtt végképp kiválnak az új alapon fejlődésnek induló autonóm vármegyék területéből és a közvetlen királyi hatalom alá rendelten a vidéki kormányzat önálló tényezőivé lesznek, önálló joghatóság birtokába jutnak. Valamint a gazdasági élet terén az ipari és kereskedői tevékenység mindinkább önállóságra jut a földműveléssel szemben, úgy a városi községek is jogi helyzetük tekintetében kiemelkednek a földművelő községek sorából, külön jogi állást vívnak ki maguknak a közszervezetben, önálló politikai jelentőséghez jutnak. Az ilyképpen kifejlődött városi szabadságnak betetőzése,

⁴² A címeradományozások a nyugati államokban is a XIV. század elején veszik kezdetüket. Németországban I. Albert (1305) és VII. Henrik (1312), Franciaországban Szép Fülöp (1281—1314) adott ki legelőször címeres leveleket. V. ö. FEJÉRPATAKY, id. m. 7. l.

⁴³ FEJÉR C. D. VIII. 3. 63.: *cristam inferius descriptam, quae vulgo, cymer dicitur*. Ezt követi 1327. évben Donch mester, zólyomi ispán, részére adott kiváltságlevél. Anj. Okm. II. 336—337.

hogy a városok, mint jogi személyek, a szent korona államszervezet korában szabad tulajdonosaivá lesznek a városi területnek. Szabad birtokjoguk alapján nemesi személyek, tagjai a szent koronának és mint ilyenek részt vesznek a szent koronát megillető közhatalom gyakorlásában. Nemesi szabadsággal és nemesi jogokkal bírják úgy a saját területüket, mint egyéb ingatlan birtokaikat, a melyeket királyi adomány vagy vétel útján szereztek. E nemesi birtokok tekintetében, a melyeken valóságos földesúri hatalom illeti meg őket, csak úgy, mint a nemeseket a maguk jószágán, a városok a rendes nemesi bíróságoknak vannak alávetve, vagy az illető megye, vagy nagyobb ügyekben a királyi személyes jelenlét (*personalis regia praesentia*) bíróságának.¹

A városok országos rendisége leghatározottabban abban jut kifejezésre, hogy követeik útján megjelennek az országgyűlésen. Ennek első nyomaival már az 1397. évi temesvári országgyűlésen találkozunk,² de minden kétségen kívül tanuskodik erről az 1405. évi első decretum, az ú. n. *decretum minus*, melyben Zsigmond a városok törvénykezési, forgalmi és egyéb viszonyait az országos jog szempontjából szabályozta és a mely szerint Zsigmond a királyi városok követeit is tanácskozás végett meghívta.³ A későbbi királyi decretumok azonban csak 1445. év óta említik állandóan a városok részvételét.⁴

Noha a városok ekként szabad birtokjoguk és szent korona tagságuk alapján a politikailag jogozott nemzet testéhez tartoztak,

¹ 1498 : 38. t.-cz. HK. III. r. 19. cz.

² FEJÉR C. D. X. 2. 435—453. V. ö. KNAUZ, Az 1397. évi országgyűlés végzése. (Magy. tört. tár. III. 191. és kv. I.)

³ 1405. (I.) decr. 3. §.: convocatis ex omnibus regni nostri comitatibus, ac districtibus, civitatum oppidorum et liberarum villarum, regiae jurisdictioni pertinentium nunciis et legatis auditis. — 18. t.-cz. 1. §.: Cupientes igitur his enormibus casibus, salubribus remediis obviare; *requisito super eo praelatorum, baronum, procerumque nostrorum, nec non universorum civium, civitatum regalium praesentialiter constitutorum consilio.* — KOVACHICH JÓZSEF MIKLÓS, (Not. praeliminares 110. és kv. I.) a decretum minust nem tartja országgyűlésen hozott decretumnak, hanem csak a városi követek meghallgatása mellett a nagyobb királyi tanács hozzájárulásával kiadott általános jellegű statutumnak („nec proinde generale decretum, sed statuta solum civitatum, oppidorum etc.”)

⁴ L. az 1445. évi decretumot KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. II. 9. és 36. l.

még sem élvezték azt a szabadságot és függetlenséget a szent koronával szemben, mint a többi nemesek. Ezt a nagyobb függésüket a későbbi közjog azzal fejezi ki, hogy a városok egy egységes rendet a nemesek rendjével nem alkotnak, hanem a nemesi rend után sorakoznak, mint külön rend. Szorosabb függőségük kifejezésre jut főleg abban, hogy a király irányában vagyoni szolgáltatásokat teljesítenek, a melyek a többi nemeset nem terhelik. A városok e korszakban is a királyi kincstárnak fő jövedelmi forrásai voltak.

A királyi hatalom, míg egyfelől felemeli, közjogi álláshoz juttatja a városokat, mentesíti őket a földesúri hatalom alól, addig másfelől jelentékeny terheket ró rájuk a saját érdekében. Az előbbi korszakhoz képest a változás csak abban mutatkozik, hogy az uralkodó közjogibb felfogásnak megfelelően a városok szorosabb alárendeltségi viszonya már nem a király személye, hanem az alkotmányos közhatalmat birtokló szent korona felé irányul. A szabad királyi városok a szent korona javai: *bona et peculia sacrae regni coronae*. Kétségtelenné teszi ezt az 1514: 3. t.-cikk, mely felsorolván a szent korona javait és jövedelmeit, ezek között megnevezi a szabad királyi városokat is.⁵

A szent korona fogalmán alapuló rendi szervezet nem azonosította, nem forrasztotta egybe a városi rendet a nemesi renddel. A városok rendje külön országos rend, melynek szabadsága különbözik a nemesekétől. Magánjogilag a városok nemesek, minden egyes város nemesi személy gyanánt jelentkezik, közjogilag azonban különböznek a nemesektől: rendjük szintén kiváltságos rend, de előjogaik nem érik el a nemesi rend előjogainak teljességét.

A városok szent korona tagsága kiinduló pontja és biztosítéka politikai szabadságuknak, mely ez által általános közjogi alapot nyer, nem függ többé a király akaratától és önkényétől.

A városok szent korona tagságán és testületi nemességén alapul a városi polgárok közjogi állása. Az egyes polgár nem közvetlenül tagja a szent koronának, nem is nemes a személye

⁵ Sunt igitur octo in primis civitates liberae, videlicet: Buda, Pest, Cassovia, Posonium, Tyrnavia, Bárhfa, Eperjes et Sopronium. Praeterea: vetus Buda, Strigonium, Alba Regalis, Lenchovia, Szakolcza, Cibinium et Zegedinum.

szerint; nem részese a nemesi szabadságnak, hanem egy különös szabadságnak, a városi vagy polgári szabadságnak, melyet immár az országos jog biztosít. A polgárság közjogi állásának és előjogainak a városi szabadsággal való emez összefüggésénél fogva helyesebb városi rendről beszélni, semmint polgári rendről, mert az ehhez való tartozás alapja nem a foglalkozás minősége: az ipari vagy kereskedelmi tevékenység, sem nem a születés, hanem a város területén való megtelepedés és birtokszerzés.

A városi jog a város területén a polgárok részére ugyanazt a szabadságot biztosította, mint a minő volt a nemeseknek az ország területén. Minden polgár a város területén személyes szabadságot és sérthetlenséget élvez, ítélet nélkül le nem tartóztatható; csakis saját bírósága ítélet felette,⁶ a melytől a királyi bírósághoz, névszerint a tárnokmesterhez vagy a személynőkhöz és végső sorban a királyhoz magához lehetett fellebbezni.⁷

A városi polgárok jogi állásának kedvező voltát és súlyát bizonyítja az, hogy ugyanannyi a vérdíjuk, mint a nemeseké, 50 gira, (kétszáz aranyforint);⁸ a mi mutatja a városi polgároknak a többi nem nemesekkel szemben való kitünőbb jogállapotát. Esküjük értéke azonban városokon kívül csak egy forint,⁹ azaz annyi, mint a jobbágyoké, holott a nemes esküje négy forintot ér. Továbbá a tanuságtételük a város határain kívül nemes ember mellett nem volt elfogadható.¹⁰

Miként a nemesek, úgy a szabad királyi városok polgárai is a belföldi forgalomban vámmentességet élveztek; sőt a nemzetközi forgalomban is, a mennyiben a saját használatukra behozott czikkek után a határszélen szedett vám, az ú. n. harminczad (*tricesima*) fizetése alól mentesek voltak.¹¹

⁶ L. az 1405. (II.) 11. t.-cz. princ. 1500 : 33. 1630 : 28. 1647 : 83. törvényczikkeket.

⁷ 1405. (I.) : 4. és 12. 1405. (II.) : 11. t.-cz. HK. 3. r. 8. cz. 2. §.

⁸ HK. III. r. 9. cz. princ. : „Quarum . . . civitatum cives et inhabitatores, in eorum homagiis, nobilibus huius regni aequiparantur“.

⁹ U. o. 1. §. : „Neque pro damnorum aut debitorum recuperatione extra civitatem singillatim ultra unum florenum iurare permittuntur.“

¹⁰ U. o. : „ . . . testimonia ipsorum civium extra eorum civitates et territoria penes nobiles non acceptantur.“

¹¹ 1405. (I.) : 17. t.-cz. „ . . . Concessimus, quod . . . mercatores seu negotiatores . . . per quaecunque loca tributorum seu teloniorum nostrorum regalium, cum personis, equis, curribus ; ac quibusvis eorum merci-

A polgárok ezen előjogok fejében viselni tartoztak a várost, „a polgárok közönségét” illető közterheket. E terhek kétféle czímen és kétféle alapon nehezettek a városra: egyrészt mint a szent korona tagjára és a szent koronától eredő birtok urára; másrészt, mint a szent korona tulajdonára, *peculium*-ára. Mint a szent korona tagjai viselik a *lucrum camerae*-féle állandó telekadót¹² és a hadi adót,¹³ tartoznak katonákat állítani és az országgyűlésre küldött követek költségeiről gondoskodni. Mint a szent korona vagyona, *peculium*-a, viselik a külön királyi kiváltságlevél megállapította rendes és rendkívüli királyi adót (*census regius*)¹⁴ és az ajándékokat (*munera strenalia*).¹⁵ Fizetik továbbá az egyházi tizedet. Mindehhez járultak azonfelül a városi önkormányzat költségei.

E terhekben kivétel nélkül a városnak minden polgára birtoka arányában osztozik. Világosan kimondja a közteherviselés elvét Zsigmond király ú. n. kisebbik decretumának 10. cikke. A király e terhek alól senkit sem menthet fel; ha mégis mentesítene valakit, az illető polgár terhét a királyi kincstár köteles viselni.¹⁶ A városi terhekhez, mint már említettük, kötelesek voltak hozzájárulni azon nemesek is, a kiknek a városi területen birtokuk volt.

Annak, hogy a teherviselés az ingatlan birtok arányában történt, természetszerű következése volt, hogy csak azt tekintették teljes jogú polgárnak, a kinek a város területén ingatlana

moniis ac rebus et bonis universis libere et expedite, sine aliqua solutione tributaria, transire valeant toties quoties magis fuerit opportunum.“

¹² Károly király 1342. évi decretumának 24. cikke ugyan felmenti a városokat a pénzbevéltási adó fizetése alól, de csak azon kötelezettség mellett, hogy a pénzbevéltás náluk érvényben maradjon; Zsigmond óta e kötelezettséget a városok bizonyos összegben váltották meg. THALLÓCZY L., A kamara haszna 69. és kv. l.

¹³ KOVACHICH, Form. Solennes Styli 45. és kv. l.

¹⁴ A városok önkényszerű megadóztatásáról. V. ö. THALLÓCZY, id. m. 69. és kv. l.

¹⁵ A városok ajándékozási, valamint ellátási (*descensus*) kötelezettségéről intézkedik az 1405. (I): 13. t.-cz. — V. ö. SALAMON FERENCZ, Budapest története II. 405. és kv. l. KIRÁLY, id. m. 45. és kv. l.

¹⁶ „Si vero per nos vel nostros successores aliquos cives nostros libertare et exemptos facere contingeret: tunc et eo casu nos et nostri successores praedicti, quicquid ipsi cives libertati ad collectas solvere deberent, id de communitalis computu defalcando ad nostram teneamur et debemus recipere rationem.“

volt. Csak az ily teljes jogú polgár választható a városi tanácsba és nyerhet el városi hivatalt: bírói vagy tanácsnoki tisztet.

A városi polgári jog elvesz hűtlenség és felségsértés esetében, a midőn az illető egyszersmind életét és vagyonát is elveszti; elveszhet továbbá a városi hatóság határozata alapján súlyos büntett elkövetése esetén, midőn a polgárság képvisellete maga megfosztja tagját a polgári jogtól olyképpen, hogy az illetőt a városi polgárok sorából törli. Megszűnhetik továbbá a polgári jog önkéntes lemondás útján, a minek határozottan, világosan, bizonyos formák megtartásával kellett történnie, épp úgy, mint a városi polgárok közé való felvételnek.¹⁷

A városi polgár szabadságának részleges csökkenésével járt, ha valamely nemesnek földjén jobbágybirtokot szerzett. Ez esetben köteles volt nemcsak a telken nyugvó jobbágyi terheket viselni, hanem az ezen telken elkövetett vétségeiért és kárt okozó cselekményeiért is a földesúr előtt törvényt állani tartozott éppen úgy, mint a földesúrnak parasztsorsú jobbágyai.¹⁸

6. §. A jobbágyság vagy a paraszttrend.

A földesúri hatalom.

Míg a szent koronára vonatkozó jogelvek a városokat országos rendiséghez s ezzel a polgárságot közjogi álláshoz juttatták: addig az ország mindazon lakosai, a kiknek nem volt a szent koronától eredő szabad birtokuk, elvesztették azt a közvetlen kapcsolatot, a melyben azelőtt a királyi hatalommal állottak. A földművelők, valamint a szabad királyi városokon kívül lakó iparos- és kereskedő elem nálunk is úgy, miként Európa nyugatán,¹ magánhatalom, földesúri hatóság alá került.

¹⁷ A felvétel, illetőleg a polgári jog megszerzésének feltételeire nézve (forma libertatis) lásd KOVACHICH, Form. solenn. Styli 43. l.

¹⁸ 1498 : 38. t.-cz. 4. §.: Casu autem, quo aliquis civis sub aliquo domino seu nobile in hoc regno vineas vel aliquas alias hereditates habuerit, et quidpiam in territorio huiusmodi deliquerit, aut alium damnificaverit; in tali casu idem civis teneatur coram domino illo terrestri, sub quo hereditates habet, iuri stare. V. ö. HK. III. r. 19. cz. 8. §.

¹ KINDLINGER, Geschichte d. deutsch. Hörigkeit 1818. HÜLLMANN, Geschichte d. Ursprungs d. Stände 1830. HANSEN, Die Aufhebung d. Leib-

A jobbágyság e korszakban már mint teljesen kifejlődött intézmény áll előttünk. A jobbágyság vagy parasztság összessége mindazoknak, a kik nem állván a király, a szent korona közvetlen hatósága alatt, a politikai jogokból ki vannak zárva, a politikai értelemben vett nemzettel, a *populus*-szal szemben az alávetett adózó népet, a *plebs*-et alkotják.² Minthogy a mohácsi vész után rendek (*status et ordines*) alatt a közjogilag jogozottakat értették: későbbi közjogunk a jobbágyságot nem tekintette rendnek, hanem azok összességének, a kik országos rendiséggel nem bírtak.

A jobbágyság közjogi helyzetének súlypontja abban fekszik, hogy a jobbágyság nem lévén tagja a szent koronának, csak más által közvetetten áll összeköttetésben a közhatalmat birtokló szent koronával. A jobbágyság nem közvetlen állami alattvaló, nem áll közvetlenül a közhatalom alatt, hanem a szent korona valamelyik tagjának, az ő földesurának alattvalója, embere.

A szent korona elvére fektetett birtokszervezet a nemesi birtoknak adományba adásával (*infeudatio*) kapcsolatosan általános és egységes jogalapot teremtett azon középkori hűbéri felfogásnak, hogy a nemes nemcsak tulajdonosa az ő földjének, hanem annak ura is oly értelemben, hogy az azon tartózkodók az ő magánhatalma alatt állanak; ő gyakorolja felettük a közvetlen törvénykezési hatalmat és az azzal kapcsolatos rendszert. Míg az Árpádok korában a földesúri joghatóság kivételes jelenség volt és eleinte minden egyes esetben külön királyi kiváltságon nyugodott; addig e korszakban már a földesúri hatalom a szabad birtoknak lényeges ismérve és tartozéka. Egyfelől minden nemesi birtokkal földesúri hatóság jár; másfelől mindazok, a kik valamely nemesi birtokon tartózkodván jobbágysági szolgáltatásokat teljesítenek, földesúri hatalom alatt állanak.³

eigenschaft 1861. SUGENHEIM, Geschichte d. Aufhebung d. Leibeigenschaft in Europa 1861. HANAUER, Les paysans de l'Alsace au moyen-age 1865. MAURER, id. m. ESMEIN, id. m.

² HK. II. r. 4. cz. 1. §.

³ Ezt a jogtételt már Nagy Lajos 1359. évi oklevelében megtaláljuk: *Dum exigente antiqua regni consuetudine quibus nobilis et possessionatus suos jobbagiones et servientes impositos, more jobbagionum in suis possessionibus commorantes, in causis quibuslibet, exceptis furto, latro-*

E földesúri hatalom nem volt azonos azon úri hatalommal, a melyet az úr egykoron rabszolgái felett gyakorolt, a mely merőben magántermészetű hatalom volt, korlátlan rendelkezési jog a rabszolga személye és vagyona felett. A jobbágy még az örökös jobbágyság korában sem tekinthető rabszolgának, mert önálló jogalanyisága, önálló személyisége volt úgy a családi, mint a vagyoni jog tekintetében.⁴ Házasságot köthet, gyermekei felett atyai hatalmat gyakorol; vérdíja azaz személyi értéke van éppen úgy, mint a nemesnek vagy a városi polgárnak, habár e vérdíjuk jóval csekélyebb, csak 40 forint.⁵ A földesúr a jobbágyot dologként sem el nem idegenítheti, sem el nem zálogíthatja; mindazáltal a jobbágy a földbirtokhoz lévén kötve, annak elidegenítésével urat cserél.

A jobbágy szabadon rendelkezik vagyona, nevezetesen ingósága felett, de a jobbágytelek, a föld, a melyen élt és a melyet művelt, nem az övé, hanem a földesúré, a nemesé. A jobbágy csak birtokolja és haszonélvezi földjét, a tulajdon teljesen a nemes, a szent korona valamelyik tagját illeti. Ezt a tételt *Werbőczy* a következőképpen formulázta:⁶ „A parasztnak munkája bérén és jutalmán kívül az ő ura földjén semmi örökös joga nincs; hanem az egész föld tulajdona a földesúrra néz és azt illeti.“

A jobbágyok szoros alárendeltségi viszonyának következménye, hogy ők viselik úgy az állami, mint az egyházi közterheket. Fizetik egyfelől az állandó telekadót (*lucrum camerae*) és a rendkívüli hadi segílyt⁷ (*subsidium, dica, contributio*); másfelől az egyházi tizedet és a párbért.⁸ Mindezekhez járulnak azok a szolgáltatások, a melyekkel a jobbágy a telek, a házhely és az azzal kapcsolatos földek birtoklásáért és használatáért a földesúrnak tartozik.

A jobbágy- vagy parasztelemnak a földesúr irányában

cinio publico et causis criminalibus ipsemet iudicandi habeat facultatem.
FEJÉR C. D. IX. 3. 41. — L. még Anj. okm. V. 389.

⁴ V. ö. HK. III. r. 29. cz.

⁵ HK. III. r. 27. cz. Erdélyben 25 forint HK. III. r. 3. cz. 14. §.

⁶ HK. III. r. 30. cz. 7. §.: *Rusticus praeter laboris mercedem et praemium in terris domini sui quantum ad perpetuitatem nil iuris habet; sed totius terrae proprietates ad dominum terrestrem spectat et pertinet.*

⁷ L. e. könyv VI. fejezetét.

⁸ V. ö. TIMON, A párbér Magyarországon 1885.

fennálló szolgáltatásait e korszakban is úgy, mint az Árpádok korában, a helyi szokás, a földesúr és a jobbágyok között kötött szerződés, majd a földesúr vagy a király által kiadott kiváltság-levelek állapították meg.⁹ E szolgáltatások általán háromfélék: pénz-, termény- és munkabeli szolgáltatások, de elnevezésük és mértékük a helyi viszonyokhoz képest igen különbözők. Kifejlődésükhöz nagy mértékben hozzájárult, hogy a földesúri joghatósággal kapcsolatosan a földesúri jellegű királyi adók (a *terragium*, a denáradó, a nyestbőradó, a boradó, ökör- és sertésadó) e korszakban már a földesurat megillető jobbágyi szolgáltatásokká alakultak át. A *terragium*-ot a földesurak szedik jobbágyaiktól majd ezen, majd *census* vagy *collecta* név alatt;¹⁰ a királyt csak azon községek lakóitól illeti a *terragium*, a melyek az ő földesúri hatalma alatt maradtak.¹¹ Általános jellegű szolgáltatások még az ajándékok (*munera*),¹² valamint az urbáriumokban szabályozott munkateljesítések vagy robotszolgáltatások (*servitia rusticalia*).¹³

A földesúr irányában fennálló jobbágyi szolgáltatások első országos szabályozásával Nagy Lajos korában találkozunk, a ki 1351. évi decretumának 6. cikke által a kilenczedet (*nona*) rőtta a jobbágyokra. A kilenczed abban állott, hogy minden jobbágy,

⁹ A jobbágyok szolgáltatásait megállapító okleveleket „urbarium“-oknak nevezték. A zágrábi káptalan statutumai már 1334. évben megállapították a jobbágyi szolgáltatásokat. TKALČIĆ, Mon. Episc. Zagr. II. 16 és kv. 1. A legrégebbi urbariumok egyike a Konth nádoré 1358. évből. (WENZEL, Mezőgazdaság története 288—289. l.) A király által kiadott régi urbáriumok a XIV. és XV. századból az 1355. évi Németujvári, az 1400. évi Poniki és az 1410. évi Zalathna-Ocsova-Zolnai. WENZEL u. o. 290—292. l.

¹⁰ Az 1358. évi urbáriumban olvassuk: Quod de quolibet integro fundo annuatim pro *censu* quinque pensas denariorum. (WENZEL, id. m. 288. l.) Hogy a földesúri *census* azonos a *terragium*-mal, bizonyítja az 1349. évből ránk maradt oklevél: cum jobagionibus novem fertones pro *censu seu terragio* solventibus annuatim. (Anj. okm. V. 259.) L. még FEJÉR C. D. VIII. 2. 611. VIII. 7. 139. IX. 1. 282. 341. IX. 2. 454. Anj. okm. II. 593. III. 326. VI. 150. Z. O. III. 650. Szt. O. I. 457.

¹¹ L. a 9. jegyzetben idézett királyi urbáriumokat.

¹² Az ajándékokat vagy csak újévkor fizették (*munera strenalia*), vagy pedig évenként háromszor (*tria munera*). L. pl. Nagy Lajos idézett Németujvári urbáriumát 1355. évből. (WENZEL, id. m. 290. l.) Anj. okm. III. 316. FEJÉR C. D. VIII. 2. 516. VIII. 7. 225.

¹³ Így nevezi a munkaszolgáltatásokat a liptói regestrum egyik okmánya 1391. évből. Tört. tár. IV. 35. l.

a kinek szántóföldje vagy szőlleje volt, termésének kilenczed-részt tartozott a földesúrnak beszolgáltatni. E teher alól maga a földesúr sem menthette fel jobbágyságát másképpen, mint királyi kiváltság és engedély alapján, mert ha a földesúr be nem hajtotta a kilenczedet, beszédtek azt a királyi kincstár javára.¹⁴ A kilenczed behozatalának oka a banderális hadsereg életbe-
léptetésében keresendő. Nagy Lajos a nemesség megnövekedett hadköteleességéhez képest növelni akarta annak vagyoni erejét is.¹⁵ A kilenczed mellett fennmaradtak azonban az addig fenn-
állott többi jobbági terhek is.

A földesúri joghatóságnak és a jobbági terheknek nyom-
masztó voltát egyedül csak a költözködési jog ellensúlyozta és enyhítette. Ez volt a jobbágnak egyetlen fegyvere a földesúr önkénykedésével szemben. Az ország e korban még gyéren lakott; a munkáskéz ritka és így felette becses. Minthogy a föld-
birtok értéke a munkáskezek, a jobbágyok mennyiségétől függött, minden nemes iparkodott jobbágyságának számát gyarapítani. A földesurak mindenféle kedvezményekkel látják el jobbágaikat: nagyobb telkeket osztanak ki jobbágytelek gyanánt, fa- és nád-
használati jogot, halászati és olykor vadászati jogot is adnak nekik; a királytól kieszközlnek számukra vásártartási jogot, vámmentességet. Sőt törvénykezési hatalmuk egy részét is átruhá-
zák a jobbágyközségekre, rájuk bízván a csekélyebb fontosságú ügyekben a bíraskodás és a rendészet elintézését.

Másfelől a földesurak rossz szemmel nézték jobbágaik költözködését és azért iparkodtak azt mindenképpen korlátozni. A királyi hatalom már a XIII. század végével és innentől kezdve
állandóan iparkodik a jobbágyokat földesuraikkal szemben meg-
védeni és költözködési jogukat biztosítani. Az 1298: 70. t.-cz.
alapján, mely legelsőbbben biztosította a költözködést, e kor-
szakban számos törvényczikk újra meg újra kimondja a jobbá-
gyok költözködési szabadságát.¹⁶ De már az 1492. évi decre-

¹⁴ 2. §.: Et si qui in exactione praedicta secus fecerint; nos in talium rebellium et praesentem nostram institutionem alterantium possessionibus pro usu nostro ipsam nonam partem ipsarum frugum et vini exigere faciemus, sine diminutione et relaxatione aliqua.

¹⁵ 3. §.: Ut per hoc honor noster augeatur et ipsi regnicolae nostri nobis fidelius possint famulari.

¹⁶ A jobbágyok költözködésére nézve lásd e korszakban az 1351: 18. 1405 (I.): 6. 1405 (II.): 14. 15. 16. 1458: 15. 1468: 11. (KOVACHICH,

tum a jobbágyok költözködésére nézve szigorúbb szabályokat állapított meg és azt meghatározott feltételek teljesítéséhez valamint a földesúr engedélyéhez kötötte. Az engedély nélkül való költözködés tilos és az ilyen jobbágyot más földesúrnak befogadni nem szabad. Ez már felette megnehezítette a költözködést, mert habár az engedély megadása vagy megtagadása nem függött merőben a földesúr önkényétől, mindazáltal a földesúrnak módjában állott, hogy azt megtagadja vagy halogassa.

Az 1514. évi parasztlázadás következtében az ugyanezen évi decretum 14. cikke a jobbágyok költözködési jogát teljesen megszüntette;¹⁷ kimondván, hogy a jobbágy urának engedélye nélkül semminemű feltétel mellett a telket el nem hagyhatja. Ezzel létrejött a tulajdonképpen röghöz kötött vagy örökös jobbágyság. Ugyanekkor részletesen megállapították a jobbágyi szolgáltatások mértékének minimumát, fentartván a netalán fennálló különleges kötelezettségeket.¹⁸

Mindezekon kívül az 1514. évi decretum több rendbeli megszorítást és korlátozást állapított meg a jobbágyokra nézve. Kimondotta, hogy paraszt származásút a király nem nevezhet ki püspökké; és ha mégis kinevezne, senki [se tartozzék az ilyen püspöknek tizedet adni.¹⁹ Eltiltotta a jobbágyokat a fegyverviseléstől; viszont a nemeseknek megengedte, hogy lakóházaikat megerősítsék, kastélyllyá (*castellum*) alakítsák, valamint megengedte, hogy a nemesek védelmére minden megyében vár emeltessék.²⁰

Súlyos következései voltak a jobbágyokra nézve annak a véletlen körülménynek, hogy *Werbóczy* éppen abban az időben kodifikálta a magyar jogot, a midőn a nemesség és jobbágyság között fenforgó ellentét legélesebbé vált. A Hármaskönyv az 1514.

Suppl. ad Vest. Com. II. 204. l.) 1471 : 16. 1474 : 14. 1486 : 39. 1492 : 93. 1514 : 25. 1538 : 23. 24. 1547 : 27. 29. 1548 : 32. 1550 : 37. 1552 : 8. 1553 : 10. 13. 14. 1556 : 27. 28. 30. 1556 : 27—33. 1566 : 27. 1608 (k. u.) : 13. t.-cikkeket.

¹⁷ 1514 : 14. t.-cz. 3. §.: amodo deinceps universi rustici in hoc regno ubilibet residentes per hanc infidelitatis ipsorum notam, amissa libertate eorum, qua de loco in locum recedendi habebant facultatem; dominis ipsorum terrestribus mera et perpetua rusticitate sint subjecti.

¹⁸ V. ö. az 1514 : 15—20. t.-cikkeket.

¹⁹ 1514 : 24. t.-cz.

²⁰ 1514 : 57. t.-cz.

évi decretummal megegyezőleg adja elő a jobbágyok jogállapotát.²¹ *Werbőczy* rideg tételeit, a melyek a jobbágyokra nézve felette hátrányos jogelveket tartalmaznak, munkájának nagy tekintélye következtében később is irányadóknak tekintették.

A jobbágyok költözködési jogának teljes megszüntetése nem maradt sokáig érvényben, mert a jobbágyságnak ez az elnyomtatása felette károsnak bizonyult az országra nézve. A törökök folytonos támadásaival szemben a nemesség nem volt képes teljes hadi erejét kifejteni: a nemesek nem mertek kellő nagyszámmal táborba szállani, mivel attól kellett félniök, hogy az elnyomott jobbágyok otthon családjukat le fogják gyilkolni és birtokaikat feldulni. Ez az aggodalom nagy mértékben megbénította a nemesség hadi erejét és a mohácsi veszedelmet jórészt ez okozta. Belátták és beismerték ezt maguk a nemesek is. Az 1547. évi országgyűlés már visszaállította a jobbágyok költözködési jogát azzal az indokolással, hogy „az egykor virágzó Magyarországnak semmi sem ártott annyit, mint a jobbágyok elnyomtatása, kiknek jajveszékelései szüntelenül hangzanak fel az Istenhez“.²² Mindazonáltal az 1548. évi decretum ideiglenesen ismét felfüggesztette a költözködési jogot.²³ Néhány évig folyt még a küzdelem, mígnem az 1556. évi országgyűlés újból és véglegesen biztosította a jobbágyok költözködési jogát.

Az 1556. évi országgyűlésen hozott decretum tüzetesen megállapította a költözködés feltételeit és módzatait. A földesúr, kihez valamely jobbágy költözködni akart, tartozott ezt az illetékes szolgabírónak bejelenteni. A szolgabíró egy esküdt nemest vett maga mellé és vele együtt elment abba a faluba vagy községbe, a melyben a költözködni akaró jobbágy lakott. Itt felhívta a jobbágyot, hogy a két dénárnyi földbért tegye le a községi bíró kezeihez és jelentse be, hogy a költözköedésre engedélyt kér. Ennek megtörténtével a szolgabíró 15 napi határidőt tűzött ki, hogy ez alatt az idő alatt a jobbágy is meggondolhassa a dolgot és hogy a földesúrnak is módjában legyen maradásra bírni őt; ha pedig költözködési szándéka mellett megmaradt,

²¹ III. r. 25—31. cz.

²² 1517: 26. t.-cz.: neque ulla res magis ab aliquot annis, florenti quondam Hungariae nocuisse videatur, oppressione colonorum, quorum clamor ascendit jugiter ante conspectum Dei. V. ö. az 1556: 27. t.-czikkel.

²³ L. a 32. t.-czikkel.

hogy e 15 nap alatt összes kötelezettségeinek, adó- és egyéb tartozásainak eleget tegyen, házát és telkét kijavítsa és jókarba helyezze. A 15 nap elteltével a szolgabíró az esküdttel együtt újra kiszáll a helyszínére, hogy megvizsgálják, vajjon a jobbágy teljesítette-e kötelezettségeit. Ha úgy találták, hogy egyik-másik tartozásának nem tett eleget, újból kötelezték őt a teljesítésre. Ha rendben találták a dolgot, a szolgabíró kiadta a költözködési engedélyt és gondoskodott arról, hogy a jobbágy mindenestül békén új földesúrához juthasson. A szolgabíró és esküdt sérelmes határozatával szemben a megyei törvényszékhez lehetett fellebbezni.²⁴

A költözködő jobbágy házát, melyet saját pénzén vett vagy épített, a költözködési határidő elteltéig eladhatta; ha azonban addig tisztességes és jóra való alkalmas jobbágynek el nem adta, háza a földesúr tulajdonába ment át, a ki abba tetszése szerint más jobbágyot ültethetett. A jobbágyi telken kívül eső örökségi vagy irtványföldjét, szöllejét, rétjeit megtarthatta a költözködő jobbágy továbbra is, de teljesíteni tartozott tovább is az azok után járó úrbéri szolgáltatásokat; a volt földesúrnak egyébként jogában állott, hogy a földeket, szöllőt, rétet becsáron magához váltsa.²⁵

A földesúr, a ki a törvény ellenére erőszakkal visszatartotta a költözködni kívánó jobbágyot, első megintésre 100, másodszori intésre 200 forintnyi bírságot tartozott fizetni, harmadszori megintés esetében pedig elvesztette magát az illető birtokot, melyet azonban közbeccsű áron visszaválthatott.²⁶ Ugyanez a fokozatos büntetés éri azt a földesurat is, a ki a törvényes szabályok megsértésével a hozzáköltözött jobbágyot önkényt ki nem adja.²⁷ Maga a szökevény jobbágy összes vagyonának elvesztésével bűnhődik és földesura őt erőhatalommal is visszavitetheti.²⁸

A jobbágyok jogállásukra nézve általán egyenlők, egyként földesúri hatalom alatt állanak és nem részesei a közszabadságnak, a közjogi jogosítványoknak. Nagy különbség van azonban közöttük a gazdasági viszonyok, a vagyon helyzet szempontjából. E tekintetben három főcsoportot különböztethetünk

²⁴ 1556 : 28. t.-cz.

²⁵ 1556 : 29. t.-cz.

²⁶ 1556 : 30. t.-cz.

²⁷ 1556 : 31. t.-cz. 3—8. §§.

²⁸ 1556 : 31. t.-cz. 1. 2. §.

meg:²⁹ a) telkes jobbágyok (*jobbationes sessionati vel coloni*), a kiknek a belsősegen kívül külső földbirtokilletőségük volt legalább egy negyed telek (*sessio*) erejéig; b) házasszellek (*inquilini domos habentes, selneriones*), a kiknek csak belső telkük és azon házuk (*domus*) volt, de nem volt külsőségük, vagy ha volt, kevesebb egy negyed teleknél; c) házatlan szellek (*subinquilini vagy inquilini domos non habentes*), a kik mások „háta mögött“, azaz valamely telkes jobbágy vagy házasszeller házában laktak.³⁰

A földesúr törvénykezési hatalma, a rendes földesúri bíraskodás (*impensio iustitiae vel iudicii*)³¹ kiterjedt a jobbágyokra és mindazon nem nemesekre, a kik a földesúr birtokán jobbágmódra éltek és szolgáltak (*jobationes, rustici et familiares ignobiles*).³² De a közbüntettekben az ú. n. kriminalitás eseteiben³³ a földesúr csak akkor bíraskodhatott, ha erre a királytól külön kiváltságot, szabad ispánságot (*liber comitatus*) vagy pallosjogot (*ius gladii*) kapott.³⁴

Míg egyfelől a jobbágyot saját földesurának bírósága előtt kellett perbe hívní,³⁵ addig másrészt a földesúr tartozott jobbágyai ellenében másoknak igazságot szolgáltatni (*iustitiam facere et administrare, iudicium impendere*). Ha a földesúr az igazság kiszolgáltatását megtagadná vagy késleltetné, akkor már az 1405. évi második decretum 10. cikke szerint az ilyen földesurat a vármegye elé kellett idézni és a vármegyei ispánnak, alispánnak, valamint a szolgabírának tisztségük elvesztésének terhe alatt

²⁹ A jobbágyok gazdasági osztályozására nézve becses adatokat tartalmaznak a régi visitatio canonicák. V. ö. TIMON, A párbér 68. és kv. l.

³⁰ L. az 1478 : 4. t.-cz. 4. §. 1514 : 15. és 22. t.-cikkeket.

³¹ HK. III. r. 26. cz. rubr.: De modo et ordine *impensionis iudicii* ex parte jobagyonum fiendae. — Zalam. okl. II. 206.

³² HK. III. r. 26. cz. 2. §.

³³ Az oklevelek ezt így fejezik ki: „exceptis furto, latrocinio publico et causis criminalibus“ FEJÉR C. D. IX. 3. 41. Anj. okm. IV. 389.

³⁴ 1405. évi I. decr. 5. cz.: Et insuper nobiles, ex speciali gratia regia, ipsis concedendi consveta, in eorum possessionibus etiam malefactores, . . . condemnare poenaliter ac punire facultatem liberam habuerunt. — II. Ulászló egyik oklevelén 1502. évből, mely pallosjogot adományozó kiváltságlevél, kívül ezen felírás olvasható: *Zabad Ispansagh lewele*. H. O. V. 393. — A pallosjog adományozásának korábbi példája 1348. év. CSÁNKI, Magy. tört. földrajz. III. 568.

³⁵ Kimondja ezt a kártételekre nézve az 1405. évi I. decr. 8. cikke; egész általánosságban az 1405. II. decr. 10. cikk. V. ö. HK. III. r. 26. cz.

kötelességük volt a rendes eljárás mellőzésével, *sedria* tartása nélkül, rövid úton igazságot szolgáltatni.³⁶ Sőt ha a földesúr a rendes perbehívás és idézés által az igazság kiszolgáltatására felhíva és megintve, annak eleget nem tett, akkor büntetéssel (bírósággal) sújtották.³⁷

Valamint már az előbbi korszakban, úgy e korszakban is a földesúr biráskodási jogát egyes jobbágységekére is átruházhatta, a midőn az átruházott hatáskörben a község választott bírása több-kevesebb esküdtel ítelt.³⁸

Végül a földesúr nemcsak a községekre, hanem egyesekre is átruházhatta a biráskodási jogot örökletesen. Nálunk különösen a *soltészek* (*sculteti*) voltak azok, a kik az ország északi és északkeleti részein a földesuraktól engedélyt kaptak arra, hogy az erdőségeket irtva községeket alapítsanak és az ilyképpen erdőirtás és telepítés által létesült községben a biráskodási jogot örökletesen bírják és gyakorolják.³⁹ A *soltész* az őt megillető biráskodási jogot és jövedelmeket szabadon el is adhatta.⁴⁰

³⁶ 1405. (II.) : 10. 2. §. Qui quidem comes parochialis, vicecomes et iudices nobilium, sub privationis honorum suorum et nostrae indignationis poenis iudicium, et justitiam ac omnis juris complementum ex parte ipsorum, indilate, absque strepitu, et figura iudicii, summarie et de plano; favore etiam, odio et amore quibusvis relegatis; debebunt et tenebuntur exhibere.

³⁷ HK. r. 26. cz. 8. §.

³⁸ L. fentebb II. könyv 211. l.

³⁹ SCHWARTNER MÁRTON, De scultetis per Hungariam quondam obviis 1815. A *soltészség* példáit lásd H. O. 214. 395. FEJÉR C. D. IX. 1. 465. IX. 4. 99. WAGNER, An. Scep. számos helyén.

⁴⁰ WENZEL VII. 146—147. FEJÉR C. D. VIII. 4. 411—413.

IV. FEJEZET.

A törvényhozó hatalom és az országgyűlések.

1. §. A törvényhozó hatalom megosztottsága a király és a nemzet között. A törvény fogalmának kifejlődése. Az országgyűlés hatásköre.

A vegyesházakbeli királyok korszaka az alkotmány fejlődése tekintetében kettős szempontból jelez nevezetes haladást: egyrészt kifejlődik az állam törvényhozó hatalmának fogalma, másrészt a törvényhozó hatalom alkotmányos jelleget ölt, a király és a nemzet között megosztott hatalom gyanánt jelentkezik.

Az államélet fejletlensége következtében a törvényhozó hatalom, mint az államhatalomnak külön ága, a Szent István létesítette államszervezet korában még nem volt kifejlődve; valamint nem volt kifejlődve a törvénynek mai fogalma sem, mely szerint a törvény az állam valamennyi polgárára egyaránt kötelező, maradandó, legfőbb jogszabály, a jognak legfőbb forrása, melyet más eredetű jogszabály meg nem változtathat és a melynek alkotása vagy megváltoztatása csak meghatározott formák között történhetik: a király és az országgyűlés egybehangzó akarata alapján.

Az Árpádok korában a szabályalkotási jog még úgy jelentkezik, mint a kormányzati és törvénykezési hatalom kifolyása. A király, mint legfőbb bíró és kormányzó, gyakorolja a szabályalkotás jogát. E joga azonos forrású az ő parancsoló szavával, melynél fogva egyes esetekben meghagyhatja valaminek tevéseit vagy abban hagyását. Az Árpádházbeli királyok által kibocsátott

decretumok kötelező alapját a király parancsolási jogában, a király *imperium*ában kell keresnünk, miért is azok fogalmilag közelebb állanak a rendelethez, mint a törvényhez.

Országos gyülekezetek, a nemzet szabad tagjainak gyülekezetei, már az Árpádok korában szokásosak voltak. De ezek nem voltak tulajdonképpeni határozó, szabályalkotó országgyűlések, hanem törvénykező gyűlések; nem is volt határozási, hanem csak kérvényezési és panaszemelési joguk. Mindazonáltal e törvénykező gyűléseknek hatásköre és fontossága a XIII. század folyamán mindinkább emelkedett, mert a királynak alkalma nyílt az egész ország kormányzatának állapotáról meggyőződést szerezni, a nemzet panaszait meghallgatni és orvosolni; sőt ha a körülmények úgy kívánták, az egybegyűlt nemzet kívánságához képest általános érvényű jogszabályokat kibocsátani. A XIII. század végével már törvényhozás céljából összehívott országgyűlésekkel is találkozunk, a minő volt az 1298. évi országgyűlés.¹

Habár még az 1386. évben összegyűlt főpapok, bárók és nemesek Székesfehérvárt a régi jog emléke alapján azon helynek mondják, a hol az ország lakói, az országnak Szent István és utódai által biztosított szabadságánál fogva, a fontosabb ügyek tárgyalása végett összejönni és határozni szoktak;² mindazáltal az Anjouk korában a Székesfehérvárott tartott rendes törvénykező gyűlések kimentek a szokásból, a nélkül, hogy azok helyét a törvényhozó vagy szabályalkotó országgyűlések váltották volna fel. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy úgy Károly Róbert, mint Nagy Lajos, abszolút uralomra törekedtek és hatalmuknak súlypontját nem annyira a politikai értelemben vett nemzet, a nemesség, mint inkább az általuk teremtett birtokarisztokraczia, az egyházi és világi főurak támogatására helyezték. A törvényhozó hatalmat is úgy fogták fel, mint a királyi teljhatalom kiegészítő alkatrészét és azért jogosítottnak tekintették magukat királyi hatalmuk alapján: *ex plenitudine regiae potestatis* rendszerint a nagyobb királyi tanács meghallgatásával törvényt alkotni,

¹ L. a II. könyv IV. fejj. 4. §-át.

² KOVACHICH I. M., Not. praeliminares 415. l.: „in Albam regalem, in qua, juxta privilegiam libertatem regni, a sanctis regibus, et eorum successoribus concessa, in arduis negotiis tractandis et ordinandis, solitum est regnicolis convenire.“ A hozott határozatok töredékét lásd u. o. 418–422 l.

a régi jó szokást és az előbbi királyok decretumait megváltoztatni.³

Károly Róberttől sem a *Corpus Juris*-ban, sem azon kívül nem találunk egyetlen decretumot sem, mely országgyűlési tanácskozások alapján adatott volna ki. A *Corpus Juris*-ba felvett 1342. évi decretum külső formájára nézve nem is általános jellegű királyi rendelet, hanem csupán bérleti szerződés, melyben a király, a főpapok és a bárók hozzájárulásával, lpoly mester árvai várnagynak egy évre újból bérbeadja a körmöczi kamara ispánságát a pénzverés jövedelmével együtt.⁴ Mindazonáltal tartalmát tekintve a pénzbevéltás és a pénzverés tekintetében, olyan általános jellegű országos érvényű szabályokat tartalmaz, hogy azt a nagyobb királyi tanács meghallgatásával kibocsátott általános jellegű királyi decretumnak lehet tekintenünk.

Az önkényesen gyakorolt királyi hatalommal szemben a főpapság lépett fel 1318. évben; Kalocsán zsinatra egybegyűlve, egyházi átok fenyegetésével országgyűlés összehívására kényszerítették a királyt.⁵ Károly Róbert meghívólevele ránk maradt, melyben 1318. év Szent János napjának nyolczadára Rákos mezejére hívja az összes nemességet, „mindazokat, kik magukat országunk tagjainak tekintik.”⁶ De sem ennek az országgyűlésnek, sem az 1320. évben Székesfehérvárott tartott *congregatio*-nak határozatait nem ismerjük;⁷ valamint nincs tudomásunk az 1323. évben vízkereszt napján Temesvárorott tartott gyűlés⁸ végzéseiről sem. Ellenben tudjuk, hogy Magyarország püspökei 1338. évben panaszt emelnek XII. Benedek pápa előtt, hogy „a rendek közönséges gyűlései, melyeken intéztetni szoktak az ország ügyei, mióta a király trónra jutott, betiltattak.”⁹

³ L. a bizonyítékokat SZLEMENICS, Törvényeink története a vegyes-házbeli királyok alatt. (Magy. tud. társ. évk. VII. k. 211. és kv. I.)

⁴ A körmöczi levéltárban található egykorú oklevelek nem Hypolitot, hanem Lupold- vagy Leopoldot emlitenek. V. ö. KRIZSKÓ PÁL, A körmöczi kamara és grófjai, 1880. év. 4. l. 2. jegyzet.

⁵ FEJÉR C. D. VIII. 2. 144—146.

⁶ U. O. 163—164.: omnes et singulos, qui se regni nostri membra existimant.

⁷ Ezt azonban KOVACHICH nem sorozza az országgyűlések közé. Emlékét egyetlen okmány tartotta fenn: FEJÉR C. D. VIII. 7. 126—127.

⁸ Anj. okm. II. 59—60.

⁹ FEJÉR C. D. VIII. 4. 321—324.: „vetitos esse generales ordinum conventus, in quibus regni status temperabatur“.

Nagy Lajos hosszú uralkodásának idejéből csak egy törvényhozó és egy törvénykező országgyűlésről van tudomásunk. 1351. évben országgyűlést híván össze, megerősítette az aranybullát a 4. cikk kivételével és új rendelkezéseket csatolt hozzá. A következő évben pedig az aranybulla 1. cikkének követelményéhez képest törvénynapot tartatott a nádorral Székesfehérvárott.¹⁰ De még azon az egyetlen törvényhozó országgyűlésen is nagyon csekély lehetett az országgyűlés befolyása és közreműködése, mert Nagy Lajos új decretumának bevezetésében világosan mondja, hogy azt „anyja akaratából és báróinak tanácsára” hozta és így a szabályalkotási jogot maga a király részére vindikálja.¹¹

Határozott fordulat áll be úgy az országgyűlések tartása, mint a törvényhozó hatalom gyakorlása tekintetében Zsigmond uralkodásának különösen a második felében. Ez az újabb irányú alkotmányfejlődés abban mutatkozik, hogy az igazán törvényhozó, szabályalkotó országgyűlések a magyar alkotmánynak rendes, szabályszerű elemévé lesznek. Ezzel egyszersmind a törvényhozó hatalom, külön szervezetet nyerve, elválik a kormányzattól és törvénykezéstől, önálló hatalmi ággá fejlődik, a melynek feladata maradandó jellegű jogszabályok alkotása.

A törvényhozó hatalomnak a törvénykezési és kormányzati hatalomtól való elválása és ezzel kapcsolatosan a törvény és rendelet között lévő fogalmi különbség a XV. század elején lép mindinkább előtérbe. Zsigmond király korában és előtte még gyakran találkozunk egyedül a nagyobb királyi tanács hozzájárulásával hozott általános jellegű *generale decretum*-okkal.¹²

¹⁰ Anj. okm. V. 604: „regni libertate a serenissimo principe domino Endre olim rege Hungarorum illustri vigore sui privilegii aurea bulla vallati data et concessa“ . . .

¹¹ 1351 princ. 13. §.: de voluntate ejusdem genitricis nostrae, et consilio eorundem baronum nostrorum, ipsis ex solita liberalitate, hujusmodi libertates infra scriptas super addendum duximus et concedendum.

¹² Hogy a fogalmi ellentét a törvény és a rendelet között csak Zsigmond korában kezd nálunk kifejlődni, azt a tőle származó általános jellegű decretumok eléggé igazolják. Valamint ebben keresendő annak az oka, hogy a történetírók nincsenek egy véleményen az iránt: vajjon Zsigmond decretumai közül melyik tekintendő törvénynek és melyik általános jellegű királyi rendeletnek? A meghatározás szilárd alapja szerintünk csak az lehet, hogy a király az illető decretumot a forma szerint összehívott országgyűlés hozzájárulása alapján adta-e ki, vagy pedig csak a királyi

De már uralkodásának végén mindinkább érvényre emelkedik és a század második felében feltétlen uralomra jut az a közjogi elv, hogy maradandó, általánosan kötelező jogszabályok alkotása a királyt és az országgyűlést együttesen illeti. Csak ott, hol a *totum corpus Sacrae regni Coronae*, vagyis a szent koronát fejen viselő király és a szent korona tagjai mind jelen vannak, alkotható a törvény.¹³ A törvényhozó hatalmat a király

tanács részvétele mellett? Szerintünk csak az előbbi decretumokat lehet *törvénynek tekinteni*, ellenben a tartalom egymagában nem lehet irányadó.

Ehhez képest szerintünk Zsigmondnak a bullásokra vonatkozó 1404. évi decretumát (KOVACHICH, Vest. Com. 199—203. 1.) *törvénynek kell tekinteni*, mert magából a decretumból világosan kitűnik, hogy az a pozsonyi országgyűlés hozzájárulása alapján adatott ki: „Omnium praelatorum, baronum, militum, nobilium et universitatum ditionis Sacrae Coronae Regiae Hungariae atque nostro consilio et matura deliberatione, diutius praehabitis, eorumque utilitate, intentione, imo petitione ad hoc nobis porrecta.” Ennél határozottabban a király és a nemzet egyetértő akaratát alig lehetne kifejezni. (L. az ellenkező nézet kifejtését és bizonyítását BATTHYÁNY IGNÁCZ GRÓF, Leges eccl. regni Hung. I. 471. és kv. 1.). Éppen úgy törvénynek tekintendő az 1435. évi első decretum (super modo exercituandi), mert a 2. czikke világosan mondja: Concluseum ac statutum est per nostram majestatem, cum praelatis et baronibus ac *regnicolis* nostris praenotatis. Ellenben Zsigmondnak 1405. évi első decretumát (decretum minus) csak akkor tekinthetjük törvénynek, ha a bevezetés 3. §-át a Corpus Juris újabb fordítóival (L. GEGUS DÁNIEL, 1866. év és MÁRKUS DEZSŐ millenniumi emlékkiadás) akként értelmezzük, hogy a decretum létrehozásában nem csak a *városi*, hanem a *megyei* küldöttek (electi nobiles) is részt vettek, azaz országgyűlési határozat alapján adatott ki. (L. az ellenkező felfogást KOVACHICH I. M., Not. praelim. 110. és kv. 1.) Ugyanezen jogi meghatározás alapján nem tekinthetjük törvénynek, (dacára az ellenkező uralkodó felfogásnak) az 1405. évi második decretumot, miután a bevezetés 3. és 5. §-ai világosan arról tanuskodnak, hogy a király ezen decretumát csak a nagyobb tanács hozzájárulása mellett adta ki: celebrato praelatorum, baronum, procerumque nostrorum conventu, de ipsorum consilio, auctoritate et consensu . . . has leges . . . duximus statuendas. Hasonlóképpen csak „generale decretum,” de nem törvény Zsigmondnak a Corpus Juris-ba felvett 1411. évi decretuma. Ilyen általános jellegű királyi rendeletek (decretum generale, perpetuo duraturum) példái: 1327. év. (KOVACHICH, Not. praelim. 281—282. 1.) 1366. év. (FEJÉR. C. D. IX. 3. 552—558.) 1370. év. (H. O. III. 189.) 1421. év. (H. O. VII. 447—448.) 1427. év. (KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. 328—337.) V. ö. SZLEMENICS, id. m.

¹³ 1435. (II.) praef. 3. §. „De . . . praelatorum et baronum nostrorum nec non nobilium regni nostri *totum corpus ejusdem regni* cum plena facultate absentium, representantium unanimi voto, consilio, deliberatione et consensu.”

csakis az országgyűléssel együttesen gyakorolhatja.

Ezt a fontos közjogi tételt nem valamely törvény rendelese, hanem az állandó gyakorlat emelte érvényre, a melynek alapján azt *Werbőczy* Hármaskönyvében szabatosan formulázta.¹⁴ Szerinte a törvények alkotása kétféle módon történhetik: vagy úgy, hogy a király összehívja és megkérdezi a *populus*-t, a politikailag jogozott népet, szóval a nemzetet az előterjesztett javaslata iránt; vagy pedig maga a *populus* terjeszt a király elé jóváhagyás végett a közjó szempontjából hasznosnak tartott határozatokat, a melyek, ha azokat a király elfogadja, törvényekké válnak. A kezdeményezés joga úgy a királyt, mint az országgyűlést egyaránt megilleti: vagy a király tesz proposíciót és az országgyűlés járul hozzá, vagy az országgyűlés a saját kezdeményezése alapján hozza a határozatait, a melyek a király részéről szentesítettven, törvényekké válnak. Ma is így történik a törvények alkotása.

Ezzel egyszersmind létrejött a fogalmi különbség a törvény és a rendelet között. Törvénynek csak azt a szabályt tekintették, mely a király és a nemzet egyetértő akaratával jött létre, ellenben az országgyűlés meghallgatása nélkül kibocsájtott (p. o. a nagyobb királyi tanácsban alkotott) szabályok nem törvények, hanem csak királyi rendeletek. Ennek következménye, hogy míg a királyi rendeletek a király akarata alapján bármikor megváltoztathatók vagy megszüntethetők, szóval egyoldalúlag visszavonhatók, addig a törvények csak a király és a nemzet egyetértő akaratával módosíthatók és helyezhetők hatályon kívül, mert a törvények — a mint már *Werbőczy* tanítja¹⁵ — a királyra nézve is kötelezők.

Ehhez hasonló fejlődést tapasztalunk már a XIV. század folyamán Angolországban,¹⁶ a hol a király a XIII. században és a XIV. század elején még szintén egyedül gyakorolja a szabályalkotási jogot. A király az egyedüli törvényhozó, rendelkezései

¹⁴ HK. II. r. 3. cz.

¹⁵ HK. II. r. 5. cz. *Ulterius si quaeritur: quos ligant constitutiones et decreta? Sciendum, quod primo ligant ipsum principem, qui eas populo postulante edidit.*

¹⁶ STUBBS W., *The Constitutional history of England*, 1874. II. és III. k. GLASSON E., *Hist du droit et des institutions de l'Angleterre*, 1882. III. és IV. k. GNEIST R., *Das englische Parlament*, 1886.

— az adókat (*scutagia*) kivéve, a melyeknek megajánlását már a *magna charta* az országgyűlésnek tartotta fenn¹⁷ — kötelező erővel bírnak. A királyi rendeletek érvényéhez sem a királyi nagyobb tanácsból (*magnum concilium*) alakult felsőháznak, sem a grófságok és a városok küldötteiből álló alsóháznak (*house of commons*), hozzájárulását nem kívánták. Az országgyűlés hozzájárulása valamely királyi rendelethez csak tanácsadási, de nem határozási jelleggel bírt, mert a király saját királyi tekintélyére támaszkodva bocsátja ki rendeleteit (*rex constituit*), a melyeket még I. Eduárd alatt is úgy, mint később a törvényeket, statutumoknak (*statutes, statuta*) nevezték.¹⁸

A törvényhozó és a végrehajtó hatalomnak elválása s azzal kapcsolatosan a fogalmi ellentét kifejlődése a törvény és a rendelet között, III. Eduárd uralkodásával (1327—1377. év) veszi kezdetét.¹⁹ A végrehajtó hatalom, a kormányzat és a törvénykezés, a királyt illeti és a részéről kibocsátott jogszabályokat rendeleteknek *writ*-eknek, *patent*-eknek, majd *assise*-eknek, vagy *constitution*-eknek nevezték; ellenben a törvényhozás joga a királyt a parlamenttel együtt illeti meg és azokat a jogszabályokat, a melyeket a király az országgyűléssel együtt (*the king in parliament*) vagy a mint a másik formula mondja, az alsóház kérelme alapján és a felsőház hozzájárulása mellett (*by the assent of the lords and the request of the commons*) alkot, törvényeknek (*statuta nova, statutes*) mondták, a melyeket a király csak ugyanilyen módon változtathat meg vagy törölhet el.²⁰

A magyar országgyűlések hatáskörének szoros megállapítását e korszakban, a midőn még a törvényhozó hatalomnak a végrehajtó hatalomtól elválása kezdetét veszi, hiába keressünk. Mátyás 1462. évi meghívólevelében azt olvassuk,²¹ hogy „mindazok az ügyek, a melyek az ország közjává tárgyzának,

¹⁷ Magna Charta cap. 14. (BÉMONT, Chartes des libertés anglaises. 1892. év. 29—30. l.)

¹⁸ GLASSON E., id. m. III. k. 144. és kv. l.

¹⁹ GLASSON E., id. m. IV. k. 121.: Ainsi se trouvait, dès le règne d'Edouard III, nettement et solidement établie la distinction entre le pouvoir législatif et le pouvoir exécutif.

²⁰ GNEIST R., id. m. 161. l. A törvényjogot (statute law) III. Eduárdtól számítják (statuta nova), mert az ő uralkodása idején vált rendszerré az országgyűlés részvétele éppen úgy, mint nálunk Zsigmond korában.

²¹ PRAY, Annales III. k. 268. l.

az egész nemzet közös tanácsában, az országgyűlésen vitatandók meg és intézendők el"; a mi egyfelől határozott elismerése az országgyűlés törvényhozó hatalmának,²² másfelől azonban nagyon tág és bizonytalan meghatározása az országgyűlés feladatának és hatáskörének.

Az iránt alig lehet kétség, hogy a törvényhozó országgyűlések előállása és politikai jelentőségük kifejlődése nálunk is úgy, mint a nyugati államokban, nevezetesen Angliában a hadszervezet átalakulása és azzal kapcsolatosan a hadi adó (*subsídium*, *scutaria*) megajánlására vezetendő vissza.

A király e korszakban már nélkülözi a szabad rendelkezésre álló haderőt: a várkatonaságot. Új védelmi rendszerről kellett gondoskodni és így jött létre a banderiális hadszervezet, a melynek szabályozása Zsigmond óta állandó tárgyát képezi az országgyűlési határozatoknak. A banderiális hadszervezet azonban csak korlátozott hadkötelességen, a honvédelmi kötelességen épült fel.²³ A király a banderiális haderő felett szabadon nem rendelkezvén, saját állandó haderőt kellett tartania, pénzért szolgáló katonákat, zsoldos csapatokat. Ez pedig nagy pénzüsségeket igényelt, a melyeket a királyi kincstár rendes jövedelmei, a királyi pénzügyi jogosítványok hozadéakai nem tudtak fedezni. Szükség volt rendkívüli jövedelmekre, az ország lakosainak közvetlen pénzbeli szolgáltatásaira. Így jött létre a rendkívüli adó, a hadi adó, a *contributio*, *subsídium* vagy *dica*.

A királynak azonban nálunk is úgy, mint a többi nyugati államokban, nincsen adóztatási joga. A király, a pénzverési jogból kifejlődött *lucrum camerae*-féle adót kivéve, az országgyűlés hozzájárulása nélkül sem a nemesekre, sem azok jobbágyaira adókat nem vethet ki, vagyoni erejüket a királyi kincstár javára szabadon igénybe nem veheti.²⁴

²² Ugyanezt fejezi ki az 1495. évi decr. 26. cikke ekképpen: Quorum (t. i. az országgyűlésileg egybegyűlt főpapok, bárók és nemesek) communi consilio quidquid pro utilitate et commodo regni faciendum erit, decernet (t. i. a király).

²³ L. e. könyv VI. fejezetét.

²⁴ 1458: 58. t.-cz.: Item: quod, prout dominus rex praestitit jumentum, quod nullo unquam tempore super regnicolas et jobbagiones regnicolarum taxae unius floreni vel medii floreni, aut aliae exactiones indebitae ex quacunque ardua ratione per dominum regem aut ad eum pertinentem petantur vel imponantur. Praeter lucrum camerae, et alios proventus, ex antiqua consuetudine, exigi solitos. KOVACHICH, Sylloge, 158—159.

Ezt a közjogi tételt már a rendkívüli hadi adó kivetésének első ismert esete alkalmával érvényesülni látjuk, midőn 1394. évben a Budán tartott országgyűlés a küszöbön álló török háború tekintetéből minden két porta után egy aranyforintot ajánlott meg és maguk az egybegyűlt főpapok, bárók és nemesek értesítik Ung-, Bereg- és Ugocsamegyét, hogy azt minden késedelem nélkül 15 nap alatt behajtsák.²⁵ De már Albert király és neje Erzsébet 1439. évben a titelrévi táborban a mellettük levő nagyobb királyi tanács tagjaival határozzák el, hogy a következő évben megindítandó háború céljából minden telek után száz denárnyi hadi adó szedessék.²⁶

Innentől kezdve a nemzet részéről a rendkívüli hadi adóval szemben egy küzdelem indul meg, a mely küzdelem következtében fontos alkotmányjogi elvek nyernek megvalósulást. Az első alapelv, hogy a király az országgyűlés hozzájárulása nélkül csak a régóta fennálló kincstári jövedelmek beszedésére tarthat igényt. Ezeket a jövedelmeket azonban már az 1444. évi decretum a szent korona elidegeníthetlen jövedelmeinek mondja ki, a melyeket semmiképpen csorbítani nem szabad és a melyeknek rendeltetése a királyi kúria fentartása, valamint az ország megvédelése.²⁷ Ehhez képest magának a nemzetnek is érdekében áll a királyi jövedelmek épségben tartásáról, valamint arról gondoskodni, hogy azok a királyi haderő fentartására fordíttassanak, miért is az 1454. évi decretum szerint a főpapok, bárók és nemesek közül néhányat választanak, a kiknek kötelessége megvizsgálni, hogy a királyi jövedelmekből hány királyi banderium tartható fenn és miképpen szállítják be e jövedelmeket a királyi kamarákba.²⁸

Ebből az alapelvből kifolyólag V. László, I. Mátyás és II. Ulászló trónralépésük alkalmával ígéretet tesznek, hogy a rendes királyi jövedelmekkel megelégszenek és rendkívüli adót szedetni nem fognak.²⁹ Ámde a törökök előnyomulása

²⁵ FEJÉR C. D. X. 2. 256—258.

²⁶ TELEKI X. 70—73.

²⁷ 1444 : 3. és 4. t.-cz. (KOVACHICH, Sylloge, 77—78.) V. ö. 1514 : 1. 2. és 3. t.-czikket.

²⁸ 1454 : 2. t.-cz.

²⁹ L. az 1453 : 10. 1458. (SZILÁGYI) : 5. 1458 (MÁTYÁS) : 58. 1492 : 1. t.-czikkeket.

ezen ígért beváltását lehetetlenné tette,³⁰ miért is Mátyás ismételten biztosította a nemzetet, hogy az országgyűlés hozzájárulása nélkül semmiféle adót, kivéve a *lucrum camerae*-t, szedetni nem fog,³¹ a mi által újból megerősítést nyert azon alkotmány-jogi tételünk, hogy az adómegajánlás joga a szent korona tagjait, az országgyűlést illeti meg.³²

Az országgyűlés e nagyfontosságú jogát, mely korunkban az ú. n. budgetjognak kiindulási alapja, az 1504. évi decretum 1. cikke különösen avval biztosította, hogy kimondotta, miszerint, ha valamelyik megye az országgyűlés megajánlása nélkül és így az ország régi szabadsága ellenére önszántából a szokott kamaranyereségen kívül adót ajánlana vagy szolgáltatna be a királynak, az illető megye nemesei hitszegés vagy hamis eskü büntetésében, becsületük és emberségük elvesztésében elmarasztaltaknak és ez alapon a többi nemesek sorából kizártaknak tekintendők.³³

Az országgyűlés adómegajánlási joga nem is vált többé kérdéssé; sőt II. Ulászló és II. Lajos gyenge uralma alatt az országgyűlés kiterjesztette hatáskörét a királyi jövedelmek kezelésének és hováfordításának ellenőrzésére is. Már az 1514. évi decretum a királyi jövedelmek kezelését országos ügynek jelenti ki és a kincstartónak kötelességévé teszi, hogy mindenben a királynak és az országgyűlésnek határozata szerint járjon el.³⁴ Majd az 1518. és 1519. évi országgyűlések még tovább mennek az ellenőrzési jog megállapításában. Esküt követelnek a

³⁰ L. pl. V. LÁSZLÓ, 1453. évi levelét, a mely a tett eskü daczára a hadi adó kivetését tanúsítja. KOVACHICH, Suppl. ad. Vest. Com. II. 118—120.

³¹ 1470: Exord. 7. §.: „eis pro futuro promittimus, quod nunquam aliquod subsidium, aut aliquam taxam extraordinariam . . . ab eis *contra eorum voluntatem* exigere faciemus. V. ö. 1471: 11. t.-cz.

³² Ezzel ellentétben látszik lenni *Lupus Lukács* diplomáciai tudósítása 1476. és 1477. évről, mely szerint Mátyás az adót a nagyobb tanács megajánlása alapján vetette volna ki. Diplomáciai emlékek Mátyás király korából II. 334. l.: „Signor re mio ha facto una *dieta* cioe convocato *tutti li baroni* del suo regno in una sua citade chiamata cinque-Chiesie (Pécs), dove *de voluntate de prefacti baroni* e imposto una dica, cioe una colta d'uno ducato per foco per tutto lo regno suo.“ — V. ö. u. o. 1477. év 347. l. Lehetséges azonban, hogy az összes bárók alatt (*tutti li baroni*) a nemesek is értendők.

³³ L. e nagyfontosságú törvénycikket a Corpus Juris-ban.

³⁴ 1514: 68. t.-cz.: *Omniaque in factis publicis regiae majestatis et regni, cum suae majestatis et regni sui deliberatione* faciat.

királyi kincstartótól, ellenőrt rendelnek mellé a királyi tanács tagjai (*assessores*) közül, a kinek tudtával kell a jövedelmeket és a kiadásokat kezelnie, nehogy csalás és pazarlás történjék. Ezenkívül még a királyi tanácsra bízzák a királyi kincstár kezelésének állandó ellenőrzését és ha visszaélést tapasztálnának, a kincstartó szigorú megbüntetését.³⁵ Úgy látszik azonban, hogy e szigorú intézkedések sem voltak alkalmasak a bajok orvoslására. Az 1521. évi decretum szerint az országgyűlés a megajánlott adóból befolyó pénzt nem merte a királyi kincstartóra bízni, hanem elrendelte két báró és ugyanannyi nemes választását, a kik tegyenek esküt arra, hogy a pénzt semmi másra, mint az elhatározott hadjárat céljaira nem fogják fordítani.³⁶

A mohácsi veszedelem azonban megakasztotta az országgyűlés budgetjogának továbbfejlődését és az ellenőrzés jogának intézményes biztosítását. Csak azon alkotmányjogi tételünk maradt meg továbbra is épségben, hogy az adómegajánlás az országgyűlés hatáskörébe tartozik.³⁷ Annál nagyobb jelentőségű lett az országgyűlés eme joga, mert a XVI. század végével a *lucrum camerae*-nek nevezett adó, a melynek beszedésére a királyt az országgyűlés hozzájárulása nélkül is jogosítottnak tekintették, az időről-időre megajánlandó hadi adóba (*dica*) olvadt be.³⁸

Az adómegajánlási jog alapján nyert az országgyűlés befolyást a külügyek intézésére. Az állam képviselőtéről való gondoskodás, nemkülönben a háború és béke feletti határozás a király joga, ki azt a Habsburgok koráig a királyi tanács és pedig rendszerint a nagyobb tanács részvételével gyakorolja.³⁹

³⁵ 1518 (Tolna) : 10. 1518 (Bács) : 20. és 21. 1519 : 16. és 17. t.-cz.

³⁶ 1521 : 33. t.-cz. KOVACHICH, Sylloge 306. l.

³⁷ L. pl. 1527 : 8. 1528 : 7. 1536 : 20. 1537 : 1. 1542 : 8. 1545 : 40. 1547 : 8. 1548 : 23. 1598 : 4. 1600 : 3. 1601 : 2. t.-czikkeket.

³⁸ THALLÓCZY, A kamara haszna. 143. l.

³⁹ L. pl. Nagy Lajos az 1345. évi hadjáratról mondja: . . . una cum domina Elisabeth . . . et aliis praelatis et regni baronibus diu semper hoc et mature deliberantes. (KOVACHICH, Vest. Com. 186. l.) A Carrara Ferenczczel kötött 1358. évi szövetség (PRAY, Annales II. 110.) Rudolf osztrák herczeggel 1362. évben (KATONA, Hist. Krit. X. 308. 411.) Zsigmond hadbahívási rendelete 1403. évből (Z. O. V. 352.). Az 1444. évi hadjárat megindítása (KOVACHICH, Vest. Com. 244—249.). Mátyásnak Kázmér lengyel királylyal kötendő békéjére nézve (KATONA, Hist. Crit. XV. 578. 665. 676.). A III. Frigyeszel 1487. évben kötött béke okmánya. (TELEKI XI. 375.). V. ö. SCHILLER, id. m. 98. és kv. l. jegyzeteit.

Gyakran azonban a háború megindításának ügyét a megajándó hadi adóval kapcsolatosan az országgyűlés elé vitték, valamint a már megkötött békeszerződés jóváhagyását az országgyűléstől kérték. Ez utóbbira okvetlenül szükség volt akkor, ha a békekötés a trónöröklésre vonatkozott, — mint pl. az 1491. évi békekötés — mert a trón betöltése iránt csak az országgyűlés határozhatott.⁴⁰ Úgyszintén szükséges volt az országgyűlés hozzájárulása minden oly békekötéshez vagy nemzetközi szerződéshez, a mely az ország valamely terület-résének elidegenítésére vagy a határszélek kiigazítására vonatkozik. Tanúsítja ezt az alkotmányjogi felfogást az 1453. évi decretum 1. cikke, a mely szerint a királynak esküt kell tenni, „hogy Magyarország határait nem fogja elidegeníteni, hanem tehetségéhez képest megvédi és az elidegenítetteket visszaszerzi.“ Az ország határszéleinek rendezése tárgyában pedig az 1439. évi decretum 17. t.-cikkétől kezdve számos törvény-cikk ismételten kimondja, hogy az ország határvonalainak rendezését, megvédését és visszaszerzését a király a törvény rendje szerint a főpapok, bárók és nemesek tanácsa alapján, vagyis az országgyűlés meghallgatásával tartozik eszközölni.⁴¹

Továbbá az országgyűlési határozatoknak állandó tárgya volt e korszakban is a király és a nemesek közötti jogviszonyok szabályozása; a politikai értelemben vett nemzet szabadságának és jogainak körülírása és biztosítása a királyi hatalommal szemben. Ugyanezzel kapcsolatosan mindinkább törvényhozás útján nyer szabályozást a törvénykezés és a közigazgatás. Ellenben magánjogi és büntetőjogi rendelkezésekkel ritkábban találkozunk.

A szabályok alkotásán, a törvényhozáson kívül legfontosabb teendője volt az országgyűlésnek a király megválasztása és megkoronázása. Ugyancsak az országgyűlés választotta a nádort,⁴² a koronaörököt,⁴³ valamint a királyi törvényszéknek és

⁴⁰ CZIRÁKY, id. m. 255. és kv. 1.

⁴¹ 1458: 14. t.-cz.: Item quoad defensiones conservationes, recuperationes metarum et confiniorum in quacunque parte regni, consiliis praelatorum, baronum et nobilium rex utatur. KOVACHICH, Vest. Com. 305. 1. — V. ö. Sylloge 142. 1. 1458: 20. t.-cikkeket. L. még az 1492: 25. 1498: 28. 1526: 28. 1536: 47. 1547: 37. 1548: 63. 1574: 29. 1598: 36. stb. t.-cz.

⁴² 1439: 2. 1492: 33. 1526: 2. t.-cz.

⁴³ 1500: 23. t.-cz.

az azzal egybekötött tulajdonképpeni vagy kisebb tanács tagjait (*consilarii et assessores*).⁴⁴ Egyideig az országgyűlést azon jog is megillette, hogy a királyi tanács tagjait felelősségre vonja.⁴⁵

Végül az országgyűlés részt vett a bírói hatalom gyakorlásában is. A király a hűtlenség eseteiben (*nota infidelitatis*) az ítélkezési jogot csakis az országgyűlésen, annak részvételével gyakorolhatja.⁴⁶

2. §. Az országgyűlésen való részvétel. A rendi képviselőlet kifejlődése.

Az országgyűlésen való részvétel joga Magyarországon kezdettől fogva a közszabadságnak egyik ismérve és következménye volt. Valamint az Árpádok korában minden nemes megjelenhetett a székesfehérvári törvényező gyűléseken,¹ úgy most a szent korona minden tagjának alkotmányos joga, hogy a törvényhozó országgyűlésen részt vehessen.

Az országgyűlésen való részvétel azonban kezdettől fogva nemcsak jog, hanem kötelesség is. A szent korona tagjai kötelesek az országgyűlésen megjelenni és megjelenésükkkel a szent korona egész testét szemléltethetővé tenni. E megjelenési kötelesség — úgy látszik — mindinkább súlyos teherként nehezedett a köznemességre; és ezért már korán történt kísérlet, hogy a nemeseknek ezen a terhén könnyítve legyen. Már az 1267. évi decretum 8. cikke megynként csupán két-három nemesnek jelenlétét követeli meg.² Vajjon e rendelkezés gyakorlati alkalmazást nyert-e, nem tudjuk; de már az 1290. évi decretum 25. cikke világosan elrendelte, hogy az évenként tartandó székesfehérvári gyűléseken minden nemesnek meg kell jelennie.³

⁴⁴ 1446 : 7. 1458 (budai) : 35. 1458 : 2. 1500 : 10. 1507 : 3.: 1518 (bácsi) : 39. t.-cz.

⁴⁵ 1507 : 7. t.-cz. 7. §.

⁴⁶ 1495 : 3. t.-cz.

¹ 1222 : 1. t.-cz. : „Omnes servientes qui voluerint, libere illic conveniant.“

² „Singulis annis in festo Sancti regis unus ex nobis Albam venire debeat. Et de quolibet comitatu duo vel tres nobiles debeant convenire.“ KOVACHICH, Sylloge 13. l.

³ „In quolibet anno semel omnes barones et nobiles regni nostri Albam ad congregationem debeant convenire . . .“ U. o. 23. l.

A vegyesházakbeli királyok korában Károly Róbert még a régi jog alapján az 1318. évi országgyűlésre fejenként hívta meg a nemességet;⁴ de már a Mária királyné alatt 1385. évben Budán tartott országgyűlésen a nemesség nem fejenként jelent meg, hanem olyképpen, hogy minden megye négy tehetősebb nemeset küldött.⁵ Innentől kezdve egészen II. Ulászló uralkodásáig, állandó jelenséggé válik, hogy a nemesség nem tömegesen, nem fejenként vesz részt az országgyűlésen, hanem megyénként küldött néhány nemes által. A kiválasztott nemeseket *nobiles electi*,⁶ ritkábban *nuntii*-nek⁷ nevezik.

Daczára ennek a jelenségnek, a megyei követküldés intézménye, a köznemesi rendnek képviselő útján való résztvétele az országgyűlésen, ebben a korszakban nem bírt állandó jellegűt öltetni, törvényben megállapított alkotmányos intézménynyé fejlődni.

A megyei követküldés intézményének életbeléptetésére már Zsigmond király tett kísérletet, de sikertelenül. A banderális hadszervezet részletes megállapítása céljából készített javaslatának, az ú. n. *Banderiale Regestrum*-nak⁸ 23. és 24. cikkai a megyei követküldést is tüzetesen szabályozzák. E javaslat szerint a követeket a megyei közgyűlés választja, a mely gyűlésen minden nemes köteles birság terhe alatt megjelenni és az országgyűlés elé kerülendő ügyekre nézve „teljesen szabadon, a hatalmasok befolyása nélkül” véleményét nyilvánítani; úgy, hogy a követek a nemesek véleményét megismervén, azt az országgyűlésen tolmácsolhassák és a praelátusokkal, valamint a bárókkal együtt határozhassanak. Minden nemes csak egy megyegyűlésen vehet részt; ha több megyében van birtoka, tartozik kijelenteni, hogy melyik megyében akarja a követküldés jogát gyakorolni.⁹

Zsigmond e nagy horderejű javaslata azonban nem emelkedett törvényerőre. E tekintetben a magyar alkotmány fejlődése

⁴ FEJÉR C. D. VIII. 2. 164.: „Omnes et singulos, qui se regni nostri membra existimant.”

⁵ FEJÉR C. D. X. 1. 217.: Congregationem generalem Budae . . . celebrassemus; sic videlicet, ut de singulis ipsius regni nostri comitatus quatuor potiores nobilium . . . convenire debuissent.

⁶ L. pl. 1454: praef. 4. §. 1486: praef. 13. §.

⁷ L. pl. 1486: 64. t.-cz. princ.

⁸ Közzölte KOVÁCHICH, Suppl. ad Vest. Com. I. k. 374. és kv. I.

⁹ U. o. 410—411. l.

az angolé mögött messze elmaradt. Az angol alsóház már eredetében a képviseleti rendszerre helyezkedik. A *Magna Charta* még a király összes hűbéreseinek is megadja a jogot, hogy az országos gyűlekezetben résztvegyenek és elrendeli, hogy a nagyobb koronahűbéreseket személyesen, a kisebbeket pedig együttesen kell meghívni.¹⁰ Azonban Monforti Simon 1265 január 20-ikára Londonban országgyűlést híván össze, arra szólítja fel a grófságokat (*countys*) és a városokat (*cities and boroughs*), hogy két-két követ küldése által jelenjenek meg. Ezt a rendszert I. Eduard is fentartotta, a mely különösen 1295. év óta az adó-megszavazással kapcsolatosan állandóvá lett¹¹ és ezzel az angol alsóház olyan szervezetet nyert, a mely azt alkalmassá tette nemcsak az adóügyek alaposabb tárgyalására, hanem egyáltalán a törvényhozási feladatok megoldására, valamint arra, hogy az államügyek intézésére állandó befolyást gyakoroljon.¹²

A források alapján nem vagyunk képesek biztosan megállapítani, mi volt annak oka, hogy a Zsigmond által tervbe vett rendi képviselet, a megyei követküldés intézménye állandó gyökeret nem verhetett. Annál kevésbbé érthető ez, mert az adó-megajánlás joga — a mint fentebb kimutattuk — nálunk is úgy, mint Angliában, kezdettől fogva az országgyűlést illette meg és mert a hadi adó megajánlása a XV. század közepe óta állandó jelleget öltött, a mi az országgyűlések gyakori, sőt évenkénti összehívására vezetett.¹³ A megyei önkormányzat fejletlenségét sem lehet érvül elfogadni, mert a megyei közönségeknek nemesi közönségekké átalakulása már Zsigmond korában befejezést nyert és a II. Ulászló koráig tényleg fennálló gyakorlat eléggé igazolja, hogy e közönségek éppen úgy, mint az angol *countyk*, a képviselők megválasztására alkalmas egységek gyanánt jelentkeztek.¹⁴

¹⁰ Cap. 14. : „*summoneri faciemus archiepiscopos, episcopos, abbates, comites, et majores barones sigillatim per litteras nostras; et praeterea faciemus summoneri in generali per vicecomites et ballivos nostros omnes illos qui de nobis tenent in capite*“. BÉMONT, id. m. 29. l.

¹¹ GNEIST, id. m. 112. és kv. l. 146. és kv. l.

¹² Az angol alsóház képviseleti rendszerének előnyeit, szemben a tömeges jellegű magyar országgyűléssel, helyesen emeli ki ANDRÁSSY GYULA GRÓF, id. m. 175. és kv. l.

¹³ L. az 1447:45. (KOVACHICH, Suppl. II. 89.); 1458:13. és 1471:1. t.-cikkeket.

¹⁴ L. az ellenkező nézetet erre és az adózásra nézve: ANDRÁSSY GYULA GRÓF, id. m. 179. és kv. l.

Mindezek alapján legvalószínűbb azon feltevés, hogy a köznemesek személyes megjelenési jogukat — daczára az azzal járó nagy terheknek — nem akarták feláldozni azért, mert attól tartottak, hogy az által a hatalmas egyházi és világi főurakkal szemben végképpen elveszítik befolyásukat. Kétségtelen történelmi tény, hogy már a XV. század eleje óta mind élesebb politikai ellentét fejlődött ki egyfelől az egyházi és világi főurak, a birtokarisztokraczia, másfelől a kisebb birtokú nemesek, a köznemesség között. Az előbbi képviselte a nyugathoz simuló, a külföldi szövetséget kereső, az utóbbi a kizárólagos nemzeti irányú politikát.

Daczára azonban, hogy Zsigmond javaslata nem nyerte meg a nemzet hozzájárulását, mindazáltal úgy az ő uralkodása idején,¹⁵ mint utána alkalmazást nyert a megyei követküldést pótló és kisegítő intézmény gyanánt az *electi nobiles* intézménye, a mely tényleg ugyan nem, de jogilag lényegesen különbözik a megyei követküldés intézményétől.

Az *electi nobiles* ugyanis nem képviselői a megyei nemességnek, és összességükben nem képviselői a köznemesi rendnek, hanem pusztán helyettesítői az otthon maradt nemeseknek; tulajdonképpen úgy jelennek meg, mintha az egész nemesség jelen volna. Ennek következménye, hogy az *electi nobiles*-féle intézmény a nemesek személyes megjelenési jogát egyáltalán nem érinti; az *electus nobilis*-eken kívül bármely nemesnek jogában áll az országgyűlésen megjelenni. Az *electi nobiles* küldése csak biztosítani akarta azt, hogy az országgyűlésen legalább bizonyos számú nemesség okvetlenül jelen legyen. A személyes megjelenés kötelességén akart enyhíteni; de nem érintette a személyes megjelenés jogát és ezért nem is jelzi alkotmányserű változását annak a közjogi elvnek, hogy a szent korona minden tagjának joga van az országgyűlésen megjelenni és a törvényhozásban részt venni.¹⁶ Kétségtelenül igazolja ezt az a tény, hogy az *electi nobiles*-féle intézménynek szokásban léte alatt is, valahányszor a nemesség szükségesnek látja akár az ország köz-, akár a maga politikai érdekei miatt, esetről-esetre személyesen,

¹⁵ 1435. évi II. decr. praef. 3. §. 1397. évi temesvári országgyűlés. KNAUZ, id. m. Magyar tört. tár III. 213. l.

¹⁶ L. pl. 1453:2 t.-cz.: et *singuli* sed et *deputati nobiles*, hic Posonii existentes.

fejenként jelenik meg az országgyűlésen.¹⁷ Sőt ilyenkor újból törvénybe is iktatják a személyes részvétel köteleességét, a mi alól csak a kisebb birtokú nemest mentik fel.¹⁸

Mátyás halála után az *electus nobilis*-ek küldésének szádados gyakorlata ismét megszűnik. Mellőzik ezt, mint a köznemesekre veszélyes intézményt. A személyes megjelenés újra életbe lép. E változásnak oka, hogy a köznemesi nemzeti párt a maga befolyásának erősödését és az egyházi és világi urakkal szemben való ellensúlyának növekedését remélte a nemeseknek tömeges megjelenésétől. Erre vezetendő vissza, hogy már az 1495. évi decretum 26. cikke elrendeli, miszerint a király a jövőben bármikor országgyűlést akar tartani, ne a vármegyénként választottakat, hanem az ország főpapjait, báróit és nemeseit egyenként hívja meg. Majd az 1498:1. t.-cz. már büntetéssel és pedig súlyos bírsággal sújtja azokat, kik az országgyűlésen meg nem jelennek: 800 forinttal a főpapot és bárót, 400 forinttal a többi nemest. Egyben részletesen megállapítja a mentesség eseteit.¹⁹ A nemesség megjelenésének ellenőrzése a fő- és alispánok feladata; ha mulasztást követnek el, vagy ha megvesztegettetik magukat, azaz valamely nemesnek pénzért megengedik, hogy otthon maradjon, minden esetben 400—400 forint bírságot fizetnek és azonfelül hivatalukat veszítik.²⁰

Mind e rendelkezések legjobban bizonyítják, hogy a nemesek az országgyűlésen való személyes megjelenés köteleességét súlyos tehernek érezték. A kevésbbé vagyonos nemesek e köteleységnek éppen nem bírtak megfelelni. Az 1526. évi decretum 16. cikke már egész határozottan kimondja, hogy az ország-

¹⁷ Így pl. az 1444. és 1458. évi országgyűléseken. — 1462. évben maga Mátyás rendelte el a nemesség fejenkénti megjelenését. PRAY, Annales III. 268. l. KOVACHICH, Vest. Com. 362—363. l.

¹⁸ 1447: 45. 1458: 13. t.-cz.

¹⁹ Távolmaradásukért büntetés nem éri a király, a főpapok, bárók és más nemesek tisztjeit, a betegeket, bénákat, a köztudomásúlag szegényeket; végül azokat, a kik fontos okból külföldön tartózkodnak. Az osztatlan testvérek közül csak egy tartozott megjelenni; a jobbágytalan nemesek közül minden tizedik. Az 1500:1. t.-cikk szerint a külföldön való tartózkodás csak egy ízben szolgálhat mentségül.

²⁰ 1498: 1. t.-cz. 10. §. 1. 1523:9. t.-cz. KOVACHICH, Sylloge 319. l.

gyűlések gyakori tartása végleges tönkrementéssel fenyegeti a szegényebb nemeseket.²¹

Történtek ugyan intézkedések, a melyek e bajon segíteni akartak, hogy így a személyes megjelenést legalább bizonyos mértékig elviselhetővé tegyék. A hús jobbágytelekkel nem bíró nemest felmentik a személyes megjelenés kötelezettsége alól. Az 1492: 108. törvénycikk kimondta, hogy az országgyűlést azután a nap után, a melyre összehívott, negyednapra meg kell nyitni, tovább senkit sem szabad várni.²² Az 1495. évi decretum 25. cikke pedig az országgyűlési tárgyalások gyorsítása végett elrendelte, hogy a főpapok, a bárók és a király többi tanácsosai, szóval a nagyobb királyi tanács tagjai az országgyűlés megnyitását megelőzőleg hivandók össze, hogy maguk részéről megvitattván és eldöntvén a szóbanforgó kérdéseket, azok minél előbb a köznemesség döntése elé kerülhessenek. Az 1498: 1. törvénycikk végül megparancsolja az országgyűlésnek tizenöt nap alatt való befejezését.

Mindezek az intézkedések azonban nem voltak képesek a bajt gyökeresen orvosolni. Az egyházi és világi főurak tovább is visszaéltek a kevésbé vagyonos nemések helyzetével, nem jelentek meg pontosan, halasztgatták a megnyitást, a tanácskozást, míg „a nemesség költségeiből kifogyván, kénytelen volt az országgyűlésről eltávozni”.²³ A visszamaradt csekélyebb részszer az arisztokrata pártnak könnyebb volt boldogulni; sőt közvetlen a mohácsi vész előtt az oligarchia egyenesen megvette a szegényebb nemességet, fizette és kitartotta, hogy azután politikai céljaira felhasználja.

A mohácsi veszedelmet követő esztendőben, kivált a királyválasztó- és koronázó országgyűléseken még személyesen vesznek részt a nemések. De az 1528. év után nem fordult többé elő, hogy a nemesség fejenként jelent volna meg, habár még az 1552. évi királyi meghívólevél is a személyes résztvételt

²¹ „... Propter continuas diaetarum celebrationes pauperes nobiles adeo exhausti sunt, ut eorum multi, propter nimias expensas bona sua impignorando, in perpetuum devenerint rusticitatem . . .”

²² 1492: 108. t.-cz. 3. §.: „Mox lapsis . . . quatuor diebus, Maiestas Regis cum his qui praesentes fuerint in ipsa diaeta negotia regni . . . coram se recipere, concludereque et determinare valeat atque possit.”

²³ 1492: 108. t.-cz. princ. 1495: 25. t.-cz. 2. §.

mondja az ország régi szokásának.²⁴ A megyékhez küldött királyi meghívók már I. Ferdinánd korában állandóan úgy hangzanak, hogy a megye közönsége küldjön a maga kebeléből 2—3 vagy 4 nemes embert. Visszatérés volt ez az *electi nobiles* intézményéhez, mely azonban egyúttal mindinkább átalakult igazi megyei követküldéssé, minthogy a megyék küldöttjein kívül már a többi köznemesek — habár ebbeli jogukat a XVI. században semmiféle törvény nem szüntette meg — tényleg többé nem vettek részt az országgyűléseken.

1572. évben történt az utolsó kísérlet a személyes megjelenés helyreállítása érdekében, még pedig a királyság részéről. Miksa király fiát, Rudolfot, megválasztatni és megkoronáztatni akarván, a II. Ulászló korában előírt birságok terhe alatt fejenként való megjelenésre kötelezte a nemességet. A megyék azonban felírtak a király eme meghívása ellen és kérték őt, engedje meg, hogy ezúttal is bizonyos számú követeket küldjenek, kik a nemességet helyettesítendik, minthogy az összes nemesek személyes résztvétele súlyos terhekkel járna mindnyájukra. Miksa király a megyék kívánságát teljesítette.²⁵

Így szűnt meg tényleg a nemesség személyes megjelenési joga, mivel az attól elválmhatatlan személyes megjelenési kötelesség elviselhetetlen teherré lett a kisebb birtokú nemesekre nézve.

A köznemesek személyes megjelenési jogát nemcsak tényleg, de a jog szerint is megszüntette az 1608. évi k. u. l. t.-cz. a megyei követküldés intézményének életbeléptetése és szabályozása által. A követküldés ezzel egészen más jogi jelleget öltött, mint a milyen volt az *electi nobiles*-féle intézményé. A megyénként megjelenő követek most már nem helyettesítik a személyes megjelenésre kötelezett nemességet, hanem képviselik a nemesi rendet. A köznemesek elvesztik személyes megjelenési jogukat, nem jelenhetnek meg többé személyesen, hanem csak megyénként választott követek által.²⁶ Ezt a közjogi elvet nevezzük a nemesség rendi képviseletének.

²⁴ Magy. Országgy. Emlékek III. k. 347. l.: *Nolumus enim viritim vos, iuxta veterem consuetudinem omnes evocando, gravioribus impensis et laboribus hoc tempore gravari.*

²⁵ U. o. V. k. 427. és kv. l.

²⁶ 1608. k. u. l. t.-cz. 8.: *Absentium (scil. magnatum) vero nuntiis inter regnicolis locus et dignitas ac vota ipsorum post comitatum nuncios, et capitula eisdem tribuantur.*

E közjogi tétel uralomrajutása nagy horderejű alkotmány-jogi változást jelent. A nemesek személyes megjelenési jogának megszűntével és a megyei követküldés intézményének törvénybe iktatásával megszűnt a nemesi rendnek, a szent korona tagjainak közjogi egysége, egyenjogúsága és szentesítést nyert a tényleg már huzamosb idő óta fennállott rendi különbség. Az előbb egységes nemesi rend két külön rendre szakadt: a főnemesi és a köznemesi rendre.

Az 1608. évi k. u. 1. törvénycikk alapján az egyházi és világi főurak a közjog, az alkotmány szempontjából kiválnak a köznemesek sorából, külön rendet alkotnak, melynek közjogi ismérve, hogy tagjai saját egyéni joguknál fogva személyesen vesznek részt a törvényhozó hatalom gyakorlásában.²⁷

A szent korona államszervezet, a melynek alapelve a nemeseknek a szent korona tagjainak egyenlő jogosultsága volt, ez által lényeges változást szenvedett. A régi alapelv megszűnik, a rendi egyenlőség elvét a rendi különbség elve váltja fel, a mi által a magyar alkotmány a nyugati államok példájára a tulajdonképpeni rendi alkotmány jellegét ölti magára.

Az örökös főnemesség vagy főrendiség jogi kialakulásával kapcsolatosan ment végbe az országgyűlésnek két, külön tanácskozó és határozó testületre: a felső- és alsótáblára szakadása. A felsőtábla tagjai voltak a nádor elnöklete alatt a személyes megjelenés jogával bíró egyházi és világi főurak, még pedig a kath. egyház főpapjai, valamint az igazi bárók és a nemes tanácsosok méltóságuknál, a hercegek, grófok és a bárók születésüknél fogva. Az alsótáblát a királyi személynek elnöklete alatt álló királyi tábla tagjain (*gremium*) kívül alkotják: a személyesen megjelent kisebb praelatusok, a pálosok rendfőnöke, a káptalanok küldöttjei, a távollévő főurak képviselői, valamint a megyei és a városi követek.²⁸

A rendi képviselőlet alkotmányszerű megállapításának fontos következtetése volt, hogy a megyék mind nagyobb szerepléshez jutnak a közélet terén. A megyék nem csupán autonóm és önkormányzati egységei, szervezetei a nemeseknek, hanem

²⁷ 1608. k. u. 1. t.-cz. 8. §.: Quantum ad ordinem magnatum, statutum est: ut universi barones et magnates, in generalibus dietis praesentes, in coetu et conventu praelatorum, baronum et magnatum suum locum, et sua vota habeant.

²⁸ V. ö. az 1608. k. u. 1. és az 1687:10. t.-czikkeket.

egyszersmind olyan testületei is, a melyek az országgyűlésre követeket küldvén, ezeket utasításokkal látják el. A megyei követküldés intézményének életbelépésével nálunk karöltve járt a követeknek adandó kötelező utasítás, a mely a döntés jogát a megyei 'közönségnek tartotta fenn és ezzel a közélet súlypontja az országgyűlésről lassankint átszállott a megyegyűlésekre. A megyék politikai jelentőségük következtében az önkényre hajló királyi hatalommal szemben a magyar alkotmánynak védőbástyaivá lettek és e fontos alkotmányjogi hivatásukat megtartották egészen 1848-ig, a parlamentáris kormányzati rendszer életbeléptetéséig.

3. §. Az országgyűlés összehívása, helye, ideje és tartama. A mentelmi jog.

A monarchikus elvből kifolyólag az országgyűlés összehívása a király joga. E közjogi alaptétel alól azonban kivételnek van helye bizonyos esetekben.

Mindaddig, míg a nemzet királyválasztási jogát gyakorolta, elsőrangú közjogi tény volt a királyválasztó országgyűlés egybehívása. Az 1485. évi decretum (nádori czikkek) harmadika ezt a nádor hatáskörébe utalja.¹ Ugyancsak a nádort illeti az országgyűlés összehívása akkor is, ha a király serdületlen korú; mert ő törvényes gyámja a királynak és a nemesek neki ily esetben éppen úgy engedelmeskedni tartoznak, mint a megkoronázott királynak.²

Az 1608. évi (k. e.) 3. törvényczikk pedig kimondotta, hogy a nádori széket egy évnél tovább nem szabad betöltetlenül hagyni és ha a király nem hívná össze a nádorválasztó országgyűlést, az esetben az országbirót jogosítja fel erre, vagy ennek nemlétében a tárnokmestert.³ Majd az 1618. évi decretum

¹ „Si regium semen deficere contigerit, . . . aut etiamsi haeres in tenera aetate relinquatur, palatinus . . . habet semper ex officio . . . facere et indicere diaetas.“ Az interregnum alatt hozott 1447. évi decretum 44. czikke trónüresedés esetén a királyválasztó országgyűlés egybehívását az országos tanácsra bízta. KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. II. 88. l.

² 1485:2. t.-cz.

³ 2. §.: Quod quidem si forte Sua Maiestas facere nollet aut non curaret, extunc solummodo vigore huius statuti seu articuli dominis iudici

felhatalmazta a nádort arra, hogy külső támadások esetén is a király távollétében országgyűlést hívhasson össze.⁴

Az országgyűlések összehívása királyi meghívólevelek (*litterae regales*) útján történt. A legrégebb királyi meghívó 1318. évből maradt ránk, melyben Károly Róbert Keresztelő Szent János-napjának nyolczadára a Rákos mezejére hívja mindazokat, kik az „országnak“, a szent koronának tagjai.⁵ A XV. századból különösen a szabad királyi városoknak küldött meghívólevelek maradtak fenn nagyobb számban.⁶ Hogy kiknek küldendő meghívólevél, törvény nem szabályozta; de törvénytöplő szokás szerint meghívót kaptak a megyék, a városok, az erdélyi részek és Szlavónia, valamint a főurak közül azok, a kiknek megjelenésére a király különös súlyt helyezett.⁷ A megyékhez intézett meghívólevelek az összes nemességnek, „a megye egész közönségének“ szóltak, úgy a köznemeseknek, mint az egyházi és világi főuraknak.

A meghívólevélben ki volt téve az országgyűlés helye és ideje. Ha az országgyűlés feladata király- vagy nádorválasztás volt, ezt a meghívólevélben külön ki kellett tenni.⁸ Később, midőn a megyei követküldés intézménye megszilárdult, a meghívólevélben felsorolták az országgyűlés elé kerülendő fontosabb tárgyakat is,⁹ minthogy a megyei (s hasonlóképpen a városi) követek addig

curiae regiae, vel ipso non existente, magistro tavernicorum pro tempore constitutis, plenaria ac omnimoda autoritas impertitur diaetam ad eiusmodi palatini electionem peculiarem regnicolis indicendi ac promulgandi.

⁴ 1618:56. t.-cz.: In absentia Suae Maiestatis, ingruente necessitate regni, liceat domino palatino conventum instituere et de tuta permansione cum regnicolis deliberare.

⁵ FEJÉR C. D. VIII. 2. 162—164. KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. I. 266—267. — Keresztelő Szent János napja június 24-ikén van.

⁶ L. pl. V. László uralkodása idejéből Kassa 1452. év, Bártfa 1455. év, Sopron 1457. év. KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. II. 115—116. 123—124. 129—130. l.

⁷ V. ő. 1486:64. t.-cz. 2. §. 1495:25. t.-cz. 3. §. Főúrhoz intézett legrégebb ismert meghívólevelet II. Ulászló korából lásd SCHILLER BÓDOG, id. m. 317—318. l. A személyes meghívásra vonatkozó egyéb adatok KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. II. 133. 512. KATONA, XVII. 572.

⁸ Mátyás király 1462-ben meghívólevelében felemlítette hogy az országgyűlésnek a szent korona visszaszerzése kérdésével kell majd foglalkoznia. PRAY, Annales III. k. 268. l.

⁹ V. ő. a Habsburgházbeli királyok meghívóleveleit: FRANKÓI, Magy. Országgy. Emlékek.

nem határozhattak, sőt tárgyalásokba sem bocsátkozhattak, a míg küldöiktől utasítást nem kaptak.

Arra nézve, hogy mily időköznek kell lenni a meghívólevelek kibocsájtása és szétküldése napjától az országgyűlés összehívása, illetve megnyitása napjáig, nem fejlődött ki állandó gyakorlat. Törvényeink is különböző időközt állapítanak meg. Az 1453. évi decretum szerint a királyi meghívólevelek 40 nappal előbb szétküldendők;¹⁰ de hogy ezt a rendelkezést nem tartották meg, mutatja Mátyás király 1462. évi meghívója, mely levél a keltétől tizenötödik napra tűzi ki az országgyűlés megnyitását.¹¹ Az 1495. évi decretum cupán egy havi időközt követel,¹² de az 1635: 79. törvenyzikk ismét hat heti időt állapít meg,¹³ a mi igen sokáig volt irányadó.

Az országgyűlések rendes helye az Árpádok korában Székesfehérvár volt. Székesfehérvárt nevezik meg a Szent István-napi törvénykező gyűlés színhelyéül úgy az aranybulla, mint a többi királyi decretumok.¹⁴ De már a vegyesházbeli királyok korában Székesfehérvár megszűnik az országgyűlés helye lenni; sokáig nincs is az országgyűlésnek állandó, megszokott helye. Lassankint azonban szokás útján a Rákos mezeje lesz az országgyűlés helyévé. Az 1498. évi decretum elrendeli, hogy az országgyűléseket a Rákos mezején kell tartani,¹⁵ az 1504. évi decretum 1. cikke pedig úgy említi Rákost, mint az országgyűlés tartásának szokásos helyét.¹⁶ A XV. század közepén a „Rákosra menés” nálunk csakugyan annyi volt, mint országgyűlésre menni;¹⁷ és

¹⁰ 3. t.-cz.: Rex . . . quadraginta diebus prius . . . ipsis regnicolis promulgare teneatur.

¹¹ PRAY, Annales III. k. 268. l.

¹² 1495: 25. t.-cz. 6. §.

¹³ 2. §.: ne regales imposterum, passim per postas haereant, verum eae ad *minimum sex septimanis in comitatibus publicentur*.

¹⁴ L. az 1222: 1. 1231: 1. 1267: 8. 1290: 31. t.-cikkeket. Az 1298: 42. t.-cikk már Rákos mezejét jelöli ki.

¹⁵ 1. t.-cz.: *Singulis annis ad festum Sancti Georgii martyris per Regiam Maiestatem in campo Rákos una congregatio generalis indicatur et celebratur*.

¹⁶ 4. §.: „ . . . Nisi diaeta generalis per Regiam Maiestatem ad campum Rákos *locum scilicet consuetum* indiceretur . . . ”

¹⁷ L. Pozsony város követeinek költségeire vonatkozó feljegyzéseket az 1447. évi számadási könyvből: „gen Ofen und auf dem Rakusch”. KNAUZ, Az országos tanács és az orszgy. tört. 1859. 71–72. l.

„Rákos,” *Rakusch* német és lengyel szomszédainknál köznévi elnevezésévé lett a magyar országgyűlésnek.¹⁸ A mohácsi vész után rendszerint Pozsonyban tartották az országgyűléseket egészen 1848-ig,¹⁹ a midőn az ez évi 4. t.-cz. Pestet jelölte ki az országgyűlés helye gyanánt.

A székesfehérvári törvénynapok évenként voltak tartandók.²⁰ A vegyesházbeli királyok korában csak a XV. század közepén találkozunk újra az országgyűlések tartásának törvényszerű szabályozásával, a midőn a királyi decretumok az évenkénti összehívást újból előírják.²¹ De már az 1498. évi decretum elrendeli, hogy csak a következő négy éven belül tartassék évenként országgyűlés, azontúl pedig három évenként.²² A XVI. század közepén az 1563. évi decretum 3. cikke ismét visszaállítja azt a régi jogtételt, hogy évenként országgyűlés hívandó össze, a mi azonban állandóan nem volt megvalósítható és II. Ferdinánd már hitlevelében a rendek kívánatára csak annyit ígér, hogy legalább minden harmadik évben országgyűlést fog tartani.²³ Ez maradt a szabály 1848. évig.²⁴

A meghívólevelek szétküldésével egyidejűleg gondoskodás történt az országgyűlésen megjelenendők elszállásolásáról is. Erről azonban csak akkor lehetett szó, a mikor a nemesség nem fejenként jelent meg, mert az ilyen tömeges résztvétel ese-

¹⁸ Cuspián János XVI. századbeli író mondja: „quae regnicolarum in Buda congregatio, patria lingua *Rakusd* appellatur. CORNIDES D., Vindiciae Belae R. Not. 270. l. — A „Rokos” „Rokosz” szónak a lengyeleknél divó jelentőségéről érdekes adatot tartalmaz egy XVII. századbeli német krónika. KNAUZ, id. m. 148. l.

¹⁹ 1635 : 79. t.-cz. Már az 1762 : 2. t.-cz. szerint a rendek azt óhajtják, hogy az országgyűlés — a mennyiben lehetséges — Budán tartassék. Több törvénycikk kimondja azt is, hogy az országgyűlést az ország határán belül kell megtartani: 1550 : 74. 1687 : 23. 1715 : 8. t.-cz.

²⁰ L. a 14. jegyzetben idézett decretumokat.

²¹ 1447 : 45. 1458 : 13. 1471 : 1. t.-cz.

²² 1498 : 1. t.-cz. 2. §.

²³ 1622 : 2. t.-cz. 8. §.: „in singulis diaetis, quas sua majestas successivis temporibus . . . quo saepius fieri poterit, ita ut terminum triennii non excedat, publicare et celebrare dignabitur.”

²⁴ V. ö. az 1635 : 94. 1647 : 154. 1655 : 49. 1659 : 1. 1681 : 58. 1715 : 14. 1723 : 7. 1791 : 13. t.-cikkeket. — A régibb decretumaink az időszakot is megállapították így: Pünkösöd (1447 : 45. 1458 : 13.), Urunk mennybemenetele (1471 : 1.), Szent György napja (1498 : 1. t.-cz.).

tén a nemesség a szabadban, sátor alatt táborozott. Az elszárlásolásról való gondoskodás a főlovászmesternek volt a feladata.²⁵

A kitűzött határnap elérkezvén, az országgyűlés megnyitására került a sor. Sokáig hiányzott törvényszerű megállapítása annak, hogy mily idő alatt kelljen az országgyűlést megnyitni. Az ebből eredő visszaélések elhárítása végett, a melyek kivált a kisbirtokú nemesek terhét növelték, az 1492. évi decretum 108. cikke elrendelte, hogy négy napra attól a naptól, a melyre az összehívás történt, az országgyűlést feltétlenül meg kell nyitni. Négy napnál tovább nem szabad várni az elkésettekre és a jelenlevők jogérvényesen határoznak. E rendelkezés szokás útján megtartotta erejét napjainkig. Az országgyűlést a király nyitotta meg személyesen vagy megbízottja által.

Mínthogy az országgyűlések e korszakban még elvileg az összes nemesség gyülekezetei, hosszú tartamúak nem lehettek, mert az országgyűlésen való megjelenés és ott tartózkodás nagy terhet rótt a kisebb birtokú nemesekre. Ez okból az 1498. évi decretum 1. cikke az országgyűlés tartamát tizenöt napban állapítja meg és csak azokat sújtja büntetéssel, kik tizenöt napon belül eltávoznak. A megyei követküldés végleges kifejlődése után az országgyűlés tartamát is meghosszabbították és az 1649 : 44. t.-cz. már csak azt kívánja, hogy az országgyűlés két hónapnál tovább ne tartson.²⁶

Már ebben a korban történnek intézkedések a tárgyalás szabadságának és a szólásszabadságnak, továbbá az országgyűlésre menés-jövésnek, szóval az országgyűlési tagok immunitásának, mentelmi jogának biztosítására. Az idevonatkozó szabályok ugyan még kezdetlegesek és hézagosak, de az alapelvek kétségtelenül megvoltak. Az országgyűlés tagjai, a mint Károly Róbert meghívóleveléből látjuk, a királyi *salvus conductus* oltalma alatt állanak és ha maga a király vétene is az ellen, a főpapok által kiközösítéssel (*excommunicatio*) sújtandó.²⁷ A cél, melyre a későbbi törvények törekszenek az, hogy az országgyűlésen mindenki szabadon nyilváníthassa véleményét. Ennek

²⁵ L. erre vonatkozólag V. László két oklevelét 1457. évből KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. II. 130—132., továbbá az 1647 : 123. t.-cz. 3. §-át.

²⁶ Megújította az 1659 : 69. t.-cz. V. ö. 1723 : 7. t.-cz. 1. §.

²⁷ FEJÉR C. D. VIII. 2. 163—164. Külön biztosítólevelet adott ki az országgyűlés tagjai részére I. Ferdinánd az 1542. évi pozsonyi országgyűlés alkalmával. KOVACHICH, Vest. Com. 658. l.

következtében, ha valaki az országgyűlésen a panasztemelőt megtámadja, megsebesíti vagy megöli, *ipso facto* a hűtlenség bűnébe esik, úgyszintén az, a ki az országgyűlésre menőt vagy jövőt bármiképpen megsérti.²⁸ Továbbá, „hogymindenki annál könnyebben szentelhesse magát az egész ország dolgainak“, az 1507 : 12. törvényczikk kimondta, hogy az országgyűlés tartama alatt se a királyi kúria bírósága, se vármegyei törvényszékek, se a szentszékek üléseket ne tartsanak, szóval, hogy a törvénykezés általában szüneteljen. Ez az országgyűlési *iuristitium*, mely fennállott egészen 1848-ig.²⁹

Midőn a személyes megjelenés helyébe a választott nemesek útján való megjelenés lépett (annál inkább, midőn utóbb a megyei követküldés intézménye végképp kifejlődött), méltányosnak látszott, hogy a kiküldöttek bizonyos kárpótlást nyerjenek, hogy költségeiket az otthon maradt birtokos nemesek térítsék meg. Már az 1486. évi decretum elrendelte, hogy minden birtokos nemes birtoka arányában hozzájárulni tartozik a kiküldött nemesek költségeihez, kivételével a főpapoknak, báróknak és ama birtokos nemeseknek, kiket a király külön levéllel hív meg az országgyűlésre. A városi kövek költségeit a város közpénztára fizette.

Az országgyűlések tárgyalási nyelve, noha a határozatok végleges szövegezése latinul történt, e korban túlnyomólag magyar volt.³⁰

²⁸ 1507:12. t.-cz. 1. §.: Praeterea, si quis forte aliquem in ipsa diaeta verberaret, vulneraret; vel libertatem diaetae turbaret (*quae nota infidelitatis est*), talis personaliter citari poterit, ibidemque iudicium de eo fieri valebit. V. ö. HK. I. r. 14. 1563:76. 1647:114. 1723:7. t.-cz.

²⁹ 1655:49. 1723:29. t.-cz.

³⁰ L. Pozsony város követeinek jelentését az 1446. évi országgyűlésről TELEKI X. 185. l. A mohácsi vész utáni adatokra nézve v. ö. BERKESZI ISTVÁN, Rendi országgyűléseink magyarsága. 1898.

4. §. Az országgyűlés alkatelemei és tárgyalási rendje. A törvények formája.

A szent korona államszervezet alaptétele, a szent korona tagjainak teljes egyenjogúsága, egyenlő közjogi szabadsága (*una eademque nobilitas*), míg egyfelől útját állotta annak, hogy nálunk is úgy, mint Angliában a rendi képviselet már a XIV. században kifejlődjék, addig másrészt megakadályozta azt is, hogy a magyar országgyűlés szervezete oly határozott és jogilag megállapított rendi jelleget nyerjen, mint azt e korszakban a nyugati államokban találjuk.

Európa nyugatán a hűbéri fejedelmek udvari gyülekezeteit a XIII. század folyamán a rendi jellegű országgyűlések váltják fel. A hűbériségnek, mint államszervezeti intézménynek bukásával és a királyi hatalom megszilárdulásával kapcsolatosan az ország lakói a király által egybehívott országgyűléseken előbbi jogállásuk, politikai szabadságuk különbözősége szerint rendi testületekre oszlanak és a szerint szervekednek. Külön főpapi, főúri, nemesi és városi vagy polgári kúriák, rendi testületek keletkeznek, a melyek külön tanácskoznak és határoznak, külön szervezeti szabályokkal bírnak.¹ Angliában is már a XIII. század óta — a mint fentebb előadtuk — a főpapok és a főurak külön tanácskoznak és határoznak a grófságok és a városok küldötteinek előterjesztései, kérelmei és sérelmei felett.²

E nyugati fejlődéssel szemben a magyar országgyűlést e korszakban még alkotó elemeinek jogi egysége, egységesebb szervezete és tagjainak egyenlő jogosultsága jellemzi és különbözteti meg; habár tényleg már a főúri osztálynak, a birtokarisztokraczia tagjainak a köznemesi rendtől való különválása bekövetkezett a nagyobb királyi tanács országgyűlési szereplése alapján.

¹ UNGER F., Geschichte d. deutschen Landstände 1844. PICOT G., Histoire des états Généraux 1872. SCHAEFFNER W., Geschichte der Rechtsverfassung Frankreichs II. k. WAITZ Gy., Deutsche Verfassungsgeschichte VI. k. 312. és kv. I. EHRENBERG H., Der deutsche Reichstag. (U. o. IX. k. 1883. év.) GUIZOT, Histoire des origines du gouvernement représentatif en Europe. II. k. SCHRÖDER, id. m. 490. és kv. I. ESMEIN, id. m. 470. és kv. I.

² L. c. fejezet 2. §-át.

Az Anjou-házbeli királyok abszolút hatalmi törekvésük következtében az országos gyülekezeteiket mellőzték, ellenben a hűbéri fejedelmek udvari gyülekezeteinek példájára a királyi tanácsba a főpapokon és a királyi főtiszteken kívül (*praelati et barones*) a nagybirtokú, az előkelő nemeseket (*proceres, potiores nobiles*) is meghívták.³ Különösen tették ezt akkor, a midőn a legfontosabb állami ügyek elintézése forgott szóban, a minő volt első sorban a királyok legiszlatív irányú ténykedése, a szabályalkotási jog gyakorlása. Így lépett életbe a nagyobb királyi tanács, mint a szabályalkotási jog gyakorlásának egyik tényezője. Az Anjouk az általános jellegű királyi decretumokat (*decretum generale*) rendszerint a nagyobb tanács részvétele mellett (*cum consilio praelatorum, baronum et procerum*) bocsátották ki.⁴

Midőn Zsigmond uralkodása idején a törvényhozó országgyűlések a magyar alkotmánynak intézményszerű rendes elemévé lesznek, midőn a törvényhozó hatalom önálló államhatalmi ággá fejlődik, a nagyobb királyi tanács az addigi történelmi fejlődése alapján az országgyűlés külön tényezője gyanánt jelentkezik.

A nagyobb királyi tanács azonban egész a mohácsi vészig nem rendi alapon, nem mint rendi testület, nem mint főúri rend alkotja az országgyűlés külön elemét, hanem egyezően az egykori angol nagyobb tanácscsal (*magnum concilium*) kormányzati alapon, mint a végrehajtó hatalom gyakorlásának egyik tényezője vagy szerve.

A király valamint a fontosabb országos ügyek intézésénél, úgy a törvényhozó hatalom gyakorlásánál is e tanácsának támogatását, közreműködését veszi igénybe. Az országgyűlési teendők előkészítése, a tárgyalandó javaslatok megvitatása a királyi tanács

³ Az Anjouk alatt a főpapok és a királyi főtiszteken kívül, a nagybirtokú főúri elemnek helytfoglalása a királyi tanácsban, minden kétségen kívül áll. Szerintünk ezen fejlődés kiindulási alapja nyugati eredetű és a hűbéres fejedelmek udvari gyülekezeteiben keresendő. Udvari gyülekezetnek mondja a nagyobb királyi tanácsot már Nagy Lajos (1348. év. Dipl. Eml. az Anjou-korból. II. 303.), majd Zsigmond (1426. év. FEJÉR C. D. X. 6. 812.). A főúri elemnek a királyi tanácsba való bevonásával függ össze, hogy a nemesek házái Budán adómentesek voltak. 1495: 105. t.-czikk. — A nagyobb királyi tanácsról tüzetesen értekezik SCHILLER B., id. m. 30. és kv. 1.

⁴ De azért a királynak szabályalkotási joga nem volt a nagyobb tanács részvételéhez kötve, a minthogy erről számos esetben nincs is említés téve. L. pl. az erdélyi nemesekre vonatkozó 1366. évi *generale decretum*-ot. FEJÉR C. D. IX. 3. 552—558.

feladata. Világosan kitűnik ez az alkotmányjogi felfogás az 1495. évi decretum 25. cikkének rendelkezéseiből. Minthogy az országgyűlési tárgyalások menetét nagyon késleltette az, hogy a királyi tanács is csak akkor kezdte meg működését, mikor az országgyűlés már együtt volt, az idézett törvény elrendelte, hogy midőn a király országgyűlést akar tartani, hívja össze előbb a főpapokat, bárókat és a többi tanácsosait, közölje velük azon fontos ügyeket, a melyek tárgyában az országgyűlésen határozatot kíván hozatni. „A főpapok, bárók és a Felső tanácsosai pedig megértvén ő Felsége szándékát, tanácskozzanak és határozzanak az elébük terjesztett ügyek felett: ha pedig valami meghasonlás támadna közöttük, a királyi főajtónállómester csendet parancsolván⁵ szedje össze a szavazatokat, hogy ilyképpen a bölcsőbb, okosabb, józanabb rész véleménye alapján egyességre és egyetértésre jussanak és hogy az országgyűlés mihamarább bevégeztesse s a fenforgó ügyek gyorsan elintéztessenek.“

Ehhez képest a nagyobb királyi tanács, a törvényhozás előkészítő és irányító közege volt. Előzetesen tanácskozott és határozott az országgyűlési ügyek felett. Annál szükségesebb és érthetőbb volt ez az eljárás, mivel az országgyűlés mint az összes nemesség gyülekezete a törvényjavaslatok behatódó megvitatására, valamint azoknak érett és megfontolt tárgyalására nem volt alkalmas.⁶

A királyi nagyobb tanács, a mely természetesen a tulajdonképpeni tanácsot is magába foglalta, sohasem bírt határozott szervezettel, nem képezett tagjai tekintetében zárt testületet, nem volt alkotmányszerűen megállapított hatásköre sem. Mint az országgyűlés külön alkotó eleme a kisebb tanács tagjain kívül

⁵ A főajtónálló e nagy fontosságú és a szavazatok mérlegelése következtében nagy diskreczionális hatalommal egybekötött elnöki tisztséget mint főudvarmester viselte, a ki később is a királyi ítélőszéknek tagja. (Quadripartitum III. 6.: magister curiae regiae, qui olim magister janitorum dicitur.) — Ha két udvarmester volt, csak az egyik viselte a főajtónállóí czímet és a királyi kiváltságlevelek záradékai csak ezt említik. V. ö. HAJNIK, id. m. 47. l.

⁶ A nagyobb tanács az országgyűlésen, már Zsigmond óta, külön tanácskozott. KATONA, Hist. Crit. XII. 641. 1434. év. Pozsony város követeinek jelentése az 1446. évi országgyűlésről. TELEKI, X. 183—185. A főurak külön tanácskozását bizonyítja az 1492. évi decretum záradékának 5. §-a. Az 1518. évi Szent György napjára hirdetett országgyűlés története. KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. II. 398. és kv. l.

azon nagybirtokú nemesekből állott, a kiknek megjelenésére a király különös súlyt helyezvén, személyükre szóló meghívót küldött. Minthogy a személyes meghívó küldése a király tetszésétől függött, a királyi tanácsban való részvétel sem volt örökletes jellegű; kezdetben nincs is a királyi tanácsban résztvevőknek külön címe, megjelölése, hanem az oklevelek csak általában előkelőknek, nagyobb birtokú nemeseknek (*proceres, potiores nobiles*) nevezik őket.⁷ Később azonban már azokat is, a kik személyes meghívás alapján vesznek részt a királyi tanácsban, a tulajdonképpeni tanácsstagok czímezésének megfelelően szintén báróknak és pedig megkülönböztetésül a hivataluknál fogva báróktól: címzetes báróknak (*barones solo nomine, barones naturales*),⁸ majd tanácsosoknak (*consiliarii*) nevezték.⁹

A Habsburgház trónrajutásával a nagyobb királyi tanácsnak kormányzati jelentősége, tanácsi minősége és jellege csakhamar elenyészik. Sem I. Ferdinánd, sem utódai a nagyobb királyi tanácsot a kormányzati teendők intézése végett nem hívják többé össze.¹⁰ Ellenben megmaradt és mindinkább előtérbe lépett az egykori nagyobb királyi tanácsnak törvényhozói jelentősége és működése, hogy annak alapján az örökös főrendiség kifejlődésével kapcsolatosan a felső táblának vagy a főrendűek gyűlékezetének, mint az országgyűlés különálló alkatrészének, létet adjon.

A nagyobb királyi tanács tagjainak, az egyházi és világi

⁷ A legvilágosabban tanúsítja ezt az 1486. évi decretum 64. cikke, mely a személyesen meghívott főurakat egyszerűen „egyéb birtokosok“-nak nevezi: *Demptis tamen illis dominis praelatis, baronibus, caeterisque possessionatis, qui tempore congregationis, ad regiam majestatem nominatim et personaliter per literas vocabuntur.*

⁸ L. e. könyv III. fej. 2. §-át.

⁹ A nagyobb királyi tanácsnak általán használt és egyedül biztos megjelölése a XVI. század közepéig: *consilium vel conventus praelatorum, baronum et procerum*. E megjelölésnél a „proceres“ szó mindenkor a nagybirtokuk alapján meghívott főurakat jelzi, szemben a méltóságuk alapján résztvevő főpapokkal (*praelati*) és a királyi főtisztekkel (*barones*). (Lásd KOVACHICH ellenkező téves felfogását: *Suppl. ad Vest. Com. I. 67.*) Minden más megjelölés bizonytalan oly irányban, vajjon az a nagyobb, vagy a kisebb, a tulajdonképpeni királyi tanácsra vonatkozik? Habár kétségtelen, hogy a XV. században már a „*consilium praelatorum et baronum*“ a nagyobb tanácsot jelzi. (L. a különböző kifejezések összeállítását SCHILLER B., id. m. 66. 1. jegyzet.)

¹⁰ L. a következő V. fej. 1. §-át.

főuraknak az országgyűlésre való személyes meghívása és megjelenése a mohácsi veszedelem után is megmaradt,¹¹ valamint megmaradt azon régi szokás is, hogy a személyesen meghívottak külön tanácskoznak és határoznak. Ez alapon már I. Ferdinánd korában a főpapok, az igazi bárók, valamint a személyesen meghívott főurak a nádor elnöklete alatt külön határozó és tanácskozó testületté alakulnak, szemben a képviselő útján megjelent köznemességgel, a vármegyék és a városok követeivel.¹² Ehhez képest a felső táblának kialakulása és ezzel kapcsolatosan az országgyűlésnek két alkatrészre szakadása, tényleg már a XVI. század folyamán megtörtént, habár csak az 1608. k. u. 1. t.-cikk által nyert jogi szentesítést.

Ugyancsak a XVI. század folyamán és különösen annak második felében öltött nagyobb mérveket a grófi és bárói címnek, mint örökös főrendi vagy főnemesi címnek, adományozása. Innentől kezdve a nagybirtokú főurak már főnemesi cím birtokában vannak. S így azokon kívül, a kik méltóságuk- vagy hivataluknál fogva tagjai a felső táblának, csakis azok kapnak ide személyes meghívót, a kiknek örökös főnemesi (grófi vagy bárói) címük van és a kiket most már kizárólag neveznek főuraknak, magnásoknak (*magnates*).¹³

A nagyobb királyi tanácson kívül, a melyben az arisztokracia foglalt helyet, az országgyűlés többi elemei külön-külön tanácskozó és határozó gyűlekezetekre vagy testületekre nem oszlanak, hanem együtt maradnak egy nagy testben, nem különülnek el jogilag, hanem csak azoknak az érdekeknek szempontjából, a melyeket képviselnek.

Az országgyűlés e másik nagyobb gyűlekezetének, a későbbi alsó táblának törzse, főalkateleme a köznemesség volt, mely — a mint már fentebb elöadtuk — hosszabb-rövidebb

¹¹ Főuraknak küldött meghívóleveleket közöl 1542. évből KOVACHICH, Vest. Com. 656—657. 660. I. Majd 1580. évből FRANKÓI, Magyar Ország. Eml. VII. 28—29.

¹² Bizonyítják ezt a Magyar Országgyűlési Emlékekben közölt oklevelek. A főurak külön készítetik a királyhoz felterjesztéseket. (Lásd pl. I. 519. II. 563. IV. 546—552.); külön választ kapnak (I. 530.); az alsó táblával üzeneteket váltanak (IV. 405. és kv. I.); nádorválasztásnál külön szavaznak (III. 468.).

¹³ Ennek megfelelően az 1608. k. u. 1. t.-cikk a felső táblát „coetus et conventus praelatorum, baronum et *magnatum*”-nak nevezi.

ideig tartó kivételektől eltekintve 1526-ig fejenként, azontúl pedig tényleg már csak képviselő útján jelent meg, a mely tényleges állapot 1608. évben nyert jogi szentesítést.

A nemességen kívül az országgyűlésen megjelentek a szabad királyi városok küldöttei is. Az első nyom erre nézve már az 1397. évi országgyűlésen mutatkozik, de jelen vannak az 1402. évi országgyűlésen is, midőn Zsigmond az Albert osztrák herczeggel kötött trónöröklési szerződést megerősítette. Állandóvá lesz az országgyűlésen való részvételük az 1405. évi országgyűlés óta.¹⁴ A szent korona tanának kifejlődésével mindenik szab. kir. város egy-egy nemes személy; mint ilyenek, a szent korona tagságának jogán résztvesznek a törvényhozásban, az országgyűlésen is. A városi követek nem alkottak külön rendi testületet, mivel nem külön rendnek, nem a városi polgároknak képviselői, hanem képviselői a nemesekkel egyenlő rangú városoknak, mint egészeknek, együtt tanácskoznak és határoznak a személyesen vagy követek útján megjelent nemességgel.¹⁵ A követek küldésére maga a város, mint jogi személy, mint a polgárok összessége, volt jogosítva.

A városi követek igazolásul kezdetben a város pecsétjét, később a városi pecsét alatt kiállított megbízólevelet vitték magukkal.¹⁶ Eleinte és igen sokáig, még az 1608. k. u. 1. t.-cz. szerint is, minden egyes városnak külön szavazata volt; később azonban, midőn királyaink mind több és több községeket szólítottak fel követek küldésére és emeltek szabad királyi városokká, a megyék ez ellen állást foglaltak, nehogy a városok politikai súlya a nemesség rovására emelkedjék és keresztülvitték, hogy a városok követeinek együttesen csak egy szavazatuk, ú. n. *curiale votum*-uk legyen.

Az országgyűlésnek további elemét az erdélyi részek, valamint Horvátország és Szlavónia küldöttei alkották. Az erdélyi három „nemzet”: a magyarok, székelyek és szászok

¹⁴ A városok országgyűlési részvételének legrégibb emlékei. 1397. év. Magy. Tört. Tár. 191. és kv. I. 1402. év. FEJÉR, C. D. X. 4. 136. 1432. év. KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. I. 340.

¹⁵ Saját érdekeik megvédése céljából azonban olykor külön is tanácskoznak és kérvényeznek az országgyűléshez. L. pl. a szabad királyi városok követeinek kérvényét az országgyűléshez 1552. évből. FRANKÓI, Magyar Orsz. Eml. III. 355—357.

¹⁶ L. pl. Sopron megbízólevelét 1545. évből. Magy. Orsz. Eml. II. 645.

részvételéről az országgyűléseken Zsigmond óta vannak megbízhatóbb tudósításaink. A magyar földnek úgy kormányzati, mint birtokjogi szervezete teljesen azonos volt a tulajdonképpeni Magyarország politikai- és birtokszervezetével. Ehhez képest az erdélyi nemesek egykoron épp úgy személyesen vettek részt az országgyűlésen, miként az ország többi részeiben lakók;¹⁷ de már Zsigmond idejében és utána nevezetes változás állott be, a mennyiben már csak a főpapok és a főurak jelennek meg személyesen, ellenben a nemesek nem hivattak meg megyénként, még kevésbé fejenként, hanem csak általánosságban, és a hét megye együttesen tartott közgyűlésből küldött megbízottakat, orátorokat, a kik képviselék az erdélyi részek érdekeit. Ugyancsak ilyképpen küldött orátorokat a szászok egyeteme, valamint a székelység is, habár ez utóbbira biztos adataink nincsenek.¹⁸

Szlavónia, a mely részben a mai Horvátország területét is magában foglalta, majd megyénként, majd később Horvát- és Dalmátországgal együttesen közgyűléséből küldötte követeit, a kiket szintén orátoroknak (*solennes oratores*) neveztek.¹⁹

Az országgyűlési tárgyalások módjára és menetére nézve felette hiányosak az adataink. Kétségtelen azonban, hogy már a vegyesházbeli királyok korában, szokásosak voltak a királyi előterjesztések, a királyi *propositiók*. Erről tanuskodik Zsigmond királynak 1433. évi *Banderia Regestrum*-a, melyet ő előzetesen megküldött a megyéknek, hogy követeiket utasíthassák. Ugyanerről tanuskodik a fentebb ismertetett 1495. évi decretum 25. cikke, nemkülönben a Hármaskönyv II. részének — hasonlóan már ismertetett — 3. címe, mely a törvényalkotás módozatairól szól. A Habsburgok korában is majd a király terjesztett javaslatot az országgyűlés elé, mely azt tárgyalás alá vette: és pedig

¹⁷ Bizonyítja ezt, hogy Károly Róbert 1318. évi meghívó levelét az erdélyi részekben is kihirdették. FEJÉR C. D. VIII. 2. 169. és kv. l.

¹⁸ L. az erdélyi megyékre nézve KEMÉNY, Árpádia III. 9—24. l.; a szászok egyetemére nézve BEDEUS, Die Verfassung d. Grossfürstenthums's Siebenbürgen. 1844. év 22—25. l.

¹⁹ Külön meghívó Körösmegye részére 1468. és 1473. évből. KOVACHICH, Vest. Com. 377. és 393. l. Az 1505. évi országgyűlésen Pozsega, Valkó és Orbász követei vesznek részt. KOVACHICH, Suppl. II. 333—336. Szlavónia közgyűléséből küldjön követeket, 1499. év. KOVACHICH, Vest. Com. 434. l. 1521. év. Suppl. ad Vest. Com. II. 510. A későbbi adatokat lásd FRANKÓI, Magy. Orsz. Eml. I—X. k.

előbb a főurak gyülekezete, a felső tábla, azután a többi nemesek, a későbbi alsó tábla; majd az országgyűlés formulázta a javaslatait kérelem alakjában — és pedig vagy a tanácsban együtt levő főurak, vagy az egyéb nemesek kezdeményezése alapján — és terjesztette azokat jóváhagyás végett a király elé.²⁰

Határozat hozatalánál, úgy az egyházi és világi főurak gyülekezetében, mint magán az országgyűlésen, kezdetben a szavazatokat nem olvasták, hanem mérlegelték. A *senior pars* volt a *maior pars*: Werbőczy tanítása szerint az, a melyhez a méltóságra és tudományra nézve előkelőbbek tartoztak.²¹

A megyei követek nem határozhattak és nem szavazhattak tetszésük szerint, minthogy küldöik utasításához voltak kötve. Ennyiben a szent korona államszervezetének az a régi alapelve, hogy a szent korona tagjai egyenlők és hogy minden tagja a szent koronának egyenlően részes a közhatalom gyakorlásában, a XVI. századon túl, a megyei követküldés korában is érvényesült. A megyei közgyűlés előzetesen határozott minden fontosabb ügyben, úgy, hogy a megyei követek csak a megyei nemességnak akaratát tolmácsolják az országgyűlésen és annak szavazatát juttatják érvényre. Ugyanezért a követeknek előre tájékozva kellett lenniök, minő állást foglaljanak a fontosabb kérdésekben,²² és ha a megyék előre nem utasíthatták őket, utólag kérték azt ki. Jobbadán az utasítási rendszerrel függ össze, hogy a megyei és városi követek jelentéseket, tudósításokat szoktak küldeni megbízóiknak.²³

Az országgyűlésen megalkotott törvények külső formája tekintetében már ebben a korszakban jelentkezik az a gyakorlat, a mely állandóan fenmaradt nálunk egészen 1848-ig.²⁴ Az ugyanazon országgyűlésen különböző ügyekben hozott határozatokat nem adták ki külön-külön, hanem összefoglalták egy

²⁰ L. az erre vonatkozó adatokat: FRANKÓI, Magy. Országgy. Eml. I—X. k.

²¹ Hármaskönyv III. r. 2. cz. 8. §.

²² L. pl. Sáros vármegye utasítását 1547. évből. Magyar Orsz. Eml. III. 129—130.

²³ Pozsony város követeinek jelentését már 1446. évből ismerjük. TELEKI, X. 183—185. A XVI. századból nagyobb számmal a Magyar Orsz. Emlékekben, pl. III. 288—293. 352—354.

²⁴ L. az 1848:4. t.-cz. 2. §-át.

egységes decretumba, a melyet a király szentesítésképpen bevezetéssel és befejező záradékkal látott el. A decretum, mely czikkekre (*articuli*) oszlott és a melynek végleges szövegezése a királyi ítélőmestereknek volt a feladata, ilyképpen ünnepélyes királyi kiváltságlevél alakjában jelent meg. Az ekként kiállított decretumot az országgyűlésen kihirdették, továbbá megküldték a vármegyéknek²⁵ és később a városoknak, sőt szokás szerint azoknak az egyházi és világi főuraknak is, a kik az országgyűlésre meghívót kaptak. A megyéknek való megküldés azonban a törvény joghatálybalépéséhez okvetlenül nem kívántatott meg; ellenben szükségképpen megkívántatott, hogy a király a decretumot megpecsételtesse és az országgyűlésen kihirdesse.²⁶ A megpecsételés ebben a korban a szentesítésnek lényeges eleme volt. Mutatja ezt *Werböczy* Hármaskönyvének sorsa. Úgy az országgyűlés, mint a király elfogadta, a király el is látta szentesítési záradékkal; de mivel a királyi pecsét ráfüggesztése elmaradt, nem válhatott törvénynyé,²⁷ hanem irodalmi munka, jogkönyv maradt, melyet a szokásnak kellett közkötelező erőre emelnie.

A vegyesházbeli királyok korában a rendes királyi végzeményektől megkülönböztették az országos decretumokat (*decreta regni*), a melyek alatt értették a koronázási hitlevelet pótló, illetőleg Habsburgházbeli királyaink alatt koronázási hitlevéllé átformálódott választási szerződéseket, a minők voltak Lengyelországban a *pacta conventa*, Németországban a *capitulatio*-k. Ezeket az országos decretumokat ugyanolyan formában adták ki, mint a többi királyi decretumokat, de a nemzet azoknak nagyobb erőt tulajdonított olyképpen, hogy az azokban foglaltakat a király különösen köteles megtartani.

²⁵ L. az 1459:30. t.-cz. (KOVACHICH, Sylloge 171. l.) 1471:31. t.-cz. princ. 1475:1. t.-cz. (KOVACHICH, Sylloge 221. l.) 1514:63. t.-cz. és *Werböczy* előszava.

²⁶ A királyi aláírás a Habsburgok alatt vált szokássá.

²⁷ Ezt *Werböczy* maga mondja, midőn munkájának kiadását indokolja: „dempta dumtaxat sigilli appensione“.

4. §. A magyar jog kodifikációjának első kísérletei.

(A *Decretum Majus*, a *Tripartitum* és a *Corpus Juris Hungarici*.)

A szokásjog ingatag és határozatlan voltánál fogva már a XV. század első felében élénken érezték a kodifikációnak, a jogviszonyok törvényhozási rendezésének szükségességét. Már Albert király 1439. évi decretumában megígérte, hogy az ország régi törvényeit, szokásait s az országlakosok minden jogát a főpapok, bárók és nemesek tanácsával helyre fogja hozni, kipótolni és megjavítani és addig is, a míg ez megtörténhetik, az ártalmas újításokat el fogja törölni és kiirtani.¹

Vajjon ezen ígéret alapján hozzáfogtak-e 1439. évben a kodifikációs munkálatokhoz, nem tudjuk; de annyi kétségtelen, hogy eredménye e rendelkezéseknek és ígéreteknek nem lett. Mátyás király érdeme és dicsősége, hogy a magyar jog kodifikációját először megkísérelte az 1486. évben kiadott decretuma által, mely általán mint az ő nagyobb decretuma, mint a *Decretum Majus*² ismeretes.

VIVES JÁNOS tudósítása nyomán általánossá vált azon vélemény, hogy Mátyás eleinte római jogi alapokon akarta a magyar jogot reformálni, vagy még inkább a római jog recepcziója útján — a mely ez időtájt a szomszédos német birodalomban mind nagyobb mérvet öltött, — egészen új jogrendet akart létesíteni; de ettől a szándékától elállott, mert belátta, hogy a magyar jog reformálása ezen az úton nem sikerülhet.³ Szerintünk

¹ 1439: 1. t.-cz.: „Antiquas leges et consuetudines huius regni et libertates regnicolarum . . . praelatorum et baronum ac regni nobilium consilio . . . reducemus, redintegrabimus, reformabimus . . .”; 4. t.-cz.: „Novitates et noviciae consuetudines introductae aboleantur et destruantur“.

² *Decretum in iis conditum, vulgo majus vocatum.* KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. II. 253. és kv. l.

³ *De causis corruptarum artium VII. k.: In comitatu Beatricis . . . venerunt jure consulti aliquot, qui barbarum, ut ipsi dicebant, morem magno vultus et superciliorum fastidio aspernati homines, quos princeps et comites haberent pro sapientibus, facile perfecerunt, ut homines rudes ac simplices illorum se sapientiae concredere. Coeperunt illi formulas praescribere, quibus esset petendum, quibus respondendum atque excipiendum . . . Brevi tempore, ubi nullae prius erant lites, omnia vidisses, fervere litibus controversiis, petitionibus, exceptionibus . . . Quod malum tantum, et tam subitum, quodque late invasisset plurimos, quum animad-*

csak annyi kétségtelen, hogy az ő kodifikáczióális kísérlete, a *Decretum Majus*, habár alakilag és tartalmilag újításra törekszik, mindazáltal a hazai jogviszonyokat veszi alapul, azokat fejleszti vagy módosítja, úgy, hogy egyáltalán nem tekinthető a római jog recepcziójának. A *Decretum Majus* forrásai az előbbi királyok decretumai és a hazai szokásjog.

A *Decretum Majus* alakilag annyiban törekszik újításra, a mennyiben az addig uralkodó szokásjog, a *consuetudo regni* helyébe az „írott jogot“ (*ius scriptum*, *lex*) akarta léptetni és ezzel a törvények uralmát akarta meghonosítani a változó szokásjoggal szemben. Bevezetésében és befejezésében kifejezetten azt mondja a király, hogy e decretum írott jog gyanánt tekintendő és mint ilyen, örök érvényű.⁴ Tartalmát tekintve, szintén nem elégszik meg a régi szokásjogi tételeknek egyöntetű összegyűjtésével, hanem újabb szabályokat is létesít; a régi, elavult jogintézményeket részben elejti, részben gyökeresen átalakítja. De újításaiban is a hazánkban akkor fennállott tényleges viszonyokból és jogintézményekből indul ki és így újításait a hazai jog talajából és nem az idegenéből meríti.

Valamint már Nagy Lajos az 1351. évi decretumot, úgy Mátyás a *Decretum Majus*-t örökérvényű záradékkal (*clausula perpetuae sanctionis*) látta el. Arra akarta kötelezni úgy a nemzetet, mint utódait, hogy e decretumnak rendelkezéseit meg ne változtassák.⁵ E tilalom arról tanuskodik, hogy nálunk még ebben az időben sem vert teljesen gyökeret a törvénynek magasabb ethikai felfogása, kötelező erejük maradandóságának tudata. Nem is volt e tilalomnak gyakorlati eredménye, mert nemsokára Mátyás halála után, II. Ulászlónak 1492. évben kiadott, szintén úgynevezett nagyobb decretuma alakilag, sőt részben tartalmilag is, a *Decretum Majus*-t hatályon kívül helyezte.

A *Decretum Majus* nagy jelentőségéről tanuskodik, hogy e törvény még Mátyás életében kétszer jelent meg nyomtatásban.

vertissent homines prudentiores, ad regem res est delata, qui re percognita jureconsultos illos continuo regni finibus jussit excedere, et omnia in pristinum morem revocari.

⁴ Praef. 13. §.: „... In subscripta capitula et articulos pro legibus et jure scripto perpetuo duraturos et observandos . . . concordavimus“. Concl. 2. §.: „Quos articulos . . . pro perpetuo regni decreto et statuto ac pro lege et iure scripto tenendos et duraturos . . . sancimus“.

⁵ L. a Conc. 2. §-át.

Az egyik kiadás Lipcsében készült 1488. évben; a másik a hely és az év megjelölése nélkül, valószínűleg Krakkóban látott napvilágot.⁶

Mátyás kodifikácziós kísérlete azonban nem volt kielégítő, mert nem terjeszkedett ki a jogélet minden intézményére, hanem jóformán csak az alaki jog (perjog) tüzetesebb szabályozásával foglalkozott.

II. Ulászló uralkodása alatt mindjobban érezték a jog bizonytalanságából eredő bajokat: a melyek onnan eredtek, hogy az érvényben levő jog nem volt rendszeresen valamely törvénykönyvben összefoglalva, hanem a különböző korból eredő királyi decretumokban és még inkább a szokásban lappangott.⁷

A szokásjog terén mutatkozó bizonytalanság megszüntetése végett már az 1498. évi decretum 6. cikke elrendelte a régi szokásoknak írásba foglalását és királyi jóváhagyását, hogy azok szerint lehessen ítélni.⁸ E munkálattal két jogtudós volt megbízandó; az egyiket az országgyűlés jelölte ki Ádám ítélőmester személyében, a másiknak kijelölését a királyra bízták. A kívánt munkát azonban nem jött létre, miért is az 1500. évi decretum a királyi törvényszék és a királyi kisebb tanács tagjainak (*iurati assessores et consilarii*) tette kötelességévé, hogy az ország szokásait és jogait, a melyekre a bíróságokban hivatkozás szokott történni, kifejtsék és összeírják.⁹ Ez az újabb megbízás sem vezetett eredményre, de ezután már bizonyos fordulat állott be, a mi bizonyára *Werbőczy* megbízatásában találja megfejtését, mert az 1504. és az 1507. évi országgyűlés már nem követeli többé a szokásjogi szabályok összegyűjtését és rendszerbe foglalását, hanem elrendeli, hogy „a királyi felség az ő összes decretumait és határozatait, a melyek különböző

⁶ BOROVSKY S., Jelentés egy bibliographiai felfedezésről. (Akad. Ért. 1898. évf. 339—342. l.) HORVÁTH ISTVÁN, I. Mátyás 1486-iki törvényének három régi nyomtatványáról. (Tudományos gyűjtemény. II. 25—36. l.)

⁷ L. II. Ulászlónak a Hármaskönyvet megerősítő levelét.

⁸ I. §.: *Consuetudines antiquae conscribantur et si quae videbuntur Regiae Maiestati ac dominis iudicibus rationabiles et legitimae, non abusive nec irrationabiles, secundum easdem iudicetur.*

⁹ 1500: 10. t.-cz. 5. §. *Idem iurati electi . . . consuetudines et iura regni explanare et conscribi facere ab futurasque conventiones regnicolarum generales . . . exhibere et praesentare teneantur.*

részekben vannak szétszórva, végre már egy egyetlen decretum alakjába öntesse“.¹⁰

A királyi decretumoknak egybegyűjtése nem történt meg, hanem elvégre létrejött az a munkálat, a melyet az 1498. és 1500. évi országgyűlések sürgettek: az érvényben levő szokásjognak rendszeres egybefoglalása. *Werbőczy István* királyi ítélőmester, királyi megbízás alapján elkészítette nagyhirű munkáját és azt „*Tripartitum opus juris consuetudinarii inclyti regni Hungariae*“ cím alatt, az 1514. évi országgyűlésnek bemutatta.

Az országgyűlés *Werbőczy* munkájának, a *Tripartitum*-nak megvizsgálására 10 tagú bizottságot küldött ki, mely azt az ország törvényeivel és jóváhagyott szokásaival megegyezőnek találván, a rendek törvénycikkbe iktatva kéri a királyt, hogy „az országnak írásba foglalt jogát azonnal olvastassa fel, erősítse meg és pecsétjével ellátván, az ország egyes vármegyéinek küldje meg.“¹¹ A király meg is erősítette *Werbőczy* munkálatát, megerősítőlevélbe foglalta,¹² de nem pecsételtette meg és nem is küldte meg a megyéknek királyi decretumképpen, a mint azt megerősítőlevelében megígérte volt.

A Hármaskönyv szentesítése, törvénykönyvvé válása, ilyenképpen a végső stádiumban fennakadt. Hogy mi volt ennek oka, nem tudjuk. *Werbőczy* úgy adja elő,¹³ hogy a terjedelmes műnek ötven példányban való lemásolása sok időt vett igénybe, időközben a királynak el kellett utaznia Budáról, a mikor pedig hónapok múltán ismét visszatért, számos sürgős ügy foglalta le figyelmét és azután hirtelenül meghalt. Valószínű azonban, hogy *Werbőczy* munkájának törvényerőre emelkedését a főurak akadályozták meg és pedig azért, mert a munka demokratikus iránya a főurak és a köznemesek jogegyenlőségének, a nemesi rend egységének érvényre emelésére törekedett.

¹⁰ 1504: 31. t.-cz.: Regia Maiestas omnia decreta sua et statuta in diversas partes hactenus posita in unam formam decreti iam redigi faciat. Ugyanígy 1507: 20. t.-cz. Már FRANKÓI helyesen emeli ki, hogy *Werbőczy* 1504. év előtt kapta a királyi megbízást. (*Werbőczy István életrajza* 1899. év. 59–60. l.)

¹¹ 1514: 63. t.-cz.

¹² L. a megerősítőlevelet a Hármaskönyv első bécsi kiadásában, a szöveg előtt.

¹³ L. az ő előszavát a Hármaskönyv elején.

Werböczy munkáját 1517-ben Bécsben kinyomatta,¹⁴ „hogy az annyi igyekezettel és virrasztással készített munka, feledésbe ne merüljön.“ Ennek következtében csakhamar országszerte elterjedt és a bíróságok mindenütt alkalmazni kezdték annál is inkább, mert az 1518. évi (bácsi) decretum megparancsolta a megyéknek, „hogy a már részükre megküldött írott jog szerint ítéelkezzenek.“¹⁵

A Hármaskönyv nem tekinthető törvénykönyvnek, hanem csupán jogkönyvnek, a minő a nyugati államokban számos keletkezett a XIII. és XIV. század folyamán.¹⁶ De habár formai érvénye nem is volt, anyagilag mégis kötelező érvényre emelkedett a gyakorlat, a szokás útján, a mennyiben nemcsak a bíróságok vették irányadónak, hanem, minthogy a további kodifikációs kísérletek nem sikerültek, az országgyűlések és királyi decretumok is számos alkalommal hivatkoztak a Hármaskönyvben foglalt egyes jogtételekre, a melyek e hivatkozás következtében törvény erejére emelkedtek.¹⁷

Noha a Hármaskönyv törvénynek készült, *Werböczy* szem előtt tartotta azt is, hogy honfitársait a jogban oktassa. Felvett sok olyan anyagot, a mely inkább tankönyvbe, semmint törvénykönyvbe való. Elméleti jellegű, hosszabb-rövidebb fejtegetéseit leginkább a római jogból merítette. A *Gaius*-féle hármass felosztást (*personae, res, actiones*) vette alapul, de valójában nem igen tartja be.

Werböczy művének forrásaira nézve, mind a mai napig, nélkülözünk kimerítő tanulmányt. Kétségtelen azonban, hogy

¹⁴ A *Werböczy* által rendezett kiadást SYNGRENIUS JÁNOS nyomdájában nyomták. Nevezetes kiadás még a *Sambucus János*-é 1581. évből, mert ekkor csatolta ő a Hármaskönyvhöz az úgynevezett *római jogi szabályokat*. (*Regulae iuris antiqui. Dig. 50. 17.*). A Hármaskönyvet először magyarra fordította WERES BALÁZS, 1565. évben. Ezt követte PERGOSSICH IVÁN, horvát fordítása 1574. és WAGNER ÁGOST, német fordítása 1599. évben. (V. ö.: VÉCSEY TAMÁS, Adalék a corpus iuris történetéhez. 1902. év, 9. és kv. l.) A Hármaskönyvnek legutóbbi kiadása magyar fordítással a Corpus Juris Hungarici millenniumi kiadásában, KOLOSVÁRI—ÓVÁRI-től, 1897.

¹⁵ 1518 : 41. t.-cz. 5. §.: Secundum iura regni scripta, ad universos regni comitatus iam destinata, ab universis comitatibus semper adiudicentur (így) causaeque universae discutiantur.

¹⁶ Ilyen volt például Németországban a Szásztükör, a Svábtükör.

¹⁷ L. pl. az 1635. t.-czikket, mely a HK. II. r. 3. és III. r. 2. címére hivatkozik.

legnagyobb része a hazai szokásjogból és a királyi decretumokból van merítve. Ez utóbbiak egyes tételeit, a törvényczikkeket, olykor szó szerint is idézi.¹⁸ Továbbá merített a római és a kánonjogból is, mint a középkori jogtudomány közönséges forrásából.¹⁹

A Hármaskönyv jelentősége nem szorítkozik pusztán arra, hogy századokig szolgálta nemzetünk jogéletét. *Werbőczy* legnagyobb érdeme, hogy ő biztosította nálunk a nemzeti jog fennmaradását az idegen jog behatásával szemben, megőrizte a magyar jognak nemzeti jellegét, rendszeres törvénykönyvbe foglalván a középkorban kifejlődött sajátos magyar jogot. Nagy érdeme továbbá, hogy ő fejtette ki először elméletileg a szent korona tanát; ő fejtette ki, hogy a szent korona az állami főhatalom birtokosa, hogy a törvényhozó hatalom megoszlik a király és a nemzet között,²⁰ valamint hogy minden birtokjognak forrása a magyar államot jelképező, a magyar állami főhatalmat birtokló szent korona.²¹ Mind e fejtegetései és tanításai nagy mértékben fejlesztették a nemzetben az alkotmányos érzületet, az állami önállóság és függetlenség tudatát. Kifejtette továbbá a királyi főkegyúri jog alapját, valamint Magyarország függetlenségét egyházkormányzati szempontból.²²

Werbőczy munkájának, minden jelessége mellett, vannak fogatkozásai is és ezért már az 1548: XXI. t.-cz. elrendelte a Hármaskönyv átvizsgálását és helyesbítését a király által kinevezendő bizottság által. A *Tripartitum*-nak ez az átdolgozása, az

¹⁸ Így pl. az I. r. 29. címében az 1492: 63., a III. r. 19. címében az 1498: 38. t.-cikket.

¹⁹ A Hármaskönyvek kánonjogi vonatkozásairól már SZEGEDI JÁNOS értekezett: *Tripartiti jur. Ung. tyrocinium sacr. can. accomdatum* 1734.; a római joggal való rokonságáról régebben írt DECSI JÁNOS, THABOR, OTROKOSI FERENCZ és JONI JÁNOS. Újabban TOMASCHEK azt vitatta, hogy a Hármaskönyvnek nem közvetlenül a római Institutiók, hanem a „Summa Legum” szolgált alapul. (*Sitzungsberichte d. Wiener Akad. d. Wissensch. hist.-philos. Classe V. k. 241. és kv. I.*) A *Summa Legum* azon tételei azonban, a melyek a Hármaskönyvvel egyeznek, tisztán római jogot tartalmaznak; miért is azokat *Werbőczy* a közvetlen forrásokból is meríthette. V. Ö. FRANKÓI, id. m. 85. és kv. I. SCHILLER B., *A hármaskönyv forrása*. 1902.

²⁰ HK. I. r. 3. II. r. 3. cz.

²¹ HK. I. r. 4. 10. és 24. cz.

²² HK. I. r. 11. és 12. cz.

úgynevezett *Quadripartitum*, 1553. évben az országgyűlés elé került. A rendek, miután bizottságilag felülvizsgáltatták, el is fogadták és kérték annak királyi szentesítés útján törvényerőre emelését,²³ de eredmény nélkül. Hasonlóképpen eredménytelenek maradtak az 1608. és 1609. évi országgyűlések felszólalásai a Decretum kijavítását és megerősítését illetően.²⁴ Mind e javítási kísérletek a Hármaskönyv tekintélyének nem árthattak; az abban foglalt tételek annyira átmentek a köztudatba, hogy az azok ellen intézett támadások meddők maradtak. *Werbőczy* munkáját nemzeti közkincsnek tekintették.

Miután az 1514. évi, valamint az 1525. évi országgyűléseknek a királyi decretumok hivatalos egybefoglalását célzó rendelkezései foganat nélkül maradtak,²⁵ a XVI. század vége óta egyes magánemberek kísérelték meg a decretumok összegyűjtését, hogy ily módon a jogot hozzáférhetővé tegyék. Első ilyen munka *Sambucus Jánosé*,²⁶ a ki *Bonfinius* történelmi munkájának 1581. évi Frankfurtban megjelent kiadásához függelékül több régi törvényt csatolt: utolsónak az 1481. évi végzeményt vette fel. *MOSÓCZY ZAKARIÁS* nyitrai és *TELEGDY MIKLÓS* pécsi püspökök 1584-ben teljesebb, az 1583. évig terjedő törvénygyűjteményt bocsátottak közre Nagyszombatban.²⁷ E gyűjteményt az időközben megalkotott újabb törvényekkel és számos egyéb jogi vonatkozású munkával és összeállítással megtoldva a XVII., XVIII. és a XIX. században több ízben kiadták. Nevezetes az 1628. évi bécsi kiadás azért, mert már a Hármaskönyvet is felvette,²⁸ a miben az összes későbbi kiadások követték. Továbbá nevezetes,

²³ L. az 1553 : 15. és az 1563 : 30. t.-cz.

²⁴ 1608. k. e. 16. 1609 : 69. t.-cz.

²⁵ L. az 1514 : 63. és az 1525 : 32. t.-czikket. KOVACHICH, Vest. Com. 608. l.

²⁶ *Sambucus* született 1531. évben Nagyszombatban, meghalt 1584. évben Bécsben. Magyar neve: Sambuky, Sambéky, Sámbokey és Szamboczki. V.Ö. WESZPRÉMY, Biographia med. Hung. cent. alt. Pars posterior. Bécs, 1781.

²⁷ *Decreta, constitutiones et articuli regum incltyti regni Hungariae ab anno domini millesimo trigesimo quinto ad annum post sesqui millesimum octogesimum tertium publicis comitiis edita.*

²⁸ RÁTH bécsi nyomdász 1628. évi kiadásának címe: *Tripartitum opus decret. const. et art. regni Hung. in tres tomos divisum*. A Hármaskönyv a gyűjtemény elején foglal helyet úgy ezen, mint a többi kiadásokban.

SZENT-IVÁNI MÁRTON nagyszombati egyetemi tanár kiadása 1696. évből, mert ez a kiadás volt az első, mely a „*Corpus Juris Hungarici*” címet viselte.²⁹ E czímezés a római és a kánonjogi forrásgyűjtemények nyomán történt (*Corpus iuris civilis* és *Corpus iuris canonici*) és 1848-ig gyakorlatban maradt.³⁰

A *Corpus Juris* régi kiadóinak azonban nem sikerült a királyi decretumokat teljes számmal felkutatni. Gyűjteményük ezért nagyon hiányos. A XVIII. század végén és a XIX. elején a két KOVACHICH (Márton György és fia József Miklós) kutatásai alapján számos, addig ismeretlen decretum került napfényre.³¹ E decretumok azonban utólag sem kerültek bele a *Corpus Juris*-ba, minthogy a közfelfogás ezt, szokás útján, zárt egésznek tekintette; miért is ama kimaradt decretumokat csak a KOVACHICH-ok műveiben találhatjuk meg.³²

²⁹ *Corpus Juris Hungarici* seu Decretum Generale inclyti regni Hung. partiumque eidem annexarum. In tres tomos distinctum. Az 1687. évig kibocsátott decretumok után a harmadik kötetben három toldalékot találunk.

³⁰ A „*Corpus Juris*” következő kiadója SZEGEDI JÁNOS volt (1699–1760). Az 1734. és 1740. évi kiadásai még a Szent-Iváni-féle kiadásra támaszkodnak, de miután Mária Terézia 1743. évben a *Corpus Juris* kiadásának jogát a Jézus-társaságra ruházta, 1751. évben egészen új kiadást rendezett két kötetben. (V. Ö. VÉCSEY TAMÁS, id. m. 22. és kv. l.) A legújabb kiadás MÁRKUS DEZSŐ szerkesztésében jelent meg a millennium alkalmából.

³¹ Nevezetesen: 1231. 1267. 1290. 1298. 1386. 1440. 1444. 1466. 1447. 1459. 1463. 1467. 1468. 1472. stb. decretumok. Ezekhez legújabban az 1397. évi decretum járult, a melyet KNAUZ NÁNDOR fedezett fel. (Magy. Tört. Tár. III.)

³² *Vestigia Comitiorum* 1790. *Supplementum ad Vestigia Comitiorum* 1798 és *Sylloge Decretorum Comitiorum* 1818.

V. FEJEZET.

A végrehajtó hatalom szervezete. A kormányzat és a törvénykezés.

1. §. A központi vagy országos kormányzat és törvénykezés általában. A királyi tanács szervezete. A tanácsosok felelőssége, mint a parlamentáris kormányzat előzménye.

A központi kormányzat és törvénykezés e korszakban is még — különösen a mohácsi vészig — szorosan vett királyi jellegű kormányzat és törvénykezés, mely magán a király személyiségén nyugszik. A végrehajtó hatalom a király kezében van, a ki azt rendszerint és a fontosabb ügyekben mindenkor személyesen gyakorolja. A király nemcsak uralkodik, hanem kormányoz és bíraskodik; ő a legfőbb kormányzó és a legfőbb bíró.

A másik nagyfontosságú történelmi tény, a mely különösen figyelembe veendő, hogy a tulajdonképpeni kormányzat nincsen elválasztva a jogszolgáltatástól. A kormányzat mint önálló hatalmi ág nincs még kifejlődve, hanem szoros összeköttetésben jelentkezik a bírói hatalommal. Az állami élet fejletlensége okozta azt úgy nálunk, mint a nyugati államokban, hogy az állam a jogrend biztosítása mellett nem ismer más államkormányzati feladatokat. Az, a mit ma közigazgatásnak nevezünk, még csak csirájában él, az igazságszolgáltatás mellett háttérbe szorul, másodlagos szerepet játszik.

Ennek természetzerű következménye, hogy a kormányzatnak nincsenek önálló közegei vagy szervei, hanem úgy a köz-

pontban, mint a vidéken, az ország egyes részeiben, az igazságszolgáltatás közegei és területileg kialakult szervei látják el a kormányzati teendőket is. A központi kormányzatot vezető főtisztok ugyanazok, a kik a királyi kúriában a bíraskodási teendőket végzik. Sőt azt mondhatjuk, hogy egész a Habsburgok koráig a törvénykezés áll előtérben a kormányzattal szemben, a miről eléggé tanuskodik azon hivatali eskü, a melyet a királyi főtisztok a nádortól kezdve a főispánokig letenni tartoznak és a melyben — mint birói esküben — az igazság pártatlan kiszolgáltatását és foganatosítását ígérik.¹

E korszaknak nagy jelentőségű alkotmánytörténeti fejlődése, hogy a politikai értelemben vett nemzet, a nemesség, mind nagyobb részt kíván magának biztosítani a királyi kormányzat és törvénykezés gyakorlásában, és ezáltal igyekszik a királyi hatalmat alkotmányosan korlátolt hatalommá tenni, a királyi önkénynek úgy a törvénykezés, mint a kormányzat terén elejét venni. Annál jogosultabb volt e törekvés, mert a szent koronára vonatkozó jogelvek kifejlődése következtében a királyi hatalom meggyöngült; a király az egyházi és világi főurak, a hatalmassá vált birtokarisztokrácia befolyása alá került, a mi állandóan veszélylyel fenyegette a kisebb birtokú nemesség szabadságát, politikai önállóságát és függetlenségét. A királyi kormányzat és törvénykezés mindinkább és inkább az országgyűlés ellenőrzése alá jutott, a minek következtében az mindinkább közjogi jelleget nyert, országos vagy állami jellegű kormányzattá és törvénykezéssé fejlődött.

Ennek az alkotmányos irányú fejlődésnek legnevezetesebb eredményei: a királyi tanács szervezetének törvényben való megállapítása, a tanácsosok választása és felelősségének kimondása; a nádor hatáskörének kiszélesítése és állásának függetlenítése a királyi hatalommal szemben; a nádor és a többi királyi főtisztoknak az országgyűlés útján való felelősségre vonhatása.

Már az Árpádok korában a király az ország legfontosabb ügyeit a királyi tanács közreműködésével intézte, de a királyi tanács csak az 1298. évi decr. 23. cikke alapján nyert alkot-

¹ 1435 (II.): 1. t.-cz.: „Omnibusque prece, praemio, favore, amore et odio postpositis et remotis, prout scilicet secundum Deum et ejus justitiam faciendum cognovero, justum et verum judicium et justitiam faciam, meo pro posse.“ V. ö. 1486 : 73. 1492 : 33. 1495 : 8. 1507 : 1. 1514 : 55. stb. t.-czikkeket.

mányszerű jelentőséget. Ezt megelőzőleg a királyi tanács nem volt a királyi hatalomnak alkotmányszerűen korlátozó tényezője, hanem csak kormányzati szerve vagy eszköze.²

E korszak elején azonban azt látjuk, hogy a királyi tanács ismét elveszti alkotmányszerű jelentőségét és ismét a királyi hatalom kormányzati eszközévé lesz. A király teljesen szabadon választja tanácsosait a főpapok és a királyi főtisztok, majd a nagybirtokú nemesek közül; a tanácsosok meghallgatásához, határozatához semmi tekintetben kötve nincs, azt teljesen szabadon követheti vagy mellőzheti. De már Mária királynő uralkodása idején megújulni látjuk azt a törekvést, hogy a királyi tanács alkotmányszerű jelentőséget nyerjen. Mielőtt azonban e törekvés alkotmányjogi jelentőségét kifejtjenők, szükséges a királyi tanács szervezetével megismerkednünk.

A királyi tanács régibb szervezetéről és működési rendjéről forrásainkban nem találunk adatokat; de annyi kétségtelennek látszik, hogy az Árpádok korában, a főpapok (*praelati*) és a királyi főtisztok (*barones*) alkották a királyi tanácsot. Az Anjouk korában azonban már a nagybirtokú nemesek is meghívást kaptak, hogy egyes fontosabb ügyek intézésénél részt vegyenek. Így keletkezik a régibb, a tulajdonképpeni királyi tanács mellett a nagyobb királyi tanács, mint az egyházi és világi főurak gyülekezete. Ez időtől kezdve nálunk is úgy, mint Angliában kétféle tanácsot kell megkülönböztetnünk: az állandó vagy kisebb királyi tanácsot (Angliában: *privy council* vagy *continual council*) és a nagyobb királyi tanácsot (Angliában szintén *magnum concilium*); erről az utóbbiról már a törvényhozó hatalom tárgyalásánál tüzetesen szólottunk.

A királyi tanács tagjai kezdettől fogva tagjai voltak a királyi bíróságnak, a királyi kúriában működő ítélőszéknek is. A király ugyanazokkal intézte a fontosabb kormányzati ügyeket, a kiknek támogatása mellett a saját birói hatósága, a közvetlen királyi bíróság elé tartozó birói teendőket végezte.³ Ebben találja magyarázatát, hogy midőn a királyi tanács a XIV. század folyamán, mint birói testület határozottabb szervezetet, állandó jelleget kezd nyerni, a királyi bíróság szervezetének fokozatos kifejlődése

² L. a II. könyv. IV. fejj. 1. §-át.

³ Tüzetesen értekezik erről SCHILLER B., Az örökös főrendiség eredete Magyarországon 36. és kv. l.

fejlesztőleg és átalakítólag hatott magára a királyi tanácsra, mint kormányzati organumra is és midőn az országgyűlés befolyást biztosított magának a királyi bíróság tagjainak kirendelésére, ugyanakkor befolyást nyert egyszersmind a királyi tanács összeállítására is.

Már a XIV. század folyamán a nyolczados törvényszakok megállapítása következtében a királyi kúriában a király vagy valamelyik nagybíró (a nádor, az országbíró és a kancellár) elnöklete alatt tartott ítélőszékek állandó jelleget nyernek és ezzel kapcsolatosan Zsigmond kora óta állandó jelleget nyer a királyi törvényszéki tagság is. A király ítélőszékén (*sedes regia iudiciaria*) a magasabb rangú birótársakon, a főpapok és a bárókon, valamint a birói tendőket végező királyi főtiszteken kívül, állandó alkalmazást nyertek a nemesek sorából vett birótársak, a kiket ezen minőségükben ülnököknek (*assessores*),⁴ a kormányzatban való részvételük alapján pedig tanácsosoknak (*consiliarii*)⁵ nevezték.

Az állandó tanácsnak, mint bíróságnak, határozottan megállapított szervezete legelőször az 1446. évi decretum 9. cikkében jelenik meg előttünk, a mely elrendeli, hogy Hunyadi János kormányzó mellé a nyolczadok megtartása végett a nádoron és az országbíron kívül két főpap, két báró és hat nemes rendeltessék ki, a kik közül egy főpap, egy báró és két nemes időközben, azaz állandóan a kormányzó mellett maradjon, hogy ez velük hallgassa meg az országlakók panaszait, bajait és a tanácsukkal intézkedjék.⁶

Mátyás korában már az állandó szervezetet nyert királyi bíróságot királyi ítélőtáblának (*tabula regia iudiciaria*)

⁴ Szécsényi Frank országbíró 1399. évben ítél „de consilio nostrorum assessorum et regni nobilium“ Z. O. V. 128. Már az 1435 (II.): 1. t.-cikk említi a királyi törvényszék ülnökeit „*assessores in iudicio*“. Zsigmond korában készült egy javaslat, mely szerint a királyi kúria rendes birái mellé, a bárókon kívül, minden megyéből négy nemes lett volna választandó. HAJNIK, Magyar bírósági szervezet és perjog. 52. l.

⁵ A „*consiliarius*“ elnevezés már a XIV. század első felében használatos (KATONA, Hist. Crit. IX. 205. 1341. év), jelenti általában a királyi tanács tagjait; szűkebb értelemben a kinevezett vagy a választott tanácsosokat. Ez utóbbi értelemben találjuk Nagy Lajos 1358. évi oklevelében; dominus Gillelmus consiliarius noster. (Anjoukori Dipl. Emlékek II. 505. és 508. l.)

⁶ KOVACHICH, Sylloge 112. I. KOVACHICH, Suppl. ad. Vest. Com. II. 60.

kezdik nevezni,⁷ a melynek az országgyűlésen választott ülnökei a királytól rendes fizetést húztak.⁸ Még részletesebb szabályozását találjuk a királyi ítélőszék és azzal együtt a királyi tanács szervezetének II. Ulászló uralkodása alatt. Az 1495. évi decr. 8. cikke kimondja, hogy a király 3 főpapot, 3 bárót és 14 nemeset alkalmazzon ülnökök gyanánt a nyolczados ítélőszékeken és ezeknek ellátásáról ő tartozik gondoskodni. Az 1498. évi decr. 2. cikke szerint a királyi ítélőszék tagjai legyenek az ország rendes biráin kívül 2 főpap, 2 báró és 16 nemes, a kiket azonban a király ne egyedül, hanem az országgyűléssel együttesen rendeljen ki (*per regiam majestatem et regnum eliguntur.*) Ugyanezen decretumok 7. cikke már a királyi tanácsról is szól és annak viszonyát olyképpen állapítja meg a királyi törvényszékhez, hogy ennek 16 nemes ülnöke közül nyolczat a király állandóan alkalmazzon a tanácsban és minden országos ügyet ezek részvétele mellett intézzon; a nemes tanácsosok pedig tartoznak esküt tenni, hogy az ország közjava érdekében fognak a királynak tanácsot adni.⁹

Ugyanilyen értelemben intézkedik az 1500. évi decr. 10. cikke azzal a különbséggel, hogy a király 4 főpapot és 4 bárót nevez ki, a nemesek közül pedig 16-ot választ az országgyűléssel együttesen. Ehhez képest a királyi tábla 24 kirendelt, illetőleg választott tagból állott, a kik közül 12 tagnak a királyi tanácsban állandóan jelen kellett lennie. A nemesek közül választottak megbízása három évre szólt, a melynek elteltével újra megválaszthatók voltak, de jogukban állott az újra történt megválasztást visszautasítani. Az időközben bekövetkezett üresedés esetén a királynak nem kellett az országgyűlést bevárni, hanem a többi ülnökökkel együtt intézkedhetett. Az 1507. évi decr. 3. cikke ezt még azzal egészítette ki, hogy ha valamelyik *assessor* jogos ok nélkül maradt el az ítélőszékről, nemcsak ülnöki tisztét, hanem méltóságát, javadalmát és fekvő jószágait is veszti.

Az ülnökök működésükért fizetést húztak. Kezdetben erről

⁷ 1486:20. t.-cz.: „extra scilicet *tabulam* seu sedem iudicium regie majestatis“.

⁸ 1458:35. t.-cz. KOVACHICH, Sylloge 148. l. V. ö. a 32. t.-cikket. U. o. 147. l.

⁹ Qui quidem nobiles, stricta fide semper jurare debebunt: ut omnia in eo consilio fideliter et secrete, ac pro communi bono et utilitate hujus regni agent et tractabunt.

a király gondoskodott, később maga az országgyűlés. Az 1507. évi decretum 3. cikke a főpapi és a bárói ülnökök fizetését 700, a nemesi ülnökökét 300 arany forintban állapította meg és ennek fedezése végett portánként három dénárt szavazott meg, a mely adót az egytelkes nemesek is tartoztak viselni.

A királyi tanács alkotmányjogi jelentőségének fejlődése az 1386. évben Székesfehérvárott tartott országgyűlés határozataival veszi kezdetét, a midőn a királynőhöz hű rendek a következő, esküvel erősített határozatokat hozták:¹⁰ a) hogy a királyi felség ujtások és zavarok idején a főpapok és a bárókon kívül a nemesek közül is alkalmazzon néhányat a tanácsban; b) hogy a királyi felség tanácsosai közé kirendelt főpapok és bárók esküdjenek meg, miszerint nemcsak a király és a saját érdekeit, hanem az ország és a szent korona közjavát is szem előtt fogják tartani; a királyi felség pedig ígérje meg, hogy ezen tanácsokat követni fogja és megtartani; c) hogy ha valamelyik a tanácsosok közül hamis és a közjával ellenkező tanácsot adna, a tanácsból csúfosan zárassék ki.

E határozatokban már a királyi tanács alkotmányjogi fejlődésének mindhárom tényezője befigyaltatik: először, hogy a királyi tanácsban a főpapokon és a világi főurakon kívül a nemesek is helyt foglaljanak, ezt nevezzük a királyi tanács *demokratikus jellegűvé tételének*; másodsor, hogy a fontosabb állami ügyek a tanács meghallgatása mellett nyerjenek elintéztést és az e nélkül tett királyi rendelkezések érvénytelenek; harmadsor, hogy az ország közjava és törvényei ellen vétő tanácsosok feleletre, azaz jogi és politikai felelősségre vonhatók.

A királyi tanácsnak ez a hármas irányú alkotmányjogi fejlődése — a mely Magyarországon a II. Ulászló-féle tanács-törvényben érte el tetőpontját és befejezését — azért bír nagy jelentőséggel, mert egyrészt ehhez hasonló fejlődést Európa nyugatán csak Angliában és Aragoniában találunk,¹¹ másrészt mert Angliában eme fejlődés, szerencsésebb viszonyok és alakulások következtében a királyi tanácsot (*continual council*

¹⁰ E határozatokat kilencz cikkre osztva KOVACHICH I. M. közli: Not. praeliminares 418—422. I. 1. és 3. cikk.

¹¹ V. Ö. SCHWARCZ GYULA, Montesquieu und die Verantwortlichkeit d. Rätthe d. Monarchen 1892.; A király tanácsosainak felelőssége Aragoniában és Magyarországon, 1889.

vagy *privy council*) felelős miniszteriummá alakította át és ezzel létrehozta a miniszteri felelősség elvén nyugvó parlamentáris kormányzatot. A királyi tanács alkotmányjogi jelentőségének fejlődése, a mai parlamentáris kormányzat jogtörténeti előzménye.

A Mária királynő alatt hozott határozatok nem nyertek közvetlen megvalósulást, de az azokban kifejezett jogelvek továbbra is éltek a nemzet, a nemesség közszellemében. Erre mutat, hogy az 1397. évi temesvári országgyűlésen¹² a királyi főtisztok felelősségre vonhatását újból kimondották és midőn I. Ulászló a trónra lépett, megerősítette III. Endre 1298. évi decretumát és ezzel a 23. cikket is, a fentebb már ismertetett III. Endre-féle tanácstörvényt.¹³

Hunyadi János kormányzósága idején, valamint Mátyás korában már a királyi törvényszék szervezésével kapcsolatosan, a köznemesek részvétele a királyi tanácsban állandó jelleget öltött. A kisebb királyi tanács azonban II. Ulászló koráig inkább csak mint kormányzati és törvénykezési organum működik, a királyi hatalomnak csak egyik szerve és nem alkotmány-szerűen korlátozó tényezője. De már az 1478. évi decretum 10. cikke azt a nagyjelentőségű alkotmányjogi tételt állítja fel, hogy a király senkit a főpapok, a bárók és a nemesek közül el nem fogathat, és nem száműzhet közülök senkit a főpapok, bárók és nemesek tanácsa és ítélete nélkül.¹⁴ Majd az 1486. évi decretum 60. cikke szerint a király a főispánokat csak a királyi tanács hozzájárulása mellett nevezheti ki.¹⁵

A mint már fentebb említettük, a királyi tanács II. Ulászló korában érte el hármass irányú alkotmányjogi fejlődésének betetőzését. A nemesek már 1495. évben keresztül vitték, hogy a királyi ítélőszéken a nemes ülnökök többségben legyenek. Még sokkal tovább ment ennél az 1498. évi decretum, a mely egyfelől kimondotta, hogy az ülnököket nem úgy, mint előbb, a király nevezi ki, hanem a király és az országgyűlés tagjai

¹² KNAUZ, id. m. Magy. Tört. Tár. III. 218. I.

¹³ KOVACHICH, Sylloge 59. és kv. I.

¹⁴ „Neque aliquem ex praelatis, baronibus, proceribus et nobilibus hujus regni exulet vel captivet, sine *consilio et sententia* praelatorum, baronum, procerum et nobilium; sicut antiquitus erat eonsvetum.”

¹⁵ „Regia majestas cum *consilio et voluntate* praelatorum et baronum . . . aliquem . . . in comitem parochialem praeficere.”

együttesen választják őket; másfelől kimondotta azt is, hogy a nemes ülnökök fele (szám szerint 8-an) a királyi tanácsban mindenkor részt vegyen és ezek az ülnökök ne csak arra tegyenek esküt, hogy igazságosan fognak ítélni, hanem arra is, hogy „a tanácsban hűség és titoktartás mellett, mindent az ország közjávára és hasznára fognak megbeszélni.”¹⁶ És ezzel már a tanácsosok politikai felelősségének eszméje jutott kifejezésre, mely biztosítást is nyert az eskü szentségével. Ugyancsak a felelősség érzetét törekszik szilárdítani az 1500. évi decretum 10. cikke, annak a kimondásával, hogy az ülnököket ideiglenesen, csak három évre választják.

Ezen előzmények után hozták az 1507. évi decretum 3., 5. és 7. cikkeit, a melyek nagy jelentőségüknél fogva, mint II. Ulászló tanácstörvényei ismereteseek és a melyekben a tanácstagok választásán kívül, két alkotmányjogi tétel nyert határozott megvalósítást: az egyik, hogy a királynak a tanács meghallgatása nélkül tett rendelkezései érvénytelenek; a másik, hogy a királyi tanács tagjai eljárásukért az országgyűlés által felelősségre vonhatók és büntetéssel sújthatók.

A 3. cikk ugyanis megújítván az 1498. évi decretumnak a királyi tanács szervezetére és a tanácsosok választására vonatkozó rendelkezéseit, az 5. cikk kimondja, hogy a király az ország ügyeit az említett ülnökök és egyéb tanácsosainak tanácsával intézze „és a mit az ő tudtukon kívül tenne, annak semmi ereje és hatálya se legyen”,¹⁷ a 7. cikk pedig elrendeli, hogy, ha valamelyik főúr vagy nemes, a tanácsban nyíltan és vakmerően az ország szabadsága és közjáva, valamint annak törvényei ellen merne cselekedni,¹⁸ a többi tanácsosok kötelesek őt a legközelebbi országgyűlésen névszerint bejelenteni; az országgyűlésnek pedig jogában áll, mint az ország szabadsá-

¹⁶ L. a 8. jegyzetet.

¹⁷ 1507 : 5. t.-cz. 1. §.: *Etsi quae praeter eorum scitum faceret, nullius sint vigoris atque firmitatis*. Valószínű, hogy a bizonytalan értelmű „scitum” szót a törvény szövegezői csúsztatták be más, határozottabb kifejezés helyett. V. ö. ANDRÁSSY GYULA GRÓF, A magyar állam fenmaradásának okai. 394. l.

¹⁸ *Si quis . . . in consilio regiae majestatis contra libertatem et commune bonum atque statuta hujus regni palam publice et temerarie agere attentaret.*

gának árulóját és a közrend megzavaróját, személyében és vagyonában megbüntetni.

A 7. cikk eme kifejezései: „közsabadság“ (*libertas*) és „közjó“ (*commune bonum*) nagy jelentőséggel bírnak azért, mert ezekből azt látjuk, miszerint a tanácsosokat nemcsak jogi, hanem politikai felelősség is terheli.

Az angol alkotmányfejlődés annyiban kétségtelenül tökéletesebb, hogy az angol királyok III. Eduard óta következetesen ellenállottak a parlament ama követelésének, hogy a tanácsosokat és a tisztségviselőket a parlamentben válasszák. Ehhez képest az angol parlament formailag nem osztozik a királlyal a végrehajtó hatalom gyakorlásában, hanem csak annak ellenőrzésére szorítkozik a tanácsosok felelősségre vonhatása alapján.¹⁹

A magyar országgyűlés részéről elért nagyobb eredmény, mely a tanácsosok megválasztásának jogában nyilvánul, nem bizonyult célszerűnek, mert a királyi hatalmat meggyöngyöztette és a királyt az országgyűlési pártok uralma alá helyezte, a mi elvégre a mohácsi veszedelemhez vezetett és megakadályozta azt, hogy a miniszteri felelősség elvén nyugvó parlamentaris kormányzat nálunk is úgy, mint Angliában, életbe lépjen.

II. Lajos uralkodása alatt szintén több törvénycikk intézkedik a királyi tanács szervezetéről és hatásköréről, de ezek a rendelkezések alkotmánytörténeti szempontból nagyobb jelentőséggel már nem bírnak két okból: először, mert rendkívüli jellegűek voltak és a gyermekkirály uralkodására vonatkoztak; másodsor, mert közéletünk akkori romlottsága következtében a meghozott törvények a gyakorlati életben nem nyerhettek alkalmazást.

Az 1518. évi bácsi országgyűlés 39. cikkéből azt kell következtetnünk, hogy a királyi tanács tulajdonképpen a kiskorú király gyám tanácsa, a melynek feladata a király helyett és nevében vinni a kormányzatot. Csak így magyarázható meg a monarchikus elvbe ütköző ama határozat, hogy a tanács tagjainak „a királlyal együttesen hatalmuk legyen minden tisztséget adományozni és elvenni, valamint egyáltalán a királyi felség és az ország minden ügyében övék legyen a rendelkezés.”²⁰

¹⁹ V. Ö. LADÁNYI G., Modern alkotm. monarchiai intézmények, 1873. 19. és kv. I. ANDRÁSSY Gy. gróf, id. m.

²⁰ 1518 : 39. t.-cz. 2. §. : Apud majestatem regiam jurati maneant, et in consilio regio et in iudiciis decernendis sibi assistant et de majestatis

Ugyanezen törvénycikk egyezőleg a korábbi törvényekkel²¹ kimondotta azt is, hogy a választott tanácsosokon kívül „a többi urak és tanácsosok helye és méltósága ő felsége tanácsában változatlanul megmarad“. E rendelkezés annyit jelent, hogy az egyházi és világi főurak a királyi tanácsban szintén helyet foglalhatnak és ott korlátlanul érvényesíthetik befolyásukat a köznemesség politikájának rovására. Az 1525. és 1526. évben lezajlott politikai forradalomban a köznemesség ez ellen határozott állást foglalt. Már az 1525. évi rákosi országgyűlés kimondta, hogy a főpapok és a bárók a királyi tanácsban részt vehetnek ugyan, „de a legfőbb intézkedés joga és a hatalom mindenben az említett választott egyéneknek legyen“.²² Ezzel egyező rendelkezést tartalmaz az 1526. évi hatvani decretum 1. cikke,²³ a mi által a királyi tanács alkotmányjogi fejlődésében a demokratikus elv, a köznemesség túlsúlyának biztosítása — habár csak papiroson — teljes győzelemre jutott.

A mohácsi veszedelem után a királyi tanács, a melyet most már törvényeink állandóan *consilium Hungaricum*-nak neveznek, ismét elveszti alkotmányjogi jelentőségét, a királyi hatalom kormányzati és törvénykezési organumává, közegévé válik. Az országgyűlés ismételtlen követelte, hogy a király magyar tanácsában csak magyarok foglaljanak helyet, hogy a régi tanácstörvények tartassanak meg, nevezetesen a nemesi rendből választott ülnökök a tanácsban is helyet foglaljanak, hogy a magyar tanács tekintélye és méltósága visszaállíttassék.²⁴ Az

regiae bona et laudabile institutione provideant, statum curiae regiae ordine bono componant, ad cuncta officia et danda et auferenda cum majestate regia pariter auctoritatem habeant et *generaliter summa omnium rerum suae majestatis et regni apud eos maneant*. Mindez csak egy gyám-tanácsra illik.

²¹ 1500: 10. t.-cz. 14. §. 1507: 5. t.-cz.

²² KOVACHICH, Sylloge 349. l.: *suma tamen et autoritas omnium rerum apud praenotatas electas personas maneant*.

²³ 1526: 1. t.-cz.: *Nihilominus tamen quidquid per majestatem regiam cum praescriptis consiliariis suis conclusum fuerit, ratum maneant atque firmum*. KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. III. 24.

²⁴ 1536: 48. t.-cz.: *Pro administratione justitiae ex ordine quoque nobilium electi sunt assessores, numero sex. Qui arbitrio majestatis regiae etiam in consilium admittantur, juxta antiquam consuetudinem regni*. 1559: 8. t.-cz.: *Ut imposterum majestas sua caesarea in rebus Hungaricis uti dignetur consilio Hungarico, et jurium ac libertatum regni perito*. L. még 1542: 29. 30. 1588: 3. 1608. k. e. 10. 1609: 21. stb. t.-cikkeket.

1608. k. e. 10. t.-cikk midőn megigéri a tanácsosok választásának visszaállítását, kifejezetten hivatkozik az 1498. évi decr. 7 és az 1518. évi (bácsi) decr. 39. cikkére,²⁵ a melyekben azonban a tanácsosok felelőssége nem foglaltatik.

Mindezen rendelkezéseknek nem volt többé fogamatjuk. Habsburgházbeli királyaink állandóan az országon kívül tartózkodván, távollétükben a nádor, mint a király törvény szerinti helyettese vagy pedig a kinevezett királyi helytartó kormányozza az országot. Az egykori királyi tanács lassankint a nádor mellett működő királyi helytartótanács csá (*consilium regium locumtenentiale*) alakul át,²⁶ mely végleges szervezetét 1723. évben nyerte. Ezzel kapcsolatosan a királyi törvényszék elválik a helytartótanáctól, külön szervezetet nyer. A királyi táblával szemben pedig, mint fellebbviteli forum kifejlődik a hétszemélyes tábla, a mai királyi Kuriának előzője.²⁷

A nádor mellett működő tanács azonban már nem a legfelsőbb kormányzati organum, mert a fontosabb elvi jelentőségű ügyek eldöntése és ezzel kapcsolatosan a rendeltetékibocsájtási jog gyakorlása hovatovább a Bécsben székelő kanczellária hatáskörébe tartozott, a melynek tanácsosai idővel mindinkább szaporodtak.²⁸ A nádor mellett működő tanácsnak csak a végrehajtásról való gondoskodás volt a feladata.

²⁵ 1608. k. e. 10. t.-cz. 2. §.: Neve in rebus Hungaricis aliorum quam Hungarorum (. . . ex ordine quoque nobilium, in praesenti adhuc diaeta collecto, juxta decr. III. Uladislai regis artic. 7 et Ludovici II. artic. 39.) absque religionis discrimine eadem majestas sua utatur. Megújította ezt az 1609 : 22. t.-cz.

²⁶ L. az 1536 : 16. 1542 : 29. és 30. t.-cikkeket.

²⁷ A királyi törvényszék újabb irányú fejlődésére nézve lásd az 1552 : 44. 1556 : 34. 1566 : 21. és 22. 1567 : 26. 1569 : 39. 1574 : 16. és 17. 1582 : 3. 1609 : 70. t.-cikkeket.

²⁸ A kanczelláriának legfőbb kormányzó hatósággá fejlődéséről tanuskodik az 1569. évi decretum, mely már kimondja, hogy két magyar tanácsos állandóan a király udvarát kísérje. 38. t.-cz. 2. §.: Ac proinde ad minus duos, videlicet unum ecclesiasticum, alterum vero secularem, ex majestatis suae consiliariis Hungaris, aulam regiam sequi debere, quo majestas ejus illorum opera in rebus istis Hungaricis, justitiam et jura libertatesque regni concernentibus, uti possit. Hogy a német kanczellária (cancellaria germanica) Magyarországra vonatkozó ügyekben, rendeleteket és okleveleket nem bocsájthat ki, arra nézve lásd az 1559 : 9. 1563 : 35. 1608. k. e. 9. t.-cikkeket.

2. §. A központi kormányzat és törvénykezés egyes közegei. A nádor.

A királyt megillető végrehajtó hatalom tulajdonképpeni szervei, közegei a királyi főtisztviségek viselői: a nádor, az országbíró, a kancellár, a tárnokmester, a bán és a vajda. Ezek alkotják a központi hatóságokat. Őket illeti a király megbízása alapján a parancsolási jog, a rendelkező hatalom. A helyhez kötött hatáskörrel bíró hivatalok nekik vannak alárendelve. Mindennemű közügyek, úgy közigazgatási, mint törvénykezési ügyek intézése és az általuk tett rendelkezések foganatosításának ellenőrzése, az ő joguk és kötelességük. Ők állanak az állami szolgálat élén és az állami célok megvalósítása első sorban az ő feladatuk.

Minthogy a szent korona elméletének kifejlődése következtében a királyi hatalom közjogibb jelleget nyert, közjogi alapon nyugvó hatalommá fejlődött, a királyi főtisztviségek hovatovább elvesztették magántisztviségi jellegüket, országos tisztviselőkkel, köztisztviselőkkel váltak. Ezt a felfogást juttatja kifejezésre már az 1290. évi decretum 9. cikke, midőn elrendelte, hogy a legfontosabb királyi tisztviségek, ú. m. a nádori, országbírói, tárnokmesteri és kancellári tisztviség az országgyűlés részvétele mellett töltsenek be. Ezt a rendelkezést azonban a szent korona államszervezet korában nem tartották be és a király a nádorén kívül a főtisztviségeket szabadon töltötte be; ezért a nemzet a király szabad kinevezési jogával szemben a nemzeti közérdekek megóvása végett egyéb biztosítékokat keresett.

A vegyesházbeli királyok óta állandóan az volt a nemzet sérelme, hogy az idegen származású uralkodók a királyi főtisztviselők idegeneket alkalmaztak. E sérelmet megszüntetendő már Zsigmond 1397. évi decretumában megígérte az idegenek eltávolítását, valamint azt is, hogy ezenkívül idegeneknek sem egyházi javadalmakat, sem királyi tisztviselők adományozni nem fog.¹ Majd az 1439. évi decretum 5. cikke határozottan kimondotta, hogy bármily nyelvű és nemzetiségű külföldieknek

¹ Magy. tört. tár. III. 226—227. I. Zsigmond azonban ezt az ígérte nem tartotta meg és ez volt egyik oka az ellene kitört lázadásnak. V. ö. KATONA, Hist. Crit. XI. 489. I. FEJÉR C. D. X. 2. 660. I. és más helyeken.

tisztségek nem adományozhatók,² a mely rendelkezést később számos törvényczikk megújított.³ Sőt, midőn a nemesek és nem-nemesek közötti rendi különbség a XV. század folyamán mindinkább kifejlődött, a törvények azt is megkivánták, hogy a köztisztségekre csak nemesek alkalmaztassanak.⁴

A királyi főtiszték között az első helyet e korszakban is a nádor foglalja el. A nádorság azonban az Anjouk uralma alatt elvesztette azt az alkotmányjogi jelentőségét, a melylyel az aranybulla óta bírt. A székesfehérvári törvénykező gyűlések megszűntek és ezzel együtt megszűnt a nádorság egykori alkotmánybiztosító jelentősége is. A XIV. század törvényei és okmányai a nádorról csak mint bíróról beszélnek. A törvénykezésen kívül egyéb állami ügyek intézésénél a nádor Zsigmond koráig nem szerepel.

A XIII. század eleje óta a nádor, midőn őt már önálló bírói hatóság illette meg, a saját udvarában ítélte és ez időtől fogva neki külön kúriája volt. A nemesek törvénykezési ügyének nagy része, különösen azok, a melyek nem birtokjogokra, fej- vagy jószágvesztésre irányultak, nem a királyi kúriában, hanem a nádor tartotta törvénykező közgyűléseken (*congregatio generalis vel proclamata*) vagy mint később nevezték, köztörvényszékeken (*generale iudicium*) nyertek elintéztést.

A nádor részint királyi megbízás alapján, részint saját tisztségénél⁵ fogva a vidéken rendszerint két vagy több megye részére együttesen tartotta meg a törvénykező gyűléseket, a melyeken a megyei közönséghez tartozóknak, nevezetesen a nemeseknek, birság terhe alatt köteleességük volt megjelenni; de különösen köteleességük volt megjelenni az alispánoknak és a

² 1439 : 5. t.-cz. princ.: Item quod alieigenis et forensibus hominibus cujuscunq[ue] nationis et lingvagii existant; officia in ipso regno nostro, non commitemus.

³ L. az 1453 : 3. 1458 : 7. 1481 : 6. 1492 : 6—8. 1495 : 30. és 32. 1500 : 35. 1523 : 17. 1536 : 42., 43. 1546 : 15. 1608. k. e. : 10. stb. t.-czikkeket.

⁴ 1471 : 15. 1486 : 60. 1492 : 6. és 80. 1498 : 57. 1504 : 2. 1542 : 49. 1554 : 19. 1638 : 33. 1647 : 75. t.-cz.

⁵ Anj. Okm. IV. 132. : Tam de mandato vestro regio, quam ex ordinarii officii mei palatinatus debito. Z. O. II. 335. 1408. év.

szolgabiráknak, valamint a tizenkét esküdt nemesnek, a kik a megyei közgyűlésen választva a nádorral, mint bírótársak ítélték.⁶

A nádor részéről tartott köztörvényszékek feladata volt első sorban a gonosztevők, tolvajok és a rablók kinyomozása, illetőleg ezek levelesítése és megbüntetése.⁷ De a nádori törvénykező gyűlés nemcsak a bűnügyekben ítélt, hanem a magánjogi természetű peres ügyekben is; így különösen hatalmaskodási és birtokperekben. Csakis az olyan ügyek végleges eldöntését kellett a királyi kúriában való ítélethozatalra elhalasztani, a melyek valamely királyi jogot (*ius regale vel regium*) érintettek, azzal valami kapcsolatban állottak.⁸ Továbbá a nádori *congregatio* határozatokat hozott a személyek rendi állapota, a földbirtokok minősége (királyi birtok-e vagy várbirtok), a vámhelyek, a vámszedési jog és az utak iránya felett.⁹

A XV. század folyamán már Zsigmond uralkodásának végén és még inkább Mátyás korában, a mióta a birtokfoglalási és egyéb hatalmaskodási ügyekben gyorsabb eljárást honosítottak meg, a nádori törvénykező gyűlések jelentősége mindinkább háttérbe szorult. A megyék állást foglaltak azok ellen, mert egyrészt a nádornak és kíséretének ellátása,¹⁰ másrészt a súlyos bírságok behajtása miatt¹¹ mindinkább elviselhetlen teherré váltak az ország lakóira.¹² Elégge tanusítja ezt Mátyás eljárása, a ki a nádori *congregatio*-k tartását egyes megyéknek oly feltétel alatt engedte el, hogyha portánként adót fizetnek.¹³ Az 1486. évi *decretum majus* a nádori köztörvényszékeket és a *proclamata congregatio*-kat, mint hallatlan visszaélések kútforrásait, megszüntette.¹⁴

⁶ L. pl. FEJÉR C. D. IX. 1. 46. X. 4. 571. Z. O. IV. 467.

⁷ 1405 (I.): 5. t.-cz. princ. Palatinus, comites parochiales . . . in congregationibus ac generalibus judiciis quoslibet fures, latrones ac alios malefactores, inibi proscriptos et extradatos, judicare, condemnare, punire seu proscribere conseruerunt.

⁸ V. Ö. HAJNIK, id. m. 72—73. l.

⁹ FEJÉR C. D. IX. 2. 118. VI. 659. X. 4. 575. A vámhelyek és vámjog megállapítására nézve 1435 (II.): 22. és 23. 1492: 87. t.-cz.

¹⁰ FEJÉR C. D. IX. 2. 26. X. 4. 757. H. O. II. 192—193.

¹¹ 1447: 22. 1458: 55. t.-cz.

¹² Hunyadi Jánosnak már csak azon esetre engedték meg a nádori congregatiók tartását, ha a megye kéri. 1447: 12. t.-cz.

¹³ L. pl. TELEKI XI. 346. 349. KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. II. 193—195. — V. Ö. 1464: 21. 1471: 5. 1478: 7. t.-czikkeket.

¹⁴ 1486: 1. t.-cz. princ. Judicium generale sive palatinale aboleatur amodo nullo unquam tempore celebretur; 2. t.-cz. 1. §. Ad tollendum

A nádor már Károly Róbert uralkodásának vége óta nem a saját kúriájában ítelt, hanem a királyi kúriában és midőn a nádori köztörvényszékek megszűntek, bíraskodása teljesen beékelődött a királyi kúria bírósági szervezetébe. A nádor, a mint alább látni fogjuk, a királyi ítélőszék egyik elnöke, sőt első az elnökök, az ország rendes bírái között.

Zsigmond uralkodása, valamint egyéb tekintetben, úgy a nádori tisztség fejlődésében is fordulópontot jelez. A nádorság ő alatta kezdi visszanyerni az előbbi alkotmányjogi jelentőségét, a mi közvetlen kapcsolatban áll azzal, hogy Zsigmond óta veszi kezdetét a magyar királyok huzamosabb távolléte az országból. Szerintünk főképpen ebben találja okát és megfejtését a nádorság alkotmányjogi jelentőségének újabb irányú fejlődése és fokozatos emelkedése.

Zsigmond, valamint utódai hosszabb ideig az országon kívül tartózkodván, elkerülhetlenné vált a királyi helytartói intézmény létesítése. Igaz ugyan, hogy ő még 1414. és 1433. évben nem egyedül a nádorra, hanem többekre bízta az ország kormányzását;¹⁵ mindazáltal tényleg a király távollétében a nádor, mint a királynak rangban és hatalmi kör tekintetében első főtisztje, vitte a kormányzatot; ő közvetítette az érintkezést a távollevő király és a nemzet között, a mi kétségtől fokozta a nádorság tekintélyét és újból felkeltette a nemzetben azt a törekvést, hogy a nádori tisztség egykori, már az aranybullában megállapított alkotmányjogi jelentőségét visszaállítsa, sőt azt tovább fejlessze.

Az első nagy lépés már az 1439. évi decretumban megtörtént, a melynek 2. cikke két fontos alkotmányjogi tételt mondott ki: egyrészt, hogy a király részéről vagy a király ellen viselt perekben a nádor szolgáltat igazságot; másrészt, hogy éppen ezért az ő jogállása megkívánja, miszerint a nádort a király ne nevezze ki szabadon, hanem az országgyűléssel együttesen válaszsza.¹⁶

igitur hujuscemodi periculosum, et extra hoc regnum inauditum iudicium, vel potius corruptelam . . . statutum est.

¹⁵ 1414-ben Kanizsai János és Gara Miklós nádorra. FEJÉR C. D. X. 8. 546—551. — 1433-ban az esztergomi érsekre, az egri püspökre, a nádorra, az országbíróra, a tárnokmesterre és a kincstartóra, a kiket általános helyetteseknek (vicarii generales) neveztek. KOVÁCHICH, Suppl. ad Vest. Com. I. 423. l.

¹⁶ 1439: 2. t.-cz. Insuper, quod regia majestas palatinum regni, antiqua consuetudine ipsius regni requirente, eo, quod idem palatinus, ex parte

Az első tétel a nádort a király és a nemesek között felmerült jogviták bírójává teszi. Nem értelmezhető ez akként, hogy a nádor, mint bíró, a király, mint a főhatalom birtokosa felett áll; de igenis akként, hogy a nádor nemcsak magánjogi, hanem közjogi sérelmek esetén is az ország lakóinak a királyi hatalomtól függetlenül igazságot szolgáltathat és szolgáltatni köteles. A királyi jogok, nevezetesen a birtokadományozási jog (*ius regium*) és a fiskális jogok (*iura regalia*) egyoldalú, esetleg visszaélésre hajló gyakorlatával szemben, a nádor nyújt az ország lakóinak védelmet. Az 1439. évi decretum eme tétele nagy haladást jelez általános alkotmánytörténeti szempontból is és egyszersmind bizonyítéka a magyar nemzet erőteljes és kifejtett jogérzékének, mert a közjogi jellegű jogsérelmeket is bírói védelem alá helyezi. A nádornak törvény által biztosított bírói hatalma a király és az alattvalók között felmerült jogvitákban, kétségkívül a mai közigazgatási legfőbb bíróság eszméjét juttatja kifejezésre és törekszik megvalósítani.¹⁷

A nemzetnek ezt a felfogását eléggé bizonyítja a második tétel, mely kimondja, hogy a nádori tisztséget az országgyűlés hozzájárulásával kell betölteni. A nádor ugyanis csak akkor felelt meg alkotmányjogi jelentőségű bírói feladatának, ha nem egyedül a királytól nyeri hatalmát, hanem a királytól és a nemből együttesen, azaz a szent koronától. A nádor, most már nem a királynak, hanem a szent koronának tisztviselője, a mi erőt, képességet ad neki arra, hogy a szent koronát fején viselő királynak és a szent korona tagjainak jogait egyként megvédelmezhesse és hogy a királylyal szemben a nemzetet képviselje.¹⁸ A nádorválasztás intéz-

regnicolarum regiae serenitati; et ex parte ipsius regiae serenitatis regnicolis iudicium et justitiam facere potest et tenetur, ex consilio praelatorum ac baronum et regni nobilium pari voluntate eligat.

¹⁷ A magyar nádoréhoz hasonló hatáskörrel bírt Aragoniában a *Justiza*, a kinek kezébe tette le a király az esküt és a kit a törvények „*judex medius*”-nak neveznek. SCHWARZ GYULA, A miniszteri felelősség eredete 1883. év 8. és kv. l.; A király tanácsosainak felelőssége Aragoniában és Magyarországon 1889.

¹⁸ A nádor bírói hatalmának függetlenségét a királyi hatalommal szemben a legjobban bizonyítja Mátyás egyik nyilatkozata: „Ha valaki személyünk ellen pert akar indítani, megtalálja a bírót a nádorban, a *ki a nemzetet* (universitatem regni) *képviseli*”. Epistolae Matthiae Corvini III. 41. levél. — Ugyanerről tanuskodik *Werbőczy* Hármaskönyve II. r. 39. cz.:

ménye a régi magyar közjog talajában gyökeredzik, természetszerű következménye a szent korona elméletének.

A nádori tisztség alkotmányjogi jelentősége már ezzel is nagy mértékben emelkedett, de fejlődésének tetőpontját csak I. Mátyás korában érte el, a midőn Zápolya Imrének nádorrá választása alkalmából 1485. év végén a nádort megillető hatáskört külön decretumban megállapította, a mely decretumot közönségesen „nádori czikkek“-nek szoktunk nevezni: *Articuli pronuntiati de officio palatinatus*.

E decretum keletkezésének külső okát részint Mátyás kodifikáczióális törekvésében, részint abban találjuk, hogy ő törvénytelen fiának, Corvin Jánosnak, akarván a trónt biztosítani, hű emberének nádorrá választásával egyidejűleg azokat a nagyjelentőségű közjogi ténykedéseket, a melyeket a nádor azelőtt nem törvény, hanem nagyobb részt külön királyi megbízás alapján gyakorolt, összeíratta és külön decretumban törvény által a nádorsághoz kötötte.

A nádori czikkek törvény voltát régebben KOVACHICH JÓZSEF MIKLÓS¹⁹ és MADARASSY FERENCZ²⁰ újabban FRAKNÓI²¹ kétségbevonták, mert az eredeti szöveget nem ismerjük, a XV. századbéli kéziratok szövege pedig a decretumok szokásos bevezetését és záradékát nélkülözi és mert a benne felsorolt tény-

„A királyi felség minden panaszossal és perlekedővel szemben az ország nádora előtt tartozik törvényt állani és ügyeinek igazgatója által felelni“.

¹⁹ Not. praeliminares 126—132. l.

²⁰ (Névtelenül): *Dissertatio historica-critica super quibusdam vetust. rer. hung. capitibus*. Pozsony 1832. év.

²¹ Jeles történetírónk, FRAKNÓI, előbbi felfogását megváltoztatva (Magy. nemz. tört. IV. 304—306. millenniumi kiadás), a Századok 1899. évi folyamában (485. és kv. l.) pontonként kimutatni törekszik, hogy a nádori czikkekben foglalt jogtételek sem azelőtt, sem közvetlenül utánuk nem voltak érvényben és azt a következtetést vonja le, hogy a nádori czikkek nem tekinthetők törvénynek, hanem az 1486. évi nádorválasztó országgyűlésre készített „emlékirat“-nak, a melynek törvényerőre emelkedését Beatrix hiusította meg. Felhozott bizonyítékait nem találjuk meggyőzőknek, azok jó részét már SZLEMEICS megczáfolta. (Törvényeink története a vegyesházbeli királyok korában. M. T. T. Évkönyvei VII. 345—350. l.). Még ha a nádori czikkeket csak törvényjavaslatnak kellene tekintenünk, még akkor is, az azokban foglalt alkotmányjogi tételek nemcsak Mátyás király politikai törekvését tükrözik vissza, hanem a nemzet közös törekvését és jogmeggyőződését.

kedések nagy részéről nem lehet kimutatni, hogy a nádor azokat akár megelőzőleg, akár utóbb, állandóan, mint saját hatásköréhez tartozókat tényleg gyakorolta volna.²²

Szerintünk a nádori cikkeket törvénynek kell tekinteni. Döntő bizonyíték előttünk, hogy a *Quadrupartitum* szerkesztői, a kik 1548. évben kezdték meg működésüket,²³ a nádori cikkeket azon határozott kijelentés mellett vették fel munkálatukba, hogy azok országgyűlésen hozott törvénycikkek.²⁴ Ennek alapján fel kell tételeznünk, hogy azok az előkelő egyházi és világi férfiak között, a kik a *Quadrupartitumot* szerkesztették, lehettek olyanok, a kik a nádori cikkeket még eredetiben ismerték.

Az első három cikk a nádornak a királyság intézményével legszorosabban összefüggő teendőit állapítja meg. Kimondja, hogy a király elhalálozása esetén a királyválasztó országgyűlést a nádor hívja össze, és ő adja az első szavazatot.²⁵ Továbbá ő a kiskorú király gyámja²⁶ és a király kiskorúsága idején az ország lakói neki éppen úgy engedelmeskedni tartoznak, mint magának a királynak. Úgy a királyi trón üresedésének, mint a király kiskorúságának idején a nádornak jogában áll tetszése szerint hívni össze országgyűlést, a melyre a nemesek mindenkor megjelenni tartoznak.

A 4. cikk szerint a nádor tisztségénél fogva az ország haderejének fő kapitánya azaz fővezére. A nádor fővezéri hatalmának eredete abban a régi alkotmányjogi tételünkben gyökeredzik, hogy a nemesi haderő csak a király személyes vezérlete alatt köteles táborba szállani.²⁷ Már az 1397. évi decre-

²² BARTAL elismeri ugyan a nádori cikkek törvényerejét és hitelességét, de azt állítja (különösen a 7. cikk alapján, mely a király gyengeelméjűségéről szól), hogy azokat II. Ulászló korában hozták (ld. m. III. 203–204. l.). Ennek a feltevésnek alaptalanságát FRANKÓI és mások eléggé kimutatták.

²³ L. az 1548:21. 1550:10. és 11. 1553:15. t.-cikkeket.

²⁴ *Quadrupartitum* III. r. 8. cz.: nonnulla ex articulis tempore . . . Mathiae regis, quo E. de Zápolya in palatinum regni ejusdem fuit electus, in *congregatione generali editis*, hic inserenda duximus.

²⁵ Ez alapon támadták meg I. Ferdinánd hívei Zápolya János királyllyá választásának érvényességét. Magy. Orszgy. Eml. I. 46–47.

²⁶ II. Ulászló azonban a nádornak ezt a jogát nem vette figyelembe, sőt az országgyűlés sem sürgette annak érvényesítését. V. ö. FRANKÓI Századok 1899. évf. 494. és kv. l.

²⁷ L. II. könyv VI. fej. 2. §-át.

tum, mely a nemesek katonaállítási kötelezettségét először állapítja meg, kimondja, hogy ha a király távol van az országból, a nemesek az ország védelmére a nádor vezérlete alatt tartoznak a táborba szállani.²⁸ Ezen az alapon fejlődött ki a nádornak, mint a király helyettesének fővezéri hatalma, a melyet a Habsburgok korában is számos törvénycikk biztosított olyképpen, hogy az ország területén tartózkodó idegen haderők tisztjei, bármily nemzetbeliek legyenek is, a nádornak engedelmeskedni tartoznak.²⁹ Neki volt kötelessége az ország külső és belső biztonságáról gondoskodni és e célból az országbíróval együtt a végvidéki várak állapotáról kiküldöttek útján meggyőződni.³⁰

Az 5. cikk a nádor köteletségévé teszi, hogy az országlakók között felmerülő meghasonlításokat és viszályokat egyenlítse ki és a bűnösöknek érdem szerint való megbüntetésével arra ügyeljen, hogy a királyi hatalom és méltóság épségben maradjon. Majd ezzel kapcsolatosan a 6. cikk kimondja, hogy ha a király és nemzet között viszály támadna, a nádor feladata a kibékítést eszközölni, mert tisztségénél fogva ő a k ö z b e n j á r ó a király és a nemzet között (*mediator inter regem et regnum*).

Ezekben a cikkekben a legélesebben van kidomborítva a nádori tisztség politikai jelentősége, azon alkotmányjogi fel fogás, a mely először az aranybulla 31. cikkében nyert kifejezést, midőn az abban foglalt rendelkezéseknek és így az alkotmánynak őrévé a nádort tették meg. Ő neki, mint a szent korona tisztviselőjének feladata a szent korona egész testének érdekét képviselni; úgy a király és a nemzet, valamint a nemzet egyes tagjai között felmerült érdekellentéteket a jog és a méltányosság követelményei szerint kiegyenlíteni. Ez az alkotmányjogi fel fogás nagyobb gyakorlati jelentőséget nyert a Habsburgok korában, a midőn az idegen tanácsadók káros befolyása következtében a király és a nemzet között támadt viszályok kiegyenlítése

²⁸ „Universi regnicolae una nobiscum . . . aut si nos in dicto regno nostro, aliis negociis regni nostri occupati, non essemus, tunc cum domino palatino regni nostri . . . exercituare teneantur.“ Magy. Tört. tár. III. 216. l. — KNAUZ a „non“ szócskát *tévesen* értelemzavaró hibának mondja.

²⁹ 1555: 1. 1618: 4. 1622: 2. 1638: 1. 1659: 1. és 30. t. cz.

³⁰ 1498: 43. 1507: 6. 1647: 61. 1655: 9. t.-czikk. A végvidéki várak kapitányai a nádornak vannak alávetve 1608. k. e. 11. 1647: 61. t.-czikk. A határperekben is ő ítél 1618: 71. 1635: 19. 1659: 62. és 1715: 40.

és a nemzet jogainak megvédése a nádori tisztség egyik legnagyobb jelentőségű feladatává vált.

A 7. cikk arra az esetre intézkedik, ha a király annyira gyenge elméjű vagy hanyag volna, hogy a külföldi követeket ki nem hallgatná, vagy ezeknek nem felelhetne; és rendeli, hogy ilyenkor a király helyett e ténykedéseket a nádor tegye meg. E rendelkezés kapcsolatban áll a 2. cikkel, mely a nádor gyámi, és a 10. cikkel, mely az ő helytartói minőségéről intézkedik.

A 8. 9. 11. és 12. cikkekben a nádor bírói hatáskörének tüzetes megállapítását találjuk. A nádor az első, a legnagyobb az ország rendes birái között: *judicum regni maximus*. Az ő bírói hatalma oly nagy, az ő bírói hatásköre oly terjedelmű, hogy ahhoz hasonló senkinek másnak nincs, csak egyedül a királynak.³¹ Kifejezést nyer ez abban, hogy a nádor bárkit bármiféle peres ügyben, nevezetesen birtokjogi kérdésekben is, az ő ítélőszéke elé (*praesentia palatinalis*) idézhet; valamint abban, hogy a nádor által kiszabott bírságokat a király csak az ő rendkívüli bírói hatalmánál fogva (*non tam ordinaria, quam absoluta potentia et autoritate*) engedheti el. Továbbá a nádor — a mint azt már az 1439. évi decretum is kimondotta és a mint már fentebb is említettük — a király és nemzet tagjai között felmerült perek bírāja.³² Ehhez képest ő ítél a király adományozási jogát és a királyi jogokat érintő perekben. Ilyenek voltak különösen a vámjogra és a kegyúri jogra vonatkozó perek.³³ Végül a kúnok és jászok is a nádor bírói hatósága alatt állanak; ő magát a kúnok ispánjának és bírójának írja (*comes et iudex cumanorum*) és ezen a címen 3000 arany forintot húzott.³⁴ Úgyszintén Dalmáciának is ő a

³¹ 1485 : 9. t.-cz. 1. §.: Et hac in re adeo amplam potestatem, jurisdictionem et auctoritatem habet; ut dempta regia dignitate, *nullus omnino iustitiariorum ampliorem, sed neque parem habeat*.

³² Újból kimondja ezt az 1574 : 18. t.-cz. *Demptis causis inter regem et regnicolas motis, quae iudicio palatinali subjectae sunt*. A nádor által megítélt bírság öt illeti, holott a többi nagybíráké a királyt. *Quadrupartitum* III. 8.

³³ L. pl. FEJÉR C. D. IX. 1. 163—166. H. O. IV. 313. Z. O. II. 271. 273. és 463. V. 359—360. A magszakadási pereket az 1566 : 21. t.-cz. a helytartói törvényszék hatáskörébe utalta; de már az 1574 : 18. t.-czikk az országbíró hatáskörébe tartozóknak mondja. L. még *Quadrupartitum* III. 9.

³⁴ A nádor azonban ezen hatóságot a XIV. és XV. századokban, rendszerint nem maga gyakorolja, hanem a király vagy a nádor által ki-

főbirája, a miért neki bizonyos szigetek jövedelmei jártak, a melyekről azonban bővebb tudósításaink nincsenek.

A 10. cikk azt a nevezetes rendelkezést tartalmazza, hogy ha a király az ország határán kívül tartózkodik, a nádornak mindenkor hivatalánál fogva (*ex officio*) a király helyettesének (*locumtenens regius*) kell lennie. Ilyenkor a király végrehajtó hatalmát a nádor gyakorolja, mindennemű kormányzati és törvénykezési ügyekben éppen úgy rendelkezhetik, mint maga a király, kivéve a kegyelmezést, a koronára háramlott jogok adományozását és más hasonlókat, a melyekben az intézkedés a király személyének van fentartva.

Ez a törvényczikk kiindulási alapja a mohácsi vész után kifejlődő királyi helyettesi vagy a királyi helytartói intézménynek, a mely a magyar alkotmányjognak szintén egyik sajátos alkotása. Egyfelől a király távolléte esetén a nádor a királynak szükségképpen helyettese, a ki a végrehajtó hatalom gyakorlását másra, mint a nádorra, át nem ruházhatja; másfelől, midőn a király az ország határán kívül tartózkodik, a végrehajtó hatalmat közvetlenül nem ő, hanem helyette a nádor gyakorolja, és így a király a saját parancsait, és rendelkezéseit csak a nádor útján foganatosíthatja.

Már a nádori czikkok óta a mohácsi vészig, ha a király távol volt az országból, mindig a nádor a királyi helytartó, de még a külön királyi kinevezést és ennek a kihirdetését megkivánták. Így nevezte ki II. Ulászló helytartókká Geréb Péter és Perényi Imre nádorokat; II. Lajos pedig Báthory Istvánt.³⁵

A Habsburgházbeli királyok állandóan az országon kívül tartózkodván, a királyi helytartói tisztség is állandó jelleget öltött. Azonban I. Ferdinánd és utódai nem tartották meg a törvényt. Báthory István halála után több ízben huzamosabb ideig üresedésben hagyták a nádori tisztséget és királyi helytartót neveztek ki, a ki az országban a királyt megillető kormányzati és birói hatalmat gyakorolja. Így már I. Ferdinánd 1532. évben Thurzó Elek országbirót, majd 1542. évben Várdai Pál esztergomi érseket nevezte ki királyi helytartóvá.³⁶

nevezett ispánok (comites vel iudices). L. ennek példáit: Gyárfás, Jászkúnok története III. 419. I. Hajnik, id. m. 106. I.

³⁵ FRANKÓI (Frankl), A nádori és országbirói hivatal 98. I.

³⁶ U. o. 98—99. I.

A nemzet azonban szívósan ragaszkodott a régi joghoz. Az 1542. évi pozsonyi országgyűlés követelte, hogy a Báthory István halála óta üresedésben levő nádori tisztség betöltessék és annak megvalósításától csak azért állott el, mert a nádort nem részleges, hanem általános országgyűlésen kell megválasztania;³⁷ ellenben Révay Ferencz turóczi főispánt 1543-ban nádori helytartóvá választották. Ezzel létrejött a nádori helytartóság, mely a nádori tisztségtől külön választott királyi helytartóság korában és ezzel kapcsolatosan időnkint fennállott 1608-ig,³⁸ a midőn a k. e. 3. t.-cikk a régi jogot helyreállította, a mely szerint a nádori tisztséget szükségképpen be kellett tölteni.

Minthogy pedig a nádor tisztségénél fogva a király helytartója, a régi jog helyreállításával együtt megszűnt úgy a külön királyi, mint a nádori helytartói tisztség. A nádor a király állandó helytartója, neki nádori tisztségen kívül (*officium palatinale*), külön helytartói tisztsége és hatásköre van: *officium locumtenentiale regium*.

A nádort, mint a király helytartóját, külön birói hatáskör illette meg, mely a király legszemélyesebb birói hatóságában gyökeredzett és a Habsburgok korában a hétszemélyes táblának, mint legfőbb bíróságnak, kifejlődésére vezetett.

A mohácsi veszedelem előtt a király legszemélyesebb bírósága elé tartozó ügyek voltak: a nagyobb hatalmaskodás öt esete,³⁹ a háború idején elkövetett egyéb hatalmaskodások és birtokfoglalások,⁴⁰ a gyámsági ügyek (a király főgyámi jogánál fogva)⁴¹ és az ország rendes biráinak, valamint azok ítélőmestereinek ítéleteivel szemben a király személyéhez fellebbezett perek. Mindezekben az esetekben a király a nagyobb királyi tanács tagjai, a főpapok és a bárók, részvétele mellett személyesen (*propria in persona*) ítél.

Minthogy a mohácsi vész után a király nem lakott többé

³⁷ 1542: 28. t.-cz.: in comitiis generalibus et non in particularibus per suffragio omnium statuum et ordinum regni, palatinus eligi solet.

³⁸ FRANKÓI, id. m. 104—106. Már Zápolya Imre halála után a nádori tisztség betöltetlenül maradván, 1487—1492. évig Orbán egri püspök és kincstartó helyettesítette a nádort. U. o.

³⁹ 1498: 8. t.-cz.: Invasio domorum nobilium, detentio, verberatio, vulneratio ac interemtio nobilium. L. még az 1474: 15. t.-cikket.

⁴⁰ 1518: 17. t.-cz.

⁴¹ HAJNIK, id. m. 43. l.

az országban, nem érintkezhetett közvetlenül a királyi tábla tagjaival, a király személyes részvétele is a bíraskodásban megszűnt. A legszemélyesebb bíraskodásához kötött hatáskör lassankint átszállott a nádorra, mint királyi helytartóra.

A XVI. század közepe óta számos törvénycikk intézkedik a királyi helytartó birói működéséről és hatásköréről.⁴² Ezekből látjuk, hogy a külön kinevezett királyi helytartó köteles állandóan a jogszolgáltatásban résztvenni és azokban az ügyekben, a melyek azelőtt a király legszemélyesebb bírósága elé tartoztak, ítélni.⁴³ Ígyképpen kifejlődik a királyi helytartóbíró-ság (*iudicium locumtenentis vel locumtenentiae*) fogalma,⁴⁴ a mely elé ugyanazok az ügyek tartoztak, a melyekben azelőtt a király személyesen ítélt. A nádor ezekben az ügyekben királyi helytartói hatalmánál fogva (*auctoritate locumtenentiae*) bíraskodik.⁴⁵

Ennek a fejlődésnek alapján mondja az 1574:18. t.-cikk, hogy a „helytartó úr a legelső bíró (*primarius iudex*), a ki a királyi felség távollétében az ország összes bíráinak ítéleteit, a melyek föllebbezés során eléje kerülnek, vagy helyben hagyni vagy megjavítani szokta“. Már ez a tétel is bizonyítja, hogy a királyi helytartóbírósnak, különösen mint felebbviteli bíróságnak, jelentősége jutott előtérbe, a mi lassankint arra vezetett, hogy a helytartóbíróság, mint felebbviteli bíróság a nádor elnöksége alatt külön szervezetet nyert és kivált a királyi táblából.

Az 1566:22. t.-cikk még csak annyit mond, hogy a felebbezések elbírálásánál a helytartó mellett a főpapok és a bárók közül az eddigi szokás szerint legalább kettő-kettő legyen jelen; de az 1572. évi II. decretum 6. cikke közelebbről is

⁴² Már Thurzó Elek királyi helytartónak kinevezési okmányában benn van a birói hatáskör a király személyéhez fellebbezett ügyekre nézve: *Quod habeat facultatem administrandi iustitiam, etiam omnem appellationem.* FRAKNÓI, id. m. 150. l. Ugyanígy Várdai Pál kinevezési okmányában. Közölve a *Corpus Juris*ban.

⁴³ L. az 1542 (Pozsonyi): 46. 1543:32. 1545:34. és 35. 1546:35. 1548:19. 1550:57. 1552:28. 1553:20. 1556:34. és 1566:21. törvény-cikkeket.

⁴⁴ 1546:35. t.-cz.: „iudicia, quae ad officium locumtenentiae spectant.“ 1550:57.: „iudicia locumtenentis.“ L. még az 1563:25. t.-cikket.

⁴⁵ 1559:39. t.-cz.: „dominus palatinus causas illas . . . auctoritate locumtenentiae continue adjudicare non praetermittat.“

meghatározza a helytartóbiróság tagjait, kimondván, hogy a helytartó a felebbezések felülvizsgálatát a főpapok közül az egri és a veszprémi püspökkel, a bárók közül pedig Bánffy Lászlóval, a nádori helytartóval, Révay Mihály és Koromy Jánossal eszközölje.⁴⁶ Ezzel a hétszemélyes tábla (*tabula septemviralis*) már lényegében megalakultnak tekinthető.⁴⁷

Még egy fontos joga volt a nádornak, mint királyi helytartónak és ez a birtokadományozási jog 32 jobbágYTELEK erejéig. Ezt a jogot a nádori cikkek nem említik sőt a 10. cikk, mely a nádor helytartói hatásköréről szól, a birtokadományozási jogot kizárólag a királynak látszik fentartani.⁴⁸ Mindazonáltal az okmányok igazolják, hogy a nádorok a birtokadományozási jogot úgy a nádori cikkek előtt, mint azután gyakorolták.⁴⁹ Nem lehet kétség az iránt, hogy e jog a nádorokat csak mint királyi helytartókat illette meg. Erről tanuskodik, hogy midőn a nádor nemlétében kinevezett királyi helytartók kormányozták az országot, nekik ezt a jogot a királyi kinevezési okmányok kezdettől fogva biztosították és az 1567. évi decr. 26. t.-cikke a helytartók eme jogát törvénybe iktatta.⁵⁰ Majd midőn a régi jogot a nádori tisztség betöltésére nézve 1608. évben visszaállították, a következő évi országgyűlés a nádor birtokadományozás jogát szintén törvénybe foglalta.⁵¹

Végül a nádor Pest, Pilis és Solt vármegyéknek főispánja,⁵² az országgyűlésnek és később a felső táblának elnöke, vala-

⁴⁶ Az 1582:4. t.-cz. 6. §-a szerint a felebbviteli törvényszék áll a királyi helytartó és a nádori helytartó mellé rendelt három főpapból (köztük Telegdy pécsi és Mossóczy váci püspök) és három főúrból.

⁴⁷ A hétszemélyes tábláról intézkedik az 1715:24. t.-cz.: „tüm in tabula regia, tüm etiam *septemviri*.” L. még az 1723:24. t.-cikket.

⁴⁸ 1485:10. t.-cz. 1. §. *Demptis tamen gratiis et donationibus iurium, ad coronam devolutorum.*

⁴⁹ Nádori adományok már Zsigmond korában előfordulnak, a midőn már a nádorok egyszersmind királyi helytartók voltak, valamint később is. L. a példákat FRAKNÓI, id. m. 78. és 103. I. BARTAL, *Commentaria* III. 124. Hunyadi János mint kormányzó, 32 jobbágYTELEK erejéig adományozhatott 1446:12. t.-cz. 2. §. KOVACHICH, *Sylloge* 113. I. KELEMEN, (*Institutiones juris hung. priv.* III. 135. I.) és FRANK (*Principia juris civ. Hung.* I. 168.) *tévesen* ebből származtatták a nádori adományokat.

⁵⁰ 1567:26. t.-cz. 4. §.

⁵¹ 1609:66. t.-cz. L. még 1659:30. 1681:1. t.-cikket.

⁵² 1659:76. 1751:2. és 25. t.-cz.

mint elnöke a királyi tanácsból átfejlődött helytartótanácsnak és a király helyett viseli a főgyámi tisztelet.⁵³

A nádori tisztség már az 1439. évi decret. 2. cikke szerint választás útján tölthető be. Újból biztosítják ezt a jogot a nemzet részére a későbbi decretumok,⁵⁴ sőt az 1526. évi rákosi decretum 22. cikke kimondotta azt is, hogy a nádor tisztsége élet-hossziglan tart és a nádort csak olyan büntett miatt lehet állásától megfosztani,⁵⁵ a melynek büntetése fejvesztés. A nádorválasztás módozatát a régi jog helyreállításával kapcsolatosan az 1608. k. e. 3. t.-cikk állapította meg olyképpen, hogy a király két katholikust és két evangélikust jelöl ki a rendek sorából és ezek közül az országgyűlés választja azt, a kit legalkalmasabbnak ítél.

3. §. Az országbíró. A királyi bíróságok szervezete. Az ország rendes birái (*judices regni ordinarii*).

A király nemcsak az állami főhatalom birtokosa, hanem legfőbb bíró is, ki mint ilyen személyesen bíraskodik, közvetlenül résztvesz az ítélkezési jog, a bírói hatalom gyakorlásában. A király azonban az ő bírói hatalmát a személyéhez kötött hatáskörben nem volt képes mindenkor személyesen gyakorolni, az elintézendő ügyek felszaporodása következtében szükségképpen helyettesekre szorult. Kezdetben a király helyettese a nádor volt, majd az aranybulla óta a nádor helyébe a *judex curiae* lépett, a kit magyarul „országbíró“-nak neveztek.

A XIII. század óta a király bírói személyiségének helyettesítője az országbíró, ő képviseli a király rendes bírói jelenlétét, a *praesentia regia*-t, ő a királyi kúriában működő törvényszéknek elnöke. A király jelenléte elé idézést egynek tekintették az országbíró elé idézéssel (*ad praesentiam regiam seu judicis curiae suae*)¹ A XIV. században már az általa tartott királyi törvényszék (*sedes judiciaria regia*), a bírósági exempcióktól

⁵³ 1659:30. 1715:68. t.-cz.

⁵⁴ L. az 1492:33. 1526 (rákosi):2. 1543:28. t.-czikket.

⁵⁵ 1526:22. t.-cz. 2. §.: Et pro tali quidem crimine, ut non saltem officio, sed et capite privetur.

¹ L. pl. H. O. V. 307. TELEKI. XII. 266.

eltekintve, minden fontosabb polgári és büntető perben ítélkezhetett, még a fej- és vagyonvesztésre irányuló perekben is, a mint ezt az 1351. évi decr. 9. cikke tanúsítja.²

Habár a király személyes birói hatósága elé tartozó ügyeket a királyi kúriában rendszerint az országbíró látta el, mindazonáltal voltak olyan ügyek is, a melyekben a király maga ítelt, vagy csak az, a kit ezzel külön megbízott. Ilyenek voltak azok az ügyek, a melyeket a királyi kiváltságlevelek kivettek az országbíró biráskodása alól és a király legszemélyesebb biráskodása elé utaltak.³ A királynak ezt a legszemélyesebb biráskodását szemben a rendes *praesentia regia*-val, a melyet az országbíró látott el, királyi különös jelenlétnek (*specialis praesentia regia*) nevezték és az idetartozó ügyekben a király az udvari vagy főkancellár (*summus cancellarius*) közreműködését vette igénybe. A főkancellár, vagy helyettese, az alkancellár készítette elő az ügyeket az ítélelhozásra, ő volt az előadó, midőn a királyi törvényszéken a király elnökölt, ő állította ki az ítéleleveleket és a király akadályoztatása esetén őt bízta meg a helyettesítéssel.

Az udvari vagy főkancellár ezen az alapon a királyi kúria rendes birájává lett, külön birói hatáskört nyert és a főkancellár elnöklete alatt álló királyi különös jelenlét bírósága, mint külön szervezett bíróság, másfél századig állott fenn külön segédszeméllyel és külön pecséttel.⁴

Midőn a királyi különös jelenlét bírósága külön szervezetet nyert, akkor már a király legszemélyesebb bíróságát nem nevezték többé *specialis praesentia regia*-nak, hanem *personalis praesentia regia*-nak, királyi személyes jelenlétnek, a mely alatt Zsigmond uralkodásának végeig azt a bíróságot kell érteni, a

² Si quis nobilis ordine iudicarii in facto potentiali . . . ac sententiae capitalis pro quocunque facto, in praesentia palatinali et iudicis curiae nostrae . . . convictus fuerit.

³ A bírósági exemptions az Anjouk alatt lettek gyakoriak a királyi különös védelembe fogadás (literae protectionales) alapján és ezzel kapcsolatosan a specialis praesentia regia kifejezés is. L. pl. Anj. okm. I. 144. II. 463—467. III. 186. Z. O. II. 120—121. FEJÉR C. D. IX. 5. 456—459. — V. Ö. HAJNIK, A király bírósági személyes jelenléte 6—7. l.

⁴ 1459 : 35. t.-cz. 3. §. : Et sigillum specialis praesentiae suae dandi ad conservandum, cui maluerit, cum idem suae maiestatis est, habeat facultatem. KOVACHICH, Sylloge 172. l.

melynél a király személyesen bíraskodott, ő maga elnökölt.⁵

Az 1435. évi II. decretum azt a nevezetes változást tette a királyi törvénykezés terén, hogy a nagyobb hatalmaskodás eseteit elkülönítvén a kisebb hatalmaskodástól, azokat a királyi személyes jelenlétnak vagy a nádornak vagy az országbírónak hatáskörébe utalta, hogy a panaszos esküje alapján a hatalmaskodót fejevesztésben marasztalják.⁶ A hatalmaskodási perek mindinkább elszaporodván szükségessé vált a király személyes jelenlétét is állandóan helyettesíteni és a királyi személyes jelenlét bíróságát állandó szervezettel ellátni.

A személyes jelenlét bíróságánál a királyt kezdettől fogva a titkos kancellár (*secretarius cancellarius*) helyettesítette, a ki a Károly Róbert alatt keletkezett kisebb királyi kancellária élén állott⁷ és mint a bírósági okmányok szerkesztője a jogban jártas egyén volt. Midőn a személyes jelenlét, a *personalis praesentia*, bírósága 1453. év óta állandó jelleget öltött, a titkos kancellár állott annak az élén, ő lett a király személyes jelenlétének állandó helyettesítője, a királyi személyes jelenléti bíró, a ki egyenesen a király nevében ítél.⁸

A királyi különös jelenlét és a királyi személyes jelenlét bíróságai egy ideig, nevezetesen 1464. évig, egymás mellett állottak fenn. Minthogy azonban az 1462. és 1463. évi decretumok a rövid határidőre szóló pereket a királyi személyes jelenlét bírósága elé utalták,⁹ a különös jelenlét bírósága teljesen feleslegessé vált; Mátyás azt a királyi személyes jelenlét bíróságába beolvasztotta és a fő- és a titkos kancellária méltóságokat egy kézben egyesítette.¹⁰ Ettől az időtől kezdve

⁵ L. ennek példáit: FEJÉR C. D. X. 4. 679—680. H. O. II. 289. Z. O. II. 242.

⁶ 1435 (II.): 5. t.-cz. princ. mediantibus eorum et dicti capituli literis... in *personalem nostram praesentiam regiam* aut *palatinalem* seu *judicis curiae nostrae* transmittant. 1. §.: nos, vel iudex alius, ad quem causa transmissa fuerit, iuramentum capitis decernendo, tandem finalem sententiam proferemus et proferre tenebimur.

⁷ L. e fejezet 5. §-át.

⁸ Vitéz János, váradi püspök volt az első titkos kancellár, a ki egyszerűs mind királyi személyes jelenléti bíró. A legrégibb pecsét, mely ezt a bíróságot jelzi, 1453. évből való. V. ö. HAJNIK, id. m. 15. és kv. l.

⁹ 1462: 1. 1463: 21. t.-czikk.

¹⁰ De még Mátyás uralkodása idején külön-külön is viselik ezt a tisztséget. HAJNIK, id. m. 18. l.

már a bírósági exemcziókra vonatkozó okmányok csak a személyes jelenléti bíróságot említik.

Ezen egyesítés után a királyi személyes jelenlétnak tulajdonképpeni helyettesítője a titkos kancellár. Az 1486. évi decretum 68. cikke az ország rendes bírait megállapítván, ezek között a nádor és az országbíró után mint harmadikat említi a titkos kancellárt.¹¹

A titkos kancellár azonban akár volt ő egyszersmind főkancellár, akár nem, egyéb elfoglaltsága következtében nem volt képes a királyi személyes jelenlét elé tartozó peres ügyeket elintézni, szükségképpen szintén helyettesre szorult. Ez alapon keletkezett egy új bírói tisztség, a személynöki tisztség, a melynek viselőjét az okmányok a királyi személyes jelenlét bírósági helytartójának, latinul: *personalis praesentiae regiae in judiciis locumtenens*-nek, később egyszerűen *personalis*-nak, magyarul személynöknek nevezik. Már az 1486. évi decretum 68. cikke a titkos kancellárt helyettesítő személynököt úgy említi, mint az ország harmadik nagy bíróját, a kire a király bírói pecsétje van bízva és a ki a királyi személyes jelenlét elé tartozó ügyekben rendszerint ítélni szokott.¹²

A királyi személynöki tisztséget eleinte papi egyének viselték, de már az 1507. évi decr. 4. cikke elrendelte, hogy a király bírói pecsétje, a mely alatt az összes főbenjáró ítéleteket kiadni szokták, ezentúl a jogtudományban és a törvényekben jártas, érdemes világi egyénnek kezére bízassék.¹³ Megújította ezt az 1514. évi decr. 55. cikke azzal, hogy a személynök állandóan Budán lakjék, a melynek alapján még ugyanazon évben *Werbőczy István* lett az első világrendű személynök.

A király legszemélyesebb biráskodása a személynöki bíróság létrejötte után sem szűnt meg teljesen. Egyéni

¹¹ 1486: 68. t.-cz. 1. §.: Idcirco declaratur hic per expressum quod iudices ordinarii sunt: imprimis palatinus, deinde iudex curiae et postmodum secretarius, cancellarius.

¹² 1486: 68. t.-cz. 1. §.: ... et postmodum secretarius cancellarius, si praesens fuerit, sin autem non, *locumtenens*, hoc est, qui sigillum iudiciale regiae majestatis pro tempore tenet.

¹³ 1507: 4. t.-cz. 2. §.: Quod amodo deinceps, sigillum iudicum regiae majestatis (sub quo universae sententiae capitales, aliaeque literae super punitionibus, poenisque malefactorum et capite plectendorum emanari solent) persona secularis benemerita, iuriumque et literarum perita teneat.

illetékesség alapján az 1486. évi decr. 21. cikke értelmében a király személyesen ítél az örökös és szabad grófok ügyeiben,¹⁴ ezenkívül — a mint már fentebb előadtuk — a nagyobb hatalmaskodás öt esetében, a háború tartama alatt elkövetett újabb birtokfoglalási és hatalmaskodási esetekben, a lovagi bíróság elé tartozó, valamint a gyámsági ügyekben, végül az ország rendes biráinak a királyi táblán hozott ítéletei ellenében a királyhoz felebbezett perekben (*provocatio vel appellatio ad regem*).

Mindezen ügyek ellátása végett külön szerv nem fejlődött ki többé a királyi kúriában, hanem a király az ország egyik nagybirájának közreműködését vette igénybe. A király a főpapokkal és főurakkal, a nagyobb tanács tagjaival tartotta a törvényszéket, különösen, ha az ő személyéhez felebbezett ügyekben ítél, a midőn a nagybirák és ítélőmestereik, valamint a királyi tábla ülnökei jelen lehettek ugyan, de felszólási és szavazati joguk nem volt.¹⁵ A felebbezett ügyet az a nagybíró adta elő, a kinek ítélete ellen történt a felebbezés.

A hűtlenségi perek szintén a király legszemélyesebb bírósága elé tartoztak az 1495. évi decretum 3. cikkének meghozataláig, a midőn erre kizárólag csak az országgyűlés lett jogosítva.¹⁶ Az idézés ilyenkor a király elé a legközelebbi országgyűlésre szólott és az országgyűlés a személynök vádjára hozta az ítéletet, a melyről az ítélő-levelet az országgyűlés jelen volt tagjainak nevében az ország mindhárom nagybirájának pecsétje alatt adták ki.¹⁷

¹⁴ 1486 : 21. t.-cz. 1. §.: „demptis duntaxat perpetuis comitibus, qui ex vetustissima divorum regum ordinatione, solius regiae majestatis iudicis reservari intelliguntur“. Ezt a kiváltságot törekszik megszüntetni az 1495 : 15. 1526 (rákosi) : 33. 1647 : 92. t.-czikk.

¹⁵ 1500 : 7. t.-cz. 1. §.: Tunc tempore revisionis et discussionis hujusmodi causarum, praefati iudices ordinarii, magistri proto-notarii et caeteri sedis judicariae coassessores interesse poterint. 2. §. Attamen ad ulteriorem et evidentiore earundem causarum discussionem verba facere non valebunt.

¹⁶ A hűtlenség eseteiben a király a főpapok és bárók tanácsával ítél : 1464 : 3. és 1492 : 13. t.-cz. A hűtlenség eseteit részletesen megállapítja az 1462 : 2. és az 1495 : 4. t.-cz. A hűtlenség egyes eseteiről szól 1405. (II.) 9. 1435. (II.) 24. 1453 : 6. és 7. 1458 : 6. t.-cz.

¹⁷ L. az 1526. évi országgyűlés ítéletét Werbőczy István és Szobi Mihály hűtlenségi perében. HORVÁTH ISTVÁN, Werbőczy István emlékezete. II. k. 245—250. l. FRANKÓI, Werbőczy István életrajza. 227—238. l.

A XV. század közepe óta a királyi biráskodás a nádor, az országbíró és a személynök kezében van letéve. Ők az ország nagybírái, a jogszolgáltatásnak igazi oszlopai, a király személyes birói hatóságának örökösei, a kiket a források éppen azért, mert az egész országban rajtuk nyugszik a legfőbb biráskodás, az ország rendes biráinak (*iudices regni ordinarii*) neveznek, de helyesen nevezhetjük őket nagybíráknak is. A nemesek minden fontosabb polgári és büntető pöre e nagybírák egyikének elnöklete alatt nyert elintéztést.¹⁸

A nagybírák hatásköre nem volt szorosan elkülönítve egymástól, de mégis bizonyos ügyekre nézve, részint a törvény, részint a gyakorlat megállapította a hatáskörüket. A nádor ítelt minden oly ügyben, mely a királyi jogokat érintette, mert ő a *iudex medius* a király és a nemzet között; azonkívül ő ítelt a kúnok rendes biróságaitól felebbezett perekben is.¹⁹ Az országbíró ítelt a magszakadási perekben,²⁰ az erdélyi részekből, valamint Dalmát-, Horvát- és Tótországból felebbezett,²¹ nemkülönben a lovagi bíróság (*curia militaris*) elé tartozó ügyekben. Végül a személynök bírósága elé tartoztak a vármegyéktől felebbezett, valamint a rövid folyamatú és a hatalmaskodási perek.

A hatásköri megállapítástól el lehetett térni, ha az illetékes nagybíró érdekelt volt vagy állása nem volt betöltve, a midőn a másik nagybíró királyi meghagyás alapján a hozzá átutalt ügyben teljes joghatállyal ítéltetett.

A nagybírák mindenike a királyi kúriában ugyanazon bíró-társakkal, a királyi tábla tagjaival ítelt. A királyi kúriában működő bíróság — a mint már fentebb előadtuk — a XV. század folyamán nyert határozottabb szervezetet, a midőn már annak tagjait pontosabban megállapíthatjuk.²² A királyi táblának tisztségüknél fogva tagjai: az ország rendes bírái, azok helyettesei (az alnádor,

¹⁸ 1486 : 68. t.-cz. 3. §.: Appellantur autem *iudices ordinarii*; quia quamlibet causam discutere, et ipsi soli, eorumque vices-gerentes, ad sedem judiciariam non vocati intrare . . . possunt. V. ö. 1492 : 42. t.-czikket. A XV. század elejéig a tárnokmester is az ország rendes bírái között foglalt helyet, de később kiválik a királyi kúriából, önálló bírói hatósággal (*praesentia magistri tavernicorum*) lesz felruházva és saját kúriájában ítélkezik Budán. L. az 1405. (I.) : 4. és 12. 1405. (II.) : 11. t.-czikket.

¹⁹ L. az előbbi §-t.

²⁰ HK. I. r. 30. cz. 1574 : 18. t.-cz.

²¹ 1500 : 6. t.-cz. HK. III. r. 3. cz. 6. §. 1574 : 18. t.-cz.

²² L. ezen fejezet 1. §-át.

alországbíró és személynök) valamint az ítélőmestereik és a kiket ők oda külön meghívják. Nem voltak kötelesek, de szabadságukban állott bármikor megjelenni és az ülésben részt venni, a tárnokmesternek, a főseneschallnak, Dalmácia, Horvátország és Szlavónia bánjának és az erdélyi vajdának, valamint az ő ítélőmestereiknek és birói helyetteseiknek.²³ Ezek után következnek azok a főpapok, bárók és nemesek, a kiket a király, az országgyűléssel együttesen, a királyi tábla állandó tagjaivá, ülnökeivé (*coassessores*) kirendelt.²⁴

A három nagybíró ítélőszéke tulajdonképpen csak az elnök és az előadó személyében különbözött egymástól, mert az ítélőbírák ugyanazok voltak. Az ország nagybírái csak elnökei az ítélőszéknek, ők vezetik és irányítják a törvénykezést, kiadják az idéző parancsokat és gondoskodnak az ítéletek végrehajtásáról; de a birói *cognitio*, az ítékezés a bírótársak feladata.

Az ország rendes biráinak a törvénykezés vezetésében legkiválóbb segédei voltak kezdetől fogva a főjegyzők (*protonotarii*). A nádornak és az országbírónak már a XIII. században volt főjegyzőjük;²⁵ a XIV. században keletkezett a királyi különös jelenlétnék és a XV. században a királyi személyesnek főjegyzői tisztsége.²⁶ Midőn 1464. évben e két bíróság a királyi személynök vezetése alatt egybeolvadt, neki, mint a királyi személyes jelenlét képviselőjének, két *protonotarius*-a van, ellenbe na nádornak és az országbírónak egy-egy; összesen tehát négy.

A XV. század folyamán az ítélethozás súlypontja, a peres ügyek eldöntése mindinkább a *protonotarius*-okra helyezkedik. Ők tanulmányozták és készítették elő az ügyeket az ítélelhozatalra, sőt később ők formulázták az ítéleteket és terjesztették elő az elfogadásra; miért is joggal nevezték őket az ítélet mestereinek vagy ítélőmestereknek.

Már az 1471. évi decretum az ítélőmestereknek hagyja meg, hogy mindenkinek igazságot szolgáltatassanak.²⁷ Majd az 1486. évi decretum 20. cikke megtiltja, hogy a királyi törvény-

²³ 1486 : 68. 1492 : 42. t.-cz.

²⁴ 1495 : 8. 1498 : 2. 1500 : 10. 1507 : 3. t.-cz.

²⁵ L. II. könyv IV. fejj. 3. §-át.

²⁶ *НАЖНИК*, id. m. 10. l.

²⁷ 1471 : 14. t.-cz. Item, quod magistri proto-notarii unicuique faciant iustitiam sub poena consveta.

széken kívül magánlakásukon ítéleteket hozzanak és elrendeli, hogy az ítéleteket az ítélőszéken fel kell olvasni és a másik ítélőmester pecsétjével is ellátva írásban kell kiadni. Az ítélőmesteri tisztség nagy jelentőségéről tanuskodik az 1518 (bácsi): 40. t.-cikk, mely elrendeli, hogy az alnádor, az alországbiró és az ítélőmesterek a királyi tanácsban mindenkor részt vegyenek. Az országgyűlésnek is tagjai voltak;²⁸ később a két kamara-rendszer életbelépése után a nádor és az országbiró ítélőmestere a felső táblán a jegyzői tiszteletet látta el.

A királyi kúriában működő rendes bíróságokon kívül találunk még egy kivételes jellegű bíróságot is, a lovagi bíróságot (*curia militaris*), melynek eredete az Anjouk korába vezethető vissza,²⁹ midőn a lovagi intézmény nálunk nagyobb jelentőségre emelkedett és Károly Róbert alatt a király személyének védelmére létesített testőrség (*aulae regiae milites*) intézménye életbelépett.³⁰

Az udvarhoz tartozó lovagok, vitézek személyes becsületét érintő ügyekben a bíraskodást vagy a király személyesen, vagy helyette az udvari ispán (*comes curiae*) gyakorolta, a mely tisztséget állandóan az országbiró viselte, mint járulékos tisztséget. Később már nemcsak az udvarhoz tartozó lovagok, hanem mások is fordulhattak a becsületet érintő ügyekben a lovagi bíróság elé, a mi által ez a bíróság általános jellegű és kiterjedtebb hatáskört nyert.³¹

A lovagi bíróság elé lehetett vinni mindazokat az ügyeket, a melyek a becsületet érintőknek tekintettek (*causae in factum honoris*). Ilyenek voltak első sorban, ha valaki hite (*fides*), becsülete (*honor*) és embersége (*humanitas*) alatt elvállalt kötelezettségének vagy ígéretének eleget nem tett, valamint, ha a részéről biztosított menedéket (*salvus conductus*) megszegte. Továbbá, ha valaki mást becsületében szóval vagy tettel súlyo-

²⁸ 1608. k. u. 1. t.-cz.

²⁹ HAJNIK, Bírósági szervezet és perjog. 60. és kv. 1.

³⁰ L. e. könyv II. fejr. 5. §-át.

³¹ A lovagi bíróság hatáskörére és eljárására vonatkozó szabályokat közli a Corpus Juris Hungarici ily cím alatt: *Observationes processus causarum militaris curiae regiae in facto honoris usu receptae*. — Továbbá a Quadripartitum III. r. 9. és 10. címében.

san megsértett, ha titokban útonállva támadott, vagy ha a tanuk nélkül felvett kölcsönt eltagadta.³²

Általános szabály gyanánt állott, hogy mindig a sértett féltől függ: vajjon a lovagi bíróságot igénybe akarja-e venni, vagy sem; de a törvény tiltotta a királyi kúriában rendes eljárás útján elintézendő pereknek a lovagi bíróság elé vitelét.³³

A lovagi bíróság előtt több tekintetben más eljárást követtek, mint a rendes bíróságok előtt és ennek a kivételes jellegű eljárásnak szabályait a *Corpus Juris* függelékében találjuk. Az idézés nem a rendes bírósági határidőkre, hanem meghatározott napra szólt. Mindenik fél tartozott személyesen megjelenni, mert az elmaradást becsületvesztéssel sújtották.³⁴ A főbizonyítási eszköz a bajvívás volt, melynek alkalmazását az 1486. évi decretum már csak e bíróság előtt engedte meg.³⁵ A perben elbukott felet becstelenség érte, a melynek következménye a Hármaskönyv szerint nemcsak a jogképességnek elvesztése volt, hanem az emberi társaságból való teljes kizárás, a kiközösítés is. Ez alól még a királyi kegyelem sem menthetett fel.³⁶

4. §. A tárnokmester és a főkincstartó. A kamara-rendszer életbeléptetése.

I. A tárnokmester (*magister tavernicorum*) az Árpádok korában a királyi kincstár kezelője és őre volt; azon kor pénzügyminisztere, a ki a királyi jövedelmek beszedésére és hováfordítására felügyelt. Az ő hatósága alatt állottak mindazok, a kik a királyi jövedelmek közvetlen beszedésével és kezelésével foglalkoztak, ú. m. a kamaraispánok, a pénzbevéltők, vám- és adószedők. Továbbá ő a királyi kúriában a király legfőbb földesúri hatalmának (*dominium naturale*) képviselője és ez

³² L. a lovagi bíróság szabályait a *Corpus Juris*ban és a *Quadripartitum* III. r. 9. címében.

³³ 1525: 30. t.-cz. Item de cetero causae in curia regia cum processu solito regni hactenus tractari consuetae in causam honoris non convertantur. KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. 41. l.

³⁴ Observationes 2. pont.

³⁵ 1486: 18. t.-cz.

³⁶ HK. II. r. 30. cz. — V. ö. Observationes 5. 11. 12. pont.

alapon kerülnek hatósága alá a királyi városok, mint a királyi kincstárnak jövedelmi forrásai. A városok bírósága, a városi tanács ellen közvetlenül a királynál lehetett panaszt emelni és ilyenkor a király helyett a tárnokmester szolgáltatta az igazságot.¹

A vegyesházbeli királyok korában már az Anjouk alatt a tárnokmesteri tisztség nevezetes átalakuláson megy keresztül. A királyi városok felvirágzásuk következtében mindinkább országos jelentőséghez, majd Zsigmond alatt országos rendiséghez jutnak. Kibontakoznak abból a jobbágyi viszonyból, a melyben azelőtt a királyi hatalommal szemben állottak; az államot jelképező és az államhatalmat birtokoló szent koronának vagyonává és mint az országgyűlésen résztvevők, a szent koronának tagjaivá lesznek.

Ezzel a fejlődéssel kapcsolatosan az állandó jellegű országos adók behozatala következtében a királyi jövedelmek kezelése új alapokra helyezkedett, újabb szervezetet nyert, a mi lehetetlenné tette, hogy a tárnokmester mindkét irányú feladatának megfelelhessen. A királyi jövedelmek kezelését egy másik királyi főtiszt, a főkincstartó veszi át; ellenben a tárnokmester a szabad királyi városok bírója marad.

A tárnokmester a XIV. században még a királyi kúriában ítélte a királyi bíróság főpapi, főúri és nemesi tagjaival éppen úgy, mint a nádor vagy az országbíró. De már a XV. század elején, midőn a városok országos jelentőséghez, közjogi álláshoz jutnak, a tárnokmester kiválik a királyi kúriából, külön bírói hatóságot kap (*praesentia magistri tavernicorum*),² saját kúriájában, Budán függetlenül a királyi kúriától szolgáltatja az igazságot. A tárnoki ítélőszék tagjai nem azonosak többé a királyi bíróság tagjaival; azokat hovatovább nem a nemesek sorából, hanem a városi polgárok közül vették, a tárnoki ítélőszék a városok küldöttjeiből alakult,³ a mi szintén egyik bizonyítéka a városi szabadság hatalmas fejlődésének.⁴

¹ L. II. könyv IV. feje. 3. §-át.

² 1405 (II.): 11. t.-cz. 2. §.: ad praesentiam magistri tavernicorum nostrorum possint appellare.

³ A nemesek még Mátyás korában egy ideig részt vettek a tárnoki ítélőszéken. KOVACHICH, Form. Solen. Styli 300. l.

⁴ A tárnokjogi czikkek 3-ika is a városi szabadság biztosítéka gyanánt tekinti, hogy nemesek és mások a városi küldötteken kívül részt nem vehettek a bíróságban: „ne antiqua libertas privilegiaque ipsarum

A szabad királyi városok azonban nem tartoztak valamennyien a tárnokmester felebbviteli bírósága, a tárnoki szék alá, mert már a XIV. századbéli kiváltságlevelek az újabb keletű városoknak rendszerint megengedik, hogy vagy az anyavároshoz, a melynek jogával megadományozva lettek, vagy a tárnokmesterhez felebbezhessenek.⁵ Ennek megfelelően rendezte Zsigmond a városok felebbezési viszonyait és az 1405. évi *decretum minus*-ában kimondotta, hogy csak a régibb városok állanak szükségképpen a tárnokmester bírói hatósága alatt, ellenben az újabb városoknak szabadságában áll az anyavároshoz felebbezni. Mindkét esetben a király személyes jelenléti bíróságát, mint végső forumot lehetett igénybe venni.⁶

A tárnokmester ítélőszéke alá kezdettől fogva csak hét szabad királyi város tartozott, ú. m. Buda, Nagy-Szombat, Pozsony. Sopron, Bártfa, Eperjes és Kassa, a melyekhez járult régi szabadságának visszaadása következtében II. Ulászló korában Pest.⁷

Annak a körülménynek, hogy e városok bíróságától hosszú időn át egészen külön bírósághoz a tárnoki ítélőszékekhez (*sedes tavernicalis*) történt a felebbezés, az a nevezetes eredménye volt, hogy a tárnoki ítélőszék előtt eldöntendő peres ügyekben bizonyos egységes elvek, jogtételek emelkedtek érvényre, a melyeket összességükben KOVACHICH nyomán tárnoki jognak: *jus tavernicale*-nak szoktunk nevezni.⁸ A *Corpus Juris* függelékei közé felvett tárnokjogi cikkek (*Articuli Juris Tavernicalis*) a tárnokmester ítélőszékének összeállítását, hatáskörét és az eljárásának szabályait állapítják meg. Keletkezésük idejére nézve Zsigmond, I. Mátyás és II. Ulászló korából valók.⁹ A Laki Thúz János tárnokmester által Mátyás korában készült tárnokjogi feljegyzések: az

civitatum, per iudicia nobilium aut aliarum extranearum personarum quomodolibet infringi aut supplantari videantur“.

⁵ Ez alapon keletkeztek a városi jogcsaládok. V. ö. DEMKO K., A felsőmagyarországi városok 11. és kv. l.

⁶ 1405 (I.): 4. és 12. t.-cz. 1405 (I.): 11. t.-cz.

⁷ A budai jogkönyv szerint Zsigmond vagy Mátyás tette volna Pestet szabad királyi várossá. MICHNAY és LICHNER, id. m. 263—264. l. II. Ulászló egyik oklevele ellenkezőt látszik bizonyítani. Oláh-féle form. 65. l.

⁸ A tárnoki jognak különböző korból eredő feljegyzéseit összeállította: KOVACHICH, Codex authenticus juris tavernicalis. 1803. Külön tanulmányt írt róluk WENZEL, A XV. századi tárnoki jog 1878. KASSAY ADOLF, Tárnokszék és tárnoki cikkek. WAGNER S., Jurisdictio Tavernicalis 1834.

⁹ A tárnokjogi cikkek száma a Corp. Jurisban 41.

ú. n. *Vetusta Jura Civitatum sive Jura Civilia* magánjogi, büntetőjogi és perjogi szabályokat tartalmaznak.¹⁰

A tárnokmesteri ítélőszéket Budán évenként kellett megtartani. Tagjai voltak a tárnokmester elnöklete alatt az altárnokmester, a tárnoki ítélőmester és a hét, illetőleg nyolcz tárnoki város küldöttei. Mindenik városnak két-három, a jogban jártas, idősebb egyént kellett küldeni, de az érvényes határozatok hozatalára elég volt öt város küldötteinek a jelenléte.¹¹

A tárnokmesterhez való felebbezést már Zsigmond király korlátozta. Sem büntető ügyekben, sem a végrendeletből eredő perekben nem volt helye felebbezésnek.¹² Az ingatlanok örökjogára vonatkozó perek azonban minden esetben, az adóssági perek pedig csak hatvan forinton felül voltak felebbezhetők.¹³

Továbbá Zsigmondnak 1405. évi kisebbik decretuma megengedte, hogy a tárnokmester ítélőszékétől a király személyes jelenlétéhez lehessen felebbezni, de II. Ulászló rendelkezése szerint csak akkor, ha a per értéke a 300 forintot meghaladta.¹⁴ A személynök II. Ulászló koráig a királyi tábla tagjaival, nevezetesen az ítélőmesterekkel ítélte, a midőn Ulászló elrendelte, hogy a személynök a városi polgárok felebbezett ügyeiben a városok szokásjoga és nem a nemesi vagy az országos szokásjog szerint, még pedig nem a királyi kúria ítélőmestereivel, hanem a királytól erre a célra kirendelt más bírótársakkal ítéljen.¹⁵

A hét alsó-magyarországi bányaváros Körmöcz és a hét felső-magyarországi bányaváros pedig Gölnicz vezetése, illetőleg elnöksége alatt bányászati és törvénykezési tekintetben egymás között külön szervezett egészszé, nagyobb közönséggé ala-

¹⁰ KOVACHICH, id. m. 87. és kv. l.

¹¹ Az ítélőszéket a várban nem volt szabad megtartani Art. Jur. Tav. 12.: *Quod dominus magister tavernicorum non in castro Budensi aut extraneo loco, sed in ipsa civitate Budensi, in loco sibi opportuno iudicium sedere debeat cum civitatibus liberis, cuius etiam vicemagister tavernicorum sub iuramento adesse debeat, uno cum notario constituto.* L. még az 1. és 11. cikket.

¹² Art. J. T. 15. II. Ulászló azonban azt a módosítást tette, hogy csak a kegyes hagyományokat tartalmazó végrendeletek tartoznak a szentszék elé, a többiekénél a perek a tárnoki szék elé vihetők. L. II. Ulászló tárnokjogi rendeletének 7. cikkét KOVACHICH id. m. 50. l.

¹³ Art. J. T. 10.

¹⁴ II. Ulászló tárnokjogi rendelete 1. cikk.

¹⁵ II. Ulászló tárnokjogi rendelete 4. cikk.

kult és külön felebbviteli bíróságot alakított, a melytől főlebbezni csak a királyi személynök bíróságához lehetett, de nem a tárnokmesteréhez.¹⁶ Továbbá Mátyás idejében Székesfehérvár, Esztergom és Lőcse mentesülvén a tárnokmester bírói hatósága alól, közvetlenül a személynöknek hatósága alá jutottak; miért is a Hármaskönyv már a városokat tárnokiakra és személynökiekre osztja.¹⁷

A városok azonban nemcsak törvénykezési, hanem kormányzati tekintetben is a tárnokmester alatt állottak, a ki a városoknak nemcsak főbirája, hanem egyszersmind főkormányzója volt. A tárnokmester egyfelől a királyi hatalom érdekében felügyelt a városokra, ellenőrizte a városi önkormányzatot; másfelől az ő kötelességében állott a városokat szabadságukban megtartani és a hatalmasabb urakkal szemben minden támadás ellen megvédelmezni.¹⁸ A városok a tárnokmesternek tiszteletdíjat és törvénykezési díjakat fizettek, valamint újévi ajándékokat szolgáltattak.¹⁹

II. A tárnokmester kincstartói tisztségébe és az ezen irányú feladatkörének örökébe a főkincstartó (*summus thesaurarius*) lépett.

Vajjon mikor és miképpen keletkezett a kincstartói tisztség és miképpen jutott teljes önállósághoz a tárnokmesteri tisztséggel szemben? arra nézve a források nem nyújtanak biztos támpontokat. De már Károly Róbert uralkodásának vége óta az oklevelek állandóan említik a királyi kincstartót a tárnokmester mellett,²⁰ a miből bizton következtetjük, hogy a királyi kincstár jövedelmeinek kezelését már az Anjouk alatt egy új

¹⁶ L. WENZEL, Magyarország bányászatának kritikai története 25. és 43. §§-ait.

¹⁷ HK. III. r. 8. cz.

¹⁸ Art. J. T. 17.: Quaelibet civitas libera in regno Hungariae existens in suis libertatibus, privilegiis, a divis regibus datis, donatis et confirmatis per magistrum tavernicorum illaesa et indemnis conservetur.

¹⁹ L. Budai jogkönyv. 17. czikk. Pozsony városra nézve: KIRÁLY, id. m. 45. és 429. l.

²⁰ L. pl. Z. O. I. 593. 1340. év. IX. 15. 1440. év „thesaurarius regni nostri Ungarie“. H. O. II. 106. 1359. év. III. 235. 1385. „sumpmus tesaurarius nostrae majestatis“. VII. 413. 1373. év J. episcopi vaciensis fidelis consiliary et terezaury nostri. II. 257. 1435. év. II. 281. 1438. év. II. 288. 1440. év. VII. 460. 1441. év.

királyi főtiszt, a kincstartó vette át, a kit az oklevelek már a XIV. században fő kincstartónak neveznek.²¹

Zsigmond óta a rendkívüli adó, a hadi adó vagy rovás-adó²² (*talea, dica, contributio, subsidium*), állandó jellegűvé válván ezzel a fejlődéssel fokozatosan emelkedett a kincstartói tisztség közjogi jelentősége. A hadi adókból befolyó jövedelem felett — a mint már fentebb előadtuk — a király nem rendelkezett oly szabadon, mint a királyi kincstár egyéb jövedelmei felett, mert azt kizárólag hadi célokra tartozott fordítani. Ez alapon a kincstartó már II. Ulászló és még inkább II. Lajos korában az országgyűlés ellenőrzése alá került. A rendek nemcsak számos törvénycíkket alkottak a királyi kincstartó ellenőrzésére vonatkozólag, hanem az 1521. évi decretum szerint a hadi adók kezelése végett maga az országgyűlés választja a kincstartókat, kettőt a bárók és kettőt a nemesek sorából, sőt külön közegekről is gondoskodtak a hadi adók behajtása és kezelése végett.²³ Ez már az állami jövedelmek teljes különválasztását jelzi és a hadi adókra nézve közvetlen rendelkezést biztosított az országgyűlésnek.

A rendek a XVI. század folyamán ismételten törekedtek arra, hogy ezt a különválasztást fentartsák és a hadi adóból befolyt jövedelem sedését, valamint elköltését választott közegeik által ellenőriztessék és hogy e közegek az országgyűlésnek számadással is tartozzanak. Már az 1542. évi beszterczebányai decretum kimondotta, hogy a megszavazott adókat az e célra megválasztott kincstartók kezéhez kell szolgáltatni, a kiket esküvel kell kötelezni, hogy a rájuk bízott segélyt hűségesen fogják kezelni.²⁴ Az 1547. évi decr. 9. cikke szerint az országgyűlés két kincstartót választott, egyiket a főurak, másikat a nemesek

²¹ Már Mária királyné fentebb idézett oklevele 1385. évből. — Az 1444. évi decretumnak záradéka a főkincstartót: „summus thesaurarius domini regis” előbb említi, mint a tárnokmestert. KOVACHICH, Sylloge 90. I. L. még 1438. év H. O. II. 281. Károly Róbertnek a pénzbevéltásra vonatkozó 1342. évi decretum szerint még a kincstartói tisztelet a tárnokmester viseli. L. a 3. és 9. §§-at a Corpus Jurisban.

²² A magyar „rovásadó” a latin „talea”-ból származott, Franciaországban „taille”, Angliában „tallage” a neve. V. Ö. ACSÁDY IGNÁCZ, Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt. 1888. év. 14. és kv. I.

²³ 1521: 33. t.-cz. 1. §.: „ex nunc eligantur duo barones et totidem nobiles ex utraque parte Danubii modo aequali”.

²⁴ 1542: 26. és 36. t.-cz. L. még 1546: 12. t.-cz.

sorából. A király ezt azzal a kikötéssel hagyta jóvá, hogy a királyi kamarából még egy alkalmas férfiút fog melléjük adni.²⁵

Az 1593. évi decretum szerint négy, a későbbi decretumok szerint három választott egyén kezébe kell szolgáltatni a hadi adót, a kiket már nem kincstartóknak, hanem országos pénzbeszedőknek (*perceptores generales*) vagy kiküldötteknek (*deputati, commissarii*) neveznek.²⁶

Végül az 1606. évi bécsi békekötés 5. pontja kimondotta, hogy e kincstartó, akárhogyan nevezzék is őt, az ország kormányzásának semmi ágába se avatkozzék, hanem csak a királyi és a korona jövedelmeire ügyeljen; és hogy az országlakók a közadók beszédőit vagy kivetőit az eddigi szokás szerint válaszsák.

A királyi kincstartóság alkotmányos irányú fejlődése azonban a mohácsi veszedelem következtében megszakadt, mert I. Ferdinánd nemsokára trónralépése után az osztrák örökös tartományok példájára, nálunk is életbeléptette a kamara-rendszert, mely lényegesen megváltoztatta a pénzügyek kezelését.²⁷

A kincstartóság, mint pénzügyi főhatóság helyébe a magyar királyi kamara lépett, mely éppen úgy, mint az osztrák örökös tartományokban felállított kamarák, függőségi viszonyban állott a bécsi udvari kamarával.

A magyar kamara, mint pénzügyi főhatóság, testületileg működött és kezdetben, létesítése alkalmával, Budán székel; majd 1531 óta állandóan Pozsonyban, mert a török hódítás következtében Pozsony lett Magyarország kormányzatának törvényes székhelye és központja. Az új kamarának első elnöke, Gerendy Miklós erdélyi püspök, még viselte a főkincstartói címet, de utóda, Pemflinger István, már nem élt ezzel a címmel, hanem csak a „kamara elnöke“ (*camerae praeses vel praefectus*) címet használta és így a főkincstartóság, mint országos méltóság megszűnt; habár még a XVI. századbeli decretumok a régi jog alapján ragaszkodnak a régi *thesaurarius* elnevezéshez.²⁸

²⁵ A királyi megerősítő válasz 16. §.: Electionem etiam duorum thesaurariorum clementer admittimus: ita tamen ut his ex camera nostra aliquem idoneum, et sufficientem virum adjungamus.

²⁶ L. az 1593:8. és 14. 1596:18. 1597:11. 1598:19. 1599:17. 1602:5. 1603:3. t.-cikketeket.

²⁷ L. erre nézve Acsády Ignác, id. m. 7. és kv. l.

²⁸ 1528:7. 1542 (pozsonyi):17. 1545:42. 1547:9. 1547:10. t.-cz. De már az 1566:6. és 1588:8. t.-cikkek kamarásokról intézkednek. A régi

A királyi kamarának előadói tisztét az 1528. évi első utasítás szerint még maga az elnök végezte, minden ügyről maga az elnök, távollétében pedig az általa kirendelt helyettes referált; de már az 1548-ban kiadott újabb utasítás a szakelőadói rendszert honosította meg.

A kamarának bels szervezete és ügyrendje merőben bürokratikus jellegű volt. A kamara tagjainak, kiket kamarásoknak neveztek, helyben kellett lakniuk és csak elnöki engedéllyel távozhattak. A hivatalos órák meg voltak állapítva, vasárnap és ünnepnap kivételével ülést kellett tartaniuk, a melyen mindenik kamarás megjelenni tartozott. Úgy az elnök, mint a kamarások, évi fizetést húztak. A kamarások kezdetben öten voltak, később a kamara hatáskörének kiterjesztésével számuk gyarapodott.

A Pozsonyban létesített pénzügyi kamarának hatásköre kiterjedt Magyarország minden pénzügyére és az 1548-ban kiadott utasítás teljesen függetlenítette a Pozsonyban székelő magyar királyi kamarát a királyi helytartóságtól. A kamara teljesen függetlenül intézkedhetett a hatáskörébe utalt ügyekben, nevezetesen a királyi jövedelmekre, a harminczadokra, a vámokra, a bányászatra és a pénzverésre vonatkozó ügyekben.

A magyar királyi pénzügyi kamara bizonyos függőségi viszonyban állott a bécsi udvari kamarával, mely kezdetben inkább mellérendeltségi, mint alárendeltségi viszony volt, később azonban mindinkább alárendeltségi viszonyná vált, a mi sok panaszra adott okot.²⁹

jog helyreállításának kísérletéről tanuskodik az 1608. k. e. 5. t.-cz.: *Generalis regni thesaurarius*, qui saecularis sit, a sua regia serenitate ex consilio Hungarico sub praesenti adhuc diaeta eligatur. — L. még 1609: 11. 1618: 15. t.-czikk.

²⁹ 1608 k. e.: 5. t.-cz. 1. §.: Atque ut externae nationes, deinceps in nullos omnino regni, partiumque ei subjectarum, proventus sese ingerant, neque a cameris aulica, vel Austriaca, ullam plane dependentiam habeat, decretum est. — L. még az 1609: 21. 1618: 15. 1622: 18. 1655: 11. t.-czikkeket.

5. §. A főkancellár és a titkos kancellár. A kisebb királyi kancellária eredete.

Az Árpádok korában a királynak csak egy kancelláriája volt, a melynek élén a kancellár és az alkancellár állott. Minden királyi oklevél, úgy a kiváltságlevelek, mint a birói levelek kiadását a kancellária eszközölte.¹

Az írásbeliség nagyobb mérvű alkalmazása a királyi kúriában folytatott törvénykezésnél, nevezetesen a birói parancslevelek kiadása, nagy mértékben szaporította a kancellária teendőit, a mi már Károly Róbert alatt egy újabb kancellária, a titkos vagy kisebb kancellária keletkezésére vezetett.

Ez újabb kancellária — éppen úgy, mint a régibb udvari kancellária — keletkezése összefüggésben áll a királyi kápolnával. Már az Árpád-korszak vége felé a királyi gyűrűs-pecsétet a *specialis* vagy *secretarius notarius* őrizte,² a ki egyszersmind a királyi kápolnának is feje volt (*comes capellae*). Károly Róbert korában a *secretarius notarius* elnevezést a *secretarius cancellarius* elnevezés váltja fel. A kápolna ispánja kancellári címet kap, magát titkos kancellárnak (*secretarius cancellarius*) írja;³ vezetése alatt külön hivatal keletkezik, a melyet róla szintén titkos kancelláriának, vagy pedig szemben a régibb kancelláriával, kisebb kancelláriának (*cancellaria minor*) neveznek és a melynek feladata volt a királyi bíróságok elé tartozó ügyekben a szükséges levelek kiállítása szemben a régibb kancelláriával, mely a birói eljárást nem igénylő ügyekben állította ki a királyi okleveleket, nevezetesen a különféle kiváltságleveleket.

¹ 1298: 78—80. t.-cz. KOVACHICH, Sylloge 52. l.

² FEJÉRPATAKY L., A királyi kancellária az Árpádok korában 77. l.

³ Ennek a kezdete 1320. év körül esik, tanúsítja ezt, hogy Károly Róbert 1320. „XIV. Kalendas Februarii“ kiadott oklevelében (WENZEL IX. 387.) ez olvasható „Chanadius prepositus ecclesiae Waradiensis, *secretarius notarius* et comes capellae nostrae“, holott az 1320. júl. 2-ikán kelt pápai oklevélben (KNAUZ, Mon. Strig. II. 778.) így említetik: „Chanadius praepositus ecclesiae Varadiensis, *secretarius cancellarius* et comes capellae. Ugyanígy 1321. évben THEINER, Vet. Mon. Hung. I. 467. Későbbi példák, a hol már cancellariusnak mondatik 1335. év Anj. okm. III. 942. 1337. év III. 386. 1339. év III. 533. 608. 1341. év IV. 156. 1342. év IV. 235. 1367. év FEJÉR C. D. IX. 4. 57.

Midőn ilyenképpen az újabb kancellária önálló szervezetet nyert, a régiebb, az udvari kancelláriát nagyobb kancelláriának (*cancellaria major*) kezdik nevezni⁴ és az annak élén álló kancellárt már Nagy Lajos korában fő kancellárnak, *summus* vagy *supremus cancellarius*-nak címézik.⁵

A titkos kancellárság a XIV. század végével elválík a kápolna ispánságától. A királyi kápolna ispánja marad az udvari papság feje, ellenben a titkos kancellári tisztséget a XV. század első felében gyakran világi egyének viselik.⁶ Majd a XV. század közepe óta a titkos kancellár a király személyes bírói jelenlétének állandó képviselőjévé válik és mint ilyen nagy befolyásra tesz szert az országos jogszolgáltatás terén, az ország egyik nagybírája lesz.

Mátyás 1464-ben a fő- és a titkos kancellárságot egyesítvén, ettől kezdve mindkét tisztség méltósággá vált, a melyet előkelő papi egyének, érsekek és püspökök és pedig eleinte ketten együtt mind a kettőt, vagy külön-külön viselték.⁷ Majd később mindkét tisztség, mint méltóság, az esztergomi érseki székhöz kapcsolódott.⁸

A két kancellárság egyesítése óta a titkos kancellária élére a titkos kancellár helyettese a királyi személynök került, a ki alatt állottak az ország rendes bíráinak ítélőmesterei, valamint a nagyszámú jegyzői kar és a külön levéltárnok (*conservator*).

A két kancelláriának szervezeti különválása és különböző működési köre először Zsigmond 1435. évi II. decretumában jut kifejezésre, a mely a kisebb és a nagyobb kancellária díjait az általuk kiállított oklevelek szerint és pedig a kisebb kancelláriát egész részletesen megállapítja.⁹

⁴ A „cancellaria major“ elnevezés már 1364. évben előfordul (Hajnik, id. m. 14. l.). Később állandó jelleget ölt 1410. év „majoris cancellariae nostrae notarii. Kovachich, Suppl. ad Vest. Com. I. 321.

⁵ Innentől kezdve ez az elnevezés állandó jelleget ölt. L. pl. Fejér C. D. IX. 3. 559. 1366. év: Nicolai archiepiscopi Strigoniensis . . . aulae nostrae *supremi cancellarii*. Tkalcic, Mon. Civ. Agr. I. 265. H. O. V. 165. 177. 179. 180. 202. 222. 296.

⁶ Hajnik, id. m. 14. l.

⁷ L. pl. Teleki XI. 318. III. 438. H. O. V. 196., 372.

⁸ 1536 : 15. t.-cz.

⁹ 1405 : 11. t.-cz. rubr. Taxa literarum minoris cancellariae ; 12. t.-cz. rubr. Taxa literarum majoris cancellariae. Szóról-szóra megújították ezt az 1486 : 76. és (némi kihagyásokkal) az 1492 : 98. és 99. t.-czikkek.

A Habsburg-házbeli királyok korában, midőn a központi kormányzat és törvénykezés mindinkább elválik egymástól, egyfelől a királyi tanács, mint a nádor mellett működő királyi helytartótanács, másfelől a királyi tábla és a helytartóbiróság nyer külön szervezetet: a kisebb kancellária elveszti egykori nevét és jellegét, a királyi bíróságok segédhivatalává lesz, ellenben a Bécsben székelő nagyobb kancellária egyszerű okmánykiállító és bizonyító hivatalból legfőbb kormányzati organummá fejlődik ki. A XVI. század decretumai már csak egyféle kancelláriáról beszélnek; az 1609. évi decretum, mely a kancellária által kiállított kiváltságok, birtokadományozások, kegyelmek, főnemesi és nemesi címek adományozására vonatkozó oklevelek díjait megszabja, még rubrumában ugyan a nagyobb kancellária elnevezést viseli, de már csak azonos értelemben a királyi kancelláriával.¹⁰

A királyi kancelláriában készültek az okmányok kiállításának megkönnyítése végett bizonyos okmányminták vagy formulák. A legrégebbiek Nagy Lajos korából maradtak ránk. E becses jogemlékeket KOVACHICH MÁRTON GYÖRGY gyűjtötte össze és tette közzé a formulák értékét mérlegelő és osztályozó bevezetéssel.¹¹

A kancelláriával állott összeköttetésben a királyi levéltár (*regale conservatorium*), mely Károly Róbert alatt még Visegrádon, majd Nagy Lajos uralkodásának végével Budán, a tárnoki házban (*domus tavernicalis*) volt elhelyezve, melynek élén a levéltárnok állott (*conservator*).¹² Itt őrizték a mohácsi veszedelemig a királyi könyveket is (*liber regius*), a melyeknek rendeltetése az volt, hogy a fontosabb királyi okleveleket hitelesen megőrizzék; ugyanis ezeket a királyi könyvbe vezették be, regisztrálták és ha utóbb valamely oklevél hitelessége iránt kétség merült fel, azt a királyi könyvek alapján állapították meg.¹³

Végül a királyi kancelláriával függött össze a királyi

¹⁰ 1609: 73. t.-cz. L. még az 1542: 41. és 42. 1543: 31. 1559: 9. 1563: 35. 1608: 10. t.-czikkeket.

¹¹ *Formulae Solennes Styli* 1799.

¹² FEJÉR C. D. VII. 1. 108., IX. 2. 697. H. O. IV. 229. továbbá az 1492: 4. 1500: 22. t.-cz. és PRAY, *Epist. procerum* I. 393.

¹³ A „*Liber Regius*”-ba bevezetett oklevélre nagy R. betűt írtak jelül annak, hogy beiktatva lett = *Registratum*. L. erre nézve HAJNIK, *A királyi könyvek* 1879.

pecsétek használata és őrizete. E korszakban a királyi okleveleken már ötféle királyi pecsétet alkalmaztak: az arany, a kettős, a titkos, a bírói és a gyűrűs pecsétet.¹⁴ A nagyobb kancellária rendszerint használta a kettős pecsétet (*sigillum duplex*), a melyet nagyobb pecsétnek (*sigillum majus*) neveztek és magát a kancelláriát is: *cancellaria majoris sigilli*-nek mondták; ellenben a kisebb kancellária a bírói pecsétet (*sigillum juridicum* vagy *mediocre*) használta, a melyet *sigillum minus*-nak is neveztek, valamint magát a kancelláriát: *cancellaria minoris sigilli*.

6. §. A vidéki kormányzat és törvénykezés. A megyék. A megyei önkormányzat és autonomia kifejlődése.

A vármegyék autonom irányú fejlődése már a XIII. században a királyi vármegyei szervezet felbomlásával veszi kezdetét, a midőn a nemesség mindinkább és inkább belép a vármegyei szervezetbe és azt a nemzet szabad tagjainak, a nemeseknek, önkormányzati alapokon nyugvó szervezetévé alakítja át. Az ilyképpen megindult fejlődés e korszakban nyeri a befejezését. A vármegyék törvényhatóságokká fejlődnek. A megyei közönségek, mint nemesi közönségek, egyezően az angol grófsági (*county, shire*) közönségekkel egyrészt az ország törvényei értelmében, az állami átruházás alapján, az állami élet minden ágában saját területükön a saját közegeik által önállóan gyakorolják a végrehajtóhatalmat, a mit ma állami önkormányzatnak (*self gouvernement*) nevezünk;¹ másrészt saját belügyeiket — a törvények korlátain belül — önállóan intézik és szabályozzák; ez a tulajdonképpeni a u t o n o m i a.

A felbomlás és újjáalakulás első korszakában, a mely Zsigmond koráig tart, a vármegyék a u t o n o m irányú tevékeny-

¹⁴ 1471: 8. t.-cz.: Item quod nos utamur quatuor aut quinque sigillis, videlicet: bulla aurea, et duplici, secreto, juridico et annulari.

¹ V. Ö. GNEIST R., Das engl. Verwaltungsrecht. I. k. GLASSON, Hist. du droit et des institutions de l'Angleterre III. k. STUBBS, The constitutional history of England II—III. BRUNNER, Die Entstehung. d. Schwurgerichte 1871.

sége és hatásköre a törvénykezési teendőkre szorítkozik. Már Károly Róbert a királyt érdeklő hadi és a gazdasági teendők nagy részét az autonóm fejlődésű vármegyei szervezettől elválasztotta és e célból létrehozta a királyi várnagyság (*castellanatus*) intézményét. A királyi várakat és az azokhoz tartozó hadi és gazdasági erőt, valamint a királyi jobbágyság feletti törvénykezést, szóval mindazt, ami a régi királyi vármegyei szervezet romjaiból megmaradt, a várnagyokra, mint a vármegyei ispánoktól független királyi főtisztokra bízta.³ A királyi várnagyi tisztséget olykor a főispánok viselték ugyan, de ez nem volt más, mint két tisztségnek egy személyben való egyesítése. A királyi várnagyi intézmény azonban csak átmeneti jellegű volt, az Anjou-korral jelentőségét veszítette és Zsigmond uralkodása óta úgy a hadi, mint a gazdasági ügyek intézése a nemesi vármegyékre szállott át.

Az autonóm fejlődésű vármegyékben még a XIV. század folyamán, miként előbb is, a nemesek együtt szerepelnek a nem-nemesekkel. A megyei közgyűléseken a nemesek mellett résztvesznek a várjobbágyság maradványai, a kiváltságolt községek lakói, a városi polgárok (*cives*), a telepések (*hospites*), és a királyi udvarnokok. Mindezen nem-nemesi elemek együtt tanácskoznak és határoznak a nemesekkel, választják a vármegyei tiszttviselőket, és együtt vesznek részt az ítélőszékeken.³ Legjobban bizonyítja ezt ama meghívólevél, amely Nagy Lajos korából maradt ránk, amely „a nemeseknek, nem-nemeseknek és minden más rendű és állapotú embereknek” szólt.⁴ Sőt még Zsigmond uralkodásának idején is a nemesek olykor megjelennek a megyei közgyűléseken, különösen akkor, midőn azt a nádor valamely fontosabb országos ügyben tartja; de e meg-

³ FEJÉR C. D. VIII. 1. 391. 489. 529. 561. 595. VIII. 3. 62. 259. IX. 2. 298. 301. 306. 566. IX. 3. 560. IX. 4. 519. IX. 5. 466. IX. 6. 54. Anj. Okm. VI. 407. V. ö. a diósgyőri várnagyra nézve: WENZEL, Diósgyőr. A budai várnagy később a zsidók bírása lett: II. Ulászló tárnokjogi rendele. 6. pont. KOVACHICH, Codex J. T. 50. I.

³ FEJÉR C. D. VIII. 1. 83—85. 1301. év: Nos D. curialis comes Poson et quatuor iudices . . . prout nobiles et ignobiles totius provinciae Csallóköz constituti. L. még pl. FEJÉR C. D. V. 2. 278. VIII. 5. 17. H. O. V. 64. A későbbi időre nézve FEJÉR C. D. IX. 2. 459. IX. 4. 168.

⁴ KOVACHICH, Form. Solenn. Styli 6. I.: „Universis nobilibus et ignobilibus ac aliis cujusvis status et conditionis hominibus in dicto comitatu commorantibus.“

jelenés célja már nem a határozathozatal, a közügyek intézésében való részvétel, hanem inkább az, hogy a megjelent népnek a törvények vagy királyi rendeletek tartalmát megmagyarázzák és ezzel azok végrehajtását megkönnyítsék.⁵

Minél inkább kifejlődtek és érvényre emelkedtek a szent koronára vonatkozó jogelvek, annál élesebbé vált a határvonal az ország nemes és nem-nemes lakói között. Mindazok, a kik szabad birtokjoguk alapján nem voltak tagjai a szent koronának, magán hatalom, földesúri hatalom alá kerültek és a nemesek jobbágyaivá, alattvalóivá lettek. Valamelyik nemes, a földesúr gyakorolja felettük a törvénykezési, hadi és a pénzügyi hatalmat; a mi szükségképpen maga után vonta a nem-nemesi elemnek, a jobbágyságnak elmaradását és kirekesztését a vármegyei gyűlésekből. A jobbágyok, a kik uruk hatalma alatt állanak, nem lehetnek többé egyenjogú tagjai a megyei gyűléseknek, a hol az ő uraik tanácskoznak és határoznak. A jobbágyok szava a földesurak szavával szemben nem bírhatott súlylyal e korban, a midőn még a szavazatokat a nemesek sorában sem számlálták, hanem mérlegették.

A nem-nemesek részvétele a megyei gyűléseken és ezzel együtt a megyei önkormányzatban Zsigmond uralkodásának végével szűnik meg. Ő már az 1433. évi banderialis javaslatában a megyei követküldés intézményének szabályozásánál,⁶ valamint 1435. évi II. decretumában,⁷ csak a nemesek megjelenéséről intézkedik, csak a kisebb birtokú nemesek egyenlő jogát és szabadságát törekszik megvédeni a hatalmasabb urakkal szemben. A nem-nemesek megjelenéséről nem tesz többé említést, világos jeléül annak, hogy a szent korona jogelvei alapján a nem-nemesi elem aktív részvétele a megyei önkormányzatban többé nem volt fentartható.

A megyei közönségek ilyképpen a XV. század első felében nemesi közönségekké alakulnak át és a hatalmas fejlődésnek indult megyei önkormányzatot és autonómiát kizárólag a vár-

⁵ Így pl. midőn a nádor az 1405. évi decretum kihirdetése végett Pest-Pilis megye részére közgyűlést tart. KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. I. 310—311. I. Not. Praelim. 115. I.

⁶ 23. pont: quod nobiles possessionati homines... congregarentur... quilibet eorum absque quolibet timore libere secundum suum sensum opinionem dicerent suam.

⁷ 1435 (II.): 7. t.-cz. 7. casus.

megye nemesei, a szent korona tagjai gyakorolják. A megye közönségét már Zsigmond óta *universitas nobilium*-nak, a megyei ítélőszéket *sedes judiciaria nobilium*-nak, majd később *sedes nobilitaris*-nak nevezik.⁸

A megyei önkormányzat fejlődése — a mint fentebb kiemeltük — a jogszolgáltatás terén indult meg. Már az 1298. évi decretum 32. cikke a megyének nagy terjedelmű birói hatáskört biztosított, midőn elrendelte, hogy ha a nádor ítélőszéket nem tarthatna, a megyei törvényszék úgy a nemeseknek, mint a nem-nemeseknek legkülönbözőbb ügyeiben bíraskodhassék.⁹ E birói hatáskör azonban csak kisegítő, *subsidiarius* jellegű volt, mert a fontosabb törvénykezési ügyek rendszerint a nádor részéről tartott köztörvényszékeken, a *proclamata congregatio*-kon nyertek elintéztést, a melyeket a nádor vagy más kiküldött királyi bíró hova-tovább megyénként, a megyei bíróság (*sedes judiciaria comitatus*) igénybe vétele mellett tartott.

Az elhatározó lépés, a mi által a megyék a törvénykezés terén teljes önállósághoz jutottak, akkor következett be, a midőn Mátyás 1486. évi decretumában egyfelől a nádori köztörvényszékeket, másfelől a megyei bíróság alól való kivételeket véglegesen megszüntette és csakis az örökös grófok kiváltságát tartotta fenn.¹⁰

Ez idő óta a nádori törvénykező közgyűlések helyébe a rendes megyei ítélőszékek léptek. Mindenik megye köteles volt

⁸ 1435 (I.) : 6. t.-cz. : „quod in quolibet comitatu *universitas nobilium* ejusdem comitatus conveniendo“. Már az Anjou-korbeli különös meghívók a congregatiókra a nemességnek szólanak : Igitur *vestrae nobilitatis* amicitiam petimus, monemus. KOVACHICH, Form. Solenn. 6—7. l. A későbbi korból a Mátyás alatt tartott Pest-Pilis megyei gyűlés : „*universitas nobilium*“. TELEKI XI. 258. l. Pozsega megye meghívólevele 1478. év : „*universitas nobilium*“. KOVACHICH, Vest. Com. 399. l. — „*Sedes judiciaria nobilium*“ 1486 : 65. t.-cz. A bírságleveleket a nemesek közönsége adja : „*universitas nobilium literas mulctae sive bírsagii . . . expedire debeat*“ 1536 : 31. t.-cz. 1546 : 9. t.-cz. „*Sedes nobilitaris*“ 1550 : 37. t.-cz. „*Congregatio sedis nobilium*“ 1569 : 11. t.-cz.

⁹ 1298 : 32. t.-cz. : Sed omnes causae ad palatinum, dum provincias judicat, vel tunc non judicat ad parochiales judices, referantur. Az 1290 : 37. t.-cz. szerint a megyei bíróság a nemesekre vonatkozólag csak a lopás, rablás, tized és pénzügyekben hozhatott ítéletet. KOVACHICH, Sylloge 25. l.

¹⁰ L. az 1486 : 1. 2. és 21. t.-cikkeket.

két hetenkint vagy legalább havonként ítélőszéket tartani,¹¹ a melyet már a törvények és okmányok egyenesen nemesi törvényszéknek (*sedes judiciaria nobilium vel nobilitaris*) neveznek és a melyen a nemesek éppen úgy, mint a nádori köztörvényszéken kötelesek voltak megjelenni.

A megyei ítélőszéket a fő- és az alispán, a négy szolgabíró és az előkelőbb nemesekből vett birótársak alkották, a kikhez járult még — az Anjouk óta — a megyei jegyző.¹² A birótársakat a megyei közgyűlés a XV. század közepe óta állandó megbízatással választja. Megválasztásuk után e birótársak bírói esküt tesznek és közönségesen esküdtt nemeseknek (*jurati nobiles*) vagy ülnököknek (*assessores vel coassessores*) nevezik őket.¹³

A megye bíraskodott úgy a nemesek, mint a nem-nemesek felett. Mindenik nemes (és a szabad királyi város is, mint nemes személy) tartozott abban a megyében, a hol birtoka volt, törvényt állani és a nemes ellen elkövetett hatalmaskodásért felelni.¹⁴ Minthogy azonban a szent korona lett e korban minden birtokjognak a gyökere (*radix omnium possessionum*) és a szabad- vagy nemesi birtokjog királyi kiváltságlevélen alapult, a birtokjogokra vonatkozó bíraskodás kizárólag az ország rendes bírái elé tartozott. A megyei ítélőszék csak új foglalatások esetén és ekkor is csak tíz hold erejéig ítéltethet.¹⁵ Továbbá nem bírálhatta el a megyei bíróság a nemesek ama adóssági, hitbér, nászajándéki és zálogpöreit, a melyek értékükben 100 forintot meghaladtak.¹⁶

¹¹ Kiténik ez már az 1492 : 53. t.-czikkből; de határozottan elrendeli a jobbágyság költözködésének szabályozásával kapcsolatban az 1550 : 37. t.-cz. : ut singulis quindecim diebus, aut ad summum singulis mensibus, sedes in comitatu celebretur.

¹² Z. O. III. 131. 1358. év.

¹³ Az 1444 : 10. t.-cz. négy jóraivaló nemesnek választását rendeli el. Az 1486 : 8. t.-cz. szerint a megye nagyságához és szükségletéhez képest 8—12 nemes választandó, a kik legalább egy évig tartoznak viselni megbízatásukat. Az 1492 : 53. t.-cz. ezt a rendelkezést megszüntette; de már az 1498. évi 15. t.-cz. a banderális hadszervezettel kapcsolatosan 4 nemes választását rendelte el és innentől kezdve állandóan alkalmaztatnak az esküdtt nemesek: jurati nobiles, assessores sedis judicariae. L. az 1514 : 4. 1527 : 6. 1528 : 4. 1548 : 42. 1613 : 24. 1618 : 41. t.-czikkeket.

¹⁴ 1495 : 15. 1498 : 38. t.-cz. HK. III. r. 19. cz.

¹⁵ 1504 : 8. t.-cz. V. ö. 1454 : 15. 1458 : 3. t.-cz.

¹⁶ 1504 : 7. t.-cz. HK. III. r. 7. t.-cz. 5. §.

A jogszolgáltatás terén kivívott önállósággal kapcsolatosan mind nagyobb mértékben vesznek részt a megyék a hadi ügyek és az állami pénzügyek kezelésében is. A megyék e téren az állami végrehajtás önálló tényezőivé fejlődnek.

Midőn Zsigmond alatt a banderális hadszervezet törvényhozás útján szabályozást nyert és a nemesek katonaaállítási kötelezettsége életbe lépett, az új hadszervezetet létesítő törvény végrehajtását szintén a megyei önkormányzattal hozták kapcsolatba. A törvényben megállapított katonaaállítási kötelezettség ugyanis szükségessé tette a nemesek jobbágyainak összeírását, valamint szükségessé tette a megyei bandériumoknak, mint az országos haderő alaptényezőjének, felállítását; nemkülönben a hadkötelesség teljesítésének szigorú ellenőrzését, a mulasztások, kihágások, kártételek és ellenszegülések megbüntetését. Mindezt a vármegyék nagyjából a saját önkormányzati hatáskörükben intézték el.

A szolgabírák a melléjük rendelt esküdt nemesekkel írták össze a jobbágyok számát és ehhez képest állapították meg, hogy kinek-kinek hány katonát kell állítania.¹⁷ Úgyszintén döntöttek a felett, hogy a törvény rendelkezése szerint betegség, aggkor, szegénység vagy egyéb okok miatt, kik nem tartoznak katonáskodni.¹⁸ A bandériumtartási joggal fel nem ruházott nemesek részéről kiállított megyei haderőnek vezetője, főkapitánya a főispán vagy, ha ez erre alkalmas nem lenne, a megye nemesi közönségétől választott *hadvezető* (*conductor exercitus* vagy *conductor belli*), a kinek feladata a megyei haderőt a királyi táborba a nemzeti haderő főkapitányához vezetni, valamint a katonáktól megkárosítottaknak rövid úton elégtételt szolgáltatni.¹⁹ Súlyosabb kihágások és kártételek esetén a megyei ispán és a szolgabírák eszközlik a nyomozást, adják ki a kárról és az

¹⁷ L. az 1435 (I.): 6. 1454 : 4. 1498 : 15. stb. t.-cikkeket.

¹⁸ 1454 : 4. t.-cz. 4. §.: Et qui equestres vel pedestres proficisci debeant, vel qui propter paupertatem, senium vel infirmitatem exercituare non possunt: iidem *electi homines discernant* et disponant. L. még az 1498 : 15. t.-cikket.

¹⁹ 1435 (I.): 3. t.-cz. alii autem dominos non habentes . . . *cum eorum comite parochiali* . . . exercitualmente proficisci teneantur. 1454 : 4. t.-cz. 2. §. Ac in quolibet comitatu per eandem universitatem nobilium, e medio ipsorum, unus idoneus *conductor belli* illius comitatus eligatur, qui cum eisdem hominibus exercituantium connumerati penes generalem capitaneum exercitus, tempore debito accedere teneantur.

eskütételről a biztonságlevelet; a hatalmaskodás tényében a királyi bíróságtól elmarasztaltak vagyonát lefoglalják és az ítélőlevél végrehajtásáról gondoskodnak.²⁰

Minden megye, hadszervezeti tekintetben is egy-egy különálló egésszé alkotott, mindenik megye hadereje az országos haderőnek önálló alkatrésze, külön hadtest, a mely külön parancsoló, a főispán vagy a választott hadvezető alatt áll, ettől kapja közvetlenül a parancsokat.

A banderális hadszervezet életbeléptetésével egyidejűleg előtérbe lép a rendkívüli adó, a hadi adó vagy rovásadó is (*dica*), a melynek kivetésénél, beszédésénél, a hátralékok behajtásánál és a nemfizetők megbírságolásánál, szóval az adóügy kezelésénél a megyék mindnagyobb mértékben és önállósággal vesznek részt.

Az adókivetés a hadi adónál éppen úgy, mint a Károly Róbert által meghonosított *lucrum camerae*-adónál, porták vagy kapuk szerint történt, a melynek fogalma azonban nem nyert mindig egyforma meghatározást. Részint az adókulcs ingadozása, részint a decretumokban folyton változó adómentességi kiváltások, szükségessé tették az adóalapnak gyakori összeírását és megállapítását.²¹ Ezt, valamint az adók behajtását, a királytól kirendelt adórovók vagy adószedők, a *dicator*-ok, kezdetűl fogva megyénként és a megye részvétele mellett eszközölték.

Később a decretumokban az adók kivetésére és beszédésére vonatkozó eljárást sem állapították meg mindig egyformán; e tekintetben többféle eltérés és ingadozás mutatkozott. A szabály mégis az volt, hogy a kirovást és a beszédést a király vagy később a kamara embere, a tulajdonképpeni adószedő (*dicator*) eszközölte, a megyei közgyűléstől mellé rendelt bizalmi ember (*electus nobilis*), valamint a megyei tisztviselők: az alispán, a szolgabírák és a jegyző közreműködése mellett, a kik ezért a királyi adószedők által kifizetendő díjazásban részesültek, a melyet az 1550. évi decretum 31. cikke — a régi szokás alapján — akként állapított meg, hogy az alispán kapjon 12 forintot,

²⁰ 1435 (I.): 8. és 9. 1454: 8. 1471: 21. 1474: 15. 1478: 6. 1486: 30. 31. és 61. 1492: 22. és 23. stb. t.-cikkeket.

²¹ L. erre nézve ACSÁDY IGNÁCZ, Magyarország pénzügyei 19. és kv. I.

a szolgabíró 4 forintot, a jegyző pedig nagyobb megyében 2, kisebb megyében 1 forintot.²²

A megyei önkormányzat erejéről tanuskodik, hogy a királyi adószedő rendszerint csak a megyei közgyűlés felhatalmazása alapján kezdhetette meg működését. A decretumok világosan kimondják, hogy a királyi adószedőt a megyei közgyűlésből kell kiküldeni, sőt kimondják azt is, hogy a királyi adószedő működésének megkezdésekor a mellé rendelt megyei kiküldöttel együtt, a megye színe előtt esküt tenni tartozik.²³ A XVI. század vége felé már több ízben maga a megye választja az adószedőt (*exactor*),²⁴ sőt kimondták azt is, hogy az alispán legyen az adószedő és csak ha ő ezt a terhet elvállalni nem akarná, válaszszon a közgyűlés más adószedőt.²⁵

Az adót a kiadás után 15 nap alatt kellett megfizetni, a ki ezt elmulasztotta, három márka (12 forint) bírságot fizetett. E bírságok behajtása már nem a királyi adószedő, hanem a megyék feladata volt. A legközelebbi megyei közgyűlés állította ki az erre vonatkozó bírságleveleket (*literae birsagii vel birsagiales*), a melyek alapján az alispán a szolgabírák segítségével a behajtást eszközölhette.²⁶ Úgyszintén a megyei közgyűlésen történt a kiadás helybenhagyása vagy kiigazítása, valamint az elmaradt hátralékok behajtásáról való intézkedés.²⁷

Ugyancsak e korszakban fejlődött ki a megyéknek, mint

²² V. ö. 1536:32. 1546:11. 1567:10. 1569:13. 1599:16. 1600:6. 1603:3. t.-cikkeket.

²³ 1536:31. t.-cz.: In exmittendo dicatore nulla dilatio fiat, sed in prima sede statim exmittantur. 1546:9. t.-cz. Qui ambo (scil. dicator et nobilis electus) coram comitatu, tempore quo ad dicatorem emittentur, firmissimum praestent juramentum. L. még 1548:26. 1563:6. 1567:7. 1569:11. 1598:8. t.-cikkeket.

²⁴ Az 1567:7. t.-czikk kimondotta, hogy a királyi adószedő az illető megyében birtokos nemes legyen. Majd az 1578:2. t.-cz. szerint, ha oly királyi adószedő nem található, a kinek a megyében fekvő jószág van, akkor adószedőt a megye választ. Úgyszintén a megye választja az adószedőt az 1593:7. t.-cz. rendelkezése értelmében. De a megye által választott adószedőkkel, a kiket a király díjaz, már Mátyás korában találkozunk. L. pl. az 1474:4. és 5. t.-cikkeket.

²⁵ 1602:5. 1603:3 t.-cz.

²⁶ 1536:31. 1546:9. stb t.-cz.

²⁷ L. az 1550:23—25. t.-cikkeket. A királyi adószedő utasításait a királyi kamarától kapta. A legrégebbi ilyen utasítás 1532. évből való. V. ö. Acsády, id. m. 86. és kv. l.

nemesi testületeknek részvétele a törvényhozó hatalom gyakorlásában. A mint már fentebb kifejtettem, a mohácsi veszedelem után a megyei követküldés tényleg állandó jelleget öltvén, a köznemesség nem jelent meg többé személyesen az országgyűléseken, hanem csak a megyénként küldött követei által. A megyei követküldés intézményével egyidejű a megyék utasításadási joga. A megyék nemesi közönsége nemcsak szabadon, minden megszorítás nélkül választotta küldötteit, hanem tetszése szerint utasításokkal is ellátta azokat az országgyűlésen tárgyalás alá kerülő közügyek elintézése és az alkotandó törvények tekintetében. A megyei követeknek az adott utasítások szerint kellett eljárniuk, a mely lehetett nemcsak általános jellegű, hanem a részletekre is kiterjedő.²⁸ Az országgyűlési meghívólevelek eléggé tanúsítják, hogy maguk a királyok mindenkor súlyt helyeztek arra, miszerint a megyei küldöttek kellő utasítással és felhatalmazással (*cum pleno mandato et auctoritate, cum plena instructione et auctoritate*) legyenek²⁹ ellátva, mert ellenkező esetben a szavazásban való részvételt nemcsak megtagadhatták,³⁰ de megtagadni kötelességük volt.

A megyei önkormányzat alkotmányjogi jelentőségű fejlődésének tetőpontját azonban ama törekvés által éri el, hogy a megyék joguknak és feladatuknak tekintették a központi kormányzatot a törvények által biztosított alkotmány szempontjából ellenőrizni és az alkotmányt sértő kormányrendeletek végrehajtását megakadályozni.

Már régibb törvényeink kimondják azt a közjogi tételt, hogy úgy a bírák, mint az országlakók, csak törvényes alapon nyugvó királyi rendeleteknek tartoznak engedelmeskedni.³¹ Ugyanezt — még határozottabb formában — ismételi az 1545. évi 33. t.-cz. kimondván, hogy a királynak vagy helytartójának törvényellenes leveleit se a kapitányok,

²⁸ L. pl. Sárosmegye közönségének utasítását 1547. évből. FRANKÓI, Magy. Orsz. Eml. 129—130.

²⁹ L. pl. a királyi meghívóleveleket 1478. 1545. és 1577. évből. KOVACHICH, Vest. Com. 359. 666. és 756. l.

³⁰ L. ennek példáját 1564. évből. KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. 256—257. l.

³¹ 1444 : 33. t.-cz. szerint csak az, a ki a törvényszerű parancsnak (mandatum licitum et justum) nem engedelmeskedik, követ el hatalmaskodást. — A bíróságokra nézve 1471 : 12. 1618 : 13. t.-cz.

se az ispánok, se pedig az alispánok ne tartsák meg.³² A megyék, erre a közjogi tételre támaszkodva, a törvényellenes királyi rendeletekkel szemben igénybe vették az előterjesztési vagy felirati jogot. Mielőtt a törvényellenesnek vélt rendeletet végrehajtották előszóval, küldöttség útján vagy pedig írásban előterjesztették aggodalmaikat a király vagy helytartója előtt;³³ és ha ez sikerre nem vezetett, akkor egy másik eszközt vettek igénybe, halogatták a sérelmes rendelet végrehajtását, a mit *vis inertiae*-nek vagy *passivitas*-nak nevezték.³⁴

A megyék azonban e korszakban már nemcsak önálló tényezői az állami végrehajtó hatalomnak, hanem saját belügyeikben is önrendelkezési joggal, autonómiával bírnak. Nagy jelentőségű volt ez ebben a korszakban, a midőn még az állami közigazgatás csak kezdetét vette és csak a legfontosabb igazgatási teendők ellátására szorítkozott.

A megyei autonómiának két sarkalatos intézménye volt: az önadóztatási jog és a szabályalkotási jog (*jus statuendi*). Lássuk ezek jelentőségét egyenként.

A megyék önadóztatási jogát először Mátyás 1486. évi decretuma biztosította, de még csak egy meghatározott cél, az országgyűlésre küldött nemesek (*nuncii, electi nobiles*) ellátása szempontjából.³⁵ Ebből a törvényes alapból kiindulva a XVI. században a megyék általános jellegű adóztatási joghoz jutnak, bárminemű közszükségleteik fedezése végett (*ad quoscunque publicos usus necessarios*) adót vethetnek ki,³⁶ a melyet

³² A királyi válasz (6. és 7. §.) az országgyűlés eme határozatát azonban kifogásolta. V. ö. Corpus Juris.

³³ V. ö. BOTKA TIVADAR, Jogtörténeti tanulmányok a magyar vármegyék szervezetéről. Budapesti Szemle 1866. évf. 245 és kv. I. CSUTORÁS LÁSZLÓ, A magyar vármegye-rendszer történeti fejlődése és politikai jelentősége. (Magy. Igazságügy 1888. és 1889. évf.)

³⁴ Olykor azonban az alkotmánysértés megtorlása, illetőleg orvoslása céljából a megyék az országgyűlésen megajánlott adó behajtását egyenesen megtagadták, mint ezt Zemplénmegye az 1604:22. t.-cikk törvényellenes bevétele miatt tette. SZIRMAY, Not. Com. Zempl. 109. l.

³⁵ 1486:64. t.-cz.

³⁶ Ezt világosan kimondja az 1542:17. t.-cz.: *Demptis tamen necessariis expensis comitatum, sive ad legationes, sive ad alios quoscunque publicos usus necessarios . . . de voluntate communi ipsorum comitatum erogatis*. L. még az 1537:21. t.-cikket. Sőt az általános önadóztatási jogot már az 1486:64. t.-cz. 2. §-ából is lehet következtetni.

úgy a nemesek, mint a nem-nemesek és az előbbieik között a szabad királyi városok is fizetni tartoznak.³⁷

Az adóztatási jog pénzerőhöz, gazdasági önállósághoz juttatta a vármegyéket, képessékké tette arra, hogy bizonyos köz-célok megvalósítására, a közjó érdekében levő intézmények létesítésére önállóan törekedhessenek. Az önadóztatási jog alapján létesült a megyei házi pénztár, a mely később a megyei adón kívül egyéb jövedelmi forrásokkal is rendelkezvén,³⁸ a megyéket abba a helyzetbe juttatta, hogy nemcsak az országgyűlési és egyéb küldötteiket díjazhatták, hanem a tisztviselőiknek is évi fizetést adhattak.

A megyei autonomia legnagyobb jelentőségű megnyilatkozása volt a szabályalkotási jog, a *jus statuendi*, a melyről már a Hármaskönyv tartalmaz részletes szabályokat. *Werbőczy* tanítása szerint helyhatósági szabályokat, statutumokat csak olyan testületek alkothatnak, a melyek önálló joghatósággal, *jurisdictio*-val bírván, másnak hatalma alatt nem állanak.³⁹ Ezek közé tartoztak első sorban a vármegyék, mint teljesen szabad, senki hatalmának alá nem vetett, autonom testületek.

A szabályalkotási jogot a megyei közönség csak a szabályszerűen tartott közgyűlésen gyakorolhatta.⁴⁰ A vélemények megoszlása esetén az okosabb és az előkelőbb rész határozata volt irányadó. E *sanior pars*-nak tekintették azt a részt, a melyiken a méltóságukra és a tudományukra nézve előkelőbbek voltak;

³⁷ 1537: 21. t.-cz.: (onus), quod in plerisque comitatibus pro necessitate communi evitanda, non modo in rusticos, sed etiam in nobilitatem ipsam . . . imponitur. Ehhez képest a házi adót a nemesek is fizették egész az 1723: 6. t.-czikk meghozataláig, mely a birtokos nemeseket a Hármaskönyv I. r. 9. czíme alapján felmentette; de az armalisták azután is kötelesek voltak fizetni.

³⁸ Így pl. az 1543: 10. t.-cz. szerint a hadi adóból 5 dénárt a megyei pénztárba kellett fizetni. Az 1596: 26. t.-cz. a hadi birságokat szintén ide utalta. A házi adót az alispán szedte be. 1554: 20. t.-cz.

³⁹ HK. III. r. 2. cz. 1. §.: nullus populus et nulla universitas potest condere statuta, quae non habet *iurisditionem propriam*, sed alterius subest dominio, nisi cum consensu sui superioris.

⁴⁰ U. o. 8. §.: Debent autem ejusmodi constitutiones et statuta cum majori et saniori parte populi fieri atque stabiliri; quia aliter non dicerentur populi vel communitatis statuta. — A közgyűlésen hozott statutumok a távollévőkre is kötelezők. Szepesmegyei statutumok: 3. pont. KOLOSVÁRI-ÓVÁRI II. 182. l.

a mi azt jelenti, hogy a jelenlevők szavazatait nem számlálták, hanem mérlegelték.⁴¹

A megyei közgyűlésen alkotott statutumok nem állhatnak ellentétben sem az országos törvényekkel, sem a királyi kúriának régi approbált és a bíraskodásban követett szokásaival.⁴² *Werbőczy*-nek ezt a megszorító és az állami jogrendet biztosító tételét azonban a megyék nem mindenkor tartották szem előtt; nemcsak a törvényeket pótló, kiegészítő és magyarázó statutumokat alkottak, hanem olyanokat is, a melyek már a törvényeket módosítják, megváltoztatják. Az ilyen statutumokat azonban az országgyűlés bármikor megsemmisíthette.⁴³

Werbőczy még a statutumalkotási jogot csak a mezőrendészeti ügyekre és a törvénykezési eljárásra vonatkoztatja; de a nagy számban ránk maradt megyei statutumok eléggé bizonyítják, hogy a megyék már a XVI. század folyamán a jogélelet minden ágára nézve gyakorolták a szabályalkotási jogot.⁴⁴

A megyei statutumnak csakis a megye területén volt kötelező ereje, miért is annak joghatálya azokra a nemesekre, a kik a megyei közönséghez nem tartoztak, csak akkor terjedt ki, ha a megye területén fekvő jószágaik és birtokjogaik voltak.⁴⁵

Az eddig előadott nagy terjedelmű önkormányzat és autonomia a megye nemesi közönségét (*universitas nobilium*) illette meg, mely azt közgyűlésében (*congregatio nobilium* vagy *sedes nobilitaris*) gyakorolta. A megyei közönségnek küldötték meg a törvényeket, a kormányrendeleteket, hogy azok végre-

⁴¹ U. o. 8. §.: Verum si populus in duas dividetur partes, tunc constitutio sanioris et potioris partis valet. Sanior autem et potior pars illa dicitur, in qua dignitate et scientia fuerint praestantiores atque notabiliores.

⁴² U. o. 2. §.: generali tamen decreto totius regni, atque vetustae et approbatae consuetudini curiae regiae, in judiciis observari solitae, praedjudicare ac derogare nusquam possunt.

⁴³ Már az 1504: 1. t.-cz. szigorúan megtiltotta, hogy a megyék a törvény ellenére a királynak hadi adót megajánljanak. Majd az 1597: 46. t.-czikk az 1504. évi decretumban kiszabott büntetés terhe alatt egész általánosságban megtiltotta, hogy a megyék a törvényekkel ellenkező határozatokat hozzanak. Megújította ezt az 1599: 23. t.-cz. Az 1647: 78. t.-cz. pedig Kassa város némely statutumát is megsemmisítette.

⁴⁴ A megyei statutumokat nagy szorgalommal gyűjtötték össze és értékes jegyzetekkel ellátva kiadták KOLOSVÁRI és ÓVÁRI: A magy. törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye I—IV. k.

⁴⁵ HK. III. r. 2. cz. 6. §.

hajtásáról intézkedjenek, úgyszintén a királyi meghívóleveleket, hogy követeket küldjenek. A folyton szaporodó törvényhozási, törvénykezési és közigazgatási teendők következtében a megyék a XVI. században már kéthetenként, de legalább havonként gyűlést tartottak, a melyre a nemeseknek három márka (12 forint) birság terhe alatt kötelességük volt megjelenni.⁴⁶

Minden fontosabb ügy tárgyalása és eldöntése a közgyűlés elé tartozott. A közgyűlésen választották a követeket, adták meg azoknak a szükséges utasításokat. Itt gyakorolta a megyei bíróság a jogszolgáltatást.⁴⁷ A közgyűlés intézkedett a banderális hadszervezettel járó teendők ellátásáról; választotta a megyei haderőt vezető tiszteket. A közgyűlésből küldötték ki az adószedőket, itt igazították ki az adórovást, valamint az alispánnak adták itt ki a birságoló leveleket. A közgyűlés választotta a megyei tisztikart és vonta felelősségre a tisztviselőket, különösen a pénzkezelés szempontjából. Ugyancsak a közgyűlés feladata volt a háziadó megszavazása és a kivetési módozatok szabályozása, valamint a megyei pénztárba befolyt jövedelemből az országgyűlési és egyéb küldöttek díjazásának és a tisztviselők fizetésének megállapítása. A közgyűlés hatáskörébe tartozott később az árszabás: az élelmiszerek és iparcikkek árának, valamint a munkabérnek megállapítása.⁴⁸ Végül a közgyűlés gyakorolja a szabályalkotási jogot és ennek alapján önállóan rendelkezik számos oly ügyben, a melyre még az állami törvényhozás gyielmét ki sem terjesztette.

A közgyűlést a főispán vagy az alispán hívta össze⁴⁹ és annak tekintélye a törvény oltalma alatt állott. Ha valaki a gyűlés tekintélyét sértő vagy a jelenlevőket gyalázó szavakat használt,

⁴⁶ Ezt a büntetést az 1435 (II.): 7. t.-cz. 7. casus írta elő és később is érvényben maradt. L. pl. az 1462: 1. t.-cz. 16. §. Szepesmegyei Stat. 1567. év. KOLOSVÁRI-ÓVÁRI II. k. 18. l. és más helyeken.

⁴⁷ Hogy a közgyűlés (congregatio) és a törvényszék (sedes) teljesen azonos fogalom volt, azt az 1550: 25. t.-czikk eléggé bizonyítja: „ut . . . congregatio vel sedes in singulo quoque comitatu per vicecomites modo praemisso indicatur“. L. még az 1569: 11. t.-czikket.

⁴⁸ Az első árszabályozó törvény az 1538: 26. t.-cz., mely még csak az élelmiszerekre vonatkozott. Az árszabást úgy az élelmiszerekre, mint az árú és iparcikkekre nézve az 1625: 40. t.-cz. a megyékre bízta. Hogy a XVI. század előtt árszabályozó törvény nem volt, azt az 1504: 17. t.-czikkből látjuk. V. ö. KOLOSVÁRI-ÓVÁRI II. k. 138. és 143. l.

⁴⁹ 1550: 25. 1569: 11. t.-cz.

széksértést (*violatio sedis*) követett el és 100 forint bírságot fizetett.⁵⁰ A gyűlés tekintélyének megóvása és a rend fentartása érdekében tiltva volt a résztvevőknek fegyveresen megjelenni.⁵¹

A megyék törvényhatósági minősége a XVI. század folyamán már teljes kifejlődésben áll előttünk. Mindenik megye, mint nemesi közönség élén a király személyét képviselő főispánnal kicsiben magát a szent korona egész testét, az államot teszi jelenvalóvá. Osztozik a szent korona hatalmában és mint szerves egész, mint élő organismus, önállóan vesz részt a szent korona életében.

7. §. A megyei önkormányzat szervezete.

A tisztikar.

A megyei önkormányzat és autonomia kifejlődése maga után vonta a megyei kormányzat és törvénykezés szervezetének is nagymérvű átalakulását és mindinkább önkormányzati alapokra való helyezkedését. A királyi várnagyság (*castellanatus*) intézményének megszűnése után az állandó jellegű királyi tisztségek végleg eltűnnek a vármegyékből és azok helyét a kormányzat minden ágában a választott megyei tisztviselők foglalják el. A királyi hadügyek és pénzügyek kormányzatára vonatkozó szervezet ugyanis mindinkább elkülönül a megyék önkormányzati alapokon nyugvó szervezetétől úgy, hogy ezzel a fejlődés későbbi fokán már csak közvetetten áll kapcsolatban és pedig csak annyiban, a mennyiben a király ezeknek az ügyeknek intézésénél a megyéknek, mint törvényhatósági joggal bíró testületeknek közreműködését a törvények rendelkezései szerint igénybe venni köteles.¹

Az önkormányzattal és autonomiával bíró megye élén királyi főtitst állott: a főispán, a ki a megyében a király személyét és hatalmát királyi megbízás alapján képviseli.

A főispánok — a mint már az előző korszak fejtegetésénél elő-

⁵⁰ 1435 (II.): 7. t.-cz. 6. casus: Item violator sedis judiciariae birsagium viginti quinque marcarum persolvat. L. még az 1486: 68. 1492: 67. 1635: 89. 1647: 16. t.-czikket és HK. II. r. 69. cz. KÍTONICH JÁNOS, Directio Methodica cap. IX. qu. 22.

⁵¹ 1486: 65. 1492: 79. t.-cz.

¹ L. a II. könyv V. fejt. 2. §-át.

adtuk — nálunk nem lettek hűbéri főurak, tartományurak, hanem mindvégig királyi főtisztviselők maradtak; hatalmuk nem magánjogi, nem hűbéri, hanem közjogi alapon nyugodott. A vidéki királyi kormányzat nem öltött úgy, mint Európa nyugatán, hűbéri jelleget, nem alakult át a tartományi fenség alapján tartományúri kormányzattá, hanem ama felfogás alapján, hogy a király minden megyének természetes főispánja (*naturalis comes*),² országos jellegű, közjogi alapon nyugvó kormányzat maradt. A legfőbb kormányzati hatalom minden megyében magát a korona képviselőjét, a király személyét illette meg; a főispán azt csak királyi átruházás, megbízás alapján gyakorolhatta és ha a főispáni tisztség megüresedett, az ezzel járó hatalmi kör visszaszállott a királyra.³

A főispáni tisztség illetén felfogása annak különös fényt és tekintélyt kölcsönzött még később is, a midőn már azzal nagyobb javadalmazás egybekapcsolva nem volt. Ebben találja magyarázatát az a történelmi tény, hogy nemcsak a legelőkelőbb egyházi és világi főurak versenyeztek a főispáni tisztség elnyeréseért, hanem több ízben fejedelmi személyek is viselték azt. Zsigmond uralkodása idején Dubissa bosnyák király Somogy-megye főispánságát viselte, Corvin János pedig lipcsmegyei főispán volt, majd Mária özvegy királynő magát Mosonmegye főispánjának írta.⁴ Ugyancsak ebből magyarázható, hogy Pest-Pilis-megyeének nem volt főispánja, mert e megyék Budának, a királyi székhelynek közvetlen közelében feküdvén, magát a királyt tekintették ezen egyesült megyék főispánjának, a miről tanuskodik az is, hogy Mátyás 1467-ben Pestmegyeének közgyűlésén személyesen elnökölt.⁵ Ez állapot a török foglalásig

² L. Barsmegye 1603. évi jegyzőkönyvének adatait. BOTKA, id. m. 429. l.

³ Világosan így mondja ezt Szuhay püspök és kamaraelnök Barsmegyéhez intézett átiratában: „Miután néhai nagyságos R. Dobó Ferencz halálával Léva vára . . . és maga a *főispáni hivatal* is ő cs. kir. felségére szállott.“ L. u. o.

⁴ BÉL MÁTYÁS, Not. Hung. Nov. II. 551. l. — V. ö. BOTKA, id. m. 430. l.

⁵ TELEKI XI. 258—259. — HAJNIK (id. m. 81. l.) ezt onnan magyarázza, hogy Pest- és Pilismegyében számos volt a királyi birtok és a királyi nép; a melyek Buda és Visegrád főkirályi várakhoz tartoztak, „ott közvetlen királyi kezelést tartottak fenn, miért is e megyék valóságos királyi immunitási területek voltak“. Ezt a magyarázatot nem tartjuk elfogadhatónak, mert az országos nemesek szabad birtokjoguk alapján *nem tartozhattak* a királyi immunitási területekhez.

tartott, miután még az 1492. évi decretum is kimondotta, hogy Pest-Pilis vármegyéknek, mivel Budához közel fekszenek, nincs szükségük ispánokra.⁶ És később, a midőn Pest-Pilis megyét a törököktől visszafoglalták és Solttal egyesítették, annak főispánja a nádor lett, a ki mint a király helyettese Budán székelt.⁷

A király a főispáni tisztséget e korszakban is, mint az előbbiben, szabadon adományozta és a kinevezettet bármikor szabadon elmozdíthatta, mert a királyi kinevezés rendszerint csak időlegesen szólt: *usque ad beneplacitum, durante beneplacito nostro*.⁸

A király szabad kinevezési joga azonban később a decretumokban megkívánt feltételek következtében bizonyos korlátozást szenvedett. Kimondották ugyanis, hogy a főispán világi rendű, nemes, a megyében birtokos és kedvelt egyén legyen; ellenben az idegeneknek valamint egyéb tisztség, úgy e királyi főtiszttség se legyen adományozható.⁹ Továbbá szabály volt az is, hogy minden megyének legyen külön főispánja és ez a megyéjében tartsa székhelyét.¹⁰ Ennélfogva több főispánságot egy kézben összehalmozni nem volt szabad. A XIV. és XV. században még gyakran előfordul, hogy egy személy több főispáni tisztséget viselt, de már Mátyás kora óta ritka, hogy kettőnél többet egy kézben egyesítettek, annál is inkább, mert az 1498:70. törvénycikk az aranybullára támaszkodva, újból kimondotta, hogy csak a nádor, az országbíró és a dalmát-horvát-szlavón bán viselhetnek egyidejűleg több tisztséget.

⁶ 1492:100. t.-cz.: Item quia sicuti, et quemadmodum hactenus Pestiensis et Pilisiensis comitatus, *ex quo prope Budam sunt*, comites non habuerint; sic nec in futurum comites habere debeant. V. ö. 1495: 20. és 24. 1498: 44. és 57. 1500: 28. t.-czikkeket.

⁷ 1659:76. 1751:2. és 25. t.-cz.

⁸ BÉL MÁTYÁS, id. m. II. 309. l. Szólhatott azonban a kinevezés életfogytiglan is, a mint ezt Nagy Lajos egyik kinevezési okmányában látjuk. SZIRMAI, Not. polit. hist. comit. Ugochiensis 32. l.

⁹ 1471: 15. 1486:60. 1498:57. 1554:19. t.-cz. Kedvelt egyén legyen 1525:33. (KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. III. 43. l.) Idegen nemzetből valók és az országon kívül lakók nem lehetnek 1504:2.

¹⁰ 1498:44. t.-cz. I. §.: Et unusquisque comitatus suum proprium comitem habeat. — V. ö. 1498:57. — Az 1514:56. t.-cz. azért rendeli a főispáni tisztséget az egri püspöktől elvenni, mert külföldön lakik. Az 1519:14. t.-cz. szerint, a kiknek több ispánságuk van, elveendő. KOVACHICH, Supl. ad Vest. Com. II. 459.

Leginkább korlátozta azonban a király szabad kinevezési jogát az örökös főispánságok keletkezése. Ezek eredetét még az Árpádok korában találjuk, de az aranybulla szigorú tilalma következtében, az örökös főispánság nem ölthetett intézményes jelleget, és mindig csak ritka kivétel maradt. A régebbi időben a főispánság örökletes adományozásánál az ezzel járó jövedelmek és birtokok állottak előtérben és jöttek különös tekintetbe,¹¹ de már Károly Róbert a királyi várnagyság (*castellanatus*) szervezése következtében azokat a főispáni tisztségtől elválasztotta, és később, midőn Zsigmond óta a főispáni tisztség örökletes jellegű adományozása ismét kezdetét vette, annak hatósági, köztisztviselési jellege már annyira kifejlődött, hogy többé magánjogi és hűbéri alapokra nem volt áthelyezhető.

Úgy a hivatalhoz, mint a családhoz kötött örökös főispánság köztisztviselési jellegét tanúsítja az a tény, hogy az örökös főispánokat is valóságos főispánokká kellett kinevezni, és hogy bennök is ugyanazokat a kellékeket kívánták meg, mint a melyeket a többieknél.¹² Kiskorúság esetén azonban megengedték, hogy a gyám végezze a főispáni teendőket. Ez alapon kivételesen az is előfordult, hogy nők is elnököltek a megyegyűléseken, mint főispánok.¹³

Az örökös főispánság hozta létre a főispáni helytartóság intézményét. Ha az örökös főispán akár egyéb tisztségénél, akár betegség-, aggkor- vagy az országból való távollét- és más hasonló körülményeknél fogva nem volt képes a főispáni teendőket személyesen ellátni, a király tudtával és felhatalmazása alapján helyettest rendelhetett, a kit *interimális comes*-nek vagy *gubernator*-nak, majd *administrator*-nak nevezték.

A főispáni tisztség örökletes vagy örökös jellegű adományozását törvényeink a XV. század közepe óta újból szigorúan tilalmazták,¹⁴ sőt a főpapi tisztségekkel egybekötött főispánságokra nézve azt is kimondották, hogy azokat a király

¹¹ V. ö. e. könyv III. fejr. 2. §-át.

¹² HAJNIK, Az örökös főispánság 17. és kv. I.

¹³ Így pl. Thurzó György özvegye, Czobor Erzsébet, Árvában. (Bél M., Apparatus ad Hist. Hung. decad. I. 377. I.) Zrinyi Ilona, mint fiának Rákóczy Ferencznek gyámja, Sárosban (THALY KÁLMÁN, II. Rákóczy Ferencz fejedelem ifjúsága. 1884. 7—9. I.).

¹⁴ 1447: 18. t.-cz.: Item honores comitatum parochialium perpetua-liter in antea non conferantur. KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. II. 68.

vegye vissza, hacsak az illető főpapok ki nem mutatják, hogy az abbeli tisztségüket a szent királyoktól eredő joguk alapján gyakorolják.¹⁵ Ennek dacára a XVII. század végén már a nádori tisztségen kívül még 9 főpapi tisztséghez volt a főispánság kötve és 16 családnak volt örökös főispánsága.¹⁶

A főispán, mint királyi főtiszt, a megyei önkormányzattal és autonómiával szemben az államhatalom érdekeit képviseli. Feladata egyfelől az állami közérdeket a helyi érdekekkel szemben érvényre emelni, másfelől a megye önkormányzati jogait és autonóm szabadságát megvédelmezni és ezzel az állami vagy királyi kormányzat és a helyi önkormányzat között a szükséges összhangot fentartani, valamint a sikeres együttműködést biztosítani.

Ennek a nehéz feladatnak megoldása végett a főispán nagy terjedelmű hatáskörrel rendelkezett, a melyet részint a törvények, részint a kinevezési okmányokban foglalt meghatalmazás biztosított. A főispán egyrészt vezeti, másrészt ellenőrzi a megyei önkormányzatot. Rendszerint ő hívja össze és ő elnököl a megyei közgyűléseken és a törvényszékeken. Ő tartja a tisztújító-székeket és később a megyei tisztségekre vonatkozó kijelölési jogot is ő gyakorolja. Továbbá a főispán feladata köréhez tartozott felügyelni arra, hogy a megye a törvényeket és kormányrendeleteket pontosan hajtsa végre, valamint vigyázni arra, hogy a királyi jövedelmeket pontosan szolgáltatassák be.¹⁷

A főispán a király kinevezése alapján foglalta el hivatalát, de a tisztségéhez kötött jogok gyakorlásához, a beiktatáshoz megkivánták az eskü letételét, valamint azt is, hogy kinevezési okmányát a megyének mutassa be. Az esküt a főispán úgy, miként a bírói hatalommal felruházott többi királyi főtisztek, a király kezébe, illetőleg a királyi tanácsban tette le;¹⁸ később, a XVI. század közepe óta letehetette a megye színe előtt, a megyei közgyűlésen is.¹⁹ Ez az eskü kezdetben tisztán bírói jellegű

¹⁵ 1498 : 57. 1504 : 3.

¹⁶ HAJNIK, id. m. 13. l.

¹⁷ L. a főispáni kinevezések szövegeit a királyi könyvekben. (Liber Regius.) V. ö. JÁSZAI PÁL, A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után 1846. A korábbi időkre nézve SZIRMAY, id. m.

¹⁸ 1435 : 1. 1486 : 73. 1492 : 33. t.-cz. Mind a három eskü szövege azonos.

¹⁹ Ezt az 1542 (pozsonyi) : 38. t.-cz. még csak kivételesen, szükségből

eskü volt, mert akkor még a főispán birói minősége állott előtérben. Később a megyék a főispáni esküben alkotmányjogi biztosítékot is láttak, miért is számos törvényczikk kimondotta, hogy a főispán hivatali működésének megkezdése előtt esküt tegyen, és ha esküt tenni nem akarna, tisztjétől fosztassék meg.²⁰ Sőt a megyei önkormányzat megszilárdulásával a megyék a főispántól annak beiktatása alkalmával a megye önkormányzati jogainak és szabadságának írásban való biztosítását is megkivánták.²¹ A főispán hivatalában elkövetett mulasztása és visszaélésért felelősséggel tartozott. A törvények e tekintetben olykor igen szigorú büntetésekkel állapítottak meg.²²

A vármegyei ispánok egykoron dús jövedelemmel rendelkeztek, mert a királyi jövedelmek egyharmada, valamint a királyi várakhoz tartozó bizonyos birtok haszonélvezete is őket illette. Az Anjouk korában azonban a jövedelmi forrás a királyi várnagyság felállítása következtében megszűnt és ezentúl már a főispánok jövedelmének főforrása a birói működésük alapján befolyó bírságok voltak.²³ Később, Zsigmond óta az örökös főispánság újabb életbeléptetésével kapcsolatosan, egyes királyi várak és az azokhoz tartozó uradalmak jövedelme a főispáni tisztséghez kapcsolódott olyképpen, hogy a ki a várat és az ahhoz tartozó uradalmakat élvezte, egyszersmind viselte a főispáni tisztséget is.²⁴ De ezeknek a kivételes eseteknek nagyobb jelentőségük már nem volt. A XVII. század végével ugyanis az a közfelfogás, hogy főispán ingyen és becsületből szolgál.²⁵ Egy ideig a megyék adták a tiszteletdíjakat,

engedi meg, de már a későbbi törvények vagylagosan intézkednek, 1552 : 38. 1553 : 30. t.-cz.

²⁰ L. pl. az 1545 : 52. 1546 : 38. 1548 : 66. 1554 : 19. 1559 : 52. törvényczikkeket.

²¹ L. ennek példáját 1619. évből Torna megyében : *Conditiones per dominum Paulum Rákóczi supremum comitem comitatus istius Thornensis, tempore suae installationis acceptatae consuetudinem antiquam ejusdem comitatus exprimentes.* KOLOSVÁRI-ÓVÁRI, id. m. 119—121. l.

²² V. ö. pl. 1542 : 10. 1550 : 67. 1596 : 15. 1638 : 5. t.-czikkeket.

²³ 1435 (II.) : 3. t.-cz. : *De birsagiis autem sedium comitum parochialium ad portionem judiciariam cedentibus ; comites parochiales et judices nobilium aequam inter se divisionem facere teneantur in duas partes.* V. ö. 1495 : 12. t.-cz. HK. II. r. 86. cz.

²⁴ 1574 : 33. 1599 : 48. t.-cz. V. ö. HAJNIK, id. m. 7. és kv. l.

²⁵ BOTKA, id. m. 437. l.

míg később a XVIII. században a főispánok díjazásait a királyi kincstárból kapták.

A főispán helyettese a vármegyében az alispán volt, a ki a jogtörténeti fejlődés szempontjából közvetlen utóda az Árpádkori udvarbírónak (*comes curialis castri*). A *vicecomes* elnevezés, a melyből a magyar viczispánt vagy legújabban alispánt csinált, a XIII. század vége óta jött szokásba.

Az alispán kezdetben nem királyi, nem is megyei, hanem főispáni tisztviselő, a kit a főispán, mint az ő személyének helyettesítőjét, teljesen szabadon nevezett ki. Az alispán a főispánnal a XIV. és XV. században teljesen egy személy, őt a címzés nem a megyével, hanem a főispánnal szemben viselt állásából kifolyólag illette meg, a kinek — mint említettük — helyettese volt. Az alispánnak nincsen önálló hatásköre és hatalma kizárólag a főispáni meghatalmazáson, megbízólevélen nyugszik, a melyet a megyei közönségnek bemutatni tartozott. Világosan tanúsítja ezt az a történelmi tény, hogy mivel Pest-Pilis-megye-nek nem volt főispánja, nem lehetett alispánja sem és ha egy megyének több főispánja volt, mindenik küldhetett ide külön-külön helyettest.

A főispán szabad kinevezési jogát az 1486: 60. t.-cz. szorította meg először, a mely kimondotta, hogy a főispán alispánná megyebeli előkelő nemest köteles kinevezni, a ki a vármegye színe előtt esküt tegyen.²⁶ A határozott fordulat az alispáni tisztség fejlődésében azonban csak az 1504: 2. t.-cz. következtében állott elő, a mely törvénycikk elrendelte, hogy a főispán az alispánt a megyebeli nemesek sorából a megyei közönség akaratával és hozzájárulásával (*cum consensu et voluntate*) nevezze ki.²⁷

Ennek a törvénycikknek alapján indult meg a küzdelem a vármegyék részéről abban az irányban, hogy az alispán választását a főispán kinevezési jogával szemben maguknak véglegesen biztosítsák. E küzdelem az 1548: 70. t.-cz. meghozatala által a vármegyék győzelmével végződött, a mi a megyei önkör-

²⁶ 1486: 60. t.-cz. 1. §.: Et ille teneatur ex illo comitatu, et non aliunde, notabilem virum aliquem pro vice-comite vel vice-comitibus eligere. 2. §.: juramentum . . . vicecomites vero in ipso comitatu prae-stare teneantur.

²⁷ 1504: 2. t.-cz. 4. §.: Quem tamen absque consensu et voluntate nobilium ipsius comitatus eligere nusquam valeat, neque possit.

mányzat fejlődésének betetőzését jelezte.²⁸ Az alispánt ettől az időtől kezdve a megyék szabadon választották és a főispánt csak a megerősítési jog illette meg.²⁹

Az alispáni tisztség ezáltal lényegében megváltozott. Az alispán már többé nem a főispán kirendelt helyettese, nem főispáni helytartó, hanem megyei tisztviselő, a megye önkormányzati szervezetének, tisztikarának feje, első tisztviselője, a kinek jogállása teljesen független a főispántól.

Az alispánnak a főispánétól egészen önálló, független a hatásköre, a melyet számos törvénycikk szabályozott. Megválasztása után kötelességében állott a megyei közönségnek magát bemutatni és ennek színe előtt a birói esküt letenni.³⁰ Bizonyos esetekben őt illette a megyei gyűlések összehívása is³¹ és ő volt rendszerint a megyei törvényszék elnöke, valamint a földesurakkal szemben a jobbágyok költözködési jogának védelmezője.³² Ha a megyében nem volt főispán, ennek a teendőit szintén az alispán látta el.³³

Az alispán hatáskörének ekként való fokozatos kiterjesztése és teendőinek felszaporodása szükségessé tette, hogy nagyobb megyékben több alispánt válasszanak, a minek példáival már e korszakban is gyakran találkozunk. Továbbá az alispáni tisztség súlyának, tekintélyének volt következménye, hogy a megyék országgyűlési követei, valamint a küldöttségek tagjai között gyakran találkozunk alispánokkal.³⁴

Az alispán éppen úgy, mint a főispán a törvények rendelkezései szerint a hatáskörébe utalt ügyek elintézéséért felelősséggel

²⁸ Vice-comites non per comitem solum, sed consensu totius comitatus juxta regni decreta eliguntur.

²⁹ A főispán, mint a megyei nemes közönség tagja maga is szavazhatott: Ut quia electio vicecomitis hactenus penes nobilitatem praeicise fuit, *confirmatione saltem supremi comitis accedente*, ita nunc et in posterum quoque sua spectabilis ac magnifica dominatio consuetudinem hanc observabit. *Vocem tamen unam in electione ejusdem vicecomitis habebit.* — Torna-megye idézett statútuma 1619. KOLOSVÁRI-ÓVÁRI id. m. 120. l.

³⁰ Ezt már az 1486: 60. t.-cikk előírta; lásd a 26. jegyzetet és v. ö. a 73. t.-cikkkel.

³¹ 1550: 25. 1569: 11. t.-cz.

³² 1547: 30. 32. és 33. 1556: 30. t.-cz.

³³ Kimondja ezt Ugocsa megyére nézve az 1575: 7. t.-cz. Általánosságban az 1578: 4. t.-cz.

³⁴ V. ö. БОТКА, id. m. 228. és kv. l.

tartozott; mulasztásait és visszaéléseit szigorú büntetésekkel torolták meg.³⁵

A megyei szervezet autonom irányú fejlődésének kiindulási pontját, alapintézményét tulajdonképpen a szolgabírói tisztségben találjuk. A megyék legrégebb önkormányzati jellegű tisztviselői a szolgabírák voltak, a kiknek számát az 1290: 5. t.-cz. tekintet nélkül a megyék területi különbségére, négyben állapította meg. Ehhez képest minden megye négy részre vagy járásra oszlott.

Mindaddig, a míg az alispánt a főispán nevezte ki, a megyei önkormányzat a szolgabírákon nyugodott és azt a királyi hatalmat képviselő főispánnal és helyettesével, az alispánnal szemben ők juttatták érvényre, a miért is jelentőségük e korszakban mindinkább emelkedett.

A szolgabírói tisztségek betöltését az 1435. évi decretum 2. cikke szabályozta először. Kimondotta, hogy szolgabírákat a megyebeli jómódú nemesek sorából kell választani. A megválasztást mindenkinek, a ki mentességi okkal nem bírt, 25 márka bírság terhe alatt kötelessége volt elfogadni.³⁶ A tisztséget a megválasztott csak egy évig tartozott viselni és az újabb választást öt évig nem volt köteles elfogadni.

A szolgabírák a megye közönsége előtt birói esküt tettek.³⁷ Főteendőjük a szolgabírói tisztség eredetéhez képest a jogszolgáltatás, ők voltak kezdetől fogva a megyei bíróság állandó tagjai, a főispánnak és alispánnak ítélőtársai. De ezenkívül ők végezik a járásokban a különféle törvénykezési teendőket, a tanukihallgatásokat, idézéseket stb. Ebből kifolyólag könnyen felismerhető pecsétüket kell használniok, de közhitelű oklevelet csak a főispán vagy az alispán pecsétével együttesen állíthattak ki.³⁸

A szolgabírák teendői a megyei önkormányzat fejlődésével mindinkább szaporodtak. Hatáskörükbe tartozott különösen a banderális hadszervezettel, valamint az adók kivetése- és beszedésével kapcsolatos ügyekben való közreműködés, nemkülön-

³⁵ 1550 : 23—27. és 32. 1552 : 20. 1554 : 4. 1563 : 20. 1638 : 5. t.-cz.

³⁶ Az 1486 : 9. t.-cz. felemelte 50 márkára (= 200 forint).

³⁷ 1486 : 73. t.-cz. Előbb a főispán kezébe tették 1435 (II.) : 1. t.-cz.

³⁸ 1435 (II.) : 21. t.-cz. 4. §. 1486 : 9. t.-cz.

ben a jobbágyok költöztetése és a megyei autonomia körébe tartozó igazgatási ügyek közvetlen intézése.³⁹

A szolgabíráknak sokoldalú tevékenységük kifejtésében segédei voltak az esküdtek (*jurati nobiles, assessores*). Az esküdtti tisztség eredetét a nemesek általános törvénykezési kötelezettségében találjuk, melyhez képest egykoron az összes nemeseknek meg kellett jelennie a törvénykező gyűléseken és a megyei bíróság a megjelentek sorából választotta a bírótársakat. De már később a gyakran (hónaponként vagy kéthetenként) tartott ítélőszékek a nemesek általános megjelenését lehetetlenné tették, a mi arra vezetett, hogy már az 1444. évi decretum négy megbízható nemesnek bírótársakul való kirendelését írta elő.⁴⁰

A második keletkezési alapja szerintünk az esküdtti tisztségnek a megyei önkormányzat kifejlődése, mely szükségessé tette egyfelől a szolgabírák működésének ellenőrzését, másfelől támogatását. Azért látjuk, hogy a banderális hadszervezet életbe léptetésével egyidejűleg minden szolgabíró mellé egy-egy nemest választanak és pedig a mint a törvény világosan mondja oly célból, hogy a hadkötelezettség megállapítása körül felmerült nehézségek könnyebben legyenek leküzdhetők.⁴¹ Ugyancsak az eljárás megkönnyítése és az igazság kiderítésének nagyobb biztonsága végett választottak az 1514: 4. t.-cz. szerint a parasztlázadás okozta károk megállapításához megyénként 12 esküdttet. Sőt a mohácsi veszedelem után is a XV. század első felében a törvények bizonyos fontos teendők elintézése céljából a szolgabíró mellé esküdtt nemeseket rendelnek ki; ily fontos ügyek voltak a tolvajok, rablók és gyújtogatók vagy a pártütők kinyomozása,⁴² valamint a jobbágyok költözködési jogának biztosítása.⁴³ Mígnem a

³⁹ A szolgabírák hatásköréről számos törvénycikk intézkedik. L. pl.: 1495 (I.) 26. 1454 : 4. 1458 : 15. 1498 : 15. és 71. 1500 : 38. 1550 : 24. 1556 : 28. stb. t.-cikkeket.

⁴⁰ 1444 : 10. t.-cz. — БОТКА és mások az esküdtek eredetét a 1298 : 45. t.-cikkben keresik, de ez tévedés.

⁴¹ 1498 : 15. t.-cz. 4. §.: Ut autem difficultatibus illis, quae de proventibus eorum banderia non habentium decimalibus et numero jobagionum suorum possent exoriri, via praecludatur, conclusum est: quod in singulis comitatibus tot probi et fidedigni homines potiores . . . eligantur, quot in eisdem comitatibus iudices nobilium habentur. — V. ö. 1435 (I.) : 6. 1454 : 4. törvénycikkeket.

⁴² 1527 : 6. 1528 : 4. t.-cz.

⁴³ 1548 : 42. t.-cz.

XVI. század második felében már az esküdtek a megyei kormányzat és törvénykezés állandó közegeivé lesznek, a megyei tisztikarba teljesen beékelődnek és mindennemű igazgatási, valamint törvénykezési ügyekben a szolgabírónak támogatására szolgálnak.⁴⁴

A megyei tisztikarhoz tartozott még a jegyző, a kinek működése kezdetben a megyei bíróságnál felmerülő írásbeli teendők ellátására szorítkozott, de a ki később az igazgatási ügyek intézésében is részt vett, nevezetesen az adók behajtásánál is közreműködött.⁴⁵

A megyei tisztviselők a XVI. század előtt állandó fizetést nem húztak, hanem a bírságokból és egyéb díjakból volt bizonyos jövedelmük. Így különösen az adók kivetése és behajtása körül kifejtett tevékenységükért kapták a törvény által megállapított díjakat, hacsak kivételképp egyes esetekben a törvény ki nem mondta, hogy a közreműködést ingyen kötelesek teljesíteni.⁴⁶ Ügyszintén meghatározott napidíjakat kaptak az olyan végrehajtásoknál, a melyeknél bírságot nem szedhettek.⁴⁷ A házi adó életbelépése után azonban a megyék mindinkább állandó évi fizetésben részesítették a tisztviselőiket.

Végül az 1550. évi decretum rendelte el először, hogy mindenik megyének a király által engedélyezett külön pecsétje legyen és hogy az e pecsét alatt kiadott leveleket az alispánok, szolgabírák és esküdtek vagy közülök csak azok, a kik írni tudnak, valamint a jegyző aláírják.⁴⁸

⁴⁴ Bizonyítja ezt, hogy a végrehajtásoknál már az esküdtek is állandóan szerepelnek és napidíjuk törvényben nyert szabályozást: 1546: 37. 1609: 75. t.-cz.; hogy a vármegye pecsétje alatt kiadott okleveleket ők is aláírják 1550: 62. t.-cz. Az esküdtek bírói minőségüknél fogva szintén esküt tettek, a miből ered maga az elnevezés is. L. pl. 1586: 8. t.-czikket.

⁴⁵ Erről tanuskodik a jegyzők díjazása 1550: 31. t.-cz.

⁴⁶ 1596: 5. t.-cz. 7. §. 1599: 16. 1660: 6. 1647: 39. t.-cz.

⁴⁷ L. Nógrádmegye költségvetését 1505—1508. évből. BOTKA, id. m. 193. és kv. l. — A későbbi időre nézve: KOLOSVÁRI-ÓVÁRI II. 29. l. és több helyen.

⁴⁸ Kezdetben királyi adományozás alapján csak a megyei tisztviselőknek, a fő- és alispánnak és a szolgabírónak volt pecsétjük V. ö. az 1298: 46. és az 1435 (II.): 2. t.-cz. Már az 1546: 9. t.-cz. szerint, a választott nemes a megye pecsété alatt (sub sigillo comitatus) küldi be az adólajstromot a királynak. L. még az 1600: 25. t.-cz.

8. §. A városok jogállása. A városi önkormányzat.

A megyék mellett a vidéki kormányzat és törvénykezésnek önálló, bár csekélyebb jelentőségű tényezői voltak a városok.

A városok önkormányzata és autonómiaja a városi szabadság kifejlődésével kapcsolatosan már a XIII. század második felében megalakultnak tekinthető.¹ E tekintetben a városok jóval megelőzték a megyéket, mindazonáltal országos jelentőséghez, közjogi önállósághoz csak ebben a korszakban jutottak. Úgy az Anjouk, mint Zsigmond és a későbbi királyok is nagy súlyt helyeztek a városok szabadságának és ezáltal azok politikai súlyának fejlesztésére, de azért a városok nálunk a közelet terén oly nagy szerepet, mint a nyugati államokban, soha sem játszottak.² Ennek okát abban kell keresnünk, hogy a városok közjogi önállóságuk kivívása után is úgy gazdasági, mint pénzügyi tekintetben szorosabb függőségi viszonyban maradtak a királyi hatalomhoz, és így a király a városok vagyoni ereje felett szabadabban rendelkezhetett, mint a szent korona többi tagjaié, a nemeseké felett.

A városok szabadsága és jogállása Zsigmond koráig merőben kiváltsági természetű volt; az egyes városoknak adott külön kiváltságokon nyugodott. Országos jogálláshoz és a törvényekben biztosított szabadsághoz, önkormányzathoz a városok csak az 1405. évi I. és II. decretum alapján jutottak. Ettől az időtől fogva veszi nálunk kezdetét a tulajdonképpeni, a közjogi értelemben vett városok fogalma, a melyek alatt a közjog, az alkotmány szempontjából a szabad városokat: *liberae civitates*; vagy eredetüket tekintve a szabad királyi városokat: *liberae et regiae civitates* kell értenünk.³ Ilyenekül pedig csak

¹ L. a II. könyv V. fej. 3. §-át.

² BÉCHARD F., *Droit municipal au moyen âge* 1861. MAURER G. Z., *Geschichte d. Städteverfassung in Deutschland* 1869. PERRENS, *La démocratie en France au moyen âge* 1873. THIERRY A., *Essai sur l'histoire du tiers état* 1867.

³ Zsigmond óta mondhatjuk, hogy a „civitas“ a közjogi értelemben vett városokat jelzi szemben a többi kiváltságolt községekkel vagy földesúri városokkal: 1405 (I.): praef. 3. §.: „quasdam liberas villas seu oppida civitates honore sublimandas“. — „Civitas“-nak mondják azonban a törvényhozási joggal nem bíró királyi városokat is. A közjogi értelemben vett városokat a törvények általában „libera civitas“-nak nevezik; mint pl. az

azokat lehet tekintenünk, a melyek az országgyűlésen részvételi joggal bírnak, tagjai a szent koronának és mint ilyenek, részesei a szent koronában rejlő közhatalomnak.

A tulajdonképpeni városok, a közjogilag szabad városok, sohasem voltak nagy számmal. A források, Zsigmond korában, 7 vagy 8-at említenek, a XVI. század elején pedig számuk 15-re emelkedett. Ez is arról tanuskodik, hogy a városok nálunk a köznemességgel szemben nagyobb politikai jelentőséget nem nyerhettek.⁴

Az országos rendiséggel bíró szabad városok mellett találjuk még a királyi városokat (*regia civitas* vagy *regalis, reginalis civitas*) és ezek között különösen a királyi bányavárosokat (*regia et montana civitas*), a melyek a királyi bányatelepekből fejlődtek ki és külön kiváltságok alapján a szabad királyi városokhoz hasonló szabadsághoz, valamint önkormányzati szervezethez jutottak. A királyi városok a királyi kincstár jövedelmi forrásai gyanánt szerepelvén, mint ilyenek közvetlen királyi kezelés alatt maradtak; ki voltak véve a megyei hatóság alól, királyi főtisztok, még pedig a bányavárosok a kamaraispánok és a tárnokmester hatósága alatt állottak.⁵ E királyi városok közül egyesek később szintén szabad királyi városokká lesznek az által, hogy az országgyűlésen való megjelenési joghoz jutnak,

1498: 38. t.-cz. a tulajdonképpeni városok felsorolásánál mondja: „quod liberae civitates, videlicet Buda, Pesth“ etc.; ugyanígy az 1514: 3. t.-cz.: „Sunt igitur octo in primis civitates liberae“. V. ö. H. K. III. r. 19. cz. 1608: k. u. 1. t.-cz. 10. §.

⁴ Az 1514: 3 t.-cz. a nyolcz régi tárnoki városon kívül felsorolja Ó-Budát, Esztergomot, Székesfehérvárt, Lőcsét, Szakolczát, Szebent és Szegedet. Az 1608: 1. t.-cz. 10. §-a csak ezeknek országgyűlési részvételét ismeri el.

⁵ Ilyenek voltak különösen azok az újabb keletű városok, a melyek valamely régi királyi város jogát nyerték, mint pl. Kőszeg, mely Sopron jogával lett felruházva, és a melyről Károly Róbert írja: „nec eos ex quavis causa cuiquam subicimus vel per nostros successores subici atque ab immediato regio dominio nusquam volumus separari“. FEJÉR C. D. VIII. 3. 282. Ezekből a királyi uradalmi városokból befolyó jövedelmeket gyakran a királynék haszonélvezték, a midőn a város a királyné tárnokmesterének hatósága alatt állott és *királynői városnak* „civitas reginalis“-nak, majd ha ismét a király kezelésébe került vissza „civitas regalis“-nak nevezték. Érdekes példája ennek Sárospatak. V. ö. ZSINDELY ISTVÁN, Magyar alkotmány az Anjouk és Zsigmond alatt. 105. l.

a mint ezt Kőrmöczbánya példája tanúsítja, mely már az 1445-ik évben az országgyűlésre meghívót kapott.⁶

A királyi bányavárosok e korszakban tettek szert nagyobb politikai jelentőségre a két külön városi szövetségük alakítása által. Az alsómagyarországi bányavárosok szövetségét alkották Kőrmöczbánya, Selmeczbánya, Besztercebánya, Bakabánya, Libetbánya, Ujbánya és később Bélabánya, a mely szövetség Kőrmöczbánya vezetése alatt e bányavárosokat bányászati és igazságszolgáltatási tekintetben egy nagyobb egységes egészszé, különálló szervezetté alakította. A felsőmagyarországi hét bányaváros pedig ú. m. Göllniczbánya, Szomolnokbánya, Rudnabánya, Jászó, Igló, Rozsnyóbánya és Telkibánya valamivel később Göllniczbánya vezetése alatt alakított hasonló szövetséget.⁷

A városok harmadik csoportját a mezővárosok alkotják, (*oppida privilegiata, liberae villae*),⁸ a melyek részint királyi, részint földesúri kiváltságlevelek alapján a többi jobbágyközségknél nagyobb szabadságra, kiváltságokra tettek szert és belügyeik ellátására külön önkormányzati szervezetük volt. Mindazáltal közjogi értelemben vett városoknak, a vidéki kormányzat önálló tényezőinek nem tekinthetők, mert egyrészt földesúri hatalom alatt állanak, másrészt mert a megyei szervezetbe befolgalva lévén, a megyék önkormányzati hatalma rájuk is kiterjedt. A földesúri városok között különösen nagyobb társadalmi jelentőséggel bírtak a főpapok hatalma alatt álló városok, például Esztergom, Eger, Nagyvárád, Pécs stb. Később ezek közül is egyesek a szabad királyi városok sorába emelkedtek fel.

A városok közönsége a városi polgárokból állott, azaz mindazokból, a kik a város területén ingatlannal bírtak. A városokban a városi szabadság kifejlődése óta általában az egyenlőség elve volt uralkodó.⁹ Különös előjogokkal bíró nemzetségekre, városi nemesi családokra, patriciusokra úgy, mint ez a nyugati államokban kifejlődött, nem találunk. A városi polgárok éppen

⁶ WENZEL, Magyarország bányászatának krit. tört. 49. I. V. ö. KRIZSKÓ PÁL, A kőrmöczi régi kamara és grófjai 1880.

⁷ WENZEL, id. m. 25. és 43. §§.

⁸ 1608 k. e. 13. t.-cz.

⁹ Bizonyítja ezt a városokba való letelepedés régi formulája: „Ipsa autem tertia revolutione annuali transacta praedicti hospites *eadem libertate* fruuntur, qua nos a prima fundatione dictae civitatis nostre hactenus freti sumus et fruimur Deo permittente. KOVACHICH, Form. Stylli 43. I.

úgy, mint az ország többi nem-nemes lakói jószágadományozás vagy királyi kiváltság alapján emelkedhettek a nemesi rendbe és a nemesek a város területén épen úgy tartoztak a közterheket viselni, mint a többi polgárok.¹⁰ A városok és a nemesek között azonban a küzdelem folytontartó volt és később az ellentét mindinkább kiélesedett. Mert míg egyfelől a város területén lakó nemesek a városi hatóságot nem akarták maguk felett lévőnek elismerni, addig másfelől a városok is szigorúan ragaszkodtak a városi szabadságnak ahhoz az alaptételéhez, hogy a város területén lakó minden polgár egyformán álljon a városi hatóság alatt és a városi közterheket köteles legyen egyformán viselni.

A rendi különbségnél jóval nagyobb jelentőségű volt a városokban a nemzetiségi különbség, a mennyiben a német eredetű városok a polgárjog megszerzéséhez megkivánták a német származás kimutatását; ehhez képest a magyaroknak és a tótoknak nem engedték meg sem az ingatlanok szerzését, sem a czéhekbe való belépést.¹¹ Továbbá a városi statutumok kimondották azt is, hogy bíró és tanácsos csak az lehet, a ki német származását igazolni tudja.¹² Ebből a vegyes nemzetiségű városokban nagy küzdelem fejlődött ki, a mely egyik-másik városban olyképpen nyert megoldást, hogy kimondották, miszerint a bíró felváltva német és magyar vagy tót nemzetiségű legyen, valamint a tanácsstagok is részben német, részben magyar vagy tót származásúak legyenek.¹³

A XVI. század folyamán pedig a németek kizárólagos uralomra törekvése oly nagy mérveket öltött, hogy a törvényhozásnak kellett a magyarok és tótok védelmére kelni, és a németekkel szemben a jogegyenlőséget biztosítani. Már az

¹⁰ 1405 (I.) : 10. t.-cz. V. ö. e. könyv III. fej. 5. §-át.

¹¹ DEMKÓ, Felsőmagyarországi városok 18. és kv. l.

¹² LICHNER-MICHNYAY, Budai jogkönyv 32. pont mondja a bíróról: Der soll sein ein deutscher Man von allen seinen vier annen und sol gesessen sein in dem rat pey sechs jaren oder hinüber.

¹³ Budai jogkönyv 27. pont: Süllen dy deutschen zehen man und dy Ungern zwen zu den Rat erkießen. Szilágyi kormányzónak 1458. évi rendelete szerint Kolozsvárt a bíró egyik évben magyar, másikban szász legyen, a tanács és a választott közönség tagjai (centum personae electae) pedig felében magyarok, felében szászok legyenek. JAKAB ELEK, Kolozsvár Okl. I. 192., — Mátyás azonban a budai jog alkalmazását rendelte el. U. o. 278. lap.

1608. k. e. decretum kimondotta,¹⁴ hogy az összes szabad városokban a főbírákat és tanácsosokat nemzetiségükre való tekintet nélkül kell választani és bármely tisztséget akármelyik városban felváltva a magyaroknak, németeknek és cseheknek avagy szlávoknak kell adni. Továbbá elrendelte azt is, hogy a születésükre nézve magyarok, (a kik alatt itt a nemeseket kell értenünk) a városokban házakat vásárolhassanak és építhessenek, de csak oly feltétel alatt, hogy házaik után mindenféle közterhet szintén viseljenek, valamint minden szabadságot, kiváltságot és mentességet a polgárokkal egyenlően élvezzenek.

A városi közönséget illető önkormányzatot e korszakban is a városi tanács gyakorolta, a mely állott a városbíróból és rendszerint tizenkét esküdt polgárból (*jurati cives*). A városi kormányzat, mint az önkormányzat typusa, testületi kormányzat. Úgy a bírói hatalom gyakorlása, mint az önkormányzati teendők intézése a tanács feladata volt; a városi közönséget (*tota communitas*, *Gemain*) csak a bíró, valamint a tanácsstagok évenkénti választása és a tanács működésének ellenőrzése illette meg. De már e korszakban a tanács működésének állandó és sikeresebb ellenőrzése, részben pedig annak támogatása végett a városok egy másik nagyobb, 50—100 tagból álló testületet alakítottak, a melyet választott közönségnek (*electa communitas*) és annak tagjait választott polgároknak (*electi cives*, *Genante*) nevezték.¹⁵

A választott közönség volt előzője a városi képviselő-testületnek, mely később a városi közgyűlésnek (*tota communitas*) helyébe lépett. A választott közönség, a képviselő-testület választja a tisztviselőket, ellenőrzi azok működését és mulasztás esetén felelősségre vonja őket. Úgy a bíró, mint a tanácsstagok vád alá helyezése, valamint ezeknek elítélése a képviselő-testület joga volt. Az év leteltével a lelépő tanács

¹⁴ 1608. k. e. 13. t.-cz.: Ideo statutum est: ut in omnibus liberis civitatibus, *absque respectu nationum* iudices primarii et senatores deinceps eligantur. Megújítja 2000 forint büntetés terhe alatt az 1609: 44. t.-cz. — L. még az 1563: 62. és 1635: 21. t.-czikkeket.

¹⁵ Kolozsvárt az *electa communitas* 100 tagból állott: eedemque centum persone electe uno anno Hungarum alio vero Saxonum pro iudice ex Hungaris eciam sex persone, ex Saxonibus tantandem... pro eorum juratis... eligere et preficere debeant. JAKAB ELEK, id. m. — Pozsonyban a választottak (*Genante*) száma 60 volt. KIRÁLY, id. m. 88. l.

köteles volt a képviselő-testületnek a városi vagyonkezelésről számadást adni.¹⁶

A városi bíróságot a városbíró elnökleite alatt a tanácsstagok alkotják, melynek hatásköre a polgárok mindennemű polgári és büntető ügyeire kiterjedt, kivéve a szentszék elé tartozó ügyeket. A városi szabadságnak egyik legfontosabb alkotó része az volt, hogy a polgár csakis saját bírósága előtt tartozott törvényt állani. A városi bíróság már a XIII. században bíraskodhatott mindennemű büntető ügyben, tehát halálra szóló ítéleteket is hozhatott, *vérbíróságot*, *ius gladii*-t gyakorolt.¹⁷ Zsigmond 1405. évi II. decretuma szerint a város területén elkövetett bűntettek felett kizárólag a városi bíróság ítélkezett.¹⁸ A nemesek azonban sohasem ismerték el maguk felett a városi bíróság büntető hatalmát és abban nemesi szabadságuk sérelmét látták.¹⁹

Ha a város polgárai a megye területén ingatlannal bírtak és ebből a nemesek ellen hatalmaskodást követtek el, fölöttük kisebb hatalmaskodás esetén a megyei, nagyobb hatalmaskodás esetén pedig a királyi személyes jelenléti bíróság ítelt. Továbbá, ha valamely városi polgárnak nemesi birtokon szőlője vagy más jobbágyi birtoka volt, az uradalom területén elkövetett vétségek és károk elbírálása tekintetében a városi polgár az illető földesúr bírói hatósága alá tartozott.²⁰

A városoknak az egyházi kormányzat terén élvezett függetlensége a *kegyuraság* gyakorlásában jutott kifejezésre. A kegyuraság már a XIII. században a városi szabadság integrans alkatrészét alkotta és midőn a városok közbiztonsági állásra tettek szert, valamint egyéb kiváltságaikat, úgy a kegyuraságot is közbiztonsági állásuk szükségszerű következménye gyanánt tekintették.²¹

A szabad királyi városok, mint ilyenek igénylik a város területén létező egyházak felett a kegyuraságot. Féltekenyen őriz-

¹⁶ DEMKÓ, id. m. 41. l.

¹⁷ Nagy-Szombat 1238. év 8. pont: Villicus . . . una cum duodecim . . . *decapitationis* vel aliam quamcunque penam infligendi habeat potestatem. ENDLICHER 446. l.

¹⁸ 1405 (II.): 2. §.

¹⁹ Zsigmond 1421. évi általános rendeletében a városoknak megtiltotta, hogy a nemesek által a városok területén elkövetett bűntettekben ítélkezzenek: H. O. VII. 447–448. — Ellenben Hunyadi János kormányzó Pozsony városát feljogosítja erre: TELEKI X. 294–295.

²⁰ 1498: 38. t.-cz.

²¹ V. ö. TIMON, A városi kegyuraság 21. és kv. l.

ték, védelmezték azt, mint szabadságuk és egyházkormányzati önállóságuk egyik fontos biztosítékát és a királyi hatalom mindenkor készségesen támogatta a városokat kegyúri jogaik megvédésében.²² A városi kegyuraság szoros összefüggése a szabad királyi városok közjogi állásával sajátos magyar jogfejlődés, amelynek hasonmását a nyugati államokban nem találjuk.

Végül a városoknak a jogélet minden ágára nézve e korszakban is, mint már az előbbiben, szabályalkotási joguk volt, amelynek mind nagyobb mértékben való gyakorlásáról jogemlékeink eléggé tanuskodnak.²³

9. §. Az erdélyi részek kormányzata. A fejedelemség kifejlődése.*

Erdély még e korszak elején is éppen úgy, mint az előbbi korszakban nem képezett külön közjogi egészet különálló kormányzati és törvénykezési területet. Az okmányokban még a *partes Transsylvanae* elnevezés az uralkodó, amely alatt Magyarország a erdőségen túl fekvő részét értették, amely részeken már az előbbi korszakban három különálló kormányzati szervezet fejlődött ki: a magyarok, a székelyek és a szászok kormányzati szervezete.¹

²² 1681 : 41. t.-cz.: *Liberarum quoque ac regiarum, montanarumque civitatum non exiguae fuissent querelae, quod in iure liberae electionis magistratus civilis nec non jure patronatus ... contra privilegia ipsorum et leges regni turbatae et impeditae extitissent.*

²³ L. ezek legújabb gyűjteményét KOLOSVÁRI-ÓVÁRI IV. k. 2. fele 1897.

* *Irodalom*: BENKŐ JÓZSEF, Transsilvania. 1778. ENGEL J. CHR., Geschichte d. Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer 1797. KÓSA Zs., De publica partium Transsilvanarum administratione 1816. KEMÉNY JÓZSEF GRÓF, Erdélynek befolyása a magyarországi törvényhozásba. (Árpádia III. évf. 1838.) TEUTSCH G. D., Geschichte d. Siebenbürger Sachsen 1852. BEDEUS JÓZSEF, Die Verfassung d. Grossfürstenthums Siebenbürgen 1844. SCHULLER FRIGYES, Siebenbürgische Rechtsgeschichte 1867. SÁNDOR JÓZSEF, Erdély Magyarország kiegészítő része 1865. ORBÁN BALÁZS, A székelyföld leírása 1868.; A székelyek származásáról és intézményeiről 1888. (Akad. Ért. XIII. k.). JAKAB ELEK, A királyföldi viszonyok ismertetése 1871. PESTY FR., Az eltűnt régi vármegyék II. k. 1880. SZABÓ KÁROLY, A régi székelység 1890. — Számos értekezés: Archiv d. Vereins f. siebenbürgische Landeskunde.

¹ L. a II. könyv. V. fejj. 6. §-át.

E különálló kormányzati szervezetek kifejlődésének jog-történeti alapját részint a központi kormányzattól való távolságban, részint a nemzetiségi különbségben kell keresnünk. Mindkét tényező már a XIV. század folyamán, de különösen Zsigmond uralkodása óta a törökök előnyomulása következtében mind fokozottabb mértékben érezteti hatását. Az erdöntúli részek a *partes Transylvanae* éppen úgy mint Szlavónia, Horvátország, és Dalmácia a törökök támadásaival szemben az ország végvidékei, védőbástyaivá lesznek, a melyeknek biztonságáról az országos védelem szempontjából különösen kellett gondoskodni.

Ámde a középkori állami élet és szervezet fejletlensége, erőtlensége következtében sem a törvényhozás sem a központi országos kormányzat nem tudott e feladatának kellőképpen megfelelni; a minek szükségképpen következménye lett, hogy egyfelől az önerejükre bízott magyarok, székelyek és szászok külön kormányzati szervezetei mindinkább autonóm irányú fejlődést vettek, másfelől a külön közjogi szervezettel bíró három népelem között bizonyos érdekközösség keletkezett, mely a folytonos támadások következtében mind nagyobb jelentőséghez jutván és e népelemek közjogi egységére (*unio*) vezetett.

Az erdélyi részek (*partes*)² kormányzati szervezetének autonóm irányú fejlődése az által jutott megvalósuláshoz, hogy az illető rész (*pars*) élén álló királyi főtiszt vagy más királyi kiküldött vezetése alatt a magyarföldön a nemesek, a székelyföldön a székelyek és a szászföldön a szászok időnként törvénykezési és egyéb közügyek intézése végett közgyűlést (*congregatio generalis*) tartanak, a mi által létre jön a nemesek, a székelyek és a szászok közösségének vagy összességének (*universitas Nobilium, Sicularum et Saxonum*) fogalma, mint közjogi fogalom olyképpen, hogy a magyar megyék példájára az egyes

² A *partes Transylvanae* vagy *partes Transsilvanae* elnevezés kettős értelemmel bír: egyrészt jelenti „Erdélyt“, mint külön földrajzi fogalmat és ilyen értelemben annyi, mint: *Transsilvania*; másrészt jelzi Erdélynek három közjogilag különálló részét: a magyar-, székely- és szászföldet, a tulajdonképpen erdélyi részeket. Az előbbi értelmet alapul véve, mondják az okmányok a vajdát *vajvoda Transsilvanus*-nak vagy *partium Transylvanarum*-nak. V. ö. pl. FEJÉR C. D. VIII. 4. 619. IX. 3. 503. Anj. Okm. VI. 396. Székely Okl. I. 96. 99. T. O. II. 38. TELEKI, Hunyadiak X. 91. — A Havasalföldet az oklevelek *partes Transalpinæ regni nostri*-nek mondják: TELEKI X. 90. XI. 563.

részek közönségének közgyűlése, mint közjogi jogokkal felruházott testület, autonóm kormányzati és törvénykezési hatalmat gyakorol. Míg a XIV. században az oklevelek Erdély három részéről (*tres partes Transylvaniae*), mint földrajzi területről beszélnek; addig már a XV. század közepe óta három külön nemzetről (*tres nationes*) van szó, mint olyanról, a mely az erdélyi részekben autonóm kormányzati szervezettel bíró testület.³

A három erdélyi rész kormányzati szervezetének autonóm irányú fejlődésével és a nemzet (*natio*) fogalmának létrejöttével egyidejűleg látjuk előtérbe lépni a három nemzetnek egységre törekvését, a mely törekvés közvetlen alkotmánytörténeti előzményét képezi az erdélyi fejedelemség (*principatus Transylvaniae*) megalakulásának.

Az első ilyen szövetezése (*unio*) az erdélyi részeknek, Zsigmond uralkodásának végén jött létre 1437. évben. Közvetlen oka volt ennek a parasztlázadás, a mely főleg a nemesség és az erdélyi püspök ellen irányult, de egyes székely és szász családot is sújtott. A megtámadottak főleg a szász erősségekben találtak védelmet, de viszont már előbb a török támadások alkalmával a szászok is tapasztalták a magyarok és a székelyek védelmének előnyeit.

Ezt a testvéri egyesülést (*fraterna unio*) a nemesség, a székelyek és a szászok az alvajda és a székely ispánok vezetése alatt, tehát királyi tekintély és jóváhagyás mellett, létesítették 1437 szept. 16-án Kápolnán.⁴ Első sorban esküt téve a feszületre hűséget ígértek a szent koronának és a királynak. Továbbá kötelezték magukat, hogy ha valamelyik részt megtámadná, a másik két rész köteles azonnal védelmére kelni és

³ Mátyás 1463. évi hadszervezeti szabályzatának 5. pontja: „ut requirente tempore coram *universitate trium nationum* rationem reddere queant“. KOVACHICH, Script. Rer. Hung. minor. II. 384. I. 1506. évi segesházi gyűlés határozatai: „In primis quod ipse tres Nationes: Nobiles videlicet, Siculi et Saxones“ és több helyen. Székely Okl. I. 309—313. Zápolya János erdélyi vajda meghívó levele az 1525. évi tordai gyűlésre. Árpádia III. 60—61. I. I. Ferdinánd küldötteinek jelentése 1552. évből u. o. 41. I. — A „Saxonica Nacio“ kifejezés már 1441. évben előfordul Székely Okl. III. 56.

⁴ Nos Lorandus Sepes de Varaskezi vicevaivoda Transilvanus... in Oppido Capolna arduas causas harum parcium tractantibus, inter predictos Nobiles, Saxones et Siculos talem *fraternam* disposuimus *unionem*. Székely Okl. I. 134.

naponkint legalább három mértföldet haladni. Ha valaki ezen kötelezettségét megszegné fejvesztéssel bűnhődik. Kimondották azt is, hogy az egyik rész a másik haderejének élelmezéséhez és elszállásolásához, ha a szükség úgy kívánja, hozzájárul. Végül kimondották, hogy a három rész között mindennemű ellenséges viszony megszűnjék, állandó béke és egyetértés legyen.

A kápolnai uniót követte 1459. évben a medgyesi unio, a mely a részek közötti kapcsolatot annyiban még szorosabbra fűzte, hogy nemcsak a törökök ellenében fogadtak kölcsönös támogatást, hanem mindennemű jogaik és kiváltságaik megvédésére úgy a felülről, mint az alulról jövő támadásokkal szemben.⁵

Még nagyobb jelentőséggel bírt az 1506. évben létrejött harmadik, a segesvári unio, a midőn már a három nemzet (*tres nationes*) nem csak a közös és kölcsönös védelmet biztosította egymásnak, hanem az egymás közötti jogviták elintézésére és különösen a gonosztevők kiirtására 43 tagból álló bíróságot állított fel, a mi által a három nemzet állandó közös bírósági szervezetet nyert.⁶

A három résznek vagy nemzetnek egységre irányuló törekvései lassankint az erdélyi részeket külön közjogi egészszé forrasztották egybe, a szent korona külön tartományává fejlesztették. Határozott kifejezést nyer ez az oklevelekben, a melyek az erdélyi három részt már a XV. század közepe óta Erdélyországnak, *regnum Transylvanense*-nek vagy *regnum Transylvanum*-nak kezdik nevezni.⁷

Erdélynek külön tartománynyá, külön országgá fejlődése készítette elő annak különválását Magyarországtól a mohácsi

⁵ Az unióról szóló okmány egész szövegét közli SZILÁGYI S., id. m. 219—224. l. — A kölcsönös védelemre való felhívás esetét lásd 1524. évből. Székely Okl. III. 237.

⁶ A bíróság akként alakult, hogy az erdélyi káptalan küldött egy tagot, a dékánt és a három nemzet mindenike 14—14 tagot. E bíróság mint békebíróság működik, tagjait *iudices arbitri*-nek nevezik és a bíróságokat nem ők, hanem a marasztalt fél rendes bírái kapják. Capitalis sententia esetén a királyhoz (ad Suam Maiestatem) lehetett felebbezni. Székely Okl. I. 309—313.

⁷ Az 1459. évi medgyesi unio okmányában ismételtelen olvassuk „Regnum hoc totum Transsilvaniense“. SZILÁGYI, id. m. Az 1506. évi segesvári unio okmányában „Regnum ipsum Transsylvanum“ Székely Okl. I. 310.

vész után, a midőn 1571. évben Báthory István megválasztásával az erdélyi fejedelemség török fenhatóság alatt megalakult.⁸

Az egységre irányuló törekvéssel kapcsolatosan látjuk emelkedni a vajdák tekintélyét és növekedni a vajdai tisztség hatáskörét, mert az unio-törekvések számai a vajda kezében összpontosultak, a vajdák támogatása mellett történtek. Már László (Apor) vajda Károly Róbert korában kezébe kerítette a székely és a szász ispánságot, magát fejedelemnek (*princeps*) nevezvén teljes függetlenségre törekedett, mígnem Károly Róbert leverte. Ettől az időtől kezdve látjuk, hogy a királyok rendszerint két vajdát neveznek ki, a kik közül az, a melyik a szolnoki ispánságot viselte, előkelőbb volt, mígnem Zsigmond a szolnoki ispánságot és az azzal járó jövedelmeket, megosztotta.⁹

Mátyás alatt a szolnoki ispánság elválik a vajdai tisztségtől,¹⁰ ellenben mind szorosabban kapcsolódik ahhoz a székely ispánság, a mi kétségtől, egyfelől a három nemzet egyesülési törekvéssel, másfelől az erdélyi részek végvidéki jellegével függ össze. Ez utóbbi alapon viselik már Hunyadi János, Ujlaki Miklós és Pongrácz János erdélyi vajdák nemcsak a székely ispánságot, hanem a temesit is,¹¹ a mely tisztséggel szintén az ország határszéleinek védelme volt egybekötve. Innentől kezdve az erdélyi vajda mindenkor székely ispán.¹² Ilyen volt Zápolya János is, a ki ezt a címet megtartotta akkor is, midőn a mohácsi vész után Magyarország királya lett.

A székely ispánsággal egybekapcsolt vajdai tisztségből nőtt ki a mohácsi vész után a törökök hódítása által támogatva az erdélyi fejedelemség. Világosan tanúsítja ezt azon körülmény, hogy még az 1571. évben megválasztott Báthory István és utódai egész 1593. évig a törvények szentesítésénél nem fejedelemnek, hanem erdélyi vajdának és székely ispánnak írják magukat.¹³

⁸ Már az erdélyi parasztlázadás után 1437. évben kiállított békeszerződésben olvassuk: „universitas Hungarorum et Valachorum hujus *Principatus Transylvanie*“. TELEKI, X. 2.

⁹ T. O. I. 296. FEJÉR C. D. X. 4. 576—578. TELEKI X. 246.

¹⁰ PESTY FR., id. m. I. 97. és kv. I.

¹¹ TELEKI X. 124. Székely Okl. I. 155. T. O. II. 108.

¹² L. a vajdák és a székely ispánok névsorát Kósa, id. m. 59—62. 79—80. I.

¹³ L. az 1571. évi gyűlés határozatainak megerősítő bevezetését és a határozatok első pontját. SZILÁGYI, Erdélyi Orszgy. Eml. II. 472. I. Az 1592. évi gyulafehérvári országgyűlés határozatainak megerősítő beveze-

A három résznek vagy nemzetnek egységre való törekvése, a melyet a királyok is támogattak, nemcsak a vajdai tisztség tekintélyét emelte és hatáskörét tágította, hanem szükségképpen maga után vonta az egész Erdélyországra vonatkozó gyűlések tartását. Ilyen általános jellegű erdélyi gyűlés első nyomával már az Árpádkornak végével 1291. évben találkozunk.¹⁴ Az Anjouk korában és még inkább Zsigmond alatt már gyakran találkozunk az összes erdélyi részeket, a három nemzetet egyesítő gyűlésekkel, a melyek aztán a Hunyadiak és a Jagellók korában még gyakoribbak lettek s a mely gyűléseket az okmányok *diaeta vel congregatio generalis trium partium*-nak neveznek.¹⁵

Az ilyen általános jellegű gyűléseket vagy maga a király tartotta vagy rendszerint a király nevében (*regia in persona*) az erdélyi vajda. Ilyképpen tartotta a híres tordai gyűlést Zápolya István vajda 1525. évben. A meghívó leveleket az egyes részekhez vagy nemzetekhez szintén vagy a király vagy az ő személyét helyettesítő vajda intézte. A megjelenés módjára nézve nincsenek biztos adataink, csak a szászokról tudjuk biztosan, hogy azok küldötteik útján jelentek meg,¹⁶ de minden valószínűség szerint később a nemesek és a székelyek is.¹⁷

Az erdélyi tartományi gyűlések feladata volt a törvénykezésen kívül főképpen a hadi és pénzügyi viszonyok rendezése, miután azok ezen a részekén különleges fejlődést vettek s miután az erdélyi részek végvidéki jellegénél fogva a védelmi ügyek rendezése különös gondoskodást igényelt. Mátyás az 1463. évi tolnai országgyűlésen, a melyen az erdélyi részek küldöttei is részt vettek, az ország hadügyi viszonyait, tekintettel a törökök elleni védelemre, újból szabályozta s azok megtartását az erdélyi

tése: Nos Sigismundus Bathory de Somlio vajvoda Transsylvaniae et Siculorum comes Az 1593. évi országgyűlés határozatai: Nos S. Bathory de Somlio *Princeps* Transsylvaniae et Siculorum comes. SZILÁGYI III. 409. és 415. l.

¹⁴ FEJÉR C. D. VI. 1. 118—119.

¹⁵ Ilyen tartományi jellegű gyűlések voltak 1322. 1363. 1377., 1461. 1463. 1467. 1470. 1498. 1524. és 1526. évben. V. Ö. KEMÉNY JÓZSEF GRÓF, Árpádia III. 25. és kv. l. BEDEUS, id. m. 26—30. l.

¹⁶ Hunyadi János Brassó városához: „aliquos notabiles ex vobis... transmittere debeat” TELEKI X. 490. l.

¹⁷ II. Ulászló 1494. évben Szebenben tartott gyűlés alkalmával megengedi a sepsi szék székelyeinek, hogy követeiket hátrahagyva elmelessenek. Székely Okl. I. 281.

részeknek is kötelességévé tette; mindazáltal még ugyanazon évben Erdélyben a három nemzet részére tartományi gyűlést tartott, a melyen a három nemzetnek egymástól, valamint Magyarország többi lakóitól eltérő hadkötelessége tizenkét pontba foglalva szabályozást nyert.¹⁸

Az erdélyi részek által kiállított haderő Magyarország haderejének különálló alkatrésze, mely az erdélyi vajdának parancsa alatt állott, a ki Erdélyországnak fővezére vagy főkapitánya (*capitaneus generalis Transylvaniae*).¹⁹ A három nemzet hadkötelessége és haderejének szervezete azonban lényegesen különbözött egymástól.

Az erdélyi vajda és a székely ispán tisztüknél fogva tartoztak banderiumot állítani, melynek fentartása végett később a királyi kincstárból külön fizetést húztak. Ezenkívül bírtokaik után is tartoztak banderiumot állítani. Az erdélyi püspök javadalma és tizedjoga alapján szintén egy egész banderiumot állított, a káptalan pedig fél banderiumot.²⁰

Az erdélyi nemesek (magyarok) hadkötelessége ugyanazon alapelvek szerint volt megállapítva, mint Magyarországon a Zsigmond által életbe léptetett banderiális törvényben. Mindazáltal a hadkötelesség, tekintettel az erdélyi részek végvidéki jellegére, részleteiben szigorúbb volt és nagyobb terheket rótt az erdélyi részekben lakó nemesekre.²¹

A székelyek mindnyájan egyformán szabadok, kötelesek fegyveres szolgálatot teljesíteni, köztük csak a hadakozás módjára nézve van különbség, a mennyiben a vagyonosabbak lovon, a szegényebbek gyalog szolgálnak. Ezenkívül az előkelők (*primores*) Mátyás óta már bizonyos számú fegyverest tartoztak állítani. A hadkötelesség megállapítására és ellenőrzésére szolgált az időnkint tartott katonai szemle (*collustratio generalis*).²² Az 1463. évi szabályzat szerint a székelyek régi

¹⁸ Székely Okl. I. 196 – 199. l.

¹⁹ L. az 1463. évi hadügyi szabályok 9. pontját. Székely Okl. I. 198. l.

²⁰ Az 1433. évi Banderiale Regestrum szerint a vajda két banderiumot állít. КОВАЧИЧ, Suppl. ad Vest. Com. I. 446. l. V. ő. II. 305. és 310. l. 1498: 21. t.-cz.

²¹ L. az 1463. évi hadügyi szabályokat.

²² Mátyás 1473. évi rendelete: „facta per vos sine mora *generali collustracione* fidelium nostrorum Siculorum equites in suo statu a maioribus progeneratos in seorsias tabulas referatis, qui propter permansuram

szokásuk szerint az országos felkelés (*ad exercitum generalem*) alkalmával nemzetük két harmadrészét tartoztak táborba küldeni. Részletesen szabályozta hadkötelességüket II. Ulászló 1499. évi kiváltságlevele, melyben ősi törvényeiket és szokásaikat megerősíti.²³

A szásztelepek a *diploma Andreanum* szerint együttesen bizonyos számú katonát tartoztak kiállítani. E korszakban is bizonyos meghatározott számú fegyveres csapatot állítanak, vagy pedig ebbeli kötelességüket pénzen megváltják. II. Ulászló egyik rendelete meghagyja a vajdáknak, hogy a szászokat ne szólítsák előbb hadba mint a nemeseket és a székelyeket,²⁴ a mi arról tanuskodik, hogy az ország védelmére való felkelés szempontjából mindhárom nemzet hadkötelessége egyenlő. Ezenkívül a nagyobb szász városok megerősített helyek, várak voltak s azoknak védelméről gondoskodni a szász községek feladata.²⁵

Az erdélyi hadseregnek fegyverbe szállítása, a mióta a vajda egyszersmind székely ispán volt, kizárólag a vajda által történt és pedig vagy a véres kardnak körülhordozása vagy parancslevél által; sürgős szükség esetén dobolás mellett élő szóval és a halmokon gyújtott tűzjelekkel.²⁶ Az erdélyi hadseregnek jelvénye volt a sas, a melyet mint hadi jelvényt a hadsereg élén kellett vinni és az erdélyi zászlótartói tisztséget (*vexillifer Transylvanicus*) rendszerint előkelő nemesek viselték. Ehhez járult, mint a székely haderő külön jelvénye, a nap és a hold. Az erdélyi részek összes haderejét a pápai nunczius 1463. évben 40.000 főre számította.²⁷

Erdély pénzügyi tekintetben is nevezetes tartománya volt a szent koronának. A királyi kincstár főjöveldelmi forrásait a só- és az ezüstbányák (Radna és Offenbánya), valamint az arany-

distinctionem primipili vocabuntur, pedites rursus in alias tabulas quas nemo primorum suo arbitrio alterabit . . . nec ex illis, nisi tres terre sortes et facultates habere dignoscantur, dictorum itidem vaivadarum nostrarum scitu ad superiorem gradum ascendere valebunt.^a Székely Okl. I. 220—221. l.

²³ KOLOSVÁRI-ÓVÁRI, I. 7—8.

²⁴ 1508. év: mandamus ut Saxones non prius ad arma consurgere faciatis, quam ceteri Nobiles sive Siculi ad huius modi expeditionem proficiscantur. — L. még TELEKI X. 525—526. XI. 458.

²⁵ TELEKI, XII. 164. 173. I. V. ö. SCHULLER FR., id. m. I. 307 és kv. I.

²⁶ Ez különösen a székelyeknél volt szokásos. L. az 1463. évi hadügyi szabályzat 10. pontját.

²⁷ SCHULLER FR., id. m. 31. l.

mosás képezték, a melyeknek kezelésére külön só- és bányakamarák voltak.²⁸

Adózás tekintetében a három erdélyi rész között nagy különbség mutatkozik. A magyarok lakta földön, a vajdaság területén kezdetben ugyanolyan adózási szabályok voltak érvényben mint Magyarország egyéb területrészein. A nemesek a Károly Róbert által behozott *lucrum camerae*-féle adót jobbágy telkek vagy kapuk szerint fizették 1366. évig, a midőn Nagy Lajos őket ez alul felmentette és külön adózási módot állapított meg, a mely abban állott, hogy a nemesek jobbágyainak juh- és birka állománya után évenként kétszer husvét és pünkösdkor, annak ötvenedrészét szedték. Magát az adót *ötvenednek* (*quingagesima*) és annak behajtóit *quingagesimatores*-nek nevezték.²⁹ Mátyás ezt az adózást hatályon kívül helyezte és az erdélyi nemesek adózását a magyarországgal egyenlővé tette; de II. Ulászló a régi adózási rendszert, az ötvenedet, a mely Zsigmond és Albert alatt uralkodó volt, ismét visszaállította.³⁰ Az ötvenedet vagy annak bizonyos részét a királyok olykor bérbeadták, vagy egyeseknek kiváltsággéppen elengedték.³¹

A székelyek, miután náluk nem volt jobbágyság — a mint már említettük — tulajdonképpen adómentesek voltak, csak a király koronázása, nősülése és első fiának születése alkalmával tartoztak telkek szerint ökröket szolgáltatni. Ezt az ajándékozás jellegű szolgáltatást *ökör szűtésnek* (*signatura boum*) nevezték, mert a király részére átadott ökrökre bélyeget sütöttek.³² Később már a hadi adók szokásossá válása folytán, különösen a mohácsi vész után ez a szolgáltatás is mindinkább az adózás jellegét ölti fel.³³

²⁸ L. pl. TELFKI, X. 187. 613—614. I. XI. 438. I.—L. különösen I. Ferdinánd biztosainak jelentését 1552. évből. ENGEL, id. m. II. 23. és kv. I.

²⁹ FEJÉR C. D. IX. 3. 556. KATONA, Hist. Crit. X. 379. FEJÉR C. D. X. 7. 838. ENGEL, id. m. III. 9—10. I. és az 1439: 7. t.-cz.

³⁰ 1492: 26. t.-cz.

³¹ L. pl. T. O. II. 231. I. 1498. év. — Mátyás adóreformja elleni lázadásra nézve TELEKI XI. 285. I.

³² Részletesen szabályozza ezt a szolgáltatást az 1499. évi statutum KOLOSVÁRI-ÓVÁRI, I. 9—10. I. — Lásd még Székely Okl. III. 165. I. 1508. év.

³³ Már a székelyek 1493 panaszlevele „dicacio boum“-ot említ. Székely okl. I. 274. Így jelentkezik ez az 1548. évi tordai gyűlés 8. cikke szerint. V. ö. EDER, Observationes Crit. ad hist. Trans. 173. I. BENKŐ, id. m. I. 139. §.

A százszoknál megmaradt a *diploma Andreanum* alapján általányösszegben fizetett adó, a melyet azonban az okmányok nem *lucrum camerae*-nek, hanem *szentmártonnapi adónak* (*census St. Martini*) neveznek³⁴ és a mely adó a kiváltságolt szász telepek gyarapodása következtében a mohácsi vész előtt 6000—10,000 arany forint között váltakozott, később jóval többre rúgott.³⁵

A király az erdélyi részeken egyéb szolgáltatásokat nem követelhetett és ha hadi adót, *subsidium*-ot akart szedni, az országgyűlésen megszavazott adót vagy a három nemzet vagy az egyes nemzetek közgyűlése elé kellett vinni, mert csak annak hozzájárulása alapján lehetett hadi adót szedni.³⁶ Ez is egyik nevezetes bizonyítékát képezi az erdélyi részek tartományi önállóságra fejlődésének és előkészítője volt annak, hogy a mohácsi veszedelem után az erdélyi három nemzet tartományi jellegű gyűléséből valóságos országgyűlés fejlődjék ki, mely éppen úgy, mint a magyar országgyűlés, adómegajánlási joggal bír³⁷ és részese a törvényhozó hatalomnak, a fejedelem szentesítése mellett az anyaországtól függetlenül alkotja törvényeit.³⁸ Erdélynek különálló országgyűlése és törvényhozó hatalma akkor is megmaradt, midőn az 1691. évi *diploma Leopoldianum* szerint ismét visszatért a szent koronához, a melytől „az irigy sors” elszakította és így a szent korona által jelképezett magyar államnak közjogi önállósággal, autonóm jellegű szuverénitással bíró alkotórésze lett.

A mohácsi veszedelem előtt azonban a három nemzet gyűlése még nem tulajdonképpen országgyűlés, nem törvényhozó gyűlés, mert Erdély még a magyar országgyűlésen hozott törvények uralma alatt áll. Azért írja Mátyás 1463. évben az erdélyieknek: „Értsétek meg azon határozatokat, a melyek a magyar országgyűlésen hozattak. Miután ti is tagjai vagytok az országnak és

³⁴ SCHULLER, id. m. I. 275. és kv. I.

³⁵ BEDEUS, id. m. 90. l.

³⁶ Az előterjesztés e célra Erdélybe küldött biztosok által történt. 1523: 27. t. cz. 1523: 26. t.-cz. KOVACHICH, Suppl. ad. Vest. Com. II. 534.

³⁷ Az erdélyi tartományi gyűlések ezt a jogát elismeri I. Ferdinánd biztosainak jelentése is: „fuit autem temporibus priorum regum . . . indicetur conventus ad oppidum Torda eoque nuntii vel commissarii a rege mitteretur, qui subsidii *petitionem* proponerent.” ENGEL, id. m. III. 10—11 l.

³⁸ L. a nemzeti fejedelmek alatt hozott törvényeket SZILÁGYI, Erdélyi Ország. Emlékek I—III. k.

annak törvényeivel éltek, illik, hogy az ország feje rendelkezéseinek engedelmeskedjete³⁹. Az erdélyi három nemzet: a nemesek, székelyek és szászok tagjai voltak a szent koronának,⁴⁰ küldötteik által részt vettek a szent korona egész testét alkotó magyar országgyűlésen. Már pedig a mohácsi vészig sértetlenül áll a magyar közjog azon tétele, hogy törvény csak a király és az ország összes területrészeit képviselő országgyűlés által alkotható. Ennek a helyes közjogi felfogásnak megfelelően tanítja Werbőczy: „Jóllehet a dalmátok, horvátok, szlavónok és az erdélyiek az emberdíjak és birságok fizetésében stb. a miénktől nagyon eltérő, más és más szokásokkal élnek és követhetik azokat és maguk között jelenleg is a fejedelem beleegyezésével azokhoz valami hasonlót határozhatnak és rendelkezhetnek; mindazáltal Magyarországnak közönséges határozatai és decretumai ellen... semmit sem rendelkezhetnek és semmi statutumot nem alkothatnak“.⁴¹

A három nemzet küldötteiből álló tartományi gyűlés csak akkor alakult át valódi országgyűléssé, a törvényhozó hatalom önálló részesévé, a midőn Erdély mint fejedelemség elvált a szent koronától és a nemzeti fejedelmek alatt egészen különálló állami életet élt. Mind ez ideig Erdély akormányzat és törvénykezés szempontjából sem volt teljesen független Magyarországtól. Az erdélyi hadsereg a magyar hadseregnek kiegészítő alkotó részét, a balszárnyát képezte. Az erdélyi részekből befolyó jövedelmeket a magyar főkincstartó kezelte⁴² és a fontosabb törvénykezési ügyekben a királyi kuriába lehetett felebbezni, a hol azokat az országbíró látta, a ki éppen ezért több ízben az erdélyi vajda tisztségét is viselte.⁴³

Lássuk ezek után az egyes részek kormányzati és törvénykezési szervezetét külön-külön.

³⁹ Epistolae Corvini I. 64.

⁴⁰ A székelyek az 1506. évi nemzetgyűlés határozataiban mondják: „es magjar országnak segetsegehez, *kinek mys tagianak hivattunk*, vagiunk is“. KOLOSVÁRI-ÖVÁRI I. 17. I. A szászokról a király mondja 1510. évi meghívólevelében: „Cum autem fidelitates vestrae *specialis ramus Sacrae Coronae nostrae et membrum hujus Regni* existant.“ BEDEUS, id. m. 24. I.

⁴¹ HK. III. r. 2. cz. 2. 5.

⁴² Bizonyítja ezt Ernuszt Zsigmond főkincstartó számadása. ENGEL, id. m. I. 19. és 38. I.

⁴³ KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. II. 270. és 343. I.

I. A magyar föld.

A magyarok lakta föld, a mely közvetlenül a vajda, mint királyi főtiszt alatt állott, e korszakban is még a hét vármegyéből állott, a melyekhez csak a mohácsi vész után, a Zápolyák trónküzdelme korában csatolódtak a szomszédos magyarországi vármegyék.⁴⁴

Az erdélyi nemesek már az 1351. évi decretum 11. cikke alapján ugyanazon szabadsággal, jogokkal és kiváltságokkal bírtak, mint Magyarország többi nemesei. Ugyanezt Nagy Lajos 1365. és 1366. évben még külön kiváltságlevelek által is biztosította.⁴⁵ De ez a teljes jogegyenlőség csak Mátyás koráig tartott, mert midőn 1467. évben az erdélyi nemesek ellene fellázadtak, Mátyás a lázadás leverése után az erdélyi nemesek vérdíját 200 forintról 66 frtra szállította le s ennek megfelelően kisebb lett a nemesek özvegyeinek hitbére és az esküjük értéke is.⁴⁶

Az erdélyi vármegyék szervezete általán ugyanolyan volt, mint a többi vármegyéké. A főispánokat (*principales comites*) a király helyett a vajda nevezte ki, az alispánokat és a szolgabirákat pedig a megye nemesi közönsége választja; míg azonban Magyarországon a szabály az volt, hogy minden megyében négy szolgabírást választanak, addig Erdélyben Fehérmegyében annak nagy terjedelménél fogva három, a többi megyében csak két szolgabíró volt, ellenben gyakran látjuk, hogy ugyanazon megyének több főispánja vagy alispánja van.⁴⁷

Az alsófokú törvénykezést a főispán vagy alispán elnökelete alatt álló megyei bíróság gyakorolta. A nemesek büntető ügyekben csak a vajda ítélőszéke előtt tartoztak törvényt állani.⁴⁸ A megyei törvényszéktől adóssági perekben csak három forinton felül van helye felelbezésnek.⁴⁹

⁴⁴ A hét erdélyi megye Ernuszt kincstartó számadáskönyve szerint: Kolos, Fehér, Szolnok, Doboka, Hunyad, Küküllő és Torda. ENGEL, id. m. I. 38. l.

⁴⁵ FEJÉR C. D. IX. 3. 503–504. és 552–558.

⁴⁶ KATONA, Hist. Crit. XX. 1459. l. EDER, Observationes ad Felmer 153. l. *Werböczy*, HK. III. r. 3. cz.

⁴⁷ L. az 1540. évi tordai gyűlés határozatait. FRANKÓI, Magy. Orszgy. Eml. II. 161. — Korábbi példák: T. O. I. 111. 535–536. 537. II. 27. 28. 68. l.

⁴⁸ FEJÉR C. D. VIII. 4. 621.

⁴⁹ HK. III. r. 3. cz. 14. §.

A városi polgárok felett úgy, miként Magyarországon, saját bíróságuk ítelt. A jobbágyok pedig, kivéve a kriminalitás eseteit, saját földesuruk úri hatósága alatt állottak. Ezt a földesúri bíráskodást először a hét vármegye nemesi közönségének (*universitas nobilium partis Transylvaniae*) 1342. évben Tordán a vajda elnöklete alatt tartott közgyűlése tette Erdélyben általános jellegűvé.⁵⁰ Majd később Nagy Lajos biztosította azt fenntebb idézett kiváltságleveleiben.

A felsőbb fokú bíróságot a vajda ítélőszéke képezte, a melyen vagy ő maga vagy helyettese az alvajda (*vice vajvoda transylvanus*) ítelt a nemes birótársakkal, főjegyzőjének (*protonotarius*) segítségével mellett.⁵¹ A vajdák ítélőszéküket rendszerint Szent-Imrén tartották, de tarthatták másutt is. Az alvajdák később saját lakhelyükön ítélkeztek.

A vajda már Károly Róbert óta nagy terjedelmű bírói hatáskörrel bírt, miután ő 1324. évben minden kivételt a vajdai bíróság alul megszüntetett.⁵² A vajdai bíróság ítéletével meg nem elégedő fél a királyi kúriába felebbezhetett, avagy kérhetette a pernek áttételét és a vajda köteles volt a peres fél ezen kérelmének eleget tenni.⁵³

A fontosabb törvénykezési ügyek azonban nem a rendes ítélőszékeken, hanem az összes nemesség részvétele mellett Tordán tartott közgyűléseken (*congregatio generalis vel diaeta universitatis nobilium*) nyertek elintézészt. Ezek az általános jellegű közgyűlések nem csak törvénykezéssel, hanem egyéb nagyfontosságú közügyekkel is foglalkoztak, mert az erdélyi részekben a kormányzat és a törvénykezés autonóm irányú fejlődése nem úgy, mint Magyarországon az egyes vármegyékben, hanem az egész nemesség közgyűléseiben jutott megvalósuláshoz. A tordai nemesi közgyűlésen választották az országgyűlési küldötteket (*oratores*), itt tárgyalták az országgyűlésen megszavazott adóknak kivetését, valamint az ország védelmére szükséges haderő

⁵⁰ FEJÉR C. D. VIII. 4. 619.

⁵¹ Midőn a vajdai tisztséget az országbíró viselte, az országbírói és a vajdai főjegyzőséget egy személy viselhette; így egyideig *Werbőczy* is. KOVACHICH, Suppl. ad. Vest. Com. II. 334. l. V. ö. FRANKÓ, Werbőczy István 102. l.

⁵² Anj. Okm. III. 119.

⁵³ Kimondotta ezt már az 1444:9. t. cz. KOVACHICH, Sylloge 81. l.

kiállítását és kihirdették a magyar országgyűlésen hozott törvényeket.⁵⁴

Ezeket az általános jellegű közgyűléseket, a melyek a magyarországi nádori congregációkhoz hasonlíthatók, rendszerint a vajda tartotta vagy saját nevében vagy királyi meghatalmazás alapján, a midőn a vajda a király személyében (*regia in persona*) jár el s a midőn arra Nagy Lajos rendelkezése szerint az Erdélyben birtokos magyarországi főpapok, bárók és nemesek is megjelenni tartoztak.⁵⁵ De olykor tartottak ilyen közgyűléseket e célra kiküldött külön királyi meghatalmazottak is.⁵⁶ A nemesek közgyűlésének magasabb birói hatalma és tekintélye kifejezésre jut az által is, hogy itt széksértésért száz girát, holott az ítélőszéken csak ötven girát kellett fizetni.⁵⁷

A vajda, a mint már említettük nem csak a magyar föld, hanem az egész Erdély fővezére, de a mellett a magyar földön ő gyakorolja a hadköteleesség teljesítése felett az ellenőrzést, valamint általában ellenőrzi a vármegyei kormányzatot és törvénykezést. Jogállása leginkább hasonlítható a nádoréhoz. E korszakban már az igazi bárók között foglal helyet. A királyi kincstárból húzott jövedelmeken kívül több várral összekötött uradalom jövedelmeit is élvezte.⁵⁸ A koronára háromlott birtokokból húsz jobbágytelekig adományozhatott és a királynak hűségi esküt tenni tartozott.⁵⁹

II. A székelyföld.

A székelyek lakta föld, mely már az Árpádok korában külön kormányzat alatt állott, eredetileg hét székre volt osztva. Ezekből idővel több új szék vált ki és így a székek száma lassankint tizenkettőre emelkedett,⁶⁰ de azért a régi székek elsőbbségüket megtartották és még a XV. század végével is a hét székely szék alkotta a székelyek közönségét (*Univer-*

⁵⁴ Az erdélyi nemesség közgyűléseire vonatkozó adatokat lásd KEMÉNY J. GRÓF, Árpádia III. 4. és kv. l.

⁵⁵ Anj. Okm. VI. 396. l. 1355. év.

⁵⁶ Így pl. 1372. év: „cum regis mandato“. 1470. év: „per regiam Serenitatem . . . deputati“. KEMÉNY, id. m. 51. és 70. l.

⁵⁷ HK. III. r. 3. cz. 10. §.

⁵⁸ Ezek egy részét eladományozták. L. pl. TELEKI X. 89–92.

⁵⁹ KÓSA, id. m. 53. l. — A vajdának éppen úgy, mint a székely ispánnak magyar származásúnak kellett lenni. 1492: 8. t. cz.

⁶⁰ Így vált ki pl. Sepsz székéből Miklósvár szék 1459. évben, Csík székéből Kászón szék 1462. évben. Székely Okl. I. 181. és 195. l.

sitas Siculorum septem sedium Siculicalium),⁶¹ a melyek között az első helyet mindvégig Udvarhely foglalta el, a hol a székely nemzet e korszakban gyűléseit tartotta.

A székelyek az ország többi lakóitól eltérő jogrend alatt saját régi szokásjoguk szerint élnek és az egész székelységnek — vagy mint az okmánylevelekben olvassuk — a három nemnek (*tria genera*) ezt a kiváltságos jogállását székely szabadságnak (*libertas Siculorum*)⁶² és azt a régi szokásjogot, a melylyel élnek, a mely szerint örökségi és birtokviszonyaik igazodnak, székely jognak (*ius Siculicale*)⁶³ nevezik, szemben a magyar nemesi szabadsággal és a nemesi birtogjogban valamint a városi kiváltságlevelekben érvényesülő királyi joggal (*ius regium, ius regale*).

Az egyes székek élén állottak a főhadnagy (*major exercitus, capitaneus*) és a főbíró (*summus iudex*) vagy királybíró (*iudex regius*) valamint a csekélyebb hatáskörű területi bíró (*iudex terrestris*), a kik a vérség jogán nemek és ágak szerint évenként választva foglalták el tisztségüket.⁶⁴ Már az elnevezések eléggé tanúsítják, hogy a hadi és a törvénykezési teendők a székelyek ősi szervezetében el voltak választva, de bizonyítja ezt a Kászon szék függetlenítését biztosító oklevél, mely e szék lakóit hadvezető (*belliductor*) és bíró (*iudex*) választására jogosítja.⁶⁵

A székbíróság, mint elsőfokú bíróság a szék tisztviselőin kívül tizenkét esküdtből állott, a kiket szintén évenként választottak egy harmadrészben a főemberekből (*seniores*) és két-harmadrészben a közrendből (*ex communitate*).⁶⁶ A székbíróság-

⁶¹ L. pl. Székely Okl. I. 272. II. 9. III. 205.

⁶² Nagy Lajos igató parancsa 1366. évből: „eo iure, quo ad ipsos dignoscuntur pertinere, sub libertate Siculorum nostrorum perpetuo possidendas“. Székely Okl. I. 70. „libertatem et legem Regni istius Siculicalis“ Székely okl. I. 338.

⁶³ „iuxta laudabilem legem universorum Siculorum et consuetudinem ab antiquo approbatam“. Székely okl. I. 163. „Ius Siculicale“. Székely okl. I. 269. „Consuetudo Siculica“. Székely okl. III. 99. „Hereditates Siculicales“. U. o. I. 258. 259. 288. — V. ö. az 1499. évben jóváhagyott szabályokat. KOLOSVÁRI-ÓVÁRI I. 12. I.

⁶⁴ Székely okl. I. 102. 177. 205. 307. II. 143. III. 289. T. O. II. 430.

⁶⁵ Székely okl. I. 195.

⁶⁶ L. az 1466. évi Zabolán tartott gyűlés határozatait. KOLOSVÁRI-ÓVÁRI I. 4. I. V. ö. Székely okl. I. 102. I.

tól, mint rendes bíróságtól a főszékhez, Udvarhely székhez lehetett felebbezni, innen pedig a székely ispánhoz és utolsó fórumon a királyhoz.⁶⁷

A székek kormányzati és törvénykezési keretébe nem tartoztak a kiváltságolt székely városok. Már Zsigmond király mondja egyik oklevelében, hogy minden székben van egy város, mely különös szabadságokkal van felruházva⁶⁸ és így ezek a kiváltságolt városok nem az ősi székely joggal és szabadsággal, hanem a királyi hatalomból eredő és arra támaszkodó kiváltságokkal, szóval királyi joggal (*ius regale*) éltek.

Az egész székelység élén állott, mint királyi főtiszt, a székely ispán (*comes Siculorum*), a ki első sorban a székelység haderejének fővezére, parancsnoka. Az ő parancsára tartoznak táborba szállani a székelyek, midőn a vérbe mártott kardot körülhordoztatja vagy pedig a székek főhadnagyaihoz parancslevelet intéz.⁶⁹ A székely ispánnak ez a hadvezéri minősége a törökök előnyomulása következtében mindnagyobb jelentőséghez jutott. Kifejezésre jut ez abban, hogy a székely ispán is éppen úgy, mint a vajda, nem csak birtokai után, hanem tisztsége alapján is tartozik banderiumot állítani (*banderium officiale*) s e célra a királyi kincstárból jövedelmet húzott.⁷⁰ A székely haderő, a mint már említettük, külön hadi jelvény alatt harczolt és a székely ispáni tisztség nagy történelmi jelentőségéről tanusodik, hogy e címet úgy a vajdák, mint fejedelmek később is megtartották.

A székelyek ősi jogainak és kivételes jogállásuknak fenntartására és biztosítására nézve leghatalmasabb tényező volt a a székely ispán elnöklése alatt rendszerint Udvarhelyen tartott közgyűlés, a melyen az egész székelység (*universitas trium generum Siculorum*) részt vett, s a melynek nyomaival már az Anjouk korában találkozunk.⁷¹ Ezekben a közgyűlésekben jutott kifejezésre a székely népnek politikai, közösségi egysége, a mi a XVI. század elején már a „székely ország“, „székely

⁶⁷ KOLOSVÁRI-ÓVÁRI, I. 4—6. és 12. I. Székely okl. III. 108.

⁶⁸ „in qualibet sedium Siculorum nostrorum parcium nostrarum Transilvanarum unam habemus civitatem certis libertatibus insignatam“ Székely Okl. I. 123. I. 1427. év. — L. még III. 118. I. 1492. év.

⁶⁹ L. az 1463. évi hadügyi szabályokat.

⁷⁰ 1498: 21. t.-cz. KOVACHICH, Suppl. ad Vest. Com. II. 310. I.

⁷¹ Székely Okl. I. 64. I. 1357. év.

nemzet" fogalmának kifejlődésére vezetett.⁷³ Ezek a közgyűlések vagy nemzetgyűlések nemcsak törvénykező, hanem szabályalkotó gyűlések is, a melyeken a székely nép régi szokás joga, sajátos régi nemzetségi szervezete alapján rendezi úgy közszervezeti, mint magánjogi viszonyait.⁷³

Régebben az egyes székek bíróságától fontosabb ügyekben a székelynép közgyűléséhez lehetett felebbezni, míg nem az 1505. évi Udvarhelyt tartott nemzetgyűlés az egész Székelyország számára egy állandó felsőbb bíróságot létesített, a mely négy főrendüből (*primores*) és tízenhárom lófő székelyből (*equites*) állott.⁷⁴ Ettől a bíróságtól is az erdélyi vajdához, mint székely ispánhoz, és onnan a királyhoz lehetett fordulni.⁷⁵

Az 1555. évi székelyudvarhelyi *constitutio*-k szerint az erdélyi vajda mint székely ispán mindenik székben évenként tizenöt napon át tartott ítélőszéket a bíróval, a hadnagygyal és tizenkét bírótárrsal.⁷⁶ Olykor előfordult az is, hogy a király személyesen vagy a királyi kiküldött tartott valamelyik székben törvénykező gyűlést.⁷⁷

Végül a székely ispán hadi és törvénykezési hatalma a XV. századig még a székelyföldön kívül eső területekre, nevezetesen a későbbi Medgyes és Selyk szász székek, Besztercze és Brassó városok területére is kiterjedt.⁷⁸

III. Szász föld.

A szászföldet, mint külön kormányzati területet, már az előbbi korszakban az 1224. évi *diploma Andreanum* alapján egyesített szász telepek, az ú. n. Királyföld (*fundus regius*) alkotják. Ezt a területet kezdetben Szeben után a Szebenhez tartozó területnek, de már a XIV. század közepe óta a hét szék (*septem sedes*) területének és annak lakóit a hét szék közönségé-

⁷³ L. az 1505. és 1506. évi nemzetgyűlés határozatait. KOLOSVÁRI-ÓVÁRI I. 13. és 16. I. V. ö. Székely Okl. II. 32. I. 1531. év: „regnum Siculicale”.
⁷⁴ Ilyen szabályalkotó gyűlések voltak 1451. 1466. 1505. 1506. és 1555. évben.

⁷⁵ L. az 1505. évi gyűlés határozatait KOLOSVÁRI-ÓVÁRI I. 14. I.

⁷⁶ Székely Okl. II. 13. I.

⁷⁷ L. az 1555. évi constitutiók 84. és 85. pontjait. KOLOSVÁRI-ÓVÁRI I. 28. I.

⁷⁸ Székely Okl. I. 163. és 194. IV. 44. I.

⁷⁹ Székely Okl. I. 48. 57. 58. 62. 63.

nek (*universitas septem sedium Saxonicalium*) nevezik.⁷⁹ Ezek mindannyian⁸⁰ egyformán részesei a *diploma Andreanum*-ban foglalt szabadságnak és kiváltságoknak, a mely szabadságot e korszakban már a szászok főhelye után *szebeni szabadságnak* (*libertas Cibiniensis*) mondják.⁸¹

A többi szász telepek, nevezetesen Medgyes és Selyk, valamint Besztercze, Brassó és a Bárczaság még nem tartoztak a szászföldhöz, hanem a székely ispán, vagy külön ispánok hatósága alatt állottak. Medgyes és Selyk székeknek a többi hét székkal való egyesítésére az első lépést már Károly Róbert megtette, de az ő általa adott kiváltságokat Nagy Lajos megszüntette, úgy hogy e két széket csak Zsigmond 1402. évben mentesítette a székely ispánok hatósága alól és ruházta fel a szebeni szabadsággal és jogokkal.⁸² Ettől az időtől kezdve már az oklevelek hét és két székről (*septem et duae sedes*) beszélnek; ugyanígy szólnak az országgyűlési meghívók is.⁸³ Brassót és a Bárczaságot ugyancsak Zsigmond 1422. évben hozta kapcsolatba a Királyfölddel.⁸⁴ Besztercze 1453. évben a Hunyadiak örökös grófsága (*comitatus perpetuus*) lett és csak annak megszüntetése után jött összekötetésbe a szászok kormányzati szervezetével.⁸⁵

A székek élén állottak a király által kinevezett királybírók (*iudex regalis*), a kik a magyar vármegyei ispánoknak megfelelő jogállással és hatáskörrel bírtak és őket *ispánok*

⁷⁹ A „septem sedes“ megjelölés már 1351. évben előfordul. FEJÉR C. D. IX. 3. 75. L. még IX. 4. 218. 386. 480. és Archiv f. Siebenb. Landeskunde I. 120. I. — Megelőzőleg az okmányokban e kifejezéseket találjuk: „universitas provincialium, sedis Cibinii et ad eosdem pertinentes“ vagy „cives et hospites de Cibinio ac ad eandem pertinentes“. — V. ö. SCHULLER, id. m. I. 45. I.

⁸⁰ Tulajdonképpen nyolcz szék volt, de Szeben széket, mint főszéket nem számították. A többi székek: Kőhalom, Nagysink, Segesvár, Szászsebes, Szászváros, Szerdahely és Ujegyház.

⁸¹ „et libertate utantur, quam universitas Saxonum de Cibinio habere dignoscitur“ FEJÉR C. D. VIII. 2. 161.

⁸² „eosdem Saxones nostros, ac totam communitatem Sedium de Medgyes et Selk, a iudicio regimine et iurisdiccione comitum Siculorum... eximendos duximus et excipiendos presencium per vigorem“. Székely Okl. I. 93. I. L. még FEJÉR C. D. VIII. 2. 160—161.

⁸³ L. pl. TELEKI X. 604. I. 1458. év.

⁸⁴ SCHULLER, id. m. I. 53. I. PESTY FR., id. m. II. 126. és kv. I.

⁸⁵ L. az örökös grófsággá tételre vonatkozó okmányt TELEKI X. 347—356. Beszterczének 1366. évi kiváltságlevele. FEJÉR C. D. IX. 3. 576.

nak, németesen grófoknak (*comes*) is hívták.⁸⁶ Nagy Lajos korában még gyakran egy széknél több királybírója volt vagy megfordítva ugyanazon királybíró alatt több szék is állott.⁸⁷ Később már mindenik szász széknél külön királybírója volt. A királybíró mellett és annak alárendelve mindenik széknél volt választott székbírója (*iudex terrestris*, *Stuhlrichter*).⁸⁸

Úgy a királybírói, mint a székbírói tisztség már Zsigmond kora óta kezdett egyes családokban örökletessé válni, a mi összefügg azzal, hogy a szászok között egy előkelő vagyonosabb osztály fejlődött ki, mely a szászföldön kívül nemesi birtokokat szerzett és ezáltal nemesi előjogok birtokába jutott. Mátyás azonban úgy a királybírák kinevezését, mint öröklési jogát megszüntette és ezen időtől kezdve a királybírákat rövidebb-hosszabb időre a szék közgyűlése választotta.⁸⁹

A széknél fontosabb kormányzati és törvénykezési ügyei a székgyűlésen nyertek elintéztést, a melyen a királybíró elnöklete alatt a széknél minden szabad polgára megjelenhetett, de a bírák, az esküdtek és az öregek (*seniores*, *Altschafft*) kötelesek voltak megjelenni. A királybíró köteles volt évenként négy székgyűlést tartani, valamint az ott hozott határozatok és ítéletek végrehajtásáról gondoskodni.⁹⁰ A királybíró éppen úgy, mint a vármegyékben a főispán a szék haderejének vezetője és parancsnoka.

Mindenik széknél voltak városok, a melyek különösen Zsigmond óta mind nagyobb jelentőséghez és mind erőteljesebb önkormányzati szervezethez jutottak. De azért a városok nem váltak ki a székből, hanem annak szervezetében benmaradtak és a szék ügyeinek intézésében irányadó szerepet játszottak.

⁸⁶ KURZ, Magazin II. 167.: „Iudicem seu comitem regium“.

⁸⁷ TEUTSCH, id. m. 122. l.

⁸⁸ Nagy Lajos 1353. évi kiváltságlevele mondja a brassóiaknak: „Iudex ipsorum, sive comes terrestris, quem ipsi de communi eorum voluntate eligerint“. FEJÉR C. D. IX. II. 236. V. ö. ZSINDELY ISTVÁN, Magy. alkotmány az Anjouk és Zsigmond alatt. 294. l.

⁸⁹ „Id annuimus et concessimus, ut ipsi dictos *judices nostros regales* excepto iudice nostro in civitate nostra Czibiniensi constituto, *e medio eorum ejicere*, ac alios loco ipsorum *eligere* valeant atque possint“. — TELEKI XI.394. l. 1469. év. — Tévesen állítja HAJNIK (id. m. 128. l.), hogy Mátyás a királybírák választását 1477. évben engedélyezte. Az általa idézett oklevél (KURZ, Magazin II. 169.) is tanúsítja, hogy már létező jogot erősít meg.

⁹⁰ EDER, Observationes Crit. ad. Hist. Transyl. 244. l.

Különösen áll ez a székek főhelyeiről. Midenik székek valamely város volt a középpontja, fő helye (*Vorort*), a hol a királybíró a székgyűléseket tartotta. Az ilyen főhelynek helyi hatósága, mint a székgyűlésnek nevezetes alkotó része, mind nagyobb mérvű befolyást gyakorolt az egész szék kormányzatára és törvénykezésére.

A városok élén állott a polgármester (*magister civium*), a ki az esküdt polgárokkal (*jurati assessores, jurati consules*, majd *senatores*) együtt alkotja a városi hatóságot (*magistratus*), a mely a városnak összes kormányzati és törvénykezési ügyeit intézi.⁹¹ A *magistratus* azonban csak végrehajtó szerve a városi közönségnek, mert a fontosabb ügyekben a határozás kezdetben magát a polgárok összességét (*Gemeinde*) illette meg. Ez ellenőrizte a *magistratus* működését, választotta a polgármestert és a *magistratus* tagjait. A XV. század vége felé a magyarországi városi intézmények behatása alapján⁹² a magyar városok mintájára a szász városokban is kifejlődik a választott közönség (*electa communitas*) intézménye.⁹³ A városi *magistratus* mellé egy száz tagból álló nagyobb testület (*centumviri, Hundertmanschaft*) lép, mely önmagát egészíti ki és lassankint egyedül gyakorolja a városi közönséget megillető autonómiát és önkormányzati jogokat;⁹⁴ a polgárok összességét már csak a a legfontosabb ügyekben hívták össze.

A városokká nem fejlődött községek élén bírák (*Richter, Hannen, Gräfen*) állottak, akik a kisebb ügyekben ítélték. Magát a bírói tisztséget *Gräfenthum*-nak nevezték. Kezdetben a községi bírót választották, később a XV. században ez a tisztség is örökletes jelleget öltött, de már a XVI. században az öröklés jogán álló községi bírák (*Erbgräfen*) ismét és végleg eltűnnek.⁹⁵

A szászföld élén kezdettől fogva a szebeni gróf (*comes*

⁹¹ 1343. évben írja a vajda: „Stephanus Craus *magistro civium*, P. L. iudici, L. E.. Th. R. juratis civibus de Segesvar“. 1389. év: „Nos iudices iuratique seniores.“

⁹² V. Ö. SCHULER id. m. I. 445. l.

⁹³ A magyarországi városokra nézve lásd a 688. lapot.

⁹⁴ II. Ulászló ezt a szervezeti fejlődést 1495. évi kiváltságlevelében jóváhagyta. A kiváltságlevelet lásd a szászok nemzeti levéltárában 578. szám alatt. V. Ö. SCHULER, id. m. I. 445. l.

⁹⁵ TEUTSCH, id. m. 213—215. l.

Cibiniensis) állott, a ki egyszersmind szebeni királybíró (*iudex regius Cibiniensis*) volt⁹⁶ s a ki ott a király kormányzati és törvénykezési hatalmát képviselte. A szebeni grófokat kezdetől fogva a király tetszése szerint nevezte ki. Nem ritkán előkelő magyar nemesek viselték ezt a tisztséget,⁹⁷ mindazáltal ebben a korszakban az Erdélyi fejedelemség megalakulásáig olyan politikai jelentőségre, mint a vajdai és a székelyispáni tisztség nem emelkedett. Különösen hadügyi tekintetben a vajdával szemben függőségi viszonyban állott, banderium tartására kötelezve nem volt, és nem tartozott úgy, miként a vajda és a székelyispán, az ország igazi bárói közé.

Nevezetes fordulat állott be e tisztség fejlődésében Mátyás alatt, a ki 1464. évben a szebeni gróf kinevezéséről lemondott. Ezáltal a szebeni ispán megszűnt királyi főtiszt lenni, a szászok közönségének, a szász nemzetnek tisztviselője lett, és mint ilyen a szászok autonóm kormányzati és törvénykezési jogainak fő őre és védelmezője.⁹⁸

A szebeni gróf elnökkölt a hét szék biráinak ítélőszékén (*sedria septem iudicum*), a mely a hét szék bíráiból és idősbjeiből (*seniores*) alakult⁹⁹, s a mely bíróság a székbíróságokkal szemben mint felebbviteli bíróság ítélt. Ugyancsak ő elnökkölt a szászok közönségének közgyűlésén, a szász nemzeti gyűlésen, a melyet szintén Szebenben tartottak s mely mint legfőbb bíróság hozta ítéleteit, a honnan csak a királyhoz lehetett felebbezni, de nem a vajdához, vagy az általa tartott közgyűléshez, még az esetben sem, ha felperes nemes vagy székely volt.¹⁰⁰

A szász egységnek, mely a hét és a két szék egyesülése után a XV. századtól kezdve indul nagyobb mérvű fejlődésnek, leghatalmasabb tényezője volt a Szebenben időnkint tartott közgyűlés, a melyen a szászok valamennyien résztvettek.¹⁰¹

⁹⁶ BEDEUS, id. m. 32. I. KÓSA, id. m. 94. I. és PESTY FR., id. m. II. 102—106. I.

⁹⁷ L. a szebeni grófok névsorát. PESTY, id. m. II. 102—106. I.

⁹⁸ A királyok azonban ismét megkísérelték a kinevezési jogot igénybe venni. Így II. Lajos 1521. évben. EDER, *Observationes* 238. I. — Ilyen kinevezett szebeni gróf volt a hírneves Pempflinger Mark 1522—1536. év.

⁹⁹ TELEKI, X. 247. I. FEJÉR C. D. IX. 4. 386. HAJNIK, id. m. 129. I.

¹⁰⁰ L. II. Ulászló 1511. évi rendeletét. Székely Okl. I. 324—326. — V. ö. EDER, *Observationes* 78. I.

¹⁰¹ Már 1355. évben: „Nos universi provinciales sedis Cibiniensis ac

A szebeni közgyűlések fejlesztették ki a magyar jog behatása alapján¹⁰² a szászok közönségének vagy egyetemének (*universitas Saxonum*) közjogi fogalmát, a melyhez képest a szebeni gróf elnöklete alatt összegyűlt szászok, éppen úgy, mint a magyar vármegyékben a főispán alatt gyűlésező nemesség (*universitas nobilium*), joghatósági jogokkal felruházott testületet (*corporatio*), törvényhatóságot alkot, a mely egyrészt közvetíti saját hatáskörében az állami végrehajtást, másrészt saját ügyében önállóan rendelkezik, jogszabályokat alkothat és küldöttei által önállóan vesz részt a törvényhozó hatalom gyakorlatában.

A testületi egység kifejlődése az erdélyi részekben legkésőbb a szászoknál mutatkozik és csak a fejedelemség korában éri el fejlődésének tetőpontját, de éppen azért, mert ez az egységre fejlődés nemzeti, faji és nyelvi különbségen alapult, sokkal intenzívebbé vált és sokkal tovább tartotta fenn magát, mint akár az erdélyi nemesek, akár a székelyek testületi egysége s azon alapuló külön közjogi szervezete.

10. §. Szlavónia, Horvátország és Dalmácia kormányzata. — A tartományi gyűlések.*

Szlavónia, Horvátország és Dalmácia tartományi különállása, külön kormányzati és törvénykezési szervezete már a XIII. században mint befejezett alkotmánytörténeti fejlődés áll előttünk. Szlavóniát, a mely alatt e korszakban a mai Horvátország területének nagyobb részét: Zágráb, Kőrös, Varasd és Verőcze vár-

alium septem sedium universi provinciales.“ Hogy a szász nemzeti gyűlést mindig Szebenben tartották lásd EDER, *Observationes ad Felmer* 212.

¹⁰² V. Ö. SCHULER, id. m. I. 452. l.

* *Irodalom*: KERCHÉLICH B., *Notitiae praeliminares de regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*. PODHRACZKY JÓZSEF, Szlavóniáról mint Magyarországnak alkotmányos részéről 1837. BOTKA T., Az 1843/44. országgyűlési időszakból néhány ismeretlenebb közjogi tárgy és megrögzött balvélemény 1844. SZALAY LÁSZLÓ, A horváth kérdéshez 1861. PALUGYAY IMRE, A kapcsolt részek történelmi és jog-viszonyai Magyarországhoz 1863. PESTY FR., Az eltűnt régi vármegyék 1880. PLIVERIĆ J., *Beiträge zum Ungarisch-Kroatischen Bundesrechte* 1886. JESZENSZKY BÉLA BÁRÓ, A társországok közjogi viszonya a magyar államhoz 1889. L. még a II. könyv. V. feje. 7. §-ánál idézett munkákat.

megyék területét kell értenünk, az oklevelek már állandóan mint külön tartományt (*regnum*) említik,¹ a mely vagy egymagában, vagy Horvátországgal és Dalmáciával együttesen külön királyi főtiszt, a bán kormányzata alatt állott.

Ugyanazon tényezők, a melyek az erdélyi részek tartományi különállásának kifejlődésére vezettek, idézték elő, hogy a szent korona ezen területrészei is míg egyfelől mind szorosabb közjogi kapcsolatba jutottak egymással, addig másfelől úgy a kormányzat, különösen a hadügyi kormányzat, mint a törvénykezés tekintetében mind nagyobb önállóságra tettek szert.

E tartományok éppenúgy, mint az erdélyi részek, Magyarországnak végvidékeit alkották, a melyeket egyfelől a törökök előnyomulása, másfelől Velence hódítási vágya fenyegetett. Az állandó veszély ellenében fokozottabb mérvű védekezésre volt szükség, a mi a három tartomány különböző eredetű és történelmi multtal bíró népeit mind szorosabb kapcsolatba hozta egymással, annál is inkább, mert hovatovább Horvátország egy része a törökök, a dalmát városok és szigetek pedig Velence fennhatósága alá kerültek. Ez a kapcsolat azonban a mohácsi veszedelem bekövetkeztéig nem vált oly szorossá, mint azt az erdélyi három nemzet uniójában találjuk.

Úgy az autonóm irányú fejlődésnek, mint a három tartomány egységre irányuló fejlődésének, leghathatósabb tényezői voltak a tartományi közgyűlések, a melyeket a források a XIV. és XV. században *congregatio generalis*-nak, majd később *diaeta*-nak neveznek. A tartományi gyűlések nyomaival már a XIII. század folyamán találkozunk² és ebben a korszakban, különösen Zsigmond uralkodása óta mind gyakoribbakká lesznek. Feladatuk eredetileg a törvénykezés volt, a midőn a bán az illető tartomány vagy vidék egybegyűlt nemesei és egyébrendű lakosai jelenlétében (*universitas nobilium ac alterius cuiusvis status hominum*) a fontosabb jogvitás ügyeket különös ki-

¹ Szlavóniát e korszakban már a források mindenkor *Regnum*-nak nevezik, a mi azonban nem jelent mást, mint a magyar államban közjogi különállással bíró területet, magyarul „tartományt“. L. a *regnum Sclavoniae* elnevezésre nézve pl. az 1324. 1347. 1352. 1439. 1464. évben kiállított okleveleket KUKULJEVIĆ I. 101. 171. II. 6. 17. TELEKI XI. 94. és az 1464: 13. t.-czikket.

² L. pl. a Máté bán alatt 1273. évben tartott tartományi gyűlés határozatait ENDLICHER 536–541. l.

rályi megbízás alapján (*de regio speciali mandato*) intézi.³

Zsigmond korában már a törvénykező gyűléseket a szabályalkotó gyűlések váltják fel, a melyeknek feladata nem a konkrét jogviták elintézése, hanem az illető tartomány közjogi viszonyainak szabályozása az ottan uralkodó különleges jogfejlődés figyelembe vétele alapján. A tartományi közgyűlés szabályozza a törvénykezési eljárást, intézkedik a hatalmaskodás és egyéb a közrendet fenyegető bűntettek kiirtásáról, megállapítja a vámjog mikénti kezelését és különösen Mátyás óta megállapítja a hadkötelesség teljesítésére valamint a hadi adóra (*dica*) vonatkozó szabályokat⁴

A szabályalkotó tartományi gyűléseket rendszerint a bán hívja össze, de olykor maga a király is⁵ vagy a királynak e célra kiküldött külön megbízottja. A mohácsi veszedelem előtt már állandó gyakorlattá válik, hogy a király biztosait küldi a tartományi gyűlésekre, hogy ott a királyi hatalmat és a közös állami érdekeket képviseljék⁶. Továbbá a tartományi gyűléseket

³ 1324. évben Miklós bán Kőrösön „ex precepto et mandato Karoli regis Hungarie“ közgyűlést tart „una cum nobilibus regni Sclavonie“. 1347. évben Zágrábban szintén az összes nemesek részére. 1352. évben István bán a Dráva és a Száva között lakó nemesek és bármely más állapotú emberek részére. 1353. évben Miklós bán István királyi herczeg parancsára Tinninben Horvátország összes nemesei és bármely más állapotú emberei részére. 1361. évben a bán „de regio speciali mandato“ közgyűlést tart „universis nobilibus alteriusque cuiusvis status hominibus inter fluvium Zawa et Gwozd“. 1396. évben János zágrábi püspök „ex mandato et speciali commissione regis“ Nonában közgyűlést tart Horvátország és Dalmácia összes nemes és nem-nemes lakói számára KUKULJEVIĆ I. 101. 171. II. 6. 7. 8. 11.

⁴ 1414—1416 év körül Cilley szlavón bán Kőrös, Zágráb, Varasd és Verőcze vármegyék főpapjai, bárói és előkelőivel egyértelműleg törvénykezési szabályokat alkot. 1467. és 1477. évben Mátyás Thúz János és Egerváry László Szlavónia és Horvátország bánjainak meghagyja, hogy közgyűlést tartsanak, a melyen a nemesek mind megjelenni tartoznak a kapitány választása és a hadkötelesség megállapítása végett. 1480. évben Egerváry bán királyi meghagyás alapján közgyűlést tart a tizedfizetés tárgyában. 1515. évben II. Ulászló a szlavóniai nemesek kérelmére a bánt küldi, hogy közgyűlést tartson. KUKULJEVIĆ I. 179—184. 208—209. 213—214. 215—216. II. 267.

⁵ Így pl. Zsigmond 1397. évben a dalmát városokat. KUKULJEVIĆ I. 167.

⁶ 1522 : 27. t.-cz. — L. az 1525. évi szlavón diaetára vonatkozó okmányt. KUKULJEVIĆ I. 274.; a mohácsi vész utáni gyakorlatra nézve Magy. Orsz. Eml. I—III. k.

I. Ferdinánd trónra léptéig rendszerint külön hívják össze Szlavónia és külön Horvátország meg Dalmácia részére. A szabályalkotó tartományi gyűléseken éppen úgy, mint előbb a törvénykező gyűléseken, a nemeseken kívül a nem-nemesek is részt vesznek; különösen áll ez Horvát- és Dalmátországok gyűléseire, miután ott sokkal kevesebb volt a nemesi elem mint Szlavóniában, a hol már 1439. évben a főurak és a nemesek a bán elnöklete alatt tartott közgyűlésen esküvel erősített szövetséget kötnek a gonosztévők kiirtására és a jogrend biztosítására.⁷

Ugyancsak az autonóm irányú fejlődés nevezetes eredménye gyanánt kell tekintenünk, hogy a tartományi gyűlés Szlavóniában már Mátyás idejében a derék had (*generalis exercitus*) vezetésére a bán mellé külön hadvezért (*unum capitaneum specialem*) választ;⁸ valamint azt is, hogy [már Nagy Lajos kiváltságlevele alapján a tartományi gyűlés választja a báni ítélőmestereket (*protonotarii*), a kik a báni pecsétet őrzik és azt a báni tisztség megüresedése esetén a tartományi gyűlésnek átadni tartoznak.⁹ II. Ulászló 1496. évben Szlavónia részére, mint a tartományi különállás jelvényét, címert és pecsétet adományozott,¹⁰ holott Horvátország azt csak a Habsburgok korában kapta.¹¹

A tartományi gyűlések szabályalkotási jogának kifejlődése azonban koránt sem szüntette meg a magyar állam törvényhozási szuverénitásának egységét, mert Szlavónia, Horvátország és Dalmácia éppen úgy, mint az erdélyi részek, a magyar törvények uralma alatt maradtak. E tartományok és azok lakói tagjai a szent koronának¹² s ez alapon

⁷ KUKULJEVIĆ II. 17—20.

⁸ Erről már 1434. évben van említés téve. KUKULJEVIĆ I. 193. 208. TELEKI XII. 36.

⁹ KUKULJEVIĆ I. 171. 199. FEJÉR C. D. X. 2. 622. TRALČIČ, Mon. Hist. III. 56.

¹⁰ L. az oklevelet PÁLMA, Specimen Heraldicae Regni Hung. 59—62. 1.

¹¹ PÁLMA, id. m. 65. 1.

¹² Az 1492. évi országgyűlés alkalmával Szlavónia és Horvátország főpapjai, főurai és nemesei Miksa öröklési jogát külön oklevélben ismerik el, a melyben ezt mondják: „Mi tehát, mivelhogy a mondott Horvát- és Szlavonországok s mi valamennyien, valamint ezen ország többi lakói is Magyarország koronájához s magához Magyarországhoz tartozunk tudnivalóképpen régtől fogva, s ezen koronának és országnak alávetve vagyunk (eisdemque coronae et regno subjecti sumus)“ SZALAY LÁSZLÓ, Magyarország története III. 87. 1.

követeik által mindenkor résztvettek a magyar országgyűlésen, a melynek határozatai Szlavónia, Horvátország és Dalmácia területén is érvénynyel bírtak. Már *Werbőczy* tanításából látjuk, hogy e tartományok nem bírtak tulajdonképpen törvényhozó hatalommal, hanem csak széles terjedelmű autonomszabályalkotási joggal.¹³ Minden fontosabb országos ügy szabályozása első sorban a magyar országgyűlés hatáskörébe tartozik,¹⁴ a melynek tagjai a három tartomány követei is. A tartományi gyűlések csak a magyar országgyűlésen már meghozott törvények alapján hozhatnak határozatokat és terjeszthetik azokat szentesítés végett a szent koronát, mint a magyar állam jelképét, fején viselő király elé, a melyek ez által a három tartomány autonom törvényeivé lesznek.¹⁵

A mohácsi veszedelem után a tartományi gyűlések mind intenzívebb módon gyakorolják a szabályalkotási jogot és e tartományi gyűléseket is a karok és rendek gyűlekezetének mondják: *conventus statuum et ordinum regnorum Croatiae et Slavoniae*. Mindazáltal a tartományi gyűlések hatáskörét később is a magyar országgyűlés határozza meg és a legfontosabb országos ügyekben a magyar országgyűlés rendelkezik.¹⁶

Magyarország és a tartományok állami egysége a szent koronában nyer kifejezést, a melynek a tartományok is alá vannak vetve, mint annak alkotó részei. Ezt a szoros közjogi kapcsolatot a törvények és oklevelek e korszakban azzal jelzik, hogy a tartományokat a magyar állam, illetőleg a szent korona alávetett részeinek (*partes subjectae*) nevezik, később a kapcsolt részek (*partes annexae*) elnevezés jött szokásba,

¹³ HK. III. r. 2. cím. — V. ö. a 700. lapot.

¹⁴ Erről számos törvénycikk tanuskodik. L. pl. 1435:1. 21. 1439:7. 1454:9. 1464:13. 19. 1471:6. 1486:6. 37. 50. 68. 1492:8. 21. 26. 33. stb.

¹⁵ Ezt a közjogi felfogást világosan kifejti a magyar kamara 1577. évi előterjesztése: *Qua quidem diaeta in Hungaria peracta, banus tandem, et non prius, statibus Croatiae et Slavoniae indicebat publicam diaetam*. KUKULJEVIČ I. 282. — Tévesen következteti ebből PLIVERIČ (id. m. 140. és kv. 1.), miszerint Szlavónia és Horvátország követei csak azért voltak jelen a magyar országgyűlésen, hogy az ott történteokről saját országgyűlésüknek referálhassanak.

¹⁶ L. pl. az 1687:22. és 23. 1655:77. t.-cikkeket. A tartományi gyűlések működésére vonatkozó adatokat lásd FRAKNÓI, Magy. Orsz. Eml. I—X. k.

a mi a jelenleg szokásos „társországok“ elnevezésnek felel meg.¹⁷

Szlavónia, Horvátország és Dalmácia azonban nem csak a törvényhozás, hanem a hadügy, a pénzügy és a törvénykezés tekintetében is szoros kapcsolatban állott Magyarországgal.

A három tartomány által kiállított haderő Magyarország haderejének különálló alkotó része volt, mely a bánnak vezetése alatt állott, a ki e tartományok összes csapatainak fővezére és a királyi hadseregnél a jobb szárnyat alkotja, ő kezdi meg és fejezi be az ütközetet.¹⁸ Ő nevezte ki a rendelkezése alá tartozó várak parancsnokait, ő tartja számon a hadköteleseket és a mohácsi veszedelem után felügyelt a végvárak fentartására.¹⁹ A Zsigmond-féle *Banderia Regestrum* szerint úgy a szlavón, mint a horvát bán tisztsége alapján banderiumot tartozott állítani;²⁰ de II. Ulászló korában már csak a horvát báni tisztséggel jár banderiumtartási kötelezettség (*banderium officiale*). A horvát bán e célra, valamint a várak fentartására 10,000 forintot és 1000 forint értékű sőt húzott a királyi kincstárból.²¹ Később a tartományok harminczad jövedelmének fele szolgált e célra.

A banderiális hadszervezet életbeléptetése következtében a hadköteleesség Szlavóniában és Horvátországban ugyanazon alapelven nyugodott, mint Magyarországon. A főpapok és a főurak jobbágyaik számához képest tartoztak katonát állítani,²² és a banderiumtartási joggal bíró főurak első sorban kötelesek a támadó ellenség visszaverésére a bán vezérlete alatt táborba szállani s csak ha ez nem volna elégséges, akkor szabad a nemesi haderőt (*generalis exercitus*) fegyverbe szólítani. A szla-

¹⁷ Az 1505. évi rákosi országgyűlésre vonatkozó meghívólevél mondja: de quolibet membro, ac quibuslibet partibus Sacrae Coronae *subjectis*. KOVACHICH, Suppl. ad. Vest. Com. II. 331. I. II. Ulászlónak a Hármaskönyvet megerősítő levele: Jura . . . regni Hungariae, partiumque, et regnorum eidem *incorporatorum*, atque *subjectorum*. — V. ö. PESTY FR., Száz levél Horvátországról 194. és kv. l.

¹⁸ P. RANZANUS, Epitomae rer. Hung. SCHWANDTNER-nél.

¹⁹ GELCICH-THALLÓCZY, Ragúza Okl. 35. I. KUKULJEVIČ I. 201. TELEKI XII. 35—36. 1546: 42. 1607: 27. t.-cz.

²⁰ KOVACHICH, Suppl. ad. Vest. Com. I. 444. l.

²¹ 1498: 21. t.-cz. és KOVACHICH, Suppl. ad. Vest. Com. II. 311. l.

²² 1498: 20. és 22. t.-cz.

vóniai nemesek éppen úgy, mint a magyarországiak, csak az ország határán belül voltak kötelesek katonáskodni.²³

A dalmát városok hadkötelessége sajátos helyzetüknél fogva külön szabályok alatt állott, rendszerint hadi hajókkal támogatták a királyi haderőt. A nagyobb tengerparti városok, mint pl. Raguza, széleskörű hadi hatalommal bírtak, királyi kiváltság alapján zsoldosokat fogadhattak és a város kormányzója (*rector, podesta*) hadi hatalmának jeléül kivont kardot vitethetett maga előtt.²⁴

Szlavónia, Horvátország és Dalmácia tartományi külön jogállása kifejezésre jutott a pénzügyek terén is, mert habár a királyi jövedelmek kezelése tekintetében a magyarországi főkincstár hatósága alatt állottak, mindazáltal az adózási kötelesség tekintetében lényeges eltérések mutatkoznak. E tartományokban régi idő óta mint királyi adó a nyestbőr adó (*marturina*) dívott, mely azonban már a XIII. század folyamán földesúri adóvá, jobbágyi szolgáltatássá kezdett átalakulni; miért is már Nagy Lajos annak, mint kincstári adónak megszüntetésére és arra törekedett, hogy annak helyébe a Károly Róbert által megállapított *lucrum camerae*-féle adót léptesse. Ámde Nagy Lajos ez a törekvése nem sikerült; a nyestbőr adó, mint a *lucrum camerae* helyettesítője továbbra is megmaradt, sőt V. László elrendelte, hogy azt Zsigmond egykori rendelkezése szerint a *lucrum camerae* adó módjára kell beszedni és kezelni.²⁵ Midőn azután Mátyás idejében a hadi adó (*subsidium*) állandó jelleget öltött, már az 1472. évi 12. t.-cz. kimondotta, hogy Szlavónia a Magyarországon dívó adóknak felét fizeti, de a mellett még egy ideig megmaradt a nyestbőr adó is, mígnem a XVI. század folyamán éppen úgy, mint Magyarországon a *lucrum camerae*, beolvadt a hadi adóba.²⁶ Az uralkodó szabály később is az maradt, hogy Szlavóniá-

²³ 1459: 9. t.-cz. II. Ulászló 1494. évi rendelete. KUKULJEVIĆ I. 228—229. — Az 1515. évi rendeletben II. Ulászló csak azt kívánja a szlavóniai nemesektől, hogy Horvátország megvédése céljából a Száván túl is harcoljanak. KUKULJEVIĆ I. 265—266. L. még az 1526: 12. t.-czikket.

²⁴ GELCICH-THALLÓCZY, Raguza Okl. 79. 175. 660. és 625. l.

²⁵ „eo modo, quo proventus lucri camere nostre in hoc regno Hungarie dicantur et exigantur“. KUKULJEVIĆ I. 203. — L. még az 1351: 12. 1439: 7. 1458: 10. és 1492: 26. t.-czikkeket. — A *marturina* 12 denárt tett ki. KERCHÉLICH B., id. m. 214. l.

²⁶ II. Ulászló 1499. évi rendelete még említi. KUKULJEVIĆ I. 242.

ban és Horvátországban a magyar országgyűlésen megajánlott hadiadónak csak felét fizetik, a melyet a magyar kamarába kellett beszolgáltatni.²⁷ Ugyanilyen arányban járultak e tartományok a koronaörök fizetéséhez is.²⁸ Eme nevezetes teherkönnyítésnek az szolgált indokul, hogy Horvát-Szlavónország a törökök folytonos támadásai következtében nagyon elszegényedett. Időnkint Magyarország déli megyéi is részesültek hasonló kedvezményben.

Kivételes szabályok alatt állottak a dalmát városok, a mennyiben a királyi kincstár részére bizonyos, időnkint változó átalányösszeget fizettek, a melyet rendszerint a királyi kiküldött közvetlenül szedett be tőlük, habár e tekintetben is a bán ellenőrzése alatt állottak.²⁹ Végül különös kedvezményben részesültek a tartományok lakói a só-regale tekintetében is, mert Mátyás rendelkezése szerint a tengeri sóval szabadon kereskedhettek.³⁰

A három tartomány élén már az Árpádok korában a bán vagy pedig időnkint több bán állott. A báni tisztség (*honor banatus*)³¹ hatásköre és jelentősége e korszakban fokozatosan emelkedik. A bán egyfelől mint királyi főtitkár, a tartományokban a király személyét képviseli, a király helyett és nevében a legfőbb kormányzati és törvénykezési hatalmat gyakorolja; másfelől ő képezi az összekötő kapcsot a magyar központi királyi kormányzat és a tartományok autonóm kormányzata között, éppen ezért a törvények rendelkezése szerint a báni tisztséget csak magyar származású viselhette.³² Hivatalába lépte előtt a királynak vagy megbízottjának kezébe esküt tenni tartozott, majd később ehhez az ünnepélyes beigtatás járult.³³

A bán éppen úgy, mint a többi királyi főtitkár, az ország igazi bárói (*veri barones regni*) között foglalt helyet, állandó tagja a királyi tanácsnak, valamint a királyi kúriában működő ítélőszéknek, a melyen bármikor megjelenhetett.³⁴ Az országos

²⁷ 1492: (szlavóniai) 2. t.-cz. 1596:9. 1603:6. 1608: (K. u.) 14. 1609:62. 1618:36. 1622:32. 1638:7 és 1647:34. t.-cz.

²⁸ 1638:8. 1647:34. és 1681:36. t. cz.

²⁹ GELCICH-THALLÓCZY, Ragusa Okl. 193. 420. 465. 620. 672. 683. I. FEJÉR C. D. VII. 2. 113. IX. 1. 258. X. 5. 256.

³⁰ KUKULJEVIČ I. 220. 1492:2. 1548:2. 1635:43. t.-cz.

³¹ FEJÉR C. D. VIII. 2. 630. 1325. év. IX. 1. 255. 1344. év.

³² 1492:8. t.-cz.

³³ 1486:73. 1492:33. 1613:38. és 1647:51. t.-cz.

³⁴ 1486:68. és 1492:42. t.-cz.

méltóságok között rangsorban már *Werbőczy* szerint a harmadik helyet foglalta el és azt később is, egész korunkig megtartotta.³⁵ Koronázáskor az ország almáját (*pomum*) ő viszi a király előtt. Azon három királyi főtszít közé tartozott, a kiknek egyedül volt megengedve két főtisztiséget viselni.³⁶

A bán — a mint már említettük — elnöke a szabályalkotó és a törvénykező tartományi gyűléseknek, a melyeket részint saját hatásköréből kifolyólag, részint különös királyi meghatalmazás alapján hív össze. Ő a tartományok haderejének főparancsnoka. Ő ügyel fel a királyi kincstár jövedelmeinek behajtására, kezelésére, valamint általában az alsóbbfokú kormányzati és törvénykezési hatóságok működését ellenőrzi. A bán a tartományok nagybirája, a kinek birói hatásköre az örökös és szabad grófokat kivéve mindenkre kiterjedt és minden ügyben ítélkezhetett, miután már Károly Róbert 1325. évben a báni bíróság alul adott mindennemű *exemptio*-t megszüntetett.³⁷

A báni tisztséggel bizonyos jövedelmek jártak, a melyeket Miklós bán 1344. évben 300 márkáért adott bérbe.³⁸ Később a bán hadköteleessége alapján a királyi kincstárból jelentékeny évi fizetést húzott.

Lássuk ezek után a három tartomány alsóbbfokú kormányzati és törvénykezési szervezetét egyenkint.

I. Szlavónia.

Szlavónia és Horvátország területén a magyar vármegyei szervezet, mint vidéki kormányzati szervezet, a régi zsupánságokból indul fejlődésnek azáltal, hogy a király a vár körül elterülő földeken lakó nemzetségeket, az illető vár hatósága alá vonja, várjobbágyokká teszi, a kik, mint ilyenek, megtartják szabadságukat és örökbirtokukat, csak katonai szolgálatokat tartoznak teljesíteni.³⁹

³⁵ HK. I. r. 94. cz. 1608: (K. u.) 1. és 1687: 10. t.-cz.

³⁶ 1498: 70. t.-cz. — V. ö. az aranybulla 30. cikkét.

³⁷ FEJÉR C. D. VIII. 2. 630. Megújította ezt Nagy Lajos 1359. és 1364. évben; majd 1377. évben az országbirót utasítja, hogy az előtte megkezdett pert a bánhoz tegye át. II. Ulászló 1514. évben a szlavóniai nemeseket eltiltja, hogy pereiket a báni bíróság mellőzésével egyházi bíróság elé vigyék. KUKULJEVIČ I. 132. 135. 143. 163—164. — V. ö. HK. II. r. 65. cz. 2. §. 1486: 3. 1492: 42. 1635. 32. t.-czikkeket.

³⁸ KUKULJEVIČ I. 110—111.

³⁹ THALLÓCZY, Tanulmányok a Blagay-család történetéből 19. l.

Az ilyen királyi vármegyékben (*comitatus*) eleinte nem volt teljesen szabad birtokjoggal, nemesi magántulajdonnal bíró nemesség, miért is az egész *comitatus*-t, a melynek élén az ispán (*comes*) állott, királyi uradalom gyanánt tekintették és azt örökletes joggal egyes egyházi és világi főuraknak adományozták, a mi által azok magánuralmi területekké, vagy mint később nevezték, örökös grófságokká (*perpetuus comitatus*) lettek, elvesztették közkormányzati jellegüket.⁴⁰ Az ilyen örökletes joggal eladóványozott *comitatus*-okban, a minő volt pl. Dubicza, Gerencze, Goricza, Kémlek, Orbász, Zana stb., a szlavón értelemben vett szabad nemzetségek, a melyek azonban nem voltak a magyar közjog szerint országos nemesek (*nobiles regni*), a grófi bíróság, mint földesúri jellegű bíróság alatt állottak és a földesúr részére vagyoni szolgáltatásokat is teljesítettek.⁴¹

A magyar intézmények behatása alatt azonban már e kor-szakban Szlavónia területén három valóságos vármegye alakult ki, ú. m. Zágráb, Varasd és Kőrös, a melyekhez csatolódott a XV. század eleje óta Magyarország megyéiből Verőcze.⁴² E megyék területén már szabad birtokjoggal bíró országos nemeseket találunk, a kik éppenúgy mint Magyarországon, a vármegyei közönséget alkotják, az alispánt és a szolgabírókat, már II. Ulászló korában régi szokás alapján a megyebeli birtokos nemesek közül szabadon választják.⁴³ A vármegyékben ehhez képest ugyanazon kormányzati és törvénykezési szervezettel találkozunk, mint Magyarországon. A vármegye élén, mint a királyi hatalom képviselője, a főispán állott és vele szemben a megyei önkormányzatot a választott alispán és a szolgabírák képviselték,

⁴⁰ L. fentebb az 533. lapot.

⁴¹ FEJÉR C. D. IX. 7. 178—179. 1359. év. — Ezek a régibb szlavóniai nemesek szerintünk nem egyebek, mint nemes várjobbágyok. A *nemes várjobbágy* (*nobilis jobbagionatus castri*) Szlavóniában és Horvátországban elterjedt intézmény volt. A nemes várjobbágyokból lettek a valóságos országos nemesek (*nobilis regni*) s azzal kapcsolatosan fejlődött ki a vármegyei intézmény. — L. pl. a Marócza várhoz tartozó jobbágyok nemesítését. KUKULJEVIČ I. 124—125. 1354. év.

⁴² L. az 1414—1416. évi tartományi gyűlésen hozott törvénykezési szabályokat. KUKULJEVIČ I. 179—184. Ernuszt főkincstartó számadásait 1494—1495. évből. ENGEL, id. m. I. 37. l. — Zágoriát az 1486:50. t.-cz. szüntette meg.

⁴³ KUKULJEVIČ I. 254. 1503. év.

a kik éppenúgy, mint Magyarországon, több-kevesebb nemessel együtt szolgáltatták az igazságot.

A nemesi elemnek mindinkább túlsúlyba helyezkedése a szlavón vármegyékben maga után vonta a vármegyei intézmény megszilárdulását,⁴⁴ a minek ismét további következménye az lett, hogy az örökletes joggal eladományozott *comitatus*-ok mindinkább beolvadtak az autonóm irányú fejlődést vett valóságos vármegyékbe. Így már a XIV. század folyamán Zágrábmegye kerületei lettek: Góra, Goricza és Marócza, Kőrös megyéé pedig Garics, Gerencze és Kémlek.⁴⁵

A jobbágyság Szlavóniában földesúri bíróság alá tartoztak, a melytől a felebbezés a vármegyei bírósághoz történt. Ezenkívül voltak a szlavón vármegyék területén olyan szabad nemzetségek, a melyek nem bírván országos nemességgel, jó ideig nem a vármegyei bíróság, hanem saját nemzetségbiráik (*iudex generationis*) elé vitték peres ügyeiket.⁴⁶ Ezeket a nemzetségbirákat, miután bizonyos területhez tartozó nemzetségek részére szolgáltatták az igazságot, később területi bíráknak (*iudex vel comes terrestres*) nevezték. Ugyanilyen területi bírák alatt állottak a vármegyék egyes kiváltságos elemei, a minők voltak Zágrábmegyében a turopolyai vagy túrmezei nemesek (*universitas nobilium campi Zagrabienensis seu Turopoliensis*). Ezek a zágrábi várhoz tartozó várjobbágyság voltak, a kik szabadságukat még IV. Bélától kapták és már 1279. év óta ispánjukat (*comes campi*), valamint egyéb tisztviselőiket, nevezetesen területi bírájukat, szabadon választották.⁴⁷ Ugyancsak területi bírája volt egykoron a kémleki várjobbágyságnak, de már később Kémlek Kőrösmegye kiegészítő alkatrészévé válván szolgabírák alatt állanak.⁴⁸

A nemeseknek azonban csak csekélyebb jelentőségű ügyei

⁴⁴ A nemességnek az örökös grófok hatalmával való küzdelméről tanuskodik egyik 1464. évi oklevél. TELEKI XI. 94. L. még THALLÓCZY-BARABÁS, Blagay okl. 267. 304—305. I. Anj. ok. VI. 431.

⁴⁵ PESTY Fr. Eltűnt vármegyék II. 253. 260. 270. 274. 282. 290. és 296. I.

⁴⁶ TELEKI XII. 319—324. V. ö. HAJNIK, id. m. 137. I.

⁴⁷ FEJÉR C. D. III. 2. 481. IV. 2. 288. V. 2. 498. Az 1636. évben megerősített tartománygyűlési határozatok egytelkes nemeseknek nevezik őket. 5. czikk: Nobiles autem unius sessionis universi campi Zagrabienensis seu Turopoliensis. KUKULJEVIĆ II. 69.

⁴⁸ Anj. okm. IV. 566. PESTY Fr. id. m. II. 283—288. I.

tartoztak a megyei bíróság elé, minden fontos jogvitás ügyük a báni ítélőszék előtt nyert elintéztést.

A bán magasabb bírói hatalmát, valamint a kormányzatát is részint maga, részint helyettesei az albánok (*vicebanus*) által gyakorolja. A szlavóniai bánnak rendszeren két albánja volt, a zágrábi és a körösi főispánok, a kiket a szlavóniai birtokos nemesek közül szabadon nevezett ki.⁴⁹ Segédjei voltak még a bíraskodásnál az ítélő mesterek (*protonotarii*), a kiket — a mint már említettük — a tartományi gyűlésen választottak.

A bán vagy helyettese az albán elsősorban az időnkint tartott törvénykező tartományi gyűléseken (*congregatio generalis*) szolgáltatta az igazságot, a melyen az összes nemesség megjelenni tartozott. De ezenkívül rendes ítélőszéket (*sedes banalis*) tartott Zágrábban és Körösön. Mátyás óta számos törvénycikk ismételt elrendeli, hogy Szlavóniában két nyolczados ítélőszék (*octavae judiciales*) tartandó.⁵⁰ Holott a Zsigmond korában hozott törvénykezési szabályok szerint évenként négy nyolczados ítélőszéket kellett tartani.

A báni ítélőszék hatásköre kiterjedt mindennemű ügyekre kivéve a hűtlenség eseteit, a melyeket közvetlenül a király személyes bírósága elé kellett vinni. A peresügyeket nevezetesen a birtokjogra vonatkozó pereket, nem volt szabad a báni ítélőszék hatásköréből kivonni, ellenben az ítélettel meg nem elégedő félnek jogában állott a báni ítélőszéktől a királyi kúriába felebbezni,⁵¹ a hol a Szlavóniából felebbezett perek az országbíró ítélőszéke elé tartoztak azokat és a kúriában tartott törvényszéki nyolczadokon (*octavae judiciales*) minden más pert megelőzőleg kellett tárgyalni.⁵²

Végül Szlavóniában voltak a magyarországi városok mintájára teljes önkormányzattal és autonómiával bíró szabad királyi városok, a minők lettek időnként Zágráb, Körös, Varasd és Kaproncza. Ezek nem a bán, hanem a tárnokmester hatósága alatt állottak, oda felebbezték pereiket.⁵³

⁴⁹ KUKULJEVIČ I. 232.

⁵⁰ 1486 : 3. 1492 : 41. 1500 : 9. 1504 : 30. 1569 : 40. 1572 : 7. 1602 : 22. 1609 : 70. t.-cz.

⁵¹ 1444 : 9. t.-cz. KOVACHICH, Sylloge 81. I. L. még Z. O. V. 128. I. 1399. év. KUKULJEVIČ, I. 241. I. 1499. év.

⁵² 1500 : 6. 1563 : 26. t.-cz. HK. III. r. 2. cz. 3. és 4. §§.

⁵³ TKALČIČ, Mon. Hist. I—III. k.

II. Horvátország és Dalmácia.

Horvátországban a régi zsuppánságokból alakított királyi vármegyék, a horvát *comitatus*-ok lassankint a királyok adományozása következtében az örökös grófok uralma alá kerültek. Az ilyen horvát zsuppánságban avagy vármegyében a kormányzat és törvénykezés élén nem a királyi főtitzt, hanem az örökös gróf állott, a ki részint személyesen, részint tisztjei által gyakorolta a kormányzatot a és törvénykezési hatalmat bizonyos számú esküdt bírakkal együtt. Mint alsóbb rendű hatósági közegek a régi zsuppánsági szervezetből átvett nemzetségbírák (*iudex generatio-nis*) működtek.⁵⁴

Később azonban már itt is mindinkább kifejlődik a nemesség által irányított vármegyei szervezet, a midőn a megyei gyűlésen az ispán (*comes*) vagy helyettese az alispán a választott bíró-társakkal, a szolgabírák- és esküdtekkel szolgáltaták az igazságot,⁵⁵ mint ezt Korbávia és más példák igazolják.

A magasabb kormányzati és törvénykezési hatalmat Horvátországban is a bán vagy helyettese az albán gyakorolja. A báni ítélőszéket az albán Kninben vagy Tinninben (*sedes Tiniensis*) tartotta, a hová lehetett fellebbezni az alsóbb fokú kerületi (*districtus*) vagy megyei bíróságoktól és a hol a bán vagy helyettese az albán a bíró-társakkal (*judices iurati nobilium*) és egynehány más nemessel együtt Horvátország sajátos joga szerint (*secundum consuetudinem regni Crovaciae*) hozta az ítéleteket.⁵⁶

Ezenkívül a bán vagy pedig valamely királyi kiküldött Horvátországban és Dalmáciában is éppen úgy, mint Szlavóniában, időnkint a nemeseknek és bármely más állapotú embereknek tartományi közgyűlést (*generalis congregatio*) tartott és ott az esküdt bíró-társakkal (*iurati assessores*) bíraskodott.⁵⁷ A horvát báni széktől szintén a királyi kúriába lehetett felebbezni, a hol a Horvátországból felebbezett pereket az országbíró látta el.⁵⁸

Kivételes jogállást foglaltak el úgy a kormányzat, mint a

⁵⁴ A tizenkét horvát nemzetségről KUKULJEVIČ I. 43. A hat görái nemzetségről WENZEL VII. 421.

⁵⁵ THALLÓCZY-BARABÁS, Blagay okl. 370—371. TELEKI XI. 270.

⁵⁶ 1435. év: „iudices iurati nobilium Crovatorum sedis Tiniensis... una cum nobilibus regni Crovacie nonnullis consedissemus“. — KUKULJEVIČ I. 198.

⁵⁷ L. pl. FEJÉR C. D. IX. 2. 273- KUKULJEVIČ II. 11. TELEKI XI. 270.

⁵⁸ TALLÓCZY-BARABÁS, Blagay okl. 377—380.

törvénykezés tekintetében a dalmát városok és szigetek. Még a római korszakból eredő hagyományok alapján egyesek közülök mind teljesebben kifejlődött autonómiához és önkormányzathoz jutottak, maguk választották a város élén álló kormányzót vagy bírót (*comes, podesta, rector*) és a mellette működő városi tanácsot valamint a többi városi tisztviselőket ú. m. a pénztárnokot (*camerarius*), végrehajtót (*buccarius*), mértékfelügyelőt (*iusticiarius*) stb.⁵⁹

A városok régi kiváltságaikra támaszkodva a bán rendes hatósága alól ki voltak véve, rendszerint olasz városi joggal éltek s egyik vagy másik olasz városhoz felelősezték pereiket, avagy közvetlenül magához a királyhoz (*ad praesentiam Maiestatis*).⁶⁰ Magukat dalmát királyi városoknak (*civitas regalis Dalmatina*), függetlenségüket és szabadságukat pedig nemesi szabadságnak (*nobilitatis praerogativa*) és polgáraikat Dalmácia nemes polgárainak (*cives nobiles Dalmaciae*) nevezték.⁶¹

A király hatalmát felettük vagy közvetlenül vagy külön megbízottai által gyakorolta, a kik a dalmát városok részére közgyűlést tartottak és ott a városok küldötteiből alakított bíróság közreműködésével ítéleteket hoztak, egyik vagy másik város vagy sziget kiváltságai felett határoztak.⁶² Többször előfordult az is, hogy a király a kisebb városokat és főképpen a szigeteket örökletes joggal eladományozta; a midőn azok magánhatalom, földesúri hatalom alá kerültek, nem élvezték többé a dalmát királyi városok szabadságát és kiváltságait, a város ura irányában bizonyos szolgáltatásokat tartoztak teljesíteni.⁶³

⁵⁹ LJUBIČ S., Statuta et leges civ. Buduae, civ. Scardonae et ins. Lesinae 169—179. GELCICH-THALLÓCZY. Ragusa okl. 3. 15. 46. 1.

⁶⁰ L. pl. Zára 1358. évi kiváltságlevelét FEJÉR C. D. IX. 2. 663.

⁶¹ KUKULJEVIČ I. 167. II. 11—12.

⁶² Érdekes példája ennek, midőn 1396. évben a zágrábi püspök és a bán mint királyi kiküldöttek (vicarii seu delegati generales) a főurakkal és a városok küldötteivel ítélőszéket tartván, Págot függetlenítik Zára joghatósága alól: „una cum nobilibus prioribus, de qualibet etiam civitate predicti regni videlicet: Tragurio, Ragusa, Spalato, Scardona, Nonensi et Absarensi, duobus ac tribus nobilibus viris nobiscum coasumptis, pro tribunali consedissemus“. KUKULJEVIČ II. 13—14.

⁶³ GELCICH-THALLÓCZY, Ragusa okl. 279. 1. LJUBIČ S., Statuta et Leges 156. és 387. 1. KUKULJEVIČ I. 139. és 168.